

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΑ Γ. ΜΟΣΧΟΥ

ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΗΝ
ΚΡΗΤΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1898-1901)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

**ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΗΝ
ΚΡΗΤΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1898-1901)**

Ημερομηνία αίτησης της κ. Δήμητρας Γ. Μόσχου: 27-9-2000

Ημερομηνία ορισμού Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: 1-11-2000
Ανασυγκρότηση: 301/ 23-6-2004

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Επιβλέπων:

Απόστολος Παπαϊωάννου, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη:

Κουτσουνάκου Ευγενία, Καθηγήτρια Τ.Ε.Α.Π.Η. Πανεπιστημίου Αθηνών

Παγγέ – Λέκκα Τζένη, Καθηγήτρια Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ημερομηνία ορισμού θέματος: 10-3-2001

Αναδιατύπωση: 24-5-2004

Επαναδιατύπωση: 12-11-2007

Θέμα: «Βασική Εκπαίδευση και Κοινωνική Οργάνωση στην Κρήτη την εποχή της Κρητικής Πολιτείας (1898-1901)».

Διορισμός Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Παπαϊωάννου Απόστολος, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κουτσουνάκου Ευγενία, Καθηγήτρια Τ.Ε.Α.Π.Η. Πανεπιστημίου Αθηνών

Παγγέ – Λέκκα Τζένη, Καθηγήτρια Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Πανταζής Σπυρίδων, Καθηγητής Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τριάντου Ιφιγένεια, Επ. Καθηγήτρια Π.Τ.Ν. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Βούρη Σοφία, Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Σιάνου Ελένη, Αν. Καθηγήτρια ΦΠΨ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Έγκριση Διδακτορικής διατριβής με βαθμό «Άριστα» στις 1-12-2008

ΔΗΜΗΤΡΑ Γ. ΜΟΣΧΟΥ

**ΒΑΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΗΝ
ΚΡΗΤΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1898-1901)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

που υποβλήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών

της Σχολής Επιστημών Αγωγής

του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Συμβουλευτική επιτροπή

Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου, Καθηγητής του ΠΤΝ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ευγενία Κουτσουβάνου, Καθηγήτρια του Ε.Α.Π.Η. του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τζένη Παγγέ- Λέκκα, Καθηγήτρια του ΠΤΝ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Εξεταστική Επιτροπή

Σπυρίδων Πανταζής, Καθηγητής ΠΤΝ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ιφιγένεια Τριάντου, Εις. Καθηγήτρια ΠΤΝ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Σοφία Βούρη, Καθηγήτρια ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ελένη Σιάνου, Αν. Καθηγήτρια ΦΠΨ Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	13
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	16
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	18

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

ΩΣ ΑΝΑΠΟΣΠΑΣΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.....	25
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ.....	45
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ	
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	49

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1204-1669).....	63
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1669-1821).....	71

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1821-1898)

Α. 1821-1830.....	76
Β. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑΣ (1830-1840).....	83
Γ. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΒΛΑΣΙΛΟΓΕΩΡΓΗ (1841).....	88
Δ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1841-1866. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ.....	90
Ε. Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1866-1869).....	93
ΣΤ. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ (1868-1878)	
ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878.....	96
Ζ. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1889.....	104
Η. Η ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ	
ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1895.....	105
Θ. Η ΣΦΑΓΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (1898).....	109
ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ	
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1897).....	111
ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ	
ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ 1897.....	136

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

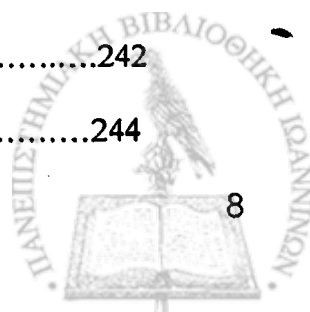
Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	138
ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΑ.....	141
ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	144

ΟΙ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΜΒΛΗΜΑΤΑ	
ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	152
Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ	
ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ	
ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	155
ΕΚΔΟΣΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ.....	158
ΕΝΤΥΠΑ ΜΟΝΟΦΥΛΛΑ.....	161
Η ΟΡΚΩΜΟΣΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ.....	163
Η ΜΗΝΙΑΙΑ ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΑ	
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	164
Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ	
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	169
Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ.....	170
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΩΝ.....	172
ΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ	
ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ.....	173
ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ	
Α. ΝΟΜΑΡΧΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΩΝ.....	175
Β. ΔΗΜΑΡΧΩΝ.....	178
Γ. ΠΑΡΕΔΡΩΝ.....	180
Δ. ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ.....	181
ΠΟΡΟΙ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΕΣ ΔΗΜΩΝ.....	185
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ.....	187
ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ.....	190
ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΕΣ ΠΟΙΝΕΣ.....	190

ΤΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	192
Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ.....	195
ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΑ	
ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΩΣ ΤΟ 1901.....	201
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1898-1901)	
Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ.....	208
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ	
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	212
Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 1899.....	215
ΤΑ ΕΣΟΔΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1899 ΚΑΙ 1900.....	219
Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ 1899.....	220
Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ (1900-1902).....	224
ΟΙ ΓΕΝΙΚΟΙ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1899-1900.....	226
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ.....	229
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΤΟ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ	
ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	231
Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ.....	232
ΤΑ ΤΡΑΠΕΖΟΓΡΑΜΜΑΤΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	234
Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΡΗΤΗΣ.....	236
ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ	
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	240
Α. ΤΑ ΤΕΛΩΝΕΙΑ.....	242
Β. ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ.....	244

Γ. ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΕΞΑΓΩΓΗΣ.....	246
Δ. ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΚΑΙ ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΟΙ ΔΑΣΜΟΙ.....	246
Ε. ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΚΘΕΣΗ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ.....	247
ΣΤ. ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ.....	249

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

ΣΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	250

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΟ ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΟ.....	255

ΣΧΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΑΜΙΕΥΣΗ.....	258

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ.....	266

Α. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ.....	269

Β. Η ΑΝΩΝΥΜΗ ΜΕΤΟΧΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ASSICURAZIONI GENERALI.....	271

Γ. Η «ΠΡΩΤΗ ΟΥΓΓΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΩΝ».....	282

Δ. Η ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ L' ESPERANCE.....	286

Ε. Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ «THE MUTUAL LIFE INSURANCE COMPANY».....	291

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ – ΠΑΙΔΕΙΑ – ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	295

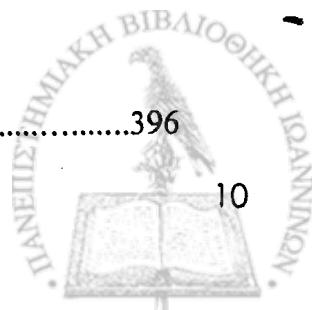
ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....	295

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ.....	296

ΤΑ ΔΙΑΚΤΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ.....	298

ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ.....	299
ΦΟΙΤΗΣΗ.....	304
ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ.....	306
ΓΥΜΝΑΣΙΑΚΗ Ή ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	309
ΥΠΑΛΛΗΛΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ.....	311
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ.....	314
ΓΕΝΙΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ.....	318
ΠΟΙΝΕΣ.....	324
ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ.....	325
ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ.....	326
ΤΑ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ.....	327
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ	
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....	332
ΟΙ ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΚΥΚΛΟΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ.....	334
ΟΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	347
ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΤΕΛΗ.....	366
ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ.....	367
ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ.....	377
ΟΚΡΗΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ.....	384
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ, ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ	
ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.....	396

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....424

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ.....426

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ.....429

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΞΕΝΕΣ ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ.....457

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ GIUSEPPE GEROLA.....471

ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ.....479

ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....487

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1898-1901)

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....494

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΝΟΙΑ.....505

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....512

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....521

ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ.....531

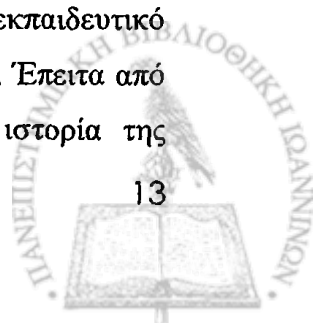

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΙΚΑΣΤΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ.....	537
Η ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΑ.....	542
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΙΔΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ.....	545
ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ.....	546
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	555
ΠΗΓΕΣ.....	559
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
Α. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	560
Β. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	565

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μεγαλόνησος Κρήτη στη γενικότερη ιστορική και πολιτισμική της διάσταση ήταν πάντα μέσα στα κύρια ενδιαφέροντά μου. Από τα πρώτα φοιτητικά μου χρόνια η νησιωτική Ελλάδα ήταν για μένα ένα από τα κύρια φροντίσματά μου. Αργότερα, ως εκπαιδευτικός, τόσο στην ιδιωτική παιδεία, αλλά κυρίως στη δημόσια, μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ ειδικότερα με την ιστορία των δύο μεγαλονήσων, της Κρήτης και της Κύπρου. Οι αναγνώσεις μου έγιναν περισσότερο απαιτητικές από τη συμμετοχή μου σε ημερίδες και σε συνέδρια. Σε αυτές τις επιστημονικές συναντήσεις είχα τη σπάνια ευκαιρία να έρθω σε επικοινωνία με πολύ ειδικά επιστημονικά αντικείμενα και κυρίως με ερευνητές, που είχαν συμπεριλάβει μέσα στα πλαίσια των επιστημονικών αναζητήσεών τους τα ελληνικά νησιά. Στη μεγαλόνησο Κρήτη, στα κρητικά Αρχεία και τις Βιβλιοθήκες του νησιού μου δόθηκε η δυνατότητα να ασχοληθώ αρχικά με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες, αλλά και με τις πολιτικές ανακατατάξεις, όπως αυτές εκδηλώνονταν κυρίως στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι.

Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, η Σχολή Επιστημών Αγωγής και ειδικότερα το Εργαστήριο Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού είχε από χρόνια αναπτύξει επιστημονική δράση στη μεγαλόνησο Κρήτη. Τα ενδιαφέροντά μου πολύ γρήγορα βρήκαν διέξοδο και ανταπόκριση. Αρχικά είχα αποφασίσει να ασχοληθώ με τον εκπαιδευτικό συνδικαλισμό, όπως αυτός είχε εκδηλωθεί την εποχή που ανέφερα στην Κρήτη. Έπειτα από εύλογο χρονικό διάστημα οι έρευνές μου επικεντρώθηκαν στην κρητική ιστορία της

τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αι. Η έρευνά μου στα κρητικά Αρχεία, η οποία ξεκίνησε το 2001, με έφερε πιο κοντά στα γεγονότα και στις προσωπικότητες αυτής της εποχής. Καθώς ανακάλυπτα τις δυσκολίες της μετάβασης από την επαναστατική δράση στην κρίσιμη εποχή της αυτονομίας τόσο περισσότερο αναφαινόταν η ανάγκη να προσεγγίσω την οργάνωση και τη λειτουργία αυτού του τόσο ιδιαίτερου κράτους στην Κρήτη. Τα ζητήματα που ανέκυπταν ήταν ποικίλα, τα οποία σε σχέση με τον όγκο του υλικού, που έπρεπε να τιθασευτεί, να καταγραφεί, να ταξινομηθεί και να αξιολογηθεί, δημιουργούσαν την ανάγκη μιας ιδιαίτερα απαιτητικής επιστημονικής κατευθυντήριας γραμμής. Η επιστημονική συνεργασία με το Εργαστήριο, που ανέφερα, και με το Διευθυντή του Καθηγητή κ. Απόστολου Γ. Παπαϊωάννου ήταν για μένα καθοριστική, γιατί έδωσε ουσιαστική κατεύθυνση στην εργασία μου, τόσο στο βιβλιογραφικό και το μεθοδολογικό πεδίο, όσο και στη δυνατότητα να ανταλλάσσονται γνώμες και να προτείνονται οι δυνατές λύσεις στα ιστορικά θέματα, που κάθε φορά ανέκυπταν και να μεταφέρονται στο λευκό χαρτί αποκρυσταλλωμένες απόψεις και συμπεράσματα.

Σημαντικότες, επίσης, ήταν οι κατευθυντήριες υποδείξεις και συμβουλές της Καθηγήτριας Ευγενίας Κουτσουβάνου, η οποία με την επιστημοσύνη της, το μεθοδολογικό προσανατολισμό και την πολύπλευρη στήριξή της πάντα με ενδυνάμωνε και συνέβαλε καθοριστικά στην επίλυση αρκετών ζητημάτων, αυτών ειδικά που σχετιζόνταν αμέσως ή εμμέσως με παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά προβλήματα. Ακόμη, καθοριστικό και ιδιαίτερο προσανατολισμό στην εργασία μου μού προσέφερε η πάντα πρόθυμη για επιστημονική συνεργασία Καθηγήτρια Τζένη Παγγέ - Λέκκα, που με την εξειδικευμένη γνώση της συνεισέφερε σημαντικότερη βοήθεια και πράγματι μου έδωσε τη δυνατότητα να αισθάνομαι επιστημονικά κατοχυρωμένη και ασφαλής, ιδιαίτερα στο ζήτημα των στατιστικών προσεγγίσεων, όπως αυτές αναδεικνύονταν από τις εκάστοτε καταγραφές και τις μετρήσεις εκείνων των κρίσιμων χρόνων.

Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη χρωστώ στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Πέτρας και Χερρονήσου κ. κ. Νεκτάριο για τη διευκόλυνση, που μου παρείχε, ώστε να προσεγγίσω το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου, που με τόσο μόχθο διατηρεί και προστατεύει. Ευχαριστίες οφείλω στον Θεοφιλέστατο Επίσκοπο Κνωσού κ. κ. Ευγένιο, ο οποίος με βοήθησε στα εκκλησιαστικά θέματα της εποχής, που ερευνούσα. Επίσης, θερμά ευχαριστώ τον κ. Γεώργιο Πατεράκη, Διδάκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και Σχολικό Σύμβουλο στο Ηράκλειο της Κρήτης, ο οποίος σε όλους τους τομείς μου παρείχε απλόχερα τις ιστορικές του γνώσεις, τις συμβουλές του και τις επιστημονικές του εμπειρίες. Ακόμη, ευχαριστώ τον Καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Κύπρου κ. Πέτρο Παπαπολυβίου, ο οποίος

μου διέθεσε ανάπτυρα των δημοσιευμάτων του και συνέβαλε σημαντικά στην έρευνά μου για την άλλη μεγαλόνησο, την Κύπρο, καθώς επίσης χρεωστώ ευγνωμοσύνη στον κ. Λουκά Αξελό, σύγχρονο στοχαστή και ερευνητή, ο οποίος με βοήθησε με το συγγραφικό του ταλέντο και τα έργα του στην επίλυση των θεμάτων, των σχετικών με το κυπριακό ζήτημα.

Η συμβολή των υπαλλήλων των Ιστορικών Αρχείων στην Κρήτη και την Αθήνα ήταν ουσιαστική και από τη θέση αυτή επιθυμώ να τους ευχαριστήσω όλους και ιδιαίτερα την Προϊσταμένη του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης, κ. Ζαχαρένια Σημανδηράκη, τον Υπεύθυνο του Τμήματος των Αρχείων της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου κ. Γρατζέα, τον Υπεύθυνο του Τμήματος των Αρχείων του ΕΛΙΑ κ. Χαρωνίτη, την Υπεύθυνη Τμήματος Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη κ. Βαλεντίνη Τσελίκια, τον Υπεύθυνο της Μπενακείου Βιβλιοθήκης κ. Παπαχρήστου και την αρμόδια υπάλληλο στο τμήμα των εφημερίδων και των περιοδικών της Βιβλιοθήκης της Βουλής. Θερμά ευχαριστώ όλους όσους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, επώνυμα ή ανώνυμα, συνέβαλλαν στην επίτευξη αυτής της διδακτορικής διατριβής. Εννοείται ότι οι οποιοσδήποτε παραλείψεις ή αβλεψίες βαρύνουν την υπογράφουσα.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ και ευγνωμονώ την οικογένειά μου για την υπομονή, που επέδειξε και την ολόπλευρη στήριξη, που μου παρείχε.

Δήμητρα Γ. Μόσχου

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΔΔ: Ανωτέρα Διεύθυνσις της Δικαιοσύνης

ΑΔΔΕΘ: Ανωτέρα Διεύθυνσις Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων

ΑΔΕ: Ανωτέρα Διεύθυνσις των Εσωτερικών

ΑΔΟ: Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών

ΑΔΣΔΑ : Ανωτέρα Διεύθυνσις Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφάλειας

αρθρ: άρθρο

αριθ. : αριθμός

ΑΧΔΗ: Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου

ΒΔΒΗΤΑ: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου Τμήμα Αρχείων

βλ.: βλέπε

ΓΑΚ : Γενικά Αρχεία του Κράτους

Διεκπ: Διεκπαιρέωση

δρχ. : δραχμή, δραχμές

ΕΕΚΠ: Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας

Ε.Κ.Ι.Μ. : Εταιρεία Κρητικών ιστορικών Μελετών

ΕΙΕΜΕΒ: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος»

ΕΛΙΑ: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

επίμ: επιμέλεια

ΙΑΚ: Ιστορικό Αρχείο του Κράτους Κρήτης

ΙΕΕ :Ιστορία του Ελληνικού Έθνους

κεφ.: κεφάλαιο

μετφρ. : μετάφραση

ΜΕΔ: Μεγάλες Δυνάμεις

ΜΙΕΤ: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

ό.π.: όπως παραπάνω

Πεπρ. : Πεπραγμένα

περ : περιοδικό

πρβ.:παράβαλε

Πρωτ.: Πρωτόκολλο

σ.: σελίδα

Ταχ.: Ταχυδρομείο

τεύχ.: τεύχος, τεύχη

τόμ.: τόμος

φ.: φύλλο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γενική Μεθοδολογική Θεώρηση

Η ανάγκη διατήρησης της ανάμνησης του παρελθόντος και της αποτύπωσης της συλλογικής μνήμης περνά μέσα από τη γνώση του ανθρώπινου παρελθόντος, των συμβάντων, των γεγονότων, των πράξεων, των συναισθημάτων και των ιδεών, που η Ιστορία εκφράζει.¹

Η ιστορία είναι ένας επιστημονικός κλάδος, πλούσιος από την πείρα πολλών αιώνων, που έχει τη δική της μέθοδο.² Η διασάφηση των προβλημάτων, η ερμηνεία πολιτικών κοινωνικών οικονομικών και πολιτισμικών συνθηκών δεν οδηγούν απλά στην ανασύνθεση των γεγονότων. Ο μετασχηματισμός της γεγονοτολογίας και της αφηγηματικής ιστορίας σε κοινωνικό επιστημονικό πλαίσιο οδήγησε την ιστορία από το παρελθόν σε σύγχρονες μορφές ιστορικής προσέγγισης, όπου αναδύονταν οι κοινωνικές αλλαγές και οι δομές, αλλά και η οικονομική ανάπτυξη ως εκφάνσεις αυθεντικών εκφράσεων ή και νοοτροπιών. Πάντως, σήμερα η σύγχρονη ιστοριογραφία³ δίνει έμφαση στη μελέτη των πολιτισμικών και θεσμικών δικτύων, στην καθημερινή ζωή και εμπειρία, στα πολιτικά και οικονομικά πλαίσια, επίπεδα και διαστάσεις.

Η απεμπόληση δογματικών και σχετικιστικών παραμέτρων και δογματικών θεωριών απαιτείται για την αντικατάσταση της εμπειρικής υποκειμενικότητας από την πολλαπλότητα της αντικειμενικότητας.⁴ Η ιδεολογική εξακτίνωση που ταξινομήθηκε σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής, εμφανίστηκε άλλοτε με αυστηρές συγκέντρωτικές και άλλοτε με φιλελεύθερες τάσεις⁵.

Έτσι η σύγχρονη ιστορική έρευνα, περνώντας από διάφορα στάδια, έφτασε στην αναζήτηση όχι μόνο των συνειδητών πρωταγωνιστών της ιστορίας, αλλά και των απλών

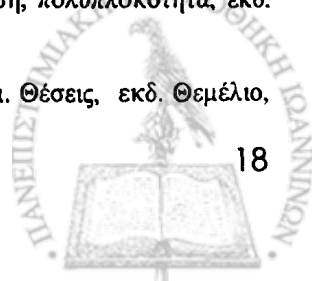
¹ Μ. Βαϊνά, Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997, σ.6.

² Encyclopedie de la pleiade, MIET, τόμ. 3.

³ Γ. Ζαϊμάκης, Κοινωνική εργασία και τοπικές κοινωνίες, ανάπτυξη, συλλογική δράση, πολυπλοκότητα, εκδ. Ελληνικά γράμματα

⁴ Γκοντελιέ Μ. «Υποδομές, ιστορία, κοινωνία» μεταφρ. Μ.Μουλά

⁵ L.Althusser, (Σ.Γιαταγάνα), «Ιδεολογία και Ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», τόμ. Θέσεις, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1983, σ.93

καθημερινών ανθρώπων, στους οποίους εμφανίζονταν οι κοινωνικές δυνάμεις, οι οικονομικές και οι διοικητικές δομές.

Οι τομείς δραστηριοποίησης, έθεσαν θεσμούς και καθεστώτα, οριστικοποίησαν έθιμα, ήθη και νοοτροπίες ή και ανέτρεψαν τις συνθήκες αλλά και την πορεία των λαών. Η σημασία τους προσανατόλισε την ιστορική έρευνα, η οποία με την βοήθεια όλων των επιστημών διευρύνεται στην ιστορία των λέξεων, των δομών, των θεσμών, του δικαίου, των καθεστώτων αλλά και των συναισθημάτων, των εθίμων και των ιδεών. Υπογραμμίζει τις ουσιαστικές μεταβολές σε κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριοποίησης, όπως αυτή σχετίζεται με το φυσικό και το κοινωνικό περιβάλλον. Έτσι, η ιστορική επιστήμη συμβαδίζει με τη μαρτυρία και την απόπειρα κατανόησης και εξήγησης της.

Η πολιτικοκοινωνική δομή που εξακτινώνεται στις προσωπικές και συλλογικές σχέσεις, οι μεταλλαγές συνθηκών, οι θέσεις και οι απόψεις οδηγούν τον ιστορικό στην έρευνα των πηγών και στην αλληλεπίδρασή τους.⁶ Η σύγχρονη ιστορική έρευνα ανασυνθέτει τα γεγονότα με ακρίβεια, διαβλέπει τις ανθρώπινες αντιδράσεις, τις γεωγραφικές επιδράσεις και μέσα από την ανάλυση των μαρτυριών προσπαθεί να διαμορφώσει ολόπλευρα την εποχή. Βασίζεται σε πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές, των οποίων η ποιοτική ανάλυση αναδεικνύει, πέρα από τα γεγονότα, τις κοινωνικές ολότητες και τις ιδεολογικές κατευθύνσεις.⁷

Συγκεκριμένα, το **κύριο ερώτημα**, που έπρεπε να απαντηθεί ήταν πώς λειτουργούσε η βασική εκπαίδευση στην Κρήτη την εποχή της Κρητικής Πολιτείας, ειδικότερα, στα πρώτα χρόνια της εφαρμογής του νέου πολιτικού θεσμού. Αυτομάτως, προέκυψε σειρά ερωτημάτων όπως ήταν πώς είχαν διαμορφωθεί οι βαθμίδες της εκπαίδευσης δηλ. η κάθετη διαίρεση της δημόσιας εκπαίδευσης στην Κρήτη, ποιο θεσμικό πλαίσιο είχε επιλεγεί, προκειμένου η κρητική κοινωνία να αποκτήσει όλες εκείνες τις συνθήκες που θα την κατέτασαν στα ευνομούμενα ευρωπαϊκά κράτη.⁸

Η ερευνητική προσέγγιση της περιόδου, που εξετάζεται, βασίστηκε αρχικά στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας. Η προσεκτική μελέτη των νόμων και των διαταγμάτων οδήγησε στον ακριβή προσδιορισμό του αυτοδιοικούμενου συστήματος⁹ της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας. Προέκυψαν ερωτήματα και ζητήματα όχι μόνο σχετικά με τη

⁶ Α.Γ. Παπαϊωάννου, Ζητήματα διδακτικής της Ιστορίας, τεύχος Α', Γιάννενα 1987, σ.14-15.

⁷ Καζαμίας Ανδρέας «Για μια νέα ανάγνωση της ιστορικοσυγκριτικής μεθόδου, προβληματισμοί και σχεδιάσμα, Θέμα Ιστορίας της εκπαίδευσης, τομ. Ι, 2003 σ. 14

⁸ Για τη σημασία των σωστών ερωτημάτων στην επιστημονική έρευνα ο Houston Stewart αναφέρει: «η φύσις αν ήθελε ερωτηθεί μαγαλοφυώς, παρεθύς μαγαλοδυνώς αποκρίνεται» βλ. στο Χατζηκακίδης Αθ., Επιστημονικής ερεύνης άσκησης, Αθήνα 1973, σ. 52

⁹ Π. Παυλόπουλος. Το Διοικητικό φαινόμενο στο πλαίσιο της θεωρίας των οργανώσεων, έκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1983, σ. 58.

συγκρότηση του νεοσύστατου κρητικού κράτους,¹⁰ αλλά και θέματα συσχετίσεων των εθνικών ζητημάτων, του Κυπριακού με το Κρητικό. Ήταν, λοιπόν, αναγκαία η συστηματική μελέτη των εποχών, που προηγήθηκαν της Αυτονομίας, ώστε να αποσαφηνιστούν οι συνθήκες και τα πλαίσια, προκειμένου να φτάσουμε στο μεταβατικό στάδιο από την ημιαυτονομία στην Αυτονομία.

Τα πλαίσια είχαν τεθεί και η μελέτη όφειλε να προσανατολιστεί με βάση την ιστορικοσυνθετική μεθοδολογία.¹¹ Οι ανάγκες της εποχής, που επέβαλλαν τις οικονομικές αλλαγές και τις κοινωνικές τομές ως προς τους θεσμούς, εξετάστηκαν συνδυαστικά με τα νομοθετικά πλαίσια που τέθηκαν.

Ο καθορισμός της καθημερινής πραγματικότητας, ο επανακαθορισμός ή οι παραμορφώσεις των νοοτροπιών, των κοινωνικών και των ιδεολογικών ροπών εξετάστηκαν συνδυαστικά με τα βιβλιογραφικά δεδομένα μέσα από τις αρχειακές πηγές. Η πολυπλοκότητα των θεσμών, που εμφανίζονται στο Κρητικό κράτος, συνδυάστηκε με τις δομές¹² του πολιτικού, οικονομικού και εκπαιδευτικού πλαισίου. Οι πολιτικές καταστάσεις επηρέασαν την υπόσταση του κράτους και αντικατοπτρίστηκαν στην εκπαίδευση, τη δικαιοσύνη, την οικονομία αλλά και την οργάνωση του κράτους. Οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στην αποτύπωση των νομοθετικών πλαισίων και της θέσπισης των καινοτόμων θεσμών. Τα στοιχεία του παρελθόντος συγκρίθηκαν με τα δεδομένα του εγγύτερου παρελθόντος και διαφάνηκαν οι συσχετισμοί και συνεξαρτήσεις.¹³ Προσεγγίζεται, λοιπόν, το κράτος ως όλον ως προς την οργάνωση¹⁴ και τους θεσμούς του μέσα από την κριτική των πηγών. Επισημαίνεται ότι οι αρχειακές πηγές, χωρίς να θεωρηθούν πανάκεια βοήθησαν, έτσι ώστε η εργασία αυτή να έχει, αναλογιών τηρουμένων, τη λογική τεκμηρίωσή της.

Η επεξεργασία των θεμάτων ακολουθεί την ιστορική δεοντολογία της αναδίφησης, της επιλογής, της ανάλυσης των πηγών και της σύνθεσης των μαρτυριών, οι οποίες ταξινομήθηκαν χρονολογικά, μεταγράφηκαν και σχολιάστηκαν, όσο αυτό ήταν εφικτό στα περιορισμένα χρονικά περιθώρια αυτού του πονήματος.¹⁵

¹⁰ Γκυρβίτς, Μελέτες για τις κοινωνικές τάξεις, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1986, σ.18

¹¹ Γιέρτζι Τοπόλσκι, Προβλήματα Ιστορίας και Ιστορικής Μεθοδολογίας, Αθήνα 1983, σ.67κ.ε.

¹² Ν. Πουλατζάς, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1980, σ.230

Γ. Ζαϊμάκης, Κοινοτική εργασία και τοπικές κοινωνίες, ανάπτυξη, συλλογική δράση, πολυπλοκότητα, εκδ. ελληνικά γράμματα.

¹³ Γ. Ρούσης, Εισαγωγή στη θεωρία στη Δημόσια Διοίκησης, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1984, σ.35 και Κ. Κούρτης, Ιστορία των διοικητικών θεωριών, Αθήνα 1983 και Χρ. Σαϊτης, θέματα Σχολικής Διοίκησης, Αθήνα 1994, σ. 34.

¹⁴ Α. Τζούμα, Ιστορική κατανόηση και ερμηνευτική οικονομία, τόμ.1, Θεσσαλονίκη 1996.

¹⁵ Encyclopedie de la pléiade, MIET, τομ. Γ', σ. 215-257

Αντικείμενο, Περιεχόμενο και Σκοπός και μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας

Η ιστορική έρευνα επιχειρεί να προσεγγίσει την αλήθεια μέσα από το παρελθόν, να φωτίσει προβλήματα και να δώσει λύσεις, να υπογραμμίσει τη σημασία και τα αποτελέσματα των ποικίλων αλληλεπιδράσεων και να επισημάνει τις επιλογές του παρελθόντος, όπως αυτές ανασύρονται και συσχετίζονται στο χρονικό πλαίσιο που συνέβαιναν.¹⁶ Αναζητά δεδομένα μέσα από μαρτυρίες, επίσημες ή προσωπικές, μέσα από ντοκουμέντα, παρατηρήσεις και αναφορές του παρελθόντος και επιχειρεί συστηματικά και αντικειμενικά τον εντοπισμό, την αναδίφηση, την εκτίμηση, την σύνθεση και την ερμηνεία των στοιχείων, που αναδεικνύονται.¹⁷ Οι πρωτογενείς μαρτυρίες¹⁸ καταγράφηκαν, ανασυνθέθηκαν και μελετήθηκαν με στόχο την οργάνωση του διοικητικού, εκπαιδευτικού και κοινωνικού γίγνεσθαι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποτιμήθηκαν οι έμμεσες πηγές, όπως είναι οι προσωπικές εμπειρίες, οι εφημερίδες και τα περιοδικά εκείνων των χρόνων.¹⁹

Ο προσδιορισμός των βασικών θεσμικών παραγόντων λειτουργίας ενός άκρως ιδιότυπου πολιτεύματος, όπως ήταν η ημιαυτόνομη Κρητική Πολιτεία θεωρήθηκε από την αρχή αυτής της έρευνας αναγκαιότητα. Η Κρητική Πολιτεία ως σύνολο θεσμών, ως κοινωνική οργάνωση και ως γενικότερη λειτουργία ενός ιδιαίτερα προβληματισμένου, διεκδικητικού, αλλά και χαρισματικού λαού μπορούσε να έχει θετική δημιουργική πορεία και ασφαλή κατάληξη, όπως και είχε.²⁰

Έπρεπε να καταγραφούν όλοι οι κλυδωνισμοί, που αυτή η πολιτεία και η κοινωνία υπέστη, ποιοι κίνδυνοι αποσοβήθηκαν, ποια εμπόδια ξεπεράστηκαν και ποιες ανάγκες καλύφθηκαν. Σε κάθε περίπτωση για τα πρόσωπα που έδρασαν είναι απαραίτητο να συνταχτούν ορισμένα, έστω και σύντομα βιογραφικά στοιχεία, να γίνουν, δηλαδή γνωστές οι προσωπικότητες να εντοπιστούν και γενικότερα να γίνουν γνωστές οι κύριες εκείνες προσωπικότητες, που ενώ διαδραμάτιζαν βασικούς ρόλους δεν μας είναι ιδιαίτερα γνωστές.

Γίνεται αντιληπτό ότι οι έρευνες αυτού του τύπου θέτουν πολλά και ποικίλα ερωτήματα, προβλήματα και ζητήματα, που δεν είναι πάντα εύκολο να απαντηθούν, ιδίως όταν τα χρονικά περιθώρια της επιστημονικής έρευνας δεν επιτρέπουν μεγάλα ανοίγματα.

¹⁶ Δ. Ματθαίου, Συγκριτική Σπουδή της Εκπαίδευσης, Θεωρήσεις και ζητήματα, Αθήνα 1997. σ.83.

¹⁷ Louis Cohen, Lawrence Manion, Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, έκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 1994 (ΕΛΙΑ), σ. 71-74

¹⁸ βλ. ο.π. σ. 78-83.

¹⁹

²⁰ Α.Γ. Παπαϊωάννου, Ζητήματα διδακτικής της Ιστορίας, τεύχος Α' Γιάννενα 1987, σ.14-15.

Οργάνωση και μεθοδολογία του υλικού (οι ιστορικές πηγές και η αξιοποίησή τους)

Άμεση και πρωτεύουσα πηγή άντλησης των πληροφοριών για την αποτύπωση της οργάνωσης και της λειτουργίας του κρητικού κράτους από το 1898 – 1901 είναι η Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας. Χρησιμοποιήθηκαν από το Ιστορικό Αρχείο του Κράτους στην Κρήτη (Χανιά), τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Αθήνα), έγγραφα του Αρχείου της Ανωτέρας Διευθύνσεως της Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων της Κρητικής Πολιτείας και το Αρχείο του Εργαστηρίου Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Επίσης, έγινε χρήση αρχειακών πηγών από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, από το Ιστορικό Αρχείο και τη Βιβλιοθήκη της Βουλής, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη, τη Μπενάκειο Βιβλιοθήκη και από το Αρχείο της Βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη. Χρησιμοποιήθηκε το Ιστορικό Δημοτικό Αρχείο του Δήμου Ηρακλείου που φυλάσσεται στη Βικελαία Βιβλιοθήκη και μέρος του Αρχείου της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου για το έτος 1898.

Στο επίπεδο των έμμεσων πηγών χρησιμοποιήθηκαν οι εφημερίδες «Πατρίς», «Επιθεώρησις», «Μίνως», «Λευκά Όρη», «Σφαίρα», «Μεσόγειος» «Θόρυβος» και «Ηράκλειον», σπάνιες εκδόσεις και παλαιότυπα από το 1880 -1910. Η ιστορική διερεύνηση των προϋποθέσεων, των παραγόντων και των προσπαθειών οργάνωσης και λειτουργίας του αυτόνομου κρητικού κράτους αποτελεί το αντικείμενο της επιστημονικής θεώρησης της διοίκησης του κράτους αυτού.²¹ Η μελέτη αυτή στοχεύει στην ανάδειξη του μεταβατικού σταδίου από την επαναστατική δράση στην οργανωμένη κρατική υπόσταση. Φιλοδοξεί να προσεγγίσει τη μεγάλη μερίδα των συνολικών επαγγελμάτων που οδήγησαν στις μεταρρυθμίσεις για την αυτονόμηση της Μεγαλονήσου. Τα αλληλοεμπλεκόμενα πεδία δράσης του κρητικού αγώνα για τη λύση του κρητικού ζητήματος αφορούν τους χειρισμούς των επαναστατικών οργανώσεων στο επίπεδο του νησιού, αλλά και σε διεθνές επίπεδο τις θέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων.

Οι υποθέσεις της διπλωματικής κινητικότητας σε σχέση με το Κρητικό Ζήτημα, ως μια σημαντικότερη πτυχή του Ανατολικού ζητήματος συνεκτιμώνται για να καθορίσουν τη δρομολογημένη ημιανεξαρτησία αρχικά και την ιδιότυπη αυτονομία στη συνέχεια. Οι θεσμικοί μηχανισμοί και εξακτινώνονται σε ουσιαστικές αλλαγές σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής.

²¹ Μ. Βαϊνά . Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής ιστορίας για τον εικοστό πρώτο αιώνα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1997, σ.6.

Οι ποικίλες πληροφορίες από έγγραφα και νόμους, η ανασύνθεσή τους και η αποτύπωση του στιγμιαίου παρελθόντος απαίτησαν κόπο και χρόνο. Η πολυπλοκότητα των διαφορετικών θεμάτων, που έθετε η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος η ιδιοτυπία των εκφάνσεών τους και ο όγκος των πηγών συνέτειναν στον επανακαθορισμό της χρονικής περιόδου.

Η κοινωνική δομή του κράτους, η οικονομική και εκπαιδευτική του οργάνωση και η δημόσια λειτουργία του, που απευθύνονταν όχι μόνο στην πληροφοριακή μορφή αλλά και στην ερμηνευτική δέν επέτρεπαν την επέκτασή τους και με άλλα χρονικά διαστήματα της διάρκειας της Κρητικής Πολιτείας.

Η βιβλιογραφική μελέτη του ιστορικού πλαισίου της Κρητικής Ιστορίας στην εποχή που εξετάζεται ήταν το γνωστικό υπόβαθρο, στο οποίο στηρίχτηκε η συγκέντρωση του αρχειακού υλικού. Η χρονολογική καταγραφή και ταξινόμηση των πηγών ακολούθησε στην ανάγνωσή, η οποία στη συνέχεια έγινε βαθύτερη και αργότερα συνδυάστηκε με πολιτικές και κοινωνικές φόρμες της εποχής.

Η επιλεκτικότητα των πηγών κρίθηκε αναγκαία. Η ομογενοποίηση και η διάταξη των νόμων και των διαταγμάτων καθώς και η δημιουργία πληροφοριακού συστήματος σχετικών με την οργάνωση του κράτους απαίτησαν ιδιαίτερες γνώσεις και αλληπάλληλες διεργασίες ανάλυσης των δεδομένων. Οι πηγές συγκρίνονταν, κατανοούνταν και ερμηνεύονταν ή απλώς αναπαράγονταν ως ευδιάκριτες όψεις της κοινωνικής ζωής.

Η κοινωνική ερμηνεία της εισαγωγής των νέων θεσμών, η κατανόηση των νέων μηνυμάτων και σηματοδοτήσεων των ποικίλων συστημάτων λειτουργίας επέτρεψαν την προσέγγιση όλων των δυναμικών ιδρυτικών στοιχείων και των θεσμικών διαδικασιών της Κρητικής Πολιτείας. Τα συμπεράσματα, που προέκυψαν πολλές φορές είναι αποσαφηνίσεις και ερμηνείες ενός πρωτογενούς υλικού και παράλληλα ενός πρωτογενούς υλικού απιθάσευτου εν πολλοίς και ενός βιβλιογραφικού πλούτου, γνωστού μεν αλλά όχι πάντα προσεγγίσιμου. Η αποκρυστάλλωση των νοημάτων και η εύρεση των κατευθύνσεων σε συνδυασμό με την ερμηνεία των φανερών τουλάχιστον δραστηριοτήτων καθόρισαν την αξιολόγηση των αρχικών ερευνητικών στόχων.²²

Η βιβλιογραφική αναζήτηση απέκτησε νέα δυναμική μετά τη δημοσίευση του πολύτιμου τετράτομου έργου των Φ. Ηλιού- Π. Πολέμη, Ελληνική Βιβλιογραφία 1864-1900, Αθήνα 2006(ΕΛΙΑ).

²² Noreau p., - Goffis, μετ. Ζ. Μητσοτάκη, Το έργο της Ιστορίας, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1983, σ. 137.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

ΩΣ ΑΝΑΠΟΣΠΑΣΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Εισαγωγικά: ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Η διατήρηση της εξαρτημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις και η πολιτικοοικονομική εκμετάλλευση των πολυεθνικών κτήσεων της οδήγησαν τις ΜΕΔ στη διαιώνιση του Ανατολικού Ζητήματος. Το Διεθνές ενδιαφέρον και η συνεχής προσοχή των ΜΕΔ στην πιο ενεργή περιοχή του Ανατολικού Ζητήματος την Ελλάδα, καθόρισαν για πολλά χρόνια την εξωτερική πολιτική της.²³ Η επιρροή τους σε όλες τις φάσεις των Ελληνικών αγώνων και η ανάμειξη τους στις ισορροπίες με τον τουρκικό ζυγό αποδείκνυαν τον κίνδυνο της ενεργοποίησης του ανατολικού ζητήματος για την Ελλάδα.²⁴ Ιδιαίτερα η θετική ή η αρνητική στάση της Μεγάλης Βρετανίας που εκφραζόταν ως «προστασία» της Ελλάδας και η άμεση επιρροή της στην διαμαρτυρία των Κρητικών για τη στέρηση της ελευθερίας τους ενέταξε το Κρητικό Ζήτημα ως μέρος του Ανατολικού.

Οι συνεχείς ανενεούμενες διαπραγματεύσεις των ΜΕΔ, που οδηγούσαν στη διόγκωση των διαστάσεων του Ανατολικού Ζητήματος συμπαρέσυραν και τη μη ενσωμάτωση της Κρήτης στα όρια του νεοσύστατου ελληνικού κράτους.²⁵

Η μακροχρόνια δυναμική των Κρητικών επαναστάσεων προσπαθούσε να δώσει λύση στα πολλά και άλυτα βασικά εσωτερικά προβλήματα αλλά η στάση των ΜΕΔ στο Κρητικό ζήτημα υπαγορεύονταν συνεχώς από τις συμφεροντολογικές βλέψεις των συνισταμένων χωρών. Η ρωσικογαλλική επιρροή ασκούσαν έμμεσα στο νησί ως στάση αντίδρασης στην πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία ενδιαφέρονταν για τον έλεγχο της περιοχής με στόχο την οικονομική της διείσδυση στην Ανατολή. Ήταν ουσιαστικά σκοπός η διάνοιξη

²³ Κ.Ε. Παδουβάς, Κρήτη 1897-1913 Πολυεθνικές Ενοπλες Δυνάμεις, Κατοχή – Αυτονομία – Ενωση με την Ελλάδα, Αθήνα 1997, σ. 26

²⁴ Σβορώνος Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας βιβλιογραφικός οδηγός Ασδραχά Σ., έκδ. θ', Αθήνα 1985 σ.105

²⁵ Με το πρωτόκολλο του Λονδίνου 3/2/1830 ο αγώνας των κρητικών έπαιρνε άλλες διαστάσεις.

ναυτικών οδών²⁶ επικοινωνίας με τις Ινδίες και τα παράλια της Μεσογείου, γι' αυτό και η Μ. Βρετανία πίεζε την Πύλη να της παραχωρήσει το λιμάνι της Σούδας όπως μας πληροφορεί ο Έλληνας πρόξενος Γρυπάρης σε έγγραφό του στο Υπουργείο Εξωτερικών στις 12 Φεβρουαρίου 1888.²⁷

Στα ευρωπαϊκά πλαίσια ο συσχετισμός των δυνάμεων της Μεγάλης Βρετανίας με τις δυνάμεις της Γαλλίας και Ρωσίας, η αντίσταση της Τουρκίας στις προκλήσεις, αλλά και η ικανότητα της να λειτουργήσει ως στοιχείο ισορροπίας στην Ανατολή, συνθέτουν τη διπλωματική κατεύθυνση, στην οποία το Κρητικό ζήτημα είχε οδηγηθεί. Ωστόσο, η διεθνής κατάσταση εκτιμώνταν ως ευνοϊκή για την προώθηση του ζητήματος. Η Αγγλική κατεύθυνση της διατήρησης του status quo της Οθωμανικής κυριαρχίας στη Μεγαλόνησο κατά το δόγμα της ακεραιότητας σχετιζόνταν με τις πιέσεις ή τη βοήθεια που παρείχε στην αυτοκρατορία ανάλογα με τις συνθήκες και τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις.

Το Ανατολικό Ζήτημα έχει ως βασικό του παράγοντα τον τουρκικό, αλλά και τον επαναπροσδιορισμό των ελληνικοσλαβικών σχέσεων με τη ρωσική πολιτική. Αν και συνάδει ως προς την πολιτική η Γαλλία με τη Ρωσία, μετά τις τεταμένες σχέσεις Αυστρίας – Πρωσίας, λόγω της αυξημένης δύναμης της Πρωσίας από τον πόλεμο, η Γαλλία ευθυγραμμίστηκε με τις Αγγλικές απόψεις.²⁸ Όμως δεν ήταν δυνατό η Αγγλία να συμβιβάσει τις ελληνικές διεκδικήσεις ή τις κρητικές επιδιώξεις με τη γενική πολιτική της στην Ανατολή.

Η ανωριμότητα και η αμήχανη αντιδραστικότητα της εξωτερικής πολιτικής εμφανίζονταν με αποτέλεσμα τα χρόνια που θα ακολουθήσουν να οδηγήσουν στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, όπου εκεί γίνεται ένας γενικός διακανονισμός του Ανατολικού Ζητήματος.²⁹

Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις επηρεάζουν την έκβαση του κρητικού ζητήματος αλλά και την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Οι προτάσεις για ανανέωση της Ελληνοσερβικής συμμαχίας του 1867, που έγιναν το 1875 και 1876, απορρίφθηκαν από την ελληνική πλευρά, το κίνημα των Νεότουρκων ως δύναμη φιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων σε συνδυασμό με τις διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις συντελούν στην εικόνα αναταραχής στον ελλαδικό χώρο ως τη στιγμή που η Κρήτη έμενε στην κυριαρχία της Τουρκίας και υποχρεωνόταν να εφαρμόσει τον Οργανικό νόμο του 1867, ενώ η Κύπρος περνούσε στην Αγγλική κυριαρχία.

Τα χρόνια ως το συνέδριο του Βερολίνου περιόριζαν τα εδάφη που είχαν δοθεί στη Σερβία και το Μαυροβούνιο καθώς και τα σύνολα προς βόρεια της οροσειράς του Αίμου της

²⁶ Ν. Σβορώνος, ο.π. σ. 105

²⁷ ΙΕΕ, τομ ΙΓ' εκδοτική Αθηνών, σ. 254-255

²⁸ ΙΕΕ, ο.π. σ. 255

²⁹ Ν. Σβορώνος σ. 106-107

νέας αυτόνομης βουλγαρική Ηγεμονίας ενώ οι περιοχές με την ονομασία Ανατολική Ρωμυλία επιστρέφονταν στην Τουρκική κατοχή. Από την άλλη μεριά στον Οθωμανικό θρόνο είχε αναρριχηθεί ο Αβδούλ Χαμίτ το 1878 που αν και η εξουσία του ήταν αυταρχική και απολυταρχική έδωσε κατευθύνσεις στην εκπαίδευση και τη δικαιοσύνη.

Ο επανακαθορισμός των συσχετισμών γίνεται όταν με το συνέδριο του Βερολίνου αναδύεται μια άλλη δύναμη, η Γερμανία³⁰ που με την Αυστρία πρόκειται να διεισδύσει στην Ανατολή. Ο Βίσμαρκ προχωρεί στην υλοποίηση του σχεδίου του και με αφορμή τον Αγγλικορωσικό ανταγωνισμό ελέγχει οικονομικά τη Σερβία και επηρεάζει τη Βοσνία Ερζεγοβίνη, ενώ η Ρουμανία και η Βουλγαρία απομακρύνονται από τη Ρωσία.

Ο εκτοπισμός Αγγλίας και Γαλλίας από την επιρροή της Τουρκίας δίνει τη θέση της στη Γερμανία, που είχε αναλάβει την στρατιωτική προπαρασκευή και αναδιοργάνωση της Τουρκίας. Ο Βίσμαρκ κατεύθυνε για την τήρηση της σκληρής στάσης για το Κρητικό Ζήτημα, αν και ο Αδούλ Χαμίτ ήξερε να εκμεταλλεύεται τις προστριβές των ξένων πρεσβειών με αποτέλεσμα οι πιέσεις να εκφράζονται ως απειλή πολεμικών οφειλών από τη Ρωσία και με το δέλεαρ των όπλων τύπου «μάουζερ» από τη Γερμανία.

Όμως ο ανταγωνισμός Αγγλίας και Ρωσίας υποτονεί σε σχέση με αυτόν της Αγγλίας με τη Γερμανία. Η γεωστρατηγική της Γερμανίας πάντως, αποσκοπούσε στη μετατροπή της Τουρκίας σε πανίσχυρη περιφερειακή Δύναμη.³¹ Πάντως ο ελληνικός και ο σλαβικός παράγοντας αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα από την Αγγλία. Βέβαια άλλο κρίσιμο σημείο του Ανατολικού Ζητήματος ήταν και το Μακεδονικό (Drang nach Osten, ώθηση προς την Ευρώπη).

Ωστόσο, το κρητικό ζήτημα βρέθηκε σε δύσκολη καμπή όταν καταλύθηκαν τα περισσότερα δικαιώματα και προνόμια στην κρίση του 1889. Αναλαμβάνει με τη βοήθεια της αγγλικής επιρροής³² πρωτοβουλίες ενώ ο παράγοντας της βοήθειας ελληνικής κυβέρνησης υποβιβάζεται.³³ Αν και η κατάσταση στο νησί ήταν απελπιστική υπήρχαν άνθρωποι που είχαν εκφράσει τη θέλησή τους για κάλυψη δραστηριοτήτων. Ο Παρθένιος Κελαϊδής³⁴ που αν και κληρικός βοήθησε καθοριστικά στη λύση του Κρητικού Ζητήματος, αφού ο ίδιος παρείχε καθοριστική συνδρομή στο ζήτημα.

³⁰ ΙΕΕ, τομ. ΙΓ', σ. 10

³¹ Βλ. Ι. Λούκας, Το κρητικό ζήτημα στην τελευταία φάση του, η Αγγλική και η Γερμανική Γεωστρατηγική, άρθρο στο συλλογικό Τόμο η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Ηράκλειο 2001

³² Ι. Λούκας, Το κρητικό ζήτημα στην τελευταία φάση του, η Αγγλική και η Γερμανική Γεωστρατηγική, άρθρο στο συλλογικό τόμο. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Ε.Κ.Ι.Μ., Ηράκλειο 2001, σ. 61

³³ ΙΕΕ, ο.π. σ 107

³⁴ ΓΑΚ, Αρχείο Παρθενίου Κελαϊδή

Οι σφαγές των Αρμενίων, όταν αυτοί αντιστάθηκαν για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους, έδωσαν νέα ώθηση στον κρητικό αγώνα, γιατί έδωσε την ευκαιρία στους ηγέτες να εκμεταλλευτούν πολιτικά και ψυχολογικά τον αντίκτυπο.

Ο Αλέξανδρος Βυζάντιος³⁵ μάλιστα υπογραμμίζει ότι «το ζήτημα της αυτονομίας και η αυτονομία θα διεγείρει το ζήτημα της Κρήτης αφ' εαυτού, διότι η Βερολίνειος συνθήκη τους αυτονόμους θεσμούς της Κρήτης υπέδειξεν ως πρότυπον».

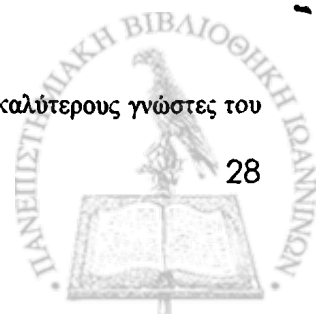
Οι εξελίξεις του Κρητικού ζητήματος μετά την άνοιξη του 1895 εισέρχονται σε νέα φάση, αν και η ανάληψη της διοίκησης της Κρήτης από τον Καραθεοδωρή πασά θεωρούνταν καμπή στα κρατικά πράγματα. Ωστόσο, επικρατούσε η τάση υποστήριξης της τουρκικής αυτοκρατορίας. Η Αγγλία θεωρούσε ότι η διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας ήταν αναπόφευκτη. Ο Salisbury ήθελε να κατευθύνει την πολιτική του εναντίον του σουλτάνου, δεν πίστευε όμως ότι η Αγγλία ήταν σε θέση να δράσει μόνη της, ανεξάρτητα από τις άλλες Δυνάμεις.

Η ρωσική επιρροή στην Τουρκία ήταν σημαντική, γιατί με τη ρωσική υποστήριξη οι δυνατότητες εξαναγκασμού του σουλτάνου ήταν πραγματοποιήσιμες. Η Ρωσία εργαζόταν για τη σταθερότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την υποστήριξη του σουλτάνου αφότου έχασε στα Βαλκάνια όλα τα προσωρινά της πλεονεκτήματα. Είχαν συνειδητοποιήσει ότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις δε θα επέτρεπαν καμιά μεμονωμένη ενέργεια από κάθε Δύναμη ξεχωριστά. Με αφορμή τα Αρμενικά ο υπουργός των εξωτερικών της Αυστρίας υπέβαλε την ιδέα να ενεργήσουν οι δυνάμεις από κοινού, παραβιάζοντας τα Δαρδανέλλια και να συνετίσουν το σουλτάνο, είχε βλέψεις για μονομερή έλεγχο τους. Η Γαλλία απέρριπτε τη ρωσική κατάληψη του Βοσπόρου, βλέποντας τη δυνατότητα αγγλικής ενέργειας κατά της Τουρκίας, ζήτησε για μια ακόμη φορά τη δυναμική επέμβαση της Ρωσίας.

Η ρωσική κυβέρνηση συμφώνησε με τη γαλλική στη διατήρηση της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, την αποδοκιμασία της ιδέας για χωριστή δράση κάθε Δυνάμεως και επίσης στην αντίθεση για μια διεθνή συγκυριαρχία. Οι προσπάθειες της Ρωσίας για αμοιβαία κατανόηση με την Αγγλία δεν απέδωσαν. Η Αγγλία ήλπιζε να συμμαχήσει με τη Γερμανία για να εξουδετερώσει τη γαλλορωσική συμμαχία, ωστόσο απέτυχαν να έρθουν σε συμφωνία ως προς την Τουρκία και η Γερμανία πήρε μέτρα για να προστατεύσει τα συμφέροντά της στην οθωμανική αυτοκρατορία.

Η χειροτέρευση των αγγλογερμανικών σχέσεων και η ανάπτυξη της γαλλορωσικής συμμαχίας εξασθένισε τη θέση της Αυστρίας στα Βαλκάνια και ενίσχυσε τη θέση της Ρωσίας.

³⁵ Έργα Αλεξάνδρου Σ. Βυζάντιου, εν Αθήναις 1902. Ο Βυζάντιος ήταν ένας από τους καλύτερους γνώστες του Κρητικού ζητήματος

Από την εποχή του Συνεδρίου του Βερολίνου, που οι Ρώσοι είχαν εγκαταλείψει τους Σέρβους, η Αυστρία είχε αναλάβει να υποκαταστήσει στο ρόλο της προστάτιδας.

Η Γερμανία απομακρύνονταν από τη ρήξη της με τη Ρωσία και μόνο η Αυστρία προσπάθησε να διαπραγματευτεί με την Αγγλία. Λίγα χρόνια πριν το 1892 οι επικεφαλές των στρατιωτικών και ναυτικών υπηρεσιών πληροφοριών είχαν εκφράσει την άποψη ότι «στην περίπτωση που η Βρετανία δε δρούσε από συμφώνου μαζί με τη Γαλλία, τότε ο δρόμος προς την Κωνσταντινούπολη για τις βρετανικές δυνάμεις περνούσε, σε περίπτωση μιας επιθετικής ενέργειας, πάνω από τα συντρίμια του γαλλικού στόλου» και ο Salisbury συμπέρανε ότι αν οι απόψεις τους ήταν σωστές η προστασία της Κωνσταντινουπόλεως από τυχόν ρωσική κατάκτηση έπρεπε να πάψει να θεωρείται ως σκοπός της αγγλικής πολιτικής.

Από τις παραπάνω εξελίξεις γίνεται φανερό ότι τη διπλωματική δραστηριότητα 1897 δεν διευθέτησε το ζήτημα των Κρητών ούτε προχώρησαν οι Δυνάμεις σε διανομή της οθωμανικής αυτοκρατορίας ή εγκατάσταση διεθνούς ελέγχου. Έτσι, η περιπλεγμένη διπλωματική κατάσταση του Ανατολικού Ζητήματος άφηνε το Κρητικό Ζήτημα ως μια κρίσιμη πτυχή του, που απαιτούσε τη λύση του στην αυτονομία. Επομένως, το Κρητικό ζήτημα σχετίζεται με την στάση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και διαφαίνεται ως συνάρτηση των ευρωπαϊκών συμφερόντων στη Ανατολική Μεσόγειο με τον ίδιο πάντα παρονομαστή, που ήταν η θέληση των Κρητών να απελευθερωθούν και να ενωθούν με την Ελλάδα.

Οι ρίζες του Κρητικού Ζητήματος³⁶ τοποθετούνται στα χρόνια της Βενετοκρατίας. Μετά το τουρκοβενετικό πόλεμο (1665-1669) η Κρήτη αποτελεί επαρχία (βιλαέτιο) της αχανούς οθωμανικής αυτοκρατορίας και ήταν χωρισμένη σε τέσσερα σαντζάκια: της Σητείας, του Χάνδακα, του Ρεθύμνου και των Χανίων. Αργότερα η Κρήτη θα αποτελέσει ένα από τα βασικότερα μέρη του γενικότερου Ανατολικού Ζητήματος.

Το νησί μετά την τουρκική κατάκτηση, περνά το 1840 στο ζυγό των Αιγυπτίων, όταν πουλιέται ως ένδειξη ευγνωμοσύνης των Τούρκων για τη βοήθεια τους εναντίον του αγώνος ανεξαρτησίας των Ελλήνων το 1821 και γίνεται σημείο αναφοράς των πολιτικών, οικονομικών, εμπορικών αλλά και των αποικιοκρατικών συμφερόντων των ΜΕΔ, οι οποίες διαιωνίζουν το Ανατολικό Ζήτημα διατηρώντας σε στασιμότητα και εξάρτηση την οθωμανική αυτοκρατορία.

Όταν, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22ας Ιανουαρίου 1830 συνεστάθη το Ελληνικό Βασίλειο, η Κρήτη δεν συμπεριλαμβάνονταν στο νεοπαγές ελληνικό κράτος και παρέμενε στη δικαιοδοσία του σουλτάνου, τίθενται τα ζητήματα της εθνικής ελευθερίας και

³⁶Για το Κρητικό Ζήτημα βλ. αρχικά του βιβλίου που επιμελήθηκε ο Σπυρίδων Ασδραχάς σ. 293-294.

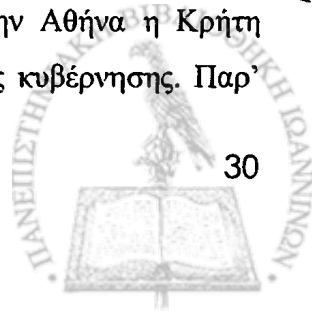
της Ένωσης με την Ελλάδα, καθώς και η επιδίωξη αποκατάστασης με αγώνα μέσα από το «Κρητικό Ζήτημα», που θα απασχολήσει την ευρωπαϊκή διπλωματία για έναν αιώνα περίπου και θα αυξήσει τις διαστάσεις του Ανατολικού ζητήματος. Το Κρητικό ζήτημα αποτέλεσε την πιο «δύσκολη» σελίδα του Ανατολικού ζητήματος.

Η τακτική των ΜΕΔ ήταν η επιβολή της επιρροής τους στα πολιτικά και οικονομικά πράγματα και η διατήρηση ισορροπιών και καταστάσεων, ώστε να μην τεθούν σε κίνδυνο τα συμφέροντά τους. Η αγγλική διπλωματία ενδιαφερόταν να έχει τον έλεγχο της Κρήτης, αλλά και της Κύπρου, αφού και τα δύο νησιά, λόγω της γεωγραφικής θέσης τους, διευκόλυναν τη θαλάσσια επικοινωνία και το εμπόριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Εν τω μεταξύ η έλλειψη του Χ. Τρικούπη από το πολιτικό στερέωμα της Ελλάδας, οδήγησε τη χώρα σε νέες περιπέτειες, αφού οι διάδοχοί του ήταν ευαίσθητοι στις πιέσεις της κοινής γνώμης και υπέκυπταν στις μεταλλασσόμενες πιέσεις. Στις εκλογές του Απριλίου του 1895 νίκησε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ο οποίος είχε να αντιμετωπίσει δημοσιονομικά και οικονομικά προβλήματα απότοκα της πτώχευσης του 1893. Η ανασταλτική παρεμβολή των εσωτερικών και κυρίως των εξωτερικών πολιτικών πιέσεων περιόριζε την δυνατότητα ανάληψης κάποιας σοβαρής προσπάθειας για την οικονομική ανέλιξη της χώρας. Εν μέσω κρίσιμων γεγονότων και ζυμώσεων για την εθνική κοινότητα διεξάγονται σε πανηγυρική ατμόσφαιρα οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες τον Απρίλιο του 1896, που αποτελούν απλά μια μικρή ανάπαυλα, γιατί η ένταση της βουλγαρικής προπαγανδιστικής δραστηριότητας με την συνοδεία τρομοκρατικής δράσης των ενόπλων ανταρτικών ομάδων σε βάρος του ελληνικού στοιχείου στη Μακεδονία ενδυναμώνεται, ενώ ταυτόχρονα τα θλιβερά γεγονότα της Κρήτης έχουν προκαλέσει πανελλήνια αλλά και παγκόσμια συγκίνηση. Η ανάθεση της γενικής διοίκησης της Κρήτης στο χριστιανό Καραθεοδωρή πασά δεν απέδωσε τις προσδοκίες που την είχαν συνοδεύσει.

Το Σεπτέμβριο του 1895 ο Μανούσος Κούνδουρος, επικεφαλής της «Μεταπολιτευτικής» επαναστατικής κίνησης υπέβαλε το αίτημα της αυτονομίας στις Μ. Δυνάμεις. Επαναστατική αναταραχή προκάλεσε η βίαιη αντίδραση του Καραθεοδωρή και η παρέκκλιση του Τουρχάν περί συζητήσεως της Γενικής Συνέλευσης των Κρητών.

Το Μάιο του 1896 κλιμακώνεται η κρίση με την πολιορκία του Βάμου, τις σφαγές των Χριστιανών στα Χανιά, την αποβίβαση επικουρικών τουρκικών στρατευμάτων και τη συγκρότηση της «Γενικής Επαναστατικής των Κρητών Συνελεύσεως». Μετά την άφιξη πολεμικών πλοίων των Μ. Δυνάμεων, στη Σούδα για προστασία των ξένων υπηκόων, την πρώτη αποστολή χρημάτων, πολεμικού υλικού και εθελοντών από την Αθήνα η Κρήτη έπαιρνε διαστάσεις, αν και ήταν συγκρατημένη η στάση της ελληνικής κυβέρνησης. Παρ'

όλα αυτά ο αγώνας στη Μεγαλόνησο ενισχύονταν για τη δραστηριότητα της «Εθνικής Εταιρείας», μυστικής ισχυρής οργάνωσης.

Πυρήνας της «Εθνικής Εταιρείας» ήταν οι τρεις αξιωματικοί: Χ. Σολιώτης, Π. Λυκούδης, Α. Σοφιανός που συμπτήχθηκε το 1894. Σκοπός ήταν η επαγρύπνηση στα συμφέροντα των υπόδουλων Ελλήνων, η αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος και η προπαρασκευή για απελευθέρωση. Η εταιρεία στα τέλη του 1896 είχε 20.000 περίπου μέλη στην Ελλάδα και εξωτερικό γιατί η κοινή γνώμη ήταν δύσπιστη στους φορείς της πολιτικής εξουσίας. Η εταιρεία είχε εκδηλώσει την πρωτοβουλία για οργάνωση αντάρτικου σώματος στην Μακεδονία πριν αναλάβει δράση στην Κρήτη, όμως η κυβέρνηση Δηλιγιάννη δεν αντιδρά θετικά και από εκείνη τη στιγμή αγνοείται κάθε απόφαση υπεύθυνων οργάνων της πολιτείας με αποτέλεσμα η Εταιρεία να δρα με πατριωτική διάθεση αλλά με αντίθετη παρεμβολή και αδιαφορία στους κανόνες πρακτικής πολιτικής κι έτσι να σωρεύει νέα δεινά αντί να εξυπηρετεί εθνικά συμφέροντα.

Η Πύλη κάτω από την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων προχωρεί σε καίριες παραχωρήσεις που όμως στην πρακτική τους εφαρμογή υστερούν. Χριστιανός διοικητής. Αναγνώριση της θέσης του χριστιανικού στοιχείου και συστατική υπαγωγή του κάτω από την κηδεμονία της Ευρώπης. Οι διαμαρτυρίες χριστιανών για καταπάτηση του νέου καθεστώτος κάνουν τους μουσουλμάνους να απαντούν με σφαγές εμπρησμούς και διαρπαγές από το Νοέμβριο ως τον Ιανουάριο του 1897.

1839-41 Κρίση Ανατολικού Ζητήματος

Με τη συνθήκη του Λονδίνου 3 Ιουλίου 1840 η Κρήτη επανέρχεται στη κυριαρχία του Σουλτάνου, ενώ από το 1841-1858 η εσωτερική κατάσταση παραμένει η ίδια. Διοικητής ως το 1850 ο Μουσταφά Πασάς που διαδέχεται ο Σαλίκ Βαμίκ πασάς. 1851 Πρωτεύουσα Εγιαλετίου Κρήτης είναι τα Χανιά και δημιουργούνται 23 επαρχίες με επάρχους που έχουν διοικητικά, δικαστικά και αστυνομικά καθήκοντα. Το 1848 στην Ευρώπη γίνονται κινήματα. Ο Κριμαϊκός πόλεμος 1853-1856 με τη γνωστή Συνθήκη των Παρισίων το 1856 ο σουλτάνος υποχρεούται να υπογράψει το Χάττι Χαμαγιούν παραχωρώντας ανεξιθρησκεία, προσωπική ελευθερία και κατοχύρωση ιδιοκτησίας.

Μετά το Χάττι Χαμαγιούν υπήρξαν ανακατατάξεις στους χριστιανούς που επηρέασαν τα εκπαιδευτικά πράγματα. Η πρόθεση για ισότητα στους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η προσπάθεια περιορισμού αυθαιρεσίας των εξουσιαστικών αρχών, η

διατήρηση των προνομίων της Εκκλησίας και η εμπλοκή των λαϊκών στη διοίκηση των κοινών καθόρισαν την πορεία των εκπαιδευτικών πραγμάτων.

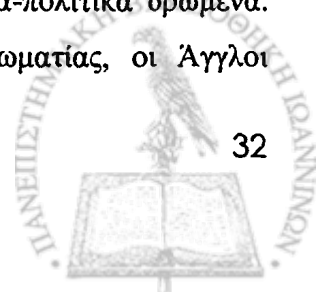
Μετά το κίνημα Μαυρογένη έξω απ' τα Χανιά το 1858 δόθηκαν στους Κρήτες φορολογικά, δικαστικά και διοικητικά και θρησκευτικά δικαιώματα. Ένας θεσμός που εξαρτιόταν από την Εκκλησία και έπαιξε σημαντικό ρόλο σε ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, κοινωνικής πρόνοιας και παιδείας ήταν η σύσταση Δημογεροντιών.

Το 1866-1869 η μεγάλη επανάσταση των Κρητών για απελευθέρωση και ένωση με την Ελλάδα κυριαρχεί σε συνδυασμό με την οικονομική δυσπραγία του 1863 και σε τη διεκδίκηση για χρηματική ενίσχυση της εκπαίδευσης από τα Μοναστήρια με τη συμμετοχή λαϊκών αντιπροσώπων, που προκάλεσε το «μοναστηριακό ζήτημα». Το Ολοκαύτωμα του Αρκαδίου 6 Νοεμβρίου 1866 ήταν αναμφίβολα το πιο σημαντικό γεγονός του πρώτου έτους της Μεγάλης Επανάστασης. Ο Οργανικός Νόμος του 1868 που έφερε στην Κρήτη ο Ααλή πασάς αναγνωρίζει τη διοικητική ισοτιμία και χρήση των δύο γλωσσών και καθιερώνεται η διδασκαλία της ελληνικής.

Στα 1870 περίοδος Γαλλοπρωσικού πολέμου η Τουρκία αναγκάζεται να αυξήσει τα μέτρα στο νησί, ενώ ο επαναστατικός πυρετός αυξάνεται με τα γεγονότα Βοσνίας-Ερζεγοβίνης το 1875. Το 1876 από ομάδα Κρητών εκδηλώνεται η ιδέα για αυτόνομη ηγεμονία της Κρήτης υπό αγγλική προστασία. Άνοιξη 1877 ο νέος Ρωσοτουρκικός πόλεμος, η ήττα της Τουρκίας από τη Ρωσία και η νέα κρίση στο Ανατολικό Ζήτημα, έφερε νέο επαναστατικό αέρα στην Κρήτη. Οι ΜΕΔ τον Ιούνιο του 1878 επιβάλλουν ανακωχή διά των προξένων τους με τη Συνθήκη του Αγ. Στεφάνου αναγκάζουν την Τουρκία να εφαρμόσει τον Οργανικό Νόμο. Έτσι έχουμε τη Σύμβαση Χαλέπας τον Οκτώβριο του 1878, η οποία επικυρώθηκε με σουλτανικό φερμάνι και αποτέλεσε το νέο πολιτικό οργανισμό στην Κρήτη.

Η Κρήτη αποκτά Γενικό Διοικητή που μπορεί να είναι χριστιανός, δική της Γενική Συνέλευση με 80 μέλη από τα οποία ήταν 49 χριστιανοί και 31 μουσουλμάνοι, ιδρύεται Χωροφυλακή, χορηγείται αμνηστία και γενική φοροαπαλλαγή. Επίσημη γλώσσα ορίζεται η ελληνική και επιτρέπεται η ίδρυση φιλολογικών συλλόγων, η έκδοση εφημερίδων και η δημιουργία βιβλιοθηκών. Πρώτος Γενικός Διοικητής Κρήτης ήταν ο Αλεξ. Καραθεοδωρής που τον αντικατέστησε ο Ιωαν. Φωτιάδης, ο οποίος ευνόησε σημαντικά την εκπαίδευση με την ίδρυση σχολείων.

Διοικητικά το νησί διαιρέθηκε σε 5 Λιβά (διοικήσεις), 23 Καζάδες (επαρχίες) και 88 δήμους, ενώ το 1821 το χριστιανικό με το μουσουλμανικό στοιχείο ισοδυναμούν το 1881 η αναλογία αυτή είναι 3 προς 1. Οι χριστιανοί θα εκφράσουν τα κοινωνικά-πολιτικά δρώμενα. Όλοι μιλούν ελληνικά ως μητρική γλώσσα. Στον τομέα της διπλωματίας, οι Άγγλοι

προσπαθούν να συνδέσουν το θέμα της Κρήτης με όσα συνέβαιναν πριν το 1863, πριν δηλαδή από αυτό της Επτανήσου και της Κύπρου, αποβλέποντας σε δεύτερο ελληνικό νησιωτικό κράτος που θα προστάτευαν και θα επιτηρούσαν. οι Ρώσοι ιδρύουν προξενείο στα Χανιά από το 1860 και με αυτό τον τρόπο συνδέουν το θέμα της επιρροής τους στον ελληνικό χώρο μ' αυτό της υποκίνησης των εθνικών διεκδικήσεων και κυρίως με την ελευθερία των Κρητών.

Το Κρητικό Ζήτημα ως τμήμα του Ανατολικού Ζητήματος είχε δύο παραμέτρους, μια που αφορούσε την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την οποία η Ρωσία ήθελε να υποκαταστήσει και η Μ. Βρετανία να συμψηφίσει και μια άλλη που σχετιζόταν με την επιρροή της στην Ελλάδα, η οποία θα ενισχύονταν από την προσθήκη της Κρήτης στον πληθυσμό και τα εδάφη της. Η αντιζηλία των δύο Μ. Δυνάμεων επεκτείνεται και στην Κρήτη, η οποία είναι το καίριο σημείο μεταξύ Αφρικής, Ασίας κι Ευρώπης. Η Ρωσία επιθυμεί να επεκτείνει τον έλεγχό της στην Ανατολική Μεσόγειο και η Μ. Βρετανία επιδιώκει να κατέλθει στο Αιγαίο, άρα το Κρητικό Ζήτημα συνδέεται με τα παροδικά συμφέροντα των Μ. Δυνάμεων και τις μεταξύ τους αντιζηλίες και διεκδικήσεις.

Από την άποψη του πληθυσμού, η Κρήτη μέχρι τις παραμονές της Επανάστασης του 1866 είχε ως προς τα 2/3 του συνολικού πληθυσμού της χριστιανο-ελληνικό πληθυσμό, ενώ το άλλο 1/3 ήταν μουσουλμάνοι (εξισλαμισθέντες Κρήτες ελληνόγλωσσοι απόγονοι). Οι κάτοικοι κατά 6/10 είναι αγρότες ή ζουν από αγροτική εργασία. Τα κυριότερα προϊόντα του νησιού είναι το λάδι, το σαπούνι, τα χαρούπια, τα αμύγδαλα και τα κτηνοτροφικά. Το λάδι και το σαπούνι εξάγονται μέχρι τη Μασσαλία.

Η εκκλησία είχε σημαντικό και καθοριστικό ρόλο, που εντοπίζεται κυρίως στο πλαίσιο της μόρφωσης, αφού ασκεί μεγάλη επιρροή στους παράγοντες, που διαμορφώνουν τις καταστάσεις οι οποίες ορίζουν την εξέλιξη των γεγονότων. Ο μητροπολίτης Κρήτης και οι οκτώ επίσκοποί του, με τα μοναστήρια και τα εισοδήματά της ενισχύουν τα σχολεία, ενώ παράλληλα οι επαρχιακές Δημογεροντίες φρόντιζαν για την εκπαίδευση και για τα ζητήματα των χριστιανών κατοίκων. Τύπος την χρονική αυτή στιγμή δεν υπάρχει με εξαίρεση δίγλωσση εφημερίδα υπό τον κυβερνητικό έλεγχο, που εκδιδόταν από τους Αιγυπτίους. Οι εφημερίδες και τα βιβλία έρχονται από την ελεύθερη Ελλάδα, την Ευρώπη και την Ανατολή χωρίς μεγάλα εμπόδια και γίνονται οι ιδεολογικοί φορείς παράωθησης για κινητοποίηση.

Το πνεύμα της αντίστασης εκδηλώνεται με λαϊκές επαναστάσεις από τις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα, όταν οι Κρήτες αντιστάθηκαν στους Φράγκους της τέταρτης

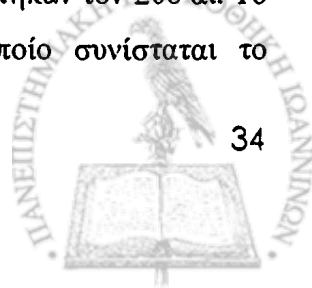
σταυροφορίας, που είχαν καταλύσει το βυζαντινό κράτος και τους είχαν υποδουλώσει μέχρι της Τουρκοκρατίας, οι εξεγέρσεις ήταν τακτικές και είχαν δημιουργήσει το πνεύμα της ανεξαρτησίας. Ο λαός της Κρήτης αισθάνεται ότι είναι ελληνικός, συνδέεται με τη γλώσσα, την παιδεία, την ιστορία με το αίμα, με τις κοινές παραδόσεις της ορθοδοξίας, προπάντων με το Βυζάντιο, είτε ήταν ελεύθερο είτε υπόδουλο.

Η απελευθέρωση δεν αναμενόταν μέσω της εύνοιας των Μ. Δυνάμεων ούτε με την εξάπλωση της παιδείας μόνο. Στα όπλα κυρίως είχαν την πεποίθηση οι Κρητικοί, αφού άλλωστε ηπειρωτικός χαρακτήρας του νησιού ευνοούσε την συντήρηση του ηρωικού πνεύματος. Οι Τούρκοι φεουδάρχες προτιμούσαν τη διαβίωση σε εύφορους τόπους κι όχι στους αρκετούς, που δεν μπορούσαν να τους ελέγχουν απόλυτα. Τα πανάρχαια έθιμα, η θρησκεία, η γλώσσα, η λαϊκή τέχνη, η ποίηση και το εθνικό δίκαιο παρέμεναν αχαρακτήριστα. Ο λαός ζούσε με τον πόθο της ελευθερίας όταν επαναστάτησαν το 21 ακόμα και όταν το 1830 δεν συμπεριελήφθησαν στο ελληνικό βασίλειο οπότε και η πίστη τους βοηθούσε στην αντίστασή τους και την αποτίναξη του ζυγού.

Η επανάσταση του 1866 είχε δύο άμεσες αιτίες. Το μοναστηριακό ζήτημα, δηλαδή τη διάθεση των πόρων των μοναστηριών και το θέμα του φορολογικού συστήματος, τη διαρρύθμιση του οποίου ζητούν οι επαναστάτες. Η στέρηση της ελευθερίας του κρητικού λαού οδήγησε στην οικονομική καταπίεσή του και την αμάθειά του.

Με το μοναστηριακό αντιμετώπιζαν την εκμετάλλευση της μεγάλης μοναστηριακής περιουσίας από τους κατακτητές μέσω του ανωτάτου κλήρου, που ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει τους θρόνους της Κρήτης: ο επίσκοπος από τον μητροπολίτη κι αυτός από τον Πατριάρχη, ο οποίος κατέβαλε υπέρογκα ποσά στους βεζίρηδες της Κων/λης εκμεταλλευτές. Νέοι Κρήτες ζήτησαν να τεθεί η διάθεση των πόρων της εκκλησιαστικής περιουσίας υπό τον έλεγχο των δημογεροντιών και σ' αυτό βρήκαν αντίθετο τον μη Κρητικό Μητροπολίτη Κρήτης.

Το Κρητικό Ζήτημα θεωρείται περισσότερο συνάρτηση των συμφερόντων των δυνάμεων, τα όποια, εξ άλλου, υπήρξαν σχετικώς σταθερά κατά τον 19ον αιώνα στην Ανατολική Μεσόγειο σε συνδυασμό με την ακατάλυτη απόφαση των Ελλήνων να απελευθερωθούν. Συνδυάζεται με την γενικότερη πολιτική των ευρωπαϊκών δυνάμεων έναντι της οθωμανικής αυτοκρατορίας και εκδηλώνεται ως παρακολούθηση των τάσεων διάλυσης ή συντήρησής της. Το κρητικό ζήτημα απετέλεσε την πλέον αιματηρή σελίδα του ανατολικού ζητήματος, αφού έδωσε αφορμή σε ιδιότυπες ενέργειες των μεγάλων δυνάμεων, που θα πρέπει να θεωρηθούν ως προοίμιο συλλογικών ρυθμίσεων, που εφαρμόστηκαν τον 20ό αι. Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 3ης Φεβρουαρίου 1830 με το οποίο συνίσταται το

ανεξάρτητο βασίλειο της Ελλάδος, δεν προέβλεπε την ένταξη της Κρήτης στα σύνορα του νεοπαγούς κράτους. Προέβλεπε, όμως, για την Κρήτη ότι οι τρεις κυβερνήσεις Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας θα εξασφάλιζαν ασφάλεια, προνόμια και προστασία, ενάντια σε πράξεις αυθαίρετες και καταπιεστικές.

Η κατάσταση μέχρι το 1866.

Η Κρήτη παρέμεινε υπό αιγυπτιακή κατοχή από το 1830, όταν παραχωρήθηκε από τον σουλτάνο στον Μωχάμετ Άλυ της Αιγύπτου ως αμοιβή, για την βοήθεια, που προσέφερε εναντίον των Ελλήνων. Ήταν ένα είδος αποζημίωσης για τον χαμένο αιγυπτιακό στόλο στο Ναβαρίνο. Η κατοχή διήρκεσε μέχρι το 1841, που οπότε, εξαιτίας της τουρκοαιγυπτιακής διένεξης, η συνθήκη του Λονδίνου της 15ης Ιουλίου 1840 προέβλεψε την υπαγωγή της νησιού στην κυριαρχία του σουλτάνου. Η αιγυπτιακή κατοχή της νήσου υπήρξε ιδιαίτερος σκληρή, γιατί τα μέτρα που εφάρμοσε ο αντιπρόσωπος του Μωχάμετ Άλυ, Μουσταφά πασάς, υπήρξαν απάνθρωπα και σε πολλές περιπτώσεις καταστρεπτικά για την οικονομία της Κρήτης.

Το 1833, κατά την διάρκεια της τουρκοαιγυπτιακής διένεξης, αντιπρόσωποι των χριστιανών Κρητών, που συνήλθαν στην περιοχή Μουρνιές, έξω από την πόλη των Χανίων ζήτησαν την συμπαράσταση των εγγυητριών ευρωπαϊκών δυνάμεων για τη μείωση των βαρύτατων φόρων καθώς και τη προστασία των στοιχειωδών ελευθεριών του κρητικού λαού. Η συγκέντρωση διαλύθηκε βίαια και οι ηγέτες της εκτελέστηκαν από τους Αιγυπτίους.

Το 1841 οι Κρητικοί, βοηθούμενοι από τους συμπατριώτες τους, που ήταν εγκατεστημένοι στην Ελλάδα, επαναστάτησαν και ζήτησαν την ένωση με την πατρίδα. Η ενέργεια αυτή έγινε δυσμενώς δεκτή από τις ΜΕΔ και καταπνίγηκε από τους Τούρκους. Μετά την καταστολή της εξέγερσης του 1841, υπήρξε μία περίοδος σχετικής ηρεμίας, αν και πρέπει να σημειωθεί ότι οι ελληνικές επαναστάσεις του 1848 είχαν αντίκτυπο και στην Κρήτη. Έτσι, ο Κριμαϊκός πόλεμος δημιούργησε εμμέσως προϋποθέσεις καλύτερης διοίκησης της νήσου από την πλευρά της Τουρκίας. Πράγματι, λίγο πριν το συνέδριο των Παρισίων του 1856, όταν ο σουλτάνος εξέδωσε το «Χάτι Χαμαγιούν», το αυτοκρατορικό διάταγμα, που προέβλεπε ευνοϊκή και ίση μεταχείριση των ορθόδοξων χριστιανών της οθωμανικής αυτοκρατορίας, θεωρήθηκε ως τολμηρότατο κείμενο. Το νέο διάταγμα προσδιόριζε με σαφή τρόπο τα νέα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν έδινε μεγάλη έμφαση στην ισότητα όλων των υπηκόων της Αυτοκρατορίας σε ζητήματα φορολογίας, στη συμμετοχή

τους άνευ διακρίσεων στο υπαλληλικό σώμα, σε όλα τα διοικητικά και δικαστικά όργανα, στην εισαγωγή στις στρατιωτικές σχολές και στην εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας. Χρησιμοποιούσε, επίσης, αρκετά ριζοσπαστική γλώσσα, μιλώντας μεταξύ άλλων για την κοινότητα των «πεπολιτισμένων εθνών», για την «πρόοδο» και τα «φώτα του πολιτισμού», ενώ δεν έκανε καμία μνεία στο ένδοξο παρελθόν της Αυτοκρατορίας. Με το Χάτι Χουμαγιούν εκφράστηκε η πρόθεση της Τουρκικής Διοίκησης να προχωρήσει στην παραχώρηση αμνηστίας και στην αναγνώριση συγκεκριμένων δικαιωμάτων στους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εκδήλωση της εξέλιξης αυτής απετέλεσαν σχετικές προσπάθειες του νέου γενικού διοικητού Μεχμέτ Αμίν, ενώ στα τέλη του 1856 διορίστηκε γενικός διοικητής ο Βελή πασάς.

Το 1858 οκτώ χιλιάδες οπλισμένοι Κρήτες συνήλθαν στα Περιβόλια, κοντά στην πόλη των Χανίων, και απείλησαν με επανάσταση αν δεν εφαρμόζονταν όλα τα προνόμια, που είχαν χορηγηθεί στους χριστιανούς. Προς στιγμή η Πύλη φάνηκε ότι δέχεται να προβεί σε παραχωρήσεις, άλλα οι νέοι διοικητές αρνήθηκαν να κάμουν ουσιαστικές ενέργειες και τελικά τα πνεύματα δεν είχαν ηρεμήσει μέχρι το 1866.³⁷

Στο νησί υπήρχαν πολλά προβλήματα κακοδιοίκησης, στα οποία μπορεί να συμπληρωθεί και το εκκλησιαστικό ζήτημα, που είχε πάρει δυσάρεστη τροπή. Ο ρόλος των αρχιερέων, που διορίζονταν από το οικουμενικό πατριαρχείο δημιουργούσε δυσaréσκεια στο τοπικό πληθυσμό και με αφορμή αυτή τη κατάσταση οι Κρήτες συγκάλεσαν την άνοιξη του 1866 συνέλευση, η οποία συνέταξε αναφορά στο σουλτάνο. Η αναφορά περιείχε αιτήματα καλύτερης μεταχείρισης, παραχώρησης ελευθεριών και μειώσεως των δυσβάστακτων φορολογικών βαρών. Αντίγραφο αυτής της αναφοράς κατατέθηκε και στους προξένους της Αγγλίας, Γαλλίας και της Ρωσίας στα Χανιά. Η Πύλη για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν έδινε συνέχεια στην αναφορά των Κρητών και προσπαθούσε να σταθμίσει την στάση, την οποία θα λάμβαναν και οι ΜΕΔ για το ζήτημα.

Η Διεθνής συγκυρία του 1866.

Η στάση των μεγάλων δυνάμεων διαφαίνονται από το διεθνές κλίμα, μέσα στο οποίο εξερράγη η μεγάλη κρητική επανάσταση του 1866. Η διεκδίκηση των ελευθεριών από τους ευρωπαϊκούς λαούς είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις. Πρέπει δε να σημειωθεί, ότι το 1864 πραγματοποιήθηκε η ένωση των Ιονίων νήσων με την Ελλάδα και η ενέργεια αυτή δημιούργησε ελπίδες σε όλους τους Κρητικούς. Εξάλλου, με την πτώση της κυβέρνησης

³⁷ Ν. Τωμαδάκη, Η κρητική επανάστασις 1866 - 1869, Νέα Εστία, Αφιέρωμα, τεύχ. 944, 1966.

Κουμουδούρου η κυβέρνηση Βούλγαρη - Δελγιώργη ενίσχυσε τις ιδέες βίαιης αναμέτρησης των Κρητών με την τουρκική εξουσία. Από πλευράς ρωσικής πολιτικής, υπήρχε κάποια της διφορούμενη στάση των αντιπροσώπων της Πετροπόλεως στην Κωνσταντινούπολη και τα Χανιά. Ιδιαίτερα, στα Χανιά, ο πρόξενος της Ρωσίας Δενδρινός με την ενίσχυση του Ιγνάτιεφ από την Κωνσταντινούπολη προέτρεπε τους Κρήτες σε επανάσταση με υποσχέσεις συμπαράστασης. Η στάση της Ρωσίας, διαγράφεται μάλλον αόριστη. Η στάση της Ρωσίας μπορεί να εξηγηθεί από την βαθμιαία μεταβολή της πολιτικής της Πετρούπολης σε σχέση με τα Βαλκάνια. Αν δηλαδή, γίνει δεκτό ότι η Ρωσία μέσω του πανσλαβιστικού κινήματος απέβλεπε στην απόδοση του μεγαλύτερου μέρους της Βαλκανικής χερσονήσου σε σλαβικούς πληθυσμούς της περιοχής, τότε για να ευνοηθούν και οι Έλληνες έπρεπε να τους αναγνωριστεί κάποια εδαφική επέκταση, όπως Κρήτη. Σε αυτό το γεγονός πρέπει να προστεθεί και ο στόχος της Ρωσίας να μην επιτρέψει να επεκταθεί η αγγλική επιρροή στην Μεσόγειο, οπότε έβλεπε με καλή διάθεση την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, παρά με την άσκηση από μέρους της Αγγλίας οιασδήποτε εμμέσου ή αμέσου κυριαρχίας, που θα υποκαθιστούσε το τουρκικό καθεστώς.

Για την Γ α λ λ ί α , πρέπει να τονιστεί ότι ο Ναπολέων Γ' μετά το τέλος του αυστροπρωσικού πολέμου (1866), αναζητούσε να συνδεθεί περισσότερο με μία ευρωπαϊκή δύναμη. Είχε άλλωστε, περιπέτειες στο Μεξικό και έπρεπε να στηρίζεται σε κάποια δύναμη για να πετύχει αντίβαρο στην πρωσική ισχύ με εδαφική επέκταση στο Βέλγιο ή στο Λουξεμβούργο και προσωρινώς, μόνον η Ρωσία μπορούσε να παράσχει αυτή την συνδρομή. Για το λόγο αυτό η Γαλλία μέσω του Πρέσβη της στη Κωνσταντινούπολη και κατόπιν μέσω του υπουργού των εξωτερικών De Moustier, ενώ στη αρχή της κρητικής επαναστάσεως τήρησε στάση απάθειας έναντι των Ελλήνων, στα τέλη του 1866 ανασυντάχτηκε με την Πετρούπολη, πίεσε την Τουρκία να προβεί σε παραχωρήσεις αν και δεν υπήρξε πλήρης συμφωνία του Ναπολέοντα Γ' και του τσάρου Αλεξάνδρου Β' για τα εδάφη. Όταν τελικά το 1867 το Λουξεμβούργο κηρύχθηκε ουδέτερο ο Ναπολέων Γ' έπαυσε να στηρίζεται στη ρωσική πολιτική και περισσότερο προσκολλήθηκε στην Αυστρία υποσχόμενος ενίσχυση με την μη περαιτέρω επέκταση της ρωσικής επιρροής στα Βαλκάνια. Ήδη η Αυστρία, που είχε ηττηθεί στην ανάμετρηση με τη Πρωσία άρχισε να αναζητεί διέξοδο διπλωματικής ακτινοβολίας, οικονομικής και πολιτικής επέκτασης, στην βαλκανική χερσόνησο. Η Πρωσία δεν ενδιαφέρονταν τη στιγμή εκείνη για τα ζητήματα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, Αντιστάθμισμα στις πρωτοβουλίες της Πετρούπολης αποτελούσε η πολιτική τη Αγγλίας, η οποία ήταν πολιτική της προσηλωμένη στο δόγμα της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στο ενδεχόμενο ζήτημα της αυτονομίας στην Κρήτη η Αγγλία έβλεπε την

αυτονομία κάτω από την σκέπη της. Αν προσαρτώνταν η Κρήτη στην Ελλάδα, θα είχε κέρδος η ρωσική πολιτική, διαφορετικά θα έπεφτε στην κυριαρχία της Αγγλίας κατά κάποιο σχήμα αυτονομίας ή κηδεμονίας, όπως η Αίγυπτος βρισκόταν στα χέρια των Γάλλων.

Μετά την διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ, το 1869, και εξαιτίας της ολοσχερούς καταστροφής της στον γαλλοπρωσικό πόλεμο (1870) η Γαλλία δεν μπόρεσε να κρατήσει την Αίγυπτο και το 1882 η Αγγλία κυριαρχεί την Αίγυπτο και αλλάζει τακτική στο Κρητικό Ζητήμα. Επειδή, όμως, μπορεί ίσως κάποιος να ισχυριστεί ότι η κρητική επανάσταση προηγείτο των προθέσεων της Μεγάλης Βρετανίας τουλάχιστον κατά μια εικοσαετία, είναι αναγκαίο να παρακολουθήσουμε αυτή τη φάση του Ανατολικού Ζητήματος με δεδομένη την αρνητική στάση της Μεγάλης Βρετανίας. Αλλά οι Κρητικοί, όπως και οι εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις, για λόγους καθαρώς συναισθηματικούς, ή και εθνικιστικούς, απέρριπταν υπαινιγμούς των διπλωματικών αντιπροσώπων της Μεγάλης Βρετανίας, για αυτονομία και προσέβλεπαν αμιγώς στην ένωση. Ανεξαρτήτως ειδικών συμφερόντων των ΜΕΔ στην Ανατολή, υπήρχε ένα σημείο στο οποίο όλοι ήταν σύμφωνοι. Η Ελλάδα δεν ήταν τη στιγμή εκείνη σταθεροποιητικός παράγοντας και οποιαδήποτε ενδεχομένη εδαφική αύξηση θα την καθιστούσε δυναμική και καταλυτική δύναμη στη Μεσόγειο, γεγονός επικίνδυνο για τη μελλοντική πορεία των ΜΕΔ.

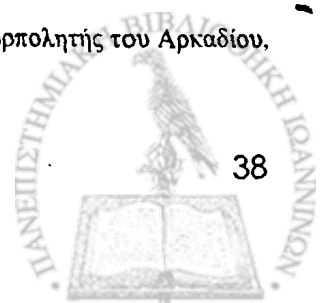
Η Τύχη της επανάστασης

Η τουρκική κυβέρνηση σε αυτήν την διπλωματική ατμόσφαιρα των ΜΕΔ επέδειξε αμετακίνητη στάση, αφού άφησε να παρέλθει μεγάλο χρονικό διάστημα για να εκκαθαριστεί η στάση των δυνάμεων σε σχέση στην εκραγείσα επανάσταση. Κατόρθωσε να εκμηδενίσει τις πρωτοβουλίες Ρωσίας και Γαλλίας με την αποστολή στο νησί εξεταστικής των πραγμάτων Επιτροπής, και με τον τρόπο αυτό χτύπησε σκληρά στην Κρήτη. Η βιαιότητα της τουρκικής επεμβάσεως και η αποφασιστικότητα των Ελλήνων επαναστατών, ιδίως μετά το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου³⁸ (Νοέμβριος 1866)³⁹, δημιούργησαν έντονη εντύπωση στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, η οποία απαιτούσε δυναμικά από τις κυβερνήσεις να ενεργήσουν άμεσα.

Οι ενέργειες της ευρωπαϊκής διπλωματίας κατευθύνονταν από τη μια μεριά προς την Τουρκία, με παραλλαγές στο αίτημα παραχωρήσεως ορισμένων ελευθεριών υπέρ των

³⁸ Παπαϊωάννου Α.Γ., Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866) Ο Πυρπολητής του Αρκαδίου, Ιωάννινα 2003, σ.17-33.

³⁹ Ε. Πρεβελάκη, Η μεγάλη κρητική επανάσταση 1866-1869, "Αθήναι 1966.

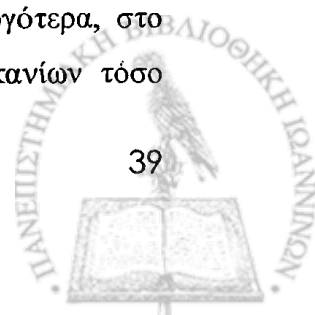
Κρητών και από την άλλη προς την Ελλάδα με την απαίτηση να παύσει η παρέχουσα βοήθεια προς τους Κρήτες. Στις αρχές του 1867 εισηγήθηκε την διενέργεια δημοψηφίσματος, άλλ' η πρωτοβουλία προσέκρουσε στη άρνηση της Αγγλίας. Όμως, ακόμη πιο δεινή κατάσταση επεφύλασσε στους Κρητικούς η άφιξη τον Απρίλιο 1867 του στρατηγού Ομάρ πασά με 30 χιλιάδες στρατού, ο οποίος αποτελείωσε το έργο του Μουσταφά πασά, υπερβαίνοντας τον πρώτο σε βαρβαρότητα και καταστροφές. Το φθινόπωρο του 1867, ενώ πάνω των εξακοσίων χωριών και πόλεων της Κρήτης βρίσκονταν σε ερείπια, έφθασε τρίτος απεσταλμένος του σουλτάνου, ο Ααλή πασάς με προτάσεις ειρήνης και με υποσχέσεις για κάποια υποτυπώδη ημιαυτόνομη διακυβέρνηση της Μεγαλονήσου. Εν τω μεταξύ, τον Οκτώβριο 1867, η Ρωσία, η Γαλλία, η Πρωσία και η Ιταλία επέδωσαν στην Πύλη διακοίνωση που είχε συνταχθεί στην Πετρούπολη, με την οποία ζητούν από την Τουρκία καλύτερη μεταχείριση των χριστιανών υπηκόων της. Αποτέλεσμα αυτής της ενεργείας ήταν να εκδοθεί φερμάνι που περιείχε τον Οργανικό Νόμο (1868), βάσει του οποίου επρόκειτο να κυβερνηθεί η Κρήτη.

Ο οργανικός νόμος προέβλεπε τον διορισμό μουσουλμάνου γενικού διοίκηση σε μία πενταετία, βοηθούμενου από δύο συμβούλων, ενός χριστιανού και ενός μουσουλμάνου. Καθιέρωνε την χρησιμοποίηση με ορισμένη αναλογία χριστιανών υπαλλήλων στην κεντρική και επαρχιακή διοίκηση της νήσου, την συμμετοχή αιρετών αντιπροσώπων της χριστιανικής κοινότητας στο Συμβούλιο της Γενικής Διοικήσεως των νομών και των επαρχιών, δύο επισήμες γλώσσες, την ελληνική και την τουρκική, την δημιουργία μεικτών δικαστηρίων για την εκδίκαση πολιτικών και ποινικών υποθέσεων και, τέλος, την ίδρυση γενικής συνέλευσης των Κρητών με αιρετά μέλη αλλά με περιορισμένες αρμοδιότητες.

Ο οργανικός νόμος είχε, βέβαια, μεγαλύτερη σχέση με τις πραγματικότητες του τόπου και της εποχής, αν και τα προβλεπόμενα μέτρα πραγματικής εκπροσώπησης της χριστιανικής πλειοψηφίας στα διάφορα συμβουλευτικά σώματα της οθωμανικής διοικήσεως, κεντρικά και περιφερειακά, ήταν εξαιρετικά περιορισμένα και ουδέποτε εφαρμόστηκαν στην πράξη. Παρ' όλο που το ζήτημα της αναλογικής βάσεως γι' αυτήν την εκπροσώπηση όχι μόνο δεν άνηκε στις παραχωρήσεις του Οργανικού Νόμου, αλλά δεν είχε καν τεθεί προς συζήτηση.

Το μόνο που έλειπε, συνεπώς, για τη νέα εξέγερση, ήταν η κατάλληλη διεθνής συγκυρία. Κατ' εξοχήν ευνοϊκές περιστάσεις για τέτοιου είδους ένοπλα διαβήματα - αυτό αφορούσε όχι μόνον τους Κρήτες επαναστάτες, αλλά όλα τα απελευθερωτικά ή άλυστρωτικά κινήματα της Βαλκανικής - ήταν οι περιοδικές κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος

Η επόμενη κρίση ήρθε την άνοιξη του 1875 με την επανάσταση των χωρικών στην Έρζεγοβίνη και τη Βοσνία. Όταν έληξε αυτή η επανάσταση, τρία χρόνια αργότερα, στο Συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος-Ιούλιος 1878), οι αλλαγές στο χάρτη των Βαλκανίων τόσο

εκείνες που είχαν ήδη συντελεσθεί όσο και οι προβλεπόμενες από τις αποφάσεις του Συνεδρίου, είχαν τέτοια έκταση, που δύσκολα θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς το ότι υπήρξε η σημαντικότερη του 19ου αιώνα.

Τα αιτήματα των Κρητών και ο τρόπος ή η ένταση της προβολής τους, ο βαθμός της οργανωτικής τους ετοιμότητας για τη νέα εξέγερση, και οι επιτυχίες τους, ή το αντίθετο, όταν άρχισαν οι εχθροπραξίες με τις στρατιωτικές δυνάμεις της Πύλης που στάθμευαν στο νησί, είχαν άμεση σχέση, όπως ήταν άλλωστε φυσικό, με τις κυμαινόμενες τύχες των οθωμανικών οπλών στα βαλκανικά μέτωπα της Αυτοκρατορίας, ιδίως μετά την έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου τον Απρίλιο του 1877.

Όταν ο Καραθεοδωρή πασάς αποχώρησε από τη διοίκηση της Μεγαλονήσου η υπό τον Κούνδουρο επιτροπή μετονομάστηκε «Επαναστατική Συνέλευση». Τον Μάρτιο ου 1896 νέες αιματηρές συγκρούσεις ξεσπούν στα Χανιά. Η ελληνική κυβέρνηση διεμαρτυρήθηκε και πάλι προς τους εκπροσώπους των ΜΕΔ, όμως η εναλλαγή των κυβερνήσεων Βούλγαρη - Δηλιγιάννη, Κουμουνδούρου και πάλι του Βούλγαρη, δεν είχαν ουσιαστικά αποτελέσματα για τη λύση του Κρητικού ζητήματος. Τώρα πλέον οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αποφάσισαν να ενεργούν απο κοινού μέσω των πρεσβειών τους στην Κωνσταντινούπολη και δημιούργησαν ειδικό όργανον, την πρεσβευτικήν συνδιάσκεψη, που υπογράμμιζε πλέον ότι το κρητικό ζήτημα ήταν ζήτημα ευρωπαϊκό».

Η Πύλη δέχθηκε, μετά από μεγάλη πίεση να ζητήσει από την πρεσβευτική συνδιάσκεψη να προσφέρει τις καλές υπηρεσίες της για την επίλυση του προβλήματος, υπο την αίρεση όμως της κατοχυρώσεως της κυριαρχίας του σουλτάνου. Η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη συνέστησε ως δευτερεύον επί τόπου όργανο την Προξενικήν Επιτροπή, που αποτελούνταν από τους προξένους των έξι δυνάμεων στα Χανιά. Από του σημείου τούτου, το 1896 μέχρι τις αρχές του 20ού αι., το 1908, το Κρητικό Ζήτημα συναρτάται από σειρά συλλογικών ενεργειών των ευρωπαϊκών δυνάμεων, οι οποίες σε πολλά σημεία μοιάζουν ως προς τα σχήματα εντολών της Κοινωνίας των Εθνών ή των κηδεμονιών των Ηνωμένων Εθνών ή των ειρηνευτικών δυνάμεων των Ηνωμένων Εθνών και για αυτό το λόγο παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη της άσκησης της εξουσίας για λογαριασμό των γενικότερων συμφερόντων της διεθνούς κοινότητας.⁴⁰

⁴⁰ Γ. Παπαντωνάκη, 'Η διπλωματική ιστορία της κρητικής επανάστασεως του 1866, Αθήναι 1926.

Ελληνικές πρωτοβουλίες και αντιδράσεις των δυνάμεων (1896-1897).

Το 1894 τρεις αξιωματικοί του ελληνικού στρατού συνέστησαν μυστική οργάνωση υπό την επωνυμία «Εθνική Εταιρεία». Η οργάνωση αυτή είχε πατριωτικούς σκοπούς, απέβλεπε δηλαδή στην απελευθέρωση των αλυτρώτων Ελλήνων που βρίσκονταν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό. Η δημιουργία της μπορεί να δικαιολογηθεί από το γεγονός, ότι η διαδεχθείσα τον Χαρίλαο Τρικούπη κυβέρνηση του Θεοδώρου Δηλιγιάννη έδειχνε σημεία ανικανότητας για την αντιμετώπιση της αυξανόμενης διείσδυσης, μετά την συνθήκη του Βερολίνου του 1878, της Βουλγαρίας στην Μακεδονία και το κυριότερο δεν ήταν έτοιμη να πάρει πρωτοβουλίες με αποτέλεσμα να είναι απροσανατόλιστη σε σχέση με τα όσα διαπράττονταν σε ευρωπαϊκό πλαίσιο για την Κρήτη.

Η οργάνωση είχε στρατιωτική δομή και διοικούνταν από Ανωτάτο Συμβούλιο, το οποίο αποκαλούνταν «Αόρατος Αρχή» και διέκρινε τα μέλη της σε «εταίρους» και «αδελφούς». Στην μυστική αυτή εταιρεία μετείχαν όχι μόνο στρατιωτικοί, αλλά και πολλοί άλλοι παράγοντες της δημοσίας ζωής του τόπου, καθηγητές, δικαστικοί, μεγαλέμποροι και άλλοι οικονομικοί παράγοντες, αλλά και αρκετοί επιστήμονες. Η Εταιρεία, η οποία είχε δημιουργηθεί από τα λείψανα μιας άλλης οργάνωσης, της Εθνικής Άμυνας, την οποία αποτελεσματικά είχε καταπολεμήσει ο Χαρίλαος Τρικούπης κατά την διάρκεια της πρωθυπουργίας του, ήταν κατ' εξοχήν ανεύθυνη, αλλά κατόρθωσε να διάβρωσει ολόκληρη τη δημόσια ζωή του τόπου, να προκαλέσει πιέσεις εκ μέρους της κοινής γνώμης προς την κυβέρνηση και ώθησε την Ελλάδα σε μια σειρά καταστροφών, αποκορύφωμα των οποίων υπήρξε ο πόλεμος με τη Τουρκία το 1897. Η κυβέρνηση σύρεται πίσω από τις πρωτοβουλίες, τις οποίες λάμβανε η Εθνική Εταιρεία εντός και εκτός της Ελλάδος.

Το 1896 η κατάσταση στην Κρήτη, από το αφόρητο κλίμα των των βιαιοτήτων οι οποίοι διεπράττονταν κυρίως από τους Τουρκοκρήτες, είχε φθάσει στο αποκορύφωμα. Τον Αύγουστο, με την έντονη παρέμβαση των ευρωπαϊκών δυνάμεων, η Πύλη δέχθηκε να παραχώρηση στην Κρήτη πολίτευμα κυριαρχίας τοποθετημένο μεταξύ της πλήρους αυτονομίας και της πλήρους εξαρτήσεως από τη Τουρκία. Αλλά το καθεστώς αυτό δεν επρόκειτο να λειτουργήσει, γιατί η εχθρότητα μεταξύ Τουρκοκρητών και Τουρκοκρητών ήταν καθημερινά όλο και εντονότερη.

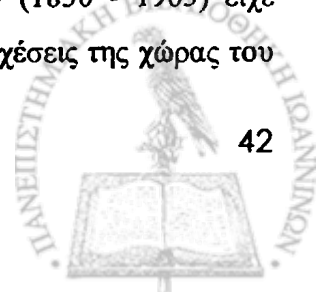
Νέες ταραχές ξέσπασαν το Ιανουάριο 1897. Η Εθνική Εταιρεία, οργανωμένη στο παρασκήνιο, πίεσε άφορτα την κυβέρνηση να έλθει με στρατιωτικά μέσα για την επίλυση του Κρητικού Ζητήματος. Αυτές οι στρατιωτικές ενέργειες της Ελλάδος σε σχέση στην Κρήτη είχαν δύο διαφορετικές μορφές: η πρώτη συνίσταται στον απόπλου τμημάτων του στόλου με κατεύθυνση τα Χανιά με την ηγεσία μάλιστα του Πρίγκηπα Γεωργίου και η δεύτερη ενέργεια, η οποία υπήρξε περισσότερο εσφαλμένη της πρώτης, συνίσταται στην αποστολή στην Κρήτην εκστρατευτικού σώματος υπό τον συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο. Η «φάλαγξ κατοχής» αποβιβάστηκε στο Ακρωτήριο και κήρυξε για πολλοστή φορά την Ένωση μετά την Ελλάδα, ήταν Φεβρουάριος του 1897.

Αυτές οι ενέργειες οδήγησαν σε κοινές αντιδράσεις τις δυνάμεις της Γαλλίας, Αγγλίας, Ιταλίας, Ρωσίας, Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας, οι ναυτικές μονάδες των οποίων έπλευσαν στην Μεγαλόνησο και απεβίβασαν αγήματα, από τα όποια άλλα απαγόρευαν στις ελληνικές ενόπλους δυνάμεις να εισέλθουν στα Χανιά, στο Ρέθυμνο και το Ηράκλειο, ενώ άλλα βομβάρδισαν την ελληνική σημαία στο Ακρωτήριο για να υποδηλώσουν την προσήλωση των δυνάμεων σε μια λύση αποδεκτή από όλους. Οι Άγγλοι κατέλαβον το Ηράκλειο, οι Αυστριακοί την Κίσσαμον, οι Γάλλοι την Σητεία, οι Γερμανοί την Σούδα, οι Ιταλοί και οι Ρώσοι το Ρέθυμνο και όλες οι δυνάμεις μαζί τα Χανιά.

Οι δυνάμεις ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση ενόχλησαν του στολου του» ελληνικού στρατού. Σε απάντηση, ή κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη εδέχθη μεν να επανέλθει ο ελληνικός στόλος, αλλά ζητεί να παραμείνει ο στρατός στο νησί ως εντολοδόχος των μεγάλων δυνάμεων, & οε να επιτυχή την ειρήνευση. Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, από το γεγονός ότι η Γερμανία είχε ταχθεί υπέρ των τουρκικών θέσεων και ζητούσε τον αποκλεισμό και των ελληνικών παραλίων για να παύσει κάθε ελληνική πρωτοβουλία, επέλεξαν το καθεστώς της αυτονομίας για την Μεγαλόνησο και ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να σταματήσει όλες τις ενεργειές της και να αναγνώρισει την αυτονομία ως τη μόνη λύση. Συγχρόνως κήρυξαν τον ναυτικό αποκλεισμό της Κρήτης.

Διεθνής πολιτική το 1896-1897

Στην Αγγλία, ο υπουργός εξωτερικών λόρδος Salisbury (1830 - 1903) είχε διαφορετική, σε σχέση προς τους προκατόχους του, αντίληψη για τις σχέσεις της χώρας του

με τη Τουρκία. Πίστευε ότι κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο η χώρα του θα ήταν προτιμότερο να είχε αποδεχτεί τότε τις προτάσεις του Νικολάου Α' για το διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μάλιστα εξεδήλωσε ιδιαίτερη απέχθεια για τα εγκλήματα και τις ατιμίες του σουλτάνου Άμπντουλχαμίτ (1842 - 1915) έναντι κυρίως των Αρμενίων. Έτσι, ο Salisbury επεδίωξε τη συνεννόηση με τη Ρωσία (1896) και συντάχθηκε με τις απόψεις και τις θέσεις της.

Στην Ρωσία, ο τσάρος Νικόλαος Β' (1868 - 1917) έθετε, όπως πάντοτε, υπεράνω όλων την ελευθερή δίοδο από τα στενά των Δαρδανελίων, τα όποια αποκαλούσε «το κλειδί της θύρας της οικίας μου». Όμως, έδειχνε προθέσεις συνεννόησης και πρότεινε τη κοινή δράση υπέρ των Αρμενίων, αν και ο τσάρος Νικόλαος ο Β' αρνούνταν από φόβο για το ότο η κοινή δράση θα συνεπάγεται ταυτόχρονα και την αγγλική παρουσία στον Εύξεινο Πόντο. Την ίδια στιγμή και ενώ ακόμη δεν είχαν λυθεί οι διαφορές των δύο χωρών ανέκυψε ο του σινοιαπωνδικός πόλεμος και οι Αρμένιοι εγκατελήφθηκαν στην τύχη τους.

Η Γερμανία, είχε αρχίσει να εκδηλώνει πολύ έντονο ενδιαφέρον για επενδύσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία, ο δε Κάιζερ Γουλιέλμος Β' σε θεαματική επίσκεψη, που πραγματοποίησε στην Κωνσταντινούπολη (1899), ανεκήρυσσε τον εαυτόν του «φίλο τριακοσίων εκατομμυρίων μουσουλμάνων». Παράλληλα, οι ΜΕΔ ζητούσαν να εξασφαλισθεί υπέρ των δυνάμεων ο έλεγχος επί των δημοσίων οικονομικών της Ελλάδος.⁴¹

Η οριστική συνθήκη ειρήνης υπεγράφη μεταξύ Ελλάδος - Τουρκίας την 4η Δεκεμβρίου 1897 και προέβλεπε, μεταξύ άλλων, διαρρύθμισιν των συνόρων σε όφελος της Τουρκίας σε ορισμένα στρατηγικής σημασίας σημεία της Θεσσαλίας και πολεμική αποζημίωση τεσσάρων εκατομμυρίων τουρκικών λιρών.

Όμως, για να καταβληθεί η αποζημίωση αυτή στην Τουρκία οι τρεις ΜΕΔ, Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και Ρωσία, χορήγησαν δάνειο στο ελληνικό κράτος με στόχο συγχρόνως να επιβάλουν την δημιουργία Διεθνούς Επιτροπής Οικονομικού Ελέγχου με ευρύτατες αρμοδιότητες στα δημοσιονομικά ζητήματα της Ελλάδας.⁴²

Η αυτονομία της Κρήτης

Η ιδιόμορφη αυτονομία της Κρήτης και η διεθνής ειρηνευτική αρμοδιότητα των δυνάμεων σχετίζεται με τον έλεγχο της Κρήτης, ο οποίος παραδόθηκε στην αρμοδιότητα των ναυάρχων των ΜΕΔ μετά την έκρηξη του ελληνοτουρκικού πολέμου. Το «Συμβούλιο των

⁴¹ J.S. Dutkowski, L'occupation de la Crete (1897-1909), Paris 1953.

⁴² περ. Νέα Εστία, Αφιέρωμα, τεύχος 944, 1966.

ναυάρχων» υπό τον Ιταλό υποναύαρχο Canavaro και αργότερα με τον Γάλλο αντιναύαρχο Pottier ανέλαβε *de facto* τη διοίκηση της Κρήτης, ενώ εξακολουθούσε να υφίσταται και η τουρκική διοίκηση, η οποία όμως περιορίστηκε στα τελωνεία, τις φορολογικές υπηρεσίες και τα ταχυδρομεία.

Από την άνοιξη του 1897 η δραστηριότητα της πρεσβευτικής συνδιασκέψεως της Κωνσταντινουπόλεως ατόνησε, όπως ατόνισε και εκείνη της προξενικής επιτροπής. Οι ναύαρχοι, σε συνεργασία με τις τουρκικές αρχές και της τοπικής Βουλής, ανέλαβαν την τήρηση της τάξης και την οργάνωση της δικαιοσύνης στο νησί. Τα ελληνικά στρατεύματα αποσύρθηκαν, αλλά τα παραμείναντα τουρκικά στρατεύματα παρότρυναν συνεχώς τους Τουρκοκρήτες να αντιδρούν εναντίον της διεθνούς διοίκησης, με αποτέλεσμα όταν τέθηκε το θέμα της είσπραξης του προϊόντος της φορολογίας για τον καπνό, οι Τούρκοι όχι μόνον αντιστάθηκαν, αλλά εξαπέλυσαν εκτεταμένες σφαγές στα Χανιά, και μάλιστα δολοφόνησαν και τον υποπρόξενο της Αγγλίας με την οικογένειά του. Σε απάντηση οι Άγγλοι αποβίβασαν ενισχύσεις και υποχρέωσαν τα τουρκικά στρατεύματα να αποχωρήσουν οριστικά από το νησί.

Η πλήρης διοίκηση περιήλθε στους τέσσερις ναυάρχους, διότι η Γερμανία και η Αυστρία αποσύρθηκαν, γιατί θεώρησαν ότι τα συμφέροντά τους δεν ήταν καίρια στην περιοχή από τη μια πλευρά, αλλά και δεν έπρεπε να δυσαρεστήσουν και τον σουλτάνο. Το Νοέμβριο του 1898 οι δυνάμεις δέχτηκαν πρόταση της Ρωσίας και της Γαλλίας να διορισθεί ως ύπατος αρμοστής ο πρίγκιπας Γεώργιος, δευτερότοκος, γιος του βασιλιά Γεωργίου Α' της Ελλάδας, οπότε και ήρθε ο ναυτικός αποκλεισμός. Τυπικώς, η Κρήτη εθεωρείτο πάντοτε υποτελής στον σουλτάνο (1897-1909), αλλά η δημόσια ζωή οργανώθηκε κατά φιλελεύθερο τρόπο.

Η πρεσβευτική συνδιάσκεψη στην Ρώμη⁴³ αποτελούσε την ανώτατη εξουσία. Μεταξύ του 1897 και του 1898 διάφορες μορφές συνέλευσης του κρητικού λαού λειτούργησαν με την ανεπίσημη έγκριση και την συνεργασία του συμβουλίου των ναυάρχων. Μετά την άφιξη του αρμοστή καθιερώθηκε συνταγματικό καθεστώς. Τα ξένα στρατεύματα απεχώρησαν οριστικά το 1909, όταν κρίθηκε ότι ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε εξασφαλίσει απολύτως την τάξη στο νησί. Η ένωση πραγματοποιήθηκε τυπικά μετά το Α' Βαλκανικό πόλεμο.⁴⁴

⁴³ Η Ρώμη επελέγη επειδή υπουργός εξωτερικών της Ιταλίας ήταν τότε ο ναύαρχος Canavaro, ο οποίος γνώριζε πρόσωπα και πράγματα.

⁴⁴ Το άρθρ. 4 της συνθήκης του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913). Ν. Α. Τσιριντάνης, Πολιτική και διπλωματική Ιστορία της εν Κρήτη εθνικής επανάστασεως, 1866 - 1869, Αθήναι 1950 - 1952, τ. 1-3.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

Η Κύπρος περνά από την Τουρκική στην Αγγλική κυριαρχία, όταν στην Κωνσταντινούπολη στις 4 Ιουνίου του 1878 ο σουλτάνος Σελίμ παραχωρεί το νησί στην Αγγλία. Η παραχώρηση αυτή έγινε με την μυστική Αγγλοτουρκική συνθήκη αμυντική συμφωνία της Τουρκίας και της Αγγλίας⁴⁵ και με τον όρο να έχει ο ίδιος ο σουλτάνος την ονομαστική κυριαρχία. Η υπογραφή της συνθήκης, τηρήθηκε κατ' αρχάς μυστική, αναγνώσθηκε, επισήμως τουλάχιστον, μόνο κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου⁴⁶ και αφού η Αγγλία συναίνεσε, σε αντάλλαγμα, να μην εναντιωθεί στα περί Βοσνίας και Ερζεγοβίνης σχέδια της Αυστροουγγαρίας.

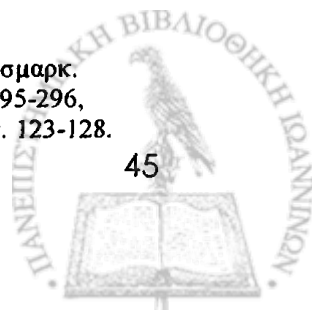
Η Αγγλία, αυτή η χριστιανική μεγάλη δύναμη, θα παρείχε την υποστήριξή της στην Τουρκία και μετά την ήττα της από την Ρωσία στο πόλεμο του 1877. Είχαν μεσολαβήσει και τα γεγονότα του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-1878, που οδήγησαν στην υπογραφή της συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, μετά από τη νίκη των Ρώσων. Η συνθήκη αυτή εξυπηρετούσε τα ρωσικά συμφέροντα στη Βαλκανική και στις ευρύτερες περιοχές της Ρωσίας στην Ανατολική Μεσόγειο, για αυτό και οι ΜΕΔ εργάστηκαν για την αναθεώρησή της, που οδήγησε στην σύγκληση του συνεδρίου του Βερολίνου στις 13 Ιουνίου 1878.⁴⁷ Ιδιαίτερα ανησύχησε η Αγγλία, για αυτό και υποσχέθηκε να υποστηρίξει τα τουρκικά συμφέροντα στο συνέδριο και να προσφέρει στρατιωτική βοήθεια⁴⁸ στη Τουρκία για την υπεράσπιση των

⁴⁵ προσθήκη της 1^{ης} Ιουλίου 1878. Η Αγγλία είχε αναλάβει να πληρώνει 92.000 λίρες στερλίνες.

⁴⁶ Τα Συνέδριο του Βερολίνου πραγματοποιήθηκε στις 13 Ιουνίου 1878 υπό την Προεδρία του Βίσμαρκ.

⁴⁷ Μ. Θ. Λάσκαρι, Το Ανατολικόν Ζήτημα 188-1923, τόμ. Α' (1800-1878), κεφ. IV, Θεσ/νίκη, σ. 295-296,

⁴⁸ Κ. Άμαντος, Σύντομος Ιστορία της Κύπρου, έκδ. Σύλλογος Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι 1956, σ. 123-128.

ασιατικών εδαφών της σε περίπτωση ρωσικής επίθεσης. Την ίδια «βοήθεια» θα πρόσφερε η Αγγλία και στην Κύπρο μετά την παραχώρησή της σε αυτούς.⁴⁹

Η κατοχή της Κύπρου έδινε στην Αγγλία τη δυνατότητα να απλώσει την επίδραση της στη Μεσόγειο και να δημιουργήσει πλέγμα σημαντικών σταθμών ελέγχου όχι μόνο στη Μεσόγειο, αλλά και στην Μέση Ανατολή. Η Αίγυπτος και η Συρία, σε σύντομο διάστημα, θα ήταν υποτελείς της Αγγλίας, η οποία θα έλεγε και τη Μικρά Ασία ελαττώνοντας τις διεισδύσεις της Ρωσίας στην περιοχή, αλλά και τις επιδιώξεις της Τουρκίας. Οι εμπορικές δραστηριότητες θα αναπτύσσονταν, αφού θα είχε τον έλεγχο του εμπορίου του λαδιού, του κρασιού, των εσπεριδοειδών, ακόμη και του ρυζιού, του καπνού και της ζάχαρης. Επίσης, κάτω από μια φιλελεύθερη διοίκηση θα μπορούσε το νησί να καλύπτει τα έξοδα κατοχής του και έτσι η άμυνα θα ήταν ανέξοδη για το αγγλικό δημόσιο. Η θέση του νησιού εξυπηρετούσε για την εγκατάσταση ναυτικής βάσης ανεφοδιασμού ή και άμυνας.

Με τις σκέψεις και τις προοπτικές αυτές έρχεται στις 22 Ιουλίου 1878 και εγκαθίσταται στη Κρήτη ο ύπατος αρμοστής της Μ. Βρετανίας. Ήταν ακριβώς η στιγμή, που οι Κύπριοι ήλπιζαν, αφού είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους για ένωση στην αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και στη βοήθεια της χριστιανικής δύναμης. Όμως, ότι οι συνθήκες άλλαξαν, όταν ο βρετανός Πρόξενος δεν πραγματοποίησε τις υποσχέσεις του και αντί να απολαμβάνουν τα αγαθά της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, κατανόησαν γρήγορα ότι οι καταστάσεις δεν είχαν ωριμάσει για την ένωση με την Ελλάδα.

Η αγγλοκρατία, που ήταν μια νέα μορφή κυριαρχίας, αφού καταστρατηγούσε και αυτή θεσμούς και αρχές. Έθετε ακόμη και νόμους με ένα υποτυπώδες, επιλεγμένο από τον ίδιο τον αρμοστή, τετραμελές συμβούλιο.⁵⁰ Έτσι, η παρέμβαση των Βρετανών σε όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της Κύπρου, οδήγησε σε διαμαρτυρίες, που αρχικά εκφράστηκαν από την Κυπριακή Εκκλησία με την αποστολή επιτροπής το 1888 υπό τον αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο⁵¹ και στη συνέχεια από την Εθναρχία, που υπέβαλλε υπόμνημα διαμαρτυρίας στις 26 Ιουνίου 1895 στην Αγγλία, αντιπροσωπεύοντας όλο τον ελληνικό πληθυσμό έδωσε την θέση της σε μια ακόμη διαμαρτυρία με τη μορφή διακήρυξης στις 17 Φεβρουαρίου 1897, με την οποία γνωστοποιούνταν οι καταστρατηγήσεις της βρετανικής κυβέρνησης στο τομέα κυρίως της οικονομίας και ειδικότερα της φορολογίας. Τα αποτελέσματα των αιτημάτων, που είχαν τεθεί, δεν έτυχαν ουσιαστικής προσοχής με τη

⁴⁹ Μιράντα Σταυριανού, Η Αγγλική πολιτική και το Κρητικό Ζήτημα 139-1841, Αθήνα 1986, σ. 46-47.

⁵⁰ Ε. Ν. Τ. Ζελέπης, Το Κυπριακό και οι συνωμότες του, Αθήνα

⁵¹ Άμαντος, Σύντομος Ιστορία... ο.π., σ. 128

μοναδική θετική συνέπεια την κατασκευή δημοσίων έργων από τον υπουργό των αποικιών Ιωσήφ Chamberlain αρκετά αργότερα, το 1896.⁵²

- Οι Άγγλοι γνώριζαν πολύ καλά το δικαίωμα του αιτήματος του Κυπριακού λαού για ένωσή του με την Ελλάδα. Το 1899 ο Βρετανός Υπουργός των Αποικιών, Ουίνστον Τσώρτσιλ⁵³, δήλωνε ότι η ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, θα σήμαινε ότι η Κύπρος θα είχε χάσει μια πλούσια προστάτιδα και θα αποκτούσε μια φτωχή πατρίδα.⁵⁴ Το κύριο επιχείρημα της βρετανικής διπλωματίας ήταν ότι η αγγλική κυβέρνηση δεν μπορούσε να διαθέσει το νησί, όπως θα ήθελε, γιατί η αμυντική συνθήκη του 1878 τη δέσμευε καθώς ο σουλτάνος είχε την κυριαρχία στο νησί, η οποία ακυρώθηκε όταν στις 5 Νοεμβρίου 1914 η Αγγλία εκμεταλλεύτηκε την είσοδο της Τουρκίας στο πλευρό των Γερμανών κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Σημειώνεται, ότι η Αγγλία είχε αναλάβει να πληρώνει 92.000 λίρες στερλίνες στο σουλτάνο ως ετήσια αποζημίωση, η οποία είχε καθοριστεί να ήταν ίση με το εισόδημα, που ο σουλτάνος εισέπραττε από το νησί. Το ποσό αυτό ουσιαστικά προέρχονταν από τις στερήσεις του Κυπριακού λαού και έμπαινε ως ψευδοπρόσχημα. Ο ύπατος αρμοστής της Κύπρου στην Βουλή των Κοινοτήτων King Harmanh αποκάλυψε, ότι τα χρήματα αυτά έμπαιναν στο λογαριασμό ενός δανείου προς τη Τουρκία, που είχε συναφθεί από το 1855. Μετά από συζήτηση στο Βρετανικό Κοινοβούλιο το ποσό αυτό μειώθηκε σε 42799 λίρες. Στην πραγματικότητα ο σουλτάνος δεν πήρε ποτέ αυτά τα χρήματα, αλλά αντίθετα το αγγλικό θησαυροφυλάκιο αυξάνονταν σε βάρος του κυπριακού λαού.⁵⁵

Θεωρείται αναγκαίο να επισημανθεί ότι δύο χρόνια μετά από τη παραχώρηση της Κύπρου στους Άγγλους, το 1880, ο αρμοστής Βίδωλφ προτείνει η εκπαίδευση στο νησί να παρέχεται στην αγγλική γλώσσα και ο πρώτος Βρετανός επόπτης των σχολείων Ιωσίας Σπένσερ (1881-1900) εισηγήθηκε η αγγλική γλώσσα να είναι το κύριο όργανο της εκπαίδευσης των Ελληνοπαίδων στη Κύπρο. Επίσης, ο αρχιδικαστής Νίτλετον ζήτησε από τους Κύπριους να δημιουργήσουν ξεχωριστή εθνότητα, που να είναι πιστή στην Αγγλία.⁵⁶ Η αγγλική πολιτική κυριάρχησε και επέβαλλε την αγγλική γλώσσα συναντώντας τις έντονες διαμαρτυρίες της Ελλάδας, καθώς και την επέμβαση διακεκριμένων Άγγλων, όπως του Υπουργού Αποικιών λόρδου Κίμπερλεϋ επισημαίνοντας την σπουδαιότητα της ελληνικής γλώσσας και τη συμβολή της στην φιλοσοφία, την ιστορία και την παιδεία, όχι μόνο την αρχαία, αλλά και τη νεότερη Ελλάδα. Σταδιακά ο αγγλικός τρόπος συμπεριφοράς και η

⁵² Βλ.ο π. σ. 12-16.

⁵³ Αμαντος, Σύντομος Ιστορία... ο.π., σ. 129-130.

⁵⁴ Βλ.ο π. σ. 15.

⁵⁵ Βλ.ο π. σ. 13-14.

⁵⁶ Λ. Αξελός, Η Κύπρος, η ανοιχτή πληγή του ελληνισμού, έκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1994.

αγγλική γλώσσα έγιναν αποδεκτά από την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων και αποτέλεσαν φορέα ιδεολογίας, που είχε ως βασικά συστατικά της το μεταπρατισμό και την άρνηση της εθνικής ταυτότητας.⁵⁷

Η Βρετανία ελέγχοντας την Κύπρο και την Κρήτη ήλπιζε ότι λόγω της νευραλγικής τους θέσης θα κατάφερνε να κυριαρχήσει, γεγονός που αποδεικνύεται από το χαρακτηρισμό του Foreign Office ότι τα νησιά, Κρήτη και Κύπρος, είναι «τα κλειδιά της Αιγύπτου» και έπρεπε να τελούν υπό την κατοχή φιλικής δύναμης.⁵⁸

⁵⁷ Λ. Αξελός, ο.π., σ. 38-39.

⁵⁸ Μιράντα Σταυριανού, ο.π., σ. 47

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ Η ΚΥΠΡΟΣ

ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Μια από τις πρώτες αντιδράσεις που σημειώθηκαν στα γεγονότα που εξελίσσονταν στην Κρήτη, ήταν το κύριο άρθρο στην κυπριακή εφημερίδα «Αλήθεια» της Λεμεσού, στις 31 Μαΐου 1896. Ο συντάκτης της εφημερίδας και πρώην μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου Αριστοτέλης Κ. Παλαιολόγος, ένας από τους μαχητικότερους πολιτευτές της εποχής του, κάλεσε τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο και τους άλλους τρεις Μητροπολίτες του νησιού να ηγηθούν της προσπάθειας για συλλογή χρηματικών εράνων υπέρ της αιματοβαφούς ηρωικής νήσου. Μέχρι το σχηματισμό των ειδικών ερανικών επιτροπών από την κυπριακή Ιεραρχία, ο Παλαιολόγος ζήτησε από τους συναδέλφους του, διευθυντές των υπόλοιπων κυπριακών εφημερίδων, να άνοιγαν αυτοί τους καταλόγους των εισφορών και εξήγγειλε ο ίδιος την πρώτη εισφορά. Σύμφωνα με τον πολιτευτή και δημοσιογράφο της Λεμεσού η φτώχεια και η ανέχεια που μάστιζε τον κυπριακό πληθυσμό δεν ήταν επαρκείς δικαιολογίες για τυχόν απουσία της Κύπρου από την πανελλήνια συμπαρατάση που είχε εκδηλωθεί υπέρ των Κρητών, ενός λαού δικαιουμένου να είναι ελεύθερος και αν όλος ο άλλος κόσμος ήτο δούλος.⁵⁹

Ο Παλαιολόγος επανέλαβε τα ίδια επιχειρήματα και σε μια συνέλευση των πολιτών της Λεμεσού, στις αρχές Ιουνίου 1896. Τόνισε ότι δεν έπρεπε να καθυστερήσει η Κύπρος από

⁵⁹ «Συνδρομαί υπέρ της Κρήτης», εφημ. *Αλήθεια*, 31/12-6-1896. Βλ. παρόμοια άρθρα που ζητούσαν από τους Κυπρίους να προσφέρουν στην Κρήτη, *χρήμα και αίμα, όπλα και βόλι*, στην εφημ. *Νέον Έθνος*, Ευάγγελος Χατζηιωάννου, «Χαίρε Κρήτη», φ. 1/13-6-1896, Λ. «Για την Κρήτη», 15/27-6-1896, Γεώργ. Μ. Νικολαΐδης, «Αγωνίζου Κρήτη», φ. 22/4-7-1896 και *Εις Κύπριος*, «Επίκλησις», εφημ. *Σάλπιγξ*, 1-6-1896.

την εκδήλωση συμπαράστασης προς την Κρήτη, συνδεόμενη μάλιστα, όπως είπε, μετά τόσων στενωτάτων δεσμών μετά της ηρωίδας νήσου, και αποδεικνύοντας, παράλληλα, την αλληλεγγύη που χαρακτήριζε ολόκληρο τον Ελληνισμό. Η πρόταση του Λεμεσιανού δημοσιογράφου για εκλογή ειδικής ερανικής επιτροπής για τη συγκέντρωση των εισφορών υπέρ του κρητικού αγώνα έγινε αμέσως δεκτή από τους συμπολίτες του. Μέλη της επιτροπής εκλέχθηκαν οι πολιτευτές Γ. Μαληκίδης, Α. Παλαιολόγος, Ιω. Κυριακίδης και οι μεγαλέμποροι Ν. Θ. Ρωσσίδης και Δημ. Χατζηπαύλου. Μέσα σε διάστημα λίγων ημερών συγκεντρώθηκε ένα σεβαστό ποσό, που ξεπέρασε τελικά τις 125 λίρες και στάλθηκε στο Μάρκο Ρενιέρη, πρόεδρο της κεντρικής επιτροπής στην Αθήνα.

Στους καταλόγους των εράνων της Λεμεσού, με ελληνικό πληθυσμό το 1896 περίπου 6000 κατοίκους, μετρήθηκαν οι εισφορές 221 προσώπων (χωρίς να υπολογίζονται οι εισφορές των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου), σε μια περίοδο όπου η πόλη δεν είχε συνέλθει από τις καταστροφικές πλημμύρες του 1894 και ακριβώς εκείνες τις ημέρες δοκιμαζόταν από ένα πρωτοφανή καταιγισμό σεισμικών δονήσεων. Η κινητοποίηση μεταδόθηκε από τη Λεμεσό και στην υπόλοιπη Κύπρο.⁶⁰ Στην Πάφο συγκεντρώθηκαν 40 περίπου λίρες και στη Λάρνακα 62 περίπου λίρες με πρωταγωνιστικό εδώ το ρόλο του Πελοποννήσιου γιατρού και πολιτευτή Φίλιου Ζαννέτου. Στην ερανική επιτροπή της Λευκωσίας, πρόεδρος ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος και αντιπρόεδρος ο Ηγούμενος Κύκκου, ενώ μέλη ήταν οι σημαντικότεροι πολιτευτές της πρωτεύουσας.

Έρανοι υπέρ του κρητικού αγώνα έγιναν και στην ύπαιθρο, στις κωμοπόλεις, Πόλη της Χρυσοχούς της επαρχίας Πάφου, στα Λεύκαρα και σε αρκετά άλλα χωριά της επαρχίας Λάρνακας. Από τα Λεύκαρα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μια ανταπόκριση που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Αλήθεια», όπου φαίνεται ο αντίκτυπος των γεγονότων της Κρήτης στην κυπριακή ύπαιθρο αλλά και το ειδικό πολιτικό βάρος της διεξαγωγής «εθνικών εράνων» στην Κύπρο.⁶¹

⁶⁰ Για τους εράνους του Ιουνίου 1896 υπέρ της Κρήτης, βλ. για τη Λεμεσό εφημ. *Αλήθεια*, 14/26-6-1896, 21/3-7-1896 (όπου ονομαστικοί κατάλογοι των εισφορών), τη Λάρνακα, εφημ. *Νέον Έθνος*, 22/4-7-1896 και 20/1-8-1896, την Πάφο, «Η Πάφος υπέρ των Κρητών», εφημ. *Σάλπιγξ*, 28-6-1896 και *Αλήθεια*, 5/17-7-1896 και τη Λευκωσία *Σάλπιγξ*, 3-7-1896.

⁶¹ *Και αυτοί οι αγράμματοι χωρικοί (...) παρορώντες τας δυσπραγίας, τας κακουχίας και εν γένει πάντα τα δεινά των, μετά πλείστου ενδιαφέροντος παρακολουθούσι τον κρητικόν αγώνα (...) και οσάκις μιν ακούσωσι τα ηρωικά των Ελλήνων κατορθώματα συγκινούνται, ερυθριώσιν και ζηλούσι την τύχην αυτών οσάκις δε ακούσωσι τας θηριώδεις και βαρβάρους των Τούρκων πράξεις κατά των αόπλων και αθώων γυναικών και παιδιών θλίβονται, αγανακτούνσι και άρχονται διηγούμενοι τας βασάνους ας και οι ημέτεροι πρόγονοι υπέφεραν ενταύθα υπό βαρβάρων και αγρίων Τούρκων.*

Ημείς δε οι αδελφοί Κύπριοι θα παράσχωμεν μετά προθυμίας πάσαν δυνατήν βοήθειαν (...) προτιμώντες ν' αποστερηθώμεν και αυτού του απολύτως αναγκαίου επιουσίου άρτου και θα προσφέρωμεν αυτόν υπέρ της απελευθερώσεως των Κρητών' ούτω δια της καλής ημών ταύτης διαθέσεως θα καταδείξωμεν δια μυριοστήν ίσως φοράν εις τους κυρίους μας (...) ότι απεβάλαμεν πλέον το εξευτελιστικόν, το αποστροφήν και αηδιάν ημίν

Εκτός από τη συγκέντρωση και την αποστολή εράνων οι κυπριακές εφημερίδες υπέδειξαν, έμμεσα τις πιο πολλές φορές, την ανάγκη συμμετοχής και ανδρών από την Κύπρο στην κρητική επανάσταση και τον αρχικό ενθουσιασμό για τα κρητικά γεγονότα του 1896 διαδέχθηκε ο προβληματισμός για τη λύση που επιβλήθηκε. Η κατάσταση άλλαξε δραματικά τις τελευταίες ημέρες του Ιανουαρίου 1897 όταν αλληπάλληλα τηλεγραφήματα κοινοποίησαν τις σφαγές στα Χανιά και το κύμα των προσφύγων προς την κυρίως Ελλάδα. Σύμφωνα μάλιστα με μια εφημερίδα της Λευκωσίας, οι αντιφατικές ειδήσεις και τα αλληλοαναιρούμενα τηλεγραφήματα που έφταναν συνεχώς στο τηλεγραφείο της κυπριακής πρωτεύουσας, τις πρώτες μέρες του Φεβρουαρίου 1897, απειλούσαν να προκαλέσουν δυσάρεστες σκηνές μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων της πόλης. Την αρχική απογοήτευση αντικατέστησε αμέσως ο ενθουσιασμός μετά την αναγγελία της αποβίβασης του ελληνικού στρατού κατοχής στην Κρήτη και η βεβαιότητα ότι τη φορά αυτή το κρητικό ζήτημα θα λυνόταν σύμφωνα με τους ελληνικούς πόθους.

Σύσσωμος ο κυπριακός τύπος αφιέρωσε πρωτοσέλιδα άρθρα και πολλές στήλες στις ειδήσεις για τις εξελίξεις του κρητικού ζητήματος με ιδιαίτερη έμφαση στην κήρυξη της ένωσης του νησιού με την Ελλάδα από τους επαναστάτες, την αναχώρηση του πρίγκιπα Γεώργιου για την Κρήτη, τις «τουρκικές θηριωδίες» και τη μεταφορά χιλιάδων Κρητών προσφύγων στη Μήλο και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων.⁶²

Στα μέσα Φεβρουαρίου 1897 τηλεγράφημα του Έλληνα Υπουργού Εξωτερικών Αλέξανδρου Σκουζέ ανήγγειλε ότι 480 Κρητικοί πρόσφυγες είχαν αναχωρήσει από τη Σύρο με το ατμόπλοιο «Ελπίς» και κατεύθυνση τα κυπριακά λιμάνια. Όμως στις 19 Φεβρουαρίου (η ημερομηνία στο παλαιό ημερολόγιο) και ενώ όλα ήταν έτοιμα για την υποδοχή τους (στη Λεμεσό, μάλιστα, οι κάτοικοι των ορεινών χωριών είχαν μεταφέρει μεγάλες ποσότητες καυσόξυλων για τη θέρμανση τους) ένα νέο τηλεγράφημα από την Αθήνα ειδοποίησε για τη ματαίωση της αποστολής, χωρίς καν να αναφέρει την αιτία. Τι είχε μεσολαβήσει είναι άγνωστο. Μια αθηναϊκή εφημερίδα έγραψε, δικαιώνοντας τις ενστάσεις του Ν. Καταλάνου, ότι την τελευταία στιγμή οι πρόσφυγες είχαν αρνηθεί να επιβιβαστούν στο πλοίο. Αντίθετα, η

προξενούν όνομα του ραγιά, ότι ενυπάρχει εν ημίν ο εθνικός πόθος, ότι είμεθα άξιοι κρείσσονος τύχης, άξιοι της ελευθερίας.

Με βασικό επιχείρημα ότι ο άγων της Κρήτης είναι άγων ολοκλήρου του Ελληνισμού και η καταστροφή της Κρήτης είναι καταστροφή του πανελληνίου, ο κυπριακός τύπος τόνισε την υποχρέωση όλων των Ελλήνων για την ενίσχυση της κρητικής επανάστασης, παρουσιάζοντας τους στρατιωτικούς συσχετισμούς αρκετά ευνοϊκούς: Πανταχόθεν πρέπει να συρρεύσωσιν εις την Κρήτην όπλα, εφόδια, μαχηταί και ούτως η γη εκείνη η στενή και μακρά, θα γείνη οριστικώς ελπίζομεν, ο τάφος της μουσουλμανικής ισχύος, ως προσφυώς ελέχθη, διότι η Τουρκία του 1896 δεν είναι η Τουρκία του 1866, η προ του ρωσσοτουρκικού πολέμου. Εάν τότε επί δύο έτη αγωνιζομένη δια στρατού 100 χιλιάδων δεν κατώρθου να δαμάση την Κρήτην η Τουρκία, τώρα ουδ' επί δύο μόνον μήνας θα δυνηθή ν' ανθέξη εις τον κατά της επαναστάσεως αγώνα. (Αλήθει, αριθ. φ. 14/ 26-6-1896).

⁶² Βλ. «Εικασίαι περί των κρητικών», Ευαγόρας, 30-1-1897, «Η Κρήτη καίεται. Αναχώρησις ελληνικού στόλου», Αλήθεια, 6/18-2-1897, «Κρητικά. Αι εν Χανίοις σφαγαί», Νέον Έθνος, 5/17-2-1897

εκδοχή που επικράτησε στον κυπριακό τύπο ήταν ότι ήταν αδύνατη η αποστολή των προσφύγων με πολεμικό πλοίο λόγω των περιστάσεων, ενώ και η μεταφορά με εμπορικό πλοίο θα ήταν πολυδάπανη και ασύμφορη.⁶³

Η οριστική ματαίωση της έλευσης των 500 γυναικόπαιδων οδήγησε στην πραγματοποίηση εράνων υπέρ των προσφύγων της Κρήτης το Μάρτιο, όταν είχε ήδη αρχίσει το ρεύμα των εθελοντών προς την Αθήνα για τον επικείμενο ελληνοτουρκικό πόλεμο. Σε όλες τις πόλεις ανοίχτηκαν κατάλογοι εισφορών και παρά τη δεινή οικονομική θέση του κυπριακού πληθυσμού συγκεντρώθηκε και στάλθηκε στην Αθήνα ένα σεβαστό χρηματικό ποσό, πολλαπλάσιο των εράνων του 1896. Έρανοι υπέρ «των προσφύγων Κρητών» είχαν γίνει, από το Φεβρουάριο, ακόμη και στη μακρινή και πτωχική Καρπασία³². Στην ερανική επιτροπή της Λευκωσίας «υπέρ των προσφύγων εν Ελλάδι γυναικόπαιδων των αδελφών Κρητών», προήδρευε ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος και μετείχαν οι κορυφαίοι πολιτευτές και βουλευτές Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασίδης, Ιωάννης Οικονομίδης και ο ηγούμενος Κύκκου ενώ αντίστοιχες επιτροπές συγκροτήθηκαν και έδρασαν στη Λεμεσό και στη Λάρνακα.

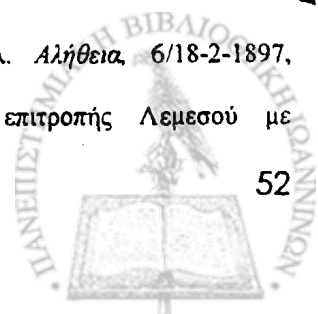
Οι έρανοι στην πρωτεύουσα ξεπέρασαν μέσα σε δύο ημέρες τις 280 λίρες και ένα μεγάλο ποσοστό τους προήλθε από εκκλησιαστικές πηγές: Αρχιεπισκοπή 30 λίρες, Μονή Κύκκου 30 λίρες, Μητρόπολη Κυρήνειας 20 λίρες, Μονή Μαχαιρά 10 λίρες κ.ο.κ. Παράλληλα, σημειώθηκαν και άλλες πρωτοβουλίες όπως η συγκέντρωση υφασμάτων και η κατασκευή ενδυμασιών από τις κυρίες της Λευκωσίας, η συλλογή ασπρорούχων από τις κυρίες της Λάρνακας, η πώληση εργόχειρων από τις γυναίκες της Λεμεσού και η πραγματοποίηση μουσικών εσπερίδων υπέρ των γυναικόπαιδων της Κρήτης.

Επίσης, φαίνεται ότι μεμονωμένες οικογένειες Κρητικών έφτασαν τελικά στην Κύπρο όπου τους επιφυλάχθηκε θερμή φιλοξενία, όπως και σε δεκάδες ελληνικές οικογένειες από τα απέναντι μικρασιατικά παράλια που κατέφυγαν στο νησί στη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου.⁶⁴

Τέλος, νέοι έρανοι υπέρ των «ενδεών Κρητών» έγιναν στις κυπριακές πόλεις τον Ιανουάριο του 1898. Οι χρηματικές εισφορές στάλθηκαν σε διάφορες φιλανθρωπικές επιτροπές της Αθήνας, αλλά και κατευθείαν στην Κρήτη: Ο Μητροπολίτης Πάφου Επιφάνιος έστειλε την προσφορά των κατοίκων της περιφέρειας του στο Μητροπολίτη Κρήτης και οι

⁶³ Για την παγκύπρια κινητοποίηση για τη φιλοξενία των προσφύγων βλ. *Αλήθεια*, 6/18-2-1897, 20/4-3-1897, *Νέον Έθνος*, 5/17-2-1897, 13/25-2-1897 και 20/5-3-1897.

⁶⁴ *Αλήθεια*, 3/15-4-1897, όπου η ανακοίνωση της 14μελούς ερανικής επιτροπής Λεμεσού με ημερομηνία 25-3-1897.

γυναίκες της Λευκωσίας απέστειλαν ποσό 1325 φράγκων στο Μητροπολίτη Κυδωνιάς και Αποκορώνου Νικηφόρο.⁶⁵

Σε γενικές γραμμές, τα πλέον επαναλαμβανόμενα μοτίβα στην αρθρογραφία του κυπριακού τύπου υπέρ της πραγματοποίησης «εθνικών εράνων» ήταν τα εξής: Η Κύπρος δεν έπρεπε να υστερήσει σε φιλοπατρία και εκτέλεση του «εθνικού καθήκοντος» από κανένα άλλο μέρος του Ελληνισμού. Η πραγματοποίηση εράνων θα αποδείκνυε τα αισθήματα που έτρεφαν οι Κύπριοι για τους υπόδουλους αδελφούς τους και αφού η κυβέρνηση δεν επέτρεπε τη στράτευση των Κυπρίων έπρεπε τουλάχιστον να συνδράμουν οικονομικά τους Κρήτες πρόσφυγες αναλαμβάνοντας με αυτό τον τρόπο μέρος των βαρύτατων υποχρεώσεων του ελληνικού κράτους.

Στις 2 Φεβρουαρίου 1897, ανάμεσα στους άνδρες της εθελοντικής φοιτητικής φάλαγγας που αποβιβάστηκε στον Πλατανιά Χανίων ήταν και μια ομάδα οκτώ Κυπρίων φοιτητών της Αθήνας. Το γεγονός αυτό πήρε μεγάλη έκταση και προβολή στον κυπριακό τύπο, ενώ σχεδόν όλοι οι εθελοντές φοιτητές της Κρήτης διαδραμάτισαν στα επόμενα χρόνια πρωταγωνιστικό ρόλο στην πολιτική και πνευματική σκηνή της πατρίδας τους. Οι οκτώ εθελοντές ήταν οι εξής: Ο φοιτητής της Ιατρικής Ιωάννης Θεοχαρίδης-Διανέλλος (1878-1966), αξιόλογος μουσικός αργότερα, που εργάστηκε σε σχολεία της Κύπρου και της κυρίως Ελλάδας. Ο φοιτητής της Νομικής Κωνσταντίνος Ιωαννίδης από τη Λεμεσό. Ο φοιτητής της Νομικής Λούης Ε. Λουίζου (1877-1941), Δήμαρχος Αμμοχώστου (1907-1911) και μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου για τρεις περιόδους (1906-1921). Ο φοιτητής της Φιλολογίας Μενέλαος Μαρκίδης (1878-1942), αργότερα για σειρά ετών Έφορος του Κυπριακού Μουσείου Λευκωσίας και Έφορος Αρχαιοτήτων. Ο φοιτητής της Νομικής Ευάγγελος Χατζηιωάννου (1870-1944), αργότερα βουλευτής στην περιφέρεια Λάρνακας - Αμμοχώστου για δύο περιόδους (1906-1916), Δήμαρχος Λάρνακας (1914-1917), δημοσιογράφος, και εθελοντής του ελληνικού στρατού στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913, όπου και τραυματίστηκε στην πολιορκία του Μπιζανίου.⁶⁶

⁶⁵ Βλ. «Εθνικαί υποχρεώσεις», εφημ. *Ευαγόρας*, 16-3-1897, «Μη βραδύνωμεν», *Νέον Έθνος*, 13/25-3-1897, *Αλήθεια*, 3/15-4-1897.

⁶⁶ Βιογραφικές πληροφορίες για τους Διανέλλο, Λουίζου, Μαρκίδη, Μυριανθόπουλο, Νικολαΐδη και Χατζηιωάννου βλ. στα αντίστοιχα λήμματα στο Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης, *Λεξικόν ό.π.* Για την κυπριακή συμμετοχή στη φοιτητική φάλαγγα βλ. τα επαινετικά σχόλια της εφημ. *Νέον Έθνος*, 13/25-2-1897 και σχετική επιστολή του καθηγητή Νεοκλέους Καζάζη, προέδρου της Εταιρείας «Ελληνισμός» της 21-7-1897 στην ίδια εφημ., φ. 8/20-8-1897. Επίσης, Φ. Ζαννέτος, *Ιστορία...*, ό.π., σελ. 949. Για τη δράση των φοιτητών στην Κρήτη βλ. Γεώργιος Αντωνόπουλος, *Η φάλαγγ των φοιτητών εν Κρήτη*, Αθήνα 1898, Διονύσιος Λ. Μαρκόπουλος, *Η εξέγερσις των φοιτητών εν Αθήναις και η δράσις της φοιτητικής φάλαγγας εν Κρήτη κατά το 1897*, Καλάμα 1903, Δημήτριος Μ. Κουκουλάκης, *Πανεπιστημιακή φάλαγγ εν Κρήτη 1897*, Αθήνα 1908² (αναφορές στους Κύπριους φοιτητές στις σσ. 44, 66, 69-70). Η φοιτητική φάλαγγα όταν αποβιβάστηκε στην Κρήτη αριθμούσε 112 εθελοντές. Από αυτούς παρέμειναν στο νησί 52 καθώς οι υπόλοιποι επέστρεψαν αμέσως στην Αθήνα. Ανάμεσα

Ένα γεγονός που δεν μπορούσε να μείνει ασχολίαστο από τους πολιτικούς αναλυτές του κυπριακού τύπου στα τέλη του 19ου αιώνα, ήταν η τελείως διαφορετική εξέλιξη του κρητικού ζητήματος, σε αντίθεση με την ανησυχητική στασιμότητα του κυπριακού προβλήματος. Οι έπαινοι με τα στερεότυπα (και πανελλήνια) σχόλια για την «ανδρεία» ή την «αυτοθυσία» των Ελλήνων της Κρήτης αφθονούσαν στα άρθρα των κυπριακών εφημερίδων με αποτέλεσμα την αναπόφευκτη σύγκριση με την αδράνεια, τη «δειλία» και την έλλειψη πολιτικών με θάρρος και όραμα στον κυπριακό πολιτικό βίο. Η σύγκριση Κρήτης - Κύπρου, σχεδόν πάντα εις βάρος της δεύτερης, θα συνεχιζόταν για πολλά χρόνια με την απαραίτητη όμως επεξήγηση ο τους Κύπριους σχολιαστές ότι στην περίπτωση του νησιού τους η ένοπλη διεκδίκηση του πολιτικού τους αιτήματος ήταν τελείως αδιανόητη και «ούτε θα χρειαζόποτέ».

Αξίζει όμως να προσθέσουμε ότι, όταν η σύγκριση μεταξύ των «πολεμοχας Κρητών» και των «ειρηνόφιλων Κυπρίων που δεν ενδιαφέρονταν για την ελευθεί τους» γινόταν από ξένους δημοσιογράφους, τότε τα σχόλια ενοχλούσαν ιδιαίτερα κυπριακό τύπο με συνέπεια να υπερτονίζεται πάντοτε η εθελοντική συμμετοχή των ανδρών από την Κύπρο στις πολεμικές αναμετρήσεις του ελληνικού κράτους αποδεικνυε και την «κυπριακή ανδρεία». ⁶⁷ Στις 9 Δεκεμβρίου 1898 η κάθοδος του πρίγκιπα Γεωργίου στην Κρήτη πανηγυρίστηκε στην Κύπρο με κωδωνοκρουσίες, δοξολογίες παρέχοντας την ευκαιρία για ένα λαϊκό ξέσπασμα εκτόνωσης μετά την ήττα του πόλεμου του 1897. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Αλήθεια» η

στους συμπολεμιστές των 8 Κυπρίων εθελοντών ήταν ο φοιτητής της Νομικής Σπύρος Μασσούκας, μετέπειτα «εθνικός ποιητής» με πολλούς δεσμούς στην Κύπρο, και από τους μηφοιτητές, ο δημοσιογράφος Ιωάννης Κονδυλάκης και ο Μαρίνος Αντύπας.

⁶⁷ Το απόσπασμα που ακολουθεί, από άρθρο κυπριακής εφημερίδας, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα αυτής συντριπτικής για την Κύπρο σύγκρισης της με την Κρήτη του 1866-1912: *Ο διερχόμενος την τελευταία κρητικήν ιστορίαν, ο μελετών και εξετάζων εν αυτή δρώντα πρόσωπα και συγκρίνων εἴτα αὐτὰ πρὸς τοὺς ἐν Κύπῳ θρησκευτικούς και πολιτικούς ἀνδρας, ἀπορεῖ ἂν πρέπει νὰ θαυμάσιον περισσότερον τὴν ἡρωϊκὴν νήσον, ἣτις γεννᾷ σὺ μόνον μαχητὰς ἀδάμαστον φρόνημα και τὸ σῶμα, ἀλλὰ και πολιτικούς νουνεχεῖς και ἀνδροπρεπεῖς, ἢ ἐλεηνολογίῃ τὴν τύχην τῆς ταλαίνης Κύπρου, στερούμενης και τῶν μεν και δε. Και τῶν μεν πρώτων ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν στερεῖται ἡ νήσος -τοῦτο τουλάχιστον ἀπέδειξεν ὁ τελευταῖος ἐλληνοτουρκικὸς πόλεμος², και τοῦτο ἐλπίζομεν, ἀπόδειξιν μέλλουσα τυχόν περιστάσις- ἀλλὰ περὶ τῶν δευτέρων, δὲν δυνάμεθι ὅλην μᾶς τὴν καλὴν διάθεσιν νὰ εἰπώμεν ὅτι εὐμοιρεῖ τοιοῦτων. Μένει τις ἐκπληκτος πρὸς τὴν πλειάδα τῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν τοῦ κρητι λαοῦ, πρὸς τῶν ἐπιδαλλουσῶν μορφῶν ἱεραρχῶν οἷος ὁ Ρεθύμνιν, και ὁ Ηρακλε πρὸς τῶν ρασοφόρων διπλωματῶν τῶν ἐκπληκτόντων δια τῆς στάσεως και διπλωματικῆς τῶν δευτέρων τῶν ναυάρχων τῶν ευρωπαϊκῶν στόλων. Αἰνῶνι κατὰ μέρος τοὺς πολιτικούς ἀρχηγούς, τοὺς προέδρους τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως τοὺς ἀρχαιοπρεπεῖς και ἀδαμάντινους ἐκεῖνους ἀνδρας, ὧν ὁμοίους δὲν ἐνρί τις πολλούς εἰς τὸ Πανελλήνιον. Εφημ. Νέον Ἔθνος, 27/11-3-1897. Ελπίζομε σύντομα νὰ δημοσιεύσουμε σχολιασμένες και τὶς τέσσερις ἐπιστολὰς τοῦ Ε. Χατζηιωάννου ἀπὸ τὴν Κρήτη καθὼς και περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν κυπριακὴν συμμετοχὴν ἐν τῇ φοιτητικῇ φάλαγγι.*

αυτονομία της Κρήτης γιορτάστηκε και στην Κύπρο, καθώς θεωρήθηκε ως μεγάλη διπλωματική και στρατιωτική επιτυχία.⁶⁸

Οι δεσμοί Κρήτης και Κύπρου την εποχή της Κρητικής Πολιτείας

Οι δεσμοί Κρήτης και Κύπρου είναι άρρηκτοι και συνεχείς. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν μερικές μόνο αποδείξεις, που σχετίζονται με τους κυριότερους ανθρώπινους δεσμούς Κρήτης και Κύπρου της περιόδου της Κρητικής Πολιτείας. Στο χώρο της Παιδείας, Κρήτες εκπαιδευτικοί εντοπίζονται να διδάσκουν στην Κύπρο κατά την πρώτη δεκαετία του νέου αιώνα, κυρίως ως καθηγητές στο «Παγκύπριο Γυμνάσιο» Λευκωσίας και κάποιοι από αυτούς, είχαν αξιόλογη προσφορά στην τοπική κοινωνία⁶⁹. Αξίζει να προστεθεί ότι την ίδια εποχή, στους σχολικούς εορτασμούς των εθνικών επετείων στο Γυμνάσιο της κυπριακής πρωτεύουσας, από το 1901 τουλάχιστον, δίπλα από την ελληνική σημαία ανυψώνονταν οι σημαίες της Σάμου και της Κρήτης⁷⁰.

Αντίστοιχα, στην Ανατολική Κρήτη και στο Γυμνάσιο Νεαπόλεως υπηρέτησε για μερικά χρόνια (1905-1909) ο φιλόλογος Ιωάννης Χ. Χατζηιωάννου, ξάδελφος και στενός συνεργάτης στις δημοσιογραφικές δραστηριότητες του βουλευτή και Δημάρχου Λάρνακας Ευάγγελου Χατζηιωάννου, εθελοντή της κρητικής επανάστασης του 1897. Ο Ι. Χατζηιωάννου στο διάστημα της παραμονής του στην Κρήτη ήταν συνεκδότης, στο

⁶⁸ Το απόσπασμα είναι από το άρθρο «Κρήτη και Κύπρος. Μας λείπουν άνδρες», εφημ. *Αλήθεια* 12-1897. Πρδλ. παρόμοιες συγκρίσεις στα άρθρα «Τι κάμνομεν;», «Σώσατε τας αρχαιοτάτ' Ἀλήθεια, 26/7-1-1897 και 20-11-1897, «Οι Κρήτες ως υπόδειγμα», *Σάλπιγξ*, 12-12-1898. «σύγκριση -με ευνοϊκότερους όρους για την Κύπρο- στα 1912-1913 βλ. Πέτρος Παπαπολυβί *Κύπρος, ό.π.*, σσ. 173-174, 281. 1/*⁴. Εννοεί "Γ" αθρόα συμμετοχή Κυπρίων εθελοντών στον ελληνικό στρατό.

⁶⁹ Μόνο στον κατάλογο των καθηγητών του Παγκυπρίου Γυμνασίου, από το 1893 – έτος ίδρυσής του – μέχρι το 1910 επισημαίνονται οι Κρήτες εκπαιδευτικοί Νικόλαος Κοσσυφάκης (1896-1900, δίδαξε τα «Τεχνικά» και Γυμναστική), Νικόλαος Νυστεράκης (1896-1899, μαθηματικός), Νικόλαος Παπαδάκης (1899-1900, φιλόλογος), Ιωάννης Χ. Περικάκης, (1905-1908, δίδαξε τα Γεωπονικά) και Γεώργιος Στεφανάκης (1905-1907, φιλόλογος). Βλ. Παγκύπριον Γυμνάσιον, Αναμνηστικόν Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι του Παγκυπρίου Γυμνασίου 1893-1943, Λευκωσία 1944, σσ. 97-99. Τέλος, στη Λευκωσία, για λίγους μήνες κατά το σχολικό έτος 1900-1901 εργάστηκε ως Διευθυντής της Αστικής Σχολής ο δάσκαλος Ν. Αρετάκης, που είχε διευθύνει επί δεκαετίαν όλην, την Δημοτική Σχολήν του Ηρακλείου Κρήτης (εφημ. Κύπριος (Λευκωσία), 5-1-1901). Από τους Κρήτες εκπαιδευτικούς, ο Κοσσυφάκης συγκαταλέγεται στους θεμελιωτές της Γυμναστικής στη Λευκωσία (Μιχαήλ Δ. Βολονάκης, Παλμοί της Κύπρου, Λευκωσία 1913, σσ. 77-78, όπου η λογοδοσία του γυμνασιάρχη για το σχολικό έτος 1896-1897), ενώ ο Περικάκης είχε σημαντική προσφορά στον τομέα του: Βλ. τους κυβερνητικούς επαίνους για το μάθημά του της γεωπονικής στο Διδασκαλείο, στο περ. Κυπριακή Εφημερίς (Λευκωσία), τεύχ. 1 (Απρίλιος 1906), σελ. 24, το άρθρο του «Η μελισσοκομία εν τω Παγκυπρίω», εφημ. Ελευθερία, 24/7-7-1906, τη μελέτη του «Γεωργικά ζητήματα. Η Ακανθού από γεωργικής απόψεως»: Κωστής Κοκκινόφτας, «Η Ακανθού στις αρχές του 20ού αιώνα (1900-1914)», στα Πρακτικά Γ' Επιστημονικού – Λαογραφικού Συνεδρίου «Ακανθού: Νοσταλγική περιδιάβαση στον χωροχρόνο», Λευκωσία 2005, σσ. 114-115, 132-140, και τη σειρά άρθρων του με τίτλο «Θερινά εκδρομαί. Εντυπώσεις γεωπόνου», εφημ. Ελευθερία, από φ. 4/17-8-1907 έως φ. 6/19-10-1907 (οκτώ συνέχειες).

⁷⁰ Εφημ. Ευαγόρας (Λευκωσία), 23-3-1901.

Ηράκλειο το 1909, του μηνιαίου περιοδικού Κρητικός Λαός⁷¹. Την ίδια περίπου περίοδο, υπηρέτησε στην Κύπρο ως Έξαρχος του Παναγίου Τάφου ο Κρητικός αγιοταφίτης μοναχός Γεννάδιος Ζερβουδάκης.⁷²

Σημαντική ήταν η συμμετοχή Κυπρίων φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών στην τελευταία Κρητική επανάσταση του 1897, η άμεση εμπλοκή Βρετανών κυβερνητικών υπαλλήλων της Κύπρου στη μεταβατική περίοδο μετά την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων και στη διοργάνωση της Κρητικής πολιτείας, η αποστολή 30 Κυπρίων αστυνομικών (Ελλήνων και Τούρκων) στην Κρήτη, όπου υπηρέτησαν (Νοέ. 1898 – Φεβ. 1899) στην Κρητική Χωροφυλακή υπό τον αντισυνταγματάρχη J. H. Bor, που είχε πολυετή προϋπηρεσία στην Κύπρο, όπως και οι πανηγυρικές εκδηλώσεις των Ελλήνων Κυπρίων για την κρητική αυτονομία και το διορισμό του πρίγκιπα Γεωργίου ως πρώτου Υπατου Αρμοστή⁷³.

Αποδεικνύεται, πάντως, ότι στα χρόνια της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας αριθμός Κυπρίων αναζήτησε την τύχη του στην Κρήτη⁷⁴, γεγονός που υπογραμμίζει τις αυξημένες σχέσεις μεταξύ των δύο «μεγαλονήσων» υπό το νέο πολιτειακό καθεστώς του 1898.

Μπορεί να υποστηριχθεί με βεβαιότητα ότι αυτές οι σχέσεις και οι κάθε είδους επαφές ήταν σαφώς περισσότερες, τόσο από την περίοδο που και τα δύο νησιά ήταν τουρκοκρατούμενα, όσο και από την εποχή μετά το 1913 και την οριστική ενσωμάτωση της

⁷¹ Σύντομο βιογραφικό σημείωμα και εργογραφία του βλ. στο αντίστοιχο λήμμα στο Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920, Λευκωσία 2005, σελ. 471. Για τις εντυπώσεις του από την Κρήτη βλ. τις ανταποκρίσεις του από τη Νεάπολη στην εφ. Εφημερίς του Λαού (Λάρνακα), «Εκ Κρήτης», φ. 5/18-8-1906 και «Η παιδεία εν Κρήτη και Κύπρω», φ. 25/8-12-1907 και για τη διάλεξή του στη Λάρνακα «Περί των συγχρόνων εν Κρήτη και Κύπρω ηθών», εφημ. Νέα Ζωή (Κερύνεια), 9-8-1908. Το Φεβρουάριο του 1913 ο Ι. Χατζηγιάννου, «Διευθυντής – Διαχειριστής» πια της Εφημερίδος του Λαού, στο άρθρο του «Χαίρε Κρήτη ελευθέρω», φ. 22/7-3-1913, κατέγραψε τα συναισθήματα που ένοιωθε, ως αυτόπτης μάρτυρας στο Ηράκλειο, της ανακήρυξης της ένωσης το Σεπτ. 1908 και της ανύψωσης της ελληνικής σημαίας, τον Ιούλιο του 1909. Στο Κρατικό Αρχείο Κύπρου (στο εξής: ΚΑΚ) SA1/1929/1909, υπάρχει αντίτυπο του πρώτου τεύχους του λαογραφικού, γεωργικού και ποικίλης ύλης εικονογραφημένου περιοδικού, Ο Κρητικός Λαός (Ηράκλειο, Μάιος 1909), με συνεργασίες των Ν. Γ. Πολίτη, Γ. Ν. Χατζηδάκη, Στ. Ξανθουδίδη, κ. ά.. Συνεκδότης του περιοδικού, μαζί με τον Χατζηγιάννου, ήταν ο γεωπόνος Γ. Χ. Ελευθεριάδης.

⁷² Βλ. εφημ. Κυπριακός Φύλαξ (Λευκωσία), 29-4-1906 (για τη συμμετοχή του στην πανήγυρη του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Κυρά της Μόρφου, όπου τέλεσε δοξολογία για τα ονομαστήρια του Έλληνα βασιλιά και του γιου του, πρίγκιπα Γεωργίου), Νίκος Χριστοδούλου, Το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910, Λευκωσία 1999, σσ. 519, 521.

⁷³ Βλ. Πέτρος Παπαπολυβίου, «Η συμμετοχή των Κυπρίων στις τελευταίες Κρητικές επαναστάσεις και ο αντίκτυπος των εξελίξεων του κρητικού ζητήματος στην κυπριακή κοινή γνώμη (1896-1897)» στον τόμο Η τελευταία φάση του κρητικού ζητήματος (επιμέλεια Θεοχάρης Δετοράκης και Αλέξης Καλοκαιρινός), Ηράκλειο 2001, σσ. 83-96 και το κεφάλαιο «Οι Κρητικές επαναστάσεις του 1896-1897 και η Κύπρος» στο Πέτρος Παπαπολυβίου, Φαινόεν σημείον ατυχούς πολέμου: Η συμμετοχή της Κύπρου στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, Λευκωσία 2001, σσ. 33-88.

⁷⁴ Για τους Κύπριους Ηλία Ράπτη, από τη Λεμεσό, που εργαζόταν στις Αρχάνες από τα μέσα της δεκαετίας του 1900 και Θουκυδίδη Αργυρίδη από τη Βάσα, που εργάστηκε στην περιοχή Ηρακλείου κατά το 1910-1912, βλ. Θουκυδίδης Α. Αργυρίδης, «Μικρό χρονικό μεγάλης τραγωδίας. Αυτοβιογραφία Θουκυδίδου Α. Αργυρίδου (1886-1982)», περ. Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών, τόμ. Ε, Λευκωσία 2001, σσ. 102-103 και Π. Παπαπολυβίου, Υπόδουλοι, ό.π., σελ. 43. Την ίδια περίοδο εργαζόταν στην Κρήτη και ο Κώστας Β. Αβρααμίδης από την Κυθραία, βλ. Π. Παπαπολυβίου, Η Κύπρος, ό.π., σελ. 305.

Κρήτης στο ελληνικό κράτος. Μάλιστα, στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1906, ελληνική ατμοπλοϊκή εταιρεία πραγματοποίησε δρομολόγια μεταξύ Πειραιά – Κρήτης – Κύπρου – Αιγύπτου, χωρίς, όμως, να πετύχει την καθιέρωση μόνιμης γραμμής⁷⁵.

Στα μέσα Μαρτίου 1901 εκδηλώθηκε δημόσια η έντονη αντιπαράθεση του Ελ. Βενιζέλου με τον πρίγκιπα Γεώργιο, με κατάληξη την απόλυση του πρώτου από τη θέση του Συμβούλου της Δικαιοσύνης από τον Ύπατο Αρμοστή (18 Μαρτίου 1901). Τα σχόλια των κυπριακών εφημερίδων, όπως ήταν λογικό, είναι απολύτως αρνητικά για τον Βενιζέλο, αφού ακολουθούν σε αυτό το σημείο τη γραμμή του αθηναϊκού τύπου⁷⁶, αλλά και την κοινή γνώμη, που ειδικά στην Κύπρο, χώρα του αλύτρωτου Ελληνισμού, ήταν ιδιαίτερα αυστηρή σε θέματα προσβολών και αμφισβήτησης μελών της βασιλικής οικογένειας. Επιπλέον, ήταν φυσικό και ο ελληνικός κυπριακός τύπος να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα και προσοχή στις επιθέσεις των αθηναϊκών εφημερίδων ότι ο Ελ. Βενιζέλος προτείνοντας την πλήρη αυτονομία και τη μετατροπή της Κρήτης σε Ηγεμονία, υποστήριζε «ανθενωτική πολιτική». Ακολουθεί ένα μικρό απόσπασμα από το σχολιασμό της είδησης από την εγκυρότερη κυπριακή εφημερίδα της εποχής, την «Φωνή της Κύπρου»⁷⁷:

Το σκάνδαλον, το οποίον εδημιούργησε και εν Κρήτη και εν Ελλάδι και καθ' όλον το Πανελλήνιον η διαγωγή του επί των Εξωτερικών και της Δικαιοσύνης Συμβούλου εν Κρήτη κ. Βενιζέλου, προτείνοντος την ανακήρυξιν της Κρήτης ως Ανεξαρτήτου Ηγεμονίας, κατέληξεν εκεί όπου έπρεπε να καταλήξη: Εις την απόλυσιν δηλαδή του κ. Βενιζέλου εκ της θέσεώς του ως μέλους του Ηγεμονικού Συμβουλίου της Κρήτης.

Περισσότερη έκταση στο ζήτημα έδωσε η εφημερίδα του Νικόλαου Καταλάνου «Ευαγόρας». Ο μανιάτης στην καταγωγή Καταλάνος, ο μόνος από τους εκδότες κυπριακών εφημερίδων της εποχής με πανεπιστημιακό πτυχίο, εξελίσσεται αυτήν ακριβώς την περίοδο σε ενωτικό ηγέτη πρώτης γραμμής, με μεγάλη επιβολή στις λαϊκές τάξεις της πρωτεύουσας. Ο πελοποννήσιος φυσικομαθηματικός και δημοσιογράφος χαρακτήρισε πολιτικήν αγυρτείαν και προδοσίαν την ενέργεια του Βενιζέλου. Εξέφρασε την άποψη ότι η ανακήρυξη της Κρήτης σε ανεξάρτητη Ηγεμονία θα οδηγούσε σε οριστική απομάκρυνση της

⁷⁵ Βλ. τις διαφημίσεις της ατμοπλοΐας Δ. Δημόκα και τα σχετικά επαινετικά σχόλια του τύπου, εφημ. Ελευθερία, 27/9-6-1906, 8/21-7-1906, 5/18-8-1906, εφημ. Φωνή της Κύπρου, 13/26-5-1906. Στην εφημ. Νέον Έθνος (Λάρνακα), φ. 13/26-5-1906, εκφράζεται η πεποίθηση ότι η νέα ατμοπλοϊκή γραμμή θα βελτιώσει τις εμπορικές σχέσεις Κρήτης – Κύπρου, με την εισαγωγή λαδιού από την Κρήτη και, αντίστοιχα, την πιθανή εξαγωγή δημητριακών.

⁷⁶ Για τα γεγονότα και τη διάσταση απόψεων Βενιζέλου – πρίγκιπα Γεωργίου, που οδήγησαν στην απόλυση του πρώτου βλ. Κωνσταντίνος Δ. Σβολόπουλος, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην 1901-1906, Αθήνα – Χανιά 2005², σσ. 44-71. Για την επικριτική στάση του αθηναϊκού τύπου απέναντι στις προτάσεις Βενιζέλου βλ. στις σσ. 65-67.

⁷⁷ «Η Κρήτη», εφημ. Φωνή της Κύπρου (Λευκωσία), 31/13-4-1901.

πολιτικής ενότητας του νησιού με την Ελλάδα και εξίσωσε τη βενιζελική πρόταση με την υποστήριξη από ορισμένους Κυπρίους (πολιτικούς αντιπάλους του Καταλάνου στο Αρχιεπισκοπικό ζήτημα) της μετατροπής της πατρίδας τους σε αγγλική κτήση, διακηρύσσοντας τη βεβαιότητά του, ότι η διατήρηση της τουρκικής κυριαρχίας σε υπόδουλες ελληνικές περιοχές ήταν το ασφαλέστερο εχέγγυο για τη μελλοντική εθνική τους αποκατάσταση⁷⁸:

Ο Σύμβουλος επί της Δικαιοσύνης της Κρητικής Πολιτείας κ. Βενιζέλος (sic) έσχε την ατυχή έμπνευσιν ή την κακοβουλίαν να προτείνη εν Συμβουλίω υπό την προεδρείαν του Υπάτου Αρμοστού Βασιλόπαιδος Γεωργίου ίνα ζητηθή παρά των Δυνάμεων η ανακήρυξις της Κρήτης εις ανεξάρτητον Ηγεμονίαν. (...) Είναι ευτύχημα ότι εν καιρώ απεκαλύφθησαν εν τη ηρωική Κρήτη τα επίβουλα σχέδια, ων τα συμπτώματα προ πολλού διεφαίνοντο και άτινα διέκριναν οι παρακολουθούντες αγρύπνως πάσαν την εθνικήν του ελληνικού κίνησιν, κατεδείχθη δε διά μυριοστήν φοράν και κατά τρόπον επίσημον ότι η προδοσία δεν δύναται να ζήση εν Κρήτη και υπό το επαγωγόν και γοητευτικόν προσωπίον της ανεξαρτήτου Ηγεμονίας.

Επί το γεγονός τούτο προκαλούμεν την προσοχήν του φιλοπάτριδος της Κύπρου λαού, διότι Κρήτη και Κύπρος έχουσι κοινόν εθνικόν προορισμόν να επιτελέσωσι και κοινά καθήκοντα προς την φιλόστοργον μητέρα, την καλήν Ελλάδα. Η πρότασις περί ανακηρύξεως της Κρήτης εις ανεξάρτητον Ηγεμονίαν δικαίως εφάραξε τους Κρήτας και τους λοιπούς Έλληνας, διότι αν επραγματοποιείτο αύτη, θα εξέλιπε πάσα ελπίς περί της εθνικής αποκαταστάσεως και της πολιτικής ενότητος μετά της ελευθέρας μητρός. Μέγα και ένδοξον τμήμα του Ελληνισμού θ' απεκόπτετο διά παντός από του μεγάλου εθνικού κορμού και τα χυθέντα αίματα και τα ρεύσαντα δάκρυα επί μακρούς αιώνας υπέρ της εθνικής ενότητος θ' απώλλυντο μάτην. (...)

Εάν ανεξάρτητος ηγεμονία εν Κρήτη θ' απετέλει συμφοράν εθνικήν, τίνα δυνάμεθα ν' αποδώμεν χαρακτηρισμόν εις την εν Κύπρω πολλάκις δημοσία και ασυστόλως γενομένην πρότασιν όπως η νήσος ημών γένηται κτήσις αγγλική; Απεκρούσαμεν εγκαίρως την αντεθνικήν πρότασιν διά μακρών καταδείξαντες την επακολουθήσασαν ανεπανόρθωτον εθνικήν βλάβην εις την πραγματοποιήσιν αυτής, τας γνώμας δ' ημών εκείνας λαμπρώς επικυρούσι σήμερον τα εν Κρήτη γεγονότα και ομόφωνος ο ελληνικός τύπος και ο λαός αποκρούουσι πάσαν πρότασιν τείνουσαν ν' αποκόψη διά παντός τα ελληνικά τμήματα από

⁷⁸ «Προσοχή από των πατριωτικών αγυρτών», εφημ. Ευαγόρας, 30-3-1901.

του εθνικού κορμού. Η άμεσος ή έμμεσος κυριαρχία της Τουρκίας επί ελληνικών χωρών, ως εν τω παρελθόντι και εν τω μέλλοντι εξασφαλίζει την εθνικήν τούτων ενότητα και παρέχει την βεβαίαν ελπίδα της εθνικής αποκαταστάσεως αυτών.

Την ίδια περίοδο, τον Απρίλιο του 1901, ο λεμεσιανός δικηγόρος Γεώργιος Φραγκούδης, πρόεδρος του «Πατριωτικού Συνδέσμου των Κυπρίων» της Αθήνας, από τα πιο ανήσυχα κυπριακά πνεύματα, ριζοσπάστης πολιτευτής και πολυγραφότατος συγγραφέας, οργάνωσε με μεγάλη επιτυχία στο Ζάππειο, την «Κυπριακή Έκθεση», την πρώτη ουσιαστικά προσπάθεια συστηματικής προβολής της Κύπρου, και κατ' επέκταση του ενωτικού αιτήματος, στο μητροπολιτικό κέντρο. Για την καλύτερη οργάνωση της Έκθεσης ο Φραγκούδης είχε επισκεφθεί και την Κρήτη, τον Ιανουάριο 1901, απ' όπου εξασφάλισε χρηματική ενίσχυση, αφού ο Σύμβουλος Οικονομικών της Κρητικής Πολιτείας Κ. Φούμης, του προκάτέβαλε 2.500 δραχμές για την αγορά εξ εκλεκτών ζώων (εννοείται κυπρίων ημιόνων), διά την αναγέννησιν του είδους εν Κρήτη⁷⁹.

Με αφορμή την επίσκεψη του Φραγκούδη γράφτηκαν στον κρητικό και κυπριακό τύπο ευχές για την ευόδωση της προς πολλού κυοφορουμένης ιδέας στενότερων σχέσεων μεταξύ Κύπρου και Κρήτης. Οι κρητικές εφημερίδες σχολίασαν εκτενώς τις πληροφορίες για το ωραίο σχέδιον, την διά της Αγγλίας ένωσιν Κρήτης και Κύπρου, υπό την ηγεμονία του πρίγκιπα Γεωργίου, που όπως φαίνεται συζήτησε και ο Φραγκούδης, μια φημολογία όμως που αντιμετωπίστηκε με πολύ σκεπτικισμό, ως ευσεβοποθισμός από τον κυπριακό τύπο. Αντίθετα, η φιλοπριγκιπική εφημερίδα «Πατρίς» των Χανίων, τόνισε ότι η λύση αυτή μπορούσε να γίνει πραγματικότητα, εάν το εν Κρήτη καθεστώς ήθελε διά τον ένα ή τον άλλον λόγον λάβη προσωρινήν τινά ακόμη παράτασιν, μέχρι την ένωση με την Ελλάδα, οπότε και η τύχη της Κύπρου θα ήταν εξασφαλισμένη.

Η κρητική εφημερίδα υπογράμμισε, φωτογραφίζοντας την κατοπινή δημοσιοποίηση της πρότασης του Βενιζέλου ότι, [δεν] (...) είναι δυνατόν να στερξουν Κρήτες και Κύπριοι

⁷⁹ Τελικά στην κρητική κυβέρνηση πωλήθηκαν τέσσερα ζώα. Βλ. τον οικονομικό απολογισμό του Γ. Φραγκούδη στο Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων, Κυπριακή Έκθεσις εν Αθήναις 1901, (Αθήνα 1901), σελ. 88. Αξίζει να προστεθεί ότι κατά την προηγούμενη χρονιά ο Κων. Μ. Φούμης, μέσω του Βρετανού Προξένου στα Χανιά είχε προσκαλέσει τους Κύπριους να πάρουν μέρος στην Διεθνή Έκθεση που θα οργανωνόταν στα Χανιά υπό την εποπτεία του, το Μάιο 1900 (ν.η.), με την ελπίδα ανάπτυξης των εμπορικών σχέσεων μεταξύ των δύο νησιών. ΚΑΚ/SA1/1220/1900, pp. 1-4, Constantin Fournis προς R. W. Graves, Χαλέπα 17/30-3-1900 και σσ. 5-7, R. W. Graves προς τον Αρχιγραμματέα Κύπρου, Χανιά 4-4-1900. Για την «Κυπριακή Έκθεση» του 1901 βλ. και Ιωάννης Κ. Μαζαράκης – Αινιάν, «Η κυπριακή έκθεση του 1901», στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο – Πολιτιστικό Ίδρυμα Τράπεζας Κύπρου, Οι κυπριακές φορεσιές του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Μια αναδρομή στον κόσμο της Κύπρου στην αυγή του 20ού αιώνα, Αθήνα 1999, σσ. 31-47 και τον ύστερο απολογισμό του διοργανωτή της, Γεώργιος Σ. Φραγκούδης, Ιστορία και Γενεαλογία της μεγάλης οικογένειας Φραγκούδη και των συγγενικών οικογενειών, Αθήνα 1939, σσ. 121-123.

τον σχηματισμόν ηγεμονίας διαρκούς, έστω και ελληνικής, δυναμένης όμως να θέση εις κίνδυνον την ιδέαν της εθνικής ενότητας.

Πάντως και οι κρητικές εφημερίδες, αλλά και ο Γεώργιος Φραγκούδης, χωρίς βεβαίως να προϋποθέτει αυτό ότι εξέφραζαν κάποια γενικότερη επίσημη πολιτική, τόνισαν ότι και οι Κρήτες και οι Κύπριοι ήταν πρόθυμοι να παραχωρήσουν στην Αγγλία ανταλλάγματα, διά τας προς το έθνος παραχωρήσεις, εάν εις τούτο δεν ανθίστανται άλλοι πολλώ ημών ισχυρότεροι.⁸⁰ Ο Φραγκούδης μιλώντας στην τελετή λήξης της «Κυπριακής Εκθέσεως» στην Αθήνα (3-6-1901) ήταν ακόμη σαφέστερος⁸¹:

Δεν θα εθλιβόμεθα διόλου, τουναντίον, εάν εβλέπομεν την Αγγλίαν καταλαμβάνουσαν διαρκώς λιμένα τινά της Κύπρου, ή και της Κρήτης ακόμη εν ανάγκη (...) Και αυτή θέλει είσθαι η πολιτική του μέλλοντος, όταν υπάρξουν και εν Ελλάδι κυβερνήσεις άξiai του ονόματος, φροντίζουσαι περί της οργανώσεως της χώρας και δυνάμεναι να διαπραγματευθώσι τοιαύτα ζητήματα.

Ως επίσημος εκπρόσωπος της Κρητικής Πολιτείας στην τελετή των εγκαινίων της Κυπριακής Εκθέσεως του 1901 είχε οριστεί αρχικά (26 Μαρτίου 1901) ο στενός συνεργάτης του Βενιζέλου στην ελληνική πρωτεύουσα, φίλος του και παλαιός συμμαθητής του από τα χρόνια του Γυμνασίου της Σύρου, Ιωάννης Μ. Δαμβέργης, πρόεδρος της «Κρητικής Αδελφότητας» της Αθήνας. Ο Δαμβέργης, ειδοποιήθηκε από τον Μανούσο Ρ. Κούνδουρο ότι ορίστηκε νέος αντιπρόσωπος στη θέση του, ο γηραιός αρχαιολόγος Γεώργιος Νικολαΐδης. Η αντικατάσταση του Δαμβέργη οφείλεται σε άρθρο του που δημοσιεύθηκε στην αθηναϊκή εφημερίδα «Το Άστυ» (30-3-1901), όπου μόνος μέσα σε ένα κύμα αντιβενιζελικής αρθρογραφίας υπεράσπισε τον Βενιζέλο, προκαλώντας την αντίδραση των φιλοπριγκιπικών ηγεμονικών συμβούλων Μ. Κούνδουρου και Κ. Φούμη⁸².

⁸⁰ Την αρθρογραφία της «Πατρίδος» των Χανίων (φ. 9 και 11 Ιανουαρίου 1901) με αφορμή την επίσκεψη Φραγκούδη βλ. στην εφημ. Αλήθεια, 2-2-1901, Ευαγόρας, 27-1-1901, Νέον Έθνος, 27/9-2-1901, Φωνή της Κύπρου, 27/9-2-1901 και Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων, στο ίδιο, σσ. 6-7.

⁸¹ Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων, στο ίδιο, σελ. 75. Ο λόγος του Φραγκούδη και στην εφημ. Αλήθεια, 22-6-1901.

⁸² Η αντικατάσταση του Δαμβέργη οφείλεται σε άρθρο του που δημοσιεύθηκε στην αθηναϊκή εφημερίδα «Το Άστυ» (30-3-1901), όπου μόνος μέσα σε ένα κύμα αντιβενιζελικής αρθρογραφίας υπεράσπισε τον Βενιζέλο, προκαλώντας την αντίδραση των φιλοπριγκιπικών ηγεμονικών συμβούλων Μ. Κούνδουρου και Κ. Φούμη. Ο Φραγκούδης αναφέρει ότι την Κρητική Πολιτεία αντιπροσώπευσε ο σεβαστός πρεσβύτες Γ. Νικολαΐδης, προσθέτοντας ότι, η Κρήτη αντεπροσωπεύετο ιδιαίτερος κατά τας εν Αθήναις κυπριακάς εορτάς. Βλ. Πατριωτικός Σύνδεσμος των Κυπρίων, Κυπριακή Έκθεσις ό.π., σελ. 20. Για το διορισμό και την αντικατάσταση του Δαμβέργη βλ. ΕΛΙΑ, Αρχείο Ιωάννη Δαμβέργη, φακ. 1, υποφάκ. Νο. 12, Χειρόγραφες σημειώσεις (αχρονολόγητες): Δύο ανυπόγραφα σχέδια επιστολών [του Ιω. Δαμβέργη] προς τον Γ. Φραγκούδη, ενημερωτικά για το διορισμό του Δαμβέργη ως εκπροσώπου της Κρητικής Πολιτείας, και την αντικατάστασή του από τον Γ. Νικολαΐδη και επιστολή του Μ. Ρ. Κούνδουρου προς τον Ιω. Μ. Δαμβέργη, Χανιά 28-3-1901, για τον διορισμό του με απόφαση του Συμβουλίου του Ηγεμόνος της 26^{ης} Μαρτίου 1901, ως εκπροσώπου στην Κυπριακή Έκθεση. Για το παρασκήνιο της αντικατάστασής του Δαμβέργη από το Ηγεμονικό Συμβούλιο και το ρόλο των

Οι σχέσεις Κύπρου και Κρήτης εντοπίζονται στην εθελοντική συμμετοχή των Κυπρίων στην επανάσταση του 1866-1869, όπου έχασε τη ζωή του στο Βαφέ ο Ιωάννης Βαρνάβας⁸³

Κούνδουρου – Κ. Φούμη, βλ. Ν. Γιαμαλάκης προς Ι. Δαμβέργη, Χανιά 6-4-1901, ΕΛΙΑ, Αρχείο Ι. Δαμβέργη, φακ. 1, υποφάκ. Νο. 11. Το εκτενές άρθρο του Ιωάννη Μ. Δαμβέργη, «Η γνώμη του κ. Βενιζέλου» βλ. στην εφημ. Άστρ (Αθήνα), 30-3-1901.

⁸³ Επαμ. Φραγκουδάκης, Λόγος εις τον ιερόν και δημοτελές μνημόσυνον των εν Κρήτη υπέρ πίστεως και πατρίδος πεσόντων εκφωνηθείς υπό Επαμ. Ι. Φραγκούλη τη ΚΖ Νοεμβρίου 1866 εν Βουκουρεστίοις, Βουκουρέστι 1867, σ.24-26

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΕΣΚΟΠΗΣΗ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ (1204-1669)

Όταν το 1204 με την άλωση της Κων/πολης η Βυζαντινή αυτοκρατορία διαλύεται και τα ελληνικά εδάφη μετατρέπονται σε κρατίδια από τους Φράγκους, ο Αλέξιος ο Δ', γιος του έκπτωτου αυτοκράτορα Ισαάκ Β' Αγγέλου είχε υποσχεθεί την Κρήτη στο Βονιφάτιο το Μομφερατικό, ο οποίος μετά από λίγο την παραχωρεί στους Βενετούς για 1000 ασημένια μάρκα, περίπου 5000 χρυσά δουκάτα ή εβδομήντα πέντε χιλιάδες δρχ. . Με τον τρόπο αυτό οι Βενετοί εξασφάλισαν για γέφυρα για το εμπόριό τους στην Αίγυπτο και την Ανατολή λόγω της προνομιακής θέσης του νησιού. Η απασχόληση των Ενετών με την εξασφάλιση των άλλων κτήσεων τους έδωσαν τη δυνατότητα στους Γενουάτες να γίνουν κύριοι του νησιού το 1206 μετά την επιτυχία του αρχιπειρατή και κόμη της Μάλτας Ερρίκου Pescatore, ο οποίος οχύρωσε φρούρια στο Χάνδακα, τη Σητεία, το Ρέθυμνο και σε άλλες επίκαιρες θέσεις, στερεώνοντας την εξουσία του στο νησί. Η δυναμική του ανησύχησε τους Ενετούς, γρήγορα ξεσπά μακροχρόνιος πόλεμος με αποτέλεσμα η Κρήτη να καταλήξει στα χέρια των Ενετών το 1212 με πρώτο Βενετό δούκα τον Ιάκωβο Τιερόλο, αν και ως το 1217 οι γενονατικές εστίες αντίστασης παρέμειναν στην Κρήτη μάταια. Έτσι ως το 1669 διαρκεί νέα περίοδος δουλείας αλλά και αντίστασης του κρητικού λαού, ο οποίος για δύο περίπου αιώνες θα θυσιάσει αίμα και χρήμα. Η δράση του ντόπιου στοιχείου του νησιού έπρεπε να αντιμετωπιστεί από τους Ενετούς, οι οποίοι για το σκοπό αυτό στέλνοντας αποίκους στην Κρήτη το 1212, 1222 και το 1252 και εγκαθιστώντας τους ως φεουδάρχες, σε διάφορα σημεία του νησιού, δημιούργησαν

στην ενδοχώρα του νησιού ένα «φιλικό» στοιχείο. Οι νέοι κατακτητές-φεουδάρχες πήραν τα μεγάλα κτήματα και χρησιμοποίησαν τους Κρητικούς αγρότες ως δουλοπάροικους.

Οι Κρητικοί ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν ετησίως χρηματικό φόρο και να προσφέρουν τη στρατιωτική τους βοήθεια σε περίπτωση ανάγκης. Οι επαναστάσεις των Αγιοστεφανιτών ή των Αργυρόπουλων το 1212, των Σκορδύληδων και των Μελισσηνών το 1217 και η επανάσταση Δρακοντόπουλου το 1228 καταλήγουν στην υπογραφή τριών συνθηκών το 1233, 1234, 1236 με τη παραχώρηση φέουδων και προνομίων καθώς και με την προστασία των παροίκων. Η επανάσταση των Χορτάτζηδων το 1272, του Αλέξη Καλλέργη το 1282-1299, των Σφακίων το 1319, των Μαγαριτών και του Βάρδα Καλλέργη το 1333, του Λέοντα Καλλέργη το 1343, των Καψοκαλυβηδων και Ψαρομηλίγγων το 1341 είναι μερικές μόνο αντιδράσεις των Κρητικών για την στέρηση της εθνικής και θρησκευτικής τους ελευθερίας. Το 1363 ξεσπά η επανάσταση των Ενετών ευγενών, που ζούσαν στην Κρήτη απέναντι στη στάση στη κεντρική κυβέρνηση. Ήταν η γνωστή ως αποστασία του Αγίου Τίτου, όπου η Γαληνοτάτη Δημοκρατία είχε απορρίψει την απαίτησή των ευγενών να θεωρούνται ίσοι με αυτούς που ζούσαν στην μητρόπολη και να έχουν το δικαίωμα να στέλνουν αντιπροσώπους στην Ενετία. Η επανάσταση μάλιστα εξαπλώνεται σε όλο το νησί τη στιγμή που ο Δούκας της Κρήτης αρνιόταν να εισπράξει έναν έκτακτο φόρο για τα λιμενικά έργα του Χάνδακα. Το Μάη του 1364 καταπνίγεται η επανάσταση από τον Δαλβέρμη κι όλη η Κρήτη βρίσκεται κάτω από την εξουσία της Ενετίας, αφού δεν ήταν κοινή και συντονισμένη η αντίσταση. Ο νέος δούκας της Κρήτης ήταν ο Πέτρος Moresini, ο οποίος καθιέρωσε ως τοπική γιορτή την 10η Μαΐου αντί της γιορτής του πολιούχου της Κρήτης Αγίου Τίτου.

Το 1364 ξεκινά στη Δυτική Κρήτη, στην περιοχή του Μυλοποτάμου η επανάσταση των Καλλέργηδων, που επεκτείνεται σ' όλο το νησί με πολλές αντάρτικες ομάδες και με σκοπό, που έγινε εθνικός, την ένωση της Κρήτης με τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος έπεισε τον μητροπολίτη Αθηνών Άνθιμο να μεταβεί στην Κρήτη για τον έλεγχο των επαναστατών, όμως σε αντίποινα οι Ενετοί έπεισαν τον Πάπα να κηρύξει το πόλεμο ως ιερό με αποτέλεσμα την στρατολόγηση Τούρκων μισθοφόρων για να προσλάβει τη μορφή κλεφτοπόλεμου από το Μάρτιο του 1365. Αργότερα επέρχεται διχόνοια στους αρχηγούς, οι οποίοι και τους συλλαμβάνουν ως προδότες. Εκτός από τον Τίτο Βενιέρη, που κατόρθωσε να διασωθεί φεύγοντας απ' την Κρήτη.

Το 1367 ο Ιουστινιάνης, ριψοκίνδυνος Προβλεπτής έφτασε ως την Ανώπολη με εκβιάσεις των προσβάσεων των σφακιανών βουνών, όπου η επανάσταση κρίθηκε οριστικά με σύλληψη των Καλλέργηδων μετά από προδοσία. Μετά από εκατόν πενήντα χρόνια

αποτυχημένων αγώνων οι Κρητικοί κατανόησαν ότι ήταν αδύνατο να απαλλαγούν από το Βενετικό ζυγό, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονταν σε πολύ δύσκολη θέση, αφού από το ένα μέρος η Βυζαντινή αυτοκρατορία, που ήταν η ελπίδα τους βρισκόταν σε δύσκολη κατάσταση και από το άλλο μέρος παραμόνευε ο κίνδυνος των Οθωμανών Τούρκων.

Μετά το 1371 ακολουθεί περίοδος εσωτερικής ειρήνης στο νησί με αύξηση της γεωργικής, κυρίως, παραγωγής, ενώ από το 1400 έως το 1450 υπήρξε ανοδική και η πορεία του εξαγωγικού εμπορίου του νησιού. Το 1453, λίγους μήνες μετά την άλωση της Κων/πολης, στο Ρέθυμνο οργανώθηκε η «Συνωμοσία του Σήφη Βλαστού». Η Κρήτη ήταν το μοναδικό τμήμα του ελληνισμού που διέθετε ακόμη δυνάμεις και χρησίμευε ως τόπος καταφυγής των προσφύγων της Κων/πολης. Η συνωμοτική κίνηση του Βλαστού καταπνίγηκε, αλλά ήταν σημαντική τόσο ως κίνητρο διαμαρτυρίας εναντίον της πολιτικής της Βενετίας για την επιβολή της Ένωσης Εκκλησιών, όσο και ως αντιμετώπιση της εθνικής συμφοράς του 1453, που στόχευε σε απόπειρα απελευθέρωσης της Κρήτης, αφού θεωρούνταν το ασφαλέστερο και σημαντικότερο ελληνικό νησιωτικό έδαφος, με την προοπτική συνέχισης της παράδοσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το 1460 στο Ρέθυμνο ξεσπά και μία νέα συνωμοτική κίνηση στην οποία συμμετέχουν όχι μόνο Κρητικοί αλλά και πρόσφυγες της Πόλης και της Πελοποννήσου.

Με τις συνωμοτικές αυτές κινήσεις της κρητικής αντίστασης σκλήρυνε η θρησκευτική πολιτική της Βενετίας και άρχισε η παπική προπαγάνδα στο νησί, οπότε και θα έπρεπε να πατάσσεται κάθε προβολή του ορθοδόξου φρονήματος στο νησί. Έτσι το 1462 εκδίδεται το «Κληροδότημα» του Βησσαρίωνος, σύμφωνα με το οποίο κληροδοτούνται 300 δουκάτα ετησίως στην Κρήτη από τα φέουδα του λατινικού πατριαρχείου της Κων/λης σε 11 και αργότερα σε 16 φιλενωτικούς ιερείς. Αυτή η φιλενωτική κίνηση συνδυάστηκε και με άλλα πολιτικά και ηθικά προνόμια. Το 1527 εκδηλώνεται η επανάσταση του Γεωργίου Καντανολέου ή Ανοσογιώργη, που ήταν η αντίδραση στις φορολογικές καταπιέσεις και διοικητικές αυθαιρεσίες των Βενετών. Αν και ο Γενικός Προβλεπτής Κρήτης Ιερώνυμος Corner καταστέλλει την επανάσταση, μικρές επαναστατικές ομάδες δρουν ως το 1528 οπότε και ξεσπά η εκδίκηση των Βενετών, που εκφράζεται σε εξορία ολόκληρων οικογενειών που θεωρούνταν εξαιρετικά επικίνδυνες για την ασφάλεια, όπως οι Κόντοι (Αλικάμπο), οι Φούμηδες (Κεραμειά), οι ΚΟντανολέοι (Χριστογέρακο), οι Μουσούροι, οι Σγουράφοι (Ομαλό), οι Πάτεροι και άλλοι.

Διοίκηση – Οργάνωση – Πνευματική Κίνηση στην Ενετοκρατία

Οι Ενετοί⁸⁴ οργάνωσαν το Βασίλειο της Κρήτης με το μητροπολιτικό παράδειγμα, όπου ανώτερος πολιτικός άρχοντας ήταν ο Δούκας, οποίος διορίζονταν κάθε δύο χρόνια από ευγενείς που ζούσαν στην Ενετία και είχε έδρα του το Χάντακα. Ο Αρχιστράτηγος Κρήτης, που διορίζονταν κάθε δύο χρόνια ήταν ιεραρχικά μετά το Δούκα, είχε όχι μόνο τη στρατιωτική διεύθυνση, αλλά φρόντιζε και για τα δημόσια έργα.

Διοικητικά το Νησί διαιρούνταν σε τέσσερις περιοχές: Χάντακα, Ρέθυμνο, Χανίων, Σητείας και σε είκοσι Καστελλανίες, όπου έμεινε ο Καστελλάνος και η φρουρά. Ο Ρέκτορας, Νομάρχης, ο οποίος είχε την έδρα του στα Χανιά, Ρέθυμνο και Σητεία είχε κοντά του δύο Σύμβουλους, οι οποίοι ήταν κοντά και στο Δούκα. Αυτοί μαζί με το Δούκα ή το Ρέκτορα αποτελούσαν το Συμβούλιο, που έπαιρνε αποφάσεις για σπουδαίες υποθέσεις με το πλειοψηφικό σύστημα. Οι Κομεράριοι διεύθυναν την οικονομική υπηρεσία. Υπήρχε δικαστική εξουσία, που ήταν οργανωμένη. Επίσης, οι δικηγόροι του δημοσίου και των ιδιωτών και οι νοτάριοι, οι συμβολαιογράφοι, ήταν παράμετροι της λειτουργικότητας του θεσμού του δικαίου. Ακόμη, λειτουργούσαν η αστυνομική και αγορανομική υπηρεσία. Το καθηκοντολόγιο των υπαλλήλων ήταν καθορισμένο λεπτομερειακά στα Καπιτουλάρια.

Επίσημη γλώσσα ήταν η Λατινική. Η γραφειοκρατία ήταν από τα κυριότερα στοιχεία της διοίκησης. Το νησί μοιράστηκε στους Ενετούς αποίκους και ο καθένας πήρε ως φέουδο ένα ή περισσότερα χωριά, τα οποία καλλιεργούνταν από τους πάροικους, που ονομάζονταν Βιλλάνοι. Αυτοί έδιναν το 1/3 από το εισόδημά τους στον άρχοντά τους και ο φεουδάρχης με τη σειρά του έδινε ορισμένο ποσό στο δημόσιο ταμείο και πρόσφερε υποχρεωτικά προσωπική στρατιωτική υπηρεσία με δύο καβαλαραίους που τους συντηρούσε ο ίδιος.

Εκτός από τους αγροτικούς παροίκους υπήρχαν κι ελεύθεροι Κρητικοί, οι Φράγκοι, που είχαν τη δική τους περιουσία. Ελεύθεροι ήταν οι παπάδες και οι καλόγεροι, που ζούσαν στα μοναστήρια του νησιού. Οι Ενετοί φάνηκαν ανώτεροι ως προς την ανεξιθρησκεία γιατί ούτε τον κλήρο ούτε το ορθόδοξο δόγμα πείραξαν, εκτός από μητροπόλεις και τις επισκοπές, που τις ανέθεσαν στους Λατίνους.

Οικονομία του νησιού βασιζόνταν στο κύριο εισόδημα του νησιού ήταν τα δημητριακά και το κρητικό κρασί, που ήταν εξαιρετικό και γινόταν εξαγωγή του. Η Κρήτη ήταν σπουδαίο εμπορικό κέντρο και εμπορικός σταθμός από την Ευρώπη προς την Ανατολή. Οι κάτοικοι πλούτιζαν και ιδιαίτερος αυτοί που εμπορεύονταν στις πόλεις που ήταν

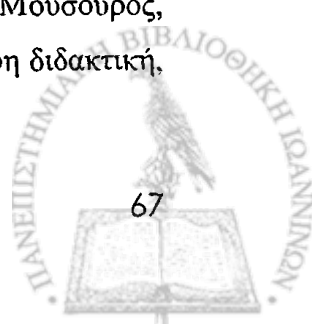
⁸⁴ Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου, Ιστορία των Επαναστάσεων της Κρήτης, Συμπληρωθείσα υπό Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη, εν Αθήναις 1897. -

εγκατεστημένοι οι Ιταλοί και οι Εβραίοι, οι οποίοι μάλιστα έκαναν και τη δική τους συνοικία με τη Συναγωγή κι επειδή είχαν μεγάλα κεφάλαια δάνειζαν με τόκο τους Ενετούς ευγενείς.

Σε κάθε πολιτεία χτίζονταν μέγαρα φεουδαρχών, δημόσιες οικοδομές και οπωσδήποτε μια λέσχη, η λεγόμενη Λότζα, που μαζεύονταν οι άρχοντες για να συνεδριάσουν ή να ψυχαγωγηθούν. Κατασκευάζονταν δημόσια έργα, φρούρια, λιμάνια, ναύσταθμοι, δεξαμενές, μεγαλόπρεπα υδραγωγεία στο Χάνδακα, όπως το υδραγωγείο Μοροζίνη, που έγινε για να δώσει λύση στο πρόβλημα της λειψυδρίας.

Σημαντική πνευματική κίνηση σημειώνεται στην Κρήτη, αφού με την αναγέννηση στη Δύση το 14ο και 15ο αι. πολλοί Ενετοί από την Κρήτη αλλά κι Έλληνες ταξιδεύουν στην Ιταλία και την Ευρώπη για σπουδές και φοιτούν σε Πανεπιστήμια της Ρώμης και της Πάδοβας, που ήταν σε ακμή. Τα γράμματα άρχισαν να καλλιεργούνται και στην Κρήτη σε σχολές κατώτερης και μέσης εκπαίδευσης και κυρίως στα μοναστήρια, που σε όλη τη Βενετοκρατία εξελίχτηκαν σε κέντρα ενετικής κίνησης με λόγιους μοναχούς και με πλούσιες βιβλιοθήκες. Ξεχωρίζουν ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Μελέτιος Πηγάς και ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις. Επίσης, λόγιοι Κρητικοί στην Ενετοκρατία ίδρυσαν ελληνικές σχολές ακόμα και τυπογραφία στην Βενετία.

Ταυτόχρονα η κρητική λογοτεχνία και η ποίηση ανθίζει. Γράφονται σε Κρητική διάλεκτο δράματα και ποιήματα, όπως η «Ερωφύλη» του Χορτάτση και ο «Ερωτόκριτος» του Κορνάρου. Το 1317 ο παπάς Μιχαήλ Πεδιώτης διδάσκει σε παιδιά στο Χάνδακα ανάγνωση και γραφή και στηρίζει τη διδασκαλία του στο Ψαλτήριο και στην Οκτώηχο. Οι Ιταλοί γραμματοδιδάσκαλοι διδάσκουν την ιταλική και λατινική γλώσσα, αφού η παιδεία ήταν δίγλωσση, γεγονός που επέτρεπε στους Κρητικούς να διαβάζουν ξένα βιβλία και να παρακολουθούν τα πνευματικά ρεύματα της Ευρώπης. Το 1389 ένας από τους μορφωμένους Κρητικούς μοναχός Αθανάσιος διατηρεί σχολή με πολλούς μαθητές και ταυτόχρονα ακμάζουν οι λόγιοι Κρητικοί ιερομόναχοι Νείλος Δαμιλάς, Ιωσήφ Φιλάργης. Αρκετοί βυζαντινοί λόγιοι προβλέπουν την τύχη της βασιλεύουσας και προσφεύγουν σε ασφαλέστερες περιοχές, αναζητώντας καταφύγιο στην Κρήτη. Τέτοιοι ήταν ο Δημήτριος Κυδώνης (1397/8), Μανουήλ Καλέκας (1399-1401) και ο Μάξιμος Χρυσοβέργης (1399-1400). Οι λόγιοι βυζαντινοί ενίσχυσαν την ελληνική παιδεία στο νησί, όπως ο Μιχαήλ Αποστόλης, που ίδρυσε σχολείο στην Κρήτη και ασχολήθηκε με την αντιγραφή χειρογράφων και μαζί με το γιο του, ο μετέπειτα επίσκοπος Μονεμβασίας Αρσένιος. Ο μαθητής του Λαόνικος ο Κρης εξέδωσε το 1486 στην Βενετία τη «Βατραχομουμαχία», του Ομήρου. Επίσης, ο Μάρκος Μουσούρος, Ιωάννης Γρηγορόπουλος, ο Δημήτριος Δούκας είναι Κρήτες λόγιοι με πολύπλευρη διδακτική, συγγραφική και πνευματική δράση.

Πολλοί Κρητικοί σπουδάζουν στα Ιταλικά πανεπιστήμια, κυρίως στη Πάδοβα και διακρίνονται σε ανώτατα πολιτικά και θρησκευτικά αξιώματα. Ο Πέτρος Φιλάργης ήταν πρώτος Έλληνας καθηγητής Πανεπιστημίου των Παρισίων. Ο καρδινάλιος και μετέπειτα Πάπας Αλέξανδρος Ε΄. Ο Δημήτριος Δαμιλάς εκδίδει τη Γραμματική του Κων/νου Λασκάρεως το 1476 στο Μιλάνο κι αυτό ήταν το πρώτο ελληνικό βιβλίο στην Ευρώπη. Στα τέλη του 15ου ο Ζαχαρίας Καλλιέργης ιδρύει τυπογραφείο στη Βενετία και το 1515 στη Ρώμη. Την ίδια εποχή ζει κι εργάζεται στη Βενετία ο Μάρκος Μουσούρος (1470-1517) (ποιητής, κριτικός, φιλόλογος, επιμελητής εκδόσεων, καθηγητής στην Πάδοβα της ελληνικής και συνεργάτης του Άλδου Μανούπιου, του φημισμένου Βενετού τυπογράφου). Εκδίδει πολλά κείμενα της εκκλησιαστικής και της θύραθεν γραμματείας. Εκδίδει πρώτος αυτός την «Ωδή προς τον Πλάτωνα» και αργότερα το 1499 με δαπάνες του Κρητικού Νικολάου Βλαστού στο τυπογραφείο του Ζαχαρία Καλλιέργη το «Μέγα Ετυμολογικόν Λεξικό». Οι Κρητικοί διακρίνονταν στην Ευρώπη αρχικά με τον Δημήτριο Δούκα, που κλήθηκε από τον Καρδινάλιο Χιμένες στην Ισπανία να διδάξει ελληνικά στο πανεπιστήμιο Αλκαλά. Ο καλλιγράφος Άγγελος Βεργίκιος διορίστηκε Βιβλιοθηκάριος του Φραγκίσκου Α΄ στο Φοντενεμπλώ.

Ο ελληνιστής Φραγκίσκος Πόρτος διδάσκει ελληνικά στην Καλβινική Ακαδημία της Γενεύης (1561-1580). Κρητικούς βρίσκουμε από το 1400-1600 από το Σινά ως το Άθω, από την Ισπανία ως την Αγγλία και τη Ρωσία που εργάζονται ως γραμματείς, δάσκαλοι, σύμβουλοι, ζωγράφοι, αγιογράφοι, τυπογράφοι κι εκδότες αρχαίων συγγραφέων.

Μέσα στην Κρήτη παρατηρείται αξιόλογη πνευματική κίνηση, αφού οι συνθήκες ζωής βελτιώθηκαν, η οικονομία αναπτύχθηκε, εξελληνίστηκε το βενετικό στοιχείο και μεταβλήθηκε η πολιτική της Βενετίας κάτω από την πίεση της φανεράς πια τουρκικής απειλής.

Η επικοινωνία με τη Δύση ευνοούσε την πνευματική ανάπτυξη των Κρητικών, που σπούδαζαν στην Ευρώπη και στη συνέχεια διδάσκαν στην Κρήτη. Τρόφιμοι του Ελληνικού Κολλεγίου Ρώμης, όπως ο Μάρκος Μασούρος (όχι ο μεγάλος ανθρωπιστής), ο Μιχαήλ Μηλίνος, ο Φραγκίσκος Γοζαδίνος, Γεώργιος Λογοθέτης, Μαλαχίας Κυριακός, Γεώργιος Κονερίνης, Μάρκος Δώνος διδάσκαν σε πόλεις της Κρήτης.

Τα κρητικά μοναστήρια εξελίσσονται σε κέντρα παιδείας, με βιβλιοθήκες και βιβλιογραφικά εργαστήρια. Φήμη είχε το μοναστήρι της Αγίας Αικατερίνης των Σιναϊτών τῶν Χάνδακα, το οποίο λειτουργούσε σχολείο εκκλησιαστικής παιδείας και ανώτερης επίσημης σχολής. Οι λόγιοι που συνδέθηκαν με τη μονή ήταν ο Ιωάννης Μορεζίνος, ο Ιωάσαφ

Δωριανός, ο δάσκαλος του Μάξιμου του Μαργουνίου, επίσκοπου Κυθήρων. Ο Μουργούνιος δώρισε τη βιβλιοθήκη του στο μοναστήρι. Ηγούμενοι ή δάσκαλοι αλληλογραφούν ή συγγράφουν στην αρχαία ελληνική κι έτσι εκδηλώνεται αναγεννησιακή στροφή λογίων προς την κλασική αρχαιότητα.

Ο θεσμός των Ακαδημιών οργανώθηκε σε τρία μεγάλα κέντρα του νησιού. Οι Ακαδημίες είναι ένα είδος φιλολογικών συλλόγων με μέλη λογίους της εποχής και σκοπός τους ήταν η πνευματική καλλιέργεια και η προβολή των ρευμάτων της ευρωπαϊκής Αναγέννησης. Οι Ακαδημίες ήταν κέντρα που δέχονταν τα ρεύματα της ιταλικής Αναγέννησης και διευκόλυναν την ευρωπαϊκή κουλτούρα, που διείσδυε στο νησί. Το 1561/2 στο Ρέθυμνο ιδρύεται η Ακαδημία Vivì, των ζωντανών, από το Francesco Barozzi (1537-1604) κι αυτή ήταν η πρώτη εκδήλωση οργανωμένης πνευματικής ζωής στην Κρήτη. Το 1590 ιδρύεται στο Χάνδακα η Ακαδημία των Stravaganti (των αλλόκοτων) από τον Ανδρέα Κορνάρο, βενετοκρητικό λόγιο και συγγραφέα μιας ανέκδοτης ιστορίας της Κρήτης, ενώ λίγο αργότερα στα Χανιά ιδρύεται η Ακαδημία των Sterili (των στείρων).

Η Κρήτη ήταν το σημαντικότερο στοιχείο πολιτικής, αλλά και στρατιωτικής σημασίας για τον καθορισμό των ορίων και των σχέσεων της Βενετίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ενδιέφερε η σωτηρία του Βασιλείου της Κρήτης και ενώ οι Ενετοί είχαν ήδη το 1570 χάσει την Κύπρο, άρχισαν να οχυρώνουν τα νησάκια Σούδα, Σπιναλόγκα και Γραμπούσα με τεράστια οχυρωματικά έργα, ώστε ο Χάνδακας να θεωρείτο πιο ισχυρό φρούριο της Ανατολής. Ο Κρητικός πόλεμος 1645-1669 ξεκινά με την αποβίβαση το 1644 του Ιμπραήμ πασά με πενήντα χιλιάδες στρατιώτες στο νησάκι Θοδωρού των Ενετών, παίρνοντας αφορμή την επίθεση που δέχτηκε από Μαλτέζους ιππότες το τουρκικό πλοίο, που είχε στείλει ο σουλτάνος στη Μέκκα για να φέρει μια σουλτάνα και προσκυνητές μαζί με πολύτιμα δώρα και αφιερώματα, οι οποίοι το λεηλάτησαν και αιχμαλώτισαν όλους τους Τούρκους. Το 1645 δυτικά των Χανίων, στο μοναστήρι της Γωνιάς, αποβιβάζεται ο τούρκικος στόλος, όπου όταν ο Ενετός φρούραρχος Ιουλιανός αντελήφθηκε πως το φρούριο θα έπεφτε, έβαλε φωτιά κι ανατινάχτηκε. Οι Τούρκοι προχώρησαν προς τα Χανιά, όπου οι Ενετοί αντιστέκονται αποκρούοντας επτά επιθέσεις τους, αλλά όταν οι Τούρκοι τους επιτίθενται δεν βοηθούνται απ' τον ενετικό στόλο της Σούδας κι απ' το ναύαρχο Καπέλλο και έτσι στις 12 Αυγούστου 1645 οι Τούρκοι κυριεύουν τα Χανιά κακοποιώντας τους χριστιανούς και γκρεμίζοντας εκκλησίες.

Το επόμενο καλοκαίρι οι Τούρκοι από στεριά και θάλασσα προχωρούν προς το Ρέθυμνο λεηλατώντας και καταστρέφοντας τις γύρω περιοχές, το οποίο και πολιορκείται το

1646 το Σεπτέμβριο απ' το Χουσεΐν Πασά. Αν και οι Ρεθυμνιώτες αμύνθηκαν γενναία και οι Ενετοί στρατιώτες εγκατέλειψαν τις θέσεις τους μετά την ανατίναξη ενός λαγυμίου, υπονόμου, οι Τούρκοι πολιορκούν τη Φορτέζα και στις 3 Νοέμβρη με συνθήκη το Ρέθυμνο παραδίδεται στους Τούρκους.

Οι Ενετοί του Χάνδακα μαζί με τους ντόπιους Κρητικούς πολεμούσαν τους Τούρκους, οι οποίοι είχαν ήδη σκορπιστεί στις επαρχίες. Ξεχωρίζει ο στρατηγός Γιλδάσης, ο οποίος κατατροπώνει τους Τούρκους στο Τέμενος και στο Μεραμπέλο, ενώ δεν έχει την ίδια επιτυχία στο Χάνδακα.

Το Μάη του 1648 ο Χουσεΐν Πασάς προχωρεί στο Γιόφυρο, ενώ ο ενετικός στόλος τον ανάγκασε να αποσυρθεί στο εσωτερικό και ταυτόχρονα περιτολούσε στο Αιγαίο για να τους εμποδίσει να φέρουν εφόδια στην Κρήτη. Ο Χουσεΐν Πασάς πολιορκήσε το Μεγάλο Κάστρο του Χάνδακα το 1649. Ο κύριος ικανός και δραστήριος Μέγας Βεζίρης Αχμέτ Κιουπρλής, διορίζεται στη θέση του και αφού ξεφεύγει απ' τον ενετικό στόλο αποβιβάζεται στην Κρήτη στις 3 Νοέμβρη 1666 και αρχίζει τη δράση του την άνοιξη του 1667, ενώ από την άλλη πλευρά οι Ενετοί στέλνουν αντάξιο του αντίπαλο τον Φραγκίσκο Μοροζίνη κι έτσι αρχίζει η γιγάντια πάλη ανάμεσα σε δύο μεγάλες δυνάμεις. Η αποστολή των έξι χιλιάδων στρατιωτών από τον Λουδοβίκο τον ΙΔ' με αρχηγούς τους δούκες του Μποφώρ και του Νοάλ υπό τον γάλλο αρχηγό Μαρκίσσιο De ville, που στέλνονται στην Κρήτη καταδιώκονται κι από τους Τούρκους. Ο Μοροζίνι αμύνεται, όμως η προδοσία των αδύνατων σημείων οχύρωσης του Χάνδακα από τον Ανδρέα Μπορότση είχε ως αποτέλεσμα την πολιορκία του Χάνδακα από τον Κιουπρουλού στις 28 Σεπτεμβρίου, ο οποίος βρήκε μια έρημη πόλη, γιατί ήδη όλοι οι Ενετοί είχαν μεταφερθεί στο νησί Δία μετά από διαπραγματεύσεις με διαμεσολαβητή τον Μεγάλο Διερμηνέα της Κων/πολης Παναγιωτάκη Νικούσιο και είχαν υπογράψει συνθήκη στις 16 Σεπτεμβρίου. Οι απώλειες και από τις δύο πλευρές ήταν πολλές.

Η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους ήταν πια γεγονός αφού ο Χάνδακας ήταν πια στα χέρια τους από τις 4 Οκτωβρίου 1669 και τα ενετικά φρούρια μετά από μερικές αποτυχημένες ενετικές προσπάθειες πέρασαν το 1715 στα χέρια τους.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1669-1821)

Τα μεγάλα κέντρα μετά από τις δοκιμασίες του μακροχρόνιου κρητικού πολέμου⁸⁵ είχαν ερημωθεί, η αστική ζωή είχε υποστεί σοβαρό πλήγμα και είχε ανασταλεί οποιαδήποτε πολιτιστική και πνευματική δημιουργία. Η τουρκική κατάκτηση συνέβαλε στην ελάττωση του πληθυσμού από τους αθρόους εξισλαμισμούς με αποτέλεσμα η κρητική οικονομία να στηρίζεται σε υποτυπώδεις μορφές αγροτικής και ποιμενικής δράσης και σε υποβαθμισμένες μορφές του εμπορίου, που συνδυαζόμενες με τη βαρύτατη φορολογία να σκιαγραφούν ζοφερή την εικόνα της κρητικής ζωής το 1669. Ο θεσμός της Εκκλησίας ανασυγκροτείται. Η ορθόδοξη ιεραρχία σε συνδυασμό με την κανονικότητα του δικαίου της στο νησί είχαν ως αποτέλεσμα η Κρητική Εκκλησία, χωρίς επηρεασμούς από τη Δύση, να αρχίζει να επανασυνδέεται με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και μέσα από τον τρόπο αυτό με όλο τον ορθόδοξο ελληνισμό. Ο ρόλος, που αναλαμβάνει από εκείνη τη στιγμή ήταν η πνευματική και εθνική χειραγωγήση του Κρητικού λαού.⁸⁶

Στον τομέα της τουρκικής διοίκησης, αμέσως μετά το τέλος του πολέμου, η Κρήτη αποτέλεσε τη νοτιότερη επαρχία (εγιαλέτι) της αυτοκρατορίας με διοικητικό κέντρο τον Χάνδακα και χωρίστηκε σε τέσσερις διοικητικές περιφέρειες (σαντζάκια), του Χάνδακα, των

⁸⁵ Για τον Κρητικό Πόλεμο, βλ. Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου, Ιστορία των επαναστάσεων της Κρήτης, συμπληρωθείσα υπό Ιωάννου Α. Κονδυλάκη, φωτογραφική ανατύπωση, Αθήναι 1971, σ. 259-271, Ξανθουδίδου Σ., Επίτομος Ιστορία της Κρήτης, από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, εν Αθήναις 1909, σ.σ. 105-113, Βακαλόπουλου Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1968, τ. Γ', σ.σ. 483-525, Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669), επιμ. Α. Νενεδάκη, Αθήνα 1979 και Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή του Ρεθυμναίου, Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669), επιμ. Σ. Αλεξίου-Μ. Αποσκήτη, Αθήνα 1995.

⁸⁶ Ν. Τωμαδάκης στην Ιστορία της Εκκλησίας Κρήτης επί Τουρκοκρατίας (1645-1898), Τόμος Πρώτος. Αι πηγαί, εν Αθήναις 1974, σ.32-33.

Χανίων, της Σητείας και του Ρεθύμνου, που αργότερα έγιναν τρεις διοικητικές περιφέρειες: του Χάνδακα, των Χανίων και του Ρεθύμνου. Τα τρία σαντζάκια διοικούταν από πασάδες διορισμένους από το Σουλτάνο, με ανώτερο εκείνον του Χάνδακα, όπου διορίζε φρούραρχους στις πρωτεύουσες των επαρχιών. Οι Τούρκοι διατήρησαν την ονομασία Kandiye, Κανδία. Σε αυτό υπάγονταν οι έντεκα ανατολικές επαρχίες. Στον πασά του Ρεθύμνου ανήκαν οι τέσσερις και στον πασά των Χανίων οι πέντε δυτικές επαρχίες της Κρήτης. Κατά τα Ορλωφικά οι τρεις διοικήσεις συνενώθηκαν σε μία, στο πρόσωπο του διοικητή (βαλή) του Χάνδακα..⁸⁷ Υπήρξε πάντα διαθέσιμος ετοιμοπόλεμος στρατός στο νησί για εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια. Οι Τούρκοι, κύριοι ήδη της νήσου, διήρεσαν σε τρεις διοικήσεις τη Μεγαλόνησο, τη διοίκηση Μεγαλοκάστρου (Ηρακλείου), την της Ρεθύμνης και την των Χανίων με τρεις πασάδες, απ' τους οποίους του Χάνδακα ήταν ο ανώτερος, ο γενικός διοικητής του νησιού. Επιτράπηκε ο διορισμός ορθοδόξων αρχιεπισκόπων και επισκόπων. Πρώτος μητροπολίτης μετά την άλωση ήταν ο Κρης Νεόφυτος Πατελάρος. Από τους 100 ναούς ένας μόνο αφέθηκε για τις ανάγκες των Χριστιανών. Οι άλλοι έγιναν τζαμιά ή αποθήκες ή ερημώθηκαν.

Το έδαφος της Κρήτης διανεμήθηκε σε αγάδες και βέηδες, σε στρατιωτικούς και ιδιώτες και στην τουρκική εκκλησία. Ο Σουλτάνος επέβαλε κεφαλικό φόρο και φόρο ιδιοκτησίας, κατά το ιερονομικό δίκαιο των οθωμανών (σεριάτ).

Ως το 1897 διατηρήθηκε η ιδιότυπη διοικητική κατάσταση, όπου οι πασάδες ήταν οι φορείς σουλτανικής εξουσίας στην Κρήτη και έργο τους ήταν η μέριμνα για την είσπραξη φόρων και η αποστολή τους στην Κων/πολη, καθώς και οι υλοποίηση των νόμων και των διαταγμάτων της Πύλης. Οι εξουσίες τους ήταν πολυποίκιλες, αν και αρκετές φορές γίνονταν ασαφείς, καθώς περιορίζονταν από τις αυθαιρεσίες και την ασυδοσία των γενιτσάρων, που εξελίσσονταν σε μάλιστα της τουρκικής διοίκησης. Η τουρκική διοίκηση είχε ιδιαίτερο συμβούλιο το διβάνιο, που συνεδρίαζε τακτικά κάθε εβδομάδα, αλλά και έκτακτα. Σε αυτό συμμετείχαν ο πασάς ως πρόεδρος, ο Καδής ως ιεροδικαστής, ο Μουφτής ως ερμηνευτής του νόμου, ο Γενιτσάρ αγάς, ο αρχηγός των γενιτσάρων και οι Ορτάδες, οι αρχηγοί των στρατιωτικών ταγμάτων. Εκεί διαβάζονταν και ερμηνεύονταν τα φερμάνια μπεράτια. οι σουλτανικές διαταγές, ενώ οι εκτελέσεις των αποφάσεων ορίζονταν ως αρμοδιότητα του αρχιαστυνόμευ, σέρτουρνα.

Η Πύλη είχε το φόβο για την εσωτερική αντίσταση του πληθυσμού⁸⁸ και η ανάγκη επαγρύπνησης επιβάλλονταν, αφού η μεγάλη απόσταση από την Κρήτη και η ενδεχόμενη

⁸⁷ Γ. Φουρναράκης, Διοικήσεις και δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας εν Κρήτη, εν Χανίοις 1929.

⁸⁸ Από 50.000 χριστιανούς (σε σύνολο 80.000 κατοίκων) το έτος 1671, ανεβαίνουν σε 53.000 χριστιανούς στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και φτάνουν σε 113.320 χριστιανούς (σε σύνολο 213.084 κατοίκων) στις παραμονές της

στρατιωτική επιχείρηση της Βενετίας ήταν πάντα στο προσκήνιο. Όμως, η κατάληψη από τους Τούρκους και των φρουρίων της Σπιναλόγας, Γραμβούσας και Σούδας το έτος 1715 έθεσε τέρμα στην ετοιμότητα των στρατευμάτων κατοχής και έτσι οι φόβοι για την ανακατάληψη του νησιού από τις δυτικές χριστιανικές δυνάμεις αντικαταστάθηκαν με τις ελπίδες των κατοίκων της Κρήτης, ορισμένοι από τους οποίους είχαν βοηθήσει την ενετική προσπάθεια ανακατάληψης του 1692.⁸⁹ Στρατιωτική ετοιμότητα και οργάνωση στηρίζονταν στους γενίτσαρους και στους ντόπιους γενίτσαρους, τους γερλήδες (Yerli-Yeni-ceri), που προέρχονταν από εξισλαμισμένους Κρητικούς και Τουρκοκρήτες. Στο Χάνδακα υπήρχαν πέντε τάγματα ή ορτάδες Karu-Kulu, που το καθένα είχε δύναμη 5000 ανδρών και 28 στρατώνες οντζάκια γερλήδων γενιτσάρων. Η κατάσταση στο στρατό διατηρήθηκε ως το 1826 και στα Χανιά.

Στα φρούρια Κρήτης υπήρχαν αποθήκες όπλων και εφοδίων, όπου με μέριμνα αρχών φρόντιζαν για την επάρκεια των τροφίμων και την κάλυψη των αναγκών των στρατιωτών (έγγραφο τούρκικο αναφέρει 225.000 κιλά σιτάρι).⁹⁰

Ο θεσμός της Δικαιοσύνης παρουσιάζεται στην πρώτη τουρκοκρατία ως εφαρμογή πολεμικού δικαίου, που βασίζεται στο Κοράνιο. Το Ιεροδικείο, ήταν το δικαστήριο που εκδίκασε υποθέσεις ποινικού, αστικού, κληρονομικού και εμπράγματος δικαίου και ήδρευε στην πρωτεύουσα κάθε διαμερίσματος. Έπαιρνε αποφάσεις, που στηρίζονταν σε ιερονομικούς κώδικες και σε σουλτανικά διατάγματα, που αποτελούν για τον ιστορικό μελετητή σημαντική πηγή ιστορικών πληροφοριών. Ο Ιεροδίκης, ο Καδής, που είχε διευρυμένες αρμοδιότητες διοριζόταν από τον ανώτατο δικαστή του Οθωμανικού κράτους, τον Σεΐχ-ούλ-Ισλάμ και η αμοιβή του βάρυνε τους καταδικαζόμενους. Υπήρχαν και μικρότερα δικαστήρια στις έδρες επαρχιών, κανδιλικιών, που είχαν προϊσταμένη αρχή τους τις Ναΐτες.⁹¹ Η διαδικασία απονομής δικαιοσύνης γίνονταν με την ένορκη κατάθεση, οι χριστιανοί στο Ευαγγέλιο, οι Τούρκοι στο κοράνιο και οι Εβραίοι στο Τεβράτ.

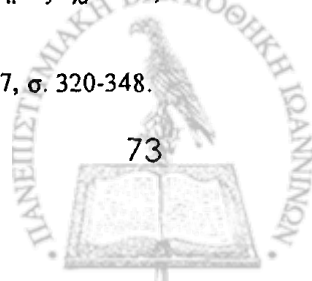
Το φορολογικό σύστημα αφορούσε την εύφορη γη, που μοιράστηκε στους κατακτητές μετά από κτηματογράφηση και χαρτογράφηση της καλλιεργούμενης γης. Τα δημόσια κτήματα Ενετών δόθηκαν στο σουλτάνο, Χαβάσι-Χαμαγιούν, τα βασιλικά ή

επανάστασης του 1821. Βλ. Σταυρινίδη Ν., «Απογραφικοί πίνακες της Κρήτης», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, τ. 22 (1970), σ. 119-132 και 191.

⁸⁹ Β. Ψυλάκης, Ιστορία της Κρήτης από της απώτατης αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, εν Χανίοις 1909, επανέκδοση εκδόσεων Μινώταυρος, τ. Γ', σελ. 1340.

⁹⁰ Α. Σταυρινίδης, Ανέκδοτα έγγραφα της τουρκοκρατίας εν Κρήτη των ετών 1684-1686, ΚΧΙ 1947, σ. 320-348.

⁹¹ Na'ip

δημόσια κτήματα και ιδιωτικά κτήματα μοιράστηκαν σε φέουδα στους πασάδες και στους Μπέδες, επειδή είχαν πάρει μέρος στην κατάκτηση. Σε μικρότερα φέουδα, τους μονκατάδες, δόθηκαν σε κατώτερους αγάδες και αξιωματικούς κι άλλα κτήματα δόθηκαν για να συντηρούνται τεμένη ή βακούφια και θεωρούνταν ότι χρήση τους θα ήταν κοινωφελής.⁹²

Οι χριστιανοί ιδιοκτήτες ήταν ως δουλοπάροικοι στα φέουδα, που τα καλλιεργούσαν πληρώνοντας στην αρχή 1/3 και μετά 1/6 απ' τα εισοδήματα στους φεουδάρχες. Ο φεουδάρχης Αγάς είχε την υποχρέωση να παίρνει απ' τον καλλιεργητή το 1/7, ενώ παράλληλα είχε την άδεια να καταπιέζει και να παίρνει περισσότερα με εκβιαστικό τρόπο, αλλά δεν δίσταζε η Υψηλή Πύλη να αποκεφαλίζει πασάδες με τέτοια συμπεριφορά.⁹³

Από το έτος 1720 το σύστημα των έγγειων φόρων, των «μουκατάδων», οι οποίοι προσδιορίζονταν κατ' αποκοπήν σε ετήσια βάση στο 20% της παραγωγής, αντικαταστάθηκε με εκείνο των «μαλικιανέδων», με ισόβια ενοικίαση των έγγειων φόρων στον τελευταίο πλειοδότη. Έτσι, οι χριστιανοί κάτοχοι ακινήτων βρέθηκαν στα χέρια εκμεταλλευτών, οι οποίοι εξελίχθηκαν σε ισχυρούς τοπικούς παράγοντες και οι οποίοι συχνά έδειχναν ανυπακοή στην κεντρική εξουσία.⁹⁴ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η ιδιοκτησία της κρητικής γης δεν πέρασε στα χέρια του Σουλτάνου, όπως γινόταν στις μέχρι τότε κατακτήσεις. Η ιδιομορφία αυτή συντέλεσε στο να μην παρουσιαστεί αργότερα στην Κρήτη το φαινόμενο των «εθνικών γαιών» και το πρόβλημα της διανομής τους σε ακτήμονες.⁹⁵ Δεν ήταν μόνο ο έγγειος φόρος που επιβάρυνε τους χριστιανούς κατοίκους της Κρήτης. Ήταν και ο κεφαλικός φόρος, ο τζιζιγιέ, ο οποίος επιβλήθηκε το έτος 1686 και ενέτεινε τη γενικευμένη φτώχεια. Ο κεφαλικός φόρος κλιμακώθηκε σε εύπορους, μεσαίους και άπορους. Αργότερα, το 1696, όλοι οι φόρου υποτελείς εντάχθηκαν στην μεσαία κατηγορία, μέχρι το έτος 1705 οπότε έγινε επαναφορά στο σύστημα φορολόγησης κατά φοροδοτική ικανότητα.⁹⁶ Το σύστημα αυτό διατηρήθηκε ως το 1821, οπότε και καταργήθηκε λίγες μόνο δεκαετίες πριν οι χριστιανοί Κρητικοί πληρώσουν κεφαλικό φόρο.

Η οικονομία είχε ως κύρια βάση της την παραγωγή από την κτηνοτροφία και την γεωργία με τα σιτηρά και αργότερα το λάδι να παίζουν καταλυτικό ρόλο στην υποτυπώδη μορφή της. Πολύ γρήγορα τον αιώνα αυτό η σιτοκαλλιέργεια υποχώρησε, προς όφελος της

⁹² Θ. Δετοράκης, ο. π., σ. 278.

⁹³ Το 1694 μαρτυρείται αποκεφαλισμός του Φαντίκ Χατζή Μεχμέτ πασά. βλ. ο. π., σ. 280.

⁹⁴ Βλ. Σταυρινίδη Ν., «Ανέκδοτα έγγραφα της Τουρκοκρατίας εν Κρήτη», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, τ. 1 (1947), σ.σ. 84-122.

⁹⁵ Για τις εθνικές γαίες, βλ. Τσουκαλά Κ., Εξάρτηση και αναπαραγωγή..., ό. π. σημ. 10, σ. 71-84, Ι, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Για το φαινόμενο της ουσιαστικής ανυπαρξίας τέτοιων γαιών στην Κρήτη (εκτός των ακρωτηρίων Γραμβούσας και Ροδωπού και της νησίδας Ντίας), βλ. Σταυράκη Ν., Στατιστική..., ό. π. σημ. 8, σ. 148, σημ. 1.

⁹⁶ βλ. Ασδραχά Σ., Ελληνική κοινωνία και οικονομία (18^η και 19^η αι.) Υποθέσεις και προσεγγίσεις, Αθήνα 1982, σ.σ. 194-196.

ελαιοκαλλιέργειας. Εκτός του παραγομένου λαδιού, η ελαιοκαλλιέργεια δημιούργησε τις προϋποθέσεις ανάπτυξης της σαπωνοποιίας, η οποία κατέκτησε κατά τον αιώνα αυτό την πρώτη θέση στις εξαγωγές της Κρήτης.⁹⁷ Παράλληλα εξάγονταν κτηνοτροφικά και μελισσοκομικά προϊόντα, σταφίδα, όσπρια, κρασί, χαρούπια, αμύγδαλα, μετάξι, βότανα και σαλιγκάρια. Οι εισαγωγές περιλάμβαναν υφάσματα, δέρματα, ξυλεία, ρύζι, καφέ, ζάχαρη, είδη κιγκελαρίας και βιβλία .

Το εμπόριο της Κρήτης δεν αποτελούσε την περίοδο αυτή προνόμιο της Βενετίας. Αν και ήδη από το 1671 εγκαταστάθηκε στον Χάνδακα βενετός πρόξενος, το εμπόριο σε όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Γαλλίας.⁹⁸ Προξενείο της Γαλλίας εγκαταστάθηκε το έτος 1674 στα Χανιά, τα οποία αντικατέστησαν τον Χάνδακα ως κέντρο του διεθνούς εμπορίου της Κρήτης⁹⁹. Υποπροξενεία της Γαλλίας λειτουργούσαν στον Χάνδακα και στο Ρέθυμνο. Για την ανάπτυξη μιας υπολογίσιμης κρητικής ναυτιλίας, στην πλειοψηφία της στην περιοχή των Σφακίων, χρειάστηκε να παρεμβληθεί η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774).⁹⁹ Το αστικό στοιχείο της Κρήτης είτε μετανάστευσε στη Βενετία και Επτάνησα, είτε, σε μεγάλο βαθμό, εξισλαμίστηκε, για να μπορέσει να βρεθεί σε θέση πλεονεκτικότερη από εκείνη των χριστιανών ραγιάδων¹⁰⁰

Παράλληλα οι εξισλαμισμοί επεκτάθηκαν και σε ικανό μέρος του αγροτικού στοιχείου, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Χάνδακα, αλλά και μετά την παγίωση της τουρκικής κυριαρχίας. Σημειώθηκαν μεικτοί γάμοι, αλλαξοπιστίες όχι μόνο ατόμων, αλλά και ολόκληρων οικισμών.¹⁰¹ Οι Κρητικοί ελάχιστα λάμβαναν μέρος στην κοινοτική οργάνωση.¹⁰² Όμως, οι λεγόμενοι «κετχουντάδες» και οι Γραμματικοί της Πόρτας, οι δραγουμάνοι, αποτελούσαν θεσμοθετημένες διοικητικές θέσεις, που υποκαθιστούσαν την έλλειψη στην τοπική αυτοδιοίκηση.

⁹⁷ Βλ. Κρεμμυδά Β., Οι σαπωνοποιίες της Κρήτης στο 18^ο αιώνα, Αθήνα 1974 και του ίδιου, «Χαρακτηριστικές όψεις του-εξωτερικού εμπορίου της Κρήτης (τέλος του 18ου και αρχές του 19ου αιώνα)», περιοδικό Ερανιστής, τ. 16 (1980), σ.σ. 190-198.

⁹⁸ Κωνσταντινίδη Κ., «Εκθέσεις και υπομνήματα από την αλληλογραφία του Γαλλικού Προξενείου Κρήτης», περιοδικό *Κρητικά Χρονικά*, τ. 8, 1954, σ.σ. 323-365, τ. 10, 1956, σ. 372-394 και τ. 14, 1960, σ.σ. 109-146 και 466-491

⁹⁹ Βακαλόπουλου Α., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ.σ. 199-201 και Τσουκαλά Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή...*, ό. π. σημ. 10, σ.σ. 326-337.

¹⁰⁰ Μέρτζιου Κ., «Δύο κατάλογοι των εν Κέρκυρα και Ζακύνθω Κρητών προσφύγων κατά τα έτη 1862 και 1883», περιοδικό *Κρητικά Χρονικά*, τ. 5 (1951), σ.σ. 7-31.

¹⁰¹ Για τους εξισλαμισμούς, βλ. Ξανθουδίδου Σ., *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης...*, ό. π. σημ. 57, σ.σ. 116-119, Χιδίρογλου Π., «Εξισλαμισμοί στην Κρήτη», στα *Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ' (1980), σ.σ. 336-350 και Πεπονάκη Μ., *Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-1899)*, Ρέθυμνο 1997.

¹⁰² Θ. Δετοράκης, ό. π. , σ.347-349.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ (1821-1898)

Α. 1821-1830

Οι τοπικές συνθήκες ήταν εξαιρετικά δυσμενείς για την οργάνωση επαναστατικού κινήματος, αφού η εμπειρία το κινήματος Δασκαλογιάννη¹⁰³ λειτουργούσε αντίστροφα, αν και τα μεγαλύτερα ζητήματα ήταν η έλλειψη συντονισμού και επικοινωνίας με τα άλλα κέντρα επανάστασης και το πρόβλημα της μεγάλης αναλογίας του μουσουλμανικού πληθυσμού, που το αποτελούσαν Τούρκοι και Τουρκοκρητικοί¹⁰⁴. Η μεγάλη Εθνική Επανάσταση του 1821¹⁰⁵ εξαπλώθηκε ωστόσο και στην Κρήτη, αν και η Φιλική Εταιρεία δεν ήταν συστηματικά οργανωμένη, αλλά εκφράζονταν μέσα από τους κατοίκους του νησιού, που λάμβαναν τα ευρωπαϊκά ιδεολογικά ρεύματα και έτσι έμποροι, δάσκαλοι, λόγιοι, μερικοί επίσκοποι και ηγούμενοι μοναστηριών σχετίζονταν με τους πάντα πρόθυμους για εξέγερση καπετάνιους και εμπόρους των Σφακιών.¹⁰⁶

Οι επαναστατικές κινήσεις¹⁰⁷ άρχισαν στα Σφακιά από τις αρχές Απριλίου 1821.¹⁰⁸ Στη συνέλευση των Σφακιανών στα Γλυκά Νερά στις 7 Απριλίου¹⁰⁹ καθώς και στις 15

¹⁰³ Στ. Ξανθουδίδης, *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης*, εν Αθήναις 1909, σ. 119-124.

¹⁰⁴ Ο μουσουλμανικός αυτός πληθυσμός αποτελούνταν από Κρήτες, που είχαν ασπασθεί τον ισλαμισμό από τα πρώτα χρόνια της τουρκικής κατάκτησης του νησιού. Αυτοί ήταν περισσότερο φανατικοί και από τους ίδιους τους Τούρκους και άσπονδοι διώκτες και καταπιεστές των χριστιανών. Δύο ισχυρά γενιτσαρικά τάγματα, των αυτοκρατορικών γενιτσάρων και των ντόπιων γενιτσάρων, που είχαν οργανωθεί στην Κρήτη ήδη από τους πρώτους χρόνους της τουρκικής κατοχής, είχαν επιβάλει ένα καθεστώς καταπίεσης στο νησί. Δεν υπάκουαν ούτε στις σουλτανικές διαταγές. Είναι γνωστό ότι από όλες τις ελληνικές περιοχές, μόνο η Μακεδονία γνώρισε ανάλογης αγριότητας γενίτσαρους.

¹⁰⁵ Η απόσταση από το γεωγραφικό κορμό της Ελλάδας έκαναν δύσκολη την επικοινωνία με τα άλλα ελληνικά κέντρα, την αποστολή εφοδίων και όπλων και το συντονισμό των πολεμικών ενεργειών. Βλ. ΙΕΕ, τόμ. ΙΒ', σ. 163.

¹⁰⁶ Βλ. Θ. Δετοράκης, *Ιστορία της Κρήτης...*, ό. π. σημ. 64, σ. 319-320.

Μανουρά Σ., *Η οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας στην Κρήτη*, περιοδικό Προμηθεύς ο Πυροφόρος, περίοδος Β', τ. 32, 1982, σ. 339-363.

¹⁰⁷ Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τ. Α', σ. 611. «Το φαινόμενον της επαναστάσεως της Κρήτης είναι μοναδικόν εις όλην την ιστορίαν του ελληνικού αγώνος. Ήτο μία εξέγερσις εγκαθειρκτον και αλυσσοδέτου τιτάνος, με μόνην δυνάμιν την ελληνικήν τον συνειδησιν, την ζωτικότητα, την φιλοτιμίαν τον και την οργήν των. Και αυτή η δύναμις ήτο αρκετή όχι μόνον δια να αρχίση η επανάστασις αφ'εαυτής, αλλά και δια να συνεχισθή ακατάβλητος, λάμπουσα εις όλην την ελληνικήν εποποιίαν με το φως του αυθορμήτου της, σχεδόν αγρία εκ των ανεκδιήγητων μαρτυριών εναντίον των οποίων νηώθη, καταδνομένη και αναδύομενη διαρκώς εντός κυμάτων αίματος, αντλούσα ολοένα δυνάμεις από τον σκληρότατον αγώνα της...» Δ. Κόκκινος, *Η Ελληνική Επανάσταση*, τ. Α', σ. 611.

Απριλίου εξετάζεται η κατάσταση στο νησί και προσδιορίζεται η μορφή σύμπραξης πολλών επαρχιών σε μια ενδεχόμενη επανάσταση. Τελικά η απόφαση της επανάστασης πάρθηκε, όμως η δραστηριοποίηση ξεκίνησε στις αρχές Ιουνίου και συγκεκριμένα στις 14 Ιουνίου 1821,¹¹⁰ με νίκη στο Λούλο Χανίων. Η επανάσταση απλώθηκε βαθμιαία από τις δυτικές στις κεντρικές περιοχές του νησιού.¹¹¹ Ο απαγχονισμός του Επισκόπου Κισσάμου Μελχισεδέκ Δεσποτάκη και η φυλάκιση του επισκόπου Κυδωνιάς Καλλίνικου Σαρπάκη μαζί με το διάκο του Αρτέμιο ήταν η απάντηση των Τούρκων στις 19 Ιουνίου. Σφαγές στην πόλη των Χανίων, επιθέσεις και ατιμίες στη γυναικεία μονή Τιμίου Προδρόμου στο Ακρωτήρι φυλάκιση και απαγχονισμός του επισκόπου Ρεθύμνου Γερασίμου Περδικάρη σκιαγραφούν τις βιαιοπραγίες των μουσουλμάνων, που συνεχίστηκαν στις 24 Ιουνίου με τη σφαγή του μητροπολίτη Γερασίμου Παρδάλη, των επισκόπων Κνωσού Νεοφύτου, Χερσονήσου Ιωακείμ, Λάμπη και Σφακίων Ιερόθεο, Σητείας Ζαχαρίας και Διοπόλεως Καλλίνικου. Στην ανατολική Κρήτη η τουρκική θηριωδία συνεχίστηκε με τη σφαγή του Επισκόπου Πέτρας Ιωακείμ, πολλών μοναχών, τη λεηλασία της μονής Τουπλού, τη σφαγή των βρεφών αλλά και τον εκτουρκισμό των παιδιών και των εφήβων. Μέσα σ' αυτή την κατάσταση οι Κρητικοί επαναστάτες με φυσικό κέντρο και ορμητήριο τα Σφακιά και με οπλαρχηγούς τους Α. Παναγιώτου, Γεώργιος Δασκαλάκη ή Τσελεπή (εγγονός του Δασκαλογιάννη), τον Σήφακα απ' τον Αποκόρωνα και τους αδελφούς Χάληδες (Ιωάννη και Βασίλειο) απ' το Θέριο, επιχειρούν να αντισταθούν στους Τούρκους, οι οποίοι αποτυγχάνουν να συγκρατήσουν τις επαναστατικές εστίες και έτσι στις 15 Ιουνίου στους Λάκκους Κυδωνιάς οι Έλληνες νικούν το Λατίφ πασά των Χανίων και οι 5000 στρατιώτες που διασκορπίζονται, στην προσπάθειά τους να πατήσουν το Θέρισο, εγκαταλείποντας τον οπλισμό τους, που γίνεται λάφυρο για την ενδυνάμωση της επανάστασης στα Χανιά. Στο Ρέθυμνο η κατάσταση εξελίχθηκε όμοια με τους οπλαρχηγούς Αναγνώστη, Π. Μανουσέλη, Δεληγιαννάκη, Α. Χελιδόνη, Γ. Τσουδερό κ.ά. να αντιμετωπίζουν τους Τούρκους και να σκοτώνουν τους αρχηγούς τους Κουντούρη και Γλυμίδα στον Αγ. Κων/νο και στα Ρούστικα, ενώ παράλληλα στη θέση Αγ. Ιωάννης ο Καημένος νίκησαν τους Τούρκους Αμπαδιώτες οι οπλαρχηγοί Ρούσος Βουρδουμπάς, Β.

¹⁰⁸ Β. Τωμαδάκης, Η ημέρα της κηρύξεως της Επανάστασεως του 1821 εις την Κρήτην, Κρητική Εστία 12, 1960, σ. 171

¹⁰⁹ Ο πληθυσμός των Χανίων ήταν 10.617 απ' τους οποίους 7.800 Τούρκοι, 2.200 Έλληνες Κρητικοί, 600 Εβραίοι, 15 Γάλλοι και 2 καθολικοί μοναχοί, ενώ μετά το 1821, το 1832 ο πληθυσμός Χανίων ήταν 7.613 κάτοικοι μόνιμοι. Πηγή: Γιάννης Δ. Τσιβής, Χανιά 1252-1940, Αθήνα 1990, εκδ. Γνώση.

¹¹⁰ Πρώτη επίσημη Προκήρυξη της Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών ... βλ. Θ. Δετοράκη, Ιστορία της Κρήτης, σ. 322. και ΙΕΕ, τόμ. ΙΒ', σ. 165-166.

¹¹¹ ΙΕΕ, τόμ. ΙΒ', σ. 165-168.

Κουρμούλης, Γ. Τσουδερός, Παυλογεώργης και Μελιδόνης. Τα λάφυρα όπλισαν άοπλους επαναστάτες.¹¹²

Επειδή η απουσία γενικού αρχηγού στην Κρήτη υποβίβαζε τις φιλοδοξίες των τοπικών αρχηγών και οπλαρχηγών και έβλαπτε τα πολεμικά πράγματα ζητήθηκε από τον Δημήτριο Υψηλάντη, που εκπροσωπούσε την υπέρτατη επαναστατική αρχή στην Ελλάδα, να διορίσει στην Κρήτη ένα Γενικό Αρχηγό. Ο Υψηλάντης διόρισε ως Γενικό Διοικητή Κρήτης τον Μιχαήλ Κομνηνό Αφεντούλη (ή Αφεντούλιεφ)¹¹³, ο οποίος στο χρόνο που παρέμεινε στην Κρήτη κατόρθωσε να ανασυντάξει τις επαναστατικές δυνάμεις, να κρατήσει την επανάσταση ζωντανή σε όλο το νησί και να συγκροτηθεί Γενική Συνέλευση των Κρητών στους Αρμένους Αποκορώνου (11-22 Μαΐου 1822) και να ψηφιστεί το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Κρήτης», καθώς και «Σχέδιον Προσωρινής Διοικήσεως της νήσου Κρήτης», με πρότυπο τις αποφάσεις της Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου.¹¹⁴ Ο αγώνας στην Κρήτη φάνηκε να εξελίσσεται παράλληλα με τον αγώνα της άλλης Ελλάδας.

Η πρώτη μεγάλη κρίση της κρητικής επανάστασης. Στην πράξη τα πράγματα αποδείχθηκαν πολύ δυσκολότερα. Ο σουλτάνος Μαχμούτ Δ' βρέθηκε σε αδυναμία να καταστείλει την κρητική επανάσταση και ζήτησε τη βοήθεια του αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλυ, ο οποίος αποδέχθηκε πρόθυμα την πρόσκληση. Η απόβαση αιγυπτιακού στρατού στην Κρήτη στα τέλη Μαΐου 1822 και οι πρώτες αποτυχίες των Κρητών στο πολεμικό πεδίο κλόνισαν τη θέση του Αφεντούλη. Η αντίθεση του με τους τοπικούς αρχηγούς και οι συνεχείς αμφισβητήσεις των ενεργειών του οδήγησαν σε μεγάλη κρίση την επανάσταση. Ο Αφεντούλης θεωρήθηκε υπεύθυνος για πολλές πολεμικές αποτυχίες, καθαιρέθηκε από τα μέλη ενός νεοσύστατου «Κρητικού Συμβουλίου» και φυλακίστηκε το Νοέμβριο του 1822. Οι «Παραστάται και Πληρεξούσιοι της Πατρίδος», όπως ονομάζονταν οι Κρήτες αντιπρόσωποι στις Εθνοσυνελεύσεις της Πελοποννήσου, ζήτησαν το διορισμό νέου Διοικητή. Ο Ιωάννης Κωλέττης υπέδειξε ως Αρμοστή Κρήτης τον ΥδραίΟ Εμμανουήλ Τομπάζη, ο οποίος έφτασε στο νησί το Μάιο του 1823.

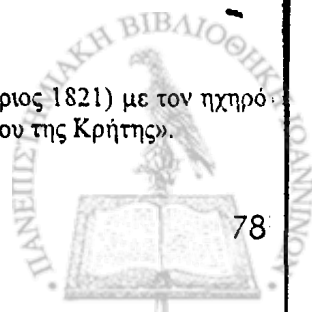
Η άφιξη του Τομπάζη στην Κρήτη συνδέθηκε με ορισμένες πολεμικές επιτυχίες και το ηθικό των επαναστατών αναπτερώθηκε. Ένα μήνα μετά την άφιξη του, ο Τομπάζης¹¹⁵ συγκάλεσε Γενική Συνέλευση των Κρητών στην οποία ψηφίστηκε ο «Οργανισμός της ενιαυσίου τοπικής διοικήσεως της νήσου Κρήτης», με τις βασικές αρχές του Συντάγματος της Επιδαύρου. Ο κρητικός αγώνας εισήλθε σε νέα φάση, αν και η αναμενόμενη βοήθεια δεν

¹¹² Στ. Ξανθουδίδης, Επίτομος Ιστορία της Κρήτης, εν Αθήναις 1909, σ. 126-131.

¹¹³ Ο Αφεντούλης αποδέχθηκε πρόθυμα το διορισμό και κατέβηκε στην Κρήτη (Νοέμβριος 1821) με τον ηχηρό και ενοχλητικό για πολλούς οπλαρχηγούς τίτλο του «Γενικού Έπαρχου και Αντιστρατήγου της Κρήτης».

¹¹⁴ ΙΕΕ, τόμ. ΙΒ', σ.216.

¹¹⁵ Στ. Ξανθουδίδης, Επίτομος Ιστορία της Κρήτης, Αθήναι 1909, σ.134

έφθασε και η επανάσταση φάνηκε να κάμπτεται, ιδιαίτερα μετά την εισβολή του Χουσεΐν στα Σφακιά και την καταστροφή της επαρχίας στα τέλη Μαρτίου. Στις 12 Απριλίου ο Τομπάζης εγκατέλειψε την Κρήτη, ζητώντας από τους Κρητικούς να συνεχίσουν με κάθε θυσία τον αγώνα.

Στα τέλη Μαΐου 1824 ο Χουσεΐν διακήρυττε ότι κατέπνιξε την επανάσταση στην Κρήτη. Ο τουρκοαιγυπτιακός στρατός ήλεγχε όλα τα πεδινά μέρη και ο αγώνας πήρε μορφή ανταρτοπόλεμου. Οι Καλησπέρηδες, ανταρτικές ομάδες, συνέχισαν τον αγώνα με νυκτερινές επιθέσεις και δολιοφθορές κατά των Τούρκων.¹¹⁶

Η περίοδος της Γραμπούσας (1825-1828). Το καλοκαίρι του 1825 και ενώ φαινόταν ότι η επανάσταση στην Κρήτη είχε περιοριζόταν σε σποραδικές επιθέσεις ανταρτών σε χωριά και φρούρια των Τούρκων, Κρήτες επαναστάτες, οι οποίοι κατά καιρούς είχαν καταφύγει στην άλλη Ελλάδα, επέστρεψαν στο νησί με επικεφαλής τον Δημήτριο Καλλέργη και τον Εμμανουήλ Αντωνιάδη και κατέλαβαν το φρούριο της Γραμπούσας στις 9 Αυγούστου 1825 και την ίδια ημέρα άλλοι επαναστάτες κατέλαβαν το φρούριο της Κισσάμου. Οι προσπάθειες των Τούρκων να ανακτήσουν αυτά τα φρούρια απέτυχε και οι επαναστάτες που οχυρώθηκαν εκεί, επιδόθηκαν κυρίως στην πειρατεία για να εξασφαλίζουν τρόφιμα και εφόδια, έκτισαν οικισμό και την εκκλησία της Παναγίας της Κλεφτρίνας και ίδρυσαν σχολείο, ενώ παράλληλα η προσωρινή Διοικούσα Επιτροπή, που ονομάστηκε «Κρητικόν Συμβούλιον» και η αγορά της γολέττας «Περικλής» του Τομπάζη, για να μεταφέρει τρόφιμα και εφόδια στη φρουρά της Γραμπούσας ήταν βασικά οργανωτικά βήματα. Η φήμη για επικείμενη λύση του ελληνικού ζητήματος με τη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους στη συνθήκη του Λονδίνου¹¹⁷ είχε άμεση επίπτωση και τα κρητικά πράγματα, αφού ήδη η αγγλική διπλωματία διαβεβαίωνε ότι θα περιληφθούν σ' αυτό όλες οι επαναστατημένες ελληνικές περιοχές.¹¹⁸ Ο Τομπάζης έγραφε στους Κρήτες να αναζωπυρώσουν πάση θυσία την επανάσταση σε ολόκληρη την Κρήτη. Από τις αρχές του φθινοπώρου 1827 σημειώθηκαν πυρετώδεις κινήσεις, σχηματίστηκαν επαναστατικά σώματα εθελοντών από την Πελοπόννησο και την άλλη Ελλάδα, για να στηρίξουν τον κρητικό αγώνα, και σκληρές μάχες διεξάγονταν σε ολόκληρη την Κρήτη.

Η άφιξη του Μουσταφά πασά, ως διοικητή των τουρκικών στρατευμάτων ακολουθήθηκε από αλλαγή της τακτικής των συγκρούσεων από τους χριστιανούς, οι οποίες μετατράπηκαν περισσότερο σε κλεφτοπόλεμο και λιγότερο σε απευθείας μάχες. Την τακτική

¹¹⁶ Ανάλογες ανταρτικές ομάδες, που ονομάζονταν *Ζουρίδες* σχημάτισαν και οι Τούρκοι.

¹¹⁷ 6 Ιουλίου 1827

¹¹⁸ Ν. Διαμαντούρος, Ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας του 1821: μια φιλελεύθερη επανάσταση; στο Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1991, σ. 43

αυτή δεν ακολούθησε το 1828 ο νέος Αρμοστής Χατζημιχάλης Νταλιάνης και σφαγιάστηκε με το στράτευμα του στο Φραγκοκάστελο.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας στις αρχές του 1828 προσπαθώντας να καταστήσει ασφαλές το θαλάσσιο εμπόριο, σύμφωνα και με σχετική αξίωση των Δυνάμεων και ιδίως της Αγγλίας, αποφάσισε να πατάξει τη ληστεία και την πειρατεία στις ελληνικές θάλασσες και έστειλε στη Γραμπούσα τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, με τη συνοδεία αγγλικού και γαλλικού στόλου. Η αποτυχημένη αυτή στιγμή όρισε στους Άγγλους το έργο της επιτήρησης των θαλασσών για την ασφάλεια της ναυσιπλοΐας. Το καλοκαίρι του 1828 ολόκληρη σχεδόν η Κρήτη βρισκόταν υπό τον έλεγχο των επαναστατών. Οι Τούρκοι είχαν περιοριστεί στα μεγάλα φρούρια, όπου προστατεύονταν από τον τακτικό τουρκικό στρατό. Τα γεγονότα είχαν απήχηση στους λαούς της Ευρώπης, όπου παρατηρήθηκαν κάποιες εκδηλώσεις συμπάθειας, όταν ο Αγγλικός και γαλλικός στόλος απέκλεισε τα κρητικά παράλια, για να εμποδίσει αποβάσεις τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων στο νησί, ενώ και ο Καποδίστριας, μεταβάλλοντας την πολιτική του απέναντι στους Κρήτες, έστειλε στο νησί τον Τομπάζη (Νοέμβριος 1828), με την εντολή να καταλάβει τη Σητεία, τη μόνη περιοχή της Κρήτης που παρέμενε ακόμη εξολοκλήρου στην απόλυτη κατοχή των Τούρκων. Μια μεγάλη επιχείρηση που οργανώθηκε για την απελευθέρωση της απέτυχε και η Σητεία υπέστη σκληρά αντίποινα από τους Τούρκους το Δεκέμβριος του 1828. Οι επαναστάτες, όμως, κατόρθωσαν στη συνέχεια, υπό την αρμοστεία διαδοχικά των Rheineck και Hain, με την μέθοδο των αλλεπάλληλων αιφνιδιαστικών κτυπημάτων, να ελέγξουν την κρητική ύπαιθρο, ενώ οι τουρκοκρητικοί παρέμεναν κλεισμένοι στις οχυρωμένες πόλεις.¹¹⁹

Όταν, όμως, ανακαλείται ο αντιπρόσωπος του Ρέινεκ από την Κρήτη και στη θέση του τοποθέτησε τον Άγγλο Χαν, μετά από πέσεις της Αγγλίας, οποίος παρέμεινε στη

¹¹⁹ Για τα επαναστατικά γεγονότα των ετών 1821-1829, βλ. Νικολαΐδη Π., Ιστορική και κριτική σύνοψις των εν Κρήτη διατρεξάντων από της πτώσεως του πρώτου Διοικητού αυτής ιππέως Αφεντούλιεφ μέχρι σήμερον, Μεσολόγγιον 1824 (αναστατική επανέκδοση 1971), Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου, Ιστορία των επαναστάσεων..., ό. π. σημ. 57, σ.σ. 291-822, Παπαδοπετράκης Γ., Ιστορία των Σφακιών..., ό. π. σημ. 79, σ.σ. 177-443, Ψιλάκης Β., Ιστορία της Κρήτης ..., ό. π. σημ. 59, σ.σ. 1620-2043, Ξανθουδίδου Σ., Επίτομος Ιστορία της Κρήτης..., ό. π. σημ. 57, σ.σ. 126-140, Μουρέλου Ι., Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειον 1932, τ. 2, σ.σ. 384-1233, Δετοράκης Θ., Ιστορία της Κρήτης, ό. π. σημ. 64, σ.σ. 321-350 και 366-387, Βακαλόπουλου Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού..., ό. π. σημ. 70, τ. Ε', σ.σ. 486-494 και τ. ΣΤ', σ.σ. 700-712, Τωμαδάκης Ν., «Βιβλιογραφία των Κρητικών Επαναστάσεων», Δ.Ι.Ε.Ε., τ. 13 (1959), σ.σ. 26-32 και τ. 15 (1961), σ.σ. 51-52, Τωμαδάκης Ν.-Παπαδάκη Α. (επιμ.), Κρητικά έγγραφα 1821-1830, τ. Α', 1821-1824, εν Αθήναις 1974, Πρωτοψάλτη Ε.-Γιαννουδάκη-Φαλταίτς Α. (επιμ.), Μνημεία Κρητικών Επαναστάσεων. Επανάστασις 1821-1830, τόμ. Α', 1821-1822, Αθήναι 1978. Για τη διπλωματική ιστορία της επανάστασης του 1821, βλ. Coutie H., Η Κρήτη. Η θέσις αυτής εξ απόψεως του διεθνούς δικαίου, επιμέλεια-μετάφραση Τ. Βενέρη, Ηράκλειον 1912, σ.σ. 27-34.

Γραμπούσα ως τον Οκτώβριο του 1829 και γίνεται αντικαταστασή του από τον επιφανή Κρητικό Νικόλαο Ρενιέρη, οι καταστάσεις άφηναν κάποια σημεία αισιοδοξίας.

Το Κρητικό Ζήτημα και οι ΜΕΔ

Από διπλωματική άποψη το Κρητικό Ζήτημα βρισκόταν την εποχή αυτή σε κατάσταση ρευστότητας, καθώς δεν υπήρχε απόφαση οριστική στα πλαίσια του όλου ελληνικού προβλήματος, και οι πληροφορίες που έφταναν στον Καποδίστρια δεν ήταν σαφείς. Αυτό ερμηνεύει και την ασταθή πολιτική του σχετικά με το Κρητικό ζήτημα.

Οι ελπίδες, διαψεύστηκαν, αν και τις συντηρούσαν οι διπλωμάτες της εποχής και τις συμεριζόταν ο Καποδίστριας. Υποστήριζαν ότι με τις διεθνείς συμβάσεις που θα καθόριζαν την υπόσταση του ελληνικού κράτους θα δικαιώνονταν όλες οι ελληνικές περιοχές και βεβαίως και η Κρήτη, όμως με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου 1830 οι ΜΕΔ, παρά τις προηγούμενες επαγγελίες τους, άφησαν την Κρήτη έξω από τα όρια του νεοπαγούς ελληνικού κράτους, στην απόλυτη δικαιοδοσία του σουλτάνου. Τη λύση αυτή την επέβαλε η αγγλική διπλωματία, που επιχειρούσε να πείσει την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη ότι «η προσάρτησις της Κρήτης εις τον Ελληνικόν κορμόν δεν είναι ουσιωδώς συντελεστική εις την ευημερίαν και ανεξαρτησίαν του νέου κράτους». Η ενέργεια αυτή της αγγλικής διπλωματίας γέμισε πικρία και απογοήτευση τους Κρήτες, που σε έκτακτη συνεδρία του Κρητικού Συμβουλίου στις 22 Απριλίου 1830 συνέταξαν δραματική προκήρυξη προς τους Έλληνες, η οποία αποτελεί ουσιαστικά και την πρώτη διακήρυξη της νέας ιστορικής πορείας, που ονομάστηκε και επίσημα «Κρητικόν Ζήτημα» και απασχόλησε για έναν περίπου αιώνα την ευρωπαϊκή διπλωματία, ως νέα ακανθώδης πτυχή του Ανατολικού Ζητήματος. Τα θεμελιώδη αιτήματα της εθνικής ελευθερίας και της ένωσης με την Ελλάδα αποτέλεσαν πλέον τους σταθερούς δείκτες πορείας των κρητικών αγώνων.

Πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων απέκλεισαν τα κρητικά παράλια, για να επιβάλουν την ειρήνη στο νησί, ενώ το «Κρητικόν Συμβούλιον» δεν σταμάτητε τις εκκλήσεις και τα διαβήματα προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης, διεκτραγωδώντας και την εσωτερική κατάσταση της Κρήτης. Απόπειρα των Κρητών να ανακαταλάβουν το φρούριο της Γραμπούσας¹²⁰ και να αναζωπυρώσουν τη επανάσταση απέτυχε. Στις 23 Νοεμβρίου συνεδρίασε για τελευταία φορά το Κρητικόν Συμβούλιον¹²¹ στους Μαργαρίτες Μυλοποτάμου. Συνέταξε την τελευταία διαμαρτυρία προς τον Κυβερνήτη της Ελλάδας και

¹²⁰ ΙΙΕ, τόμ. ΙΒ', σ. 491-192

¹²¹ ΙΙΕ, ο. π., σ. 511-

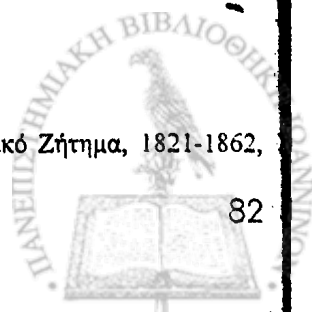

προς τους ναυάρχους των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, στην οποία κατήγγελλε τη γενική συνωμοσία εις βάρος της Κρήτης: «Όλοι συμφώνως, Τούρκοι, Χριστιανών Ηγεμόνων Υπουργοί και η Ελληνική Κυβέρνησις συνώμοσαν εναντίον των Χριστιανών της Κρήτης σήμερον, θέλοντες ίσως να τους δώσουν αντίλυτρον θύμα της ελευθερίας των λοιπών αδελφών των...». Συντάχθηκε επίσης ψήφισμα για την οργάνωση μόνιμης Επιτροπής, η οποία θα παρακολουθούσε στο εξής την εξέλιξη του Κρητικού ζητήματος και θα εξασφάλιζε τη συνοχή και τη συνεργασία των χιλιάδων Κρητών, που είχαν εγκατασταθεί ως πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα.

Η στάση της αγγλικής διπλωματίας απέναντι στο Κρητικό ζήτημα συνδεόταν με τη γενικότερη πολιτική της για το Ανατολικό Ζήτημα.¹²² Η Αγγλία θεωρούσε τον έλεγχο της Κρήτης ως θέμα κεφαλαιώδους σημασίας για την υποστήριξη των συμφερόντων της στην Ανατολή. Η γεωγραφική θέση του νησιού στο σταυροδρόμι των θαλάσσιων επικοινωνιών, την καθιστούσε «κλειδί του ελληνικού αρχιπελάγους» και μαζί με την Κύπρο ήταν «τα κλειδιά της Αιγύπτου».¹²³ Το πρόβλημα του αγγλικού ελέγχου στην Κρήτη είχε γεννηθεί ήδη από την περίοδο των ναπολεόντειων πολέμων (1806), όταν η Αγγλία σχεδίαζε την άμεση κατάληψη του νησιού, στην περίπτωση που η Γαλλία και η Ρωσία εξέτειναν τις ζώνες επιρροής τους στο Βορρά και στην Ανατολή. Είναι προφανές ότι το δόγμα της ακεραιότητας της Τουρκίας, που το υποστήριζε σταθερά η αγγλική διπλωματία, αποσκοπούσε στην κατοχή της Κρήτης από δύναμη φιλική προς την Αγγλία, αφού έτσι θα εξασφαλιζόταν η ναυτική κυριαρχία της στη Μεσόγειο. Αυτός ήταν ο σοβαρότερος λόγος για τον οποίο η Αγγλία αρνήθηκε να περιληφθεί η Κρήτη στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

¹²² Για το Ανατολικό Ζήτημα: Ε. Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881*

¹²³ Memorandum relative to island of Candia, 1821-1862: βλ. Πρεβελάκης, *Το Κρητικό Ζήτημα, 1821-1862*, σ.559.

Β. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΙΓΥΠΤΙΟΚΡΑΤΙΑΣ (1830-1840)

Όταν τον Ιανουάριο του 1830, με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου η Κρήτη αφέθηκε εκτός των ορίων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και παρέμεινε στη δικαιοδοσία του Σουλτάνου Μουσταφά πασά,¹²⁴ αυτός την εκχώρησε στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλυ, τόσο ως αποζημίωση για τη βοήθεια που του είχε προσφέρει στην Κρήτη και στην Πελοπόννησο και ως αντάλλαγμα για την καταστροφή του στόλου του στο Ναυαρίνο, όσο και ως αντιστάθμισμα των βλέψεων του στη Συρία.

Το μεσοδιάστημα της αιγυπτιοκρατίας υπήρξε ευεργετικό για την Κρήτη, ο πληθυσμός της οποίας είχε ελαττωθεί κατά 40% στη διάρκεια της επανάστασης και η οικονομία της οποίας είχε καταποντιστεί.¹²⁵ Πολιτικός διοικητής ανέλαβε ο Μουσταφά πασάς, ο οποίος γνώριζε τα προβλήματα του νησιού και εφάρμοσε σύστημα ισοπολιτείας για τις δύο θρησκευτικές κοινότητες. Αρκετοί ήταν οι χριστιανοί και πολλοί οι μωαμεθανοί που αρνήθηκαν να παραδώσουν τα όπλα και μετανάστευσαν. Οι τρεις διοικήσεις της Κρήτης ενώθηκαν σε μία, ενώ συστήθηκαν τέσσερα διοικητικά συμβούλια (Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο και Σφακιά), για την διεκπεραίωση των διοικητικών, οικονομικών και δικαστικών υποθέσεων. Στα συμβούλια αυτά οι διορισμένοι από τον Μουσταφά πασά σύμβουλοι αντανakλούσαν εν πολλοίς την πληθυσμιακή αναλογία των δύο κοινοτήτων της Κρήτης.

Η σύγκρουση του Μωχάμετ Άλι με την Πύλη ανάγκασε τον Σουλτάνο Μαχμούτ Β' να δεχτεί τις προτάσεις του υπουργού εξωτερικών Ρεσίτ πασά και το έτος 1839 να εκδώσει το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ. Το διάταγμα αυτό, που εγγυήθηκε την ζωή, την τιμή και την περιουσία

¹²⁴ Ο Μουσταφάς πασάς (1795-1871) υπηρετούσε τότε στην Κρήτη ως αρχηγός των αιγυπτιακών στρατευμάτων και είχε πολεμήσει κατά των Ελλήνων από την αρχή της επανάστασης, το 1824. Τη θέση του γενικού διοικητή της Κρήτης διατήρησε μέχρι το 1850. Ο Μουσταφάς εξελέχθηκε σε σατράπη ανεξέλεγκτο και διοίκησε το νησί ως οικογενειακό του τιμάριο.

¹²⁵ Βλ. Pasley K., *Ταξίδια στην Κρήτη*, τ. Β', Ηράκλειο 1991, σελ. 241. Ο Pasley με χρήση διαφορετικών αριθμών για την περίοδο πριν την επανάσταση, υπολογίζει τη μείωση του πληθυσμού στο μισό. Τα στοιχεία της απογραφής που αναφέρει ο Ν. Σταυράκης κατεβάζουν τον πληθυσμό στους 111.700 κατοίκους (βλ. Σταυράκης Ν., *Στατιστική...*, ό. π. σημ. 8, σελ. 191).

των υπηκόων της αυτοκρατορίας και που αποτέλεσε την αρχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, τζανζιμάτ.¹²⁶

Έτσι η Κρήτη περνούσε από την τουρκική στην αιγυπτιακή κατοχή, σε μια νέα περίοδο «εσηλωμένης δουλείας».¹²⁷ Ο φιλόδοξος μονάρχης της Αιγύπτου κατανοούσε τη σπουδαιότητα που είχε για τη χώρα του η κατοχή της Κρήτης και απέβλεψε από την αρχή στη μονιμοποίηση της νέας κατάστασης. Για να αποφύγει εξωτερικές επεμβάσεις και διεθνείς περιπλοκές, έλαβε αμέσως μέτρα για την εξασφάλιση της εσωτερικής γαλήνης και την εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος με επιφανειακή ισονομία και δικαιοσύνη, ενώ παράλληλα έθεσε σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα μεγάλων κοινωφελών έργων στο νησί.

Για την πραγματοποίηση αυτού του προγράμματος επιβλήθηκε επαχθέστατη φορολογία στο χριστιανικό πληθυσμό. Οι νέες καταπιέσεις ανάγκασαν τους Κρητες να προβούν σε έντονη άοπλη διαμαρτυρία στο χωριό Μουρνιές των Χανίων. Η ενέργεια αυτή έμεινε στην ιστορία ως «Κίνημα των Μουρνιών, ή των Μουρνιδών»¹²⁸ (Σεπτέμβριος 1833). Περίπου 7.000 άοπλοι χριστιανοί από όλες τις επαρχίες της Κρήτης διαδήλωσαν την πικρία και την αγανάκτηση τους και υπέγραψαν αναφορά προς τις Μεγάλες Δυνάμεις, επικαλούμενοι την προστασία τους. Η αντίδραση της αιγυπτιακής διοίκησης υπήρξε άμεση και σκληρή. Συνελήφθησαν 41 πρωταίτιοι και απαγχονίστηκαν.

Τα φιλόδοξα σχέδια του Μωχάμετ Άλι ενοχλούσαν πολλούς Άγγλους πολιτικούς, οι οποίοι επανειλημμένα έθεσαν το θέμα της κατάληψης της Κρήτης ή της απόσπασής της από την αιγυπτιακή κυριαρχία. Τέτοιες επώνυμες προτάσεις έγιναν μετά το κίνημα των Μουρνιών, και το 1837, όταν είχε δημιουργηθεί πρόβλημα ετοιμότητας του βρετανικού ναυτικού στην Ανατολική Μεσόγειο, εξαιτίας των επεκτατικών σχεδίων της Ρωσίας. Η κατάληψη και οχύρωση του κόλπου της Σούδας και άλλων επίκαιρων θέσεων των κρητικών παραλίων ήταν στα άμεσα σχέδια των Άγγλων στρατιωτικών. Οι Κρητικοί άρχισαν να κατανοούν ότι η δύναμη των όπλων δεν ήταν αρκετή για τη λύση του Κρητικού Ζητήματος και ότι η ελευθερία και η εθνική αποκατάσταση του νησιού ήταν κυρίως θέμα της

¹²⁶ Για τις μεταρρυθμίσεις αυτές, βλ. Βερέμη Α., «Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (τζανζιμάτ)», ΙΙΕ, τ. ΙΓ', σ. 168-171.

¹²⁷ Για την αιγυπτιοκρατία, βλ. Ράσεντ Ζενάλ Ισμάτ, *Η Κρήτη υπό την αιγυπτιακήν εξουσίαν (1830-1840)*, Ηράκλειο Κρήτης 1978, Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου, *Ιστορία των επαναστάσεων...*, ο.π. σημ. 57, σ. 822-834. Σ. Παπαμανουσάκης, «Η δικαιοσύνη της Αιγυπτιοκρατίας στην Κρήτη», περιοδικό *Αμάλθεια*, τ. 48-49, 1981, σ. 321-326 και τ. 50-51, 1982, σ.σ. 17-32, 52-53 και 57-92, Β. Ψυλάκης, *Ιστορία της Κρήτης ...*, ό. π. σημ. 59, τ. Δ', σ.σ. 2044-2064, Ξανθουδίδου Σ., *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης...*, ό. π. σημ. 57, σ. 140-141, Ι. Μουρέλος, *Ιστορία της Κρήτης...*, ό. π. σημ. 83, τ. 3, σ. 1263-1353, Παρλαμά Μ., «Το Ημερολόγιον του Κ. Κοζύρη ...», ό. π. σημ. 4, σ.σ. 173-188, Coutier σημ. 83, σ.σ. 35-38. Για την εξέγερση του 1841, βλ. Ε. Ζαμπετάκη «Συμβολή εις την καλυτέραν γνώσιν της επαναστατικής περιόδου του 1841 εν Κρήτη», περιοδικό *Κρητικά Χρονικά*, τ. 10 (1956), σ.σ. 171-214 και Σ. Παπαμανουσάκης, «Η δικαιοσύνη της αιγυπτιοκρατίας στην Κρήτη», περιοδικό *Αμάλθεια*, τ. 50-51 (1982), σ.σ. 17-32.

¹²⁸ Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου, *Ιστορία των επαναστάσεων...*, ο.π., σ. 578-579

ευρωπαϊκής διπλωματίας, και περισσότερο της αγγλικής. Καθώς μάλιστα η νέα δεσποτεία στην Κρήτη φαινόταν πανίσχυρη και η ξένη διπλωματία δεν έδειχνε καμιά διάθεση να ασχοληθεί με ένα ζήτημα, που μόλις πριν από λίγο το είχε κλείσει, πολλοί Κρήτες επαναστάτες και διανοούμενοι, που είχαν καταφύγει στην ελεύθερη Ελλάδα, άρχισαν να μεθοδεύουν νέα σχήματα ενεργειών. Επιτροπή Κρητών υπέβαλε στην Αγγλία στις 20 Νοεμβρίου 1839 πρόταση για αποικιακή κατοχή της νήσου ή ακόμη και για ανακήρυξη της σε αγγλικό προτεκτοράτο. Η Αγγλία, απασχολημένη με άλλα μείζονος σημασίας προβλήματα στην Ανατολή, δεν έδειξε τότε καμιά διάθεση να κινηθεί προς την κατεύθυνση αυτή. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι και αυτός ο φιλέλληνας υπουργός λόρδος Πάλμερστον έδωσε την απάντηση: «...εφόσον η Κρήτη ανήκει de facto στο Σουλτάνο, θα ήταν αδύνατο για τη Μ. Βρετανία να αποσπάσει το νησί από τη φίλη και σύμμαχο της Τουρκία και να το υπαγάγει στις κτήσεις του Στέμματος».¹²⁹

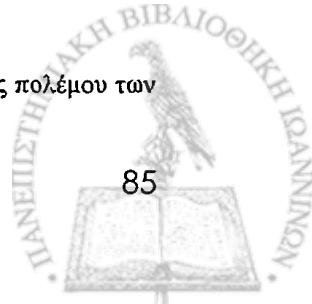
Αλλά και η επίσημη ελληνική πολιτική αποδοκίμαζε και καταδίκασε τέτοιες κινήσεις, που όχι μόνο εγκυμονούσαν σοβαρούς κινδύνους για το μέλλον της Κρήτης, αλλά ήταν ενδεχόμενο να προκαλέσουν και για την ίδια την Ελλάδα περιπλοκές, που ίσως οδηγούσαν σε ελληνοτουρκικό πόλεμο. Η μεγάλη κρίση του Ανατολικού Ζητήματος κατά τα έτη 1839-1841, με το δεύτερο τουρκοαιγυπτιακό πόλεμο, επηρέασε, όπως ήταν φυσικό, και τα κρητικά πράγματα. Η ήττα του Μωχάμετ Αλυ στη Συρία κλόνισε την αιγυπτιακή κυριαρχία στην Κρήτη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, των οποίων οι αντιθέσεις ευνοούσαν την Τουρκία, αφού το δόγμα της ακεραιότητας της εξασφάλιζε τις λεπτές ισορροπίες της ευρωπαϊκής ειρήνης, αποφάσισαν με τη Συνθήκη του Λονδίνου (3 Ιουλίου 1840), ώστε να αποσπάσουν την Κρήτη από την Αίγυπτο και να την επαναφέρουν στην απόλυτη κυριαρχία του σουλτάνου διατηρώντας το status quo στη Μεσόγειο.¹³⁰

Η λαϊκή δυσaréσκεια κατά της αιγυπτιακής διοίκησης

Ο Μωχάμετ Άλι θέλησε να εφαρμόσει και στην Κρήτη πολιτική ανάλογη με εκείνη που ακολουθούσε στην Αίγυπτο και να γίνει απόλυτος κυρίαρχος του νησιού, εκμεταλλευόμενος το φυσικό του πλούτο και τη στρατηγική θέση του. Οξυδερκής και διορατικός, εκτιμούσε ορθά τη σημασία της Κρήτης για την εξασφάλιση της ναυτικής ισχύος της Αιγύπτου και, γνωρίζοντας τις βλέψεις της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας επί της νήσου, επεδίωξε να την καταστήσει έκτακτο θαλάσσιο σταθμό προς την Αλεξάνδρεια.

¹²⁹ Κριτοβουλίδης Κ., Παράρτημα εις τα Απομνημονεύματα του περί της αυτονομίας της Ελλάδος πολέμου των Κρητών, Αθήνησι 1860, σ. 769-771.

¹³⁰ Στ. Ξανθουδίδου, ο. π., σ. 140-141.

Δαπάνησε τεράστια ποσά για την κατασκευή δημόσιων έργων, τη μισθοδοσία πολυάριθμης διοικητικής υπαλληλίας και τη συντήρηση αιγυπτιακού στρατού κατοχής στην Κρήτη, ενώ τα έσοδα του νησιού υπολείπονταν σημαντικά των εξόδων. Για να ισοσκελίσει τα μεγάλα αυτά ελλείμματα επέβαλε νέους φόρους στα αγροτικά προϊόντα, αύξησε τον κεφαλικό φόρο (χαράτσι) και με το σύστημα της πλειοδοσίας παραχώρησε σε ορισμένα άτομα το δικαίωμα να μονοπωλούν αρκετά από τα εισαγόμενα είδη.

Συγχρόνως, τα νέα οικονομικά βάρη κατέθλιψαν κυρίως το χριστιανικό πληθυσμό και επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό και τον τουρκικό. Η γενική δυσaréσκεια κατά της αιγυπτιακής διοίκησης, πού συνέβαλε στη συγκυριακή σύμπτωση των δύο στοιχείων, χριστιανών αιμουσουλμάνων εκδηλώθηκε με την ειρηνική συγκέντρωση διαμαρτυρίας στο χωριό Μουρνιές (έξω από τα Χανιά) το Σεπτέμβριο του 1839. Οι πρόκριτοι του λαού υπέβαλαν τότε ικετηρίες αναφορές με χιλιάδες υπογραφών προς την τοπική διοίκηση, ζητώντας την απαλλαγή τους από την υπερβολική φορολογία, καθώς και τη βελτίωση γενικά της κατάστασης τους σύμφωνα με τις υποσχέσεις πού τους είχαν παρασχεθεί αρχικά από τους εκπροσώπους του Μωχάμετ Άλυ. Γραπτή αναφορά, στην οποία διεκτραγωδούσαν την κατάσταση τους, απεύθυναν επίσης στους προξένους των τριών Μ. Δυνάμεων στα Χανιά και στους πρεσβευτές τους στην Κωνσταντινούπολη, επικαλούμενοι τη συνδρομή τους σύμφωνα με τα προβλεπόμενα περί προστασίας των συμμάχων, στα πρωτόκολλα του 1830. Οι συλλήψεις και οι απαγχονισμοί δεκάδων χριστιανών πού ακολούθησαν για παραδειγματισμό, αποκατέστησαν στο νησί μια επίπλαστη ηρεμία, πού δεν επρόκειτο όμως να διαρκέσει για πολύ διάστημα.

Η τακτική αυτή της τοπικής διοίκησης αποσκοπούσε στον αποκλεισμό των Κρητοελλήνων από το νησί, με το επιχείρημα ότι ή παρουσία τους θα προκαλούσε τη δυσaréσκεια των συμπατριωτών τους πού είχαν παραμείνει στην Κρήτη ως υπήκοοι του Σουλτάνου, καθώς επίσης και πράξεις αντεκδίκησης εκ μέρους των Τούρκων εναντίον τους με κίνδυνο να διασαλευτεί η τάξη και η πολιτική ηρεμία του τόπου. Οι επαχθείς οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην Κρήτη, από τα πρώτα κιόλας χρόνια της αιγυπτιακής κατοχής, αποδείκνυαν πώς οι αρχικές υποσχέσεις της τοπικής διοίκησης για την ευημερία του κρητικού λαού ήταν φενάκη και αποσκοπούσαν κυρίως στη δημιουργία εντυπώσεων υπέρ του Μωχάμετ Άλυ στις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η παρωδία των μεικτών διοικητικών συμβουλίων, τυπικά μόνον αντιπροσωπευτικών εφόσον τα μέλη τους δεν επιλέγονταν από το λαό άλλα διορίζονταν απ' ευθείας από το γενικό διοικητή της Κρήτης και ενέκριναν πειθήνια τις κρίσεις και τις αποφάσεις του εκάστοτε προεδρεύοντος, εκμηδένιζε ουσιαστικά τη συμμετοχή των Ελλήνων στη λήψη των αποφάσεων για τα κοινά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η σύνθεση των συμβουλίων δεν ήταν ανάλογη του πληθυσμού, σε χριστιανούς και μουσουλμάνους. Η αιγυπτιακή διοίκηση είχε συστήσει τέσσερα μικτά συμβούλια, δύο πρωτοβάθμια στο Ηράκλειο και στα Χανιά και δύο δευτεροβάθμια στο Ρέθυμνο και στα Σφακιά, το οποίο είχε μόνον Έλληνες ως μέλη, γιατί στα Σφακιά δεν υπήρχαν μουσουλμάνοι. Τα συμβούλια του Ηρακλείου και των Χανίων είχαν νομοθετικές, δικαστικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες.

Η κατηγορηματική άρνηση του Μωχάμετ Άλυ να δεχθεί την αγγλική πρόταση δεν πτόησε ωστόσο τον σούλτανο, ο οποίος μετέθεσε τη διευθέτηση του ζητήματος της Κρήτης σε άλλο χρόνο. Δεν έπαψε όμως έκτοτε να προωθεί το προσφιλές σε αυτόν σχήμα της ηγεμονίας για την Κρήτη, σύμφωνα με τον διφυή χαρακτήρα της ανατολικής πολιτικής του που αποσκοπούσε να αμβλύνει, μέσω των διοικητικών μεταρρυθμίσεων, τη δυσaráσκεια των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενισχύοντας το κλονισμένο κύρος της και μειώνοντας συγχρόνως τις ευκαιρίες για ρωσική διείσδυση. μονοπωλίου στην Κρήτη από το 1830 προκάλεσε τη δυσaráσκεια των ξένων εμπορών, γιατί η εισαγωγή των μονοπωλίων συνεπαγόταν περιορισμό της εμπορικής δραστηριότητας. Πολλοί ξένοι έμποροι εγκατέλειψαν τότε την Κρήτη.

Συμπερασματικά, Το 1840 ο Μωχάμετ Άλι, μετά την αποτυχία του στη Συρία, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Κρήτη. Το νησί επανήλθε στην Πύλη το καλοκαίρι του 1841¹³¹ και μπόρεσε να απολαύσει μια πρόσθετη δεκαπενταετή περίοδο ειρήνης. Γενικός Διοικητής τοποθετήθηκε και πάλι ο Μουσταφά πασάς, με έδρα εναλλακτικά τα Χανιά και τον Χάνδακα, ο οποίος από την εποχή αυτή άρχισε να αποκαλείται Μεγάλο Κάστρο. Η διακυβέρνηση της Κρήτης μέχρι το έτος 1850, οπότε ο Μουσταφά πασάς μετακλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και προήχθη σε Μεγάλο Βεζίρη, διατηρήθηκε στα ίδια πλαίσια με εκείνα της αιγυπτιακής. Τα επαναστατικά γεγονότα της Ευρώπης του έτους 1848 δεν είχαν απήχηση στην Κρήτη.

¹³¹ Για τη περίοδο 1840-1865 βλ. Αγγελάκης Εμμ., Άγνωστοι ιστορικοί σελίδες, Αθήναι 1935 Ζαμπετάκης Εμμ., Συμβολή εις την καλύτεραν γνώσιν της επαναστατικής περιόδου του 1841 εν Κρήτη, ΚΧ 10, 1956, Παρλαμάς Μ., Το ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη από την Κριτσά, ΚΧ 1, 1947, Παρλαμάς Μ. Ιστορικά και βιογραφικά σημειώματα του Στ. Νικολαΐδου, ΚΧ 3, 1949, και ο Στίλμαν, Νέα Εστία, τ. 944 1 Νοεμβρίου 1966, 1601-1604

Γ. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΒΛΑΣΙΛΟΓΕΩΡΓΗ (1841)

Οι νέες αυτές εξελίξεις έδωσαν την ευκαιρία στους εξόριστους Κρήτες οπλαρχηγούς να επιστρέψουν στην Κρήτη και να οργανώσουν νέα επανάσταση, υπολογίζοντας να επαναφέρουν στο τραπέζι της διεθνούς διπλωματίας το Κρητικό Ζήτημα. Μαζί τους κατέβηκε στην Κρήτη και ο νεαρός τότε Έλληνας πολιτευτής Αλέξανδρος Κουμουνδούρος. Ο βασιλιάς Όθωνας και η τότε ελληνική κυβέρνηση ενθάρρυναν την επανάσταση, που την τοποθετούσαν μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής της εποχής. Η λεγόμενη «Φιλορθόδοξη Εταιρεία», πού, ας σημειωθεί, ήταν εχθρική προς τον Όθωνα, είχε προγραμματίσει ανάλογες εξεγέρσεις σε πολλές τουρκοκρατούμενες περιοχές. Όλοι πίστευαν ότι οι εξεγέρσεις αυτές θα επηρεάζονταν από την εξέλιξη της κρητικής επανάστασης.¹³²

Η επανάσταση, που εκδηλώθηκε μόλις το Φεβρουάριο του 1841 (επανάσταση Χαιρέτη και Βασιλογεώργη), είχε περιορισμένη έκταση και ήταν από την αρχή καταδικασμένη σε αποτυχία. Η ελληνική κυβέρνηση βρισκόταν σε παντελή αδυναμία να βοηθήσει τους επαναστάτες, ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις καταδίκασαν από την αρχή το κίνημα. Χαρακτηριστικό των νέων επαναστατικών ιδεών ήταν η οργάνωση της «Κρητών Πολιτείας».

Παρά την αποτυχία της, η νέα αυτή κρητική επανάσταση του 1841 έδωσε την ευκαιρία να προβληθούν αιτήματα, που μόνο πολύ αργότερα θα έβρισκαν τη λύση τους. Ένα υπόμνημα των επαναστατών της Δυτικής Κρήτης, που υποβλήθηκε στους προξένους των τριών Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας) στις 5 Απριλίου 1841, για την προστασία των δικαιωμάτων του κρητικού λαού και για την εθνική του ανεξαρτησία, δεν βρήκε καμιά ανταπόκριση. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι κατά την επανάσταση αυτή προτάθηκε για πρώτη φορά από Κρήτες επαναστάτες η λύση της αυτονομίας του νησιού. Τη λύση αυτή την απέρριψαν επίσης οι Μ. Δυνάμεις, όχι μόνο γιατί θα αποτελούσε ένα προηγούμενο και για άλλες αλύτρωτες ελληνικές περιοχές, αλλά κυρίως γιατί θα ήταν η απαρχή νέων διεκδικήσεων για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Για την αγγλική πολιτική, με την οποία συνέπλεε τώρα και η γαλλική, η ένωση με την Ελλάδα θα έφερνε την Κρήτη στη σφαίρα της ρωσικής επιρροής, και αυτό έπρεπε με κάθε τρόπο να αποτραπεί.

Η ανάληψη της διοίκησης από τον Μεχμέτ Εντίν, το έτος 1850, συνοδεύτηκε από διοικητικές αλλαγές, στα πλαίσια της ευρύτερης προσπάθειας μεταρρύθμισης της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία επιταχύνθηκε μετά το έτος 1856. Έτσι, από το 1850 η πρωτεύουσα

¹³² Ζαμπετάκης Εμμ., Προσπάθεια πρόσηλυτισμού των Κρητών εις τον Καθολικισμόν κατά τον Ιβ' αιώνα, ΚΧ 11, 1957, σ. 244-258.

του εγιαλέτιου μεταφέρθηκε στα Χανιά¹³³ και το νησί διαιρέθηκε σε 23 επαρχίες (καζάδες), με επικεφαλής έπαρχους (μουδίρες) και πλαισίωση από επαρχιακά συμβούλια με διοικητικές, δικαστικές, οικονομικές και αστυνομικές αρμοδιότητες. Την ευθύνη της εσωτερικής ασφάλειας της Κρήτης εξακολούθησαν να έχουν Αλβανοί των σωμάτων της χωροφυλακής και αστυφυλακής, ενώ σε χριστιανούς των επαρχιών ανατέθηκαν καθήκοντα μπουλουκμπασών και καπετάνιων (καστελκιαγιασήδων). Τα τρία διοικητικά συμβούλια που είχαν θεσπιστεί επί αιγυπτιακής κυριαρχίας ανέλαβαν τη λύση των διαφορών των δύο στοιχείων, τη φροντίδα της υγείας, τον έλεγχο των τιμών και την επίβλεψη των δημοσίων έργων. Παράλληλα στο Ηράκλειο οργανώθηκε άτυπα τοπική Δημογεροντία.¹³⁴

Σημαντικός σταθμός για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας υπήρξε η παραχώρηση του Χάρτη της 18ης Φεβρουαρίου 1856, του γνωστού Χάτι Χουμαγιούν,¹³⁵ ως αποτέλεσμα του Κριμαϊκού Πολέμου των ετών 1853-1856. Με αυτό παραχωρήθηκαν τα προνόμια της ανεξιθρησκείας, της προσωπικής ελευθερίας, της εξασφάλισης της τιμής και της ιδιοκτησίας και της ίσης μεταχείρισης στην απονομή της δικαιοσύνης, στη φορολογία, στην ανάληψη δημόσιων σχέσεων, στη σταδιοδρομία στο στρατί και στη φοίτηση σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Οι υπόδουλες εθνότητες έπαψαν να πληρώνουν κεφαλικό φόρο και υποχρεώθηκαν σε στρατιωτικό. Οι επαρχίες, όπως η Κρήτη μετονομάστηκαν από εγιαλέτια σε βιλαέτια, με επικεφαλής βαλίδες.¹³⁶

Η διοίκηση του Βέλη πασά εξακολούθησε να είναι αυταρχική, καταπατώντας τα προνόμια του Χάτι Χουμαγιούν και, σε συνδυασμό με την επιβολή νέων φόρων, οδήγησε στο πολιτικ Κίνημα του Μαυρογένη.

¹³³ βλ. Δετοράκη Θ., *Ιστορία της Κρήτης*, ό. π. σημ. 64,

¹³⁴ Βλ. Γοντικάκη Σ., *Η παιδεία στην Κρήτη 1878-1889*, Ηράκλειο 199, ό. π. σημ. 4, σ. 16. Υποτυπώδης Δημογεροντία είχε αναπτυχθεί στο Ηράκλειο τουλάχιστον από το έτος 1843. Ακόμη βλ. Παρλαμά Μ., «Ιστορικά και βιογραφικά σημειώματα του Στεφάνου Νικολαΐδου», περιοδικό Κρητικά Χρονικά, τ. 3/1949, σ. 319. Τζεδάκη Θ., «Ο προσφάτως ανευρεθείς επίσημος Κώδιξ της Ιεράς Μητροπόλεως Κρήτης ΙΘ' αιώνας και το περιεχόμενον αυτού», στα Πεπραγμένα Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Γ/1973, Αθήναι 1975, σ. 343.

¹³⁵ Παπαστάθη Χ., *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων Ελληνικών κοινοτήτων τον οθωμανικού κράτος και της διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1984, σ.σ. 21-27.

¹³⁶ Βλ. Διαμαντούρου Ι., *Ο υπόδουλος ελληνισμός*, ό. π. σημ. 86, σ.σ. 169-170.

Δ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1841-1866. ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗ

Η επαναφορά της Κρήτης στη σουλτανική εξουσία τον Ιανουάριο του 1841, δεν μετέβαλε τις βασικές αρχές της εσωτερικής διοίκησης του νησιού. επαναστατικός αναβρασμός σημειώθηκε το 1848, με αφορμή τα φιλελεύθερα κινήματα στην Ευρώπη το έτος εκείνο, αλλά οι συνθήκες δεν επέτρεπαν τώρα την έκρηξη νέας επανάστασης. Ο σουλτάνος μετέφερε την πρωτεύουσα της Κρήτης από το Ηράκλειο στα Χανιά (1850), ώστε να βρίσκεται κοντά στο μεγάλο λιμάνι της Σούδας και στους στόλους των Μ. Δυνάμεων.

Σημαντικός σταθμός στις ιστορικές εξελίξεις υπήρξε ο Κριμαϊκός Πόλεμος 1853-1856. Με τη Συνθήκη των Παρισίων, 1856, ο σουλτάνος υποχρεώθηκε να εκδώσει το περίφημο Χάτι Χουμαγιούν (Αυτοκρατορική Γραφή), με το οποίο παραχωρούσε για πρώτη φορά σημαντικά προνόμια στους χριστιανούς υπηκόους του (ανεξιθρησκία, προσωπική ελευθερία, εξασφάλιση της ιδιοκτησίας και της τιμής).

Η άρνηση των τουρκικών αρχών της Κρήτης να εφαρμόσουν και στο νησί τις διατάξεις του Χάτι Χουμαγιούν οδήγησε σε νέα επαναστατική ενέργεια, που είναι γνωστή ως «Κίνημα του Μαυρογένη»,¹³⁷ από το όνομα του Χανιώτη οπλαρχηγού Εμμανουήλ Μαυρογένη, 14 Μαΐου 1858. Ο στρατιωτικός διοικητής αρνήθηκε να χρησιμοποιήσει βία και Πύλη απομάκρυνε τον Βέλη πασά, αντικαθιστώντας τον με τον Σαμή πασά. Με το φερμάνι της 7ης Ιουλίου 1858 παραχωρήθηκαν πρόσθετα προνόμια στους Κρητικούς. Τα προνόμια αυτά ήταν θρησκευτικά, διοικητικά, φορολογικά και δικαστικά, καθώς επίσης και το δικαίωμα της οπλοφορίας. Τα τρία διοικητικά συμβούλια, των διαμερισμάτων Ηρακλείου, Χανίων και Ρεθύμνου, απαρτίζονταν στο εξής από τον καϊμακάμη, τον κάδη, τον μουφτή, τον επίσκοπο, τον οικονομικό έφορο, τον γραμματέα και εκλεγμένους αντιπροσώπους των δύο θρησκευτικών στοιχείων.¹³⁸

Ακόμη, παραχωρήθηκε το προνόμιο της οργάνωσης των χριστιανικών Δημογεροντιών, θεσμού μεγάλης σημασίας για την εσωτερική οργάνωση και τη ζωή των χριστιανικών κοινοτήτων. Οι Δημογεροντίες ανέλαβαν το σημαντικό έργο της κοινωνικής

¹³⁷ Στ. Ξανθουδίδου, ο. π., σ.141-143.

¹³⁸ Βλ. Γρυντάκη Γ., Η επανάσταση του 1858 στο Ρέθυμνο, περιοδικό Κρητολογικά Γραμμαί 18, 2002 -2003, σ.σ. 203-228, σ. 214-216 δημοσιεύεται το φερμάνι του έτους 1858.

πρόνοιας και της παιδείας, με την ίδρυση νοσοκομείων και σχολείων, ενώ αρχικά είχαν μόνο ορφανικές και κληρονομικές αρμοδιότητες μέχρι το έτος 1881, οπότε ψηφίστηκε ο πρώτος Περί Παιδείας νομός.¹³⁹ Έτσι ιδρύθηκαν τρεις Δημογεροντίες, δύο επταμελείς στα Χανιά και στο Ηράκλειο και μία εξαμελής στο Ρέθυμνο.

Το φερμάνι του έτους 1858 είχε ελάχιστη εφαρμογή στην Κρήτη. Ο Ισμαήλ πασάς, που ανέλαβε τη γενική διοίκηση το 1861, μετά από μια πρώτη περίοδο δίκαιης διακυβέρνησης, προχώρησε από το 1863 στην επιβολή βαριάς φορολογίας και σε προσπάθειες διαίρεσης του χριστιανικού πληθυσμού του νησιού. Ο διορισμός πιστών σε αυτόν οργάνων στις Δημογεροντίες και η ανάμειξη του στο Μοναστηριακό Ζήτημα, σε συνδυασμό με τις ελπίδες που γέννησε η προσάρτηση των Ιονίων νήσων στο ελληνικό βασίλειο, προετοίμασαν την Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-69, αν και ως την έκρηξη της μεγάλης επανάστασης του 1866, η αγγλική προπαγάνδα προσπάθησε να καλλιεργήσει στην Κρήτη την ιδέα της δημιουργίας ενός «νησιωτικού ελληνικού κράτους», υπό αγγλική προστασία. Είναι η κίνηση των λεγόμενων «αντεπαναστατών», τους οποίους υποστήριζε και υποκινούσε ο Άγγλος Πρόξενος στα Χανιά Henry Ongley. Η ιδέα δεν βρήκε πρόσφορο έδαφος, καθώς προσέκρουσε στην καθολική αποδοκιμασία των Κρητών.¹⁴⁰

Το Μοναστηριακό Ζήτημα, που δημιουργήθηκε, αφορούσε τη χρήση των προσόδων των μοναστηριών και το αίτημα μιας ομάδας από προοδευτικούς κληρικούς, προκρίτους και καπετάνιους που ζητούσε από το 1862 τη συμμετοχή των λαϊκών αντιπροσώπων στη διαχείριση των μοναστηριακών περιουσιών, με σκοπό ένα μέρος να διατίθεται για τη λειτουργία των σχολείων. Ο μητροπολίτης, οι επίσκοποι, οι ηγούμενοι των μοναστηριών της ανατολικής Κρήτης και η Δημογεροντία Ηρακλείου, απαιτώντας την αποκλειστικότητα στη διαχείριση αντέδρασαν. Ο Ισμαήλ πασάς αναμείχθηκε σκανδαλωδώς υπέρ της δεύτερης ομάδας, ακυρώνοντας την εκλογή τους ως ανεπιθύμητων πληρεξουσίων για τη συζήτηση του προβλήματος και καταδίωξε πολλούς αντιπροσώπους επαρχιών.¹⁴¹

¹³⁹ Κρητικός Κώδιξ, τεύχ. Πρώτον περιέχον τα από του έτους 1858 εκδοθέντα διατάγματα, τον οΡγανικόν Νόμον του 1867 μετά μέχρι των σχετικών Αυτοκρατορικών φερμανιών, άπασαν την εν ισχύι Κρητικήν Νομοθεσίαν, εν Χανίοις 1879, σ. 10-12

¹⁴⁰ Οι ελάχιστοι υποστηρικτές της απομονώθηκαν ως προδότες της εθνικής ιδέας και διακωμωδήθηκαν με λαϊκές σάτιρες.

¹⁴¹ Για το Μοναστηριακό Ζήτημα και την Μεγάλη Κρητική Επανάσταση, βλ. ιδιαίτερα Τσιριντάνη Ν., Η πολιτική και διπλωματική ιστορία της εν Κρήτη εθν. Επανάστασεως 1866-1869, τ. Α', Αθήναι 1950, και Πρεβελάκη Ε.-Πλαγιανάκου-Μπεκιάρη Β., Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869. Εκθέσεις των εν Κρήτη προξένων της Ελλάδος, Αθήνα 1967. Βλ. ακόμη, Ψύλλακη Β., Ιστορία της Κρήτης..., ό. π. σημ. 59, σ.σ. 2156-2491, Διαμαντούρου Ι., «Η Κρητική επανάσταση (1866-1869)»..., ό. π. σημ. 86, σ.σ. 253-277, Σταυρινίδη Ν., Ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του, τ. Α', Ηράκλειον 1971, σ.σ. 219-871, Σβορώνου Ν., «Η ανατολική πολιτική των Μ. Δυνάμεων και η Κρητική Επανάσταση του 1866», περιοδικό Αριάδνη, τ. 1 (1983), σ.σ. 308-319, Οουτίτιτς Γ. Η., Η Κρήτη..., ό. π. σημ. 83, σ.σ. 44-66 και Πατεράκη Γ., Η παιδεία στην Κρήτη..., ό. π. σημ. 14, σ.σ. 20-32. Για τη βιβλιογραφία της επανάστασης, βλ. Τωμαδάκη Ν., «Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν

Από το τέλος της αιγυπτιακής κατοχής μέχρι την επανάσταση του 1866, η σχετική περίοδος ηρεμίας συντέλεσε στην αύξηση της παραγωγής και στην περαιτέρω δημόγραφική ανάκαμψη της Κρήτης. Η καλλιέργεια της ελιάς εξακολούθησε να είναι κυρίαρχη. Η αμπελοκαλλιέργεια, με βασικά προϊόντα το κρασί και τη σταφίδα, σημείωνε σημαντική πορεία.. Ακόμη, εξακολουθούσε να υφίσταται και η καλλιέργεια δημητριακών, ιδιαίτερα κριθαριού και βρώμης, χωρίς όμως να μπορεί να προσφέρει στην Κρήτη σιτάρκεια. Πολύ σημαντικότερη ήταν η κτηνοτροφική παραγωγή, αφού το κτηνοτροφικό κεφάλαιο μπόρεσε να αυξηθεί κατά 51 % μεταξύ των ετών 1837-1844. Στον τομέα της βιοτεχνίας, η σαπωνοποιία καταμετρούσε πενήντα λειτουργούσες μονάδες το 1865, η νηματουργία τρεις μονάδες ενώ η βυρσοδεψία ευδοκίμησε στο Ρέθυμνο, με 98 μονάδες το έτος 1856¹⁴². Το εμπόριο¹⁴² σημείωνε αυξητικές τάσεις, αφοτου εκτός των γαλλικών οίκων εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη και αγγλικοί και αυστριακοί οίκοι. Έτσι, μεταξύ των ετών 1842 και 1856 οι εξαγωγές αυξήθηκαν κατά 267% και οι εισαγωγές κατά 264%, με ελαφρό, πάντα, έλλειμμα του ισοζυγίου συναλλαγών¹⁴³. Μεγάλες καταστροφές σε υποδομές προκάλεσε ο σεισμός του έτους 1856, ιδιαίτερα στην ανατολική Κρήτη.¹⁴³

Ο πληθυσμός της Κρήτης καταγράφηκε επίσημα το έτος 1858. Οι χριστιανοί κάτοικοι ανέρχονταν σε 215.863, οι μουσουλμάνοι σε 62.138 και οι εβραίοι σε 907. Σημειώθηκε δηλαδή αύξηση 93% από το έτος 1832. Η υφιστάμενη το 1832 αναλογία χριστιανών-μουσουλμάνων 1 προς 0,76 μετατράπηκε το 1858 σε 1 προς 0,28, συντελέστηκε δηλαδή μια μεγάλη πληθυσμιακή μεταβολή, με σημαντικές επιπτώσεις στη μετέπειτα εξέλιξη του Κρητικού Ζητήματος.

των Κρητικών Επαναστάσεων. Β'. Βιβλιογραφία της Επαναστάσεως 1866-1869», περιοδικό Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών, τ. Β'(1939), σ.σ. 198-238 και Ζερβογιάννη Ν., «Βιβλιογραφία: Οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στην Κρήτη και η μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-1869», περιοδικό Αμάθεια, τ. 106-107 (1996), σ.σ. 15-21

¹⁴² Βλ. Παρασκευά Π., Η βυρσοδεψία στην Κρήτη (1830-1913), στα Πεπραγμένα Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ1 (1995), σ.σ. 407-420 και Πεπονάκη Μ. Εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο του Ρεθύμνου στην περίοδο 1850-1862, στα Πεπραγμένα Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ1 (1995), σ.σ. 421-427. Σε αντίθεση με την σαπωνοποιία, η οποία ευδοκίμησε στο διαμέρισμα Ρεθύμνου μέχρι και λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η βυρσοδεψία δεν μπόρεσε να χρησιμοποιήσει τις ευνοϊκές προϋποθέσεις που παρασχέθηκαν επί Κρητικής Πολιτείας και να εκσυγχρονιστεί, οπότε ακολούθησε καθοδική πορεία (βλ. Παρασκευά Π., «Μερικές ειδήσεις για τη βυρσοδεψία του Ρεθύμνου», περιοδικό Κρητολογικά Γράμματα, τ. 5-6/1992, σελ. 28).

¹⁴³ Βλ. Πλατάκη Ε., Οι σεισμοί της Κρήτης από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, περιοδικό Κρητικά Χρονικά, τ. 4 1950, σ. 494-496.

Ε. Η ΜΕΓΑΛΗ ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ (1866-1869)¹⁴⁴

Η πρώτη μετά την επανάσταση του 1821 μεγάλη κρίση του Κρητικού Ζητήματος σημειώθηκε το 1866, με μια νέα μεγάλη επανάσταση. Η επανάσταση του 1866-69¹⁴⁵, το «δεύτερο 1821», όπως ονομάστηκε, αποτελεί την κορυφαία έκφραση του πόθου των Κρητών για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση. Το κυρίαρχο σύνθημα «Ένωσις ή Θάνατος», που υποκατέστησε το παλαιό «Ελευθερία ή Θάνατος», εκφράζει εύγλωττα και επιγραμματικά τον εθνικό χαρακτήρα του Κρητικού Ζητήματος, που γρήγορα πήρε μεγάλες διαστάσεις και απασχόλησε σοβαρότατα την ελληνική και την ευρωπαϊκή διπλωματία, ως σημαντική πτυχή του όλου Ανατολικού Ζητήματος.

Οι συνθήκες ήταν δυσμενείς, όχι μόνο από την άποψη των στρατιωτικών προπαρασκευών και της αναλογίας των δυνάμεων των επαναστατών με εκείνες της Τουρκίας, αλλά κυρίως από την άποψη της γενικής πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα και την

¹⁴⁴ Στ. Ξανθουδίδης, *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης*, εν Αθήναις 1909, σ. 143-149

¹⁴⁵ Για την επανάσταση 1866-1869, βλ. Βενέρης Τιμ., *Το Αρκάδι δια μέσου των αιώνων*, Αθήναι 1938 Βιδαλάκης Ανκ., *Παρθένιος Περίδης ο Κρης*, Αθήνα 1970. Γρηγοράκης Μιχ., *Συμβολή στη βιβλιογραφία της Κρητικής Επανάστασης του 1866 -1869*, εφ. Παρατηρητής (Χανίων), φφ. 749 - 757 (19 - 29 Μαρτίου 1966) Θ. Δετοράκης Αντώνιος Τρυφίτσος, *οπλαρχηγός Πεδιάδος*, *Κρητολογία* 3, 1976, 129-180. Βλ. και περ. Λύκτος 1, 1984, 105 - 148, μεσυμπληρώσεις και διορθώσεις 120 εξ. Δοντά Δόμνα, (1863 -1875, Θεσσαλονίκη 1966, Ζαμπετάκης Εμμ., *Ανέκδοτα διπλωματικά έγγραφα της προεπαναστατικής περιόδου του 1866 εν Κρήτη*, ΚΧ 13, 1959, 84-142, Ζαμπετάκης Εμμ., *Συμβολή εις την ιστορίαν της Κρητικής Επαναστάσεως του 1866* (Το Γαλλικόν Προξενείον Χανίων και η Κρητική Επανάστασις του 1866), ΚΧ 17, 1964, 50-160, Καλλιατάκη Κ., *Αγγλία και Κρήτη 1868*, ΚΧ 25, 1973, 229-277, Κυριαζόπουλος Βασ., *Αι επαναστάσεις των Κρητών (1866-1878)* και ο πλοίαρχος Νικόλαος Σουρμελής, ΚΧ 24, 1972, 7-64 Κωνσταντινίδης Ιω., *Η εκστρατεία του Ομέρ Πασά κατά του Λασιθίου (ιστορικόν ποίημα)*, Ερμούπολις Σύρου 1868, Μαμαλάκης Ιω., *Ο Αγώνας του 1866-1869 για την ένωση της Κρήτης: Ι. Η επιβολή της Ιδέας*, Θεσσαλονίκη 1942. Π. Περίοδος του Μουσταφά πασά, Θεσσαλονίκη 1947, Μαμαλάκης Ιω., *Το «Αρκάδι» (πλοίων) εις τον αγώνα δια την ένωσιν της Κρήτης (1867)*, ΔΙΕΕ 16, 1962, 39-162, Μαμαλάκης Ιω., *Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα ρίπτοντα φως εις το δράμα του Αρκαδίου*, Θεσσαλονίκη 1947, Μαμαλάκης Ιω., *Το ζήτημα της αποστολής του Δ. Μαυροκορδάτου ως κυβερνήτου της Κρήτης του 1867 (από τα παρασκήνια του αγώνα 1866-69)*, ΚΧ 3, 1949, 16-34. Μάρκογλου Εμμ. Ε., *Το ενδιαφέρον του Αμερικανικού Λαού δια την Κρητικήν Επανάστασιν 1866-1869*, Αθήναι 1970. Νέα Εστία, τεύχος 944 (1 Νοεμβρίου 1966). Αφιέρωμα στην Κρητική Επανάσταση του 1866 -1869. Παπαντωνάκης Γ., *Η διπλωματική ιστορία της Κρητικής επαναστάσεως του 1866*, εν Αθήναις 1926. Πρεβελάκης Ελ., *Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση 1866 - 1869*, Πεπραγμένα Β', IV, 401 - 420 (και σε αυτοτελές τεύχος, Αθήνα 1966). Πρεβελάκης Ελ., Πλαγιαννάκου - Μπεκιάρη Β., *Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869*. Εκθέσεις των εν Κρήτη προξένων της Ελλάδος, τόμοι 2, Αθήναι 1970. Σβορώνος Ν., *Η ανατολική πολιτική των Μ. Δυνάμεων και η Κρητική Επανάστασις του 1866*, Αριάδνη 1, 1983, 308-319. Τσατσαρωνάκη Κατ., *Μία έκθεσις ωμοτήτων του 1866*, ΚΧ 8, 1954, 7-48. Τσιριντάνης Ν., *Η πολιτική και διπλωματική ιστορία της εν Κρήτη Εθνικής Επαναστάσεως 1866 -1869*, τόμοι 3, Αθήναι 1950 - 1951. Τωμαδάκης Ν.Β., *Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των Κρητικών Επαναστάσεων*. Β'. Βιβλιογραφία της Επαναστάσεως 1866-1869, ΕΕΚΣ Β', 1939, 198-238. Τωμαδάκης Ν.Β., *Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869*, Νέα Εστία τ. 944 (1 Νοεμβρίου 1966), Αφιέρωμα στην Κρητική Επανάσταση του 1866, σ. 488-1502.

Ευρώπη. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, και ιδιαίτερα η Αγγλία και η Γαλλία, ήταν από την αρχή αντίθετες προς κάθε κίνημα που θα έθετε σε κίνδυνο την ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Μόνο η Ρωσία, που είχε ταπεινωθεί με τον Κριμαϊκό Πόλεμο και τη συνθήκη των Παρισίων (1856), έδειχνε να ευνοεί την επανάσταση της Κρήτης και την υποκινούσε, μάλιστα, μέσω των αντιπροσώπων της στο νησί.

Η ελληνική πολιτική παρουσιάστηκε από την αρχή διχασμένη. Ο Δημήτριος Βούλγαρης, που συμπαθούσε την αγγλική πολιτική, ήταν διστακτικός, ενώ ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος, οπαδός της ρωσικής πολιτικής και δεδηλωμένος φιλοκρητικός, ήταν περισσότερο αποφασιστικός. Η επίσημη όμως κυβέρνηση του Μπενιζέλου Ρούφου ήταν σαφώς αντίθετη. Παρ' όλες αυτές τις αντιξοότητες η Κρήτη βρισκόταν σε διαρκή επαναστατικό πυρετό. Το αίτημα της ένωσης με την Ελλάδα υποβλήθηκε με επίσημη αναφορά της Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών (14 Μαΐου 1866) στον σουλτάνο και στις Μεγάλες Δυνάμεις ως «ομόθυμος και διαρκής πόθος» του Κρητικού λαού. Ο επαναστάτης στον Μουσταφά πασά, που και άλλοτε είχε πολεμήσει στην Κρήτη και είχε λάβει την επωνυμία «Γκιριτλής». Ο Μουσταφά πασάς κάλεσε με προκήρυξη του τους Κρήτες να καταθέσουν τα όπλα, με την υπόσχεση της ικανοποίησης των δίκαιων αιτημάτων τους. Την απάντηση έδωσε η Γενική Συνέλευση των Κρητών: «Το σύνθημα "Ένωση ή Θάνατος", το οποίον άπασα η Κρήτη ανεκήρυνξε, δίδει την πρέπουσαν απάντησιν».

Τη γενική αρχηγία του αγώνα είχαν αναλάβει παλαιάμαχοι στρατιωτικοί, ενώ λόγιοι ιερωμένοι ανέλαβαν το λεπτό και δυσχερές έργο της αλληλογραφίας με τους ξένους Προξένους και τη διπλωματική διαχείριση του αγώνα. Οργανώθηκε επίσης «Προσωρινή Κυβέρνησις Κρήτης», χωρίς μόνιμη έδρα. Η διαρκής μετακίνηση της έδρας της στα βουνά, ανάλογα με τις ανάγκες του αγώνα, ήταν η αιτία να της δοθεί η επωνυμία «Κυβέρνησις του βουνού». Με κινητό τυπογραφείο εξέδιδε προκηρύξεις προς τον Κρητικό λαό και επίσημη εφημερίδα, την πρώτη ελληνόφωνη εφημερίδα στο νησί, με τον τίτλο «Κρήτη» και τον υπότιτλο «Ένωση ή Θάνατος».

Τα πολεμικά γεγονότα. Η διεθνής απήχηση

Κατά τους πρώτους μήνες της επανάστασης διεξάγονταν επικές μάχες σε όλη την Κρήτη. Τα γεγονότα του πρώτου έτους κορυφώθηκαν με την πολιορκία και το ολοκαύτωμα της ιστορικής Μονής Αρκαδίου (8 Νοεμβρίου 1866). Το γεγονός αυτό προκάλεσε ισχυρή συγκίνηση στην παγκόσμια κοινή γνώμη. «Η ηρωική Μονή, η δίκην φρουρίου αγωνισαμένη, αποθνήσκει ως ηφαίστειον! Τα Ψαρά δεν είναι επικώτερα, το Μεσολόγγι δεν ίσταται

υψηλότερον», έγραφε ο μεγάλος Γάλλος συγγραφέας Βίκτωρ Ουγκώ, από τους θερμότερους υποστηρικτές του κρητικού αγώνα.

Επιστολές, ανταποκρίσεις και άρθρα στο διεθνή τύπο δημιούργησαν ευνοϊκό κλίμα υπέρ της αγωνιζόμενης Κρήτης στους λαούς της Ευρώπης και της Αμερικής. Πολλοί ξένοι φιλοκρητικοί και φιλέλληνες ήλθαν στην Κρήτη για να πολεμήσουν ή για να εργαστούν ως πολεμικοί ανταποκριτές ευρωπαϊκών και αμερικανικών εφημερίδων. Ο Κρητικός αγώνας προκάλεσε αληθινή έκρηξη φιλελευθερισμού. Ιδρύθηκαν Εταιρείες και Σύλλογοι για την υποστήριξη του κρητικού αγώνα και κυρίως για την προστασία του δοκιμαζόμενου άμαχου πληθυσμού και την περίθαλψη των προσφύγων, που κατά χιλιάδες κατέφευγαν στον Πειραιά και στα νησιά του Αιγαίου, κυρίως στη Σύρο. Εθελοντές από τη Σερβία, την Ιταλία, την Ουγγαρία και από άλλες περιοχές, ζήτησαν να έλθουν στην Κρήτη, καθώς και πολλοί γνωστοί δημοσιογράφοι της εποχής. Τολμηροί Έλληνες ναυτικοί πραγματοποιούσαν αποστολές όπλων, τροφίμων και εφοδίων και μετέφεραν εθελοντές από την άλλη Ελλάδα στα παράλια της Κρήτης με τα πλοία «Αρκάδιον» και «Πανελλήνιον».

Παρά τις στρατιωτικές επιτυχίες των Τούρκων, η επανάσταση διατηρήθηκε ζωντανή σε όλη την Κρήτη. Η Υψηλή Πύλη, έχοντας να αντιμετωπίσει την κατακραυγή της διεθνούς κοινής γνώμης και την πρόσκαιρη μεταστροφή της γαλλικής διπλωματίας υπέρ των Κρητών, προέβη σε μια κίνηση εντυπωσιασμού. Τον Ιανουάριο του 1867 απέστειλε στην Κρήτη αντιπρόσωπο του σουλτάνου, με δύο κύριες προτάσεις: α) την κατάπαυση των εχθροπραξιών και β) την αποστολή στην Κωνσταντινούπολη δύο αντιπροσώπων, ενός χριστιανού και ενός μουσουλμάνου, οι οποίοι θα συνεργάζονταν με την Υψηλή Πύλη για την αντιμετώπιση της κρίσης. Παράλληλα, ανακάλεσε τον Μουσταφά πασά και διόρισε στη θέση του ως σερασκέρη της Κρήτης τον Ομέρ, που είχε τη φήμη ενός από τους καλύτερους στρατηγούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο Ομέρ έφτασε στην Κρήτη το Μάρτιο του 1867 και άρχισε αμέσως εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Εντούτοις, οι επιτυχίες του δεν έφεραν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Απέδειξαν απλώς ότι οι επαναστάτες δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν τον τακτικό τουρκικό στρατό. Όμως, η μονιμοποίηση της τουρκικής κατοχής στις διάφορες περιοχές δεν ήταν εφικτή. Μόλις αποχωρούσε ο τουρκικός στρατός, οι επαναστάτες επέστρεφαν από τα απρόσιτα κρησφύγετα τους. Ένας αληθινός φαύλος κύκλος είχε δημιουργηθεί και η επανάσταση είχε εξελιχθεί σε τραγωδία, με κύριο θύμα τον άμαχο πληθυσμό.

ΣΤ. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ (1868-1878)

ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878

Η ευρωπαϊκή διπλωματία αναζητούσε πολιτική λύση στο Κρητικό ζήτημα. Ήδη οι αποστολές εθελοντών, εφοδίων και όπλων από την Ελλάδα είχαν εξαγριώσει την Τουρκία. Με τηλεσίγραφο της η Τουρκία στα τέλη Δεκεμβρίου 1868 κατηγορούσε την Ελλάδα για ενεργό ανάμειξη στην κρητική επανάσταση και επέσειε την απειλή ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, ο οποίος αποφεύχθηκε μόνο με την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Η Ελλάδα, υπό την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων, αναγκάστηκε να δεχθεί τους όρους του τουρκικού τηλεσιγράφου και να σταματήσει τις αποστολές εθελοντών και εφοδίων στην Κρήτη. Η Τουρκία από το άλλο μέρος υποχώρησε στις υποδείξεις της Αγγλίας και πρότεινε στους επαναστάτες μια έντιμη λύση, με την παραχώρηση γενικής αμνηστίας και νέων προνομίων στον κρητικό λαό. Τον Ιανουάριο του 1869 τα γεγονότα εξελίχθηκαν ραγδαία. Η ευρωπαϊκή διπλωματία είχε πια οριστικά στραφεί υπέρ της Τουρκίας. Οι ΜΕΔ αποφάσισαν με τη Συνθήκη των Παρισίων (9-20 Ιανουαρίου) να απαγορευθεί στην Ελλάδα ο σχηματισμός εθελοντικών σωμάτων για δράση στα τουρκικά εδάφη, καθώς και ο εφοδιασμός από τα ελληνικά λιμάνια πλοίων «προορισμένων να βοηθήσουν υπό οιαδήποτε μορφήν πάσαν απόπειραν εξεγέρσεως εις τας κτήσεις της Α. Μ. τον σουλτάνου».¹⁴⁶

Η επανάσταση είχε πλέον εκπνεύσει, χωρίς να πραγματοποιηθεί ο πόθος των Κρητών για ελευθερία και εθνική αποκατάσταση. Οι ανθρώπινες «απώλειες και οι υλικές καταστροφές υπήρξαν για την Κρήτη ανυπολόγιστες, αλλά και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας το γόητρο υπέστη ανεπανόρθωτο πλήγμα, καθώς φάνηκε ανίκανη να δαμάσει ένα νησί, παρά τον τρομακτικό όγκο των δυνάμεων της σε άνδρες και οπλισμό.

¹⁴⁶ ΙΕΕ, ο. π., σ. 271-272.

Η γενική αμνηστία και ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης¹⁴⁷

Ήδη από τις αρχές Σεπτεμβρίου 1867 ο σουλτάνος είχε διατάξει διακοπή των εχθροπραξιών¹⁴⁸ για πέντε εβδομάδες, προτείνοντας γενική αμνηστία και πολιτική λύση στο Κρητικό Ζήτημα. Αργότερα, έστειλε στην Κρήτη τον πρωθυπουργό του, τον μεγάλο βεζίρη Αλή πασά, κομιστή διοικητικών και άλλων παραχωρήσεων, που αποτέλεσαν τη βάση ενός νέου καταστατικού χάρτη διοίκησης της Κρήτης, του λεγόμενου «Οργανικού Νόμου».

Οι επαναστάτες απέρριψαν τις τουρκικές προτάσεις, αλλά ο Αλή πασάς προχώρησε με ταχύτητα στην επεξεργασία του Οργανικού Νόμου. Προκήρυξε εκλογές στις κατεχόμενες από τους Τούρκους περιοχές και συγκρότησε με υποσχέσεις και δωροδοκίες μια συνέλευση από 30 μουσουλμάνους και 20 χριστιανούς. Έτσι προχώρησε στην ψήφιση του Οργανικού Νόμου, που τέθηκε σε εφαρμογή στις 3 Φεβρουαρίου 1868. Οι βασικές διατάξεις του Οργανικού Νόμου αφορούσαν τη διοικητική διαίρεση της Κρήτης, η οποία αποτελούσε ένα βιλαέτι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, διοικούμενο από Γενικό Διοικητή (βαλή) μουσουλμάνο, που διόριζε ο σουλτάνος. Το νησί διαιρέθηκε σε πέντε διοικήσεις και είκοσι επαρχίες. Στην κεντρική και στις επαρχιακές διοικήσεις θα μπορούσαν να διορίζονται και χριστιανοί υπάλληλοι. Στη σύνθεση των δικαστηρίων θα μετείχαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι, ενώ αιρετοί σύμβουλοι θα μετείχαν στο κεντρικό συμβούλιο της Γενικής Διοίκησης και στα διοικητικά συμβούλια των νομών και των επαρχιών. Αναγνωρίστηκε η ισοτιμία των δύο γλωσσών και θεσμοθετήθηκαν διάφορες φορολογικές ελαφρύνσεις.

Τα σκιάδη αυτά προνόμια του Οργανικού Νόμου, που έθεταν το Κρητικό ζήτημα σε νέες βάσεις, αποτέλεσαν στο εξής σταθερό σημείο αναφοράς για όλα επόμενα απελευθερωτικά κινήματα του νησιού, ως την αυτονομία.

Ο Οργανικός Νόμος δεν εφαρμόστηκε ποτέ πλήρως. Το χριστιανικό στοιχείο βρέθηκε αποδυναμωμένο μετά την επανάσταση, τόσο δημογραφικά όσο και οικονομικά, και δεν μπορούσε να αντατάξει δυναμική αντίσταση στις παραβιάσεις του. Προσωπικότητες που κατά 'καιρούς αντιστάθηκαν, τιμωρήθηκαν και απομονώθηκαν με εξορίες.

Η ομαλή περίοδος διοίκησης του Ρεούφ πασά (1871) ακολουθήθηκε από περιόδους καταπατήσεων και αυθαιρεσίας, ικανοποιώντας το ισχυρό στην μουσουλμανική κοινότητα

¹⁴⁷ Για τον Οργανικό Νόμο και την περίοδο 1869-1878, βλ. Ψυλάκης Β., Ιστορία της Κρήτης ..., ό. π. σημ. 59, σ.σ. 2491-2501, Δασκαλάκης Γ., Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης του 1867, Αθήναι 1966, Μερικοπούλου-Καλλιατάκη Κ., Η εσωτερική κατάσταση στην Κρήτη 1868-1877, Αθήνα 1984, της ίδιας, Ελληνικός αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877), Αθήνα 1988, Κρητικός Κώδικς..., ό. π. σημ. 97, και Θ. Δετοράκη, Ιστορία της Κρήτης, ό. π. σ. 374 και 378-381.

¹⁴⁸ ΠΕΕ., Ο.Π., Σ.271.

κόμμα των μπέηδων, φορέα αντίδρασης στις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Ο διορισμός χριστιανών σε ανώτερες διοικητικές θέσεις φαλκιδευόταν με την εκλογή πειθήνιων στη διοίκηση οργάνων, ενώ ο καταμερισμός των θέσεων των έπαρχων και των προέδρων των δικαστηρίων στις δύο κοινότητες καταστρατηγούνταν.

Η επανάσταση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, η επέμβαση της Σερβίας και ο επακόλουθος σερβοτουρκικός πόλεμος ώθησαν τη διοίκηση σε πιστότερη εφαρμογή του Οργανικού Νόμου, αλλά και τους χριστιανούς κατοίκους της Κρήτης σε επαγρύπνηση για νέα εξέγερση. Η ψήφιση του πρώτου τουρκικού Συντάγματος (Μιδάτ) το έτος 1877 τάραξε περισσότερο την κατάσταση, αφού το ιδιαίτερο διοικητικό καθεστώς της Κρήτης δεν κατοχυρωνόταν σ' αυτό. Στη Γενική Συνέλευση του 1877 οι χριστιανοί αντιπρόσωποι ζήτησαν την εξαίρεση της Κρήτης και τη θεώρηση της ως αυτοδιοικούμενης επαρχίας και ο γενικός διοικητής Σαμίχ πασάς διέλυσε τη Συνέλευση.

Η έκρηξη του ρωσοτουρκικού πολέμου εκτράχυνε την ήδη φορτισμένη κατάσταση. Σώματα εκπατρισμένων Κρητών αποβιβάστηκαν στο νησί. Σε πρώτη φάση, με δεδομένη την τουρκική αδυναμία αποστολής στρατευμάτων, καταβλήθηκε από την Πύλη προσπάθεια κατευνασμού, με την αποστολή ως διαπραγματευτή του χριστιανού Αδοσίδη πασά. Η εισβολή του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία οδήγησε στην ανατροπή της διαπραγματευτικής οδού και στην επίσημη κήρυξη της επανάστασης. Οι επιχειρήσεις οδήγησαν στην επικράτηση της στο σύνολο της κρητικής υπαίθρου, ενώ στα χέρια της τουρκικής διοίκησης παρέμειναν μόνο τα οκτώ οχυρά της βόρειας και της νότιας ακτής. Όμως, η υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου έλυσε τα χέρια του Σουλτάνου και τα στρατεύματα που αποβιβάστηκαν μπόρεσαν να σημειώσουν μικρές κατά τόπους επιτυχίες. Αναμένοντας το ευρωπαϊκό συνέδριο, οι επαναστάτες δέχτηκαν συντονισμένες επιθέσεις, κατά τις οποίες οι στρατολογημένοι άτακτοι Τουρκοκρητικοί προέβησαν σε πυρπολήσεις και ομαδικές εκτελέσεις. Έτσι, το Κρητικό Ζήτημα βρισκόταν στην επικαιρότητα κατά την έναρξη του συνεδρίου του Βερολίνου, το οποίο, όμως, περιορίστηκε στην πίεση στην Τουρκία για την επαναφορά του Οργανικού Νόμου, με όσες τροποποιήσεις θα κρίνονταν απαραίτητες.

Το Κρητικό Ζήτημα κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας. (1869-1898)

Η Κρήτη από το 1868 ως το 1878¹⁴⁹

Ο Οργανικός Νόμος ίσχυσε για μια δεκαετία, ως τη νέα επανάσταση του 1878. Παρά τις θριαμβολογίες της Υψηλής Πύλης, που επιχειρούσε να παρουσιάσει τον Οργανικό Νόμο ως χειρονομία καλής θέλησης και ως απόδειξη παραχώρησης νέων προνομίων, ο νόμος αυτός ήταν στην πραγματικότητα φενάκη. Η μεγάλη αδικία σε βάρος του χριστιανικού στοιχείου του νησιού φάνηκε αμέσως με τις διατάξεις για την εκλογή αντιπροσώπων στη Γενική Συνέλευση. Οι 250.000 του χριστιανικού στοιχείου εξέλεξαν 38 αντιπροσώπους, ενώ οι μόλις 70.000 του μουσουλμανικού 36. Ακόμη και οι Εβραίοι, που ήταν μόλις πενήντα οικογένειες σε ολόκληρη την Κρήτη, εξέλεξαν έναν αντιπρόσωπο. Έτσι, από την αρχή ο Οργανικός Νόμος έγινε αντικείμενο λαϊκής σάτιρας, που εκφράστηκε με πολύ ενδιαφέροντα στιχουργήματα, τα οποία κυκλοφορούσαν ανώνυμα και πολλές φορές τοιχοκολλούνταν σε κεντρικούς δρόμους των κρητικών πόλεων ως παράνομες εφημερίδες τοίχου. Η λαϊκή έκφραση «Τση Κρήτης ο Οργανισμός τον ντοβλετιού ο στολισμός» αποδίδει την απέχθεια που ένιωθαν οι Κρητικοί για το νέο αυτό κατασκεύασμα της Υψηλής Πύλης.¹⁵⁰

Οι τουρκικές αρχές της Κρήτης εφαρμόζαν κατά γράμμα τις διατάξεις του Οργανικού Νόμου και φυλάκιζαν ή εξόριζαν επιφανείς Κρήτες με την παραμικρή υποψία. Η κατάσταση κατά τα πρώτα χρόνια μετά την επανάσταση του 1866 ήταν αληθινά τραγική. Ο πληθυσμός είχε ελαττωθεί με τον πόλεμο και τους συνεχείς εκπατρισμούς, τα χωριά είχαν ερημωθεί, τα σπίτια ήταν ερειπωμένα και ακατοίκητα και τα κτήματα έμεναν ακαλλιέργητα. Η Υψηλή Πύλη φρόντιζε να στέλνει στην Κρήτη Γενικούς Διοικητές φανατικούς μουσουλμάνους, που διακατέχονταν από πνεύμα μισαλλοδοξίας. Το πνεύμα αυτό εξέφραζε, κατά την περίοδο αυτή, και το πανίσχυρο «κόμμα των μπέηδων», αντίθετο προς κάθε ιδέα παραχώρησης προνομίων και εξίσωσης του χριστιανικού με το μουσουλμανικό στοιχείο.

Από το 1871 η Τουρκία εισήλθε σε περίοδο πολιτικής αστάθειας, που χαρακτηρίζεται ως περίοδος του «οθωμανικού χάους». Την περίοδο αυτή της πολιτικής ρευστότητας και αστάθειας αναβίωσε το παλαιό σχέδιο της αγγλικής διπλωματίας, για την ίδρυση αγγλικού

¹⁴⁹ Για την περίοδο του Οργανικού Νόμου (1868 - 1878) βλ. Καλλιτάκη - Μερτικοπούλου Κ., Η εσωτερική κατάσταση στην Κρήτη 1868 - 1877, Αθήνα 1984 (διδασκαρική διατριβή). Κρητικός Κώδιξ, περιέχων τα από του έτους 1868 μέχρι σήμερα χορηγηθέντα εις την Κρήτην προνόμια μετά των σχετικών Αυτοκρατορικών φερμανιών, άπασαν την εν ισχύι Κρητικήν Νομοθεσίαν, Διατάγματα τίνια της Γενικής Διοικήσεως και Εγκυκλίους αυτής τε και της Εισαγγελίας Εφετών... Α'-Β', εν Χανίοις 1893.

¹⁵⁰ Παπαδάκης Ν.Ι., Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη, Κρητικοί Μελέται Α', 1933, 123 - 139

προτεκτοράτου στην Κρήτη. Την ιδέα υποστήριζαν οι αγγλόφιλοι Κρήτες, οι οποίοι όμως δεν διέθεταν λαϊκό έρεισμα. Άλλοι πολιτευτές του νησιού, που ήταν αντίθετοι προς την άποψη αυτή, προωθούσαν την ιδέα για ίδρυση «Ηγεμονίας», κατά το πρότυπο της Σάμου.

Οι απόψεις αυτές είχαν απλώς θεωρητικό χαρακτήρα, αφού η Υψηλή Πύλη δεν είχε καμία διάθεση να μεταβάλει, με δική της μάλιστα πρωτοβουλία, το καθεστώς της Κρήτης. Το πρώτο τουρκικό σύνταγμα (σύνταγμα Μιδάτ), δεν προέβλεπε καμιά μεταβολή στο καθεστώς της Κρήτης, παρά τα έντονα διαβήματα των Κρητών.

Η επανάσταση του 1878 και η Σύμβαση της Χαλέπας

Η νέα κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, με την έκρηξη του ρωσοτουρκικού πολέμου την άνοιξη του 1877, ήταν μια καλή ευκαιρία για την οργάνωση νέου επαναστατικού κινήματος στην Κρήτη.

Σημειώνεται ότι 700 Κρητικοί, που διέμεναν στην Αθήνα, συγκεντρώθηκαν¹⁵¹ στο Παναθηναϊκό Στάδιο για να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι η Κρήτη έπρεπε να αναλάβει νέο αγώνα και αφού συγκρότησαν πενταμελή επιτροπή από τους Ν. Δεικτάκη, Διον. Τριτάκη, Α. Παπαδάκη, Μάρκο Κονταδάκη και Γ. Παυλίδη φρόντισαν να εμψυχώσουν τον αγώνα και έτσι στις 21 Ιανουαρίου 1877 συνήλθε η Γενική Συνέλευση των Κρητών και απηύθυνε ψήφισμα στην Υψηλή Πύλη για το πολίτευμα της αυτονομίας και της αυτοδιοίκησης του νησιού, για την εκλογή του αρχηγού της εκτελεστικής εξουσίας απευθείας από το λαό, για την πληρωμή 500.000 γροσίων ετήσιο φόρο για την κυβέρνηση και ελεύθερη διαχείριση των οικονομικών του νησιού από τους ίδιους τους Κρητικούς και εγγύηση των Δυνάμεων για εξασφάλιση προνομίων τους.

Η διοίκηση της Κρήτης είχε αναληφθεί από τον Κων/νο Αδοσίδη Πασά από τη μια πλευρά, ο οποίος ήταν διακείμενος θετικά στον Κρητικό αγώνα. Η Πύλη από την άλλη αδιαφόρησε και ώθησε τους Κρητικούς στην απόφασή τους να επαναστατήσουν ανακοινώνοντας στις ΜΕΔ το αποτέλεσμα της Γενικής Συνέλευσης των Κρητών της 3^{ης} Φεβρουαρίου 1878 σύμφωνα με το οποίο η σιωπή της Πύλης σήμαινε αναβολή της λύσης του Κρητικού Ζητήματος και καταπάτηση των προνομίων, οπότε διακόπτονταν κάθε διαπραγμάτευση με την οθωμανική αυτοκρατορία ενώ παράλληλα μόνο οι ΜΕΔ μπορούσαν να επιληφθούν του θέματος. Όμως, η στάση των ΜΕΔ ήταν διαφορετική. Σ' αυτό το

¹⁵¹ Βλ. Τρύφωνος Ε. Ευαγγελίδου, Τα μετά του θάνατος Ιστορία της Μεσοβασιλείας και της Βασιλείας Γεωργίου του Α' (1862-1898), εν Αθήνας 1898, σ. 484-487

ψήφισμα¹⁶² δεν έδωσαν την σημασία, που οι Κρητικοί περίμεναν, οπότε οι οπλαρχηγοί με προκηρύξεις¹⁵³ τους παρότρυναν τον Κρητικό λαό για την επανάσταση.

- Οργανώθηκαν αμέσως επαναστατικά κομιτάτα, εκλέχθηκε 24μελής Επιτροπή για τη διαχείριση του Κρητικού Ζητήματος και ιδρύθηκε στην Αθήνα το «Κρητικόν Κέντρον», για τη συγκέντρωση εφοδίων και όπλων. Ενώ άρχισαν να κατεβαίνουν στην Κρήτη οι εξόριστοι οπλαρχηγοί, αφού η διαφανόμενη ήττα της Τουρκίας ενθάρρυνε την ελληνική κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη να δηλώσει απερίφραστα ότι θα υποστήριζε μια νέα επανάσταση στην Κρήτη.¹⁵⁴ Η επανάσταση εξερράγη τον Ιανουάριο του 1878 και πήρε αμέσως παγκρήτιες διαστάσεις. Η κατάρρευση της Τουρκίας στο ρωσοτουρκικό πόλεμο είχε άμεσες επιπτώσεις στην εξέλιξη του Κρητικού Ζητήματος. Το άρθρο 15 της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (Φεβρουάριος 1878) υποχρέωνε την Τουρκία σε πλήρη εφαρμογή του Οργανικού Νόμου του 1868. Τον Ιούλιο 1878 οι Πρόξενοι των ΜΕΔ στην Κρήτη επέβαλαν ανακωχή, με τη διαβεβαίωση ότι το Κρητικό Ζήτημα επρόκειτο να απασχολήσει το Συνέδριο του Βερολίνου, το οποίο θα αναθεωρούσε τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Η Γενική Συνέλευση των Κρητών εξέλεξε δύο αντιπροσώπους για το Συνέδριο του Βερολίνου, αλλά η ελληνική Κυβέρνηση, επειδή φοβόταν μήπως οι Κρήτες αντιπρόσωποι πιεσθούν και αποδεχθούν τη λύση της ηγεμονίας, εγκατέλειψε το πάγιο αίτημα της ένωσης και απαγόρευσε τη μετάβαση τους στο Βερολίνο.

Η απόφαση των ΜΕΔ στο Συνέδριο του Βερολίνου δεν διέφερε ουσιαστικά από εκείνη του Αγίου Στεφάνου. Η απειλή όμως της συνέχισης της επανάστασης ανάγκασε την Τουρκία να δεχθεί πρόταση της Αγγλίας για νέες παραχωρήσεις στον κρητικό λαό. Αποτέλεσμα των νέων διαβουλεύσεων υπήρξε ο λεγόμενος «Χάρτης της Χαλέπας», μια νέα Σύμβαση, που υπογράφηκε τον Οκτώβριο 1878 στο ομώνυμο προάστιο των Χανίων και επικυρώθηκε αμέσως με σουλτανικό διάταγμα. Επρόκειτο για ένα νέο Οργανικό Νόμο, που ίσχυσε και αυτός για μια περίπου δεκαετία, ως την επανάσταση του 1889.

Οι κυριότερες διατάξεις του Χάρτη της Χαλέπας ήταν η γενική θητεία του ήταν πενταετής, με δυνατότητα ανανέωσης, ο γενικός Διοικητής θα είχε ένα σύμβουλο από το άλλο θρήσκευμα (μουσουλμάνο, αν ήταν χριστιανός, και χριστιανό, αν ήταν μουσουλμάνος). Η Γενική Συνέλευση, δηλ. η Βουλή, στην οποία θα πλειοψηφούσαν για πρώτη φορά οι

¹⁵² Το ψήφισμα και το υπόμνημα, που υποβλήθηκαν μέσω των προξενείων στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, υπογράφονταν από τον Πρόεδρο της Γενικής Συνέλευσης των Κρητών Ιωσήφ Χατζηρούσο Βουρδουμπάκη, τους αντιπροέδρους Α.Γ.Σήφακα και Θ.Σταυριδάκη και τον γενικό γραμματέα Βλασιάδη καθώς και 164 πληρεξουσίου.

¹⁵³ Προκήρυξη του Γεωργίου Κορκίδου απευθύνθηκαν την 1^η Φεβρουαρίου 1877 και δημοσιεύονται το σπάνιο έντυπο: Τρύφωνας Ε. Ευαγγελίδου, Τα μετά τον Όθωνα ήτοι ιστορία της Μεσοβασιλείας και της Βασιλείας Γεωργίου του Α', εν Αθήναις 1898

¹⁵⁴ 27 Δεκεμβρίου 1877

χριστιανοί, θα είχε 80 μέλη (49 χριστιανούς και 31 μουσουλμάνους). Ιδρύθηκε Κρητική Χωροφυλακή. Αναγνωρίστηκε η ελληνική ως επίσημη γλώσσα των δικαστηρίων και της Γενικής Συνέλευσης. Μόνο τα επίσημα πρακτικά, οι αποφάσεις των δικαστηρίων και η επίσημη αλληλογραφία θα συντάσσονταν και στις δύο γλώσσες. Χορηγήθηκε γενική αμνηστία. Θεσμοθετήθηκαν σημαντικές φορολογικές ελαφρύνσεις. Παραχωρήθηκε για πρώτη φορά το δικαίωμα της ίδρυσης Φιλολογικών Συλλόγων και της έκδοσης εφημερίδων.

Η Σύμβαση της Χαλέπας ήταν ένα νέο βήμα προς τη λύση του Κρητικού Ζητήματος. Δημιουργούσε ένα καθεστώς ημιαυτόνομης επαρχίας, με ιδιαίτερα προνόμια. Οι ρυθμίσεις της Σύμβασης αυτής άλλαξαν για πρώτη φορά τη μορφή της ζωής στην Κρήτη και ανέτρεψαν υπέρ των Χριστιανών την έως τότε κατάσταση.

Η Κρήτη στη δεκαετία 1878-1888¹⁵⁵

Το αποτέλεσμα των ευεργετικών διατάξεων της Σύμβασης της Χαλέπας φάνηκε αμέσως. Η Υψηλή Πύλη διόρισε χριστιανό Γενικό Διοικητή, τον Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, που δεν πρόλαβε να διοικήσει γιατί εξελέγη υπουργός Εξωτερικών, Ο διάδοχός του ήταν ένας πολύ μορφωμένος και δραστήριος άνθρωπος, ο Ιωάννης Φωτιάδης, που είχε και διοικητική και διπλωματική εμπειρία, καθώς είχε χρηματίσει πρεσβευτής της Τουρκίας στην Αθήνα. Διοίκησε την Κρήτη ως το 1885, με διπλωματικότητα, φρόνηση και δικαιοσύνη. Επί των ημερών του λύθηκε το λεγόμενο Βακουφικό Ζήτημα, το οποίο δημιουργήθηκε από τη Σύμβαση Χαλέπας, με την οποία τα βακουφικά εισοδήματα παραχωρήθηκαν στις μουσουλμανικές κοινότητες. Τελικά, η Γενική Συνέλευση του 1884 αποφάσισε τα εισοδήματα αυτά να εισέρχονται στο Δημόσιο Ταμείο της Κρήτης, υπό τον όρο το Ταμείο να καταθέτει κάθε χρόνο νοηματικό ποσό στο Εφκάφιο για τις θρησκευτικές ανάγκες των μωαμεθανών Κρητών.¹⁵⁶ Με εξίσου διαλλακτικό τρόπο λύθηκε και το, μικρότερο, τελωνειακό ζήτημα. Παράλληλα, η Συνέλευση του 1879 ψήφισε οργανισμό δικαστηρίων και

¹⁵⁵ Για την επανάσταση του 1878 και τη Σύμβαση της Χαλέπας βλ. Κελαϊδής Στ., Ο Παρθένιος Κελαϊδής και η πολιτική αυτού αλληλογραφία, Χανιά 1930. Κρητικός Κώδιξ... περιέχων τους υπό της Γενικής των Κρητών Συνελεύσεως κατά την Ι' Σύνοδον ψηφισθέντος και υπό της Υψηλής Πύλης επικυρωθέντας Νόμους και Κανονισμούς, ος προσετέθησαν : Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης, η τροποποιούσα τούτον Σύμβασις της Χαλέπας μετά του επικυρούντος ταύτην αυτοκρατορικού φερμανίου ..., εν Χανίοις 1879 Ματζαπετάκης Στυλ., Συμβολή εις την Ιστορίαν της Κρήτης κατά την επανάστασιν του 1878. εν Ηρακλείω 1904 Παρλαμάς Μεν., Πρωτόκολλον του Γενικού Αρχηγού των Ανατολικών επαρχιών της Κρήτης κατά την επανάστασιν του 1878, ΚΧ 8, 1954, Πανηγυράκης Στυλ., Η επανάσταση του 1878 και η σύμβαση της Χαλέπας (3.10.1878), Χανιά 1978, Πρεβελάκης Ελ., Το καθεστώς της Χαλέπας και το φερμάνι του 1889, ΚΧ 17, 1963, Ψήφισμα και Υπόμνημα της Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών επιδοθέντα προς τας Χριστιανικός Δυνάμεις, εν Αθήναις 1878.

¹⁵⁶ εφ, Κρήτη, φ. 626/1882 και Σταυράκη Ν., Στατιστική..., ό. π. σημ. 8, σελ. 148, σημ. 2 και σελ. 161, σημ. 1).

δημοτικό νόμο, ενώ κλήθηκε ο διακεκριμένος νομομαθής Ι. Σκαλτσούνης¹⁵⁷ και σύνταξε την πολιτική και ποινική δικονομία της Κρήτης.

Ο Ιωάννης Φωτιάδης υποστήριξε την παιδεία, με την ίδρυση σχολείων, και προώθησε τη λύση μεγάλων και σοβαρών οικονομικών προβλημάτων. Στις μεγάλες πόλεις ιδρύθηκαν Φυλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι, και λήφθηκαν μέτρα για την προστασία των αρχαιοτήτων του νησιού. Είναι βέβαιο ότι χωρίς τα μέτρα αυτά πολλά από τα τεκμήρια της κρητικής αρχαιότητας θα βρίσκονταν σήμερα σε ξένες χώρες.

• Η παραχώρηση του δικαιώματος για έκδοση εφημερίδων άνοιξε το δρόμο στην Κρητική δημοσιογραφία. Είναι αξιοσημείωτο ότι ήδη από το 1880 παρατηρείται στην Κρήτη ένας αληθινός δημοσιογραφικός πυρετός, με την ίδρυση και έκδοση για πρώτη φορά ελληνικών εφημερίδων, με μαχητικούς δημοσιογράφους, που ριψοκινδύνευαν καθημερινά, απειλούμενοι με φυλακίσεις και εξορίες από τους Τούρκους.

Αλλά τη θετική αυτή εικόνα ήλθε να σκιάσει το πάθος των κομματικών ανταγωνισμών. Τη δεκαετία αυτή, η Κρήτη γνώρισε περίοδο κομματικών φατριασμών, που είχαν σοβαρότατες επιπτώσεις στην εσωτερική ενότητα του χριστιανικού στοιχείου και στην ομαλή εξέλιξη του πολιτικού βίου. Δύο μεγάλα κόμματα είχαν ιδρυθεί, οι Καραβανάδες και οι Ξυπόλυτοι, με διαφορετικές απόψεις και θέσεις για το Κρητικό Ζήτημα. Τα δύο αυτά κόμματα όξυναν τα πολιτικά πάθη, που πολλές φορές προκάλεσαν πράξεις βίας, καταστροφές και φόνους. Το Κρητικό Ζήτημα φαινόταν τώρα να έχει λησμονηθεί μέσα στη δίνη των πολιτικών παθών.

Το 1888 προβλήθηκε για μια ακόμη φορά η ιδέα της αγγλικής προστασίας, που όμως απορρίφθηκε από τους περισσότερους πολιτικούς και στρατιωτικούς αρχηγούς. Στην εφημερίδα «Λευκά Όρη», ο Ελευθέριος Βενιζέλος, νεαρός δικηγόρος τότε και ανατέλλον αστήρ στο πολιτικό στερέωμα της Κρήτης, έγραφε: «Προτιμώμεν χιλιάκις την τουρκικήν κυριαρχίαν από πάσης αγγλικής». Ήταν βέβαιο ότι η τουρκική κυριαρχία στην Κρήτη θα καταλυόταν γρήγορα, ενώ η αποτίναξη μιας ενδεχόμενης αγγλικής κατοχής θα ήταν δύσκολη και ίσως αδύνατη και έτσι, ο εθνικός πόθος της Κρήτης δεν θα μπορούσε να βρει δικαίωση.

¹⁵⁷ Ο Ι. Σκαλτσούνης διορίζεται αργότερα και ως Σύμβουλος στην ΑΔΟ με διαταγή του Γεωργίου, βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 46, σ.1

Ζ. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1889

Το 1888 είχαν προκηρυχθεί εκλογές για την ανάδειξη πληρεξουσίων για τη Γενική Συνέλευση. Στις εκλογές αυτές κέρδισε το κόμμα των Ευόλητων. Το κόμμα των Καραβανάδων, που υποστήριζε ότι οι εκλογές δεν είχαν διεξαχθεί ομαλά, αντέδρασε με τρόπο απροσδόκητο και απερίσκεπτο. Στη Γενική Συνέλευση της 6ης Μαΐου 1889 κατέθεσε αιφνιδιαστικά σχέδιο Ψηφίσματος, με το οποίο κήρυττε την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Η πράξη κρίθηκε ευθέως ανατρεπτική, η Συνέλευση διαλύθηκε, τα στελέχη των Καραβανάδων κατέφυγαν στα βουνά και κήρυξαν νέα ένοπλη επανάσταση.

Η άκαιρη και επιπόλαιη αυτή ενέργεια είχε ολέθριες συνέπειες για το Κρητικό Ζήτημα. Από τους γενικούς Διοικητές, που διετέλεσαν οι Σάββας πασάς, Κ. Ανθόπουλος πασάς και Ν. Σαρντίνσκι πασάς, οι δύο πρώτοι αναγκάστηκαν να παραιτηθούν τον Ιανουάριο του 1887 και τον Απρίλιο του 1888 αντίστοιχα, και ο τρίτος ανακλήθηκε τον Ιούλιο του 1889, αφού αδυνατούσαν να επιβληθούν. Στις εκλογές του 1889, τις πρώτες με καθολική μυστική ψηφοφορία με σφαιρίδια, κέρδισε το κόμμα των Φιλελεύθερων, παρά τις απειλές των Συντηρητικών ότι σε περίπτωση ήττας τους θα ζητούσαν την ένωση με την Ελλάδα και τις προσπάθειες τους για ανάκληση του αμερόληπτου Γενικού Διοικητή. Έτσι, πέντε βουλευτές των Συντηρητικών κατέθεσαν στη Γενική Συνέλευση ψήφισμα ένωσης με την Ελλάδα και αποχώρησαν, διοργανώνοντας ένοπλες συναθροίσεις. Ο απεσταλμένος της Πύλης Μαχμούτ πασάς έδειξε τάσεις συνδιαλλαγής, αλλά ανακλήθηκε από το Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ, που θεώρησε την κρίση ως ευκαιρία κατάργησης των προνομίων.

Ο νέος Γενικός Διοικητής Σακίρ πασάς έφτασε στην Κρήτη με ισχυρή στρατιωτική δύναμη και σχεδόν αμέσως κήρυξε τον στρατιωτικό νόμο και στο νησί σημειώθηκαν βιαιοπραγίες και ληστρικές ενέργειες σε βάρος του άμαχου χριστιανικού πληθυσμού. Παράλληλα η Υψηλή Πύλη, με το πρόσχημα ότι κινδυνεύουν στην Κρήτη οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, ανακάλεσε τα προνόμια του Χάρτη της Χαλέπας στις 17 Δεκεμβρίου 1889. Στην Κρήτη επανήλθε η τρομοκρατία περασμένων καιρών και επιβλήθηκε επαχθέστατη φορολογία. Με το φερμάνι της 7ης Δεκεμβρίου 1889 ανακλήθηκαν πολλές θεμελιώδεις διατάξεις της Σύμβασης της Χαλέπας. Η θητεία του Γενικού Διοικητή δεν ήταν πια τακτή, οι πληρεξούσιοι στη Γενική Συνέλευση εκλέγονταν έμμεσα από εκλεκτορικό σώμα, ο αριθμός των εδρών μειώθηκε και το αναγκαίο ποσοστό για την ψήφιση των νόμων

τροποποιήθηκε, ώστε να μην αρκούν οι ψήφοι των χριστιανών πληρεξουσίων. Τέλος, η φορολογία της δεκάτης εφαρμοζόταν σε τεκμαρτή βάση, με αποτέλεσμα το έτος 1892 οι τιμές των προϊόντων να πέσουν μέχρι και στο μισό.¹⁵⁸ Οι αρνητικές εξελίξεις έπεισαν σταδιακά τους ηγέτες των χριστιανών Κρητών ότι η ένωση με το ελληνικό βασίλειο δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί παρά μόνο στο πλαίσιο μιας ευρύτερης βαλκανικής κρίσης και ότι έπρεπε να προωθηθεί ως μεταβατική η λύση μιας αυτόνομης ηγεμονίας, υπό την προστασία των Μ. Δυνάμεων. Η ευκαιρία της εστίασης του ενδιαφέροντος της ευρωπαϊκής διπλωματίας στα ανατολικά δόθηκε το έτος 1895, με τις σφαγές των Αρμενίων της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Πύλη προσπάθησε να αποτρέψει το ενδεχόμενο ανάμιξης των Μ. Δυνάμεων στο Κρητικό Ζήτημα, με την ανάκληση του μέχρι τότε Γενικού Διοικητή Μαχμούτ πασά και την αντικατάστασή του από τον χριστιανό Αλ. Καραθεοδωρή πασά. Στην κάτευναστική πολιτική του αντέδρασε με βιαιοπραγίες το σκληροπυρηνικό τμήμα του μουσουλμανικού στοιχείου, στο οποίο απάντησαν επαναστατικές χριστιανικές ομάδες. Μεγάλες δυσχέρειες στο έργο του Καραθεοδωρή προκάλεσε και η κατάσταση δημοσιονομικής κατάρρευσης που παρέλαβε, αποτέλεσμα της σπάταλης διαχείρισης του προκατόχου του. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες ξέσπασε η Μεταπολιτευτική επανάσταση του 1895.

Η. Η ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1895

Η πενταετία 1889-1894 χαρακτηρίζεται ως η πιο ζοφερή περίοδος της τουρκοκρατίας στην Κρήτη. Η προσωπική ελευθερία, η περιουσία και η τιμή των Κρητών ήταν στη διάκριση των εξαγριωμένων άτακτων Οθωμανών (βασιβουζούκων), που μαζί με φανατισμένους τουρκοκρήτικούς δημιούργησαν παντού κλίμα φόβου και ανασφάλειας. Οι νυκτερινές επιθέσεις σε χωριά, οι διώξεις των κληρικών, οι δολοφονίες και οι βεβηλώσεις ναών και μοναστηριών ήταν φαινόμενο καθημερινό.

Την περίοδο αυτή της μεγάλης αναρχίας γεννήθηκε η ιδέα της «Μεταπολιτεύσεως», δηλαδή ενός καθεστώτος αυτόνομης ή ημιαυτόνομης πολιτείας υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου και υπό την προστασία των Μ. Δυνάμεων. Εμπνευστής της ιδέας αυτής ήταν ο

¹⁵⁸ Ι. Πικρός, Οι εξελίξεις στην Κρήτη από τη Σύμβαση της Χαλέπας 1878 ως τις αρχές του 1897. Ακόμη στην ΙΕΕ, τόμ. ΙΔ' (Νεώτερος Ελληνισμός, από το 1881 ως το 1913), σ. 101-106, Θ. Δετοράκης Ιστορία της Κρήτης, ό. π. σημ. 64, σ.σ. 387-389 και Couturier, Η Κρήτη..., ό. π. σημ. 83, σ.σ. 78-88.

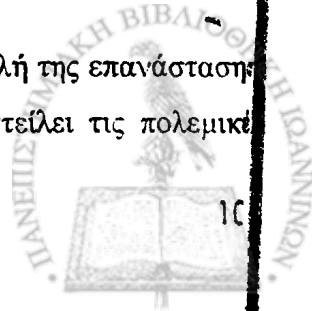
Σφακιανός πολитеυτής Μανούσος Κούνδουρος, ο οποίος πίστευε ότι οι συνθήκες που επικρατούσαν δεν επέτρεπαν την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και έπρεπε να μεθοδευτούν λύσεις άλλου τύπου, δηλαδή ενός καθεστώτος προσωρινού, που θα αποτελούσε το προστάδιο για την οριστική λύση του Κρητικού Ζητήματος. Τις ιδέες αυτές φαινόταν να ασπάζεται και ο Άγγλος Πρόξενος στα Χανιά. Το υπόμνημα του Κούνδουρου, υποβλήθηκε στους Προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων, όπου τρία ήταν τα κύρια σημεία του υπομνήματος: να ανακηρυχθεί η Κρήτη αυτόνομη πολιτεία φόρου υποτελής στον σουλτάνο. έναντι 15.000 οθωμανικών λιρών ετησίως, να διορίζεται χριστιανός διοικητής με πενταετή θητεία, χωρίς να έχει ο σουλτάνος δικαίωμα να τον παύσει ή να τον αντικαταστήσει, να επαναχορηγηθούν με ουσιώδεις βελτιώσεις όλα τα προνόμια του Χάρτη της Χαλέπας, που είχαν ανακληθεί μετά την επανάσταση του 1889.

Η πράξη αυτή θεωρήθηκε επαναστατική ενέργεια και ο Γενικός Διοικητής διέταξε να συλληφθούν οι αρχηγοί της «Μεταπολιτεύσεως». Έτσι, άρχισε η νέα και τελευταία περίοδος των κρητικών επαναστάσεων, οι οποίες οδήγησαν το Κρητικό Ζήτημα στη λύση του. Οργανώθηκε πάλι στην Κρήτη η «Γενική Επαναστατική των Κρητών Συνέλευσις» και ανασυστάθηκε στην Αθήνα η «Κεντρική υπέρ των Κρητών Επιτροπή».

Οι βιαιότητες που είχαν διαπραχθεί σε βάρος των χριστιανών είχαν προ-καλέσει μεγάλη ένταση και φανερή διάθεση αντεκδικήσεων από μέρους των επαναστατών. Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση, οι Μ. Δυνάμεις επενέβησαν και ανάγκασαν την Τουρκία να παραχωρήσει ένα νέο «Οργανικό Νόμο», που προέβλεπε την επαναφορά του Χάρτη της Χαλέπας, με βελτιώσεις των προνομίων. Ο νέος αυτός κανονισμός παρείχε για πρώτη φορά στις Μ. Δυνάμεις της Ευρώπης το δικαίωμα επέμβασης, για την προστασία του άμαχου πληθυσμού από τις συνεχείς και ανεξέλεγκτες βιαιοπραγίες.

Η επίσπευση του αγώνα έγινε εξαιτίας της στάσης των Τούρκων, όταν προσπάθησαν να προσεγγίσουν τη Αλικιανό, όπου υπήρχε από 2 Φεβρουαρίου ως 14 Μαΐου 1897 ελληνικό στρατόπεδο. Εν τω μεταξύ ο Μυλωνογιαννάκης με τη βοήθεια του Γογονή στο Βάμο προσεβλήθη ενώ πολεμούσε στο φρούριο Ιζεδδίν και οι αρχηγοί του Ρέθεμνος Οδυσσεάς Σταυριανίδης και Τσουδερός μαζί με τον αρχηγό του ανατολικού τμήματος Σφακίων Ρούσος Χριστοδουλάκης και του δυτικού Γ. Ανδρουλακάνη σε συνεργασία με τον αρχηγό του Ανατολικού τμήματος (στην επαρχία Σελίνου) Γεωργίου Κροκίδα κατόρθωσαν να αποτρέψουν τους Τούρκους.

Εν τω μεταξύ ο στόχος και ο σκοπός της Αγγλίας ήταν η περιστολή της επανάστασης. Ο Πρόξενος της Αγγλίας Σάνδιθ στις 14-Μαΐου κατόρθωσε να αναστείλει τις πολεμικές

διεργασίες, να κατέχουν και να διοικούν τα δύο αντίπαλα μέρη τα εδάφη που είχαν κατακτήσει και να επιτρέπεται η επίσκεψη των τούρκων κτηματιών στα χωράφια τους με άδεια των Επαναστατών.

Στις 29 Μαΐου 1895 ο Καραθεοδωρής πασάς, μετά την συνέλευση της 25^{ης} Απριλίου των πληρεξουσίων, και με έγγραφο της 13^{ης} Μαΐου 1895 ζητά την υποβολή διαμαρτυρίας για το φερμάνι του 1889 και την εξέταση των ζητημάτων της Κρήτης παράλληλα με το αρμενικό ζήτημα.

- Στις 22 Σεπτεμβρίου 1895 εκδίδεται προκήρυξη από την τετραμελή επιτροπή που καλούσε τον κρητικό λαό σε γενική συνάθροιση για να υποβάλλουν νέο σχέδιο πολιτεύματος, αλλά η ανταπόκριση των ΜΕΔ δεν πραγματοποιήθηκε, αν και αναμένονταν.

Οι τελευταίες επαναστάσεις (1897-1898)

Η αντίδραση του ντόπιου μουσουλμανικού στοιχείου, και κυρίως των Τουρκοκρητών και των άτακτων (βασιβουζούκων), στην εφαρμογή του νέου Οργανισμού ήταν και πάλι βίαιη. Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση, οι επαναστάτες των Χανίων, μεταξύ των οποίων ηγετική θέση είχε ήδη ο Ελευθέριος Βενιζέλος, υπέγραψαν, στο Ακρωτήριο, Ψήφισμα 25 Ιανουαρίου 1897,¹⁵⁹ με το οποίο κήρυτταν την κατάλυση της τουρκικής κατοχής της Κρήτης και την ένωση με την Ελλάδα και καλούσαν το βασιλιά Γεώργιο Α' να καταλάβει το νησί. Παρόμοια ψηφίσματα υπέγραψαν αμέσως και υπέβαλαν στις Μ. Δυνάμεις της Ευρώπης όλες οι επαναστατικές οργανώσεις της Κρήτης. Σε λίγες ημέρες η επανάσταση είχε γενικευθεί και ολόκληρη η Κρήτη βρισκόταν σε επαναστατικό πυρετό, με το σύνθημα «Ένωση ή Θάνατος».

Ο διορισμός του Άγγλου Μπορ, ως αρχηγού της κρητικής χωροφυλακής, ήταν μια προσπάθεια της Υψηλής Πύλης να δείξει ότι σέβεται τις διεθνείς συνθήκες, αλλά η ενέργεια αυτή δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Παράλληλα με τον επαναστατικό αναβρασμό, κορυφώθηκε και η διπλωματική κίνηση για το Κρητικό Ζήτημα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να επέμβουν στην Κρήτη, για την προστασία του άμαχου πληθυσμού, σύμφωνα με τον ισχύοντα Οργανικό Νόμο.

Η Ελληνική Κυβέρνηση, έπειτα από μια περίοδο αναποφασιστικότητας, έσπευσε και αυτή να προλάβει την επέμβαση των Μ. Δυνάμεων, που είχαν αποφασίσει να προχωρήσουν στη διεθνή κατοχή, και πήρε την απόφαση να αποστείλει στην Κρήτη στρατεύματα και να την καταλάβει στο όνομα του βασιλιά των Ελλήνων. Η επιχείρηση ανατέθηκε στο συνταγματάρχη του πυροβολικού Τιμολέοντα Βάσσο, ο οποίος αποβιβάστηκε στην Κρήτη

¹⁵⁹ Στ. Ξανθουδίδης, *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης*, εν Αθήναις 1909, σ. 161-164.

την 1η Φεβρουαρίου 1897¹⁶⁰ και με προκήρυξη προς τον Κρητικό Λαό ανακοίνωσε την κατοχή της Κρήτης από τον ελληνικό στρατό, την κατάλυση των νόμων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και την εφαρμογή του ελληνικού συντάγματος και της ελληνικής νομοθεσίας.

Η νέα αυτή τροπή των πραγμάτων εξόργισε όχι μόνο την Πύλη, αλλά και τις ΜΕΔ, οι οποίες έσπευσαν να αποκλείσουν τα κρητικά παράλια και να αποβιβάσουν στρατιωτικά αγήματα στα Χανιά. Η Κρήτη τέθηκε για πρώτη φορά επίσημα υπό διεθνή προστασία. Οι πρώτες στρατιωτικές επιτυχίες των Ελλήνων και των επαναστατών ανάγκασαν τις Μ. Δυνάμεις να επέμβουν, προτείνοντας για πρώτη φορά επίσημα τη λύση της αυτονομίας στις 17 Φεβρουαρίου.

Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 και η λύση της αυτονομίας.

Η ενεργός ανάμειξη της Ελλάδας στην επανάσταση της Κρήτης ήταν η αφορμή του ατυχούς ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897. Η Ελλάδα υποχρεώθηκε να ανακαλέσει τις δυνάμεις της από την Κρήτη στις 21 Απριλίου 1897 και οι ελπίδες για την ένωση φάνηκαν να διαψεύδονται για μια ακόμη φορά. Έτσι, οι ηγέτες των Κρητών αποφάσισαν να δεχθούν την προτεινόμενη από τις ΜΕΔ λύση της αυτονομίας, την οποία ως τότε απέρριπταν κατηγορηματικά. Η μορφή του νέου πολιτεύματος και, κυρίως, το πρόσωπο του πρώτου ηγεμόνα ήταν τα πιο ακανθώδη σημεία στην πρόταση των ΜΕΔ. Οι Κρητικοί ζητούσαν το πρόσωπο, που θα τους διοικούσε να ήταν Ευρωπαίος «διότι μόνον Ευρωπαίος Κυβερνήτης θα κέκτηται και εξωτερικώς το αναγκαίον κύρος, όπως υποστήριξε τελεσφόρως την αυτονομίαν του τόπου κατά ενδεχομένην επέμβασιν και επιβολήν της Πύλης».¹⁶¹ Στο πρόσωπο όμως κοινής αποδοχής από την Ευρώπη δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν μεταξύ τους οι Μ. Δυνάμεις, και έτσι πρότειναν και επέβαλαν ως Υπάτο Αρμοστή τον πρίγκιπα Γεώργιο, δευτερότοκο γιο του βασιλιά Γεωργίου Α' της Ελλάδας.

Τα όπλα είχαν πλέον σιγήσει, αλλά δεν είχαν κατατεθεί. Στις επανειλημμένες εκκλήσεις και πιέσεις των Ναυάρχων των Μ. Δυνάμεων για αφοπλισμό, οι Κρήτες έθεταν ως

¹⁶⁰ Για το αρχείο του Τιμ. Βάσσου βλ. Αρχείο βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη (σήμερα στεγάζεται στο σπίτι της Πηνελόπης Δέλτα)

¹⁶¹ Για την περίοδο 1895-1898, βλ. Ξανθουδίδου Σ., *Επίτομος Ιστορία της Κρήτης...*, ό. π. σ. 165, Ι. Πικρός «Οι εξελίξεις στην Κρήτη αιτό τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878) ως τις αρχές του 1897» στην *Ιστορία του Ελληνικού έθνους*, τ. ΙΔ' (Νεώτερος Ελληνισμός, από το 1881 ως το 1913), σ. 107-125 και 159-160, Δετοράκης Θ., *Ιστορία της Κρήτης*, ό. π. σημ. 64, σ. 389-398, Πρεβελάκη Ε., «Η προετοιμασία της Μεταπολιτευτικής Επανάστασης της Κρήτης», στα *Πεπραγμένα Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Δ' (1968), σ.σ. 421-429, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, επιμ. Θ. Δετοράκης-Α. Καλοκαιρινός, Ηράκλειο 2001 και για τη βιβλιογραφία της περιόδου, βλ. Τωμαδάκη Ν., «Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των Κρητικών Επαναστάσεων. Α'. Βιβλιογραφία αναφερομένη εις τα γεγονότα των ετών 1895, 1896, 1897 και 1898», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, τ. Α' (1938), σ.σ. 530-555 και τ. Β' (1939), σ.σ. 239-244.

απαράβατο όρο και προϋπόθεση την απομάκρυνση από την Κρήτη του τουρκικού στρατού, ο οποίος ήταν το σύμβολο της τουρκικής κατοχής αλλά και το στήριγμα των άτακτων και των Τουρκοκρητών. Η Κρήτη τέθηκε υπό διεθνή προστασία με διανομή των περιφερειών της μεταξύ των Δυνάμεων. Την περιοχή των Χανίων ανέλαβαν Γάλλοι, του Ρεθύμνου Ρώσοι, του Ηρακλείου Άγγλοι και του Λασιθίου Ιταλοί. Η Εκτελεστική Επιτροπή της Κρήτης εργάστηκε σκληρά για την οργάνωση των επιμέρους θεμάτων της διοίκησης του νησιού, σε στενή συνεργασία με τις κατά τόπους επαναστατικές επιτροπές και υπό την εποπτεία και την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Το πρόβλημα ήταν η ομαλή μετάβαση της εξουσίας στο πρόσωπο του Υπατου Αρμοστή.

Θ. Η ΣΦΑΓΗ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ 1898

Για την ομαλή μετάβαση της εσωτερικής διοίκησης της Κρήτης από το σουλτανικό σύστημα στο νέο καθεστώς της αυτονομίας, έπρεπε να εγκατασταθούν στις διάφορες θέσεις οι νέοι υπάλληλοι του Εκτελεστικού της Κρήτης. Καθώς απόσπασμα του αγγλικού στρατού εγκαθιστούσε στο Ηράκλειο τους φορολογικούς υπαλλήλους το πρωί της 25ης Αυγούστου 1898, εξαγριωμένοι Τούρκοι, με την παρότρυνση των τουρκικών στρατιωτικών και διοικητικών αρχών, κινήθηκαν σε μια πρωτοφανούς αγριότητας σφαγή του άμαχου πληθυσμού, σε εμπρησμούς και λεηλασίες σπιτιών και καταστημάτων των χριστιανών. των σωμάτων ήταν και ο Λυσίμαχος Καλοκαιρινός, Υποπρόξενος της Αγγλίας στο Ηράκλειο, καθώς και 17 Άγγλοι στρατιώτες. Ο αγγλικός στόλος αναγκάστηκε να κανονιοβολήσει την πόλη, ολοκληρώνοντας την καταστροφή.

Η μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου επέσπευσε τη λύση του Κρητικού Ζητήματος. Τα διεθνή ειδησεογραφικά πρακτορεία παρουσίασαν το δράμα της πόλης του Ηρακλείου με τα μελανότερα χρώματα και δημοσίευσαν καταλόγους των θυμάτων και των προσφύγων.

Η πόλη τέθηκε υπό την αυστηρή επιτήρηση των στρατευμάτων των Μ. Δυνάμεων και άρχισαν ανακρίσεις για την ανεύρεση και τιμωρία των πρωταιτίων. Το Εκτελεστικό της Κρήτης απηύθυνε αγωνιώδεις εκκλήσεις προς τον κρητικό λαό, σε μια προσπάθεια να συγκρατήσει τα εξημμένα πνεύματα, να ελέγξει με ψυχραιμία την κατάσταση και να επισπεύσει την τιμωρία των ενόχων, ικανοποιώντας το περί δικαίου

αίσθημα του χριστιανικού στοιχείου.¹⁶² Η διαδικασία της τιμωρίας των ενοχών άρχισε στις 8 Σεπτεμβρίου 1898. Απαγχονίστηκαν 17 σημαίνοντες τουρκοκρητικοί, που θεωρήθηκαν

¹⁶² Κρητικός Κώδιξ..., ό. π. βλ. Ο Πρόεδρος τον Εκτελεστικού Ιω. Σφακιανάκης προς τους χριστιανούς της Κρήτης (7/9/1898):

πρωταίτιοι και υποκινητές των βαιοπραγιών, ενώ πολλοί άλλοι καταδικάστηκαν σε πολυετείς φυλακίσεις και εξορίες

Παράλληλα με την τιμωρία των πρωταιτίων, οι Μεγάλες Δυνάμεις αποδέχθηκαν το πάγιο αίτημα των χριστιανών της Κρήτης για την απομάκρυνση του τουρκικού στρατού, παρά τις πολλές επιφυλάξεις και τις παρελκυστικές κινήσεις της αγγλικής διπλωματίας. Ο δρόμος προς την ελευθερία είχε οριστικά ανοίξει, όταν στις 2 Νοεμβρίου 1898 και ο τελευταίος Τούρκος στρατιώτης εγκατέλειπε οριστικά την Κρήτη στις 5 Νοεμβρίου 1898 οι Κρήτες κατέθεσαν τα όπλα, υπακούοντας στην εντολή του Εκτελεστικού, για να διευκολυνθεί η ομαλή μεταβίβαση της εξουσίας στον εντολοδόχο των ΜΕΔ πρίγκιπα Γεώργιο, ο οποίος έφτασε στην Κρήτη ένα μήνα αργότερα, στις 9 Δεκεμβρίου 1898.

«Η στάσις μας πρέπει να είναι Αυστηρώς αμυντική. Έχομεν μέγα συμφέρον να μη διαταράξωμεν την αρξαμένην ενέργειαν των Δυνάμεων, αλλά να αναμείνωμεν ησύχως το αποτέλεσμα και τότε να αποφασίσωμεν μετά ψυχραιμίας τον δρόμον που θα βαδίσωμεν...».

Έγγραφο του Μητροπολίτη Κρήτης Ευμένιου Ξηρουδάκη προς τον πρόξενο της Αγγλίας Sir Alfred Billioti: «...δηλούμεν τη Υμετέρα Εξοχότητι ότι καίτοι πολυάριθμοι χριστιανοί από τοσούτων ημερών έχουσι συγκεντρωθή ενταύθα, εις ουδέν απολύτως διάβημα κατ' ουδενός μουσουλμάνου ούτε στρατιώτου ούτε πολίτου έχουσι προβή, ει και βαρέως φέρουσι και υπέρμετρος αλγούσι επί ταις του Ηρακλείου τραγικαίς σκηναίς, όπερ δεικνύει ότι βαθέως συναισθάνονται το κρίσιμον των περιστάσεων και συνάμα την απόλυτον πεποίθησιν επί την παρομιώδη αγγλικήν αυστηρότητα και δικαιοσύνην...».

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ (1897)

Οι Μεγάλες Δυνάμεις εφαρμόζοντας το σχέδιο της κατοχής του νησιού, μετά την άρνηση των Κρητικών να δεχτούν την αυτονομία ή την ηγεμονία ως λύσεις, κατέλαβαν τις τρεις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο και ειδοποίησαν τους Έλληνες, που είχαν αρχηγό τους τον Τιμολέοντα Βάσσο, ότι απαγορεύεται η προσέγγισή τους σε απόσταση μικρότερη των έξι χιλιομέτρων. Τα δύο αντιμαχόμενα μέρη, Ελλάδα και Τουρκία, ειδοποιήθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις να μην στείλουν άλλη στρατιωτική βοήθεια στο νησί, καθόρισαν ζώνες γύρω από τα φρούρια, ενώ ταυτόχρονα η προσέγγισή τους απαγορεύτηκε αυστηρά.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις επιτέθηκαν στις 9 Φεβρουαρίου στο «Επαναστατικό Στρατόπεδο» του Ακρωτηρίου και πρόσφεραν την βοήθειά τους στους Τούρκους στο Σέλινο και την Σητεία, που πολιορκούνταν υποδηλώνοντας την ανθελληνική τους στάση. Κι ενώ ο αγώνας βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη και μάχες διεξάγονταν στην περιοχή Ηρακλείου, ο Σπύρος Καγιαλές έκανε το κορμί του ιστό και ύψωσε στο στρατόπεδο του Ακρωτηρίου σημαία, την οποία έριξαν οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Οι Τούρκοι της πόλης έκαναν επιδρομές στα περίχωρα, Μαλεβύζι, Πεδιάδα και Τέμενος, προκαλούσαν καταστροφές και λεηλασίες, αφού ο Άγγλος συνταγματάρχης δεν τους εμποδίζει. Οι μάχες ήταν λυσσώδεις μεταξύ των Ελλήνων και των Τουρκοκρητικών, που υποστηρίζονταν από τον τουρκικό στρατό του Σκαλινίου.¹⁶³

Ο ατυχής Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 είχε ως αποτέλεσμα να αναγκάσει τους Έλληνες να αποσύρουν τις δυνάμεις του στρατού τους από την Μεγαλόνησο.¹⁶⁴

¹⁶³ Ηλ. Βουτιερίδης, Ημερολόγιο του Τάγματος των Επιλέκτων Κρητών (Ο αγών της Κρήτης κατά το 1897 εν ταις Ανατολολοκαίς Επαρχίαις), εν Αθήναις 1898, εκδότης Σπ. Τσαγκαράκης, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, σελίδες 368 (και εκδ. Ν. Υόρκης 1919)

¹⁶⁴ Η αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων έγινε στις 21 Απριλίου 1897 και μαζί με το τραγικό αποτέλεσμα της έκβασης του πολέμου μπορούν να θεωρηθούν οι αιτίες που η επανάσταση ατόνισε και τελικά δεν πέτυχε τους στόχους της. Διαψεύστηκαν οι ελπίδες και τα οράματα για τη ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και έτσι οι

Η μεταστροφή της διεθνούς κοινής γνώμης κατά της Τουρκίας δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες για το Κρητικό ζήτημα, αφού οι σφαγές των Αρμενίων συνέτειναν στην επανεξέταση των κρητικών πραγμάτων.

Οι εξελίξεις ως τον Ιανουάριο του 1897 ήταν ραγδαίες. Οι ΜΕΔ πίεσαν την Πύλη να προβεί σε υποχωρήσεις και να εφαρμόσει τη σύμβαση της Χαλέπας. Η Τουρκία διόρισε διοικητή στο νησί το Γεώργιο Βέροβιτς. Η Ελλάδα ήθελε να αποφύγει τη διαρροή εθελοντών και πολεμοφοδίων στο νησί, αλλά ήδη ο Καλομενόπουλος είχε ήδη αναγνωριστεί ως γενικός αρχηγός Αμαρίου του Ρεθύμνου. Οι Κρήτες καταρτίζοντας σχέδιο αιτημάτων στο Φρε του Αποκόρωνα και υπέβαλαν υπόμνημα στου πρόξενους και το γενικό διοικητή. Οι Έλληνες αξιωματικοί, παρά την ουδέτερη στάση Δηλιγιάννη κατέρχονται στο νησί ενώ η Αγγλία πιέζει για τη διακοπή των αποστολών.

Η Επιτροπή Μεταπολιτεύσεως την 17η Αυγούστου 1896 εκλέγει πρόεδρο της τον Μανούσιο Κούνδουρο και στην 26η του ίδιου μήνα αποδέχεται τον Οργανισμό νέου πολιτεύματος και η διευθέτηση του Κρητικού ζητήματος φαίνεται να κερδίζει έδαφος αν και η έντονη αγανάκτηση του λαού στις καταπατήσεις της Πύλης για τη λειτουργία. Ο των δικαιοδοτικών αρχών οδήγησε στη σφαγή του Ηρακλείου τον Ιανουάριο του 1897. Ο γάλλος πρεσβευτής Cambon και ο στρατιωτικός ακόλουθος της αυστριακής πρεσβείας, αν και δηλώνουν ότι ήταν προμελετημένο σχέδιο, δεν αποβιβάζοαν τα αγήματα από τα πλοία τους ενώ ταυτόχρονα η κυβέρνηση Δελιγιάννη κινητοποιείται μετά από τις συντονισμένες προσπάθειες του Άθω Ρωμανού, του Δημητρίου Ράλλη, του Στάη και του Θεοτόκη, οι οποίοι μετά και την έκκληση του Γεννάδη, προξένου της Ελλάδας στα Χανιά, μείωναν έντονα την άμεση αποστολή δύναμης στο νησί.

Ο συνδυασμός των ανθρώπινων απωλειών και καταστροφών και η δεδομένη αδυναμία των στρατιωτικών τουρκικών δυνάμεων να υπερασπίσουν τον ομόθρησκο πληθυσμό τους στην ύπαιθρο χώρα, οδήγησαν στην αποστολή της Ελληνικής δύναμης ως ειρηνοποιός ενέργεια για τα δύο στοιχεία του νησιού¹⁶⁵. Ο ελληνικός στόλος υπό τον

Κρητικοί αναγκάστηκαν να δεχτούν ότι απέρριπταν, την αυτονομία. Στους Αρμένους, στις Αρχάνες και στο Μελιδόνι με ομόφωνη απόφαση δέχτηκαν την αυτονομία με τον όρο να απομακρυνθούν τα τουρκικά στρατεύματα από το νησί. Οι λεπτομέρειες του νέου πολιτεύματος και της διακυβέρνησης ήταν χρονοβόρες και έτσι ορίστηκε η διακυβέρνηση του νησιού προσωρινά από το «Εκτελεστικόν», που το αποτελούσαν ο Ελ. Βενιζέλος, ο Ι. Ζαχαράκης, Ι. Σφακιανάκης, ο Γ. Μυλογιαννάκης, Ν. Γιαμαλάκης και ο Γ. Χατζηδάκης. Το «Εκτελεστικόν», ύστερα από συνεννόηση με τους ναυάρχους, έκανε τα πρώτα βήματα οργάνωσης με την μεταβίβαση εξουσιών από τους Τούρκους, οι οποίοι αντιστάθηκαν και συγκρούστηκαν με τους Άγγλους. Οι Τούρκοι αντέδρασαν πυρπολώντας και ληλατώντας όλα τα σπίτια και τα καταστήματα του δρόμου προς το λιμάνι (25 Αυγούστου). Ο Λυσίμαχος Καλοκαιρινός, ο Άγγλος πρόξενος, σφάχτηκε αφού το αγγλικό προξενείο πυρπολήθηκε. Η Αγγλία αντέδρασε απαγχονίζοντας δεκαεπτά Τουρκοκρητικούς και καταδικάζοντας πολλούς.

¹⁶⁵ Βλ. Κ. Ε. Παδουβάς, Κρήτη 1897-1913 Πολυεθνικές Ένοπλες Δυνάμεις κατοχή - αυτονομία - Ένωση με την Ελλάδα, Αθήνα 1997, σ.39-40

μοίραρχο Ράινεκ εξερέθισε τις πολυεθνικές δυνάμεις στη Μεγαλόνησο¹⁶⁶. Οι μονομερείς προθέσεις των Ελλήνων, η προσπάθεια της Πύλης για μεταφορά εξουσιών στις ΜΕΔ, ο κομματικός φανατισμός της Ελλάδας και η τουρκική προπαγάνδα όριζαν την ιδιαιτερότητα της θέσης του Κρητικού Ζητήματος, που μετεξελίχτηκε σε κηδεμονία και υποταγή του κρητικού λαού στις ΜΕΔ.

Έτσι η αποστολή ελληνικής δύναμης στο νησί σε περίοδο ειρήνης, δηλαδή χωρίς να είχε προηγηθεί κήρυξη πολέμου, ήταν τόλμημα για τη διεθνοποίηση του Κρητικού ζητήματος. Βέβαια, το αναφαίρετο δικαίωμα της σωτηρίας των ομοεθνών από τη γενοκτονία ήταν ελληνικό θέμα και η λογική ενίσχυσης και προστασίας του αγώνα όρισε την αποστολή στρατού κατοχής στο νησί με αρχηγό τον Τιμολέοντα Βάσσο¹⁶⁷. Τα ελληνικά πλοία «Πέλοψ» «Θησεύς» και «Θέτις» επιτηρούμενα από το αγγλικό τορπιλικό Dragon πληροφορούνταν τα διαβήματα προς την Ελλάδα αλλά και προς το προωθημένο αρχηγείο της μοίρα των τορπιλοβόλων υπό τον πρίγκιπα Γεώργιο, ότι ο άγγλος ναύαρχος Harris θα εμπόδιζε αποβίβαση του ελληνικού σώματος στα Χανιά, οπότε και κάνουν νυχτερινή αποβίβαση στις 2 Φεβρουαρίου 1897. Η διεθνής κατοχή της Κρήτης¹⁶⁸ ήταν γεγονός και προκλητικά αποφασισμένη για τη δημιουργία ουδέτερων ζωνών. Οι αρχηγοί των ναυαρχικών ήταν της Αγγλίας Χάρρις (R. Harris), Γαλλίας Ποτιέ (Ed. Pottier), της Γερμανίας Κέλνερ (Kellner), της Αυστροουγγαρίας Χίνκε (Hinke), που κατέλαβαν τις μεγαλύτερες πόλεις της Κρήτης, υψώνοντας τις σημαίες τους στα φρούρια Χανίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου. Η αρχική στόχευση με την κατάληψη των Χανίων και τη μετέπειτα διαπραγματευτική λύση του κρητικού ζητήματος αν και ενισχύονταν από τις επιτυχίες των κρητικών επιχειρήσεων και τις μυστικές επαφές των εκπροσώπων τους στις ΜΕΔ δεν έλυναν το ζήτημα αλλά τουλάχιστον παρωθούσαν στην διαφοροποιημένη και πιο ευνοϊκή στάση των ΜΕΔ. Θεωρήθηκε σκόπιμο να αποτυπωθεί η κατάσταση στο νησί σε αυτή την κρίσιμη στιγμή που μέσα από το αρχείο του στρατηγού Τιμολέοντος Βάσσου και να παρουσιαστούν ενδεικτικά επίσημα έγγραφα χρονολογικά ταξινομημένα. Η αναδίφησή τους οδήγησε στη διαπίστωση ότι τα προβλήματα στο πεδίο της μάχης ήταν συνυφασμένα με την κάλυψη βιοποριστικών αναγκών, πολεμοφοδίων αλλά και ανεπάρκειας ενημέρωσης. Ο συντονισμός ήταν δύσκολος, αλλά και

¹⁶⁶ Τα πλοία των ΜΕΔ δεν επαρκούσαν για να μεταφέρουν τους πολυάριθμους δυστυχείς πρόσφυγες από την Κρήτη σε ελληνικά λιμάνια, γι' αυτό ζήτησαν τη συνδρομή της Ελληνικής Κυβέρνησης, να στείλει ελληνικά πλοία στα Χανιά, αναγνωρίζουσες έτσι έμμεσα το δικαίωμα της Ελλάδας να επεμβαίνει στο νησί σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο.

¹⁶⁷ Αντιστράτηγος Τιμόλεων Βάσσος, Αθηναίος (1836-1929), ήταν γιος του οπλαρχηγού της επανάστασης του 1821 στην Εύβοια Βάσσου Μαυροβούνιου. Η δύναμη ήταν 113 αξιωματικοί, 1353 οπλίτες και 9 ορειβατικά πυροβόλα. Αναλυτικά βλ. Κ. Ε. Παδουβάς, ο.π. σ.50 και ΙΕΕ τομ. ΙΔ' σ. 120

¹⁶⁸ Το κρητικό ζήτημα είχε χαρακτηριστεί διεθνές από τις ΜΕΔ, οπότε και η Ελλάδα αποκτούσε δικαίωμα της επεμβάσεως για τη σωτηρία των αποδεκατιζόμενων Κρητικών Στρέϊτ Revue generale de droit internationale public (Ιαν. 1906, σ18).

η επαναστατική επιτροπή σε συνεργασία με τον αρχηγό του στρατού κατοχής κάνει πολλές προσπάθειες να επαναυπωθεί τους στόχους και τις δράσεις. Η αποστολή αυτού του σώματος κατοχής συνοδεύτηκε από διαμαρτυρία της Τουρκίας προς τις ΜΕΔ, την ανάληψη της διοίκησης της Κρήτης από το Φωτιάδη από τη μια μεριά και από την άλλη με τη γαλλορωσική πίεση στην Αγγλία για αποκλεισμό του Πειραιά και τη δήλωση της τελευταίας ότι δε θα προέβαινε σε αποκλεισμό αν δε λυνόταν το κρητικό ζήτημα. Η θέση της Αγγλίας ήταν ότι η Κρήτη, αφού γινόταν προνομιούχος περιοχή, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Γερμανία δεν αναλάμβανε πρωτοβουλίες, ήταν εναντίον κάθε συμβιβασμού γιατί ο στόχος ήταν η ανατροπή του αγγλόφιλου Γεωργίου και η ανάρρηση στη θέση του, του γερμανόφιλου Κωνσταντίνου. Πάντως, όταν ο Τιμολέων Βάσσος ανακαλείται στις 21 Απριλίου 1897, το ξέσπασμα του ελληνοτουρκικού πολέμου, κρητικός λαός απογοητεύεται, αφού ουσιαστικά είχε χαθεί το σύμβολο της κοινής μοίρας των ομογενών λαών¹⁶⁹. Η Διεθνής Στρατιωτική – Αστυνομική Επιτροπή¹⁷⁰ ήταν η επόμενη κίνηση των ΜΕΔ, που κατέθεσαν και που θα λειτουργήσει ως την αυτονομία.

Η δράση του ελληνικού στρατού στη Μεγαλόνησο και ο Τιμολέων Βάσσος¹⁷¹

Η Κρήτη ήταν ήδη ενταγμένη στο γενικότερο σχέδιο της εθνικής απελευθέρωσης, το οποίο το 1897 σ' ότι αφορά τη Μεγαλόνησο βρισκόταν στο τελικό στάδιο της υλοποίησής του. Η εθνική αποκατάσταση για το νησί πλησίαζε με τη μορφή της ενσωμάτωσης στο ελληνικό κράτος-έθνος¹⁷². Η ελληνική εξωτερική πολιτική στην περίπτωση της Κρήτης κι όχι μόνο σ' αυτήν, διασταυρωνόταν με τα γεωπολιτικά οικονομικά και στρατιωτικά συμφέροντα την Μ.Δυνάμεων¹⁷³. Στην αρχή της τελευταίας φάσης του Κρητικού Ζητήματος εντάσσονται και τα κάθε είδους έγγραφα που συνέτασσε κι απηύθυνε ο στρατηγός Τιμολέων Βάσσος, υπεύθυνος της στρατιωτικής οργάνωσης του αγώνα στη Μεγαλόνησο, στο οποίο είχε ανατεθεί από το ελληνικό Βασίλειο η υπόθεση της Κρήτης ή που απηύθυναν στον Αρχηγό από τα στατόπεδα των μαχών.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Κ.Ε. Παδουβά, ο.π., σ. 88

¹⁷⁰ Συγκροτήθηκε με διάταγμα της 31/8/1897 και αποτελούνταν από το Γάλλο, Ρώσο, Γερμανό, Ιταλό, Αγγλό και Αυστροούγγρο αξιωματικό

¹⁷² .Βλ. ενδεικτικά και κατ' αρχήν Κων/νος Τσουκαλάς, εξάρτηση και αναπαραγωγή, Αθήνα 1977, (εκδ. Θεμέλιο), σ. 53-54.

¹⁷³ .Βλ. Κώστας Εμμ. Παδουβάς, κρήτη 1897-1913, Πολυεθνικές Ένοπλες Δυνάμεις. Κατοχή- Αυτονομία- Ένωση με την Ελλάδα, Αθήνα 1997, σ. 26

¹⁷⁴ Η σφραγίδα του Στρατού Κατοχής είναι στρογγυλή, φέρει στο κέντρο της το εθνόσημο με το σταυρό στα κέντρο, που στο επάνω μέρος του υπάρχει μια βασιλική κορώνα, ενώ δεξιά και αριστερά εικονίζονται αγάλματα θεών. Κυκλικά φέρει τις λέξεις Ο ΑΡΧΗΓΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ενδεικτικά παρουσιάζω ευάριθμα έγγραφα¹⁷⁵ που απέστειλε ο Τ. Βάσσος σε αρμόδια πρόσωπα, αρχές, φορείς ή που δέχτηκε από οργανώσεις και επιτροπές προκειμένου να επιτευχθούν οι σκοποί και οι στόχοι που είχαν τεθεί.

ΕΓΓΡΑΦΟ 1

Εγκύκλιος Αθην

Εν ονόματι τη Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Α΄

Τ.Σ

αριθμ.Πρωτ.117

7/III/97.

Απαγορεύεται αυστηρότατα εις πάντα / Χριστιανόν
διαμένοντα ην Ακρωτηρίω η μετά/των Τούρκων
συγκοινωνία ή καθ' οιονδήποτε ή καθ' οιονδήποτε τρόπον
συννενόηση και την ανταπόκρισιν μετά των
/αιωνίων τούτων εχθρών της πατρίδος.

Ο παραβάτης της διαταγής ταύτης θέλει θεω/ρήσθαι προδότης
της πατρίδος θέλουσι επεβάλλεσθαι αυτώ αι υπό των ελληνικών
Νόμων οριζόμεναι ποιναί.

Επίσης αυστηρότατα απαγορεύεται εις/ πάντα Χριστιανόν
διαμένοντα εν Ακρωτη/ρίω να ερχηται εις συννενόσιν μετά Ευρω-
/παίων, εξερχομένων εκ των πολεμικών πλοί- /ω εις την παραλίαν,
ανευ εντολής της διοι-/κητικής επιτροπής. Ο παραβάτης θέλει
τι/μωρείσθαι αυστηρώς. Εν Κορακαίς 3 Μαρτίου 1897./

Η

Διοικητική Επιτροπήν Ακρωτηρίου εις/ του εν αυτώ
επαναστατικού στρατοπέδου.

Α. Γ. Σηφάκης

Χαρ. Παπαδάκης / ο Γεν. Γραμματεύς

Ν. Πιστολάκης Κων. Μ. Φούμης

Ελευθέριος Βενιζέλος

Γ. Μ. Μυλωνογιαννάκης

¹⁷⁵ Τα έγγραφα που παρουσιάζονται αντλήθηκαν από το Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη με την καθοριστική βοήθεια της κ. Βαλεντίνης Τελίκα.

ΕΓΓΡΑΦΟ 2

Τ.Σ

Αρ.Πρωτ.24

28/Π/97

Αίτησις

Νικοδήμου Ι.Με-/
τζιδάκη, Ηγουμέ-/
νου της Οδηγήτριας
Ιεράς Μονής Γωνι-/
ας Κισσάμου

Εκ των μοναζόντων και/ κατοικούντων εν τη ητιν προ-/ίσταμαι Ιερά Μονή Γωνιάς/ δέκα πέντε είναι οπλοφο-/ροι και επειδή στερούν-/ ται φυσιγγίων, παρακα-/λώ θερμώς την υμετέραν/ εξοχότητα όπως παρε-/καλούμενοι διατάξη τον εν ταύτα Διοικητήν των υλι-/κών του πολέμου να μας ράσχη πέντε κιβώτια/ φυσίγγια εγνωρίζοντες/ τη Υμ.Εξοχότητα ότι/ όσα φυσίγγια είσχομεν/ερρίφθησαν εις Βουκολι-/καις και Κάνδανον, ευελ-πιστούντες ότι ικανοποι-/ήσεται η αίτησις μας/αύτη.

Υποκλινούμεν Ευσε-/βεστάτως

Ο παρά τη Ιερά Μονή

Γωνιά Ηγούμενος¹⁷⁶

Νικόδημος Αλετζιδάκης

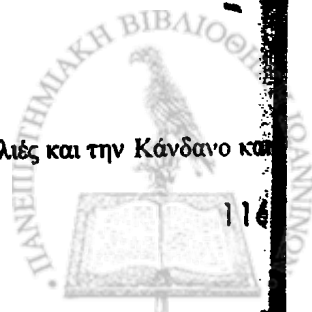
Τω

Εξοχωτάτω Αρχηγώ του/
Ελληνικού Στρατού της Κα-/
τοχής Κυρίω Τιμ. Βασ-/
σω./

Εξοχώτατε,

ΕΓΓΡΑΦΟ 3

¹⁷⁶ Ο Ηγούμενος Μονής Γωνιάς ζητά φυσίγγια γιατί οι μοναχοί πολέμησαν στις Βουκολιές και την Κάνδανο και έχουν τώρα έλλειψη πολεμοφοδίων

Εν Λουτρῷ τη 28 Φεβρουαρίου 1897

Τ.Σ

Ο

Αρχηγός Δημήτριος Μπαλίλης

Αριθ. Πρωτ.25

Διοικητής του εν Λουτρῷ Σφακίων

2/III/97

αποσπάσματος

Προς

Τον κ. Συνταγματάρχην Αρχηγόν του Στρα-/

Του Κατοχής Κρήτης

Εις Αλικιανόν

Λαμβάνω την τιμήν κ. Αρ-

Περί των κατοίκων νησίδος Γαύρου
χήγέ να σας γνωρίσω ότι χθες προ-
σήλθον πλείστοι κάτοικοι της νη-
σίδος/Γαύρον ο μετ' παρίστησαν
ότι κινδυνεύου-/σιν ν' αποθάνω-
σιν της πάσης ελλείψει τροφάς
οιασ-δήποτε, κατά τας πληροφο-
ρίας δι' ση ας έλαβον παρά/ των
δι' ενταύθα προκρίτων αληθώς
υποφέρουσιν πολύ/ένεκα ελλεί-
ψεως τροφών δι' ο παρακαλώ
υμάς ίνα παραιτούμενοι διατά-
ζεται αν είναι δυνατόν να χο-/
ρηγηθή αυτούς ελάχιστον το
ποσόν αλεύρων προς προ-/ληψιν
συσωρεύσεως αυτών/ ενταύθα
και παρεμποδίσεως ημών προς
λειαν/ των τροφών αυτόθι
μεταβίβασιν.

Υπογραφή

Δημήτριος Μπαλίλης

ΕΓΓΡΑΦΟ 4

Αριθ.Πρωτ.28

Τ.Σ

3/III/97

Εν Ροδοβανίω 2 Μαρτίου 1897

Σεβαστέ μοι Κύριε Αρχηγέ

Σας παρακαλώ να δώσητε σπουδαίαν προσοχήν/εις την πρότασιν και παράκλησίν μου.

Εν τη επαρχία μου υπάρχει σήμερον και προ πολλών/ημερών μεγάλη πείνα ένεκεν ελλείψεως άρτου. Υπάρχου/σιν οικογένειαι αύτινες εστερήθησαν του άρτου προ/μηνός τρέφονται δε με χόρτα και έλαιον, έτεροι δε προ/ 15 και 10ημερών. Σήμερον καθ' άπασαν την επαρχίαν/δεν ευρίσκονται ουδέ 50 οικογένειαι έχουσαι άρτον./ Αλεύρα ου έμποροι δεν έφεραν ουδέ θα φέρωσι. Τι θα/ απογείνη αυτός ο Κόσμος; Επισωρεύονται σάκκοι α-/λεύρων εις Σούγιαν μετακομιζόμενθα εκ Σφακίων. Τα φυλάττει ο στρατός. Ο λαός πεινών τρέχει και ζητά αλλ' / η άρνησις της χορηγίας τους απογοητεύει τον/ ταράττει, μαίνεται. Κι όμως σέβεται τον στρατόν. Προτείνω λοιπόν, και σας παρακαλώ να γείνη δεκτή/ η πρότασή μου, να διατάξη τον ενταύθα θα προΐστα-/μενον ως παραλαμβάνοντα τα άλευρα, πετσιά, κ.λ.π./κ. Αξιωματικό/ να παραχωρήση ποσόντι και την / επαρχία μας Σέλινον ίνα διανεμηθή προς πάντας. /Ανάγκη όμως να ορισθή το ποσόν των σάκκων/ και να διαταχθή ίνα αυτός ούτος ο κ. Αξιωματικό/ κάμνη τη διανομήν, κατά Δήμους και χωριά, λαμ-/βάνων υπόψη τους κατοίκους εκάστου χωρίου/ εκ των υπάρχόντων παρά τοις Δημάρχοις, προ/ δύο μηνών δε γενομένων, έπισήμως εκλογικών/ καταλόγων εκάστου Δήμου. Η όπως υμείς άλλως/ εγκρίνητε να διανεμηθή. Τούτο μόνον είνε ανάγκη/ να γείνη. Να χορηγηθώσιν άλευρα./ Ιδιαίτέρως δε παρακαλώ υμάς ίνα ευαρεστηθήτε/ και μοι χορηγήσητε τέσσαρας σάκκους αλεύρων/ αποκλειστικώς δι εμέ. Έχω μαζί μου διαρκώς/ οκτώ εθελοντές ξένους ούς τρέφω. Χρήματα εξ/ εκείνων δεν έλαβον ουδέ από άλλο μέρος. Υποφέρω/ προ πολλού. Ότε ήμην εις Πλατανιά σας υπέβαλα/ αίτησιν να με πληρώσητε 16 όπλα Γκρα τα/ οποία ηγόρασα επιπιστώσει αντί 3 ¹/₂ μετ.ζητίων/ και ων τ αντίτιμον οφείλω, τότε δε, μα υπειχεσθ/τε ότι, όταν λάβητε χρήματα, θα μοι τα πληρώσητε. Υπενθυμίζω υμίν τούτο και αύθις σας παρακα-/λώ να μοι δεθή το ποσόν των όπλων. Τους σάκ-/κους αλεύρων και τα 10 ζεύγη πετσιών θέλω δια τους/ εθελοντάς και δι εμέ αίτινες κ υποφέρομεν εξ άρτον/ και εξ ανυποδησίας. Υπέρ πάντα έτερον Αρχη-/γόν Σελίνου εγ εξετέλεσα το καθήκον μου/ Τούτο δε δύνανται να το ομολογήσωσιν οι κ.ι Μανουσογιαννάκης, Τσόντος, Μαρκουλάκης, Αξιωματικοί/ και λοιποί εθελονταί και ξένοι

Ευελπιστών' ότι/ θέλει γείνει δεκτή και η πρότασις και η αίτησίς μου.-
Υποσημειούμεθα ευσεβάστως

Ο Αρχηγός Σελίνου
Αριστείδης Κριάρης

Η οικτρή κατάσταση των κατοίκων της επαρχίας Σελίνου υποφέρουν από την έλλειψη τροφίμων και λημοκτονούν. Ο Αρχηγός Σελίνου Αριστείδης Κριάρης παρακαλεί τον Τιμ. Βάσσο να τους δοθούν τρόφιμα, αλλά και πολεμοφόδια. Η επιστολή γράφτηκε από το Ρόδοβάνι Σελίνου στις 2 Μαρτίου 1897 αποτελείται από δύο φύλλα, έχει διαστάσεις 27,5x21,5 και φέρει στρογγυλή σφραγίδα του Αρχηγού της Στρατιωτικής Κατοχής της Κρήτης στο πρώτο φύλλο, ενώ στο δεύτερο φύλλο φέρει στρογγυλή σφραγίδα του Αρχηγείου Σελίνου Κρήτης, η οποία έχει με κεφαλαία έχει με κεφαλαία γράμματα τις λέξεις «ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΣΕΛΙΝΟΥ ΚΡΗΤΗΣ» γύρω κυκλικά, ενώ στο κέντρο υπάρχει μια εικόνα με δύο, παλάμες ενωμένες, ένας χαιρετισμός δηλαδή και οι λέξεις «ΕΛΛΑΣ» επάνω και «ΚΡΗΤΗ» κάτω.

Ο Αρχηγός Σελίνου όμως είχε συχνή αλληλογραφία¹⁷⁷ με τον Τιμ.Βάσσο, γιατί υπήρχαν ζητήματα που θα έπρεπε ο Αρχηγός της στρατιωτικής κατοχής να γνωρίζει. Τα ζητήματα ανατίθενται σε έγγραφο του Αριστείδη Κριάρη που απέστειλε στον Τιμ.Βάσσο στις 3 Απριλίου 1897 με αριθ. Πρωτ. 199 και το οποίο παρελήφθη στις 6 Απριλίου, ενώ ο Τιμ. Βάσσος απάντησε την επομένη ακριβώς ημέρα. Το πρώτο ζήτημα ήταν οι αγοραπωλησίες που γίνονταν στο Διανισκάρι με Αξιωματικούς και ναύτες του στόλου, στους οποίους πουλούσαν οι κάτοικοι κρέας, χόρτα, αυγά, μυζήθρα. Επειδή η επικοινωνία αυτή βλάπτει την πατρίδα απαγορεύεται και όποιος δεν υπακούσει θα θεωρείται ότι προδίδει την πατρίδα. Ενημερώθηκαν για αυτή τη στάση οι κάτοικοι των χωριών Προδρομίου Πλατανιέ και Ασφενδυλιά, ενώ από το χωριό Ανύδρους γράφτηκε και Επιστολή προς τους Κυβερνήτες των Ευρωπαϊκών πλοίων.

Ένα άλλο ζήτημα που απασχολεί τον Αρχηγό Σελίνου είναι το ότι μερικοί Αρχηγοί μεταξύ των οποίων και ο Γεωργ.Γεωργακάκης δεν τον αναγνώριζαν ως Αρχηγό Σελίνου. Μάζεψαν υπογραφές, μάλλον πλαστές, και τις κοινοποίησαν με έγγραφό τους τονίζοντας ότι δεν τον αναγνώριζαν ως Αρχηγό Σελίνου τον κριάρη.

¹⁷⁷ βλ.Αρχείο Τιμ. Βάσου στη Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, αριθ.πρωτ.εγγράφου 48/25 Μαρτίου 1897.σ.2

Ο ίδιος ο Αρχηγός υποστηρίζει ότι αγνοεί αυτή την πράξη, που είναι φθονερή και δεν τον ενδιαφέρει αυτή η κακοήθεια αφού υπάρχει η αγάπη των συμπατριωτών του και το εκλογητήριο του με πάνω από 800 γνήσιες υπογραφές που τον αναγνωρίζουν ως αρχηγό Σελίνου. Μάλιστα προσφέρεται να το καταθέσει στον Τιμ. Βάσσο.

Επίσης, επισημαίνεται ότι η κατάσταση είναι συγκεχυμένη και υπάρχουν αντιφατικές διαδόσεις για τα διάφορα πολεμικά και πολιτικά γεγονότα. Γι αυτό ήταν σημαντική η διαφώτιση από την πλευρά του Αρχηγού της στρατιωτικής κατοχής.

Όσο για τις πολεμικές επιχειρήσεις πρότεινε να γίνει εκστρατεία με 100 ή 200 άνδρες πριν ή μετά το Πάσχα. Αλλά υπογραμμίζεται ότι για το Πάσχα θα χρειαστούν τουλάχιστον δύο εικοσόφραγκα.

ΕΓΓΡΑΦΟ 5

Τ.Σ

Εν ΑληκIANΟΥ τη 12 Μαρτίου 1897

Κύριε Αρχηγέ

ως φαίνεται εκ της συνδιαλήξεως της λα-/
βούσης χώρων μεταξύ της επιτροπής του/
στρατοπέδου Ακρωτηρίου και των κ. Ναυάρ-
χων ταχέως ο των / εν Ακρωτηρίω προφυ-
λακών μας Τουρκικός στρατός θ' αντικατα-
σταθῇ ταχέως υπό Ευρωπαϊκού στρατού/ εις
την αντικατάστασιν τούτον δεν έχομεν ποιοι
ν' αντιτάξωμεν/αντίστασιν. αλλ' αν μετά την
αντι-/κατάστασιν τούτων ο Ευρωπαϊκός/
στρατός ζητήση να προχωρήση/ προ τας
θέσεις ημών είμεθα α-/ποφασισμένοι ν' α-
ντιτάξωμεν εις την βίαν προστατεύοντες υπό
την εθνικής ωφέλεια ε-/λεύθερον ήδη έδα-
φος του Ακρωτηρίου./ Υποστηρίζομεν ότι η
κατάστασις ημών/ δεν θα παραταθεί επί
πολύ ως εκ/ της γεωγραφικής θέσεως του
Ακρω/τηρίου, αλλά νομίζομεν καθήκον/
τιμής δι' ημάς να μην αφήσωμεν να ειδο-
ποιηθώσιν αι εθνικαί ση-/μαίαι από των

σημαίων εις τα ο-/ποία κομίζουσι σήμε-
ρον οι περηφανώς εν Ακρωτηρίω. Άλλως
τε συντάσσοντες απεγνωσμένοι από-/
στασιν και δημιουργούντες τω Ακρω-/
τηρίω νέον Αρκάδιον ίσως προς-/ φέρω-
μεν εις τον αγώνα λυσιτελή υ-/πηρεσίαν
εξεγείροντες την Ευρωπαϊ-/κήν κοινήν
γνώνην κατά της βδε-/ληράς συμπερι-
φοράς της επίσημης/ Ευρώπης. Ουδέν
ήττον πέπρασμεν/καθήκον ημών να
ζητήσωμεν/.ως του ζητήματος τούτου
τέλειαν γίνω-/μεν υμών, μόνοι αρμο-
δίως να διά-/θεστή οριστικώς την
χείαν του των/ Ακρωτηρίω Στρατο-
πέυδουσιν.

Οι απεσταλεμένοι οι του και
Ακρωτηρίου Στρατοπέδου.

Γ.Μηλονογιαννάκης
Ελευθ.Βενιζέλος

ΕΓΓΡΑΦΟ 6

Προς τον Αρχηγόν του Στρατού/
της Κατοχής κύριον Τιμ.Βάσσον
κλπ. κλπ. κλπ. ~

Αλικιανού

Ελήφθη σήμερον 12 Μαρτίου 1897

Απαντήσαι αυθις ότι είναι μερικά
πράγματα τα οποία κανείς/δεν εγνώ-
στη αρκούντως ως αυτή η απάντη-
σις εκείνην των αδικ να σας δια-

τάξω την υπευθυνότητα και την ..
είναι η δυνάμωμεν να .../ εις του
Ευρωπαϊκού Στρατού της Κατοχής

13 Μαρτίου 1897

Τιμ.Βάσσο

(υπογραφή)

Η ανησυχία είναι έκδηλη στο έγγραφο που αποστέλλεται από Αρχηγό Τιμ.Βάσου από τους Γ.Μυλωνογιάννη και Ελευθ.Βενιζέλο, οι οποίοι, εκτιμώντας την κατάσταση στην Κρήτη, εκτιμούν ότι η αντικατάσταση του τουρκικού στρατού από τον ευρωπαϊκό θα δημιουργήσει πολλαπλά ζητήματα και προτείνουν να ενημερωθούν όλοι οι Ευρωπαίοι, να ξεσηκωθεί η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και να αναλάβουν τη λύση του Κρητικού ζητήματος, οι ίδιοι οι Κρητικοί, οι οποίοι είναι οι αρμοδιότεροι ως οι κυριότεροι ενδιαφερόμενοι. Η εκτίμηση των δύο ανδρών θα επιβεβαιωθεί λίγο αργότερα από τις διπλωματικές αναταράξεις στο διεθνές επίπεδο για το Κρητικό Ζήτημα. Η λύση της αυτονομίας θα είναι μια ευρωπαϊκή πρόταση, που αν και θα βοηθήσει στην οργάνωση του κρητικού κράτους δεν θα επιφέρει γρήγορα την ποθητή λύση της ένωσης. Πάντως η διαφορά του Βενιζέλου με το Γεώργιο, αργότερα, για το θέμα αυτό βασίζεται ακριβώς σ' αυτή τη θέση, δηλαδή στην απόλυτη ανάληψη της ευθύνης της λύσης του ζητήματος από τους Κρητικούς και όχι από τους Ευρωπαίους, οι οποίοι πάντοτε είχαν βλέψεις προς τη Μεγαλόνησο.

Με εγκύκλιο της η Διοικητική Επιτροπή Ακρωτηρίου προς τους χριστιανούς κατοίκους του Ακρωτηρίου τονίζει ότι απαγορεύεται στους χριστιανούς του Ακρωτηρίου να συναναστρέφονται με Τούρκους και Ευρωπαίους ναύτες, γιατί σε κάθε άλλη περίπτωση θα εφαρμοστούν οι νόμιμες κυρώσεις.

ΕΓΓΡΑΦΟ 7

Εγκύκλιος Β^α

Εν ονόματι της Α.Μ. του βασιλείου των/

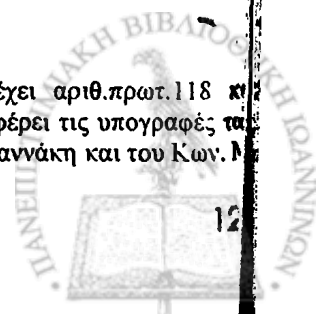
Ελλήνων Γεωργίων του Α

Τ.Σ

Αριθ.Πρωτ.118¹⁷⁸

Παραγγέλομεν εις τους χριστιανούς/

¹⁷⁸ Η εγκύκλιος φέρει σφραγίδα του Αρχηγού Στρατιωτικής κατοχής Κρήτης, έχει αριθ.πρωτ.118 και ημερομηνία 7 Μαρτίου 1897. Αποτελείται από ένα φύλλο διαστάσεων 30,5x20,5 και φέρει τις υπογραφές των Α. Γ. Σηφάκη, Χαρ. Ιω. Παπαδάκη, Ν. Πιστολάκης, Ελευθ. Βενιζέλου, Γ. Μ. Μυλωνογιαννάκη και του Κων. Μ. Φούμη.

7/ΠΙ/97

πλοιάρχους ταις λεμβούχαις τους ταξιδεύοντας από την παραλίαν του Α-/κρωτηρίου εις την παραλίαν του Αποκορώνου και τάναπαλιν να μη λαμβάν-/νωσι χρήματα παρά των ανδρών οι οποίοι-/οι θέλουν να έλθωσιν επί-κουροι εις το/ στρατόπεδον του Ακρωτηρίου και να μην/ παρεμβάλλουν εμπόδια εις τη διάβασιν/ των καθόσον θέλομεν εν εναντία περί-/ πτώσεως θεωρείν τούτας προδότας και επι-/βάλλει τα υπό των ελληνικών νόμων/οριζομένας ποινάς κατ' αυτών η τοιοι-/την./

Προς τούτας οφείλουν να περνούν όσον/οιόν το το ταχύτερον κατά προτίμησιν τον/ταχυδρόμον του στρατοπέδου Νικ.Τσαγκρά-/κην./

Εν Κορακιάς η 5 Μαρτίου 1897/

Η Διοικητική Επιτροπήν Ακρω-/ρίω και του εν αυτώ επαναστατικού στρατο-/πέδον.

(ακολουθούν οι υπογραφές)

Α.Γ.Σήφακας

Ο Γεν.Γραμματεύς

Χαρ.Ιω.Παπαδάκης

Κων.Μ.Φούμης

Ν.Πιστολάκης

Ελευθ.Βενιζέλος

Γ.Μ.Μυλωνογιαννάκης

Στη συνέχεια η ίδια Διοικητική επιτροπή εκδίδει ανακοίνωση στις 19 Απριλίου 1897 με αριθ.πρωτ.132 όπου αναλυτικά απαγορεύει τις συναναστροφές με τον ευρωπαϊκό στόλο. Το έγγραφο έχει υπογραφεί επίσης ως ακριβές αντίγραφο και από τον Γραμματέα του στρατοπέδου Ακρωτηρίου Ι.Γ. Ηλιάκη.

Η ανακοίνωση ήταν αυστηρή και ανέφερε: «Απαγορεύει αυστηρώς εις το εξής πάσαν συγκοινωνία/και επιμιξίαν δια ξηράς ή θαλάσσης εις πάντα οπλί-/την ή κάτοικον του Ακρωτηρίου μετά των πλη/ρωμάτων των Ευρωπαϊκών πλοίων ή μετά οιον/δήποτε Ευρωπαίον στρατιώτην άνευ ειδικής αδείας/ της Επιτροπείας του στρατοπέδου. Ο παραβάτης της /απαγορεύσεως ταύτης θέλει τιμωρείσθαι/ α' /δια την διαγραφήν αυτού εκ των καταλλήλων/του στρατοπέδου και της στερήσεως της υπηρεσίας/του./ β' δια της αφαιρέσεως του οπλισμού του./και /δια της δημοσιεύσεως υπέρ του στρατοπέδου των εμπορευμάτων, άτινα ήθελεν

καταληφθείν φέρων, επί-/φυλαττομένης και πάσης άλλης αυστηροτέρας ποινικής/καταδιώξεως
κατά τας περιστάσεις.

ΕΓΓΡΑΦΟ 8

Τ.Σ

Αριθ.Πρωτοκ.7

Προς 20/ΠΙ/97

Την Αυτού Μεγαλειότητα

Τον Βασιλέα των Ελλήνων

Μεγαλειότατε,

Οι εν Κρήτη κυβερνήται των διεθνών Στόλων διεβίβασαν προς/ τους κατοίκους της
Νήσου Κοινοποίησιν, δι ής γνωστοποιούσαν/ ότι «και Μεγάλοι Δυνάμεις έχουσιν αμετάκλητον
απόφασιν να/ εξασφαλίσωσιν την πλήρη Αυτονομίαν της Κρήτης υπό την επικυρι/αρχίαν του
Σουλτάνου και προσκαλούσι τους κατοίκους να/ καταθέσωσι τα όπλα και συγχρόνως
απειλούσιν ότι έχουσιν αρκού/ σαν εξουσίαν, όπως καταστήσωσι σεβαστάς τας αποφάσεις
των».

Η αλγεινή εντύπωσις, ην εις το έγγραφον τούτο των κ.κ.Ναυάρχων/προξένησεν εις
πάντας είναι, Μεγαλειότατε , απερίγραπτος!Τοιαύ/την συμπεριφοράν και στάσιν από μέρους
των Μ.Δυνάμεων προς λαόν/(χθιζά) μόλις και εις (πρώιζα) υπό τα εαυτών όμματα
απανθρώπως κατακρε-/ουρηθέντα υπό των οργάνων αυτού τούτου του Σουλτάνου, υπό την
επι-κυριαρχίαν του οποίου αξιούσι εις αύθις να υπαγάγωσιν ημάς, ουδ' εφαν-/ταζόμεθα, ουδ'
προσεδοκώμεν πώποτε! Και τι μεν προς τους κ.κ./Ναάρχους απηγήσαμεν δείκνυται εν τού
εγκλείσιου αντιγράφου/ της προς αυτούς απαντήσεως. Ήδη δε αποτενόμενοι εις προς την
υμετέραν Μεγαλειότητα υποβάλλομεν μετά βαθυτάτου σεβασμού τα επόμενα:

Εν πρώτοις μετ' άκρον σεβασμού εκφράζομεν τη Υμετέρα/ Μεγαλειότητι την άπειρον
και αϊδιον ημών ευγνωμοσύνης δι' όσα Αύ/ τη ενήργησε και εμόγησε και ου παύσει
ενεργούσα υπέρ της ημετέ-/ρας απελευθερώσεως από ζυγού ειδεχθούς και αποτροποαίου. Η
ευγνω-/μοσύνη ημών τε και των ημετέρων τέκνων επί τούτω, Μεγαλειότατε,/ είναι βαθειά και
ανέκφραστος εις εσαεί έσεται τοιαύτη, διότι κατά/ τας φοβέρας τούτας στιγμάς, ας διερχόμεθα
καθ' ας αυ μόνον υπό των σφαγέων ημών και δολοφόνων διωκόμεθα, αλλά και υπό τα

Ευρωπαϊκῶν, / ως μη ὀφείλε, Κυβερνήσεων, ο μόνος παρήγορος, προστάτης και αντιλήπτορ/
ανεδείχθη η Υμετέρα Μεγαλειότης!

Δεύτερον, Τολμώνεν, Μεγαλειότατε, ὅπως και αυθις δηλώσωμεν/ τη τε Υμετέρα
Μεγαλειότητι εις τη υπ' Αυτήν Κυβερνήσει ὅ,τι ω-/σάκις και δη προ πολλοῦ ἐτι δια
δημοψιφισμάτων εδηλώσαμεν, / ἥτοι ὅτι η ἀπόφασις ἡμῶν εἶναι πάντοτε σταθερά και
αμετάβλητος/ να μη αποδεχθώμεν δῆλον ὅτι ουδεμίαν ἄλλην λύσιν του ημετέρου/ ζητήματος
ει μη μόνην της ενώσεως της ημετέρας πατρίδος/ μετά του ελευθέρου ελληνικοῦ Βασιλείου. Η
ένωσις ην ο μόνος/ πόθος των ημετέρων πατέρων, η ένωσις και νυν εἶναι και ἡμῶν ο/ μόνος
διακαῆς πόθος. Ὑπέρ της ενώσεως ἐκεῖνοι ηγωνίσθησαν και/ ἀπέθανον, ὑπέρ ταύτης μόνης και
ἡμεῖς αγωνιζόμεθα νυν και εσμέν ἐ-/τοιμοι τα πάντα να υποστώμεν αγογγύστως, και αὐτόν τον
θάνατον.- Την αυ-/τονομίαν, ην ἤδη αι Μ. Δυνάμεις δι' ὅλων των δυνατῶν εκβιαστικῶν με -
/τρῶν ἐπιζητοῦσι να επιβάλωσιν ἡμῖν αποκρούομεν πάση δυνάμει και/ αποστέργομεν. Η
αυτονομία υπό οιανδήποτε τύπον και αν διαμορφωθεί, ὅσον/αρτία και αν καταρτισθῇ υπό των
Μ. Δυνάμεων αποχωρίζει ἡμᾶς της μητρός/ ἡμῶν Ελλάδος και καταδικάζει εις νέκρωσιν.
Εκτός δε τούτου, αντί του/ πλούτου των αγωγῶν, ον επαγγέλονται ἡμῖν οι κ. Ναύαρχοι δια της
αυ-/τονομίας, ἡμεῖς εκ ταύτης ουδέν ἕτερον προσδοκῶμεν ἢ νέα δεινά και / συμφοράς, νέας
καταστροφάς και ερημώσεις και, το φοβερώτερον νέαν υ-/ποδούλωσιν. Μόνη η μετά της
μητρός ἡμῶν Ελλάδος ένωσις ἐσται ἡμῖν σω-/τήριος. Ταύτην λοιπόν και μόνην ποθοῦμεν και
ἐπιζητούμεν. Ταύτην και/ μόνην αντί πάσης θυσίας θα ἐπιδιώξομεν και προς τούτο
ἐπικαλούμεθα/ την ενεργόν και εν τῷ μέλλοντι προστασίαν της Υμετέρας Μεγαλειότητος/ και
της Ελληνικῆς Κυβερνήσεως./

Επὶ τούτοις μετά βαθυτάτου σεβασμοῦ

διατελούμεν

Της Υμετέρας Μεγαλειότητος/

Πιστοὶ και αφοσιωμένοι υπῆκοοι./

Εν Σπῆλι τη 14 Μαρτίου 1897

Οι κάτοικοι της επαρχίας Αγίου Βασιλείου

(ἐπονται τα ονόματα)

Οι κάτοικοι του Αγίου Βασιλείου περιγράφουν την αλγεινὴ ἐντύπωση που τους
προκάλεσε η ἀπόφασις των Ναυάρχου των Μεγάλων Δυνάμεων για την αυτονομία και
ἐπισημαίνεται ὅτι η μόνη λύσὴ ἦταν η ένωση και αὐτὴ πάντα υποστηρίζονταν.

Το έγγραφο είναι χειρόγραφο, έχει διαστάσεις 30,2 χ 20,6. Η επιστολή εμπεριέχεται στα 1^α,β και 2^α σελίδες, ενώ οι υπογραφές στις σ.2β-9.

Ο αρχηγός της Στρατιωτικής Κατοχής της Κρήτης Τιμολέων Βάσσος με επίσημη ιδιόχειρη διαταγή του ζητά από τη Διοικητική Επιτροπή της Επαρχίας Αγίου βασιλείου να υποδείξει στον καθηγητή Χατζηδάκη να σταματήσει τις στενές σχέσεις με τους Ευρωπαίους αφού αυτό επιδιώκουν οι ξένοι.

Το έγγραφο φέρει ημερομηνία 14 Απριλίου 1897 και γράφτηκε από την Αλικιανό. Είναι επίσημο έγγραφο με αριθμό πρωτοκόλλου 8 και έχει διαστάσεις 29,5 χ 20,7 και αποτελείται από δύο φύλλα

ΕΓΓΡΑΦΟ 9

Τ.Σ

Αριθ.Πρωτ.61

16/III/97

Προς

την Αυτού Γεν (sic) αιότητα

τον/ Αρχηγό της κατοχής/

Κύριον Κύριον Βάσσον/

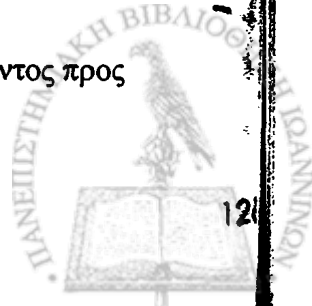
Γενναιότατε!

Οι κάτωθεν ευσεβεστάτως/

υποσημειούμενοι τυγχάνομεν κάτοικοι των κατά-
στραφέντων, υπό/ των εχθρών Τούρκων χωρίων
Μουρ-/νιές, Γαλατοι και Χαλέπας, αναχωρή-/σα-
ντες των οικιών ημών δυνηθέντες/ να παραλά-
βωμεν, οικούντες δε/ προσωρινώς εν ταις
χωρίοις Ξηροστέρ-/νι της Επαρχίας Αποκορώνου
υπο-/φέρομεν μεν την στέρησιν ενδυμά-/των και
λοιπών, μαστίζει όμως ημάς/ μεγάλη πείνα ένε-
κεν της ελλείψεως/ άρτον και καταφεύγομεν
προς την/ Υμετέραν Γεν (sic) αιότητα, παρα-
καλούν-/τες θερμώς Αυτήν όπως ευαρεσούμε-/
νη διατάξη να δοθή εις ένα έκαστον/ ημών ά-
λευρον εκ της Εμπροσνε-/ρω στρατιωτικής
Υμών αποθήκης όσον η Υμετέρα Γεναιότης ε-
γκρί-/νει .

Διατελούμεν μετά του προ-/σήκοντος προς

Υμάς σεβασμού και αγάπης.

Ξηροστέρνι τη 14 Απριλίου 1897¹⁷⁹

(ακολουθούν υπογραφές)

ΕΓΓΡΑΦΟ 10

Ελήφθη τη 15 Μαρτίου 1897 Αλικιανό

Τιμ. Βάσσος (υπογραφή)

Τ.Σ

Προς

Την Α. Μεγαλειότητα τον Βασιλέα των Ελλήνων

κ.τ.λ.

κ.τ.λ.

κ.τ.λ.

Αριθ. Πρωτ.16

Μεγαλειότατε

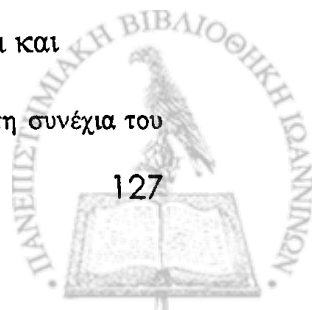
16/III/97

Οι ευσεβάστως υποφαινόμενοι κάτοικοι της Επαρχίας Αγ./ Βασιλείου
τολμώνεν όπως υποβάλωμεν τη Υμετέρα Μεγαλειο-/τητι τα επόμενα.

Εν πρώτοις μετ' άκρον σεβασμού εκφράζομεν τη Υμ./ Μεγαλειότη-
τι την άπειρον και αίδιον ημών ευγνωμοσύνην δι όσα Αύτη ενήργησε
και εμόγησε και ου παύεται ενεργού-/σα υπέρ της Υμετέρας απελευθε-
ρώσεως από ζυγού ειδεχθούς/ και αποτροπαίου. Η ευγνωμοσύνη ημών
τε και των ημετέ-/ρων τέκνων επί τούτω, Μεγαλειότατε, είνε βαθεία και
ανέκφρα-/στος και έσεται εσαεί τοιαύτη, διότι ο μόνος προστάτης και
αν/τιλήπτωρ κατά τας φοβεράς ταύτας στιγμάς καθ' ας ου μόνον/ υπό
των Ευρωπαϊκών, ως μη ώφελε, κυβερνήσεων ανεδείχθη/ μόνη η Υμε-
τέρα Μεγαλειότης ως η υπ' Αυτήν κυβέρ-/νησις.

Δεύτερον Τολμώνεν, Μεγαλειότατε, όπως και αύθη δηλώσα-/
μεν τη τε Υμετέρα Μεγαλειότητι και τη υπό αυτήν Κυβέρνησιν/ ότι και

¹⁷⁹ Η Ελλειψη τροφίμων και ενδυμάτων είναι πολλή μεγάλη. Η απαίτηση είναι επιτακτική για τη συνέχεια του αγώνα

δια των δημοψηφισμάτων και πρότερον εδηλώσαμεν/ήτοι ότι η απόφα-
σις ημών είνε πάντοτε αμετάβλητος να μη/ αποδεχθώμεν δηλονότι ου-
δεμίαν άλλην λύσιν του ημετέρου/ ζητήματος ει μη μόνον την της Ε-
νώσεως της ημετέρας πατρί-/δος μετά του ελευθέρου Ελληνικού Βασι-
λείου. Η ένωσις/ ην ο μόνος πόθος των ημετέρων πατέρων, η ένωσις
και νυν/ είνε και ο μόνος ημών πόθος υπέρ της ενώσεως εκείνοι ηγωνί-
/σθησαν και απέθανον υπέρ ταύτης μόνης και ημείς αγωνιζόμεθα/ νυν
και εσμέν έτοιμοι τα πάντα να υποστώμεν. Την αυτονομίαν/ην νυν αι
Ευρωπαϊκαί Δυνάμεις δι' όλων των δυνατών εκβι-/αστικών μέτρων επι-
ζητούσι να επιβάλωσιν ημίν αποκρούομεν/πάση δυνάμει και αποστέρ-
γομεν. Η αυτονομία υπό οιονδήποτε/ τρόπον και αν διεμορφώθη αίτη
υπό των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων/ αποχωίζει ημάς της μητρός ημών
Ελλάδος και καταδικάζει εις νέ-/κρωσιν. Εκτός δε τούτου νέας κατά-
στροφάς και ερημώσεις νέα δει-/να και συμφοράς επιφυλάττει ημίν
εις το φοβερώτερον νέαν υποδούλω-/σιν. Μόνη η μετά της μητρός
ημών σωτήριος. Ταύτην λοιπόν και μόνον επιζητούμεν και αντί πα-/
σης θυσίας θα επιδιώξωμεν ως προς τούτο επικαλούμεθα την / ενεργόν
προστασίαν της Υμετέρας Μεγαλειότητος και της Ελληνικής/ Κυβερ-
νήσεως και εν τω μέλλοντι.

Επί τούτοις διατελούμεν μετά βαθυτάτου σεβασμού/

Της Υμετέρας Μεγαλειότητος πιστοί και αφοσιωμένοι υπή- κ

Εν Σπήλι Αγ. Βασιλείου τη 16 Μαρτίου

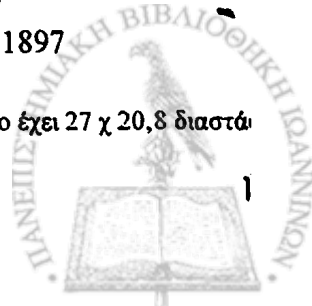
Οι κάτοικοι Αγ. Βασιλείου¹⁸⁰

ΕΓΓΡΑΦΟ 11

Ελήφθη
την 28/ΙΙΙ/97
εκ Αλικιανού

Εκ του Στρατοπέδου Ακρωτηρίου
τη 27 Μαρτίου 1897

¹⁸⁰ Η επιστολή αναφέρεται στο διακαή πόθο των Κρητικών για την ένωση. Το έγγραφο έχει 27 χ 20,8 διαστά-
και αποτελείται από δύο φύλλα.

Κύριε Αρχηγέ,

Αριθ.Πρωτ.126

28/III/97

συνημ.1

Χθες οι κ. ναύαρχοι του διεθνούς στόλου προσεκαλε-
σαν ημάς να κατάλθωμεν την 3μ.μ. ώραν εις/την παραλίαν
του χωρίου Πιθάρι δια να μας/ κάμουν ανακοίνωσιν τινα
καταλθόντες κατά/ την ταχθείσα ώραν εύρομεν εκεί τέσ-
σερας/ πλωτάρχας, Αγγλον, Γάλλον, Ιταλόν και Αυστρια-
κον οι-/τινες μας είπον ότι ήρχοντο εκ μέρους των/ κ.
ναυάρχων και μας έδωκαν αμέσως να α-/ναγνώσωμεν ε-
πιστολήν των Τούρκων της πό-/λεως απευθυνομένω προς
αυτοίς και δι'ης οι Τούρκοι εδικαιολόγουν την προχθε-/
σινήν εις Ακρωτήριον έξοχόν των συνε-/πεια της οποίας
εγένετο η μάχη της 22/τρ.μ.. Εκ τη επιστολή οι Τούρκοι
εβε-/βαίουν τους ναυάρχους ότι εις Ακρωτή-/ριον εξήλ-
λθαν επί σωστώ να προσέλθουν/εις συνεννόησιν προς
τους εν αυτώ Χρι-/στιανούς να τύχωσιν ει δυνατόν των
προς/ αυτούς συμφιλίωσιν, εν τη βεβαιότητι ότι/ το κα-
λόν τούτο παράδειγμα θα επέδρα/μοι ισίως και επί των
κατοίκων τας λοιπάς / νήσου. Αλλ ότι οι Χριστιανοί
Ακρωτηρίου/επυροβολίσαν πρώτοι κατ' αυτών και εις/
τούτου προσεκλήθη η λυπηρά εκείνην/ συμπλοκή. Επί
της βάσεως ταύτης το έγ/γραφον των Τούρκων είναι συ-
ντεταγμένον μετά ουσιαστικής ασφαλείας και αυταί/ έ-
χοντα ψευδολογίας, κοινή δε πεποιθη-/σις ημών είνε ότι
του εγγράφου τούτου/ συντάκτης είνε ο Μπιλλιώτης.
Εννοείται/ ότι μόλις ανεγίγνωμεν τας πρώτας γραμμάς/
του εγγράφου και κατανοήσαμεν το περιε-/χόμενον αυτού
διεκόψαμεν αποτόμως / την περαιτέρω ανάγνωσιν αυτού
και από-/δίδοντας αυτό εις τους Ευρωπαίους αξιω-/ματι-
κους τους είπομεν ότι από το έγ-/γραφον τούτο μας πέμπον
οι κ. ναύαρ-/χοι αυτοδεχόμενοι τας εν αυτώ δικαιολο-/γίαν
δια να φωτίσουν και ημάς περί του / σκοπού της προχθεσι-
νής εξόδου των Τούρ/κων αρνούμεθα να προβώμεν εις

περαι-/τέρω αναγίνωσιν αυτού διότι αι ολίγαι/ γραμμαί μας
επέβαλλον/ να μην τιμήσωμεν το έγγραφον δια της/ μέχρι
τέλους αναγνώσεως....

..... Ο κατά την συνομιλίαν προιστάμενος/κ.Φελίξ
Ρετόρε, γραμματεύς του Ιταλικού/ προξενείου μας εβεβαί-
ωσεν ότι καθ' άγυτα-/ρίζες παρά του Ιταλού φρουραρχίου
της / πόλεως αι απώλειαι των Τούρκων και/ την μάχην της
22 ανέρχονται εις 53 / νεκρούς και τραυματίας. Μας εβε-
βαίωσε / δε ότι ο αριθμός ούτος δύναται να θεω/ρηθη ως
επίσημον και ότι ο ίδιος ειδε/ να περάσουν εμπροσθεν του
τέσσαρας/νεκρούς και επτά τραυματίας./

Ο κομιστής κ. Σω.Καψαλής,βοηθός του νο-/σοκομείου

Ελήφθη τη 19 Απριλίου 1897, Αλικιανός

Τιμ. Βάσσος

Τ.Σ.

Εκ του στρατοπέδου Ακρωτηρίου τη 17 Απριλίου 1897

ΕΓΓΡΑΦΟ 12

Αρ. Πρωτ.129

Κύριε Αρχηγέ,

19/IV/97

Συνημ. εν

Η καρδίαν ημών αιμούσσα χαρασσόντων τας παρόν / σας γραμμάς.

Μετά τας απουσίας ειδήσεις περί ων / αναφερόμεν υμών εν των εγγράφω της 15ης Απρλ
και αι δεν ηθελήσαμεν να πιστεύωμεν, χθες / προσεκάλεσαν ημάς ο Ιταλός ναύαρχ
Κανεβάρο / επί της ναυαραχίας του. Λυπούμε, είπεν ημών / διότι έχω να σας αναγγείλω
δυσαρέσιας / ειδήσεις δι' ας σπεύσατέ με λυπούμαι μεγάλας / και προσωπικώς. Ο Ελλη
στρατός υπέστη / μεγάλων καταστροφών (desastre). Οι / Τούρκοι κατέλαβαν την Λάρισι
ελληνι- / κός στρατός ευρίσκεται εις Φάρσαλα. Αν / η Ανατολική μοίρα του ελληνικού στ
ήτις αγνοείται που ευρίσκεται, διό προέλαβεν / εγκαίρως δια να προστατεύση τον Βώλ

έχη / ήδη και ούτος καταληφθή υπό του Τουρκι / κού στρατού. Εν Ηπείρω ο Ελληνικός στρα-
/τός είχε κάμει, προδότης τινάς κατά τας πρώτας ημέρας του πολέμου, είχε καταλάβη φρού -
/ριον τι, ούτινος το όνομα μου διαφεύγει την μνήμην και / 7 χωρία. Οι κάτοικοι της Ηπείρου
είχαν επά-/ ναστατήσσει, αλλά μετά ταύτα επελθών ο Τουρκ -/ κός στρατός αν τα απωλεσθείσας
θέσεις και / κατέστειλε την επανάστασιν. Εν επεγράφω έσω / εις της εν Αθήναις πρεσβείας
(έσω τα εξής τηλεγρα- / φικάς πληροφορίας χρονολογημένας της νυκτί της
Προς 14 / 26 προς την 15 / 27 Απριλίου. Τούτο έχει ως εξής (έχει
Τον Αρχηγόν σβηστεί με μια γραμμή). Ιδού αυτούς./ (Μας επέδωκεν το
Της κατοχής κον Ιταλικόν έγγραφον ούτινος / η μετάφρασις έχει ως εξής :) /
Τιμολέοντα Βάσσον Σοβαρά στρατεύματα ήρξαντο παρατηρούμενα εις την / πρωτεύουσιν.
Φόβοι ταραχών αυξάνουσι / οπλοστάσια διαπράχθησαν. Εν τω ερεθισμώ εν ω /
ευρίσκεται η πόλις άνευ στρατού, άνευ αστυνομίας / και μετά κυβερνήσεως άνευ κύρους
(autorite), ο / βασιλεύς Γεώργιος, κατά του οποίου παροξύνεται ο ερε-/θισμός, είναι εις την
διάκρισιν του πρώτου σαλπίσματος / (compte de tete). Εκ πατρών μοι ανεκοινώθησαν / υπό του
Ιταλικού υποπροξενείου σοβαραί ταραχαί. / Συνεπεία των ειδήσεων αυτών, προσέθηκεν ο κ.
ναύαρ - /χος, έστειλα αλληπαλλήλως τρία πολεμικά ενταύθα / δια Πειραιά και Πάτρας
ετηλεγράφησα δε εις την / κυβέρνησιν μου ότι είνε ανάγκη να στείλῃ και άλλα / διότι ειδόμεν
δεν δύναμαι να στείλω άλλα. Βλέπετε / κύριοι ότι επράξατε κακώς μη ακούσαντες τα συστά-
/σεις μου αποδεχόμενους δηλ. την αυτονομίαν. Σας προείπον ότι η αντίστασις σας και αν δεν
...../..... ουδέ την θέλησιν της / Ευρώπης αλλ' ότι θα έβλαπτεν υμάς και ίσως και
το κάλ - /λον της Ελλάδος./

Αλλ' αι ειδήσεις αύται όσω αλγειναί και αν είνε, δεν / μας απελπίζουσι ουδέ θα
μεταβάλωσι την απόφα-σιν μας. (Έχουμεν υπ'όλων τους κατά το παρελθόν / εθνικούς
περιπετείας έχομεν δε όψει την ιστο/ρίαν της Ελληνικής Επαναστάσεως κατά το 1821 / ή διά
τόσων θυσιών και αγωνιών απεκτήθη η / ελληνική ανεξαρτησία. Δυο και τρεις άτυ/χας
στιγμαίς δεν αποφασίζουν την τύχην / αγώνας ον ανέλαβεν ολόκληρον το Έθνος./

Εκείνο ιδίως άπερ μας πικραίνει είναι η ο οδυνηρή / στάση εξ Μεγάλων
Δυνάμεων απέναντι του / μικρού Έθνους ημών. Εν ω διακρίνουσι(;) αύται ότι φέρουσιν
ουδέτεροι, / εν μεν τη Κρή-/τη είπαν η Τουρκία είνε ασθενεστάτη αύται / προστατεύσωσι τας
Τουρκικάς στρατιωτικάς / δυνάμεις κατά τρόπον αποστέλλωντα καθαράν / συμμαχίαν κατά
της Ελλάδας μετά του Τουρκι-/κου κράτους, όπου δε η Τουρκία ειν ισχυ-/ροτέρα φέρουσιν
ουδετέροι. Η Ευρώπη θα μεταμέλλεται / και θα ενοχεύεται μιαν ημέραν δια των Λοχαγών της /
ταύτης, ήτις ενεκάλεσε μέγα σφάλμα εις τον δέκατον / ένατον αιώνα.

Η Διοικητική Επιτροπή του στρατοπέδου στο Ακρωτήρι, που αποτελούνταν από τον Α. Σήφακα, Ι. Μ. Μυλωνογιαννάκη, Χαρ. Ι. Παπαδάκη, Ελευθ. Βενιζέλο και είχε γενικό γραμματέα τον Κων. Μ. Φούμη, αποστέλλει έκθεση πεπραγμένων στον Τιμολέοντα Βάσσο στις 24 Μαρτίου 1897.

Το έγγραφο, που αποτελείται από 10 σελίδες, φέρει αριθμ. πρωτ. 125, ημερομηνία 27 Μαρτίου 1897 και είχε αποσταλεί από το Στρατόπεδο Ακρωτηρίου στις 24 Μαρτίου.

Τα όσα περιγράφονται από 13 Μαρτίου ως και 24 Μαρτίου 1897, αναφέρονται στις συμπλοκές Ελλήνων Τούρκων και ναυαρχών του διεθνούς στόλου καθώς και ονόματα τραυματιών, φονευθέντων και ανθρώπων που είχαν ακρωτηριασθεί.

Εχει καταγραφεί η προσάραξη του πλοίου «Αργολίς» στον όρμο του Σταυρού Ακρωτηρίου με 386 σάκκους αλεύρων, που είχαν σταλεί από την εν Αθήναις «Κρητική Εκπροσωπεία». Η πρόκληση ελέγχου των Ευρωπαϊκών δυνάμεων την στιγμή της εκφόρτωσης του πλοίου έγινε με τη ρήψη φωτός και με κοντινή παρακολούθηση της θαλάσσης.

Επίσης, στις 20 Μαρτίου καταγράφεται προκλητική κινητοποίηση των Τούρκων, όπου 1500 Τούρκοι με 10 αξιωματικούς προχώρησαν από τις Κορακιάς στην Τούσλα και κατέβαλαν τη θέση Βλήτα μέχρι τη θέση Μορτε-Βάρδια. Επειδή υπήρχε απαγόρευση * των ναυαρχών για αρχική επίθεση των Ελλήνων οι Έλληνες δεν προκάλεσαν, όμως οι Τούρκοι προκάλεσαν και η μάχη ήταν αναπόφευκτη, όπου σκοτώθηκαν οι Θεοφ. Χριστουλάκης και Μιχ. Γυλασάκης, τραυματίστηκαν επικίνδυνα οι Εμ. Μακρυδάκης, Σταυρ. Παιδουλάκης, Αναγνώστης Γιαννακάκης, Σάββας Φλιππάκης, Γ. Καντεράκης και οι εθελοντές Χαρ. Ηλιάδης και Θεοφ. Θεοχαρόπουλος.

Ο. Γ. Σήφακας μαζί με τον εθελοντή Βίκτωρ Σαμπώ διαμαρτυρήθηκαν στους ναυάρχους για την επίθεση των Τούρκων. Ο Ιταλός αντιναύαρχος Κανεβάρο είπε ότι εξαπατήθηκαν από τους Τούρκους και ότι η ελληνική πλευρά μπορούσε να αμυνθεί.

Ο Κ. Φούμης έκανε αυτοπροσώπως διάβημα προς τους ναυάρχους και τον πρόξενο της Γαλλίας κ. Π. Βλάι. Πήγε δηλαδή στη Σούδα όπου του ανακοινώθηκε ότι αποφάσισαν τον αφοπλισμό των ντόπιων Τούρκων και ότι ο Αυστριακός στόλος έχει σχετική διαταγή για αναχαίτηση των δύο μερών που θα επιμείνουν στον πόλεμο (entities).

Η κρητική επαναστατική επιτροπή διαμαρτυρήθηκε στις 23 Μαρτίου για τη μεροληπτική διαγωγή των Ναυαρχών στη μάχη. Η απόκτηση που δόθηκε ήταν μόνο η βοήθεια για την ταφή των νεκρών και μόνο από τη θέα των πτωμάτων έφριξαν για τις ομοότητες των Τούρκων¹⁸¹.

Επίσης, ζητούν ενισχύσεις και ενημέρωση.

- Η απογόρευση αυτή κατατίθεται και είναι η εξής :

ΕΓΓΡΑΦΟ 13

To

The Chiefs

of the Insurgents

on Akrotiri

On behalf of the Admirals of the / great Towers. I have to inform / you that the permission requested / cannot be granted as long as the / inhabitants of Akrotiri remain / under arms against the authority / of the sygerain and the great Towers,/ as such permission would be Contrary to the proclamation of the / admirals and the objects of the blockade.

In the name of the Admirals

Harris

British Rear – Admiral

01 March 1897

¹⁸¹ Βλ.σ.9 εγγράφου

Η ανοιχτή επιστολή του Τιμολέοντα Βάσσου

Η ανοιχτή επιστολή του Τιμολέοντα Βάσσου, πριν αναχωρήσει για την Ελλάδα απευθύνεται στον Κρητικό λαό. Τονίζει την υπακοή του στη διαταγή της ελληνικής κυβέρνησης, υπογραμμίζει τα συναισθήματα λύπης, που νιώθει επειδή δεν είχε ευτυχήσει να δει το τέλος του αγώνα του Κρητικού λαού. Θεωρεί ότι δεν θα αργήσει να έρθει η μέρα της δικαίωσης των αγώνων αρκεί να συνεχίσουν να αγωνίζονται οι Κρητικοί με το ίδιο πάθος για την ένωση με τη Μητέρα Ελλάδα και να την υποστηρίζουν με οποιαδήποτε τίμημα. Η επιστολή του Τιμολέοντα Βάσσου εμπεριέχει την ανάδειξη του συναισθηματικού του στοιχείου, την δήλωση υποταγής του στο καθήκον και διαπνέεται από πνεύμα πάθους για ολοκλήρωση του αγώνα των Κρητικών. Δεν είναι απλή και υπηρεσιακή, αλλά αγωνιστική και ενθαρρυντική, αφού οι προοπτικές που διαγράφει αφήνουν μηνύματα αισιοδοξίας για το πολύ κοντινό μέλλον της ελευθερίας του κρητικού λαού.

ΕΓΓΡΑΦΟ 14

Προς τον Κρητικόν λαόν

Αρ. Πρωτ. 167

23/ΙΙ/97

Υπακούων εις διαταγήν της Β.Κυβερ-/νήσεως ἀπέρχομαι της Κρήτης αντι -
/καθστάμενος εις την διοίκησιν του Στρατού υπό του Συνταγματάρχου κ. Δημοσθένους
Σταΐκου, ου τας / αρετάς εξετιμήσατε και ον εγνωρίσατε / επί του πεδίου της μάχης.

Αποχωριζόμενος υμών βα – /θείαν αισθάνομαι λύπην διότι δεν / ητυχήσα να ιδω το
ποθητόν τέρμα / των ηρωικωτάτων υμών αγώνων./ Πέπεισμαι όμως ότι τούτου δεν /
ευρισκόμεθα μακράν. Εμμένοντες / πιστοί και ακράδαντοι εις το σύνθημα / όπερ
ανεκηρύξατε άμα λαβόντες / τα όπλα ανά χείρας, εστέ βέβαιοι / ότι θέλετε ιδη τάχιστα τους
εθνικούς / υμών πόθους πληρουμένους, υπέρ ων το έθνος σύμπαν συναγωνίζεται / μεθ' υμών
σήμερον.

Λαός όστις το σύνθημα / της Ενώσεως του μετά της Μητρός / Ελλάδος υποστηρίζει
διά του αίματος / του και εις πάσαν στέρησιν και / κακουχίαν μετά χαράς υποβάλλεται /

κατέστη άξιος Ελευθερίας και / ουδεμία δύναμις δύναται πλέον / να τον απομακρύνη της
εθνικής / τόν σημαίας υπό την σκέπην / της οποίας ευρίσκεται.

Αποχαιρετίζων νυν υμάς / σας διαβεβαιώ ότι ζωηροτάτην / θέλω εσαεί διατηρήσει την
/ ανάμνησιν της εν Κρήτη / διαμονής μου και των / γενναίων αυτής τέκνων μεθ' / ών
συμπολεμήσας και συνα- / γωνισθείς η δυνήθην να / εκτιμήσω τας αρετάς αυτών./ Πέπεισμαι
δε ότι εντός ολίγου / θέλομεν συναντηθεί, όπως φαιδροί / πανηγυρίσωμεν την μεγάλην /
Εθνική εορτήν, ην προ αιώνων / ουκ επαύσαντο παρασκιάζονται / τα ηρωικά της Κρήτης
τέκνα./

Εκ του Στρατοπέδου Αλικιανού

τη 23 Απριλίου 1897

Ο Αρχηγός του Στρατού /

της κατοχής της Κρήτης./

Τιμολέων Βάσσος

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ 1897

Είχε σχηματιστεί φοιτητικό σώμα με την επωνυμία «Πανεπιστημιακή Φάλαγξ» την οποία είχε συστήσει η εταιρία «Ελληνισμός» που ήδρευε στην Αθήνα.

Το ειδικό αυτό σώμα, που θυμίζει τους γνωστούς ιερούς λόχους του παρελθόντος είχε αφιχθεί στην Κρήτη τον Φεβρουάριο του 1897 με σκοπό να πάρει μέρος στην Κρητική επανάσταση, όπως άλλωστε αποδείχθηκε. Από τους διασωθέντες καταλόγους ονομάτων την Πανεπιστημιακή φάλαγγα του Πανεπιστημίου¹⁸² αποτελούσαν σπουδαστές τόσο από το Ελληνικό Βασίλειο όσο και από την τουρκοπατημένη Ελλάδα, όπως την Ηπειρο, την Ανατολική Ρωμυλία, την Κύπρο, τη Θράκη, τα νησιά και ασφαλώς την Κρήτη. Αρχηγός της φοιτητικής φάλαγγας ήταν ο Δημ. Κουκουλάκης, ο οποίος ενημέρωνε την εταιρία «Ελληνισμός για τις δραστηριότητες των φοιτητών στην Κρήτη.

Ο εξοπλισμός των φοιτητών γίνονταν από την εταιρία ελληνισμός, όμως στην εκτίμηση που γίνεται εντοπίζονται οι στερήσεις των φοιτητών ως προς τα τρόφιμα και τα πολεμοφόδια. Η συνεχής υπερτίμηση του ψωμιού, που από μια δραχμή και εξήκοντα λεπτά ανεβαίνει στις δύο δραχμές την επομένη, ενώ τα χρήματα για τους φοιτητές μειώνονταν κατά 25 λεπτά, καθώς και οι ιδιόζουσες συνθήκες του πολέμου οδηγούν στη θέση ότι θα πρέπει η κυβέρνηση της Ελλάδος να συνεργαστεί με το Πανεπιστήμιο να ξεπεράσει όλους τους περιορισμούς της και να βοηθήσει τον αγώνα¹⁸³.

¹⁸² Κουκουλάκης Δ., Πανεπιστημιακή φάλαγξ εν Κρήτη, 1897, εκδ. β' εν Αθήναις 1907, σ.15, 31.

¹⁸³ Γ. Αντωνόπουλος, Η φάλαγξ των φοιτητών εν Κρήτη, εν Αθήναις 1898, σ.65-66.

Σημειώνεται ότι το ζήτημα της φοιτητικής συμμετοχής χρήζει περαιτέρω μελέτης.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Ο εντολοδόχος των Μεγάλων Δυνάμεων πρίγκιπας Γεώργιος ανέλαβε τα καθήκοντα του στις 9 Δεκεμβρίου 1898. Ο Γάλλος Ναύαρχος Ποτιτιέ, υπό την ιδιότητα του ως Προέδρου του Συμβουλίου των Ναυάρχων, παρέδωσε επίσημα στο Γεώργιο τη διοίκηση της Κρήτης. Τα πλοία των Δυνάμεων της Διεθνούς Προστασίας χαιρέτισαν τη σημαία¹⁸⁴ της Κρητικής Πολιτείας και ο Ύπατος Αρμοστής απηύθυνε το πρώτο του διάγγελμα προς τον κρητικό λαό.

Η κρητική σημαία¹⁸⁵ υψώθηκε στο φρούριο του Φιρκά, ενώ η τουρκική διατηρήθηκε μόνο στο φρούριο της Σούδας, ως τελευταίο σύμβολο της τουρκικής επικυριαρχίας στην Κρήτη. Το νησί τέθηκε υπό διεθνή¹⁸⁶ προστασία με την ανάληψη της ασφάλειας του διαμερίσματος Ηρακλείου από αγγλικά στρατεύματα, του διαμερίσματος Ρεθύμνου από ρωσικά, του διαμερίσματος Λασιθίου από γαλλικά και του διαμερίσματος Χανίων από ιταλικά στρατεύματα. Ειδικά η πρωτεύουσα, τα Χανιά, προστατευόταν από μεικτά στρατεύματα. Οι ξένοι ναύαρχοι αναχώρησαν στις 10 Δεκεμβρίου και αμέσως άρχισε με γοργούς ρυθμούς το δυσχερές έργο της οργάνωσης του νέου πολιτικού σχήματος, που ονομάστηκε Κρητική Πολιτεία. Ορίστηκε δεκαεξαμελής Επιτροπή από δώδεκα χριστιανούς και τέσσερις μουσουλμάνους, για να εκπονήσει το σχέδιο του κρητικού συντάγματος, ενώ παράλληλα προχώρησαν οι πολιτικές θεσμοθετήσεις χωρίς χρονοτριβή. Έναν μήνα μετά την εγκατάσταση του Ύπατου Αρμοστή, δημοσιεύτηκε το πρώτο σημαντικό διάταγμα «Περί

¹⁸⁴ Ν. Ζαφειρίου, *Η Ελληνική Σημαία από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα*, έκδ. 2^α, σ. 41, εικ. 15, Αθήναι 1939

¹⁸⁵ Μαζαράκης Αινιάν Ι.Κ., *Σημαίες Ελευθερίας*, συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, Αθήνα 1996. Η σημαία της Κρητικής Πολιτείας (1899-1909) που χρησιμοποιήθηκε κατά την άφιξη του πρίγκιπα Γεωργίου ως ύπατου αρμοστή στις 9 Δεκεμβρίου 1898 στην Κρήτη (διαστάσεις 0,77x1,20μ.) και που ορίστηκε από την στιγμή της κήρυξης της ελευθερίας της Κρήτης. Ήταν η ελληνική σημαία της ξηράς με τη διαφορά ότι το πάνω αριστερό τετράγωνο ήταν κόκκινο με ένα άσπρο αστέρι στη μέση.

¹⁸⁶ Κ.Ε. Παδουβάς, *Κρήτη 1897-1977, πολυεθνικές ελληνικές δυνάμεις κατοχής-αυτονομία-ένωση με την Ελλάδα*, Αθήνα 1997, σ. 169.

συγκροτήσεως της Κρητικής Συνελεύσεως» και αμέσως προκηρύχθηκαν εκλογές για την ανάδειξη πληρεξουσίων.

Τον Ιανουάριο πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες ελεύθερες εκλογές της Κρήτης, στις οποίες εξελέγησαν 138 χριστιανοί και 50 μωαμεθανοί πληρεξούσιοι. Μετά από συζητήσεις και κάποιες τροποποιήσεις των Μ. Δυνάμεων, ψηφίστηκε το πρώτο Κρητικό Σύνταγμα και δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του έτους 1899. Η πρώτη κυβέρνηση απαρτίστηκε από τους Ε. Βενιζέλο, Μ. Κούνδουρο, Κ. Φούμη, Ν. Γιαμαλάκη και Χ. Γενιτσαράκη και η Κρητική Βουλή άρχισε τις εργασίες της στις 8 Φεβρουαρίου 1899.

Η θητεία της κρίθηκε ως σημαντική, αφού παρέλαβε ένα νησί καθυστερημένο και με κατεστραμμένες υποδομές και μπόρεσε να αποδώσει έργο νομοθετικό, διοικητικό, εκπαιδευτικό, νομισματικό και υγειονομικό. Το έργο αυτό δυσχεραινόταν από τις κατά κύματα αναχωρήσεις του τουρκοκρητικού στοιχείου, την παρατεταμένη αφορία της γης και τη δύσκολη οικονομική κατάσταση του νησιού.

Η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας εργάστηκε με ζήλο και απέδωσε σε σύντομο χρονικό διάστημα σημαντικό έργο. Εξέδωσε πολύ γρήγορα νόμους και διατάγματα, έκοψε κρητικό νόμισμα (την κρητική δραχμή), ίδρυσε την Κρητική Τράπεζα, οργάνωσε ταχυδρομική υπηρεσία και Χωροφυλακή με Ιταλούς αξιωματικούς και υπαξιωματικούς (καραμπινιέρους). Ιδιαίτερη ήταν η μέριμνα για την εκπαίδευση και τη δημόσια υγεία. Αντιμετωπίστηκε το μεγάλο πρόβλημα της λέπρας, που είχε προσλάβει ενδημική μορφή στις πόλεις και τα χωριά της Κρήτης, με την οργάνωση του λεπροκομείου της Σπιναλόγκας, 1903, ιδρύθηκαν πολλά σχολεία και διορίστηκαν δάσκαλοι.

Ένα σοβαρό ζήτημα, που επίσης αντιμετωπίστηκε με επιτυχία, ήταν το καθεστώς της τοπικής Εκκλησίας. Με τον Οργανικό Νόμο του 1900, δόθηκε λύση σε ακανθώδη εκκλησιαστικά ζητήματα, όπως ήταν η σχέση της Εκκλησίας της Κρήτης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η εκλογή Μητροπολίτη και Επισκόπων. Το βασικό σχήμα, που ισχύει με μικρές τροποποιήσεις έως σήμερα, «είναι ένα καθεστώς ημιαυτόνομης Εκκλησίας, της οποίας ο Προκαθήμενος εκλέγεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Κρητική Πολιτεία εκδίδει το Διάταγμα της αναγνώρισης και εγκατάστασης του.

Το θετικό και αισιόδοξο κλίμα των δύο πρώτων ετών της λειτουργίας του νέου καθεστώτος άρχισαν να σκιάζουν απειλητικά σύννεφα, τα οποία επρόκειτο να δημιουργήσουν λίγο αργότερα σοβαρή εσωτερική κρίση.

Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας ήταν υπερβολικά συντηρητικό και παραχωρούσε στον Ηγεμόνα, όπως ονομάστηκε ο Ύπατος Αρμοστής, υπερεξουσίες, που εύκολα μπορούσαν να τον οδηγήσουν σε δεσποτική συμπεριφορά. Επιπλέον, η ασάφεια στον

ακριβή καθορισμό αρμοδιοτήτων δημιουργούσε τριβές και προσωπικές αντιπαραθέσεις στο έργο της διοίκησης. Ο ύπατος αρμοστής στόχευε στην επίτευξη του βασικού στόχου της πολιτικής του, που αφορούσε την οριστικοποίηση της πολιτικής λύσης του νησιού. Η πιο σημαντική έκφανση στη διαχείριση του εθνικού ζητήματος της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα και το πιο ουσιαστικό αυτό ζήτημα το χειρίστηκε με συνεχείς συνομιλίες και διαβουλεύσεις με τις ΜΕΔ, γεγονός για το οποίο παρατηρήθηκε εξαρχής διάσταση απόψεων μεταξύ του Γεωργίου και του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο Γεώργιος πίστευε ότι η λύση του εθνικού ζητήματος θα ωρίμαζε με συνεχείς παραστάσεις και υπομνήματα προς τις ΜΕΔ ενώ ο Βενιζέλος, βλέποντας τα πράγματα πρακτικότερα και ρεαλιστικότερα, θεωρούσε ότι η λύση έπρεπε να είναι σταδιακή, με βαθμιαίες κατακτήσεις. Η πρώτη μάλιστα κατάκτηση θεωρούσε την απομάκρυνση των ξένων στρατευμάτων των από τις κρητικές πόλεις και την αντικατάστασή τους από ντόπια πολιτοφυλακή, με Έλληνες αξιωματικούς.

Η διάσταση των απόψεων στο πολιτικό ζήτημα δεν άργησε να λάβει τη μορφή προσωπικής αντιπαράθεσης. Ο Βενιζέλος είχε καταστήσει σαφές ότι δεν αναγνωρίζει στον Πρίγκιπα το δικαίωμα να διαχειρίζεται προσωπικώς το εθνικό ζήτημα της Κρήτης: «Ως ένας εκ των τριακοσίων χιλιάδων Κρητών, δε σας εκχωρώ το δικαίωμα μου, ώστε μόνος σεις να ρυθμίζετε αυτοβούλως τη εθνικήν πολιτικήν τον τόπον μου!». Κακοί σύμβουλοι του Γεωργίου διοχέτευσαν χαλκευμένα και συκοφαντικά κείμενα στις αθηναϊκές εφημερίδες ενάντιο» του Ελευθερίου Βενιζέλου, γεγονός που δημιούργησε βαρύ κλίμα διχασμού.

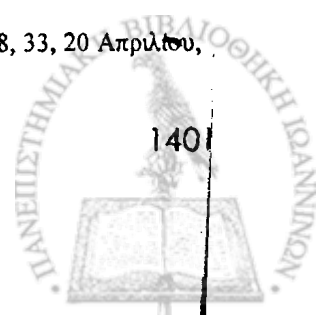
Η κρίση κορυφώθηκε στις 18 Μαρτίου 1901, όταν ο Γεώργιος απέλυσε τον Βενιζέλο από το αξίωμα του υπουργού. Για να υποστηρίξει τις απόψεις του στο εθνικό ζήτημα της Κρήτης, ο Βενιζέλος δημοσίευσε στην εφημερίδα «Κήρυξ» των Χανίων, που ο ίδιος εξέδιδε, πέντε πολύκροτα άρθρα. Οι τοπικοί παράγοντες της Κρήτης, που πολέμησαν για την ελευθερία του νησιού και στήριξαν με ενθουσιασμό τον Πρίγκιπα, έβλεπαν τώρα με δυσφορία και πικρία να παραγκωνίζονται και να διορίζονται σε καίριες θέσεις Αθηναίοι σύμβουλοι του Γεωργίου, που αγνοούσαν τα κρητικά πράγματα και την ψυχολογία των Κρητών.

.....

Στις 17 Απριλίου συγκροτήθηκε η πρώτη κρητική Κυβέρνηση αποτελούμενη από τους Ιωάννη Σφακιανάκη, Μανούσο Κούνδουρο, Χασάν Σκυλιανάκη, Ελευθέριο Βενιζέλο και Κωνσταντίνο Φούμη.¹⁸⁷ Αμέσως ψηφίστηκε ο Οργανισμός του Συμβουλίου του Ηγεμόνα και χορηγήθηκε ευρεία αμνηστεία.¹⁸⁸ Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας, που συντάχθηκε

¹⁸⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 25, 17 Απριλίου 1899, Επίσης, τα Διατάγματα στην ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 26, 28, 33, 20 Απριλίου, 28 Απριλίου και 10 Μαΐου 1899

¹⁸⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 34, 10 Μαΐου 1899, σ.1.

κατά το πρότυπο του ισχύοντος τότε ελληνικού συντάγματος, αφού εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Πρέσβων των Προστάτιδων Δυνάμεων στη Ρώμη, τέθηκε αμέσως σε εφαρμογή. Λίγες ημέρες αργότερα συγκροτήθηκε και ορκίστηκε η πρώτη κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας, στην οποία Υπουργός Δικαιοσύνης ορίστηκε ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Καθορίστηκε ημερομηνία εκλογών Συνελεύσεως η 24η Ιανουαρίου με έμμεση ψηφοφορία, χωριστά για τους χριστιανούς, με βάση τον εκλογικό σύλλογο των πληρεξουσίων της Συνελεύσεως 1897-1898 και χωριστά για τους μουσουλμάνους με βάση το εκλογικό σύλλογο των εκλεκτόρων της Συνελεύσεως του 1895.¹⁸⁹ Η Συνέλευση συνήλθε στις 8 Φεβρουαρίου και αποτελούνταν από 188 αντιπροσώπους, 133 χριστιανούς και 50 μουσουλμάνους.¹⁹⁰

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΑ

Η εκτελεστική εξουσία ασκούσαν από πέντε Ανώτερες Διευθ.: α) των Οικονομικών, β) της Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφάλειας, γ) των Εσωτερικών, δ) της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων και ε) της Δικαιοσύνης.¹⁹¹

Οι αρμοδιότητες των Ανωτέρων Διευθύνσεων

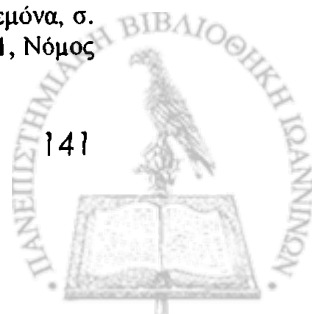
α) Η Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών ήταν υπεύθυνη για την απογραφή, διατήρηση και προστασία της περιουσίας του κράτους, για την εκχώρηση μονοπωλίων, για την αντιπροσώπευση των συμφερόντων του δημοσίου στα δικαστήρια, για την επωφελή χρησιμοποίηση των υδάτινων πόρων, του δασικού πλούτου, των ορυκτών, της αλιείας και του κυνηγιού, για την είσπραξη όλων των εισοδημάτων του κράτους, για την υπηρεσία των δανείων, για την επιβολή άμεσων ή έμμεσων φόρων, για την διοίκηση του δημοσίου τυπογραφείου, για την προπαρασκευή του προϋπολογισμού και την κατάστρωση απολογισμού, για τον κανονισμό των ορίων επιβολής φορολογίας από τους νομούς και τους δήμους, για την παραχώρηση κατασκευής και την επιτήρηση εκτέλεσης των δημόσιων έργων και για την στήριξη του εμπορίου και της βιομηχανίας.

β) Στην Ανωτέρα Διεύθυνσις της Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφάλειας υπάγονταν η χωροφυλακή, η Πολιτοφυλακή, η στρατιωτική ποινική νομοθεσία, τα υγειονομικά

¹⁸⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 3, 9 Ιανουαρίου 1899, Διάταγμα περί συγκροτήσεως της Κρητικής Συνελεύσεως, 9 Ιανουαρίου 1899.

¹⁹⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 6, 4 Φεβρουαρίου 1899. Ανακήρυξη των πληρεξουσίων της Συνελεύσεως, και ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 8, 12 Φεβρουαρίου 1899, Κανονισμός της Συνελεύσεως των Κρητών.

¹⁹¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 27, έτος Α', 27 Απριλίου 1899, Διάταγμα περί Οργανισμού του Συμβουλίου του Ηγεμόνα, σ. 1-2, καθώς και ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 66, έτος Β', 30 Αυγούστου 1901, σ. 1-2. και ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 66, τεύχ. 1, Νόμος περί του Οργανισμού του Συμβουλίου του Ηγεμόνα, αριθ. νόμου 432, 25 Αυγούστου 1901, σ. 413-415.

καταστήματα για το στρατό, η υγειονομική υπηρεσία, ο διοργανισμός των στρατιωτικών δικαστηρίων και η σύσταση και επίβλεψη των Ταχ. και των τηλεγραφείων.

γ) Στην Ανωτέρα Διεύθυνσις των Εσωτερικών υπάγονταν η διοικητική διαίρεση και υποδιαίρεση του νησιού, η Χωροφυλακή όσον αφορά την τήρηση της τάξης, η Διοικητική και Υγειονομική αστυνομία, η Αγροτική Αστυνομία, η εποπτεία των κοινωφελών και φιλανθρωπικών εταιριών, η απογραφή του πληθυσμού, η ναυτιλία, η Παρασκευή εκλογικών καταλόγων, η αποδοχή πολιτογραφήσεως αιτήσεων αλλοδαπών, η ρυμοτομία πόλεων και χωριών και η ευρυθμία των οικοδομών.

δ) Στην Ανωτέρα Διεύθυνσις της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων υπάγονταν η ίδρυση, οργάνωση, επίβλεψη και διεύθυνση των δημοσίων και ιδιωτικών σχολείων και των εκπαιδευτικών, η χορήγηση υποτροφιών, η σύσταση δημοσίων βιβλιοθηκών, η μέριμνα για τα μουσεία, τους αρχαιολογικούς χώρους και η προστασία των θησαυρών καθώς και η στήριξη των καλών τεχνών και της επιστήμης, η ανωτέρα επίβλεψη της διοίκησης και διαχείρισης των μοναστηριακών κτημάτων, των περιουσιακών και ενοριακών ναών, η επίβλεψη στη διοίκηση και τη διαχείριση της περιουσίας που είχε αφιερωθεί στην εκπαίδευση και κυρίως η φροντίδα για την μόρφωση του λαού και του κλήρου και η διάκριση και διαφύλαξη των νόμιμων ορίων μεταξύ της πολιτικής και της θρησκευτικής αρχής.

ε) Στην Ανωτέρα Διεύθυνσις της Δικαιοσύνης υπάγονταν η οργάνωση και η διοίκηση των δικαστηρίων, των Συμβολαιογραφείων, των Υποθηκοφυλακείων, της εισαγγελίας και των φυλακών, η επίβλεψη των δικαστικών υπαλλήλων, η δημόσια καταδίωξη των αξιόποινων πράξεων και η εκτέλεση των ποινών, οι προτάσεις για απονομή χάριτος και αμνηστείας, η διατήρηση των πρωτότυπων των νόμων και η φύλαξη της Μεγάλης Σφραγίδας της Πολιτείας, η δημοσίευση της Εφημερίδας της κυβέρνησης, οι προτάσεις περί απονομής χάριτος, η επίβλεψη όλων των δικαστικών υπαλλήλων, η ανταλλαγή εγγράφων με τους αντιπροσώπους των ξένων δυνάμεων, η εκτέλεση με έγκριση της ολομέλειας του Συμβουλίου για συμβάσεις με τα ξένα κράτη, η επικύρωση των εγγράφων που προορίζονταν για το εξωτερικό, τα για τη απονομή των παρασήμων και μεταλλίων και για την χορήγηση άδειας για τους ημεδαπούς για να δεχθούν ξένα παράσημα μετάλλια ή συντάξεις ή να εισέλθουν στην ξένη στρατιωτική ή πολιτική υπηρεσία.

Σε κάθε Ανωτέρα Διεύθυνσις προϊστάτο ένας από τους Συμβούλους του Ηγεμόνα και μάλιστα ο ίδιος Σύμβουλος μπορούσε να διευθύνει προσωρινά περισσότερες από μία Διευθύνσεις, μπορούσε να γίνει ακόμη και απόσπαση σε ορισμένες υπηρεσίες μιας Διεύθυνσης για να υπαχθούν στην αρμοδιότητα της άλλης. Η ολομέλεια των Συμβούλων

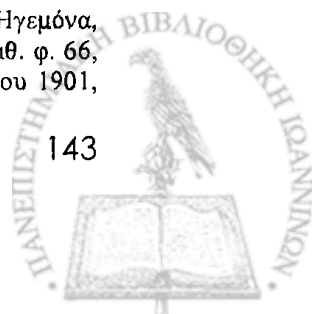
αποτελούσε το Συμβούλιο του Ηγεμόνα και κάθε μήνα προέδρευε ένας από τους Συμβούλους. Στην ολομέλεια υπάγονταν: όλα τα αντικείμενα, που της ανατίθονταν από το Σύνταγμα, η απόφαση για την εκτέλεση δημοσίων έργων, οι αμφισβητήσεις για τις αρμοδιότητες των Ανωτέρων Διευθ., η έγκριση του προϋπολογισμού, που υποβάλλονταν στη Βουλή και των άλλων νομοσχεδίων, η συναίνεση στην εκποίηση περιουσίας του δημοσίου (αν η εκποίηση αυτή ήταν ωφέλιμη στα συμφέροντα του κράτους). Οι αποφάσεις του Συμβουλίου λαμβάνονταν κατά απόλυτη πλειοψηφία των μελών, εκτός των περιπτώσεων, που από το Σύνταγμα απαιτούνταν ομοφωνία όλων των Συμβούλων.¹⁹²

Οι Σύμβουλοι ήταν τα μόνα άμεσα όργανα του Ηγεμόνα για την εκτέλεση των νόμων, των διαταγμάτων και των οδηγιών, για την εντολή πιστώσεων και πληρωμής δαπανών, για τις προτάσεις διορισμών των υπαλλήλων της αρμοδιότητάς τους, για την άσκηση πειθαρχικής εξουσίας, για την έκδοση λύσεων και αποφάσεων που αφορούσαν περίπλοκες υποθέσεις, για την αγοραπωλησία κάποιου κλάδου και για την ίδρυση, συντήρηση, επισκευή ή ενοικίαση όλων των αναγκαίων δημοσίων καταστημάτων.

Το Συμβούλιο του Ηγεμόνα, ως τον οριστικό κανονισμό του, εξυπηρετούνταν από ένα γραμματέα, ένα υπογραμματέα, από ένα ή δύο κλητήρες και από αναγκαίο αριθμό γραφέων, ενώ για την ολομέλεια ήταν ένας ιδιαίτερος γραμματέας, ένας μεταφραστής της τουρκικής γλώσσας και ένας κλητήρας. Οι άλλοι υπάλληλοι, που δεν επιτρέπονταν να ήταν αλλοδαποί, ιεραρχικά ήταν: στην υπηρεσία των Οικονομικών ένας οργανωτής της οικονομικής υπηρεσίας και ένας επόπτης γεωργίας, στην υπηρεσία της Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφαλείας ένας αξιωματικός και ένας οργανωτής των ταχ. και τηλεγραφειών, στην υπηρεσία των Εσωτερικών ένας μηχανικός και στην υπηρεσία της Ανωτέρας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων ένας οργανωτής της δημοτικής εκπαίδευσης.

Όλο το προσωπικό πριν την ανάληψη των καθηκόντων του ορκίζονταν μπροστά στον Ηγεμόνα: « Ορκίζομαι να φυλλάττω πίστιν εις την πατρίδα και τον Ηγεμόνα, υπακοή στο Σύνταγμα, τους νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας και να διαχειρίζομαι τιμίως και ευσυνειδήτως την ανατεθείσαν μοι δημοσίαν λειτουργίαν».

¹⁹² ΕΕΚΠ, αριθ. φ.27, έτος Α', 27 Απριλίου 1899, Διάταγμα περί Οργανισμού του Συμβουλίου του Ηγεμόνα, άρθρ. 1-9, σ. 1-2 καθώς και ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 66, έτος Β', 30 Αυγούστου 1901, σ.1-2. και ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 66, τεύχ. 1, Νόμος περί του Οργανισμού του Συμβουλίου του Ηγεμόνος, αριθ. νόμου 432, 25 Αυγούστου 1901, σ.413-415.

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Τον Ιανουάριο του 1899 ο πρίγκιπας Γεώργιος συγκρότησε δεκαεξαμελή επιτροπή από 12 χριστιανούς και 4 μουσουλμάνους, για την εκπόνηση σχεδίου του νέου Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας, που ετοιμάστηκε γρήγορα με συντονισμένη εργασία.

Στις 4 Μαρτίου το Σύνταγμα, αποτελούμενο από 115 ψηφίσθηκε οριστικά σε δεύτερη ανάγνωση, υποβλήθηκε στο Συμβούλιο των Βουλευτών των Δυνάμεων στη Ρώμη, και με ελάχιστες τροποποιήσεις ψηφίστηκε οριστικά στις 27 Απριλίου και δημοσιεύθηκε την επομένη στην Επίσημη Εφημερίδα.¹⁹³ Το Σύνταγμα αυτό, εξασφάλιζε στην Κρήτη πλήρη αυτονομία, χωρίς κανένα υπαινιγμό για την επικυριαρχία του σουλτάνου. Ελευθερία και θρησκευτική ισότητα Ηγεμόνας και Ηγεμονικό Συμβούλιο, Βουλή και ανεξάρτητη Δικαιοσύνη, αποτελούν χαρακτηριστικούς θεσμούς της Κρητικής Πολιτείας.¹⁹⁴ Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας αποτελούνταν από 114 άρθρα και ήταν ο θεμελιώδης νόμος της αυτόνομης Πολιτείας, που συμπεριελάμβανε όλες τις διατάξεις που αφορούσαν την οργάνωση του νεοσύστατου κράτους.¹⁹⁵ Η Κρήτη με τα παρακείμενα νησιά της ήταν η Αυτόνομη Πολιτεία σύμφωνα με τους όρους που αποφάσισαν οι τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις.¹⁹⁶ Το έδαφος της ήταν αναπαλλοτρίωτο, και δεν επιτρέπονταν σ' αυτό η δουλεία. Η άμυνα της χώρας και η διασφάλιση της εσωτερικής τάξης ανατίθονταν στο σώμα εγχωρίου πολιτοφυλακής και χωροφυλακής, ενώ παράλληλα ήταν υποχρεωτική η υπηρεσία στην Πολιτοφυλακή για τη ασφάλεια των πολιτών.¹⁹⁷ Μετά την αναχώρηση των στρατών κατοχής δεν μπορούσε ξένος στρατός να σταθμεύει σε Κρητικό έδαφος, ούτε να διέρχεται από αυτό χωρίς να είχε ζητήσει πριν άδεια του νόμιμου αυτού κράτους.¹⁹⁸

¹⁹³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 24,16 Απριλίου 1899 Διάταγμα κυρώσεως του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας. Βλ. επίσης το κείμενο του Συντάγματος, ΤΑΛΩΣ Ε' (1995), 213-228, τα πρακτικά της Συνελεύσεως, ΤΑΛΩΣ Ε' (1995), 175-212. Βλ. και Νικ. Σαρίπολος, Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας ως εψηφίσθη υπό της Συνελεύσεως των Κρητών, εν Αθήναις 1899, Ν. Μ. Σαρίπολος, Το Κρητικόν Συνταγματικόν Δίκαιον εν συγκρίσει προς το ημέτερον και το των κρατών, Εν Αθήναις 1902, Εμμ. Τσουδερός, Το Κρητικόν Πολίτευμα τον 1896, και το Κρητικόν Σύνταγμα τον 1898 εξ απόψεως Διεθνούς Δικαίου, Εν Αθήναις 1903

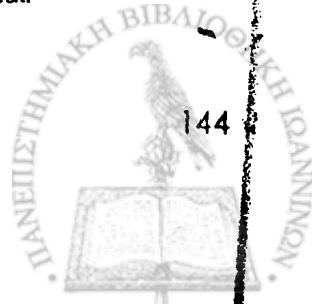
¹⁹⁴ Couturier, ο. π., 203-209, Παπαμανουσάκης, (Διάγραμμα), 278-279.

¹⁹⁵ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 24, 16 Απριλίου 1899, Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας, σ. 1-6. Με διάταγμα του πρίγκιπα Γεωργίου κυρώνεται από τη Συνέλευση των Κρητών το Σύνταγμα, το οποίο και δημοσιεύεται.

¹⁹⁶ Βλ. ο. π., άρθρ. 1.

¹⁹⁷ Βλ. ο. π., άρθρ. 2-3.

¹⁹⁸ Βλ. ο. π., άρθρ. 4.

Επίσημη γλώσσα της Κρητικής Πολιτείας ήταν η ελληνική.¹⁹⁹ Απολάμβαναν την Κρητική ιθαγένεια όσοι είχαν γεννηθεί στην Κρήτη, όσοι ήταν εγκατεστημένοι στο νησί από 1 Ιανουαρίου 1897 και αν ο ένας τουλάχιστον από τους γονείς τους ήταν Κρητικός, όσοι γεννήθηκαν από Κρητικό οθωμανικό υπήκοο οπουδήποτε ή κατοικούσαν στο νησί και όσοι γεννήθηκαν από αγνώστους γονείς στην Κρήτη. Επίσης, αν κάποιος απ' αυτούς είχε παλιά μη οθωμανική ιθαγένεια, αποκτούσε την κρητική ιθαγένεια με απλή δήλωσή του ενώπιον κάποιας δημοτικής αρχής της Κρήτης, το αργότερο μέσα σε ένα χρόνο από τη δημοσίευση του Συντάγματος, αν επρόκειτο για ενήλικα και μέσα στο διάστημα της ενηλικίωσής του, αν επρόκειτο για ανήλικο. Απονέμονταν η κρητική ιθαγένεια σ' όσους είχαν προσφέρει μεγάλες και εξαιρετικές υπηρεσίες στον τόπο.²⁰⁰

Το Σύνταγμα όριζε την ανεξαρτησία, οι Κρητικοί κάθε θρησκεύματος ήταν ίσοι ενώπιον του νόμου και απολάμβαναν τα ίδια δικαιώματα.²⁰¹ Ο καθένας ήταν ελεύθερος να πρεσβεύει οποιοδήποτε θρήσκευμα ήθελε και προτιμούσε. Απαγορεύονταν ο προσηλυτισμός και δεν θα έπρεπε να χρησιμεύσει ως πρόφαση για να περιορίζεται παράνομα η ελευθερία ατόμων που ομολογούν δημόσια οποιοδήποτε θρήσκευμα. Η διαφορά των θρησκευμάτων καθόλου δεν επηρέαζε την κρίση, απώλεια ή άσκηση οποιουδήποτε προσωπικού ή εμπραγμάτου δικαιώματος, ούτε απάλλασσε από τις νόμιμες υποχρεώσεις. Η εξωτερική λατρεία όλων των αναγνωρισμένων θρησκευμάτων ήταν ελεύθερη και προστατευόταν από την Πολιτεία, εφόσον ήταν σύμφωνη με τους νόμους και τους αστυνομικούς κανονισμούς.²⁰² Τα δημόσια αξιώματα ήταν προσιτά σε όλους τους Κρητικούς, ανεξαρτήτως θρησκεύματος, ανάλογα με την ικανότητά τους ή τη χρηστότητά τους. Στα δημόσια αξιώματα ήταν δεκτοί μόνο ιθαγενείς εκτός από τις περιπτώσεις που ο νόμος επέτρεπε την πρόσληψη ξένων. Κάθε φόρος επιβάλλονταν και εισπράττονταν μόνο για το κοινό συμφέρον, ο καθένας συνεισέφερε για τα δημόσια βάρη ανάλογα με το εισόδημα ή την περιουσία του. Ο κάθε Κρητικός μπορούσε να μεταβαίνει χωρίς εμπόδιο σε οπουδήποτε στη χώρα ή εκτός αυτής και να εγκαθίσταται όπου θέλει στη χώρα, εφόσον δεν αντίκειται στους αστυνομικούς κανονισμούς.²⁰³ Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανείς δεν καταδιώκεται, συλλαμβάνεται ή φυλακίζεται ή με άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όπως ο νόμος ορίζει εκτός αν πρόκειται για την εφαρμογή των διατάξεων του στρατιωτικού νόμου που νόμιμα

¹⁹⁹ Βλ. ο. π., άρθρ. 5.

²⁰⁰ Βλ. ο. π., άρθρ. 6. Ο νόμος της απόκτησης ή απώλειας της κρητικής ιθαγένειας θα δημοσιεύονταν σε ένα τρίμηνο από τη δημοσίευση του Συντάγματος και θα εμπεριείχε ιδιαίτερες ευκολίες για την απόκτηση της κρητικής ιθαγένειας στους ομογενείς που είχαν εγκατασταθεί στην Κρήτη από προηγούμενα χρόνια, στους καταγόμενους από Κρητικούς οποιασδήποτε εθνικότητας όπου κι αν γεννήθηκαν ή κατοικούσαν, σε όσους συμμετείχαν στους αγώνες υπέρ της ελευθερίας της Κρήτης.

²⁰¹ Βλ. ο. π., άρθρ. 7.

²⁰² Βλ. ο. π., άρθρ. 8-10.

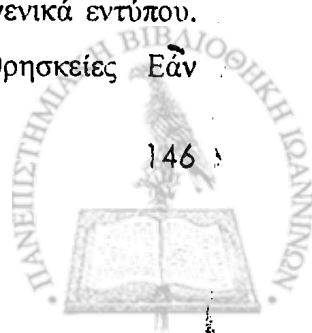
²⁰³ Βλ. ο. π., άρθρ. 11-12.

έχει προκηρυχθεί, κανείς δεν συλλαμβάνεται ή φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, το οποίο πρέπει να κοινοποιείται σε αυτόν κατά τη στιγμή της σύλληψης. Μόνο στο αυτόφωρο έγκλημα η σύλληψη γίνεται και χωρίς δικαστικό ένταλμα, αλλά και πάλι αυτό πρέπει να κοινοποιείται το αργότερο μέσα σε 24 ώρες. Κανείς δεν αφαιρείται χωρίς τη θέλησή του από τους δικαστές, που έχουν οριστεί από το νόμο, ούτε υποβάλλεται σε ποινή που δεν ορίζεται ήδη από το νόμο. Η κατοικία καθενός είναι άσυλο. Καμία κατ' οίκον έρευνα δεν ενεργείται, παρά μόνο όπως ο νόμος ορίζει. Η σωματεμπορία απαγορεύεται. Αργυρώνυμος ή δούλος υπολογίζεται ως ελεύθερος όταν πατήσει το κρητικό έδαφος. Κανένα είδος εργασίας, βιοτεχνίας ή γεωργίας δεν μπορεί να απαγορευτεί, εφ' όσον δεν αντίκειται στη δημόσια ηθική, ασφάλεια ή υγεία των κατοίκων. Δεν επιτρέπονταν τα μονοπώλια στην Κρήτη, παρά μόνο όσα έχουν ιδρυθεί από το νόμο για αύξηση των δημοσίων εσόδων ή για το συμφέρον της δημόσιας ασφάλειας. Κανείς δεν στερείται την περιουσία του, παρά μόνο για δημόσια ανάγκη, όταν και όπως ο νόμος διατάσσει, πάντοτε με προηγούμενη αποζημίωση. Ειδικός νόμος θα κανονίζει τα θέματα ιδιοκτησίας και διαθέσεως των μεταλλείων, ορυχείων, αρχαιολογικών θησαυρών και ιαματικών πηγών. Κανένα εμπράγματο δικαίωμα δεν αποκτάται στα παρακείμενα νησίδια χωρίς την άδεια της Κυβέρνησης. Κατά τη μεταβίβαση τέτοιων δικαιωμάτων η Κυβέρνηση έχει το δικαίωμα της προτιμήσεως. Βασανιστήρια ή έγκλημα απαγορεύονται.

Η εκπαίδευση ήταν ελεύθερη, αρκεί να ασκείται από πρόσωπα που έχουν κατακτήσει την οριζόμενη από το νόμο ικανότητα και χρηστικότητα, κάτω από την επίβλεψη της αρμόδιας αρχής, όσον αφορά τα χρηστά ήθη, τη δημόσια τάξη και το σεβασμό στους νόμους της εξουσίας. Η δημοτική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και παρέχεται δωρεάν. Ο καθένας έχει δικαίωμα να εκφέρει ελεύθερα τις ιδέες του προφορικά, εγγράφως ή μέσω του τύπου, τηρώντας τους νόμους της Πολιτείας. Ο νόμος τιμωρεί την κατάχρηση αυτής της ελευθερίας.

Ο νόμος για τον τύπο έπρεπε να περιέχει και τις επόμενες διατάξεις. Για την έκδοση εφημερίδας ή περιοδικού απαιτείται άδεια εκτελεστικής αρχής. Για την έκδοση εφημερίδας ή περιοδικού που θα περιέχει πολιτική ύλη αυτός που θέλει την άδεια πρέπει να παράσχει την εγγύηση των 2000 δραχμών για την πληρωμή των ενδεχομένων χρηματικών ποινών και αποζημιώσεων. Σε περίπτωση καταδίκης, με τελεσίδικη απόφαση, εκδότη με χρηματική ποινή ή αποζημίωση, ή έκδοση της εφημερίδας, ή του περιοδικού αποστέλλεται μέχρι καταβολής της χρηματικής ποινής ή της αποζημίωσης. Η άδεια χορηγείται στον αιτούντα αν έχει τα προσόντα που αναγράφονται στο νόμο και παρέχει την ανωτέρω εγγύηση.

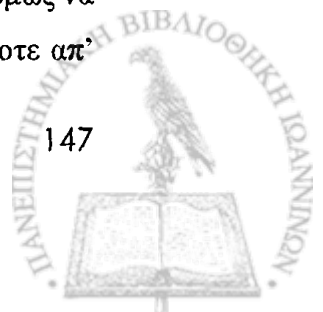
Επιτρέπεται η κατάσχεση εφημερίδας, φυλλαδίου ή περιοδικού και γενικά εντύπου. Εάν μ' αυτό προσβάλλεται κάποιος ή και κάποια από τις λατρευόμενες θρησκείες Εάν

προσβάλλεται το πρόσωπο του Ηγεμόνα. Εάν μέσα από τα δημοσιεύματα παράγεται ακίνδυνος ερεθισμός μεταξύ των κατοίκων, που να μπορεί να χαλαρώσει τη δημόσια τάξη. Η κατάσχεση αίρεται αυτοδικαίως, αν δεν επικυρωθεί με δικαστικό βούλευμα και απαγορεύεται η προληπτική λογοκρισία.

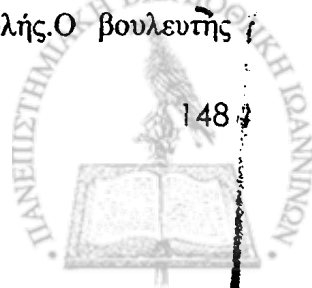
Η αλληλογραφία που παραδίδεται στο ταχυδρομείο είναι ασφαλής από κάθε ανακριτική έρευνα. Οι Κρητικοί έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και άοπλα, να συμμορφώνονται με τους νόμους, που αυτοί μπορούν να κανονίσουν την άσκηση αυτού του δικαιώματος χωρίς όμως να το εξαρτήσουν από προηγούμενη άδεια. Εξαιρούνται οι συναθροίσεις στην ύπαιθρο, οι οποίες υπόκεινται στο(ν) αστυνομικό(ν) κανονισμό(ν). Οι Κρητικοί έχουν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, εφόσον στο σκοπό του συνεταιρισμού ή στα μέσα για την επίτευξη του σκοπού δεν υπάρχει κάτι το παράνομο, ανήθικο ή επικίνδυνο για την Πολιτεία. Ο νόμος κανονίζει την άσκηση του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι, αποβλέποντας στην τήρηση της δημόσιας ασφάλειας. Καθένας έχει δικαίωμα να απευθύνει στις αρχές αναφορές, υπογεγραμμένες από ένα ή περισσότερα πρόσωπα.

Ο Ηγεμόνας ήταν ο ανώτατος άρχοντας της Πολιτείας. Αυτός θέτει τους νόμους μαζί με τη Βουλή των αντιπροσώπων, ασκεί την εκτελεστική εξουσία μέσω υπευθύνων Συμβούλων και απονέμει τη δικαιοσύνη διά μέσου των δικαστηρίων. Ο Ηγεμόνας είναι ως προς το νόμο ανεύθυνος και απαραβίαστος. Κάθε πράξη του πρέπει να προσυπογράφεται από τον αρμόδιο Σύμβουλό του, ο οποίος διά της υπογραφής και μόνο αναλαμβάνει την ευθύνη αυτής της πράξης. Τέτοια προσυπογραφή δεν απαιτείται για την εγκαθίδρυση του Μητροπολίτου και των Επισκόπων, για το διορισμό των πρόσθετων μελών της Βουλής, ούτε για το διορισμό ή την παύση των Καδήδων και Μουφτήδων, των Συμβούλων του Ηγεμόνα, του Προέδρου και του Εισαγγελέα των Εφετών και των Νομαρχών. Ο Ηγεμόνας εκπροσωπεί την Πολιτεία, συνάπτει συμβάσεις, των οποίων την ψήφιση ζητεί από τη Βουλή, κόβει νόμισμα και απονέμει τα νενομισμένα παράσημα. Ο Ηγεμόνας είναι ανώτατος αρχηγός των στρατιωτικών δυνάμεων της Πολιτείας. Απονέμει τους στρατιωτικούς βαθμούς. Διορίζει και παύει όλους τους δημοσίους υπαλλήλους συμπεριλαμβανομένων των Μουφτήδων και Καδήδων, λαμβάνοντας τους Καδήδες από αυτούς που έχουν άδεια του Σεΐχουλισλάμη για άσκηση του ιεροδικαστικού επαγγέλματος. Παρέχει ή όχι την συναίνεσή του για την εγκαθίδρυση του εκλεγμένου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Μητροπολίτη Κρήτης και των εκλεγμένων από την Επισκοπική Σύνοδο Κρήτης Επισκόπων. Έχει το δικαίωμα που επικυρώνει τους νόμους που ψηφίζονται από τη Βουλή, μπορεί να δημοσιεύσει αυτούς και να εκδίδει όλα τα αναγκαία διατάγματα για την εκτέλεση αυτών των νόμων. Δεν μπορεί όμως να αναστέλλει την ισχύ κάποιου νόμου, αφού δημοσιευτεί, ούτε να απαλλάξει οιονδήποτε απ

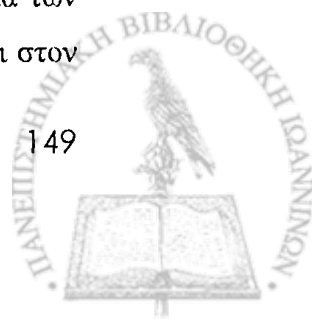
αυτόν. Ο Ηγεμόνας συγκαλεί τη Βουλή. Κηρύττει την έναρξη και τη λήξη των εργασιών της. Έχει δικαίωμα να αναβάλλει, να διακόπτει, να παρατείνει ή να διαλύει αυτή. Η αναβολή, διακοπή ή παράταση δεν μπορεί να διαρκέσει περισσότερο από 40 μέρες ούτε να επανέλθει όσο διαρκεί η ιδιοκτησία χωρίς την άδεια του Ηγεμόνος. Στο Διάστημα της δήλωσης πρέπει να ορίζεται συγχρόνως η εντός τριμήνου σύγκληση της νέας Βουλής. Ο Ηγεμόνας έχει δικαίωμα να μεταβάλλει, να ελαττώσει ή να χαρίσει τις ποινές που έχουν επιβληθεί από τα δικαστήρια κατά την κρίση του σε θέματα πολιτικών εγκλημάτων και τύπου, για όλα τα υπόλοιπα, με προηγούμενη γνωμοδότηση του Συμβουλίου της Δικαιοσύνης. Δικαιούται να χορηγεί αμνηστία μόνο σε θέματα πολιτικών εγκλημάτων. Ο Ηγεμόνας μπορεί με Διάταγμα, προσυπογεγραμμένο από όλα τα μέλη του Συμβουλίου του, να προκηρύξει το στρατιωτικό νόμο σ' όλο το νησί ή σε μέρος αυτού. Κάθε απόφαση της Συνέλευσης που αφορά το πρότυπο του Ηγεμόνα λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο τρίτων και με φανερή ψηφοφορία. Η Ηγεμονική χορηγία προσδιορίζεται με νόμο. Η ετήσια χορηγία προς τον πρίγκιπα Γεώργιο ορίζεται σε διακόσιες χιλιάδες δραχμές.

Η Βουλή συμερίζεται τη νομοθετική εξουσία του Ηγεμόνα. Σύγκεται από τα εκλεγμένα μέλη από το λαό και από όσα μέλη έχουν διοριστεί από τον Ηγεμόνα. Για να εκλεγεί κάποιος ή να διοριστεί βουλευτής πρέπει να είναι Κρητικός στην ιθαγένεια, να κατοικεί στην Κρήτη τουλάχιστον από πενταετίας, να έχει συμπληρωμένο το 30ο έτος της ηλικίας του και να έχει τα προσόντα, που ορίζει ο νόμος. Τα καθήκοντα του βουλευτή, είναι ασυμβίβαστα με αυτά του έμμισθου δημοσίου ή δημοτικού υπαλλήλου, με αυτά του αντιπροσώπου ή του υπαλλήλου ξένου Κράτους, με αυτά των θρησκευτικών λειτουργών και με αυτά των στρατιωτικών γενικά, εκτός από όσους αποστρατεύτηκαν και αποτάχθηκαν, οι οποίοι μπορεί να εκλέγονται ή διορίζονται βουλευτές, αν η απόταξη δεν επήλθε εξαιτίας της ανάρμοστης διαγωγής τους στο στράτευμα, που υπηρέτησαν. Ο Βουλευτής δεν μπορεί πριν την παρέλευση διετίας από την εκλογή ή το διορισμό του να διορισθεί σε έμμισθη δημόσια ή δημοτική θέση, εκτός της θέσης του Συμβούλου του Ηγεμόνος. Τα αιρετά μέλη της Βουλής εκλέγονται κατά νομούς με ενιαία ψήφο, με αναλογία ενός βουλευτού προς πέντε χιλιάδες κατοίκους ή κλάσμα του αριθμού αυτού και με σύστημα ψηφοφορίας που εξασφαλίζει τόσο το δυνατό πληρέστερη, την αντιπροσώπευση των μειοψηφιών. Τα μέλη της Βουλής διορίζονται από τον Ηγεμόνα είναι δέκα ως προς τον αριθμό, λαμβάνονται κατ' αναλογία πληθυσμού, απ' όλους τους νομούς, από τους πολίτες, που διακρίνονται για τη χρηστότητα και την πείρα. Υποψήφιος που απέτυχε κατά τις βουλευτικές εκλογές δεν μπορεί να διοριστεί ως μέλος της συνόδου για την οποία πρόκειται να εκλεχθεί. Δεν μπορεί ένα και το ίδιο πρόσωπο να διορισθεί ως μέλος δύο διαδοχικών συνόδων της Βουλής. Ο βουλευτής

αντιπροσωπεύει όλο το νησί και όχι μόνο το νομό από τον οποίο προέρχεται. Η εξέλεξη των αμφισβητούμένων βουλευτικών εκλογών γίνεται από το ανώτατο δικαστήριο της Πολιτείας, δικάζοντας την ολομέλειά του. Οι βουλευτές εκλέγονται ή διορίζονται κατά διετία. Η Βουλή συνέρχεται σε τακτική σύνοδο «άπαξ» μία φορά μέσα στη διετία. Η διάρκεια της τακτικής συνόδου της Βουλής είναι δίμηνη. Όταν λήξει η Σύνοδος, ο βουλευτής αποβάλλει την ιδιότητα και τον τίτλο του βουλευτή. Εφόσον παραστεί ανάγκη ο Ηγεμόνας μπορεί να συγκαλέσει τη Βουλή σε έκτακτη Σύνοδο, και πριν από την παρέλευση διετίας.

Η διάρκεια και το πρόγραμμα των εργασιών της έκτακτης Συνόδου κατανέμονται με ηγεμονικό Διάταγμα. Η Βουλή, σε έκτακτη Σύνοδο, δεν μπορεί να επιληφθεί της συζήτησης άλλων θεμάτων, εκτός από όσα έχουν οριστεί στο πρόγραμμά τούτο. Σε κατεπείγουσες περιπτώσεις, ο Ηγεμόνας δικαιούται να καλέσει σε έκτακτη Σύνοδο τους βουλευτές της συνόδου που λήξει, αν δεν προτιμά να διατάξει εκλογές νέων βουλευτών. Η Βουλή συνεδριάζει δημόσια, έκτακτα μόνο μετά από προηγούμενη απόφασή της, κεκλεισμένων των θυρών. Πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους οι βουλευτές ορκίζονται στο Βουλευτήριο σε δημόσια συνεδρίαση, όπως συνηθίζεται με το τυπικό του κάθε θρησκευάτος, ότι θα εκπληρώσουν ευσυνείδητα τα καθήκοντά τους, τηρώντας πίστη στην πατρίδα και τον Ηγεμόνα και σεβόμενοι τους νόμους της Πολιτείας. Η Βουλή καθορίζει τον τρόπο των εργασιών της με Κανονισμό. Η Βουλή εκτελεί στην αρχή κάθε Συνόδου από τα μέλη της, τον Πρόεδρο, τους Αντιπροέδρους. Η Βουλή εκτελεί διά μέσου του Προέδρου της την δική της αστυνομία. Ο Πρόεδρος μόνο μπορεί να δώσει διαταγές στη φρουρά του Βουλευτηρίου. Καμία ένοπλη δύναμη δεν μπορεί να εισέλθει μέσα στο Βουλευτήριο χωρίς τη συναίνεση του Προέδρου. Για την απαρτία απαιτείται η παρουσία περισσοτέρων από το μισό αριθμό βουλευτών. Για την έγκυρη απόφαση απαιτείται η απόλυτη πλειοψηφία των βουλευτών που είναι παρόν κατά την ψηφοφορία. Σε ισοψηφία η πρόταση απορρίπτεται. Ο βουλευτής που συμμετέχει στις εργασίες της βουλής αποζημιώνεται με δέκα χιλιάδες για κάθε μία. Ο βουλευτής δεν διώκεται ούτε εξετάζεται οπωσδήποτε για τη γνώμη ή τη ψήφο του κατά την διάρκεια της εξάσκησης των βουλευτικών του καθηκόντων. Όσο διαρκεί η Σύνοδος ο βουλευτής δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ή φυλακίζεται χωρίς την άδεια της Βουλής, εκτός αν πρόκειται για αυτόφωρο κακούργημα. Κανένας νόμος δεν έχει ισχύ αν δεν ψηφισθεί δύο φορές από τη Βουλή άρθρο προς άρθρο, σε δύο διαφορετικές ημέρες και αν δεν επικυρωθεί από τον Ηγεμόνα. Ο προϋπολογισμός ψηφίζεται μόνο μία φορά (άπαξ). Νομοσχέδιο που ψηφίστηκε στη Βουλή και δεν έχει κυρωθεί από τον Ηγεμόνα μέσα σε δύο μήνες από τη λήξη της Βουλευτικής Συνόδου θεωρείται άκυρο. Η αυθεντική ερμηνεία των νόμων ανήκει στη νομοθετική εξουσία. Το δικαίωμα της προτάσεως των νόμων ανήκει στον

Ηγεμόνα και στη Βουλή. Νόμοι που φορούν σε μισθοδοσία, σύνταξη ή άλλη οιαδήποτε προσωπική ωφέλεια, εισάγονται στη Βουλή μόνο από τον Ηγεμόνα.

Προτάσεις βουλευτών, συνεπάγονταν άλλες αυξήσεις των εσόδων του προϋπολογισμού, δεν μπορούν να συζητηθούν από τη Βουλή αν προηγουμένως δεν εγκριθούν από την επιτροπή για τον προϋπολογισμό. Χωρίς νόμο που να έχει ψηφισθεί από τη Βουλή και επικυρωθεί από τον Ηγεμόνα, κανείς φόρος δεν επιβάλλεται ούτε εισπράττεται. Δάνεια ή συμβάσεις που συνεπάγονται χρηματικές υποχρεώσεις του δημοσίου δεν μπορούν να γίνουν. Συμβάσεις ή αμοιβές δεν παρέχονται από το δημόσιο ταμείο. Στην αρχή κάθε τακτικής Συνόδου υποβάλλεται στη Βουλή ο προϋπολογισμός των εσόδων και εξόδων της προσεχούς διετίας και ο απολογισμός της διετίας που φεύγει. Πριν ψηφισθεί ο προϋπολογισμός ή εγκριθεί ο απολογισμός, παραπέμπονται για εξέταση και γνωμοδότηση ενώπιον της Επιτροπής της Βουλής.

Εάν ο απολογισμός δεν μπορεί να συνταχθεί εγκαίρως υποβάλλεται οπωσδήποτε στην αμέσως επόμενη τακτική ή έκτακτη Σύνοδο. Εάν η Βουλή απαλείψει ή ελαττώσει κάποιες από τις αναγεγραμμένες πιστώσεις στον προϋπολογισμό, αιτιολογεί την απόφασή της, υποδεικνύει συγχρόνως πως μπορεί να επιτευχθεί η εν λόγω οικονομία, χωρίς να παραβιαστούν οι επιβαλλόμενες στο δημόσιο υποχρεώσεις ή εκείνες των οποίων η εκπλήρωση μπορεί να επιδιωχθεί και διά δικαστικής οδού. Εάν η Βουλή επιμείνει να αποποιείται, αφού δοθούν σ' αυτή οι αναγκαίες εξηγήσεις τις πιστώσεις ή αν αφού λήξει η Σύνοδος ο προϋπολογισμός που υποβλήθηκε δεν ψηφισθεί, ο Ηγεμόνας μπορεί με διάταγμα υπογεγραμμένο από όλα τα μέλη του Συμβουλίου του, να κηρύξει τον προϋπολογισμό για τη λήξη χρήσης εφαρμόσιμο και στην αρχόμενη χρήση, εφόσον ο προϋπολογισμός είχε καταρτιστεί κανονικά απαλειφομένων των ποσών που αναγράφονται. Σε περίπτωση απροόπτου και αναπόφευκτης ανάγκης, ο Ηγεμόνας μπορεί με την ομόφωνη γνώμη των Συμβούλων του και με ευθύνη τους να προβαίνει και σε δαπάνη που δεν προβλέπεται στον προϋπολογισμό, αρκεί να μην υπερβαίνει αυτή το ποσό των 100 χιλιάδων δραχμών για κάθε διετία. Η έγκριση αυτής της δαπάνης ζητείται από την αμέσως επόμενη τακτική ή έκτακτη Σύνοδο της Βουλής. Οι Σύμβουλοι του Ηγεμόνα διορίζονται ή παύονται από αυτόν, όπως εκείνος θέλει. Οι Σύμβουλοι παρακάθονται στη Βουλή και λαμβάνουν μέρος στις συζητήσεις της, αλλά χωρίς να έχουν δικαίωμα ψήφου. Βουλευτής που διορίζεται από τον Σύμβουλο του Ηγεμόνα αποβάλλει την ιδιότητα του βουλευτού και η έδρα του στη Βουλή θεωρείται κενή. Η Βουλή είχε δικαίωμα να κατηγορεί μπροστά στο Ειδικό Δικαστήριο το Σύμβουλο του Ηγεμόνα, ο οποίος από πρόθεση προσυπόγραψε ή εξετέλεσε ηγεμονικό διάταγμα μέσω του οποίου παραβιάστηκε κάποια διάταξη του Συντάγματος ή των νόμων ή των ηγεμονικών

διαταγμάτων που εκδόθηκαν με εντολή της νομοθετικής εξουσίας ή εξετέλεσε ηγεμονικό διάταγμα, που δεν προσυπογράφηκε από τον αρμόδιο Σύμβουλο ή διέταξε την εκτέλεση τέτοιου διατάγματος, εξέδωσε ή εξετέλεσε απόφαση ή διαταγή μέσω της οποίας παραβιάζεται διάταξη του Συντάγματος ή των νόμων ή των ηγεμονικών διαταγμάτων που έχουν εκδοθεί με νομοθετική εξουσία ή διέταξε την εκτέλεση αυτής της απόφασης ή διαταγής, παρέλειψε να εκτελέσει διάταξη του Συντάγματος ή των νόμων ή των εκδιδόμενων ηγεμονικών διαταγμάτων με εντολή της νομοθετικής εξουσίας ή να διατάξει την εκτέλεση τέτοιας διάταξης συνυπέγραψε για επικύρωση ως νόμο της Πολιτείας.²⁰⁴

²⁰⁴ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ – ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΕΩΝ (Στο αριθμ. φύλ. 10, Εν Χανίοις τη 18 Φεβρουαρίου 1899, έτος Α', και στον αριθ. πρακ. 3 την προεδρεία Α. Γογόνη γίνεται συνεδρίαση σε δημόσιο κατάστημα δίπλα από το δημοτικό κήπο.)

Η «Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας», στο έτος Α', αριθ. 9 στις 16 Φεβρουαρίου 1899, εν Χανίοις, στο αριθ. 1 πρακτικό της Δημοσίας Συνεδρίασης της Συνέλευσης των Κρητών υπό την προεδρεία του Α. Γαλάνη αναφέρεται ότι έφτασε στο Βουλευτήριο που βρίσκεται σε δημόσιο κατάστημα κοντά στο Δημοτικό Κήπο των Χανίων, ο πρίγκιπας Γεώργιος της Ελλάδος ύπατος αρμοστής στην Κρήτη στις 8 Φεβρουαρίου 1899, μέρα που είχε οριστεί με διάταγμά του από 29 Ιανουαρίου 1899, όπου κήρυξε την έναρξη των εργασιών της Συνέλευσης με παρότρυνση που απηύθυνε στους πληρεξουσίους εκπροσώπους των Κρητών. Ανέφερε ότι οι τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις κατέστησαν την Κρήτη Αυτόνομη Πολιτεία και όρισαν τον ίδιο ως ύπατο αρμοστή του νησιού, ο οποίος θα έχει ως κύριο έργο του να μεριμνά για τη διασφάλιση της ειρήνης στο νησί και της ασφαλούς διοίκησής του. Απαραίτητη προϋπόθεση θεωρείται η αναγνώριση της οθωμανικής επικυριαρχίας και η λήψη κατάλληλων μέτρων για την περιφρούρηση της οθωμανικής σημαίας, όπου αυτή έχει υψωθεί. Τόνισε ότι η συνέλευση των Κρητών όπως υφίσταται θα πρέπει να περιλαμβάνει αντιπροσώπους όλων των στοιχείων της Κρήτης εξασφαλίζοντας εξίσου τη ζωή, την περιουσία τους καθώς και την ελεύθερη εξάσκηση των θρησκευμάτων. Επεσήμανε ότι έχει επίγνωση των όρων με βάση τους οποίους διορίστηκε στη θέση του ύπατου αρμοστή του νησιού, αλλά και των δυσκολιών που έχει μια τέτοια ιερή αποστολή, αφού θα πρέπει να ανταποκριθεί και στις προσδοκίες των Κρητών, αλλά και στις επιδιώξεις και τη μέριμνα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Ο ύπατος αρμοστής αφού ευχαρίστησε για την θερμή υποδοχή που του επεφυλάχθηκε, υπογράμμισε ότι το γεγονός αυτό του επιτρέπει να αισιοδοξεί για την κοινή προσπάθεια και συμβολή όλων των Κρητών για να υπάρξει αδελφοποίηση, ειρηνοποίηση, ευημερία και πρόοδος όλων των κατοίκων. Κατόπιν υπέβαλε το προσχέδιο του Πολιτεύματος, που είχε συνταχθεί, όπως ανέφερε, με σύμπνοια και περίσκεψη για να μελετηθεί επισταμένως και μετά από ελεύθερη συζήτηση να γίνει ο θεμελιώδης νόμος του νησιού. Υπογράμμισε για άλλη μια φορά ότι για την εκπλήρωση του σπουδαίου αυτού καθήκοντος θα πρέπει να πρυτανεύσει η ορθή κρίση, η κοινή θέληση και η φιλοπατρία και για την εξασφάλιση των προσδοκιών των Μ. Δυνάμεων και για την ευημερία του νησιού.

Λίγο πριν αποχωρήσει ο πρίγκιπας Γεώργιος ευχήθηκε καλή επιτυχία στο έργο της συνέλευσης, η οποία στη συνέχεια κατάρτισε προσωρινό Προεδρείο που απαρτιζόταν από τον Α. Γογόνη, ο οποίος ήταν ο πρεσβύτερος των μελών, από τους Στυλ. Παπαντωνάκη και Μπεζέτ Αγαζαδέ, που ήταν από τα νεότερα μέλη και οι οποίοι ορκίστηκαν ως γραμματείς της συνέλευσης. Μετά την ανάγνωση του ονομαστικού καταλόγου των πληρεξουσίων βρέθηκαν 150 μέλη παρόντα και επομένως η συνέλευση ήταν εν απαρτία.

Ο πληρεξούσιος Κισσάμου υπέβαλε έγγραφη πρόταση για έκφραση συλλυπητηρίων για το θάνατο του Προέδρου της Γαλλικής Δημοκρατίας στον Πρόξενο της Γαλλίας στην Κρήτη, ως ένδειξη ευγνωμοσύνης προς το γαλλικό έθνος. Η πρόταση αυτή έγινε αποδεκτή και ορίστηκε το Προεδρείο να εκπροσωπήσει τον κρητικό λαό.

Ο Χ. Παυλογεωργάκης υποβάλει πρόταση για επιψήφιση στην αυριανή συνεδρίαση της 9 Φεβρουαρίου 1899 ώστε να εκλεχθεί Επιτροπή για τη σύνταξη του κανονισμού της Συνέλευσης.

Σύμφωνα με το πρακτικό αριθ. 2 η συνεδρίαση γίνεται την 9 Φεβρουαρίου 1899 δίπλα από το δημοτικό κήπο με απαρτία και με 143 παρόντες πληρεξουσίους, όπου, όταν αναγνώστηκαν κι επικυρώθηκαν τα πρακτικά της προηγούμενης Συνεδρίασης, ο πληρεξούσιος Κυδωνίας Νιστεράκης πρότεινε πριν γίνει οποιαδήποτε εργασία της Συνέλευσης, να ορκιστούν τα μέλη της ότι θα εκπληρώσουν ευσυνειδήτητα τα καθήκοντά τους για το συμφέρον της πατρίδας χωρίς να επηρεάζονται από προσωπικούς και ιδιοτελείς σκοπούς.

Ο πληρεξούσιος Σφακιών Παπαδοπέτρος υπέβαλε την πρόταση για δημοσίευση των πρακτικών της Συντακτικής Επιτροπής του σχεδίου του Συντάγματος ώστε να γνωστοποιούνται οι σκέψεις και οι συζητήσεις των μελών της για αποφυγή περιττών συζητήσεων.

ΟΙ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΜΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Οι σφραγίδες²⁰⁵ που χρησιμοποιούνταν στην Κρητική Πολιτεία ως επίσημες σφραγίδες έχουν ως αφετηρία την σφραγίδα του 1858, που είχε εκδοθεί ως επίσημη σφραγίδα της αναίμακτης επανάστασης του Μαυρογένη του 1858, της οποίας αποτέλεσμα ήταν η εφαρμογή των προνομίων του Χάτι Χαμαγιούν. Η σφραγίδα αυτή ήταν στρογγυλή στο εξωτερικό της έφερε την κεφαλαιογράμματη επιγραφή ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΡΗΤΩΝ 1858 και στο ενδιάμεσο υπήρχε σταυρός, που στις τέσσερις άκρες του διακρίνονταν τα αρχικά ΙΣ ΧΡ ΝΙ ΚΑ.²⁰⁶

Μετά την οριστική απόφαση της Αυτονομίας (16 Οκτωβρίου – 10 Δεκεμβρίου 1898) η σφραγίδα ήταν στρογγυλή έφερε την επιγραφή ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, ενώ πριν την Αυτονομία η επιγραφή αυτή έγραφε ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ. Στο κάτω μέρος της επιγραφής υπήρχε το σχήμα του μαιάνδρου, ενώ στο μέσο της σφραγίδας εικονιζόταν

Ακολουθεί συζήτηση όπου ο Κ. Φραγκούλης υποστηρίζει ότι αυτές οι προτάσεις θα έπρεπε να συζητηθούν μετά την ψήφιση του Κανονισμού της Συνέλευσης, ο Ελ. Βενιζέλος επισημαίνει ότι η δημοσίευση είναι αδύνατο να γίνει έγκαιρα γιατί η εκτύπωση αργεί πολύ, ο Κ. Φούμης συμφωνεί με τη δημοσίευση των πρακτικών των συνεδριάσεων της Επιτροπής αλλά αν η εκτύπωση χρονοτριβεί τότε προτείνει τα πρακτικά να κατατεθούν στο γραφείο για να μπορούν να αναγνωσθούν από τους πληρεξουσίους.

Απαντώντας στον Παυλογεωργάκη ο Γ. Μαρκάτος προτείνει την εκλογή Προέδρου της Συνέλευσης χωρίς να ψηφιστεί πριν ο Κανονισμός, αφού είναι γνωστά τα θέματα που ορίζονται απ' αυτόν με ισχύοντα τα κοινοβουλευτικά έθιμα.

Ο Ν. Ζουρίδης προτείνει τη συζήτηση της πρότασης του Παυλογεωργάκη.

Ο Π. Φούμης λέει ότι άσκοπος είναι ο καταρτισμός Επιτροπής αφού κάποιοι πληρεξουσίοι έχουν συντάξει σχέδια που με βάση αυτά μπορεί η Συνέλευση να προβεί στην ψήφιση του Κανονισμού της.

Ο Μ. Κούνδουρος προτείνει την ανάγνωση όλων των σχεδίων και την επιλογή ενός για συζήτηση.

Ο Ν. Φαρφουράκης θεωρεί προτιμότερο να γίνει Επιτροπή ή να υποβληθεί ένα σχέδιο το οποίο να ψηφίσει η Συνέλευση.

Ο Γ. Δασκαλογιάννης προτείνει να ρωτηθεί ο Παυλογεώργης αν έχει υπόψη του ένα σχέδιο συνταγμένο.

Ο Βενιζέλος προτείνει να γίνει Επιτροπή που λαμβάνοντας υπόψη της τα διάφορα σχέδια να μπορεί να συντάξει ένα άλλο και να το υποβάλλει στη Συνέλευση. Η Συνέλευση πρέπει να το ψηφίσει στο σύνολό του και όχι άρθρο άρθρο.

Ο Ιωσ. Λεκανίδης να γίνει κατάθεση ενός μόνο σχεδίου προτείνει, ενώ ο Παυλογεώργης τονίζει ότι πρέπει να συνταχθεί Κανονισμός από επιτροπή και να ψηφισθεί άρθρο άρθρο και κατατεθεί σχέδιο για να το λάβει υπόψη της η Επιτροπή όπως και ο Πολυχρονίδης καταθέτει κι άλλο έγγραφο.

Ο Α. Μιχελιδάκης πρότείνει να κατατεθούν τα σχέδια και η Επιτροπή να συντάξει σχέδιο για να το ψηφίσει η Συνέλευση.

Μετά απ' αυτά η Συνέλευση εξέλεξε επιτροπή για να συντάξει σχέδιο Κανονισμού για επιψήφιση στη Συνέλευση αποτελούμενη από τους: Χ. Παυλογεώργη, Ε. Πολυχρονίδη και Ν. Φαρφουράκη.

Λύεται η συνεδρίαση.

Υπογράφουν ο Πρόεδρος Α. Γογονής και οι Γραμματείς Σ. Παπαντωνάκης και Μπεζέτ Αγαζαδές.

²⁰⁵ Οι πρώτες κρητικές σφραγίδες ήταν αυτές, που χρησιμοποιήθηκαν για την αλληλογραφία από το Αυστριακό Lloyd και είχαν το χαρακτηριστικό οβάλ σχήμα και θεωρούνταν οι πρόδρομοι των μετέπειτα αυστριακών ταχυδρομικών σφραγίδων της Κρήτης.

²⁰⁶ Θ. Δετοράκης, Σφραγίδες Ελευθερίας (1821-1898), έκδοση για την εκατονταετηρίδα της Κρητικής Ελευθερίας (1898-1998), Εταιρία Κρητικών Μελετών, Ηράκλειο 1998, σ.60

ένθρονος ο Μίνως κρατώντας σκήπτρο.²⁰⁷ Το 1898 για το μεγάλο γεγονός της Αυτονομίας της Κρήτης κόπηκε αναμνηστικό μετάλλιο, όπου στην μία όψη του εικονιζόταν ο Πρίγκιπας Γεώργιος και περιφερειακά ήταν η επιγραφή ΠΡΙΓΚΙΨ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΗΓΕΜΩΝ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ και από την άλλη όψη εικονίζονταν οι σημαίες των Μεγάλων Δυνάμεων της Διεθνούς Προστασίας και αναγράφονταν: ΙΤΑΛΙΑ, ΑΓΓΛΙΑ, ΡΩΣΣΙΑ, ΓΑΛΛΙΑ 3 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1898 ΑΜΥΝΕΣΘΕ ΠΕΡΙ ΠΑΤΡΗΣ.²⁰⁸ Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Κρήτης είχε σφραγίδα στρογγυλή, που έφερε την επιγραφή ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ και στο μέσο εικονιζόταν αναλόγιο με ανοικτό βιβλίο περιτριγυρισμένο από τρεις σειρές κίωνων.²⁰⁹

Η σφραγίδα της Ιεράς Μητρόπολης Κρήτης εκδόθηκε το 1897 και ήταν στρογγυλή με δύο φίδια που με το σώμα τους έκαναν ημικύκλιο, ήταν αντικριστά με τις γλώσσες τους προτεταμένες και ανάμεσά τους και ψηλά υπήρχε η μητροπολιτική μήτρα, ενώ στο κάτω μέρος υπήρχε μια κορδέλα που ένωνε τα δύο δάφνινα στεφάνια που ήταν παράλληλα με τα φίδια. Στο κέντρο ήταν η επιγραφή: ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΡΗΤΗΣ 1898 και από πάνω της ήταν ένας σταυρός.²¹⁰

Η σφραγίδα της Ιεράς Μητρόπολης Πέτρας εκδόθηκε το 1898, ήταν στρογγυλή, έφερε τριγύρω την επιγραφή Η ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΕΤΡΑΣ α ω, ενώ στο εσωτερικό της εικονίζονταν ο ήλιος, ο σταυρός και επισκοπική ράβδος, που στο πάνω μέρος της είχε τη επισκοπική μήτρα και ήταν τυλιγμένη με το σώμα ενός δελφινιού.

Τα εμβλήματα της Κρητικής Πολιτείας έφεραν ένα σχέδιο, που είχε ένα ισόπλευρο θυρεό ο οποίος έκανε οξεία γωνία στο μέσο της κάτω πλευράς και τέμονταν από έναν αργυρού χρώματος σταυρό σε τέσσερα ορθογώνια από τα οποία το μεγαλύτερο προς τα αριστερά είχε κόκκινο χρώμα και στο μέσο του έφερε ένα αστέρι με πέντε ακτίνες, ενώ τα υπόλοιπα τρία ήταν κυανά. Ο θυρεός έφερε βασιλικό στέμμα που έκλεινε προς τα μέσα από τον οποίο φαινόταν μία σφαίρα η οποία έφερε σταυρό στο εσωτερικό της και ήταν μέσα σε εσωτερικό τόξο που κρατιόταν και από τις δύο πλευρές από δύο Ηρακλήδες σε φυσικό χρώμα. Όλο το σχήμα ήταν κάτω από το βασιλικό σκήνωμα και είχε από την εξωτερική πλευρά πορφυρό χρώμα και σποραδικά μικρούς χρυσούς σταυρούς. Περιφερειακά και

²⁰⁷ βλ. ο.π. σ. 138 (αριθ. σφρ.96)

²⁰⁸ βλ. ο.π. σ. 138 (αριθ. σφρ.97) και Τιμόθεος Βενιέρης, Το Αρκάδι των αιώνων, σ. 461

²⁰⁹ βλ. ο.π. σ.139-140 και μάλιστα αναφέρεται επιγραφή του επισκόπου Πέτρας Τίτου, που χαρακτηριστικά αναφέρει: Επιτέλους δυνάμεθα και ημείς οι Κρήτες να ονομάσωμεν εαυτούς με το γλυκύτατον όνομα ε λ λ ε υ θ έ ρ ο υ ς.

²¹⁰ βλ. ο.π. σ. 141-142 (αριθ. σφρ.98)

εσωτερικά είχε διακοσμηθεί με δέρμα από λευκό τριχώδες μαλλί και τριγύρω εικονιζόταν χρυσός μαϊάνδρος.²¹¹

Η σφραγίδα της Πολιτείας έφερε όλα όσα αναφέρθηκαν για τα εμβλήματα όμως είχε την επιγραφή «Κρητική Πολιτεία». Το μέγεθος της σφραγίδας είχε οριστεί στα εβδομήντα πέντε χιλιοστά.²¹² Οι σφραγίδες του Συμβουλίου των Ανωτέρων Διευθύνσεων έφεραν όσα είχαν μέσα τα εμβλήματα της Κρητικής Πολιτείας εκτός από το σκήνωμα και κυκλικά ήταν γραμμένο το όνομα της Αρχής στην οποία ανήκε. Το μέγεθος της σφραγίδας είχε οριστεί επίσης στα σαράντα χιλιοστά.

Οι σφραγίδες των υπόλοιπων αρχών του κρητικού κράτους έφεραν στο μέσο το θυρεό όπως έχει περιγραφεί, το Βασιλικό στέμμα και κυκλικά ήταν γραμμένο το όνομα της Αρχής στην οποία ανήκε. Το μέγεθος της σφραγίδας είχε οριστεί επίσης στα τριάντα πέντε χιλιοστά. Η σφραγίδα της «Τραπεζής Κρήτης» έφερε όσα είχαν ως τα εμβλήματα της Κρητικής Πολιτείας, ενώ κυκλικά ήταν οι λέξεις «Τράπεζα Κρήτης».²¹³ Οι Σύμβουλοι των Ανωτέρων Διευθύνσεων και όλες οι Αρχές που υπάγονται στην Διεύθυνσή τους ορίστηκαν ως οι υπεύθυνοι για την εφαρμογή αυτών των διατάξεων.

Οι σφραγίδες των εκκλησιαστικών αρχών ορίστηκαν σε ιδιαίτερο διάταγμα. Οι σφραγίδες και τα εν γένει εμβλήματα και του επίσημου, αυτόνομου πλέον, κρητικού κράτους αποτελούσαν τα έγκυρα στοιχεία της Κρητικής Πολιτείας, κατοχύρωναν την επιστημότητα και την βαρύτητα των εγγυκλίων, των νομοθετημάτων και των διατάξεων και εξασφάλιζαν την νομιμότητα κάθε εγγράφου. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα εμβλήματα διακρίνονταν η βασιλική εξουσία (βασιλικό στέμμα), η αρχαιολατρεία (Ηρακλής – μαϊάνδρος), αλλά και η χριστιανική πίστη (σταυρός). Το επίσημο κράτος συμβόλιζε στις σφραγίδες και τα εμβλήματά του την διοίκηση εκείνης της χρονικής στιγμής: το ελληνικό βασίλειο, το αρχαιοελληνικό ιδεώδες και το ορθόδοξο δόγμα, που ουσιαστικά έδειχναν τις βάσεις του νέου κράτους, το υπόβαθρό του, αλλά και τις προοπτικές και τους προσανατολισμούς του.

²¹¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 53, 25 Ιουνίου 1899, αριθ. νόμου 26/23 Ιουνίου 1899, άρθρ 1, σ.1. Υπογράφεται από τον Πρίγκιπα Γεώργιο και τους: Ελ. Βενιζέλο, Ν. Γιαμαλάκη, Μ. Κούνδουρο, Κ. Φούμη και Χουσεΐν Γενιτσαράκη

²¹² βλ. ο.π. άρθρο 2: τα χιλιοστά αναφέρονται ως υποχιλιόμετρα

²¹³ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 95, έτος Β', 29 Οκτωβρίου 1899, αριθ. νόμου 92, Διάταγμα περί σφραγίδος της «Τραπεζής Κρήτης», 20 Οκτωβρίου 1899, σ. 1.

Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας τυπώνονταν σε χαρτί υποκίτρινο μέτριας ποιότητας, το γνωστό χαρτί των εφημερίδων της εποχής, διαστάσεων 23 εκ. επί 31 εκ.²¹⁴ Στην εφημερίδα οι νόμοι και τα νομοθετικά διατάγματα έπαιρναν τον αύξοντα αριθμό κατά τη σειρά της δημοσίευσής τους.²¹⁵ Η Επίσημη Εφημερίδα θα διαιρούνταν σε τρία τεύχη για τα μετέπειτα έτη από το 1899. Στο πρώτο τεύχος συμπεριλαμβάνονταν νόμοι, διατάγματα και πράξεις των Ανωτέρων Διευθύνσεων. Στο δεύτερο τεύχος συμπεριλαμβάνονταν μηνιαίες καταδτάσεις, προϋπολογισμοί, καταστάσεις εσόδων και εξόδων, ετήσιοι ισολογισμοί τραπεζών, εταιρειών και συλλόγων, κληρώσεις λαχείων, στατιστικά δημοσιεύματα, εγκύκλιοι της ΑΔΔ, καταστάσεις εσόδων και εξόδων της εμπορικής και ταχυδρομικής κίνησης. Στο τρίτο τεύχος συμπεριλαμβάνονταν κοινοποιήσεις των Ανωτέρων Διευθύνσεων, Νομαρχών και Επαρχών, αστυνομικών αρχών και άλλων δημοσίων αρχών, πλειστηριασμοί κάθε είδους δικαστικές πράξεις.²¹⁶

ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Το τυπογραφείο της Κυβέρνησης τύπωνε την Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας και όλα τα δημόσια έγγραφα, κοινοποιήσεις, διατάγματα και νόμους. Κάθε έργο της δημόσιας υπηρεσίας για να εκτυπωθεί έπρεπε να φέρει στο περιθώριο τον αριθμό των αντιτύπων με την υπογραφή του προϊσταμένου της υπηρεσίας από όπου προέρχονταν. Η Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας τυπώνονταν σε χαρτί υποκίτρινο μέτριας ποιότητας, το γνωστό χαρτί των εφημερίδων της εποχής, διαστάσεων 23 εκ. επί 31 εκ.²¹⁷

²¹⁴ Στο Εργ. ΙΝΕΝΠ υπάρχουν οι 20 πανόδετοι τόμοι της ΕΕΚΠ 1898-1913 με ελάχιστες ελλείψεις. Για την εργασία αυτή χρησιμοποίησα τους τρεις πρώτους τόμους.

²¹⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 53, 25 Ιουνίου 1899, αριθ. νόμου 27, Διάταγμα περί αριθμήσεως των νόμων, 24 Ιουνίου 1899, σ. 1-2.

²¹⁶ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 114, 31 Δεκεμβρίου 1899, αριθ. νόμου 187, Διάταγμα, 15 Νοεμβρίου 1899, σ. 1.

²¹⁷ Στο Εργ. ΙΝΕΝΠ υπάρχουν οι 20 πανόδετοι τόμοι της ΕΕΚΠ 1898-1913 με ελάχιστες ελλείψεις. Για την εργασία αυτή χρησιμοποίησα τους τρεις πρώτους τόμους.

Το τυπογραφείο της Κυβέρνησης διευθύνονταν από ένα επόπτη με το προσωπικό, που αποτελούνταν από ένα αρχιεργάτη, τρεις στοιχειοθέτες από τους οποίους ο ένας ήταν γνώστης της Γαλλικής στοιχειοθεσίας, δύο βοηθούς στοιχειοθέτες, δύο πιεστές και δύο μελανωτές. Σε γραμματικές και τεχνικές εξετάσεις, ανάλογα με την θέση που επρόκειτο να καλύψει, έπρεπε να υποβληθεί όποιος ήθελε να διορισθεί ως υπάλληλος του τυπογραφείου. Η υποβολή δικαιολογητικών και ο διαγωνισμός γίνονταν ενώπιον ειδικής επιτροπής, που καταρτιζόνταν από την Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών.

Οι μισθοί ορίζονταν μηνιαίως σε 150 δρχ. για τον επόπτη, σε 130 δρχ. για τον αρχιεργάτη, σε 100 δρχ. για τον στοιχειοθέτη, σε 80 δρχ. για τον βοηθό στοιχειοθέτη, σε 60 δρχ. για τον πιεστή και σε 40 δρχ. για τον μελανωτή.²¹⁸

Ο επόπτης είχε καθήκον να παραλαμβάνει και να παραδίδει τα χειρόγραφα στον αρχιεργάτη, να κάνει την τυπογραφική διόρθωση, να φροντίζει για την τάξη στο τυπογραφείο, για την παράδοση των εκτυπωμένων βιβλίων και εντύπων στα γραφεία με απόδειξη παραλαβής, για την κατάρτιση του ταχυδρομείου της ΕΕΚΠ, για την κατάρτιση ορισμένων σωμάτων της εφημερίδος, για την αγορά αναλώσιμων υλικών, για την τήρηση βιβλίων που αφορούσαν τα εκτυπωμένα έργα με σειρά έκδοσης και τις δαπάνες ανά μήνα με τα αντίστοιχα δικαιολογητικά και για την ετήσια στατιστική και λογοδοσία της κατάστασης του Τυπογραφείου.

Ο αρχιεργάτης όφειλε να επαγρυπνεί για την καλή διαχείριση και διατήρηση του υλικού του τυπογραφείου, να επιθεωρεί το πρώτο αντίτυπο πριν την έναρξη της εκτύπωσης οποιουδήποτε έργου και να διατάσσει την εκτύπωση όταν έκρινε πλήρες το αντίτυπο. Ήταν υποχρεωμένος να διαλύει τα στοιχεία των άχρηστων πλακών και να τα καθαρίζει πριν την εκτύπωση, να φυλάσσει στο αρχείο τα χειρόγραφα, τις διορθώσεις και δύο αντίτυπα του εκτυπωμένου έργου εκτός των αντιτύπων που περίσσευαν, τα οποία φυλάσσονταν στην αποθήκη.

Ο επόπτης όφειλε να ζυγίζει και να καταγράφει σε ειδικό βιβλίο τα στοιχεία, τα μέταλλα, τις γραμμές, τους σελιδοθέτες, τις λαβίδες, την μελάνη, τα πιεστήρια και όλα τα υλικά που χρησιμοποιούνταν στο τυπογραφείο. Ήταν υπεύθυνος για όλο το υλικό και απέναντί του ο αρχιεργάτης, οι στοιχειοθέτες και οι άλλοι εργάτες, οι οποίοι του παρέδιδαν το υλικό με πρωτόκολλο παράδοσης σε δύο αντίτυπα, όπου το ένα κατατίθονταν στη Ανωτέρα Διευθ. Οικονομικών. Οι πιεστές και οι μελανωτές ήταν υπεύθυνοι για το δίπλωμα των νόμων, των κανονισμών, των προϋπολογισμών, των εντύπων και της εφημερίδας, για την παρασκευή

²¹⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 39, 20 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί κανονισμού του τυπογραφείου της Κυβέρνησης, άρθρ. 1-5, σ.1.

μελανωτών κυλίνδρων, για την καθημερινή καθαριότητα, για την κίνηση των μηχανικών πιεστηρίων και την διανομή της ΕΕΚΠ.

Στο τυπογραφείο της Κυβέρνησης όλοι οι υπάλληλοι όφειλαν να εργάζονται καθημερινά εκτός των επισήμων αργιών και αν υπήρχε κάτι κατεπείγον τότε οι εργάτες ήταν υποχρεωμένοι να εργαστούν. Το ωράριο καθορίζονταν από τον επόπτη με πρόγραμμα. Επίσης, το προσωπικό έπρεπε να είχε εχεμύθεια και αν αυτή δεν τηρούνταν ο υπάλληλος απολύονταν. Ακόμη, αν κάποιος υπάλληλος απουσίαζε, εκτός των περιπτώσεων ασθένειας, πλήρωνε 5 δρχ. πρόστιμο για την πρώτη φορά, το οποίο διπλασιάζονταν για τη δεύτερη φορά ενώ την τρίτη απολύονταν με αιτιολογημένη πρόταση του επόπτη στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών.

Η ΕΕΚΠ αποστέλλονταν δωρεάν σε όλα τα δημόσια γραφεία για να αρχειοθετείται. Ήταν υποχρεωτική η συνδρομή για τους δικηγόρους, τους συμβολαιογράφους, τους εκπαιδευτικούς και δημοσίους υπαλλήλους, των οποίων ο μισθός ήταν πάνω από 80 δρχ. και η συνδρομή για την εφημερίδα κρατούνταν από τη μισθοδοσία του πρώτου μήνα κάθε οικονομικού έτους. Η ετήσια συνδρομή ήταν οκτώ δρχ.²¹⁹ Επίσης, η ΕΕΚΠ με απόφαση του Συμβουλίου του Ηγεμόνα πωλούνταν και σε φυλλάδια, όπου ήταν εκτυπωμένοι οι νόμοι της Κρητικής Πολιτείας. Συγκεκριμένα πωλούνταν το Σύνταγμα, ο Νόμος των Αρχαιοτήτων, ο Νόμος της Τραπεζής Κρήτης, ο Νόμος περί φορολογίας των εγχωρίων φυσικών προϊόντων και οι Εκθέσεις προς την Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών επί γεωργικών ζητημάτων πωλούνταν από 20 δρχ., ο Νόμος της Χωροφυλακής πωλούνταν 30 δρχ., ο Οργανισμός των Δικαστηρίων 40 δρχ. και 50 δρχ. ο Νόμος παισμάτων.²²⁰ Η ΕΕΚΠ είχε συνδρομητές και στο εξωτερικό. Η ετήσια συνδρομή για τους εκτός Κρήτης ήταν 14 δρχ.²²¹

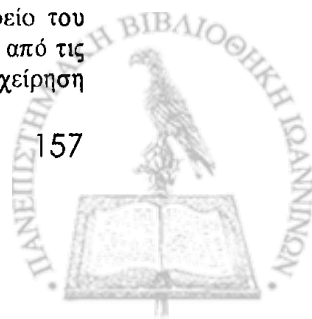
Πρέπει να επισημανθεί ότι η κρητική κυβέρνηση ήθελε να βελτιώσει τις εκδόσεις του τυπογραφείου της και για αυτό είχε ζητήσει τη συνδρομή του εκδότη Ανέστη Κωνσταντινίδη²²² από την Αθήνα. Μάλιστα ο εκδότης είχε προσκληθεί από την Κυβέρνηση να επισκεφθεί το νησί με έξοδα της Κυβέρνησης προκειμένου να γνωμοδοτήσει για τη βελτίωση του τυπογραφείου. Η επίσκεψη αυτή πραγματοποιήθηκε, χωρίς ο εκδότης να δεχτεί τα έξοδα του ταξιδιού του. Απέστειλε λεπτομερή έκθεση μεταρρυθμίσεων του τυπογραφείου

²¹⁹ Βλ. ο. π., άρθρ. 7-23, σ.1-2.

²²⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 83, έτος Β', 26 Σεπτεμβρίου 1899, αριθ. Πρωτ. 943 αριθ.. Διεκπ. 1108, σ.7.

²²¹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 53, 25 Ιουνίου 1899, Διάταγμα περί της συνδρομής της Επισήμου Εφημερίδος δια το εξωτερικόν, αριθ. νόμου 30, 22 Ιουνίου 1899. Στο εξωτερικό υπήρχε ενδιαφέρον για την οργάνωση του κράτους της αυτόνομης Κρήτης από πολιτικούς και διπλωματικούς κύκλους, καθώς και από τους μεταναστεύσαντες Κρητικούς, που ήθελαν να παρακολουθούν τις εξελίξεις και να ενημερώνονται.

²²² Ο κύριος στην καταγωγή εκδότης Ανέστης Κωνσταντινίδης (1846-1901) αγόρασε το τυπογραφείο του Ανδρέα Κορομηλά και συνέβαλλε καθοριστικά στην αναμόρφωση των ελληνικών τυπογραφείων. Μία από τις εκδόσεις του ήταν αυτή του λεξικού των Liddell - Scott, την οποία έφερε σε πέρας τελικά η εκδοτική επιχείρηση Σιδέρη.

στην κρητική κυβέρνηση, η οποία τον ευχαρίστησε και τον διαβεβαίωσε ότι οι υποδείξεις του ήταν αναγκαίες και σημαντικές.²²³

Ο ΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Έκδοση εφημερίδας και περιοδικού

Για την έκδοση άδειας για εφημερίδα ή περιοδικού απαιτούνταν άδεια της Εκτελεστικής Επιτροπής. Συγκεκριμένα οι προϋποθέσεις λήψης άδειας ήταν να είχε κάποιος την Κρητική υπηκοότητα, να είχε συμπληρώσει το 25^ο έτος, να είχε πανεπιστημιακό δίπλωμα. Για έκδοση εφημερίδας ή περιοδικού πολιτικής ύλης χρειαζόνταν η απαιτούμενη από το άρθρο 13 του Συντάγματος εγγύηση.

Δεν απαιτούνταν πανεπιστημιακό δίπλωμα για την άδεια έκδοσης εφημερίδας που δημοσίευε απλώς αγγελίες, ειδοποιήσεις ή δικαστικές καταχωρήσεις. Δεν δικαιούνταν άδεια: α) οι καταδικασθέντες για κακούργημα ή για ένα από τα πλημμελήματα που προέβλεπε το άρθρο 22 του Ποινικού Νόμου ή όσοι είχαν εκδικαστεί για καθ' υποτροπή τέλεση ποινικών αδικημάτων που αφορούσαν τον τύπο και χαρακτηρίζονταν ως πλημμελήματα β) οι στερούμενοι της διαχείρισης της περιουσίας του και γ) έμμισθοι δημόσιοι, δημοτικοί, εκκλησιαστικοί και στρατιωτικοί υπάλληλοι.

Η παροχή εγγύησης του άρθρου 23β του Συντάγματος προαπαιτούσε την παροχή από τον αιτούντα την άδεια ή από οποιοδήποτε τρίτο, που ενεργούσε για τον αιτούντα την άδεια υποθήκης σε ακίνητό του αξίας τουλάχιστον 3000 δραχμών ή με κατάθεση στο Δημόσιο Ταμείο ή αναγνωρισμένη τράπεζα 2000 δραχμών ή χρεογράφων (βλ. επιταγές, συναλλαγματικές) αξίας 3000 δραχμών ή με την υπογραφή φερέγγυου εγγυητή. Η προαναφερθείσα εγγύηση αποσκοπεί στην πληρωμή των χρηματικών ποινών, προστίμων ή αποζημιώσεων στις οποίες μπορεί να καταδικασθεί ο αιτών την άδεια.

Σε περίπτωση καταδίκης εκδότη και με απόφαση Εφετείου σε χρηματική ποινή, πρόστιμο ή αποζημίωση η έκδοση της εφημερίδας αναστέλλεται μέχρι πληρωμής του χρηματικού ποσού.

Η άδεια έκδοσης εφημερίδας ή περιοδικού δίδεται με Ηγεμονικό Διάταγμα (κάτι αντίστοιχο με το σημερινό Προεδρικό Διάταγμα) κατόπιν προηγούμενης πρότασης του

²²³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 43, τεύχ. 3, 12 Αυγούστου 1900, Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών, αριθ. Πρωτ. 5400, αριθ.. Διεκπ. 3311, 21 Ιουλίου 1900, σ.1.

Συμβούλου Εσωτερικών (ο αντίστοιχος Υπουργός Εσωτερικών). Προαπαιτούμενη η υποβολή αίτησης του αιτούντος την άδεια στο Σύμβουλο Εσωτερικών επισυνάπτονται τα προβλεπόμενα πιστοποιητικά με τα προσόντα του και ταυτόχρονα αναφέρει ποιο είδος εγγύησης θα δώσει εάν προκύπτει για εφημερίδα ή περιοδικό πολιτικής ύλης.

Αυτά τα έγγραφα διαβιβάζει ο Σύμβουλος Εσωτερικών σε Επιτροπή αποτελούμενη από τον Πρόεδρο Εφετών, το Γενικό Εισαγγελέα και το Νομάρχη Χανίων προκειμένου αυτή να αποφανθεί με έκδοση πράξης της που απευθύνεται στο Σύμβουλο Εσωτερικών περί του αν ο αιτών έχει τα αναγκαία προσόντα και περί του αν είναι αξιόπιστη η εγγύηση που δίδει.

Η άδεια έκδοσης δίνεται στον αιτούντα που πληροί όλες τις προϋποθέσεις. Η μεταβίβαση σε άλλον της άδειας γίνεται μόνο αν αυτός που του μεταβιβάζεται η άδεια έχει τα τυπικά προσόντα που ορίζει ο νόμος .

Η άδεια που δίδεται μόνο μία φορά ανακαλείται με Ηγεμονικό Διάταγμα στη βάση πρότασης του Συμβούλου Εσωτερικών, και πράξης της Επιτροπής εφόσον εκλείψουν ένα από τα προσόντα που ορίζουν τα άρθρα 1,2 ή αν ελαττωθεί η εγγύηση που προβλέπεται στο άρθρο 3. Η Επιτροπή ενεργεί αυτεπάγγελα (από μόνη της) ή στη βάση πληροφοριών που διαβιβάζει οποιοσδήποτε. Οι Δημόσιοι Κατήγοροι, οι Εισαγγελείς, οι Υποθηκοφύλακες και οι Συμβολαιογράφοι οφείλουν να αποστείλουν άμεσα στην Επιτροπή κάθε δικαστική απόφαση ή έγγραφο που έχει σχέση με την περιουσιακή κατάσταση και την ικανότητα λήψης άδειας του αιτούντος.

Όποιος έπαιρνε την άδεια έκδοσης εφημερίδας και περιοδικού ήταν και ο υπεύθυνος συντάκτης.

Σε κάθε φύλλο της Εφημερίδας ή του Περιοδικού έπρεπε να καταχωρείται το όνομα και η κατοικία του τυπογράφου, του υπεύθυνου συντάκτη και του Διευθυντή αν ήταν πρόσωπο διαφορετικό από τον συντάκτη.

Άδειες ίδρυσης τυπογραφείου

Για την ίδρυση και λειτουργία τυπογραφείου απαιτούνταν άδεια , η οποία δεν δίνονταν σε ανήλικους, σε αυτούς που δεν γνώριζαν γραφή και ανάγνωση και σε αυτούς που στερούνταν του δικαιώματος της ελεύθερης διαχείρισης της περιουσίας τους.

Για την έκδοση της άδειας, τη μεταβίβαση και ανάκληση καθώς και τον έλεγχο των προσόντων του αιτούντος εφαρμόζονταν η ίδια διαδικασία που ακολουθούνταν για την έκδοση Εφημερίδας ή Περιοδικού, με τη διαφοροποίηση ότι αντί του Ηγεμονικού Διατάγματος απαιτούνταν μία απλή πράξη του Συμβούλου των Εσωτερικών.

Για την απαγόρευση της κυκλοφορίας ξένων Εφημερίδων και Περιοδικών που εκδίδονταν στο εξωτερικό μπορούσαν να απαγορευθούν με απόφαση του Συμβουλίου του Ηγεμόνα για ορισμένο χρονικό διάστημα, όχι μεγαλύτερο των έξι μηνών. Η κυκλοφορία ενός φύλλου μπορούσε να απαγορευθεί με εντολή του Συμβούλου των Εσωτερικών.

Κατά την πρώτη διετία από τη δημοσίευση του Συντάγματος εκτός των Εφημερίδων και Περιοδικών άδεια χρειαζόνταν και για την έκδοση όλων των εντύπων που περιείχαν πολιτική ύλη. Κατά το διάστημα αυτό ο Βασιλιάς κατά το άρθρο 109 του Συντάγματος ήταν ελεύθερος να αποποιείται ή να χορηγεί, σύμφωνα με τη κρίση του, την απαιτούμενη άδεια των προς έκδοση περιοδικών ή εντύπων αλλά και να τις ανακαλεί όποτε αυτός το κρίνει.

Μέχρι την έναρξη του παρόντος νόμου όσοι έλαβαν την άδεια για έκδοση εφημερίδας περιοδικού είχαν προθεσμία ενός μήνα μέχρι να συμμορφωθούν με τις κείμενες διατάξεις.

ΕΝΤΥΠΙΑ ΜΟΝΟΦΥΛΛΑ

Η Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας προέβαινε σε αυτόνομες δημοσιεύσεις και παρουσίαζε ειδικά θέματα που είχαν ιδιαίτερη σημασία για την ίδια την Κρητική Πολιτεία υπό την έννοια του θεσμού, αλλά κυρίως για την Κρητική κοινωνία. Επρόκειτο από το ένα μέρος για θέματα που είχαν άμεσο αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή και από την άλλη μεριά ήταν αποφάσεις που επρόκειτο να επηρεάσουν όχι μόνο την πολιτική κατάσταση στο νησί, αλλά και να δημιουργούσαν προϋποθέσεις εθνικών μελλοντικών εξελίξεων, όπως αποδείχτηκε.

Έτσι, η Προκήρυξη του Γεωργίου, τα διατάγματα για την σύσταση Επιτροπείας για την προπαρασκευή του σχεδίου του Πολιτεύματος, για την σύσταση Ειδικής Επιτροπείας για την εκπόνηση των σχεδίων των δικαστικών νόμων, για την ίδρυση υποκαταστήματος της Εθνικής Τραπέζης, για την σύγκληση της Κρητικής Συνελεύσεως, για το διορισμό Συμβούλων της Κυβέρνησης, για την έναρξη ισχύος του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας, για την πλήρωση κενής θέσης πληρεξουσίου της περιοχής Μεραμπέλλου και η Προσφώνηση του Γεωργίου προς τους πληρεξουσίου της Κρητικής Συνελεύσεως είναι οκτώ μονόφυλλα του έτους 1899. Για το έτος 1900 υπάρχουν πέντε μονόφυλλα με διατάγματα, που αφορούν ανάθεση των καθηκόντων του Συμβούλου των Οικονομικών στον Σύμβουλο της Δικαιοσύνης, την δημοπρασία για την κατασκευή σχολικών θρανίων στους νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου, τον διορισμό επιτροπής για την εκτέλεση των καθηκόντων των Νομαρχιακών Συμβουλίων και την κύρωση των προϋπολογισμών του τρέχοντος οικονομικού έτους. Για το έτος 1901 τα μονόφυλλα είναι τέσσερα και αφορούν την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων της απογραφής του κρητικού πληθυσμού την 3-4 Ιουνίου 1900, την απόλυση του Συμβούλου της Δικαιοσύνης Ελευθερίου Βενιζέλου, τον διορισμό Βορεάδη ως Συμβούλου της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως μετά την αποδοχή παραίτησης του Ν. Γιαμαλάκη και ανακοίνωση του Γεωργίου για την κύρωση των Νόμων της Πολιτείας.

Η Προκήρυξη του Γεωργίου παρουσιάζεται στην εφημερίδα σε δίστιγλο μονόφυλλο, μαζί με το διάταγμα για την σύσταση Επιτροπείας για την προπαρασκευή του σχεδίου του Πολιτεύματος.²²⁴ Σύμφωνα με την Προκήρυξη ο Γεώργιος ανακοινώνει στον Κρητικό λαό

²²⁴ ΕΕΚΠ, αριθμ. 1, έτος Α', εν Χανίοις τη 25 Δεκεμβρίου 1898. Προκήρυξη με ημερομηνία εν Χανίοις τη 9 Δεκεμβρίου 1898. Η Προκήρυξη και τι Διάταγμα υπογράφονται από τον πρίγκιπα Γεώργιο τονίζοντας έτσι την μεγάλη τους σημασία για το νεοσύστατο κράτος.

τον διορισμό του ως ύπατου αρμοστή της αυτόνομης Κρήτης και δηλώνει ότι αποδέχτηκε το διορισμό αυτό από τις Μεγάλες Δυνάμεις, την Ρωσία, την Αγγλία, την Γαλλία και την Ιταλία. ως εκπλήρωση της επιθυμίας των Κρητών. Τονίζει ότι αναλαμβάνει την Κυβέρνηση του νησιού με πλήρη συναίσθηση των καθηκόντων του, των δυσχερειών της αποστολής του και των ευθυνών του. Τονίζει ότι ελπίζει και επιθυμεί η διακυβέρνησή του να στηριχθεί στην φιλοπατρία των Κρητικών. Υπόσχεται να καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να διοικήσει αμερόληπτα και δίκαια, να εξασφαλίσει την αληθινή ελευθερία, ασφάλεια και εγγύηση, ώστε να οργανωθεί το κράτος και οι θεσμοί του με δικαιοσύνη και ισότητα. Υπογραμμίζει ότι ευελπιστεί στην πειθαρχία και την φιλονομία του λαού, στην αποσόβηση των παλαιότερων διαμαχών και διενέξεων και στην αποτροπή φυλετικών ή θρησκευτικών διακρίσεων, γιατί μόνο με αυτό τον τρόπο θα είναι δυνατή η ειρηνική συμβίωση, η εσωτερική ασφάλεια και η οργάνωση της διοίκησης του κράτους. Επισημαίνει ότι πρωτεύει η ευημερία και η πρόοδος της Κρήτης, που μπορούν να επιτευχθούν μόνο με έμπρακτη απόδειξη φιλοπατρίας, ώστε να μπορέσει να εξασφαλιστεί στη συνέχεια και η εύνοια των Μεγάλων Δυνάμεων. Καταλήγει με την ευχή ότι ο Θεός θα προστατεύει τον κρητικό λαό για την εκπλήρωση όλων των προσδοκιών του.

Στο Διάταγμα για την σύσταση Επιτροπείας για την προπαρασκευή του σχεδίου του Πολιτεύματος αναφέρθηκε στο ότι η πρώτη φροντίδα που υπαγορεύουν οι Μεγάλες Δυνάμεις είναι η ίδρυση συστήματος αυτόνομης Κυβέρνησης μέσα από Συνέλευση, στην οποία θα αντιπροσωπεύονται όλα τα στοιχεία του Κρητικού πληθυσμού.²²⁵ Η κυβέρνηση θα πρέπει να μπορεί να εξασφαλίζει την ανεξιθρησκεία, την ισονομία και την ασφάλεια των πολιτών της.

Ορίστηκε Επιτροπεία από τον Ι. Σφακιανάκη ως πρόεδρο και μέλη τους: Ε. Βενιζέλο, Κ.Φούμη, Μίνωα Ησυχάκη, Μεχμέτ Πετεινάκη, Νεσιμή Φαρφουράκη, Χαρ. Πολογεώργη, Φρανζή Φραντζεσκάκη, Μαν.Κουντούρου, Εμμ. Ζαχαράκη, Στυλ. Φωτάκη, Αλή Βεϊσάκη, Αντ. Χατζηδάκη, Δανιδ Ξανθουδίδου, Χασάν Σκυλιανάκη και Νικολ. Γιαμαλάκη. Η Επιτροπεία αυτή θα πρέπει να εκπονήσει τα νομοσχέδια που θα συζητηθούν και θα επιψηφιστούν από την Συνέλευση.

Ο πρίγκιπας Γεώργιος τονίζει στο τέλος του διατάγματος ότι θα φροντίσει να εξασφαλίσει την αρωγή των Διεθνών Στρατιωτικών Αρχών και Δυνάμεων για την τήρηση της τάξης, την συμπλήρωση του αφοπλισμού, την παλλινόστηση των προσφύγων και την οργάνωση της χωροφυλακής, που θα πρέπει να είναι ικανή αναλάβει την ησυχία και την ασφάλεια του τόπου.

²²⁵ ΕΕΚΠ, αριθμ. 1, έτος Α', εν Χανίοις τη 25 Δεκεμβρίου 1898.

Η Δικαιοσύνη θεωρείται η θεμελιώδης βάση μιας καλά οργανωμένης και συντεταγμένης Πολιτείας και η λειτουργία της είναι επείγουσα και επιτακτική ανάγκη. Με αυτό το σκεπτικό εκδίδεται μονόφυλλο διάταγμα σύμφωνα με το οποίο διορίζεται ειδική επιτροπή από τον Ι. Σκαλτσούνη ως Πρόεδρο και μέλη τους: Γεωργ. Πλουμίδα, Πέτρο Φούμη, Ν. Φουρφουράκη και Εμμ. Πολυχρονίδη. Η Ειδική Επιτροπή αναλαμβάνει την υποχρέωση να εκπονήσει τα σχέδια των δικαστικών νόμων και να τα υποβάλλει για ψήφιση μαζί με τις αιτιολογικές εκθέσεις.²²⁶

Η οικονομική αξιοπιστία και η διευκόλυνση στις συναλλαγές ώθησαν την Κυβέρνηση στο να επιτρέψει την ίδρυση Υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στα Χανιά. Όλες οι εργασίες θα εκτελούνταν από αυτό το Υποκατάστημα καθώς και όλες οι καταθέσεις του Δημοσίου και οι δικαστικές εγγυήσεις. Επίσης, εκεί θα εκτελούνταν όλες οι άτοκες ή έντοκες καταθέσεις και από τους ιδιώτες.²²⁷

Η ΟΡΚΩΜΟΣΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ

Όλο το προσωπικό του Συμβουλίου του Ηγεμόνα πριν την ανάληψη των καθηκόντων του ορκίζονταν μπροστά στον Ηγεμόνα: «Ορκίζομαι να φυλλάττω πίστιν εις την Πατρίδα και εις τον Ηγεμόνα, υπακοή στο Σύνταγμα, τους Νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας και να διαχειρίζομαι τιμίως και ευσυνειδήτως την ανατεθείσαν μοι δημοσίαν υπηρεσίαν».²²⁸ Ο όρκος του Προέδρου και του Εισαγγελέα των Εφετών δίνονταν ενώπιον του Ηγεμόνα και μπροστά στον Σύμβουλο επί της Δικαιοσύνης και ο όρκος των Νομαρχών δίνονταν ενώπιον του Ηγεμόνα και μπροστά στον Σύμβουλο επί των Εσωτερικών. Ο όρκος των Προέδρων και του Αντιεισαγγελέων των Πρωτοδικών δίνονταν ενώπιον του Εφέτη σε δημόσια συνεδρία. Ο όρκος των Ειρηνοδικών ενώπιον του Πρωτοδικείου, όπου υπάγονταν και ο όρκος των δικηγόρων ενώπιον του Πρωτοδικείου σε δημόσια συνεδρία.²²⁹ Οι άλλοι δικαστικοί υπάλληλοι ορκίζονταν ενώπιον των δικαστηρίων και μόνο αν γινόταν για πρώτη φορά εγκατάσταση των δικαστικών υπαλλήλων σε δικαστήρια ορκίζονταν μπροστά στον Σύμβουλο επί της Δικαιοσύνης.²³⁰

²²⁶ ΕΕΚΠ, αριθμ. 2, έτος Α', εν Χανίοις τη 31 Δεκεμβρίου 1898. Υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο.

²²⁷ ΕΕΚΠ, αριθμ. 4, έτος Α', εν Χανίοις τη 25 Ιανουαρίου 1898. Υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο.

²²⁸ ²²⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ.27, έτος Α', 27 Απριλίου 1899, Διάταγμα περί Οργανισμού του Συμβουλίου του Ηγεμόνα, άρθρ. 1-9, σ. 1-2.

²²⁹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 35, 11 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί της ορκωμοσίας των δημοδίων υπαλλήλων, 10 Μαΐου 1899

²³⁰ Βλ. ο. π., άρθρ. 7-9, σ.2

Ήταν υποχρεωμένοι όσοι έπαιρναν την κρητική ιθαγένεια να δίνουν στη δημοτική αρχή τον εξής όρκο: « Ορκίζομαι να φυλλάττω πίστιν εις την πατρίδα και τον Ηγεμόνα και υπακοή στο Σύνταγμα, τους νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας». Σε περίπτωση δήλωσης του για να εγκατασταθεί στο νησί έπρεπε να ορκίζεται: « Ορκίζομαι ότι ειλικρινώς απεφάσισα να εγκατασταθώ εν Κρήτη και ότι ίδρυσα εν αυτή την μόνιμον κατοικίαν μου». Μετά τον όρκο ζητούνταν η έκδοση του Ηγεμονικού διατάγματος για την αναγνώριση της κρητικής ιθαγένειας και στη συνέχεια για την έκδοση ειδοποιούνταν η δημοτική αρχή.²³¹

Οι μη Κρήτες δημόσιοι υπάλληλοι ορκίζονταν όταν επρόκειτο να διοριστούν στην δημόσια υπηρεσία με τον εξής όρκο: « Ορκίζομαι να φυλλάττω πίστιν εις την Κρητικήν Πολιτείαν και εις τον Ηγεμόνα, υπακοή εις το Σύνταγμα, τους Νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας και να διαχειρίζομαι τιμίως και ευσυνειδήτως την ανατεθείσαν μοι υπηρεσίαν»²³²

Σε κάθε ορκωμοσία συντάσσονταν πρακτικό από κάθε Ανώτερη Διεύθυνση και αφού υπογράφονταν από τους παριστάμενους φυλλάσσονταν.²³³

Η ΜΗΝΙΑΙΑ ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η μηνιαία μισθοδοσία όλων των δημοσίων υπαλλήλων συντάσσονταν την 25^η κάθε μήνα και υπογράφονταν από τους προϊσταμένους των γραφείων.²³⁴

Η μηνιαία μισθοδοσία Α. των Μητροπολιτών και των Επισκόπων ήταν: 700 δρχ. το 1900 και 600 δρχ. το 1901 για τον Μητροπολίτη Κρήτης, 600 δρχ. το 1900 και 500 δρχ. το 1901 για τον Επίσκοπο Κυδωνίας και Αποκορώνου, 600 δρχ. το 1900 και 400 δρχ. το 1901 για τον Επίσκοπο Ρεθύμνης και Μυλοποτάμου καθώς και 450 δρχ. το 1900 και 400 δρχ. το 1901 για τους άλλους Επισκόπους. Τα έξοδα παράστασης για τον Μητροπολίτη ήταν το 1900

²³¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 41, έτος Α', 24 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί Κρητικής Ιθαγένειας, άρθ. 1-2, σ. 1.

²³² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 53, 25 Ιουνίου 1899, Διάταγμα περί ορκωμοσίας των μη Κρητών δημοσίων υπαλλήλων, αριθ. νόμου 29, 11 Ιουνίου 1899, σ. 2-3.

²³³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 53, 25 Ιουνίου 1899, ο.π. άρρ. 10-11, σ.2.

²³⁴ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 36, τεύχ. 1, 28 Ιουνίου 1900, Νόμος περί μισθοδοσιών του Μητροπολίτου και των Επισκόπων Κρήτης, αριθ. νόμ. 431, 23 Αυγούστου 1901, σ.413.

200 δρχ. και 100 δρχ. για τον Επίσκοπο, που είχε έδρα στη πρωτεύουσα του νησιού.²³⁵ Αυτή η μηνιαία μισθοδοσία είχε αναδρομική ισχύ από 23 Οκτωβρίου 1898.²³⁶

Β. των υπαλλήλων του κυβερνητικού τυπογραφείου ορίζονταν μηνιαίως σε 150 δρχ. για τον επόπτη, σε 130 δρχ. για τον αρχιεργάτη, σε 100 δρχ. για τον στοιχειοθέτη, σε 80 δρχ. για τον βοηθό στοιχειοθέτη, σε 60 δρχ. για τον πιεστή και σε 40 δρχ. για τον μελανωτή.²³⁷

Γ. του προσωπικού των Ανωτέρων Διευθύνσεων ήταν: 700 δρχ. το 1899 και 500 δρχ. το 1901 για τον Σύμβουλο, 300 δρχ. το 1899 και 250 δρχ. το 1901 για τον γραμματέα, 200 δρχ. το 1899 και 180 δρχ. το 1901 για τον υπογραμματέα, για τον γραφέα α' τάξης 125 δρχ. το 1899 και 120 δρχ. το 1901, για τον γραφέα β' τάξης 100 δρχ. και 60 δρχ. για τον κλητήρα α' τάξης και 50 δρχ. για τον κλητήρα β' τάξης. Ακόμη, 240 δρχ. ήταν ο μηνιαίος μισθός του μεταφραστή το 1899 αρχικά ενώ αργότερα μειώθηκε σε 180 δρχ.²³⁸, 150 δρχ. του καλλιγράφου και 150 δρχ. οι γραφείς της ολομελείας του Συμβουλίου.²³⁹

Δ. των διοικητικών υπαλλήλων των Νομαρχιών και των Επαρχιών ήταν: 400 δρχ. για τον Νομάρχη, 200 δρχ. για τον γραμματέα της Νομαρχίας, 120 δρχ. για τον υπογραμματέα, 80 δρχ. για τον γραφέα α' τάξης, 60 δρχ. γραφέα β' τάξης, 200 δρχ. για του Επάρχους, 100 δρχ. για τους γραμματείς των Επάρχων, 50 δρχ. για τους κλητήρες και 50 δρχ. επιπλέον για έξοδα παράστασης για καθένα από τους Νομάρχες Χανίων, Ηρακλείου και Ρεθύμνου.²⁴⁰

Ε. των Δημοσίων κατηγορών των τριών πόλεων ήταν 150 δρχ., των γραμματέων των Εισαγγελέων ήταν 120 δρχ.²⁴¹

ΣΤ. των εκπαιδευτικών²⁴² ορίστηκαν για τους δευτεροβάθμιους μισθός 100 δρχ., οι τριτοβάθμιοι 80 δρχ.²⁴³, οι προσωρινοί που είχαν στις εξετάσεις βαθμό 7 60 δρχ. όσοι είχαν 6 βαθμό 50 δρχ., όσοι είχαν 5 45 δρχ. και οι γραματοδιδάσκαλοι 40 δρχ. Επίσης, για τους Διευθ. των τριταξίων δημοτικών σχολείων σε 130 δρχ., για τους Διευθ. των ανωτέρων δημοτικών σχολείων σε 130 δρχ. και αν γνώριζαν εκκλησιαστική μουσική σε 150 δρχ., για τις

²³⁵ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 28, τεύχ. 1, 1 Ιουνίου 1900, Διάταγμα μισθοδοσίας του Μητροπολίτου και των Επισκόπων, αριθ. νόμου 171, 27 Μαΐου 1900, άρθρ. 1-2, σ. 2, και ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 66, τεύχ. 1, 30 Αυγούστου 1901, Νόμος περί μισθοδοσιών του Μητροπολίτου και των Επισκόπων Κρήτης, αριθ. νόμ. 431, 23 Αυγούστου 1901, σ. 413.

²³⁶ άρθρ. 3.

²³⁷ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 39, 20 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί κανονισμού του τυπογραφείου της Κυβέρνησης, άρθρ. 1-5, σ. 1.

²³⁸ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 53, 25 Ιουνίου 1899, έτος Α', Διάταγμα περί ελαττώσεως της μηνιαίας μισθοδοσίας του παρά τω Συμβουλίω του Ηγεμόνος μεταφραστού της τουρκικής, αριθ. νόμου 31, 23 Ιουνίου 1899, σ. 3.

²³⁹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 46, 3 Ιουνίου 1899, Διάταγμα περί προσδιορισμού της μισθοδοσίας των Συμβούλων και του λοιπού προσωπικού των Ανωτέρων Διευθύνσεων, 31 Μαΐου 1899, σ. 1 και ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 66, τεύχ. 1, Νόμος περί του Οργανισμού του Συμβουλίου του Ηγεμόνος, αριθ. νόμου 432, 25 Αυγούστου 1901, άρθρ. 14, σ. 415.

²⁴⁰ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 46, 3 Ιουνίου 1899, Διάταγμα περί Διοικητικού Οργανισμού, κεφ. ΣΤ', 2 Ιουνίου 1899, σ. 4.

²⁴¹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 28, τεύχ. 1, 1 Ιουνίου 1900, Διάταγμα Τροποποιήσις του άρθρ. 211 του Οργανισμού των Δικαστηρίων, αριθ. νόμου 170, 25 Μαΐου 1900, σ. 1-2.

²⁴² ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 114, έτος Β', 31 Δεκεμβρίου 1899, σ. 1-3. Οι μισθοί των εκπαιδευτικών επίσης ορίστηκαν με τα άρθρ. 41-46 και 54 νόμου υπ. αριθ. 205 του Οργανισμού Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων

²⁴³ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 41, τεύχ. 2, 28 Σεπτεμβρίου 1900, Εγκύκλιος αριθ. πρωτ. 3967 αριθ. διεκπ. 1938, 19 Σεπτεμβρίου, σ. 2

Διευθ. των Παρθεναγωγείων από 105 δρχ. ως 115 δρχ., για τις δασκάλες που αναλάμβαναν τη διδασκαλία εργόχειρων μηνιαίο επίδομα 10 δρχ. και για όλους τους εκπαιδευτικούς 40-70 δρχ. ανάλογα με τα προσόντα τους.²⁴⁴ Αν, όμως, δίδασκαν επιπρόσθετο μάθημα λάμβαναν επιμίσθιο, που ορίζονταν ανάλογα.²⁴⁵ Οι γραμματοδιδάσκαλοι έπαιρναν μηνιαίο μισθό 35 ως 40 δρχ.²⁴⁶ Οι επιστάτες των Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων έπαιρναν 50²⁴⁷ ως 60 δρχ.²⁴⁸ Οι γραφείς κοντά στους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές έπαιρναν 80 δρχ. μηνιαίως.²⁴⁹ Επίδομα 10 δρχ. έπαιρναν όσοι δίδασκαν εκκλησιαστική μουσική²⁵⁰ ή όσες δασκάλες έκαναν εργόχειρο.²⁵¹

Οι μισθοδοτικές καταστάσεις των δασκάλων της δημοτικής εκπαίδευσης και των γραμματοδιδασκάλων συντάσσονταν την 25^η κάθε μήνα εις διπλούν²⁵² από τους προϊσταμένους των εκπαιδευτικών και θεωρούνταν από τους επιθεωρητές των σχολείων, οι οποίοι ευθύνονταν και για κάθε δήλωσή τους. Σε περίπτωση που δεν θα σημείωναν τις μέρες απουσίας των εκπαιδευτικών στις θεωρημένες από τους ίδιους καταστάσεις ή που δεν γνωστοποιούσαν την αμέλεια των καθηκόντων των εκπαιδευτικών στις μισθοδοτικές καταστάσεις, όμως, συνέβαινε και να υπήρχε καθυστέρηση στην πληρωμή των δεδουλευμένων, οπότε μετά από διαμαρτυρίες η ΑΔΔΕΘ επιλαμβάνονταν του ζητήματος.²⁵³

Ζ. των δημοτικών αρχόντων και δημοτικών υπαλλήλων και υπηρετών συμπεριλαμβανομένων και των εξόδων παραστάσεως για τους δημάρχους των πόλεων: Δήμαρχος Χανίων 400 δρχ., ο Δήμαρχος Ηρακλείου 300 δρχ., ο Δήμαρχος Ρεθύμνου 250δρχ., ο Γραμματέας του Δήμου Χανίων 175δρχ., ο Γραμματέας Ηρακλείου και Ρεθύμνου ανά 150δρχ., ο Υπογραμματέας και ο μεταφραστής από 100 δρχ., οι Γραφείς 70 δρχ., Ταμίας

²⁴⁴ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 28, τεύχ. 1, 1 Ιουνίου 1900, Διάταγμα Κανονισμού της μισθοδοσίας των δημοδιδασκάλων, αριθ. διατ. 37, 19 Μαΐου 1900, σ.2. Πρέπει να επισημανθεί ότι στους εκπαιδευτικούς παρατηρούνταν καθυστερήσεις πληρωμής των δεδουλευμένων τους για διάφορες αιτίες, όπως την καθυστέρηση προσέλευσης των δικαιούχων με αποτέλεσμα την ακύρωση των ενταλμάτων ή και την καθυστέρηση κατάρτισης των μισθοδοτικών καταστάσεων λόγω των νεοδιοριστών αντιγράφων, οι οποίοι δεν είχαν το πρακτικό της ορκομοσίας τους όπως απαιτούσε ο νέος λογιστικός νόμος. Η κυβέρνηση αντιμετώπισε το ζήτημα αυτό ζητώντας με εγκύκλιό της να προσέρχονται όσοι δικαιούνται χρήματα από εκκρεμείς λογαριασμούς και να κάνουν αιτήσεις με την ένδειξη «προς την Ανωτέραν Διεύθυνσιν», βλ. σχετικά ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 10, τεύχ.2, έτος Β', 18 Φεβρουαρίου 1901, Εγκύκλιος αριθ. Πρωτ. 491 αριθ. Διεκπ. 310, 14 Φεβρουαρίου 1901, σ.33.

²⁴⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 60, τεύχ. 2, 23 Δεκεμβρίου 1900, σ.1.

²⁴⁶ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 10, τεύχ.2, έτος Β', 18 Φεβρουαρίου 1901, αριθ. φ. 5, τεύχ. 2, 30 Ιανουαρίου 1901, σ.26 και αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 24 Ιανουαρίου 1901, σ.24.

²⁴⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 5, τεύχ. 2, 30 Ιανουαρίου 1901, σ.26.

²⁴⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 50, 7 Νοεμβρίου 1900, σ.1 και ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 25 Ιανουαρίου 1900, Διαταγή αριθ. 52, σ.1 και αριθ. φ. 4, 25 Ιανουαρίου 1900, αριθ. διατάγ. 52, 57, 66, 14 και 21 Ιανουαρίου 1900, σ.1.

²⁴⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 57, τεύχ. 2, 8 Δεκε, ο.π., μβρίου 1900, σ.1

²⁵⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 99, 15 Νοεμβρίου 1899, αριθ. πρωτ. 1830 αριθ. διεκπ.960, 9 Νοεμβρίου 1899, σ.2.

²⁵¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 99, 15 Νοεμβρίου 1899, αριθ. πρωτ. 1831 αριθ. διεκπ.961, 9 Νοεμβρίου 1899, σ.3.

²⁵² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 30, 18 Ιουλίου 1899, αριθ. πρωτ. 2075 αριθ. διεκπ.1296, 13 Ιουλίου 1899, σ.5.

²⁵³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 10, τεύχ.2, έτος Β', 18 Φεβρουαρίου 1901, αριθ. πρωτ. 491, αριθ. διεκπ. 310, 14 Φεβρουαρίου 1901, σ.38.

δήμου Χανίων 175δρχ., Ταμίας δήμου Ηρακλείου και Ρεθύμνου ανά150, Εισπράκτορες, αν
μεν ήταν ένας130δρχ., αλλά αν ήταν δύο ανά 100 δρχ. (προς και το 1 % από τις εισπράξεις),
Αρχικλητήρας 100 δρχ., Κλητήρες 60 δρχ., Δήμαρχος Ιεραπέτρας, Κριτσάς, Αρχανών και
Σούδας ανά100 δρχ.

Οι υπόλοιποι: Δήμαρχος β' τάξης 80 δρχ., ο Δήμαρχος γ' τάξης 70 δρχ., Γραμματείας
δήμων β' τάξης 50 δρχ., Γραμματείας δήμων β' τάξης 50 δρχ., Γραμματείες δήμων γ' τάξης 40
δρχ., Γραφεία 30 δρχ., Εισπράκτορες(προς το 4 % από τις εισπράξεις τους) 40 δρχ.,
Κλητήρες 40 δρχ. Αγροφύλακες και δασοφύλακες 40 δρχ.

Οι έμμισθοι πολιτικοί υπάλληλοι, που απομακρύνονταν από την έδρα τους έπαιρναν
οδοιοπορικά έξοδα ίσα με το μισό του κανονικού τους ημερομισθίου, αν έλειπαν περισσότερο
από μία μέρα, αλλά αν η απομάκρυνσή τους γίνονταν για τη μισή μέρα λάμβαναν όσα
αποδεδειγμένα είχαν ξοδέψει. Οι αποσταλμένοι στο εξωτερικό έπαιρναν τα έξοδα, που
ορίζονταν από το Συμβούλιο του Ηγεμόνα. Αν άμισθος δημόσιος υπάλληλος ή άλλο
πρόσωπο καλούνταν να προσφέρει τις υπηρεσίες του πέρα από τον τόπο κατοικίας του
πληρώνονταν από το δημόσιο με βάση ειδικό νόμο ή απόφαση του οικείου Συμβούλου και
με 2-5 δρχ. οδοιοπορικά. Για την λήψη οδοιοπορικών απαραίτητη ήταν η κατάθεση
δικαιολογητικών: διαταγή της αρμόδιας υπηρεσίας, ημερολόγιο οδοιπορούντων
επικυρωμένο και αποδείξεις των εξόδων.²⁵⁴

Επίσης, όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι, που μισθοδοτούνταν από το δημόσιο ταμείο είχαν
κρατήσεις 2%.²⁵⁵ Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν και οι ιθαγενείς άνδρες της Χωροφυλακής,
οι συμβολαιογράφοι, όσοι θα διορίζονταν μετά την δημοσίευση του νόμου 83 της 23^{ης}
Νοεμβρίου 1899 και όλοι οι δημοτικοί υπάλληλοι.

Ακόμη, στους μισθοδοτικούς πίνακες είχε ανοιχτεί στήλη όχι μόνο για την κράτηση
του 2%, αλλά και για το 1% για την παιδεία.²⁵⁶

²⁵⁴ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 103, 29 Νοεμβρίου 1899, αριθ. νόμου 107, Διάταγμα περί οδοιοπορικών εξόδων, 22
Νοεμβρίου 1899, σ.2.

²⁵⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 89, έτος Β', 13 Οκτωβρίου 1899, αριθ. νόμου 83, 10 Οκτωβρίου 1899, σ.1. Το ποσό, που
συγκεντρώνονταν από την κράτηση του 2% διατίθενται για την χορήγηση βοηθημάτων.

²⁵⁶ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 103, 29 Νοεμβρίου 1899, Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών αριθ. Πρωτ. 1553 αριθ.
Διεκπ. 1921, 25 Νοεμβρίου 1899, σ. 2

Για την μισθοδοσία εκπαιδευτικών πληροφορούμαστε από το Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου ότι έγιναν πληρωμές εκπαιδευτικών και οι αποδείξεις πληρωμής τους καλύπτουν το χρονικό διάστημα ως και το Μάιο του 1899.²⁵⁷

Συγκεκριμένα, ο Ταμίας της Ενοριακής Εφορείας Νεαπόλεως, Νικόλαος Ταμπουρατζάκης πληρώνει :Την Μαγδαλινή Θεοδώρου παρθεναγωγό Νεάπολης²⁵⁸ με μηνιαίο μισθό 120 γρ. για τους μήνες από Οκτώβριο 1897 έως Ιούνιο 1898, αλλά και Σεπτέμβριο ως Δεκέμβριο 1898, Απρίλιο, Μάιο 1899. Την Ουρανία Μ. Ζωγράφου παρθεναγωγό Νεάπολης με μηνιαίο μισθό 105 γρ. Σεπτέμβριο ως και Δεκέμβριο 1898.²⁵⁹ Την Πηνελόπη Πεδιωτίδου παρθεναγωγό Νεαπόλεως, με μηνιαίο μισθό 120 γρ. από Ιανουάριο έως Ιούνιο 1898. Το Εμμανουήλ Χ. Σπανάκη δημοδιδάσκαλο Νεάπολης, ²⁶⁰ με μηνιαίο μισθό 100 γρ. για τους μήνες από Σεπτέμβριο 1897 ως Ιούνιο 1898 αλλά και 380 γρ. μισθό των μηνών Ιανουαρίου, Φεβρουαρίου 1899.²⁶¹ Το Γεώργιο Ι. Σέργιο, ²⁶² ως δημοδιδάσκαλο με μηνιαίο μισθό 120 γρ. για τους μήνες από Νοέμβριο 1897 ως Ιούνιο 1898 αλλά και αργότερα 120 γρ. για το μήνα Μάιο και Ιούνιο 1898 και ως ψάλτη της Μεγάλης Παναγίας με μισθό 50 γρ. συνολικά 170 γρ. ²⁶³Ο Γεώργιος Μαγριπλής, αμείβεται ως ψάλτης και παιδονόμος της Δημοτικής Σχολής Νεαπόλεως με μισθό 90 γρ. για τους μήνες Οκτώβριο, Νοέμβριο Δεκέμβριο 1898. Ο δημοδιδάσκαλος Νεαπόλεως, Εμμ. Γ. Μαγριπλής,²⁶⁴ αμείβεται με μισθό 120 γρ. για τους μήνες Ιανουάριο, Απρίλιο, Ιούνιο 1898, Απρίλιο 1899.

²⁵⁷ Α.Χ.Δ.Λ. έγγραφα με τα στοιχεία :10-5-1897, Δύο αποδείξεις πληρωμής του δημοδλου Νεαπόλεως Εμμ. Χ. Σπανάκη. 11-2-1897, Απόδειξη πληρωμής μισθού της παρθεναγωγού Νεαπόλεως Μαγδαλινής Θεοδώρου. 29-12-1897, Απόδειξη πληρωμής μισθού του δημοδιδασκάλου Γ. Ι. Σεργίου. 1898-05-29] Δύο αποδείξεις πληρωμής μισθών Γ. Ι. Σεργίου. 10-2-1898., Απόδειξεις πληρωμής της παρθεναγωγού Νεαπόλεως Πηνελόπης Πεδιωτίδου. 1898-12-20] Απόδειξεις πληρωμής 548 γρ. του παιδονόμου Γ. Μαγριπλή. 21-12- 1898, Απόδειξεις πληρωμής 424 γρ. της παρθεναγωγού Νεαπόλεως Ουρανίας Ζωγράφου.

²⁵⁸ Α.Χ.Δ.Λ., 11-02- 1897, Απόδειξεις μισθού της παρθεναγωγού Νεαπόλεως Μαγδαλινής Θεοδώρου. Α.Χ.Δ.Λ., 28-12-1897, Απόδειξη πληρωμής μισθού παρθεναγωγού Νεαπόλεως Μαγδ. Θεοδώρου

²⁵⁹ Α.Χ.Δ.Λ., 21- 12-1898, Απόδειξεις πληρωμής 424 γρ. παρθεναγωγού Νεαπόλεως Ουρανίας Ζωγράφου.

²⁶⁰ Α.Χ.Δ.Λ., 10-05 -1897, Δύο αποδείξεις πληρωμής δημοδλου Νεαπόλεως Εμμ. Χ. Σπανάκη.

²⁶¹ Α.Χ.Δ.Λ., 18- 02 -1899, Απόδειξη πληρωμής δυο μισθών δημοδλου Νεαπόλεως Εμμ. Χ. Σπανάκη

²⁶² Α.Χ.Δ.Λ., 29- 12- 1897, Απόδειξη πληρωμής μισθού Γ. Ι. Σεργίου ως δημοδιδασκάλου.

²⁶³ Α.Χ.Δ.Λ., 29-05 - 1898, Απόδειξη μισθών Γ. Ι. Σεργίου 1898 ως δημοδιδασκάλου και ως "ψάλτη μαζί

²⁶⁴ Α.Χ.Δ.Λ., 13- 06-1898, Δύο αποδείξεις πληρωμής δασκάλου Γ. Εμμ. Μαγριπλή ως τον Απρίλιο του 1899.

Η ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Το νησί διαιρούνταν σε 86 δήμους.²⁶⁵ Οι δήμοι του νησιού της Κρήτης διαιρούνταν σε τρεις τάξεις. Στην πρώτη τάξη υπάγονταν οι δήμοι των τριών πόλεων Χανίων, Ηρακλείου και Ρεθύμνου. Στη δεύτερη υπάγονται οι Επαρχίες που είχαν πληθυσμό πάνω από 3500 κατοίκους και στην τρίτη όλοι οι υπόλοιποι.

Μετά το σχηματισμό των δήμων καμία μεταβολή δεν μπορούσε να επέλθει στα όρια κάποιου δήμου,²⁶⁶ ούτε ακόμα να μετατεθεί η έδρα του, εκτός κι αν υπήρξε απόφαση του Νομαρχιακού Συμβουλίου στηριζόμενη στην πρόταση του οικείου δημοτικού συμβουλίου. Ο Δήμος Χαλέπας είχε συγχωνευτεί στο Δήμο Χαλέπας, στον οποίο υπάγονταν και οι συνοικίες Βαρούσι- Καινούργια Χώρα μέχρι το Κλαδισού και η θέση Κουμπέ. Ο Δήμος Σπιναλόγκας είχε συγχωνευτεί στο Δήμο Κριτσάς και το χωριό Τσικαλαργιά προσαρτήθηκε στο Δήμο Σούδας. Η Επαρχία Τεμένους, που ήταν ενωμένη διοικητικά με την επαρχία Μαλεβυζίου διαιρούνταν σε δυο τμήματα και το πρώτο τμήμα ο Δήμος Δαφνών εξακολουθούσε να παραμένει διοικητικά με την επαρχία Μαλεβυζίου και το δεύτερο τμήμα περιλαμβάνει το Δήμο Αρχανών υπάγεται στη διοικητική περιφέρει της πόλης Ηρακλείου που διοικείται απευθείας από το Νομάρχη Ηρακλείου.^{267, 268}

Έδρα της επαρχίας Κυδωνίας²⁶⁹ ορίστηκε το χωριό Αλικιανού, της επαρχίας Κισσάμου την κωμόπολη Καστέλλι, της επαρχίας Σφακίων την χώρα Σφακίων (χειμερινή),

²⁶⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 24, 27 Μαΐου 1900, Αλφαβητικός πίνακας των Νομών, των Επαρχιών και των Δήμων, σ. 101-109. Αργότερα έγιναν σκέψεις και για μείωση των δήμων και αύξηση των περιφερειών.βλ. σχετικά ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 36, τεύχ. 2, 25 Αυγούστου 1900, αριθ. πρωτ. 9178 αροθ διεκπ. 5194- 5198, σ.2.

²⁶⁶ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 8, τεύχ. 1, 7 Μαρτίου 1900, αριθ. διατάγ. 6 Περί διαιρέσεως εις τάξεις των Επαρχωτικών Δήμων, 18 Φεβρουαρίου 1900, σ.2

²⁶⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 64, έτος Α', 31 Ιουλίου 1899, αριθ. Νόμου 46, Διάταγμα περί υπαγωγής του Δήμου Αρχανών εις την Διοικητικήν περιφέρειαν της πόλεως Ηρακλείου, 25 Ιουλίου 1899, σ. 1.

²⁶⁸ Για τη διαίρεση και το σχηματισμό των Δήμων καθώς και για τα όσα αφορούν τους δημότες αλλά και τους Δημάρχους και το Δημοτικό Συμβούλιο βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 3, 11 Φεβρουαρίου 1900, αριθ. Νόμου 120, Διάταγμα περί του Δημοτικού Νόμου, 8 Φεβρουαρίου 1900, σ. 1-9. Γενικά για την τοπική αυτοδιοίκηση βλ. Χάρης, Μπαμπούνης, Τοπική Αυτοδιοίκηση και Ελλαδικός χώρος, έκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 2007 και Π. Παπαγιάννη, Η Αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα Από τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό στους «κώδικες» της Αντίστασης, εκδ. Νέα Σκέψη, Αθήνα 1990.

²⁶⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 64, ο. π., Διάταγμα διορισμού Επαρχων, 25 Ιουλίου 1899, σ. 1.

από 20 Ιουνίου ως 20 Σεπτεμβρίου το χωριό Ασκούφου, της επαρχίας Αγίου Βασιλείου το χωριό Σπήλι, της επαρχίας Αμαρίου το χωριό Νεύς Αμάρι, της επαρχίας Μυλοποτάμου το χωριό Καστέλλι Μυλοποτάμου της επαρχίας Μαλεβυζίου το χωριό Άγιο Μύρωνα, της επαρχίας Πεδιάδος το χωριό Καστέλλι Πεδιάδος, της επαρχίας Μονοφατισίου το χωριό Πύργο, της επαρχίας Καινουρίου -Πυργιωτίστης το χωριό Μοίρες, της επαρχίας Βιάννου το χωριό Επάνω Βιάννος, της επαρχίας Ιεράπετρας την κωμόπολη Ιεράπετρα της επαρχίας Σητείας την κωμόπολη Λιμένα Σητείας²⁷⁰.

Αν η πλειονότητα των δημοτών του χωριού ή του συνοικισμού είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν με αναφορά, που θα υπέβαλαν στο οικείο νομόρχη, μέσα σε ένα μήνα από την κοινοποίηση του διατάγματος της 8ης Φεβρουαρίου 1900, την υπαγωγή τους σε άλλο δήμο, υπήρχε η δυνατότητα η υπαγωγή τους να προσαρτηθεί με νομοθετικό διάταγμα. Επίσης, κάθε δημοτικό συμβούλιο μπορούσε να μεταβάλει την ονομασία του δήμου με απόφασή του, που θα ήταν νομίμως εγκεκριμένη, ενώ όπου τα όρια ή οι έδρες των δήμων αμφισβητούνταν, αυτά διευθετούνταν με ειδικά νομοθετικά διατάγματα.

Σε κάθε δήμο τηρούνταν δημοτολόγιο, όπου σημειώνονταν ο τρόπος της απόκτησης της δημοτικότητας, η ηλικία, η έγγαμη ή άγαμη κατάσταση του δημότη, το επάγγελμα, η πατρίδα και το θρήσκευμα.

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ

Η Κρητική Ιθαγένεια αποκτιόνταν αυτοδίκαια αν κάποιος ήταν γεννημένος στην Κρήτη ανεξάρτητα από την καταγωγή των γονιών του, από Κρητικό πατέρα ή από Κρητικά μητέρα ανεξάρτητα από την καταγωγή του πατέρα, από αλλοδαπή μητέρα και μη νόμιμο Κρητικό πατέρα, αλλά να είχε αναγνωρισθεί από αυτόν και μετά από το γάμο αλλοδαπής με Κρητικό.²⁷¹ Επίσης, αν διέμενε για τέσσερα συνεχή χρόνια στην Κρήτη ή αν σε δύο μήνες από την δημοσίευση του νόμου εγκατασταίνονταν στο νησί, αν ήταν αλλοδαπός με καταγωγή από την Κρήτη, αν δήλωνε την θέλησή του να εγκατασταθεί στο νησί και να έχει την κρητική ιθαγένεια και αν μεν ήταν ομογενής χρειάζονταν δύο χρόνια, αν ήταν αλλογενής τρία χρόνια και αν ήταν από αυτούς που συμμετείχαν στον αγώνα για την ελευθερία του νησιού χρειάζονταν ένα τρίμηνο. Τα ανήλικα παιδιά των παραπάνω περιπτώσεων ήταν Κρήτες αν ο πατέρας τους πολιτογραφούνταν. Αν τα παιδιά γεννιούνταν πριν την αίτηση πολιτογράφησης

²⁷⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 64, 31 Ιουλίου 1899, Διάταγμα Προσδιορισμού εδρών Επαρχιών, 27 Ιουνίου 1899, σ. 1.

²⁷¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 41, έτος Α', 24 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί Κρητικής Ιθαγένειας, άρθ. 1-2, σ. 1 και ΕΕΚΠ αριθ. φ. 36, τεύχ. 2, 25 Αυγούστου 1900, αριθ. πρωτ. 9178 αρθθ διεκπ. 5194- 5198, σ.2.

και η σύζυγος έμενε στην αλλοδαπή τότε αποκτούσαν την κρητική ιθαγένεια όταν σε ένα χρόνο από την ενηλικίωσή τους εγκαθίστανται στην Κρήτη και υπέβαλλαν αίτηση στην Ανωτέρα Διευθ. Εσωτερικών. Όταν κάποιος προσέφερε μεγάλες και εξαιρετικές υπηρεσίες στην Κρήτη, όπως εισάγοντας μεγάλη εφεύρεση ή βιομηχανία ή ιδρύοντας κοινωφελή ιδρύματα ή είχε εξαιρετική πνευματική διάκριση έπαιρνε την κρητική ιθαγένεια με πράξη της νομοθετικής εξουσίας. Όσοι αιτούνταν την κρητική ιθαγένεια έπρεπε να ήταν ενήλικοι με επικύρωση αντιγράφου της ληξιαρχικής πράξης γέννησης, να έχουν δύο μαρτυρίες πολιτών, που να πιστοποιούσαν την χρηστότητα και την καλή διαγωγή τους και να προσκομίσουν πιστοποιητικό από τον οικείο Δήμαρχο για την εγκατάστασή τους.

Ήταν υποχρεωμένοι όσοι έπαιρναν την κρητική ιθαγένεια να δίνουν στη δημοτική αρχή τον εξής όρκο: « Ορκίζομαι να φυλλάττω πίστιν εις την πατρίδα και τον Ηγεμόνα και υπακοή στο Σύνταγμα, τους νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας». Σε περίπτωση δήλωσης του για να εγκατασταθεί στο νησί έπρεπε να ορκίζεται: « Ορκίζομαι ότι ειλικρινώς απεφάσισα να εγκατασταθώ εν Κρήτη και ότι ίδρυσα εν αυτή την μόνιμον κατοικίαν μου». Μετά τον όρκο ζητούνταν η έκδοση του Ηγεμονικού διατάγματος για την αναγνώριση της κρητικής ιθαγένειας και στη συνέχεια για την έκδοση ειδοποιούνταν η δημοτική αρχή.

Η κρητική ιθαγένεια χάνονταν όταν πολιτογραφούνταν κάποιος στην αλλοδαπή, αν – χωρίς άδεια του Ηγεμόνα – πρόσφερε υπηρεσίες σε ξένη κυβέρνηση, αν η σύζυγος και τα παιδιά απέβαλλαν την ιθαγένεια και αν η κρητικά σύζυγος απέβαλλε την ιθαγένειά μετά το γάμο της με αλλοδαπό. Υπήρχε η δυνατότητα ανάκτησης της κρητικής ιθαγένειας, αν κάποιος, που είχε πολιτογραφηθεί στην αλλοδαπή με άδεια του Ηγεμόνα, επανερχόταν να κατοικήσει στο νησί και αν κάποιος, που είχε πολιτογραφηθεί στην αλλοδαπή χωρίς την άδεια του Ηγεμόνα, είχε προσφέρει δημόσια μη στρατιωτική υπηρεσία. Ακόμη, ανακτούνταν η κρητική ιθαγένεια για τον σύζυγο, που η γυναίκα του είχε αποβάλλει την ιθαγένειά της.²⁷² Υπογραμμίζεται ότι επιτρέπονταν προσωρινά ο διορισμός αλλοδαπών δημοδιδασκάλων, αν έκαναν αίτηση απόκτησης Κρητικής ιθαγένειας.²⁷³ Κάθε ιθαγενής Κρητικός²⁷⁴ μπορούσε να είναι εγγεγραμμένος ως δημότης σε κάποιο δήμο της νήσου. Η ιδιότητα του δημότη ήταν δυνατό να αποκτηθεί με τη γέννηση, στην οποία υπάγονταν τα μεν γνήσια τέκνα στον δήμο του πατέρα, τα δε νόθα στον δήμο της μητέρας τους και τα παιδιά, που ήταν έκθετα, μέχρι της αναγνώρισής τους, στον δήμο που βρέθηκαν. Επίσης, μπορούσε κανείς να αποκτήσει την ιθαγένεια με τον γάμο, μέσω του οποίου η σύζυγος γινόταν δημότης του δήμου του ανδρός

²⁷² Βλ. ο. π., άρθρ 14-19, σ.2.

²⁷³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 96, 2 Νοεμβρίου 1899, έτος Β', αριθ. νόμ. 95 Διάταγμα περί προσθήκης άρθρων εις τον Οργανισμόν της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, 31 Οκτωβρίου 1899, άρθρ. 2, σ. 1.

²⁷⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 64, 31 Ιουλίου 1899, Διάταγμα περί αποκτήσεως της κρητικής ιθαγένειας, 25 Ιουλίου 1899, σ. 1-2.

της, αν βέβαια ο ίδιος δεν προτιμούσε να μεταφέρει τα δημοτικά του δικαιώματα στον δήμο της συζύγου του, με την κατοικία, η οποία θα ανήκε σε άλλο δήμο ή αν το κέντρο των συμφερόντων του ήταν σε άλλο δήμο. Τότε δικαιούταν να μεταφέρει στο δήμο αυτό τα δημοτικά του δικαιώματα.

Η εγγραφή νέου δημότη σε κάποιο δήμο γινόταν πάντοτε με απόφαση του δημοτικού Συμβουλίου, που θα μπορούσε να αρνηθεί την εγγραφή αυτού, όταν έκρινε τον αιτούντα επικίνδυνο για την τάξη και την ασφάλεια του δήμου. Όταν αποφασιζόταν η νέα εγγραφή ετεροδημότη στο δήμο, ο Δήμαρχος του νέου δήμου όφειλε να αναγγείλει εντός 5 ημερών την εγγραφή στον Δήμαρχο του τέως δήμου του. Υπήρχε και ποινή παράβασης καθήκοντος και έπρεπε να κάνει την διαγραφή από το δημοτολόγιο εντός πέντε ημερών.

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΩΝ

Η ιδιότητα του δημότη συνεπαγόταν τα εξής δημοτικά δικαιώματα: α) Διαμονή στο δήμο. Επισημαίνεται ότι κάθε αναγκαστική μετατόπιση, που δεν ήταν σύννομη απαγορευόταν. Η χρήση του δικαιώματος της απέλασης γινόταν και κατά των ετεροδημοτών, όταν επρόκειτο για ύποπτους διατάραξης της κοινής ησυχίας και ασφαλείας του δήμου, για επαίτες και αγύρτες β) Δικαίωμα επικαρπίας είχε ο δημότης στην ακίνητη δημοτική περιουσία, στα αυτοφυή προϊόντα, τα δάση, τα βοσκοτόπια, τη ξυλεία και τις πηγές, όταν δεν ήταν παράνομες ή όταν δεν έρχονταν σε αντίθεση με τις επικρατούσες συνήθειες και εφ' όσον το οικείο δημοτικό συμβούλιο δεν είχε κάνει παραχώρηση αντί αμοιβής. γ) Συμμετοχή σ' όλα τα δημοτικά καταστήματα, όπως σχολεία, νοσοκομεία, πτωχοκομεία κλπ., ενώ εξαιρούνταν τα καταστήματα τα οποία είχαν αποκλειστικά κάποιο σκοπό, όπως αυτά που τα προσδιορίζονταν για τους οπαδούς μιας μόνης θρησκείας, ή όσα, είχαν ιδρυθεί με δωρεές ιδιωτικών ή κληροδοτημάτων και διέπονταν από κανόνες για συγκεκριμένο και περιορισμένο αριθμό συμμετεχόντων δημοτών. Δικαίωμα είχαν οι άποροι σε ιατρική περίθαλψη, σε χορηγία φαρμάκων και σε διατροφή αν φυλακίζονταν για αδικήματα σε βάρος του δημοτικού ταμείου. δ) Το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, όταν κάποιος δημότης είχε τα απαιτούμενα προσόντα. Η δημοτική υπηρεσία, που προέκυπτε από την εκλογή δεν ήταν υποχρεωτική, όμως αν ο δημότης την αποδέχονταν δεν μπορούσε να παραιτηθεί χωρίς σημαντικούς λόγους, που θα μπορούσαν να είναι η συμπλήρωση του 60ου έτος της ηλικίας ή εκπλήρωση των χρεών της θέσεως αυτής σε δύο περιόδους ή η

αποδεδειγμένη σωματική ή διανοητική ανικανότητα. Κάθε δημότης είχε την υποχρέωση να καταβάλει άμεσους και έμμεσους δημοτικούς φόρους και εισφορές, αλλά και να παρέχει προσωπική εργασία. Αλλά και οι όσοι δεν ήταν δημότες και διέμεναν απλώς στο δήμο υπόκειντο στους άμεσους και έμμεσους δημοτικούς φόρους και εισφορές. Αν κάποιος δημότης δεν ήθελε να εργασθεί προσωπικώς πλήρως στο δημοτικό ταμείο την αποτίμηση των ημερομισθίων. Από τη συνήθη προσωπική εργασία απαλλάσσονταν οι κληρικοί και όσοι υπηρετούσαν στο σώμα της χωροφυλακής και πολιτοφυλακής. Όμως, και αυτοί δεν απαλλάσσονταν από την προσωπική εργασία σε έκτακτες περιστάσεις.

ΟΙ ΔΗΜΟΤΙΚΟΙ ΑΡΧΟΝΤΕΣ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ

Σε κάθε δήμο προΐστατο ο δήμαρχος έχοντας βοηθούς ένα δημαρχικό πάρεδρο και τόσους ειδικούς παρέδρους, όσα ήταν τα χωριά, που αποτελούσαν τον δήμο, εκτός από αυτόν που είχε οριστεί για την έδρα του δήμου. Σε κάθε δήμο υπήρχε δημοτικό συμβούλιο, που αποτελούνταν από εικοσιτέσσερα μέλη για τους δήμους πρώτης τάξης, από δέκα για τους δήμους της δευτέρας τάξης και από οκτώ για τους δήμους της τρίτης τάξης.

Ο δήμαρχος και ο δημαρχικός πάρεδρος διοριζόταν με Ηγεμονικό Διάταγμα. Επίσης με Ηγεμονικό Διάταγμα διοριζόνταν οι ειδικοί πάρεδροι κατόπιν πρότασης του Συμβούλου επί των Εσωτερικών, που στηριζόταν σε πρόταση του οικείου Νομάρχη. Τα δημοτικά συμβούλια ήταν αιρετά και εκλέγονταν με τέτοιο σύστημα, ώστε να εξασφαλίζεται η αντιπροσώπευση των μειονοψηφιών. Η διάρκεια των δημοτικών αρχών ήταν τριετής. Οι δημοτικές αρχές είχαν ρόλο διοικητικό. Διοικητική μονάδα στην όλη διοίκηση του δήμου αποτελούσαν ο δήμαρχος και ο δημαρχικός πάρεδρος με το δημοτικό συμβούλιο. Ο ειδικός πάρεδρος αντιπροσώπευε την διοίκηση του δήμου στο χωριό. Ο ειδικός πάρεδρος υπόκεινται άμεσα στον δήμαρχο, ενώ οι υπόλοιποι δημοτικοί άρχοντες στον οικείο Νομάρχη (Επαρχος) και όλοι είχαν την βαρύνουσα ευθύνη να μην παρεμβαίνουν στην ενέργεια των δημοτικών δικαιομάτων ή να παρεμποδίζουν αθέμιτα την νόμιμη και ελεύθερη κίνηση των δημοτικών αρχών. Κάθε δήμαρχος είχε ιδιαίτερη σφραγίδα υπηρεσίας, η οποία έφερε τριγύρω μεν με κεφαλαία γράμματα το όνομα αυτού, στο μέσο κατάλληλη συμβολική παράσταση του δήμου, που ορίζονταν από το δημοτικό συμβούλιο και εγκρινόταν από τον οικείο Νομάρχη.

Οι δημοτικοί υπάλληλοι

Υπάλληλοι των δημαρχείων ήταν οι γραμματείς, οι υπογραμματείς και οι γραφείς, καθώς και οι εισπράκτορες, οι ταμίες και οι κλητήρες. Σε κάθε δήμο διορίζονταν ο γραμματέας, ενώ ο υπογραμματέας και οι γραφείς μπορούσαν να διορισθούν ως βοηθοί του γραμματέα στους δήμους των πόλεων Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου, γραφείς στις κωμοπόλεις, εάν όμως το δημοτικό Συμβούλιο με απόφασή του αναγνώριζε την ανάγκη διορισμού τους και επικύρωνε την απόφαση ο οικείος Νομάρχης. Στο δήμο Χανίων μπορούσε να διορισθεί και μεταφραστής. Σε κάθε δήμο διορίζονταν ένας ή δύο δημοτικοί εισπράκτορες με Ηγεμονικό Διάταγμα από τρία πρόσωπα που υποδεικνύονταν από το οικείο δημοτικό συμβούλιο. Ο δημοτικός άρχοντας δεν μπορούσε συγχρόνως να ήταν και εισπράκτορας και ταμίας του δήμου. Αναπλήρωση του εισπράκτορα ή κάποιου υπαλλήλου, που απουσιάζει ήταν ευθύνη του οικείου δημοτικού συμβουλίου. Οι οικείες δημοτικές αρχές μπορούσαν να αναθέσουν την είσπραξη δημοτικών εισοδημάτων και σε δημοσίους εισπράκτορας. Η είσπραξη των δημοτικών πόρων γίνονταν απ' ευθείας στο δημοτικό ταμείο. Στις δημαρχίες των πόλεων Χανίων, Ηρακλείου και Ρεθύμνου διορίζονταν με Ηγεμονικό Διάταγμα τρία πρόσωπα υποδεικνύόμενα από το οικείο δημοτικό συμβούλιο, καθώς και ένας αξιόπιστος ταμίας.

Στους επαρχιακούς δήμους χρέη ταμία εκπλήρωνε ο γραμματέας ή ο εισπράκτορας του δήμου. Η εγγύηση, που όφειλαν να καταβάλλουν όσοι ήταν εισπράκτορες και ταμίες ανέρχονταν στο ελάχιστο των ετησίων εσόδων του δήμου. Ο δήμαρχος μπορούσε να διορίζει ένα ή δύο δημοτικούς κλητήρες για την υπηρεσία του δημαρχείου. Στους αστικούς δήμους ο αριθμός αυτών δεν μπορούσε να υπερβαίνει τους δώδεκα. Στους επαρχιακούς δήμους διορίζονταν από το δημοτικό συμβούλιο και οι αγροφύλακες και οι δασοφύλακες. Ο αριθμός των τακτικών, δεν μπορούσε να υπερβεί για μεν τους-δήμους β' τάξης τους δέκα, για δε τους δήμους γ' τάξεως τους έξι. Ο αριθμός των έκτακτων έπρεπε να ήταν ανάλογος προς τις ανάγκες, αλλά και προς τους πόρους του δήμου. Η αντιμισθία των αγροφυλάκων και δασοφυλάκων καταβαλλόταν από το δημοτικό ταμείο. Οι ιδιοκτήτες αγροτικών επαύλεων ή εκτεταμένων κτημάτων δικαιούνταν να προτείνουν τον διορισμό αγροφύλακα της εμπιστοσύνης τους για τα κτήματά τους, αλλά την αντιμισθία του κατέβαλαν οι ίδιοι. Οι αγροφύλακες και δασοφύλακες για να διακρίνονται έφεραν σημείο της υπηρεσίας. Με βάση τις πρόπουσες εγκεκριμένες πιστώσεις μπορούσαν να διορίσουν στις πόλεις Χανίων,

Ηρακλείου και Ρεθύμνου: μαίες, μηχανικούς ή αρχιτέκτονες, υδραυλικούς και υδρονομείς, σε απόλυτη ανάγκη και γιατρό αλλά και άλλους δημοτικούς υπάλληλους και υπηρέτες.

Γραμματέας δημαρχίας, ταμίας και εισπράκτορας διορίζονταν εκείνος, που είχε την νόμιμη ηλικία και γραμματικές γνώσεις ανάλογες προς τις ανάγκες της υπηρεσίας, την ελεύθερη διαχείριση της περιουσίας του, χωρίς να είχε καταδικασθεί για κακουργήματα ή πλημμελήματα που προβλέπονταν από τα άρθρα 22, 456, 461 και 462 του Ποιν. Νόμου. Οι δημοτικές μαίες και μηχανικοί ή αρχιτέκτονες έπρεπε να ήταν πτυχιούχοι ανεγνωρισμένης σχολής. Οι δημοτικοί άρχοντες και δημοτικοί υπάλληλοι πριν ή αφού είχαν αναλάβει τα καθήκοντά τους ορκίζονταν, οι μεν δημοτικοί άρχοντες ενώπιον της προϊσταμένης διοικητικής αρχής, οι δε δημοτικοί υπάλληλοι ενώπιον του Δημάρχου, τον εξής όρκο: «Ορκίζομαι να φυλάττω πίστη στην πατρίδα και τον Ηγεμόνα, υπακοή στο Σύνταγμα, τους νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας, και να διαχειρίζομαι τιμίως και ευσυνειδήτως την ανατεθείσαν μοι υπηρεσία, μεριμνών υπέρ των συμφερόντων του δήμου».

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ

Α. ΝΟΜΑΡΧΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΩΝ²⁷⁵

Ο Νομάρχης ως νομικό πρόσωπο εκπροσωπούσε το νομό στα δικαστήρια και σε κάθε αρχή, ήταν υποχρεωμένος να παίρνει όλα τα αναγκαία μέτρα για την ευημερία των κατοίκων του νομού και εκτελεί τα καθήκοντά του με γνώμονα την αρχή ότι ο κάθε πολίτης έπρεπε να απολαμβάνει απόλυτη προσωπική ελευθερία και ελεύθερη χρήση της ιδιοκτησίας του.

α. Σε σχέση με την Διεθ. των Εσωτερικών

Μπορούσε να γνωμοδοτεί για την ικανότητα και χρηστότητα των υπαλλήλων, να δέχεται τα παράπονα για παράβαση υπηρεσιακού καθήκοντος και να συνεργάζεται με την αρχή στην οποία απευθύνονταν αυτά τα παράπονα, να ενημερώνεται για την διοικητική κατάσταση του νησιού και να ειδοποιεί την Κυβέρνηση, να τηρεί εχεμύθεια για τις δημόσιες υποθέσεις και να μη δέχεται δωροδοκία. Ήταν υπεύθυνος για την τήρηση των νόμων, των Ηγεμονικών διαταγμάτων και των διαταγών των Ανωτέρων Διεθ., για την τήρησης του Συντάγματος, για την κοινή ησυχία και ασφάλεια, για την διαχείριση ευεργετικών καταστημάτων στο νομό, για την μέριμνα των πτωχών, της δημόσιας υγείας, της σύστασης

²⁷⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 66, έτος Α', 8 Αυγούστου 1899, αριθ. Νόμου 51, Διάταγμα καθηκόντων των Νομαρχών και Επαρχών, 3 Αυγούστου 1899, σ. 1-3.

τακτικών νεκροταφείων, για την καταδίωξη παράνομων σωματείων και εταιρειών, για την επιτήρηση καφενείων, ζαχαροπλαστείων και άλλων καταστημάτων, για τήρηση των υγειονομικών μέτρων, για την διατήρηση των δημοσίων οδών και τη συντήρηση και προστασία των γεφυρών, των υδραγωγείων και του οικιστικού περιβάλλοντος.

Δεν μπορούσε να φορολογεί, να εκδίδει διατάγματα ή αποφάσεις, που να αντίκειται στους νόμους και να μεταχειρίζεται μέσα βίας ή ποινών. Κάθε απόφασή του ήταν δυνατό να ακυρωθεί από τον αρμόδιο Σύμβουλο. Μπορούσε, όμως, να προτείνει τροποποιήσεις νόμων και διαταγμάτων ή να ζητά αποσαφήνιση των διατάξεων τους.

Στο Νομάρχη ανήκαν οι Έπαρχοι, οι Δήμαρχοι, όσοι υπηρετούσαν σε φιλανθρωπικά καταστήματα, όλοι οι δημόσιοι υπηρέτες, που ήταν διορισμένοι σε οποιοδήποτε κλάδο της δημόσιας υπηρεσίας στην αρμοδιότητα του Νομάρχη και δεν ανήκαν σε άλλη αρχή ή Ανώτερη Διεύθυνση.

β. Σε σχέση με την Διευθ. των Οικονομικών

Ο Νομάρχης φρόντιζε για την ανακάλυψη, διατήρηση, προστασία και διοίκηση της περιουσίας του δήμου, συνέλεγε πληροφορίες από τα αποτελέσματα των φορολογικών νόμων και υπέβαλλε γνωμοδότηση στην Κυβέρνηση, εξιχνίαζε τις καταχρήσεις και τις οικονομικές παραβάσεις. Ακόμη, μεριμνούσε για την εκμετάλλευση των υδάτινων οριζόντων και πηγών, των ορυχείων, των λατομείων και των μεταλλείων. Έπαιρνε τα κατάλληλα μέτρα για την αναδάσωση και την προαγωγή της γεωργίας, της κτηνοτροφίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου. Επίσης, μπορούσε να ιδρύσει νυχτερινές σχολές, που να απευθύνονται σε όλους τους Κρήτες, για να διδάσκονται εκεί κοινωφελή μαθήματα.

γ. Σε σχέση με την Διευθ. της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων

Ο Νομάρχης φρόντιζε να διαφυλάσσει στον κάθε πολίτη το δικαίωμα της ελεύθερης επιλογής του θρησκευματός του, να προστατεύει την ελεύθερη εξάσκηση των αναγνωρισμένων θρησκευμάτων, να μεριμνά για την εφαρμογή των εκπαιδευτικών νόμων, για την ανέγερση και ίδρυση βιβλιοθηκών, σχολών και σχολείων, για την εφαρμογή των διατάξεων υποχρεωτικής φοίτησης, για την διατήρηση των αρχαιοτήτων και για την σύσταση χορηγιών ευφυών και επιμελών μαθητών.

δ. Σε σχέση με την Διευθ. της Δικαιοσύνης

Ο Νομάρχης συνέλεγε και ανέφερε στην Ανωτέρα Διευθ. τις αναγκαίες πληροφορίες για την προστασία των υποθέσεων των Κρητών σε σχέση με τις ξένες Κυβερνήσεις, φρόντιζε για τις φιλικές σχέσεις με τις Προξενικές αρχές, για την ανάληψη ή όχι της ξένης στρατιωτικής υπηρεσίας.

ε. Σε σχέση με την Διευθ. Συγκοινωνίας και Δημόσιας Ασφάλειας

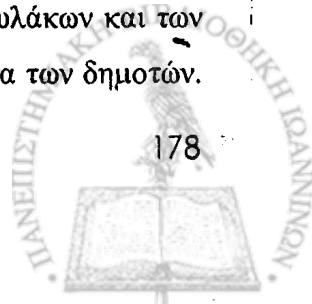
Εκτελούσε τους νόμους για την στρατιωτική απογραφή, επαγρυπνούσε για την εκτέλεση της Υγειονομικής υπηρεσίας, καθώς και της υπηρεσίας της Πολιτοφυλακής, των Ταχ., των Τηλεγραφείων και των Τηλεφωνείων.

Τα καθήκοντα του Επαρχου

Οι Έπαρχοι εκτελούσαν τα καθήκοντά τους με διαταγή των Νομαρχών μέσα στην περιφέρειά τους, όφειλαν να λαμβάνουν όλα τα μέτρα για την άψογη εκτέλεση των αρμοδιοτήτων τους, να υποβάλλουν τις παρατηρήσεις τους στο Νομάρχη, να περιέρχονται τουλάχιστον τέσσερις φορές το χρόνο στα διάφορα μέρη των επαρχιών της διοίκησής τους και να υποβάλλουν έκθεση της κατάστασης στο Νομάρχη.

Β. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΔΗΜΑΡΧΩΝ

Ο δήμαρχος, ως δημοτικός άρχοντας, είχε την ανώτερη εκτελεστική εξουσία στο δήμο και αντιπροσώπευε το νομικό πρόσωπό του. Ο δήμαρχος μπορούσε να προσκαλεί μέσω του προέδρου τη σύγκληση του δημοτικού συμβουλίου, να παρίσταται, αλλά χωρίς δικαίωμα ψήφου, στη συνεδρίασή του, να λαμβάνει το λόγο, να υποβάλλει προτάσεις και να δίνει τις αναγκαίες διασαφήσεις για κάθε υπόθεση, όταν παρουσιαζόταν ανάγκη. Ο δήμαρχος με αυτή την ιδιότητα πρότεινε στο δημοτικό συμβούλιο το διορισμό και την παύση των δημοτικών υπαλλήλων. Είχε την δυνατότητα να εκτελεί τις αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου, όσες ήταν νομίμως εγκεκριμένες. Ακόμη, μπορούσε να εφορεύει τα διορισμένα πρόσωπα στην την υπηρεσία του δήμου, να χορηγεί άδεια απουσίας στους δημοτικούς υπαλλήλους και να ζητά την τιμωρία τους, όταν παρουσιάζονταν κάποια αξιόποινη πράξη, οπότε και γινόταν εφαρμογή των πειθαρχικών ποινών. Επίσης, μπορούσε να ελέγχει τη δημοτική περιουσία και τη χρηματική κατάσταση του δήμου, να διευθύνει τα δημοτικά έργα, να υπογράφει συμβόλαια μισθώσεως, αγοραπωλησίας, ανταλλαγής και διανομής της δημοτικής περιουσίας και να εντέλλεται την είσπραξη των φόρων του δημοτικού ταμείου στην βάση του προϋπολογισμού ή και την πληρωμή των δαπανών του δήμου μέσω των ιδιαίτερων νομίμων αποφάσεων του δημοτικού συμβουλίου. Ο δήμαρχος υπέβαλε για έγκριση τις πράξεις του δημοτικού συμβουλίου και δικαιούταν να προσκομίσει όσες παρατηρήσεις έκρινε αναγκαίες. Ο δήμαρχος δεν μπορούσε να αρνηθεί την εκτέλεση των νομίμως εγκεκριμένων αποφάσεων του δημοτικού συμβουλίου. Αν υπήρξε περίπτωση κατά την οποία ο δήμαρχος αρνιόταν ή αμελούσε να ενεργήσει δικαστικώς υπέρ των συμφέρον του δήμου, ως αντιπρόσωπος του, τότε το δημοτικό συμβούλιο μέσω του προέδρου του ενεργούσε αντί αυτού. Ο δήμαρχος, ως πράκτορας και εντολοδόχος της διοίκησης, ενεργούσε χωρίς τη συνδρομή του δημοτικού συμβουλίου, αλλά υπό την διεύθυνση και τις διαταγές προϊσταμένης διοικητικής αρχής. Μπορούσε να εκτελεί ληξιαρχικά, φορολογικά, ταχυδρομικά, στρατολογικά και άλλα καθήκοντα, όταν ειδικοί νόμοι του τα ανέθεταν. Στους επαρχιακούς δήμους ο δήμαρχος φρόντιζε με την συνδρομή των αγροφυλάκων και των δασοφυλάκων να μειώνει τα αίτια που προξενούν φθορά ή ζημία στα κτήματα των δημοτών.

Είχε το δικαίωμα να τιμωρεί όσους προξενούσαν τις αγροτικές ζημιές, να φροντίζει για την καθαριότητα, να εφορεύει για την υγιεινή των πωλουμένων εδωδίων και ποτών, να ελέγχει τα μέτρα και σταθμά και να επιδιώκει την πρόληψη ή την καταστολή των αιφνιδίων ατυχημάτων, πυρκαγιών και πλημμυρών, των επιδημιών ή των μεταδοτικών ασθενειών. Όταν η χωροφυλακή δεν ήταν παρούσα, μεριμνούσε για τη δημόσια τάξη καταστέλλοντας τις έριδες και απαγορεύοντας τους νυκτερινούς θορύβους σε όσους διατάρασσαν την ησυχία των κατοίκων. Γενικά, ο δήμαρχος δεν μπορούσε να επεμβαίνει στην αστυνομική υπηρεσία, όφειλε όμως να υποβάλλει παρατηρήσεις για κάθε έλλειψη ή παρεκτροπή και να επιζητεί τη λύση κάθε ευλόγου παραπόνου με αναφορά στην προϊσταμένη διοικητική αρχή.

Ο δήμαρχος μπορούσε να επιβάλλει πρόστιμο 1-20 δραχμών, που εισπράττονταν διοικητικά, εκτός αν οριζόταν αλλιώς από ειδικό νόμο. Ο δήμαρχος, εκτελώντας δικαστικά καθήκοντα, ενεργούσε την προεισαγωγική ανάκριση, εάν από την αναβολή επίκειται κίνδυνος, ή ο εγκληματίας είχε συλληφθεί επ' αυτοφώρω. Τα καθήκοντα του δημάρχου ήταν ασυμβίβαστα προς κάθε άλλη δημόσια ή δημοτική υπηρεσία και η παράβαση αυτής της διάταξης τιμωρούνταν με την ποινή του άρθρου 487 αριθμ. 1 του ποινικού νόμου της Κρητικής Πολιτείας.

Για τις ζημιές

Υπεύθυνοι για τις ζημιές, που προέρχονταν από ζωοκλοπή, ζωοκτονία, ακρωτηριασμό ζώων, κλοπή ή καταστροφή μελισσών, εμπρησμό θυμώνων και φθορά δένδρων, αμπελώνων και άλλων πολυετών φυτειών εκκοπής, αποφλοιώσης, βλάβης του ενοφθαλμισμού των δένδρων ή από προθέσεως κατά δημοσίων ή ιδιωτικών περιουσιών, ήταν οι κάτοικοι του χωριού και της περιφέρειας, όπου διαπράχτηκαν οι ζημιές ή βλάβες αυτές, καθώς και οι κάτοικοι των όμορων χωριών και αγροτικών σπιτιών, όταν αυτά δεν απείχαν από το τόπο της διάπραξης του εγκλήματος περισσότερο από μια ώρα, όπως και οι βοσκοί της περιφέρειας, αν μέσα σε δύο μήνες από την καταγγελία δεν είχε αποδειχθεί δικαστικώς το αδίκημα. Ο δήμος, όπου υπαγόταν το χωριό που διαπράττονταν το αδίκημα, κατέβαλε ο ίδιος το ποσό της αποζημίωσης στον αδικηθέντα. Αν επρόκειτο για χωριά του ίδιου δήμου ο δήμαρχος με το δημοτικό συμβούλιο επέβαλλε έρανο στους κατοίκους αυτών, ανάλογα με την περιουσία του καθένα και εισέπραττε σύμφωνα με το αρθρ. 76 το καταβληθέν ποσό μόνο όταν στην οικογένεια υπήρχε άνδρας ηλικίας πάνω από 17 ετών. Αν όμως επρόκειτο για χωριά διαφόρων δήμων τον έρανο επέβαλλε η προϊσταμένη διοικητική αρχή της επαρχίας, όπου έγινε το αδίκημα. Στο υπεύθυνο δήμο επιφυλασσόταν το δικαίωμα να καταδιώξει για αποζημίωση τους αυτουργούς και συνεργούς της παράνομης πράξης, αν μετά την καταβολή της αποζημίωσης γίνονταν γνωστοί. Το εισπραττόμενο από αυτούς ποσό αποδίδονταν στον

αδικημένο και σε όσους είχαν καταβάλλει την αποζημίωση. Στην κατηγορία αυτή των αδικημάτων δεν υπάγονταν οι προξενούμενες ζημίες από τα ζώα. Αν ο αδικημένος δεν κατήγγειλε την πράξη μέσα σε οκτώ ημέρες ο δήμος απαλλασσόταν από την ευθύνη της αποζημίωσης.

Γ. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΠΑΡΕΔΡΩΝ

Ο δημορχικός πάρεδρος²⁷⁶ δεν είχε ιδιαίτερη δικαιοδοσία, αλλά ενεργούσε με εντολή του δημάρχου. Ο δημορχικός πάρεδρος μπορούσε αντικαθιστά τον δήμαρχο όταν αυτός αδυνατούσε να εκτελέσει τα καθήκοντά του λόγω ασθενείας ή επίσκεψής του στο δήμο ή σε άλλους δήμους για δημοτικούς σκοπούς, είτε λόγω προσωρινής απαλλαγής των καθηκόντων του μέχρι να αναλάβει τα νέα καθήκοντά του, είτε λόγω παύσεως ή θανάτου μέχρι να εκλεχθεί ο νέος δήμαρχος. Επίσης, τον αναπλήρωνε και σε κάθε άλλη περίπτωση κωλύματος του. Ο πάρεδρος, που ήταν ο αναπληρωτής του κωλυόμενου δημάρχου εκτελούσε τα δημορχικά καθήκοντα αυτοδίκαια χωρίς να ε ήταν υποχρεωμένος να λαμβάνει διαταγές από τον κωλυόμενο δήμαρχο. Οι ειδικοί πάρεδροι δεν απαγορευόταν να διορίζονταν και αυτοί που διατελούσαν και χρέη ως δημοτικοί σύμβουλοι. Οι ειδικοί πάρεδροι, όπως οι δημορχικοί, ενεργούσαν κατά παραγγελία του δημάρχου. Αλλά ιδίως ανατίθονταν σ' αυτούς η μέριμνα για πρόληψη και καταστολή των αγροζημιών. Ειδικά και ιδιαίτερα, ο ειδικός πάρεδρος της νήσου Γαύδου, ασκώντας την εξουσία αυτή, δικαιούνταν να επιβάλει πρόστιμο. Τους ειδικούς παρέδρους που ήταν απόντες ή κωλυόμενοι αναπλήρωνε πρόσωπο, που διοριζόταν από το Νομόρχη. Οι πάρεδροι που υπηρετούσαν χωρίς μισθό λάμβαναν κάποιο αντιμισθίο, που οριζόταν από το δημοτικού συμβούλιο, μόνο όμως στην περίπτωση που θα εξέρχονταν από τα των όρια του δήμου ή του παρεδρείου για υπηρεσία του δήμου. Ο δημορχικός πάρεδρος, αναπλήρωνε τον δήμαρχο και λάμβανε αντιμισθίο.

²⁷⁶ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 33, τεύχ. 2, 10 Αυγούστου 1900, Διάταγμα περί διορισμού δημορχικών Παρέδρων, αριθ. 83, 4 Αυγούστου 1900, σ. 1.

Δ. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Το δημοτικό συμβούλιο ήταν σώμα κυρίως συμβουλευτικό και είχε την ευθύνη της εκτελεστικής εξουσίας. Τα μέλη του υπηρετούσαν χωρίς μισθό. Οι εκλογές των δημοτικών συμβούλων έπρεπε να ενεργούνταν σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου, όμως μέχρι τη ψήφιση αυτού ως δημοτικοί άρχοντες διορίζονταν: α') Οι εγγράμματοι οι συμπληρώσαντες το 30 έτος της ηλικίας τους, εκτός των κληρικών, των δημοσίων και δημοτικών υπαλλήλων - και οι μη καταδικασθέντες σε κακουργήματα ή σε πλημμελήματα κατά τη τελευταία δεκαετία, β') Συγγενείς εξ' αίματος μέχρι του τέταρτου βαθμού ή κηδεστίες μέχρι του τρίτου συμπεριλαμβανομένων δεν μπορούσαν να ήταν συγχρόνως δήμαρχος ή μέλος του ίδιου δημοτικού συμβουλίου. Κατά την πρώτη διετία από της δημοσιεύσεως του Δημοτικού νόμου οι δημοτικοί σύμβουλοι διορίζονταν με Ηγεμονικό Διατάγματος και μετά από πρόταση του Συμβουλίου του Ηγεμόνα και με γνωμοδότηση του οικείου νομάρχη. Οι διορισθέντες δημοτικοί άρχοντες μπορούσαν να είναι δημότες και κάτοικοι του δήμου. Τα δημοτικά συμβούλια, αμέσως μετά τον καταρτισμό τους έπρεπε να προβούν, τηρώντας τις προθεσμίες²⁷⁷, στην σύνταξη 18μήνου προϋπολογισμού, που θα εφαρμόζονταν από 1η Μαρτίου 1900, αναδρομικά μέχρι 1η Σεπτεμβρίου 1901. Τα δημοτικά συμβούλια των πόλεων θα έπρεπε να ψηφίσουν τον προϋπολογισμό τους κατά την πρώτη σύνοδό τους και σε χρόνο που θα οριζόταν με Ηγεμονικό Διάταγμα. Ο δήμαρχος όφειλε να συμμορφώνεται με τις νομίμως επικυρωμένες αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου και να τις εκτελεί κρίνοντάς τες αν ήταν συμφέρουσες ή επιβλαβείς για τα συμφέροντα του δήμου. Το δημοτικό συμβούλιο είχε και την επιτηρητική εξουσία και δικαιούταν να πραγματοποιεί τις απαραίτητες παραστάσεις του δημάρχου, ή της προϊστάμενης διοικητικής αρχής, όταν δεν εκτελούνταν οι αποφάσεις του. Η επιτηρητική αυτή εξουσία του δημοτικού συμβουλίου, ακόμα και όταν ο δήμαρχος ενεργούσε ως δημοτικός άρχοντας, περιοριζόταν μόνο στις καθαρά δημοτικές υποθέσεις,

Το δημοτικό συμβούλιο, στο οποίο προήδρευε ο πρεσβύτερο από τα μέλη, εξέλεγε κατά τη πρώτη συνεδρία του με μυστική ψηφοφορία ένα από τα μέλη του ως πρόεδρο και ένα ως αντιπρόεδρο. Τα δημοτικά συμβούλια συνέρχονταν με πρόσκληση του προέδρου. Τα δημοτικά συμβούλια των πόλεων Χανίων, Ρεθύμνου και Ηρακλείου: α) συνέρχονταν δύο φορές το έτος, το καλοκαίρι και τον χειμώνα, σε τακτικούς συνόδους, δεν ήταν δυνατό να διαρκέσουν περισσότερο των 15 ημερών, σε έκτακτες δε περιπτώσεις παρουσιάζεται αυτή η

²⁷⁷ Βλ. ΕΕΚΠ, ο. π., άρθρ. 83

ανάγκη. Κατά τον λοιπό χρόνο εργάζονταν με πενταμελή επιτροπεία, που καταρτίζονταν από τους δημοτικούς συμβούλους και είχε εκλεγεί στην κάθε τακτική σύνοδο του δημοτικού συμβουλίου με το σύστημα της πλειοψηφίας, εξασφαλίζοντας όμως την αντιπροσώπευση και της μειονοψηφίας. β) κατά την καλοκαιρινή σύνοδο τα δημοτικά συμβούλια ψήφιζαν τον προϋπολογισμό του δήμου για το προσεχές έτος και εξέλεγαν επιτροπή για να εξελέγξει τον απολογισμό του τρέχοντος έτους. Κατά την χειμερινή σύνοδο αποφάσιζαν επ' αυτού, αφού λάμβαναν υπόψη την έκθεση της εξελεγκτικής επιτροπής. Συσκέπτονταν και αποφάσιζαν²⁷⁸, γ) στις συνεδριάσεις αυτές μπορούσε να παρίσταται ο οικείος νομάρχης αυτοπροσώπως ή διά αντιπροσώπου, αλλά χωρίς δικαίωμα ψήφου. Επίσης, ο δήμαρχος και τα μέλη της επιτροπείας συζητούσαν τους λογαριασμούς της διαχείρισης, έστω και αν δεν εκτελούσαν πα αυτά τα καθήκοντα, αλλά όφειλαν να αποσύρονται κατά την στιγμή της ψηφοφορίας. Οι αποφάσεις τους υπόκειντο σε διοικητικό έλεγχο.

Ως προς την πρόσκληση των μελών από τον πρόεδρο, την απαρτία και την έκδοση των αποφάσεων εφαρμόζονταν και για την επιτροπεία οι περί δημοτικών συμβουλίων διατάξεις. Η Επιτροπεία : α) αποφάσιζε για όλα τα ζητήματα για τα οποία ο νόμος δεν απαιτούσε ρητώς απόφαση της ολομελείας του συμβουλίου, β) όριζε με έγκριση του νομάρχη την ημέρα της έναρξης των τακτικών συνόδων των συμβουλίων και της σύγκλησης των εκτάκτων και γ) αποφάσιζε για τα αντικείμενα των συμβουλίων της αρμοδιότητάς της, αλλά υποχρεούνταν να ανακοινώνει άμεσα τούτα στον οικείο νομάρχη και να υποβάλλει τις αποφάσεις της στο δημοτικό συμβούλιο αν γίνονταν σύγκλησή του.

Οι δημοτικοί σύμβουλοι δεν λάμβαναν μέρος στις συνεδρίες όπου συζητούνταν θέματα για τις δίκες και τους λογαριασμούς μεταξύ αυτών και του δήμου, ή όταν επρόκειτο για υποθέσεις, που αφορούσαν τα ιδιωτικά συμφέροντα, ή τα συμφέροντα των εξ αίματος ή εξ αγχιστείας συγγενών τους μέχρι τετάρτου βαθμού, ή όταν επρόκειτο να ανᾶτεθεί λειτούργημα στους τελευταίους. Επίσης, απαγορεύονταν να λαμβάνουν μέρος αμέσως ή εμμέσως οι δημοτικοί άρχοντες και οι δημοτικοί υπάλληλοι σε επιχειρήσεις ή κατακυρώσεις έργων, ή ενοικιάσεις ή εισπράξεις φόρων η άλλων οιονδήποτε δικαιωμάτων του δήμου. Η παράβαση των διατάξεων του παρόντος άρθρου τιμωρούνταν με την ποινή.²⁷⁹ Οι συνεδριάσεις των δημοτικών συμβουλίων είναι μυστικές, αλλά η διάταξη αυτή δεν ανατρέπεται δια της παρουσίας προσώπων προσκαλουμένων δεόντως και η γνώμη μπορεί να έχει ουσιώδη επιρροή επί της αποφάσεως αυτών. Οι αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου

²⁷⁸ επί των περιπτώσεων του 2, 8, 16 και 21 εδαφ. του άρθρου 59 και του εδαφ. α' του άρθρου 60

²⁷⁹ Η ποινή ήταν αυτή του άρθρου 492 του Ποινικού Νόμου, επιφυλασσομένης της εφαρμογής και κάθε άλλης βαρύτερης ποινής.

λαμβάνονταν με την πλειονοψηφία των παρόντων μελών. Σε περίπτωση ισοψηφίας νικούσε η γνώμη που είχε υπέρ αυτής η ψήφος του προέδρου. Η άρνηση μελών να υπογράψουν τα πρακτικά της συνεδριάσεως δεν καθιστούσε άκυρη αυτή την απόφαση, εκτός αν η πλειονότητα των παρόντων μελών υπέγραφε. Οι πράξεις του δημοτικού συμβουλίου διακρίνονταν σε αποφάσεις, γνωμοδοτήσεις και ευχές.

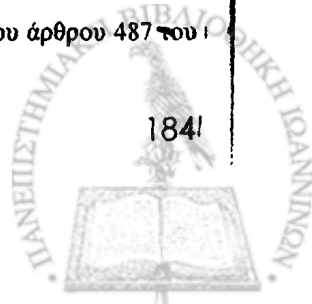
Οι αποφάσεις δεν είχαν καμία ισχύ, αν δεν εγκρίνονταν από την προϊσταμένη διοικητική αρχή. Τα δημοτικά συμβούλια συσκέπτονταν και αποφάσιζαν: 1) για κάθε ζήτημα που αναφερόταν στην βελτίωση των μέσων συγκοινωνίας, 2) για την εκτέλεση κοινωφελών έργων, όπως λιμένων, προκυμαίων, γεφυρών, υδραγωγείων, κρηνών, οδών και για την ίδρυση και συντήρηση από τη δημοτική περιουσία φιλανθρωπικών καταστημάτων 3) περί επισκευής των δημοτικών καταστημάτων, 4) για οιασδήποτε διαχείριση δημοτικής περιουσίας, ενοικίασης, ενεχυρίασης ή επιβάρυνσης κατ' άλλον τρόπο των ακινήτων κτημάτων ή των εμπραγμάτων δικαιωμάτων, 5) για την εκμίσθωση άλλων δικαιωμάτων του δήμου, όπως φόρων ζυγού, κρεοπωλείων κλπ., 6) για τις συμφωνίες, που παραχωρούνταν για τη κατασκευή δημοτικών έργων, ή τη προμήθεια αντικειμένων χρησίμων στις δημοτικές εργασίες, 7) για την εκποίηση ή την ανταλλαγή της δημοτικής περιουσίας, 8) για την εξεύρεση πόρων είτε για φορολογία, είτε μέσω εισφορών και για τον κανονισμό της επιβολής και του τρόπου της είσπραξης, 9) για τα δάνεια, που λαμβάνονταν από το δήμο και σύνταξης του χρεολυτικού σχεδίου 10) για τον προσδιορισμό της προσωπικής εργασίας 11) για την επεξεργασία και εκκαθάριση των δημοτικών λογαριασμών 12) για την ψήφιση των εσόδων και εξόδων του ετησίου προϋπολογισμού του δήμου και του προσδιορισμού της έκτακτης δαπάνης μέσα στο έτος, 13) για τον διορισμό αντιπροσώπων του δήμου για την αποδοχή ή την αποποίηση κληροδοσίας ή άλλων δώρων επιβαρυνμένων με οικονομικά βάρη 14) για την περί κανονισμού της μισθοδοσίας τους στην υπηρεσία των δήμων ευρισκομένων προσώπων, της μη προσδιοριζόμενης από του παρόντος νόμου και περί χορηγίας αμοιβών και δώρων 15) για τον προσδιορισμό του αριθμού των κλητήρων και των αγροφυλάκων και δασοφυλάκων τους επαρχιώτικους δήμους, 16) για την επωφελή διάθεση των χρημάτων από την εκποίηση ακινήτων κτημάτων του δήμου, αν με το προϋπολογισμό δεν προωθήθηκαν για άλλο σκοπό, 17) για την εξόφληση χρεών του δήμου 18) για την έκδοση, άδειων οικοδομών και για τον κανονισμό οδών και πλατειών 19) για τη διατίμηση των τροφίμων 20) για τη διατίμηση των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των αμαξών και άλλων μέσων της προορισμένης συγκοινωνίας μέσα στο δήμο, 21) για τη συνδρομή από τους δήμους για την εκτέλεση δημοσίων έργων, 22) για τη σύνταξη καταλόγου των απόρων δημοτών και 23) για όλα εν

γίνει τα αντικείμενα, τους ιδιαιτέρους νόμους και διατάγματα. Όλα αυτά θα έπρεπα να ανατεθούν σε σύσκεψη και παρθούν αποφάσεις.

Κάθε σύμβαση συναπτόμενη από το δημοτικό συμβούλιο, με την οποία ο δήμος υποβάλλονταν σε χρηματική υποχρέωση υπερβαίνοντας το μισό των ετησίων εσόδων του, για χρόνο μακρότερο των 15 ετών, επικυρώνονταν, αφού προηγουμένως είχε την έγκριση, με Ηγεμονικό Διάταγμα, του νομαρχιακού συμβουλίου. Αν αυτή η σύμβαση, αφορούσε ποσό ανώτερο των δέκα χιλιάδων δραχμών εγκρίνονταν με Ηγεμονικό Διάταγμα. Οι αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου υποβάλλονταν μέσω του έπαρχου, ή απ' ευθείας, για έγκριση και επικύρωση στον οικείο νομάρχη. Ο νομάρχης τροποποιώντας απόφαση του δημοτικού συμβουλίου δεν μπορούσε να αυξήσει τις δαπάνες του δήμου, εκτός αν επρόκειτο για τις αναγκαίες δαπάνες. Δεν μπορούσε να αυξήσει τη μισθοδοσία που ορίζονταν από το δημοτικό συμβούλιο.²⁸⁰

Στο δημοτικό συμβούλιο υπόκεινταν το δικαίωμα μέσα σε δέκα μέρες, από την κοινοποίηση της πράξης του Νομάρχη, να γνωστοποιήσει στον επί των Εσωτερικών Σύμβουλο κάθε απόφαση του Νομάρχη, που είχε απορριφθεί ή είχε τροποποιηθεί. Το δικαίωμα αυτό είχε και κάθε δημότης, του οποίου τα συμφέροντα αφορούσε η απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Όταν επρόκειτο για τον προϋπολογισμό και τον απολογισμό των δήμων οι εφέσεις κατά της πράξεως του Νομάρχη εισάγονταν στο νομαρχιακό συμβούλιο. Κάθε απόφαση του δημοτικού συμβουλίου, που αφορούσε αντικείμενο εκτός της αρμοδιότητάς του, είναι άκυρη. Η ακυρότητα απαγγέλλονταν και από τα δικαστήρια εμέσως κατά την εκδίκαση ιδιωτικής διαφοράς, που πήγαζε από άκυρη πράξη του δημοτικού συμβουλίου. Οι γνωμοδοτήσεις των δημοτικών συμβουλίων προκαλούνταν από την κεντρική εξουσία, όταν αυτή υποχρεούνταν από το νόμο να λαμβάνει την γνώμη των δημοτικών συμβουλίων, πριν από την εκτέλεση ορισμένων αντικειμένων. Απαγορεύονταν οι αναγόμενες σε πολιτικά ζητήματα, ή στην ενέργεια της Κυβερνήσεως ή της Βουλής απόψεις από τα δημοτικά συμβούλια.

²⁸⁰ Η παράβαση των διατάξεων του παρόντος εδαφ. τιμωρούνταν με την ποινή του εδαφ. 1 του άρθρου 487 του Ποιν. Νόμου.

ΠΟΡΟΙ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΕΣ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

Πόροι των δήμων ήταν οι πρόσοδοι από τη δημοτική περιουσία, όσα προέρχονταν από την κληρονομία, κληροδοσία ή δωρεά, οι άμεσοι και έμμεσοι δημοτικοί φόροι, οι εισφορές, τα πρόστιμα και η αμισθί παρεχόμενη προσωπική εργασία. Η ακίνητη περιουσία των Δήμων αποτελούνταν: α) από τις πλατείες των πόλεων, κωμοπόλεων και χωρίων κειμένων μερών, των οποίων μπορούσαν να ανεγερθούν προσοδοφόρες δημοτικές οικοδομές χωρίς να επέλθει βλάβη στην συμμετρία των πλατειών, αλλά και να ελαττωθεί η έκταση τους, β) από τα υπάρχοντα κτίρια, όπως δημοτικών καταστημάτων και νοσοκομείων, εφόσον η κυριότητα των κτιρίων αυτών δεν ανήκε σε άλλο ηθικό πρόσωπο ή σε ιδιώτη και γ) από άλλες προσοδοφόρες οικοδομές, όπως οικίες, εργαστήρια, σφαγεία και άλλα κτίρια, τα οποία είχαν ανεγερθεί με δαπάνες των δήμων σε δημοτικά οικόπεδα, ή είχαν περιέλθει στην κυριότητα του δήμου από κληρονομία ή κληροδοσία, δωρεά, αγορά ή άλλη νόμιμη αιτία.

Η ακίνητη περιουσία των δήμων ήταν προορισμένη για δημοτικούς σκοπούς, ή για κοινή χρήση των δημοτών, ήταν αναπαλλοτρίωτη, ενώ ο προορισμός της έμενε αμετάβλητος. Αναγκαστική εκτέλεση δεν επιτρέπονταν κατά των κινητών περιουσιών του δήμου, που είχαν περιέλθει στην κατοχή του από κληροδοσία ή δωρεά και προορίζονταν για κοινωφελή σκοπό. Ωστόσο, δεν κατάσχονταν τα έσοδα, που κάλυπταν τις αναγκαίες δαπάνες του προϋπολογισμού του δήμου.

Οι φόροι, που επιβάλλονταν για την αποκλειστική ωφέλεια των δήμων ήταν: α) $1/2 - 1\%$ φόρος για τα προϊόντα, που έδιναν συγκομιδή, β) $2 \frac{1}{2} - 10$ λεπτά κατά κεφαλή των προβάτων, και $2 \frac{1}{2} - 20$ λεπτών κατά κεφαλή των κατσίκιών, γ) $2 - 3\%$ για την της αξία της οικοδομήσιμης ξυλείας, όταν εξάγονταν από την περιφέρεια του δήμου στην οποία παράγονταν και δ) 2 δραχμές για κάθε άδεια κυνηγίου. Η διατίμηση, η οποία κάθε δημοτικό συμβούλιο όφειλε να ψηφίζει και η οποία έπρεπε να ήταν η κατώτερη που ίσχυε ως εκείνη τη στιγμή και ποτέ ανώτερη του τριπλασίου της, ίσχυε για την αγοραπωλησία ζώων, για τους φανούς, για το ζυγό, για τα σφαγεία και την καταναλωση κρέατος, για το πόσιμο νερό, για τους αγροφύλακες και δασοφύλακες, για την επισκευή οικοδομών και για το αντίτιμο τους για τις δημαιορεσίας εκλογικών ειδών. Ακόμη, δημοτικός φόρος $20 - 100$ δραχμών επιβάλλονταν για κάθε νέα οικοδομή, την διατίμηση της οποίας καθόριζε ο κάθε δήμος. Ο δήμος επέβαλλε πρόστιμα, όσα ορίζονταν από τους νόμους για το όφελος των δήμων. Οι φόροι, εισπράττονταν στις έδρες των νομών, επαρχιών και ειρηνοδικείων και στα λιμάνια,

στα οποία γίνονταν μικρή ή μεγάλη εξαγωγή επιτόπιων προϊόντων, αλλά και σε όσους δήμους τα δημοτικά συμβούλια ψήφιζαν τέτοιους φόρους.

Στους επαρχιώτικους δήμους, στους οποίους τα βεβαιωθέντα έσοδα των προϋπολογισμών τους δεν κάλυπταν τα έξοδα, το δημόσιο έρχονταν αρωγός με βοηθητικό ποσό, που, όμως δεν μπορούσε να υπερβαίνει ετησίως τις 30.000 δρχ. Οι δημοτικές δαπάνες ήταν αναγκαίες και προαιρετικές. Οι πρώτες αναγράφονταν κατ' έτος στον προϋπολογισμό του δήμου, οι δεύτερες τότε μόνο, όταν μετά την αφαίρεση των αναγκαίων δαπανών και την ύπαρξη περισσεύματος αναγνωρίζονταν η χρησιμότητά τους.

Αναγκαίες δαπάνες ήταν: η μισθοδοσία των δημοτικών υπαλλήλων και υπηρετών για την προς συντήρηση των δημοσυντήρητων αγαθοεργών καταστημάτων, η υποτροφία του ιεροδιδασκαλείου για την φοίτηση κάποιου μαθητή, η διατροφή των απόρων φυλακισμένων, η προς κατασκευή και διατήρηση των δημοτικών καταστημάτων, οδών, γεφυρών, φρεάτων, υδραγωγείων και άλλων έργων, καθόσον ήταν φροντίδα του δήμου, η πληρωμή των νόμιμων υποχρεώσεων του δήμου, η καταβαλλομένη εισφορά υπέρ της παιδείας από τους δήμους Ιεράπετρας, Κριτσάς, Αρχάνων και Σούδας που αποτελούσε το 1/10 των εισοδημάτων τους, η εκπλήρωση των υποχρεώσεων που προέρχονταν από δάνεια, από αγορά κινητών ή ακινήτων, από καταδικαστική απόφαση, ή κάθε άλλη νομίμου σχέσεως.

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Την ακίνητη δημοτική περιουσία διαχειρίζονταν τα δημοτικά συμβούλια,²⁸¹ η κινητή δημοτική περιουσία διαχειριζόταν από τους των δημοτικούς εισπράκτορες και ταμίες με την άμεση επίβλεψη των οικείων δημάρχων. Οι δημοτικοί εισπράκτορες φρόντιζαν για την είσπραξη των εισοδημάτων των δήμων, σύμφωνα προς τον εγκριθέντα προϋπολογισμό.

Τα δημοτικά εισοδήματα εισπράττονταν με τα ίδια μέτρα με τα οποία εισπράττονταν και τα δημόσια και με τον ίδιο τρόπο κατά τον οποίο η φορολογία των παραγομένων προϊόντων ενεργούνταν στο κράτος, αλλά με βάση την ελεγχόμενη από τις δημοτικές αρχές δήλωση των παραγωγών. Τα εισπραχθέντα χρήματα παραδίδονταν στους ταμίες εισπράκτορες σε διπλότυπη απόδειξη, οι δε πληρωμές γίνονταν από τα ταμεία βάσει χρηματικών ενταλμάτων, που εκδίδονταν από τους δημάρχους. Όπου δεν υπήρχαν ειδικοί ταμίες, οι εισπράκτορες ή οι γραμματείς των δήμων κρατούσαν τα εισπραχθέντα χρήματα και ενεργούσαν κάθε πληρωμή.

Ο τρόπος της σύνταξης των βιβλίων των εισπρακτόρων και ταμιών έπρεπε να ορισθεί με Διάταγμα, όμως δεν μπορούσε να γίνει χρήση των βιβλίων τούτων πριν αριθμηθεί και μονογραφηθεί από το Νομόρχη. Κάθε εξαμηνία, περί τα μέσα ή τα τέλη του οικονομικού έτους, όπου άρχιζε από την 1 Σεπτεμβρίου, ο δήμαρχος, οι ταμίες και οι εισπράκτορες έδιναν ενώπιον του δημοτικού συμβουλίου απολογία της διαχείρισής τους.

Προϋπολογισμός

Για κάθε δήμο συντάσσονταν, κατά έτος σχέδιο προϋπολογισμού κατά τους κανόνες και τους τύπους της Κρητικής Πολιτείας για το επόμενο οικονομικό έτος, από την Επιτροπεία για τους δήμους των τριών πόλεων και από τον οικείο δήμαρχο για τους υπόλοιπους δήμους. Το ετήσιο σχέδιο προϋπολογισμού εμπεριείχε: 1) όλους τους δημοτικούς πόρους, τους καθορισμένους και τους σταθερούς, αλλά και τους μη καθορισμένους και 2) όλες τις δημοτικές δαπάνες με τα ποσά, που προορίζονταν για απροσδόκητες περιστάσεις. Αναγράφονταν κονδύλιο για απροσδόκητες δαπάνες, όταν οι πρόσοδοι του δήμου κάλυπταν τις αναγκαίες δαπάνες του. Αλλά δεν πρέπει το αναγραφόμενο ποσό να υπερέβαινε το δέκατο

²⁸¹ άρθρο 59

των εισοδημάτων του δήμου. Ταυτόχρονα συντάσσονταν από αυτούς και ο κατάλογος των απόρων δημοτών. Ο δήμαρχος δεν μπορούσε να διαθέσει τα προορισθέντα για απροσδόκητες ανάγκες ποσά χωρίς την απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Σε κατεπείγουσες μόνο περιστάσεις, οι δήμαρχοι των επαρχιώτικων δήμων δικαιούνταν να διαθέσουν οι ίδιοι τους δημοτικούς πόρους, αλλά σε τέτοιου είδους περίπτωση όφειλαν, με δική τους ευθύνη, να ζητήσουν και να επιτύχουν την έγκριση του δημοτικού συμβουλίου κατά την πρώτη συνεδρία του. Στην περίπτωση αυτή απαιτούνταν η έγκριση του Νομάρχη. Μετά την αφαίρεση από τα δημοτικά εισοδήματα των αναγκαίων δαπανών για τη μισθοδοσία και των απαιτούμενων επιχορηγήσεων για τις δαπάνες για συντήρηση των δημοσυντήρητων αγαθοεργών καταστημάτων, το υπολειπόμενο χρηματικό ποσό διατίθενται στην εκτέλεση επωφελών έργων του δήμου.

Ο δήμαρχος οφείλει να υποβάλει τον προϋπολογισμό για εξέταση μέσα σε τρεις τουλάχιστον μήνες πριν από την έναρξη του οικονομικού έτους στο δημοτικό συμβούλιο, το οποίο όφειλε μέσα σε δεκαπέντε ημέρες να τον εξετάσει και να επιφέρει όσες μεταρρυθμίσεις τυχόν έκρινε αναγκαίες. Μέσα σε τρεις ημέρες από την απόφαση του δημοτικού συμβουλίου ο δήμαρχος όφειλε να υποβάλλει τον προϋπολογισμό με τις παρατηρήσεις του στον οικείο Νομάρχη, ο οποίος σε είκοσι μέρες τον επικυρώνει ή επιφέρει σε αυτόν μεταρρυθμίσεις με αιτιολογημένη απόφαση του. Ο προϋπολογισμός κοινοποιείται μέσα σε δέκα το πολύ μέρες στον οικείο δήμαρχο. Ο δήμαρχος όφειλε μέσα σε τρεις ημέρες να τοιχοκολλήσει αντίγραφο του προϋπολογισμού στη πόρτα του δημαρχιακού καταστήματος και να τον ανακοινώσει στο δημοτικό συμβούλιο. Μέσα σε δέκα ημέρες από τη τοιχοκόλληση και την ανακοίνωση στο δημοτικό συμβούλιο δικαιούταν κάθε ενδιαφερόμενος να υποβάλει έφεση ενώπιον του νομαρχιακού συμβουλίου. Η έφεση έπρεπε να κατατεθεί στο γραφείο της δημαρχίας. Κάθε ενδιαφερόμενος δικαιούταν να φέρει τις αντιρρήσεις του και τις ενστάσεις του μέσα σε δέκα μέρες. Ο δήμαρχος στο διάστημα των πέντε ημερών όφειλε να διαβιβάσει όλα τα σχετικά έγγραφα στο νομαρχιακό συμβούλιο, το οποίο έπρεπε να αποφασίσει μέσα σε δέκα μέρες. Όσοι παρέβαιναν τις προθεσμίες έχαναν κάθε δικαίωμα της έφεσης. Σε κάθε άλλη περίπτωση τιμωρούνταν με πειθαρχικό πρόστιμο 20 - 200 δρχ. Ο δήμαρχος εξέδιδε ειδικό ένταλμα στον δημοτικό ταμία για κάθε δαπάνη σύμφωνα με τους όρους του προϋπολογισμού, ενώ έδινε ειδική διαταγή προς τον εισπράκτορα για κάθε είσπραξη, που έπρεπε να γίνει για τον δήμο.

Δεν είχε το δικαίωμα να διατάξει την πληρωμή δαπάνης που δεν αναφέρονταν στον προϋπολογισμό, ή να διαθέσει πίστωση για άλλο σκοπό, χωρίς τη νόμιμη απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Αν ο προϋπολογισμός των δήμων δεν ήταν εγκεκριμένος κατά την

έναρξη του νέου οικονομικού έτους, οι εισπράξεις και οι δαπάνες γίνονταν σύμφωνα με τον προϋπολογισμό του προηγούμενου έτους και μέχρι τη στιγμή που θα εγκρινόταν ο νέος.

Απολογισμός

Ο δημοτικός εισπράκτορας και ο ταμίας, όπου αυτός υπήρχε, κατέστρωνε μέσα στο πρώτο εικοσαήμερο από τη λήξη κάθε οικονομικής χρήσης και όχι πλέον των δεκαπέντε μηνών, τους λογαριασμούς για όλη την διαχείριση του περασμένου έτους. Ο Απολογισμός παραδίδονταν στον δήμαρχο με όλα τα στελέχη των ενταλμάτων, που είχαν πληρωθεί και εξοφληθεί, αλλά και όλα τα υπόλοιπα δικαιολογητικά πληρωμών. Στους λογαριασμούς αυτούς γίνονταν η κατάθεση των χρήματων του δήμου, είτε αφορούσαν έσοδα είτε έξοδα του δήμου. Ο δήμαρχος βάσει αυτών συνέτασσε και υπέβαλλε στην εξελεγκτική επιτροπή τον απολογισμό του παρελθόντος έτους με αναλυτικές εκθέσεις του, που περιείχαν όλα τα παραστατικά των δικαιολογητικών εγγράφων.²⁸²

Οι απολογισμοί των αστικών δήμων για τη χρήση του οικονομικού έτους που έληγε υποβάλλονταν στον έλεγχο των δημοτικών συμβουλίων κατά την πρώτη σύνοδό τους. Το δημοτικό συμβούλιο στους επαρχιακούς δήμους όφειλε μέσα σε εικοσιπέντε μέρες από την υποβολή του απολογισμού να τον ελέγξει και να αποφανθεί για την ακρίβεια του ή μη. Στις αστικές περιοχές η επιτροπή ενεργούσε τον προέλεγχο του απολογισμού και υπέβαλε το πόρισμά της στη χειμερινή σύνοδο του δημοτικού συμβουλίου κατά τη διάρκεια της συνόδου της, ενώ μετά από συζήτηση αποφαινόταν για την ακρίβεια των στοιχείων.

Ο δήμαρχος υπέβαλλε τον εξελεγχόμενο ετήσιο απολογισμό με τη σχετική απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Η έκθεσή του μπορούσε να εμπεριέχει και παρατηρήσεις στον οικείο νομάρχη, ο οποίος μέσα σε δέκα μέρες έπρεπε να αποφανθεί.

Τα τυχόν ελλείμματα του εισπράκτορα ή του ταμία επιβάρυναν καθένα τον δήμο. Μέχρι τη συγκρότηση των δικαστηρίων τα νομαρχιακά συμβούλια μπορούσαν να τους καταδικάζουν για την πληρωμή των ελλειμμάτων, αλλά και να καταφεύγουν σε ποινική δίωξη, στην περίπτωση, βέβαια, που το νομαρχιακό συμβούλιο έπρεπε να πεισθεί για το δόλο ή όχι της ενέργειάς τους.

Η καταδικαστική απόφαση του αρμοδίου νομαρχιακού συμβουλίου εκτελείται αναγκαστικά, γιατί ήταν τελεσίδικη. Η εκτέλεση γίνονταν κατά των υπολόγων και των εγγηγών, σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις της πολιτικής δικονομίας. Τον χρόνο της

²⁸² άρθρο 53 έδαφ. β'

προσωπικής κράτησης όριζε το οικείο Πρωτοδικείο. Κάθε καταδικαστική απόφαση του νομαρχιακού συμβουλίου μπορούσε να εκτελεστεί μέσα σε δεκαπέντε μέρες από τη νόμιμη κοινοποίηση της στο Εφετείο.

ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ

Η Εποπτεία των δήμων ήταν η προϊσταμένη διοικητική αρχή δήμων, επαρχιών και μαζί με το διοικητικό οργανισμό ήταν υπεύθυνη να: α) εξελέγχει τους λογαριασμούς και να καταγράφει κάθε αταξία ή έλλειψη, β) εξετάζει αν τα εισπραχθέντα πρόστιμα και λοιπά εισοδήματα του δήμου καταγράφηκαν στα οικεία βιβλία, γ) πληροφορείται αν οι δήμαρχοι καταδιώκουν αυστηρά όσους ζημιώνουν τα αγροτικά κτήματα ή παραβαίνουν τις αστυνομικές διατάξεις και δ) εξακριβώνει αν οι δημοτικές αρχές εκτελούσαν ακριβώς τα νόμιμα καθήκοντα και να καταγγέλλει αρμοδίως ή να τιμωρεί κάθε δημοτικό άρχοντα ή υπάλληλο που δεν εκτελούσε ή που παραμελούσε το καθήκον του. Κάθε νομάρχης υπέβαλλε κατά τριμηνία στην Ανωτέρα επί των Εσωτερικών Διεύθυνση έκθεση για την κατάσταση των δήμων του νομού.

ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΕΣ ΠΟΙΝΕΣ

Σε περίπτωση που διαπιστωνόταν παρατυπία οι πειθαρχικές ποινές ήταν η επίπληξη, το πρόστιμο και η διαρκής παύση. Κάθε δήμαρχος, αν δεν εκτελούσε τα νόμιμα καθήκοντά του τιμωρούνταν με πρόστιμο δέκα ως εκατό δρχ. και με κάθε άλλη νόμιμη ποινική κδίωξη. Αν κάποιος τιμωρούνταν συνεχώς και επεδείκνυε αμέλεια τότε παυόταν με Ηγεμονικό Διάταγμα.

Αυτές οι ποινές επιβάλλονταν και κατά των δημοτικών υπαλλήλων που παραμελούσαν την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Αν επρόκειτο για εισπράκτορα ή ταμία παυόταν με Ηγεμονικό Διάταγμα μετά από πρόταση του δημοτικού συμβουλίου. Ο δήμαρχος, ο οποίος, παραβαίνοντας τις νόμιμες διατάξεις διατάσσει την πληρωμή δαπάνης, που δεν αναφερόταν στον προϋπολογισμό ή που δεν ήταν νόμιμα εγκεκριμένη απόφαση του δημοτικού συμβουλίου ή που διέθετε διαφορετικά τη δημοτική περιουσία από τον τρόπο που

όριζε ο προϋπολογισμός, καταδικαζόταν σύμφωνα με τις διατάξεις του ποινικού νόμου. Οι ίδιες ποινές επιβάλλονταν και κατά του ταμία, που ενεργούσε πληρωμή που δε στηριζόταν

στον προϋπολογισμό ή σε νομίμως εγκεκριμένη απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, αλλά και κατά του εισπράκτορα, όταν αρνούνταν να παραδώσει την περιουσία του δήμου.

Κάθε δημοτικός άρχοντας ή δημοτικός υπάλληλος έχανε αυτοδίκαια τη θέση του: α) όταν εκδιδόταν ένταλμα συλλήψεως ή φυλακίσεως και φυγοδικούσε και β) όταν είχε καταδικασθεί τελεσιδίκως σε εγκληματική ποινή ή για πλημμελήματα του ποινικού νόμου. Για όσο χρόνο ήταν προφυλακισμένοι, θεωρούνταν προσωρινά απαλλαγμένοι από τα καθήκοντά τους.

Κάθε δημαρχικός πάρεδρος που θα έκανε κάποια παράβαση του νόμου ή θα έφτανε ως τις εγκληματικές πράξεις, για το χρόνο που τυχόν εκπλήρωνε χρέη δημάρχου, τιμωρούνταν με τις ίδιες ποινές που επιβάλλονταν και στους δημάρχους.

Για όλα τα δημοτικά συμβούλια, που παρουσίαζαν αταξία ή αμέλεια στην εκτέλεση των καθηκόντων τους, ο Ηγεμόνας γνωμοδοτούσε, μετά από πρόταση του Συμβουλίου, να διαλυθούν διατάσσοντας μέσα σε ένα μήνα μνεία εκλογή.

Επρόκειτο στην κυριολεξία για ένα ποινολόγιο αρκετά βαρύ, που εξαιτίας των ειδικών συνθηκών εκείνης της περιόδου, αναλογιών δηλ. τηρουμένων, θα μπορούσε να αιτιολογηθεί. Η νέα κατάσταση έτσι όπως είχε διαμορφωθεί, έπρεπε με κάθε τρόπο να διαφυλαχθεί, να λειτουργήσει, ώστε η Κρητική Πολιτεία να πραγματώσει σκοπούς και στόχους, όπως είχαν αποκρυσταλλωθεί, τόσο στο δημοσιευμένο και άρα γνωστό Σύνταγμα, όσο και στα νομοθετήματα.

ΤΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η ταχυδρομική ιστορία τη Κρήτης αρχίζει στο τέλος της τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα, το 1837, με την ίδρυση των Αυστριακών ναυτιλιακών γραμμών Austriaco Lloyd, όπου άρχισαν να διέρχονται πλοία από όλα τα λιμάνια της Μεσογείου. Διακινούσαν οι γραμμές αυτές και την αλληλογραφία της εποχής στην Ανατολική Μεσόγειο.²⁸³ Από το 1837 ως το 1862 η πρώτη οργανωμένη ταχυδρομική υπηρεσία ασκούσαν προς την ενδοχώρα του νησιού, αλλά και προς το εξωτερικό από το Αυστριακό Lloyd με την ίδρυση πρακτορείων της στις τρεις μεγαλύτερες πόλεις, Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο. Στο εσωτερικό της Κρήτης εξακολουθούσε, ωστόσο, η διακίνηση της αλληλογραφίας κυρίως ιδιωτικά, χέρι με χέρι, χωρίς ιδιαίτερες ταχυδρομικές σφραγίδες στις επιστολές. Από το 1862 ως το 1900 λειτουργούσαν στην Κρήτη τα παρακάτω ξένα Ταχυδρομεία:

1) Αυστριακό Ταχυδρομείο (1837 - 1914), όπου στην Κρήτη μετά το 1860 γίνεται η αναβάθμιση των πρακτορείων Lloyd σε Αυστριακά ταχυδρομεία και αρχίζει να λειτουργεί το Αυστριακό Ταχυδρομείο σε Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο. Την περίοδο 1862 - 1900 χρησιμοποιήθηκαν από το Αυστριακό Ταχυδρομείο Κρήτης γραμματόσημα της Λομβαρδοβενετίας και γραμματόσημα του Αυστριακού Levant. Τα ίδια χρησιμοποιήθηκαν την εποχή αυτή γενικά σ' όλο τον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Το ταχυδρομείο αυτό ήταν το ασφαλέστερο και όλη η σχεδόν η αλληλογραφία της Κρήτης προς το εξωτερικό διακινούνταν με αυτό το ταχυδρομείο.

2) Τουρκικό ταχυδρομείο λειτούργησε από 1862 ως το 1898. Το ταχυδρομείο είχε πολλά ταχυδρομικά γραφεία στην Κρήτη, πολλά πιθανόν να μην λειτούργησαν καθόλου ή να διακίνησαν ελάχιστη αλληλογραφία, γιατί δεν ενέπνεαν εμπιστοσύνη στους κατοίκους, που προτιμούσαν να διαβιβάζουν την αλληλογραφία τους στο εσωτερικό.

²⁸³ Οι πρώτες κρητικές σφραγίδες που χρησιμοποιήθηκαν για την αλληλογραφία από το Αυστριακό Lloyd είναι χαρακτηριστικού οβάλ σχήματος και θεωρούνται οι πρόδρομοι των μετέπειτα αυστριακών ταχυδρομικών σφραγίδων της Κρήτης.

3) Ελληνικό ταχυδρομείο²⁸⁴ λειτούργησε από 1881 ως το 1885. Το ταχυδρομείο αυτό λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα με έδρα τα γραφεία των Ελληνικών προξενείων των πόλεων Χαγίων, Ρεθύμνης και Ηρακλείου. Η αλληλογραφία που προωθούσε ήταν των Ελλήνων πολιτών, που βρισκόταν στα προξενεία. Χρησιμοποιούσε γραμματόσημα που την εποχή αυτή κυκλοφορούσαν στην ελεύθερη Ελλάδα (μεγάλες κεφαλές του Ερμή).

4) Γαλλικό ταχυδρομείο λειτούργησε από το 1897 ως το 1914. Μέχρι το 1900, λειτούργησε το Γαλλικό Ταχυδρομείο με την ίδρυση γραφείων στα Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Αγ. Νικόλαο, Σητεία και Ιεράπετρα. Το 1899 έκλεισαν τα ταχυδρομικά γραφεία του Ν. Λασιθίου (Αγ. Νικόλαος, Σητείας και Ιεράπετρας) και παρέμειναν τα μεγάλα γραφεία Χανίων, Ηρακλείου, Ρεθύμνου, που διατηρήθηκαν και λειτουργούσαν και μετά το 1900 μέχρι το 1914. Η αλληλογραφία γινόταν με τη χρήση Μητροπολιτικών Γαλλικών γραμματοσήμων ή γραμματοσήμων Γαλλικού Levant. Η στρατιωτική αλληλογραφία περνούσε από τα ταχυδρομικά γραφεία και σφραγιζόταν με ατέλεια.

5) Ιταλικό ταχυδρομείο λειτούργησε από το 1897 ως το 1914. Με την εγκατάσταση των Ιταλών στα Χανιά λειτούργησε εκεί το Ιταλικό Ταχυδρομείο. Η αλληλογραφία γινόταν βασικά την κλασική περίοδο 1897 - 1900 με τη χρήση Μητροπολιτικών Ιταλικών γραμματοσήμων. Από τα πληρώματα των λιμενισμένων ιταλικών πλοίων η αλληλογραφία διενεργούνταν με τη χρησιμοποίηση ιταλικών γραμματοσήμων σφραγισμένων με τις σφραγίδες των πλοίων.

6) Αγγλικό ταχυδρομείο λειτούργησε από το 1898 ως το 1899. Η Αγγλική Διοίκηση του Ηρακλείου κατά την μεταβατική περίοδο 1898 - 1899 ίδρυσε στο νομό ταχυδρομική υπηρεσία με Κεντρικό Ταχυδρομείο στο Ηράκλειο. Εξέδωσε μεταξύ των τοπικών γραμματοσήμων και το πρώτο γραμματόσημο, που έφερε ελληνικά γράμματα ήταν χειροποίητο γραμματόσημο των 20 παράδων χωρίς οδόντωση, χρώματος μωβ, που θεωρείται το πρώτο Κρητικό γραμματόσημο. Η αλληλογραφία του ταχυδρομείου αυτού ήταν περιορισμένη. Το Αγγλικό Ταχυδρομείο εκτός του ταχυδρομικού γραφείου Ηρακλείου ίδρυσε και στο εσωτερικό του νομού Ηρακλείου γραφεία στις Αρχάνες, στον Αγ. Μύρων, στο Χάρακα, στον Αγ. Θωμά, στο Καστέλλι, στην Επισκοπή, στο Μοχό και την Χερσόνησο με τις αντίστοιχες ορθογώνιες - επιμήκειες σφραγίδες.

²⁸⁴ Βλ. ενδεικτικά Ι. Κούτσης, Τα ελληνικά ταχ. γραφεία και αι σφραγίδες των από 1861-1900, Αθήναι 1959. Δεν πρέπει να υποτιμηθεί η συμβολή γνωστών αρθρογράφων, που είχαν ασχοληθεί ευκαιριακά ίσως, αλλά με πραγματικό ενδιαφέρον για την ιστορία του Ταχυδρ. Από τα ευρήματα μελετήματα ξεχωρίζουν αυτά των Γ. Δ. Κορομηλά, Πότε ήρchiσε και πως ελειτούργει το Ταχυδρομείον και Θεόδ. Βελλιανίτη, Το Ελληνικόν Ταχυδρομείον, στο Φιλολογικό περιοδικόν, που εξέδιδε αυτοτελώς η Μ.Ε.Ε. αρ. τεύχ. 27-28 (1 Σεπτεμβρίου 1926), σ. 5 και αρ. τεύχ. 33-34 (15 Οκτωβρίου 1926), σ. 4, αντιστοίχως.

7) Ρωσικό ταχυδρομείο λειτούργησε το 1899. Το ταχυδρομείο αυτό ιδρύθηκε, λειτούργησε και έκλεισε το 1899 από τη Ρωσική Διοίκηση στο διαμέρισμα του νομού Ρεθύμνης. Κεντρικό ταχυδρομείο ορίστηκε το Ρέθυμνο. Το ταχυδρομείο αυτό εξέδωσε και κυκλοφόρησε τοπικά γραμματόσημα. Η αλληλογραφία του Ταχυδρομείου αυτού, όπως και του Αγγλικού του Ηρακλείου, ήταν περιορισμένη. Το μεγαλύτερο μέρος των γραμματοσήμων, που διατέθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν από τους Φιλοτελιστές. Στο εσωτερικό του νομού Ρεθύμνης, άνοιξαν τα παρακάτω ταχυδρομεία με τις αντίστοιχες σφραγίδες: Αγίας Γαλήνης, Αμάρι, Ανώγια, Γαράζο, Δαμάστα, Καστέλι, Σπήλι, Μαργαρίτες, Μελάμπες, Πηγή, Ρούστικα, Σέλια και Φόδελε. Οι σφραγίδες αυτές όπως και του Αγγλικού ταχυδρομείου ήταν ορθογώνιες επίμηκες.

Από το 1900 - 1913 λειτούργησε το ταχυδρομείο της Κρητικής Πολιτείας. Την περίοδο αυτή, που η Κρήτη ήταν αυτόνομο κράτος, ιδρύεται Κρητική Ταχυδρομική Υπηρεσία, που αρχίζει να λειτουργεί την 1-3-1900, σ' ολόκληρο το νησί. Εξέδωσε κρητικά γραμματόσημα και ίδρυσε συνολικά 35 μόνιμα ταχυδρομικά γραφεία και 79 κινητά (αγροτικά). Τα γραμματόσημα αυτά κυκλοφορούν στην Κρήτη από το 1900 - 1913, όπου γίνεται η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Τα γραμματόσημα αυτά είναι τα πιο αντιπροσωπευτικά της Κρητικής Ταχυδρομικής Ιστορίας της Κρήτης, γιατί είναι και τα μόνα που εκδόθηκαν από Κρητική Κυβέρνηση. Παράλληλα με την λειτουργία των Ταχυδρομικών γραφείων της Κρητικής Πολιτείας, στις τρεις μεγάλες πόλεις της Κρήτης διατηρούνταν ακόμη και την εποχή αυτή τα ξένα ταχυδρομικά γραφεία (γαλλικό, Αυστριακό, Ιταλικό) που εξέδιδαν και ειδικές σειρές γραμματοσήμων για την Κρήτη και τα οποία λειτούργησαν μέχρι το 1914 περίπου. Ακόμη, την περίοδο αυτή λειτουργούσε το Αυστριακό Ταχυδρομείο στις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο, που εξέδωσε και ειδικά γραμματόσημα για την Κρήτη, που πολλά από αυτά χρησιμοποιήθηκαν και για τις ανάγκες και άλλων Αυστριακών Ταχυδρομείων της Ανατολικής (Κων/πολη, Σμύρνη, Θεσ/νίκη).

Επίσης, τότε λειτουργούσε σε Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο το Γαλλικό ταχυδρομείο, που εξέδωσε ειδικά γραμματόσημα για την Κρήτη. Το Ιταλικό Ταχυδρομείο λειτουργούσε στα Χανιά που εξέδωσε και ειδικά ιταλικά γραμματόσημα επισημασμένα με την λέξη *la canea*. Μετά την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, το 1913, τα Ταχυδρομεία της Κρητικής Πολιτείας μετονομάζονται σ' ελληνικά και κυκλοφορούν στην Κρήτη τα ελληνικά γραμματόσημα. Τον επόμενο χρόνο, μετά την Ένωση, κλείνουν και τα ξένα ταχυδρομικά

γραφεία του Γαλλικού, Αυστριακού και Ιταλικού Ταχυδρομείου.²⁸⁵ Έτσι, ενώ στα Χανιά, το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο από το 1881 οργανώθηκαν προσωρινά Ταχυδρομικά γραφεία, που λειτούργησαν για ελάχιστο χρονικό διάστημα²⁸⁶, με αφορμή την αποβίβαση και σκοπό την εξυπηρέτηση του ελληνικού αποβατικού σώματος στην Κρήτη, το ίδιο έτος η Τουρκία για λόγους αντίποινας έκλεισε τα ταχυδρομικά γραφεία, που ήταν σε ελληνικό έδαφος, τα οποία έκτοτε δεν λειτούργησαν, παρά μόνο τα γραφεία της Λάρισας, της Άρτας και του Βόλου, που επαναλειτούργησαν ως συνήθη ελληνικά ταχυδρομικά γραφεία. Την 1^η Ιουλίου 1875 η Ελλάδα προσχώρησε στην Παγκόσμια Ταχυδρομική Ένωση.

Τα ταχυδρομικά δελτάρια εξωτερικού με έντυπη την εικόνα του γραμματοσήμου έγιναν παραδεκτά το 1876, ενώ κυκλοφόρησαν και δελτάρια για το εσωτερικό το 1883. Από το 1880 άρχισε να λειτουργεί η υπηρεσία των επιταγών και από το 1889 η υπηρεσία ταχυδρομικών δεμάτων. Ακόμη, τα κοινοτικά ταχυδρομεία, που ιδρύθηκαν το 1901 και καταργήθηκαν αργότερα, επαναδιοργανώθηκαν το 1927.²⁸⁷ Επίσης, το 1900 στην αυτόνομη Κρητική Πολιτεία θεσμοθετείται και αρχίζει από το 1902 να ισχύει για πρώτη φορά ο θεσμός των Ταχυδρομικών Ταμειευτηρίων, ενώ στην υπόλοιπη Ελλάδα ίσχυσε την 1^η Μαΐου 1915. Αργότερα, το 1925 εισάγεται η υπηρεσία των δεδηλωμένων αξιών και το 1927 η υπηρεσία εσωτερικών δεμάτων με αντικαταβολή.

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Η Ταχυδρομική υπηρεσία οργανώθηκε από τον Κ. Μαρίνο,²⁸⁸ με βοηθό του τον Β. Μαυρίδη²⁸⁹ ως προσωρινός οργανισμός από 18 Δεκεμβρίου 1899²⁹⁰ και είχε ως έργο της τη συγκέντρωση, μεταφορά και διανομή σφραγισμένων ή μη γραμμάτων, επιστολικών δελταρίων, εφημερίδων, εντύπων κάθε είδους, δειγμάτων των εμπορευμάτων και της επίσημης αλληλογραφίας²⁹¹. Εξαιρούνταν τα γράμματα ή άλλα αντικείμενα για άλλες

²⁸⁵ Η σύντομη αυτή ιστορία των Ταχυδρομείων της Κρήτης καθώς και οι παραστάσεις, είναι παρμένα από τη συλλογή του Πέτρου Μαρινάκη και του Μιχ. Πλευράκη.

²⁸⁶ Το γραφείο του Ηρακλείου λειτούργησε μόνο τον Ιούνιο του 1881.

²⁸⁷ Ελληνική Φιλοτελική Εταιρεία, Μελέτη επί του ελληνικού γραμματοσήμου 1933. Etude sur timbres de Grèce, έκδοση διγλώσση (ελληνικά και γαλλικά), σ. 18-19., Εγκύκλιος αριθ. 116,9 Ιουλίου 1899, σ.3-4.

²⁸⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 99, 15 Νοεμβρίου 1899, έτος Β', Διάταγμα 9 Νοεμβρίου 1899, σ.1. Παράλληλα ανακοινώνεται και η οργάνωση της τηλεγραφικής συγκοινωνίας του νησιού βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 58, 10 Ιουλίου 1899

²⁸⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 99, ο.π., σ.1.

²⁹⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 111, 18 Δεκεμβρίου 1899, Νόμος περί προσωρινού Οργανισμού της Ταχυδρομικής υπηρεσίας, σ. 1-3.

²⁹¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 97, 6 Νοεμβρίου 1899, έτος Β', αριθ. νόμ. 99 Διάταγμα περί δικαιοδοσίας και καθηκόντων της Ταχ. υπηρεσίας και περί τελών της αλληλογραφίας εν γένει, 31 Οκτωβρίου 1899, σ.2-4

δημόσιες υπηρεσίες, η αποστολή αλληλογραφίας των ιδιωτών ,που αποστέλλονταν μέσω των υπαλλήλων τους, η αλληλογραφία που μετέφερε κάποιος για δική του χρήση ή που την μετέφερε σε μέρη όπου δεν υπήρχαν ταχ. γραφεία ή αγροτικοί διανομείς, τα τιμολόγια και οι φορτωτικές των αμαξών, τα έγγραφα, που μεταβιβάζονταν από τις εταιρείες στην υπηρεσία των σιδηροδρομικών ή άλλων εταιριών μεταφοράς.

Κάθε κυβερνήτης πλοίου έπρεπε να παραδίδει την αλληλογραφία του πλοίου με τα ανάλογα ταχ. τέλη στο ταχ. γραφείο του λιμανιού, που προσάραζε, αν δεν υπήρχε υγειονομική ή τελωνειακή αρχή, εκτός των εγγράφων που αφορούσαν το φορτίο του πλοίου και της αλληλογραφίας που απευθύνονταν σε ταχυδρομεία του εξωτερικού. Οι παραβάτες τιμωρούνταν με πρόστιμο πενήντα ή εκατό δρχ. από το Διευθυντή των ταχυδρομείων. Η ίδια ποινή επιβάλλονταν σε όσους έκαναν χειρόγραφες σημειώσεις σε έντυπα, που αποστέλλονταν με μειωμένα τέλη. Οι ταχυδρομικοί υπάλληλοι ήταν υποχρεωμένοι να παραδίδουν την αλληλογραφία στο σπίτι, εκτός αν γινόταν άλλη αίτηση,²⁹² να διενεργούν ελέγχους στο πλήρωμα και τους επιβάτες κάθε μεταφοράς και να κατάσχουν ότι δεν ήταν σύννομο, το οποίο και περιέγραφαν σε πρωτόκολλο, που συνέτασσαν και μεταβίβαζαν στο πιο κοντινό ταχυδρομικό γραφείο. Όσα γράμματα έδιναν υπόνοια μπορούσε να τα αποσφραγίσει η ταχ. υπηρεσία παρόντος του αποστολέα ή του παραλήπτη, οι οποίοι αν αρνούνταν τότε κατατάσσονταν τα όσα περιείχε το γράμμα στα άχρηστα. Αν το ύποπτο γράμμα ήταν από το εξωτερικό επιστρέφονταν στον αποστολέα του. Τα ταχ. τέλη για την αποστολή αλληλογραφίας μέσα στην ενδοχώρα του νησιού ήταν δέκα λεπτά για γράμμα δεκαπέντε γραμμαρίων και ένα λεπτό για το τέλος των εφημερίδων ή των περιοδικών, που εκδίδονταν τουλάχιστον κάθε τρίμηνο.²⁹³ Ο εφημερίδες, τα δικαιόγραφα ή δικόγραφα *pariers d' affaires* και τα έντυπα έπρεπε να αποστέλλονται με κινητή ταινία, να ήταν περιτυλιγμένα ή σε θήκη ανοικτή από το ένα μέρος και να είχαν επικολλημένη επιγραφή με το όνομα του παραλήπτη, η υπογραφή και το όνομα του αποστολέα, η ιδιότητά του, ο τόπος καταγωγής του και η χρονολογία αποστολής. Όσο για τα δελτία ή τα τιμολόγια των χρηματιστηρίων μπορούσαν να παρατεθούν χειρόγραφα οι τιμές και δεν υπάγονταν στα μειωμένα τέλη.²⁹⁴ Δύο λεπτά ήταν το τέλος για καταλόγους, αγγελίες, προγράμματα, εγκυκλίους, τυπογραφικά δοκίμια και τα επισκεπτήρια εντός πόλης σε φάκελο ασφράγιστο.²⁹⁵ Αν στο γραμματοκιβώτιο υπήρχαν

²⁹² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 112, 23 Δεκεμβρίου 1899, Διάταγμα περί εκτελέσεως του Νόμου περί δικαιοδοσίας δικαιομάτων και καθηκόντων της Ταχ. υπηρεσίας και περί τελών της αλληλογραφίας εν γένει, άρθρ. 10-12, σ.1. Το διάταγμα υπογραφόταν από τον Γεώργιο και τον Χουσεΐν Γεντσαράκη.

²⁹³ Βλ. ο. π.. Ορίστηκε ένα λεπτό για κάθε είκοσι πέντε γραμμάρια ή κλάσματος των 25 γραμμαρίων της εφημ. ή περ.

²⁹⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 112, 23 Δεκεμβρίου 1899, ο.π., άρθρ.4., σ.1

²⁹⁵ Βλ. αριθ. φ. 97, 6 Νοεμβρίου 1899, ο.π. άρθρ. 10-13. Τα επισκεπτήρια εκτός πόλης σε φάκελο ασφράγιστο είχαν τέλη πέντε λεπτών.

γράμματα χωρίς γραμμ. τότε επιβαρύνονταν με το διπλάσιο τέλος, ή αν είχαν ελλιπή γραμμ. επιβαρύνονταν με το διπλάσιο του τέλους που δεν είχε πληρωθεί.²⁹⁶ Κάθε αντικείμενο αλληλογραφίας έπρεπε να φέρει τον παραλήπτη και τη διεύθυνση κατοικίας του, ώστε να ήταν ευκολότερη η παράδοσή του. Στα συστημένα έπρεπε να εγγράφεται και δεύτερος παραλήπτης ή πληρεξούσιος οριζόμενος με ιδιωτικό έγγραφο επικυρωμένο από τον οικείο Δήμαρχο ή τον Ειρηνοδίκη²⁹⁷, για τα οποία δίνονταν και απόδειξη παραλαβής, αφού παραδίδονταν στη θυρίδα των ταχυδρομικών γραφείων τις εργάσιμες μέρες και ώρες ή στα χέρια των αγροτικών διανομέων.²⁹⁸ Τα συστημένα αντικείμενα, που απευθύνονταν σε πρόσωπα που δεν μπορούσαν ή δεν γνώριζαν να υπογράφουν, παραδίδονταν μπροστά σε δύο πρόσωπα, κάτοικων του Δήμου, γνωστά στον Προϊστάμενο του Ταχυδρομείου, όπου υπέγραφαν με σταυρό.²⁹⁹ Δεν ήταν δυνατή η αποστολή με το ταχ. αντικειμένων που θα προξενούσαν βλάβη ή κίνδυνο, τα δέματα δικογράφων πάνω από 350 γραμμάρια και των δεμάτων των εφημ. πάνω από δύο κιλά. Η παράδοση των επιστολών στις εμπορικές εταιρείες, σε ανηλίκους, έγγαμες γυναίκες και σε πρόσωπα που ήταν υπό δικαστική επιτήρηση γίνονταν με απόδειξη, η οποία ήταν αποδεικτικό στοιχείο,³⁰⁰ ενώ οι επιστολές που απευθύνονταν στους στρατιωτικούς ή τους ιδιώτες ή πολιτικούς των στρατιωτικών νοσοκομείων παραδίδονταν στον εντεταλμένο για την φύλαξη της αλληλογραφίας. Δεν επικολλούνταν γραμμ. στα έγγραφα ή την αλληλογραφία του Ηγεμόνα που απηύθυνε στους πολίτες, στα έγγραφα ή τα γραμμάτια της δημόσιας υπηρεσίας. Τα επιστολικά δελτάρια έπρεπε να έχουν τις διαστάσεις των δελταρίων του κράτους και σε αυτά δεν επιτρέπονταν να επικολλούνται καλύμματα.³⁰¹ Απαγορεύονταν η αποστολή πολύτιμων αντικειμένων, γιατί το δημόσιο δεν ήταν υποχρεωμένο να αποζημιώσει τον κάτοχο. Στους ταχ. υπαλλήλους απαγορεύονταν να μετακινούν έξω από τους φακέλους τα γράμματα και αντικείμενα αλληλογραφίας. Αποζημιώνονταν μόνο ο αποστολέας συστημένου γράμματος ή δέματος,³⁰² και στην περίπτωση που δεν βρισκόταν ο κάτοχος του απολεσθέντος αντικειμένου μετά την παρέλευση τριών ετών περιέρχονταν στην κυριότητα του Δημοσίου.³⁰³ Αν γινόταν χρήση του μεταχειρισμένου γραμμ. επιβάλλονταν πρόστιμο 50-500 δρχ., ενώ η αθέμιτη κατασκευή γραμμ. ήταν ποινικό αδίκημα.³⁰⁴ Απαγορευόταν κάθε αλλοίωση στα γραμμ. ή η χρήση προγενέστερων γραμμ. και κάθε τέτοια επιστολή κατάσχονταν, αφού συντάσσονταν

²⁹⁶ Βλ. ο. π., άρθρ. 15.

²⁹⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 112, ο.π., άρθρ. 15, σ.2.

²⁹⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 112, 23 Δεκεμβρίου 1899, ο.π., άρθρ. 1-3, σ.1.

²⁹⁹ Βλ. ο. π. άρθρ. 16-17., σ.2.

³⁰⁰ Βλ. ο. π. άρθρ. 19-20, σ. 2-3.

³⁰¹ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 97, 6 Νοεμβρίου 1899, ο.π., άρθρ. 16-19.

³⁰² Βλ. ο. π., άρθρ. 22-24.

³⁰³ Βλ. ο. π., άρθρ. 28.

³⁰⁴ Τιμωρούνταν ο πολίτης σύμφωνα με όσα ορίζονταν από το άρθρ. 111 του Ποινικού Νόμου.

πρωτόκολλο εις διπλούν, ένα για την Διεύθυνση των Ταχυδρομείων και ένα αποστέλλονταν στον Εισαγγελέα.³⁰⁵ Στην περίπτωση που υπήρχαν γράμματα των οποίων οι παραλήπτες μεταφέρθηκαν σε άλλο κράτος ή αρνούνταν να παραλάβουν την αλληλογραφία ή ήταν απλήρωτα τα γράμματα ή τα έντυπα, τότε οι ταχ. υπάλληλοι επέστρεφαν τα γράμματα με τη σημείωση της νέας διαμονής ή αν ήταν άγνωστη η νέα διαμονή επιστρέφονταν στην Διεύθυνση με διπλό κατάλογο για να τα αποστείλει σε ξένα ταχυδρομεία σύμφωνα με την Διεθνή Ταχ. σύμβαση ή τηρούνται στο ταχ. για τρεις μήνες τα γράμματα με την σημείωση «μενέτω εν τω Ταχυδρομείω poste restante» και κατόπιν επιστρέφονταν στην Διεύθυνση σε διπλό κατάλογο.³⁰⁶ Η αποσφράγιση και η καταστροφή της άχρηστης αλληλογραφίας πραγματοποιούνταν σε καθορισμένα χρονικά διαστήματα: α) αλληλογραφία που δεν γίνονταν δεκτή αποσφραγίζονταν σε οκτώ μέρες και καταστρέφονταν σε τρεις μήνες από την κατάθεση αποσφράγισης, β) αλληλογραφία, που οριζόταν ως *poste retante* και δεν είχε ζητηθεί, τότε αποσφραγίζονταν και καταστρέφονταν μετά από έξι μήνες, γ) αλληλογραφία, που είχε παραλειφθεί το τέλος, αποσφραγίζονταν αμέσως μετά την κατάθεσή της στην Κεντρική Διευθ. των Ταχυδρομείων και καταστρέφονταν ένα χρόνο μετά, δ) κάθε άλλη αλληλογραφία αποσφραγίζονταν άμεσα και καταστρέφονταν τρεις μήνες μετά.³⁰⁷ Η διεύθυνση των Ταχ. διατηρούσε στο αρχείο της βιβλίο των επιβαρυμένων με γραμμ. άχρηστων επιστολών όπως καταγράφονταν από τους υπαλλήλους της συνυπολογίζοντας όσα επιστράφηκαν στα ξένα ταχυδρομεία σύμφωνα με τις συμβάσεις και στο τέλος κάθε χρόνου απέδιδε λογαριασμό στην Διευθ. Οικονομικών.³⁰⁸ Μετά την συμπλήρωση ενός χρόνου από τη λειτουργία της ταχ. υπηρεσίας στις 28 Φεβρουαρίου 1901 ο εκπληρών καθήκοντα Διευθυντού και Οργανωτή των Ταχ. Κ. Ν. Μαρίνος υποβάλλει την κατάσταση των εσόδων από τα γραμμ. στο χρονικό διάστημα 1 Μαρτίου 1900 ως το τέλος Φεβρουαρίου του 1901 και των εξόδων του Ταχ. συμπεραίνοντας ότι η υπηρεσία είχε κέρδη 12.025 δρχ.³⁰⁹ Επίσης, στα έσοδα των ταχ. γραφείων ήταν η είσπραξη τελών και ταχυδρομικών επιταγών.³¹⁰ Η υπηρεσία των ταχυδρομείων συνεργαζόταν με τα τελωνεία και τα υποτελωνεία του νησιού και διευκόλυνε στην μεταφορά από θαλάσσης των χρηματοκιβωτίων, που αποστέλλονταν στα ταχ. γραφεία του Ηρακλείου, Ρεθύμνου και Αγίου Νικολάου για τον Ταμία των Χανίων,

³⁰⁵ Βλ. ο. π., άρθρ 28-30.

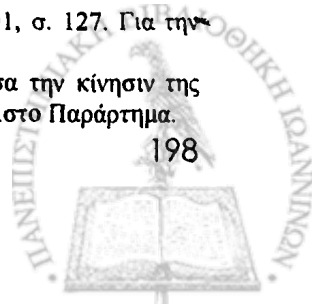
³⁰⁶ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 112, 23 Δεκεμβρίου 1899, ο.π., άρθρ.9, σ.2.

³⁰⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 112, ο.π., άρθρ.23-24, σ. 3.

³⁰⁸ Βλ. αριθ. φ. 112, ο.π., άρθρ. 11

³⁰⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 29, 2 Ιουνίου 1901, έτος Β', τεύχ. δεύτερον, αριθ. 1836, 9 Μαΐου 1901, σ. 127. Για την αναλυτική κατάσταση βλ. πίν....στο Παράρτημα.

³¹⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 37, 21 Ιουλίου 1901, έτος Β', τεύχ. δεύτερον, Κατάστασις εμφανίσεως την κίνησιν της υπηρεσίας των Ταχ. επιταγών κατά τον μήνα Ιούνιον 1901, 15 Ιουλίου 1901, σ. 168, βλ. πίν....στο Παράρτημα.

οποίος έπρεπε να καταμετρήσει το περιεχόμενό τους, να εκδώσει επιταγή και να συντάξει πρωτόκολλο ώστε να γίνει κατάθεση του ποσού στην Τράπεζα Κρήτης.³¹¹

Οι ταχυδρομικοί υπάλληλοι, γραμματοκομιστές και αγροτικοί διανομείς

Στην υπηρεσία των Ταχυδρομείων μαθήτευαν όσοι είχαν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους και δεν είχαν υπερβεί το 40^ο. Όφειλαν προσωπικά να παρουσιαστούν στο Διευθυντή και να συντάξουν αίτηση παραδοχής στη διαδικασία υποβάλλοντας και απολυτήριο του Ελληνικού σχολείου μαζί με τα πιστοποιητικά: γέννησης, βεβαίωσης της Εισαγγελικής αρχής ότι δεν υπέπεσαν σε κακούργημα ή πλημμέλημα, βεβαίωσης της κατάστασης υγείας και εμβολιασμού και βεβαίωσης ιερέα για την βάπτισή του υποψηφίου με επικύρωση της Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Αρχής ή βεβαίωσης δύο μαρτύρων για τη πιστοποίηση του έτους γέννησης.

Οι υποψήφιοι για την υπηρεσία των Ταχυδρομείων, αφού κατέβαλλαν μισή δραχμή για κάθε μάθημα και 5 δρχ. για την ξένη γλώσσα, εκτός της Τουρκικής, εξετάζονταν γραπτά στη γραφή καθ' υπαγόρευση κειμένου του Ξενοφώντα για να διαπιστωθεί η ορθογραφία και ο γραφικός χαρακτήρας, στην στοιχειώδη αριθμητική. Ακόμη, εξετάζονταν στην γενική Γεωγραφία των πέντε Ηπείρων και αναλυτικά της Ελλάδας και σε μια γλώσσα της επιλογής τους, που δήλωναν από πριν. Οι εξετάσεις διεξάγονταν στα Χανιά για όλο το προσωπικό, αλλά θα διορίζονταν περιοδικά ανάλογα με τις ανάγκες της υπηρεσίας. Η βαθμολόγηση των γραπτών ήταν: 4 για την μετάφραση, 5 για την ορθογραφία, 4 για την καλλιγραφία, 4 για την αριθμητική, 4 για την γεωγραφία, 5 για την Τουρκική γλώσσα, 3 για την γαλλική ή την αγγλική ή την ιταλική και 2 για την γερμανική.

Η συνολική βαθμολογία βρισκόταν από το πολλαπλασιαζόμενο αριθμό που έδινε ο εξεταστής επί τον αριθμό της αξίας του κάθε μαθήματος.³¹² Συνολικά, 6 ήταν άριστα, 5 - 4 ½ πολύ καλά, 4-3 ½ καλά, 3-2 ½ σχεδόν καλά, 1 μέτρια και 0 κακώς. Στη συνέχεια συντάσσονταν πρωτόκολλο με τις βαθμολογίες των υποψηφίων και τελικά αποτελέσματα και υπογράφονταν από τον Διευθυντή και τα μέλη της Επιτροπής του διαγωνισμού και

³¹¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 12, 3 Μαρτίου 1901, έτος Β', τεύχ. δεύτερον, αριθ. Πρωτ. 658 αριθ. Διεκπ. 363, 27 Φεβρουαρίου 1901, σ. 44

³¹² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 97, έτος Β', 6 Νοεμβρίου 1899, αριθ. νόμου 100 διάταγμα περί προσόντων και εξετάσεων των ταχυδρομικών υπαλλήλων, 31 Οκτωβρίου 1899, άρθρ. 1-8, σ.4-5

υποβάλλονταν μέσα σε 24 ώρες στον Σύμβουλο Συγκοινωνίας και Δημοσίας Ασφάλειας, ο οποίος επικύρωνε τον διαγωνισμό.³¹³

Γραμματοκομιστής ή αγροτικός διανομέας αν ήθελε κάποιος να διορισθεί θα έπρεπε να ήταν 18-30 ετών, να γνώριζε γραφή, ανάγνωση και αριθμητική, να ήταν αρτιμελής, να μην είχε υποπέσει σε κακούργημα ή πλημμέλημα και όλα αυτά να είχαν πιστοποιηθεί από την αρμόδια Δημοτική ή Διοικητική αρχή. Έπρεπε, ακόμη, να υπήρχε βεβαίωση της κατάστασης υγείας και εμβολιασμού, βεβαίωση ιερέα για την βάπτισή του υποψηφίου με επικύρωση της Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Αρχής ή βεβαίωση δύο μαρτύρων για τη πιστοποίηση του έτους γέννησης. Τα προσόντα των υποψηφίων εξακριβώνονταν και εξετάζονταν από τριμελή επιτροπή ανωτέρων δημοσίων υπαλλήλων διορισμένη από τον Διευθ. των Ταχ. Ο γραμματοκομιστής ή αγροτικός διανομέας μετά από την παρέλευση τριμήνου διορίζεται μόνιμος, ενώ ρητά απαγορεύονταν να διορίζεται κάποιος στη θέση αυτή αν στην υπηρεσία ήταν συγγενής του μέχρι τετάρτου βαθμού.³¹⁴

Οι γραμματοκομιστές φορούσαν στολή με δαπάνη της Πολιτείας, η οποία αποπληρώνονταν με κρατήσεις από τους μισθούς τους, ενώ οι αγροτικοί διανομείς είχαν ένα έμβλημα της υπηρεσίας με τον αύξοντα αριθμό της τάξης διορισμού τους³¹⁵. Καθήκον τους ήταν να προσέρχονται στο γραφείο τις κανονισμένες μέρες και ώρες πριν και μετά την διανομή της αλληλογραφίας, να παραδίδουν την αλληλογραφία που δεν είχε επιδοθεί και να εκτελούν ο,τι τους ανέθετε ο Προϊστάμενος του γραφείου. Δεν επιτρεπόταν να παίρνουν αμοιβή από τους πολίτες και να μοιράζουν γράμματα που δεν είχαν γραμματόσημο.³¹⁶

³¹³ Βλ. ο. π., άρθρ. 11-17, σ.4-5.

³¹⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 97, έτος Β', 6 Νοεμβρίου 1899, αριθ. νόμου 101 διάταγμα περί προσόντων και καθηκόντων των γραμματοκομιστών και αγροτικών διανομέων, 31 Οκτωβρίου 1899, άρθρ. 1-4, σ. 5-6.

³¹⁵ Βλ. ο. π., άρθρο 7 στο ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 111, 18 Δεκεμβρίου 1899.

³¹⁶ Βλ. ο.π., άρθρ. 5-11.

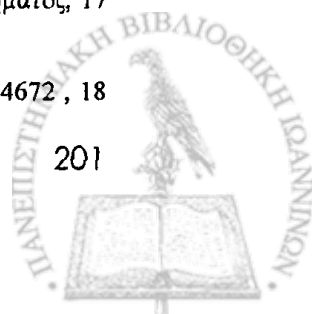
ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣΗΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΩΣ ΤΟ 1901

Μετά την απομάκρυνση των Τούρκων το 1898 οι Διεθνείς Δυνάμεις εγκατέστησαν στην Κρήτη αγήματα στις περιοχές των Χανίων, του Ρεθύμνου, του Ηρακλείου και της Σητείας και για να εξυπηρετήσουν τις ταχυδρομικές τους ανάγκες δημιούργησαν Ταχυδρομικά γραφεία, το Αγγλικό, το Ρωσικό, το Αυστριακό, το Ιταλικό και το Γαλλικό Ταχυδρομείο και εξέδωσαν και κυκλοφόρησαν γραμματόσημα πολύ πριν εκδοθεί το διάταγμα της 18^{ης} Δεκεμβρίου 1899, που ανέθετε την εκτύπωση των gramm. στον οίκο "Bradbury Wilkinson & Co.Ltd". Η εκτύπωση έγινε με τη λιθογραφική μέθοδο σε πλάκες, που χαρακτήκαν και παρέμειναν στα χέρια του εκδοτικού οίκου. Χρησιμοποιήθηκε χαρτί δικτυωτό σε χρώμα κρεμ ανοικτό, αν και αργότερα χρησιμοποιήθηκε λευκό χαρτί. Όλα τα γραμματόσημα παραδόθηκαν στα Κρητικά ταχυδρομεία σε φύλλα των εκατό με οδόντωση 14 ¹/₄. Για τα μεγάλοι μεγέθους χρησιμοποιήθηκε γραμμική διατρητική μηχανή και για τα μικρά διατρητική, τύπου χτένας.

Η δραχμή και οι υποδιαίρέσεις της, που ήταν το επίσημο κρητικό νόμισμα, με το οποίο ήταν εκπεφρασμένες όλες οι κλάσεις των γραμματοσήμων, δεν είχε ακόμη κοπεί και ως εκ τούτου κυκλοφορούσαν ευρωπαϊκά, χρυσά και ασημένια, νομίσματα μαζί με το τουρκικό γρόσι. Όμως, οι κρητικές αρχές δεν ανησυχούσαν γιατί πίστευαν στην κυκλοφορία των νομισμάτων πριν την οργάνωση των Ταχυδρομείων. Η νομισματική κατάσταση στο νησί δεν είχε ομαλοποιηθεί, όταν η έκδοση γραμματοσήμων, όπως και η οργάνωση των ταχυδρομείων, σε αντίθεση με την καθυστέρηση της κυκλοφορίας του νομίσματος³¹⁷, προχώρησαν με γρήγορους ρυθμούς, έτσι ώστε οι πολίτες να προμηθεύονται τις σειρές των γραμματοσήμων σε πάραδες ή πιάστρες. Όμως, η επίσημη κοινοποίηση για τις ισοτιμίες των νομισμάτων³¹⁸ ήρθε να ανατρέψει τον προγραμματισμό της έκδοσης. Από το αυστριακό και το γαλλικό ταχυδρομείο πωλούνταν στην τιμή της μιας πιάστρας το ισχύον διεθνώς ως τέλος

³¹⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ.19, σ. 7, 20 Απριλίου 1900, αριθ. νόμου 157 Διάταγμα περί νομισματικού συστήματος, 17 Απριλίου 1900, σ. 6-7, άρθρα 1-2.

³¹⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 77, σ. 1, 22 Νοεμβρίου 1900 την Κοινοποίηση με αριθ. Πρωτ. 8054/αριθ. Διεκπ. 4672, 18 Σεπτεμβρίου 1900 που υπογράφεται από τον Σύμβουλο των Οικονομικών Κ. Φούμη

εξωτερικού (πρώτο βάρος) γραμμ. των είκοσι πέντε cents, ενώ το ελληνικό των είκοσι πέντε λεπτών θα έπρεπε να πωλείται πιο ακριβά, γεγονός που δεν θα καθιστούσε ανταγωνιστικό το κρητικό ταχ.. Έτσι αποφασίστηκε η πώληση των κλάσεων των είκοσι πέντε λεπτών στην ίδια τιμή με αυτή των ταχ. του εξωτερικού, δηλαδή σε μια πιάστρα.³¹⁹ Το τιμολόγιο των γράμμ. γράμματα 21 (25) λεπτά για κάθε 15 γραμμάρια, για τα έντυπα δείγματα 5 λεπτά για κάθε 50 γραμμάρια. Ακόμη, ορίστηκε για κάθε συστημένη αποστολή οποιουδήποτε αντικειμένου αλληλογραφίας το πρόσθετο τέλος των 20 λεπτών, ανεξάρτητα από το βάρος του. Δέκα λεπτά ήταν η τιμή για την απόδειξη παραλαβής από τον παραλήπτη για τα συστημένα.³²⁰

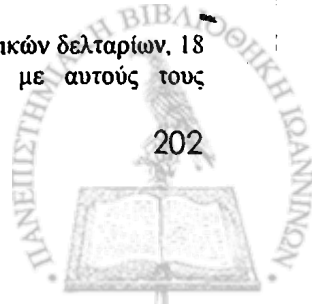
Πρέπει να τονιστεί ότι η Κρητική Κυβέρνηση είχε γνωστοποιήσει με δήλωσή της στους πολίτες ότι από τον μήνα Αύγουστο του 1900 θα δεχόταν την απλή και τη συστημένη αλληλογραφία για το εξωτερικό με τα ταχ. τέλη σε γραμματόσημα της Κρητικής Πολιτείας. Επίσης, όλη η αλληλογραφία συγκεντρώνονταν στα ταχ. γραφεία των Χανίων, του Ηρακλείου και του Ρεθύμνου και θα αποστέλλονταν με τον όρο « διά των πρώτων ευκαιριών».³²¹ Τα γραμμ. είχαν σχήμα επιμήκους ορθογωνίου και ήταν εννέα κλάσεων των 1, 5, 10, 20, 25 και 50 λεπτών και των 1, 2 και 5 δραχμών. Τα χρώματα κάθε κλάσης είχαν ορισθεί και ήταν : ερυθροφαίου χρώματος της 1ης κλάσης του 1 λεπτού, πράσινου για την 2η κλάση των 5 λεπτών, πορφυρό για την 3η κλάση των δέκα λεπτών, ροδοειδές για την 4η κλάση των 20 λεπτών, βαθύ κυανό για την 5η κλάση των 25 λεπτών, χρώματος λειριώδους ήταν για την 7η και την 6η κλάση των 50 λεπτών, ιοειδές για την 7η κλάση της 1 δρχ., κιτρινόφαιο για την 8η κλάση των 2 δρχ. και βαθύ πράσινο και μελανί για την 9η κλάση των 3 δρχ..³²² Από την 1η ως την 6η κλάση παριστάνονταν η μορφή του υποδυόμενου Ερμή, όπως και στα κρητικά νομίσματα, στην 2^η και την 4^η κλάση, δηλ. στα 5 και 20 λεπτά, παριστάνονταν η κεφαλή της Ήρας της Κνωσού, στη 3^η και 5^η κλάση παριστάνονταν η ημίσωμος προτομή του Γεωργίου, στην 7^η, δηλ. στα γραμμ. της μιας δρχ. παριστάνονταν ο γίγαντας «Τάλως», στην 8^η ο Μίνωας και στην 9^η ο Άγιος Γεώργιος. Όλες οι κλάσεις έφεραν την λέξη «Κρήτη» στο πάνω μέρος και κάτω την αξία των γραμμ. με αριθμό. Πέρα από αυτές τις κλάσεις, η εκτύπωση του ίδιου γραμμ. επιτρεπόταν στα επιστολικά δελτάρια από δέκα εκατοστά της δρχ.. Το γραμμ. αυτό με πορφυρό χρώμα είχε τον ίδιο τύπο με αυτό των γραμμ. των 10 και 25 λεπτών και στο κάτω μέρος έφερε τον αριθμό 10, εκτυπωμένο στη

³¹⁹ 1 piastre ισοδυναμούσε με 21 λεπτά.

³²⁰ ΕΕΚΠ., ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 43, τεύχ. 3, 12 Αυγούστου 1900, Δήλωση της Διευθύνσεως των Ταχυδρομείων, αριθ. Πρωτ. 2612, 8 Αυγούστου 1900, σ. 2.

³²¹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 43, ο. π.

³²² ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 112, ο.π., Διάταγμα περί των τύπων των γραμματοσήμων και των επιστολικών δελταρίων, 18 Δεκεμβρίου 1899, άρθρ.1-2, σ.4. Τα χρώματα των γραμμ. περιγράφονται ακριβώς με αυτούς τους χαρακτηρισμούς στο αντίστοιχο άρθρο του διατάγματος.

δεξιά γωνία των δελταρίων.³²³ Το επιστολικό δελτάριο είχε σχήμα ορθογώνιο μήκους 14 εκ. και πλάτος 9 εκ. και σε αυτό με το ίδιο χρώμα του γραμμ. ήταν εκτυπωμένες οι λέξεις «Κρήτη Crete» Επιστολικόν δελτάριον «Carte postale» και πλάγια στην αριστερή πλευρά οι λέξεις: «Επί του προσθίου μέρους τίθεται μόνη η επιγραφή «Ce cote est reserve a l' adresse». Επίσης, ως την εισαγωγή του νέου νομισματικού συστήματος, με μικρά κεφαλαία γράμματα ήταν εκτυπωμένη η λέξη «προσωρινόν» στα γραμμ. των 25 και 50 λεπτών και των 1, 2 και 5 δρχ.³²⁴

Η επισήμανση ποσότητας των μεγάλων κλάσεων με τον χαρακτηρισμό «ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ» ζητήθηκε από τον λονδρέζικο οίκο εκτύπωσης, γεγονός που υποδήλωνε την πρόθεση της κυβέρνησης να τακτοποιήσει το ζήτημα. Η πώληση των γραμμ. σε τιμή χαμηλότερη της ονομαστικής τους έγινε νόμιμη με την προσθήκη στο διάταγμα της κυκλοφορίας όχι μόνο των εκτυπωμένων γραμμ. της πρώτης έκδ., αλλά και των επισημασμένων. Τα επισημασμένα συμπεριελάμβαναν ίσες ποσότητες με μαύρη και κόκκινη επισήμανση.³²⁵ Παρά τις μεγάλες ποσότητες γραμμ. διατέθηκαν και σχεδόν εξαντλήθηκαν τα γραμμ. της κόκκινης σειράς. Τα ταχ. γραφεία διέθεταν για την επικοινωνία με τις χώρες του εξωτερικού επισημασμένες κλάσεις σε χρώμα μαύρο με τον χαρακτηρισμό «Προσωρινόν» από είκοσι πέντε λεπτά και πάνω. Για την αλληλογραφία εσωτερικού, την αποστολή εντύπων και εφημερίδων χρησιμοποιούνταν οι χωρίς επισημάνσεις μικρές κλάσεις. Για έντεκα μήνες τα χωρίς επισήμανση γραμμ. της πρώτης σειράς χρησιμοποιήθηκαν ως χαρτόσημα με τη σφραγίδα της Ανωτέρας Διευθύνσεως Οικονομικών στις κλάσεις των είκοσι πέντε λεπτών και πάνω και με τη διάτρηση «X» στις μικρότερες. Επικρατούσε η αντίληψη μεταξύ των ταχυδρομικών ότι οι μεγάλες κλάσεις δεν μπορούσαν να χρησιμοποιούνται ως γραμμ., ώσπου διευκρινίστηκε ότι ήταν δυνατόν να χρησιμοποιούνται για την κάλυψη των ταχυδρομικών τελών και πωλούνταν στην ονομαστική τους αξία.

Στις 28 Νοεμβρίου 1898 εκδίδεται γραμμ. με τα στοιχεία από μεταλλική σφραγίδα ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ σε χρώμα βιολέ (ασφράγιστο), παράδες 20.³²⁶ Στις 3 Δεκεμβρίου 1899 έγινε λιθογραφική έκδοση με σφραγίδα ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ με την αξία μέσα στον κύκλο σε χρώματα μπλε με δύο ζεύγη χωρίς οδόντωση 10 παράδες (1898), σε καφέ χρώμα 10 παράδες (1899) ζεύγος χωρίς οδόντωση, σε πράσινο χρώμα 20 παράδες ζεύγος χωρίς οδόντωση, σε κόκκινο χρώμα 20

³²³ Βλ. ο.π., άρθρ. 5.

³²⁴ Βλ. ο.π., άρθρ. 6-7.

³²⁵ Η αιτιολογία των δύο αυτών διαφορετικών χρωμάτων δεν διευκρινιστεί, αν και η παραλαβή έγινε ταυτόχρονα.

³²⁶ 40 paras=1 piastre. Το περίφημο χειροποίητο γραμματόσημο των 20 παράδων χωρίς οδόντωση, χρώματος μωβ, μπορεί να θεωρηθεί το πρώτο Κρητικό γραμματόσημο, γιατί είναι το πρώτο γραμματόσημο που φέρει ελληνικά γράμματα.

παράδες (1899) ζεύγος χωρίς οδόντωση. Το Αγγλικό Ταχυδρομείο Ηρακλείου λειτούργησε από 28-11-1898 μέχρι το τέλος του 1899. Στις 13 Μαΐου 1899 έγινε έκδοση χειροποίητη «ΠΡΟΣΩΡΙΝΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ ΡΕΘΥΜΝΗΣ». Αξία σε «μεταλλίκο». ³²⁷ Τα γραμματόσημα αυτά φέρουν σφραγίδα ελέγχου βιολέ ή μπλε, μία ανά τετράδα. Τυπώθηκαν σε τριών ειδών χαρτιά, χωρίς οδόντωση. Η παράσταση ήταν ένας ρώσικος δικέφαλος αετός.

Α. Σε χαρτί ομοιόμορφο : μπλε, πρασινοκίτρινο, μαύρο και σιτόχρωμο.

Β. Σε χαρτί ραβδωτό: μπλε, πρασινοκίτρινο, μαύρο και κόκκινο.

Γ. Σε χαρτί καντριγιέ: μπλε, βιολέ, πρασινοκίτρινο, μαύρο και καφέ.

Ασφράγιστο γραμματόσημο χωρίς σανιέρα.

Στις 27 Μαΐου 1899 έγινε λιθογραφική έκδοση Προσωρινού Ταχυδρομείου Ρεθύμνης, με παράσταση τρίαينات χωρίς αστεράκια στην επιγραφή. ³²⁸

Α. Με σφραγίδα ελέγχου μπλε ή βιολέ (δακτυλίδι) με τον Ρωσικό Δικέφαλο Αετό.

Β. Χωρίς σφραγίδα ελέγχου.

Σε: ροζ, μπλε, πράσινο, πορτοκαλί, λιλά, μαύρο της μιας μονάδας, των δύο μονάδων και του ενός γροσιού.

Στις 8 Ιουνίου 1899 έγινε λιθογραφική έκδοση Προσωρινού Ταχυδρομείου Ρεθύμνης, με παράσταση τρίαينات χωρίς αστεράκια στην επιγραφή.

Α. Με σφραγίδα ελέγχου μπλε ή βιολέ (δακτυλίδι) με τον Ρωσικό Δικέφαλο Αετό.

Β. Χωρίς σφραγίδα ελέγχου.

Σε: ροζ, μπλε, πράσινο, λιλά, της μιας μονάδας, των δύο μονάδων και του ενός γροσιού.

Την 1η Μαρτίου 1900 έχουμε την πρώτη έκδοση της Κρητικής Πολιτείας, που εκτυπώθηκε χαλκογραφική σε χρώματα: καφεκόκκινο, πράσινο, κόκκινο, ροζ, μπλε, βιολέ. Η σειρά ήταν γραμμ. εννέα αξιών. Υπήρχε τετράδα ασφράγιστη χωρίς σανιέρα, αλλά και ασφράγιστα «Specimen» με διάτρηση διαμαντιού. ³²⁹ Οι παραστάσεις που ήταν αποτυπωμένες σε αυτά τα γραμματόσημα ήταν: στα καφεκόκκινα γραμματόσημα παριστάνονταν ο Ερμής να δένει τα σανδάλια του (παράσταση παρμένη από νόμισμα της Κρητικής πόλεως Σύβριτος), στα πράσινα γραμματόσημα παριστάνονταν η Θεά Ήρα, σύζυγος του Δία (παράσταση παρμένη από νόμισμα της Κνωσού), στα κόκκινα γραμματόσημα παριστάνονταν ο πρίγκιπας Γεώργιος, Υπάτος Αρμοστής Κρήτης, στα ροζ γραμματόσημα αποτυπώνονταν η Θεά Ήρα, στα μπλε γραμματόσημα ο πρίγκιπας Γεώργιος, στα βιολέ γραμματόσημα ο Ερμής, στα

³²⁷ 4 μεταλλίκ=1 γρόσιον

³²⁸ Σειρά γνωστή ως «Καντηλέρια»

³²⁹ Τα γραμματόσημα «Specimen» της Bradbury Wilkinson με ρομβοειδή διάτρηση διαμαντιού ήταν ελάχιστα στον αριθμό – περίπου ανά εκατό για τις μεγάλες αξίες, εκτός από τις αξίες των 5 δραχμών – βρίσκονται στο σύνολό τους χωρίς γόμμα. Το πλήρες φύλλο των εκατό γραμματοσήμων των αξιών 1,2,5 δραχμών με πλήρη γόμμα θεωρείται σπανιότατο.

βιολέ ο ιπτάμενος γίγας Τάλως, φύλακας της Κρήτης(παράσταση παρμένη από νόμισμα της Φαιστού), στα καφέ γραμματόσημα παριστάνονταν ο Βασιλιάς της Κρήτης, Μίνως, σύμβολο της δικαιοσύνης, της ευνομίας και της ελευθερίας (από νόμισμα της Κνωσού) και στα πράσινα και μαύρα γραμματόσημα παριστάνονταν ο Αγ. Γεώργιος έφιππος να εξολοθρεύει τον δράκοντα.³³⁰

Επίσης, με κόκκινη και με μαύρη επισήμανση «ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ»³³¹ στην 1 Μαρτίου 1900 με μικρά κεφαλαία γράμματα πάνω στα γραμματόσημα της Κρητικής Πολιτείας εκδίδονται σε πράσινο χρώμα γραμματόσημα των 25 λεπτών με τον πρίγκιπα Γεώργιο, των πενήντα λεπτών σε καφεκόκκινο χρώμα με την παράσταση του Ερμή να δένει τα σανδάλια του, της μιας δραχμής σε χρώμα βιολέ με τον ιπτάμενο γίγαντα Τάλω, φύλακα της Κρήτης, σε χρώμα καφέ γραμματόσημα των δύο δραχμών με τον Βασιλιά της Κρήτης Μίνωα και σε πρασινόμαυρα γραμματόσημα των πέντε δραχμών με τον Άγιο Γεώργιο.³³² Τον Φεβρουάριο του 1901 υπήρχε η έκδοση εναρίθμων εισπρακτέων, που ήταν λιθογραφική.³³³ Τα γραμματόσημα εκδόθηκαν σε κόκκινο χρώμα του ενός λεπτού, των πέντε, δέκα, είκοσι, σαράντα, πενήντα λεπτών και μιάς, δύο δραχμών. Υπήρχαν γραμματόσημα, που εκδόθηκαν σε κόκκινο χρώμα και είχαν με μαύρη μελάνη σφραγισμένη την αξία τους[1 ΔΡΑΧΜΗ].³³⁴ Τον Μάρτιο του 1901 εκδόθηκαν γραμματόσημα τριών αξιών με νέα χρώματα. Κίτρινο-λαδί του ενός λεπτού, πορτοκαλί των είκοσι λεπτών και μπλε ανοικτό των πενήντα λεπτών. Το 1902 εκδίδεται μαύρη επισήμανση « ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΝ» με μεγάλα κεφαλαία γράμματα επί γραμματοσήμου εικοσιπέντε λεπτών πρώτης εκδόσεως Κρητικής Πολιτείας.

Το Δεκέμβριο του 1904 γίνεται επισήμανση μαύρη « 5 5» επί γραμματοσήμου πρώτης έκδοσης της Κρητικής Πολιτείας των είκοσι λεπτών σε πορτοκαλί χρώμα. Στις 15 Φεβρουαρίου 1905 γίνεται δεύτερη έκδοση γραμματοσήμων της Κρητικής Πολιτείας με χαλκογραφική εκτύπωση³³⁵ και οδόντωση 14. Σε βιολέ χρώμα στο γραμματόσημο των δύο λεπτών εικονίζονταν η Άρτεμις τοξεύουσα μεταξύ δύο λιονταριών³³⁶, σε αυτό των πέντε λεπτών, που ήταν πράσινο, εικονίζονταν η Βριτόμαρτυς, κόρη του Δία³³⁷, σε αυτό των δέκα

³³⁰ Ο Ι. Σβορώνος (1863-1922), έφορος του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών έδωσε τις παραστάσεις των νομισμάτων για την σχεδίαση των γραμματοσήμων της Κρητικής Πολιτείας.

³³¹ Η μαύρη και η κόκκινη επισήμανση πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο με το στερεότυπο(cliché), με το οποίο γίνεται και αργότερα νεότερη εκτύπωση, αφού η φθορά ήταν εμφανής αλλού η τυπογραφική μελάνη διαχέονταν στο περίγραμμα των χαρακτήρων και αλλού ήταν αχνά αποτυπωμένη.

³³² Τα γραμματόσημα «Specimen» της Bradbury Wilkinson είχαν ρομβοειδή διάτρηση διαμαντιού. Πρέπει γενικά να επισημανθεί ότι οι σειρές με τετράδες της Κρητικής πολιτείας και των ξένων Ταχυδρομικών Γραφείων είναι δυσεύρετες όχι μόνο τώρα, αλλά και από τα πρώτα χρόνια της έκδοσης των κρητικών γραμματοσήμων.

³³³ Litho "Bradbury Wilkinson & Co.Ltd, London".

³³⁴ Τα γραμματόσημα «Specimen» της Bradbury Wilkinson είχαν ρομβοειδή διάτρηση διαμαντιού.

³³⁵ Recess "Bradbury Wilkinson & Co.Ltd, London".

³³⁶ Εκτύπωμα από την Κνωσό.

³³⁷ Από νόμισμα της Γόρτυνας – Γουρνιές.

λεπτών, που ήταν κόκκινο, εικονίζονταν ο πρίγκιπας Γεώργιος, στο πράσινο-μπλε των είκοσι λεπτών παρουσιάζονταν ο Δίας βρέφος να θηλάζεται από την σκύλα Κυνοσούρα³³⁸, σε μπλε ανοικτό στο γραμματόσημο των εικοσιπέντε λεπτών εικονίζονταν ο Τρίτων, γιος του Ποσειδώνα, που χτυπά την τρίαίνα³³⁹. Το καφεκόκκινο γραμματόσημο των πενήντα λεπτών παρουσίαζε την Αριάδνη, κόρη του Μίνωα, με κεφαλή μέσα σε λαβύρινθο και πλαισιωμένη με μαϊάνδρο³⁴⁰, το ροζ καφέ βαθύ γραμματόσημο της μιας δραχμής παρουσίαζε την Ευρώπη πάνω στον ταύρο Δία³⁴¹, το πορτοκαλί και μαύρο των τριών δραχμών εικόνιζε τα ερείπια του Ανακτόρου του Μίνωα στην Κνωσό και το πράσινο λαδίκαι μαύρο των πέντε δραχμών παρουσίαζε την Μονή Αρκαδίου και το όρος Ίδη (Ψηλορείτης). Η σειρά αυτή μαζί με αυτή της πρώτης έκδοσης της 1 Μαρτίου 1900 θα πρέπει να θεωρηθούν μνημειακές, ανυπέρβλητες, πρόκληση για μελέτη και αναδρομή και οπωσδήποτε οι καλλιτεχνικότερες εκδόσεις της «Bradbury Wilkinson».

Την 1 Σεπτεμβρίου 1905 γίνεται χειροποίητη έκδοση των επαναστατών του Θέρισου, όπου τα γραμματόσημα έγραφαν ψηλά μέσα σε πλαίσιο «ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΑΧ. ΥΠΗΡ.», στο κάτω μέρος την αξία του γραμματοσήμου, ενώ στη μέση μέσα σε κύκλο εικονίζονταν η Νίκη με τα φτερά ανοικτά και στο κάτω μέρος να γράφεται η «ΕΝΩΣΙΣ».³⁴² Τα γραμματόσημα των πέντε λεπτών ήταν πράσινα και κόκκινα, των δέκα λεπτών ήταν ήταν κόκκινα και πράσινα, των είκοσι λεπτών ήταν κόκκινα και μπλε, των πενήντα λεπτών βιολέ και πράσινα και της μιας δραχμής μπλε και κόκκινα. Στις 5 Οκτωβρίου 1905 εκδίδεται λιθογραφική σειρά έξι αξιών των επαναστατών του Θέρισου, όπου στις αξίες των πέντε, δέκα, είκοσι και πενήντα λεπτών, που είχαν πορτοκαλί, γκρι, λιλά και ανοικτό μπλε χρώμα αντίστοιχα, εικονίζονταν η Κρήτη ως μια σκεπτική γυναίκα πάνω σε ένα βράχο, που κρατούσε ένα τουφέκι και στο κάτω μέρος έγραφε «ΚΡΗΤΗ ΔΟΥΛΗ». Τα γραμματόσημα της μιας και των δύο δραχμών, κόκκινο βιολέ και πράσινο καφέ αντίστοιχα, παρουσίαζαν τον Βασιλιά Γεώργιο τον Α'.

Η υποδοχή του πρίγκιπα Γεωργίου της Ελλάδος στη Σούδα (9 Δεκεμβρίου 1898) σε μπλε μαύρο και ο Α. Ζαΐμης σε πράσινο μαύρο αποτελούν τα θέματα της τρίτης έκδοσης της Κρητικής Πολιτείας, που ήταν χαλκογραφική εκτύπωση³⁴³ με ρομβοειδή διάτρηση διαμαντιού και με οδόντωση 14. Έκδοση γραμματοσήμων για την κοινοποίηση δικογράφων

³³⁸ Από νόμισμα της Κυδωνίας.

³³⁹ Από νόμισμα Ιτάνου.

³⁴⁰ Από νόμισμα της Κνωσσού.

³⁴¹ Από νόμισμα της Γόρτυνας

³⁴² Λιθογραφία. «Λιθογραφείον - Litho Stangel, Αθήναι»

³⁴³ Χαλκογραφική εκτύπωση - Recess "Bradbury Wilkinson & Co.Ltd, London".

παροδοφόρῃ ἔρνε στις 14 Ιανουαρίου 1908. Η έκδοσή ἦταν σε καφεκόκκινο χρώμα για τὴν ὥσπιν των δέκα λεπτῶν, σε μὴλε για τὴν τριάντα λεπτὰ και ἡ εκτύπωση λιθογραφική.³²¹

Συμπερασματικῶς, θὰ πρέπει νὰ επισημανθεῖ ἡ προσπαθεῖα οργάνωσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Κυβερνήσεως ὅλων των παρεμέτρων, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συμβάλλουν σὴν ολοκληρωμένη, και εμπεριστατωμένη εικόνα τῆς υπηρεσίας των Τεχ., ἀφοῦ ο τομέας αὐτός ἔπρεπε νὰ παρέχει ὄχι μόνο εξυπηρέτηση, ἀλλὰ και εμπιστοσύνη και αξιοπιστία σὴν πολίτη τόσο σὴν εὐδοχῆρα ὅσο και σὴν διεθνῆς προσκήνιο. Το κριτικὸ κράτος, ποὺ νὰ υπέκυψε ἀλλὰ και υποβελούσε τὴς διεθνῆς συμβάσεις ἤδη εἶχε μπει σὴν νεότερα πρότυπα, ποὺ περιέχεν ὡς πρὸς οὐ συμβάσεις ασφαλείας και εμπιστοσύνη σε συνδυασμὸ με τὴν οικονομική παροχή, ἀφοῦ ἡ υπηρεσία των Τεχ. εἶχε οργανωθεῖ με κοινωνικοοικονομικὸ χαρακτηριστῆ.

³²¹ Libro "Bradbury Wilkinson & Co Ltd London".

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (1898-1901)

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ

Στη Ρωσία γίνεται νομισματική μεταρρύθμιση, που είχε αρχίσει από το 1897 και ολοκληρώνεται με το νόμο 7^{ης} Ιουνίου 1899, όπου το χρυσό ρούβλι ισοδυναμεί με 2,68 χρυσά φράγκα και 1 αυτοκρατορικό πώλι ανταλλάσσονταν με 15 χάρτινα ρούβλια, δηλαδή το ρούβλι αξίζει 2 γαλλικά φράγκα. Τα ρώσικα νομίσματα ήταν χρυσά, αργυρά και χάλκινα. Παράλληλα, η ρωσική τράπεζα κατείχε το μεγαλύτερο όγκο χρυσού από οποιαδήποτε άλλη τράπεζα της Ευρώπης στις αρχές του 1900³⁴⁵. Έτσι, η Ρωσία είχε 2214 εκατομμύρια φράγκα σε χρυσό απόθεμα, ενώ η Γαλλία είχε 1874 εκατ. φράγκα, η Αυστροουγγαρία 806 εκατ. φράγκα, η Γερμανία 586 εκ. φράγκα, η Ισπανία 340 εκατ. φράγκα και η Ιταλία 295 εκ. φράγκα.

Από την άλλη πλευρά η Ιταλία που είχε αλματώδη οικονομική ανάπτυξη από το 1870 ως το 1880 από 464 εκατ. φράγκα σε 970 εκ. φράγκα, κηρύσσει αναγκαστική κυκλοφορία του νομίσματός της με ιδιότυπο τρόπο που οριζόταν με το βασιλικό διάταγμα της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1894³⁴⁶. Παράλληλα υπάρχουν ξένες επενδύσεις και αύξηση του εξαγωγικού εμπορίου της.

Η Ισπανία, η οποία δεν ανήκε στην Λατινική Ένωση αλλά και η Γαλλία είχαν διπλό νομισματικό σύστημα, χρυσό και αργυρό. Ιδιαίτερος στην Ισπανία το 1902 κυκλοφορούσαν 1600 εκατομμύρια γραμμάτια ενώ το 1874 μόνο 72 εκατομμύρια. Η Τράπεζα της είχε αποταμίσμα 350 εκατομμυρίων σε χρυσό και 425 εκατομμυρίων σε αργυρό. Πάντως, οι

³⁴⁵ Βλ. Γ. Κατσελίδης, Το Νόμισμα, εκδ. Εστία, εν Αθήνας 1902, σ. 136

³⁴⁶ βλ. ο.π. σ. 140

εξαγωγές της χώρας αυτής δεν είχαν διαρκές έλλειμμα, όπως συνέβαινε στην Ελλάδα αν και το χρέος του ισπανικού δημοσίου ήταν 45 ως 150 εκατομμύρια φράγκα.³⁴⁷

Η παρατήρηση του υπουργού Οικονομικών της Ισπανίας σε ομιλία του στη Βουλή τον Οκτώβρη του 1901 υπογράμμιζε την υπέρβαση των ορίων χωρών για το νομισματικό σύστημα «δεν εξαρτάται από της θελήσεως των κυβερνήσεων, ως πολλοί φρονούσιν». Επίσης, ένας Γάλλος οικονομολόγος συμπλήρωνε « η λύσις του νομισματικού ζητήματος εξαρτάται εκ πολλών παραγόντων, ως εις είνε και το οικονομικόν ισοζύγιον της όλης χώρας»³⁴⁸

Η Αυστρία, που έκοψε το 1892 ως νέο της νόμισμα την κορώνα αντί των φλωρινίων, είχε το 1902 πλεόνασμα στις εξαγωγές της και περίσσευμα στις εισαγωγές της. Έτσι το 1899 η εισαγωγή ήταν 790 εκατομμύρια φλωρίνια και η εξαγωγή 928 εκατομ. φλωρίνια.

Συγκριτικά η Ιαπωνία είχε έλλειμμα στο εξωτερικό της εμπόριο. Η αντιστοιχία του ενός χάρτινου τάλιρου με ένα αργυρό που ανταλλάσσονταν αντί του χρυσού γεν το 1898, το 1902 ανταλλάσσονταν αντί του ενός νεοκοπέντος χρυσού γεν έχοντας τη μισή αξία του παλιού, γιατί ο αργυρός είχε το 1902 τη μισή της αξία, την οποία είχε κατά την παλιά ισοτιμία (το 1898 η αγοραία αναλογία ήταν 1 προς 32).

Για τη Χιλή που ήταν ακμάζουσα ως προς την οικονομία της, όταν το 1895 έκοψε νέα χρυσά νομίσματα αξίας 1 ¹/₂ σελινίου το καθένα. Όμως συνήψε εξωτερικό δάνειο και απέσυρε τα 60 εκατομμύρια τάλληρα (πέζος), οπότε ξεκίνησε η οικονομική, αλλά και η πολιτική κρίση.³⁴⁹

Η οικονομική κατάσταση της Κρήτης σε σχέση με την Ελλάδα

Η αποτίναξη της οθωμανικής αυτοκρατορίας και η ίδρυση της αυτόνομης ΚΠ συνοδεύτηκε από μεγάλες προσδοκίες, αλλά και από αυξημένες υποχρεώσεις. Αν το πολιτικό και πολιτειακό ζήτημα έπρεπε να διευθετηθεί από τη μια μεριά, εξίσου αναγκαία ήταν και η αναδιοργάνωση της οικονομικής ζωής στο νησί. Είχε δημιουργηθεί μια νέα τάξη πραγμάτων, για την οποία όφειλαν να ενεργοποιηθούν όλες οι επαγγελματικές και παραγωγικές συντέταγμένες της Κρήτης, ώστε η είσοδος στην οικονομική τροχιά να ήταν ανοδική.

Στην Ελλάδα, ωστόσο, υπήρχε χρόνια ελλειμματικότητα των προϋπολογισμών με αποτέλεσμα την αύξηση των έμμεσων φόρων ως την πιο αποδοτική προσπάθεια κάλυψης των

³⁴⁷ βλ.ο.π.σ.144:Οι εισαγωγές το 1896 ήταν 613 εκατ.φράγκα, το 1897 ήταν 618, το 1899 ήταν 880 και το 1900 ήταν 856, ενώ οι εξαγωγές ήταν 751 εκατ.φράγκα το 1896,807 εκατ.φράγκα το 1897,753 εκ.φράγκα το 1899 και

³⁴⁸ βλ.ο.π.,σ.145

³⁴⁹ βλ.ο.π.,σ.148-149

ελλειμμάτων. Μετά το 1877, όμως, επειδή στην Ελλάδα αυξάνονται σημαντικά οι δημόσιες δαπάνες χρησιμοποιείται τόσο ο εξωτερικός δανεισμός, που οδηγούσε στην συσσώρευση τόκων, όσο και το εκδοτικό προνόμιο των νομισμάτων, που η υπερβολική χρήση του οδηγούσε σε παύση της μετατρεψιμότητας της δραχμής. Ωστόσο, όσο επέτρεπε η ανάγκη χρηματοδότησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπαθούσαν να ελέγξουν την αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας. Έτσι, οι κυβερνήσεις ακολουθούσαν την πολιτική κανόνα χρυσού, που προσαρμόζεται ανάλογα με την περίσταση και έτσι σε ειρηνικές περιόδους κρατούσαν σταθερή την ισοτιμία με το χρυσό, ενώ σε χρονικές στιγμές πολέμου ή αστάθειας αναστέλλονταν η δυνατότητα εξαργύρωσης του νομίσματος σε πολύτιμα μέταλλα. Με τον τρόπο αυτό μπορούσαν οι έκτακτες ανάγκες να καλυφθούν με την έκδοση ομολόγων, αφού οι επενδυτές έχοντας εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση μπορούσαν να διαφυλάττουν το χαρτοφυλάκιό τους μέχρι το τέλος του έκτακτου γεγονότος. Επίσης, όταν η Ελλάδα κατέφευγε στις διεθνείς κεφαλαιαγορές ετίθεντο το ζήτημα της σύνδεσης του εθνικού νομίσματος με το διεθνές νομισματικό σύστημα, αφού μόνο έτσι διασφαλιζόνταν ο περιορισμός της επεκτατικής οικονομικής πολιτικής. Έτσι, η Ελλάδα παρουσιάζεται συνεπής στην πολιτική κανόνα χρυσού, αφού άσκησε αντιπληθωριστική πολιτική με την λήξη του πολέμου στην Κρήτη το 1868 καθώς και μετά το 1898, ενώ κατάφερε και υιοθέτησε τον κανόνα χρυσού το 1885 μετά από τα εξωτερικά δάνεια του 1879 και 1880.

Οι δημόσιες δαπάνες ήταν υψηλές και επειδή συνδυάζονταν με δημοσιονομικά ελλείμματα, δεν επέτρεπαν την συμμετοχή της δραχμής στην Λατινική Νομισματική Ένωση, οπότε και επικράτησε το καθεστώς της αναγκαστικής κυκλοφορίας και του πληθωρισμού.

Ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος και η πειθαρχία που απαιτούσε, προσέδιδε κύρος στην νομισματική πολιτική, που τελικά οδήγησε στην συμμετοχή της δραχμής στον κανόνα χρυσού και βοήθησε στην αποτροπή των συνεχών πληθωριστικών και υποτιμητικών καταστάσεων. Έτσι, μετά το 1898 και ως το 1908 υπήρξε ανατίμηση της δραχμής έναντι των νομισμάτων που βασίζονταν στο χρυσό. Η ισοτιμία ήταν 1 πρὸς 1 με το γαλλικό φράγκο, αν και στην πρώτη δεκαετία του 20ου αι. υπήρχε αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και επιτόκια ήταν σε υψηλά επίπεδα. Πάντως, από τις αρχές του 1900 είχαν παγιωθεί οι αντιπληθωριστικές τάσεις και θα μπορούσε να είχε συνδεθεί η δραχμή με τον κανόνα χρυσού για να είχαν αποφευχθεί και οι ανατιμήσεις της και αρνητικές επιπτώσεις πληθωρισμού.

Οι απαιτήσεις, ωστόσο, του οθωμανικού δημοσίου από τις αρχές του 1898 προς το κρητικό κράτος υπήρχαν και συχνά ήταν ασφυκτικές. Αξίωναν να υπάρξει εκχώρηση των προσόδων από τα τέλη του χαρτοσήμου, του αλατιού, του καπνού, των εισαγόμενων

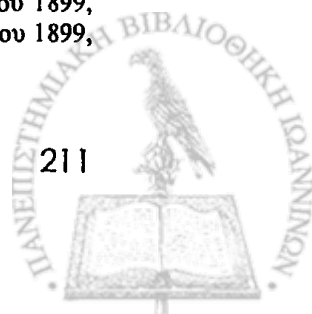

οινοπνευματωδών ποτών και να γίνει παραχώρηση του μονοπωλίου του άλατος με τη προσφορά των 92.000 φράγκα ετησίως, που θα πληρώνονταν ανά τριμηνία. Ακόμη, αντί του ποσού των 115.000 φράγκων ετησίως μπορούσε να εκχωρηθεί κάθε πρόσοδος από την Τουρκική Κυβέρνηση στους δικαιούχους του Δημοσίου οθωμανικού χρέους, από όσα έχει να λάβει η Διευθ. του Δημοσίου Οθωμανικού χρέους από ους Κρήτες.³⁵⁰ Η απάντηση στα αιτήματα αυτά ήταν φυσικά αρνητική και το σκεπτικό ήταν, ότι, επειδή η Κρήτη ήταν μια επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας από το 1858 και το 1868 δεν ήταν υποχρεωμένη να πάρει μέρος στην εκχώρηση των προσόδων στην Διευθ. του Δημοσίου Οθωμανικού χρέους, γεγονός που αναφέρονταν και στην κίτρινη βίβλο της Γαλλικής Κυβέρνησης το 1898.³⁵¹ Τα ζητήματα, που είχαν τεθεί διευθετήθηκαν με πολλούς τρόπους και κυρίως με την εξεύρεση του μέσου όρου του των αποζημιώσεων.³⁵²

³⁵⁰ Ο Διευθ. του Δημοσίου Οθωμανικού χρέους με το υπ' αριθ. 54 της 31^{ης} Μαΐου 1899 έγγραφό του αποστέλλει τα αιτήματα της οθωμανικής κυβέρνησης. βλ. σχετικά στην ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 61, 21 Ιουλίου 1899, Απόσπασμα Εκθέσεως του επί των Οικονομικών Συμβούλου, αριθ. Πρωτ. 149 αριθ. Διεκπ. 11, 20 Μαΐου 1899, σ. 1-2.

³⁵¹ Το ανάλογο κείμενο αναφέρεται στην ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 61, σ. 2.

³⁵² Βλ. ο. π., σ. 4

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η Κρητική πολιτεία προβαίνει στην εξάλειψη χρεών προσημειώσεων, κατά σχέσεων και υποθηκών που υπήρχαν προς το δημόσιο για οφειλές από το 1881 ως το 1886.³⁵³ Η δύσκολη οικονομική θέση της Κρήτης δεν της επέτρεπε να καθυστερεί. Η οργάνωση της οικονομίας μεταξύ της Κρητικής Κυβέρνησης, που αντιπροσωπεύονταν από τον Κ. Φούμη και τον Etienne de Blonay, de Vevey et Blonay της πολιτείας του Vaud της Ελβετίας συμφωνήθηκε να προσληφθεί ο κ. Blonay ως οργανωτής των Οικονομικών και Διευθυντής της Εξελεγκτικής Υπηρεσίας των Οικονομικών της Κρήτης με ετήσιο μισθό 25.000 χρυσών φιορινίων σε μηνιαίες δόσεις στο τέλος κάθε μήνα από 27 Μαρτίου έως 8 Απριλίου του παρελθόντος χρόνου, 1898. Το συμβόλαιο ίσχυε για δυο χρόνια και αν ο κ. Blonay εξέφραζε την επιθυμία να διακόψει τη συνεργασία δε θα λάμβανε τα χρήματα. Η γνωστοποίηση από τη μεριά της Κρητικής Κυβέρνησης της λήξης της συνεργασίας θα έπρεπε να γίνονταν έξι μήνες πριν και με αποζημίωση 1500 φιορινίων για τα έξοδα αναχώρισης. Το συμβόλαιο αυτό εκδόθηκε γαλλικά και ελληνικά και ίσχυε από 26 Ιουνίου 1899.

Ο Κ. Μ. Φούμης, που αναλαμβάνει τις αρμοδιότητες του Σύμβουλου επί των Οικονομικών με σειρά εγκυκλίων και νομοθετημάτων προσπαθεί να προσδώσει μορφή στο οικονομικό σύστημα της ΚΠ. Ο Σύμβουλος ανέφερε ότι παρέλαβε το ταμείο και την οικονομική διαχείριση από το στρατιωτικό αρχηγό της διεθνούς κατοχής του νησιού. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει με τρόπο ευθύγραμμο το χαρακτήρα της δημόσιας οικονομίας του νησιού, που αναπόφευκτα δεν μπορεί να μην ήταν πολεμικός. Ασφαλώς, η Κρητική Πολιτεία δεν αποσκοπεί φανερά τουλάχιστον σε ανάληψη πολεμικών συγκρούσεων και μαχών. Ωστόσο, ο μελετητής αυτής της περιόδου είναι υποχρεωμένος να μελετήσει από το ένα μέρος της δημοσιονομικές συνήθειες των μέχρι τότε γενομένων πολέμων και από την άλλη μεριά να διερευνήσει την οικονομική πολιτική της Κρητικής Πολιτείας λαμβάνοντας υπόψη δύο προϋποθέσεις, την περίπτωση πιθανής μελλοντικής σύγκρουσης και το πως θα αντιμετώπιζε ενδεχομένως το ελληνικό βασίλειο το δημοσιονομικό πρόβλημα εν όψει πολεμικών συγκρούσεων.

³⁵³ ΕΕΚΠ, αριθμ. Φ. 28, τευχ. 1, 1 Ιουνίου 1900, αριθμ. Νόμου 168, διάταγμα, 27 Μαΐου 1900

Έχοντας υπόψη αυτές τις απλούστατες παρατηρήσεις, γίνεται κατανοητό γιατί μετά την παραλαβή των Οικονομικών ο Κ. Φούμης θεωρεί απαραίτητο να αποστέλλει στις τελωνειακές και στις άλλες οικονομικές αρχές βασικότερες οδηγίες σχετικά με την οικονομική υπηρεσία και να γνωστοποιήσει το πρόγραμμα που πρόκειται να εφαρμοστεί για την οριστική οργάνωση της οικονομίας.

Η πρώτη κίνηση την οποία πρόκειται να κάνει ο αρμόδιος Σύμβουλος είναι η παραλαβή των Ταμείων που είχαν στην κατοχή τους τα διεθνή στρατεύματα. Παράλληλα κατά τη δήλωσή του αυτοπροσώπως ο ίδιος θα μεταβεί στην πρωτεύουσα, των τμημάτων προκειμένου να συνεννοηθεί με τα στρατεύματα κατοχής και τις αρμόδιες αρχές. Δεν πρόκειται να αλλάξει το υπάρχον καθεστώς αφού ακόμη η νέα οργάνωση δεν είναι οριστική. Ενδιαφέρεται σε οικονομικές πρακτικές που έχουν άμεση σχέση με το στρατό κατοχής είναι ολοφάνερη η δημοσιονομική πολιτική που θα ακολουθήσει η Κρητική Πολιτεία. Αυτή η πολιτική εδράζεται σε δύο σκέλη την οικονομία και την ειρήνη. Το νησί βγαίνει τραυματισμένο από την τελευταία επανάσταση του 1897. Είναι σαφή τα διδάγματα της τελευταίας άτυχης σύγκρουσης και είναι επιβεβλημένο να αποτελεί αναγκαιότητα να αποκρυσταλλωθούν οι σκοποί μιας νέας οικονομικής πολιτικής η οποία θα έχει ως σκοπό να αποσαφηνίσει τις καταστάσεις και να επιβάλλει την κοινωνική ισορροπία στο νησί.

Μια άλλη κίνηση που πρέπει να γίνει αμέσως είναι η άνευ όρων ενημέρωση. Αυτή η πρώτη παρατήρηση σχετίζεται αμέσως με τους υπολογισμούς των στρατιωτικών δαπανών. Παράλληλα, προς την τακτική αυτή ο Κ. Φούμης θεωρεί απαραίτητη την αποσαφήνιση της οικονομικής νομοθεσίας. Αναπόφευκτα ως εκείνη τη στιγμή εφαρμοζόταν η οικονομική νομοθεσία της Γενικής Διοίκησης της Κρήτης όσο αυτό ήταν δυνατό.

Παράλληλα προς αυτές τις γενικές και θεωρητικές κατευθύνσεις από τις οποίες δεν λείπει η πραγματικότητα, γιατί οι δημοσιονομικές μεταβολές είναι ολοφάνερες καθώς αυτές προέκυψαν από τους μεγάλους πολέμους, πιο φανερές και πιο γενικές ακόμα και από τις πολιτικές μεταβολές, ο επί των Οικονομικών Σύμβουλος του Ηγεμόνος δημιούργησε ήδη Επιτροπή που είχε ως σκοπό να συντάξει τα νέα νομοσχέδια για την τελωνειακή λογιστική φορολογική και όλη γενικότερα την οικονομική υπηρεσία.

Όλες οι υποδείξεις του οι σχετικές με τη νομοθεσία που πρόκειται να εκπονηθεί στηρίζονται και εξαρτώνται από την αποκτημένη ως τότε εμπειρία. Τα πρακτικά αποτελέσματα αξιολογούνται και με βάση αυτά οι οικονομικές αρχές καλούνται να συντάξουν τη δική τους έκθεση, συμπληρώνοντας ελλείψεις, υποδεικνύοντας τρόπους βελτίωσης και προτείνοντας τις οποιεσδήποτε λύσεις τις οποίες έχει ανάγκη η νομοθεσία που ισχύει. Είναι φανερό ότι ο οικονομικός σύμβουλος δεν έχει σκοπό να ανατρέψει με

διατάγματα και εντολές συνθήκες και καταστάσεις που ισχύουν από χρόνια. Ωστόσο δεν επιθυμεί να τις υποστηρίξει με τρόπο αν αυτό έχοντας ασφαλώς υπόψη λειτουργεί η Κρητική Πολιτεία.

Η Κρήτη είναι ακόμη εμπόλεμη χώρα και οι Κρητικοί βεβαίως επιθυμούν να τελειώσει ο πόλεμος και αυτή η μεταβατική κατάσταση όσο το δυνατόν ταχύτερα ευτυχώς γι' αυτούς για το συμφέρον τους, για την Κρήτη, για τη πατρίδα γενικότερα. Πρέπει να ληφθεί υπόψη πως δεν υπήρχε Κρητικός, που να μην αντιλαμβανόταν ότι όσο παρατείνεται αυτή η μεταβατική κατάσταση και η Κρήτη είναι εμπόλεμη χώρα τα μέγιστα συμφέροντα, όπως είναι τα προσωπικά, τα αντικειμενικά οποία τα πατριωτικά... διατρέχουν άμεσο κίνδυνο και για τα οποία είναι απόλυτα διατεθειμένος να προβεί σε οποιαδήποτε θυσία αρκεί να οδηγηθεί η όλη κατάσταση σε αίσιο πέρας. Είναι επίσης βέβαιο ότι οι Κ. Φούμης γνωρίζει πάρα πολύ καλά πως δεν είναι η κατάλληλη στιγμή για την είσπραξη των φόρων ενώ που δεν τον ευνοεί η ψυχολογική ευκαιρία θεωρεί αναγκαίο να υπενθυμίσει ότι πρέπει να εισπραχθεί ο πρόσθετος φόρος του 3% στα εμπορεύματα που εισάγονται στο νησί όπως ορίζει το διάταγμα του 1896.

Οι ψυχολογικοί λόγοι συνδυάζονται με τις πολιτικές ανάγκες με λόγους ηθικούς και δημοσιονομικούς υπό ένα συγκεκριμένο όρο που προκύπτει αβίαστα από αυτή την εγκύκλιο: η νέα φορολογία του Κ. Φούμη στηρίζεται στην προηγούμενη προκειμένου το ποσό που θα προκύψει να είναι επαρκές, να είναι το ελάχιστο όριο της νέας φορολογίας, να αναγνωριστεί απ' όλους η αναγκαιότητα της επιβολής, να διασφαλιστεί ευρύτητα και να προβληθεί ως η μοναδική λύση αφού η Πολιτεία δεν είναι οριστική διανύει μεταβατικό στάδιο και δεν εν πάση περιπτώσει δεν έχει αναιρεθεί η εμπόλεμη κατάσταση.

Έτσι μπορούν να ερμηνευθούν οι τελευταίες παρατηρήσεις του, σύμφωνα με τις οποίες οι εισπράξεις του φόρου ανά δεκαπενθήμερο εκκαθαρίζονται στο κεντρικά Ταμεία, ανακοινώνονται στην Επίσημη Εφημερίδα και αφού ακόμα δεν υπάρχει κεντρικό ταμείο του Κράτους, αυτό το άχαρο και αναγκαίο έργο των εισπράξεων αναλαμβάνει το Υποκατάστημα της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος που λειτουργεί στα Χανιά, όπως ορίζει σχετικό διάταγμα που θα εκδοθεί πάραυτα.³⁵⁴ Στο οικονομικό τουλάχιστον επίπεδο οι ενέργειες είναι επαναστατικές, δεν χαρακτηρίζονται ως τέτοιες, αλλά από την ταχύτητα των αποφάσεων και την αποτελεσματικότητά τους έχουν αυτόν ακριβώς τον χαρακτήρα.

³⁵⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 43, 2 Φεβρουαρίου 1899, σ. 4.

Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΟΥ 1899

Η Εισηγητική Έκθεση του Συμβούλου των Οικονομικών, που κατατέθηκε στον Γεώργιο, τόνιζε ότι ήταν ανάγκη να επισημανθούν και να αναδειχθούν όλα τα νέα στοιχεία, που είχαν προκύψει από την αλλαγή των πολιτικών καταστάσεων. Ο προϋπολογισμός για το 1899 έγινε με βάση τη δεδομένη νέα τάξη πραγμάτων και με βλέμμα προς το μέλλον, γιατί οι θεσμοί έπρεπε να στηριχθούν για να αποδώσουν στην κοινωνία, αλλά και όλοι οι κλάδοι των υπηρεσιών έπρεπε να διοργανώνονταν με προοπτικές. Η προσαρμογή των νέων οικονομικών καταστάσεων επέτρεπε να γίνονταν ασφαλείς προβλέψεις, έτσι ώστε η κυβερνητική δράση να αναδεικνύεται. Ως παράδειγμα υπογραμμίζεται ότι πριν την αυτονομία τα τελωνειακά τέλη για ένα εξάμηνο ήταν 381.400 δρχ., αλλά μετά την αφομοίωση με το τούρκικο τελωνειακό δασμολόγιο ήταν 517.424 δρχ., οπότε μπορούσαν αμέσως να προϋπολογιστούν για το 1899 οι 1.034.848 δρχ., γεγονός που δεν ήταν δυνατό να συμβεί νωρίτερα από το 1898. Επίσης, ο φόρος των ενοικίων ήταν 40.000-50.000 δρχ. πριν την αυτονομία, ενώ μετά ανέρχονταν σε 90.500 δρχ. Ακόμη δεν μπορούσαν να προϋπολογιστούν οι φόροι από το κοινό χαρτόσημο που από 42.000 ανήλθε σε ένα εξάμηνο σε 183.231.³⁵⁵

Υπογραμμίζεται ότι ο προϋπολογισμός του έτους 1899, που συντάχθηκε ήταν διπλός, γιατί υπήρχαν αρκετές υπηρεσίες, που τότε οργανώθηκαν για πρώτη φορά, οπότε δεν μπορούσαν να παραβλεφθούν τα έξοδα και τα έσοδά τους και άλλες που, στο μεταβατικό αυτό στάδιο, δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν είτε από έλλειψη κτηρίων και καταστημάτων είτε από άλλες αιτίες. Ακόμη, επειδή η οικονομική κατάσταση ήταν τέτοια, που έπρεπε να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα για την εξασφάλιση του ισοζυγίου στο μέλλον, αφού οι πρόσοδοι από τις χρηματικές προκαταβολές των ΜΕΔ και τα κέρδη από την κοπή του νομίσματος και από καθυστερούμενους φόρους θα σταματούσαν γρήγορα. Όσο για τα τακτικά έξοδα, αυτά θα προϋπολογίζονταν μετά τη παρέλευση τριών μηνών της λειτουργίας των διαφόρων υπηρεσιών.³⁵⁶ Στον προϋπολογισμό το συνολικό ποσό των τακτικών και

³⁵⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 34, τεύχ.1, 23 Ιουνίου 1900, Εισηγητική Έκθεση επί του Γενικού Προϋπολογισμού της χρήσεως αρχομένης από της πρώτης Σεπτεμβρίου 1899 και ληγούσης τη 31 Αυγούστου 1900.αριθ. Πρωτ. 4316 αριθ. Διεκπ. 2629, 8 Ιουνίου 1899, σ. α'. Αυτή είναι η πρώτη εισηγητική έκθεση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας.

³⁵⁶ Βλ. ο. π., σ. β'.

έκτακτων εσόδων ανέρχονταν σε 5.274.118 δρχ. και τα έξοδα ήταν 5.274.118 δρχ., από τα οποία τα τακτικά ήταν 4.484.118 δρχ. και τα μη σταθερά 789.722 δρχ.

Με βάση τα δεδομένα αυτά εξάγονται τα συμπεράσματα: α) ότι ο ισολογισμός από την ανάληψη της διαχείρισης των οικονομικών από τις ΜΕΔ είχε κλείσει από 23 Οκτωβρίου 1898 μέχρι το τέλος Αυγούστου 1899 με περίσσειμα 713.797 δρχ., που προέρχονταν από την προκαταβολή των ΜΕΔ. β) ότι ο τακτικός προϋπολογισμός των εσόδων και των εξόδων της χρήσης 1899 παρουσιάζει ισοζύγιο, μαζί με τα το τακτικό κονδύλι για τα δημόσια έργα, περίσσειμα 429.942 δρχ., το οποίο με τον υπολογισμό όλων των αναγκαίων δαπανών ως περίσσειμα είχε τεθεί για τα δημόσια έργα, γ) ότι από την κατάρτιση του ισοζυγίου των εκτάκτων εσόδων και εξόδων τέθηκαν 399.371 δρχ. για τα δημόσια έργα, χωρίς να υπολογιστούν οι 162.670 δρχ., που αναγράφτηκαν για απόσβεση του χρέους της τέως Γενικής Διοίκησης, που βάρυνε το δημόσιο και που υπολογίζονταν σε 1.000.000 δρχ., που θα μπορούσε να πληρωθεί ολόκληρο με τον κατάλληλο οικονομικό συνδυασμό από τα έκτακτες προσόδους του επομένου οικονομικού έτους, δ) ότι για το 1900 οι επιπρόσθετες τακτικές δαπάνες του δημοσίου χρέους αφορούσαν την προκαταβολή των τεσσάρων προστάτιδων δυνάμεων, που ήταν τουλάχιστον το ποσό των 150.000 δρχ., τα έξοδα σύγκλισης της Βουλής στο ποσό των 40.000 δρχ. και την πολιτοφυλακή στο ποσό των 400.000 δρχ., δηλ. συνολικά 458.1937 δρχ., ενώ για το 1899 η τακτική δαπάνη ανέρχονταν σε 4.085.025, που σημαίνει ότι υπολείπονταν για εξίσωση οι 496.128 δρχ.³⁵⁷ Η κάλυψη του ποσού αυτού θα γίνονταν από οικονομίες των τακτικών εξόδων του προϋπολογισμού, που ήταν: α) για την δαπάνη της Χωροφυλακής 1.035.360 δρχ. για τους 1483 άνδρες και επειδή, όμως, το ποσό αυτό θεωρήθηκε υπερβολικό ο Ηγεμόνας μείωσε τον αριθμό των χωροφυλάκων σε 1.000, οπότε και η δαπάνη μειώθηκε κατά 177.160 δρχ. και ήταν 858.206 δρχ. β) για την δαπάνη της Δημοσίας Εκπαιδύσεως, το ποσό ήταν πολύ μεγάλο, επειδή δεν μπορούσαν να εξαχθούν ασφαλή δεδομένα λόγω του ανοργάνωτου συστήματος των σχολικών χώρων, του προσωπικού, των μέσων συγκοινωνίας και του ακριβή μαθητικού πληθυσμού. Η δαπάνη για τη δημόσια εκπαίδευση ήταν 679.184 δρχ., ενώ δεν έπρεπε να υπερβαίνει τις 500.000 δρχ. για γινόταν οικονομία των 179.184 δρχ. γ) για τα έξοδα της ΑΔΟ μπορούσαν να επιτευχθούν κάποιες οικονομίες από την συγχώνευση των εξόδων της ΑΔΕ μετά από την τελική ίδρυση της τελωνιακής, της λιμενικής και της υγειονομικής υπηρεσίας. Αν συμβεί αυτή η συγχώνευση, τότε εκτιμάται ότι θα προέλθει ελάττωση του προϋπολογισμού των τακτικών εξόδων για τα επόμενα χρόνια κατά 356.344 δρχ. Υπολείπεται το ποσό των 140.568 δρχ. για την επίτευξη του ισοζυγίου του προϋπολογισμού του αμέσως επομένου οικονομικού έτους.

³⁵⁷ Βλ. ο. π., σ. γ'.

που ίσως καλυνόταν από τα τακτικά έσοδα της Πολιτείας. δ) για τα δημόσια έργα η εξοικονόμηση των ποσών θα γίνονταν από τα έκτακτα έσοδα και τις έκτακτες αποδόσεις, όμως για τα επόμενα χρόνια, από το 1900 και μετά, υπήρχε ελπίδα ότι τα δημόσια έργα θα γίνονταν από την αύξηση των δημοσίων προσόδων, από τη διαγραφή της πίστωσης της υπηρεσίας του δημοσίου χρέους μετά την απόσβεσή του, από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και από την επίτευξη άλλων οικονομιών. Βέβαια, τα ποσά για τα δημόσια έργα δεν μπορούσαν τα πρώτα χρόνια να ήταν μεγάλα, γιατί υπήρχαν άλλες μεγαλύτερες και βασικότερες ανάγκες. ε) για τα έσοδα από το μονοπώλιο καπνού, έπρεπε να συγκροτηθεί επιτροπή αντιπροσωπείας για να το εγκρίνει και να θέσει τους όρους διάθεσης αυτών των εσόδων. Η Κρήτη, αν και μόλις είχε ξεπεράσει τα δεινά από τις επαναστάσεις και τις κακοδιαχειρίσεις πολλών ετών, μπορούσε να καλύψει τις αναγκαίες τακτικές δαπάνες της.³⁵⁸

Ο προϋπολογισμός των εσόδων 1899, που είχε επικυρωθεί από το Γεώργιο, αφορούσε τα έσοδα του κράτους, που υπολογίζονταν ότι θα ήταν: από άμεσους φόρους 1.524.320δρχ., από φόρους κατανάλωσης 1.312.894 δρχ., από τα τέλη και τα δικαιώματα 802.671 δρχ., από τα μονοπώλια 124.000 δρχ., από τις πρόσοδοι δημοσίων κτημάτων, καταστημάτων, νομημάτων, έργων και καλλιεργειών 87.848 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων 50.000 δρχ., από τις απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού 93.044 δρχ., από τα διάφορα έξοδα της χρήσης 1899, αλλά και των προηγούμενων ετών 383.796 δρχ., από τα έσοδα υπέρ της παιδείας 125.748 δρχ., από τα έσοδα υπέρ του ταμείου βοηθημάτων 43.000 δρχ. και έκτακτα έσοδα 726.797 δρχ. Το συνολικό ποσό των εσόδων ανέρχονταν σε 5.274.118 δρχ.³⁵⁹

Οι άμεσοι φόροι προέρχονταν από φόρους οικοδομών, ενοικίων αστικών καταστημάτων, αροτριώντων κτηνών, οπωρολαχανικών, επιτηδευμάτων, τυριού και άλλων γαλακτοκομικών. Οι φόροι κατανάλωσης προέρχονταν από φόρους κατανάλωσης στο καπνό, από πρόσθετο φόρο στο αλάτι και από ους τελωνειακούς δασμούς εισαγωγής από τον καπνό, το εισαγόμενο οινόπνευμα και από τα εισαγόμενα είδη που υπόκειντο στη φορολογία. Τα τέλη και δικαιώματα προέρχονταν από το αντίτιμο του χαρτοσήμου γενικά, από τα εκπαιδευτικά τέλη, από τα δικαστικά τέλη των Συμβολαιογράφων, των Υποθηκοφυλάκων και αυτών που κατέβαλλαν οι γραμματείς των δικαστηρίων, από τα ταχ. τέλη από τα εξωτερικά

³⁵⁸ Βλ. ο. π., σ. δ'. Πρέπει να τονιστεί ότι στο τέλος της εισηγητικής έκθεσης ο Κ. Φούμης υπογραμμίζει ότι η ικανοποιητική οικονομική κατάσταση του κράτους οφείλονταν στην καλή διοίκηση του κράτους από τον Γεώργιο και στον κρητικό λαό, ο οποίος μόλις το πρώτο χρόνο της ελευθερίας του, κατάφερε να έχει οικονομική ακμή, που θα του προσδώσει στο μέλλον μια εξέχουσα θέση.

³⁵⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 35, τεύχ. 1, 24 Ιουνίου 1900, Διάταγμα περί κυρώσεως του προϋπολογισμού των εσόδων της Κρητικής Πολιτείας της χρήσης 1899, αριθ. νόμου 181, 2 Ιουνίου 1900, σ. 3-16.

και από τα «διαβατικά» τηλεγραφήματα, από τα ποινικά τέλη, τα πρόστιμα, τις χρηματικές ποινές, τις ποινές λαθρεμπορίας και παράβασης των φορολογικών νόμων, από το πρόσθετο τέλος από τα εκπρόθεσμα καταβληθέντα δημόσια έσοδα, από τους τόκους υπερημερίας των εκπρόθεσμων καταβληθέντων δημόσιων εσόδων, από τα τέλη αγκυροβολίας που εισπράττονταν από τα λιμεναρχεία, από τον τελωνειακό δασμό εξαγωγής από τα εξαγώγιμα εγχώρια φυσικά προϊόντα και από το δικαίωμα σφράγισης του καπνού και του τουμπεκίου, που μεταφέρονταν μέσα στο νησί. Τα έσοδα από τα μονοπώλια προέρχονταν από το τίμημα από το εκποιούμενο τουμπεκί, καπνό, που υπήρχε στις αποθήκες. Τα έσοδα από τις προσόδους δημοσίων κτημάτων, καταστημάτων, νομημάτων, έργων και καλλιεργειών προέρχονταν από τα έσοδα του δημοσίου τυπογραφείου και τις συνδρομές της ΕΕΚΠ, από το φόρο ισχυαλιείας και σπογγαλιείας, από τα ενοίκια θαλασσίων λουτρών, από τα δικαιώμα εξόρυξης ορυκτών και μεταλλευμάτων από τα δημόσια λατομεία, από την εκ μίσθωση ακινήτων δημοσίων κτημάτων και από τις προσόδους των τυροκομείων και καπνοκαλλιεργειών του δημοσίου. Οι πρόσοδοι δημοσίων ακινήτων προέρχονταν από εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων και κτημάτων. Οι απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού ήταν από τις απολαβές των χρημάτων που είχαν καταβληθεί για την προμήθεια μεταξύσπορου και για την καταπολέμηση της κάμπιας. Τα διάφορα έξοδα της χρήσης 1899, αλλά και των προηγούμενων ετών προέρχονταν από τυχαία και απρόβλεπτα έσοδα, από ελλείμματα δημοσίων υπαλλήλων, από φόρο αροτριώντων κτηνών τα προηγούμενα έτη, από καθυστερούμενες εισφορές από τηλεγραφικά τέλη και από Μονές και από απολαβή προκατεληφθέντων χρημάτων για αγορά σιταριού και θείου στο νομό Ηρακλείου. Τα έσοδα υπέρ της παιδείας προέρχονταν από τις κρατήσεις 1% των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, από εισφορές δήμων και μονών και από τόκους από κληροδοτήματα του Επισκόπου Γερασίμου Στρατηγάκη υπέρ του Ιεροδιδασκαλείου. Τα έσοδα υπέρ του ταμείου βοηθημάτων προέρχονταν από τις κρατήσεις 2% των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, τα έκτακτα έσοδα προέρχονταν από το τίμημα εκποιημένου άχρηστου υλικού και από εκποίηση αντικειμένων, που ανελκύονταν από τη θάλασσα.³⁶⁰

³⁶⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 35, ο. π., Στοιχείον Β', σ. 11-13.

ΤΑ ΕΣΟΔΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1899 ΚΑΙ 1900

Πρέπει να επισημανθεί ότι κάθε τριμηνία τα προϋπολογισθέντα ποσά ανακοινώνονταν αναλυτικά σε πίνακες ανά κατηγορία μαζί με τα ποσά που είχαν επιβεβαιωθεί και είχαν εισπραχθεί για κάθε μήνα ξεχωριστά, αλλά και όσα δεν είχαν καταβληθεί.³⁶¹ Έτσι, για την χρήση του 1899 από 1 Σεπτεμβρίου 1899 ως το τέλος Αυγούστου 1900 από άμεσους φόρους, που ήταν 1.524.320δρχ. οι βεβαιωθέντες ήταν οι 1042664 δρχ. και οι εισπραχθέντες οι 1.020.276 δρχ. και καθυστερούμενα ήταν οι 22387 δρχ., από φόρους κατανάλωσης 1.312.894 δρχ. τα βεβαιωθέντα ήταν 1145058 δρχ. τα εισπραχθέντα 1145058 δρχ., από τα τέλη και τα δικαιώματα 802.671 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 558314 δρχ., από τα μονοπώλια 124.000 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 110.675 δρχ., από τις πρόσοδοι δημοσίων κτημάτων, καταστημάτων, νομημάτων, έργων και καλλιεργειών 87.848 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 67888 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων 50.000 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 3516 δρχ., από τις απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού 93.044 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 8237 δρχ., από τα διάφορα έξοδα της χρήσης των προηγούμενων ετών 383.796 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 233.204 δρχ., από τα έσοδα υπέρ της παιδείας 125.748 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 15.669 δρχ., από τα έσοδα υπέρ του ταμείου βοηθημάτων που ήταν 43.000 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 18.313 δρχ. και έκτακτα έσοδα που ήταν 726.797 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 712.686 δρχ. Το συνολικό ποσό των εσόδων ανέρχονταν σε 5.274.118 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 3.893.842 δρχ.³⁶²

Επίσης, από 1 Σεπτεμβρίου 1899 ως 31 Δεκεμβρίου 1900 από άμεσους φόρους 1.524.320δρχ. βεβαιωθέντες ήταν οι 1451848 δρχ. και εισπραχθέντες οι 1336382δρχ. και καθυστερούμενα ήταν οι 115465 δρχ., από φόρους κατανάλωσης 1.312.894 δρχ. τα βεβαιωθέντα ήταν 1152327 δρχ. τα εισπραχθέντα 1152327 δρχ., από τα τέλη και τα δικαιώματα 802.671 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 615.482 δρχ., από τα μονοπώλια 124.000 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 110.675 δρχ., από τις πρόσοδοι δημοσίων κτημάτων, καταστημάτων, νομημάτων, έργων και καλλιεργειών 87.848 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 83552 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων 50.000 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 3516 δρχ., από τις απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού 93.044 δρχ. εισπραχθέντα ήταν 78069 δρχ., από τα διάφορα

³⁶¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 43, τεύχ. 2, 16 Οκτωβρίου 1900, σ. 2-7.

³⁶² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 45, τεύχ. 2, 16 Οκτωβρίου 1900, σ. 2-7.

έξοδα της χρήσης 1899, αλλά και των προηγούμενων ετών 383.796 δρχ. 276162 δρχ., από τα έσοδα υπέρ της παιδείας 125.748 δρχ. 27936 δρχ., από τα έσοδα υπέρ του ταμείου βοηθημάτων 43.000 δρχ. και έκτακτα έσοδα 726.797 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 717137 δρχ. Το συνολικό ποσό των εσόδων ανέρχονταν σε 5.274.118 δρχ. τα εισπραχθέντα ήταν 4451137 δρχ.³⁶³

Επίσης, στο τέλος του Οικονομικού έτους εκδίδονταν κατάσταση των Δημοσίων εσόδων ανά νομό.³⁶⁴ Ειδικά, από 23 Οκτωβρίου 1898 ως 31 Αυγούστου 1899 τα έσοδα ήταν για το νομό Χανίων 885.153 δρχ. ή 3.983.281 γρόσια, για το νομό Ρεθύμνου 350.640 δρχ. ή 1.577.880 γρόσια, για το νομό Ηρακλείου 669.747 δρχ. ή 3.013.863 γρόσια, για το νομό Λασιθίου 623.613 γρόσια ή 138.580 δρχ., για το νομό Σφακίων 14.429 δρχ. ή 64.930 γρόσια. Το συνολικό ποσό ήταν 2.058.570 δρχ. ή 9.263.568 γρόσια.³⁶⁵

Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΞΟΔΩΝ ΤΟΥ 1899

Τα έξοδα³⁶⁶ του κράτους το 1899, που συμπεριλάμβαναν έξοδα για μισθούς, για επιμίσθια και για αποζημιώσεις Συμβούλων και όλων των δημοσίων υπαλλήλων, υπολογίζονταν ότι θα ήταν: για τα έξοδα διοίκησης, βεβαίωσης και είσπραξης εσόδων 466.507 δρχ., για τις υποχρεώσεις της Πολιτείας 362.270δρχ., για την οργάνωση των διαφόρων υπηρεσιών και την γενική υπηρεσία 4.398.441 δρχ., για τις διάφορες πληρωμές 47.200. Συνολικό ποσό για τις πιστώσεις των Ανωτέρων Διευθύνσεων 5.274.118 δρχ.³⁶⁷

Συγκεκριμένα, τα τακτικά έξοδα της ΑΔΔ ήταν 572.620 δρχ., τα έξοδά της από επιβεβλημένη ανάγκη ήταν 156.680 δρχ., τα τακτικά έξοδα της ΑΔΕ ήταν 1.149.944 και τα έξοδά της από επιβεβλημένη ανάγκη ήταν 81.016 δρχ., τα τακτικά έξοδα της ΑΔΣΔΑ ήταν

³⁶³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 35, τεύχ.1, 24 Ιουνίου 1900, Διάταγμα περί κυρώσεως του προϋπολογισμού των εσόδων της Κρητικής Πολιτείας της χρήσης 1899, αριθ. νόμου 181, 2 Ιουνίου 1900, σ. 3-16.

³⁶⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 114, ... Δεκεμβρίου 1899, Προσωρινή κατάστασις Δημοσίων εσόδων από 23 Οκτωβρίου 1898- 31 Αυγούστου 1899, σ.11. Σε αυτή τη κατάσταση του 1899 ήταν καταχωρημένα τα ποσά και σε γρόσια και σε δρχ.

³⁶⁵ Βλ. ο. π., σ.11. Η κατάσταση αυτή των δημοσίων εσόδων υπογράφονταν από τον Etienne De Blonay, Οργανωτή των Οικονομικών και Διευθυντή Ελέγχου της Κρητικής Πολιτείας.

³⁶⁶ Η Εισηγητική έκθεση των προϋπολογισθέντων εξόδων παρουσιάζεται αναλυτικά και ξεχωριστά σε πίνακες για κάθε Ανωτέρα Διεύθυνση στην ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 34, τεύχ.1, 23 Ιουνίου 1900, σ.23-39, όπου αναφέρονται τα σκεπτικά των Συμβούλων των Διευθ. και στα οποία εκτίθενται ενδιαφέροντα στοιχεία για την οικονομική κατάσταση της κάθε Διεύθυνσης από το 1887 μέχρι και το 1899, που στην εργασία αυτή, όμως, δεν ήταν δυνατό να συμπεριληφθούν.

³⁶⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 34, τεύχ.1, 23 Ιουνίου 1900, Εισηγητική Έκθεσις επί του Γενικού Προϋπολογισμού της χρήσεως αρχομένης από της πρώτης Σεπτεμβρίου 1899 και ληγουσης τη 31 Αυγούστου 1900, αριθ. Πρωτ. 4316 αριθ. Διεκπ. 2629, αριθ. νόμου 182, 17 Ιουνίου 1900, σ.17-29.

1.337.840 δρχ. και τα έξοδά της από επιβεβλημένη ανάγκη ήταν 44.400 δρχ., τα τακτικά έξοδα της ΑΔΟ ήταν 748.622 και τα έξοδά της από επιβεβλημένη ανάγκη ήταν 269.726 δρχ. και τα τακτικά έξοδα της ΑΔΔΕΘ ήταν 675.370 δρχ. και τα έξοδά της από επιβεβλημένη ανάγκη ήταν 237.900 δρχ. Οι συνολικές πιστώσεις της ΑΔΔ ήταν 729.300 δρχ., της ΑΔΣΔΑ ήταν 1.382.240 δρχ., της ΑΔΕ ήταν 1.230.960 δρχ., της ΑΔΟ ήταν 1.018.348 δρχ. και της ΑΔΔΕΘ ήταν 913.270 δρχ.³⁶⁸

Συμπληρωτικά αναφέρεται ότι επιτρέπονταν οι συμπληρωματικές πιστώσεις, αρκεί να μην ξεπερνούσαν τα συνολικά ποσά κατά πολύ, αφού δεν είχε ολοκληρωθεί η οργάνωση των υπηρεσιών αυτών.³⁶⁹ Τα σταθερά έξοδα του έτους 1899 ήταν για μισθούς 2.986.560 δρχ., για διάφορες άλλες σταθερές δαπάνες 958.137 δρχ., για τα σταθερά επιμίσθια ήταν 21.240 δρχ. και για σταθερές αποζημιώσεις αντί των συμπεριλαμβανομένων μισθών στους επόμενους προϋπολογισμούς 6.000 δρχ. Συνολικές σταθερές δαπάνες 3.971.937 δρχ.³⁷⁰

Για την ΑΔΟ τα έξοδα ήταν 156.680 δρχ. και αφορούσαν: α) για την Κεντρική υπηρεσία: αγορά συγγραμμάτων, έξοδα εγκατάστασης, επιπλώσεων, διακόσμησης, ενοικίου καταστήματος, β) για τα Πρωτοδικεία: έξοδα νομοθετικής επιτροπής, αντίτιμο βιβλίων για τις βιβλιοθήκες των δικαστηρίων, έξοδα για υλικοτεχνική υποδομή, γ) για τα Υποθηκοφυλακεία: αντίτιμο βιβλίων για τις υποθήκες και έξοδα μισθοδοσίας των υπαλλήλων, δ) για τα μεταφραστικά γραφεία τα έξοδα μισθοδοσίας και ε) για τις φυλακές κατασκευή και επισκευή φυλακών, αντίτιμο ενδυμάτων των φυλακισμένων, έξοδα επίπλωσης, έξοδα κατασκευής φυλακών Ιτζεδίν και αντιμισθία του επιστάτη των έργων στη φυλακή Ιτζεδίν.

Για την ΑΔΕ τα έξοδα ήταν 81.016 δρχ. και αφορούσαν: α) για την Κεντρική υπηρεσία: την αγορά συγγραμμάτων, έξοδα εγκατάστασης, επιπλώσεων, διακόσμησης, ενοικίου καταστήματος, β) για το Συμβούλιο του Ηγεμόνα: έξοδα εγκατάστασης και επιπλώσεων εφάπαξ, γ) για τη Διοίκηση των Νομών και των Επαρχιών: έξοδα υπηρεσίας Νομαρχείων και έξοδα εγκατάστασης και επιπλώσεων, δ) για τα Λιμεναρχεία: έξοδα υπηρεσίας Λιμεναρχείων, ε) για την Αστυνομική υπηρεσία: έξοδα επιπλώσεων Αστυνομείου Χανίων και αγορά χημικών οργάνων και ουσιών, στ) για τα δημόσια έργα: έξοδα υπηρεσίας δημοσίων έργων και έξοδα εγκατάστασης της υπηρεσίας, ζ) τα γενικά έξοδα ήταν για την διακόσμηση και φωταγώγηση δημοσίων καταστημάτων, συνδρομές σε συλλόγους, έξοδα κατασκευής στολής κλητήρων της ΑΔΕ, έξοδα απελάσεως κακούργων από το νησί, ημερομίσθια εργατών για απρόοπτες εργασίες, διάφορες οφειλές, έξοδα αποστολής, αποθήκευσης, μεταφοράς και διανομής ξυλείας σε άπορους κατοίκους και μισθοδοσία

³⁶⁸ Βλ. ο. π., σ. 18. Αναλυτικά τα ποσά των εξόδων αναφέρονται στις σ. 19-28.

³⁶⁹ Βλ. ο. π., άρθρ. 3, σ. 17.

³⁷⁰ Βλ. ο. π., Στοιχείον Στ', σ. 29.

προσωπικού. Για την ΑΔΔΕΘ τα έξοδα ήταν 237.900 δρχ. και αφορούσαν: α) για την Κεντρική υπηρεσία: έξοδα υπηρεσίας για επίπλωση και για αντίτιμο βιβλίων για την κατάρτιση της βιβλιοθήκης, β) για την Αρχαιολογική υπηρεσία έξοδα επίπλωσης, επιδιόρθωσης και διακόσμησης των Μουσείων Ηρακλείου και Χανίων, γ) για την Μέση εκπαίδευση έξοδα εγκατάστασης, επιπλώσεων, διακόσμησης, διδακτικών οργάνων και αγορά γεωγραφικών χαρτών και ιστορικών πινάκων, δ) για τους Επιθεωρητές Δημοτικής Εκπαίδευσης έξοδα επίπλωσης και διακόσμησης, ε) για την Δημοτική εκπαίδευση έξοδα υπηρεσίας και αγοράς διδακτικών οργάνων, στ) γενικά έξοδα για κατασκευή 15.000 θρανίων και αγορά αρχείου του 1821.

Για την ΑΔΟ τα έξοδα ήταν 269.726 δρχ. και αφορούσαν τις υποχρεώσεις του κράτους για την οφειλή της προηγούμενης διοίκησης από 1^η Μαρτίου 1895 ως την 23^η Ιανουαρίου 1897 και το ποσό αυτό ήταν 162670 δρχ. Τα έξοδα επίσης, ήταν: α) για την Κεντρική υπηρεσία: την αγορά και η βιβλιοδέτηση νόμων και συγγραμμάτων, έξοδα εγκατάστασης, επιπλώσεων, διακόσμησης και έξοδα της Διευθ., β) για την Οικονομική και Λογιστική υπηρεσία, αποζημίωση και οδοιπορικά του Οργανωτή της ΑΔΟ και έξοδα της έλευσης και επανόδου του Διευθ. του Γενικού Λογιστηρίου της Ελλάδος, γ) για το Γενικό Λογιστήριο, έξοδα υπηρεσίας και εγκατάστασης, δ) για το Τυπογραφείο, αγορά μηχανημάτων, (μηχανή τρυπητική, κοπτική, ποδοκίνητο πιεστήριο και ατμομηχανή), έξοδα μεταφοράς και εγκατάστασης των μηχανών, ε) για τα Τελωνεία, έξοδα επέκτασης τελωνειακών καταστημάτων και οργάνωσης της στατιστικής υπηρεσίας, στ) για την γεωργία, δαπάνες προμήθειας ζώων, ποτίσματος δεντροστοιχιών Χαλέπας- Σούδας, ανέγερσης και επισκευής κτιρίων, καταρτισμού βιβλιοθηκών τμήματος επιθεωρητών και σταθμών και έξοδα εγκατάστασης του Γεωργικού Τμήματος, ζ) για την Κρητική Έκθεση Χανίων, αποζημίωση Οργανωτή Έκθεσης, έξοδα εγκατάστασης υπηρεσιών, κατασκευής οικοδομής έκθεσης και κατασκευής περιπτέρων.³⁷¹

Από τον προϋπολογισμό των εξόδων από 1^η Σεπτεμβρίου 1899 ως 31 Αυγούστου 1900, κρίθηκε σκόπιμο να αναδειχθεί η άποψη της εισηγητικής έκθεσης του Συμβούλου της ΑΔΔΕΘ Ν. Γιαμαλάκη, ο οποίος έθεσε αρχικά το ζήτημα της ίδρυσης και άλλων σχολείων για να αμβλυνθούν οι δυσκολίες της πρόσβασης των μαθητών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και οι επιφυλάξεις των γονέων, που δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο γιατί η απόσταση, έστω και της μισής ώρας, ήταν υπερβολική λόγω της εδαφικής ανωμαλίας. Αν

³⁷¹ Βλ. ο. π., σ.19-27

προστεθούν και οι ελλείψεις σε δημόσια έργα υποδομής, σε προσωπικό και σε διδακτήρια τότε έπρεπε να προνοηθεί η ανέγερση και άλλων σχολείων.

Το 1899, ιδρύθηκαν 532 δημοτικά σχολεία κάθε βαθμού και Παρθεναγωγεία, εκτός από τα Γυμνάσια, Προγυμνάσια και το Ιεροδιδασκαλείο, που απασχολούσαν συνολικά 769 δασκάλους, δασκάλες και επιστάτες. Η κυβέρνηση είχε διευκολύνει, ως εκείνη τη στιγμή, το μαθητικό πληθυσμό με την διάνοιξη δρόμων, για αυτό και υπήρξε αύξηση των φοιτούντων μαθητών στα δημοτικά σχολεία κάθε βαθμού και τα Παρθεναγωγεία. Συγκεκριμένα, 10.668 μαθητές φοιτούσαν στο νομό Χανίων και Σφακίων, 4.494 στο νομό Ρεθύμνης, 9.879 στο νομό Ηρακλείου και 6.005 στο νομό Λασιθίου. Ο συνολικός αριθμός ήταν 31.045 μαθητές. Αν υπολογιστεί ο πληθυσμός της Κρήτης σε 350.000 περίπου, τότε το ποσοστό των μαθητών ήταν 11-29 σε εκατό μαθητές, ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από αυτό άλλων χωρών, που είχαν εκατονταετίες ελευθερίας.

Τονίζεται ακόμη ότι ήταν αναγκαίο να ιδρυθούν και εκπαιδευτήρια για την Ανώτατη εκπαίδευση για όσους ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους και μετά από το Γυμνάσιο, να επιμορφωθούν οι εκπαιδευτικοί και να καταρτιστεί το προσωπικό για την διδασκαλία των Παιδαγωγικών, να αναβαθμιστεί ο κλήρος και να οργανωθεί το Ιεροδιδασκαλείο, να γίνει υλικοτεχνικός εξοπλισμός των σχολείων, να καταρτιστούν βιβλιοθήκες και να αναβαθμιστούν οι μισθοί των εκπαιδευτικών και των κληρικών.³⁷² Για όλα αυτά είχε χορηγηθεί έκτακτο κονδύλι 180.000 δρχ. για την αγορά 15.000 θρανίων και άλλων σχολικών επίπλων, όμως το ποσό των πιστώσεων, που υποβλήθηκε στον προϋπολογισμό για την ΑΔΔΕΘ δεν αντιπροσώπευε τα πραγματικά έξοδα, γιατί σε αυτό δεν βρίσκονταν κονδύλια, που είχαν οριστεί για τα θρανία και τα σχολικά έπιπλα, για την αγορά του αρχείου της επανάστασης του 1821, για τους νέους που σπούδαζαν στην Ευρώπη και για τον εξοπλισμό όχι μόνο των γραφείων, αλλά και των μουσείων. Οι δαπάνες για την παιδεία συμπεριελάμβαναν 20.000 δρχ. για γραφική ύλη, 538.700 δρχ. για μισθούς προσωπικού και για έξοδα επιθεώρησης 2.900 δρχ.. Το συνολικό ποσό των 565.220 δρχ. αποτελούσε το 1/8 ή 1/9 της πίστωσης, που θα χορηγούνταν για την παιδεία. Ο Ν. Γιαμαλάκης υπογραμμίζει ότι η Κυβέρνηση θεωρούσε υποχρέωσή της να παράσχει στο λαό όλα τα μέσα για να αναπτυχθεί, αφού ο κρητικός λαός είχε αποδείξει την φιλομάθειά του και την προθυμία του να μορφωθεί. Εξάλλου, το Σύνταγμα καθόριζε ως υποχρεωτική την δημοτική εκπαίδευση, αν και θα έπρεπε να ιδρυθούν και εμπορικά σχολεία. Έτσι, στον καθένα από τους 350.000 κατοίκους της Κρήτης του έτους 1899 αντιστοιχούσε 1,60 δρχ. για τη δημοτική εκπαίδευση, την στιγμή που σε άλλα κράτη αντιστοιχούσαν στον κάθε πολίτη πολύ μεγαλύτερα ποσά, όπως 3,65

³⁷² Βλ. ο. π., κεφ. 1-8, σ. 27-28

φράγκα για τη Γαλλία, 2,75 φράγκα για την Αγγλία, 2,40 φράγκα για τη Γερμανία, 1,85 φράγκα για την Αυστρία και 7,55 φράγκα για την Ελβετία. Αν κανείς προσθέσει σε αυτά και τα μυθικά ποσά, που δαπανώνται όχι μόνο για την ιδιωτική και δημόσια εκπαίδευση, αλλά και για τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς τότε μπορεί εύκολα να συμπεράνει ότι το ποσό που αφορά την συνεισφορά του κρητικού για την παιδεία δεν ήταν μεγάλο, αλλά ήταν καταλυτικό για την στήριξη της παιδείας στο νησί. Αν προσφέρονταν περισσότερα χρήματα για την παιδεία, τότε το κράτος θα είχε ως αντίκρισμα την απόδοση από ειδικούς φόρους, που θα επιβάλλονταν. Τονίζεται ότι μόνο με σωστή και σώφρονα διαχείριση της κρητικής περιουσίας μπορεί η Κρήτη να έχει σπουδαία παιδεία.³⁷³

Ο ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΕΣΟΔΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΔΩΝ (1900-1902)

Ο προϋπολογισμός των εξόδων του έτους 1900 ανέρχονταν στο ποσό των 6471860 δρχ., που προέρχονταν από άμεσους φόρους 11416500 δρχ., από φόρους κατανάλωσης 1172600 δρχ., από τα τέλη και τα δικαιώματα 757100 δρχ., από τα μονοπώλια 110650 δρχ., από τις πρόσοδοι δημοσίων κτημάτων, καταστημάτων, νομημάτων, έργων και καλλιεργειών 91550 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων 3500 δρχ., από τις απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού 170860 δρχ., από τα διάφορα έξοδα της χρήσης των προηγούμενων ετών 102100 δρχ., από τα έσοδα υπέρ του ταμείου βοηθημάτων 40.000 δρχ. και έκτακτα έσοδα 2607000δρχ.³⁷⁴

Ο προϋπολογισμός των εξόδων του έτους 1900 ανέρχονταν στο ποσό των 6281277 δρχ. Για την ΑΔΔ τα έξοδα ανέρχονταν σε 703510 δρχ., για την ΑΔΕ σε 1344214 δρχ., για την ΑΔΣΔΑ σε 1.444,492 δρχ., για την ΑΔΔΕΘ σε 749508δρχ. και για την ΑΔΟ σε 2.039.553 δρχ.³⁷⁵ Συμπληρωτικά αναφέρεται ότι επιτρέπονταν οι συμπληρωματικές πιστώσεις στους ειδικούς προϋπολογισμούς, που αφορούσαν την κάλυψη αναγκών οργάνωσης των υπηρεσιών αυτών.³⁷⁶

³⁷³ ΕΕΚΠ., ο. π. σ. 29, 10 Μαΐου 1900. Οι απόψεις του Ν. Γιαμαλάκη κρύβουν την πικρία του για το ποσό του προϋπολογισμού για την παιδεία.

³⁷⁴ ΕΕΚΠ., αριθ. φ., Διάταγμα περί κυρώσεως του προϋπολογισμού των εσόδων της Κρητικής Πολιτείας χδιά την χρήσιν 1900, αριθ. νόμου 309, 18 Φεβρουαρίου 1901, σ. 86-90. Επίσης, πρβ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 13, τεύχ. 1, 26 Φεβρουαρίου 1901, Αιτιολογική Έκθεσις του προϋπολογισμού των εσόδων της χρήσης του 1900, σ. 73-81.

³⁷⁵ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, τεύχ. 1, 15 Απριλίου 1901, Διάταγμα περί κυρώσεως του προϋπολογισμού των εξόδων της Κρητικής Πολιτείας, αριθ. νόμου 357, 15 Απριλίου 1901, άρθρ. 1-3, σ. 185-186.

³⁷⁶ Βλ. ο. π., άρθρ. 4, σ. 185 αι 189-193 για την ΑΔΔ, σ. 195-202 για την ΑΔΕ, σ. 205-208 για την ΑΔΣΔΑ, σ. 211-215 για την ΑΔΔΕΘ και σ. 219-226 για την ΑΔΟ.

Ο προϋπολογισμός των εσόδων χρήσης 1901 υπολογίζονταν ότι θα ήταν: από άμεσους φόρους 1394050 δρχ., από φόρους κατανάλωσης 1199200 δρχ., από τα τέλη χαρτοσήμου 327680 δρχ., από τα ταχ. τέλη 145000 δρχ., από τα τέλη καθυστέρησης 2.000 δρχ., από τα τέλη αγκυροβολίας και έρματος 19000 δρχ., και από τα τέλη δικαιωμάτων δικαστικών 16750 δρχ., από τα τέλη άλλα δικαιώματα 7450 δρχ., από τα μονοπώλια 120.000 δρχ., από τις προσόδους δημοσίων καταστημάτων 24.000 δρχ., από τις προσόδους νομημάτων 44475 δρχ., από τις προσόδους κτημάτων 14500 δρχ. από τις προσόδους έργων και καλλιεργειών 16300 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων 1500 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίου 200 δρχ., από τις απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού 206410 δρχ., από τα έκτακτα έσοδα 2622500 δρχ., από τα καθυστερούντα έσοδα παρελθουσών χρήσεων 100000 δρχ. και από λοιπά έσοδα 21000 δρχ.³⁷⁷ Το συνολικό ποσό εσόδων ήταν 6263195 δρχ.³⁷⁸

Τα έξοδα του 1901 είχαν υπολογιστεί σε 6994255 δρχ., από τα οποία για την ΑΔΔΕΘ ήταν 1714814 δρχ., για την ΑΔΣΔΑ και την ΑΔΕ ήταν 2143330 δρχ. και για την ΑΔΟ ήταν 3136111 δρχ.

Ο προϋπολογισμός των εσόδων χρήσης 1902 υπολογίζονταν ότι θα ήταν: από άμεσους φόρους 1485050 δρχ., από φόρους κατανάλωσης 1409200 δρχ., από τα τέλη χαρτοσήμου 331680 δρχ., από τα ταχ. τέλη 156500 δρχ., από τα τέλη καθυστέρησης 2.000 δρχ., από τα τέλη αγκυροβολίας και έρματος 19000 δρχ., και από τα τέλη δικαιωμάτων δικαστικών 16750 δρχ., από τα τέλη άλλων δικαιωμάτων 7450 δρχ., από τα μονοπώλια 120.000 δρχ., από τις προσόδους δημοσίων καταστημάτων 23.000 δρχ., από τις προσόδους νομημάτων 45400 δρχ., από τις προσόδους κτημάτων 14500 δρχ. από τις προσόδους έργων και καλλιεργειών 24000δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίων ακινήτων 500 δρχ., από τις εκποιήσεις δημοσίου 200 δρχ., από τις απολαβές από τα έξοδα προϋπολογισμού 294560 δρχ., από τα έκτακτα έσοδα 75000 δρχ., από τα καθυστερούντα έσοδα παρελθουσών χρήσεων 100000 δρχ. και από λοιπά έσοδα 21000 δρχ. Το συνολικό ποσό εσόδων ήταν 4046890 δρχ.

Τα έξοδα του 1901 είχαν υπολογιστεί σε 4568464 δρχ., από τα οποία για την ΑΔΔΕΘ ήταν 1696764 δρχ., για την ΑΔΣΔΑ και την ΑΔΕ ήταν 1714620 δρχ. και για την ΑΔΟ ήταν 1157080 δρχ. Επίσης, υπήρχαν ειδικοί προϋπολογισμοί για τις πρόσθετες δαπάνες των ΑΔ.³⁷⁹

³⁷⁷ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 72, τεύχ. 1, 17 Σεπτεμβρίου 1901, Διάταγμα 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1901, σ. 461-462.

³⁷⁸ Βλ., ο. π. αναλυτικά τα έσοδα του προϋπολογισμού των 1901 και 1902, άρθρ. 2, σ. 465-468.

³⁷⁹ Βλ., ο. π. αναλυτικά τα έξοδα του ειδικού προϋπολογισμού των 1901 και 1902, σ. 472-519.

ΟΙ ΓΕΝΙΚΟΙ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1899-1900

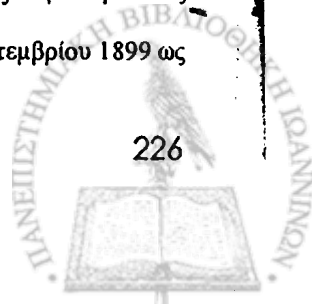
Για τη χρήση του έτους 1899 τα έσοδα ήταν 4.451.137,52 δρχ. και έξοδα από 1^η Σεπτεμβρίου 1899 ως 31 Δεκεμβρίου 1900 ήταν 4.045.327,31 δρχ.³⁸⁰, δηλ. το καθαρό περίσσευμα ήταν 405.810,21 δρχ.³⁸¹ Επίσης, για τη χρήση του έτους 1899 τα έσοδα ήταν 4.064.456,62 δρχ. και έξοδα από 1^η Σεπτεμβρίου 1899 ως 31 Οκτωβρίου 1900 ήταν 3.427.392,17 δρχ., δηλ. υπήρχε περίσσευμα.³⁸² Ο γενικός ισολογισμός της ληψοδοσίας του δημοσίου ταμείου την 31^η Αυγούστου 1899, δηλ. την ημέρα λήξης της χρήσης του έτους 1898, που είχε ανακοινωθεί και στα γαλλικά,³⁸³ αναδείκνυε στο ενεργητικό να είχε το ταμείο των τελωνείων του κρητικού κράτους 225.243 δρχ. σε μετρητά χρυσά, αργυρά, χάλκινα και νικέλεια νομίσματα. Από το ποσό αυτό ο νομός Ηρακλείου κατείχε 141.976 δρχ., ο νομός Ρεθύμνης 48.853 δρχ. και ο νομός Αγίου Νικολάου 34.413 δρχ.. Ακόμη, η άτοκη κατάθεση σε ανοικτό λογαριασμό εισπράξεων και πληρωμών του δημοσίου από την Τράπεζα Κρήτης ήταν 501.193 δρχ., οι καταθέσεις από τις προκαταβολές των ΜΕΔ στον Γεώργιο για τα έξοδα εγκατάστασής του ήταν 50.000 δρχ., οι χορηγήσεις από επιστροφή από το δημόσιο σε άπορους κατοίκους του Ηρακλείου για αγορά σιταριού και θείου ήταν 20.575 δρχ.. Οι πληρωμές από δυνάμει χρηματικά εντάλματα και διαταγές ήταν συνολικά 1.515.811 δρχ., δηλ. αναλυτικά σε λογαριασμό της ΑΔΔ ήταν 143.897 δρχ., σε λογαριασμό της ΑΔΕ ήταν 787.433 δρχ., σε λογαριασμό της ΑΔΣΔΑ ήταν 302.584 δρχ., σε λογαριασμό της ΑΔΔΕΘ ήταν 33.345 δρχ. και σε λογαριασμό της ΑΔΟ ήταν 248.550 δρχ.. Ακόμη, ο πρόσθετος φόρος 3% ήταν συνολικά 304.948 δρχ., δηλ. από άτοκη κατάθεση σε ανοικτό λογαριασμό από την Τράπεζα Κρήτης ήταν 280.010 δρχ., από το υπόλοιπο στα τελωνειακά ταμεία ήταν

³⁸⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 34, ο. π. Στοιχείον Β', σ.66,

³⁸¹ ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 34, ο.π., σ.61-66, 16 Φεβρουαρίου 1901. Υπογράφει ο Λογιστής ο επί της συγκεντρώσεως των γενικών αποτελεσμάτων του ελέγχου, Δ. Η. Ζαχαριάδης

³⁸² ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 34, ο. π. Περιληπτική Κατάστασις των εσόδων και των εξόδων από 1^η Σεπτεμβρίου 1899 ως 31 Οκτωβρίου 1900 Στοιχείον Β', σ.22,

³⁸³ ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 29, τεύχ.2, 14 Ιουλίου 1900, σ. 4-7.

11.574 δρχ. και από πληρωμές ήταν 13.362 δρχ. Το τελικό συνολικό ποσό του ενεργητικού ανέρχονταν σε 2.617.672 δρχ.³⁸⁴

Το παθητικό ήταν επίσης 2.617.672 δρχ. και συμπεριελάμβανε την προκαταβολή της Ιταλικής Κυβέρνησης 1.000.000 δρχ., της Ρώσικης Κυβέρνησης (σε λογαριασμό) 352.000 δρχ., της Γαλλικής Κυβέρνησης (σε λογαριασμό) 12.500 δρχ. και της Αγγλικής Κυβέρνησης (σε λογαριασμό) 12.500 δρχ. Τα μετρητά στο ταμείο τελωνείου Χανίων την 30^η Απριλίου 1899 ήταν 27.702 δρχ. Οι εισπράξεις των τελωνείων του νησιού από τη διαδοχική παράδοση των υπολοίπων από τα διάφορα τμήματα μέχρι την 31^η Αυγούστου 1899 ήταν 596.761 δρχ., οι πληρωμές, που είχαν γίνει από το Τελωνείο Χανίων από εισπράξεις της χρήσης του 1899 ήταν 24.936 δρχ. Οι χορηγήσεις από τα όσα είχαν επιστραφεί από τους απόρους κατοίκους του Ηρακλείου για αγορά σιταριού 1608 δρχ. και από αγορά θείου 6.570 δρχ., δηλ. συνολικά 8.179 δρχ. Ο πρόσθετος φόρος 3%, που εισπράχτηκε από τα τελωνεία ήταν 304.948 δρχ. Ακόμη, τα υπόλοιπα, που είχαν παραδοθεί από τις εισπράξεις των διαφόρων προσόδων ήταν: 217.072 δρχ. από το Διεθνές Τμήμα κατά την 22^α Μαΐου 1899, 2.689 δρχ. από το Ιταλικό Τμήμα κατά την 26^η Ιουνίου 1899, 8.293 δρχ. από το Γαλλικό Τμήμα κατά την 30^η Ιουνίου 1899, 13.838 δρχ. από το Ρώσικο Τμήμα κατά την 12^η Ιουλίου 1899, 5.845 δρχ. από το Αγγλικό Τμήμα κατά την 12^η Ιουλίου 1899 και 35.753 δρχ. από το Αγγλικό Τμήμα κατά την 12^η Ιουλίου 1899 από τα υπόλοιπα των παρακαταθηκών όλων των συγχωνεύσεων που είχαν γίνει από τις εισπράξεις από τα διάφορα έσοδα.

Ο ενιαύσιος ισολογισμός της ληψοδοσίας του δημοσίου ταμείου την 1^η Σεπτεμβρίου 1899 μέχρι την 31^η Αυγούστου 1900 παρουσιάζει το ποσό των 6.104.753 δρχ. για το ενεργητικό και το παθητικό. Συγκεκριμένα, το ταμείο των τελωνείων του κρητικού κράτους 175.289 δρχ. και τα μετρητά χρυσά, αργυρά, χάλκινα και νικέλεια νομίσματα των τελωνείων ήταν 14676 δρχ. Ακόμη, τα δαπανηθέντα από τις προκαταβολές των ΜΕΔ κατά τη χρήση του 1898 ήταν 675998 δρχ. και το υπόλοιπό τους ήταν 701.501 δρχ., τα έξοδα προϋπολογισμού χρήσης 1899 ήταν 356585 δρχ. Ακόμη, ο πρόσθετος φόρος 3% ήταν συνολικά 663870 δρχ., δηλ. από άτοκη κατάθεση σε ανοικτό λογαριασμό από την Τράπεζα Κρήτης ήταν 627859 δρχ., από το υπόλοιπο στα τελωνειακά ταμεία ήταν 36.010 δρχ. Τα καθυστερούμενα από τα βεβαιωθέντα τακτικά έσοδα ήταν 111.352 δρχ. και από τις παρακαταθήκες ήταν 30 δρχ. δηλ. 111382 δρχ. Ο λογαριασμός του ταμείου βοηθημάτων της Τράπεζα Κρήτης ήταν 627859 δρχ. και από τα Τελωνεία τα τακτοποιητέα εντάλματα ήταν

³⁸⁴ Βλ. ο. π. σ. 5. Ο Ισολογισμός υπογράφεται από τον Κ. Τσακωνόπουλο, που ήταν εκτάκτως διορισμένος στη θέση του Διευθ. του Γενικού Λογιστηρίου της Ελλάδας.

356585 δρχ., η Νομισματική διαφορά τελωνείου Ρεθύμνης 261 δρχ. και τα υπόλοιπα από τα υπόλοιπα της χρήσης του 1898 στο Ηράκλειο από τον ειδικό φόρο 5124 δρχ.³⁸⁵

Το παθητικό συμπεριελάμβανε την προκαταβολή της Ιταλικής Κυβέρνησης 1.000.000 δρχ., της Ρώσικης Κυβέρνησης (σε λογαριασμό) 352.500 δρχ., της Γαλλικής Κυβέρνησης (σε λογαριασμό) 12.500 δρχ. και της Αγγλικής Κυβέρνησης (σε λογαριασμό) 12.500 δρχ. Οι εισπράξεις των εσόδων προϋπολογισμού χρήσης 1899 ήταν 3195294 δρχ. και του προϋπολογισμού χρήσης 1899 από τα υπόλοιπα της προκαταβολής των ΜΕΔ 701501 δρχ. Τα καθυστερούμενα από τα βεβαιωθέντα τακτικά έσοδα ήταν 111.352 δρχ. και από τις παρακαταθήκες ήταν 30 δρχ. δηλ. 111382 δρχ. Τα γραμμάτια συμψηφισμού 7.792 δρχ., οι κοινές παρακαταθήκες 33732 δρχ., οι αυτούσιες παρακαταθήκες 1625 δρχ., το ταμείο βοηθημάτων 12.055 δρχ. Ακόμη, ο πρόσθετος φόρος 3% ήταν συνολικά 663870 δρχ.³⁸⁶

Ο γενικός ισολογισμός της ληψοδοσίας του δημοσίου ταμείου την 31^η Οκτωβρίου 1900 παρουσίαζε το ποσό των 7838625 δρχ. για το ενεργητικό και το παθητικό.³⁸⁷ Ο γενικός ισολογισμός της ληψοδοσίας του δημοσίου ταμείου την 31^η Δεκεμβρίου 1900 παρουσίαζε το ποσό των 9.364.788 δρχ. στο ενεργητικό και το παθητικό της.³⁸⁸ Ο γενικός ισολογισμός της ληψοδοσίας του δημοσίου ταμείου την 31^η Ιανουαρίου 1901 παρουσίαζε το ποσό των 11247838 δρχ. στο ενεργητικό και το παθητικό της.³⁸⁹

Το ισοζύγιο των μερίδων του Καθολικού της διαχείρισης του οικονομικού έτους 1899 ήταν 23.749.694 δρχ. για τις χρεώσεις και τις πιστώσεις.³⁹⁰ Το ισοζύγιο των μερίδων του Καθολικού της διαχείρισης του οικονομικού έτους 1900 ήταν για τις χρεώσεις και τις πιστώσεις 21.6686.63δρχ.³⁹¹ Το ισοζύγιο των μερίδων του Καθολικού της διαχείρισης του οικονομικού έτους από 1^η Σεπτεμβρίου 1899 ως 31^η Αυγούστου 1900 ήταν για τις χρεώσεις και τις πιστώσεις 23.749.694 δρχ.³⁹²

³⁸⁵ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 59, τεύχ 2, 23 Δεκεμβρίου 1900, σ. 4-5. Ο Ισολογισμός αυτός χαρακτηρίζεται ' ενιαύσιος' και τον υπογράφει ο Κ. Φ. Τσακωνόπουλος.

³⁸⁶ Βλ. ο. π. σ. 5. Ο Ισολογισμός υπογράφεται από τον Κ. Τσακωνόπουλο, που ήταν εκτάκτως διορισμένος στη θέση του Διευθ. του Γενικού Λογιστηρίου της Ελλάδας.

³⁸⁷ Βλ. ο. π. σ.13, 28 Σεπτεμβρίου 1900. Ο Ισολογισμός υπογράφεται από τον Κ. Φ. Τσακωνόπουλο

³⁸⁸ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 16, τεύχ.2, 17 Μαρτίου 1901, που υπογράφεται από τον Τσακωνόπουλο και τον λογιστή Ζαχαριάδη.

³⁸⁹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, τεύχ 1, 15 Απριλίου 1901, ισολογισμός της γενικής ληψοδοσίας του δημοσίου ταμείου την 31^η Ιανουαρίου 1901.

³⁹⁰ Βλ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 59, ο. π. σ.2

³⁹¹ Βλ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 59, ο. π. σ.9, 28 Νοεμβρίου 1900 υπογράφει ο Κ. Τσακωνόπουλος

³⁹² Βλ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 59, ο. π. σ.9, 28 Νοεμβρίου 1900 υπογράφει ο Κ. Τσακωνόπουλος

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Συγκριτικά παρουσιάζονταν τα έξοδα από την 1^η Σεπτεμβρίου 1899 ως 31 Οκτωβρίου 1900.³⁹³ Το 1899 για την ΑΔΔ τα έξοδα ήταν 121550 δρχ., ενώ το 1900 ήταν 96082 δρχ. Το 1899 για την ΑΔΕ τα έξοδα ήταν 205160 δρχ., ενώ το 1900 ήταν 53005 δρχ. Το 1899 για την ΑΔΣΔΑ τα έξοδα ήταν 230373 δρχ., ενώ το 1900 ήταν 201089 δρχ. Το 1899 για την ΑΔΔΕΘ τα έξοδα ήταν 152211 δρχ., ενώ το 1900 ήταν 69780 δρχ. Το 1899 για την ΑΔΟ τα έξοδα ήταν 169724 δρχ., ενώ το 1900 ήταν 58097 δρχ.

Συγκριτική ήταν η παρουσίαση των εσόδων και των εξόδων της χρήσης του 1900 με αυτή του 1899 από την 1^η Σεπτεμβρίου ως 31^η Δεκεμβρίου 1900. Το 1900 για την ΑΔΔ τα έξοδα για το τέλος του Οκτωβρίου του 1900 και μέσα στους μήνες Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 1900 ήταν 186634 δρχ., ενώ υπολείπονταν να πληρωθούν κατά την 31^η Ιανουαρίου 1900 79522 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΕ τα έξοδα ήταν για το τέλος του Οκτωβρίου του 1900 και μέσα στους μήνες Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 1900 ήταν 121715 δρχ., ενώ υπολείπονταν να πληρωθούν κατά την 31^η Ιανουαρίου 63913 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΣΔΑ τα έξοδα ήταν για το τέλος του Οκτωβρίου του 1900 και μέσα στους μήνες Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 1900 ήταν 386477 δρχ., ενώ υπολείπονταν να πληρωθούν κατά την 31^η Ιανουαρίου 1900 οι 176879 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΔΕΘ τα έξοδα ήταν για το τέλος του Οκτωβρίου του 1900 και μέσα στους μήνες Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 1900 ήταν 141545 δρχ., ενώ υπολείπονταν να πληρωθούν κατά την 31^η Ιανουαρίου 1900 οι 81908 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΟ τα έξοδα ήταν για το τέλος του Οκτωβρίου του 1900 και μέσα στους μήνες Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 1900 ήταν 213986 δρχ., ενώ υπολείπονταν να πληρωθούν κατά την 31^η Ιανουαρίου 1900 οι 136992 δρχ. Συνολικά το ποσό των πιστώσεων του 1899 ήταν 1758039 δρχ., ενώ τα συνολικά έξοδα ως το τέλος του Οκτωβρίου του 1900 και μέσα

³⁹³ ΕΕΚΠ, αριθ. .φ. 34, ο. π. Προσωρινή κατάσταση των εξόδων 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1899 ως 31ης Οκτωβρίου 1900. Στοιχείον Δ', σ. 24-28.

στους μήνες Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 1900 ήταν 1050360 δρχ., και το υπόλοιπο ποσό, που υπολείπονταν κατά την 31^η Ιανουαρίου 1900 ήταν 539216 δρχ.³⁹⁴

Επίσης, συγκριτική ήταν η παρουσίαση των εσόδων και των εξόδων της χρήσης του 1900 με αυτή του 1899 από την 1^η Σεπτεμβρίου ως 31^η Ιανουαρίου 1901. Το 1900 για την ΑΔΔ τα έξοδα για το τέλος του Δεκεμβρίου του 1900 και τα μέσα του μήνα Ιανουαρίου ήταν 212348 δρχ., ενώ για το 1901 υπολείπονταν 105236 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΕ τα έξοδα ήταν 155234 δρχ., ενώ το 1901 υπολείπονταν 97432 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΣΔΑ τα έξοδα ήταν 397237 δρχ., ενώ το 1901 υπολείπονταν 185057 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΔΕΘ τα έξοδα ήταν 193442 δρχ., ενώ το 1901 υπολείπονταν 133804 δρχ. Το 1900 για την ΑΔΟ τα έξοδα ήταν 1107891 δρχ., ενώ το 1901 υπολείπονταν 1009141δρχ. Στα παραπάνω θα ήταν χρήσιμο να προστεθούν και οι πιστώσεις ίσες με τα πέντε δωδεκατημόρια των πιστώσεων, που είχαν χορηγηθεί από τον ψηφισμένο προϋπολογισμό της χρήσης του 1899. Για την ΑΔΔ ήταν 303875 δρχ., για την ΑΔΕ ήταν 512.900δρχ., για την ΑΔΣΔΑ ήταν 575933 δρχ., για την ΑΔΔΕΘ ήταν 380529 δρχ. και για την ΑΔΟ ήταν 424311 δρχ.

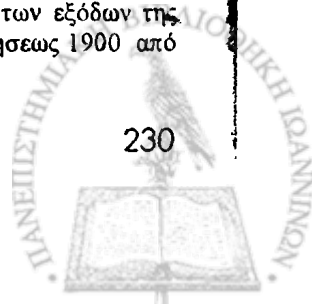
Συνολικά το ποσό των πιστώσεων του 1899 ήταν 2197549 δρχ., ενώ τα συνολικά έξοδα για το τέλος του Δεκεμβρίου του 1900 και τα μέσα του μήνα Ιανουαρίου ήταν 2066154 δρχ. αι το υπόλοιπο ποσό, που υπολείπονταν κατά την 31^η Ιανουαρίου 1901 ήταν 1530672 δρχ.³⁹⁵

Η γενική Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Μαρτίου 1901 είναι ενδεικτική του ενεργητικού και του παθητικού του κράτους, αφού ισοσκελιζονταν με το ποσό των 8195584 δρχ.³⁹⁶ Τα έσοδα: από τους συνολικούς φόρους μέχρι το τέλος του Δεκεμβρίου του 1900 ήταν 1868257 δρχ., από τα προϋπολογισθέντα ήταν 6471860 δρχ. , από τα εντός του Ιανουαρίου του 1901 ήταν 371888 δρχ. Τα εισπραχθέντα μέχρι το τέλος του Δεκεμβρίου του 1900 ήταν 1731181 δρχ., από τα εντός του Ιανουαρίου του 1901 ήταν 191134 δρχ. Τα καθυστερούντα ποσά κατά την 31^η Ιανουαρίου 1901 ήταν 317830 δρχ. Οι εισπράξεις χρήσης 1899 από 1^η Σεπτεμβρίου ως την 31^η Ιανουαρίου 1901 ήταν 317830 δρχ. Οι διαφορές κατά την χρήση του 1900 ήταν επιπλέον 768585 δρχ. και λιγότερες 228202 δρχ., δηλ. 540379δρχ. ήταν η καθαρή επιπλέον διαφορά. Το κράτος, επομένως είχε κέρδη.

³⁹⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 34, ο. π., σ. 69-72, Στοιχείον Δ'. Υπογράφεται από τον λογιστή Ζαχαριάδη.

³⁹⁵ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, τεύχ 1, 15 Απριλίου 1901, Προσωρινή κατάστασις των εσόδων και των εξόδων της χρήσης του 1900 εν συγκρίσει προς τα έσοδα της χρήσεως 1899 και των εξόδων της αυτής χρήσεως 1900 από την 1^η Σεπτεμβρίου ως 31^η Ιανουαρίου 1901, 4 Απριλίου 1901, σ. 96-101.

³⁹⁶ Βλ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, Γενική Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Μαρτίου 1901, σ.101.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Στην Κρήτη από το 1898 ως και το 1900 κυκλοφορούσαν πολλά και διαφορετικά νομίσματα, όπως Αυστριακά, Βενετσιάνικα, Ισπανικά τάλιρα και βέβαια όλα τα Τούρκικα. Όμως, επειδή είχε δημιουργηθεί σύγχυση στην αγορά και παρατηρούνταν δυσκολίες στις συναλλαγές και τις δοσοληψίες (αποφεύγονταν οι διακανονισμοί ή οι συναλλαγές με τα τρυπημένα αργυρά νομίσματα), κρίθηκε αναγκαία η κοπή νομισμάτων από την Κρητική Πολιτεία και συγκεκριμένα από την Τράπεζα Κρήτης με τις προδιαγραφές της Λατινικής Νομισματικής Ένωσης, όπως συνέβαινε και με τα ελληνικά νομίσματα.

Για το μεταβατικό νομισματικό σύστημα η κρητική κυβέρνηση μερίμνησε, ώστε η είσπραξη των φόρων και όλων των δημοσίων προσόδων να γίνεται σε δρχ. ισοδύναμες για τα χρυσά φράγκα. Η κυκλοφορία των ξένων αργυρών και κερματικών νομισμάτων γίνονταν αποδεκτά σε κάθε συναλλαγή με το δημόσιο.³⁹⁷ Έτσι, εκδόθηκε και επίσημη κοινοποίηση για τις ισοτιμίες των νομισμάτων με την διευκρίνιση ότι θα γίνονταν αποδεκτές από τα δημόσια ταμεία και θα ίσχυαν ως την κυκλοφορία των νέων Κρητικών χρημάτων, χάλκινων και νικέλειων.³⁹⁸ Συγκεκριμένα, η τιμή του αργυρού μετζιτιέ³⁹⁹ κανονίστηκε στις 4,20 δραχμές, ενώ τα άλλα ξένα αργυρά νομίσματα, που χρησιμοποιούνταν, γίνονταν δεκτά με βάση την αξία τους σε χρυσό, όπου το χρυσό φράγκο διατιμήθηκε σε 1,05 αργυρού. Το εικοσόφραγκο αντιστοιχούσε σε 20 δρχ., η λίρα Αγγλίας σε 25 δρχ. και η λίρα Τουρκίας σε 22,70 δρχ.⁴⁰⁰ Όσο για τα χάλκινα νομίσματα θα μπορούσαν να γίνονται δεκτά από τα δημόσια Ταμεία μόνο ως συμπληρωματικά των κατώτερων σε αξία αργυρών κερμάτων, που χρησιμοποιούνταν, δηλαδή μέχρι 0,15 για κάθε πληρωμή. Η μία δραχμή αντιστοιχούσε σε 4 ½ γρόσια.⁴⁰¹

³⁹⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 78, 10 Σεπτεμβρίου 1900, αριθ. νόμου 71, Διάταγμα περί μεταβατικού νομισματικού συστήματος, άρθρ. 1-2, σ. 1,

³⁹⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 77, 22 Νοεμβρίου 1900 την Κοινοποίηση με αριθ. Πρωτ. 8054/αριθ. Διεκπ. 4672, 18 Σεπτεμβρίου 1900, σ. 1, που υπογράφεται από τον Σύμβουλο των Οικονομικών Κ. Φούμη.

³⁹⁹ Το μετζιτιέ κόπηκε και κυκλοφόρησε για πρώτη φορά από τον σουλτάνο Αβδούλ Μετζίτ (1839-1861). Το αργυρό μετζιτιέ αντιστοιχούσε σε 20 γρόσια ή 4,45 χρυσά φράγκα ή 67,75 δρχ..

⁴⁰⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 78, ο. π., άρθρ. 3

⁴⁰¹ Βλ. ο.π. άρθρα 4-6.

Η ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ

Το 1900 αποφασίστηκε ότι το νόμισμα της Κρητικής Πολιτείας θα ήταν η δραχμή, που θα υποδιαιρείται σε εκατό ίσα μέρη ή λεπτά και ότι αποκλειστικό προνόμιο του κρητικού κράτους θα ήταν η κοπή νομισμάτων.⁴⁰² Συγκεκριμένα, τα χρυσά ήταν των είκοσι και των δέκα δραχμών, τα αργυρά των πέντε, των δύο και της μιας δραχμής και των πενήντα λεπτών. Τα νικέλεια, που ήταν μείγμα νικελίου κατά 25% και χαλκού κατά 75%, ήταν των είκοσι, δέκα και πέντε λεπτών, ενώ τα χάλκινα, που ήταν μείγμα χαλκού κατά 95%, κασσίτερου κατά 4% και ψευδάργυρου κατά 1%, ήταν των δύο λεπτών και του ενός λεπτού.⁴⁰³ Η διάμετρος τους ήταν εικοσιένα χιλιοστά για τα χρυσά των είκοσι δραχμών, που ζύγιζαν 6,451 γραμμάρια, δεκαεννιά χιλιοστά για τα χρυσά των δέκα δραχμών, που ζύγιζαν 3,225 γραμμάρια, τριάντα επτά χιλιοστά για τα αργυρά των πέντε δραχμών, που ζύγιζαν εικοσιπέντε γραμμάρια, είκοσι επτά χιλιοστά διάμετρο για τα αργυρά των δύο δραχμών, που ζύγιζαν δέκα γραμμάρια, είκοσι τρία χιλιοστά για τα αργυρά της μιας δραχμής και δεκαοχτώ χιλιοστά για τα πενήντα λεπτά, που ζύγιζαν δυόμισι γραμμάρια. Ακόμη, τα νικέλεια των είκοσι λεπτών είχαν διάμετρο εικοσιένα χιλιοστά και ζύγιζαν τέσσερα γραμμάρια, τα νικέλεια των δέκα λεπτών είχαν διάμετρο δεκαεννιά χιλιοστά και βάρος τρία γραμμάρια, τα νικέλεια των πέντε λεπτών είχαν διάμετρο δεκαεπτά χιλιοστά και ζύγιζαν δύο γραμμάρια. Τα χάλκινα των δύο λεπτών είχαν διάμετρο είκοσι χιλιοστά και ζύγιζαν δύο γραμμάρια και το χάλκινο λεπτό είχε διάμετρο δεκαπέντε χιλιοστά και ζύγιζε ένα γραμμάριο.⁴⁰⁴

Τα νομίσματα, που επιμελήθηκε ο χαρακτήρας Α. Βορρέλ κόπηκαν σε νομισματοκοπείο του Παρισιού λόγω έλλειψης Κρητικού νομισματοκοπείου, διευκρίνιση που επισημαίνεται και στο ανάλογο διάταγμα ώστε η κοπή νομισμάτων να γίνεται στο εξωτερικό μετά από συμφωνία διακανονισμού για τα έξοδα δαπάνης.

Για το έτος 1900 κόπηκαν έξι αργυρές δραχμές και τρεις χάλκινες και νικέλειες για κάθε κάτοικο του νησιού. Όσο για τα χρυσά νομίσματα ξένων χωρών γίνονταν αποδεκτά αρχικά με

⁴⁰² Βλ. στην ΕΕΚΠ, αριθ. φ.19, σ. 7, 20 Απριλίου 1900, αριθ. νόμου 157 Διάταγμα περί νομισματικού συστήματος, 17 Απριλίου 1900, σ. 6-7, άρθρα 1-2.

⁴⁰³ Για την αναλογία του κράματος των μετάλλων, που χρησιμοποιούνταν βλ. ΕΕΚΠ αριθ.φ.19, ο.π., άρθρο 4, πίν.2.

⁴⁰⁴ Βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρο 4

οριζόμενη αντιστοιχία, ενώ η τάση ήταν να εξομοιωθούν.⁴⁰⁵ Τα χρέη, που ήταν σε γρόσια, μεταφέρθηκαν σε νέα ποσά και ορίστηκε η αντιστοιχία της μιας δραχμής για το νομό Χανίων και Σφακίων να είναι στα 5 και 10/40 γρόσια, ενώ για τους άλλους νομούς στα 5 και 14/40 γρόσια.

Τα χρυσά, τα αργυρά, τα νικέλεια και τα χάλκινα νομίσματα γίνονταν αποδεκτά από τα δημόσια ταμεία και τους ιδιώτες, με την επισήμανση ότι δεν θα αποδέχονταν τα αργυρά οι ιδιώτες αν ήταν είχε μειωθεί το βάρος τους λόγω της τριβής, της φθοράς ή αν το έμβλημα είχε χαθεί. Η αντικατάσταση – ανταλλαγή τους γινόταν από τα δημόσια ταμεία.

Το 1901 κυκλοφορούν τα νομίσματα της δραχμής και μάλιστα το ένα και τα δύο λεπτά ήταν ακριβώς τα ίδια, ενώ αντί για τα πέντε λεπτά κυκλοφόρησε το νόμισμα των πενήντα λεπτών, που ήταν αργυρό και είχε βάρος δυόμιση γραμμαρίων και διάμετρο δεκαπέντε χιλιοστά. Αργυρά νομίσματα, δείγμα της οικονομικής ευρωστίας, κυκλοφορούν στην αξία της μιας δραχμής, των δύο και των πέντε δραχμών, που ζύγιζαν αντίστοιχα πέντε, δέκα και εικοσιπέντε γραμμάρια.⁴⁰⁶ Με διάταγμα και εγκύκλιο του Συμβούλου των Οικονομικών,⁴⁰⁷ από 15 Φεβρουαρίου 1901 δεν γίνονταν δεκτά σε πληρωμές δημοσίων ταμείων, τελωνείων, υποτελωνείων, τελωνοσταθμαρχείων και των γραμμ. των ταχυδρομείων, αλλά ούτε και στην έκδοση ταχ. επιταγών τα δίφραγκα, μονόφραγκα, εικοσάλεπτα και τα κέρματα Μετσητιέδων, δηλ. γρόσια, δίγροσα, τέταρτα και τα μισά τους, εκτός από τους αργυρούς μετσητιέδες, ο οποίοι γίνονταν αποδεκτοί στα δημόσια ταμεία και στις δοσοληψίες των ιδιωτών στην προκαθορισμένη τιμή των 4 ^{20/00} και των ξένων αργυρών νομισμάτων των δραχμών της Λατινικής Ένωσης, που θα κυκλοφορούσαν στην καθορισμένης της σε χρυσό αξίας τους, δηλ. του διατιμημένου χρυσού φράγκου σε 1,05 αργυρού, δηλ. προς δρχ. 4 ^{75/00} σε χρυσό. Ακόμη, τα χρέη των πολιτών καθώς και οι διατιμήσεις ανάγονταν στα νέα νομίσματα. Ορίστηκε αντί της μιας δραχμής 5 ^{10/40} γρόσια για τους νομούς Χανίων και Σφακίων και 5 ^{14/40} για τους νομούς Ηρακλείου και Ρεθύμνου.

⁴⁰⁵ Βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρο 14. Για τις είκοσι ή δέκα δραχμές ή φράγκα των κρατών της Λατινικής Ένωσης ορίζεται ισοτιμία. Όσο για τα άλλα ξένα νομίσματα καθορίστηκαν τα εξής : Τα 8 Αυστριακά φιορίνια αντιστοιχούσαν σε 20 δρχ. και τα 4 σε 10 δρχ., οι 20 Ισπανικές πεσέτες σε 20 δρχ. και οι 10 σε 10 δρχ., τα φράγκα Μονακό σε 20 δρχ., τα 20 Ρουμάνικα λέϋ σε 20δρχ., τα 8 Ρώσικα ρούβλια σε 20δρχ., τα 20 Σερβικά δηνάρια σε 20 δρχ., τα 20 φράγκα Τύνιδος σε 20 δρχ..

⁴⁰⁶ Γ. Στρατουδάκης, Τα Ελληνικά Νομίσματα 1828-2004, Αθήνα 2005, σ.136-137 και 164

⁴⁰⁷ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 24 Ιανουαρίου 1901, Εγκύκλιος περί της εν μέρει εφαρμογής του δια του υπ' αριθ. 157 νόμου καθιερωμένου νομισματικού συστήματος, αριθ. Πρωτ. 263, 29 Ιανουαρίου 1901, σ.27-28

ΤΑ ΤΡΑΠΕΖΟΓΡΑΜΜΑΤΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Το 1899 είναι η χρονιά που η Τράπεζα Κρήτης ιδρύεται από ομάδα Τραπεζιτών με πρωτοβουλία του διοικητού της Εθνικής Τράπεζας, με σκοπό να βοηθήσει στην οικονομική ανόρθωση της Κρήτης κι ενώ πριν έχει συγχωνευτεί η Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας με την Εθνική Τράπεζα. Η Τράπεζα Κρήτης κάλυπτε τις οκτώ χιλιάδες μετοχές της από την Εθνική Τράπεζα, δηλαδή ένα εκατομμύριο φράγκα από το συνολικό κεφάλαιο των δέκα εκατομμυρίων φράγκων. Η Τράπεζα Κρήτης είχε το προνόμιο της έκδοσης τραπεζογραμμάτων.⁴⁰⁸ Αυτό το γεγονός που διατήρησε ως το 1919, όπου και συγχωνεύτηκε στην Εθνική Τράπεζα με το Βασιλικό Διάταγμα της 22ας Ιουνίου 1919. Τα τραπεζογραμμάτια της Κρητικής Πολιτείας, που εκδόθηκαν, ήταν των εικοσιπέντε και των εκατό δραχμών. Τα τραπεζογραμμάτια στο μέσο τους είχαν με τη σειρά τα εξής: Τράπεζα Κρήτης - Δραχμαί εικοσιπέντε ή εκατό - Πληρωτέα επί τη εμφανίσει - Χρονολογία και τόπος έκδοσης- Οι υπογραφές με την σειρά του Επιτρόπου του Ηγεμόνα, του Διοικητή και του Ταμιά. Στο πάνω μέρος του κειμένου αυτού υπήρχε κατά μήκος η σφραγίδα της Κρητικής Πολιτείας, ενώ δεξιά ήταν η προτομή του Γεωργίου και αριστερά η απεικόνιση του Μίνωα κατά την αρχαία παράσταση για το χαρτονόμισμα των εικοσιπέντε δραχμών, ενώ για αυτό των εκατό υπήρχε η εικόνα του Δία. Οι παραστάσεις αυτές ήταν η καθεμία σε κυκλικό πλαίσιο. Κατά πλάτος του χαρτονομίσματος υπήρχε κεφαλαίο αλφαβητικό γράμμα, που έδειχνε την τάξη έκδοσης, καθώς και ένα μικρό γράμμα, που σήμαινε την σειρά έκδοσης.⁴⁰⁹ Στις τέσσερις γωνίες ετίθεντο διαγώνια ο αριθμός της αξίας του τραπεζογραμματίου, οποίος υπήρχε και στα 2/3 του πλάτους του τραπεζογραμματίου με υδάτινη εκτύπωση ή με χρώμα. Στο πίσω μέρος υπήρχε στις τέσσερις γωνίες ο αριθμός της αξίας του τραπεζογραμματίου, στη μέση ήταν σε πλαίσιο κυκλική παράσταση του κρητικού λαβύρινθου και περιμετρικά υπήρχαν οι λέξεις: «Banque de Crete Drachmes vingt cinq». Οι δύο όψεις ήταν περίτεχνα διακοσμημένες με διάφορα κοσμήματα.⁴¹⁰ Το τραπεζογραμμάτιο των εικοσιπέντε δραχμών είχε σχήμα ορθογώνιο δεκαέξι εκατοστών στο μήκος και δέκα εκατοστών στο πλάτος, Το

⁴⁰⁸ Για το προνόμιο αυτό βλ. στην ΕΕΚΠ, αριθ.φ.37, 12 Μαΐου 1899, σ. 1, το άρθρο 5 της Σύμβασης της Τραπεζής Κρήτης.

⁴⁰⁹ Κάθε σειρά περιείχε 10.000 τραπεζογραμμάτια.

⁴¹⁰ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 4, 14 φεβρουαρίου 1900, αρθμ. Νόμου 124 Διάταγμα περί του τύπου, της εκδόσεως, της ανταλλαγής και εξαφανίσεως των Τραπεζογραμμάτων της Τραπεζής Κρήτης, 11 Φεβρουαρίου 1900, σ.5-6, άρθρα 1-3.

χρώμα ήταν πράσινο, ροζ και γκρίζο.⁴¹¹ Το δεύτερο τραπεζογραμμάτιο των εκατό δραχμών ήταν ορθογώνιο με διαστάσεις δεκαοκτώ εκατοστών μήκους και δώδεκα εκατοστών πλάτους. Το χρώμα ήταν μπροστά πράσινο και πορτοκαλί και πίσω θαλασσί.⁴¹² Τα χρώματα και τα μεγέθη των αριθμών και των κοσμημάτων ποίκιλλαν για να αποφεύγονται οι παραχαράξεις, όμως τα πάντα γίνονταν με την φροντίδα της Τραπέζης Κρήτης και την άδεια της Κυβέρνησης και αφού πριν υπήρξε δημοσίευση στην ΕΕΚΠ.

Η Τράπεζα Κρήτης είχε την υποχρέωση να υποβάλλει για έγκριση στην Κρητική Κυβέρνηση το διορισμό του εκπροσώπου της, που θα παρίστατο στην εκτύπωση και την βεβαίωση της αποστολής των τραπεζογραμμάτων, καθώς και στην διαφύλαξη των πλακών χάραξής τους. Όταν η τράπεζα παραλάμβανε τα τραπεζογραμμάτια απέστελνε βεβαίωση με πρωτόκολλο, που συντάσσονταν σε δύο αντίτυπα και υπογράφονταν από τον Διοικητή της Τράπεζας, του Ταμία, που έκανε την παραλαβή και από τον Επίτροπο του Ηγεμόνα, ο οποίος τα διαβίβαζε στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών. Τονίζεται ότι όλα τα έγγραφα, που συνόδευαν τα αποστέλλόμενα τραπεζογραμμάτια περιέγραφαν το ποσό, το είδος και την σειρά των γραμμάτων και φυλάσσονταν από την Τράπεζα στο αρχείο της. Όσα τραπεζογραμμάτια δεν είχαν υπογραφεί από τον Σύμβουλο δεν είχαν καμιά αξία και φυλάσσονταν από την τράπεζα με φροντίδα και ευθύνη του Διοικητή. Μόνο με απόφαση του Διοικητή το Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας όριζε το ποσό που θα έπρεπε να κυκλοφορήσει, το είδος, την έκδοση και τη σειρά των τραπεζογραμμάτων, την οποία και δημοσίευε στην ΕΕΚΠ. Όσα χαρτονομίσματα θα κυκλοφορούσαν τελειοποιούνταν με υπογραφές και ημερομηνία και εισάγονταν στο ταμείο από όπου θα έπρεπε να δοθούν στην αγορά.

Τα φθαρμένα ή πεπαλαιωμένα χρήματα ανταλλάσσονταν από καινούργια ανέξοδα. Στα παλαιά ακυρώνονταν με την σφραγίδα, που έφερε την λέξη «Άκυρον» και επικολλούνταν χωριστά κατά είδος ανά δέκα ακέραια και έτσι συνενώνονταν εκατό ακέραια τραπεζογραμμάτια. Αυτά καταστρέφονταν με φωτιά μπροστά στον Διοικητή, το Γενικό Συμβούλιο της Τράπεζας και τον Επίτροπο του Ηγεμόνα, αφού εξετάζονταν τα ποσά και η γνησιότητά τους και αφού συντάσσονταν λεπτομερές πρακτικό, το οποίο και διαβιβάζονταν στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών. Όμως, είχε παρατηρηθεί ότι κυκλοφορούσαν στο νησί και πλαστά νομίσματα. Αναφέρεται κατάσχεση κίβδηλων τετάρτων των αργυρών

⁴¹¹ Α. Ταρασουλέας, Χαρτονομίσματα Ελλάδας - Κύπρου, Αθήνα 1997 (τρίγλωσση έκδοση της Ιονικής Τράπεζας στα ελληνικά, αγγλικά και γερμανικά) σ.151-153 και 189. Το τραπεζογραμμάτιο των εικοσιπέντε δραχμών κυκλοφόρησε: 2.1.1909, 12.8.1910, 9/1910, 3.9.1911, 7.9.1911, 26.9.1912, 8.1.1914, 23.3.1915, 26.3.1915 και 26.9.1915

⁴¹² Βλ. ο.π. Το τραπεζογραμμάτιο των εκατό δραχμών κυκλοφόρησε τις εξής ημερομηνίες: 2.1.1900, 25.1.1901, 26.3.1915, 9.9.1916 και 3.1.1917.

μετζιτιγιέ και ζητιέται η συνδρομή των πολιτών για την ανακάλυψη των κιβδηλοποιών, που δημιουργούσαν προβλήματα στην αγορά.⁴¹³ Η άρση της κυκλοφορίας των τραπεζογραμμάτων δημοσιεύονταν στην ΕΕΕΚΠ. Ο τύπος εισαγωγής κάθε νέας έκδοσης κυκλοφορίας των τραπεζογραμμάτων δημοσιεύονταν δέκα μέρες πριν στην ΕΕΚΠ.⁴¹⁴

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι εκδόθηκε ψήφισμα την 1 Σεπτεμβρίου 1905 από την Επαναστατική Συνέλευση του Εθνικού Αγώνα για την Ένωση της Κρήτης για Πατριωτικό Δάνειο εκατό χιλιάδων χρυσών δραχμών σε γραμμάτια των πέντε δραχμών, απλά, πενταπλά για τις ανάγκες το αγώνα. Τα ομόλογα, που κάλυπταν έκτακτες δανειακές ανάγκες στην αγορά, ήταν των πέντε και των δέκα γραμματίων, που εκδόθηκαν το 1905 και έφεραν στην πρόσθια όψη αριστερά κολώνα, όπου γράφονταν οι χρονολογίες των εθνικών αγώνων της Κρήτης και στην οπίσθια όψη αναφερόταν ότι ήταν «ΠΑΤΡΙΩΤΙΚΟΝ ΔΑΝΕΙΟΝ» για την τον αγώνα της ένωσης με την Ελλάδα, όπως εξέδωσε η Επαναστατική Συνέλευση στη Θέρισο την 1 Σεπτεμβρίου 1905. Τα ομόλογα ήταν ορθογώνια μήκους εκατόν πενήντα χιλιοστών και πλάτους εκατό χιλιοστών. Το χρώμα μπροστά ήταν θαλασσί, γκρίζο, λευκό, ενώ πίσω ήταν λευκό με καφέ γράμματα.⁴¹⁵

Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΚΡΗΤΗΣ

Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος⁴¹⁶ κατόπιν εντολής του Διοικητή της στις 19 Φεβρουαρίου 1899⁴¹⁷ και με εκπρόσωπό της Γενικό Διευθυντή του Λογιστηρίου Ι. Σακελλαρίου, μετά από σύμβαση που υπέγραψε με την Κρητική κυβέρνηση, που αντιπροσωπεύονταν από τον Σύμβουλο των Οικονομικών Κ. Φούμη, ανέλαβε την υποχρέωση να ιδρύσει στην Κρήτη Τράπεζα με την επωνυμία «Τράπεζα Κρήτης» ως ανώνυμη εταιρεία.⁴¹⁸ Στο πρακτικό, που έγινε, επισημάνθηκαν οι όροι της σύμβασης και τονίστηκε ότι το ποσό των μετοχών για εγγραφή των ημεδαπών στην Κρήτη θα καθοριζόταν μετά από

⁴¹³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 61, 21 Ιουλίου 1899, Κοινοποίησης, αριθ. Πρωτ. 477, αριθ. Διεκπ. 406, 21 Ιουλίου 1899, σ. 4.

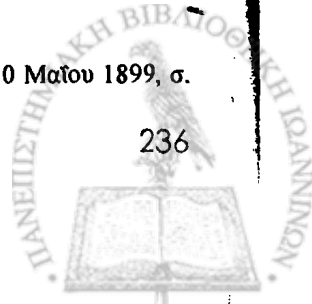
⁴¹⁴ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 4, ο.π., άρθρα 6-12.

⁴¹⁵ Βλ. Α. Ταρασουλέας, ο.π., σ. 154

⁴¹⁶ Για την ίδρυση Κρατικής Τράπεζας στην Ελλάδα, πρέπει να επισημανθεί ότι ήταν απαίτηση των Ελλήνων και ξένων τραπεζιτών, οι οποίοι αιτούνταν την δημιουργία της για να γίνονται σε αυτή οι συγκέντρωση των πιστωτών του κράτος, η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους και η είσπραξη όλων των κρατικών εσόδων. Αν προστεθεί ότι ελληνικές κυβερνήσεις εξαρτώνταν από την καλή διάθεση των τραπεζιτών κατανοεί κανείς τη δύσκολη θέση της Ελλάδας την εποχή Τρικούπη και Δεληγιάννη, οι οποίοι είχαν να αντιμετωπίσουν και το συνεχώς αυξανόμενο χρέος του ελληνικού κράτους, που ήδη είχε ανέλθει στα 66 εκατομμύρια δρχ. από 30 το 1884 και 61 το 1885.

⁴¹⁷ Εντολή του Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας με αριθ. 2233 από 19 Φεβρουαρίου 1899.

⁴¹⁸ Βλ. ΕΕΚΠ αριθ. φ. 37/12 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί συστάσεως «Τραπεζής Κρήτης», 10 Μαΐου 1899, σ.

συνεννόηση της Εθνικής Τράπεζας και των αντιπροσώπων ιδρυτών της με την Κυβέρνηση και ότι αν οι Μεγάλες Δυνάμεις εγγυηθούν το δάνειο των πέντε εκατομμυρίων η Τράπεζα θα ⁴¹⁹αναλάμβανε να χορηγήσει μέχρι ένα εκατομμύριο φράγκα ως μετοχικό κεφάλαιο της νεοϊδρυθείσας τράπεζας.⁴²⁰

Η Τράπεζα Κρήτης πράγματι ιδρύεται στις 10 Μαΐου 1899 με έδρα της τα Χανιά και υποκαταστήματα στο Ηράκλειο και το Ρέθυμνο. Λίγο αργότερα προέβη στην ίδρυση και άλλων υποκαταστημάτων στον χώρο του νησιού καθώς και στο εξωτερικό.⁴²¹ Ο χρόνος διάρκειά της⁴²² θα ήταν τριάντα χρόνια από την επικύρωση του καταστατικού της. Με τη σύμβαση, που έγινε, η Τράπεζα Κρήτης υπαγόταν στα Κρητικά δικαστήρια ακόμα και οι ιδρυτές και οι μέτοχοί της, ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους.

Το κεφάλαιο της Εθνικής Τράπεζας⁴²³ προς την Τράπεζα Κρήτης θα ήταν δέκα εκατομμύρια φράγκα, από τα οποία τα πέντε θα καταβάλλονταν με την έναρξη της σύστασης της Τράπεζας και τα άλλα πέντε με πρόσκληση του Διοικητικού Συμβουλίου της Τράπεζας, τμηματικά ή εφάπαξ ανάλογα με τις ανάγκες. Ο ρόλος της Εθνικής Τράπεζας ήταν βασικός, σημαντικός και καθοριστικός. Στην Εθνική Τράπεζα είχαν κατατεθεί «αυτούσια» τα χρηματικά ποσά από τη οικονομική διαχείριση του τμήματος της Διεθνούς κατοχής υπό τον Ανώτερο Αρχηγό των Διεθνών Στρατευμάτων, τα οποία είχε παραλάβει ο Σύμβουλος των Οικονομικών. Τα χρήματα αυτά παρέμεναν στην Εθνική Τράπεζα σε ανοικτό λογαριασμό στο όνομα της Τράπεζας Κρήτης μέχρι την έναρξη της λειτουργίας της. Ο ανοικτός αυτός λογαριασμός της Κρητικής Πολιτείας μπορούσε να χρησιμοποιείται στο όνομα των Συμβούλου, Ελεγκτού του Γενικού Λογιστηρίου και του λογιστή.⁴²⁴ Επίσης, επειδή στο κρητικό κράτος υπήρχε εκκρεμότητα με τον τομέα της Οικονομίας τηρούνταν το αναφερθέν σύστημα και για τη πληρωμή κάθε δαπάνης, που θα καταβάλλονταν από το Ταμείο της Διευθύνσεως των Τελωνείων της Κρήτης.

⁴¹⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 98, 10 Νοεμβρίου 1899, έτος Β', Κοινοποιήσις με αριθ. Πρωτ. 137 και αριθ. Διεκπ. 1675, 5 Νοεμβρίου 1899, όπου αναφέρονται τέσσερα υποκαταστήματα της τράπεζας στο υπ' αριθ. 22 έγγραφο, 2 Νοεμβρίου 1899, σ. 2 με διορισμούς των Διευθυντών: Ι. Σφακιανάκης για το Ηράκλειο, Ι. Τσουδερό για το Ρέθυμνο, Ι. Σουρεγιαδάκης για την Νεάπολη και Ξεν. Χατζηγηγοράκης για τον Βάμο

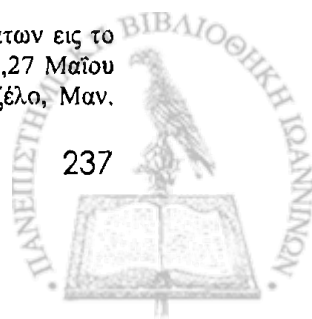
⁴²⁰ Βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., σ. 3, το πρακτικό υπογράφεται από τον Κ. Φούμη και το Γενικό Διευθυντή του Λογιστηρίου της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος Ι. Σακελλαρίου

⁴²¹ Βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., σ. 1, άρθρο 4

⁴²² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 78, έτος Α', 10 Σεπτεμβρίου 1899, αριθ. νόμου 70 Διάταγμα περί παρατάσεως προθεσμίας δια την σύστασιν « Τραπεζής Κρήτης », σ. 1. Χορηγείται παράταση μέχρι 30 Σεπτεμβρίου 1899.

⁴²³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 4, 25 Ιανουαρίου 1899 (μονόφυλλο). Η ίδρυση υποκαταστήματος της Εθνικής Τράπεζας στα Χανιά ήταν μια από τις προτεραιότητες της Κρητικής κυβέρνησης.

⁴²⁴ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 44, 28 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί της διαθέσεως των κατατεθέντων χρημάτων εις το Υποκατάστημα της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος και των πληρωμών του ταμείου του τελωνείου, 27 Μαΐου 1899, σ. 1, άρθρα 1-2. Το διάταγμα υπογράφεται από το Γεώργιο και τους: Κ. Φούμη, Ελ. Βενιζέλο, Μαν. Κούνδουρο, Χουσεΐν Γενιτσαράκη και Ν. Γιαμαλάκη.

Η Τράπεζα Κρήτης είχε δικαίωμα να αυξήσει το κεφάλαιό της με την συγκατάθεση της Κυβέρνησης. Το μετοχικό κεφάλαιο της τράπεζας διαιρούνταν σε 40.000 μετοχές, που η κάθε μια είχε ονομαστικό κεφάλαιο διακόσια πενήντα φράγκα και μπορούσαν να είναι ονομαστικές⁴²⁵ ή ανώνυμες.⁴²⁶ Όσοι ήταν κάτοχοι μετοχών της Τράπεζας Κρήτης⁴²⁷ υποχρεώνονταν στην καταβολή ετήσιου τόκου 4% και επειδή το ποσό ήταν δύσκολο να συγκεντρωθεί από τους μετόχους γίνονταν διακανονισμός με την τράπεζα.⁴²⁸ Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η Κυβέρνηση επέβαλε πρόσθετο φόρο, ο οποίος κατατίθεντο στην Τράπεζα Κρήτης.⁴²⁹

Η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων

Η τράπεζα, με άδεια της Κυβέρνησης, είχε τη ευθύνη της έκδοσης και της κυκλοφορίας των τραπεζογραμματίων, των οποίων ο αριθμός δεν θα έπρεπε να ξεπερνά το διπλάσιο του μετοχικού κεφαλαίου μαζί με το αποθεματικό και τα οποία δεν θα είχαν αναγκαστική κυκλοφορία και θα εξοφλούνταν με μεταλλικά κρητικά νομίσματα στην έδρα της τράπεζας. Η Κυβέρνηση δικαιούνταν να λαμβάνει το 25% του ποσού από τα τραπεζογραμμάτια, που είχαν εκδοθεί, συνυπολογίζοντας και τα κέρδη με βάση το μέσο όρο του τόκου από τις προεξοφλήσεις. Συναλλαγματικές, γραμμάτια, δάνεια, ενέχυρα και ομόλογα μαζί με το διαθέσιμο ποσό της αποταμίευσης συνυπολογίζονταν στην περιουσία της τράπεζας.

Η Τράπεζα Κρήτης δεχόταν άτοκες ή έντοκες, όψεως ή προθεσμίας χρηματικές καταθέσεις, κεφάλαια σε ανοικτό λογαριασμό, καταθέσεις δημοσίου ή εγγυήσεων υπέρ του δημοσίου ή άλλων ιδρυμάτων, παρακαταθήκες ή άλλα κινητά πολύτιμα αντικείμενα, δημόσια χρεόγραφα, ομόλογα, μετοχές και φορτωτικές εγκεκριμένες από το Γενικό Συμβούλιο, αποταμιευμένα ή ασφαλισμένα εμπορεύματα, πολύτιμα μέταλλα, χρυσά ή αργυρά νομίσματα και αποδεχόταν βραχυπρόθεσμα δάνεια όχι μεγαλύτερα των τριών μηνών. Ακόμη,

⁴²⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 1, τεύχ. τρίτον, 4 Ιανουαρίου 1900, αριθ. Πρωτ. 1906 αριθ. Διεκπ. 2379 Κοινοποιήσις περί διανομής 1601 μετοχών της «Τραπεζής Κρήτης», 29 Δεκεμβρίου 1899, σ.1-3. Αναφέρονται συγκεκριμένα ονόματα μετόχων: από το νομό Χανίων κατείχαν οι 100 κάτοικοι 352 μετοχές, από το νομό Σφακίων οι 53 κάτοικοι κατείχαν 133 μετοχές, από το νομό Ρεθύμνης οι 53 κάτοικοι κατείχαν 12 μετοχές, από το νομό Ηρακλείου οι 54 κάτοικοι κατείχαν 506 μετοχές και από το νομό Λασιθίου οι 20 κάτοικοι κατείχαν 300 μετοχές.

⁴²⁶ Βλ. ΕΕΚΠ, ο. π., σ.1, άρθρα 2-5

⁴²⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 1, έτος 1900, 4 Ιανουαρίου 1900 Κοινοποιήσις περί διανομής 1601 μετοχών της «Τραπεζής Κρήτης» με αριθ. Πρωτ. 1906 και αριθ. Διεκπ. 2379, 29 Δεκεμβρίου 1899, σ. 1-3

⁴²⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 98, 10 Νοεμβρίου 1899, έτος Β', Κοινοποιήσις με αριθ. Πρωτ. 1358 και αριθ. Διεκπ. 1676, 5 Νοεμβρίου 1899, σ.3.

⁴²⁹ βλ. στην ο. π. Κατάσταση προσθετέου φόρου 3% κατά το δεύτερον δεκαπενθήμερον Σεπτεμβρίου 1899, 29 Οκτωβρίου 1899

αναλάμβανε την έκδοση κρατικών δανείων για δήμους και ιδρύματα με προσυμφωνημένη προμήθεια, την αγορά και πώληση συναλλαγματικών πληρωτέων στο εξωτερικό, την είσπραξη και πληρωμή των λογαριασμών για το κρητικό δημόσιο και την είσπραξη γραμματίων και συναλλαγματικών στο εξωτερικό και τη μεταβίβασή τους στο εσωτερικό με καθορισμένη προμήθεια.

Η Τράπεζα μπορούσε να παράσχει βραχυπρόθεσμα δάνεια καλλιέργειας μέχρι ενός δεκάτου του μετοχικού κεφαλαίου, που καταβάλλονταν στους γεωργούς. Προεξοφλούσε συναλλαγματικές και γραμμάτια, που έληγαν πριν το τρίμηνο και αποδέχονταν έντοκα γραμμάτια από το κρητικό δημόσιο δάνειο μέχρι το ποσό του ενός εκατομμυρίου φράγκων, αφού η κυβέρνηση εξοφλούσε τα έντοκα γραμμάτια με 5%, τόκος, που αναθεωρούνταν κάθε πενταετία με συμφωνία κυβέρνησης και τράπεζας.

Επίσης, η τράπεζα αναλάμβανε την μετατροπή των νομισμάτων στο νέο νομισματικό σύστημα, εξυπηρετούσε με το τμήμα κτηματικής πίστεως, όπου υπάγονταν οι υποθήκες και τα δάνεια ακινήτων φυσικών προσώπων, αλλά και ιδιωτικών και δημοσίων φορέων για τα οποία διατίθεντο ποσό ίσο με τα δύο πέμπτα του μετοχικού κεφαλαίου της τράπεζας και του αντίστοιχου μέρους του αποθεματικού της. Δικαίωμα είχε να εξοφλεί τα δάνεια πριν την λήξη τους, να ελαττώνει τους τόκους με απόφαση του γενικού Συμβούλου της, να διαθέτει σε ιδιοκτήτες ακινήτων ενυπόθηκα δάνεια χρεωλυτικά, που συνολικά δεν θα ξεπερνούσαν το ένα εκατομμύριο φράγκα με τόκο 5% και χρεωλύσιο 1%. Το ποσό, που θα χορηγούνταν χωριστά στην κάθε επαρχία ορίζονταν από την Κρητική Κυβέρνηση.⁴³⁰ Τα ενυπόθηκα δάνεια παρέχονταν για την πρώτη υποθήκη αστικών ή αγροτικών κτημάτων, το ποσό δεν θα έπρεπε να ξεπερνά το μισό της αξίας τους, έπρεπε να εξοφλούνταν το ελάχιστο μέσα σε πέντε χρόνια.

Ο τόκος ήταν 6% για τα ενέχυρα, τα χρεωλυτικά ενυπόθηκα, 7% για τους απλούς ανοικτούς λογαριασμούς και 8% για τις χορηγήσεις στους γεωργούς και τους κτηματίες. Η προμήθεια για τα δάνεια σε ανοικτό λογαριασμό ήταν ½% κατά έτος, ενώ αναθεώρησή της θα γινόταν μετά από την συμπλήρωση των είκοσι χρόνων από την ίδρυση της τράπεζας. Ο τρόπος απόκτησης των υποθηκών και των ενέχυρων, η εκτέλεση τελεσίδικων αποφάσεων και η εξασφάλιση των δικαιωμάτων και των προνομίων της τράπεζας εξασφαλιζόνταν μέσα από ιδιαίτερο κανονισμό.

Ο γενικός ισολογισμός του πρώτου έτους λειτουργίας της Τραπεζής Κρήτης, καθώς και η ανάλυση των κερδών και των ζημιών αναφέρονται σε ξεχωριστά μονόφυλλα ή

⁴³⁰ Βλ. άρθρο 11 στο διάταγμα ο.π. (somme globale = χορηγητέο ολικό ποσό)

δίφυλλα.⁴³¹ Στους ισολογισμούς διαφαίνεται να συμπίπτει το ενεργητικό με το παθητικό και τα κέρδη με τις ζημίες ισοσκελίζονται.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η οικονομική ανάπτυξη της Κρήτης κατά την περίοδο της αυτονομίας συμπίπτει με την οικονομική άνθηση των ευρωπαϊκών χωρών στις αρχές του 20^{ου} αι., με την επέκταση του παγκόσμιου εμπορίου και με τους ταχύτατους ρυθμούς ανέλιξης διεθνώς. Η Ελλάδα έπρεπε να αντιμετωπίσει την υποτίμηση της δραχμής, μετά από την πτώχευση του 1893, τα έξοδα από τον ατυχή πόλεμο του 1897 και τον Διεθνή έλεγχο. Το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο ανάγκασε να περιορίσει τις εισαγωγές και να διευκολύνει, με την αύξηση των εξαγωγών της, τις επενδύσεις του ξένου κεφαλαίου κυρίως στο δημόσιο τομέα και τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας. Επιτεύχθηκε η αύξηση του εμπορικού ισοζυγίου, που από το 1891 ως το 1900 ήταν 86.000 χρυσές δρχ.⁴³²

Η Κρήτη, που εκείνη την περίοδο αυτονομείται, και κάνει πολύ σημαντικές προσπάθειες να εκμεταλλευτεί την παραγωγή στην γεωργία και την αλιεία και να εισέλθει δυναμικά στο εμπορικό προσκήνιο. Όμως, η εγγενής αδυναμία του νησιού να συγκεντρώσει, να ταξινομήσει και να επεξεργαστεί τις πρώτες ύλες από τη μια πλευρά και από την άλλη η εμβρυακού επίπεδου εγχώρια παραγωγή, που δεν επαρκούσε στο νησί, οριοθετούσαν την αδυναμία της ανάπτυξης των βιομηχανιών, αλλά και της επαρκούς παραγωγής των ειδών διατροφής. Έτσι, στην ΚΠ η βυρσοδεψία, η σαπωνοποιία, η υφαντουργία και η μεταξουργία ήταν σε παρακμιακή μορφή ενώ λείπει παντελώς η αλευροβιομηχανία. Η υπανάπτυξη οδήγησε την ΚΠ σε πολλές εισαγωγές προϊόντων, κυρίως ειδών διατροφής με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται σημαντικά το εμπορικό ισοζύγιο. Παρόλο που η παραγωγή του κρασιού και του λαδιού ήταν μεγάλη, υπήρχε σημαντική αδυναμία στην εμφιάλωση, που θα καθιστούσε

⁴³¹ Βλ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 99, έτος Β', 15 Νοεμβρίου 1899, σ.3, Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Οκτωβρίου 1899, ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 72, 3 Νοεμβρίου 1900, Λογιστική κατάσταση της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1900, σ. 4, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 24 Ιανουαρίου 1900. Γενικός ισολογισμός της Β' εξαμηνίας 1900, 31 Ιανουαρίου 1900, σ. 22-23, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 50, τεύχ. 3, 28 Αυγούστου 1900, Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Ιουλίου 1900, 14 Αυγούστου 1900, σ.2, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 58, τεύχ. 2, 20 Δεκεμβρίου 1900, Γενική Λογιστική κατάσταση της 30^{ης} Νοεμβρίου 1900, 14 Δεκεμβρίου 1900, σ.4, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 10, τεύχ. 2, 18 Φεβρουαρίου 1901, Γενική Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Ιανουαρίου 1901, σ. 39, ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 26, τεύχ. 2 14 Μαΐου 1901, Γενική Λογιστική κατάσταση της 30^{ης} Απριλίου 1901, σ. 120 και ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 36, τεύχ. 2, 16 Ιουλίου 1901, Γενικός ισολογισμός της Α' εξαμηνίας 1901, σ. 161. Υπογράφονται από τον Διοικητή της Τραπεζής Κρήτης Ι. Σακελλαρίου και τον Διευθυντή του Λογιστηρίου Δ. Ν. Φερεντίνο. Στην εργασία αυτή οι παραπάνω πίνακες των γενικών ισολογισμών του πρώτου έτους λειτουργίας της Τραπεζής Κρήτης, καθώς και η ανάλυση των κερδών και των ζημιών παρουσιάζονται στο παράρτημα.

⁴³² Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμ. ΙΔ', σ.196-197.

τα προϊόντα ανταγωνιστικά. Το λάδι και το κρασί εξάγονταν στην Αίγυπτο χύμα. Όμως, η παραγωγή της σουλτανίνας σταφίδας και τα εσπεριδοειδή βοηθούν να δει κανείς αισιόδοξα το οικονομικό μέλλον του νησιού. Έτσι, η Κρήτη αν και τοποθετείται στις χαμηλότερες θέσεις της ιεραρχίας όχι μόνο των αναπτυγμένων, αλλά και των λιγότερων αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, δεν σταματά να προσπαθεί να ανελιχτεί. Η μέριμνα της ΚΠ ήταν σημαντική και έμπρακτη, αφού υποκατάστησε τα κατεστραμμένα δέντρα της επαναστατικής περιόδου 1896-1897 εκδίδοντας οδηγίες σε διατάγματα και εγκυκλίους για την επανόρθωση.⁴³³ Ακόμη, συχνά εμφανίζονταν ασθένειες των δέντρων και οι σοδειές δεν ήταν πάντα καλές, γεγονός που ωθούσε στις αυξανόμενες εισαγωγές.

Οι εμπορικοί εταίροι της ΚΠ ήταν η Αυστροουγγαρία, όπου το εμπόριο προωθούνταν εξαιτίας της εγγύτητας στην Τεργέστη, που ήταν από τα μεγαλύτερα εμπορικά λιμάνια, η Αγγλία, η Γερμανία, όπου το 1902 ιδρύεται γερμανικό προξενείο στην Κρήτη⁴³⁴, η Ιταλία, η Γαλλία, η Ελλάδα και η Αίγυπτος. Οι εμπορικές σχέσεις με τις χώρες αυτές βασιζόνταν σε διαφορετικούς λόγους. Η Αγγλία, ήταν αυτή η χώρα με την οποία η ΚΠ είχε τις μεγαλύτερες εμπορικές συναλλαγές, αν και δεν ήταν κοντά και οι διαπραγματεύσεις δεν μπορούσαν να γίνονταν με άμεσο αποτέλεσμα να μην αναλάμβανε καμία ακτοπλοϊκή εταιρεία την θαλάσσια σύνδεση του νησιού με την Αγγλία. Παρόλα αυτά, όμως, οι σχέσεις ήταν θερμές, αφού η Κρήτη ήταν διαμετακομιστικό λιμάνι μετά τη Σύρο και τον Πειραιά και λιγότερο τη Σμύρνη και την Κων/λη.

Η Κρήτη μετά την αυτονόμησή της και την αποδέσμευσή της από το οθωμανικό κράτος, όπου είχε ειδικό προνομιακό καθεστώς στις συναλλαγές επειδή το νησί αποτελούσε οθωμανική επικράτεια, αρχίζει να έχει φθίνουσα πορεία συναλλαγών. Αντίθετα, οι εμπορικές σχέσεις της με την Γερμανία ενδυναμώνονταν.

⁴³³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 75, 30 Αυγούστου 1899, Διάταγμα περί φορολογίας των εγχωρίων φυσικών προϊόντων.

⁴³⁴ εφ., Επιθεώρησις, αριθ. 37, 23 Μαρτίου 1902.

δίφυλλα.⁴³¹ Στους ισολογισμούς διαφαίνεται να συμπίπτει το ενεργητικό με το παθητικό και τα κέρδη με τις ζημίες ισοσκελίζονται.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η οικονομική ανάπτυξη της Κρήτης κατά την περίοδο της αυτονομίας συμπίπτει με την οικονομική άνθηση των ευρωπαϊκών χωρών στις αρχές του 20^{ου} αι., με την επέκταση του παγκόσμιου εμπορίου και με τους ταχύτατους ρυθμούς ανέλιξης διεθνώς. Η Ελλάδα έπρεπε να αντιμετωπίσει την υποτίμηση της δραχμής, μετά από την πτώχευση του 1893, τα έξοδα από τον ατυχή πόλεμο του 1897 και τον Διεθνή έλεγχο. Το ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο ανάγκασε να περιορίσει τις εισαγωγές και να διευκολύνει, με την αύξηση των εξαγωγών της, τις επενδύσεις του ξένου κεφαλαίου κυρίως στο δημόσιο τομέα και τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας. Επιτεύχθηκε η αύξηση του εμπορικού ισοζυγίου, που από το 1891 ως το 1900 ήταν 86.000 χρυσές δρχ.⁴³²

Η Κρήτη, που εκείνη την περίοδο αυτονομείται, και κάνει πολύ σημαντικές προσπάθειες να εκμεταλλευτεί την παραγωγή στην γεωργία και την αλιεία και να εισέλθει δυναμικά στο εμπορικό προσκήνιο. Όμως, η εγγενής αδυναμία του νησιού να συγκεντρώσει, να ταξινομήσει και να επεξεργαστεί τις πρώτες ύλες από τη μια πλευρά και από την άλλη η εμβρυακού επίπεδου εγχώρια παραγωγή, που δεν επαρκούσε στο νησί, οριοθετούσαν την αδυναμία της ανάπτυξης των βιομηχανιών, αλλά και της επαρκούς παραγωγής των ειδών διατροφής. Έτσι, στην ΚΠ η βυρσοδεψία, η σαπωνοποιία, η υφαντουργία και η μεταξουργία ήταν σε παρακμιακή μορφή ενώ λείπει παντελώς η αλευροβιομηχανία. Η υπανάπτυξη οδήγησε την ΚΠ σε πολλές εισαγωγές προϊόντων, κυρίως ειδών διατροφής με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται σημαντικά το εμπορικό ισοζύγιο. Παρόλο που η παραγωγή του κρασιού και του λαδιού ήταν μεγάλη, υπήρχε σημαντική αδυναμία στην εμφιάλωση, που θα καθιστούσε

⁴³¹ Βλ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 99, έτος Β', 15 Νοεμβρίου 1899, σ.3, Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Οκτωβρίου 1899, ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 72, 3 Νοεμβρίου 1900, Λογιστική κατάσταση της 30^{ης} Σεπτεμβρίου 1900, σ. 4, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 24 Ιανουαρίου 1900, Γενικός ισολογισμός της Β' εξαμηνίας 1900, 31 Ιανουαρίου 1900, σ. 22-23, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 50, τεύχ. 3, 28 Αυγούστου 1900, Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Ιουλίου 1900, 14 Αυγούστου 1900, σ.2, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 58, τεύχ. 2, 20 Δεκεμβρίου 1900, Γενική Λογιστική κατάσταση της 30^{ης} Νοεμβρίου 1900, 14 Δεκεμβρίου 1900, σ.4, ΕΕΚΠ αριθ. φ. 10, τεύχ. 2, 18 Φεβρουαρίου 1901, Γενική Λογιστική κατάσταση της 31^{ης} Ιανουαρίου 1901, σ. 39, ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 26, τεύχ. 2 14 Μαΐου 1901, Γενική Λογιστική κατάσταση της 30^{ης} Απριλίου 1901, σ. 120 και ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 36, τεύχ. 2, 16 Ιουλίου 1901, Γενικός ισολογισμός της Α' εξαμηνίας 1901, σ. 161. Υπογράφονται από τον Διοικητή της Τραπεζής Κρήτης Ι. Σακελλαρίου και τον Διευθυντή του Λογιστηρίου Δ. Ν. Φερεντίνο. Στην εργασία αυτή οι παραπάνω πίνακες των γενικών ισολογισμών του πρώτου έτους λειτουργίας της Τραπεζής Κρήτης, καθώς και η ανάλυση των κερδών και των ζημιών παρουσιάζονται στο παράρτημα.

⁴³² Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμ. ΙΔ', σ. 196-197.

τα προϊόντα ανταγωνιστικά. Το λάδι και το κρασί εξάγονταν στην Αίγυπτο χύμα. Όμως, η παραγωγή της σουλτανίνας σταφίδας και τα εσπεριδοειδή βοηθούν να δει κανείς αισιόδοξα το οικονομικό μέλλον του νησιού. Έτσι, η Κρήτη αν και τοποθετείται στις χαμηλότερες θέσεις της ιεραρχίας όχι μόνο των αναπτυγμένων, αλλά και των λιγότερων αναπτυγμένων χωρών της Ευρώπης, δεν σταματά να προσπαθεί να ανελιχτεί. Η μέριμνα της ΚΠ ήταν σημαντική και έμπρακτη, αφού υποκατάστησε τα κατεστραμμένα δέντρα της επαναστατικής περιόδου 1896-1897 εκδίδοντας οδηγίες σε διατάγματα και εγκυκλίους για την επανόρθωση.⁴³³ Ακόμη, συχνά εμφανίζονταν ασθένειες των δέντρων και οι σοδειές δεν ήταν πάντα καλές, γεγονός που ωθούσε στις αυξανόμενες εισαγωγές.

Οι εμπορικοί εταίροι της ΚΠ ήταν η Αυστροουγγαρία, όπου το εμπόριο προωθούνταν εξαιτίας της εγγύτητας στην Τεργέστη, που ήταν από τα μεγαλύτερα εμπορικά λιμάνια, η Αγγλία, η Γερμανία, όπου το 1902 ιδρύεται γερμανικό προξενείο στην Κρήτη⁴³⁴, η Ιταλία, η Γαλλία, η Ελλάδα και η Αίγυπτος. Οι εμπορικές σχέσεις με τις χώρες αυτές βασιζόνταν σε διαφορετικούς λόγους. Η Αγγλία, ήταν αυτή η χώρα με την οποία η ΚΠ είχε τις μεγαλύτερες εμπορικές συναλλαγές, αν και δεν ήταν κοντά και οι διαπραγματεύσεις δεν μπορούσαν να γίνονταν με άμεσο αποτέλεσμα να μην αναλάμβανε καμία ακτοπλοϊκή εταιρεία την θαλάσσια σύνδεση του νησιού με την Αγγλία. Παρόλα αυτά, όμως, οι σχέσεις ήταν θερμές, αφού η Κρήτη ήταν διαμετακομιστικό λιμάνι μετά τη Σύρο και τον Πειραιά και λιγότερο τη Σμύρνη και την Κων/λη.

Η Κρήτη μετά την αυτονόμησή της και την αποδέσμευσή της από το οθωμανικό κράτος, όπου είχε ειδικό προνομιακό καθεστώς στις συναλλαγές επειδή το νησί αποτελούσε οθωμανική επικράτεια, αρχίζει να έχει φθίνουσα πορεία συναλλαγών. Αντίθετα, οι εμπορικές σχέσεις της με την Γερμανία ενδυναμώνονταν.

⁴³³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 75, 30 Αυγούστου 1899, Διάταγμα περί φορολογίας των εγχωρίων φυσικών προϊόντων.

⁴³⁴ εφ., Επιθεώρησις, αριθ. 37, 23 Μαρτίου 1902.

Α. ΤΑ ΤΕΛΩΝΕΙΑ

Η κατανομή της εμπορικής κίνησης μπορεί να εξαχθεί από την αξία των εισαγομένων και εξαγόμενων εμπορευμάτων, που καταγράφονταν στα τελωνεία του νησιού. Τα τελωνεία, που οργανώθηκαν από το 1899 ήταν των Χανίων, του Ηρακλείου, της Ρεθύμνης, του Αγίου Νικολάου, της Σητείας, του Καστελλίου Μυλοποτάμου, της Χερσονήσου, της Σούδας, του Καστελλίου Κισσάμου και των Καλυβών. Επίσης, λειτούργησαν λίγο αργότερα και τα υποτελωνεία ήταν Κολυμπαρίου, Χώρας Σφακίων, Παλαιοχώρας, Σελίνου, Αγίας Γαλήνης και Ιεράπετρας. Τα έσοδα των Τελωνείων προέρχονταν από το φόρο ιχθυοπωλείων αι σπογγαλιείας, συμβολαιογραφικά τέλη, δικαστικά, πρόστιμα, υποθηκικά, κρατήσεις 1% υπέρ της παιδείας, τη δεκάτη επί των εξαγομένων εγχωρίων προϊόντων, δεκάτη επί των λαχανικών, οπωρικών, γαλακτερών, τυριού, τελωνειακά τέλη εισαγωγής και εξαγωγής, κύριο και πρόσθετο φόρο καπνού και αλατιού, φόρο χαρτοσήμου, φόρο επί των οينوπνευμάτων, δικαιώματα καταναλώσεως καπνού και μολύβδινων σφραγίδων, αποθηκικά δικαιώματα, λιμενικά τέλη, μίσθωμα αγριάδων, μίσθωμα κτημάτων του Δημοσίου, έκτακτα εισοδήματα, συνδρομές της ΕΕΚΠ, εισπράξεις τουμπεκίου και διάφορες εισπράξεις της ΕΕΚΠ.

Τα τελωνεία ήταν υποχρεωμένα να καταρτίζουν ισολογισμό των εσόδων και των εξόδων τους κατά τη λήξη κάθε οικονομικού έτους. Ο τρόπος σύνταξης και υποβολής του ισολογισμού καθώς και ο έλεγχος της διαχείρισης των τελωνείων καθορίζονταν με απόλυτη ακρίβεια,⁴³⁵ αν και δίνονταν συχνά διευκρινήσεις σε ερωτήματα και ζητήματα, που έθεταν οι Διευθ. των Τελωνείων.⁴³⁶

Αρκετά συχνά τα τελωνεία αντιμετώπιζαν προβλήματα με την λήξη της ορισθείσας προθεσμίας εξαγωγής των εμπορευμάτων και με τον προθεσμιακό χρόνο παραμονής των προϊόντων στις αποθήκες τους. Η υπερημερία εξαγωγής των εμπορευμάτων καθορίζονταν,⁴³⁷ όμως μπορούσε το εμπόρευμα να παραμείνει στην αποθήκη και μετά από την λήξη του προθεσμιακού χρόνου εξαγωγής του, ως τη παρέλευση του επταήμερου, ατελώς και κατά την εκτίμηση του Τελώνη.⁴³⁸ Αν το χρονικό διάστημα ήταν μεγάλο και το εμπόρευμα δεν είχε

⁴³⁵ Καθορίζονταν στο άρθρο 147 του νόμου 204 «Περί διοικήσεως των δημοσίων εσόδων και εξόδων και περί λογιστικού της Πολιτείας».

⁴³⁶ ΕΕΠΠ., αριθ. φ. 55, τεύχ. 2, 23 Νοεμβρίου 1900, αριθ.1403, 22 Νοεμβρίου 1900, σ. 1-2.

⁴³⁷ Καθορίζονταν με το άρθρ. 87 του νόμου περί διοικήσεως των Τελωνείων.

⁴³⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 72, τεύχ. 3, 3 Νοεμβρίου 1900, Εγκύκλιος αριθ. Πρωτ. 6534/ αριθ. εγκύκλ. 40, 30 Οκτωβρίου 1900. Υπέγραφε ο Ν. Σταυράκης.

εξαποκομιστεί, τότε ο Τελώνης προέβαινε σε εκποίηση των εμπορευμάτων, όπως στην περίπτωση του φορτίου του ατμόπλοιου «Μινέρβα» της εταιρείας Λόυδ με Αυστριακή σημαία, που προέρχονταν από την Λάρνακα της Κύπρου.⁴³⁹ Ταυτόχρονα, είχαν διατυπωθεί έντονα αιτήματα για την επέκταση των τελωνειακών καταστημάτων, αιτήματα που και ο ίδιος ο Σύμβουλος των Οικονομικών υποστήριζε, αφού έκανε πρόταση να χορηγηθεί κονδύλι χρημάτων για το σκοπό αυτό από τον ειδικό προϋπολογισμό.⁴⁴⁰

Το μήνα Σεπτέμβριο 1899 τα έσοδα των τελωνείων ανέρχονταν στο ποσό των 62141 δρχ. για το νομό Χανίων και Σφακίων με επιπρόσθετες 2972 δρχ. από τις εισπράξεις τουμπεκίου, για το νομό Ηρακλείου 74911δρχ. με επιπρόσθετες 2690 δρχ. από τις εισπράξεις τουμπεκίου, για το νομό Λασιθίου 18232 δρχ. με επιπρόσθετες 437 δρχ. από τις εισπράξεις τουμπεκίου και για το νομό Ρεθύμνης 33886 δρχ. χωρίς τις επιπρόσθετες εισπράξεις τουμπεκίου.⁴⁴¹ Τα συνολικά έσοδα ήταν 189.173 δρχ. με επιπρόσθετες 6100 δρχ. από τις εισπράξεις τουμπεκίου, ενώ το μήνα Οκτώβριο 1899 τα συνολικά έσοδα ανέρχονταν στο ποσό των 285378 δρχ. με επιπρόσθετες 18662 δρχ. από τις εισπράξεις τουμπεκίου.⁴⁴² Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαίο να αναφερθεί ότι η πώληση τουμπεκίου είχε αποφέρει την 31^η Οκτωβρίου 1899 το ποσό των 24.762 δρχ.⁴⁴³ Τα τελωνεία ήταν επιφορτισμένα, ακόμη, με την λήψη και απόδοση του πρόσθετου φόρου 3%. Ο φόρος εισπράττονταν σε γρόσια και με τα έσοδά του τα τελωνεία έκαναν τις πληρωμές των υποχρεώσεών τους, επιστροφές δικαιούχων, επιμίσθια τελωνειακών υπαλλήλων και διάφορα άλλα έξοδα, επίσης σε γρόσια.⁴⁴⁴

⁴³⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 32, τεύχ. 3, 7 Ιουλίου 1900. Ανακοίνωση του τελώνη Ρεθύμνης Μ. Παπαδάκης, στις 22 Ιουνίου 1900, όπου εκποιεί ένα βαρέλι κρασί, δύο σάκους ακατέργαστου βαμβακιού και ένα τσουβάλι τρίχες χοίρου

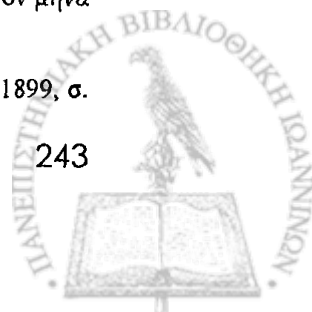
⁴⁴⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 36, τεύχ. 2, 25 Αυγούστου 1900, Διάταγμα 104, 23 Αυγούστου 1900. Ο Σύμβουλος των Οικονομικών αιτήθηκε το ποσό των 855 δρχ. για την επέκταση των τελωνειακών καταστημάτων.

⁴⁴¹ ΕΕΠΠ., αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 25 Ιανουαρίου 1900, Πίνακας εισπραχθέντων υπό των Τελωνείων κατά τον μήνα Σεπτέμβριον 1899, 15 Δεκεμβρίου 1899, σ. 4. Υπέγραψε ο Et. de Blonay.

⁴⁴² ΕΕΠΠ., αριθ. φ. 4, τεύχ. 2, 25 Ιανουαρίου 1900, Πίνακας εισπραχθέντων υπό των Τελωνείων κατά τον μήνα Οκτώβριον 1899, 17 Δεκεμβρίου 1899, σ. 5. Υπέγραψε ο Et. de Blonay.

⁴⁴³ Βλ., ο. π.

⁴⁴⁴ ΕΕΠΠ., αριθ. φ. 91, 17 Οκτωβρίου 1899, Κατάστασις του πρόσθετου φόρου 3%, 12 Οκτωβρίου 1899, σ. 2. Οι εισπράξεις το μήνα Αύγουστο 1899 ήταν 136.156 γρόσια.

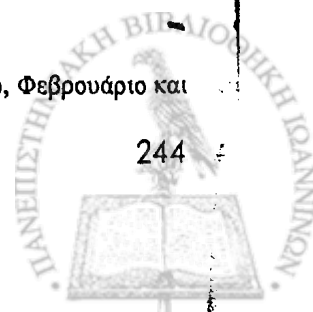
Β. ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

Τα κυριότερα προϊόντα που εισάγονταν ήταν βαμβακερά αλεύκαστα ή λευκασμένα υφάσματα, αλεύρι, φύλλα καπνού, τουμπεκί, δέρματα προβάτων βοδιών και βουβαλιών, μοσχάρια και βόδια, ζάχαρη, ρύζι, καφές, βαμβακερές κλωστές, πετρέλαιο, θειάφι, ξύλα οικοδομής, μάλλινα υφάσματα, βακαλάους, όσπρια, κριθάρι, βούτυρο, ακατέργαστο σίδηρο σε ράβδους, γαιάνθρακες, βρώμη και μεταξωτά υφάσματα.⁴⁴⁵

Το 1901, οι εισαγωγές ήταν 998400 δρχ. και οι εξαγωγές 475393 δρχ. Συνολικά 1473793 δρχ. με εξαίρεση των εξαγόμενων προϊόντων που υποβάλλονταν στο φόρο της δεκάτης και των εισαγομένων οινοπνευμάτων, φύλλων καπνού και του τουμπεκίου.⁴⁴⁶ Πιο συγκεκριμένα, στα Τελωνεία του νομού Χανίων από τις 668846 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 500392 δρχ. και οι εξαγωγές 168454 δρχ. Για το νομό Ηρακλείου στο συνολικό ποσό των 505703 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 372868δρχ. και οι εισαγωγές ήταν 132835δρχ. Για το νομό Ρεθύμνης στο συνολικό ποσό των 199628 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 104270 δρχ. και οι εισαγωγές ήταν 95358 δρχ., για το νομό Σητείας στο συνολικό ποσό των 21126 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 4952 δρχ. και οι εισαγωγές ήταν 16174 δρχ., για το νομό Αγίου Νικολάου στο συνολικό ποσό των 31994 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 5340 δρχ. και οι εισαγωγές ήταν 26654 δρχ., για το νομό Καστελλίου Μυλοποτάμου οι εισαγωγές ήταν 18961δρχ. για το νομό Χερσονήσου οι εισαγωγές ήταν 14192 δρχ., για το νομό Σούδας στο συνολικό ποσό των 11141 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 10441δρχ. και οι εξαγωγές ήταν 700 δρχ., για το νομό Καστελλίου Κισσάμου στο συνολικό ποσό των 1658 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 120 δρχ. και οι εξαγωγές ήταν 1538 δρχ. και για το νομό Καλυβών στο συνολικό ποσό των 544 δρχ. οι εισαγωγές ήταν 17 δρχ. και οι εξαγωγές ήταν 527 δρχ.

⁴⁴⁵ ΕΕΠΠ., αριθ. φ. 35, τεύχ. 2, 9 Ιουλίου 1901, σ. 154.

⁴⁴⁶ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, τεύχ. 2, 5 Ιουνίου 1901, σ. 131. Επίσης, πρβ. για τους μήνες Ιανουάριο, Φεβρουάριο και Μάρτιο τον αναλυτικό πίνακα Α' στο ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 35, τεύχ. 2, 9 Ιουλίου 1901, σ. 154.

Τον Ιανουάριο του 1901 οι εισαγωγές που έγιναν στο νησί αφορούσαν βαμβακερά υφάσματα 135.000 δρχ., αλεύρι από σιτάρι 94.000 δρχ., καπνά συμπεριλαμβανομένου και του τουμπεκίου 91000 δρχ., δέρματα 60.000 δρχ. και δεκαέξι ακόμη προϊόντα πάνω από 10.000 δρχ. Ενδεικτικά, οι μέση αξία της μονάδας των εισαγόμενων προϊόντων ήταν: 0,20 για κάθε χιλ. αλεύρι, 3,25 για κάθε χιλ. φύλλων καπνού, 4,45 για κάθε χιλ. των τουμπεκί, 2,30 για κάθε χιλ. των δερμάτων των ζώων, 0,35 για κάθε χιλ. ζάχαρης, 0,28 για κάθε χιλ. ρυζιού, 1,16 για κάθε χιλ. καφέ, 6,29 για κάθε κιβ. πετρελαίου, 0,11 για κάθε χιλ. θείου, 0,59 για κάθε χιλ. βακαλάου, 0,12 για κάθε χιλ. κριθαριού, 0,23 για κάθε χιλ. όσπριων, 1,71 για κάθε χιλ. βουτύρου, 0,11 για κάθε χιλ. βρώμης, 0,06 για κάθε χιλ. γαιανθράκων, 1,37. Για κάθε μ. μάλλινου υφάσματος αναμεμειγμένο με βαμβάκι ή μετάξι και 1,97 για κάθε μ. βαμβακερού υφάσματος. Ακόμη, 81,10 ήταν η μέση αξία κάθε κεφ. μοσχαριού ή βοδιού ή βουβαλιού, 0,27 για κάθε χιλ. ακατέργαστου σιδήρου και σιδήρου σε ράβδους.⁴⁴⁷

Οι κυριότερες χώρες από τις οποίες προέρχονταν τα εισαγόμενα είδη ήταν η Ελλάδα, η Αγγλία, η Ιταλία, η Γαλλία, η Τουρκία, Ρουμανία, η Αυστροουγγαρία και η Αίγυπτος. Οι εισαγωγές κάλυπταν κυρίως το τομέα των ειδών διατροφής με κυριότερη την εισαγωγή των αλεύρων, που διαβαθμίζονταν σε διάφορες ποιότητες, από την καλύτερη της Ρουμανίας και τη Ιταλίας ως την υποδεέστερη της Γαλλίας και της Ελλάδας. Το αλεύρι, που εισάγονταν από την Τουρκία, Ελλάδα, Ρουμανία, Γαλλία είχε αρκετές φορές κακή ποιότητα, μέχρι που η κατανάλωσή του ήταν επικίνδυνη για τους πολίτες. Τα ίδια άλευρα σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, εισάγονταν από άλλες χώρες μόνο για κατανάλωσή τους από τα ζώα.⁴⁴⁸ Τα υφάσματα εισάγονταν από την Αγγλία, την Ιταλία, την Ελλάδα και την Γαλλία. Ο καπνός από την Ελλάδα, την Τουρκία, τη Ρουμανία και τη Γαλλία, το τουμπεκί από την Ελλάδα, η ζάχαρη και ο καφές από Αυστροουγγαρία, Ελλάδα και Αίγυπτο, το ρύζι από Ελλάδα, Αγγλία, Ιταλία και Αίγυπτο, το κριθάρι από Ελλάδα και Τουρκία, τα όσπρια από Ελλάδα, Τουρκία, και Αίγυπτο. Το πετρέλαιο εισάγονταν από τη Ρουμανία, Τουρκία και Αγγλία, τα υφάσματα από Γερμανία, Αγγλία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία.

⁴⁴⁷ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, τεύχ. 2, 5 Ιουνίου 1901, σ.132

⁴⁴⁸ Ανωτέρα Διευθύνσις Εσωτερικών, έκθεσις περί των εισαχθέντων εν Κρήτη αλεύρων από της συστάσεως του δημοσίου Χημείου μέχρι σήμερον και περί των κατασκευαζομένων εν τη αγορά Χανίων άρτων και ζυμαρικών, Χανιά 1905, σ.5-6 και 15.

Γ. ΤΑ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΕΞΑΓΩΓΗΣ

Τα προϊόντα, που εξάγονταν ήταν πορτοκάλια, μανταρίνια, λεμόνια, κίτρα, χαρούπια, λάδι, πυρηνέλαιο, σαπούνια, κρασί⁴⁴⁹ και για το 1901 οι χώρες προορισμού ήταν η Αίγυπτος, η Αγγλία, η Τουρκία, η Γαλλία, η Ρωσία, η Αυστροουγγαρία, η Ελλάδα, αλλά και η Μάλτα και η Τρίπολη. Ιδιαίτερη θέση κατείχε το λάδι, που τον Ιανουάριο 1900 απέφερε 223.952 δρχ. Το σαπούνι απέφερε 79017 δρχ., τα χαρούπια 56513 δρχ., το κρασί 51332 δρχ. από τα εσπεριδοειδή 27754 δρχ. Η μέση αξία της μονάδας ήταν 0, 57 για το λάδι, 0,42 για το σαπούνι, 0,071 για τα χαρούπια, 0,09 για το κρασί και 0,103 για τα εσπεριδοειδή.⁴⁵⁰

Από την 1^η Ιανουαρίου μέχρι 31^η Ιουνίου 1901 οι εισαγωγές ήταν συνολικά 6583528 δρχ., δηλ. την πρώτη τριμηνία από 1^η Ιανουαρίου ως την 31^η Μαρτίου ήταν 3341507 δρχ. και την δεύτερη τριμηνία ήταν 3242021δρχ. και αντιστοίχως, από την 1^η Ιανουαρίου μέχρι 31^η Ιουνίου 1901 οι εξαγωγές ήταν συνολικά 3640326, δηλ. την πρώτη τριμηνία από την 1^η Ιανουαρίου ως την 31^η Μαρτίου ήταν 1.882.337 δρχ. και την δεύτερη τριμηνία ήταν 1757989 δρχ.⁴⁵¹

Δ. ΜΟΝΟΠΩΛΙΑ ΚΑΙ ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΟΙ ΔΑΣΜΟΙ

Τα μονοπώλια ήταν για το τουμπεκί, το αλάτι και ο καπνός.⁴⁵² Για τις εξαγωγές τους η Κυβέρνηση προέβαινε σε διατίμηση προϊόντων, όπως και για το λάδι, το σαπούνι και το κρασί. Η διατίμηση ήταν τριμηνιαία. Γίνονταν συμβάσεις μονοπωλίων με εταιρείες, που θα αναλάμβαναν την εισαγωγή τουμπεκίου στο νησί μέχρι να απαγορεύονταν καθορίζονταν οι παράμετροι του.⁴⁵³ Οι εταιρείες έκαναν τις προσφορές των συμβάσεών τους θέτοντας τους όρους και αφού ανακοινώνονταν στην ΕΕΚΠ η δημόσια πλειοδοσία, τότε υπογράφονταν η οριστική σύμβαση παραχώρησης. Όμως, αν οι εγχώριες προσφορές δεν κρίνονταν ωφέλιμες

⁴⁴⁹ ΕΕΠΠ., αριθ. φ. 35, τεύχ. 2, 9 Ιουλίου 1901.

⁴⁵⁰ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 30, τεύχ. 2, 5 Ιουνίου 1901, σ.134.

⁴⁵¹ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 66, τεύχ. 2, 4 Δεκεμβρίου 1901, έτος Γ', Πίναξ Α' - Γ', σ.263-265.

⁴⁵² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 61, 21 Ιουλίου 1899, Απόσπασμα Εκθέσεως του επί των Οικονομικών Συμβούλου, αριθ. Πρωτ.149 αριθ. Διεκπ. 11, 20 Μαΐου 1899, σ. 1-2. και στο ίδιο φ. Κοινοποίησις περί του άλατος, 15 Ιουλίου 1899, σ.4

⁴⁵³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 62, 23 Ιουλίου 1899, αριθ. Πρωτ.19 αριθ. Διεκπ. 34, Πρακτικό του Συμβουλίου του Ηγεμόνα, Συνεδρία της 20^{ης} Μαΐου 1899, σ.3.

για το δημόσιο, τότε γίνονταν συμβάσεις με εταιρείες του εξωτερικού και μπορούσε το προνόμιο του μονοπωλίου να συνέβαινε με την αποκλειστική εισαγωγή ξένου τουμπεκίου στην Κρήτη και στη συνέχεια δια της διαμετακομίσεώς του από την Κρήτη στο εξωτερικό.⁴⁵⁴

Ο εισαγωγικός δασμός 8% σε όλα τα εισαγώγιμα κρητικά προϊόντα της γεωργίας και της βιομηχανίας επεκτάθηκε και σε όλα τα εισαγώγιμα προϊόντα και εμπορεύματα από την Τουρκία, ενώ διευκρινίστηκε ότι ο πρόσθετος εισαγωγικός φόρος 3% θα παρέμενε ως ίσχυε. Ο δασμός 8% για τα εγχώρια προϊόντα που εξάγονταν στην Τουρκία περιορίστηκε σε 3%, όπως συνέβαινε και σε άλλες χώρες. Για τον καπνό ίσχυε ο κανονισμός της 6^{ης} Οκτωβρίου 1896, ενώ για το τουμπεκί ίσχυε ειδικό δασμολόγιο. Τονίζεται ότι η ισχύ αυτού του διατάγματος θα εφαρμόζονταν σε δέκα μέρες από την δημοσίευσή του.⁴⁵⁵

Ε. ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΚΘΕΣΗ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Η πρώτη Διεθνής Έκθεση ανακοινώνεται από τον Γεώργιο και τον Κ. Φούμη ότι θα εγκαινιαστεί στα Χανιά την 18^η Απριλίου 1900 ως την 1η Μαΐου 1900.⁴⁵⁶ Οι εκθέτες χωρίζονταν σε τμήματα: Κρητικό, Ελληνικό και Διεθνές. Το διεθνές τμήμα αντιπροσωπεύονταν από την Αίγυπτο, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Βοημία και την Αυστρία. Τα προϊόντα που εκτίθονταν ήταν: στο κρητικό τμήμα από το Νομό Χανίων κεντήματα, υποδήματα, κουκούλια μεταξιού, νωπά κάστανα και θάμνοι φυσιτικής και από το Νομό Ρεθύμνου υφάσματα, στο ελληνικό τμήμα χρηματοκιβώτια, αγιογραφίες και καλλιτεχνικές εικόνες, στο διεθνές τμήμα από την Αίγυπτο κονιάκ και οφθαλμικό κολλύριο, από τη Γαλλία υδραυλικό ελαιοπιεστήριο, από την Γερμανία ενετικούς φανούς και υδραντλίες, από τη Βοημία χόρτο ζύθου και από την Αυστρία ασφαλώδη, χάρτες και σκηνές.⁴⁵⁷

Στη συνέχεια καθορίζονταν τα καθήκοντα Ελλανοδικών Επιτροπειών για την Διεθνή Έκθεση.⁴⁵⁸ Για κάθε συναγωγή υπήρχε Ελλανόδικος Επιτροπή, που αποτελούνταν από

⁴⁵⁴ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 63, 26 Ιουλίου 1899, αριθ. Πρωτ.508 αριθ. Διεκπ. 451, Πρόγραμμα δημόσια πλειοδοσίας παραχώρησης προνομίου μονοπωλίου και διαμετακομίσεως τουμπεκίου, 26 Ιουλίου 1899, σ. 1-2.

⁴⁵⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 35, έτος Α', 11 Μαΐου 1899, Διάταγμα περί αφομοιώσεως του Τελωνειακού δασμολογίου και δια την Τουρκίαν προς τα ισχύοντα και δια τα λοιπά Κράτη, σ.1.

⁴⁵⁶ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 9, 10 Μαρτίου 1900, Διάταγμα περί του χρόνου εγκαινίων της εν Χανίοις Εκθέσεως του 1900, αριθ. Διατάγ.48, 3 Μαρτίου 1900, σ.1. Η ανακοίνωση αυτή είναι στην ΕΕΚΠ και στην γαλλική γλώσσα.

⁴⁵⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 24, τεύχ. τρίτον, 27 Μαΐου 1900, προσθήκαι εις το υπ' αριθ. 19 τεύχ. Γ' της ΕΕΚΠ κατάλογον Εκθετών και εκθεμάτων της Α' εν Χανίοις Εκθέσεως του 1900, σ. 1.

⁴⁵⁸ ΕΕΚΠ. αριθ. φ.27, 23 Μαΐου 1900, αριθ. Διατάγ. 68, 20 Μαΐου 1900, σ. 1-2.

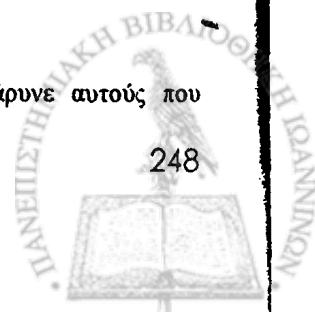

τέσσερα ως εννέα μέλη και που εξέλεξαν τον Πρόεδρό τους και έναν εισηγητή τους. Κάθε μέλος της Επιτροπείας, αφού εξετάσει τα εκθέματα της συναγωγής, που του έχει ανατεθεί, εκφέρει την κρίση του. Η συνολική σύνταξη της γνωμοδότησης της Επιτροπείας γίνονταν από τον εισηγητή της κάθε συναγωγής. Οι αποφάσεις των επιτροπών λαμβάνονταν με πλειοψηφία και κάθε συνεδρία θεωρούνταν έγκυρη αν σε αυτήν προσέρχονταν ο μισός αριθμός των συνολικών μελών. Για την εγκυρότερη και τελειότερη εκτίμηση των εκθεμάτων η κάθε Επιτροπεία ήταν δυνατό να διαιρεθεί και σε υποεπιτροπεία με τρία μέλη, όπου θα υπέβαλαν το πόρισμα των εργασιών τους στην Ελλανόδικο Επιτροπεία.⁴⁵⁹ Οι αποφάσεις της Επιτροπείας ήταν ανέκκλητες, έκρινε και βράβευε όσα από τα εκθέματα διέκρινε. Το πρώτο βραβείο, α' τάξεως, ήταν το αργυρό μετάλλιο και το δεύτερο, β' τάξεως ήταν το χάλκινο. Όλα τα βραβεία συνοδεύονταν από δίπλωμα επαίνου. Τα μετάλλια της πρώτης Διεθνούς Έκθεσης έφεραν από το ένα μέρος την προτομή του Γεωργίου και είχαν κυκλικά τις λέξεις «Πρίγκιψ Γεώργιος της Ελλάδος Ύπατος Αρμοστής εν Κρήτη» και στο άλλο μέρος υπήρχαν οι λέξεις «Α' Έκθεσις εν Χανίοις Κρήτης 1900». Τα διπλώματα υπογράφονταν από τον Πρόεδρο της Ελλανοδίκου Επιτροπείας της κάθε συναγωγής και από τον Κοσμήτορα της Έκθεσης.⁴⁶⁰ Απονέμονταν από την Επιτροπεία τιμητικά βραβεία, χωρίς αμοιβή, σε όσους είχαν εργαστεί για την επιτυχία της έκθεσης.

Τα εκθέματα διαιρούνταν σε συναγωγές και η καθεμία σε κλάσεις. Η γεωργία χωρίζονταν δεκαέξι κλάσεις, οι γεωργικές βιομηχανίες σε είκοσι τρεις, οι καλλιτεχνίες σε έντεκα, οι ορυκτές ύλες σε τρεις, οι υφαντικές βιομηχανίες σε οκτώ, οι μεταλλουργικές τέχνες και η μηχανουργία σε επτά, η Φιλολογία (σύλλογοι και σωματεία) σε τέσσερις, τα εδώδιμα σε τέσσερις, η Τυπογραφία και οι σχετικές βιομηχανίες οκτώ και τα Ιατρικά-Χημικά προϊόντα σε επτά. Στην πρώτη Διεθνή Έκθεση εκπροσωπούνταν όλοι οι τομείς κοινωνικής, εμπορικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας του κρητικού κράτους μαζί με την ελληνική και διεθνή παρουσία στο χώρο της επιχειρηματικότητας.

⁴⁵⁹ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρα 2-4

⁴⁶⁰ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρα 6-7. Σημειώνεται ότι η δαπάνη κατασκευής των βραβείων βάρυνε αυτούς που βραβεύονταν.

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

Η δημοπρασία και η εκτέλεση των δημοσίων έργων είχαν τεθεί με όλους τους όρους.⁴⁶¹ Τα Δημόσια έργα εκτελούνταν αν η δαπάνη είχε εγγραφεί στον προϋπολογισμό και είχε εγκριθεί από το γενικό προϋπολογισμό. Έτσι δεν επιτρέπονταν η υπέρβαση των συγκεκριμένων ποσών.⁴⁶²

Τα δημόσια έργα που έγιναν ήταν: η αμαξωτή οδός Μαλεβυζίου Ηρακλείου, Ρεθύμνης Μυλοποτάμου, Σούδας Ιζζεδδίν, από την Επισκοπή στο Ρέθυμνο, από τον Άγιο Νικόλαο στην Ιεράπετρα, η σιδηροδρομική γραμμή Ηρακλείου Μεσσαράς και Κισσάμου – Χανίων – Σούδας και ο λιμένας Ιεράπετρας.⁴⁶³ Ακόμη, η κατασκευή φάρου στη νησίδα Βελβίνης Άγιος Γεώργιος,⁴⁶⁴ η γέφυρα των ποταμών Ταυρωνίτου, Περάματος, Αμπουσελέμι και Γαζιανής Καμάρας από τον μειοδότη κατασκευαστή Saint Pierre του Βελγίου με την επωνυμία Baune Marpent.⁴⁶⁵

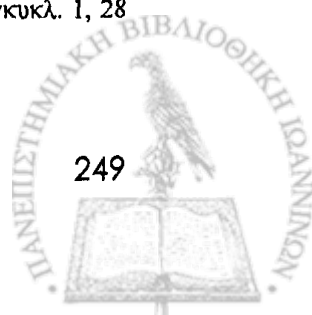
⁴⁶¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 56, Έτος Α', τεύχ. 2, 22 Σεπτεμβρίου 1900, Διάταγμα αρθ. νόμου 74, 19 Σεπτεμβρίου 1899, σ. 1-7

⁴⁶² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 56, Έτος Β', τεύχ. 2, 7 Δεκεμβρίου 1900, εγκύκλιος αριθ. πρωτ. 1047 αριθ. εγκυκλ. 1, 28 Νοεμβρίου 1900, σ. 7-8.

⁴⁶³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 29, Έτος Β', τεύχ. δεύτερον, 2 Ιουνίου 1901, Παρόραμα, 24 Μαΐου 1901, σ. 127

⁴⁶⁴ αριθ. φ. 29, Έτος Β', τεύχ. δεύτερον, 2 Ιουνίου 1901, Παρόραμα, 24 Μαΐου 1901, σ. 127

⁴⁶⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. 78, 24 Νοεμβρίου 1900, Προκήρηξις, 23 Νοεμβρίου 1900, σ. 1.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

ΣΤΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η Κρητική Πολιτεία εκτιμώντας τις δυσκολίες εφαρμογής του φορολογικού συστήματος, που ίσχυε από το 1894 με το νόμο 52, προβαίνει σε καινοτόμες για την εποχή καινοτόμες προσεγγίσεις με σκοπό την ευελιξία της οργάνωσης του κράτους και την εύχρηστη διευκόλυνση των πολιτών.⁴⁶⁶

Οι αγροτικοί διανομείς, που για την Κρητική Πολιτεία είναι νέος θεσμός, που επωμίσθηκε την ευθύνη της είσπραξης των φόρων για τα ζώα που χρησίμευαν στις καλλιέργειες. Με τον τρόπο αυτό οι φορολογούμενοι αγρότες απαλλάσσονταν από την υποχρέωση να κάνουν πολλά χιλιόμετρα για να μεταβούν στην έδρα της επαρχίας του κάθε νομού προκειμένου να πληρώσουν το ποσό του φόρου που τους αναλογεί, εξοικονομούσαν πολλές μέρες αργιών για όσους μετέβαιναν κάθε χρόνο στις έδρες των επαρχιών για το σκοπό αυτό και θα γίνονταν τακτικότερη η είσπραξη των φόρων αν λάβει κανείς υπόψη ότι οι κάτοχοι των ζώων που τα χρησιμοποιούσαν στις καλλιέργειες τους ανέρχονταν σε 15.000 περίπου.

Επίσης, ο φορολογούμενος ειδοποιούνταν όχι μόνο εγγράφως, αλλά και προφορικά από τους αγροτικούς διανομείς για το πότε και πώς ήταν υποχρεωμένος να διευθετεί τις φορολογικές του υποχρεώσεις, ώστε να μην ταλαιπωρείται ο απλός πολίτης από τις συνέπειες του νόμου, που ίσως να γνωρίζει αποσπασματικά ή και να αγνοεί πράγματι.

⁴⁶⁶ ΕΕΚΠ, αριθμ. 29, Έτος 1900, εν Χανίοις τη 5 Ιουνίου, σ. 1-2, αριθμ. Πρωτ. 3559/αριθμ. Διεκπ. 2185: Αιτιολογική Έκθεσις του Διατάγματος των Τροποποιήσεων του υπ' αριθμ. 52 Νόμου με ημερομηνία 13 Μαΐου 1900 με υπογραφή του Συμβούλου των Οικονομικών Κων. Φούμη.

Η αρχή της εφαρμογής της δήλωσης του φορολογημένου για το φορολογητέο προϊόν του ήταν μία ακόμη καινοτομία του Κρητικού κράτους, η οποία όμως δεν εφαρμόστηκε άμεσα, επειδή εκτιμήθηκε⁴⁶⁷ ότι οι φορολογούμενοι, ούτε οι απλοί πολίτες μα ούτε και οι αστοί, δεν ήταν εξοικειωμένοι με την υποχρέωση αυτή. Στην θέση αυτής προτιμήθηκε ένα μεικτό σύστημα σύμφωνα με το οποίο η εξακρίβωση των ζώων που θα έπρεπε να φορολογούνται να ανατίθεται σε Επιτροπεία. Υποχρέωση του φορολογούμενου ήταν να κάνει ο ίδιος την δήλωσή του και κυρίως στην περίπτωση που η αρμόδια επιτροπή δεν είχε καταγράψει τα ζώα, που θα έπρεπε να φορολογηθούν.

Το ζήτημα του καθορισμού των φόρων για όσους ήταν ιδιοκτήτες ζεύγους ζώων που χρησιμοποιούνταν για καλλιέργειες, το οποίο είχε προέλθει από την σύζευξη δύο ζώων, που ανήκαν σε δύο ιδιοκτήτες, είχε τεθεί και επιλύθηκε με την πληρωμή του μισού φόρου από κάθε ιδιοκτήτη. Η λύση αυτή δόθηκε γιατί και στην περίπτωση που κάποιος από τους ιδιοκτήτες έσπαιρε και παρήγαγε διαφορετικό ποσό δημητριακών η διαφορά κανονίζονταν μεταξύ τους πληρώνοντας το μίσθωμα που αναλογούσε στον κύριο ιδιοκτήτη του ζεύγους των ζώων.

Ο φόρος για τα ζώα, που χρησιμοποιούνταν στις καλλιέργειες, καταβάλλονταν από τους φορολογούμενους μέσα στον μήνα, χωρίς πρόσκληση από τον ταμία, που είχε οριστεί για αυτό. Αν περνούσε ο μήνας τότε καταβάλλονταν πρόσθετο ποσό 5% για τα έξοδα είσπραξης. Η είσπραξη στην περίπτωση αυτή γίνονταν από τους Επαρχιακούς Γραμματείς ή από τους δημοτικούς εισπράκτορες ή άλλα κατάλληλα πρόσωπα, τα οποία έπαιρναν ως αμοιβή το πρόσθετο ποσό των 5%.

Αναλυτικότερα το σύστημα είχε ως εξής: Καταρτίζονταν ξεχωριστά για κάθε χωριό ονομαστικοί κατάλογοι των κατόχων ζεύγους ζώων ή ενός μόνο ζώου και κατατάσσονταν σε πίνακες όλες οι τάξεις στις οποίες ανήκαν. Οι κατάλογοι αυτοί υπογράφονταν από τα μέλη των οικείων Επιτροπειών και υποβάλλονταν από τον Δήμαρχο στο Επαρχείο ή την Νομαρχία μέσα σε πέντε μέρες από την λήξη της προθεσμίας των τριάντα ημερών της καταμέτρησης και της κατάταξης. Στη συνέχεια με επιμέλεια του Επάρχου ή του Νομάρχη τοιχοκολλούνταν μέσα σε πέντε μέρες από την λήψη τους από δικαστικό κλητήρα ή από άλλο ορισμένο πρόσωπο τα αντίγραφα αυτών των καταλόγων στα πιο κατάλληλα μέρη των χωριών. Ακόμη, προκηρύσσεται η τοιχοκόλληση αυτών από τους αγροτικούς διανομείς ή άλλα πρόσωπα προσκαλώντας τους κατοίκους εμπρόθεσμα να υποβάλλουν τις ενστάσεις τους, αν έχουν, και να δηλώσουν τα ζεύγη των ζώων που ίσως δεν συμπεριελήφθησαν στους καταλόγους κατά την καταγραφή. Οι ενστάσεις έπρεπε να υποβάλλονται μέσα σε είκοσι μέρες από την

⁴⁶⁷ Η εκτίμηση βασίστηκε στην προσπάθεια εφαρμογής του φόρου των οικοδομών, που όμως τελικά δεν μπόρεσε να γίνει πλήρης η εφαρμογή του.

τοιχοκόλληση των καταλόγων με αναφορά που να περιέχει όλα τα αποδεικτικά στοιχεία. Αν, όμως, στην κατάταξη δεν είχαν συμπεριληφθεί κάποιου τα ζώα, τότε υποχρεούνταν να τα δηλώσει προφορικά ή εγγράφως, γιατί σε περίπτωση παράλειψης θα υποβάλλονταν σε πληρωμή διπλού φόρου από τον οικείο Έπαρχο ή Νομόρχη. Ακόμη και μετά την έκδοσή του αποτελέσματος καταγραφής αν υπήρχαν υπόνοιες καταρτίζονταν αμερόληπτη Επιτροπεία που συνεξέταζε την υπόθεση και υπέβαλλε πρόστιμο είκοσι δραχμών, αν φυσικά ήταν βάσιμες οι υπόνοιες. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι και στην περίπτωση που κάποιος πωλούσε τα ζώα του η δημόσια οφειλή του παρέμενε.

Ο Έπαρχος ή ο Νομόρχης υποχρεούνταν να εκδώσει σχετική απόφαση μέσα σε δέκα μέρες. Μετά από τριανταπέντε μέρες από την λήξη προθεσμίας υποβολής των ενστάσεων καθίστανται οριστικοί κατάλογοι και κηρύσσονται εκτελεστοί οι τίτλοι με επισημειωματικοί πράξεις του οικείου Επαρχου ή Νομόρχη. Αμέσως μετά όλα παραδίδονταν στους Διευθυντές των Ταχυδρομικών Γραφείων προς είσπραξη. Κάθε Επαρχείο διαβιβάζει στο Τελωνείο γενικό ονομαστικό κατάλογο του εισπρακτέου φόρου. Στη συνέχεια εκδίδονταν αποδείξεις είσπραξης τους από τους επαρχιακούς γραμματείς, οι οποίες παραδίδονταν με ονομαστική κατάσταση στους Διευθυντές των Ταχυδρομικών γραφείων, που ως επί το πλείστον διευθύνουν οι ίδιοι οι Επαρχιακοί Γραμματείς. Αυτοί θα διένειμαν τις αποδείξεις στους αγροτικούς διανομείς για είσπραξη του φόρου. Οι φορολογούμενοι ειδοποιούνταν με προκήρυξη αλλά και με προφορική πρόσκληση από τους διανομείς, οι οποίοι ενημέρωναν τους πολίτες για το ποσό που όφειλαν αλλά και για την ενδεχόμενη περίπτωση του πρόσθετου 5% αν δεν καταβάλλονταν το φορολογητέο ποσό.

Από το πρόσθετο τούτο ποσό και για κάθε είκοσι δραχμές εισπραττόμενων φορολογητέου ποσού οι διανομείς λάμβαναν 5 λεπτά και οι Διευθυντές των Ταχυδρομικών Γραφείων λάμβαναν το 1% επί των συνολικών εισπράξεων.

Για τις εισπράξεις των δημοσίων προσόδων δεν καθορίζονταν σαφώς από τον νόμο ποιοι ήταν οι αρμόδιοι, αλλά το έργο αυτό ανᾶτίθονταν κυρίως στις Επιτροπείες καταμέτρησης και κατάταξης και σε όλα τα μέλη των Δημοτικών Συμβουλίων, που θα έπρεπε μέσα σε ένα μήνα να έχουν ολοκληρώσει τις εργασίες καταμέτρησης σε όλο το νησί. Όμως, επειδή τα Δημοτικά Συμβούλια ήταν πολυμελή, περιορίστηκε ο αριθμός των Δημοτικών Συμβούλων σε δύο, που εκλέγονταν εκ περιτροπής με κλήρο και έτσι κάθε Επιτροπή αποτελούνταν από τέσσερα μέλη. Συγκεκριμένα, για την καταμέτρηση και την κατάταξη υπεύθυνος ήταν μία Επιτροπεία κάθε Δήμου, που αποτελούνταν από τον Δήμαρχο ή από τον Δημαρχιακό Πάρεδρο, από δύο Δημοτικούς Συμβούλους (ορίζονταν εκ περιτροπής με κλήρο) και τον Ειδικό Πάρεδρο κάθε χωριού, ο οποίος λάμβανε μέρος μόνο στην καταμέτρηση και

κατάταξη των Μετοχίων και των Συνοικιών, που αποτελούσαν το παράρτημά του. Δικαίωμα κάθε φορολογούμενου ήταν να μπορεί να παρίσταται στην καταμέτρηση και την κατάταξη των ζώων του, με την υποχρέωση να δηλώσει προφορικά ή εγγράφως (χωρίς χαρτόσημο) τον ακριβή αριθμό των ζώων, που χρησιμοποιεί στις καλλιέργειες και το ποσό των παραχθέντων προϊόντων του. Ανάλογα με τις ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες που υπήρχαν σε κάθε τόπο και ανάλογα με την εποχή της πρώιμης ή όψιμης συγκομιδής, οι κατά τόπους Νομαρχίες είχαν το δικαίωμα να ορίζουν κάθε έτος το χρονικό διάστημα διεξαγωγής της καταμέτρησης και της κατάταξης, αφού πριν υποδιαιρεθεί ο Νομός σε τμήματα, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν προκαθορισμένα χωριά. Διευκρινίζεται ότι η άμεση εποπτεία της είσπραξης των φόρων ήταν ευθύνη των οικείων Επαρχών και Νομαρχών. Αν αποδεικνύονταν ότι η Επιτροπεία παραλείπει από πρόθεση την καταγραφή ζεύγους ζώων ή καταγράφει αυτό σε κατώτερη τάξη από αυτή που ανήκει, τότε επιβάλλονταν σε κάθε μέλος της Επιτροπείας πρόστιμο 20 δραχμών για το δημόσιο ταμείο με την επιφύλαξη να υπάρξει και ποινική καταδίωξη. Αρμόδιοι για την εκδίκαση των παραβάσεων είναι οι Τελωνιακές Αρχές για τις έδρες των Τελωνείων ή των Υποτελωνείων, ενώ για τις περιοχές που δεν υπάρχουν τελωνεία ή υποτελωνεία και διοικούνταν οι επαρχίες απευθείας από τους Νομάρχες, αρμόδιοι ήταν ο Έπαρχος ή ο Νομάρχης της περιοχής. Στην περίπτωση έλλειψης Επαρχείου οι Διευθυντές των Ταχυδρομικών Ταμείων υποβάλλονταν στην υποχρέωση να είναι υπεύθυνοι και να παρέχουν εγγύηση για τις εισπράξεις από το φόρο. Αντίγραφα των εγγυητικών διαβιβάζονταν στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών.

Επιβαλλόταν ο παρακάτω φόρος επί των ζευγών, που χρησιμοποιούνταν για τις καλλιέργειες για τα δημητριακά, τα ξηρά όσπρια, το βαμβάκι, το λινάρι, τα καρπούζια, τα πεπόνια και τα ξυλάγγουρα:

Τάξη	Παραγωγή σε κιλά	Εισπρακτέος φόρος σε δραχμές
Α'	1-30	9
Β'	31-50	14
Γ'	51-60	15
Δ'	61-70	17
Ε'	71-80	19
ΣΤ'	81-90	21
Ζ'	91-100	23
Η'	101-125	25
Θ'	126-150	30
Ι'	151-200	35
ΙΑ'	201 και πάνω	40

Καθορίζεται ότι κάθε κιλό αντιστοιχεί σε 13 οκάδες βρώμης, σε 17 οκάδες κριθαριού και σε 20 οκάδες σιταριού, σίκαλης, ροβίου και βίκου.⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ ΕΕΚΠ, ο. π., σ.3, Διάταγμα περί τροποποιήσεων του υπ' αριθμ. 52 Νόμου, Αριθμ. Νόμου 172, Κεφάλαιον Δ', Άρθρ. 13. Οι μονάδες μέτρησης του βάρους ήταν οι οκάδες

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΟ ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΟ

Οι καταθέσεις και η εξασφάλιση των αποταμιεύσεων των μεσαίων τάξεων οδήγησε στην ίδρυση των Ταμιευτηρίων. Ήταν μια ευρωπαϊκή καινοτομία, που οι αρχές της ανάγονται στα μέσα περίπου του 18ου αι., ενώ η οριστική μορφή ολοκληρώνεται τον 19ο αι. Το πρώτο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο (National Savings Bank) ιδρύθηκε το 1861 από τον Βρετανό πρωθυπουργό Γκλάντστον. Ο θεσμός αυτός επεκτάθηκε το 1911 και στις ΗΠΑ με την ίδρυση της U.S. Postal Savings Bank.⁴⁶⁹ Στην Ελλάδα ο λογαριασμός Ταμιευτηρίου εμφανίζεται αρχικά στην Εθνική Τράπεζα το 1845 για να ακολουθήσουν λίγο αργότερα, το 1900, και η Τράπεζα Βιομηχανικής Πίστεως και Αθηνών. Πρώτη φορά έρχεται στο προσκήνιο η ιδέα του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, αλλά και του «Σχολειακού Ταμιευτηρίου» το 1880 στο πρόγραμμα Χ. Τρικούπη και σε εισήγηση του Κ. Χ. Βάμβα στο Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσό» για να επισημανθεί η αναγκαιότητά του το 1893 και από τον Κ. Μαρίνο, διευθυντή της εφημερίδας «Ακρόπολη».⁴⁷⁰

Το έδαφος είχε προετοιμαστεί, αλλά η εισαγωγή αυτού του θεσμού στον ελλαδικό χώρο θα γίνει από την Κρητική Πολιτεία. Έτσι, το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο ιδρύθηκε για πρώτη φορά από την Κρητική Πολιτεία στις 10 Δεκεμβρίου 1900⁴⁷¹ και υπαγόταν στην δικαιοδοσία της Διεύθυνσης των Ταχυδρομείων. Ο σκοπός του ήταν ευρύτερα κοινωνικός, ασφαλώς οικονομικός και εν μέρει παιδαγωγικός, αφού ήθελε να διδάξει στον κρητικό λαό το πνεύμα της οικονομίας και να τον διευκολύνει στην αποταμίευση ακόμη και του πιο μικρού ποσού. Ήταν πολύ οικείο το πρόσωπο του ταχυδρόμου και ο χώρος, που γίνονταν οι χρηματικές συναλλαγές, το ταχυδρομείο, ήταν, χώρος προσβάσιμος σε όλους, όπου κάθε ποσό γίνονταν αποδεκτό με ευχάριστη διάθεση, αφού ήταν προϊόν κόπου και μόχθου.

⁴⁶⁹ Για τις ιδρύσεις των Ταμιευτηρίων και για την ευρωπαϊκή τους πορεία βλ. Ένας αιώνας Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, επίμ. Βάσιος Τσοκόπουλος, Αθήνα 2001, σ. 11-13.

⁴⁷⁰ Για τα προανακρούσματα του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου βλ. ο.π., σ. 14-16 και Γ. Κουλοβατινός, Το Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον, έκδ. β', Αθήναι 1947

⁴⁷¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ.. 70, 16 Δεκεμβρίου, Νόμος υπ' αριθ. 265, Διάταγμα περί Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, 10 Δεκεμβρίου 1900 και σε ξεχωριστό φυλλάδιο βλ. Κρητική Πολιτεία, Διεύθυνσις των Ταχυδρομείων, «Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον» 1901. Ο νόμος αυτός, που αποτελείται από είκοσι δύο άρθρα, υπογράφεται στα Χανιά από τον Πρίγκιπα Γεώργιο και τους: Μ. Ρ. Κούνδουρο, Κ. Φούμη, Ελ. Βενιζέλο και τον Ν. Γιαμαλάκη και τροποποιείται στις 11 Απριλίου 1901 με τον νόμο 336, που υπογράφεται από τους ίδιους πολιτικούς άνδρες, εκτός του Ελ. Βενιζέλου.

Το νεοσύστατο κρητικό κράτος ενδιαφερόταν για την διεύρυνση της οικονομικής του βάσης, που θα απλώνονταν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και σε όλους τους φορείς και τα ιδρύματα, ώστε να προσδίδεται η αίσθηση της ασφάλειας της απόδοσης των οικονομιών του λαού. Έπρεπε να καλλιεργηθεί η εμπιστοσύνη προς την Πολιτεία, η οποία μέσα από αυτό τον θεσμό προσπαθεί να αποδείξει το κοινωνικό της πρόσωπο. Με τον θεσμό αυτό ήθελε να καλύψει τον οικογενειακό ή τον ιδιωτικό προγραμματισμό κάθε μικρομεσαίου πολίτη, οποίος μπορούσε να αποταμιεύει το περίσσειμα του μεροκάματου και να νιώθει ότι η τράπεζα ως επίσημος φορέας θα του το προστάτευε για το μέλλον με κάποια ικανοποιητική απόδοση. Σε μια τέτοια κρίσιμότετη μεταβατική εποχή η οικονομία ήταν ο ουσιαστικότερος παράγοντας, πάνω στον οποίο θα μπορούσε να βασιστεί η Κρητική πολιτεία και μέσα από την θεσμοθέτηση του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου να διευρύνει την οικονομική της βάση, ώστε να μπορέσει να κάνει σταθερά ανοδικά βήματα. Εξάλλου ο θεσμός αυτός στόχευε να λειτουργήσει ως μια άλλη διαδικασία συγκέντρωσης κεφαλαίων των μη παραγωγικών ομάδων, επειδή η ίδια η κοινωνία όχι μόνο χρειαζόταν, αλλά και επέβαλλε πιεστικά την ανάγκη της για δημιουργία χρηματικού αποθέματος για τις δύσκολες στιγμές της ζωής. Έτσι το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο φιλοδοξούσε να γίνει μια ενεργή οικονομική δύναμη, που θα διοχέτευε την ενεργητικότητά της σε κοινωφλείς σκοπούς.

Διευθύνων Επιθεωρητής ήταν ο Β. Ν. Μαυρίδης, οποίος και προέβη σε συγκεντρωτική αυστηρά χρονολογική συλλογή εγκυκλίων, οδηγιών και κανονισμών για την υπηρεσία του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου.⁴⁷² Τα Ταχυδρομικά γραφεία εκτελούσαν την υπηρεσία του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, τηρούσαν τα σχετικά έγγραφα των καταθέσεων, τους αντίστοιχους λογαριασμούς για κάθε πρόσωπο που θα κατέθετε ποσά, τηρούσαν βιβλιάρια στα οποία εγγράφονταν οι κινήσεις των λογαριασμών, οι τόκοι αλλά και τα επιστρεφόμενα ποσά. Το βιβλιάριο κίνησης λογαριασμών χορηγούνταν δωρεάν από το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, ήταν ονομαστικό και περιείχε όλες τις αναγκαίες πληροφορίες για την ταυτότητα του δικαιούχου. Αν χαθεί αντικαθίσταται σύμφωνα με τους όρους του Κανονισμού. Κανένας δεν μπορούσε να κατέχει περισσότερα από ένα βιβλιάρια, και δεν υπολογιζόταν ο τόκος για τα ποσά του δευτέρου βιβλιαρίου ή των βιβλιαρίων με μεταγενέστερη ημερομηνία. Αν πολλά βιβλιάρια έχουν την ίδια ημερομηνία, τότε δεν υπολογίζεται ο τόκος στο συνολικό ποσό των καταθέσεων, που υπάρχουν στα βιβλιάρια. Οι ανήλικοι μπορούσαν να καταθέσουν χωρίς την σύμπραξη του νόμιμου αντιπροσώπου τους.

⁴⁷² Προλογικό Σημείωμα, που υπογράφει ο Β. Ν. Μαυρίδης στο έντυπο "Κρητική Πολιτεία, Διευθύνσεις των Ταχυδρομείων, «Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον», Τεύχος Δεύτερον, Τροποποιήσεις και Συμπληρώσεις των από 21 Ιουνίου 1901 Οδηγιών της Διευθύνσεως των Ταχυδρομείων, Περί Εφαρμογής της Υπηρεσίας του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου μέχρι του έτους 1905", εν Χανίοις 1906.

Αναλάμβαναν τα ποσά, που κατέθεταν, μετά την συμπλήρωση του δεκάτου τέταρτου έτους της ηλικίας τους. Απαγορεύονταν, επίσης, στους ταχυδρομικούς υπαλλήλους να δίνουν οποιαδήποτε πληροφορία σε άλλους για τα ποσά των καταθέσεων, εκτός της ανώτερης αρχής τους.

Οι καταθέσεις στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο δεν μπορούσαν να είναι κατώτερες της μιας δραχμής και σταδιακά έπρεπε να φτάνουν τις 2000 δραχμές. Ο τόκος για τα ποσά που κατατίθονταν στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο ήταν τρισήμισι τοις εκατό ετησίως. Ο τόκος ξεκινούσε από την 1^η ή τη 16^η κάθε μήνα μετά από την ημέρα της κατάθεσης. Παύει από την 1^η ή την 16^η κάθε μήνα, που προηγείται της ημέρας απόδοσης.⁴⁷³ Η τιμή του τόκου μπορούσε να αυξομειωθεί με Διάταγμα του Συμβουλίου των επί των Οικονομικών και επί της Συγκοινωνίας και ίσχυε από την 1^η Ιανουαρίου του επερχόμενου χρόνου, αφού δημοσιεύονταν τουλάχιστον ένα μήνα πριν. Στις 31 Δεκεμβρίου κάθε χρόνου συγκεφαλαιώνονταν ο τόκος, που είχε αποκτηθεί.⁴⁷⁴ Δεν υπολογίζονταν τόκος αν το ποσό υπερέβαινε τις 2000 δραχμές.

Το ποσό της κατάθεσης ολόκληρο ή τμηματικά επιστρεφόταν στον κτήτορα του ή στον νόμιμο αντιπρόσωπο με την επίδειξη του βιβλιαρίου. Η επιστροφή των εκατό δραχμών γίνονταν αμέσως, αλλά δεν επιτρέπονταν να λάβει κάποιος ποσό πάνω από εκατό δραχμές μέσα στην ίδια εβδομάδα. Η επιστροφή για ποσά μέχρι διακόσιες δραχμές γίνονταν μέσα σε δέκα μέρες, για ποσά μέχρι χίλιες δραχμές μέσα σε είκοσι μέρες και για μεγαλύτερα ποσά μέχρι και δύο μήνες. Οι παραπάνω προθεσμίες μπορούσαν να τροποποιηθούν με απόφαση του Συμβουλίου των επί των Οικονομικών και επί της Συγκοινωνίας.⁴⁷⁵ Επιστροφή χρημάτων που έχουν κατατεθεί δεν επιτρεπόταν να γίνει αν δεν είχαν παρέλθει δεκαπέντε μέρες από την κατάθεση. Επίσης, ήταν δυνατό να επιστραφούν τα κατατεθέντα ποσά και από άλλο ταχυδρομικό γραφείο. Αν σε βιβλιάριο δεν γινόταν καμία συναλλαγή, κατάθεση ή επιστροφή ή άλλη εγγραφή με αίτηση του καταθέτη για δεκαπέντε χρόνια, τότε τα ποσά παραγράφονται υπέρ του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου. Η προθεσμία της παραγραφής άρχιζε από το 1900 για τις καταθέσεις, που γίνονταν από δωρητές ή από διαθήκη με ορισμένο χρονικό περιοριστικό όρο, που να μην μπορεί να λάβει το συγκεκριμένο ποσό ο κληρονόμος.

⁴⁷³ Το σημείο αυτό (γ' εδάφιο) του νόμου 265/10-12-1900 αντικαταστάθηκε από τον νόμο 336/ 11 Απριλίου 1901.

⁴⁷⁴ Τα κλάσματα της δραχμής δεν απέφεραν τόκο.

⁴⁷⁵ Δεν επιστρέφονταν μεγαλύτερα ποσά στις παραπάνω προθεσμίες έστω και αν γίνονταν περισσότερες αιτήσεις επιστροφής.

ΣΧΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΑΜΙΕΥΣΗ

Οι Διευθυντές των Σχολείων, των Εταιρειών αλληλοβοήθειας ή φιλανθρωπικών ιδρυμάτων είχαν την δυνατότητα να συλλέγουν τις οικονομίες των μαθητών τους ή των εταίρων τους και να τις καταθέτουν στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο και να παίρνουν βιβλιάριο, στο οποίο θα εγγράφονταν από τους Διευθυντές τα ποσά με το όνομα των μαθητών ή των εταίρων⁴⁷⁶. Οι Διευθυντές δεν μπορούσαν να πάρουν από το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο τα ποσά που κατατέθηκαν για λογαριασμό των μαθητών ή των εταίρων. Οι καταθέσεις αυτές μπορούσαν να γίνονται και με κοινό γραμματόσημο. Για την σχολική αποταμίευση μάλιστα εκδόθηκαν και σχετικές οδηγίες,⁴⁷⁷ διευκρινίζοντας ότι μπορούσε να γίνεται και κατάθεση μέχρι πέντε λεπτών, γιατί ήταν δύσκολο στους μαθητές να αποταμιεύσουν ολόκληρη την δραχμή, που είναι το πιο μικρό ποσό, που μπορούσε να καταθέσει κάποιος στο Ταμιευτήριο. Αν, όμως, οι μαθητές καταθέσουν το ποσό των πέντε δραχμών, τότε μπορούσαν να απευθυνθούν στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο γιατί πρόκειται για σημαντική αποταμίευση. Οι καταθέτες (συλλέκτες) δεν αμείβονται, αλλά μετά από απόφαση του Εποπτικού Συμβουλίου και με πρόταση του Διευθυντή των Ταχυδρομείων αμείβονται όσοι Διευθυντές σχολείων συνετέλεσαν στην επίτευξη του σκοπού του θεσμού αυτού. Τονίζεται ότι οι εκπαιδευτικοί όφειλαν να μάθουν τους μαθητές τους να αποταμιεύουν και να κάνουν οικονομία, χωρίς να έχουν τάσεις φιλαργυρίας, να εκτιμούν την αξία του χρήματος και κυρίως να κάνουν εύλογη χρήση του στην ζωή τους.

Οι δάσκαλοι πριν από την έναρξη της αποταμίευσης των μαθητών έπρεπε να ζητήσουν άδεια⁴⁷⁸ με δήλωσή τους στην οποία θα έπρεπε να αναφέρουν τα σχολεία, που διευθύνουν, τον αριθμό των μαθητών, που μπορούν να αποταμιεύουν, το Ταχυδρομικό γραφείο που θα γίνονταν οι δοσοληψίες και ποιο τρόπο αποταμίευσης προτίθενται να ακολουθήσουν. Οι δηλώσεις κατατίθονταν είτε απευθείας στην Διεύθυνση είτε μέσω των Επιθεωρητών Εκπαίδευσης ή των Ταχυδρομικών Ταμιευτηρίων. Στα Γυμνάσια, Ελληνικά Σχολεία ή Δημοτικά σχολεία, που δίδασκαν πολλοί εκπαιδευτικοί, την Γενική Διεύθυνση

⁴⁷⁶ Άρθρο 11 του νόμου 265/10-12-1900.

⁴⁷⁷ Κρητική Πολιτεία, Διεύθυνσις Ταχυδρομείων, Οδηγία περί της εν τοις σχολείοις αποταμιεύσεως, εν Χανίοις 1902.

⁴⁷⁸ Κρητική Πολιτεία, Διεύθυνσις Ταχυδρομείων, Οδηγία περί της εν τοις σχολείοις αποταμιεύσεως, εν Χανίοις 1902. Κεφ. 1, άρθρο 3.

αναλαμβάναν οι Διευθυντές συνεργαζόμενοι με τους καθηγητές που ορίζονταν για την συλλογή των χρημάτων.

Οι εκπαιδευτικοί με δύο τρόπους μπορούσαν να αποδείξουν την στήριξή τους στο νεοσύστατο θεσμό: α) με γενικό βιβλιάριο, όπου θα συλλέγονταν τα χρήματα απρόσωπα στο όνομα όλων των μαθητών με την δυνατότητα μεταφοράς στο βιβλιάριο του ποσού, που ανήκε στον κάθε μαθητή και β) μέσα από τα γραμματόσημα προτρέποντας τους μαθητές στην αγορά γραμματοσήμων των πέντε ή των δέκα λεπτών, τα οποία θα επικολλούνταν σε ειδικό δελτάριο.⁴⁷⁹ Αν συμπληρώνονταν με την αξία των γραμματοσήμων μία δραχμή, τότε τα δελτάρια παραδίδονταν στα Ταχυδρομικά γραφεία όπου μετατρέπονταν σε καταθέσεις, που καταχωρούνταν στα βιβλιάρια με τα ονόματα των μαθητών. Ο δεύτερος αυτός τρόπος αποδείχθηκε ότι ήταν ευχερέστερος και διευκόλυνε τους δασκάλους, που ήταν μακριά από τα ταχυδρομικά γραφεία, αφού ευθύνονταν μόνο για την αποστολή των συμπληρωμένων με γραμματόσημα δελτίων στα ταχυδρομικά γραφεία και όχι για τις καταθέσεις, για τις οποίες έπρεπε να προσέρχονται στα κατά τόπους γραφεία.⁴⁸⁰

Ο Διευθυντής κάθε σχολικής μονάδας με την έναρξη της σχολικής χρονιάς έπρεπε, αφού αιτηθεί γενική άδεια από την Διεύθυνση και αφού ορίσει τον κάθε εκπαιδευτικό ως υπεύθυνο για την συλλογή των προσφορών, να επιβλέψει όλες τις εργασίες του σχολικού Ταμειυτηρίου, ενώ έπρεπε να παρακαλέσει το Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο για την αναγνώριση όλων των συλλεκτών. Στην περίπτωση μετάθεσης των Διευθυντών ή των εκπαιδευτικών οι νέοι όφειλαν να συνεχίσουν το έργο των προκατόχων τους, αφού δήλωναν το όνομά τους και έπαιρναν την ανάλογη άδεια από το Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο. Υπήρχε η δυνατότητα οι εκπαιδευτικοί που πήραν άδεια να αναθέσουν σε τρίτο πρόσωπο να τους εκπροσωπεί στο Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο. Επίσης, όσοι κατοικούσαν σε μέρη όπου δεν υπήρχαν Ταχυδρομικά γραφεία χρησιμοποιούσαν τους αγροτικούς διανομείς για την προμήθεια γραμματοσήμων και δελτίων αποταμίευσης. Τα δελτία αποταμίευσης χορηγούνταν από τα γραφεία ή από τους αγροτικούς διανομείς. Οι υπηρεσίες, που σχετίζονταν με τα σχολικά ταμειυτήρια είχαν ατέλεια. Τα αναγκαία έντυπα χορηγούνταν δωρεάν μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων στην Διεύθυνση των Ταχυδρομείων.

Τα έντυπα ήταν για όσους είχαν γενικό βιβλιάριο το Ημερολόγιον εισπράξεων και πληρωμών του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου (υπόδ. ΚΘ'), όπου σημειώνονταν οι καθημερινές

⁴⁷⁹ Βλ. υπόδ. ΙΗ' (πηγή: ΕΛΙΑ, καθώς και στο Ένας αιώνας Ταχυδρομικό Ταμειυτήριο, Αθήνα 2001, σ.230) στο παράρτημα της εργασίας, στο οποίο διαφαίνεται η ενδιαφέρουσα μορφή αποταμίευσης: κολλούνταν γραμματόσημα των πέντε ή των δέκα λεπτών και όταν συμπληρώνονταν μία δραχμή το ταχυδρομικό γραφείο παραλάμβανε το δελτίο και πίστωνε το βιβλιάριο του καταθέτη. (

⁴⁸⁰ Κρητική Πολιτεία, Διεύθυνσις Ταχυδρομείων, Οδηγία, ο.π., άρθρο 2. Διευκρινίζεται ότι στο γενικό βιβλιάριο μπορούσε να γίνεται και κατάθεση δελτίων γραμματοσήμων ως να ήταν χρήματα.

δοσοληψίες για ένα χρόνο για είκοσι επτά μαθητές, τρέχων ατομικός λογαριασμός (υπόδ. Λ') και κατάσταση για τις περιοδικές παραδόσεις στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο (υπόδ. ΛΑ'). Για τους συλλέκτες γραμματοσήμων τα έντυπα ήταν Ημερολόγιο για σημείωση κάθε δοσοληψίας, τρέχων ατομικός λογαριασμός (υπόδ. Λ'), όπου η μοναδική χρήση του ήταν φυλάσσονται στο βιβλιάριο και κατάσταση για τις περιοδικές παραδόσεις στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο (υπόδ. ΛΑ') με τη διαφορά ότι συμπληρώνεται στο αριστερό μέρος κάνοντας χρήση των πινάκων Α' και Β'. Υπήρχε η δυνατότητα να κατατίθενται απευθείας χρήματα από το μαθητή ή από την οικογένειά του, αν είχε ταχυδρομικό βιβλιάριο.⁴⁸¹ Οι ανήλικοι δεν επιτρεπόταν να λάβουν τις αποδόσεις των καταθέσεών τους, αλλά μπορούσαν να καταθέτουν στα δικά τους βιβλιάρια ή των γονιών τους.⁴⁸² Η συλλογή των μαθητικών καταθέσεων γίνονταν σε γενικό βιβλιάριο, αλλά οι υπεύθυνοι εκπαιδευτικοί σημείωναν τις καταθέσεις του κάθε μαθητή, που αν συμπλήρωναν μια δραχμή μπορούσε να μεταφερθεί στο προσωπικό του βιβλιάριο, όπου αποδίδονταν τόκοι.⁴⁸³ Οι Διευθυντές των σχολείων συνέλεγαν σε προκαθορισμένες μέρες τα ποσά που ο κάθε μαθητής επιθυμούσε να καταθέσει, τα κατέγραφαν σε ημερολόγιο και στο λογαριασμό του κάθε μαθητή. Πέντε λεπτά ήταν το κατώτερο όριο κατάθεσης των μαθητών, αλλά και των άλλων εταιρειών ή των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, ενώ όταν συμπληρώνονταν ο ποσό της μιας δραχμής και άνω, τότε γίνονταν άμεση κατάθεση. Τα βιβλιάρια των μαθητών φυλάσσονταν από το Διευθυντή στο σχολείο για να ενημερώνονται οι γονείς, αφού είχε προηγηθεί υπογραφή του μαθητή στο βιβλιάριό του, την οποία είχε βεβαιώσει ο Διευθυντής, ο οποίος είχε καταχωρήσει τα μαθητικά βιβλιάρια σε ειδικό έντυπο του Ταμιευτηρίου.⁴⁸⁴ Ο τρόπος απόδοσης και παραλαβής των μαθητικών καταθέσεων και των καταθέσεων των ιδρυμάτων ή των εταιρειών κανονίζονταν με ειδικές διατάξεις.

Επίσης, μπορούσαν να γίνουν δωρεές και κληροδοτήματα για το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο με τον ίδιο τρόπο που γινόταν σε κάποιο φιλανθρωπικό ίδρυμα ή ίδρυμα κοινής ωφελείας. Το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο είχε δικό του προϋπολογισμό εξόδων. Το κρητικό κράτος για την αρχική σύσταση του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου προκατέβαλε το ποσό των τριών χιλιάδων δραχμών σταδιακά. Τα έξοδα πληρώνονταν από την διαφορά μεταξύ του τόκου, που δινόταν στους καταθέτες και του τόκου, που λαμβανόταν από τον ανοικτό λογαριασμό, που είχε είτε με την Τράπεζα Κρήτης είτε με το Κοινοφελές Ταμείο, κατόπιν συμφωνίας. Αν, όμως, τα έξοδα δεν καλύπτονται με αυτό τον τρόπο τα πρώτα χρόνια

⁴⁸¹ Βλ. ο.π., άρθρο 8.

⁴⁸² Βλ. ο.π., άρθρο 9.

⁴⁸³ Βλ. ο.π., άρθρο 10, Σημειώνεται ότι το γενικό βιβλιάριο δεν απέφερε τόκο

⁴⁸⁴ Βλ. Διάταγμα περί εγκρίσεως του Κανονισμού λεπτομερείας και τάξεως του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, αριθ. Διατάγ. 61, 24 Μαρτίου 1901, άρθρα 42-51.

της σύστασης του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, τότε υπήρχε η δυνατότητα τα έξοδα να συμπληρωθούν από το Δημόσιο Ταμείο.

Οι ταχυδρομικές επιταγές, που εκδίδονταν για την κίνηση των κεφαλαίων του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, απαλλάσσονται τέλους. Τις εργασίες του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου επέβλεπε το Εποπτικό Συμβούλιο, που αποτελούνταν από τον Διευθυντή των Ταχυδρομείων, τον Διευθυντή του Γενικού Λογιστηρίου, τον Ανωτέρα Διεύθυνση των Οικονομικών. Το Εποπτικό Συμβούλιο συνέτασσε ετήσιο προϋπολογισμό των δαπανών του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, αποφάσιζε για την αξιοποίηση των κεφαλαίων, γνωμοδοτούσε για τις αμοιβές, που έπρεπε να χορηγηθούν και πρότεινε τροποποιήσεις για την βελτίωση του θεσμού.

Οι υπάλληλοι του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου αμείβονταν στο τέλος του χρόνου με τον εξής τρόπο: έπαιρναν είκοσι πέντε λεπτά για κάθε βιβλιάριο, που θα είχε διάρκεια περισσότερο του ενός έτους, πενήντα λεπτά για κάθε χίλιες δραχμές του συνολικού ποσού των καταθέσεων όλων των βιβλιαρίων αθροιστικά και πέντε λεπτά για κάθε μεμονωμένη δόσοληψία κατάθεσης ή απόδοσης.⁴⁸⁵ Επίσης, δέκα λεπτά από την αμοιβή των είκοσι πέντε λεπτών δίνονταν στους γραμματοκομιστές ή τους αγροτικούς διανομείς για τις περιπτώσεις που οι ίδιοι συντελούσαν στο να πείσουν τον καταθέτη να ανοίξει λογαριασμό στο Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο,⁴⁸⁶ και δύο λεπτά από την πεντάλεπτη αμοιβή για όσες καταθέσεις ή αποδόσεις γίνονταν με την μεσολάβησή τους. Στα Ταχυδρομικά γραφεία που ήταν πολυμελή οι αμοιβές αυτές διαμοιράζονταν ισομερώς μεταξύ όλων των υπαλλήλων. Υπήρχε, ακόμη, η δυνατότητα το Εποπτικό Συμβούλιο να ορίσει χρηματική αμοιβή υπέρ των ταχυδρομικών υπαλλήλων, Διευθυντών Σχολείων ή άλλων ιδρυμάτων, γραμματοκομιστών και αγροτικών διανομέων για την προώθηση και αξιοποίηση του θεσμού.⁴⁸⁷

Ταμίας των Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου είχε προσδιοριστεί να αναλαμβάνει καθήκοντα ένας υπάλληλος, που εκλέγονταν από τον Διευθυντή των Ταχυδρομείων μεταξύ όλων των υπαλλήλων του ταχυδρομικού κλάδου και διορίζονταν με πρόταση του Συμβούλου του επί της Συγκοινωνίας. Είχε στις αρμοδιότητές του να εκτελεί κάθε λογιστική ή στατιστική εργασία της Διεύθυνσης των Ταχυδρομείων και λάμβανε, εκτός από τον κανονικό μισθό της θέσης του στην ταχυδρομική υπηρεσία, ένα επιμίσθιο τριάντα δραχμών μηνιαίως από τα

⁴⁸⁵ Ο μέγιστος όρος των καταθέσεων ή των αποδόσεων, που μπορούσαν να αποδώσουν πεντάλεπτη αμοιβή, οριζόταν σε τέσσερες κατά μήνα και ανά βιβλιάριο.

⁴⁸⁶ Είναι φανερό η προσπάθεια της Κρητικής Πολιτείας να στηρίξει με κάθε μέσο και τρόπο αυτόν τον θεσμό και να εντάξει με επιτυχία στην λειτουργία του κράτους, ώστε να αποδώσουν οι στόχοι, που είχαν τεθεί.

⁴⁸⁷ Οι αμοιβές της κατηγορίας αυτής δεν μπορούσαν να υπερβαίνουν τα τρία τέταρτα των ετήσιων καθαρών κερδών.

καθαρά κέρδη που βεβαιώνονταν και μετά από προηγούμενη γνωμοδότηση του Εποπτικού Συμβουλίου.⁴⁸⁸

Τα έντυπα, τα βιβλία και οι κάθε είδους πράξεις, που ήταν αναγκαίες για την υπηρεσία δεν χρειάζονταν τέλος χαρτοσήμου.⁴⁸⁹ Δεν επιτρεπόταν από την Κρητική Πολιτεία η ενεχυρίαση του βιβλιαρίου και το ποσό μέχρι πεντακόσιες δραχμές δεν μπορούσε να κατασχεθεί.⁴⁹⁰

Ο Κανονισμός των Ταχυδρομικών Γραφείων που εκτελούσαν την υπηρεσία του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου εγκρίθηκε με όλες τις λεπτομέρειες.⁴⁹¹ Οι καταθέσεις, οι αποδόσεις λογαριασμών και οι επιταγές γίνονταν από τα γραφεία του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου στα βιβλιάρια των κατόχων, αλλά μπορούσαν να ενεργούνται και από τους αγροτικούς διανομείς μέχρι του ποσού των πενήντα δραχμών. Αυτοί ήταν υποχρεωμένοι να τα παραδίδουν στην ανώτερη αρχή, που ανήκαν. Τιμωρούνταν αυστηρά μέχρι απόλυσης, αν διέρρεαν προσωπικές πληροφορίες καταθετών.⁴⁹² Το βιβλιάριο είχε χάρτινο εξώφυλλο, στις αρχικές σελίδες του είχαν καταχωρηθεί περιλήψεις διατάξεων του νόμου και του κανονισμού του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, μετά υπήρχε σε ξεχωριστή σελίδα έντυπος ο αριθμός βιβλιαρίου με πληροφορίες για τον κάτοχο καθώς και δήλωσή του για αποδοχή των όρων του καταστατικού της υπηρεσίας. Οι επόμενες σελίδες αφορούσαν τον λογαριασμό. Επίσης, εκδίδονταν και ένα φυλλάδιο είκοσι αποδείξεων με στέλεχος για εξοφλήσεις ποσών, που είχε τον ίδιο αριθμό με αυτόν του βιβλιαρίου. Στην πρώτη κατάθεση δηλώνονταν το ονοματεπώνυμο, πατρώνυμο, έτος γέννησης, επάγγελμα και τόπος κατοικίας, αν επρόκειτο για γυναίκα τότε δηλώνονταν και το γένος της. Στη συνέχεια ο καταθέτης υπογράφει στο μητρώο, αν ή κατάθεση γινόταν για άλλο πρόσωπο τότε αυτό υπογράφει όταν προσέλθει σε άλλη στιγμή για κατάθεση. Οι Διευθυντές των σχολείων υπέγραφαν στο μητρώο για τους μαθητές. Η επίσημη επωνυμία της εταιρείας ή του σωματείου εγγραφόταν στο μητρώο. Οι εγγραφές στο βιβλιάριο γίνονταν μόνο από τους Προϊσταμένους των γραφείων. Δεν επιτρεπόταν να εκδίδεται περισσότερα από ένα βιβλιάρια για κάθε πολίτη και αν αυτό διαπιστώνονταν τότε συνενώνονταν τα ποσά σε ένα βιβλιάρια.

Ο ταχυδρομικός υπάλληλος συνέτασσε πιστοποίηση κατάθεσης για κάθε κατάθεση, την οποία υπέγραφε μαζί με τον καταθέτη, ενώ στη συνέχεια αποστέλλονταν μέσα σε

⁴⁸⁸ Άρθ. 19, Κρητική Πολιτεία, Διευθύνσεις των Ταχυδρομείων, «Ταχυδρομικόν Ταμιευτήριον», Νόμος υπ' αριθ. 265 από 10 Δεκεμβρίου 1900, εν Χανίοις 1901. Η ετήσια αμοιβή του Ταμιά των Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου μπορούσε να είναι μέχρι πεντακόσιες δραχμές ετησίως και όχι περισσότερο.

⁴⁸⁹ Αριθ. 20, Κρητική Πολιτεία, Νόμος 265/ 10-12-1900 ο.π.

⁴⁹⁰ Αριθ. 21, Κρητική Πολιτεία, Νόμος 265/ 10-12-1900 ο.π.

⁴⁹¹ Διάταγμα περί εγκρίσεως του Κανονισμού λεπτομερείας και τάξεως του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου, αριθ. Διατάγ. 61, 24 Μαρτίου 1901. Υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τους Μ. Ρ. Κούνδουρο και Κ. Φούμη. Ο κανονισμός αυτός περιελάμβανε εβδομήντα ένα άρθρα.

⁴⁹² Βλ. ο. π. άρθρα 1-3.

εκαπέντε μέρες βεβαιωτική δήλωση στον καταθέτη, την οποία αν δεν λάμβανε έπρεπε να αναφέρει με αίτησή του στην υπηρεσία για να λάβει έγγραφη απάντηση. Οι αποδόσεις των καταθέσεων και των τόκων, που δεν έπρεπε να ξεπερνούν τις εκατό δρχ., μπορούσαν να γίνονται μετά από αίτηση του καταθέτη ή του εκπροσώπου των εταιρειών ή των σχολείων, έμμεσο με την προσκόμιση του βιβλιαρίου και μόνο από το υποκατάστημα που είχε εκδοθεί το βιβλιάριο, ενώ σε άλλη περίπτωση απαιτούνταν άδεια της Διεύθυνσης. Σε κάθε απόδοση ο υπάλληλος φρόντιζε να ελέγχει την αριθμητική σειρά των καταθέσεων στο εικοσασέλιδο φυλλάδιο, την υπογραφή του κύριου κατόχου του βιβλιαρίου, την αφαίρεση από τον τρέχοντα λογαριασμό και την χρονολογία απόδοσης. Όταν το βιβλιάριο παρουσίαζε φθορές αναβίωνταν κάθε συναλλαγή.

Ο ετήσιος τόκος είχε οριστεί στο 3 ½% για τα ποσά κατάθεσης και αποδίδονταν στο βιβλιάριο κατά την εγγραφή κάθε νέας κατάθεσης ή απόδοσης, ενώ εγγράφονταν και εκκαθαρίζονταν στις 31 Δεκεμβρίου κάθε χρόνου. Ενστάσεις από συζύγους ή κληρονόμους προς το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο ήταν δυνατό να γίνονται από δικαστικό κλητήρα. Αυτές εγγράφονταν στα βιβλία των ταχυδρομικών γραφείων και εξετάζονταν. Επίσης, αν υπήρχε απώλεια βιβλιαρίου, γίνονταν δήλωση του κατόχου του στο ταχυδρομικό γραφείο σημειώνοντας τον αριθμό του και στη συνέχεια τοιχοκολλούνταν η δήλωση απώλειας στην Διεύθυνση των Ταχυδρομείων και μετά την παρέλευση ενός μηνός, αν δεν υπήρχαν ενστάσεις, εκδίδονταν νέο βιβλιάριο, διαφορετικά καλούνταν οι ενιστάμενοι να λύσουν δικαστικά τις διαφορές τους.

Για τις αποταμιεύσεις μέσω γραμματοσήμων ήταν απαραίτητα τα δελτία αποταμιεύσεως, στα οποία επικολλούνταν. Τα δελτία αποταμιεύσεως μπορούσαν οι πολίτες να προμηθεύονται και από τους αγροτικούς διανομείς, ενώ οι Διευθυντές των σχολείων τα έπαιρναν επί πιστώσει από τα ταχυδρομικά γραφεία καθώς η απόδειξη παραλαβής τους υπολογίζονταν ως μετρητά στους λογαριασμούς των ταχυδρομικών γραφείων.⁴⁹³ Ο ταμίας της Διεύθυνσης των ταχυδρομείων διέγραφε τα γραμματόσημα των δελτίων με σφραγίδα του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου και τα παρέδιδε στον ταμία Χανίων, ο οποίος κατέβαλλε τα χρήματα υποβάλλοντας συγκεντρωτικές καταστάσεις.⁴⁹⁴ Τα λογιστικά ορίζονταν στον κανονισμό λεπτομερώς.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Βλ. ο.π. άρθ. 52-54.

⁴⁹⁴ Βλ. ο.π. άρθ. 58.

⁴⁹⁵ Βλ. ο.π. άρθ. 59-69.

Τα ποσά του Ταμειυτηρίου, που μεταβιβάζονταν κάθε δέκα μέρες στη Διεύθυνση από τα γραφεία, κατατίθονταν στην Τράπεζα Κρήτης ή το Κοινοφελές Ταμείο σε πίστωση λογαριασμών για τα ιδρύματα και για τις ανάγκες του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου.⁴⁹⁶

Έναρξη της υπηρεσίας του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου

Η έναρξη της υπηρεσίας του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου έγινε την 1^η Ιανουαρίου 1902.⁴⁹⁷ Είχε σταλεί πιο πριν ο Νόμος και ο Κανονισμός του σε όλα τα Ταχυδρομικά γραφεία με σχετική εγκύκλιο,⁴⁹⁸ προκειμένου να ενημερωθούν οι υπάλληλοι και στη συνέχεια οι βοηθοί και οι μαθητευόμενοι, ενώ παράλληλα αποστάλθηκε και ιδιαίτερο τεύχος με οδηγίες εκτέλεσης και εφαρμογής της υπηρεσίας του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου καθώς και όλα τα σχετικά έντυπα και βιβλία. Διευκρινήσεις και συνοπτικές οδηγίες για το κοινό δόθηκαν σε ξεχωριστό φυλλάδιο, όπου ένα μέρος τους διανεμήθηκε στην έδρα του κάθε γραφείου, ενώ τα υπόλοιπα παραλαμβάνονταν από τον καταθέτη όταν αυτός έπαιρνε το βιβλιάριό του. Τα βιβλιάρια του Ταμειυτηρίου έφεραν τυπωμένο αριθμό, που στην σειρά Α ήταν από το 1 ως το 10.000. Ο αριθμός αυτός έπρεπε να συμπίπτει με όσους είχαν καταχωρηθεί στο έντυπο φυλλάδιο Β.⁴⁹⁹

Τα έντυπα που τηρούνταν ήταν το Βιβλίο τρεχόντων λογαριασμών.⁵⁰⁰ (υπόδ. ΛΕ'), το Διπλότυπο βιβλίο επιβεβαιωτικών δηλώσεων (υπόδ. ΛΣΤ'), Τριπλότυπο βιβλίο αιτήσεων συμπληρωματικών χρηματικών ποσοτήτων (υπόδ. ΛΖ'). Το βιβλίο αυτό αριθμούνταν,⁵⁰¹ Διπλότυπο βιβλίο αποστολής εκ της Διευθύνσεως συμπληρωματικών χρηματικών ποσοτήτων (υπόδ. ΛΗ'), Τριπλότυπο βιβλίο αποστολής υπολοίπων εις την Διεύθυνσιν (υπόδ. ΛΘ'). Το βιβλίο αυτό αριθμούνταν,⁵⁰² Δεκαήμερος λογιστική κατάσταση (υπόδ. Μ'), Διπλότυπο βιβλίων αδειών της Διευθύνσεως προς εκτέλεσιν αποδόσεων εν γραφείοις μη τηρούσι τους σχετικούς τρέχοντας λογαριασμούς (υπόδ. ΜΑ'), Βιβλίων των

⁴⁹⁶ Βλ. ο.π. άρθ. 70-71 και ακόμη βλ. Κρητική Πολιτεία, Ταχυδρομικών Ταμειυτηρίων, τεύχ. Δεύτερον, τροποποιήσεις και συμπληρώσεις από 21 Ιουνίου 1901 οδηγιών της Διευθύνσεως των Ταχυδρομείων μέχρι του έτος 1905, Χανιά 1906, άρθ. 208-216.

⁴⁹⁷ Αυτή η διαπίστωση προκύπτει από τα έντυπα υποδείγματα της 17^{ης} εγκυκλίου της 16^{ης} Μαρτίου 1902. Πρβλ. Κρητική Πολιτεία, Διεύθυνσις των Ταχυδρομείων, «Ταχυδρομικών Ταμειυτηρίων», Τεύχος Δεύτερον, Τροποποιήσεις και Συμπληρώσεις των από 21 Ιουνίου 1901 Οδηγιών της Διευθύνσεως των Ταχυδρομείων, Περί Εφαρμογής της Υπηρεσίας του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου μέχρι του έτους 1905, εν Χανίοις 1906.

⁴⁹⁸ Εγκύκλιος 57^η της 3ης Ιουλίου 1901.

⁴⁹⁹ Τονίζεται στις πρώτες οδηγίες ότι κάποιοι αριθμοί βιβλιαρίων και φυλλαδίων ακυρώθηκαν (οι: 2987, 4790, 5054, 5057, 5790 και όλοι οι αριθμοί από 9951 ως 10.000) και συστηνόταν να βρίσκονται πάντοτε αναρτημένοι στα γραφεία ώστε να αποφεύγονται τυχόν λάθη.

⁵⁰⁰ Το βιβλίο αυτό τηρούνταν από την Διεύθυνση.

⁵⁰¹ Η αρίθμηση γίνονταν χειρόγραφα στην κεφαλίδα του εντύπου δείχνοντας τον αριθμό της κάθε σελίδας. Η αρίθμηση έβαινε κατά αύξουσα σειρά από 1^η Ιανουαρίου μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου κάθε έτους.

⁵⁰² Ο Ταμίας του Ταμειυτηρίου στην Διεύθυνση και αφού βοηθιούνταν από τον Λογιστή βεβαίωνε αν το αντίτιμο, που παριστάνονταν στα δελτία αποταμίευσης συμφωνούσαν με το έγγραφο υποδ. ΛΘ'.

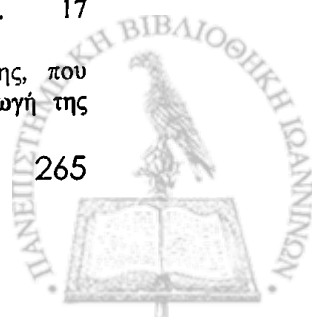
παρακατατιθεμένων εις τα Ταχυδρομικά γραφεία βιβλιαρίων(υπόδ. ΚΓ'), Ημερολόγιον εισπράξεων και πληρωμών του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου (υπόδ. ΚΖ', αριθμ. 1), Αντίγραφον του ανωτέρω ημερολογίου (υπόδ. ΚΖ', αριθμ. 2),⁵⁰³ Αίτηση εξοφλήσης βιβλιαρίου επί τούτω προσαγομένου (υπόδ. ΙΑ'-Μέρος 1ον), Δήλωσις απωλείας βιβλιαρίου και αίτησις άλλου προς αντικατάστασιν ή εξόφλησιν του απολεσθέντος (υπόδ. ΙΑ'-Μέρος 2ον)⁵⁰⁴ και το Τριπλότυπο βιβλίο πιστοποιήσεως καταθέσεων (υπόδ. Γ').⁵⁰⁵

Έτσι από την 1^η Απριλίου 1902 εκτελούνταν η υπηρεσία του Ταχυδρομικού Ταμειυτηρίου στα γραφεία Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου, Βάμου, Νεαπόλεως, Αγίου Νικολάου, Σητείας, Ιεράπετρας, Καστελλίου Μυλοποτάμου, Κολυμπαρίου, Καστελλίου Κισσάμου και Παλαιοχώρας. Στις άλλες περιοχές της Κρήτης η υπηρεσία αυτή θα εφαρμοστεί σταδιακά και αφού υπάρξει πρώτα αναλυτική ενημέρωση και δοθούν οι σχετικές διευκρινήσεις. Η υπηρεσία των σχολικών Ταμειυτηρίων θα εφαρμοζόταν αργότερα, όταν η αποθήκη υλικού θα ήταν έτοιμη να ανταποκριθεί στο απαραίτητο υλικό.

⁵⁰³ Τα βιβλία με τους αριθμ. 9 & 10 αποτέλεσαν αντικατάσταση του Βιβλίου Ταμείου(υπόδ. ΚΖ').

⁵⁰⁴ Οι αριθμ. 11 & 12 αρχικά ήταν σε ένα έντυπο και τροποποιήθηκαν με το άρθρο 21 της υπ. αριθμ. 17 εγκυκλίου της 16^{ης} Μαρτίου 1902.

⁵⁰⁵ Από το βιβλίο αυτό σφραγίζονταν το πίσω μέρος του στελέχους πιστοποίησης κατάθεσης, που αποστέλλονταν στην Διεύθυνση, δηλαδή του Β' μέρους του τριπλότυπου βιβλίου με την εισαγωγή της ημερομηνίας παραλαβής από την Διεύθυνση.

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΕΤΑΙΡΕΙΕΣ

Στην Ευρώπη τον 17^ο αιώνα οι ασφαλιστικές εταιρείες παρακολουθούν τις διακυμάνσεις του εμπορίου μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους για να καταλήξουν τον 18^ο και τον 19^ο αιώνα να είναι διεθνείς και μεγάλες, όπως η ίδρυση της ασφαλιστικής εταιρείας Pantene το 1719 από τον Κάρολο ΣΤ΄ στην Τεργέστη. Πριν, τον 15^ο αιώνα, τις ασφάλειες και τις ασφαλιστικές εταιρείες οργάνωναν ανεξάρτητοι έμποροι, αν και δεν μπορεί να αγνοηθεί το γεγονός ότι από το 1552 στη Φλωρεντία και αργότερα στην Ισπανία, την Αγγλία, το Αμβούργο και τη Βενετία συναντάμε νόμους για την οργάνωση των ασφαλειών. Το 1681 παρουσιάζεται στη Βενετία η “Compagnia d’ assicuratori”.⁵⁰⁶ Πάντως, η πρόκληση του ενδιαφέροντος των εμπόρων άργησε αρκετά χρόνια και εκδηλώθηκε το 1764 όταν ιδρύεται ναυτική ασφαλιστική εταιρεία στην Τεργέστη, η οποία αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία από τον εμπορικό κόσμο. Η “Compagnia d’ Assicurazioni di Trieste” το 1770 αρχίζει να λειτουργεί ως ασφαλιστική εταιρεία από την Αυστρία και την Ουγγαρία με σκοπό την αποφυγή της διαρροής χρήματος και την συγκέντρωση του στην αυτοκρατορία. Το 1779 και με αρκετές αλλαγές ως το 1829 η εταιρεία «Camera Mercantile dell’ Assicurazione Marittima» επιβιώνει, το 1782-1786 εμφανίζεται η “Privilegiata Compagnia d’ Assicurazione, Commercio e Sconti di Trieste” και το 1786 η εταιρεία “Banco di Assicurazioni e Cambi marittimi”. Το 1789 ιδρύεται η πρώτη ελληνική ασφαλιστική εταιρεία της Τεργέστης «Societa Greca d’ Assicurazioni». Το 1794 ιδρύεται η «Unione di Assicuratori» ως απόδειξη της ευημερίας του εμπορίου, των αγορών και της εισροής των ξένων επιχειρηματικών κεφαλαίων με ικανοποιητικά κέρδη. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος 1787-1792 δεν έπληξε την Τεργέστη, από όπου ξεκινά η πρώτη ενωτική προσπάθεια των ασφαλιστικών εταιριών και έτσι το 1795 σε υπόμνημά τους στην κυβέρνηση ζητούν να απαγορευτεί η ίδρυση άλλων ασφαλιστικών εταιριών, αφού τα πρόσωπα συμμετείχαν στις πέντε ασφαλιστικές εταιρείες της Τεργέστης, που ως τότε υπήρχαν.

⁵⁰⁶ Βλ. Όλγα Κατσιαρδή- Hering, Η Ελληνική Παροικία της Τεργέστης (1751-1830), τόμ. II, Αθήνα 1986, σ. 449. (Η “Compagnia d’ assicuratori” ερμηνεύεται ως η Εταιρεία των Ασφαλιστών)

Το 1801, 1804, 1814 και 1823 εκδίδονται προκηρύξεις (manifesti) για την αντιμετώπιση της αναπροσαρμογής κεφαλαίων και της ανασύστασης των μελών των εταιριών. Η εταιρεία «Deputazione delle Compagnie di Sicurtà», που ιδρύεται το 1824, καταλήγει στην «Unione di Assicuratori» με στόχο την ενημέρωση των ασφαλιστών, αφού ήδη από το 1805 λειτουργούσαν ασφαλιστικές εταιρείες στο εμπορικό πεδίο της Τεργέστης και το 1814 αρκετές εταιρείες επανιδρύονται με την προσθήκη του «nuovo».⁵⁰⁷ Το 1823 οι ασφαλιστικές εταιρείες ήταν έντεκα, το 1827 δεκαεννέα, το 1831 είκοσι τέσσερις και παράλληλα ιδρύεται το «Stabilimento Centrale delle Unite Compagnie di Assicurazioni», στην οποία συμμετείχε μεταξύ άλλων και η εταιρεία «Adriatico Banco d' Assicurazioni» του Ζακυνθινού Άγγελου Γιαννικέση. Οι ασφαλιστικές εταιρείες μετά την αναβάθμιση των επικοινωνιών και των εμπορικών συναλλαγών επεκτάθηκαν και ως την Ινδία με δράσεις που άπτονταν και σε άλλα πεδία εκτός των ναυτιλιακών κι έτσι το 1833 ιδρύεται η «Lloyd Austriaco di Trieste», η οποία χωρίζονταν σε δύο τμήματα: το ασφαλιστικό και το ναυτιλιακό, που εξελίχθηκε στην ναυτιλιακή εταιρεία «Lloyd Triestino».

Η πρώτη ελληνική ασφαλιστική εταιρεία, «Società Greca d' Assicurazioni», το 1789, ήταν αφετηρία για αξιόλογες εμπορικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων στην Ευρώπη, με σκοπό την αύξηση του αριθμού των μεγαλεμπόρων του ελληνικού «Γένους» στην Τεργέστη και την ασφαλιστική κάλυψη-προστασία όλο και περισσότερων ναυτιλιακών υποθέσεων. Στην «Società Greca d' Assicurazioni», που ιδρύθηκε το 1794 και επανιδρύθηκε το 1807 και 1815 για να διαλυθεί οριστικά το 1830, είχε μεγάλη ελληνική συμμετοχή περίπου 32 Ελλήνων, οι οποίοι δεν υποχρεώνονταν να προσδιορίσουν τον τόπο διαμονής τους.⁵⁰⁸ Πάντως, λίγοι ήταν εκείνοι οι μέτοχοι που κατοικούσαν εκτός Τεργέστης, είτε στη Βενετία ή την Σμύρνη ή την Κωνσταντινούπολη. Ο Νικόλαος Κανέλλης, ο Γεώργιος Μπογιατζόγλου και ο Καίσαρας Πελεgrίνης ήταν η πρώτη τριμελής διεύθυνση της πρώτης τριετίας, οι οποίοι έδιναν εγγύηση κεφαλαίου. Εξάλλου στην εταιρεία το κεφάλαιο μερίζονταν σε μετοχές, που την αξία τους πλήρωναν σε μετρητά οι μέτοχοι και που καθορίζονταν με την υποθήκευση της περιουσίας των εταίρων στα αυστριακά εδάφη ή με εγγύηση των μετόχων από κάποιο φερέγγυο πρόσωπο ή με διπλή κατάθεση. Όλοι οι μέτοχοι κατέβαλλαν το 10% για τον σχηματισμό κεφαλαίου. Αν μετά από ένα ή δύο ή τρία ή και περισσότερα χρόνια υπήρχαν ζημιές όσο το μισό περίπου του κεφαλαίου τότε η εταιρεία διαλύονταν, χωρίς όμως να μπορούν να πωληθούν αμέσως οι μετοχές, αλλά παρέμεναν για να

⁵⁰⁷ σημαίνει νέος, καινούριος

⁵⁰⁸ Από τις 800 μετοχές που εκδόθηκαν οι 750 ανήκαν στους 32 Έλληνες και 14 ξένους επενδυτές. Το ύψος του κεφαλαίου ανερχόταν στα 400000 φιορίνια, ποσό ανάλογο με αυτό των ασφαλιστικών εταιριών της Τεργέστης. Η «Società Greca d' Assicurazioni» διαλύθηκε το 1807 και επανιδρύθηκε το 1815 με την επωνυμία «Nuova Società Greca di Assicurazioni» με πλειοψηφία και πάλι των Ελλήνων.

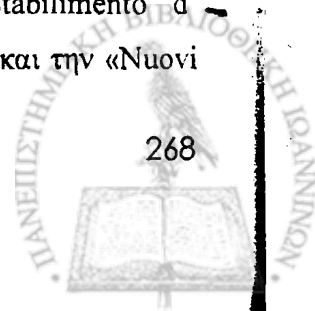

πωληθούν αρφότερα για το εταιρικό συμφέρον. Φυσικά οι μέτοχοι είχαν την δυνατότητα να μεταβιβάσουν τις μετοχές τους.

Το 1789 το κεφάλαιο της εταιρείας ήταν 400.000 φιορίνια και το 1794 1000000 φιορίνια, γεγονός που οφείλεται στην αύξηση της εμπιστοσύνης της αγοράς, στην επιθυμία των Ελλήνων να αγοράζουν μετοχές και να εγκατασταθούν μόνιμα στην Τεργέστη και στην απόφαση να μην μπορούν να μετέχουν σε νεοιδρυμένες εταιρείες ώστε να μην γίνεται διάχυση μετοχών. Έτσι οι μέτοχοι από 32 διαμορφώθηκαν σε 69 με 980 μετοχές και σε 67 ξένους από 14 με 860 μετοχές. Αργότερα με την νέα πολεμική κατάσταση, την κατοχή της Τεργάστης από τους Γάλλους, έγινε μείωση του κεφαλαίου σε 600000 φιορίνια και σε 1200 μετοχές, κατάσταση που κράτησε ως το 1804. Η «Societa Greca d' Assicurazioni maritime» ιδρύεται το 1804 με αποκλειστική κατεύθυνση τις ναυτικές ασφάλειες, με διάρκεια ως το 1829 και με 350 μετοχές των 1000 φιορινίων, που τις κατείχαν 25 Έλληνες και 20 ξένοι επενδυτές. Το 1815 η εταιρεία ξαναϊδρύθηκε ως «Nuova Societa Greca d' Assicurazioni» με κεφάλαιο 250.000 φιορινίων. Την πλειοψηφία των μετοχών είχαν οι 19 Έλληνες με 305 μετοχές και οι 12 ξένοι με 125 μετοχές. Από το 1826-1829 ιδρύθηκαν πολλές εταιρείες με κυριότερη την « Greco Banco d' Assicurazioni».

Η διάρκεια ζωής της « Societa Greca d' Assicurazioni» (από το 1789 ως το 1815 αποδεικνύει την αξιοπιστία της εταιρείας στην αγορά της Τεργέστης. Οι διευθυντές της εταιρείας εξουσιοδοτούνταν να χειρίζονται χρήματα προεξοφλήσεων, υποθηκών και συναλλαγών, γιατί η εταιρεία λειτουργούσε και ως ένα είδος τραπεζικού συστήματος. Τα κέρδη της εταιρείας μοιράζονταν στους μετόχους το δεύτερο χρόνο της λειτουργίας της εταιρείας.

Ελληνική συμμετοχή στις ασφαλιστικές εταιρείες παρουσιάζεται με έντονη δραστηριότητα στην «Societa Greca d' Assicurazioni», την «Compagnia d' Assicurazioni patricolari», την « Stabilimento d' Assicurazioni», «Amici Assicuratori» και την «Nuovi Assicuratori», όπου στους μετόχους συμπεριλαμβάνονταν οι Έλληνες « Υιοί Πλαστήρα» και Σπυρίδων Βορδώνης. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ορισμένοι Έλληνες ιδρύουν ασφαλιστικές εταιρείες, αφού πλοία και εμπορεύματα ασφαλιζονταν και έτσι οι ασφαλιστικές εταιρείες εξελίσσονταν σε κερδοφόρα επιχείρηση. Η «Compagnia d' Assicurazioni patricolari», που ιδρύθηκε από Έλληνες, διευθύνονταν από πέντε εταίρους, είχε κεφάλαιο 250000 φιορίνια και σε κάθε συνέταιρο αναλογούσαν 10.000 φιορίνια. Οι συνέταιροι ήταν μεγαλέμποροι, που τα χρήματα τα οποία έδιναν στην εταιρεία δεν έθιγαν το επιχειρηματικό τους κεφάλαιο. Η αποζημίωση της εταιρείας ανέρχονταν σε 16.000 φιορίνια. Στην «Stabilimento d' Assicurazioni» (1804) το 70% κατείχαν Έλληνες, στην «Amici Assicuratori» και την «Nuovi

Compagnia Illirica d' Assicurazioni» οι Έλληνες κατείχαν το 41,25%. Επίσης, η «Adriatico Banco d' Assicurazioni» του Ζακυνθινού Άγγελου Γιαννικέση, η «Nuova Societa Greca d' Assicurazioni», η «Societa Triestina di Assicurazioni»,⁵⁰⁹ «Societa Orientale d'Assicurazioni» και η «Greco Banco d' Assicurazioni» είχαν σημαντικούς Έλληνες επενδυτές και μετόχους, που αναλάμβαναν και υπεύθυνες δράσεις και συχνά έπαιρναν μέρος στην διοίκηση των εταιρειών.⁵¹⁰

Α. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ

Η ιστορία των Ασφαλιστικών Εταιριών, όπως αποδείχθηκε από τα προηγούμενα, αρχίζει ουσιαστικά στις αρχές του ΙΗ' αιώνα στην Αγγλία, όπου διαμορφώθηκε η οριστική μορφή των ασφαλειών ζωής, αφού μέχρι εκείνη την χρονική στιγμή συναντάμε συμβάσεις διαφόρων τύπων στις οποίες η ανθρώπινη ζωή παρεμβαίνει με έναν ιδιότυπο τρόπο και αντιμετωπίζεται ως στοίχημα. Η «Amicable Society» ιδρύεται στην Αγγλία το 1705 με διάταγμα της βασίλισσας Άννας και υπήρξε η μητρική εταιρεία της σημερινής «Norwich Union», ενώ δεκαπέντε χρόνια αργότερα ιδρύονται οι Αγγλικές εταιρείες «London Assurance» και «Royal Exchange», που δραστηριοποιούνταν στις ασφάλειες ζωής και παράλληλα και σε άλλους ασφαλιστικούς κλάδους. Η πρώτη εταιρεία που εφαρμόζει συστηματικά τους κανόνες των ασφαλειών ζωής είναι η αλληλασφαλιστική εταιρεία «Equitable», που ιδρύεται το 1765. Στην Αγγλία συνεχιζόταν η ίδρυση Ασφαλιστικών Εταιριών, από τις οποίες άλλες συνέβαλλαν στην οικονομική άνοδο της χώρας και άλλες αρκέστηκαν στην περισυλλογή των οικονομιών του ασφαλιζόμενου κοινού αποτελώντας πληγή για την ιδεολογική θεώρηση της ασφαλιστικής ιδέας.

Η «Βασιλική Ασφαλιστική Εταιρεία» ιδρύεται από το 1787 στην Γαλλία και περιελάμβανε ανάμεσα στους άλλους κλάδους ασφαλειών της και τις ασφάλειες ζωής, οι οποίες στην Αμερική και την Ευρώπη κάνουν την εμφάνισή τους τον ΙΘ' αιώνα. Αν και η «Βασιλική Ασφαλιστική Εταιρεία» διαλύεται με την κήρυξη της Επανάστασης του 1798, το 1819 ιδρύεται η πρώτη γαλλική Ασφαλιστική εταιρεία ζωής «Compagnie d' Assurances generals sur la Vie» και ακολουθούν το 1829 η Union και το 1830 η Royal – Vie, που

⁵⁰⁹ 63,33% ήταν η συμμετοχή των Ελλήνων

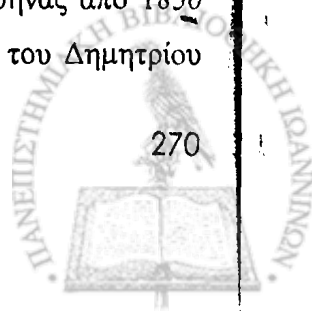
⁵¹⁰ Βλ. Για τα ονόματα των Ελλήνων, που αναλάμβαναν δράσεις και έπαιρναν μέρος στην διοίκηση των εταιρειών, βλ. Όλγα Κατσιαρδή- Hering, ο. π., σ. 471-474.

ονομάστηκε Nationale. Παράλληλα, η ασφάλεια ζωής αναπτύσσεται στην Ευρώπη και την Αμερική.

Η Ελλάδα παρουσιάζει σημαντική καθυστέρηση την συστηματική ανάπτυξη των ασφαλιστικών εταιριών παρόλο που οι συνθήκες ήταν δύσκολες και ιδιάζουσες κατά την προπολεμική και μεταπολεμική περίοδο και επικρατούσε κλίμα ανάγκης για προστασία και μέριμνα των κατοίκων, που ουσιαστικά ευνοούσε την ανάπτυξη των ασφαλιστικών εταιρειών. Με πρωτοβουλία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας και άλλων ελληνικών Τραπεζών ιδρύεται το 1891 η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Γενικών Ασφαλειών, η «Εθνική», που περιελάμβανε και τις ασφάλειες ζωής. Όμως, η «Εθνική» δεν εκμεταλλεύτηκε συστηματικά την επταετή αποκλειστικότητά της στον κλάδο της ασφάλειας ζωής με αποτέλεσμα να έχει ζημία. Έτσι γίνεται το 1896 αναδιοργάνωση της εταιρείας και η οριστική κατάργησή της λίγο αργότερα, αφού οι ασφάλειες ζωής της Εθνικής μεταβιβάστηκαν σε ξένες εταιρείες, οι οποίες άρχισαν να έρχονται στην Ελλάδα εκτιμώντας τις ευνοϊκές για αυτές συνθήκες ανάπτυξης τους.

Μέσα στη δεκαετία του 1830 ιδρύονται στη περιοχή του Βένετου στη Βόρεια Ιταλία, που βρίσκονται υπό αυστροουγγρική κατοχή και ειδικότερα στη πόλη της Τεργέστης Ασφαλιστικές Εταιρείες. Αυξημένες μετοχές, μεγάλα χρηματικά κεφάλαια κατατίθενται σε αυτές από Έλληνες επιχειρηματίες και εμπόρους που δραστηριοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή. Ειδικότερα μάλιστα μία εξ' αυτών ιδρύεται από Έλληνα μεγαλομέτοχο εγκατεστημένο στο λιμάνι της Αδριατικής (Τεργέστη). Στην υπόθεση αυτή συνέβαλε καθοριστικά και η Ελληνορθόδοξη Κοινότητα της Τεργέστης, ιδρυμένης ήδη από το 1782, την εποχή ης Μαρίας Τειρεσίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι συγκεκριμένα από το 1832 και το 1838 οι δύο μεγάλες ασφαλιστικές απευθύνονται στη διεθνή κοινότητα και τυγχάνουν ευνοϊκής υποδοχής. Τα ίδια χρόνια επενδύει στην περιοχή και η μεγάλη ασφαλιστική εταιρεία Lloyd του Λονδίνου υπό τον τίτλο Lloyd Triestino και Lloyd Adriatico. Η εταιρεία αυτή ήταν τόσο ισχυρή που είχε ιδρύσει και λειτουργούσε στη Τεργέστη τουλάχιστον από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα τυπογραφείο με ελληνικούς χαρακτήρες. Ήταν το μόνο τυπογραφείο που διέθετε η Τεργέστη πέρα από εκείνο των μοναχών Αρμενίων Μεχταριστών, το οποίο ως γνωστόν είχε ορμητήριο το νησί San Lazzaro στη Βενετία. Το τυπογραφείο του Lloyd Triestino τυπώνονταν οι μεγάλες εφημερίδες της Τεργέστης «Κλειώ», «Ημέρα» και «Νέα Ημέρα» ειδικότερα η δεύτερη 1912 που είναι ο χρόνος μεταφοράς της στην Αθήνα. Με το σύστημα της λινοτυπίας το τυπογραφείο του Lloyd τύπωνε και ανατύπωνε μικρά και μεγάλα δημοσιεύματα των Ελλήνων λογίων της Τεργέστης αλλά και άλλων της Αθήνας από 1850 περίπου ως το 1900, όπως του Θεαγένη Λιβαδά, του Διονυσίου Θεριανού, του Δημητρίου

Βερναδάκη, Κωνσταντίνου Κόντου και ασφαλώς κείμενα των αδελφών Βυζαντίων ,ειδικά του Αλέξανδρου, που ήταν από τους πρώτους λογίους δημοσιογράφους, που διέθετε όχι απλώς τις στήλες της εφημερίδας, αλλά και τον εαυτό του υπέρ της λύσης του Κρητικού προβλήματος.

Ήταν επόμενο, αυτές αλλά και άλλες ασφαλιστικές εταιρείες, να αντιμετωπίσουν την Κρήτη ως μια νέα κερδοφόρα γεωγραφική περιοχή στην οποία και απευθύνονται, αφού η νεοιδρυμένη Κρητική Πολιτεία έχει εξασφαλίσει την εύνοια των Μεγάλων Δυνάμεων.

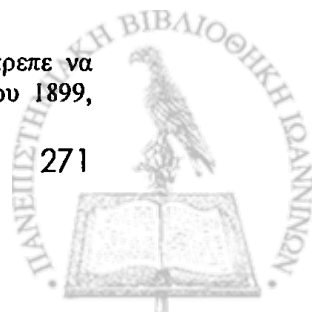
B. Η ΑΝΩΝΥΜΗ ΜΕΤΟΧΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ASSICURAZIONI GENERALI

Η ανώνυμη μετοχική εταιρεία «Assicurazioni Generali»,⁵¹¹ που ήδρευε στη Τεργέστη και είχε ιδρυθεί στις 26 Δεκεμβρίου 1831, ίδρυσε στη Κρήτη πρακτορεία με έγκριση που δόθηκε από την Κρητική Πολιτεία με διάταγμα που υπογραφόταν από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τον Σύμβουλο των εσωτερικών Μ. Ρ. Κούνδουρο. Πρώτα εγκρίθηκε το καταστατικό⁵¹² καθώς και το συμπλήρωμα της εταιρείας των γενικών ασφαλειών. Η εταιρεία όφειλε να ενεργεί έτσι ώστε να είναι σύννομη με τα διατάγματα της Κρητικής Πολιτείας, να τηρεί την ελληνική γλώσσα στα βιβλία της στην Κρήτη και στον γενικό ισολογισμό της στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Εσωτερικών. Κάθε πιθανή διένεξη της εταιρείας και των ασφαλιζομένων υπαγόταν στη δικαιοδοσία των εγχωρίων Δικαστηρίων. Η έγκριση αυτή θα ανακαλούνταν σε περίπτωση παράβασης των όρων του καταστατικού ή του διατάγματος.

Η εταιρεία «Γενικά Ασφάλεια» δραστηριοποιούνταν στις ασφάλειες από ζημιές φωτιάς, χαλαζιού, κεραυνού, έκρηξης και μεταφοράς αντικειμένων, στις θαλάσσιες και ποτάμιες ασφάλειες ενυπόθηκων δανείων δηλαδή στις εγγυητήριες πιστώσεις όπως είχαν συμφωνηθεί στις 24 Δεκεμβρίου 1837 με σύμβαση μεταξύ της εταιρείας και της Εθνικής Τράπεζας στη Βιέννη και στην ασφάλεια από τια ζημιές της πτώσης κρυστάλλων. Η ανάληψη και άλλων κλάδων ασφάλειες απαιτούσε την απόφαση της Διευθύνσεως του Διοικητικού

⁵¹¹ Επίτρέπονταν στην Κρήτη με την έκδοση Ηγεμονικού Διατάγματος και η ίδρυση ανώνυμων εμπορικών εταιρειών, των οποίων η έδρα δεν ήταν στο νησί. Έπρεπε, τα παραρτήματα των εταιρειών αυτών να συμμορφώνονται με το νομοθετικό πλαίσιο της Κτητικής Πολιτείας. Σχετικά βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 74, έτος Α', 28 Αυγούστου 1899, αριθ. Πρωτ. 505 αριθ. Διεκπ. 770, Εγκύκλιος περί ανωνύμων εταιρειών, σ.6.

⁵¹² Για την καταχώριση των καταστατικών των ιδιωτών ή νομικών προσώπων στην ΕΕΚΠ έπρεπε να καταβάλλονται δέκα λεπτά για κάθε στίχο. Σχετικά βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 74, έτος Α', 28 Αυγούστου 1899, Κοινοποίησις εκ του γραφείου του Συμβουλίου του Ηγεμόνος.

Συμβουλίου. Η διάρκεια της εταιρείας ήταν απροσδιόριστη. Όμως η διάλυσή της δεν μπορεί να γίνει πριν την 1^η Δεκεμβρίου του 1900 μέχρι τη μέρα κατά την οποία είχε οριστεί η διάρκεια της με ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης της 7^{ης} Οκτωβρίου 1869, που είχε εγκριθεί από το Υπουργείο. Από τη στιγμή όμως που θα επέλθει η διάλυση της εταιρείας τότε θα ίσχυαν οι αποφάσεις που είχαν ληφθεί για την περίπτωση της διάλυσης. Το εταιρικό κεφάλαιο ανερχόταν σε 4000000 φιορίνια (της παλιάς κατά συνθήκη αξίας) που αντιστοιχούν σε 4200000 φιορίνια ή σε χαρτονόμισμα 5250000 φιορίνια, σε χαρτονόμισμα με έκδοση νεών μετοχών, όπως είχαν ψηφισθεί στη Γενική Συνέλευση ης 28 Ιουνίου του 1880.

Το κεφάλαιο αυτό διαιρείται σε 5000 ονομαστικές μετοχές με 1,50 φιορίνια η κάθε μία, στο ποσό αυτό ο κάθε μέτοχος κατέβαλε τα 3/10, εκδίδοντας για τα υπόλοιπα 7/10 ανάλογη ομολογία σε όφελος της εταιρείας. Οι 5000 μετοχές σημειώνονται με αύξοντα αριθμό από το 1 ως το 5000. Για την έκδοση άλλων χιλίων ονομαστικών μετοχών με 1050 φλωρίνια η κάθε μία, το εταιρικό κεφάλαιο μπορεί να αυξηθεί μέχρι 6 εκατομμύρια 300 χιλιάδες φλωρίνια σε χαρτονόμισμα. Κάθε αύξηση κεφαλαίων γίνεται γνωστή στο εμποροδικείο. Όλες οι μετοχές εκδίδονταν με ορισμένο όνομα, είναι αδιαίρετες και μπορούσαν να μεταβιβαστούν με εκχώρηση, η οποία θα ήταν έγκυρη και ισχυρή ως προς την εταιρεία αν αναγνωριζόταν από το Διευθυντή της εταιρείας και γινόταν καταχώρηση στα κατάστιχά της. Δικαίωμα, όχι όμως και υποχρέωση της εταιρείας είναι να εξετάσει τη νομιμοποίηση. Σε περίπτωση θανάτου κάποιου μετόχου παραχωρούνταν οι μετοχές στους κληρονόμους του ή τους δικαιούχους σε χρονικό διάστημα ενός έτους από την ημέρα θανάτου, ώστε να γίνει μετεγγραφή κάθε μετοχής με καθορισμένο όνομα καθώς και η ανανέωση των ομολογιών.

Η Διεύθυνση αν το κρίνει αναγκαίο μπορεί να αναστείλει την πληρωμή των ετήσιων μερισμάτων και επιμερισμάτων προς όσους δεν συμμορφώνονται με τις διατάξεις που έχουν αναφερθεί. Στο ταμείο εκτός από το 3% που καταβάλλεται για κάθε μετοχή υπάρχει ενδεχόμενο να ζητηθούν κι άλλες καταβολές μέχρι να συμπληρωθεί το συνολικό υπόλοιπο του 70%.

Η Διεύθυνση μπορούσε να προσδιορίσει την ανάγκη καταβολής του 10% επί του ονομαστικού κεφαλαίου των μετοχών, αφού συννενοηθεί με το Διοικητικό Συμβούλιο για τον ορισμό του χρόνου και του τρόπου είσπραξης. Μετά από μια τέτοια καταβολή τροποποιούνται ανάλογα και οι ομολογίες μετοχών. Η Διεύθυνση πρότεινε στο Διοικητικό Συμβούλιο την απόδοση, όταν το επιτρέπουν οι εργασίες που θα ακολουθηθούν με δήλωση του μετόχου κατά τη ν απόδοση, η οποία δήλωση μπορεί να επαναφέρει σε ισχύ την ομολογία και όλες τις προβλεπόμενες εγγυήσεις, όπως αυτές αναφέρονται στο άρθρο 12. Αν ζητηθεί η καταβολή αυτή του 10% για το ονομαστικό κεφάλαιο των μετοχών, είναι υποχρεωμένη η

Διεύθυνση να υποβάλλει όλα τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για να εγκριθούν από το Γενικό Συνέδριο αν θεωρηθούν αναγκαίες και άλλες καταβολές⁵¹³. Η πρόσκληση γίνεται από την Διεύθυνση ταχυδρομικώς με απόδειξη παραλαβής και επαναλαμβάνεται δύο φορές με διάλειμμα μιας εβδομάδας έτσι ώστε η τελευταία αίτηση να απέχει 4 εβδομάδες από την πρώτη πρόσκληση. Αν, όμως, ο μέτοχος δεν πληρώσει στο χρονικό αυτό διάστημα και παρέλθει η ημερομηνία τότε η Διεύθυνση μπορεί να διατάξει την μεταβίβαση της μετοχής σε άλλους.⁵¹⁴ Κάθε αύξηση του εταιρικού κεφαλαίου πρέπει να εγκρίνεται από την Γενική Συνέλευση και το Υπουργείο, αφού πρώτα υπάρξει σχετική πρόταση της Διεύθυνσης και απόφαση της Γενικής Συνέλευσης.⁵¹⁵ Σχετικά με τις μετοχές από τον αριθμό 1 έως 4000 η Διεύθυνση είναι υποχρεωμένη να προνοεί ώστε να δίνει εγγύηση για το κεφάλαιο των μετοχών που δεν έχει καταβληθεί, των οποίων οι κάτοχοι δικαιούνται να ζητήσουν την αντικατάστασή της με άλλη χωρίς να είναι υποχρεωτική και η δικαιολόγηση της αίτησής της. Η εγγύηση μπορεί να δοθεί με εγγύηση, που θα έχει εγκριθεί από την Διεύθυνση, με υποθήκη ακινήτων και με την παρακατάθεση δημοσίων χρεογράφων, που θα υπολογίζεται η τιμή της ημέρας παράδοσης. Η Διεύθυνση προσκαλεί ταχυδρομικώς με απόδειξη παραλαβής και επαναλαμβάνει την πρόσκληση αυτή δύο φορές με διάλειμμα μιας εβδομάδας. Αν ο μέτοχος δεν δώσει ή δεν αντικαταστήσει την μετοχή μέσα στην ανατρεπτική προθεσμία των τεσσάρων εβδομάδων από την παραλαβή της τρίτης πρόσκλησης η Διεύθυνση μπορεί να λάβει απόφαση για μετάβαση των μετοχών σε άλλους, όπως σχετικά προβλέπεται από το άρθρο 14 που ακολουθεί και βέβαια με την ευθύνη του συνεταίρου ως την στιγμή που θα πωληθεί σύμφωνα με το άρθρο 223 του εμπορικού κώδικα. Παρέχεται η δυνατότητα, πριν γίνει αυτή η διαδικασία, να παραλάβει αυτή ο συνέταιρος δίνοντας άλλη εγγύηση εγκεκριμένη από την Διεύθυνση και πληρώνοντας ταυτόχρονα τα έξοδα. Όσοι εταίροι είναι εγκατεστημένοι στις επαρχίες, όπου υπάρχουν πρακτορεία της Ασφαλιστικής Εταιρείας, έχουν προθεσμία 60 ημερών.⁵¹⁶

Τονίζεται ότι σε καμία έκτακτη ή απρόοπτη περίπτωση δεν πρόκειται οι εταίροι να υποχρεωθούν να πληρώσουν κάτι παραπάνω από το ποσό του υπολοίπου του κεφαλαίου των μετοχών, ούτε θα υποχρεωθούν ποτέ στη επιστροφή των κερδών και των τόκων, που ήδη έχουν πάρει.⁵¹⁷ Επίσης, αν κάποιος εταίρος αδυνατεί να καταβάλλει τις επιβαλλόμενες πληρωμές, η Διεύθυνση πουλά τις μετοχές στο Χρηματιστήριο σε πρόσωπο που η ίδια θεωρεί αξιόπιστο παρέχοντας τις απαραίτητες εγγυήσεις με επιφύλαξη όμως της ευθύνης του

⁵¹³ Βλ. άρθρο 10 στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 5 Μαΐου, έτος 1900, αριθμ. 21, σελ. 6

⁵¹⁴ Βλ. άρθρο 12 δις, ό.π.

⁵¹⁵ Βλ. άρθρο 11, ό.π.

⁵¹⁶ Βλ. άρθρο 12, ό.π.

⁵¹⁷ Βλ. άρθρο 13, ο.π.

μετόχου εκτός και αν ο ίδιος προτιμήσει να εξαναγκάσει τον «υπερήμερον» μέτοχο και άρα τον εγγυητή του να ενεργήσει τις σχετικές πληρωμές. Σε περίπτωση πώλησης και αφού η εταιρεία εισπράξει το κεφάλαιο, τους τόκους και τα έξοδα, δίνεται το υπόλοιπο στον έκπτωτο μέτοχο. Αν υπάρχουν και άλλα χρέη του τότε η εταιρεία προβαίνει σε συμψηφισμό σε σχέση με το κεφάλαιο και τα κέρδη.⁵¹⁸ Ο μέτοχος που πτώχευσε ή για όποιον ξεκίνησε η διαδικασία συμβιβασμού, η Διεύθυνση αποκτά το δικαίωμα διάθεσης των μετοχών του με τον τρόπο που αναφέρθηκε.⁵¹⁹ Οι εκχωρήσεις μετοχών, που γίνονταν από τον μέτοχο, από τον οποίο η εταιρεία είχε ακόμη να λαμβάνει ως την στιγμή που η υπόθεση εκκαθαριστεί. Η εταιρεία έχει το δικαίωμα να αναστείλει την πληρωμή των τόκων και των μερισμάτων.⁵²⁰ Τα κεφάλαια της εταιρείας πρέπει να μερίζονται από την Διεύθυνση σε συναλλαγματικές με πολλούς υπόχρεους, σε ενυπόθηκα δάνεια, σε ομολογίες «εγγείου πίστεως», σε ακίνητα, σε ασφαλείς προκαταβολές. Τα αποθεματικά των ασφαλειών ζωής διατίθενταν σε ακίνητα, τα οποία δεν επιβαρύνονται με το 1/3 της αξίας τους, σε ενυπόθηκα δάνεια στο μισό της αξίας των ακινήτων, σε ομολογίες εγγείου πίστεως, σε δημόσια χρεώγραφα και ομολογίες, σε προκαταβολές ασφαλιστηρίων ζωής και σε δάνεια με παρακατάθεση τίτλων, σε τραπεζικές συναλλαγματικές και καταθέσεις, των οποίων το ποσό δεν μπορεί να υπερβαίνει το 20% της περιουσίας του κλάδου ζωής.

Σημειώνεται ότι η εκτίμηση των δημοσίων αξιών θα υπολογίζονται με τις τρέχουσες τιμές όπως αυτές διαμορφώνονταν στο Χρηματιστήριο ως τις 31 Δεκεμβρίου κάθε χρόνου. Η διαφορά ου θα προκύπτει θα αποτελούσε όχι κέρδη χρήσεως αλλά ξεχωριστό αποθεματικό κεφάλαιο, το οποίο κάλυπτε τυχόν διαφορές από την εκτίμηση των αξιών. Βέβαια, σε περίπτωση εκποίησης χρεωγράφου η επιπλέον διαφορά συμπεριλαμβάνονταν στον ισολογισμό ως πραγματικό κέρδος.⁵²¹

⁵¹⁸ Βλ. άρθρο 14, ο.π

⁵¹⁹ Βλ. άρθρο 15, ο.π

⁵²⁰ Βλ. άρθρο 16, ο.π

⁵²¹ Βλ. άρθρο 17, ο.π

Η Γενική Συνέλευση της εταιρείας Assicurazioni Generali

Η Assicurazioni Generali αποφάσιζε και ενεργούσε είτε όταν συνέρχεται η Γενική Συνέλευση, είτε αντιπροσωπευόμενη από την Διεύθυνση ή από το Διοικητικό Συμβούλιο. Οι γενικές συνελεύσεις γίνονται στην έδρα της εταιρείας στην Τεργέστη. Κάθε χρόνο συγκαλείται γενική τακτική συνέλευση όπου παρουσιάζεται ο ισολογισμός του προηγούμενου οικονομικού έτους και η πορεία της εταιρείας. Η σύγκλιση γινόταν από την Διεύθυνση ή αν αυτή αμελούσε από το Διοικητικό Συμβούλιο. Έκτακτη Γενική Συνέλευση πραγματοποιούνταν όταν αυτό το ζητούσαν τουλάχιστον 800 μέτοχοι και εφόσον γνωστοποιούνταν τα ζητήματα της συζήτησης στο Διοικητικό Συμβούλιο, ενώ η απόφαση λαμβάνονταν από την Γενική Συνέλευση της εταιρείας. Οι προτάσεις των μετόχων κοινοποιούνταν σε τακτική γενική συνέλευση, όπου και αποφασιζόταν η αρμοδιότητά της οπότε και προχωρούσε η διαδικασία συζήτησης και απόφασης σχετικά με τα θέματα που είχαν τεθεί.⁵²²

Η πρόσκληση της Γενικής Συνέλευσης κοινοποιούνταν στους μετόχους και δημοσιεύονταν τρεις φορές σε ορισμένες εφημερίδες της Τεργέστης και της Βιέννης, καθώς και στο δελτίο των επισήμων δημοσιευμάτων της Βενετίας, των Μεδιολάνων και της Ρωσίας. Επίσης αποστέλλονταν επίσημη πρόσκληση σε καθένα έκτακτο μέτοχο, που ήταν καταχωρημένος στους καταλόγους των μετοχών στη Τεργέστη. Η δημοσίευση των προσκλήσεων γίνονταν δέκα μέρες πριν την πραγματοποίηση της Γενικής Συνελεύσεως, όπου αναφέρονταν τα θέματα συζήτησης και οι προτάσεις των εταίρων, ώστε η διαδικασία να επισπεύδεται. Οι μέτοχοι, που όφειλαν να είναι εγγεγραμμένοι στους καταλόγους της εταιρείας τουλάχιστον δέκα μέρες πριν, μπορούσαν να παρίστανται αυτοπροσώπως ή με αντιπροσώπους τους.⁵²³ Οι μέτοχοι που είχαν 1 ως 1000 μετοχές είχαν δικαίωμα μιας ψήφου, ακόμη και αν ανήκουν στον ένα μέτοχο, ο οποίος κατείχε λιγότερους από 5. Οι άλλες έχουν δικαίωμα μιας ψήφου, αν ανήκουν σε ένα που κατείχε 5 τουλάχιστον. Κάθε μέτοχος είχε δικαίωμα δύο ψήφων αν είχε 6 ως 10 μετοχές και αν κατείχε 11 ως 15 μετοχές τότε είχε δικαίωμα τριών ψήφων, ενώ όποιος είχε 10 μετοχές και ανήκαν όλες μόνο στον ίδιο και πάνω από 15 είχε δικαίωμα μιας ψήφου. Όμως, κανείς μέτοχος δεν μπορούσε να έχει περισσότερους από 20 ψήφους συνυπολογιζόμενων και των ψήφων τους οποίους

⁵²² Βλ. άρθρο 18-20, ο.π

⁵²³ Βλ. άρθρο 21-22, ο.π

αντιπροσωπεύει.⁵²⁴ Η συνεδρίαση της γενικής συνέλευσης γινόταν υπό την Προεδρία του αρχαιότερου από τους Διευθυντές και είχαν διοριστεί ταυτόχρονα οριζόταν Πρόεδρος ο μεγαλύτερος σε ηλικία. Στη συνεδρία γίνονταν οι ανακοινώσεις των διορισμών των διοικητικών στελεχών. Στις θέσεις αυτές μπορούσαν να εκλεγούν μόνο όσοι δεν είχαν πάρει μέρος σε διοικήσεις άλλων εταιρειών ή και σε άλλους κλάδους ασφαλειών, εκτός από τις θαλάσσιες και ποτάμιες ασφάλειες. Ο υποψήφιος Διευθυντής θα έπρεπε να είχε τουλάχιστον 11 μετοχές και όλα τα άλλα στελέχη κατά τι λιγότερες. Επίσης, στη συνεδρία συζητούνταν η εισαγωγή νέου κλάδου ασφάλειας, ο τρόπος αύξησης του εταιρικού κεφαλαίου, ο προσδιορισμός των αμοιβών των μελών της Διεύθυνσης, η έγκριση ετήσιων ισολογισμών, η εκκαθάριση της εταιρείας και οι κανόνες της, οι τροποποιήσεις και οι προσθήκες του καταστατικού αι η διάλυση της εταιρείας. Απαρτία υπήρχε αν αντιπροσωπεύονταν τουλάχιστον τα τρία τεταρτημόρια των μετόχων και οι αποφάσεις παίρνονταν κατά πλειοψηφία και με τα 2/3 των ψήφων. Σε περίπτωση που δεν υπήρχε απαρτία η συνεδρία επαναλαμβάνονταν μετά από δέκα μέρες. Ειδικά για τους διορισμούς η ψηφοφορία γινόταν με μυστικά ψηφοδέλτια, ενώ οι αποφάσεις παίρνονταν με τα σφαιρίδια. Όταν γινόταν έναρξη της συνεδρίας εκλέγονταν δύο «ψηφολέκται»⁵²⁵ μεταξύ των δώδεκα κατόχων του μεγαλύτερου αριθμού μετόχων, που παρευρίσκονταν στην συνέλευση. Οι «ψηφολέκται» κρατούσαν τα πρακτικά, κατέγραφαν τις ψηφοφορίες, έγραφαν τα πρακτικά ης συνεδρίασης και συνέτασσαν την περίληψη των πρακτικών, τα οποία όταν δημοσιευτούν θα διανεμόνταν στους μετόχους.⁵²⁶

Η Διεύθυνση της εταιρείας Assicurazioni Generali

Η εταιρεία αντιπροσωπεύεται στις σχέσεις της με τρίτους από την Διεύθυνση, που αποτελούνταν από 4 Διευθυντές, από τους οποίους ο ένας κατοικεί στην Βενετία και οι άλλοι στην Τεργέστη, από έναν Γενικό Γραμματέα και από Έναν αναπληρωτή, που κατοικούν στην Τεργέστη καθώς και έναν Γενικό Γραμματέα και από έναν αναπληρωτή, που κατοικούν στην Βενετία. Η θητεία τους έληγε κάθε τριετία και είχαν το δικαίωμα να ξαναθέσουν υποψηφιότητα. Ο κάθε Διευθυντής πρέπει να καταθέσει μέσα σε δέκα μέρες στο ταμείο της

⁵²⁴ Βλ. άρθρο 23 ο.π.

⁵²⁵ Βλ. άρθρο 28 ο.π.

⁵²⁶ Βλ. άρθρο 24-28 ο.π.

εταιρείας 10 ή 11 μετοχές και ο υποδιευθυντής τουλάχιστον 6.⁵²⁷ Οι μετοχές αυτές μένουν ως ενέχυρο για τη διαχείριση.⁵²⁸

Η διεύθυνση της εταιρείας που εδρεύει στην Τεργέστη φέρει την επωνυμία «Κεντρική Διεύθυνσις» και στην Βενετία «Διεύθυνσις Ενετίας. Η Κεντρική Διεύθυνση διαχειρίζεται όλες τις υποθέσεις και καλεί την Διεύθυνση Ενετίας σε κοινά θέματα γενικού συμφέροντος, ενώ η Διεύθυνση Ενετίας χειρίζεται μόνο τα ζητήματα που αφορούν την Ιταλία, το Ιταλικό Τυρόλο και την Ιταλική Ελβετία. Οι σχέσεις των δύο Διευθύνσεων καθορίζονται με ειδικό κανονισμό.⁵²⁹ Η εγκυρότητα των αποφάσεων διασφαλίζεται από την συμμετοχή τριών τουλάχιστον μελών και την πλειονότητα όσων παρευρίσκονται. Η πλειονότητα των ψήφων αποτελείται από τις ψήφους των Διευθυντών και των αναπληρωτών τους. Ψήφο συμβουλευτική έχουν οι γραμματείς και οι αναπληρωτές τους, ενώ η ψήφος τους είναι αποφασιστική μόνο στην περίπτωση που θα υπήρχε έλλειψη Διευθυντών ή Υποδιευθυντών και δεν θα ήταν δυνατό να ληφθεί έγκυρη απόφαση. Πάντως, η εγκυρότητα της εταιρείας στοιχειοθετείται με την υπογραφή δύο Διευθυντών ή Υποδιευθυντών, του γραμματέα ή του αναπληρωτή του. Σε έκτακτες περιπτώσεις μπορούσε η Διεύθυνση να εξουσιοδοτήσει με ειδική εξουσιοδότηση ένα από τα μέλη της σε πράξεις που ορίζονται από το καταστατικό. Για την διεκπεραίωση τακτικών εργασιών εκδιδόταν από τις Διευθύνσεις γενική πληρεξουσιότητα στο γραμματέα ή τον αναπληρωτή του.⁵³⁰

Η υπογραφή συμβολαίων και οι όροι για τις ασφάλειες ζωής για σταθερό ασφάλιστρο ή για συμβόλαια υποθήκων ανήκουν στην Κεντρική Διεύθυνση και δεν ήταν δυνατό να εξουσιοδοτηθούν οι επιθεωρητές ή οι πράκτορες. Η Κεντρική Διεύθυνση, όμως, μπορούσε να εκδώσει πάντοτε ειδικό πληρεξούσιο σε εργασίες του κλάδου ασφαλειών ζωής στο οποίο ορίζονται οι κύριοι όροι των συμβολαίων. Η αμοιβή της Διεύθυνσης συνίσταται στο 12%⁵³¹ στο καθαρό κέδρος των απολογισμών Α' και Β', αφού αφαιρεθεί το 20% κατά μέρος μετοχής. Η ίδια αμοιβή του 12% ανήκει στη Διεύθυνση και για τα μερίσματα κερδών για εργασίες υποθήκης. Οι αμοιβές αυτές διανέμονται μεταξύ των μελών, που αποτελούν την Διεύθυνση, ώστε να παίρνει ο καθένας από τους Διευθυντές και ο Γραμματέας τα 7/60 και τα 5/60 καθένας από τους πέντε Υποδιευθυντές. Σε περίπτωση που τα μέλη της Διεύθυνσης μειώνονταν τότε λάμβαναν 35/60, τα οποία διανέμονταν σε ίσα μέρη

⁵²⁷ Βλ. Μετάφραση του συμπληρώματος του Καταστατικού της εν Τεργέστη ιδρυμένης εταιρείας Γενικαί Ασφάλειαι, άρθρο 25

⁵²⁸ Βλ. άρθρο 29, ο.π. στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 5 Μαΐου, έτος 1900, αριθμ. 21, σελ. 7

⁵²⁹ Βλ. άρθρα 30-31, ο.π.

⁵³⁰ Βλ. άρθρα 32-33, ο.π.

⁵³¹ Βλ. Μετάφραση του συμπληρώματος του Καταστατικού της εν Τεργέστη ιδρυμένης εταιρείας Γενικαί Ασφάλειαι, άρθρο 35

στους Διευθυντές και στον Γραμματέα και στους Υποδιευθυντές διανέμονταν τα 25/60 εξίσου. Η Κεντρική Διεύθυνση δικαιούνταν με την έγκριση του Διοικητικού Συμβουλίου να ιδρύσει ειδικές επιτροπές σε κάποιες πρωτεύουσες για την επίβλεψη των μετόχων της εταιρείας προσδιορίζοντας το 2% του συνολικού καθαρού κέρδους για κάθε μέτοχο, αφού αφαιρεθούν 29,4 φλωρίνια για κάθε μετοχή.⁵³²

Το Διοικητικό Συμβούλιο της της εταιρείας Assicurazioni Generali

Το Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας αποτελούνταν από εικοσιπέντε μέλη, δηλαδή από τέσσερις Διευθυντές, 5 Υποδιευθυντές, 3 Επιθεωρητές, από τους οποίους δύο κατοικούν στην Τεργέστη και ένας στην Βενετία, 4 μέτοχοι που κατοικούσαν στην Τεργέστη, 3 μέτοχοι που κατοικούσαν στην Βενετία, 4 άλλοι μέτοχοι χωρίς διάκριση κατοικίας και από 2 Γραμματείς. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Generali μπορούσε να αυξηθεί σε 15 μέλη χωρίς διάκριση κατοικίας και ανάλογα με το συμφέρον της εταιρείας. Πάντως, η πλειονότητα των μελών θα έπρεπε να κατοικούν διαρκώς στην Αυστρία. Όσα μέλη δεν κατοικούν στην Τεργέστη όφειλαν να ονομάσουν πληρεξουσίους τους συνεταίρους τους της Τεργέστης για να παρίστανται σε συνεδριάσεις του συμβουλίου σε περιπτώσεις απουσίας των εντολέων τους. Τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της Βενετίας αποτελούν δικό τους Διοικητικό Συμβούλιο, ενώ τα εκτός Βενετίας μέλη όφειλαν να ορίσουν πληρεξουσίους, οι οποίοι ήταν εκλέξιμοι μέτοχοι για τρία χρόνια και δεν έπαιρναν μέρος στην διοίκηση ή την αντιπροσωπεία ή την διαχείριση άλλων εταιρειών και άλλων κλάδων ασφάλειας, εκτός από τις ασφάλειες θαλασσών και ποταμών.⁵³³ Οι συνεδριάσεις του Συμβουλίου της Κεντρικής Διεύθυνσης συνέρχονταν στην Τεργέστη με την σύγκληση όλων των μελών χωρίς καμία διάκριση τακτικά τέσσερις φορές το χρόνο. Τουλάχιστον δύο φορές το χρόνο και το Συμβούλιο της Τεργέστης και της Βενετίας όφειλαν να συνέρχονται και να ασχολούνται με κάθε θέμα που μπορεί να σχετίζεται με την διαχείριση της ακίνητης περιουσίας της εταιρείας. Η σύγκληση γινόταν ταχυδρομικά έξι τουλάχιστον μέρες πριν την ημερήσια διάταξη ή με τηλεγράφημα δύο μέρες πριν την συνεδρία αν κρίνονταν η κατάσταση επείγουσα.⁵³⁴

Τα καθήκοντα του Συμβουλίου ήταν να συζητά, να αποφασίζει, να τροποποιεί τους κανονισμούς, να εγκρίνει προτάσεις της Διεύθυνσης για διορισμό ή παύση του Γενικού Γραμματέα ή για συντάξεις, να συγκαλεί την Γενική Συνέλευση σε τακτά χρονικά διαστήματα, να αποφασίζει για την τους κλάδους ασφάλειας, να γνωμοδοτεί για νέες

⁵³² Βλ. άρθρα 34-35, ο.π.

⁵³³ Βλ. άρθρο 37, Κεφ. Ε', ο.π.

⁵³⁴ Βλ. άρθρο 38, ο.π.

εταιρικές προοπτικές, να διαχειρίζεται την ακίνητη περιουσία και να κρίνει αν πρέπει και πότε να εκποιείται πώλησης ή αγοράς όταν η αξία υπερβαίνει τα 20000 φλωρίνια, να διορίζει τα μέλη των εξελεγκτικών επιτροπών Τεργέστης και Βενετίας, να συζητά τις εκθέσεις των Επιθεωρητών και τους ισολογισμούς, να εγκρίνει τις δαπάνες, να προτείνει και να αποφασίζει τροποποιήσεις και να διατυπώνει τις προτάσεις για έγκριση των ισολογισμών και των επιμερισμάτων.

Οι συνεδρίες του Διοικητικού Συμβουλίου είναι νόμιμες, εάν μετέχουν σε αυτές οκτώ μέλη που δεν θα ανήκουν στη Διεύθυνση καθώς και τα τρία μέλη της Διεύθυνσης. Για τις περιορισμένες συνεδρίες στην Ενετική Διεύθυνση αρκούσαν τρία μέλη εκτός Διεύθυνσης και δύο μέλη της Διεύθυνσης, όπου θα ασχολούνταν με ζητήματα ακίνητης εταιρικής περιουσίας. Το Συμβούλιο αποφασίζει κατά πλειοψηφία των παρόντων. Τα πρακτικά συντάσσονται από ένα μέλος. Τα μέλη που προσέρχονται από άλλη πόλη και δεν κατοικούν στην έδρα που πραγματοποιείται η συνεδρία δικαιούνται οδοιπορικά έξοδα καθώς και ημερήσια επιχορήγηση 10 φλωρινίων. Όλα τα μέλη, που δεν ανήκουν στη Διεύθυνση έπαιρναν απόδειξη παράστασης για την κάθε μέρα συνεδρίας, για την οποία αποζημιώνονταν με 10 φλωρίνια χαρτονομίσματα.⁵³⁵

Ο Ισολογισμός της εταιρείας Assicurazioni Generali

Οι εγγραφές στα κατάστιχα της εταιρείας αρχίζουν από την 1^η Ιανουαρίου κάθε χρόνου ως τις 31 Δεκεμβρίου. Τηρούνται τα στοιχεία που αφορούν τα αποτελέσματα του κάθε κλάδου δραστηριότητας της εταιρείας, καταρτίζονται πίνακες για την κατάσταση κάθε γενικού πρακτορείου, για το ενεργητικό και το παθητικό της εταιρείας και γίνεται συνοπτικός πίνακας όπου παρουσιάζεται στην Γενική Συνέλευση των μετόχων. Ο ισολογισμός της εταιρείας συντάσσονταν το πρώτο εξάμηνο κάθε χρόνου και υποβάλλονταν στο Διοικητικό Συμβούλιο μέσα στο επόμενο τρίμηνο από την σύνταξή του. Από την 1^η Ιανουαρίου του 1881 κρατούνταν τα βιβλία της εταιρείας σε δύο τμήματα, Α και Β, όπου καταλογίζονταν το μισό του εταιρικού κεφαλαίου και που συμπεριλαμβάνονταν όλα τα στοιχεία του ισολογισμού. Ο ισολογισμός Α, που ονομάζονταν «Λογαριασμός κερδών και ζημιών», περιελάμβανε όλες τις ενέργειες της εταιρείας εκτός από τις ασφάλειες ζωής, ενώ ο ισολογισμός Β, που ονομάζονταν «Κατάσταση της περιουσίας», περιελάμβανε όλες τις ενέργειες της εταιρείας για τις ασφάλειες ζωής. Οι δύο αυτοί ισολογισμοί αποτελούσαν τον «Γενικό ισολογισμό», ο οποίος αποτελούνταν από τον «Γενικό λογαριασμό των κερδών και

⁵³⁵Βλ. άρθρο 39-41, ο. π.

των ζημιών», που περιείχε εισπράξεις αποθεματικών για τις ζημιές και τους κινδύνους, τα ασφάλιστρα, το προϊόν της ενασχόλησης των κεφαλαίων, τα εισοδήματα του χρόνου, τα έξοδα προμήθειας, καθώς και τις δαπάνες που αφορούσαν τις αποζημιώσεις, ενώ στην «Γενική κατάσταση της περιουσίας», περιέχονταν το παθητικό για τα ενυπόθηκα χρέη, για το κέρδος της χρήσης από τα κέρδη και τις ζημιές, για τα αποθεματικά των ζημιών, των κινδύνων, της διακύμανσης αξιών, κερδών και χρήσεως, αλλά και το ενεργητικό για τα ακίνητα της εταιρείας, τα ενυπόθηκα δάνεια, για την κινητή περιουσία, για τα διαθέσιμα κεφάλαια στα πιστωτικά καταστήματα και τις πιστώσεις στις εταιρείες αντασφάλισης, για τις προκαταβολές ασφαλειών και η καταβολή μέρους του μετοχικού κεφαλαίου.

Όταν ολοκληρωθεί ο λογαριασμός κερδών και ζημιών, τότε από το σύνολο δίνονταν ως μέρισμα μετοχών 29,40 φλωρίνια για κάθε μετοχή, που έχει εκδοθεί. Από το υπόλοιπο κέρδος αφαιρούνται ακόμη το 10% για το αποθεματικό των κερδών, 12% στις αποδοχές των δύο Διευθυντών και του Γραμματέα, ενώ το υπόλοιπο 78% του κέρδους κατανέμονταν στους μετόχους, εκτός αν η γενική συνέλευση είχε καθορίσει άλλους προορισμούς.

Πρέπει να τονιστεί ότι προβλέπονταν από το καταστατικό και οι περιπτώσεις που δεν θα ήταν εφικτή η διανομή των 29,40 φλωρινίων λόγω ζημίας, τότε τα ποσά λαμβάνονταν από το αποθεματικό του Α' ισολογισμού, στον οποίο αν ελαττωνόταν το αποθεματικό κέρδος το τακτικό μέρισμα λαμβάνονταν από τα κέρδη του ισολογισμού Α'. Υπογραμμίζεται ότι ποτέ δεν θα μειώνονταν το αποθεματικό τόσο ώστε να μην μπορούσε να δοθεί το μέρισμα, αλλά αν αυτό συνέβαινε το μέρισμα θα καταβάλλονταν σε αναλογία 15% από τα χρεωτικά κέρδη. Ορίζεται ο μισθός του Διευθυντή ορίζονταν σε 2800 φλωρίνια και 2000 φλωρίνια για τους Υποδιευθυντές. Ο απολογισμός ενεργούνταν στις προκαθορισμένες ημερομηνίες από την εταιρεία και συνοδευόταν από τη σύμβαση της Εθνικής Τράπεζας της Βιέννης. Στον απολογισμό περιλαμβάνονταν όλες οι κατηγορίες ως την 31^η Δεκεμβρίου.⁵³⁶

Οι απολογισμοί και ο ισολογισμός ενεργητικού και παθητικού κατατίθονταν στο Διοικητικό Συμβούλιο και στους Επιθεωρητές δεκαπέντε μέρες πριν την γενική συνέλευση. Οι επιθεωρητές μεταβίβαζαν τους απολογισμούς και τις εκθέσεις στην εξελεγκτική επιτροπή, η οποία τα ανακοινώνει στην Διεύθυνση και στο Διοικητικό Συμβούλιο με όλες τις αναγκαίες προσθήκες και διορθώσεις, που αφού πρώτα συζητηθούν και καταρτιστούν προτάσεις υποβάλλονταν για έγκριση ισολογισμού και τον προσδιορισμό του μερίσματος.⁵³⁷

Το μισό από τα κεφάλαια της εταιρείας είναι δεσμευμένο με τον κλάδο των ασφαλειών ζωής, ενώ το υπόλοιπο με την εκκαθάριση κινδύνων των υπόλοιπων ασφαλειών. Αν διαλυθεί η εταιρεία τότε η περιουσία της θα διανέμονταν κατά αναλογία στους μετόχους.

⁵³⁶ Βλ. άρθρο 42-45, στην ΕΕΚΠ, εν Χανίους τη 5 Μαΐου, έτος 1900, αριθμ. 21, σελ. 8.

⁵³⁷ Βλ. άρθρο 46-48, ο. π

αφού παρέλθει τουλάχιστον ένα έτος. Αν προέκυπταν διαφορές από την εταιρική σχέση μετόχου και εταιρείας θα εκδικάζονταν από διαιτητές και με απόφαση που θα λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία. Αν ο αντίδικος δεν ορίσει και δεν κοινοποιούσε τον διαιτητή μέσα σε 15 μέρες, τότε όριζε κάποιον το εμποροδικείο. Η δίκη γινόταν χωρίς τύπους και με τον τρόπο που ήθελαν οι διαιτητές, ενώ δεν επιτρέπονταν καμία ένσταση ή έφεση. Ο επίτροπος της Κυβέρνησης λάμβανε γνώση της διαχείρισης της εταιρείας, εκπροσωπούσε την Κυβέρνηση, παρίστατο στις συνεδριάσεις της Διεύθυνσης, των μετόχων και του διοικητικού συμβουλίου, πραγματοποιούσε παραστάσεις και αποφάσεις εναντίον των θεσμών, των νόμων και των διαταγμάτων, αν και αναστέλλονταν η εκτέλεσή τους ως την ανάληψη απόφασης από την αρμόδια αρχή.⁵³⁸

Το Διοικητικό Συμβούλιο ως την γενική συνέλευση των μετόχων, είχε την αρμοδιότητα να εκλέξει τον αριθμό εκείνων των μετόχων που θα συνεργάζονταν για όφελος της εταιρείας.⁵³⁹

Οι χίλιες μετοχές, που εκδόθηκαν με απόφαση της γενικής συνέλευσης στις 28 Ιουνίου του 1880, παρέμειναν ολόκληρες στην εταιρεία και ορίζονταν οι τιμές έκδοσης, που αναγράφονταν και στον ισολογισμό με τον εξής τρόπο: φλωρίνια χ. 315 κατά μετοχή σε λογαριασμό του καταβεβλημένου εταιρικού κεφαλαίου, φλωρίνια χ. 378,17 κατά μετοχή σε λογαριασμό του αποθεματικού των κεφαλαιοποιημένων κερδών, όπως αυτά ανταποκρίνονταν στα αποθεματικά της 3^{ης} Δεκεμβρίου 1879 και το υπόλοιπο σύνολο στο διαθέσιμο αποθεματικό.⁵⁴⁰

Το καταστατικό της εταιρείας τροποποιήθηκε στις 29 Απριλίου 1896 ως προς τα άρθρα 17, 36 και 43, όπου από τις αμοιβές το 1/60 ανήκει σε καθένα από τους τρεις Επιθεωρητές, τα υπόλοιπα 57/60 διαιρούνταν σε 7/12 σε ίσα μέρη μεταξύ των Διευθυντών και του Γενικού Γραμματέα και το 5/12 σε ίσα μέρη μεταξύ των Υποδιευθυντών. Το ποσό μέχρι των 500000 φλωρινίων μοιραζόταν μεταξύ των μετοχών. Αν το ποσό αυτό ξεπερνούσαν τότε για τις πρώτες 2000000 προσδιοριζόταν το 50% και 75% για κάθε άλλο περίσσειμα για να αποτελέσουν συμπληρωματικό αποθεματικό για τις διακυμάνσεις των αξιών μέχρι να παρουσιαστεί το δέκατο της αξίας των δημοσίων χρεωγράφων που κατέχει η εταιρεία ως τις 31 Δεκεμβρίου κάθε έτους. Γενικός αντιπρόσωπος της εταιρείας Assicurazioni Generali «Γενικά Ασφάλεια» ήταν ο Ανδρέας Μ. Μάστρακας στα Χανιά.⁵⁴¹

⁵³⁸ Βλ. άρθρα 49-52, στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 5 Μαΐου, έτος 1900, αριθμ.21, σελ.11

⁵³⁹ Βλ. Διατάξεις μεταβατικές παράγραφος 1

⁵⁴⁰ Βλ. Διατάξεις μεταβατικές παράγραφος 2

⁵⁴¹ Βλ. στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 5 Μαΐου, έτος 1900, αριθμ.21, σελ.12

Γ. Η «ΠΡΩΤΗ ΟΥΓΓΡΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΩΝ»

Η Ανώνυμη Ασφαλιστική Εταιρεία με την επωνυμία «Πρώτη Ουγγρική Εταιρεία Γενικών Ασφαλειών», που ήδρευε στην Βουδαπέστη, με έγκριση του πρίγκιπα Γεωργίου και του Συμβούλου των Εσωτερικών Μ.Ρ. Κούνδουρου, ίδρυε στην Κρήτη πρακτορεία με την υποχρέωση να πράττει εργασίες, που θα συνάδουν με τους νόμους της Κρητικής Πολιτείας και θα σχετίζονται το καταστατικό της, οπότε κάθε διαφορά ή διένεξή της με το κρητικό κράτος θα επιλύεται από τα εγχώρια δικαστήρια. Η εταιρεία όφειλε να τηρεί την ελληνική γλώσσα στα βιβλία της, που αφορούν εργασίες στην Κρήτη, να καταθέτει ισολογισμό στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Εσωτερικών.⁵⁴²

Η εταιρεία αυτή στόχευε στην σύναψη ασφαλειών πολλαπλών κλάδων, όπως πυρκαγιών, ζωής, ζημιών από χαλάζι, ζημιών από διαμετακομιστικό εμπόριο ή ζημιών από κλοπή, καθώς και τις ασφάλειες εισοδημάτων, συντάξεων γήρατος και κάθε ασφάλειας που βασίζεται στην ανθρώπινη ζωή. Η «Πρώτη Ουγγρική Εταιρεία Γενικών Ασφαλειών» είχε κύκλο δράσης και σε άλλες χώρες του εξωτερικού και έτσι έφερε ανάλογες επωνυμίες «Első magyar atlalános Biztosító társaság» για την Ουγγαρία, «Erste Ungarische allgemeine Assecuranz Gesellschaft» για την Γερμανία, «Première Compagnie Hongroise d'Assurances Generales» για την Γαλλία, «Prima Società Ungherese di Assicurazioni» για την Ιταλία και «First Hungariam General Assurance Company» για την Αγγλία.⁵⁴³

Η «Πρώτη Ουγγρική Εταιρεία Γενικών Ασφαλειών» διέθετε το ποσό των 3.000.000 Αυστριακών φιορινίων, που αντιστοιχούσαν σε 2.000 ολόκληρες μετοχές, που καθεμία είχε το όνομα του κατόχου της, ήταν αριθμημένη και είχε πληρωθεί με το ποσό των 1.000 φιορινίων και σε 2.000 μισές αριθμημένες μετοχές από τον αριθμό 2.001 ως τον αριθμό 3.000, που έφεραν και τα σημεία Α και Β και που κάθε μία είχε πληρωθεί μετρητοίς με 500 φιορίνια. Κάθε μετοχή εγγράφονταν μόνο σε ένα όνομα, έστω κι αν αγοράζοταν από μια Εμπορική εταιρεία ή ένα Σωματείο, ενώ οι δύο μισές μετοχές υπολογίζονταν ως μία ολόκληρη από την εταιρεία και κάθε μετοχή έφερε τις υπογραφές ενός μέλους της Διεύθυνσης, ενός μέλους του Ελεγκτικού συμβουλίου και του ταμία καθώς και την σφραγίδα της εταιρείας. Κάθε μετοχή καταχωρούνταν στο βιβλίο μετοχών με το όνομα του κατόχου,

⁵⁴² Βλ. στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 4 Δεκεμβρίου 1901, έτος Γ', τεύχος πρώτον, αριθμ.88, σελ.574- 575, αριθ. Διαταγμ. 400, εν Χανίοις τη 26 Νοεμβρίου 1901.

⁵⁴³ Βλ. στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 4 Δεκεμβρίου 1901, έτος Γ', τεύχος πρώτον, αριθμ.88, σελ. 575, Κεφ. Ι, άρθρα 1-4

την διεύθυνσή του και τον αριθμό των μετοχών του. Η κυριότητα των μετοχών μπορεί να αποκτηθεί και με απλή μεταβίβαση, αλλά χωρίς η εταιρεία να αναλαμβάνει την αυθεντικότητα της πράξης αυτής. Κάθε μεταβίβαση καταχωρούνταν στο βιβλίο των μετοχών της εταιρείας.⁵⁴⁴

Ο Οργανισμός της Εταιρείας αποτελούνταν από την Γενική Συνέλευση, από το Συμβούλιο, από την Διεύθυνση και από το Ελεγκτικό Συμβούλιο.⁵⁴⁵

• Η Γενική Συνέλευση της Εταιρείας

Η Γενική Συνέλευση συνερχόταν κατά το πρώτο εξάμηνο κάθε χρόνου μετά την οριστική διεκπεραίωση των λογαριασμών της εταιρείας. Η Γενική Συνέλευση γινόταν στην Βουδαπέστη στην οποία οι μέτοχοι καλούνταν από την Διεύθυνση, για το όφελος της εταιρείας με συγκεκριμένη αιτία και αφορμή και εφόσον ένας ή περισσότεροι μέτοχοι, που αντιπροσώπευαν το δέκατο του αρχικού κεφαλαίου πρότειναν αυτή τη Συνέλευση. Ο τόπος και ο χρόνος της μελλοντικής Γενικής Συνέλευσης κοινοποιούνται στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης δεκαπέντε μέρες πριν. Οι προτάσεις κατατίθενται τουλάχιστον δεκαπέντε μέρες πριν την πρόσκληση των μετόχων από την Διεύθυνση, η οποία τις υπέβαλλε στην Γενική Συνέλευση με την δική της γνώμη. Δικαίωμα μιας ψήφου είχε όποιος μέτοχος κατείχε πέντε ολόκληρες ή δέκα μισές μετοχές με το όρο ότι κανείς δεν μπορούσε να συγκεντρώνει περισσότερους από δέκα ψήφους, ενώ όποιος μέτοχος κατείχε μία ολόκληρη ή δύο μισές μετοχές είχε δικαίωμα μόνο να συμμετέχει στη Γενική Συνέλευση χωρίς να μπορεί να ψηφίζει. Όποιος μέτοχος δεν μπορούσε να παραστεί στην Γενική Συνέλευση μπορούσε να αντιπροσωπευτεί νόμιμα από άλλο μέτοχο, όπως ανήλικοι από τους γονείς τους, κανείς όμως δεν μπορούσε να συγκεντρώσει περισσότερους από δέκα ψήφους, ούτε ως μέτοχος ούτε ως επιτετραμμένος. Απαιτούνται για την συνεδρίαση κάθε Γενικής Συνέλευσης είκοσι μέτοχοι αντιπροσώπευαν τουλάχιστον το ένα εικοστό των μετοχών που έχουν εκδοθεί, σε άλλη περίπτωση οι μέτοχοι καλούνται μετά από δεκαπέντε μέρες σε δεύτερη Γενική Συνέλευση, οπότε και αποφασίζουν νόμιμα πια, με την δέσμευση ότι σε αυτή τη Γενική Συνέλευση θα συζητούνταν μόνο τα θέματα που είχαν οριστεί από την πρώτη Γενική Συνέλευση. Στη Γενική Συνέλευση προεδρεύει ο Πρόεδρος ή ο Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου, αν όμως

⁵⁴⁴ Βλ. στην ΕΕΚΠ, εν Χανίοις τη 4 Δεκεμβρίου 1901, έτος Γ', τεύχος πρώτον, αριθμ.88, σελ. 575, Κεφ. Ι Ι, άρθρα 5-10

⁵⁴⁵ ο. π. άρθρο 11

κωλύονται τότε η Γενική Συνέλευση εκλέγει Πρόεδρο από τα μέλη της και τα πρακτικά της συντάσσονταν από τον συμβολαιογράφο και τον πρόεδρο.⁵⁴⁶

Η Γενική Συνέλευση εξέλεγε το Διοικητικό Συμβούλιο, την Διεύθυνση και του εκλεγτικού συμβουλίου, προσδιόριζε την αντιμισθία του διοικητικού και του εκλεγτικού συμβουλίου, συζητούσε την λογοδοσία της Διεύθυνσης, εξέταζε τους τελικούς λογαριασμούς και τα κέρδη, χορηγούσε πιστώσεις για φιλανθρωπικά έργα, σύναπτε συμβάσεις ή συγχωνεύσεις με άλλες εταιρείες, μεταβάλλει το καταστατικό, ελαττώνει ή αυξάνει το αρχικό κεφάλαιο, αγόραζε, υποθήκευε ή πωλούσε ακίνητα, εκκαθάριζε την εταιρεία και το διορισμό των εκκαθαριστών. Οι αποφάσεις μιας Γενικής Συνέλευσης ήταν έγκυροι αν συγκεντρώνονταν τα δύο τρίτα των ψήφων των παρόντων μετόχων. Όμως, όταν δεν υπάρξει απαρτία επαναλαμβανόταν η Γενική Συνέλευση μετά από δεκαπέντε μέρες με απαραίτητη συμμετοχή είκοσι μετόχων, που αντιπροσώπευαν το ένα δέκατο του αρχικού κεφαλαίου της εταιρείας. Οι εκλογές γίνονταν με μυστική ψηφοφορία, ενώ οι άλλες περιπτώσεις με φανερή, όμως πάντοτε με την επικράτηση της πλειοψηφίας. Ο Πρόεδρος εξέλεγε τους επόπτες των εκλογών και υπέγραφε τα πρακτικά, που επικυρώνονταν από τον Συμβολαιογράφο.⁵⁴⁷ Το Συμβούλιο απαρτιζόταν από τον πρόεδρο, ο οποίος όφειλε να καταθέσει δέκα ολόκληρες μετοχές μαζί με τα τοκομερίδια, από τον Υποπρόεδρο, που έπρεπε να καταθέσει πέντε ολόκληρες μετοχές, στο όνομά τους ο καθένας και μέχρι την λήξη της θητείας τους, καθώς και από δεκαέξι ως είκοσι μέλη εκλεγόμενα για έξι χρόνια. Αν τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου μειώνονταν κάτω από δέκα, τότε συγκαλούνταν Γενική Συνέλευση όπου αναπληρώνονταν οι χρεούμενες θέσεις. Το Διοικητικό Συμβούλιο όριζε τα ποσοστά που έπρεπε να λαμβάνει ο Γενικός Διευθυντής και αντιπρόσωπός του, αποφάσιζε για τις αιτήσεις των αποζημιώσεων, για την διανομή τόκων της δωρεάς Levey και μετά από προτάσεις της Διεύθυνσης για την απονομή συντάξεων ως φιλάνθρωπη κίνηση και για την αύξηση επιχορήγησης με σκοπό την ανατροφή των παιδιών. Το Διοικητικό Συμβούλιο συγκαλούνταν τακτικά μία φορά το μήνα από τον Πρόεδρο ή τον Υποπρόεδρο και παρουσίαζε την μηνιαία λογοδοσία, αλλά για να υφίστατο η εγκυρότητα των αποφάσεών του κρινόταν αναγκαία η παρουσία τουλάχιστον επτά μελών του Διοικητικού Συμβουλίου, τα οποία όταν ισοψηφούσαν η ψήφος του Προέδρου αποφάσιζε. Η Διεύθυνση και το Ελεγκτικό Συμβούλιο συμμετέχουν στις συνεδριάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου, του οποίου τα πρακτικά υπογράφει ο Πρόεδρος, ένα μέλος του Συμβουλίου και ο Συμβολαιογράφος.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Βλ. ο. π., άρθρα 12-21

⁵⁴⁷ Βλ. ο. π., άρθρα 22-26

⁵⁴⁸ Βλ. ο. π., άρθρα 27-37

Η Διεύθυνση της Εταιρείας

Η Διεύθυνση αποτελούνταν από πέντε Διευθυντές εξαιτούς θητείας, που εκλέγονταν από την Γενική Συνέλευση των μετόχων. Από τους πέντε οι δύο Διευθυντές έπρεπε να εκλέγουν τους ειδικούς και ανάμεσά τους το Γενικό Διευθυντή και τον αναπληρωτή του για κάθε ασφαλιστικό κλάδο, οι οποίοι καταθέτουν ανάλογες μετοχές με αυτές του Διοικητικού Συμβουλίου και αντιπροσωπεύονταν στις σχέσεις της προς τρίτους, για τα ασφαλιστήρια συμβόλαια ζωής ή τα έγγραφα ή και τις επιταγές, με τις υπογραφές του Διευθυντή και ενός μέλους εξουσιοδοτημένου για αυτό το σκοπό ή με τις υπογραφές δύο επιτετραμμένων Διευθυντών. Η Διεύθυνση συνεδρίαζε όταν ο πρόεδρος ή άλλο μέλος της διεύθυνσης έκρινε αναγκαίο. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία και για να είναι έγκυροι θα έπρεπε να υπάρχει παρουσία τριών διευθυντών με ισχυρότερη την ψήφο του Προέδρου σε περίπτωση ισοψηφίας. Η Διεύθυνση καθόριζε τις γενικές συμφωνίες των ασφαλειών κάθε κλάδου. Η έκδοση των συμβολαίων επιτρεπόταν από την Διεύθυνση, εκτός από τις ασφάλειες ζωής, να πραγματοποιούνται από τα Γενικά και Ειδικά Πρακτορεία της εταιρείας. Ο Γενικός Διευθυντής λαμβάνει ποσοστό 2%, οι υπόλοιποι Διευθυντές το 1% επί των κερδών της εταιρείας κάθε έτους. Αν, λόγω κάποιας σοβαρής αιτίας χρεώσει μία θέση η Γενική Συνέλευση εκλέγει άλλον Διευθυντή.⁵⁴⁹ Τα χρηματικά κεφάλαια κατατίθενται με την σειρά: εξοφλεί και προεξοφλεί επιταγές, που πρέπει να πληρωθούν, καταθέτει χρήματα σε Τράπεζες.

Δ. Η ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ L' ESPERANCE

⁵⁴⁹ Βλ. ο. π., άρθρα 38-53

Η ασφαλιστική εταιρεία «L' Esperance» ίδρυσε πρακτορεία στην Κρήτη σύμφωνα με διάταγμα, που εξέδωσε ο πρίγκιπας Γεώργιος⁵⁵⁰. Η εταιρεία όφειλε να ενεργεί όπως όριζε το καταστατικό της, να τηρεί την ελληνική γλώσσα, να μην αντίκεινται οι πράξεις της στους νόμους της Κρητικής Πολιτείας, να υποβάλλει ισολογισμό για τις ενέργειές της στο νησί αλλά και γενικό ισολογισμό στην ανωτέρα Διεύθυνση Εσωτερικών.

Στο καταστατικό της εταιρείας, που η Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας δημοσιεύει αναφέρεται ότι η εταιρεία L' Esperance ήταν ανώνυμη εταιρεία ασφαλειών και αντασφαλειών κάθε φύσεως για ορισμένα ασφάλιστρα και διέπονταν από το νόμο της 28 Ιουλίου 1867 και από το διάταγμα της 22 Αυγούστου 1893. Η εταιρεία είχε ως αντικείμενό της πράξεις ασφαλιστικές, αντασφαλιστικές και συνασφαλιστικές κάθε είδους, εκτός από τις ασφάλειες ζωής. Η εταιρεία μπορούσε να αποκτήσει το μέρος ή όλο ασφαλιστικών εταιρειών που λειτουργούσαν ή που θα διαλύονταν, να συνεταιρίζονται και να προβαίνει σε επιχειρήσεις των εργασιών της ή του ενεργητικού της σε άλλη εταιρεία. Η έδρα της εταιρείας ήταν στο Παρίσι, ενώ ο τόπος της διοίκησής της οριζόταν από το διοικητικό συμβούλιο και ανάλογα με τα συμφέροντα της εταιρείας. Σε Ενεήντα χρόνια οριζόταν η διάρκεια της εταιρείας ενώ το ανώτατο όριο ασφαλειών οριζόταν σε 500.000 χρυσά φράγκα. Το εταιρικό κεφάλαιο ορίζεται σε 5.200.000 χρυσά φράγκα διαιρεμένο σε 52.000 μετοχές με 100 φράγκα η κάθε μια, από αυτές στις 47.000 καταβάλλονταν όλο το ποσό και για τις 5.000 το μισό. Το ποσό των 5.200.000 μπορεί να αυξηθεί σε 10.000.000 εκατομμύρια φράγκα, αν γίνονταν επιπρόσθετη έκδοση μετοχών με απόφαση του διοικητικού Συμβουλίου και η τιμή τους ανερχόταν σε 100 φράγκα η κάθε μια μετρητοίς. Όμως το εταιρικό κεφάλαιο μπορεί και να ελαττωθεί. Τα κεφάλαια της εταιρείας, έπρεπε να χρησιμοποιούνται σε αγορές ακινήτων, χρεωγράφων του κράτους, γραμματίων του δημοσίου ή άλλων αξιών του κράτους, σε μετοχές, ομολογίες γαλλικών εταιριών.

Οι μετοχές ήταν ονομαστικές, δεν μπορούσαν να γίνουν ανώνυμες παρά μόνο αν κατεβαλόταν ολόκληρο το κεφάλαιο ή αν η γενική συνέλευση αποφάσιζε τη τροποποίηση αυτή. Οι μετοχές υπογράφονταν από δύο συμβούλους, έφερε σφραγίδα και κόβονται από διπλότυπο βιβλίο. Τα 25 φράγκα, δηλαδή το πρώτο τέταρτο κάθε μετοχής κατατίθονταν από τους μετόχους για τη σύσταση της εταιρείας και αν ακόμα δεν είχε ζητηθεί οι μέτοχοι δικαιούνταν να καταβάλουν όλο το κεφάλαιο των μετρητών τους σε μια δόση από την πρώτη Ιανουαρίου κάθε χρόνου. Οι μέτοχοι ήταν υπεύθυνοι μόνο για το ποσό των μετοχών τους και όχι για τις υποχρεώσεις της εταιρείας. Όποιος μέτοχος παραχωρεί τους τίτλους του, δυο χρόνια μετά σταματά να είναι υπεύθυνος για τις καταβολές που δεν του είχαν ζητηθεί. Οι

⁵⁵⁰ ΕΕΚΠ, έτος Α', 28 Αυγούστου 1899, αριθ. φ. 74, βλ. Διάταγμα εν Χανίοις τη 12 Ιουλίου 1899 που υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τον Σύμβουλο επί των Εσωτερικών Μ. Ρ. Κούνδουρο

καταβολές έπρεπε να καταβάλλονται και γι' αυτό ειδοποιούνταν οι μέτοχοι με προσκλήσεις-ειδοποίηση ένα μήνα πριν το χρόνο πληρωμής σε εφημερίδα δικαστικών δημοσιεύσεων στο Παρίσι και με εγκύκλιο του συμβουλίου.

Αν δεν γινόταν η πληρωμή στον καθορισμένο χρόνο τότε για κάθε χρόνο επιβαλλόταν τόκος υπερημερίας 5%. Η εταιρεία μπορούσε να ασκήσει αγωγή κατά των καθυστερούντων και των εγγυητών τους, αν και έπρεπε να είχε ειδοποιήσει το μέτοχο με συστημένη επιστολή. Οι μετοχές αυτές πωλούνταν όλες ή και διαδοχικά τα διπλά πρωτότυπα στο χρηματιστήριο των Παρισίων (dupl. Cata) μέσω μεσίτη ή συμβολαιογράφου. Οι νέοι τίτλοι που παίρνουν οι αγοραστές έχουν τον ίδιο αριθμό, όπως οι αρχικοί τίτλοι, οι οποίοι ακυρώνονται και δεν έχουν ισχύ. Το ποσό από τους καθυστερούμενους τίτλους που πωλήθηκαν ανήκει στην εταιρεία, αφού αφαιρεθούν τα έξοδα και οι οφειλόμενοι τόκοι. Η μεταβίβαση των μετοχών γινόταν με απλή παράδοση των τίτλων, ενώ η μεταβίβαση των ονομαστικών τίτλων γίνεται μετατροπή τους στο βιβλίο που είχε γραφτεί και διατηρούνταν στην έδρα της εταιρείας. Και υπογραφόταν από τον εκχωρούντα και τον εκδοχέα. Τα έξοδα μεταφοράς επιβαρύνουν τον αγοραστή. Όμως ήταν δυνατό η εταιρεία να απαιτήσει να βεβαιωθούν από τη δημοτική αρχή η υπογραφή και η ικανότητα των μερών. Κάθε μετατροπή γίνεται δεκτή μόνο με απόφαση του διοικητικού συμβουλίου με μυστική ψήφο και με πλειοψηφία των μελών. Κάθε μετοχή ήταν αδιαίρετη. Η εταιρεία αναγνώριζε έναν μόνο ιδιοκτήτη. Οι κληρονόμοι ή οι πιστωτές του μετόχου δεν μπορούσαν να παρακαλέσουν σφράγιση της περιουσίας και των χρεωγράφων της εταιρείας, να ζητήσουν τη διανομή και τον πλειστηριασμό ούτε να αναμειχθούν στη διοίκησή της. Είχαν υποχρέωση να αναφέρονται στις απογραφές της εταιρείας καθώς και τις αποφάσεις της γενικής συνέλευσης και του διοικητικού συμβουλίου, να αντιπροσωπεύονται από κοινό πληρεξούσιο ή αν υπήρχε διαφωνία τους μέσω του πληρεξουσίου να ορίζεται από πολιτικό γαλλικό δικαστήριο πρόεδρος για διευθέτηση της υπόθεσης.

Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της κάθε μετοχής ακολουθούν τον τίτλο, όπου κι αν αυτός ανήκει. Όταν κάποιος είναι κάτοχος μιας μετοχής τότε αυτοδίκαια προσχωρεί στο καταστατικό της εταιρείας και σε όλες τις τροποποιήσεις της εταιρείας και σε όλες τις τροποποιήσεις του καθώς και σε όλες τις αποφάσεις της γενικής συνέλευσης. Ακόμη κάθε μετοχή προσδίδει το δικαίωμα σε ανάλογο για μερίδιο της ιδιοκτησίας του εταιρικού ενεργητικού καθώς και στα κέρδη που θα διανεμηθούν αλλά και στο αποθεματικό.

Η διοίκηση της εταιρείας L' Esperance

Η εταιρεία διοικείται από διοικητικό συμβούλιο, που αποτελείται από τρία μέλη τουλάχιστον ή από εννέα το πολύ εκλεγμένα μέλη μεταξύ των μετόχων από την γενική συνέλευση. Η λειτουργία έχει διάρκεια έξι χρόνια, είναι όμως ανακλητό και εκλέξιμο το διοικητικό συμβούλιο από την γενική συνέλευση, ενώ σε περίπτωση που εκκενωθεί μια θέση συμβούλου είναι δυνατό τα υπόλοιπα μέλη να το αντικαταστήσουν πρόσκαιρα μέχρι να γίνει συνέλευση των μετόχων, η οποία και θα εκλέξει οριστικά το νέο μέλος του διοικητικού συμβουλίου. Ο νέος σύμβουλος εκλέγεται μόνο για το χρονικό διάστημα που θα υπηρετούσε ο σύμβουλος που αναπληρώνει και θα έχει όλα τα δικαιώματα, αλλά και τις υποχρεώσεις που θα έχουν και τα υπόλοιπα μέλη του διοικητικού συμβουλίου. Το διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας μπορεί να προβεί σε διορισμό ενός ή περισσότερων νέων συμβούλων με τον όρο της έγκρισης του διορισμού τους από την προσεχή γενική συνέλευση.

Πρέπει να τονιστεί ο κάθε σύμβουλος οφείλει πριν να αναλάβει τη λειτουργία αυτή να έχει στην κατοχή και την κυριότητά του 50 (πενήντα) μετοχές, οι οποίες θα αποτελούν την εγγύηση των πράξεων της διαχείρισής του. Οι μετοχές ήταν ονομαστικές, αναπαλλοτριώτες, όσο διαρκεί η υπηρεσία του και σφραγισμένες με σήμα, που να διακρίνεται το αναπαλλοτριώτο των μετοχών. Επίσης έπρεπε να κατατίθενται στο ταμείο της εταιρείας. Οι μετοχές σταματούν να είναι αναπαλλοτριώτες ένα μήνα μετά την αποχώρηση του συμβούλου, που στο όνομά του είχαν εκδοθεί. Το συμβούλιο κάθε χρόνο ορίζει έναν από τα μέλη του πρόεδρο και έναν αντιπρόεδρο. Αν απουσιάζει ο πρόεδρος ή ο αντιπρόεδρος τότε προεδρεύει της συνεδρίασης ο μεγαλύτερος από τους παρόντες συμβούλους. Ο γραμματέας εκλέγεται από τον πρόεδρο, αλλά και ο Πρόεδρος και ο Αντιπρόεδρος ήταν για το αξίωμα αυτό επανεκλέξιμοι.

Το διοικητικό συμβούλιο συνερχόταν είτε στην έδρα της εταιρείας ή σε άλλο τόπο, εφόσον το απαιτεί το συμφέρον της εταιρείας. Επίσης μια φορά το μήνα τουλάχιστον συγκαλείται το διοικητικό συμβούλιο όπου απαιτείται τουλάχιστον η παρουσία του μισού αριθμού των μελών, ώστε να υπάρχει εγκυρότητα στις αποφάσεις. Αν κάποιος σύμβουλος είχε αντίθετο ενδιαφέρον από αυτό που είχε η εταιρεία τότε όφειλε να ειδοποιήσει το συμβούλιο και να ζητήσει να αναγραφεί η δήλωσή του στα πρακτικά της συνεδρίασης. Οι αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου πιστοποιούνταν όταν καταγράφονταν στα πρακτικά, που ήταν βιβλίο που κρατούνταν στην έδρα της εταιρείας. Τα πρακτικά υπογράφονταν από τα μέλη που ήταν παρόντα κι αν κάποιο μέλος αρνούταν να υπογράψει γίνονταν γι' αυτό ειδική μνεία. Τα αντίγραφα και τα αποσπάσματα των αποφάσεων, που θα πήγαιναν στο δικαστήριο υπογράφονταν από έναν σύμβουλο. Οι σύμβουλοι ευθύνονταν μόνο για την εκτέλεση της εντολής τους χωρίς καμιά προσωπική υποχρέωση λόγω της διαχείρισής τους. Επίσης οι

σύμβουλοι έπαφναν ετήσια αποζημίωση 1200 φράγκων, δικαίωμα παράστασης στις συνεδριάσεις του συμβουλίου, που οριζόταν από την γενική συνέλευση, μερίδιο από τα καθαρά κέρδη της εταιρείας καθώς και έξοδα μετακίνησης.

Το συμβούλιο έχει πολλά δικαιώματα για τη διοίκηση και τη διαχείριση της περιουσίας των υποθέσεων της εταιρείας, αντιπροσωπεύει την εταιρεία στις σχέσεις της με τρίτους, ορίζει τα γενικά έξοδα διαχείρισης, συνομολογεί συμβάσεις και συμφωνίες κάθε είδους, προβαίνει σε αγορές, πωλήσεις, αναλήψεις, εγγραφές υποθηκών, άρσεις κατασχέσεων, εκδίδει εξοφλητικές αποδείξεις και απαλλαγές, κανονίζει τη χρήση των διαθέσιμων κεφαλαίων και των αποθεματικών, πραγματοποιεί δάνεια μέσω ομολογιών ή υποθηκών, εγκρίνει δικαστικές πράξεις, υποβάλει προτάσεις στη γενική συνέλευση για τροποποιήσεις ή προσθήκες καταστατικού για αύξηση ή ελάττωση του εταιρικού κεφαλαίου, κανονίζει και ορίζει τους όρους για το συμφέρον της εταιρείας, όσο αφορά αγορές ή πωλήσεις ή άλλες συμβάσεις, για τους κινδύνους κάθε ασφαλιστικού συμβολαίου και τις υποχρεώσεις της εταιρείας για τα ατυχήματα ή την περίπτωση πυρκαγιάς. Επίσης έχει την πληρεξουσιότητα για τη διοίκηση της περιουσίας και τη διαχείριση των υποθέσεων της εταιρείας.

Οι μεταβιβάσεις δημοσίων χρεωγράφων, που ανήκουν στην εταιρεία, οι πράξεις ανταλλαγής ακινήτων κτημάτων, οι υποθήκες και κάθε είδους πράξεις και συμβιβασμοί καθώς και επιταγές τραπεζών ή άλλων στα οποία είναι κατατεθειμένα κεφάλαια της εταιρείας είναι υποχρεωτικό να θεωρούνται από έναν σύμβουλο και τον Γενικό Διευθυντή. Οι εξοφλήσεις, οπισθογραφήσεις, οι επιταγές και οι διαγραφές γίνονται μόνο από τον Γενικό Διευθυντή αν πρόκειται η αξία να μην υπερβαίνει τα 2 χιλιάδες φράγκα.

Το διοικητικό συμβούλιο μπορούσε να μεταβιβάσει τα δικαιώματά του με πληρεξούσιο σε ένα ή πολλά ξένα προς την εταιρεία πρόσωπα. Τα δικαιώματα του πληρεξουσίου τα όριζε το διοικητικό συμβούλιο, το οποίο όριζε ειδική αμοιβή, αν το έκρινε σκόπιμο, η οποία χρεωνόταν στα γενικά έξοδα της εταιρείας.

Η Διεύθυνση της εταιρείας L' Esperance

Ο Γενικός Διευθυντής ήταν υπεύθυνος για τις αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου και όλες τις τρέχουσες υπηρεσίες της εταιρείας, ενεργούσε τις εισπράξεις και τις πληρωμές, κανονίζει τις εργασίες, ορίζει τους όρους των ασφαλειών, υπογράφει τη γενική αλληλογραφία

και τα συμβόλαια των ασφαλειών ή των συνασφαλειών, όλα τα έγγραφα της εταιρείας και προτείνει τρόπους πληρωμής αν πρόκειται να επιβαρυνθεί η εταιρεία και γενικά λάμβανε τα καταλληλότερα μέτρα για την εταιρεία.

Το διοικητικό συμβούλιο είχε ψήφο συμβουλευτική, αλλά μπορεί να έχει και ψήφο πραγματική αν είναι συγχρόνως και σύμβουλος. Ο Γενικός διευθυντής πρέπει να είναι κύριος 50 μετοχών, που έμεναν ως εγγύηση της διαχείρισής του. Αν είναι και σύμβουλος τότε είναι υποχρεωμένος να καταθέσει 50 μετοχές και για τις δύο ιδιότητές του, όμως στην περίπτωση αυτή δεν θα έχει δικαίωμα αμοιβής για τις παραστάσεις του στα συμβούλια της εταιρείας. Ο Γενικός Διευθυντής παίρνει ένα ετήσιο χρηματικό ποσό, που όριζε το συμβούλιο και ποσό ανάλογο με τις εργασίες που ορίζονταν από το συμβούλιο, καθώς και μέρος των κερδών του ποσού που οριζόταν από το καταστατικό.

Οι δικαστικές πράξεις και οι διοικητικές πράξεις διενεργούνταν στο όνομα της εταιρείας με ενέργειες του Γενικού Διευθυντή. Στην ετήσια γενική συνέλευση ορίζονταν οι ελεγκτές Επίτροποι για να ελέγξουν τα βιβλία, τους ισολογισμούς και να κάνουν έκθεση πεπραγμένων στην επομένη ετήσια συνέλευση. Οι γενικές συνελεύσεις, που αντιπροσωπεύονταν από την ολότητα των μετόχων και που οι κατά πλειοψηφία αποφάσεις της ήταν υποχρεωτικές για όλους, μπορούσαν να κάμουν μεταβολές στο καταστατικό, όχι όμως το ουσιώδες αντικείμενο και να προσαγάγουν βελτιώσεις στον τρόπο λειτουργίας της εταιρείας. Το εταιρικό έτος της εταιρείας άρχιζε την 1^η Ιανουαρίου και έληγε την 31^η Δεκεμβρίου. Κάθε εξάμηνο συντάσσονταν συνοπτική έκθεση ενεργητικού και παθητικού και ήταν πάντα στην διάθεση των ελεγκτών η απογραφή, ο λογαριασμός ζημιών και κερδών και ο ισολογισμός. Σε περίπτωση που το αποθεματικό φθάσει το ένα πέμπτο του κεφαλαίου, τότε έπαυε η προσθαφαίρεση και το ποσό του κέρδους δίνονταν στους μετόχους ήταν ίσο με τον τόκο του 5% του καταβληθέντος ποσού του κάθε μετόχου. Η διανομή των κερδών γίνονταν ιεραρχικά: 10% στον Σύμβουλο και την Διευθ., το 5% στο ταμείο πρόνοιας και συνδρομής, που συστήνονταν από το διοικητικό Συμβούλιο, υπέρ των υπαλλήλων και των πρακτόρων της εταιρείας. Η παράταση ή διάλυση της εταιρείας γίνονταν δύο χρόνια νωρίτερα από την ορισθείσα λήξη της εταιρείας. Όλοι μέτοχοι, οι οποίοι όφειλαν να εκλέξουν κατοικία στο Παρίσι⁵⁵¹ όπου θα πήγαινε η αλληλογραφία τους, έπρεπε να ενημερώνονται έγκαιρα.

⁵⁵¹ Σε κάθε περίπτωση όφειλαν να εκλέξουν κατοικία στο Παρίσι, διαφορετικά αυτό γίνονταν αυτοδικαία από τον Εισαγγελέα των Πρωτοδικών του Σηκουάνα.

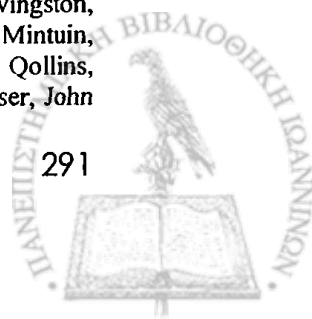
Ε. Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ «THE MUTUAL LIFE INSURANCE COMPANY»

Η Κρητική Πολιτεία εγκρίνει το Καταστατικό της ασφαλιστικής εταιρείας ζωής «The Mutual Life Insurance Company», η οποία εδρεύει στην Νέα Υόρκη⁵⁵². Ορίζεται ως υποχρέωση της εταιρείας να τηρεί την ελληνική γλώσσα στις δράσεις και τις εργασίες που κάνει στη Μεγαλόνησο, να καταθέτει ισολογισμό των εργασιών της στο νησί, αλλά και γενικό ισολογισμό στην Ανωτέρα Διεύθυνση των Εσωτερικών και να υπόκειται στους νόμους της Κρητικής Πολιτείας, οπότε κάθε διαφωνία της εταιρείας θα επιλύεται από τα εγχώρια δικαστήρια. Στο κανονισμό της εταιρείας καθώς και στο κεφάλαιο 246 του νόμου σύστασης της Mutual Life Insurance της Νέας Υόρκης που ψηφίστηκε στις 12 Απριλίου 1842 αναφέρονται τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις της εταιρείας έτσι όπως ψηφίστηκαν από τη Γερουσία και τη Συνέλευση του λαού της Πολιτείας της Νέας Υόρκης. Η εταιρεία είναι νομικό πρόσωπο και μπορούν με αυτή να συνεταιρίζονται ιδιώτες με συγκεκριμένο τρόπο.

Τα ιδρυτικά μέλη της ήταν τριάντα τρία (33)⁵⁵³. Η εταιρεία είχε τη δυνατότητα να κάνει ασφάλειες ζωής σε όλους όσους συμμετέχουν σ' αυτή. Έκανε κάθε είδος ασφάλειας ακόμα και σε σχέση με τους κινδύνους ζωής. Επίσης, η Mutual Life Insurance είχε νόμιμο δικαίωμα να αγοράζει, να νέμεται και να μεταβιβάζει την ακίνητη περιουσία της όταν θα κριθεί αναγκαίο για την άμεση χρήση, για την διεξαγωγή των έργων της, για υποθήκευση ως εγγύηση δανείων για ποσά που η ίδια η εταιρεία οφείλει, για πληρωμή των χρεών της, για αγορά από δημοπρασίες με δικαστική απόφαση ή από υποθηκεύσεις ή από παραχωρήσεις. Αν δεν κρίνεται κάποια ακίνητη περιουσία της εταιρείας απαραίτητη για το έργο της τότε μπορεί να πωλείται ή να απαλλοτριώνεται μέσα σε έξι χρόνια από την ίδια την εταιρεία. Όλα τα πρόσωπα που στο μέλλον θα ασφαλιστούν στην εταιρεία καθώς και οι κληρονόμοι τους, οι εκτελεστές των διαθηκών τους, οι διαχειριστές και οι δικαιούχοι τους θα εξακολουθούν να είναι ασφαλισμένοι στην εταιρεία με τους κατώτερους επιβαλλόμενους όρους και θα

⁵⁵² ΕΕΚΠ, έτος 1900, εν Χανίοις τη 18 Αυγούστου αριθμ. 47 σ. 5 αριθ. 82 Διάταγμα, εν Χανίοις τη 4 Αυγούστου 1900 και υπογράφεται από τον Γεώργιο και τον Μ.Π.Κούνδουρο

⁵⁵³ βλ. ο.π. § 1: William H. Aspinwall, James Brown, John W. Leavitt, Elihu I. Jownsend, James I. Wadsworth, Philip J. Van Rensselaer, Gouverneur M. Wilkins, John V. L. Pruyn, Thomas W. Olcott, Charles L. Livingston, Joseph Blunt, Jacob B. Graud, John C. Guger, Alhead Pell, David C. Colden, Jacob Mabvey, Robert B. Mintuin, Mortimer Livingston, Rufus L. Lord, Arthair Bronsont, Menry Brevosrt, Theodore Sedgwick, Stacy B. Qollins, Robert C. Cornsll, James Campbell, William Moore, Morris Robinson, Zebedes Cook Jr., Jonathan Milser, John A. King, J. Romeyn Beck, Fitz Green Hallack, Richard N. be with, Gedeon Manley, James J. Ring

θεωρούνται μέλη της εταιρείας για όσο χρονικό διάστημα θέλουν να είναι ασφαλισμένοι και όχι πέρα από αυτό. Τα δικαιώματα των εταιρειών που ανήκουν στην Mutual Life Insurance εξασκούνταν από συμβούλιο διοικητών υπαλλήλων και πρακτόρων που εκλέγονταν. Το συμβούλιο διοικητών θα συγκροτούνταν από τριάντα έξι πρόσωπα, που θα έπρεπε να είναι πολίτες Νέας Υόρκης και θα εκλέγουν τον πρόεδρο κάθε χρόνο, ο οποίος θα έχει το δικαίωμα να ορίζει τον αριθμό των διοικητών (τον ελάχιστο αριθμό της πλειοψηφίας), που δεν θα μπορούσε να είναι ψηλότερος από εννέα⁵⁵⁴. Η εκλογή των διοικητών θα γίνεται την πρώτη Δευτέρα του Ιουνίου κάθε χρόνου σε χώρο που θα υποδεικνύεται από το συμβούλιο των διοικητών μέσα στη πόλη της Νέας Υόρκης. Ο χώρος θα γνωστοποιείται δεκατέσσερις μέρες πριν σε δύο εφημερίδες της πόλης. Τρία μέλη της εταιρείας ορίζονται ως επιθεωρητές για την τήρηση της διαδικασίας⁵⁵⁵.

Κάθε πρόσωπο που θα ήθελε να γίνει μέλος της εταιρείας αφού ασφαλιστεί οφείλει να πληρώσει τα ασφάλιστρα κατά τη διατίμηση που ορίζεται από τους διοικητές. Τα χρήματα αυτά ως ασφάλεια ποτέ δεν θα αποσυρθούν από την εταιρεία αλλά θα αποτελούν αντιστάθμισμα για τα έξοδα ή τις ζημιές της εταιρείας⁵⁵⁶. Η εταιρεία έχει το δικαίωμα να υποδεικνύει τις αξίες των ασφαλιστρών, να πουλά, να μεταβιβάζει ή και να απαλλάσσει όταν οι διοικητές το κρίνουν. Τα έσοδα της εταιρείας από τα ασφάλιστρα τοποθετούνται σε δάνεια με υποθήκη κτιρίων και ακινήτων ιδιοκτησιών που δεν είναι επιβαρυνμένα και σε ομόλογα. Οι διοικητές μπορούν να τοποθετούν κάποιο μέρος των ασφαλιστρών, όχι περισσότερο από το μισό, σε δημόσια χρεώγραφα των Ηνωμένων Πολιτειών⁵⁵⁷. Δίκες μπορούν να γίνονται από την εταιρεία στα μέλη της και το αντίθετο για ολιγωρία κάλυψης των υποχρεώσεών τους⁵⁵⁸. Μετά από μια πενταετία και αφού εκδοθεί το πρώτο συμβόλαιο και μέσα σε τριάντα μέρες οι υπάλληλοι της εταιρείας καταρτίζουν ισολογισμό των εργασιών της εταιρείας, όπου σε κάθε μέλος πιστώνεται ένα μέρος που του αναλογεί σε σχέση με το ποσό που έχει υποβάλει στην εταιρεία για κάλυψη εξόδων ή ζημιών της εταιρείας. Αν κάποιο μέλος παραλείψει την πληρωμή ασφαλιστρών θα αποκλείεται από τη διανομή κερδών της εταιρείας⁵⁵⁹.

Τις πρώτες τριάντα ημέρες με το πέραςμα των πέντε ετών, η εταιρεία οφείλει να εκδώσει το πρώτο της συμβόλαιο και μετά να κάνει γενικό ισολογισμό και ένα πίνακα

⁵⁵⁴ βλ. §1-4. Οι πρώτοι διοικητές ήταν όσα πρόσωπα καταγράφονται στην παραπομπή 2. Αυτοί οι διοικητές στην πρώτη συνεδρίασή τους διαιρέθηκαν σε τέσσερα τμήματα με εννέα πρόσωπα το καθένα. Η θητεία τους διαρκούσε ένα χρόνο. Οι έδρες των τμημάτων συμπληρώνονται από μέλη της εταιρείας που πλειοψηφούν στην εκλογή, όμως απαιτείται ασφάλεια χιλίων δολαρίων για να μπορεί να χορηγηθεί το δικαίωμα να ψηφίζει το κάθε μέλος (βλ. επίσης την §6)

⁵⁵⁵ βλ. §6, ΕΕΚΠ, αριθ. 47, έτος 1900, εν Χανίσις τη 18 Αυγούστου, σ. 5

⁵⁵⁶ βλ. ο.π. §7-8 Η διατίμηση των ασφαλιστρών και το ποσό των ασφαλειών προσδιορίζονται από τους διοικητές

⁵⁵⁷ βλ. ο.π. § 9-11

⁵⁵⁸ βλ. ο.π. §12

⁵⁵⁹ βλ. ο.π. §13

ισοζυγίου, που θα περιλαμβάνει τα εισπραχθέντα ασφάλιστρα, τις δαπάνες της εταιρείας, το ποσό των ατυχημάτων, το υπόλοιπο της εταιρείας, τη φύση των αξιών των οποίων μπορεί το υπόλοιπο να τοποθετηθεί ή να μοιραστεί καθώς και το ποσό των μετρητών του ταμείου. Η εταιρεία επίσης θα υποβάλει πίνακα των εργασιών της την πρώτη Ιανουαρίου κάθε χρόνου στον ελεγκτή του κράτους και τα βιβλία θα είναι ανοικτά για έλεγχο σε όλες τις εργάσιμες ώρες. Όλες οι υποθέσεις και οι εργασίες της εταιρείας γίνονται στη Νέα Υόρκη. Κανένα συμβόλαιο δεν θα εκδίδεται από την εταιρεία αν δεν υπάρξουν προτάσεις ασφαλειών τουλάχιστον με ποσό πεντακοσίων χιλιάδων δολαρίων⁵⁶⁰.

Ο νόμος σύστασης της Mutual Life Insurance Company που ψηφίστηκε στις 12 Απριλίου 1849 και στις 25 Μαρτίου 1851 στο κεφ. 60 τροποποιεί την παράγραφο 16 ορίζοντας ότι η εταιρεία θα καταρτίζει ισολογισμό με τις εργασίες της εταιρείας, θα πιστώνεται κάθε μέλος με το ανάλογο μερίδιο στα κέρδη της εταιρείας (σε περίπτωση θανάτου το ποσό που αναλογεί θα το λαμβάνει ο δικαιούχος). Κανένα μέλος δεν είναι προσωπικά υπεύθυνο για τις ζημιές της εταιρείας, όμως οι υπάλληλοι και οι πράκτορες θα είναι υπεύθυνοι για τις απώλειες που θα έπονται από την αμέλεια ή την κακή διαγωγή τους. Η εταιρεία μπορεί να χρησιμοποιεί τα μερίσματά της για αγορά πρόσθετων ασφαλειών που θα πληρώνονται με ασφαλιστήριο συμβόλαιο ή με εκλογή του ασφαλιζομένου. Η εταιρεία δεν μπορεί να πραγματοποιήσει ελάττωση οιοδήποτε ασφαλιστρού και να οικειοποιηθεί το μέρος χωρίς από πριν να έχει την συγκατάθεση του εφόρου του τμήματος των ασφαλειών με κάποιο μέρος ως προς τα πρόσωπα που δικαιούνται το μέρος⁵⁶¹. Οι νόμοι σύστασης της Mutual Life Insurance Company της Νέας Υόρκης αντιγράφηκαν και κατατέθηκαν στη πόλη της Albany στις 21 Φεβρουαρίου του 1872⁵⁶². Οι νόμοι της εταιρείας αναλύονται για να διαφανεί η λειτουργία της εταιρείας έτσι όπως αυτή έρχεται στο κρητικό έδαφος. Οι αμοιβαίες εταιρείες ζωής συστάθηκαν με κεφάλαιο 100.000 δολαρίων⁵⁶³ και η φορολογία αφορά αυτό το ποσό, έτσι και η εταιρεία Mutual Life Insurance υπόκειται σε αυτό το νόμο, είχε οργανωθεί για να ενεργεί ασφάλειες ζωής και δεν επιτρεπόταν να προσθέσει την παραδοχή κινδύνων φωτιάς και θάλασσας⁵⁶⁴.

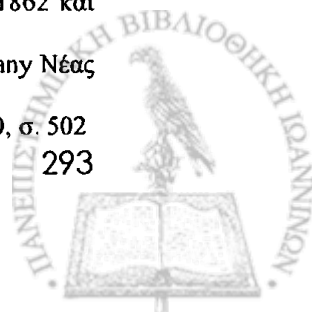
⁵⁶⁰ βλ. ο.π. §14-19

⁵⁶¹ βλ. ο.π., σ. 7, Κεφάλαιο 131 Νόμος Περί Μερισμάτων, Τμήμα 1^{ον} και §2

⁵⁶² Από το γραφείο του γραμματέως της πολιτείας υπάρχει έγγραφη πιστοποίηση αντιγραφής των κεφαλαίων 246, των νόμων 1842, του κεφαλαίου 60 των νόμων του 1851 και το κεφάλαιο 131 των νόμων 1862 και υπογράφεται από τον συμβοηθό γραμματέα του κράτους Anson I. Wood

⁵⁶³ βλ. ο.π., σ. 7, νόμος 1853 κεφ. 469 σ. 930 από τον ιδρυτικό νόμο της Mutual Life Insurance Company Νέας Υόρκης

⁵⁶⁴ βλ. ο.π., σ. 7 νόμος 1855, κεφ. 83, σ. 122 και νόμος 1852, κεφ. 131, σ. 287 και νόμος 1862, κεφ. 300, σ. 502

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ - ΠΑΙΔΕΙΑ - ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η Δημόσια Εκπαίδευση¹ στην Κρήτη είχε δύο βαθμίδες την Κατωτέρα ή Δημοτική και την Μέση ή την Γυμνασιακή. Την Δημοτική Εκπαίδευση αποτελούν τα Νηπιαγωγεία, τα Δημοτικά Σχολεία, τα Ανώτερα Δημοτικά ή Ανώτερα Παρθεναγωγεία και τα Γραμματοδιδασκαλεία. Την Μέση ή Γυμνασιακή Εκπαίδευση αποτελούσαν τα Γυμνάσια, τα προσαρτημένα σ'αυτά Διδασκαλεία και τα Προγυμνάσια. Τα Νηπιαγωγεία² ιδρύονταν με ιδιωτική πρωτοβουλία από πτυχιούχους Νηπιαγωγούς, έπειτα από άδεια που χορηγείται με Ηγεμονικό Διάταγμα.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Σκοπός της εκπαίδευσης στο Νηπιαγωγείο ήταν η σωματική και πνευματική ανάπτυξη των παιδιών, που έχουν συμπληρώσει το πέμπτο έτος της ηλικίας τους, με τραγούδια αισθησιοκινητικές ασκήσεις, με κατάλληλες διηγήσεις και συζητήσεις, όχι όμως με σχολική διδασκαλία. Πρέπει να επισημανθεί ότι με διάταγμά του ο υπουργός Δημήτριος Πετρίδης επέτρεπε ήδη από το 1895 με το νόμο ΒΤΜΘ' την σύσταση των νηπιαγωγείων από ιδιώτες, με άδεια του Υπουργού Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και τη

¹ ΕΕΠ, αριθ. φ. 86, 2 Οκτωβρίου 1899, αριθ. νόμου 82, κεφ. Α', άρθρ.1-2.

² ο.π. κεφ. Β, άρθρο 4 και επίσης βλ. Αλέξης Δημαράς, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (τεκμήρια Ιστορίας Β' 1895-1967) βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήναι 1998, τεκμήριο 97: Κοινά και πλήρη δημοτικά σχολεία -νόμος ΒΤΜΘ' 3 Σεπτεμβρίου 1895, σ. 3-6 και τεκμήριο 98: Χαρά και γαλήνη εν ταις ψυχαίς των παιδων, 1896, σ. 7, και τεκμήριο 98α σελ. 8-13.

γνωμοδότηση του αρμοδίου Νομαρχιακού Επιθεωρητή: «Τα Νηπιαγωγεία συνιστώνται τη αδεία του επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως Υπουργείου υπό ιδιωτών» (άρθρο 3) και στο διάταγμα του 1896 «Επιτρέπεται ιδιώταις ανεγνωρισμένης χρηστότητος να συνιστώσι νηπιαγωγεία αδεία Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως».

Τα Δημοτικά Σχολεία και τα Ανώτερα Δημοτικά συγκροτούσαν τη Δημοτική Εκπαίδευση. Σκοπός της ήταν η αρμονική ανάπτυξη των σωματικών και ψυχικών δυνάμεων μέσα από τη διδασκαλία, την άσκηση και την αγωγή, η θρησκευτική, ηθική και εθνική μόρφωση και η μετάδοση των αναγκαίων γνώσεων και δεξιοτήτων που θα χρησίμευαν στη ζωή.

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Τα δημοτικά σχολεία έχουν τέσσερις τάξεις στις οποίες κατανέμονται τα διδακτέα μαθήματα. Ο αριθμός των δασκάλων ορίζει το είδος του δημοτικού σχολείου κι έτσι τετρατάξια είναι εκείνα που οι μαθητές των τεσσάρων τάξεων διδάσκονται σε τέσσερις αίθουσες από τέσσερις δασκάλους. Τριτάξια είναι αυτά που οι μαθητές των τεσσάρων τάξεων διδάσκονται από τρεις δασκάλους σε τρεις αίθουσες. Διτάξια όσοι μαθητές των τεσσάρων τάξεων διδάσκονται από δύο δασκάλους σε δύο τάξεις και μονοτάξια όσα διδάσκονται από ένα δάσκαλο σε μία αίθουσα. Ένας δάσκαλος δίδασκε σε ογδόντα μαθητές το πολύ. Δύο δάσκαλοι δίδασκαν αν φοιτούσαν περισσότεροι από ογδόντα μαθητές, τρεις δάσκαλοι αν φοιτούσαν περισσότεροι από 140 και τέσσερις αν φοιτούσαν περισσότεροι από διακόσιοι. Καμία τάξη δεν έπρεπε να υπερέβαινε τους 60 μαθητές. Αν αυτό συνέβαινε, τότε οι μαθητές σχημάτιζαν δύο ισάριθμα τμήματα της ίδιας τάξης. Τα μονοτάξια σχολεία υποδιαιρούνταν σε πρωτοβάθμια, αν είχαν 60-80 μαθητές και σε δευτεροβάθμια, αν είχαν 30-60 μαθητές.

Στις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο και σε κάθε επαρχιακή περιφέρεια ιδρύθηκε Ανώτερο Δημοτικό σχολείο, επτατάξιο, που η έδρα του οριζόταν με Ηγεμονικό διάταγμα και πάντα με τη γνωμοδότηση του αρμοδίου Επιθεωρητή.

Τα σχολεία των θηλέων, που αποτελούνταν από επτά τάξεις, ονομάζονταν Ανώτερα Παρθεναγωγεία. Σκοπός των Ανώτερων Δημοτικών Σχολείων και των Παρθεναγωγείων ήταν να παρέχουν ευρεία και πρακτική μόρφωση στα Δημοτικά σχολεία. Τα Ανώτερα Παρθεναγωγεία ιδρύονταν μόνο αν υπήρχαν για κάθε ανώτερη

τάξη, από την Δ' και πάνω, τουλάχιστον 15 μαθητές. Οι διευθυντές τους ήταν πτυχιούχοι ελληνικού Διδασκαλείου ή διδάκτορες Φιλολογίας. Παρέχονταν απολυτήριο σε όσους αποφοιτούσαν από την Δ' τάξη. Στις τρεις ανώτερες τάξεις, ο αριθμός δεν έπρεπε να υπερβαίνει τους 50, διαφορετικά ιδρύονταν παράλληλο τμήμα της τάξης. Στην περίπτωση αυτή προστιθόταν ένας ακόμη δάσκαλος. Όπου, όμως, οι μαθητές ήταν λιγότεροι από 30,³ αλλά όχι κάτω από 20, ιδρύονταν γραμματοδιδασκαλεία, στα οποία δίδασκε ένας γραμματοδιδάσκαλος τα εξής μαθήματα: Ανάγνωση και Πραγματογνωσία, Γραφή, Αριθμητική, στοιχειώδη Ιερά Ιστορία και κατήχηση, στοιχεία Ελληνικής Ιστορίας, ιδίως του 1821, Γεωγραφία της Ελλάδος και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, Ερμηνεία περικοπών από το Ιερό Ευαγγέλιο και πρακτικές γνώσεις γεωργίας. Τα γραμματοδιδασκαλεία δεν δικαιούνταν να εκδίδουν απολυτήρια, όμως όσοι μαθητές αποφοιτούσαν από αυτά κατατάσσονταν στην τάξη του Δημοτικού σχολείου για την οποία θα κρίνονταν ικανοί. Ιδρύεται ένα κεντρικό σχολείο⁴ όταν υπάρχουν πολλές παροικίες κοντά σε άλλες που είναι μακριά από τους τόπους όπου υπάρχουν τα σχολεία. Επίσης όταν πολλά χωριά, που έχουν σχολεία κατωτέρων ειδών βρίσκονται κοντά σε άλλα και η μετάβαση των παιδιών σε αυτά είναι εύκολη τότε ιδρύεται σ' αυτά κοινό σχολείο ανωτέρου είδους.

Ο αριθμός των Δημοτικών Σχολείων και Γραμματοδιδασκαλείων που θα ιδρύονται στις πόλεις και τις επαρχίες καθώς και το είδος και την έδρα του θα ορίζονται με Ηγεμονικό Διάταγμα.

³ Βλ. άρθρο 16-17, Επίσημος εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, έτος Β', εν Χανίοις τη 2 Οκτωβρίου 1899, αριθ. 86, φ. 1.

⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 19/αρ. 86/2-10-1899 εκΚΠ.

ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Τα μαθήματα που θα πρέπει να διδάσκονται⁵ στο Δημοτικό Σχολείο είναι: Θρησκευτικά, Νέα Ελληνική Γλώσσα, Πρακτική Αριθμητική, Στοιχειώδη Γεωμετρία, Εθνική Ιστορία με εκτενή αναφορά στην ιστορία της Κρήτης και από την Παγκόσμια Ιστορία τα σπουδαιότερα γεγονότα. Ακόμη θα διδάσκονται τα στοιχειώδη καθήκοντα και δικαιώματα του πολίτη, Φυσική Ιστορία, Φυσική και Χημεία, Καλλιγραφία, Ιχνογραφία, Ωδική, Εκκλησιαστική Μουσική και Γυμναστική.

Στα σχολεία αρρένων διδάσκονταν πρακτικές γνώσεις κηπουρικής, δενδροκομίας, μελισσοκομίας και εν γένει γεωργίας και γεωργικών βιομηχανιών σύμφωνα με τις ανάγκες των σχολικών περιφερειών. Στις μεγαλύτερες τάξεις των Ανωτέρων Δημοτικών θα διδάσκεται και χειροτεχνία. Στα σχολεία των θηλέων διδάσκονται ανθοκομία, σηροτροφία, εργόχειρα, ραπτική, κοπτική, πλεκτική, ποικιλτική, μαγειρική, οικιακή οικονομία, οικιακή παιδαγωγική. Στις τρεις ανώτερες τάξεις των ανωτέρων Παρθεναγωγείων θα διδάσκεται η Γαλλική γλώσσα. Όλα αυτά τα μαθήματα είναι υποχρεωτικά εκτός από τη Γυμναστική, από την οποία απαλλάσσονται εκείνοι, που η υγεία τους βλάπτεται απ' αυτή με πιστοποιητικό γιατρού. Επίσης απαλλάσσονται από τα Θρησκευτικά οι ετερόδοξοι και οι ετερόθρησκοι.

Την Τετάρτη κάθε εβδομάδας από τις 2μμ οι μαθητές οδηγούνται από τους δασκάλους τους σε φυσιογνωστικές εκδρομές, εκτός αν ο καιρός δεν το επιτρέπει οπότε θα γίνεται το μάθημα Ιχνογραφίας, Καλλιγραφίας ή Ωδικής, ενώ στα Παρθεναγωγεία θα γίνονται εργόχειρα. Το Σάββατο κάθε εβδομάδας ή την παραμονή κάθε Δεσποτικής ή Θεομητορικής γιορτής από τις 2μμ θα διαβάζεται, θα ερμηνεύονται και θα ψάλλονται σχετικά με τη γιϋρτή απολυτίκια ή τροπάρια, αν ο χρόνος το επιτρέπει θα διδάσκονται τα απολύτως αναγκαία μαθήματα της Λειτουργικής.

Κάθε Κυριακή και επίσημη γιορτή οι μαθητές θα εκκλησιάζονται μαζί με τους δασκάλους τους και στον εσπερινό και στη θεία λειτουργία. Όσοι μαθητές κατοικούν έξω από την έδρα του σχολείου οδηγούνται από το σχολείο στην Εκκλησία με έναν υπεύθυνο δάσκαλο που έχει οριστεί και ο οποίος θα σημειώνει τους απόντες αλλά και όσους δεν φέρονται κόσμια στην Εκκλησία.

⁵ Βλ. ό.π. κεφ. Γ' άρθρα 21-28, φ. 2/αρ. 86/2-10-1899.

ΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

Τα βιβλία, που διδάσκονταν οι μαθητές τούς χορηγούνταν με την καταβολή αντιτίμου, που ορίζονταν από την Ανωτέρα Διεύθυνση Εκπαιδείσεως, για να αποφεύγονται κρούσματα αισχροκέρδειας από τους βιβλιοπώλες. Διευκρινιζόταν ότι ο ορισμός των τιμών έδινε το δικαίωμα από την μια πλευρά στους γονείς να μπορούν να επιστρέφουν βιβλία στους βιβλιοπώλες που είτε ήταν παλαιότερων εκδόσεων είτε είχαν αγοραστεί σε ακριβότερη τιμή και στους βιβλιοπώλες, από την άλλη μεριά, να πωλούν κάθε φορά την νεότερη έκδοση. Οι δάσκαλοι όφειλαν και ήταν υποχρεωμένοι να ελέγχουν να την γνησιότητα των βιβλίων και να τα διακρίνουν από τα κλεψίτυπα από την υπογραφή ή την σφραγίδα του συγγραφέα ή του εκδότη. Έπρεπε να μην επιτρέπουν στους μαθητές να έχουν κλεψίτυπα και αν τα κατείχαν ήταν υποχρεωμένοι να τα επιστρέψουν στα βιβλιοπωλεία.

Η Κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας ήταν αυστηρή με την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και θεωρούσε την πνευματική περιουσία πιο σημαντική και πιο πολύτιμη από την υλική, ενώ κάθε προσβολή της ήταν «αξιοκατάκριτος». Δεν επέτρεπε να γίνεται εμπορία των πνευματικών δικαιωμάτων σε βάρος των μαθητών και απηύθυνε αυστηρότατη εντολή συμμόρφωσης προς τους εκπαιδευτικούς.⁶

Τα διδακτικά εγχειρίδια ήταν τα εξής: Αλφαβητάριον Α. Κοκκινάκη (τεύχ. α' και β'), Αναγνωσματάριον Χ. Παπαμάρκου (για την Β' τάξη), Αναγνωσματάριον Βλ. Σκορδέλη (για την Γ' τάξη), Αναγνωσματάριον Χ. Παπαμάρκου (για την Δ' τάξη), Γραμματική Π. Παυλάτου (για τις Γ' και Δ' τάξη), Ιστορία Π. Διαθήκη Α. Κοκκινάκη (για την Γ' τάξη), Ιστορία Κ. Διαθήκη Ιγν. Μοσχάκη (για την Δ' τάξη), Αριθμητικά Ασκήσεις Π. Οικονόμου (για την Α' τάξη), Αριθμητικά Ασκήσεις Μ. Σακελλαρόπουλου (τεύχ. α' για την Β' τάξη, τεύχ. β' για την Γ' τάξη και τεύχ. γ' για την Δ' τάξη), Γεωμετρία Κ. Παπαδάκη (για την Δ' τάξη), Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος Σκορδέλη και Κουρτίδου (για την Γ' τάξη), Ιστορία της Νέας Ελλάδος Σκορδέλη και Κουρτίδου (για την Δ' τάξη), Γεωγραφία Δ. Ολυμπίου (για την Γ' τάξη και την Δ' τάξη), Φυσ. Ιστορία Ν. Γερμανού (για την Γ' τάξη και την Δ' τάξη), Καλλιγραφία Φραγκούλη και Ιχνογραφία.

⁶ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 96, έτος Β', 2 Νοεμβρίου 1899, αριθ. Πρωτ. 1697 αριθ. Διεκπ. 939, 1 Νοεμβρίου 1899, σ.6

Οι τιμές αυτών των βιβλίων κυμαίνονταν από 15 ως 55 λεπτά και δεν ήταν προσιτές στο ευρύ κοινό.

Τα διδακτικά εγχειρίδια για τα Μουσουλμανικά σχολεία ήταν τα εξής: Τουρκικόν Αλφαβητάριον (ελυφπάι Οσμανί), Ανακτάρ τεύχος α', Μ. Χιλμή, Κηραέτι Τουρκιγιέ τεύχος γ' Νατζή, Κοράνιον, Ιτμάν τεύχος β' και γ' α. Ναζιμά, Μουχτεσάρ Ταρίχι Ισλάλ Α. Τζεβάτ.

Για το σχολικό έτος 1900-1901 για τα δημοτικά σχολεία των αρρένων και των θηλέων τα διδακτικά εγχειρίδια ήταν τα εξής: Αλφαβητάριον Α. Κοκκινάκη σε ένα τεύχ., Αναγνωσματάριον Χ. Παπαμάρκου (για την Β' τάξη), Οδύσσεια Π. Π. Οικονόμου (για την Γ' τάξη), Αναγνωσματάριον Χ. Παπαμάρκου (για την Δ' τάξη), Γραμματική Π. Παυλάτου (για τις Γ' και Δ' τάξη), Ιστορία Π. Διαθήκη Α. Κοκκινάκη (για την Γ' τάξη), Αριθμητική Κ. Παπαδάκη (για τις Α', Β', Γ'), Αριθμητική Π. Π. Οικονόμου (για την Δ' τάξη), Γεωμετρία Κ. Παπαδάκη (για την Δ' τάξη), Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος Σκορδέλη και Κουρτίδου (για την Γ' τάξη), Ιστορία της Νέας Ελλάδος Σκορδέλη και Κουρτίδου (για την Δ' τάξη), Γεωγραφία Δ. Ολυμπίου (για την Γ' τάξη και την Δ' τάξη), Φυσ. Ιστορία Ν. Γερμανού (για την Γ' τάξη και την Δ' τάξη), Καλλιγραφία Φραγκούλη, Ιχνογραφία, Εγχειρίδιον περί των καθηκόντων και των δικαιωμάτων Α' τεύχ. «ο άνθρωπος» (για την Γ' τάξη) και Εγχειρίδιον περί των καθηκόντων και των δικαιωμάτων Β' τεύχ. «ο πολίτης» (για την Δ' τάξη).⁷ Οι τιμές κυμαίνονταν από 20-75 δρχ.

Το μάθημα για την αγωγή του πολίτη, που αφορούσε τα δικαιώματα και τα καθήκοντα του ανθρώπου και του πολίτη εισέρχεται για πρώτη φορά στην σχολική πραγματικότητα. Διδάσκονταν από μια ώρα στην Γ' και Δ' τάξη.⁸

Γενικά, η εισαγωγή των διδακτικών εγχειριδίων γίνονταν με διαδικασία **κρίσης των βιβλίων** που κατατίθονταν και σύμφωνα με τα περιεχόμενα διδασκαλίας που ορίζονταν από το συγκεκριμένο αναλυτικό πρόγραμμα⁹ του μαθήματος. Βέβαια, ο διαγωνισμός των διδακτικών βιβλίων δεν ήταν πάντα ελεύθερος αλλά η έγκριση

⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 46, τεύχ. 2, έτος Α', 18 Οκτωβρίου 1900, Διατίμησης των διδακτικών βιβλίων των δημοτικών σχολείων αρρένων και θηλέων διά το σχολικόν έτος 1900-1901, σ.2

⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 46, τεύχ. 2, έτος Α', 18 Οκτωβρίου 1900, αριθ. Πρωτ. 3867 αριθ. Διεκπ. 2612 Εγκύκλιος, 17 Οκτωβρίου 1900.

⁹ Βλ. Αναλυτικόν πρόγραμμα των Δημοτικών σχολείων, εν Χανίοις εκ του Τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1900, σ. 103

αφορούσε απολύτως ελεγχόμενα - ίσως και ακίνδυνα για την πολιτική ηγεσία - εγχειρίδια¹⁰.

Στην Κρητική Πολιτεία η προκήρυξη του διαγωνισμού για την υποβολή βιβλίων εκδίδονταν δύο μήνες μετά την δημοσίευση του Αναλυτικού Προγράμματος¹¹. Στη συνέχεια γίνονταν ο διορισμός της Επιτροπείας και με έκθεσή της¹² εξέταζε τις αιτήσεις των υποβληθέντων συγγραμμάτων¹³ και αφού αποφάσιζε ποιο βιβλίο θα ενέκρινε ανακοίνωνε την απόφαση του διαγωνισμού στην Επίσημη Εφημερίδα¹⁴.

Συγκεκριμένα, για το διαγωνισμό διδακτικών βιβλίων ορίζονταν ότι προκηρύσσονταν η σύνταξη διδακτικών εγχειριδίων για τα δημοτικά σχολεία σε τρία τυπογραφικά φύλλα για τη Γεωγραφία της Κρήτης και τη Φυσική, ενώ για το Εγχειρίδιον καθηκόντων του ανθρώπου προς εαυτόν, προς την κοινωνίαν, προς τον θεόν και λεπτομερέστερον προς την Πολιτείαν σε 5 τυπογραφικά φύλλα.

Ο διαγωνισμός απευθύνονταν και σε αλλοδαπούς και έληγε 31 Ιουνίου 1900. Τα βιβλία έπρεπε να κατατίθενται σε χειρόγραφα ευανάγνωστα στο γραφείο της ΑΔΔΕΘ, όπου σφραγίζονταν, αφού επισυνάπτονταν απόδειξη από το δημόσιο ταμείο για αμοιβή κριτών. Ο συγγραφέας λάμβανε απόδειξη παραλαβής. Για την κρίση των βιβλίων σχηματίζονταν δύο τριμελείς επιτροπές οι οποίες ως τις 20 Αυγούστου έπρεπε να είχαν ανακοινώσει το πόρισμα.

Αν κάποιο εγχειρίδιο εγκρίνονταν τότε ίσχυε για μια τριετία με αρχική ημερομηνία την 1^η Σεπτεμβρίου 1900. Επίσης, η Επιτροπεία όριζε μετά την εκτύπωση και την τιμή κάθε βιβλίου. Τα θρησκευτικά βιβλία συνοδεύονταν και από δήλωση της Ιεράς Συνόδου¹⁵.

¹⁰ Εφ. «Νέα Εφημερίς», έτος Η' 5 Δεκεμβρίου 1889, αριθ. 339, σ.2 «Μεταξύ των άλλων μεταρρυθμίσεων των επιγιγνομένων εις τα της παιδείας, συγκαταλέγεται και η κατάργησις του ομολογουμένως αποτυχόντος και εις τοσαύτας κατακρίσεις και παράπονα δόντος αφορμήν θεσμού των διαγωνισμών των διδακτικών βιβλίων. Εφεξής θα παρέχεται ως το πριν πάσα ελευθερία εις τους συγγραφείς διδακτικών βιβλίων, η δε έγκρισις αυτών, θα γίνεται υπό ειδικής επιτροπής, ήν θα συγκαλή το παρά τω υπουργώ καθιστάμενιν ανώτερον εκπαιδευτικόν συμβούλιον.

¹¹ Βλ. ΙΑΚ, φακελ. 1899-1900, Αιτήσεις Θ.Ν. Αποστολόπουλου 19-6-1900 και αριθμ. Πρωτ. Ανωτέρας Διεθ. Της Δημόσιας Εκπαιδύσεως 1831/22.6.1900 «περί υποβολής διδακτικών βιβλίων εις τον Διαγωνισμόν»

¹² ΕΕΚΠ, αριθ. Φ. 57, τεύχ. 3, 15 Σεπτεμβρίου 1900, Έκθεσις Επιτροπείας

¹³ ΙΑΚ, Κρητική Πολιτεία, φ 1899-1900, αιτήσεις και βιβλία και χειρόγραφα από τα βιβλία Δ. Παπαρηγορίου.

¹⁴ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 46, τεύχος 2, 18 Οκτωβρίου 1900, αριθμ. πρωτ. 3867, αριθ. διεκπ. 2612, Εγκύκλιος 17 Οκτωβρίου 1900 και αριθμ. 96, 2 Νοεμβρίου 1819.

¹⁵ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρο 15-16, σ.4

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα βιβλία του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων διακινούνταν χωρίς ταχυδρομικά τέλη στην Κρήτη¹⁶.

Η διαδικασία αυτή τηρήθηκε και για την εισαγωγή του εγχειριδίου για το μάθημα της Γ' και Δ' τάξης «Καθήκοντα και δικαιώματα του Συνταγματικού πολίτη» που για πρώτη φορά εισάγεται ως διδακτέο μάθημα στη βασική εκπαίδευση¹⁷.

Οι στόχοι της στοιχειώδους εκπαίδευσης για την καλλιέργεια εθνικής και συνταγματικής συνείδησης του λαού της κρητικής πολιτείας απαιτούσε την οικοδόμηση ενός μορφωμένου και πολιτικοκοινωνικά αναβαθμισμένου συνειδητού πολίτη. Το μάθημα αυτό στοχεύει στο να ευαισθητοποιήσει το άτομο να μην ενεργεί με βάση την νόμιμη υποχρέωσή του και το ορθολογικό καθήκον και με τους συμφεροντολογικούς υπολογισμούς και φόβους εκδίκησης. Ενδιέφερε η μεθοδικότητα του συγκερασμού των υποχρεώσεων ατόμου με τα δικαιώματά του, όπως αυτά θα πρέπει να εντοπίζονται μέσα στις κοινωνικές δομές και αξίες, την θρησκεία, το σχολείο, την οικογένεια και την πατρίδα.

Τα βιβλία που υποβλήθηκαν για κρίση ήταν δύο.

Το βιβλίο του Δ. Παπαγρηγορίου σε δύο τομείς με τίτλους : α) Ο άνθρωπος, ήτοι καθήκοντα και δικαιώματα του ανθρώπου. Προς χρήσιν των μαθητών της Γ' τάξεως των δημοτικών σχολείων» (σελ. 75) και β) «Ο πολίτης ήτοι καθήκοντα και δικαιώματα του πολίτου. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των δημοτικών σχολείων» (σελ. 85) και το βιβλίο του Δ. Βουτεκάκη που αποτελούνταν από έναν τόμο με τίτλο: «Εγχειρίδιον περί των καθηκόντων του ανθρώπου προς εαυτόν προς τον θεόν, προς την Κοινωνίαν και προς την Πολιτείαν» που είχε 158 σελίδες.

Το βιβλίο του Δ. Βουτεκάκη απορρίπτεται από την Επιτροπή και στους λόγους, που αναφέρει η έκθεση της Επιτροπείας¹⁸, επισημαίνεται ότι δεν συνάδει με το αναλυτικό πρόγραμμα απολύτως δεν καλλιεργεί τον ελεύθερο πολίτη, αλλά ένα άτομο που ενεργεί από το φόβο της νομικής υποχρέωσης. Από την άλλη μεριά το δίτομο έργο του Δ. Παπαγρηγορίου με λιτότητα και παραστατικότητα περνά μηνύματα που συνάδουν με το αναλυτικό πρόγραμμα αν και είναι φανερή η επιρροή

¹⁶ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 11, τεύχος 1, 18 Φεβρουαρίου 1901, αριθ. νόμου 303, 9 Φεβρουαρίου 1901

¹⁷ Αναλυτικό πρόγραμμα Δημοτικού-Σχολείου, ο.π. α. 103

¹⁸ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 57, ο.π.

του συγγραφέα από τη δυτική θρησκευτικότητα, τον ευσεβισμό και τον ορθολογισμό¹⁹.

Η διαρκής θέληση του αγαθού, η γνώση του θεού μέσα από το θαυμασμό και την γνώση της φύσης και ο υπερτονισμός της λογικής είναι τα συστατικά στοιχεία του βιβλίου, που τελικά θα πάρουν οι μαθητές στα χέρια τους για το σχολικό έτος 1900-1901.

Οι ιδεολογικές κατευθύνσεις της Κρητικής Πολιτείας διαγράφηκαν. Μέσα από τις πρώτες συστατικές οργανωτικές της ενέργειες προσπαθεί να κατευθύνει την κρητική κοινωνία στα ευρωπαϊκά στοιχειώδη δικαιώματά της αλλά και υποχρεώσεις της. Η εισαγωγή αυτού του εγχειριδίου είναι έμπρακτη απόδειξη της βαρύτητας που έδινε η κρητική κυβέρνηση στην αλλαγή νοοτροπίας του λαού της.

Επίσης, η σύγκλιση της σχολικής πραγματικότητας και της πολιτείας από τη μια μεριά και ο πολιτειακός έλεγχος της εκπαίδευσης και ο στόχος για ομοιομορφοποίηση των σχολικών εγχειριδίων, διαφαίνεται και από τα χειρόγραφα των βιβλίων που επισημάναμε στο ΙΑΚ Κρήτης και που είχαν υποβληθεί για έγκριση κατά την πρώτη περίοδο της αυτονομίας.

Στο φάκελο των ετών 1899-1900 βρέθηκε ένα χειρόγραφο σχολικής ιστορίας του Π. Βαλάκη καθηγητού εν τω Γυμνασίου Χανίων, για την γ' και δ' τάξη των δημοτικών σχολείων της Κρήτης, αποτελούμενο από 95 συρραμμένες σελίδες διαστάσεων 0.300 x 0.215 καθώς επίσης και η τετρασέλιδη (1r-4v) χαρτοσεπημασμένη χειρόγραφη αίτησή του, διαστάσεων 0.350x0.220, προς τη Σεβαστήν Ανωτέραν Διεύθυνσιν της Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων, στις 17 Σεπτεμβρίου του 1900. Το χειρόγραφο όπως διαπιστώνουμε εγκρίνεται και τυπώνεται σε βιβλίο.²⁰

¹⁹ Βλ. Κ. Δημαρά, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1977, σ.10 κ.ε. σχετικά με την επίδραση του Ορθολογισμού αρχίζει να περιορίζεται ο υπερφυσικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού και να τονίζεται η πρακτική του διάσταση.

²⁰ Παύλου Α. Βαλάκη, Καθηγητού εν τω Γυμνασίου Χανίων, Ιστορία της Κρήτης προς χρήσιν των μαθητών της Γ' και Δ' τάξεων των Δημοτικών Σχολείων εν Κρήτη, Εν Χανίοις 1900, εκ του τυπογραφείου «Η Πρόοδος», Ε.Δ. Φραντζεσκάκη. Η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε 15 κεφάλαια: ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I. Η Κρήτη κατά τους αρχαιοτάτους χρόνους (7-10) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II. Οι Δωριείς εν Κρήτη (10-15), ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ III. Η Κρήτη υπό τους Ρωμαίους και τους Βυζαντίους (16-19), ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IV. Η Κρήτη υπό τους Αραβας (20-21). ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V. Ανάκτησις της Κρήτης υπό των Βυζαντίων (21-22) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI. Η Κρήτη υπό τους Ενετούς (22-31) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII Κατάκτησις της Κρήτης υπό των Τούρκων (31-38) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII Η Κρήτη υπό τους Τούρκους (38-44) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ IX. Η Επανάστασις του 1821 (44-58) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ X. Τα αιματηρά του 1833 γεγονότα (59). ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XI Η επανάστασις του 1841 (60) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XII Ένοπλος εξέγερσις του 1858 (61) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIII Η Επανάστασις του 1866 (62-68) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIV Επανάστασις του 1878 (69-70) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XV Τα τελευταία γεγονότα (70-71).

Τα κριτήρια έγκρισης του βιβλίου αυτού σχετίζονταν με τη σκοποθεσία και τη μεθοδολογία του.

Η συσχέτιση ιστορίας και γεωγραφίας αποτυπώνονταν στο έργο του Π. Βαλάκη, πού με το εγχειρίδιο αυτό εμπνέει την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος των Κρητών²¹.

Ακόμη εγκρίνονται τα βιβλία «Γεωγραφικός χάρτη της Κρήτης» και Α.Ι. Μπικάκη και Ανθολογία των παιδων» του Χ. Κωνσταντινίδη για το σχολ. Έτος 1900-1901²²

ΦΟΙΤΗΣΗ

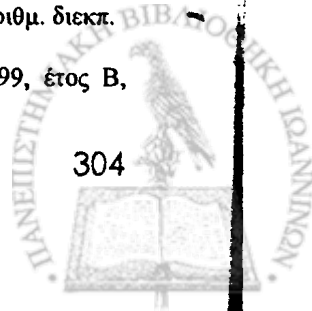
Σε κάθε δημοτικό Σχολείο ή γραμματοδιδασκαλείο προσαρτάται κήπος ή χωράφι που θα παραχωρείται από την Κοινότητα και στο οποίο οι μαθητές θα εξασκούνται στις γεωργικές εργασίες. Όσοι δάσκαλοι προετοιμάσουν καλύτερα τους μαθητές τους βραβεύονται μετά από διαγωνισμό του οποίου οι λεπτομέρειες θα καθορίζονται με Ηγεμονικό Διάταγμα. Η φοίτηση²³ στα Δημοτικά Σχολεία είναι υποχρεωτική από το 6ο έτος ως και το 9ο έτος. Φοιτούν αγόρια και κορίτσια μαζί, όταν δεν εγγράφονται στο σχολείο τα παιδιά που έχουν ήδη συμπληρώσει το 5ο έτος ηλικίας τους, ενώ από αυτήν τη υποχρέωση απαλλάσσονται όσα φοιτούν στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια, τα παιδιά με ειδικές-ιδιαίτερες ανάγκες (κωφάλαλα, τυφλά ή μειωμένης νοητικής ανάπτυξης), όσα διδάσκονται στο σπίτι τα μαθήματά τους από δασκάλους αναγνωρισμένους από την Πολιτεία και όσα κατοικούν σε απόσταση περισσότερη από μισή ώρα από την έδρα του σχολείου τους, όπως αυτή θα εκτιμηθεί από τον αρμόδιο Επιθεωρητή.

Η διάρκεια της υποχρεωτικής φοίτησης ήταν τετραετής, αλλά οι μαθητές μπορούσαν να παραμείνουν για ένα ακόμη έτος στο σχολείο αν κρίνονταν ανεπαρκείς στα κυριότερα και βασικότερα μαθήματα, δηλαδή στα Θρησκευτικά, την Ανάγνωση, τη Γραφή και την Αριθμητική.

²¹ Από το βιβλίο Π. Βαλάκη «ιστορία μας διδάσκει εκείνα τα οποία συνέβη πριν να γεννηθώμεν ημείς, μέχρι της σήμερον. Εκτός τούτου μανθάνοντες τι έγινεν άλλοτε δυνάμεθα να προΐδωμεν τι θα γίνει εις το μέλλον.

²² ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 49, 23 Οκτωβρίου 1900, Εγκύκλιος αριθ. πρωτ. 3971, αρ. πρωτ. 3971, αριθμ. διεκπ. 2676, 27 Οκτωβρίου 1900, σ.2

²³ Βλ. ό.π. Κεφ. Δ', άρθρα 29-40, Περί Υποχρεωτικής Φοιτήσεως φ2/αριθ86/2-10-1899, έτος Β, ΕΕΚΠ.

Στους μαθητές, που ήταν ανώριμοι διανοητικά ή ασθενούσαν μπορεί να επιτραπεί η φοίτηση σε μεγαλύτερη ηλικία και η διακοπή της φοίτησης με βάση ιατρική πιστοποίηση, η οποία θα εγκρίνεται από τον αρμόδιο Επιθεωρητή. Πάντως, όσοι μαθητές ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία οφείλουν να διδαχθούν όλη τη σειρά μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου. Υποχρέωση των γονέων ή των κηδεμόνων είναι να φροντίζουν να στέλνουν τους μαθητές στα σχολεία ώστε η φοίτησή τους να είναι τακτική. Σε περίπτωση ανάγκης οι μαθητές να απουσιάσουν αφού θα έχει ζητηθεί από πριν άδεια από τον δάσκαλο ή δήλωση των γονέων για το λόγο απουσίας του παιδιού. Θεωρούνται δικαιολογημένες οι απουσίες όταν οι μαθητές είναι ασθενείς, όταν τα παιδιά πάσχουν από εκζέματα ή έλκη ή οφθαλμία και άλλα συναφή νοσήματα. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις ο δάσκαλος απομακρύνει τους μαθητές από το σχολείο ώσπου να εξυγιανθούν.

Όταν, όμως οι μαθητές απουσιάζουν για άλλους λόγους τότε οι γονείς τους καλούνται στο σχολείο και τους γίνονται γνωστά όλα όσα ισχύουν από το νόμο για την υποχρεωτική φοίτηση. Αν επαναληφθεί η απουσία του μαθητή τότε τους επιβάλλεται πρόστιμο από 10 λεπτά έως μια δραχμή για απουσία του μαθητή κάθε μέρα. Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής, με βάση τις καταγγελίες του δασκάλου, ορίζει τα πρόστιμα. Γνωστοποιεί τον Έπαρχο κατάλογο των γονέων ή των κηδεμόνων όσων παιδιών απουσιάζουν ο Έπαρχος μπορεί να ορίσει μέχρι δύο μήνες προσωπική κράτηση ή και να εκποιήσει την κινητή περιουσία του γονέα όπως ο νόμος περί εισπράξεως των δημοσίων προσόδων ορίζει. Ο δάσκαλος που θα παραλείψει να καταγγείλει τους γονείς των μαθητών που απουσιάζουν, στον επιθεωρητή καταδικάζεται από τον Επιθεωρητή σε πληρωμή του προστίμου για τις απουσίες.

Ο Δήμαρχος με τον ιερέα κάθε σχολικής περιφέρειας και τους ειδικούς παρέδρους αλλά και με τη σύμπραξη του δασκάλου καταρτίζουν κάθε χρόνο έναν κατάλογο μέχρι το τέλος Αυγούστου για όσους μαθητές συμπληρώνουν το πέμπτο έτος της ηλικίας. Αυτοί οι κατάλογοι παραδίδονται στους αρμόδιους δασκάλους πριν την 1η Σεπτεμβρίου. Όσοι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να φοιτήσουν και δεν εγγραφούν μέχρι 15 Σεπτεμβρίου ή δεν προσκομίσουν αποδείξεις ότι φοιτούν σε άλλο σχολείο, ο δάσκαλος ενημερώνει γραπτώς τους γονείς ή τους κηδεμόνες ενώ κάθε εβδομάδα στέλνει στο Νομαρχιακό Επιθεωρητή κατάλογο μαθητών που δεν φοίτησαν καθόλου ή που είχαν ελλιπή φοίτηση, για να ενεργήσει κατά το νόμο.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

Για τα προσόντα και τους μισθούς των δημοδιδασκάλων²⁴ η επίσημη Πολιτεία αναφέρει ότι για να μπορεί κάποιος να διοριστεί δημοδιδάσκαλος απαιτείται να έχει πτυχίο Διδασκαλείου Κρήτης, το οποίο να έχει ιδρυθεί με τον παρόντα νόμο ή πτυχίο κάποιου άλλου Ελληνικού Διδασκαλείου. Οι πρωτοβάθμιοι δημοδιδάσκαλοι θα παίρνουν 140δρχ., οι δευτεροβάθμιοι 120 δρχ. και οι τριτοβάθμιοι 100 δρχ. Δασκάλες θα διορίζονται όσες είναι πτυχιούχοι των Διδασκαλείων της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας στην Αθήνα ή άλλων αναγνωρισμένων Παρθεναγωγείων. Οι πρωτοβάθμιες θα παίρνουν 120 δρχ., οι δευτεροβάθμιες 105 δρχ. και οι τριτοβάθμιες 90δρχ. Όμως, επειδή υπάρχει έλλειψη δασκάλων πτυχιούχων Διδασκαλείου μπορούν να διορισθούν προσωρινά και οι εξής: όσοι έχουν απολυτήριο ελληνικού γυμνασίου με μηνιαίο μισθό 80-90 δρχ. ανάλογα με τη διδασκαλική τους πείρα και το βαθμό τους, όσοι έχουν απολυτήριο του Ιεροδιδασκαλείου στην Αγία Τριάδα με μισθό 70 δρχ., όσοι έχουν απολυτήριο της Σχολής Πρέβελης με μισθό 60δρχ., όσοι είναι απόφοιτοι μερικών γυμνασιακών τάξεων ή απόφοιτοι Ιεροδιδασκαλείου με μισθό 50-70 δρχ., ανάλογα την τάξη την οποία έχουν παρακολουθήσει και τη διδασκαλική πείρα που έχουν κατακτήσει, αφού γνωμοδοτήσει γι' αυτούς ο αρμόδιος Επιθεωρητής και επίσης όσοι έχουν κατώτερα προσόντα, που θα ονομάζονται Γραμματοδιδάσκαλοι με μισθό 40 δρχ. το μήνα. Οι δασκάλες που δεν είναι κατείχαν πτυχίο μπορούσαν να διορισθούν με μισθό ανάλογο με τα προσόντα τους. Όσοι μπορούν να διδάξουν εκκλησιαστική μουσική και να ψάλλουν στην Εκκλησία προτιμώνται σε περιπτώσεις ισοβαθμίας και παίρνουν επιμίσθιο για τη μουσική 10 δρχ. το μήνα. Από κάθε βαθμό οι δασκάλες που έχουν ειδικότητα για τα εργόχειρα και τα άλλα μαθήματα αναλαμβάνουν την διδασκαλία αυτών σ' όλες τις τάξεις και παίρνουν 10 δρχ. το μήνα ως επιμίσθιο. Όσοι δάσκαλοι είναι προσωρινά διορισμένοι συγκεντρώνονται στις διακοπές σε διάφορα μέρη κι ασκούνται πρακτικά από πτυχιούχες του Διδασκαλείου στη μεθοδολογία της διδασκαλίας. Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής ορίζει τον τόπο, το χρόνο, τις πρακτικές ασκήσεις και όλες τις λεπτομέρειες και εγκρίνει ο επί της Εκπαιδεύσεως Σύμβουλος. Για κάθε μέρα ασκήσεων ο πτυχιούχος δάσκαλος παίρνει επιμίσθιο 2 δρχ.

²⁴ΕΕΚΠ,ο.π., άρθρα 41.

Σε κάθε επαρχία οι δάσκαλοι συγκεντρώνονται σε κατάλληλα μέρη υπό τον Επιθεωρητή της Γεωργίας μετά από συνεννόηση με τον Επιθεωρητή των Σχολείων και ορίζονται ορισμένες θεωρητικές διδασκαλίες και οι προσωπικές στοιχειώδεις γεωργικές γνώσεις. Όσοι δάσκαλοι θέλουν να λάβουν τον οριστικό τίτλο δασκάλου οφείλουν να λάβουν μέρος στις εξετάσεις, που θα οριστούν με Ηγεμονικό Διάταγμα. Όσοι πετύχουν σ' αυτές τις εξετάσεις, θα ονομάζονται πρωτοβάθμιοι, δευτεροβάθμιοι και τριτοβάθμιοι και θα προσληφθούν στην υπηρεσία με μηνιαίο μισθό οι πρωτοβάθμιοι 120 δρχ., οι δευτεροβάθμιοι 100 δρχ. και οι τριτοβάθμιοι 80 δρχ. Οι δασκάλες που δεν είναι πτυχιούχοι μπορούν με εξετάσεις οριστικά να ανακηρυχθούν και να παίρνουν οι πρωτοβάθμιες 100 δρχ. το μήνα, οι δευτεροβάθμιες 80 δρχ. και οι τριτοβάθμιες 60 δρχ. Όσοι θα είναι προσωρινά διορισμένοι θα αντικαθίστανται στο τέλος κάθε σχολικού έτους, αν παρουσιαστούν άλλοι δάσκαλοι με περισσότερα προσόντα. Οι πτυχιούχοι Διδασκαλείου και όσοι έχουν ανακηρυχθεί δημοδιδάσκαλοι με εξετάσεις θα παίρνουν μισθό: μία αύξηση της τάξης των 10 δρχ. μετά από κάθε πενταετία κι εφόσον υπηρέτησαν «ευδοκίμως» στην υπηρεσία, χωρίς όμως οι αυξήσεις αυτές να υπερβαίνουν το μισό του αρχικού μισθού τους.

Οι διευθυντές τριταξίων σχολείων αρρένων και θηλέων λαμβάνουν 10 δρχ. επιμίσθιο κάθε μήνα, οι διευθυντές τετραταξίων 20 δρχ. κάθε μήνα, οι διευθυντές Ανωτέρων δημοτικών σχολείων και οι διευθύντριες των Ανωτέρων Παρθεναγωγείων 30 δρχ. κάθε μήνα.

Οι πρωτοβάθμιοι από τους πτυχιούχους των Διδασκαλείων διορίζονται με διευθυντές Ανωτέρων Δημοτικών ή τετραταξίων Δημοτικών Σχολείων, οι δευτεροβάθμιοι ως διευθυντές τριταξίων και οι τριτοβάθμιοι ως διευθυντές διταξίων ή δάσκαλοι μονοταξίων Δημοτικών Σχολείων.

Οι πρωτοβάθμιοι από τις εξετάσεις, από τις οποίες θα ανακηρυχθούν οριστικά δημοδιδάσκαλοι, διορίζονται διευθυντές τριτάξων, οι δευτεροβάθμιοι διευθυντές διτάξων και οι τριτοβάθμιοι δάσκαλοι μονοτάξων σχολείων. Οι εκπαιδευτικοί, που είναι διορισμένοι προσωρινά κι έχουν απολυτήριο Γυμνασίου μπορούν να διορισθούν ως δάσκαλοι πρωτοβάθμιων μονοτάξων σχολείων. Όσοι έχουν απολυτήριο του εν Αγία Τριάδι Ιεροδιδασκαλείου ή της Σχολής Πρέβελης διορίζονται ως δάσκαλοι δευτεροβάθμιων μονοτάξων σχολείων. Οι απόφοιτοι Γυμνασίου ή Ιεροδιδασκαλείου μπορούν να διορισθούν δάσκαλοι στα διτάξια, τριτάξια ή τετρατάξια σχολεία. Οι γραμματοδιδάσκαλοι θα διορίζονται στα Γραμματοδιδασκαλεία.

Στις μεγαλύτερες τάξεις του Ανώτερου Δημοτικού Σχολείου διορίζονται μόνο απόφοιτοι Διδασκαλείου ή όσοι είναι πρωτοβάθμιοι στις εξετάσεις και προσωρινά, όσοι έχουν απολυτήριο Γυμνασίου. Στις ανώτερες τάξεις Ανωτέρου Παρθεναγωγείου διορίζονται μη πτυχιούχοι Διδασκαλείου θηλέων ή όσοι είναι πρωτοβάθμιοι στις εξετάσεις. Μεταξύ ισόβαθμων προτιμότεροι οι περισσότερο έμπειροι στη διδακτική πράξη. Όσα ισχύουν για τους δημοδιδασκάλους ισχύουν και για την τοποθέτηση των διδασκαλισσών κάθε βαθμού.

Διευθυντές των Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων μπορούσαν να διοριστούν και διδάκτορες φιλολογίας ή θεολογίας με μηνιαίο μισθό 180 δρχ. Δάσκαλοι και δασκάλες μπορούν να υπηρετήσουν σε ανώτερες σχολικές θέσεις, αλλά και σε κατώτερες αν το επιθυμούν και αν το επιτρέψουν οι εκπαιδευτικές αρχές. Παίρνουν μισθό κατά 20 δρχ. λιγότερο από το μισθό του βαθμού στο οποίο ανήκουν. Αν οι εκπαιδευτικές ανάγκες επιβάλλουν μία τέτοια τοποθέτηση τότε οι διοριζόμενοι παίρνουν το μισθό του βαθμού τους.

Μπορούσαν οι δημοδιδάσκαλοι σε περίπτωση έλλειψης προσωπικού, να υπηρετήσουν και σε θέσεις ανώτερες των προσόντων που διαθέτουν, λαμβάνοντας το μισθό του βαθμού τους. Όταν κάποια θέση προκηρυχθεί τότε προτιμώνται για διορισμό πτυχιούχοι Διδασκαλείων και σε περίπτωση που δεν υπάρχουν τότε διορίζονται όσοι από τους δασκάλους έχουν τα περισσότερα προσόντα. Αν περισσότεροι από ένας υποψήφιοι μη πτυχιούχοι Διδασκαλείου, έχουν τα ίδια προσόντα γίνεται διαγωνισμός και προτιμάται ο ανώτερος που θα κριθεί. Όσοι επιθυμούσαν να διοριστούν ως δημοδιδάσκαλοι, κατέθεταν το αντίγραφο πτυχίου τους ή το αποδεικτικό σπουδών τους καθώς και το πιστοποιητικό του χρόνου προϋπηρεσίας στο Νομαρχιακό Επιθεωρητή ή απευθείας στο Σύμβουλο της Εκπαίδευσης.

ΓΥΜΝΑΣΙΑΚΗ Ή ΜΕΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Για τη Γυμνασιακή ή Μέση Εκπαίδευση²⁵ αναφέρεται ότι σκοπός τους είναι να παρέχει στους μαθητές μόρφωση περισσότερο άρτια και υψηλή από αυτή του Δημοτικού και να τους προετοιμάζει για τις πανεπιστημιακές σπουδές. Το Γυμνάσιο αποτελείται από επτά τάξεις. Περιλαμβάνει δύο κύκλους μαθημάτων, από τους οποίους ο κατώτερος διδάσκεται στις τρεις κατώτερες τάξεις και ο ανώτερος στις τέσσερις ανώτερες. Οι τρεις κατώτερες τάξεις, αποτελούν το Προγυμνάσιο, του οποίου σκοπός είναι να προπαρασκευάζει για τις ανώτερες τάξεις του Γυμνασίου. Υπήρχαν δύο Γυμνάσια, ένα στο Ηράκλειο και ένα στα Χανιά. Δύο Προγυμνάσια υπήρχαν στο Ρέθυμνο και στη Νεάπολη.

Ο αριθμός των μαθητών στις τρεις κατώτερες τάξεις του Γυμνασίου και του Προγυμνασίου δεν θα πρέπει να υπερβέβαινε τους 50, ενώ στις τέσσερις ανώτερες τους 40. Αν για δύο συνεχή έτη ο αριθμός αυτός υπερβαίνει σε κάποια τάξη τότε ιδρύεται παράλληλο τμήμα αυτής της τάξης. Η διαίρεση κάποιας τάξης σε τμήματα γίνεται αμέσως μετά το τέλος των εγγραφών με ηγεμονικό διάταγμα, αν όμως μετά τη διαίρεση ο αριθμός των μαθητών μειωθεί τότε τα τμήματα συγχωνεύονται.

Τα μαθήματα²⁶ που πρέπει να διδάσκονται στο Γυμνάσιο είναι Επιστημονικά και Τεχνικά. Στα Επιστημονικά συμπεριλαμβάνονται τα Θρησκευτικά, η Αρχαία και η Νέα Ελληνική Γλώσσα, η Λατινική Γλώσσα, η Γαλλική γλώσσα, η παγκόσμια ιστορία, τα μαθηματικά και η κοσμογραφία, Λογική και τα Καθήκοντα και δικαιώματα του συνταγματικού πολίτη.

Στα Τεχνικά μαθήματα συμπεριλαμβάνεται η Ιχνογραφία, η Καλλιγραφία, η Γυμναστική και η Μουσική (Ωδική). Στο μάθημα της Γυμναστικής πάντα παρίσταται κάποιος από τους καθηγητές κάθε εβδομάδα, που ορίζεται από το Διευθυντή.

Οι μαθητές μπορούσαν με τον αρμόδιο καθηγητή να επισκέπτονται μουσεία, εργαστήρια ή βιομηχανίες για να ενημερώνονται και θεωρητικά για την εργασία και τα μηχανήματα. Οι μαθητές Γυμνασίου και Προγυμνασίου τουλάχιστον μια φορά κάθε μήνα, όλες οι τάξεις μαζί ή ξεχωριστά, όπως κρίνεται πιο σκόπιμο από το Σύλλογο μπσρούν να πραγματοποιήσουν ημήμερησies ή ημερήσιες εκδρομές οδικές ή

²⁵ Βλ. άρθρα 67-73 φ.86/2-10-1899, φ.4.

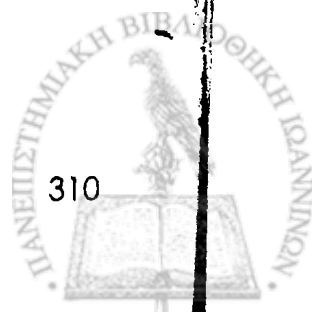
²⁶ Βλ. άρθρα 74-82/αρθ.86 φ.4.

θαλάσσιες ώστε να μελετούν χωρογραφικά, φυσιognωστικά, ιστορικά και αρχαιολογικά κάποια περιοχή για να εκτελούν μαθηματικές καταμετρήσεις, και για να αυξάνουν τη σωματική αντοχή και ευρωστία τους οι μαθητές. Σ' όλες τις εκδρομές υποχρεωτικά έχουν μαζί τους μικρά τετράδια για σημειώσεις. Τα ζητήματα των εκδρομών δίνονται έπειτα ως θέματα για συγγραφή εργασίας. Στα σχολεία τηρείται ιδιαίτερο βιβλίο εκδρομών, στο οποίο αναγράφεται η κάθε εκδρομή με σύντομη περιγραφή και έκθεση, ενός από τους καθηγητές που εκ περιτροπής ορίζεται από τον Διευθυντή, ο οποίος ευθύνεται και το καθήκον αυτό. Κάθε Σάββατο μέχρι το τέλος των μαθημάτων γίνεται ερμηνεία της Κυριακάτικης Ευαγγελικής περικοπής και οι καθηγητές των θρησκευτικών πηγαίνουν τους μαθητές για εκκλησιασμό, ο οποίος πραγματοποιείται κάθε Κυριακή, επίσημη γιορτή.

Όλα τα μαθήματα είναι υποχρεωτικά, εκτός από τα θρησκευτικά που απαλλάσσονται οι ετερόδοξοι και οι ετερόθρησκοι. Ακόμη απαλλάσσονται από τη γυμναστική και τις εκδρομές όσοι μαθητές έχουν προβλήματα υγείας πιστοποιημένα από γιατρό, που έχει κληθεί στο σχολείο για το σκοπό αυτό από το Διευθυντή του σχολείου. Τα προσόντα και η μισθοδοσία των καθηγητών του Γυμνασίου και του Προγυμνασίου αναλυτικά αναφέρονται στα άρθρα 83-104 του κεφ. Η'. Το προσωπικό του Γυμνασίου αποτελείται από τον Γυμνασιάρχη, και τέσσερις Ελληνιστές Καθηγητές, ένας Φυσικός, ένας Γαλλικής γλώσσας, ένα καθηγητής Θρησκευτικών και ένας ή δυο για τα τεχνικά μαθήματα. Το προσωπικό του Προγυμνασίου αποτελείται από ένα Διευθυντή και δυο ακόμα ελληνιστές. Αλλά αντί για αυτούς μπορεί να διοριστεί και καθηγητής Μαθηματικών ή Φυσικών ή Θεολόγος. Η Γυμναστική και τα υπόλοιπα τεχνικά μαθήματα διδάσκονται στο Προγυμνάσιο από τον καθηγητή ή τον δημοδιδάσκαλο που μπορεί και που επιθυμεί με επιμίσθιο 25 δρχ. το μήνα. Εφόσον δημιουργείται παράλληλο τμήμα κάποιας τάξης, προστίθεται ένας ακόμη καθηγητής των ελληνικών μαθημάτων.

Οι απόφοιτοι των Ανωτέρων δημοτικών σχολείων, που επιθυμούσαν να καταταχθούν στο Γυμνάσιο προσαρτάται στο Γυμνάσιο μια προπαρασκευαστική τάξη, στην οποία διδάσκονται για ένα χρόνο όσα μαθήματα απαιτούνται ώστε να μπορούν να συμβαδίσουν με τους μαθητές Γυμνασίου και να καταταχθούν στην Δ' τάξη. Όμως για να ιδρυθεί μια τέτοια τάξη απαιτείται να υπάρξουν 15 τουλάχιστον μαθητές. Τότε προστίθενται ακόμα ένας καθηγητής των Ελληνικών.

ΥΠΑΛΛΗΛΙΚΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Καθηγητές των Ελληνικών στα Γυμνάσια και Προγυμνάσια διορίζονται όσοι έχουν διδακτορικό δίπλωμα ή είναι τελειόφοιτοι της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου.

Καθηγητής της γαλλικής γλώσσας διορίζεται αυτός που έχει πτυχίο της Εξεταστικής Επιτροπής στην Ελλάδα ή πτυχίο Γαλλικού ή άλλου Λυκείου με την προϋπόθεση να γνωρίζει και την νέα Ελληνική γλώσσα. Οι καθηγητές της Γαλλικής μπορεί να είναι και αλλοδαποί. Καθηγητής Θρησκευτικών διορίζεται αυτός που έχει πτυχίο της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης ή της Θεολογικής Σχολής του Εθνικού Πανεπιστημίου, και έχει προταθεί από την Ιερά Σύνοδο της Κρήτης. Αν υπάρξει κενή θέση θεολόγου καθηγητή και η Ιερά Σύνοδος δεν συνέλθει, τότε διορίζεται προσωρινά όποιος έχει τα απαραίτητα προσόντα. Γυμναστής για να διοριστεί κάποιος απαιτείται πτυχίο Γυμναστικής Σχολής, ενώ οι δάσκαλοι Ιχνογραφίας, Καλλιγραφίας και Μουσικής για να διοριστούν πρέπει να έχουν πτυχίο Πολυτεχνικής ή Ιχνογραφικής Σχολής ή Ωδείου. Οι πρωτοδιόριστοι Ελληνιστές διδάσκουν σε τρεις κατώτερες τάξεις του Γυμνασίου ή του Προγυμνασίου. Μετά από τριετή υπηρεσία μπορούν να προαχθούν σε καθηγητές ανώτερων Γυμνασιακών τάξεων. Μπορούν επίσης να προαχθούν και σε καθηγητές των ανώτερων τάξεων οι πρωτοδιοριζόμενοι ως διευθυντές Ανώτερων δημοτικών σχολείων μπορούν να διοριστούν οι διδάκτορες φιλολογίας μετά από τριετή προϋπηρεσία.

Το Γυμνάσιο διευθύνεται από τον Γυμνασιάρχη ο οποίος για να διοριστεί στη θέση αυτή πρέπει να είναι διδάκτορας του Φιλολογικού Τμήματος από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου και έχει υπηρετήσει για τέσσερα χρόνια είτε ως καθηγητής, είτε ως Νομαρχιακός Επιθεωρητής. Το Προγυμνάσιο διευθύνεται από τον Διευθυντή, ο οποίος διορίζεται σ' αυτή τη θέση μόνον αν είναι διδάκτορας του Φιλολογικού Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου και έχει τουλάχιστον δύο χρόνια προϋπηρεσία ως καθηγητής. Ο Γυμνασιάρχης διδάσκει Ελληνικά στην ανώτερη τάξη του Γυμνασίου ή και τα Φιλοσοφικά στις δυο ανώτερες τάξεις αν υπάρξει ανάγκη. Από τους άλλους Ελληνιστές αυτοί που διδάσκουν στις τρεις κατώτερες τάξεις μπορούν να διαδέχονται μεταξύ τους κάθε χρόνο τη

διδασκαλία των Ελληνικών, και αυτοί που διδάσκουν σε τρεις τάξεις επίσης αν το προτείνει ο Γυμνασιάρχης και το εγκρίνει ο Σύμβουλος της Παιδείας. Επίσης και στο Προογυμνάσιο μπορεί να γίνεται η διαδοχική αυτή ακολουθία των Ελληνιστών με πρόταση του Διευθυντή. Οι ειδικοί καθηγητές διδάσκουν ο καθένας τα δικά του μαθήματα. Ο καθηγητής Φυσικών μπορεί να αναλάβει και τη διδασκαλία της Γεωγραφίας και των Μαθηματικών της Α' τάξης. Τα Λατινικά διανέμονται στους Ελληνιστές η Ιστορία σε ένα Ελληνιστή και στον καθηγητή των Θρησκευτικών. Ο καθηγητής της Γαλλικής γλώσσας διδάσκει γαλλικά και στο Παρθεναγωγείο έως όλοι να αναλάβουν το ανάλογο ποσό ωρών διδασκαλίας. Κάθε καθηγητής υποχρεούται να διδάσκει τουλάχιστον 24 ώρες κάθε εβδομάδα. Ο Διευθυντής Προογυμνασίου 18-20 και ο Γυμνασιάρχης 12-15 ώρες.

Μισθοδοσία του διδακτικού και διοικητικού προσωπικού

Της τρεις κατώτερες τάξεις του Γυμνασίου και στη προπαρασκευαστική τάξη διδάσκουν τα ελληνικά διδάκτορες ή τελειόφοιτοι του Πανεπιστημίου και λαμβάνουν μισθό 200 δρχ. Αυτοί που διδάσκουν της ανώτερες τάξεις τα Ελληνικά, τα Μαθηματικά και τα Φυσικά λαμβάνουν 250 δρχ. Ο καθηγητής Γαλλικής γλώσσας και των Θρησκευτικών παίρνουν 20 δρχ. το μήνα και ο Γυμνασιάρχης 320 δρχ. το μήνα.

Αυτοί που διδάσκουν στο Προογυμνάσιο παίρνουν 200 δρχ. ο καθένας και ο Διευθυντής λαμβάνει μηνιαίο επίδομα 20 δρχ. επιπλέον. Ο Γυμναστής που διδάσκει στο Γυμνάσιο λαμβάνει 100 δρχ. μηνιαίως, ενώ όσοι διδάσκουν τα άλλα τεχνικά μαθήματα παίρνουν μισθό που ορίζεται ανάλογα με τις ανάγκες της υπηρεσίας, χωρίς να υπερβαίνει τις 100 δρχ. Οι μισθοί των καθηγητών και των Επιθεωρητών αυξάνονται κάθε τρεις πενταετίες κατά 20 δρχ. Όποιος θέλει να διοριστεί ως καθηγητής στο Γυμνάσιο οφείλει να υποβάλει το αντίγραφο πτυχίο και τα επίσημα έγγραφα της προϋπηρεσίας του στον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης.

Συνεδριάσεις των καθηγητών και των δασκάλων

Οι καθηγητές του Γυμνασίου αποτελούν το Σύλλογο. Ο Γυμνασιάρχης προΐσταται του Συλλόγου διδασκόντων, ενώ στο Προγυμνάσιο προεδρεύει ο Διευθυντής. Ο Γυμνασιάρχης ή ο Διευθυντής Προγυμνασίου αντιπροσωπεύει το σχολείο στις σχέσεις του με τρίτους, προϊστάμενες αρχές, γονείς, φορείς και το διευθύνει ώστε να επικρατεί «κοινόν πνεύμα» συνεργασίας. Στην αρχή κάθε διδακτικού έτους ορίζεται από το σύλλογο των καθηγητών με πρόταση του Γυμνασιάρχη ή του Διευθυντή ένας τακτικός καθηγητής (ordinaries) κάθε τάξης, στον οποίο ανατίθεται η ιδιαίτερη εποπτεία της επιμέλειας και της διαγωγής των μαθητών.

Τακτικός καθηγητής κάποιας τάξης ορίζεται αυτός που έχει τις περισσότερες ώρες σ' αυτή, αλλά δεν μπορεί να είναι τακτικός καθηγητής ταυτόχρονα σε δύο τάξεις. Ο Σύλλογος των καθηγητών συνέρχεται τακτικά την τελευταία Κυριακή κάθε μήνα εκτός από τους μήνες των διακοπών. Έκτακτοι συνεδριάζει εφόσον ο Γυμνασιάρχης ή ο Διευθυντής κρίνει αυτό αναγκαίο. Τότε διακόπτονται τα μαθήματα των τελευταίων ωρών της ημέρας. Στις συνεδρίες αυτές προεδρεύει ο Γυμνασιάρχης ή ο Διευθυντής του Προγυμνασίου ή αν αυτοί κωλύονται προεδρεύει ο αρχαιότερος στην υπηρεσία από τους Ελληνιστές. Στις συνεδρίες όλοι οι καθηγητές οφείλουν να είναι παρόντες. Οφείλουν για κάθε απουσία να δίνουν στο Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή έγγραφη δικαιολογία. Όταν όμως δεν βρει τη δικαιολογία αποχρώσα, τότε τη διαβιβάζει στην Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαίδευσης. Τα θέματα που συζητούνται στις συνεδρίες είναι οι οποιοσδήποτε διαταγές των προϊσταμένων σχολικών αρχών, τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για τη βελτίωση της προόδου και της διαγωγής των μαθητών, καθώς και της ομαλής λειτουργίας του εκπαιδευτηρίου, ζητήματα παιδαγωγικά, διδακτικά και μεθοδολογικά. Εισηγείται ο Γυμνασιάρχης ή ο Διευθυντής τα όσα συζητήθηκαν, αλλά μπορεί και κάθε καθηγητής να υποβάλει τη δική του πρόταση. Οι αποφάσεις λαμβάνονται κατά πλειοψηφία των μελών που είναι παρόντα. Σε περίπτωση ισοψηφίας η ψήφος του Προέδρου υπερτερεί. Τα πρακτικά των συνεδριών συντάσσονται από το νεότερο σε ηλικία καθηγητή, υπογράφονται από όσους εκπαιδευτικούς συμμετείχαν στη συνεδρία. Όσοι μειοψήφησαν δικαιούνται να απαιτήσουν να γραφούν στα πρακτικά οι λόγοι της μειοψηφίας τους. Ο Γυμνασιάρχης

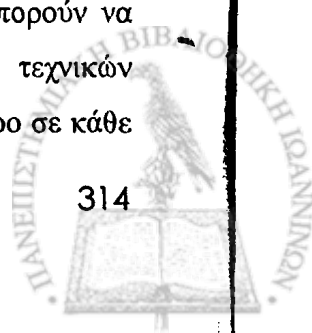

ή ο Διευθυντής δεν υποχρεούται να εκτελέσει απόφαση του Συλλόγου παρά μόνο σε ότι αφορά την γνώμη του, πριν ζητήσει της έγκριση της προϊσταμένης αρχής γι' αυτό. Μάλιστα σε σπουδαίες περιστάσεις μπορεί να προβεί σε εφαρμογή μέτρου, παρά τη γνώμη της πλειοψηφίας, το οποίο ο ίδιος κρίνει αναγκαίο για τη διοίκηση του εκπαιδευτηρίου, αλλά οφείλει ταυτόχρονα να το αναφέρει στην Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαίδευσης. Επίσης, οι δάσκαλοι των δημοτικών σχολείων κάθε βαθμού, όταν σε κάποιο σχολείο υπηρετούν περισσότεροι από ένας, αποτελούν Συλλόγους, ο καθένας από τους οποίους προΐσταται ο διευθυντής κάθε σχολείου. Όσα αφορούν τους συλλόγους των καθηγητών ισχύουν και για τους συλλόγους των δασκάλων.

ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟ

Σε κάθε Γυμνάσιο προστίθενται Παιδαγωγικό Τμήμα που αποτελεί το Διδασκαλείο, που έχει σκοπό να εκπαιδεύσει δασκάλους της δημοτικής εκπαίδευσης θεωρητικά και πρακτικά και τους παρέχει την αρμόζουσα μόρφωση. Πρέπει όσοι κατατάσσονται στο Διδασκαλείο να είναι υγιείς, αρτιμελείς και αυτό να πιστοποιείται από γιατρό που καλείται για το σκοπό αυτό από την Διεύθυνση του Εκπαιδευτηρίου. Στο Διδασκαλείο διδάσκονται όλα τα γυμνασιακά μαθήματα εκτός από τα Λατινικά, ακόμη και Παιδαγωγικά με πρακτικές ασκήσεις, γεωπονικά, εκκλησιαστική μουσική και χειροτεχνία. Για τη διδασκαλία των ειδικών μαθημάτων για το Διδασκαλείο διορίζεται ένας καθηγητής των Παιδαγωγικών που διευθύνει και τις πρακτικές δοκιμες ασκήσεις, ένας δάσκαλος για τα γεωπονικά μαθήματα, ένας για τα τεχνικά και ένας για την Εκκλησιαστική μουσική. Καθηγητής Παιδαγωγικών διορίζεται διδάκτορας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου, έχει σπουδάσει στη Δύση Παιδαγωγικά και έχει διδασκαλική πείρα. Ο μισθός του είναι 300 δρχ. μηνιαίως.

Για τα γεωπονικά μαθήματα διορίζεται δάσκαλος αυτός που έχει τα προσόντα του Επιθεωρητή Γεωργίας. Λαμβάνει επιμίσθιο 100 δρχ. αν υπηρετεί και σε άλλη δημόσια υπηρεσία. Αν όμως δεν υπηρετεί τότε λαμβάνει μισθό 150 δρχ. Ο δάσκαλος της εκκλησιαστικής μουσικής διορίζεται με επιμίσθιο 50 δρχ. αν υπηρετεί και σε άλλη δημόσια υπηρεσία και αν δεν υπηρετεί τότε παίρνει μισθό 100 δρχ. Ο μισθός του δασκάλου τεχνικών μαθημάτων θα ορίζεται με Ηγεμονικό διάταγμα. Μπορούν να είναι αλλοδαποί ο καθηγητής παιδαγωγικών και ο δάσκαλος των τεχνικών μαθημάτων. Τα δημοτικά σχολεία Ηρακλείου και Χανίων ή αν υπάρχουν δυο σε κάθε

πόλη, το ένα από αυτά, θεωρείται ως πρότυπο προσαρτημένο στο Διδασκαλείο, για να ασκούνται σ' αυτό οι τρόφιμοι του Διδασκαλείου στα παιδαγωγικά και τη διδακτική. Ο επιμερισμός και η ταξινόμηση των ειδικών μαθημάτων στις διάφορες τάξεις του Παιδαγωγικού Τμήματος, οι ώρες που απαιτούνται και κάθε λεπτομέρεια για τον οργανισμό του Διδασκαλείου θα κανονίζονται με ηγεμονικό διάταγμα.

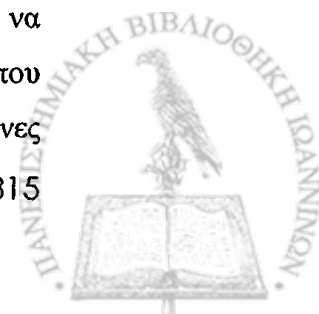
Τα δικαιώματα

Τα δικαιώματα των λειτουργών της μέσης και της δημοτικής εκπαίδευσης είναι η μονιμότητα στην υπηρεσία από τη στιγμή του διορισμού τους, εκτός από αυτούς που διορίζονται προσωρινά, εφόσον με τη διαγωγή και την αφοσίωσή τους στο καθήκον απολαμβάνουν την εκτίμηση της προϊστάμενης αρχής αλλά και το σεβασμό της κοινωνίας, στην οποία εργάζονται.

Επίσης, λαμβάνουν κάθε μήνα μισθό που ορίζει ο νόμος. Οι δημοδιδάσκαλοι των επαρχιών δικαιούνται να έχουν και κατοικία δωρεάν που οφείλει να παραχωρήσει η Κοινότητα. Τα παιδιά των εκπαιδευτικών δεν πληρώνουν εκπαιδευτικά τέλη, και ακόμη πληρώνεται στις χήρες και τα ορφανά, για ένα χρόνο ο μισθός του αποθανόντος εκπαιδευτικού.

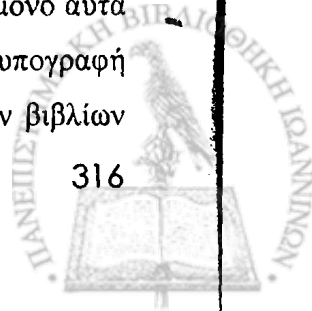
Τα καθήκοντα

Τα καθήκοντα του Γυμνασιάρχη ή του Διευθυντή του Προγυμνασίου είναι να εκτελεί τις διαταγές των προϊσταμένων σχολικών αρχών και να τους διαβιβάζει τις αναγκαίες πληροφορίες, να καταρτίζει πρόγραμμα με το Σύλλογο και να το υποβάλει έγκαιρα για έγκριση, να συγκαλεί σε συνεδρία το Σύλλογο, να εκτελεί τις εγγραφές, να εκδίδει Ενδεικτικά Απολυτήρια και Αποδεικτικά. Στα Απολυτήρια συνυπογράφει όλος ο Σύλλογος, να κρατά τη σφραγίδα, να φυλάγει τα πρακτικά, τα έγγραφα και να τηρεί τα επίσημα βιβλία: το Μαθητολόγιο, τον ειδικό έλεγχο, γενικό έλεγχο, βιβλίο πιστοποιητικών σπουδής, βιβλίο πρακτικών, βιβλία αλληλογραφίας και βιβλία υλικού, στο οποίο αναγράφονται τα διδακτικά όργανα, τα έπιπλα, τα σκεύη. Ο Γυμνασιάρχης ή ο Διευθυντής πρέπει να συνεπικουρείται από έναν ή δυο νεότερους καθηγητές. Επίσης καθήκον του είναι να επιβλέπει το κτήριο, το αρχείο, τη βιβλιοθήκη, τα διδακτικά όργανα και διάφορες συλλογές. Μπορεί να διακόψει την διδασκαλία στη τάξη και να εξετάσει τους μαθητές στην διδαχθείσα ύλη. Επίσης, να καταγγέλλει τουλάχιστον με τη λήξη κάθε μήνα αυτούς τους καθηγητές που απουσιάζουν χωρίς άδεια καθώς και τον αριθμό των απουσιών με τις προβαλλόμενες

δικαιολογίες. Ο τακτικός καθηγητής οφείλει να τηρεί τον «Έλεγχο των διδαχθέντων μαθημάτων» και είναι υπεύθυνος για την τακτική αναγραφή από όλους τους διδάσκοντες της τάξης. Επίσης, οφείλει να αναγράφει κάθε μήνα τους ημερήσιους βαθμούς, τις απουσίες σε κάθε μάθημα στον «κοινό ημερήσιο έλεγχο». Πρέπει να τηρεί Ποινολόγιο της τάξης, όπου θα αναγράφονται τα παραπτώματα, αναλυτικά μαζί με την επιβαλλόμενη ποινή. Ακόμη, πρέπει να φροντίζει ώστε οι συνδιδάσκοντες στη τάξη να επιβάλουν ποινές που να υπερβαίνουν το μέτρο που του αρμόζει.

Ο τακτικός καθηγητής οφείλει να φροντίζει να συνεννοείται με τους συνδιδάσκοντές του, ώστε να μην υπερβαίνουν το μέτρο οι εργασίες που δίνονται στους μαθητές για εμπέδωση στο σπίτι, αλλά να κατανέμονται ανάλογα στις μέρες της εβδομάδας. Επίσης, αναρτάται πίνακας σε κάθε τάξη που ορίζει το ποσό και το είδος αυτών των εργασιών. Συγκεντρώνει πληροφορίες από τους συναδέλφους για να αναφέρει στο Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή τους μαθητές που απουσιάζουν ή που χρειάζεται γι' αυτούς ειδική φροντίδα, ώστε να βελτιώσουν την επίδοσή τους ή την διαγωγή τους. Επίσης, οφείλει ο τακτικός καθηγητής να ανακοινώσει στους μαθητές της τάξης του κάθε διαταγή που αναφέρεται σ' αυτούς, να αναφέρει στο Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή παραλείψεις καθηκόντων των υπόλοιπων συναδέλφων που διδάσκουν στην ίδια τάξη, για τους οποίους είναι υπεύθυνος απέναντι στο Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή. Τα καθήκοντα δασκάλων και καθηγητών είναι κοινά και αφορούν την τήρηση ευλάβειας στις διατάξεις της Θρησκείας και της Πολιτείας, την τήρηση όλων των σχολικών νόμων και των οδηγιών των προϊσταμένων αρχών, την απαραίτητη καθημερινή προετοιμασία για τη διδασκαλία, την πιστή εφαρμογή του ωρολογίου προγράμματος, την τήρηση της προκαθορισμένης προσέλευσης σύμφωνα με τις αναγραφόμενες ώρες του προγράμματος και με την επισήμανση ότι κανείς εκπαιδευτικός δεν θα προσέρχεται μετά την έναρξη των κανονισμένων ωρών διδασκαλίας αλλά ούτε θα εξέρχεται πριν τη λήξη τους. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να διδάσκονται όλα τα μαθήματα πιστά και απαρέγκλιτα όπως αυτά καθορίζονται από το επίσημο πρόγραμμα. Είναι υποχρεωμένοι να καταγράφουν κάθε εβδομάδα οι καθηγητές και καθημερινά σε κάθε μάθημα οι δάσκαλοι, περίληψη των μαθημάτων στο βιβλίο «Έλεγχος των διδαχθέντων μαθημάτων». Επίσης, οφείλουν να τηρούν στην τάξη Ημερήσιο έλεγχο απουσιών, αλλά και προόδου και διαγωγής των μαθητών. Δεν επιτρέπεται να εισάγουν στη διδασκαλία άλλα βιβλία, παρά μόνο αυτά που επίσημα έχουν οριστεί. Απαγορεύεται η χρήση κλεψιτύπων, αφού με υπογραφή στο εξώφυλλο το βιβλίο επικυρώνεται η γνησιότητα όλων των διδακτικών βιβλίων

που έχουν οι μαθητές στα χέρια τους. Τα σχολικά όργανα, τα σκεύη και τα έπιπλα καταγράφονται στο Βιβλίο του υλικού και οι εκπαιδευτικοί υποχρεούνται να αντικαθιστούν όσα από αυτά είναι φθαρμένα είτε από υπαιτιότητα είτε από αμέλεια.

Οι εκπαιδευτικοί ακόμη δεν μπορούν να διδάσκουν κατ' ιδίαν περισσότερες από 10 ώρες εκτός αν τους έχει χορηγηθεί έγγραφη άδεια από τον αρμόδιο Επιθεωρητή. Δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούν το αξίωμά τους για να έχουν αθέμιτα κέρδη, να επιβάλλουν ποινές στους μαθητές παρά μόνο αυτές που αναγράφονται στο νόμο και να καταγράφονται στο Ποινολόγιο από τον τακτικό καθηγητή της τάξης. Οφείλουν να φέρονται «πατριωτικώς» στους μαθητές, να έχουν πνεύμα ομόνοιας και συνεργατικότητας με τους συναδέλφους τους, να είναι ευγενείς προς τους γονείς και να δείχνουν σεβασμό στους προϊσταμένους τους. Δεν επιτρέπεται να δημοσιεύουν εργασίες τους στις εφημερίδες χωρίς την άδεια της Ανωτέρας Διεύθυνσης της Εκπαίδευσης, εκτός κι αν πραγματεύονται σχολικά ή επιστημονικά ζητήματα με κόσμιο κι ευπρεπή τρόπο.

Οι εκπαιδευτικοί, επίσης, οφείλουν να φροντίζουν ώστε οι μαθητές να είναι επιμελημένοι και κόσμιοι και μέσα και έξω από το σχολείο. Να αποστέλλουν κάθε εβδομάδα στον αρμόδιο Επιθεωρητή πίνακα των μαθητών που έχουν ελλιπή φοίτηση καθώς και πίνακα των γονέων ή των κηδεμόνων τους. Επίσης, να ανακοινώνουν οι δημοδιδάσκαλοι στο Νομαρχιακό Επιθεωρητή όσα συμβαίνουν και αν από κάποιον πέζονται ή ενοχλούνται να επικαλούνται την γνώμη του Επιθεωρητή. Οφείλουν οι διευθυντές να φυλάνε όλα τα επίσημα έγγραφα και να τηρούν βιβλίο αλληλογραφίας, να ενημερώνουν τους γονείς εγγράφως για τους μαθητές που υστερούν στη διαγωγή ή την πρόοδο. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να μην εγκαταλείπουν τη θέση τους χωρίς άδεια, να μην αναμειγνύονται σε πολιτικές διαμάχες και να ζουν με τη σεμνότητα, που το αξίωμα τους προσδίδει.

ΓΕΝΙΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Η Ιεραρχία στην υπηρεσία έχει την εξής διακλάδωση: Οι δημοδιδάσκαλοι για κάθε ζήτημα αναφέρονται στο διευθυντή του σχολείου και μέσω αυτού στο Νομαρχιακό Επιθεωρητή, οι καθηγητές στα Προγυμνάσια στο Διευθυντή τους, οι καθηγητές στα Γυμνάσια και τα Διδασκαλεία στο Γυμνασιάρχη, οι Διευθυντές Προγυμνασίων, οι Γυμνασιάρχες και οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές στο Γενικό Επιθεωρητή. Οι αναφορές των κατωτέρων υπαλλήλων προς τους ανωτέρους διαβιβάζονται με έγγραφα από τους διευθυντές δημοτικών σχολείων και Προγυμνασίων, Γυμνασιάρχες και Νομαρχιακούς Επιθεωρητές. Αν κάποιος εκπαιδευτικός θεωρεί ότι έχει παράπονα και αφορμές για καταγγελίες κατά του προϊσταμένου του οφείλει να απευθύνεται στον αμέσως επόμενο προϊστάμενο.

Η μετάθεση των καθηγητών και των δασκάλων γίνεται πάντα μετά τη λήξη του σχολικού έτους, αν δεν επιβάλλουν σοβαροί λόγοι αμέσως τη μετάθεση. Μετάθεση γίνεται αν ζητήσουν αμοιβαία μετάθεση δύο ομοιόβαθμοι εκπαιδευτικοί και εγκρίνει ο αρμόδιος Επιθεωρητής, αν η μετάθεση κριθεί αναγκαία για κάποια ασθένεια που βελτιώνεται από γιατρό ενόρκως, αν για υπερεσιακούς λόγους κριθεί επιβλαβής η παραμονή του εκπαιδευτικού στον τόπο αυτό μετά από πρόταση του αρμοδίου Επιθεωρητή, αν επιβάλουν εκπαιδευτικές ανάγκες τη μετάθεση ή αν υπάρχει προαγωγή σε ανώτερη θέση. Όσοι εκπαιδευτικοί παραβαίνουν τα καθήκοντα που έχουν με βάση αυτό το νόμο τότε ανάλογα με την περίπτωση έχουν πειθαρχικές ποινές που μπορεί να είναι η επιτίμηση, το πρόστιμο, η κράτηση μισθού για μία ή περισσότερες μέρες, τις οποίες θα απουσιάσει χωρίς έγγραφη άδεια του αρμοδίου προϊσταμένου, προσωρινή απόλυση ή και οριστική απόλυση.

Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής επιβάλει στους δημοδιδασκάλους επιτίμηση και πρόστιμο 3-20 δρχ., την κράτηση λόγω απουσιών και το πρόστιμο των 20-50 δρχ. γίνεται από τον Σύμβουλο της Εκπαιδεύσεως κατόπιν πρότασης του Επιθεωρητή, ενώ για τους καθηγητές γίνεται από τον Σύμβουλο αλλά με πρόταση του Γυμνασιάρχη ή τον Διευθυντή και μπορεί να επιβληθεί επιτίμηση, πρόστιμο 10-50 δρχ. ή 50 δρχ. ως του μηνιαίου μισθού. Η προσωρινή απόλυση που μπορεί να είναι από 10 μέρες μέχρι 3 μήνες με στέρηση μισθού επιβάλλεται με Ηγεμονικό Διάταγμα. Οριστική απόλυση επιβάλλεται στους καθηγητές και δασκάλους στις εξής περιπτώσεις: α) όταν

παραπεμφθούν σε κακούργημα με οριστικό βούλευμα, β) όταν εκδοθεί εναντίον τους ένταλμα σύλληψης για φυγοδικία, γ) όταν καταδικασθούν τελεσίδικα για εγκληματική ποινή ή για πλημμελήματα που προβλέπονται από τα άρθρα 22, 456, 461, 462 του ποινικού κώδικα. δ) Όταν κάποιος που έχει διορισθεί, μετατεθεί ή προαχθεί δεν αναλάβει τα καθήκοντά του σε 20 μέρες το πολύ, ε) όταν τιμωρηθεί τρεις φορές με πρόστιμο πάνω από 20 δρχ. ή δύο φορές με προσωρινή απόλυση.

Ο κατηγορούμενος εκπαιδευτικός καλείται σε απολογία για τις ποινές που του επιβάλλονται, την οποία πρέπει να καταθέσει μέσα σε 10 μέρες από την κοινοποίηση της διαταγής απολογίας. Η απόφαση, εκδίδεται μετά την απολογία ή μετά την λήξη της προθεσμίας απολογίας. Η κράτηση του μισθού λόγω απουσιών και η οριστική απόλυση επιβάλλονται χωρίς απολογία του κατηγορουμένου. Οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές ὀφείλουν να γνωστοποιούν στον Γενικό Επιθεωρητή κάθε επιβαλλόμενη ποινή, η οποία πρέπει να αναγράφεται στο Μητρώο των υπαλλήλων εκπαίδευσης και φυλάσσεται στο αρχείο του Γραφείου της Ανωτέρας Διεύθυνσης. Η αναπλήρωση του εκπαιδευτικού, που προσωρινά παύεται γίνεται από τον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης ύστερα από την πρόταση του αρμοδίου Επιθεωρητή κι επιλέγεται ένας εκπαιδευτικός από το ίδιο ή από άλλο σχολείο που αποσπάται για το λόγο αυτό και λαμβάνει επιμίσθιο που δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το 1/3 του μισθού του εκπαιδευτικού που τιμωρήθηκε. Πρέπει να σημειωθεί ότι η ποινή οριστικής απόλυσεως επιβάλλεται με ηγεμονικό διάταγμα που περιέχει και τους λόγους απόλυσης. Όμως, αν αθωωθεί με οριστικό βούλευμα ο εκπαιδευτικός μπορεί να επανέλθει στη θέση του, αντίθετα όμως όσοι απολυθούν, γιατί καταδικάστηκαν τελεσίδικα για εγκληματική ποινή ή επειδή εκδόθηκε ένταλμα σύλληψης φυγοδικίας, δεν μπορούν να επανέλθουν στην υπηρεσία. Απαλλάσσονται από την υπηρεσία όταν αποδειχθεί η ανικανότητα των εκπαιδευτικών στην εκτέλεση του έργου τους είτε λόγω σωματικής ή διανοητικής υστέρησης με πρόταση του αρμοδίου επιθεωρητή που θα πρέπει να στηρίζεται στην ένορκη πιστοποίηση γιατρού. Επίσης, απαλλάσσεται από την υπηρεσία όσοι είναι 70 ετών ή όταν καταργηθεί η θέση που κατείχαν.

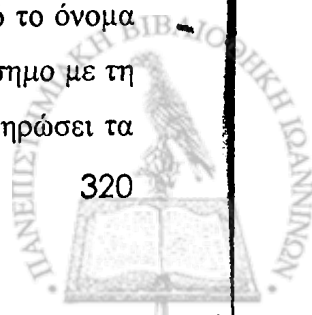
Σε κάθε γυμνάσιο διορίζεται ένας επιστάτης με μηνιαίο μισθό 60 δρχ. και ένας υπηρέτης με μισθό 30 δρχ., στο Προγυμνάσιο ένας επιστάτης με μισθό 50 δρχ. το μήνα. Αν οι μαθητές του Γυμνασίου είναι περισσότεροι από 200 διορίζεται ακόμη ένας επισκέπτης δευτέρας τάξης με μηνιαίο μισθό 50 δρχ. Σε κάθε Ανώτερο ή τετρατάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων διορίζεται ένας επιστάτης με μισθό 50 δρχ. ενώ σε κάθε Ανώτερο Παρθεναγωγείο ή τετρατάξιο σχολείο θηλέων διορίζεται μια

επιστάτρια ή ένας επιστάτης με μισθό 40 δρχ. Αν οι μαθητές υπερβαίνουν τους 200 τότε προστίθεται και επιστάτης β' τάξεως με μισθό 10 δρχ. λιγότερο από αυτό του σχολείου της α' τάξης. Όλοι οι επιστάτες, επιστάτριες και υπηρέτες διορίζονται και απολύονται από το Σύμβουλο της Εκπαίδευσης με πρόταση των διευθυντών των σχολείων. Οι επιστάτες α' τάξης πρέπει να έχουν ηλικία 30-60 ετών να είναι εγγράμματοι και να έχουν καλό και έντιμο παρελθόν. Τα καθήκοντά τους ορίζουν οι διευθυντές, που δικαιούνται να επιβάλουν πρόστιμο 10 δρχ. σε περιπτώσεις παρεκτροπής τους ή και να προτείνουν την απόλυσή τους, αν δεν τηρήσουν τις υποδείξεις και τις επισημάνσεις. Οι επιστάτες Γυμνασίων, Προγυμνασίων και δημοτικών σχολείων οφείλουν να επιτηρούν την διαγωγή και τη συμπεριφορά των μαθητών μέσα κι έξω από το εκπαιδευτήριο καταγγέλλοντας στον διευθυντή τους μαθητές που ασεμνούν και ακοσμούν.

Οι μαθητές που εγγράφονται σε όλες τις τάξεις των γραμματοδιδασκαλείων, των Δημοτικών σχολείων και των Ανωτέρων Παρθεναγωγείων προσάγουν χαρτόσημο 1 δραχμής, για κάθε εξάμηνο, όσοι εγγράφονται στις τρεις κατώτερες τάξεις του Γυμνασίου ή στο Προγυμνάσιο προσάγουν 3 δρχ. και οι εγγραφόμενοι στις τρεις ανώτερες τάξεις του γυμνασίου ή του παιδαγωγικού Τμήματος 5 δρχ. για κάθε εξάμηνο. Επικολλώνται τα χαρτόσημα αυτά στο Μαθητολόγιο απέναντι από το όνομα του μαθητή και σφραγίζονται με τη σφραγίδα του σχολείου. Όσοι μαθητές παίρνουν μετεγγραφή κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους καταβάλουν επίσης χαρτόσημο 2 δρχ. στα δημοτικά σχολεία, 5 δρχ. στα Γυμνάσια, Προγυμνάσια και Διδασκαλεία. Τα ενδεικτικά ή αποδεικτικά των γραμματοδιδασκαλείων και κάθε βαθμού δημοτικών σχολείων γράφονται με χαρτόσημο 2 δρχ., τα απολυτήρια των τριών κατωτέρων τάξεων του Γυμνασίου και του Προγυμνασίου με χαρτόσημο 5 δρχ., των ανωτέρων τάξεων και του Παιδαγωγικού Τμήματος 10 δρχ. ενώ τα απολυτήρια των γυμνασίων 20 δρχ. Τα χρηματικά ποσά που εισπράττονται δαπανώνται στην αγοράς διδακτικών οργάνων, επίπλων, σκευών και σε άλλες ανάγκες του ίδιου του σχολείου.

Στους μαθητές του Φιλολογικού Τμήματος του Γυμνασίου επιβάλλονται δίδακτρα για τους μαθητές της Δ' και Ε' τάξης 10 δρχ. το μήνα, για τους μαθητές της Στ' και Ζ' τάξης 15 δρχ. το μήνα. Τα δίδακτρα αυτά καταβάλλονται στην αρχή κάθε μήνα με κινητό χαρτόσημο, το οποίο ο Γυμνασιάρχης κολλά απέναντι από το όνομα του μαθητή στο Βιβλίο Εισπράξεως διδασκτρων, σφραγίζοντας κάθε χαρτόσημο με τη σφραγίδα του Γυμνασίου. Ο μαθητής που καθυστερεί για ένα μήνα να πληρώσει τα

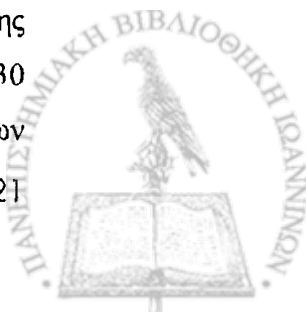

δίδακτρα αποβάλλεται, έως ότου πληρώσει όσα χρωστά, υπολογίζοντας και τις απουσίες στο μεταξύ διάστημα. Απαλλάσσονται των διδάκτρων όλοι οι μαθητές που ακολουθούν το παιδαγωγικό τμήμα, οι μαθητές του φιλολογικού τμήματος που είναι άποροι, αλλά ταυτόχρονα και ευφυείς και επιμελείς μαθητές, αν το επιβεβαιώνει ο Σύλλογος των καθηγητών.

Το σχολικό έτος ξεκινά από τις 20 Αυγούστου και λήγει στις 30 Ιουνίου. Διαιρείται σε δύο εξάμηνα, χειμερινό και θερινό. Το πρώτο διαρκεί από 20 Αυγούστου ως την Τέταρτη της Τυροφάγου, το δεύτερο από την καθαρά Τρίτη ως τις 30 Ιουνίου. Τα μαθήματα ξεκινούν σε όλα τα εκπαιδευτήρια 5 Σεπτεμβρίου ενώ κατά την έναρξη τελείται αγιασμός και δίνονται στους μαθητές συμβουλές, παραινέσεις και οδηγίες από το προϊστάμενο του εκπαιδευτηρίου. Οι θερινές διακοπές διαρκούν από 1 Ιουλίου ως 20 Αυγούστου. Τα μαθήματα διακόπτονται μέσα στο σχολικό έτος τις εξής μέρες Κυριακές από τη Πέμπτη της Τυροφάγου μέχρι την καθαρά Τρίτη από τη Μεγάλη Τετάρτη μέχρι τη Δευτέρα του Θωμά τη γιορτή της Αναλήψεως, τη Δευτέρα της Πεντηκοστής και επίσης τις γιορτές: 14 Σεπτεμβρίου, 26 Οκτωβρίου, 21 Νοεμβρίου, 6 Δεκεμβρίου, από 24 Δεκεμβρίου ως 7 Ιανουαρίου, 30 Ιανουαρίου, 25 Μαρτίου, 23 Απριλίου και 21 Μαΐου καθώς και τοπικές γιορτές.

Όταν γίνονται μαθήματα τότε το ωρολόγιο πρόγραμμα εμπεριέχει 15λεπτο διάλειμμα μετά από μια διαδοχική ώρα. Στα διαλείμματα αυτά τους μαθητές επιτηρεί διαδοχικά καθένας από τους δασκάλους. Ο χρόνος των θερινών διακοπών μπορεί να μεταβάλλεται κατά τόπους με πρόταση του αρμοδίου Επιθεωρητή και σύμφωνα με τις αγροτικές ασχολίες των κατοίκων. Πριν την έναρξη κάθε εξαμήνου συντάσσεται από τους Συλλόγους των καθηγητών ή των δασκάλων ωρολόγιο πρόγραμμα των μαθημάτων που πρέπει να διδαχθούν, το οποίο επικυρώνεται από τον αρμόδιο Επιθεωρητή κι αναρτάται στο σχολείο.

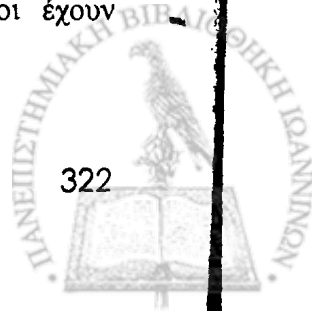
Οι εγγραφές σε όλα τα εκπαιδευτήρια γίνονται από τους διευθυντές των σχολείων στίς αρχές κάθε σχολικού έτους από 20 Αυγούστου ως και 4 Σεπτεμβρίου. Ο μαθητής έρχεται μαζί με το πατέρα ή το κηδεμόνα του και εγγράφεται στο Μαθητολόγιο. Ο γονέας υπογράφει σε στήλη του μαθητολογίου που βρίσκεται απέναντι από το όνομα του παιδιού του και δηλώνει ότι θα έχει όλες τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τους σχολικούς νόμους. Σε όλους τους μαθητές που εγγράφονται δίνεται ένα αντίτυπο του εσωτερικού Κανονισμού του Εκπαιδευτηρίου. Επίσης μπορεί κάποιος να εγγραφεί και μετά τις 4 Σεπτεμβρίου μέχρι και της 30 Σεπτεμβρίου, αλλά με τον συνυπολογισμό όλων των απουσιών από την έναρξη των

παραδόσεων των μαθημάτων. Έτσι, για όσους καθυστέρησαν την εγγραφή τους στα δημοτικά σχολεία και υπάγονται στην υποχρεωτική φοίτηση, ενημερώνεται ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής με αναλυτικό κατάλογο των ονομάτων των μαθητών. Μετεγγραφή από ένα σχολείο σε άλλο γίνεται όταν μετοικήσει η οικογένεια του μαθητή, όταν επιβάλλουν την αλλαγή και όταν ο μαθητής έχει αποβληθεί από κάποιο σχολείο. Σε όλες τις περιπτώσεις μετεγγραφής απαιτείται έγκριση του αρμοδίου Επιθεωρητή.

Οι μαθητές οφείλουν να ανανεώσουν την εγγραφή τους μετά την λήξη του α' εξαμήνου και το πολύ ως την πρώτη Κυριακή των Νηστειών, για να εξακολουθήσουν νόμιμα να έχουν την μαθητική ιδιότητα. Για να εγγραφεί κάποιος μαθητής στη πρώτη, δηλαδή στη κατώτερη τάξη του γραμματοδιδασκαλείου ή του δημοτικού σχολείου, πρέπει να βεβαιωθεί αρμοδίως ότι έχει συμπληρώσει το πέμπτο έτος της ηλικίας του, για να φοιτήσει στη Β' τάξη πρέπει να βεβαιώνεται ότι συμπλήρωσε το έκτο έτος και συνέχεια με την αυτή λογική. Οι μαθητές που επιθυμούν να εγγραφούν στο δημόσιο δημοτικό σχολείο από το Γραμματοδιδασκαλείο ή από ιδιωτική διδασκαλία υποβάλλονται σε εξετάσεις και ανάλογα με το αποτέλεσμα κατατάσσονται στην τάξη που πρέπει. Οι μαθητές του δημοσίου δημοτικού σχολείου που επιθυμούν να εγγραφούν σε άλλο δημόσιο επίσης σχολείο δεν υποβάλλονται σε εξετάσεις αν προσκομίσουν ενδεικτικό, ενώ αν καταθέσουν αποδεικτικό μόνο θα πρέπει να εξεταστούν. Για την εγγραφή μαθητή στην Ε' τάξη του Ανωτέρου δημοτικού ή Ανωτέρου Παρθεναγωγείου απαιτείται η προσκόμιση απολυτηρίου δημοτικού σχολείου καθώς και να υποβληθεί ο μαθητής σε εξετάσεις με επιτυχία. Για να εγγραφεί κάποιος μαθητής στην Α' , δηλαδή την κατώτερη τάξη Γυμνασίου ή Προγυμνασίου πρέπει να έχει συμπληρώσει το ένατο έτος της ηλικίας του, να προσκομίσει απολυτήριο Δ' τάξης δημόσιου δημοτικού σχολείου και περάσει με επιτυχία τις εισιτήριες δοκιμασίες. Σε τάξη ανώτερη από την Α' εγγράφεται ο μαθητής, αν έχει την ανάλογη ηλικία, χωρίς εξετάσεις αν έχει ενδεικτικό δημόσιου Ελληνικού Γυμνασίου ή Προγυμνασίου και με εξετάσεις αν καταθέσει ενδεικτικό Ιδιωτικού σχολείου ή αποδεικτικό Δημοσίου ή πιστοποιητικό για ιδιωτική διδασκαλία.

Όσοι μαθητές έχουν απολυτήριο Ανωτέρου δημοτικού σχολείου εγγράφονται με δοκιμασία στη προπαρασκευαστική τάξη του Γυμνασίου, ενώ όσοι έχουν απολυτήριο Προγυμνασίου κατατάσσονται στην Δ' τάξη του Γυμνασίου.

Οι προϊστάμενοι όλων των εκπαιδευτηρίων οφείλουν στις 30 Σεπτεμβρίου να γνωστοποιήσουν στους αρμόδιους Επιθεωρητές τον αριθμό των εγγραφέντων μαθητών καθώς και τα ονόματα του πρώτου και του τελευταίου μαθητή που έχει εγγραφεί. Το αναλυτικό πρόγραμμα Γυμνασίων, Προγυμνασίων και όλων των βαθμών των δημοτικών σχολείων και τα είδη των εξετάσεων κανονίζονται με Ηγεμονικό Διάταγμα.

Ο μαθητής οφείλει να φοιτά τακτικά. Κάθε απουσία του μαθητή η διεύθυνση του Εκπαιδευτηρίου την γνωστοποιεί στην οικογένειά του μέσω του επιστάτη και ζητά το λόγο της απουσίας. Αποκλείεται από τις εξετάσεις του Ιουνίου και υποχρεούται να επαναλάβει την τάξη ο μαθητής εκείνος που έχει 30 απουσίες στα Ελληνικά όταν φοιτά στο Γυμνάσιο, Προγυμνάσιο ή στις ανώτερες τάξεις του Ανωτέρου δημοτικού σχολείου ή του Παρθεναγωγείου ή μπορεί να έχει 40 απουσίες στα άλλα μαθήματα ή συνολικά να έχει 130 απουσίες. Η εξέταση των μαθητών αυτών των περιπτώσεων τον Ιούνιο επιτρέπεται μόνο με έγκριση του αρμοδίου Επιθεωρητή. Αν δικαιολογηθούν όλες οι απουσίες του μαθητή, τότε το συνολικό εξαγόμενο βαθμολογικό αποτέλεσμα σ' όλα τα μαθήματα του σχολικού έτους θα είναι τουλάχιστον (6) καλώς.

Οι τίτλοι σπουδών

Ενδεικτικά, από το μονοτάξιο Δημοτικό Σχολείο του χωριού Γερανίου του Δήμου Πύργου Ψηλονέρου της Κυδωνίας του Νομού Χανίων, που λειτουργούσε το σχολικό έτος 1899-1900 και 1900-1901, κρίνεται αναγκαίο να αντληθούν ορισμένες πληροφορίες για το μαθητικό δυναμικό, για τα επαγγέλματα των γονέων αλλά και τη βαθμολογία των μαθητών. Η καταχώρηση στο βιβλίο Γενικού Ελέγχου γίνονταν με αύξοντα αριθμό μαθητολογίου, με την καταγραφή της τάξης, που φοιτούσαν, την ηλικία φοίτησης τον τόπο και τη χρονολογία γέννησης, το επάγγελμα και τη διαμονή του πατέρα, τη θρησκεία, το βαθμό προφορικών εξετάσεων, το γενικό βαθμό, το σύνολο των απουσιών και τη διαγωγή των μαθητών.

Ως προς την αξιολόγηση των μαθητών γίνονταν από τη προφορική και γραπτή εξέταση και έτσι η άριστη βαθμολογία ορίζονταν με τον αριθμό 4, με το 3 ορίζονταν ο χαρακτηρισμός «πολύ καλά», το 2 αντιστοιχούσε στον χαρακτηρισμό «καλά» και το 1 ήταν η κακή επίδοση. Η διαγωγή χαρακτηριζόταν ως λίαν κοσμία αν ήταν καλή και κοσμιωτάτη αν ήταν άριστη.

Το σχολείο Γερανίου είχε μαθητές από γεωργικές και εργατικές οικογένειες. Επίσης, υπήρχαν μαθητές που είχαν χάσει του γονείς τους και ήταν ορφανοί, ενώ ως προς το θρήσκευμα τους ήταν χριστιανοί. Οι τίτλοι σπουδών που εκδίδονταν ποίκιλλαν. Ενδεικτικά παρουσιάζω ένα τίτλο σπουδών από κάθε μια κατηγορία: από τις Ιδιωτικές Σχολές και από την Ελληνική Σχολή (ή Ελληνικό Σχολείο).²⁷

ΠΟΙΝΕΣ

Οι μαθητές οφείλουν να φέρονται κόσμια και με ευπρέπεια μέσα κι έξω από το σχολείο, να συμμορφώνονται με τις σχολικές διαταγές των δασκάλων χωρίς να αντιμιλούν, να φροντίζουν τα διδακτικά όργανα, έπιπλα και σκεύη, γιατί σε περίπτωση βλάβης τους τότε υποχρεούνται να τα αποζημιώσουν. Οι μαθητές που παραβαίνουν αυτά τα καθήκοντα τους επιβάλλεται παραίνεση επίπληξη η οποία γράφεται στο ποινολόγιο ή γίνεται από το Διευθυντή ενώπιον της τάξης ή του συλλόγου διδασκόντων, απομόνωση των μαθητών που φιλονικούν ή φλυαρούν ή θορυβούν κατά την ώρα της διδασκαλίας, στέρηση της ελευθερίας στα διαλείμματα, στέρηση σχολικού αξιώματος, κράτηση στο σχολείο μετά τις διδακτικές ώρες για μια ή δύο το πολύ ώρες με την επίβλεψη του καθηγητή ή του δασκάλου που τιμωρεί το μαθητή, προσωρινή ή διαρκής αποβολή ακόμα και αποκλεισμός από όλα τα δημόσια Εκπαιδευτήρια. Ο διευθυντής μπορεί να επιβάλει αποβολή τριών-πέντε ημερών ή και μέχρι 15 ημερών ο Σύλλογος διδασκόντων με έγκριση του αρμοδίου Επιθεωρητή. Ο αποκλεισμός από όλα τα δημόσια Εκπαιδευτήρια γίνεται με πρόταση του αρμοδίου Επιθεωρητή από τον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης. Τονίζεται ότι απαγορεύεται αυστηρά κάθε σωματική ποινή ή κάθε ποινή που αμβλύνει το φιλότιμο των μαθητών.

Η ποινή αποβολής ή κράτησης στο σχολείο γνωστοποιείται αμέσως στους γονείς ή τους κηδεμόνες από το διευθυντή του Εκπαιδευτηρίου ή από δάσκαλο αν πρόκειται για μονοτάξιο σχολείο. Στους μαθητές των δημοτικών σχολείων επιβάλλονται όλες οι άλλες ποινές εκτός της αποβολής, η οποία θα χρησιμοποιείται ως έσχατο μέσο με έγκριση Επιθεωρητή, όταν αποβαίνει επικίνδυνη και αδιόρθωτη η συμπεριφορά του μαθητή και ενέχει κίνδυνο για την ηθική των άλλων συμμαθητών του. Μπορεί να επιστρέψει σε άλλο σχολείο μετά ένα χρόνο, αν το επιτρέψει ο αρμόδιος Επιθεωρητής κι αφού τεθεί σε αυστηρή δοκιμασία και επίβλεψη.²⁸ Επίσης,

²⁷ Επίμετρο σ. 215-254

²⁸ Τα καθήκοντα θα ορίζονταν με ιδιαίτερο εσωτερικό Κανονισμό λεπτομερειακά από την Ανωτέρα Διεύθυνση της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

πρέπει να επισημανθεί ότι οι γονείς πλήρωναν πρόστιμο για τις απουσίες των παιδιών τους και τα εισπρακτέα χρήματα περιλαμβάνονταν στα δημόσια έσοδα αφού στον ειδικό προϋπολογισμό αναγράφονταν ως πίστωση για αγορά διδακτικών οργάνων. Οσοι όφειλαν χρήματα καλούνταν με ανακοίνωση των Νομαρχιακών Επιθεωρητών που συνέτασσαν εις διπλούν ενημερώνοντας και τον Δήμο.²⁹

ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Η ίδρυση και η συντήρηση ιδιωτικών δημοτικών σχολείων, Προγυμνασίων ή Γυμνασίων μπορεί να γίνει από οποιονδήποτε έχει τα προσόντα να ασκήσει διεύθυνση κατόπιν άδειας που θα πρέπει να χορηγηθεί με γερμανικό διάταγμα μετά από γνωμοδότηση του αρμοδίου Επιθεωρητή. Η άδεια σύστασης ιδιωτικού σχολείου δεν μπορεί να παραχωρηθεί σε άλλο πρόσωπο.

Για την ίδρυση ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου ο αιτών οφείλει να υποβάλει πλήρες πρόγραμμα και να δηλώσει ακριβώς το σκοπό του σχολείου, να αποδείξει ότι έχει κατάλληλο οίκημα, αναγκαία διδακτικά όργανα και όλα όσα αιτούνται για τη συντήρηση του εκπαιδευτηρίου. Όταν πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις και υπάρχουν και τα ανάλογα προσόντα τότε χορηγείται η άδεια ίδρυσης ιδιωτικού σχολείου υποχρεωτικά. Οι διευθυντές ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων κάθε χρόνο στα τέλη Σεπτεμβρίου υποβάλλουν μέσω του αρμοδίου Επιθεωρητή αντίγραφο προγράμματος, μαθητολογίου και πίνακα όσων διδάσκουν με τη δήλωση των προσόντων τους. Μετά τις εξετάσεις Ιουνίου δίνουν έλεγχο με τη βαθμολογία των μαθητών που έχουν προβιβαστεί από τάξη σε τάξη. Για την πρόσληψη κάποιου καθηγητή ή δασκάλου στο ιδιωτικό σχολείο δηλώνονται τα προσόντα του στην Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαίδευσης μέσω του αρμοδίου Επιθεωρητή και ζητείται έγκριση. Κανείς εκπαιδευτικός δεν μπορεί να διδάξει σε ιδιωτικό σχολείο αν έχει απολυθεί από δημόσιο σχολείο επειδή έχει παραπεμφθεί για κακούργημα με οριστικό βούλευμα, αν εκκρεμεί ένταλμα σύλληψης φυγοδικίας ή αν έχει καταδικασθεί τελεσίδικα για εγκληματική ποινή ή για διάφορα πλημμελήματα. Επίσης, κανείς εκπαιδευτικός δεν μπορεί να προσληφθεί στο ιδιωτικό σχολείο αν έχει απαλλαχθεί από την υπηρεσία λόγω σωματικής ή διανοητικής ανικανότητας ή αν έχει καταργηθεί η θέση που κατείχε ή αν υπερβαίνει το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας του.

²⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 56, τεύχος 2, 7 Δεκεμβρίου 1900, αριθμ. Πρωτ. 1318, αριθμ. Αποφ. 1211, σ.5 και στο ίδιο φ. αριθ. πρωτ. 1332 και αριθμ. Απόφ. 1225, σ.5-6

Τα ιδιωτικά σχολεία υπόκεινται στην εποπτεία και τον έλεγχο του αρμοδίου Επιθεωρητή και οφείλουν να ακολουθούν τις διατάξεις που ισχύουν για τα δημόσια εκπαιδευτήρια. Οι απολυτήριες εξετάσεις δεν επιτρέπεται να γίνονται στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια. Οι Επιθεωρητές καταγγέλλουν τους διευθυντές για περοπτώσεις παρατυπιών, ενώ ο Σύμβουλος της Εκπαίδευσης επιβάλλει πρόστιμο από 50 έως 300 δρχ. και όταν υποτροπιάσει το ζήτημα επιβάλλει το διπλάσιο πρόστιμο ή προτείνει την άρση της άδειας. Η τιμωρία μαζί με την αιτιολογία δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα. Αν αρθεί η άδεια τότε δεν μπορούν να ιδρύσουν οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες άλλο εκπαιδευτήριο αν δεν παρέλθουν τρία χρόνια.

ΚΑΤ' ΟΙΚΟΝ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Η κατ' οίκον διδασκαλία επιτρέπεται και μπορεί κάποιος να διδαχθεί όλα τα μαθήματα του δημοτικού σχολείου ή γυμνασίου από δασκάλους αναγνωρισμένους από την Πολιτεία, που η διδασκαλία τους να είναι ίδια και ίση στο χρόνο, στο ποσό και στη ποιότητα με αυτή που παρέχεται στα δημόσια σχολεία. Οι απολυτήριες εξετάσεις αυτού που διδάσκεται κατ' οίκον γίνονται σε δημόσιο σχολείο.

Επίσης, όσοι διδάσκονται τα γυμνασιακά μαθήματα στο σπίτι εξετάζονται στο τέλος κάθε σχολικού έτους στο δημόσιο γυμνάσιο αφού, κατατεθούν τα πιστοποιητικά που έχουν εκδοθεί στο Ειρηνοδικείο ενόρκως σε δημόσια συνεδρίαση. Στις εξετάσεις δεν συμμετέχουν οι εκπαιδευτικοί που δίδαξαν το μαθητή στο σπίτι και δεν έχουν δικαίωμα ψήφου. Ο εκπαιδευτικός που έχει αναλάβει να διδάξει σε ιδιωτικό σχολείο ή να κάνει μαθήματα κατ' οίκον και είναι εν ενεργεία εκπαιδευτικός οφείλει να δηλώσει εγγράφως στο Γυμνασιάρχη ή Διευθυντή Προγυμνασίου τις ώρες, τα μαθήματα και το σχολείο που διδάσκει καθώς και το όνομα του μαθητή που του παρέχει την κατ' οίκον διδασκαλία. Την ίδια δήλωση στον αρμόδιο Επιθεωρητή οφείλει να κάνει και ο εκπαιδευτικός που είναι εκτός υπηρεσίας και επιθυμεί να αναλάβει κατ' οίκον διδασκαλία.

ΤΑ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ³⁰

Για τους Μουσουλμάνους ιδρύονται ιδιαίτερα Δημοτικά σχολεία, στις πόλεις των Χανίων, του Ρεθύμνου και του Ηρακλείου, με 5 τάξεις και Παρθεναγωγεία με πέντε τάξεις επίσης. Στα Παρθεναγωγεία των πόλεων αν υπάρχουν 15 τουλάχιστον μαθήτριες για κάθε ανώτερη τάξη τότε προστίθενται ακόμη τρεις τάξεις ώστε να γίνουν οκτατάξια, που αντιστοιχούν στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία. Η Α' τάξη του μουσουλμανικού Δημοτικού σχολείου είναι προκαταρκτική, ενώ η Β', Γ', Δ' και Ε' αντιστοιχούν στην Α', Β', Γ' και Δ' του Ελληνικού Δημοτικού σχολείου. Στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία η ΣΤ', η Ζ' και η Η' αντιστοιχούν στην Ε', ΣΤ' και Ζ' του Ελληνικού Παρθεναγωγείου.

Ιδρύονται Δημοτικά σχολεία (μεκτέπ-ίπτι-ντάϊ) και Γραμματο-διδασκαλεία (με κιατίπ-σιμπιάν) και σ' άλλα μέρη της Κρήτης. Στα σχολεία αυτά η φοίτηση είναι υποχρεωτική από το έκτο χρόνο της ηλικίας του παιδιού ως και το δέκατο χρόνο συμπληρωμένο. Στα Δημοτικά σχολεία εκτός από τη Τουρκική γλώσσα διδάσκονται όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στα ελληνικά Δημοτικά σχολεία εκτός από τα θρησκευτικά, που στη θέση τους διδάσκονται θρησκευτικά στη μουσουλμανική θρησκεία, και την Γυμναστική αντικαθιστούν στα Παρθεναγωγεία με τα εξής μαθήματα: ανθοκομία, σπηροτροφία, εργόχειρο, ραπτική, κοπτική, πλεκτική, ποικιλτική, μαγειρική, οικιακή οικονομία και οικιακή παιδαγωγική. Στα μουσουλμανικά γραμματο-διδασκαλεία διδάσκονται αναγκαία και γραφή τουρκικής γλώσσας, το Κοράνιο, ανάγνωση και γραφή στα ελληνικά και αριθμητική.

Ο απόηχος της τουρκικής κατοχής υπήρχε ακόμη και το έτος 1901, γεγονός που πιστοποιείται από το ότι ιδρύεται ιδιοσυντήρητο μουσουλμανικό διδασκαλείο στη συνδικία Καινούρια Χώρα Χανίων.³¹ Σε αυτό διορίστηκε γραμματοδιδάσκαλος ο Σακήρ Βελής με αμοιβή, που είχε συμφωνηθεί με τους προκρίτους της συνοικίας αυτής στο από 24 Μαΐου 1900 εγγυητικό.³² Ακόμη η Μουσουλμανική Δημογεροντία

³⁰ (μεκιατίπ-σιμπιάν = γραμμα-τοδιδασκαλεία) (μεκτέπ-ίπτι-ντάϊ=Δημοτικό σχολείο).

³¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 29, Έτος Β', 2 Ιουνίου 1901, Διάταγμα αριθ. 72, 25 Μαΐου 1901, σ. 1.

³² Βλ. ο. π., σ. 126

υφίστατο και μάλιστα γίνονταν από την κυβέρνηση διορισμοί, όπως αυτός του Διευθυντή της καθώς και επόπτη των Ορφανικών περιουσιών.³³

Ο διευθυντής του Δημοτικού σχολείου, κατά προτίμηση, πρέπει να προέρχεται από τους μουσουλμάνους εκπαιδευτικούς, είναι αναγκαίο να έχει απολυτήριο τουλάχιστον Ρουστιγιέ και διδασκαλική πείρα. Λαμβάνει μισθό 120 δρχ. Διευθύντρια του μουσουλμανικού Παρθεναγωγείου διορίζεται Μουσουλμάνα που όμως πρέπει να έχει ανώτερη μόρφωση και διδακτική πείρα. Λαμβάνει μηνιαίο μισθό 100 δρχ. Με γνωμοδότηση του Ιεροδιδασκαλείου των Μουσουλμάνων διορίζεται ένας ακόμη δάσκαλος των θρησκευτικών και της Τουρκικής γλώσσας, ο οποίος διδάσκει και τούρκικη καλλιγραφία. Λαμβάνει μισθό 80 δρχ. το μήνα. Οι άλλοι εκπαιδευτικοί διορίζονται σύμφωνα με τις ανάγκες της υπηρεσίας και είναι ανάγκη να έχουν τα προσόντα, που απαιτεί ο νόμος για τους δημοδιδασκάλους.

Οι μουσουλμάνοι μαθητές των πενταταξίων δημοτικών σχολείων εγγράφονται στην Α' τάξη του Γυμνασίου ή του Προγυμνασίου αν επιτύχουν στην δοκιμασία που θα υποβληθούν. Στο Γυμνάσιο αν εγγραφούν τουλάχιστον 30 μουσουλμάνοι μαθητές στο σύνολο τότε προστίθεται ένας μουσουλμανικός καθηγητής, που διορίζεται με υπόδειξη του Ιεροδίκου και ο οποίος λαμβάνει μηνιαίο μισθό 200 δρχ. για να διδάσκει τη μουσουλμανική θρησκεία αλλά και την τουρκική γλώσσα στους μουσουλμάνους μαθητές. Στο Προγυμνάσιο μπορεί να διορισθεί καθηγητής τουρκικής γλώσσας με μισθό 100 δρχ. το μήνα.

Οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές μπορούν να επισκέπτονται και τα μουσουλμανικά σχολεία τις ώρες των μαθημάτων συνοδευόμενοι από τον Ιεροδίκη ή άλλο μουσλμάνο, που ο ίδιος πάντα υποδεικνύει.

Οι αργίες των μουσουλμανικών σχολείων είναι η μέρα Παρασκευή κάθε εβδομάδας, οι τέσσερις μέρες του Ρεμαζάν Μπαϊράμι μαζί με την παραμονή (Αριφέ), οι πέντε μέρες του Κουρμπάν Μπαϊράμ μαζί με την παραμονή (Αριφέ), η 12η του σεληνιακού μήνα Ρεμπιούλ-εββέλ (Μεβλούτινεμπί), η 7η Ρετζέπ (Λεϊλέϊ-ρε-γαίπ), η 26η Ρετζέπ (Λεϊλέϊ-μιράτζ), η 15η Σαμπάν (Λεϊλέϊ μπεράτ), η 27η Ρεμαζάν (Λεϊλέϊ καδίρ) και η 10η Μουχαρέμ (ημέρα του Ασουρέ).

Οι Έλληνες εκπαιδευτικοί που διδάσκουν σε μουσουλμανικά σχολεία αργούν και τις μέρες, που αργούν και τα ελληνικά σχολεία και το αντίστοιχο αν

³³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 30,18 Ιουλίου 1900, σ.1: με το υπ' αριθ. 54 Ηγεμονικό Διάταγμα της 12ης Ιουλίου 1900 ο Αχμέτ Φαζήλ Φαζηλζαδές ήταν ο Διευθυντής της Μουσουλμανικής Δημογεροντίας και ο επόπτης των Ορφανικών περιουσιών ο Χουσεϊν Μπεαμή Δερβίς Αλή Εφεντάκης.

μουσουλμάνοι εκπαιδευτικοί διδάσκουν στα ελληνικά σχολεία. Αν δεν υπάρχουν ιδιαίτερα μουσουλμανικά σχολεία τότε οι μουσουλμάνοι μαθητές υποχρεούνται να φοιτούν στα ελληνικά σχολεία απαλλασσόμενοι από τη διδασκαλία των Θρησκευτικών, που αντικαθίσταται από τα θρησκευτικά μαθήματα που θα διδάσκονται από αρμόδιο δάσκαλο.

Τα διδακτικά βιβλία και τις εξετάσεις των μουσουλμανικών σχολείων κανονίζει ανάλογο ηγεμονικό διάταγμα.

Τα Γυμνάσια, Προγυμνάσια και Δημοτικά σχολεία έχουν το καθένα ιδιαίτερο Αρχείο, στο οποίο φυλάσσονται τα πρακτικά των συνεδριών, η επίσημη αλληλογραφία και όλες οι εγκύκλιοι και οι οδηγίες.

Το Δημόσιο εφοδιάζει τα γραφεία των εκπαιδευτηρίων με έπιπλα, επίσημα βιβλία υπηρεσίας, τα οποία μονογραφούνται και αριθμούνται από τους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές για τα Δημοτικά σχολεία και από τον Γενικό Επιθεωρητή για τα Γυμνάσια και τα Προγυμνάσια. Μονογραφούνται επίσης από το διευθυντή κάθε εκπαιδευτηρίου και οι ημερήσιοι έλεγχοι που τηρεί ο κάθε καθηγητής ή δάσκαλος. Για γραφικά έξοδα χορηγούνται στους Γυμνασιάρχες 100 δρχ. ετησίως, στους Διευθυντές Προγυμνασίων 60 δρχ., στους διευθυντές δημοτικών σχολείων ή Παρθεναγωγείων 40 δρχ., και στους διευθυντές τριταξίων ή τετραταξίων δημοτικών σχολείων 10 δρχ. ενώ στα υπόλοιπα σχολεία από 5 δρχ..

Τα διδακτικά βιβλία ορίζονται με διαγωνισμό που ανανεώνεται κάθε τριετία, ενώ τα σχετικά με το διαγωνισμό αυτό κανονίζονται με Ηγεμονικά Διατάγματα. Για τους μαθητές και τους δασκάλους ισχύουν αυτά που ορίζονται και για τις μαθήτριες και τις δασκάλες, αν δεν ορίζεται ρητά κάτι άλλο.

Οι καθηγητές των Ελληνικών στα Γυμνάσια και Προγυμνάσια τοποθετούνται για το τρέχον διδακτικό έτος στις διάφορες τάξεις που διοικητικά ανήκουν στην Ανώτερα Διεύθυνση της Εκπαίδευσης και ανάλογα με τις υπηρεσιακές ανάγκες. Καθηγητές και δάσκαλοι από ξένη χώρα μπορούν να λάβουν και ανώτερο μισθό που ορίζεται από το νόμο και κανονίζεται με ηγεμονικό διάταγμα.

Οι μαθητές που έχουν ενδεικτικό των Ελληνικών Γυμνασίων ή των Ελληνικών σχολείων κατατάσσονται χωρίς εξετάσεις στην τάξη που πρέπει, διαφορετικά εξετάζονται με κατατακτήρια εξέταση και αφού έχει προηγηθεί έλεγχος των αποδεικτικών των προηγούμενων σπουδών του μαθητή. Επειδή υπάρχει έλλειψη πτυχιούχων Γυμναστών και δασκάλων ιχνογραφίας, καλλιγραφίας και μουσικής στο Γυμνάσιο ή Προγυμνάσιο μπορούν να διοριστούν όσοι εκπαιδευτικοί είναι εν

ενεργεία και κατά το παρελθόν υπηρέτησαν ως τέτοιοι στη Κρήτη είτε με μηνιαίο μισθό είτε με επιμίσθιο. Ο μισθός και το επιμίσθιο ορίζονται με Ηγεμονικό Διάταγμα.

Οι τρεις κατώτερες τάξεις του Γυμνασίου και του Προγυμνασίου αντιστοιχούν στις τρεις τάξεις του παλιού Ελληνικού σχολείου, ενώ οι τέσσερις ανώτερες αντιστοιχούν στις τέσσερις του παλιού Γυμνασίου. Οι μαθητές των παλαιών Ελληνικών σχολείων μπορούν να κατατάσσονται στις αντίστοιχες τάξεις των ανωτέρων Δημοτικών σχολείων μετά από δοκιμασία.

Ο Δήμαρχος και ο Ιερέας κάθε σχολικής περιφέρειας με τους ειδικούς παρέδρους οφείλουν να καταρτίσουν κατάλογο των παιδιών που συμπληρώνουν το πέμπτο έτος της ηλικίας τους και να τον παραδώσουν στους δημοδιδασκάλους το αργότερο ως την 1η Νοεμβρίου. Όσοι από τους μαθητές, δεν προσέλθουν για εγγραφή εντός του Νοεμβρίου τους εγγράφουν στο Μαθητολόγιο και τους καταγγέλλουν στους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές ως μη φοιτώντες.

Δύο ή περισσότερα χωριά μπορεί να έχουν ένα κοινό σχολείο ενώ επιτρέπεται προφανώς η ίδρυση περισσότερων σχολείων, αν δεν υπάρχει στο κεντρικό χωριό διδακτήριο με επαρκή χωρητικότητα.

Όσοι μαθητές τον Αύγουστο του 1899 έχουν περάσει το πέμπτο έτος της ηλικίας τους, αλλά δεν συμπλήρωσαν το έβδομο υποχρεούνται να φοιτήσουν, για μια τετραετία στο Δημοτικό σχολείο. Επίσης όσοι μαθητές έχουν υπερβεί το έβδομο έτος τους αλλά δεν έχουν συμπληρώσει το δωδέκατο υποχρεούνται να φοιτήσουν ώσπου να μάθουν ανάγνωση, γραφή και τις τέσσερις αριθμητικές πράξεις οπότε δικαιούνται να αποφοιτήσουν και στη μέση του σχολικού έτους μετά από εξετάσεις στις οποίες θα υποβληθούν. Οι ίδιες αυτές διατάξεις ισχύουν και για τους μουσουλμάνους μαθητές.

Όσοι είχαν πτυχίο Ελληνοδιδασκάλου ή Σχολάρχη ή τελειόφοιτου της Φιλολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου και υπηρέτησαν κατά το παρελθόν στη Κρήτη ως καθηγητές ή Ελληνοδιδάσκαλοι, μπορούν να διοριστούν στις ανώτερες τάξεις των Ανωτέρων δημοτικών σχολείων, στα μουσουλμανικά δημοτικά σχολεία ή και στις δύο κατώτερες τάξεις Προγυμνασίου ή Γυμνασίου αλλά με το τίτλο του δασκάλου και με μισθό όχι περισσότερο από 160 δρχ. ανάλογα με τα προσόντα τους.

Όλοι οι μαθητές από όπου κι αν προέρχονται για το παρόν σχολικό έτος υφίστανται εξέταση και κατατάσσονται όπου κριθούν ότι είναι ικανοί κατ' ουσία, παραβλέποντας τους τύπους, όπου αυτοί δεν τηρήθηκαν λόγω των διαταραχών και των περιστάσεων.

Οι μαθητές στη Κρήτη τα σχολικά έτη 1896-97 και 1898-99 μπορούν να υποστούν εξετάσεις για ανώτερη τάξη, έστω κι αν δεν συμπλήρωσαν ολόκληρο το σχολικό έτος. Οι εξετάσεις, όπως συνηθίζεται, γίνονται στα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια.

Στη διάρκεια του σχολικού έτους 1899-1900 θα προκηρυχθεί διαγωνισμός διδακτικών βιβλίων . Τα βιβλία που θα εισαχθούν ως διδακτέα θα ορισθούν με ηγεμονικό διάταγμα για όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης με γνωμοδότηση του εποπτικού Συμβουλίου για τα δημοτικά σχολεία και με γνωμοδότηση του συλλόγου των καθηγητών για τα Προγυμνάσια και τα Γυμνάσια.

Οι εγγραφές για αυτό το σχολικό έτος (1899-1900) μπορούν να παραταθούν και να γίνονται καθ' όλο τον Οκτώβριο. Τα μαθήματα αρχίζουν σε κάθε σχολείο αμέσως μόλις τελειώσουν οι προκαταρκτικές εργασίες. Οφείλουν οι διευθυντές των σχολείων και οι δάσκαλοι μονοταξίων να δηλώσουν στην Ανωτέρα Διεύθυνση της εκπαίδευσης τη μέρα έναρξης και λήξης, των εγγραφών καθώς και τον αριθμό όσων έχουν εγγραφεί.

Ο νόμος αυτός ισχύει από την ημέρα δημοσίευσής του στην Επίσημη Εφημερίδα και θεωρείται ως νόμος της Πολιτείας.

Ο νόμος υπογράφηκε από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τους Ν. Γιαμαλάκη, Ελ. Βενιζέλο, Κ. Φούμη, Μ. Κούνδουρο και Χ. Γενιτσαράκη με ημερομηνία 30 Σεπτεμβρίου 1899.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Η νεοσύστατη Κρητική Πολιτεία ενδιαφέρεται να παρέχει στη νέα χρηστική εκπαίδευση, προσαρμοσμένη στις κοινωνικές πραγματικότητες και προσανατολισμένη στην παροχή ολοκληρωμένης μόρφωσης και παιδείας. Αναζητά τις απόψεις των εκπαιδευτικών λειτουργών, που θα εκθέσουν τις θέσεις τους και θα διερευνήσουν την εξεύρεση των καταλληλότερων επιλογών και λύσεων, ώστε οργανωτικά λειτουργικά και διοικητικά η εκπαίδευση³⁴ να ανορθωθεί, να ανακάμψει και να επαναπροσδιορίσει τους στόχους της.

Ο πρώτος περί εκπαιδύσεως νόμος καταρτίζεται και ανακοινώνεται το 1899 τη στιγμή που η Μεγαλόνησος προσπαθεί να οργανωθεί και να συγκροτηθεί μετά την απελευθέρωσή της. Με τις συνθήκες αυτές ανακοινώνεται³⁵ η διεξαγωγή του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου στα Χανιά, από 24-26 Ιουλίου 1900. Για τη διεξαγωγή των Συνεδρίων, μάλιστα η Κρητική Πολιτεία είχε φροντίσει να καθορίσει τις οργανωτικές παραμέτρους, σύμφωνα με τις οποίες οριζόταν ότι κάθε χρόνο³⁶ ο κάθε νομαρχιακός επιθεωρητής³⁷ υποχρεούνταν να συγκαλεί συνέδριο των δασκάλων του νόμου του σε μέρες γιορτών και ο ίδιος να προεδρεύει.

Οι ημέρες του συνεδρίου δεν θα έπρεπε να υπερβαίνουν τις πέντε (5) και οι συζητήσεις θα περιλαμβάνουν μεθοδολογικά, παιδαγωγικά θέματα, τα οποία έχουν τεθεί υπόψη του επιθεωρητή της Ανωτέρας Διευθύνσεως της Εκπαίδευσης, και θα έχουν εγκριθεί. Τα πρακτικά των συζητήσεων θα υποβάλλονται στο Εποπτικό Συμβούλιο.

³⁴ Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, έτος Α', αριθ. 24 εν Χανίοις τη 16 Απριλίου 1899, σ. 2 καθώς στην ίδια εφημερίδα στους αριθ. 86, 92, 44, 50, 59, 69, 96, 99, 101, 108, 111 και 114.

³⁵ Βλ. Διάταγμα αρ. 52, εν Ηρακλείω τη 16 Ιουνίου 1900, σελ. 5-6 στο έντυπο «Το εκπαιδευτικόν Συνέδριον και αι επιτηρίδες των γυμνασίων κατά το σχολικό έτος 1899-1900, εκ του Κυβερνητικού Τυπογραφείου, Εν Χανίοις 1900.

³⁶ Βλ. Επίσημος Εφημερίς Κρητικής Πολιτείας, εν Χανίοις τη 10 Ιουλίου 1899, αριθ. 58, έτος Α', φ. 1-4 εν Χαλέπα τη 8 Ιουλίου 1899.

³⁷ Πρβ «Δημοτική Εκπαίδευσις» παιδαγωγικόν περιοδικόν, αρ. 1, 1 Σεπτεμβρίου 1903, σελ. 5.

Επίσης, στις θερινές διακοπές κάθε χρόνο θα πραγματοποιείται Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο στα Χανιά ή σε άλλη πόλη με ηγεμονικό διάταγμα, στο οποίο πρόεδρος ήταν ο Σύμβουλος της Εκπαίδευσης ή ο Επίσκοπος, αν ο Σύμβουλος καλύονταν, ενώ ο γενικός επιθεωρητής θα είναι και ο εισηγητής του Συνεδρίου.

Σκοπός του Ανωτάτου Συμβουλίου³⁸ θα είναι η βελτίωση και «ανύψωσιν» της Εκπαίδευσης, ενώ τα ζητήματα που θα συζητώνται, θα δημοσιεύονται από την Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαίδευσης το Μάιο κάθε έτους. Τα πρακτικά που θα δημοσιεύονται θα επιμελούνται από τον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης.

Με βάση αυτή την οργάνωση των συνεδρίων διεξάγεται στα Χανιά το Ανώτερο Εκπαιδευτικό Συνέδριο του οποίου είχε οριστεί ο Σύμβουλος επί της Δημόσιας Εκπαιδύσεως Ν. Γιαμαλάκης. Το Συνέδριο ανέλαβε να υλοποιήσει δεκαπενταμελής Επιτροπή. Συγκεκριμένα, ήταν ένας επίσκοπος, που θα όριζε η Ιερά Σύνοδος Κρήτης,³⁹ ο Εφέτης Εμ. Πολυχρονίδης, ο γιατρός Γ.Σ. Παπαδάκης, ο Γεν. Επιθεωρητής, οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές, ο Γυμνασιάρχης Ηρακλείου, ο Διευντής του Γυμνασίου Χανίων, ο Διευθυντής του Ιεροδιδασκαλείου, οι Διευθυντές των Προγυμνασίων Ρεθύμνου και Νεάπολης, η Διευθύντρια του Ανωτέρου Χριστιανικού Παρθεναγωγείου Ελένη Δρανδάκη και ο Διευθυντής του Α' Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου Ανδρέας Κοκκινάκης. Από τα αναφερθέντα μέλη υπέβαλε παραίτηση ο Εμμ. Πλουμίδης και τον αντικατέστησε ο συνάδελφός του Γεώργιος Πλουμίδης.⁴⁰

Οι βασικοί σκοποί του Συνεδρίου ήταν να δοθούν απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα και να συζητηθούν όλα εκείνα τα ζητήματα, που απασχολούσαν τους εκπαιδευτικούς και τους αρμόδιους φορείς της Κρήτης. Ειδικότερα, θα γινόταν λόγος για τις τυχόν τροποποιήσεις που έπρεπε να γίνουν στον ισχύοντα εκπαιδευτικό νόμο, την προσαρμοστικότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στις κοινωνικές ανάγκες και την παράλληλη σύνδεσή της με την καθημερινότητα των πολιτών, καθώς και την αποσαφήνιση της σκοποθεσίας της εκπαίδευσης, δηλαδή ποιο είδος παιδείας πρέπει να δίνει η πολιτεία και τελικά τι πολίτες επιθυμεί να έχει για το μέλλον.⁴¹

³⁸ Βλ. οπ. Εφημ. Κρητ. Πολιτείας, κεφ. Ε', άρθρα 14-22.

³⁹ Ορίστηκε ο Επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου Νικηφόρος, πρβ. Εφημ. Πατρίς, Χανιά 22 Ιουνίου 1900, φ. 43, σ. 2, στήλη 3^η.

⁴⁰ Βλ. Το Εκπαιδευτικόν Συνέδριον και αι επετηρίδες των Γυμνασίων κατά το σχολικό έτος 1899-1900, εκ του Κυβερν. Τυπογραφείου, εν Χανίοις 1900, διαταγή αρ. 62, εν Χαλέπα τη 22 Ιουλίου 1900, σελ. Πρακτικών 7.

⁴¹ Τα ζητήματα αυτά τέθηκαν, στο άρθρο 4 της αρ. 52 διαταγής του Γεωργίου στις 16 Ιουνίου που υπογράφεται από τον ίδιο και τον Ελ. Βενιζέλο.

Η εκπαιδευτική κίνηση της οργάνωσης του Εκπαιδευτικού Συνεδρίου εκφράζει την αγωνία και την ανησυχία της Πολιτείας και των εκπαιδευτικών, που είχαν την ανάγκη να γίνουν κονωνοί των καθημερινών προβλημάτων τους όπως οι ίδιοι τα αντιμετώπιζαν. Γι' αυτό τα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής⁴² προσπάθησαν, ώστε το συνέδριο να πετύχει τους στόχους του. Η κήρυξη των εργασιών έγινε από τον Ν. Γιαμαλάκη στις 24 Ιουλίου 1900.

Το συνέδριο ξεκίνησε κι αμέσως μετά το ευλόγησε ο Αρχιμανδρίτης Χρύσανθος Τσεπετάκης με μία μικρή θρησκευτική τελετή, αγιασμός. Αμέσως μετά εκλέχτηκαν στη γραμματεία: οι Εμμ. Παντελάκης, Νομαρχιακός Επιθεωρητής Ηρακλείου και ο Καθηγητής του Προγυμνασίου Ρεθύμνης Πέτρος Φωτεινός. Πρέπει να αναφερθεί ότι ο Πρόεδρος του Συνεδρίου απευθύνθηκε στο πολυπληθές κοινό και ζήτησε απ' αυτό να θέσει ερωτήματα και ζητήματα προς συζήτηση. Ήταν η πρώτη φορά που γινόταν στην Κρήτη δημόσιος διάλογος αυτού του επιπέδου, σε συνθήκες πολιτικής και κοινωνικής ελευθερίας.

ΟΙ ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ ΚΥΚΛΟΙ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής Χανίων Κ. Χελιουδάκης κατά κάποιο τρόπο άνοιξε πρώτος τις εργασίες του Συνεδρίου.

Πρότεινε να εξεταστεί το θέμα των διδακτηρίων και ο τρόπος που οφείλουν να ακολουθούν οι Κοινότητες ώστε να είναι συνεπείς ως προς την ανέγερση, εκμίσθωση, επισκευή ή και δωρεάν χορηγία αιθουσών διδασκαλίας.

Είναι απαραίτητο να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι η Κρητική Πολιτεία αντιμετώπιζε σοβαρό κτηριακό πρόβλημα για την εξεύρεση της σχολικής στέγης. Υπήρχε στους εκπαιδευτικούς κύκλους η αγωνία όχι μόνο για την εύρεσή τους, αλλά κυρίως για την καταλληλότητα και τη συντήρησή τους, αφού οι πιστώσεις ήταν ελλιπείς και η συνεργασία με τις κοινότητες δεν είχε πάντα τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Στο φ. 3-4 του αρ. φ.62 της Εφημερίδος της Κρητικής Πολιτείας, του έτους Α', εν Χανίοις τη 18 Αυγούστου 1899 υπάρχει ενημερωτική εγκύκλιος της Ανωτέρας

⁴² Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Συνεδρίου αναφέρονται αναλυτικά στην σελ. 8 των Πρακτικών που εξέδωσε ο Γενικός Επιθεωρητής της Δημοσίας Εκπαιδύσεως Ιωαν. Περδικάρης ως όφειλε και ως διέτασε με την αρ. 62 διαταγή του ο Γεώργιος.

Διευθύνσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων με αριθ. πρωτ. 498 και αριθ. διεκπ. 104 προς τους Δημάρχους, Ενοριακούς, Επιτρόπους και Προεστώτας των Χριστιανικών και Μουσουλμανικών Κοινοτήτων Κρήτης, σχετικά με τα διδακτήρια. Αναφέρεται σε αυτήν ότι είχε ζητήσει η Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαιδεύσεως από το Ηγεμονικό Συμβούλιο πίστωση για τις επισκευές διδακτηρίων με την ευκαιρία της ενάρξεως της σχολικής περιόδου. Όμως, το Ηγεμονικό Συμβούλιο απάντησε ότι η ευθύνη αυτή βαρύνει τις Κοινότητες και τους Δήμους, γιατί τα οικονομικά του Κράτους δεν επιτρέπουν μια τέτοια ευθύνη. Επίσης η διάταξη του Συντάγματος⁴³ για την υποχρεωτική Δημοτική Εκπαίδευση δεν συνεπάγεται την ανέγερση διδακτηρίων της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως από μέρους της Κρητικής Κυβέρνησης. Επομένως η Ανωτέρα Διεύθυνση της Δημοσίας Εκπαίδευσης και των Θρησκευμάτων προτείνει να γίνουν πρόχειρες επισκευές, όχι πολυδάπανες, ώστε να ξεκινήσουν τα μαθήματα έστω και με αυτές τις συνθήκες, αφήνοντας να διαφανεί η ελπίδα της για μελλοντική βοήθεια της Κυβέρνησης. Η εγκύκλιος υπογράφεται από τον Ν. Γιαμαλάκη σύμβουλο επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευτικών.

Στη συνέχεια της πρώτης συνεδρίας του συνεδρίου στις 24 Ιουλίου 1900 η διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Χανίων συνεχίζει το θέμα της συντήρησης των κτιρίων και προτείνει να συζητηθεί η συντήρηση των Νηπιαγωγείων από την Πολιτεία. Ο Ν. Γραμματικάκης προτείνει για συζήτηση το ζήτημα της επιμόρφωσης των διδασκαλισσών, αλλά και της ίδρυσης Διδασκαλείων, που θα είναι ανεξάρτητα από τα Γυμνάσια.

Ο Ιωάννης Περδικάρης,⁴⁴ ο γενικός Επιθεωρητής της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εισηγείται το θέμα-προβληματισμό σχετικά με το ποιο είδος ανώτερης παιδείας που παρέχεται στο δημοτικό σχολείο οφείλει να προσφέρει η Πολιτεία. Ο γενικός Επιθεωρητής τόνισε την ανάγκη ίδρυσης πρακτικών και επαγγελματικών σχολών, όμως αυτή η πρόταση απαιτούσε ειδικούς δασκάλους και ήταν πολυδάπανη, όπως ο ίδιος επισημαίνει, θεωρώντας ότι για το τρέχον σχολικό έτος στα Προγυμνάσια θα γίνεται η προπαρασκευή όσων επιθυμούν να κάνουν ανώτερες σπουδές. Παράλληλα είναι ανάγκη να ιδρυθούν Ανώτερα Δημοτικά Σχολεία στις πόλεις και τις πρωτεύουσες νομών για να προπαρασκευάζονται οι μαθητές για τη ζωή

⁴³ βλ. το άρθρ. 21 στην ΕΕΚΠ, φ. 2, αριθ. 24, 16 Απριλίου 1899

⁴⁴ Βλ. Πρόλογος Ιωάννη Περδικάρη σ. 3 στο έντυπο: Κρητική Πολιτεία, το Εκπαιδευτικόν Συνέδριον και αι επετηρίδες των Γυμνασίων κατά το σχολικό έτος 1899-1900, μέρος Α' εκ του Κυβερνητικού απογραφείου εν Χανίοις 1900 με σφραγίδα Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Βασιλείον της Ελλάδος κι αριθμ. Ν.6/65, Ι.Α.Κ. 2037 καθώς και στο ίδιο αρ. 62 διάταγμα του Γεωργίου στις 22 Ιουλίου 1900, σ. 7.

τους πρακτικά με γνώσεις από τις θετικές επιστήμες, ανεξάρτητα το αν επιθυμούν να σπουδάσουν σε Ανώτερα Εκπαιδευτήρια.

Ο ίδιος θεωρεί εφικτή την ίδρυση Γεωργικών σταθμών σε κάθε Ανώτερο Δημοτικό Σχολείο στις Επαρχίες, ώστε να παρέχεται πρακτική εξάσκηση, για ένα έτος τουλάχιστον, στους αποφοίτους Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων. Υπογραμμίζει ακόμη την ανάγκη επαναπροσδιορισμού του αναλυτικού προγράμματος των Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων καθώς και την εισαγωγή της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στις δύο τελευταίες τάξεις, ώστε οι απόφοιτοι να μπορούν να εννοούν τουλάχιστον τη γλώσσα της εκκλησίας.

Στις παραπάνω θέσεις και απόψεις τοποθετήθηκε ο Γυμνασιάρχης Ηρακλείου Χ. Ανδρούτσος, ο οποίος για τη διάκριση προπαρασκευαστικού και τεχνικού τμήματος πρότεινε τη λειτουργία οκταταξίων δημοτικών σχολείων, όπου στις δύο τελευταίες τάξεις θα διδάσκεται η αρχαία ελληνική γλώσσα για θεωρητικούς, θρησκευτικούς και ιστορικούς λόγους. Ακόμη προτείνει την εισαγωγή της διδασκαλίας κάποιας ξένης γλώσσας,⁴⁵ καθώς και όπου κριθεί αναγκαία, της φυσικής, πειραματικής, της χημείας, της λογιστικής και της διπλογραφίας. Η διατήρηση των προγυμνασίων κρίνεται αναγκαία αλλά με αναπροσαρμογή του αναλυτικού τους προγράμματος.

Το Συνέδριο συμφώνησε στη διατήρηση των Προγυμνασίων και των Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων αλλά και στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Ωστόσο, θεωρήθηκε αναγκαία από τον Ι. Περδικάρη, η προπαρασκευαστική τάξη για την προετοιμασία εισαγωγής των αποφοίτων των Ανωτέρων δημοτικών στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Γυμνασίου, το συνέδριο αποφάσισε το θέμα αυτό να το επεξεργασθεί όταν γίνει συζήτηση για το Διδασκαλείο.

Η πρώτη αυτή συνεδρία ολοκληρώθηκε στις 12 το μεσημέρι της 24^{ης} Ιουλίου 1900, ενώ η δεύτερη ξεκίνησε στις 8π.μ. την Τρίτη 25 Ιουλίου 1900 με την προεδρία του Συμβούλου επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων Ν. Γιαμαλάκη, αφού πριν επικυρώθηκαν τα πρακτικά της συνεδρίας της 24^{ης} Ιουλίου.

⁴⁵ Πρόκειται για τη γαλλική γλώσσα. Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, αριθ. 86 εν Χανίοις τη 2 Οκτωβρίου 1899, έτος Β', Διάταγμα περί Οργανισμού της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, φ. 2, κεφ. Γ', άρθρο 21, παράγραφος ιστ' «... και εν ταις τρισίν ανωτέρας τάξεσι των ανωτέρων Παρθεναγωγείων η Γαλλική γλώσσα» καθώς και στο ίδιο βλ. Φ. 4, Κεφ. Ζ' περί των διδασκάντων μαθημάτων, άρθρο 74.

Ο γενικός επιθεωρητής Ι. Περδικάρης έθεσε υπόψη του συνεδρίου πρακτικά και υπομνήματα συλλόγων και εκπαιδευτικών για μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού Νόμου. Το πρώτο στοιχείο, που τίθενται, είναι η άποψη των Καθηγητών του Ηρακλείου, που θεωρούν ότι δεν υποχρεούνται να επιβλέπουν τους μαθητές στα διαλείμματα, ενώ ο γενικός επιθεωρητής εκτιμά ότι η παρουσία των εκπαιδευτικών στα διαλείμματα βοηθά τους μαθητές να συμπεριφέρονται κόσμια και να δείχνουν σεβασμό στους δασκάλους τους. Σε απάντηση της θέσης αυτής ο Χρ. Ανδρούτσος επισημαίνει ότι δεν είναι δυνατό οι καθηγητές μετά από έντονα πνευματική εργασία να επιτηρούν σωστά τους μαθητές τους, γι' αυτό πρέπει να επιτηρούνται οι μαθητές από επιμελητή. Στο μάθημα της γυμναστικής πρέπει να παρευρίσκεται κάποιος από τους καθηγητές, αν αυτό κρίνεται απαραίτητο από το διευθυντή του σχολείου. Η γνώμη του Γκαμαλάκη, προέδρου της συνεδρίας είναι ότι η επιτήρηση θα είναι αποτελεσματικότερη, αν γίνεται από τους καθηγητές, οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να παιδαγωγούν τα παιδιά. Η απόφαση του συνεδρίου είναι να γίνεται επίβλεψη από τους καθηγητές στα διαλείμματα ενώ η συζήτηση για το ζήτημα παιδοκόμων ή επιμελητών αναβάλλεται.

Στη συνέχεια από γενικό επιθεωρητή της Δημοσίας Εκπαίδευσης τίθενται υπόψη του συνεδρίου η άποψη των καθηγητών του εν Ηρακλείω Γυμνασίου για επαναδιατύπωση του άρθρου 107 του Οργανισμού της Εκπαίδευσης⁴⁶ που αφορά τους τακτικούς καθηγητές. Ο Χρ. Ανδρούτσος συμφωνεί με την τροποποίηση του άρθρου και προτείνει να επιτραπεί να είναι τακτικοί καθηγητές οι Ελληνιστές, γιατί μπορούν να γνωρίζουν πολύ καλά τους μαθητές, όπως ορίζει ο θεσμός των τακτικών καθηγητών, αφού έχουν πολλές ώρες διδασκαλίας. Το συνέδριο αποφάσισε να μη γίνει αποδεκτή η τροποποίηση του άρθρου 107, αφού πριν είχε παρατηρηθεί από τον Ι. Περδικάρη ότι η εργασία του καθηγητή θα ήταν ιδιαιτέρως επιβαρυνμένη αν είχε την επίβλεψη δύο τάξεων. Με την άποψη αυτή συμφώνησε και ο Χ. Ανδρούτσος, ο οποίος κατέθεσε την πρόταση να καταγράφεται η διδαχθείσα ύλη κάθε τρίμηνο και όχι κάθε εβδομάδα, ώστε να απλοποιείται η εργασία του τακτικού καθηγητή και να μπορεί να ο ίδιος να επαρκεί σε δύο τάξεις.

⁴⁶ Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, αριθ. 86, έτος Β', εν Χανίοις τη 2 Οκτωβρίου 1899, Διάταγμα περί Οργανισμού της Δημοσίας Εκπαιδευσεως, φ. 5, κεφ. Θ', άρθρο 107: «εν αρχή εκάστου σχολικού έτους ορίζεται υπό του Συλλόγου των καθηγητών προτάσει του Γυμνασιάρχου ή Διευθυντού εις τακτικός καθηγητής (ordinarius) εκάστης τάξης, εις ον ανατίθεται η ιδιαίτερα επί της τάξεως εποπτεία ως προς την επιμέλειαν και την διαγωγήν των μαθητών» βλ. Επίσης στο ίδιο άρθρο 108: «Τακτικός καθηγητής τάξεως τινός ορίζεται ο έχων πλείονας ώρας διδασκαλίας εν αυτή δεν δύναται δε ο αυτός να είναι ταυτοχρόνως δύο τάξεων τακτικός καθηγητής».

Ο βαθμός διαγωγής πρέπει να χαρακτηρίζεται σε αριθμητική βαθμολογική κλίμακα και να συνδυάζεται με το βαθμό επίδοσης των μαθημάτων, ώστε να προκύπτει ο συνολικός βαθμός του μαθητή, υποστηρίζει ο Σύλλογος Ηρακλείου. Αυτή η θέση μεταφέρθηκε στο συνέδριο από τον γενικό επιθεωρητή, ο οποίος κατέθεσε και τη δική του άποψη ταυτίζοντας ότι το θέμα της διαγωγής των μαθητών είναι ιδιαίτερος λεπτός και δεν θα πρέπει να αφεθεί στα χέρια των εκπαιδευτικών, γιατί μπορεί να γίνει αρκετά επικίνδυνο. Τονίζει ότι δεν πρέπει να σχετίζεται η παιδική ζωνρότητα με την επίδοση του μαθητή. Ο βαθμός διαγωγής δεν είναι σωστό να συνυπολογίζεται με τα μαθήματα, αφού για σοβαρά περιστατικά δίνει ο νόμος το δικαίωμα στους καθηγητές να αποβάλουν προσωρινά τους μαθητές ή διά παντός. Πάντως, από το νόμο απαγορεύεται η άσκηση σωματικής ποινής ή οποιαδήποτε άλλη τιμωρία θα μειώσει τον φιλότιμο αγώνα του για μάθηση.⁴⁷ Ο γυμνασιάρχης Ηρακλείου, όμως, υπογράμμισε ότι δεν είναι επικίνδυνο εργαλείο ο βαθμός διαγωγής, γιατί αυτός δεν εξαρτάται από έναν καθηγητή αλλά από το τακτικό καθηγητή, τους συνδιδάσκοντες και το Γυμνασιάρχη. Ο συνυπολογισμός της διαγωγής στη συνολική επίδοση του κάθε μαθητή συμβάλλει στο γενικό σκοπό του γυμνασίου, που είναι παιδαγωγικός ώστε παράλληλα με τις επιστημονικές γνώσεις, και μπορεί να συνετίσει τους μαθητές στη δέουσα κόσμια συμπεριφορά. Με παρατήρησή του ο Ν. Γραμματικάκης, Νομαρχιακός Επιθεωρητής Λασιθίου, τονίζει ότι η αγωγή πρέπει να στηρίζεται στην αγάπη και τη στοργή και όχι στο φόβο, που θα μεταδίδεται με τη θέσπιση του βαθμού διαγωγής. Όμως, ο Χρ. Ανδρούτσος διαφωνώντας θεωρεί ότι μπορεί η παιδαγωγική να επωφεληθεί από το φόβο: «... ότι τούτο εγκείμενον εν παντί ανθρώπω και αποτελούν την προϋπόθεσιν της αγωγής οφείλει να επωφεληθεί η παιδαγωγική».

Ο Ι. Περδικάρης ανταπαντά ότι η αγάπη είναι η ρίζα των αρετών, τις οποίες η παιδαγωγική οφείλει να αναπτύσσει στην παιδική ψυχή, ενώ ο δάσκαλος έχει υποχρέωση να προσπαθεί να εκριζώσει το φόβο και όχι να τον χρησιμοποιεί ως παιδαγωγικό μέσο.

Ο διάλογος για το θέμα αυτό συνεχίζεται με τη διευκρίνιση που έδωσε ο γυμνασιάρχης Ηρακλείου αναφέροντας ότι συμφωνεί με το ρόλο της αγάπης στην αγωγή. Επειδή ο άνθρωπος, όμως, από τη φύση του έχει στην ψυχή του το φόβο και εν γένει αντιστέκεται σ' αυτόν είναι ανάγκη ο παιδαγωγός να προαγάγει το φόβο σε

⁴⁷ Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας αριθ. 86, έτος Β', εν Χανίοις τη 2 Οκτωβρίου 1899, στα φ. 9-10, Κεφ ΙΗ', άρθρα 185-191. -

αγάπη μέσα από πολύ ήπια μέσα της παιδονομίας. Οι μαθητές συγκρατούνται μέσα από τις ποινές φόβου ενώ και οι δάσκαλοι αναφέρονται, χρησιμοποιούν το φόβο για να απειλήσουν ή για να τιμωρήσουν.

Η απόφαση του Συνεδρίου είναι να μην συνυπολογίζεται ο βαθμός διαγωγής στο συνολικό βαθμό επίδοσης των μαθητών.

Ο Σύλλογος Γυμνασίου Χανίων προτείνει, μέσω του Ι. Περδικάρη, να προστεθεί η διευκρίνιση ότι μπορούν οι διευθυντές των ανωτέρων δημοτικών σχολείων να είναι διδάκτορες Φυσικών και Μαθηματικών. Η πρόταση αυτή γίνεται δεκτή από το Συνέδριο μετά από εισήγηση του Α. Κοκκινάκη, Διευθυντή του Α' Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου, ο οποίος προσθέτει ότι ως διευθυντές ανωτέρων δημοτικών σχολείων πρέπει να προτιμώνται οι πτυχιούχοι Νέων Διδασκαλείων.

Στη συνέχεια ανακοινώνεται ένα υπόμνημα που έχει υποβληθεί στο συνέδριο από το Σύλλογο των καθηγητών Ρεθύμνης και του Διευθυντή του Προγυμνασίου Ρεθύμνης Εμμ. Γενεράλη.⁴⁸ Στο υπόμνημα αυτό προτείνεται η κατάργηση Προγυμνασίων, και οι δύο τάξεις του να προστεθούν στα δημοτικά σχολεία ενώ η τρίτη και μία ακόμη να προστεθεί στα Γυμνάσια έτσι ώστε να γίνουν τριτάξια και τα δημοτικά εξατάξια. Προτείνεται ακόμη και η ίδρυση ημιτελών τριτάξιων Γυμνασίων. Ο Πρόεδρος Ν. Γιαμαλάκης απορρίπτει τις προτάσεις και διευκρινίζει ότι η ίδρυση εξαταξίων δημοτικών δεν είναι εφικτή λόγω έλλειψης προσωπικού. Τα ημιτελή γυμνάσια δεν μπορεί να θεωρηθούν ωφέλιμα, γιατί με το πέρασμα του χρόνου θα τείνουν να γίνουν πλήρη, οπότε γυμνάσια περισσότερα από δύο στο νησί θα είναι πολυτέλεια. Το συνέδριο, όμως δέχεται τη γνώμη του Εμμ. Γενεράλη ότι τα Προγυμνάσια έτσι όπως λειτουργούν δεν προσφέρουν στους μαθητές ούτε κλασική παιδεία ούτε πρακτική βοήθεια για τη ζωή τους, αφού δεν διδάσκονται τα μαθήματα «κατ' ανιούσαν σειράν» λόγω των συνεχών μεταρρυθμίσεων.

Η χρησιμότητα των ελληνικών σχολείων είναι ζήτημα που από χρόνια απασχολεί τους Έλληνες Παιδαγωγούς ανέφερε ο Ν. Γραμματικάκης, τονίζοντας ότι συμφωνεί με τη δημιουργία επταταξίου Γυμνασίου, αλλά δεν είναι δυνατό να γίνει στην Κρήτη. Αρκεί η ένταξη του Προγυμνασίου υπό τη διεύθυνση του Γυμνασιάρχη και ο καθορισμός των προσόντων των διδασκόντων σ' αυτά.

Ο Ι. Περδικάρης αναφέρει στο Συνέδριο και άλλη πρόταση του Εμμ. Γενεράλη για την εποπτεία των δημοτικών σχολείων και προτείνει αυτή να μην

⁴⁸ Ο Εμμ. Γενεράλης είναι Διευθυντής του Προγυμνασίου Ρεθύμνης.

ασκείται μόνο από το Νομαρχιακό Επιθεωρητή αλλά και από άλλα κατάλληλα πρόσωπα. Η πρόταση αυτή δεν επιδοκιμάζεται από το συνέδριο με το επιχείρημα ότι με την ισχύουσα κατάσταση μπορούν να αναθέσουν καθήκοντα επιθεώρησης στους πτυχιούχους δημοδιδασκάλους οι επιθεωρητές.

Η εξομοίωση των μισθών και των βαθμών των καθηγητών είναι ένα άλλο ενδιαφέρον ζήτημα που τέθηκε στο Συνέδριο, αλλά ο Πρόεδρος έκρινε ότι αυτό αφορά την Κυβέρνηση.

Η συνεδρία λύεται στις 12 το μεσημέρι της 25^{ης} Ιουλίου 1900 και την επομένη 26 Ιουλίου ημέρα Τετάρτη στις 8π.μ. αρχίζει η Τρίτη, όπου ο Πρόεδρος Ν. Γιαμαλάκης αναγιγνώσκει υπόμνημα της Ιεράς Συνόδου Κρήτης⁴⁹ σύμφωνα με το οποίο προτείνεται η σύσταση Εποπτικών Συμβουλίων σε κάθε νομό με σκοπό της διοίκηση και επιθεώρηση των σχολείων, και το σχετικό Νομοσχέδιο.⁵⁰

Στη συνέχεια της συνεδρίασης καλείται ο Χρ. Ανδρούτσος να αναγνώσει το πρακτικό του Συλλόγου των καθηγητών Ηρακλείου, όπου προτείνεται η σύσταση Εποπτικών Συμβουλίων. Συγκεκριμένα, διευκρινίζεται ότι η συμμετοχή της Εκκλησίας και της κοινωνίας είναι αναγκαίες για τον κλάδο της παιδείας και όπως συμβαίνει στην Ευρώπη έτσι και στην Ελλάδα πρέπει να λειτουργούν εποπτικά συμβούλια για λόγους κοινωνικούς και υπηρεσιακούς, με ρόλο επικουρικό στο έργο της εκπαίδευσης, συμβάλλοντας στη ρύθμιση εκπαιδευτικών ζητημάτων, ασκώντας εποπτεία στην Σχολή και προφυλάσσοντας τους πολίτες από τυχόν αυθαιρεσίες των διδασκόντων. Η εποπτεία από το Συμβούλιο συνδέει στενότερα την εκκλησία και τη σχολή, επιτείνει την έμφυτη κλίση του Έλληνα να συμμετέχει στα ιδρύματα, που αφορούν το κοινό, θέτει τα εκπαιδευτήρια σε σεβαστά υψηλή θέση στην κοινωνία και δεν επιτρέπει σε κανέναν να εκμεταλλεύεται την πειθαρχία ή να μειώνει το κύρος των διδασκόντων. Υπηρεσιακά το Εποπτικό Συμβούλιο συνενώνει τους εκπαιδευτικούς και προτρέπει τον Επιθεωρητή ή το Γυμνασιάρχη να είναι προσεκτικός στη διευθέτηση οποιασδήποτε κρίσης, επειδή θα γνωρίζει ότι τα όσα συμβαίνουν θα μπορούν να μεταφερθούν στην Κεντρική διεύθυνση και από άλλη οδό. Είναι γνωστό ότι ο Επιθεωρητής πολλές φορές ή διστάζει να προτείνει ή όσα προτείνει δεν συνάδουν με την άποψη της Ανωτέρας Διεύθυνσης της Εκπαιδεύσεως.

Ο Ν. Γραμματικάκης αντέδρασε στην ανάγνωση του πρακτικού τονίζοντας αυστηρά ότι ποτέ οι Επιθεωρητές δεν δίστασαν να καταγγείλουν ή να προτείνουν

⁴⁹ Βλ. Πρακτικά ό.π. σ. 16-19.

⁵⁰ Βλ. Πρακτικά ό.π. σ. 20-24.

κατά την Ανωτέρα Διεύθυνση. Ο Χρ. Ανδρούτσος όμως, διευκρίνισε ότι τα όσα αναφέρονται στο υπόμνημα αφορούν το μέλλον γιατί τα Εποπτικά Συμβούλια έχουν ως στόχο την μελλοντική αποτροπή μιας τέτοιας κατάστασης.

Ο Εφέτης Γ. Πλουμίδης εκθέτει τις απόψεις του και υπογραμμίζει ότι στην Ελλάδα η συζήτηση για αποκέντρωση της δημοτικής εκπαίδευσης γίνεται εξαιτίας του άκρατου κοινοβουλευτισμού. Στο παρελθόν τα θέματα παιδείας διευθύνονταν από τις κοινότητες, γιατί ενδιέφερε την ξένη αρχή να αποσιωπώνται και να αποκλείονται αυτά. Σήμερα, που το ζήτημα αυτό έχει λυθεί, δεν υπάρχει καμία ωφέλεια και κανένας άλλος λόγος να ισχύσει το σύστημα των Εποπτικών Συμβουλίων, που θυμίζει το σύστημα των Εφορειών. Τα μειονεκτήματα που θα προκύψουν από τη συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου θα είναι η χαλάρωση πειθαρχίας, η εξάρτηση των εκπαιδευτικών από τις πολιτικές επιρροές και η σύγκρουση μεταξύ τους, η εκμηδένιση του ρόλου του Επιθεωρητή, η δυσλειτουργία του συμβουλίου (πολυμελή σωματεία με άμισθα μέλη χαρακτηρίζονται από βραδύτητα) και η ανεπάρκεια των συμβουλίων ως προς την επιστημονική κατάρτιση για να εκφράσουν τεκμηριωμένη κρίση για την ικανότητα του εκπαιδευτικού. Ο Χ. Ανδρούτσος απάντησε στον Γ. Πλουμίδα και διευκρίνισε ότι οι συνέπειες που αναφέρθηκαν ήταν πολύ πιθανό να προκύψουν αν ίσχυε το σύστημα των Εφορειών, όμως τα Εποπτικά Συμβούλια έχουν άλλο τρόπο λειτουργίας και στοχεύουν στην συνεπικουρία της Πολιτείας.

Ακολούθησε η λήξη της συνεδρίας, ενώ η έναρξη της τέταρτης συνεδρίας έγινε στις 27 Ιουλίου 1900, ημέρα Πέμπτη στις 8π.μ. με επικύρωση των πρακτικών της προηγούμενης συνεδρίασης.

Ο Πλουμίδης επιχειρηματολογεί για τη σύσταση Εποπτικού Συμβουλίου αναφέροντας πρόταση της Εθνοσυνέλευσης ότι επιθυμεί να διευθύνει τα θέματα παιδείας η Κυβέρνηση, χωρίς όμως την επαναφορά των Εφορειών.

Ο Ν. Γραμματικάκης παρατηρεί ότι ο κλάδος της παιδείας δεν έχει διαμόρφωθεί και η ουσία είναι ο θεσμός των Εφορειών, που προϋπήρχε και ο οποίος δεν μερίμνησε για την οργάνωση της εκπαίδευσης ούτε ως προς το αναλυτικό πρόγραμμα, ούτε ως προς την επιμόρφωση των δασκάλων, ούτε ως προς την καταλληλότητα των διδακτηρίων. Για όλα αυτά οφείλει να φροντίσει η Διεύθυνση της Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων και όχι άλλα ανεξάρτητα κι ανεύθυνα υπουργεία.

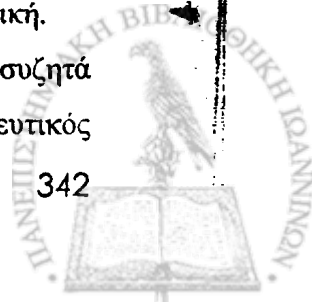

Ο Γενικός Επιθεωρητής για τις Εφορείες των σχολείων τόνισε ότι υπήρχαν και διακεκριμένες προσωπικότητες που εργάστηκαν για τη βελτίωση και την προαγωγή της παιδείας, αλλά δεν τους επέτρεπε το ίδιο το σύστημα να ολοκληρώσουν τις προσπάθειές τους. Ο Ελευθ. Βενιζέλος, ο Τ. Σφακιανάκης, ο Ζαφειρίδης και ο Ζ. Θειακάκης ήταν μερικοί από τους δραστήριους εργάτες της εκπαίδευσης. Ο Α. Κοκκινάκης πρόσθεσε ότι η Εφορεία Ηρακλείου προσέφερε σημαντικά στα σχολεία, αγόρασε πλήρη συλλογή διδακτικών οργάνων, κινητά γράμματα, γεωγραφικούς πίνακες, βιβλία για τους δασκάλους και φρόντισε για την πρακτική τους άσκηση στην συνδιδασκτική μέθοδο στα χρόνια 1884 και 1887.

Στη συνέχεια ο Ι. Περδικάρης εκτιμά ότι το Συνέδριο, αν και τάσσεται υπέρ του ενιαίου της Διεύθυνσης Παιδείας, οφείλει να συνεξετάσει τους λόγους που αναφέρει η Ιερά Σύνοδος για σύσταση εποπτικών Συμβουλίων, αν δηλαδή η ισχύουσα οργάνωση της Εκπαίδευσης «απωθείται της συνειδήσεως των Χριστιανοπαίδων». Ο νόμος παρέχει το δικαίωμα στην εκκλησία να εποπτεύει μαθητές και δασκάλους δίνοντάς της περίοπτη θέση στη δημόσια εκπαίδευση, ώστε να συμβάλλει κι αυτή στην ανάπτυξη της παιδείας. Όμως, με την ίδρυση Εποπτικού Συμβουλίου ελλοχεύει ο κίνδυνος να συγκρουστούν οι Επίσκοποι με μέλη των Συμβουλίων για πολιτικούς λόγους και να μειωθεί ο σεβασμός στο πρόσωπό τους. Πάντως, ο εκπαιδευτικός νόμος και ο Οργανισμός Δημοσίας Εκπαιδύσεως δεν παραμέλησε τη θέση της Εκκλησίας, αν όμως γίνει αντιληπτό κάτι ανάλογο τότε θα γίνονται οι απαραίτητες μεταβολές στο σύστημα για αποκατάστασή του.

Το Συνέδριο, αμέσως μετά, παμψηφεί αποφαινεται ότι δεν συντρέχουν οι λόγοι για την ίδρυση Εποπτικών Συμβουλίων.

Ο γενικός Επιθεωρητής Τ. Περδικάρης κρίνει αναγκαίο να υπενθυμίσει ότι η επιθεώρηση των σχολείων απευθύνεται στην εσωτερική επίβλεψη της διδακτικής εργασίας, της εφαρμογής των νόμων και την εξωτερική επίβλεψη, που αφορά στην τακτική ή μη εκπλήρωση των καθηκόντων των εκπαιδευτικών, την κοινωνική τους συμπεριφορά, την διατήρηση των διδακτηρίων και τον υλικοτεχνικό εξοπλισμό. Σημειώνει, επίσης, ότι τα παραπάνω πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψη γιατί το Νομοσχέδιο της Ιεράς Συνόδου προσπαθεί να συνενώσει τα δύο αυτά είδη επιθεώρησης και ίσως μετά από τη συζήτηση να ανατεθεί σε κάποιο σωματείο η εξωτερική επιθεώρηση, μένοντας στο Νομαρχιακό Επιθεωρητή μόνο η εσωτερική. Μετά το ερώτημα του Χρ. Ανδρούτσου για τη δικαιοδοσία του Συνεδρίου να συζητά το Νομοσχέδιο ο Πρόεδρος απαντά θετικά να εξηγηθεί τους λόγους: ο εκπαιδευτικός

νόμος προσέκρουσε σε ζητήματα που η Ιερά Σύνοδος με το νομοσχέδιο θεωρεί ότι πρέπει να συμπληρωθούν και ότι μπορούν να εγκριθούν και άλλα ζητήματα που να αφορούν τον εκπαιδευτικό νόμο, άλλωστε η Ιερά Σύνοδος αναφέρει ρητά ότι αποστέλλει το Νομοσχέδιο για συζήτηση δράττοντας την ευκαιρία της σύγκλισης του Συνεδρίου. Διευκρινίζει ο Γ. Πλουμίδης ότι η συζήτηση δεν επικεντρώνεται στις σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας, αλλά στο αν η Πολιτεία θεωρεί σκόπιμο να παρέχει δικαιοδοσία στους αρχηγούς της Εκκλησίας για τα εκπαιδευτικά θέματα.

Ξεκινώντας η κατ' άρθρο συζήτηση του συγκεκριμένου Νομοσχεδίου της Εκκλησίας, απορρίπτονται τα άρθρα 1-5, ενώ για το 6^ο άρθρο, ο Ν. Γραμματικάκης παρατηρεί ότι ο Επιθεωρητής από υπεύθυνος συνεργάτης της Κυβέρνησης, για την Εφαρμογή των νόμων και της διδακτικής Εργασίας, γίνεται απλός γραμματέας εξαρτώμενος από τα Εποπτικά Συμβούλια. Ο Γενικός Επιθεωρητής επισημαίνει ότι η Ιερά Σύνοδος αντέγραψε το σύστημα των Εποπτικών Συμβουλίων από τη Σουηδία και τη Νορβηγία, με τη διαφορά ότι εκεί οι Κοινότητες δαπανούν χρήματα για τα σχολεία κι έχουν το δικαίωμα να εκτελούν τους επόπτες, ο Επιθεωρητής έχει υψηλή θέση και εισακούεται ως πρόσωπο με ειδικές υπηρεσιακές γνώσεις και ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής έχει πολλά δικαιώματα από το νόμο και μπορεί να διαφωνεί με το εποπτικό συμβούλιο όχι πάντα για εκπαιδευτικό συμφέρον. Στην Ελλάδα, όμως, την εποπτεία έχει η Πολιτεία, που φέρει το βάρος της δαπάνης κι επομένως τα αναφερθέντα είναι ανεφάρμοστα. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Πρόεδρος συμπληρώνοντας ότι αν η εποπτεία των σχολείων δινόταν στους Επισκόπους, τότε δεν θα ήταν εφικτή η διοίκησή τους, γιατί οι ίδιοι έχουν πολλαπλά καθήκοντα και δεν θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους. Επομένως, το άρθρο 7 δεν γίνεται δεκτό. Το άρθρο 8 ανέλυσε ο Ν. Γραμματικάκης λέγοντας ότι η επιθεώρηση των σχολείων, που θα γίνεται από το Εποπτικό Συμβούλιο, τον Επιθεωρητή και τους Διευθυντές Γυμνασίων και Προγυμνασίων δεν θα είναι ευέλκτο και θα προκαλεί αναστάτωση στους μαθητές αφού αυτοί οι παράγοντες δεν θα έχουν την υπομονή να παρακολουθήσουν με λεπτομέρεια το έργο του δασκάλου με αποτέλεσμα να μην καταλήγει η επιθεώρηση σε θετικά αποτελέσματα. Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής Ηρακλείου, στον Εμμ. Γ. Παντελάκης, καταθέτει την εμπειρία του κι αναφέρει ότι, αν και σήμερα επισκέπτεται τα σχολεία μόνον ο Επιθεωρητής, οι κάτοικοι κατακλύζουν το σχολείο εμποδίζοντας το έργο του Επιθεωρητή, ο οποίος αναγκάζεται να τα απομακρύνει για να μπορεί να δώσει

μεθοδολογικές και διδακτικές κατευθύνσεις στον εκπαιδευτικό. Το άρθρο 8, λοιπόν, απορρίπτεται.

Το άρθρο 9 απορρίπτεται, γιατί το Υπουργείο έχει την ευθύνη της μόρφωσης και της κατάρτισης των εκπαιδευτικών, της αναπλήρωσης κάθε κενής θέσης όπως παρατηρούν ο Ν. Γραμματικάκης και ο Γ. Πλουμίδης αντίστοιχα για το εδάφιο α' και β', ενώ ο Πρόεδρος Ν. Γιαμαλάκης, αναφέρει, για το ε' εδάφιο, ότι οι αρχιτέκτονες εγκρίνουν τα σχέδια μεταβολών των κτιρίων των σχολείων, τα οποία εξετάζονται από την Κεντρική Διεύθυνση, ενώ ο προϋπολογισμός έχει σχέση με τις Κοινοτικές και Μοναστηριακές περιουσίες. Ο Γ. Πλουμίδης, επίσης, ότι χάσμα μεταξύ επιθεωρητή και Εποπτικού Συμβουλίου θα δημιουργηθεί, αν η Κυβέρνηση απορρίψει πρόταση του Εποπτικού Συμβουλίου για απόλυση Επιθεωρητή.

Στη συνέχεια τα άρθρα 10, 11 και 12 δεν γίνονται δεκτά γιατί δεν συνάδουν με το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας. Επίσης το άρθρο 13 απορρίπτεται, γιατί γίνεται ανάθεση καθηκόντων στους παρέδρους και στους ιερείς, που είναι ακατάλληλοι για την εκπλήρωση αυτών. Η σύνταξη της έκθεσης λειτουργίας του σχολείου ενός χωριού, για παράδειγμα, θα ανατεθεί από τον ιερέα και τον πάρεδρο στον ίδιο τον εκπαιδευτικό, αφού αυτός είναι ο πιο μορφωμένος του χωριού αναφέρει ο Γ. Στεφάνης, Νομαρχιακός Επιθεωρητής Ρεθύμνης. Το άρθρο 14 επίσης δεν γίνεται δεκτό κι επομένως όλο το Νομοσχέδιο κρίνεται ότι δεν είναι δυνατό να συμπεριληφθεί στο Νόμο της Εκπαίδευσης.

Ο Χ. Ανδρούτσος επιμένει στην άποψή του για το είδος της αποκέντρωσης της παιδείας και ο γενικός επιθεωρητής διευκρινίζει ότι δεν είναι εύκολο να βρεθούν τα κατάλληλα πρόσωπα που θα αναλάβουν συγκεκριμένα καθήκοντα. Τα Νομαρχιακά συμβούλια, στα οποία θα υπάρχουν αντιπρόσωποι όλων των δήμων, όταν συσταθούν θα υπάρχει η δυνατότητα να συνδυαστούν αυτά με διάφορα σωματεία για την άσκηση της εξωτερικής επιθεώρησης των σχολείων. Πάντως μόνο ο επιθεωρητής θα μπορεί να αναλάβει την εσωτερική επίβλεψη, γιατί αυτή πρέπει να είναι ενιαία και να ασκείται από εξειδικευμένο πρόσωπο.

Η Ιερά Σύνοδος Κρήτης στο υπόμνημά της παρατηρεί ότι οι μαθητές γυμνασίων και προγυμνασίων δεν υποχρεούνται να μεταβαίνουν στον εσπερινό. Ζητά να αναγραφεί στο Νόμο αυτή η υποχρέωση των μαθητών, ο Ι. Περδικάρης όμως απαντά ότι δεν αναγράφεται στο Νόμο αυτή η υποχρέωση για να μη θεωρηθεί ότι επιβάλλεται αναγκαστικά στους εκπαιδευτικούς να συνοδεύουν τους μαθητές. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν είναι σωστό ή δεν επιτρέπεται να γίνεται ο εκκλησιασμός, αλλά

αντίθετα δίνεται η δυνατότητα στον διευθυντή να εκτιμήσει ελεύθερα και να αποφασίσει. Όσο για τη διδασκαλία των ιερών βιβλίων και την ερμηνεία του Ευαγγελίου τονίζεται ότι αυτή επιβάλλεται από τον Νόμο της εκπαίδευσης, γιατί κρίθηκε ότι είναι ηθική κι όχι δογματική η διδασκαλία. Εφ' όσον δεν θεωρείται επικίνδυνη από την Ιερά Σύνοδο η διδασκαλία της κατήχησης, τότε πως μπορεί να είναι επιβλαβής και αντικοινωνική η ερμηνεία του Ευαγγελίου, αναρωτιέται ο Πρόεδρος του συνεδρίου για να αναφερθεί από τον Ι. Περδικάρη η άποψη του Χ. Παπαμάρκου ότι η ερμηνεία του Ευαγγελίου δεν είναι έργο θεολόγων αποκλειστικά, αλλά και του Σχολείου, που οφείλει να παρέχει και θρησκευτική αγωγή στους μαθητές του. Βέβαια, οι ενδοιασμοί της Ιεράς Συνόδου για παρερμηνείες και παρεκτροπές σε αλλόθρησκες διδασκαλίες, αναφέρει ο Πρόεδρος, μπορούν να περιοριστούν αν ο Επίσκοπος ενημερώνεται από τον Καθηγητή για το τι θα διδάξει και αν έχει το δικαίωμα να τον καταγγείλει στην Ανωτέρα Διεύθυνση σε περίπτωση που παρεκκλίνει. Ο Ι. Περδικάρης υπογραμμίζει ότι ο Νόμος διαπνέεται από πνεύμα θρησκευτικότητας, γιατί επιτρέπει και στους μη θεολόγους να ερμηνεύουν το Ευαγγέλιο και έτσι να γίνονται ηθικοί δάσκαλοι και όχι μόνο φορείς ξερών και στείρων γνώσεων. Ο Ν. Γραμματικάκης αναφέρει ότι ο επίσκοπος Πέτρος Τίτος έκανε υποδειγματική διδασκαλία στους εκπαιδευτικούς για την πρακτική ερμηνεία των περικοπών του Ευαγγελίου και ο Δ. Νικητάκης δήλωσε ότι αρκετές φορές παρευρέθηκε ο Επίσκοπος Πέτρος για να παρακολουθήσει στο Προγυμνάσιο Νεάπολης την ερμηνεία του Ευαγγελίου.

Ο Αρχιμανδρίτης Χρ. Τσεπετάκης, διευθυντής του Ιεροδιδασκαλείου στην Αγία Τριάδα εκτιμά ότι ο εκκλησιασμός των μαθητών πρέπει να αναγραφεί στο Νόμο, όσο για την ερμηνεία του Ευαγγελίου θεωρεί απαραίτητη την υποβολή των γενικών γραμμών διδασκαλίας του Ευαγγελίου στον Επίσκοπο, ο οποίος θα μπορεί να του παρέχει κατευθυντήριες γραμμές και οδηγίες. Η ερμηνεία θα πρέπει να γίνεται με βάση το ερμηνευτικό κείμενο, ενώ θεωρεί ο Αρχιμανδρίτης ότι πρέπει να απαγορευτεί η ερμηνεία στους γραμματοδιδασκάλους, άποψη που δεν συμμερίζονται ούτε ο Πρόεδρος ούτε ο Ι. Περδικάρης, αφού για τον έλεγχο των παρερμηνειών ή των παρεκτροπών και την επίβλεψη της ερμηνείας υπάρχει ο καθηγητής των ιερών, που είναι ο αντιπρόσωπος της Εκκλησίας.

Η θέση του Γυμνασιάρχη Ηρακλείου Χ. Ανδρούτσου είναι ότι η Πολιτεία για να παρέχει θρησκευτική και ηθική μόρφωση στη νέα γενιά οφείλει να συμπεριλάβει στο πρόγραμμά της και την ερμηνεία του Ευαγγελίου, που είναι το κατ' εξοχήν

μορφωτικό βιβλίο, όμως έτσι η ερμηνεία παίρνει το χαρακτήρα του δημοσίου κηρύγματος. Άρα η αναφορά σε εγκύκλιο της Ανωτέρας Διευθύνσεως ότι κατά την ερμηνεία του Ευαγγελίου το Σάββατο μπορούν να παρίσταται και πολίτες πρέπει να απαλειφθεί, αφού το κήρυγμα είναι μόνο σχολικό. Διαφωνεί με την άποψη, αυτή ο Ι. Περδικάρης που επισημαίνει ότι το σχολείο, που είναι ανοιχτό στην κοινωνία, πρέπει να επιβάλλει την ιδέα ότι όλοι οι καθηγητές έχουν στόχο την ηθική μόρφωση των νέων, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το Ευαγγέλιο.

Το Συνέδριο αποφαίνεται ότι το κήρυγμα δεν λαμβάνει δημόσιο χαρακτήρα με την προσέλευση των γονέων και κηδεμόνων στο σχολείο, οι οποίοι μπορούν να παρίσταται, κατά τη δήλωση Χ. Ανδρούτσου, και κατά τη διδασκαλία άλλων μαθημάτων, έστω κι αν αυτό δεν αναγράφεται στο Νόμο.

Στις 28 Ιουλίου κατά την έναρξη της Ε' συνεδρίας και αφού αναγιγνώσκοντο τα πρακτικά της προηγούμενης συνεδρίας γίνεται αναπλήρωση του Προέδρου από τον Αρχιμανδρίτη Χρ. Τσεπετάκη, διευθυντή του Ιεροδιδασκαλείου εν Αγία Τριάδι και υπενθύμιση από τον Ι. Περδικάρη του άρθρου 18 του Νόμου περί Επιθεωρήσεως και Διοικήσεως της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως για την εξέταση των εκθέσεων, των συζητήσεων και των πορισμάτων των διδασκαλικών συνεδρίων, ώστε να σχηματιστεί μια ολοκληρωμένη εικόνα για τα εκπαιδευτικά πράγματα. Συμφωνήθηκε να αναφερθούν τα θέματα και οι απόψεις των εκπαιδευτικών για εξοικονόμηση χρόνου.

Συγκεκριμένα συζητήθηκαν τα εξής θέματα:

Α. Στα Χανιά

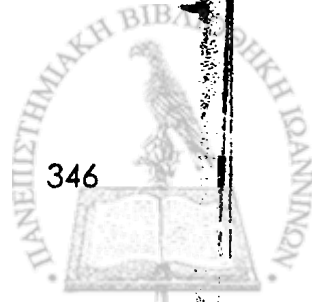
- η τήρηση της πειθαρχίας χωρίς τη χρήση σωματικής ή άλλης ποινής
- η ορθογραφία, από ποιά τάξη πρέπει να αρχίζει, που να στηρίζεται και πως να διδάσκεται
- οι λεκτικές ασκήσεις, πως πρέπει γίνεται η εξάσκηση των μαθητών, ώστε να μπορούν να αποκτήσουν εκφραστική ικανότητα
- οι γραφικές ασκήσεις, που οι μαθητές πρέπει να εκτελούν στο σχολείο και στο σπίτι

Β. Στο Ρέθυμνο:

- πως το σχολείο μπορεί να εργαστεί για τη θρησκευτική και εθνική ανατροφή των παιδιών
- οι σιωπηλές εργασίες

Γ. Στο Ηράκλειο:

- η επανάληψη των μαθημάτων στο δημοτικό σχολείο

- η βοήθεια του σχολείου στις γεωργικές εργασίες των χωρικών
- οι σχολικές βιβλιοθήκες

Δ. Σ τη Νεάπολη

- η πειθαρχία
- η χρησιμότητα των γνώσεων για τη μελλοντική ζωή των μαθητών
- οι κατ' οίκον εργασίες και
- ο τρόπος εκμάθησης ανάγνωσης, γραφής και αρίθμησης, όπως ορίζει ο νόμος, με γρήγορο ρυθμό σε όσους μαθητές ξεπέρασαν το έβδομο έτος της ηλικίας τους.

Τα διδασκαλικά συνέδρια που έγιναν και στις τέσσερις μεγάλες πόλεις της Μεγαλονήσου, διεξήχθησαν με ευπρέπεια και προθυμία από την πλευρά των εκπαιδευτικών. Με βάση τις αρχές της Παιδαγωγικής και της Διδακτικής προτάθηκαν για συζήτηση και επίλυση διάφορα θέματα, ενώ παράλληλα έγιναν και υποδειγματικές διδασκαλίες, υπογραμμίζοντας το ουσιαστικό ενδιαφέρον όλων των εκπαιδευτικών.

ΟΙ ΑΠΟΦΥΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Α') Στα Χανιά οι εκπαιδευτικοί κατέληξαν στο ότι η πειθαρχία μπορεί να επιβληθεί όταν ο διδάσκων φέρεται με αγάπη και σεβασμό, όταν μπορεί μέσα από την πνευματική και ηθική του ανάπτυξη να επιβληθεί στους μαθητές ως αυθεντία, όταν εκτελεί σωστά τα καθήκοντά του, όταν δίκαια επιδιώκει την εκτέλεση των διαταγών του, όταν διδάσκει με ενδιαφέρον τρόπο, όταν προετοιμάζεται για τη διδασκαλία του, όταν με αμεροληψία και δικαιοσύνη επιβάλλει ποινές, όταν αναγκασθεί. Οι δασκάλες στο συνέδριό τους προσέθεσαν στα παραπάνω, ότι ο εκπαιδευτικός θα χρησιμοποιήσει «ελαφρό ράπισμα» μόνο σε περίπτωση αυθάδειας και θρασύτητας.

Β') Η ορθογραφία διδάσκεται από το πρώτο κιόλας μάθημα της Α' τάξης, αρχικά με την ακοή, την όραση και την μνήμη ενώ αργότερα με κανόνες γραμματικής, που θα πλαισιώνονται από πολλά παραδείγματα. Ο μαθητής θα αντιγράψει τη λέξη, την οποία έπειτα θα απομνημονεύει.

Οι δασκάλες συμπλήρωσαν ότι οι ορθογραφικές ασκήσεις είναι γενικές, που ελέγχουν την εφαρμογή γραμματικής με ασκήσεις που γίνονται προφορικά με αργή

και σωστή ανάγνωση, με ορθογραφική ανάλυση από μνήμης και με γραφή, και είναι και οι ειδικές, που επιδιώκουν την εφαρμογή του κανόνα με σχηματισμό προτάσεων. Γ') Με την είσοδό του ο μαθητής στο σχολείο πρέπει να ασκείται στις λέξεις για το γλωσσικό του εμπλουτισμό. Σ' όλα τα μαθήματα ο δάσκαλος μιλά ο μαθητής ακούει, αλλά και ο μαθητής μιλά και ο δάσκαλος διορθώνει, άρα ομιλία και γνώση πραγμάτων συμβαδίζουν. Η ερώτηση που θα υποβάλλεται πρέπει να είναι σαφής, σύντομη, να μην επιδέχεται διπλή απάντηση και να απευθύνεται στο σύνολο της τάξης και να είναι συμβατή με την ηλικία των μαθητών. Η γλώσσα, επίσης, του δασκάλου πρέπει να είναι ακριβής, πλούσια και να συνάδει με την ηλικία των μαθητών, στους οποίους απευθύνεται. Ο δάσκαλος δεν πρέπει να μιλά ακατάπαυστα, γιατί κουράζει τα παιδιά ανώφελα.

Στη συνεδρία των διδασκαλισμών τονίστηκε ότι αρχικά ο μαθητής θα συνδυάσει κοινά αντικείμενα με την ονομασία τους και με άλλα ομοειδή, για τα οποία θα γράφει προτάσεις με υπαγόρευση ή από μνήμης. Για να μάθει να εκφράζεται ο μαθητής προφορικά περιγράφει και επαναλαμβάνει μύθους ή διηγήματα και μετά γράφει όσα διηγήθηκε χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο, που έχει συγκεντρώσει σε ξεχωριστό τετράδιο με παρότρυνση του δασκάλου.

Δ') Οι γραφικές ασκήσεις που δίνονται στο σχολείο πρέπει να θεωρούνται συνέχεια της διδακτικής εργασίας, ενώ όσες δίνονται για το σπίτι θα είναι εμπεδωτικές, όπως γραμματικές ασκήσεις, περιλήψεις λογοτεχνικών κειμένων και εκθέσεις.

Οι διδασκάλισσες συζήτησαν και το ζήτημα του χειροτεχνήματος και κατέληξαν ότι οι μαθήτριες πρέπει στην α' τάξη να διδάσκονται φρεμπελιανές εργασίες και κέντημα σε κανναβωτό (καμβά), στη β' ραπτική σε λεπτό ύφασμα, πλέξιμο, στη γ' την κουμπότρυπα, τις πτυχές και την πλεκτική περικνημίδων, στη δ' την κατασκευή πουκάμισων, εσωρούχων και φορεμάτων και στην ε' και οι δαντέλες και δικτυωτά κεντήματα. Προτάθηκε η ίδρυση επαγγελματικού τμήματος, στο οποίο οι μαθήτριες θα διδάσκονται για 2 έτη σε μεσημεριανά μαθήματα τη χρήση ραπτομηχανής, καθώς και την οικιακή οικονομία και υγιεινή.

Στο Ρέθυμνο⁵¹ για το θέμα η θρησκευτική ανατροφή των μαθητών μπορεί να επιτευχθεί με το παράδειγμα του δασκάλου, την μελέτη βιβλίων, και την εκπλήρωση θρησκευτικών καθηκόντων, ενώ η εθνική ανατροφή με τη διδασκαλία της ιστορίας,

⁵¹ βλ. Το εκπαιδευτικόν Συνέδριον, ... ό.π. σελ. 42. -

την ακρόαση προφορικών μαρτυριών, την επίσκεψη σε όμορφες τοποθεσίες και φυσικά με το παράδειγμα της φιλοπατρίας του δασκάλου.

Οι σιωπηρές εργασίες μπορούν να αναφέρονται είτε στην προετοιμασία είτε στην επεξεργασία του μαθήματος.

Οι μαθητές των ανωτέρω τάξεων δεν θα επιβλέπουν τους μικρότερους μαθητές στις σιωπηρές εργασίες, ενώ για τις δασκάλες το εργόχειρο είναι η καλύτερη σιωπηρή εργασία. Οι διδασκάλισσες Ρεθύμνου τόνισαν επίσης την αναγκαιότητα της θρησκευτικής και εθνικής αγωγής μέσα από τις προσευχές, τον εκκλησιασμό, τον εθισμό στις ιδέες και τα ιδανικά της ελληνικής φυλής, τη μελέτη ποιημάτων και πατριωτικών διαλόγων καθώς και την τήρηση ηθών και εθίμων.

Στο Ηράκλειο υπογραμμίστηκε ότι η επανάληψη στοχεύει στην εμπέδωση των διδαχθέντων, στη συστηματοποίηση της γνώσης στην όξυνση της μνήμης και πρέπει να γίνεται σ' όλα τα μαθήματα αμέσως μετά την ολοκλήρωση της διδασκαλίας ενοτήτων για να μπορεί ο μαθητής και κάνει «αποταμίευση ομάδων γνώσεων και ηθικών πορισμάτων».⁵²

Για το ζήτημα της βοήθειας του σχολείου στις γεωργικές εργασίες των χωρικών το συνέδριο των δασκάλων Ηρακλείου αποφάνθηκε ότι βοήθεια μπορεί να παρέχεται για τη συγκομιδή των ελιών και δημητριακών καρπών στους χωρικούς. Για διευκόλυνση θα διακόπτονται τα μαθήματα για 12 ημέρες, τις οποίες θα ορίζει ο δάσκαλος σε συνεργασία με τους προκρίτους του χωριού και θα ενημερώνει και το Νομαρχιακό Επιθεωρητή.

Για τις σχολικές βιβλιοθήκες προτάθηκε η κάθε κοινότητα να χορηγεί για την αγορά βιβλίων 10 δραχμές το χρόνο, ώστε να σχηματιστεί ο πυρήνας των βιβλιοθηκών, και η Κυβέρνηση δωρεάν να χορηγήσει ορισμένα βιβλία. Όσα βιβλία που θα εισάγονται στις βιβλιοθήκες των χωριών θα ορίζονται από το Νομαρχιακό Επιθεωρητή, ενώ ο δάσκαλος κάθε Κυριακή ή γιορτή μπορεί να διαβάζει κάποια κείμενα ανάλογα με την κατάσταση κάθε φορά.

Για την κατάσταση στα σχολεία ζητήθηκε από το Συνέδριο η διατύπωση των κυριότερων σημείων των Εκθέσεων των Νομαρχιακών Επιθεωρητών.

Έτσι, στην έκθεσή του ο Κ. Χελιουδάκης, Νομαρχιακός Επιθεωρητής Χανίων και Σφακίων, αναφέρει ότι κατά το σχολικό έτος 1899-1900 λειτούργησαν στο νομό

⁵² Σελ. 44 πρακτικών, σελ. 46 πρακτικών.

181 σχολεία⁵³ και 27 παρθεναγωγεία του. Τόνισε ωστόσο να γίνει συγχώνευση σχολείων τότε αυτά είναι δυνατό να μειωθούν σε 20, αλλά αυτό δεν είναι εφικτό λόγω κτιριακού προβλήματος,⁵⁴ που εντοπίζεται είτε στην έλλειψη είτε στην ακαταλληλότητα των διδακτηρίων. Οι κοινότητες που έχουν την ευθύνη συντήρησης των σχολείων αδιαφορούν με αποτέλεσμα τα σχολεία να λειτουργούν είτε σε ετοιμόρροπα κτίρια ή σε μαγαζιά ή σε προαύλιους χώρους εκκλησιών ή και σε κοινοτικά κτίρια. Ακόμη υπάρχει έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής σε όργανα, θρανία, καθίσματα. Οι μαθητές κάθονται σε κορμούς δένδρων, σε σανίδων που στηρίζονται σε πέτρες, ενώ ελάχιστα σχολεία έχουν τρία ή τέσσερα θρανία. Από τον Μάρτιο του 1900 γίνεται διανομή δίδεδρων θρανίων και διδακτικών οργάνων σε χριστιανικά και μουσουλμανικά σχολεία. Είναι ένδικοι οι 238 δάσκαλοι⁵⁵ που δίδαξαν ήταν 19 πτυχιούχοι, 2 με πείρα 20 ετών, 4 φοιτητές φιλολογίας, 15 τελειόφοιτοι Γυμνασίου, 19 απόφοιτοι Κρατικής Σχολής, 45 ακροατές γυμνασιακών μαθημάτων και 13 γραμματοδιδάσκαλοι με απολυτήριο Ελληνικού Σχολείου. Υπήρχαν και απόφοιτοι ατελούς δημοτικού σχολείου, αλλά και μερικοί αυτοδιδάκτοι. Όλοι έδειχναν ζήλο και αφοσίωση. Από την άλλη μεριά οι μαθητές δεν ήταν δυνατό να έχουν τα εγκεκριμένα βιβλία γιατί οι γονείς τους δεν μπορούσαν λόγω οικονομικής δυσπραγίας να τα προμηθευτούν.

Ο χώρος που υπήρχε στα σχολεία για κήπο και εκτέλεση γεωργικών εργασιών ήταν ελάχιστος ή και ανύπαρκτος. Όπου, όμως, υπήρχε επιμελούνταν από τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς, γεγονός που αποδεικνύεται την αυξημένη πολιτική συνειδητότητα.

Η εκπαίδευση θα βελτιωθεί αν η Κυβέρνηση μεριμνήσει για τις σχολικές ανάγκες, σημειώνεται από τον Νομαρχιακό Επιθεωρητή, ο οποίος ανακοινώνει και τη κατασκευή Ανωτέρου Παρθεναγωγείου Χανίων με πλήρη εξοπλισμό με δαπάνες του Αυτοκράτορα πασών των Ρωσιών Νικολάου του Β'.⁵⁶

Για την κατάσταση των σχολείων του νομού Λασιθίου⁵⁷ ο Ν. Γραμματικάκης, Νομαρχιακός Επιθεωρητής Λασιθίου, θίγει το κτηριακό ζήτημα, καθώς οι Κοινότητες του νομού δεν έκαναν τις επισκευές που έπρεπε τον Αύγουστο. Έτσι, σε συνδυασμό με την υποχρεωτική φοίτηση, που ορίζει ο νόμος περί οργανισμού της δημοσίας

⁵³ Σελ. 46.

⁵⁴ Για το πρόβλημα του κτιρίου βλ. Στρατιδάκη Χάρη...

⁵⁵ σελ. 47 πρακτικών

⁵⁶ σελ. 48.

⁵⁷ Σελ. 48

εκπαιδεύσεως της Κρητικής Πολιτείας, δεν επαρκούσαν οι αίθουσες διδασκαλίας, οι οποίες δεν τηρούσαν τους κανόνες υγιεινής (υγρές, ανήλιες, με κακό αερισμό και φωτισμό). Ο αριθμός των μαθητών, επίσης, ήταν δυσανάλογος με τις διαστάσεις του κτιρίου. Το πρόβλημα θα επιλυόταν αν η Διεύθυνση έπειθε τις Κοινότητες να φροντίσουν να κατασκευάσουν κατάλληλα διδακτήρια με την καθοδήγηση μηχανικού, που θα έδινε τις κατάλληλες οδηγίες και με τη συγκατάθεση, βέβαια, του Επιθεωρητή.⁵⁸

Για τα σχολεία που ιδρύθηκαν προσωρινά⁵⁹ ο Ν. Γραμματικάκης αναφέρει ότι μελέτησε το ζήτημα αυτό στην περιοδεία του και προτείνει τη μείωσή τους κατά 13 με την προϋπόθεση ότι οι Κοινότητες θα κτίσουν νέα κτίρια σε κεντρικά μέρη ή θα συνεργαστούν για την εξεύρεση κάποιου διδακτηρίου.

Ο εξοπλισμός είναι ανύπαρκτος ή άχρηστος. Οι μαθητές παρακολουθούν το μάθημά τους είτε όρθιοι είτε καθισμένοι στο έδαφος. Κατά το τέλος του έτους⁶⁰ η διανομή ξυλουργικών ειδών που έγινε στα σχολεία του νομού δεν έλυσε το θέμα. Πρέπει να γίνουν και άλλες κατασκευές (70 τραπέζια και 70 μελανοπίνακες). Επειδή η μεταφορά των ειδών αυτών είναι δαπανηρή, οι πιο απομακρυσμένες κοινότητες, όπως της Σητείας, δεν παρέλαβαν τον εξοπλισμό αυτό. Η πρόταση του Ν. Γραμματικάκη είναι οι εργολάβοι, με εντολή της Διεύθυνσης, να κάνουν κατασκευές και σε άλλες περιοχές της Νεάπολης.⁶¹

Τονίζεται ότι αν και οι δάσκαλοι και οι μαθητές πρόθυμα και με ζήλο ασχολήθηκαν με τις γεωργικές εργασίες στους κήπους των σχολείων, θα ήταν ωφελιμότερο για όλους αν εκδίδονταν κατευθυντήριες οδηγίες για τα είδη και τους τρόπους καλλιέργειας.

Κατάλογοι μαθητών και μαθητριών συντάχθηκαν σε λίγες σχολικές περιφέρειες από τους Δημάρχους του νομού Λασιθίου με φανερή την δυσαναλογία αγοριών και κοριτσιών. Η σημασία της γυναικείας εκπαίδευσης δεν εννοήθηκε σε όλες της τις διαστάσεις. Ο εξαναγκασμός της φοίτησης με πρόστιμα δεν έγινε με αυστηρότητα και συστηματικότητα, γιατί υπήρχε απουσία επιθεωρητών από την έναρξη των μαθημάτων, ελλιπής συμπλήρωση του καταλόγου των απουσιών από τους δασκάλους και καθυστέρηση των αρχών στην είσπραξη προστίμων.

⁵⁸ σελ. 49.

⁵⁹ σελ. 49.

⁶⁰ Εννοεί το 1899.

⁶¹ σελ. 49.

Ο Ν. Γραμματικάκης αναφέρει ότι το προηγούμενο σχολικό έτος⁶² φοίτησαν 6402 μαθητές από τους οποίους 1701 στη Σητεία, 630 στο Λασιθί, 920 στη Βιάννο, 1035 στην Ιεράπετρα και 2117 στο Μιραμβέλλο. Ακόμη τονίζει ότι θα καταρτιστεί αναλυτικός πίνακας των καθυστερούμενων εκπαιδευτικών τελών του β' εξαμήνου, που πρέπει να λάβουν οι δάσκαλοι. Η μη έγκαιρη είσπραξη προστίμων οφείλεται στη φτώχεια που μαστίζει το γεωργικό πληθυσμό.

Οι μεθοδολογικές και διδακτικές κατευθυντήριες γραμμές, που θα παρείχαν οι επιθεωρητές στους εκπαιδευτικούς θα ήταν περισσότερες και πιο επαρκείς, αν η επιθεώρηση των σχολείων γινόταν αμέσως μετά την έναρξη των μαθημάτων, δηλαδή τον Δεκέμβριο και τον Ιανουάριο⁶³ υπογραμμίζει ο επιθεωρητής Λασιθίου για να συνεχίσει με το θέμα της επιστημονικής κατάρτισης των εκπαιδευτικών. Στο νόμο 132 είναι οι δάσκαλοι⁶⁴ και οι δασκάλες από τους οποίους 4 είναι πτυχιούχοι Διδασκαλείου, 30 τελειόφοιτοι Γυμνασίου, 6 ακροατές των μαθημάτων της Δ' τάξης Γυμνασίου, 35 ακροατές μαθημάτων των γυμνασιακών τάξεων και 57 γραμματοδιδάσκαλοι. Παιδαγωγική και Διδακτική γνωρίζουν μόνον οι πτυχιούχοι διδασκαλείου, ενώ οι υπόλοιποι δεν είναι καταρτισμένοι. Την πρώτη ανάγνωση, την πατριδογραφία και τα άλλα μαθήματα της α' και β' τάξης δεν μπορούν να τα διδάξουν με τις διδακτικές και μεθοδολογικές αρχές της Μεθοδικής. Το έργο των δασκάλων δυσκόλεψε πιο πολύ, επειδή στις τάξεις υπήρχαν πολλοί μαθητές διαφόρων ηλικιών και διαφορετικής γνωστικής ανάπτυξης. Επίσης, οι πενήντα και πλέον μαθητές που είχαν τα μονοθέσια σχολεία δημιουργούσαν δυσκολία στη διεύθυνσή τους, αφού οι δάσκαλοι δεν είχαν ούτε την πείρα ούτε την ικανότητα να κάνουν χρήση σιωπηρών εργασιών ώστε και η τάξη να τηρείται και τα διδασκόμενα να εμπεδώνονται. Σ' όλα αυτά αν κανείς προσθέσει και την ανεπάρκεια των διδακτηρίων και την υλικοτεχνική έλλειψη τότε μπορεί εύκολα να εννοήσει ότι ο ζήλος και η προθυμία των δασκάλων δεν αρκούσαν για να επιτευχθούν οι στόχοι.

Τα 17 Παρθεναγωγεία⁶⁵ του νομού Λασιθίου διευθύνονται από δασκάλες με απολυτήριο ελληνικού σχολείου, που έχουν το ζήλο αλλά όχι και το θεωρητικό υπόβαθρο, όπως τονίζει ο επιθεωρητής και προτείνει να διορίσει η Διεύθυνση

⁶² Ενν. 1898-1899, σελ. 50

⁶³ σελ. 50.

⁶⁴ Σελ. 51.

⁶⁵ Σελ. 51.

πτυχιούχους δασκάλους, να ιδρύσει Ανώτερο Παρθεναγωγείο⁶⁶ που οι απόφοιτοί του θα είναι οι δασκάλους στις κοινότητες.

Τα τρία ανώτερα διοικητικά του νομού δεν είχαν σημαντικές προόδους φέτος, αναφέρει ο επιθεωρητής, κρίνοντας **την ανάγκη εισαγωγής της αρχαίας ελληνικής**, ως απαραίτητη για την επίτευξη του προορισμού της παιδείας.⁶⁷

Ο Εμμ. Παντελάκης, Νομαρχιακός Επιθεωρητής Ηρακλείου αναφέρει ότι 124 δημοτικά⁶⁸ ιδρύθηκαν αρρένων και θηλέων, από τα οποία 117 χριστιανικά και 7 μουσουλμανικά. Τρία σχολεία δεν λειτούργησαν καθόλου από έλλειψη δασκάλων και ένα από τη μη αντικατάσταση δασκάλου που παραιτήθηκε.

Επισκευές διδακτηρίων έγιναν από πολλές κοινότητες, ενώ τρεις απ' αυτές οικοδόμησαν νέα κτίρια με δικές τους δαπάνες και έντεκα κτήρια με τη βοήθεια της Κυβέρνησης. Τα κτήρια δεν πληρούν τις συνθήκες υγιεινής και παιδαγωγικής πάντα. Ο Εμμ. Παντελάκης ελπίζει στη συνδρομή της Κυβέρνησης, η οποία θα ορίσει να δίνεται μεγάλο μέρος των εισοδημάτων των περιουσιών των Κοινοτήτων για τις εκπαιδευτικές ανάγκες. Άρχισε να εφοδιάζει μάλιστα τα σχολεία με όργανα κι έπιπλα, αν και μόνο σε 25 έχουν σταλεί αυτά.

Η ίδρυση των προσωρινών σχολείων, που είχε προταθεί με τη λήξη του προηγούμενου σχολικού έτους από τον επιθεωρητή, τώρα καταργείται και στη θέση της προτείνει τη σύμπτυξη άλλων κατωτέρω βαθμού σχολείων σε κεντρικά ανωτέρω βαθμού, αρκεί να γίνουν νέα κατάλληλα διδακτήρια.

Στα σχολεία φοίτησαν 9.000 μαθητές⁶⁹ και των δύο φύλων κατά το σχολικό έτος 1899-1900, αν και δεν είναι δυνατό να γίνει αυστηρή εφαρμογή της υποχρεωτικής φοίτησης επειδή προσέρχονται και αυθόρμητα μαθητές σε κάποια διδακτήρια κι έτσι ο Δήμαρχος καταρτίζουν καταλόγους που δεν είναι ακριβείς. Αν λάβει υπόψη ότι η απογραφή των κατοίκων του νομού είναι 90.000 τότε, μέσα από τη φοίτηση 9000 μαθητών αποδεικνύουν τη φιλομάθεια του Κρητικού λαού.

Η είσπραξη εκπαιδευτικών τελών προσέφερα αρκετά στους εκπαιδευτικούς, γιατί τα χρήματα που εισπράττονταν ως εγγραφή και οι πολίτες κατέθεταν στα δημόσια ταμεία διατίθονταν για την εκπαίδευση αποκλειστικά. Πολλοί κάτοικοι των χωριών λόγω φτώχειας δεν μπορούσαν να πληρώσουν ούτε από το ευτελές ποσό της

⁶⁶ Σελ. 52.

⁶⁷ Σελ. 52.

⁶⁸ Σελ. 52.

⁶⁹ Σελ. 53.

μιας δραχμής κάθε εξάμηνο.⁷⁰ Πάντως μετά από πολλές δυσκολίες εισπράχθηκε το τέλος εγγραφής του α' εξαμήνου. Σ' ένα μόνο σχολείο εισπράχθηκαν τα τέλη α' και β' εξαμήνου, ενώ σ' όλα τα άλλα⁷¹ υπήρξαν προβλήματα. Η Κυβέρνηση απάλλαξε τους άπορους μαθητές, απ' αυτό το μέτρο αλλά και όσους είχαν καταστραφεί ολοσχερώς ή είχαν πάθει μεγάλες ζημιές μετά τα τελευταία γεγονότα.⁷² Η πρόταση είναι να μειωθούν τα εκπαιδευτικά τέλη για να γίνει ευκολότερη η εφαρμογή της υποχρεωτικής φοίτησης.

Στο διδασκαλικό κλάδο οι περισσότεροι δάσκαλοι του Νομού Ηρακλείου εργάζονται με ζήλο, όμως υπάρχουν και κάποιοι ανάξιοι, οι οποίοι με τις προσεχείς διδασκαλικές εξετάσεις θα αναγκαστούν να δώσουν τη θέση τους σε άλλους πιο ικανούς.

Όσο για τις γεωργικές εργασίες⁷³ ο επιθεωρητής επισημαίνει την αγάπη των δασκάλων και των μαθητών γι' αυτές. Η καλλιέργεια των φυτών στους αγρόκηπους των χωριών και των σχολείων προσέλκυσε την προσοχή των χωρικών και με την αποστολή διαφόρων σπόρων αλλά και πρακτικών οδηγιών που απέστειλε το Γεωργικό Τμήμα της Ανωτέρας Διεύθυνσης των Οικονομικών τα αποτελέσματα ήταν πολύ ικανοποιητικά. Έγινε παραγωγή 52⁷⁴ οκάδων βαμβακιού, που πουλήθηκαν και με τα χρήματα αγοράστηκαν βιβλία για την ίδρυση βιβλιοθήκης, αν και ο Α. Κοκκινάκης⁷⁵ πρότεινε το μισό ποσό των χρημάτων θα έπρεπε να διατεθεί για τη βράβευση των μαθητών. Η άποψη Κοκκινάκη έγινε αποδεκτή.

Ο Γ. Στεφανάκης,⁷⁶ νομαρ. Επιθεωρητής Ρεθύμνου αναφέρει ότι στο Νομό λειτούργησαν 118 δημόσια σχολεία και δύο ιδιωτικά.

Η σύσταση αυτών των σχολείων επιβάλλεται, γιατί τα περισσότερα χωριά είναι πολύ ορεινά και μεταξύ τους χωρίζονται με φαράγγια και ρυάκια. Το ζήτημα της συγχώνευσης των σχολείων προσέκρουε στις πολλές δυσχέρειες λόγω έλλειψης διδακτηρίων. Ακόμη, στο Ρέθυμνο,⁷⁷ συστάθηκαν 6 διτάξια σχολεία αρρένων και θηλέων, 8 μονοτάξια, 16 γραμματοδιδασκαλεία και 4 μονοτάξια Παρθεναγωγεία. Φοίτησαν 1561 αγόρια και 437 κορίτσια. Στο Ρέθυμνο η φιλομάθεια ήταν μεγάλη και

⁷⁰ Σελ. 53.

⁷¹ Σελ. 54.

⁷² Ενωσί την επανάσταση του 1897.

⁷³ Σελ. 54.

⁷⁴ Σελ. 55.

⁷⁵ Σελ. 55.

⁷⁶ Σελ. 55.

⁷⁷ Σελ. 55.

τα παιδιά παρακολουθούσαν τα μαθήματα και τα διδακτήρια επισκευάζονταν με τη βοήθεια της Κυβέρνησης. Διδακτήρια δεν είχαν οι κοινότητες Γάλλου, Αρολιθέου, Μαλακίων, Χανίων και Λούτρας όμως.

Στην επαρχία Μυλοποτάμου συστήθηκαν ένα τετρατάξιο στα Ανώγεια, τρία τριτάξια, 18 μονοτάξια, 13 γραμματοδιδασκαλεία και 3 Παρθεναγωγεία.⁷⁸ Φοίτησαν 1446 αγόρια και 271 κορίτσια. Στους δήμους Μεληδονία, Μαργαριτών και Ανωγείων υπάρχουν διδακτήρια που χρήζουν επισκευών. Στα Ανώγεια κτίστηκε τριτάξιο σχολείο που πρέπει να επισκευασθεί. Στα Λειβάδια κτίστηκε σχολείο μεγάλο και στη Ρουμελή μονοτάξιο, ενώ η κοινότητα Γαράζου υπέβαλε αίτηση για διτάξιο σχολείο, ενώ κι άλλες κοινότητες υπέβαλαν αίτηση ανέγερσης διδακτηρίων με την ελπίδα ότι η φετινή ελαιοπαραγωγή θα αποδώσει.⁷⁹

Η φιλοπάθεια των Κρητών ήταν τόσο μεγάλη, που και κατά την επανάσταση του 1897, που τα πάντα καίγονταν οι κάτοικοι των επαρχιών Καλογέρου, Θρόνου και Αποστόλων Αμαρίου ανήγειραν στο θρόνο «Μουσών τέμενος».⁸⁰

Στο Αμάρι συστάθηκαν 4 διτάξια, 6 μονοτάξια, 5 γραμματοδιδασκαλεία και ένα μονοτάξιο Παρθεναγωγείο. Φοίτησαν 702 αγόρια και 271 κορίτσια. Οι κάτοικοι αυτής της επαρχίας θεωρούνταν φιλομαθείς. Έκτισαν κοινοτικά διδακτήρια, μονοτάξια σχολεία στα χωριά Μέρωνας, Θρόνος και Φαρφουράς, ενώ όπου δεν υπήρχαν σχολεία νοίκιασαν ιδιωτικά σπίτια που το ενοίκιο πλήρωναν πρόθυμα.⁸¹

Στην επαρχία του Αγίου Βασιλείου τα διδακτήρια είναι σε πολύ κακή κατάσταση και μπορούν να χαρακτηριστούν χειρότερα από ακατάλληλα τονίζει ο Γ. Στεφανάκης.

Στην πόλη του Ρεθύμνου στο Α' Παρθεναγωγείο φοίτησαν 176 μαθήτριες και στο τετρατάξιο δημοτικό 178 μαθητές.

Στο Μουσουλμανικό σχολείο γράφτηκαν 434 αγόρια αλλά μόνο τα 364 φοίτησαν όλο το σχολικό έτος, ενώ από τα 254 εγγραφέντα κορίτσια ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους τα 164. Λειτουργήσαν στο νομό Ρεθύμνου επίσης δύο οθωμανικά Γραμματοδιδασκαλεία, ένα στα Περιβόλια και το άλλο στα Καπεδιανά.

Η υλικοτεχνική υποδομή είναι υποτυπώδης. Παλιά θρανία και πίνακες, χάρτες της Ελλάδας σχισμένα και με την παλιά διοικητική διαίρεση είναι ο εξοπλισμός των

⁷⁸ Σελ. 56.

⁷⁹ Σελ. 56.

⁸⁰ Σελ. 56.

⁸¹ Σελ. 56.

σχολείων. Η Ανωτέρω Διεύθυνση έλυσε μερικώς το ζήτημα του εξοπλισμού αποστέλλοντας θρανία, αριθμητήρια, αναγνωστήρια και χάρτες Ζαφειροπούλου.⁸²

Παραχωρήθηκαν αγριοκήπια σε πεδινά μέρη και όχι σε ορεινά που υπάρχει έλλειψη νερού, όπου σπάρθηκαν λαχανικά και σπόροι μουριάς που θα απέδιδαν 50.000 μουριές. Οι μαθητές με ζήλο έκαναν τις γεωργικές εργασίες, οι οποίες μπορούν να γίνουν αποδοτικότερες, αν δοθούν οδηγίες από τους Επιθεωρητές Γεωργίας, οι οποίοι θα πρέπει να στείλουν ποικίλους καλούς σπόρους. Η προσπάθεια καλλιέργειας μεταξόσπορου απέτυχε λόγω των βροχών ενώ το μικρό κέρδος θα διαθέτονταν για την εγγραφή απόρων μαθητών.

Ο νόμος για την υποχρεωτική φοίτηση δεν μπορεί να εφαρμοστεί πλήρως, υπογραμμίζει ο Επιθεωρητής, λόγω των εκπαιδευτικών τελών και της έλλειψης σχολείων. Προτείνει ο Γ. Στεφάνης την κατάργηση των εκπαιδευτικών τελών και εκτιμά ότι περίπου χίλιοι⁸³ μαθητές θα φοιτήσουν επιπλέον. Τονίζει ότι η καταλογράφηση των μαθητών πρέπει να συνταχθεί με προσοχή για αποφυγή ανακριβειών και να υπάρχει πλήρη και σαφή εικόνα της σχολικής πραγματικότητας, γιατί υπάρχει σχολείο κάποιου χωριού που είχαν εγγραφεί στον κατάλογο 80 μαθητές, ενώ φοιτούσαν 112.

Ο επιθεωρητής, εκτιμά επίσης, ότι η Κυβέρνηση πρέπει να διαθέσει τα έσοδα των κοινοτικών κτημάτων όχι για την ανέγερση ναών αλλά σχολείων, τα οποία θα κατασκευαστούν ή θα επισκευαστούν με την καθοδήγηση μηχανικών. Υπογραμμίζει την πρόθυμη εργασία όλων των εκπαιδευτικών, εκτός από έναν δάσκαλο που προφυλακίστηκε για πλαστογραφία και δύο άλλους που ύβρισαν ο ένας το δήμαρχο και ο άλλος τα θεία. Τονίζει επίσης ότι οι δάσκαλοι είναι οι πιο ακούραστοι υπάλληλοι της Κρήτης και ότι με την ίδρυση αυτοτελούς διδασκαλείου με συνεχείς εξετάσεις και ασκήσεις θα βελτιωθούν ουσιαστικά.

Στη συνέχεια ο Ι. Περδικάρης ως γενικός Επιθεωρητής της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εκθέτει την κατάσταση στη Μέση Εκπαίδευση αναφέροντας ότι τη Μέση Εκπαίδευση αποτελούν δύο γυμνάσια, δηλ. Προγυμνάσια και ένα Ιεροδιδασκαλείο, που διοικούνται από μία διεύθυνση. Η διδακτική εργασία των λειτουργών της Μέσης Εκπαίδευσης εκτιμά ότι είναι συστηματικότερη από αυτή των

⁸² Σελ. 57.

⁸³ Σελ. 58.

δασκάλων, γιατί έχουν πληρέστερη κατάρτιση. Στο σχολικό έτος 1899-1900 υπήρξαν αρκετές «ανωμαλίες»⁸⁴ με αποτέλεσμα το εκπαιδευτικό έργο να είναι ατελές.

Μετά από διευκρίνιση που ζήτησε ο αρχιμανδρίτης Χρ. Τσεπετάκης, ο γενικός επιθεωρητής είπε ότι ανωμαλίες υπήρξαν μόνο στο Γυμνάσιο Ηρακλείου. Τότε ο Χ. Ανδρούτσος, γυμνασιάρχης Ηρακλείου απάντησε τονίζοντας ότι ως προς την εσωτερική οργάνωση και κατάσταση, οι συνεδρίες του συλλόγου ήταν νομότυπες και κόσμιες και η πειθαρχία των μαθητών διατηρήθηκε στο επίπεδο που έπρεπε, ως προς την εξωτερική οργάνωση η ιδιωτική ζωή των εκπαιδευτικών δεν αφορά την εκπαίδευση.

Ένα άλλο ζήτημα, που απασχόλησε το Συνέδριο στη συνέχεια ήταν η **αξία της μόρφωσης**, που παρέχεται στα Διδασκαλεία και στα Γυμνάσια.

Ο Ι. Πεδδικάρης έχει την γνώμη ότι η παιδεία και η μόρφωση εξαρτώνται από το διδακτικό προσωπικό του Διδασκαλείου ή του Γυμνασίου κι όχι από το αν έχει γίνει για οικονομικούς λόγους σύμπτυξη αυτών των δύο βαθμίδων από την Κυβέρνηση. Πάντως, ο ίδιος θεωρεί ότι το γυμνάσιο δίνει τελειότερη μόρφωση επειδή σ' αυτό διδάσκονται περισσότερα Ελληνικά, που έχουν παιδευτική δύναμη. Με την άποψη αυτή διαφώνησαν ο νομαρχιακός επιθεωρητής Λασιθίου Ν. Γραμματικάκης και ο Διευθυντής του Α' Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου Α. Κοκκινάκης. Ο επιθεωρητής⁸⁵ θεωρεί ότι πρέπει να ιδρυθεί ένα ιδιαίτερο, χωριστό και αυτόνομο Διδασκαλείο με άριστο εκπαιδευτικό προσωπικό, που θα μπορεί να επιλέγει η κυβέρνηση. Οι δάσκαλοι θα καταρτίζονται και θα προετοιμάζονται γρήγορα και συστηματικά στα Παιδαγωγικά και στα Τεχνικά. Στο Διδασκαλείο θα μπορούν να κατατάσσονται και οι τελειόφοιτοι Γυμνασίου για μία τάξη και ένα χρόνο φοίτησης. Τονίζει ότι πρέπει να εκφραστεί στην Κυβέρνηση η ανάγκη ίδρυσης Διδασκαλείου. Ο γενικός επιθεωρητής αποδέχεται ως ενδιαφέρουσα και ωφέλιμη την πρόταση του νομαρχιακού επιθεωρητή, αλλά θέτει τους προβληματισμούς του σχετικά με τις μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες της Κυβέρνησης, καθώς και με τις δυσκολίες ίδρυσης και οργάνωσης του Διδασκαλείου, αφού οι Εκπαιδευτικοί, επειδή δεχ θα μπορούσαν να μεταβούν στα Χανιά ή σε κάποια απ' τις μεγάλες πόλεις, θα προτιμούσαν να φοιτήσουν στα γυμνάσια. Ο Α. Κοκκινάκης,⁸⁶ επίσης, επισημαίνει κι άλλη μια παράμετρο, αυτή της υπηρεσιακής αναστάτωσης, αφού πολλοί

⁸⁴ Σελ. 59.

⁸⁵ Σελ. 61

⁸⁶ Σελ. 62.

εκπαιδευτικοί θα προσέρχονταν στο Διδασκαλείο με αποτέλεσμα τα σχολεία να υπολειμθούν. Για να μη συμβεί αυτό προτείνει να κληθούν για εξετάσεις το επόμενο χρόνο, όσοι αποτύχουν φέτος στις διδασκαλικές εξετάσεις και έχουν τα βασικά στοιχεία παιδείας. Σ' αυτή τη θέση ο Εμμ. Παντελάκης, νομαρχ. Επιθεωρητής Ηρακλείου κρίνει ότι υπάρχει η πιθανότητα οι δάσκαλοι να παραμελήσουν την εργασία τους στο σχολείο για να αφοσιωθούν στη μελέτη προετοιμασίας των εξετάσεων και τότε τα σχολεία θα υπολειμθούν.

Ο Χ. Ανδρούτσος απαντώντας στις παραπάνω θέσεις τονίζει ότι το αυτοτελές Διδασκαλείο⁸⁷ είναι απαραίτητο, γιατί όλα τα μαθήματα στοχεύουν στην συστηματική προετοιμασία και κατάρτιση των Εκπαιδευτικών, καθώς και στην πρακτική της εξάσκηση, ενώ (το παραρτηματικό Διδασκαλείο) το Γυμνάσιο έχει άλλο προσανατολισμό. Στοχεύει στην προετοιμασία για το Πανεπιστήμιο. Τα παιδαγωγικά μαθήματα κατανέμονται στις τρεις ανώτερες τάξεις, με αποτέλεσμα να απορροφώνται από τα άλλα μαθήματα μη συντελώντας έτσι στην θεωρητική υποδομή των δασκάλων. Στο γυμνάσιο, επίσης, στην έκτη και εβδομή τάξη οι διδακτικές ώρες είναι σαράντα, ενώ στο Διδασκαλείο θα είναι 32 για την ανώτερη τάξη, ενώ οι πρακτικές ασκήσεις και τα τεχνικά μαθήματα του γυμνασίου αποτελούν ελλιπή και γενική ένδειξη. Υπογραμμίζεται η μεγάλη ανάγκη των δασκάλων να ιδρυθούν «μονότακτα διδασκαλεία και υποδιδασκαλεία».⁸⁸ Στα Διδασκαλεία θα προσέρχονται οι απόφοιτοι γυμνασίων και οι μη πτυχιούχοι δάσκαλοι, ενώ στα υποδιδασκαλεία θα προσέρχονται οι απόφοιτοι Προγυμνασίων και ανωτέρων δημοτικών πάντα μετά από δοκιμασία, όπως στην Ελβετία και την Κύπρο, όπου τα παιδαγωγικά μαθήματα διδάσκονται για ένα επιπλέον διδακτικό έτος.

Ο Ι. Περδικάρης συμπλήρωσε την πληροφορία ότι στη Γερμανία τα Διδασκαλεία είναι εξαετή, ενώ στην Ελλάδα τριετή. Έκρινε ότι επιβάλλεται η αύξηση φοίτησης, όμως αν προστεθεί ένα έτος στο Διδασκαλείο θεωρεί ότι αυτό ίσως αρκεί μόνο για όσους είναι ήδη δάσκαλοι αλλά και πάλι επειδή είναι προϊόν ανάγκης δεν θα προσφέρει την αναμενόμενη μόρφωση στον εκπαιδευτικό κόσμο. Ο γενικός Επιθεωρητής τελικά τάσσεται υπέρ της άποψης του Ν. Γραμματικάκη.

Ο Χ. Ανδρούτσος για όσα είπε ο Τ. Περδικάρης είπε ότι πρόκειται να προσφερθεί «ουχί κατά ψιχία, αλλά αρτία και αυτοτελής»⁸⁹ η παιδαγωγική μόρφωση

⁸⁷ Σελ. 62.

⁸⁸ Σελ. 63.

⁸⁹ Σελ. 63.

στους δασκάλους, που θα φοιτήσουν στα Διδασκαλεία, γιατί αυτά θα είναι αυτοτελή και θα διαφέρουν από τα μονότακτα.

Ο Εμμ. Παντελάκης υπενθυμίζει ότι στο Διδασκαλείο διδάσκονται εκτός από τα Παιδαγωγικά κι όλα τα μαθήματα γυμνασίου κι απορεί για ποιο λόγο οι καθηγητές γυμνασίου και Διδασκαλείου με την ίδια μόρφωση θα διδάσκουν το ίδιο μάθημα με δύο μεθόδους, έστω και αν είναι διαφορετικές.

Ο Χρ. Ανδρούτσος, επιμένοντας ότι η κάθε μέθοδος αποδίδει διαφορετικά αποτελέσματα και ενδεχομένως την παρατήρηση του Α. Κοκκινάκη ότι η διδασκαλία του μονότακτου Διδασκαλείου έγκειται στη φοίτηση των αποφοίτων γυμνασίου, αναφέρει ότι η απαλλαγή των διδασκτρων και η αμοιβή των δασκάλων είναι παράγοντες ικανοί να δελεάσουν τους εκπαιδευτικούς, εκείνο που δεν μπορεί να προβλεφθεί είναι η διάθεσή τους. Στο ίδιο θέμα ο Στεφανάκης, νομαρχιακός επιθεωρητής Ρεθύμνου, θέτει οικονομικό ζήτημα για την ίδρυση του αυτοτελούς Διδασκαλείου, λέγοντας ότι απαραίτητη είναι η συνεισφορά των εύπορων κοινοτήτων, των μονών και των δήμων. Παρακαλεί για ίδρυσή του στο Ρέθυμνο.

Το συνέδριο αποδέχεται την ανάγκη ίδρυσης όχι μονοτάκτου αλλά αυτοτελούς Διδακτηρίου.

Στις 28 Ιουλίου⁹⁰ με την αναπλήρωση του Ν. Γιαμαλάκη από τον Αρχιμανδρίτη Χρ. Τσεπάη, αρχίζει η στ' συνεδρία με την υποβολή πρότασης για συζήτηση από τη Διευθύντρια του Ανωτέρου Χριστιανικού Παρθεναγωγείου Ελένη Δρανδάκη σχετικά με τη ανάληψη της φροντίδας των Νηπιαγωγείων. Ο γενικός επιθεωρητής στην απάντησή του ότι το φρεμπελιανό σύστημα είναι η αιτία της ανάπτυξης του Νηπιαγωγείου. Αν και έχει τεθεί το λεπτό ζήτημα της ωφέλειας ή της βλάβης του μικρού μαθητή, το οποίο κινείται κάτω από τις διαταγές της δασκάλας του, με αποτέλεσμα να μην έχει πρωτοβουλία, η επικρατούσα ιδέα είναι ότι το παιδί ωφελείται αν εκπαιδεύεται από μορφωμένες Νηπιαγωγούς, οι οποίες δεν υπάρχουν. Η Αμαλία Μανουσάκη και η Μ. Ξανθουδάκη είναι οι μόνες πτυχιούχοι Νηπιαγωγοί. Ο γενικός επιθεωρητής προσθέτει επίσης ότι ακόμα και αν τα πρόσωπα υπάρξουν δεν βοηθούν τα σχολεία, τα οποία είναι ακατάλληλα για την υγεία των μαθητών. Απαντώντας η διευθύντρια τονίζει ότι το νηπιαγωγείο προσφέρει περισσότερα στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών από το αν αυτά παραμείνουν στο σπίτι. Υπογραμμίζει, επίσης, ότι καλό είναι η κυβέρνηση να φροντίσει για τη συντήρηση των

⁹⁰ Σελ. 65.

νηπιαγωγείων, τα οποία θα έχει υπό την ευθύνη της, αφού σε διαφορετική περίπτωση υπάρχει η δυνατότητα να δοθεί άδεια ίδρυσης, σε ιδιώτες. Διευκρινίζοντας ο Ι. Περδικάρης λέει ότι η άδεια θα παραχωρούνταν σε ιδιώτες από την κυβέρνηση μόνο αν διαπιστωνόταν ότι το καίριο είναι κατάλληλο έστω κι αν υπήρχαν κι άλλες ελλείψεις. Όμως, δεν επιτρέπεται η ίδια η Κυβέρνηση να αναλάβει την ίδρυση νηπιαγωγείων με πλημμελή συγκρότηση και οργάνωση.

Ο Χρ. Ανδρούτσος επιχειρηματολογώντας εναντίον των νηπιαγωγείων αναφέρει ότι το φρεμπελιανό σύστημα αναπτύχθηκε στην Ευρώπη επειδή υπήρχε αντίθεση σπιτιού και σχολείου στην διαπαιδαγώγηση του παιδιού. Στην Ελλάδα αυτό δεν έχει αποδειχθεί κι έτσι η Κυβέρνηση δεν υιοθέτησε την πλήρη ίδρυση νηπιαγωγείων, θεωρώντας ότι είναι παρακινδυνευμένη η αγωγή που παρέχεται όχι μόνο λόγω έλλειψης προσωπικού και κτιρίων, αλλά κυρίως εξαιτίας της δυσκολίας της διάπλασης των μικρών παιδιών. Εξάλλου η προσφορά των νηπιαγωγείων ως τώρα, υπογραμμίζει, ήταν η απαλάφρυνση των οικογενειών και η «συναγωγή»⁹¹ νηπίων με την εκμάθηση παραμυθιών και τραγουδιών.

Ο Π. Φωτεινός καθηγητής του Προγυμνασίου Ρεθύμνης θεωρεί άδικον⁹² την ίδρυση Νηπιαγωγείων από την Κυβέρνηση, πριν η ίδια φροντίσει για τα Παρθεναγωγεία στις Επαρχίες και πολύ περισσότερο όταν τα νηπιαγωγεία και οι νηπιαγωγοί προορίζονται για τις πόλεις, στερώντας από τη μόρφωση και τη διαπαιδαγώγηση από το λαό της επαρχίας είναι «πολυτέλεια».⁹³

Για την μόρφωση των διδασκαλισσών,⁹⁴ με πρόταση του Γραμματικάκη, που μετέφερε στο Συνέδριο ο Ι. Περδικάρης, θα γίνεται στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, στα οποία θα προστεθούν δύο ανώτερες τάξεις, στις οποίες θα διδάσκουν καθηγητές. Αυτές οι τάξεις θα είναι το Διδασκαλείο των Θηλέων, στο οποίο όσες θα υπηρετήσουν ως δασκάλες ή και όσες γίνουν μητέρες μπορούν να παρακολουθούν για να τύχουν της προσηκούσης παιδαγωγικής μορφώσεως».⁹⁵

Ο Ν. Γραμματικάκης προτείνει την ίδρυση Ανώτερου Παρθεναγωγείου στο Νομό Λασιθίου⁹⁶ θεωρώντας ότι είναι αποκλεισμένος ο νόμος από πτυχιούχους, λόγω της δύσκολης συγκοινωνίας και άρα της μετάβασης στην Αθήνα. Διαβεβαιώνει ο γενικός επιθεωρητής την ίδρυσή του, όμως ο Χ. Ανδρούτσος επιστά την προσοχή,

⁹¹ Σελ. 66 ό.π.

⁹² Σελ. 67 ό.π.

⁹³ Σελ. 67 και επίσης βλ. Δημοτική Εκπαίδευσις ... σελ. 273-274

⁹⁴ Σελ. 67 και επίσης β' Δημοτ. Εκπαίδευσις σελ. 274

⁹⁵ Σελ. 67 ό.π.

⁹⁶ Σελ. 67.

γιατί οι δασκάλες που θα αποφοιτούν απ' το Παρθεναγωγείο αυτό θα είναι 15 ετών, άρα ακατάλληλες για να γίνουν παιδαγωγοί, ενώ ο Ν. Γραμματικάκης τονίζει ότι μπορούν να φοιτήσουν στην Πέμπτη τάξη τα Ανωτέρω Παρθεναγωγείου και κορίτσια πάνω από 12 ετών.

Το συνέδριο προτείνει την ίδρυση Ανωτέρω Παρθεναγωγείου στο Λασίθι καθώς και την πρόσθεση ανωτέρω τάξεων σ' αυτά τα Παρθεναγωγεία ώστε μπορούν να αποτελέσουν και Διδασκαλεία θηλέων.

Με την έναρξη της ζ' συνεδρίας της 29ης Ιουλίου υπό την προεδρία του Ν. Γιαμαλάκη, ο Χ. Ανδρούτσος διευκρινίζει ότι τα μονοτάξια Διδασκαλεία αλλά και τα υποδιδασκαλεία μπορούν προσωρινά να παράγουν δασκάλους, ενώ μόνιμη πηγή παραγωγής εκπαιδευτικού θα είναι το αυτοτελές διδασκαλείο.

Στη συνέχεια ο πρόεδρος θέτει το θέμα της προσαρμοστικότητας της υποχρεωτικής φοίτησης στις αγροτικές ή άλλες ανάγκες. Ο Ι. Περδικάρης τονίζει η φιλομάθεια του Κρητικού λαού, ο οποίος παρά τις αντιξοότητες έχει ανταποκριθεί στην υποχρεωτική φοίτηση, αφού ήδη φοιτούν 30.000 μαθητές.⁹⁷ Επειδή «ευρισκόμενοι έτι εν τη αρχή του ελευθέρου ημών βίου»⁹⁸ κρίνει ο γενικός επιθεωρητής ότι δεν μπορεί να γίνει πλήρης εφαρμογή της υποχρεωτικής φοίτησης.

Ο νομαρχιακός επιθεωρητής Ηρακλείου Εμμ. Παντελάκης αναφέρει ότι αυτό το ζήτημα συζητήθηκε από το διδασκαλικό συνέδριο Ηρακλείου,⁹⁹ όπου, επειδή διαπιστώθηκε ότι οι φτωχές οικογένειες απασχολούν τα παιδιά τους με αγροτικές εργασίες και δεν τα στέλνουν στο σχολείο, θα πρέπει να διακόπτονται τα μαθήματα δύο τουλάχιστον εβδομάδες για το μάζεμα των ελιών και των δημητριακών. Ο Ν. Γραμματικάκης εντοπίζει το θέμα της εφαρμογής της υποχρεωτικής φοίτησης στην έλλειψη ή την ακαταλληλότητα όχι μόνο των διδακτηρίων αλλά και του εκπαιδευτικού προσωπικού, ενώ ο Κ. Χελιουδάκης στην φτώχεια του λαού, αφού τα παιδιά είναι «γυμνά, ελεεινά, άθλια».¹⁰⁰ Ο ίδιος προτείνει τη σύσταση Συλλόγου που θα συλλέγει χρήματα για την περίθαλψη άπορων μαθητών, καθώς και τη μείωση των εκπαιδευτικών τελών, γιατί κι αυτοί παρακωλύουν την φοίτηση. Με τις απόψεις αυτές συμφώνησε ο Ν. Γραμματικόπουλος, ο αρχιμανδρίτης Τσεπετάκης, ο Εμμ. Παντελάκης και η Ελένη Δρανδάκη και συμφωνήθηκε να θεωρηθούν άποροι όσοι

⁹⁷ Βλ. σελ. 68

⁹⁸ σελ. 69.

⁹⁹ Βλ. Δημοτική Εκπαίδευσις σελ. 55-57. Το συνέδριο έγινε στις 12 Απριλίου 1900, στο Α' Δημοτικό Σχολείο Ηρακλείου.

¹⁰⁰ σελ. 69.

έχουν χαρακτηρισθεί έτσι στους καταλόγους του Δημαρχείου. Προτάθηκε επίσης η αργοπορία εφαρμογής του νόμου ή η απαλλαγή των δύο κατωτέρων τάξεων.

Ο Πρόεδρος επισημαίνει ότι η Κυβέρνηση θέλησε με τα εκπαιδευτικά τέλη να εφοδιάσει με υλικοτεχνική υποδομή τα σχολεία και υπολογίζει στην εισπραξη 150.000¹⁰¹ δραχμών περίπου. Μετά την ερώτηση του Χ. Ανδρούτσου για την αντισυνταγματικότητα των τελών αυτών ο Πρόεδρος φέρει ως παράδειγμα τον Χ. Τρικούπη¹⁰² ο οποίος επέβαλε εκπαιδευτικά τέλη στη μέση εκπαίδευση, παρ' όλο που αυτή παρεχόταν δωρεάν από το Σύνταγμα. Σε μια συγκεντρωτική αναφορά των λόγων που δυσχεραίνουν την υποχρεωτική φοίτηση ο Πρόεδρος αναφέρει ότι ως προς τους δασκάλους υπάρχει το ζήτημα της καταλληλότητας για διορισμό, ως προς τα διδακτήρια τίθενται το θέμα της καταλληλότητας και της βοήθειας των εσόδων από τα μοναστηριακά κτήματα, ως τις εγγραφές η δεινή οικονομική κατάσταση δυσκολεύει το λαό να πληρώσει τα εκπαιδευτικά τέλη. Για να λυθεί το θέμα αυτό η κυβέρνηση θα παρέχει στους πολίτες εργασία στα δημόσια έργα και έτσι ίσως να αρθούν οι οικονομικές δυσκολίες. Η ίδρυση ημιημερησίων¹⁰³ σχολείων θα έλυνε το ζήτημα της μη τακτικής φοίτησης, αφού έτσι τη μισή μέρα θα εργάζονται στους αγρούς και την άλλη μισή θα παρακολουθούσαν τα μαθήματά τους. Όσο για την προπαρασκευή των δασκάλων για τα ημιημερήσια, εκεί θα διδάσκουν γραφή και ανάγνωση τουλάχιστον. Ο Πρόεδρος συνεχίζει προτείνοντας την ελάττωση των τελών. Ο Ι. Περδικάρης προτείνει η πολύτεκνη οικογένεια να πληρώνει για το ένα ή τα δύο παιδιά, ενώ ο Χ. Τσεπετάκης έχει την άποψη ότι κάθε οικογένεια θα δίνει 1 δραχμή στο τέλος και μία στην αρχή του έτους αν έχει παιδιά σε σχολική ηλικία.

Ο Γ. Στεφανάκης προτείνει την κατάργηση, όμως αφού δεν είναι εφικτή η καλύτερη λύση θα είναι να δίνεται μία δραχμή για τα ενδεικτικά, και δύο για τα απολυτήρια. Με την πρόταση συμφωνεί και ο Πρόεδρος, ενώ ο Ι. Περδικάρης είναι υπέρ της κατάργησης, ο Ν. Γραμματικάκης ρωτά αν θα συνεχίσουν να πληρώνουν τέλη οι γονείς αν κάποια κοινότητα εξοπλίζει τα σχολεία. Η απάντηση του Ι. Περδικάρη είναι ότι η υπηρεσία πρέπει να επιβλέπει τις κοινότητες για τους εφοδιασμούς που θα κάνουν, όμως δεν τις επιτρέπει να αγοράζουν αυτές τα όργανα για να μη γίνονται σπατάλες. Κι έτσι πρέπει να παίρνουν την έγκριση της Ανωτέρας Διεύθυνσης. Ο Α. Κοκκινάκης επαναλαμβάνει την κατάργηση των τελών και

¹⁰¹ Σελ. 71.

¹⁰² Σελ. 71.

¹⁰³ Σελ. 71.

προτείνει για την αγορά υλικών να γίνονται κρατήσεις από τη μισθοδοσία των υπαλλήλων ή την είσπραξη των προστίμων από τις απουσίες των μαθητών και των δασκάλων.

Το Συνέδριο δέχεται οι μαθητές να καταβάλλουν μια δραχμή στην αρχή για εγγραφή, μία για το ενδεικτικό και μία για το απολυτήριο.

Η μεταμεσημβρία¹⁰⁴ ζ' συνεδρία ασχολήθηκε με το ζήτημα της σύστασης των ημιημερήσιων σχολείων, για τα οποία ο Ι. Περδικάρης είπε ότι η ανάγκη επέβαλλε και στην Ευρώπη το σύστημα αυτό. Σε περίπτωση που οι μαθητές είναι πολλοί θα διαιρούνται σε δύο τμήματα, όπου είναι δύσκολη η μετάβαση των παιδιών από το ένα χωριό στο άλλο εκεί θα ιδρύονται δύο ημιημερήσια, αλλά ο δάσκαλος θα είναι κοινός, από το πρωί ως το μεσημέρι στο ένα σχολείο και από το μεσημέρι ως το απόγευμα στο άλλο.

Τα ημιημερήσια σχολεία δεν είναι ισοδύναμα με τα μόνιμα σχολεία, αλλά εξυπηρετούν τους γονείς, που έχουν ανάγκη τη βοήθεια των παιδιών τους για τις γεωργικές εργασίες και συντελούν στην ελάττωση των σχολείων καθώς και της δαπάνης του. Ο Ν. Γραμματικάκης παρατηρεί ότι πρώτη¹⁰⁵ φορά αυτό το είδος σχολείων εισάγεται στην ελληνική παιδεία και ίσως να μη γίνει εύκολα αποδεκτό, αφού απαιτούνται επιδέξιοι δάσκαλοι, που υπάρχουν μόνο στη Γερμανία. Ακόμη η πρωινή και μεσημεριανή φοίτηση των παιδιών θα δημιουργήσει προβλήματα. Συμπληρώνει ο Ι. Περδικάρης ότι νυχτερινή σχολή έχει ο Σύλλογος «Παρνασσός» της Αθήνας και όπως γίνεται συνήθως η νυχτερινή φοίτηση το ίδιο θα συμβεί και με τη φοίτηση του μισού της ημέρας.

Ο Πρόεδρος δηλώνει ότι για να λειτουργήσει το σύστημα αυτό, πρέπει η πρώτη Βουλή να βρει πόρους ή να επιβάλει μικρό φόρο στον Κρητικό λαό για την εκπαίδευση των παιδιών του. Για το νέο αυτό σύστημα ο Χ. Ανδρούτσος έχει τη γνώμη ότι επειδή δεν υπάρχει ειδικευμένο εκπαιδευτικό προσωπικό δεν μπορούν τα παιδιά να διαπαιδαγωγηθούν ηθικά και θρησκευτικά. Τα ημιημερήσια σχολεία μπορούν να γίνουν δεκτά μόνο ως λύση ανάγκης.

Ο Ι. Περδικάρης αναφέρει ότι η ίδρυση τέτοιων σχολείων θα γίνεται όπου κρίνει η υπηρεσία ότι είναι αναγκαίο και θα διδάσκουν οι περισσότεροι μορφωμένοι δάσκαλοι, που θα είναι ικανοί να διδάσκουν και στην Γ' και στην Δ' τάξη. Όπου

¹⁰⁴ Βλ. σελ. 74.

¹⁰⁵ Βλ. σελ. 74.

κρίνει η υπηρεσία και επιβάλλουν οι οικονομικοί λόγοι θα καταργούνται τα άλλα σχολεία και θα λειτουργούν τα ημερήσια.

Ο Χ. Τσεπετάκης θίγει το ζήτημα της εποπτείας του ιεροδιδασκαλείου Κρήτης και του διορισμού του διδακτικού προσωπικού από την Ιερά Μητρόπολη. Ο Πρόεδρος ανακοινώνει και την ίδρυση δεύτερου Ιεροδιδασκαλείου. Το Ιεροδιδασκαλείο συντηρείται από μοναστηριακά¹⁰⁶ χρήματα. Η Ιερά Μητρόπολη θα έπρεπε να διορίζει όλους τους καθηγητές, όμως επειδή η Κυβέρνηση συντηρεί το Ιεροδιδασκαλείο ίσως να έπρεπε αυτή να διορίζει τους καθηγητές ενώ η Ιερά Σύνοδος να διορίζει μόνο τους καθηγητές ιερών. Οι μαθητές του Ιεροδιδασκαλείου δεν προορίζεται για ιερείς αλλά και για δάσκαλοι.

Ο Ι. Περδικάρης και ο Χ. Ανδρούτσος θεωρούν ότι οι διορισμοί πρέπει να γίνονται από την Ιερά Σύνοδο. Το Συνέδριο αποφάσισε ότι η Ιερά Σύνοδος θα διορίζει μόνο τον καθηγητή ιερών.¹⁰⁷

Σε ανακοίνωση του Ι. Περδικάρη ότι οι απόφοιτοι Ιεροδιδασκαλείων επιθυμούν να ονομάζονται δημοδιδάσκαλοι, το συνέδριο θεωρεί ότι αυτό είναι θέμα Κεντρικής Διοίκησης και επίσης ανακοινώνει ότι οι μαθητές του θα πληρώνουν αποζημίωση ανάλογα με το χρόνο φοίτησής τους και ότι η εγγραφή τους θα γίνεται στο 14ο έτος της ηλικίας τους, επειδή όπως λέει ο Χ. Τσεπατάκης η ζωή στο ιεροδιδασκαλείο είναι αυστηρή.

Μηνιαίο επίδομα¹⁰⁸ δέκα δραχμών θα παίρνουν οι δάσκαλοι που θα διδάσκουν εκκλησιαστική μουσική ή οι δασκάλες που θα αναλάβουν τη διδασκαλία εργοχείρου, σημειώνει ο Ι. Περδικάρης, ενώ για να γίνει η πρόσληψή τους θα πρέπει να καταθέσουν πιστοποιητικά μουσικής ικανότητας.

Στη Δ' τάξη του δημοτικού σχολείου είναι δυνατό να φοιτούν μέχρι 60 μαθητές ενώ ο αριθμός αυτός θα μειώνεται στα Ανώτερα Δημοτικά Σχολεία και τα Προγυμνάσια, είπε ο Α. Κοκκινάκης, ο οποίος πρότεινε οι τακτικές συνεδρίες να γίνονται κάθε δίμηνο κι όχι κάθε μήνα, άποψη με την οποία δεν συμφώνησε ο Ε. Παντελάκης θεωρώντας ότι οι ωφέλειες και τα αγαθά, που προκύπτουν από τις συνεδρίες είναι πολύ σημαντικά. Με τη γνώμη Παντελάκη συμφώνησε το Συνέδριο. Ο Κοκκινάκης αναφέρει ότι για θέματα προόδου ή διαγωγής θα πρέπει να ενημερώνεται γονέας με αναρτημένο πίνακα στο σχολείο ή κατά την άποψη Ε.

¹⁰⁶ Βλ. σελ. 76.

¹⁰⁷ Βλ. σελ. 77.

¹⁰⁸ Βλ. σελ. 78.

Δρανδάνη να σημειώνεται στον έντυπο έλεγχο. Η αποστολή τέτοιων ελέγχων στο σπίτι δείχνει την στενή επικοινωνία και συνεργασία σχολείου και σπιτιού, τονίζει ο Εμ. Παντελάκης.

Η ποινή προσωρινής αποβολής μπορεί να επιβάλλεται και σε μαθητές δημοτικού,¹⁰⁹ λέει ο Α. Κοκκινάκης και προτείνει την ίδρυση νυκτερινών σχολών με έξοδα συντήρησης 100 δραχμών το μήνα. Οι προτάσεις αυτές γίνονται δεκτές από το Συνέδριο.

Για τη σωματική ποινή ο Χρ. Ανδρούτσος αναφέρει ότι αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο σε έκτακτες περιπτώσεις όταν είναι αναγκαία και ίσως και ωφέλιμη. Μέτρια και εκλογικευμένη χρήση ποινής είναι ενδεδειγμένη, γι' αυτό προτείνεται η απαλοιφή του άρθρου 188 του νόμου για την απαγόρευση των ποινών. Η άποψη αυτή απορρίπτεται από το Συνέδριο.

Ο Δ. Νικητάκης προτείνει την μη εισαγωγική δοκιμασία για το γυμνάσιο όσων μαθητών ήταν απολυμένοι από τα Προγυμνάσια γεγονός που συμβαίνει και στην Ελλάδα. Η πρόταση αυτή δεν εγκρίνεται από το Συνέδριο.

Ο Πρόεδρος κηρύττοντας τη λήξη του Συνεδρίου κι αφού ευχαρίστησε τα μέλη για την προθυμία και το ζήλο, που επέδειξαν, καθώς και την πολύ καλή προετοιμασία των θεμάτων που υπέβαλαν στο συνέδριο, ευχήθηκε να επέλθουν βελτιώσεις στην παιδεία και οι εκπαιδευτικοί να εργαστούν με ζήλο και αγάπη για τη μόρφωση των μαθητών. Τόνισε ότι το Συνέδριο αυτό μπορεί να φέρει καρπούς, γιατί έγινε με πνεύμα αγάπης και με διάχυτη τη «ζωογόνο πνοή»¹¹⁰ ελευθερίας για το μέλλον της νέας γενιάς. Από τους δασκάλους θα ανορθωθεί το μέλλον της πατρίδας για το οποίο ακούραστα και άοκνα εργάζεται ο Πρίγκιπας Γεώργιος.

Μετά τις ζητοκραυγές για τον Ηγεμόνα και την έκφραση βαθιάς ευγνωμοσύνης προς τον Ν. Γιαμαλάκη για την ανιδιοτελή εργασία του για τη βελτίωση της εκπαίδευσης.

Ευχαριστίες απευθύνθηκαν σ' όλους τους συντελεστές. Το συνέδριο έληξε εν Χανίοις τη 29 Ιουλίου 1900,¹¹¹ με υπογραφή του Προέδρου Γιαμαλάκη και των γραμματέων Εμμ. Παντελάκη και Π. Φωτεινού.

¹⁰⁹ Σελ. 79.

¹¹⁰ Σελ. 82.

¹¹¹ Σελ. 82.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΤΕΛΗ

Από τα εκπαιδευτικά τέλη απαλάσσονταν οι μουσουλμάνοι που κατοικούσαν πριν την 15η Ιανουαρίου 1897, εκτός των στρατιωτικών ζωνών που χαρακτήθηκαν μετέπειτα και οι Χριστιανοί που κατοικούσαν στις τρεις μεγάλες πόλεις, αλλά και οι μαθητές των κωμοπόλεων και των χωριών, οι οποίοι δεν πλήρωναν τέλος εγγραφής, για ενδεικτικά, αποδεικτικά και απολυτήρια¹¹².

Για να ιδρυθούν όμως κι άλλα εκπαιδευτήρια και να παρέχεται δωρεάν η δημοτική εκπαίδευση και να καταστεί υποχρεωτική για όλους, αναγκαίο είναι να εξακριβωθούν τα στοιχεία του κρητικού λαού. Η περιοδεία των Νομαρχιακών Επιθεωρητών κρίνεται απαραίτητη για αυτή την αποτύπωση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Τα στοιχεία θα αφορούσαν τον αριθμό των διδακτηρίων που υπάρχουν και λειτουργούν, τον αριθμό των μαθητών και των δασκάλων και αν υπάρχουν λαϊκοί ή ιερείς με προσόντα ώστε να χρησιμοποιηθούν ως εκπαιδευτικοί¹¹³.

Επιστάτες

Έργο των επιστατών ήταν η επιτήρηση των μαθητών σε ώρες και μέρες που το σχολείο είχε αργία. Είχαν υποχρέωση να πηγαίνουν σε ύποπτα μέρη χωρίς να ειδοποιήσουν, να ελέγχουν τα σημεία που σύχναζαν οι μαθητές και να ειδοποιούν τον Διευθυντή ή υποβάλλοντας του έκθεση, είτε προφορικά¹¹⁴.

¹¹² ΕΕΚΠ, αριθμ. 16, τεύχος 1, 5 Απριλίου 1900, Διάταγμα, αριθμ. Νόμου 147, 26 Μαρτίου 1900

¹¹³ ΕΕΚΠ, αριθμ. Φ.59, 14 Ιουλίου 1899, Εγκύκλιος αριθ. 254, σ.4-5

¹¹⁴ ΕΕΚΠ, αριθμ. Φ29, τεύχος 2, 14 Ιουλίου 1900, αριθμ. Πρωτ. 1818, αριθμ. Διεκπ. 1152, 21 Ιουνίου 1900

ΣΧΟΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Τα θέματα που απασχόλησαν το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο του 1900, στα Χανιά, μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις τομείς: οικονομικό, οργανωτικό, λειτουργικό και παιδαγωγικό-διδασκτικό.

Το οικονομικό ζήτημα εντοπίστηκε κυρίως στα εκπαιδευτικά τέλη, που είχε ορίσει η Κυβέρνηση για την εγγραφή και τη φοίτηση των μαθητών. Τα χρήματα που θα εισπράττονταν θα διατίθονταν για τον εξοπλισμό των σχολείων και την κάλυψη ποικίλων αναγκών της εκπαίδευσης. Τα εκπαιδευτικά τέλη έπρεπε να πληρωθούν, για να μπορούν να φοιτήσουν οι μαθητές, αφού η εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική. Το συνέδριο ενημερώθηκε για την κατάσταση που επικρατούσε σε κάθε νομό και διαπίστωσε ότι αρκετοί κάτοικοι δεν ήταν σε θέση λόγω φτώχειας, να πληρώσουν¹¹⁵ αυτοί τα τέλη (έστω και αν το ποσό ήταν περίπου μία δραχμή το εξάμηνο). Έτσι προτάθηκε η μείωση των τελών, ώστε να μπορούν όλα τα παιδιά να σπουδάσουν, αλλά όχι η κατάργησή τους, γιατί εκτιμήθηκε ότι ο εφοδιασμός των υλικών και των οργάνων και τα λειτουργικά έξοδα μόνο μ' αυτό τον τρόπο μπορούν να καλυφθούν. Βέβαια, υπογραμμίστηκε ότι σε περίπτωση κατάργησης των τελών θα υπήρχε αύξηση του μαθητικού πληθυσμού. Με αυτή την έμμεση μορφή φορολογίας οι Κρήτες αναγκάζονταν να πληρώνουν για την εκπαίδευσή τους, για τη μόρφωση, δηλαδή της νέας Γενιάς. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτή η δυσχερής οικονομική κατάσταση της Κρητικής Πολιτείας που δεν μπορεί να παρέχει, ως οφειλές, δωρεάν την παιδεία αφού τα σημάδια της ταλαιπωρίας του λαού από τους αγώνες, που συνεχίζουν να υφίστανται. Η Κυβέρνηση ενδιαφέρεται για την εκπαίδευση, ωστόσο η ίδια δεν μπορεί να αντεπεξέλθει στα έξοδα, που απαιτούνται κι έτσι αναθέσει την συντήρηση των διδασκηρίων στις κοινότητες που αρκετές φορές απέδειξε ότι δεν την διακρίνει συνέπεια, όπως διαπίστωσε το Συνέδριο.

Η μισθοδοσία των εκπαιδευτικών απασχόλησε το συνέδριο και κυρίως η εξομοίωση βαθμών και μισθών, που οι σύνεδροι συμφώνησαν να υποβάλλουν ως

¹¹⁵ Βλ. Το εκπαιδευτικόν Συνέδριον και αι επετηρίδες των Γυμνασίων κατά το σχολικό έτος 1899-1900, μέρος Α' εκ του Κυβερνητικού Τυπογραφείου, εν Χανίοις 1900, σ. 53 και 71.

αίτημα στην Κυβέρνηση. Καθορίστηκε επίσης το μηνιαίο επίδομα¹¹⁶ των δασκάλων της εκκλησιαστικής μουσικής ή των δασκάλων που ανέλαβαν τη διδασκαλία εργοχείρου.

Το θέμα της σχολικής στέγης, της καταλληλότητας, των κτηρίων, της συντήρησης και του υλικοτεχνικού εξοπλισμού, εντοπίζεται στα λειτουργικά ζητήματα του Συνεδρίου, τα οποία παρουσιάστηκαν και πιστοποιήθηκαν μέσα από τις Εκθέσεις των νομαρχιακών επιθεωρητών. Οι μαθητές διδάσκονται σε ανήλια, υγρά κτήρια, που μπορεί να είναι ετοιμόρροπα, παλιά, μαγαζιά, κοινοτικά καταστήματα ακόμα και προαύλιοι χώροι εκκλησιών. Κάθονται σε κορμούς δέντρων ή σε σανίδες που στηρίζονται σε πέτρες ή στην καλύτερη περίπτωση σε ελάχιστα παλιά θρανία. Δεν έχουν τα εγκεκριμένα βιβλία, γιατί οι γονείς τους δεν είναι στην οικονομική θέση να τους τα προμηθεύσουν, ενώ ο αριθμός τους είναι συνήθως δυσανάλογος των διαστάσεων του διδακτηρίου. Γεωγραφικοί χάρτες, γεωμετρικά όργανα και υλικά φυσικοχημείας είναι περιορισμένα, ενώ μόνο σε ορισμένα σχολεία είχε αρχίσει από την Κυβέρνηση ο εφοδιασμός τους. Το συνέδριο πρότεινε την ανέγερση νέων διδακτηρίων με την καθοδήγηση των μηχανικών, οι οποίοι θα είναι υπεύθυνοι, ώστε να πληρούνται οι συνθήκες υγιεινής αλλά και παιδαγωγικής και τόνισε ότι η Κυβέρνηση οφείλει να δραστηριοποιηθεί ουσιαστικά, ώστε να αποδίδεται μεγάλο μέρος των εισοδημάτων των περιουσιών των κοινοτήτων και των μοναστηρίων για την πληρέστερη κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών. Υπογραμμίστηκε ακόμη η πρωτοβουλία κατοίκων μερικών επαρχιών, όπως του Αμαρίου και των Ανωγείων, που φρόντιζαν να λύσουν οι ίδιοι το πρόβλημα της στέγας των μαθητών. Όμως το κτηριακό πρόβλημα κρίθηκε ότι επιδεινωνόταν από τη συνεχή αναδιοργάνωση της οργάνωσης των σχολείων, αφού άλλα σχολεία συγχωνεύονταν, όπου κι αν εκτιμούνταν ότι έπρεπε, αλλά ταξινομούνταν διαφορετικά, ενώ αρκετά ήταν προσωρινά. Αν και οι βασικές βαθμίδες ήταν καθορισμένες, πάντα υπήρχαν επαναπροσδιορισμοί λόγω έλλειψης διδακτηρίων κυρίως. Έτσι οι Σύεδροι θεώρησαν ωφέλιμο να επισημάνουν την ανάπτυξη του παράγοντα της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στη λύση του στεγαστικού προβλήματος και κυρίως να κατευθύνουν τις κοινότητες να συμβάλλουν οικονομικά στην ανέγερση κτηρίων δίνοντας ένα μέρος της ετήσιας παραγωγής τους. Πάντως, εκφράστηκε στο τέλος η ελπίδα της επίλυσης του

¹¹⁶ Περίπου 10 δρχ., πρβ. ό.π. σ. 76.

προβλήματος αυτού με τη συμβολή όλων των παραγόντων, τονίζοντας ότι αυτό που ενδιαφέρει είναι κυρίως η μόρφωση της νέας γενιάς, που θα καθορίσει και το μέλλον. Τα παιδαγωγικά-διδασκικά ζητήματα του συνεδρίου, αφορούσαν την πειθαρχία,¹¹⁷ την διδασκαλία-μεθοδολογία του γλωσσικού μαθήματος (ορθογραφία, λεκτικές, γραφικές και σιωπηρές ασκήσεις) την επανάληψη των μαθημάτων, των θρησκευτικών και εθνική ανατροφή, την συμβολή του γεωργικών εργασιών, τις σχολικές βιβλιοθήκες καθώς και την χρησιμότητα των γνώσεων για το μέλλον. Τα θέματα αναλύθηκαν διεξοδικά το συνέδριο κατέληξε ως προς το ζήτημα της πειθαρχίας ότι δεν επιτρέπεται η χρήση σωματικής ή άλλης ποινής, αφού ο εκπαιδευτικός οφείλει να κερδίζει το σεβασμό των μαθητών του μέσα από την επιβολή του σ' αυτούς ως παιδαγωγικής, πνευματικής και ηθικής αυθεντίας, καθώς και μέσα από την εμπειριστατωμένη διδασκαλία του. Επίσης, η αμεροληψία και η δικαιοσύνη μπορούν να εξασφαλίσουν την πειθαρχία, οπότε η κόσμια συμπεριφορά των μαθητών θα θεωρείται δεδομένη. Έτσι για το θέμα της διαγωγής των μαθητών το Συνέδριο αποφάνθηκε ότι αυτή δεν θα πρέπει να συνυπολογίζεται στο συνολικό βαθμό επίδοσης. Αυτό το ζήτημα απευθύνεται στην ψυχολογία της ευαίσθητης παιδικής ψυχής από τη μία μεριά, ενώ από την άλλη μπορεί να γίνει επικίνδυνο μέσο στα χέρια των εκπαιδευτικών. Εξάλλου, ένας τέτοιος συνυπολογισμός θα δημιουργούσε φόβο, που δεν είναι η βάση της αγωγής που οφείλει το σχολείο να παρέχει. Ωστόσο το συνέδριο αποφάσισε ότι για ζητήματα προόδου ή διαγωγής θα ενημερώνονται οι γονείς με αναρτημένη ανακοίνωση σε πίνακα του σχολείου ή με έντυπο έλεγχο, υπογραμμίζοντας την στενή συνεργασία και επικοινωνία σχολείου και σπιτιού για την αποτελεσματικότερη αγωγή των μαθητών.

Η προσοχή του συνεδρίου επικεντρώθηκε ιδιαιτέρως στην μεθοδολογία της διδασκαλίας του γλωσσικού μαθήματος. Η διδακτική προσέγγιση της ορθογραφίας είναι ωφέλιμο για τους μαθητές να γίνεται από την πρώτη τάξη αρχικά με οπτική και ακουστική εξάσκηση και αργότερα με εμπεδωτικά παραδείγματα στους κανόνες γραμματικής, ώστε ο μαθητής να είναι ικανός να τους εφαρμόζει με σχηματισμό πρωτάσεων και τη σύνδεση κειμένων.

Ο γλωσσικός εμπλουτισμός του λεξιλογίου των μαθητών μπορεί να επιτευχθεί με την μελέτη λογοτεχνικών κειμένων, μύθων και διηγημάτων, με την γραπτή

¹¹⁷ Βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, έτος Β', εν Χανίοις τη 2 Οκτωβρίου 1899, αριθ. 86, φ. 9, κεφ. ΙΗ', εδάφιο γ' (καθήκοντα ποινών) και επίσης πρβ. Αντώνης Χουρδάκης, Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913), Αθήνα 2002, 2004, σ. 89-91.

1
περιληπτική τους απόδοση, με τη συλλογή-καταγραφή λέξεων και εννοιών και την προφορική επαναδιατύπωση ή περιγραφή καταστάσεων, γεγονότων ή προτάσεων. Όμως, ο πιο σημαντικός παράγοντας είναι η γλώσσα του δασκάλου, γιατί ο μαθητής έρχεται σε επικοινωνία καθημερινά και επομένως επηρεάζεται. Ο δάσκαλος οφείλει να μιλά με σαφήνεια και ακρίβεια, να ρωτά σύντομα και περιεκτικά και να κάνει χρήση πλούσιου λεξιλογίου. Ο ίδιος αποτελεί πρότυπο μίμησης, που μπορεί να συμβάλλει στη γλωσσική καλλιέργεια των μαθητών.

Ασκήσεις γραμματικής, ορθογραφίας και αρίθμησης είναι απαραίτητες για την εμπέδωση και την κατανόηση όσων διδάχτηκαν. Επιβεβλημένη είναι και η επανάληψη όλων των μαθημάτων για τη συστηματοποίηση της γνώσης και την αποσαφήνιση τυχόν δυσνόητων σημείων και νοημάτων.

Το συνέδριο αποφάσισε τη διευκόλυνση των μαθητών ώστε μέσα από μία δωδεκαήμερη διακοπή μαθημάτων, να μπορούν να βοηθούν τις οικογένειές τους στις γεωργικές εργασίες. Ακόμη, πρότεινε την καταβολή δέκα δραχμών το χρόνο από την κάθε κοινότητα για την αγορά βιβλίων καθώς και τη δωρεάν παροχή εντύπων, περιοδικών και εφημερίδων για τη σύσταση σχολικών βιβλιοθηκών.

Γενικά, οι σύνεδροι θεώρησαν ωφέλιμο να υπογραμμίσουν ότι οι γνώσεις, που το σχολείο παρέχει και οι ικανότητες και δεξιότητες που αναπτύσσει πρέπει να είναι χρηστικές, ουσιαστικές και να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας των μαθητών, οι οποίοι αποτελούν την ελπίδα για το μέλλον.

Οργανωτικά-λειτουργικά ζητήματα της εκπαίδευσης απασχόλησαν το Συνέδριο, το οποίο συνεξέτασε τα θέματα της κατάρτισης των εκπαιδευτικών, της ίδρυσης επαγγελματικών σχολών, του αναλυτικού προγράμματος, της λειτουργίας ανωτέρων σχολών, του αναλυτικού προγράμματος, της λειτουργίας ανωτέρων δημοτικών σχολείων, προγυμνασίων και ημιημερήσιων σχολείων, της αξιολόγησης, της εποπτείας των σχολείων, της οργάνωσης των νηπιαγωγείων.

Το συνέδριο διαπίστωσε και υπογράμμισε την ελλιπή επιστημονική κατάρτιση των εκπαιδευτικών και τα υποτυπώδη προϊόντα που διαθέτουν. Ελάχιστοι είναι οι πτυχιούχοι δάσκαλοι ενώ μόνο δύο είναι οι πτυχιούχοι νηπιαγωγοί. Οι φοιτητές φιλολογίας, οι τελειόφοιτοι ήταν απόφοιτοι γυμνασίου, ιερατικής σχολής – ατελούς δημοτικού σχολείου ή ελληνικού σχολείου, καθώς και όσοι είχαν παρακολουθήσει και ακροατές μαθήματα γυμνασίου ήταν οι ενεργοί μάχιμοι δάσκαλοι. Οι οποίοι έδειχναν ζήλο, προθυμία και αφοσίωση για να μεταδώσουν τις γνώσεις τους και να διδάξουν τα ελληνικά γράμματα. Όμως δεν αρκούσαν αυτά, γιατί ως προς τη

μεθοδολογική, διδακτική και παιδαγωγική κατεύθυνση ήταν ανεπαρκείς με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην διδασκαλία της πρώτης ανάγνωσης, της πατριδογραφίας ή και άλλων μαθημάτων που απαιτούσαν συγκεκριμένη εφαρμογή διδακτικών αρχών. Το διδακτικό έργο των εκπαιδευτικών γινόταν περισσότερο επίπονο, από την ανομοιογένεια του μαθητικού πληθυσμού της τάξης αφού αποτελούνταν από μαθητές διαφόρων ηλικιών και διαφορετικού γνωστικού επιπέδου, από την έλλειψη κατάλληλων διδακτηρίων και υλικοτεχνικής υποδομής. Επίσης η διαχείριση των σχολικών προβλημάτων προσέκρουε όχι μόνο στη θεωρητική, αλλά και την πρακτική ανεπάρκεια και απειρία των εκπαιδευτικών. Αν και τονίζεται στο συνέδριο ότι η κατάρτιση των λειτουργών της μέσης εκπαίδευσης είναι πληρέστερη από αυτή των δασκάλων, υπογραμμίζεται η ανάγκη επιμόρφωσης όλων των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων, ώστε να επανδρώσουν τα ήδη υπάρχοντα αλλά και τα νεοϊδρυθέντα εκπαιδευτικά ιδρύματα ημιημερήσια σχολεία, Ανώτερα Παρθεναγωγεία, Κρατική Σχολή, Ανώτερα Δημοτικά Σχολεία.

Η μόρφωση του Κρητικού λαού εξαρτάται από την κατάρτιση και την παιδεία¹¹⁸ του διδακτικού προσωπικού, γι' αυτό το Συνέδριο έκρινε ότι θα πρέπει να γίνονται διδασκαλικές εξετάσεις κάθε χρόνο για την κατάσταση και εισαγωγή των εκπαιδευτικών σε ανώτερα ιδρύματα, που συστηματικά θα τους προετοιμάζουν και πρακτικά θα τους εξασκούν.

Το Συνέδριο επεσήμανε την ανάγκη ίδρυσης αυτοτελούς, αυτονόμου Διδασκαλείου,¹¹⁹ στο οποίο θα κατατάσσονται οι τελειόφοιτοι Γυμνασίου για ένα χρόνο φοίτησης και θα προετοιμάζονται στα Παιδαγωγικά μαθήματα. Οι σύνεδροι προβληματίστηκαν όσον αφορά την οικονομική δυσχέρεια της Κρητικής Πολιτείας από τη μία μεριά και από την άλλη τις δυσκολίες ίδρυσης και οργάνωσής του. Επεσημάνθηκε η υπηρεσιακή αναστάτωση, που θα προκαλούνταν στην εκπαιδευτική κοινότητα και αποφασίστηκε να παραμείνουν τα παιδαγωγικά τμήματα των γυμνασίων, αν και είχε προταθεί και η ίδρυση μονοτακτικών Διδασκαλείων ως εναλλακτική λύση της μη πραγματοποίησης της ίδρυσης του αυτονόμου Διδασκαλείου.

Στο συνέδριο προτάθηκε η ίδρυση επαγγελματικών και πρακτικών σχολών, που όπως αξιολογήθηκε δεν είναι πραγματοποιήσιμη, γιατί απαιτείται εξειδικευμένο

¹¹⁸ Βλ. Εφημ. «Επιθεώρησις» Χανιά 28 Ιουλίου 1900, φ. 75, σ. 1. Βλ. Εφημ. «Πατρίς», Τρίτη 11 Ιουλίου 1900, έτος Α', αρ. 53, σ. 2 επίσης στο ίδιο 3 Αυγούστου 1900, αρ. 66, σ. 3 & 5 Αυγούστου 1900, φ. 67, σ. 2 και 7 Αυγούστου 1900, φ. 86, σ. 2.

¹¹⁹ Πρβ. Περιοδ. Δημοτική Εκπαίδευσις, 20 Φεβρουαρίου 1904, έτος Γ', αριθ. 17, σελ. 263.

εκπαιδευτικό προσωπικό και πολλά χρήματα, που θα πρέπει να διατεθούν από την Κυβέρνηση η οποία είναι σε δύσκολη οικονομική θέση.

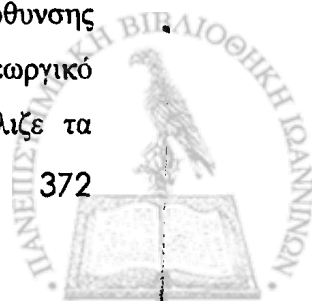
Η ίδρυση Ανωτέρων Δημοτικών σχολείων κρίθηκε αναγκαία όχι μόνο για όσους μαθητές του επιθυμούν να σπουδάσουν σε Ανώτερα Εκπαιδευτήρια, αλλά για όλους ώστε να προετοιμαστούν κατάλληλα για τη ζωή τους. Επίσης θεωρήθηκε εφικτή η ίδρυση των γεωργικών σταθμών σε κάθε Ανώτερο Δημοτικό Σχολείο, ώστε να παρέχεται πρακτική εξάσκηση στους αποφοίτους των Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων.

Συμφωνήθηκε η διατήρηση των Προγυμνασίων, γυμνασίων και Ανωτέρων Δημοτικών σχολείων με προπαρασκευαστική τάξη προετοιμασίας για την εισαγωγή των αποφοίτων στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Γυμνασίου. Η ίδρυση Ανωτέρου Παρθεναγωγείου που θα στελεχώνεται από πτυχιούχες δασκάλες, θα έχει ως στόχο οι απόφοιτοί του να είναι δασκάλες που θα διορίζονται κυρίως στις κοινότητες.

Στο συνέδριο τέθηκε και το θέμα της σύστασης σχολείων σε ορεινές κι απομακρυσμένες περιοχές, όπου δεν είναι εφικτή η συγχώνευση των σχολείων. Παρουσιάστηκαν μάλιστα και στατιστικά στοιχεία, που είναι ενδιαφέροντα. Η σύμπτυξη βαθμίδων, που έγινε από την κυβέρνηση, θεωρήθηκε από το Συνέδριο ότι εξυπηρετούσε προσωρινές εκπαιδευτικές ανάγκες και μάλιστα οι παρεχόμενες γνώσεις ήταν ποσοτικά και ποιοτικά λίγες.

Το Συνέδριο εντάσσει στη Μέση Εκπαίδευση εκτός από το Γυμνάσιο και το Προγυμνάσιο και το Ιεροδιδασκαλείο, ώστε να έχουν μία διοίκηση. Μάλιστα ανακοινώνεται η είδηση της ίδρυσης και δεύτερου Ιεροδιδασκαλείου, που θα συντηρείται από μοναστηριακά χρήματα και το διδακτικό του προσωπικό θα διορίζεται από την Ανώτερα Διεύθυνση Εκπαιδευσεως και Εκκλησιαστικών ενώ μόνο τον καθηγητή ιερών θα διορίζει η Ιερά Μητρόπολη. Οι απόφοιτοί του θα προορίζονται και για ιερωμένοι αλλά και για εκπαιδευτικοί λειτουργοί.

Οι σύεδροι επίσης θέλησαν να συνδέσουν το σχολείο με την κοινωνική πραγματικότητα και να προσαρμόσουν το αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων με τις ασχολίες των κατοίκων. Έτσι το συνέδριο έκρινε αναγκαία την συστηματική καλλιέργεια των φυτών σε αγρόκηπους χωριών ή σχολείων από τους μαθητές με την καθοδήγηση των δασκάλων τους, αλλά και των κατευθυντήριων συμβουλών και οδηγιών των ειδικών του Γεωργικού Τμήματος της Ανωτέρας Διεύθυνσης Οικονομικών. Η παραγωγή από σπόρους και φυτώρια που παρείχε το Γεωργικό Τμήμα, συχνά απέδιδαν σημαντική σοδειά, που η πώλησή της εξασφάλιζε τα

χρήματα για τις εκπαιδευτικές ανάγκες. Οι σύνεδροι επικρότησαν αυτή την προσπάθεια και υπογράμμισαν την αναγκαιότητά της, διεύρυνσής της σ' όλα τα σχολεία επισημαίνοντας ότι θα πρέπει να συστηματοποιηθεί και να οργανωθεί με περισσότερη προσοχή.

Επίσης μετά την εκμάθηση της καλλιέργειας της γης, το συνέδριο προβληματίστηκε σχετικά με το πως θα μπορούσε το σχολείο να βοηθήσει άμεσα τις γεωργικές εργασίες των κατοίκων. Από τη μια μερική φοίτηση είναι υποχρεωτική και από την άλλη τα παιδιά οφείλουν να βοηθούν την οικογένειά τους στις εργασίες συγκομιδής γιατί βρίσκονται σε δύσκολη οικονομική κατάσταση, είναι θέμα επιβίωσης.

Έτσι υπογραμμίστηκε η ανάγκη ίδρυσης ημιμερησίων¹²⁰ σχολείων, που είναι πρωτότυπη και μοναδική ιδέα¹²¹ για την ελλιπή παιδεία που «θα προξενήσει ίσως εν αρχή ουχί αγαθήν εντύπωσιν». Τα ημιμερήσια σχολεία κρίθηκαν απαραίτητα μπροστά στον κίνδυνο διακοπής της φοίτησης των μαθητών. Οι μαθητές θα φοιτούσαν ή από το πρωί ως το μεσημέρι ή εναλλακτικά από το μεσημέρι ως αργά το απόγευμα ανάλογα με τις εργασίες των γονιών τους. Θα διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή κυρίως, αν και απαιτούνταν εξειδικευμένοι εκπαιδευτικοί που δεν υπάρχουν. Αν υπάρχει δύσκολη μετάβαση των μαθητών στις ορεινές περιοχές, τότε ο εκπαιδευτικός υποχρεούται να δουλέψει το πρωινό ωράριο στο ένα χωριό και το μεσημεριανό στο άλλο. Το συνέδριο αποφάσισε τελικά την ίδρυση ημιμερησίων σχολείων σε περιοχές που θα κρίνει αξιολογώντας τις ανάγκες των κατοίκων. Ακόμη οι μαθητές αποφασίστηκε να έχουν δώδεκα μέρες διακοπή των μαθημάτων τους σε περίπτωση που δεν έχει ιδρυθεί ημιμερήσιο σχολείο στην περιοχή.

Οι απόψεις για το σκοπό και την αξία της προσχολικής αγωγής που τέθηκαν αφορούσαν την υπογράμμιση της προσφοράς του νηπιαγωγείου¹²² στην αγωγή του μικρού παιδιού και τη χρησιμότητα της ίδρυσής το υ. Όμως η έλλειψη κατάλληλων κτιρίων και ειδικευμένων νηπιαγωγών οδήγησαν στην υιοθέτηση της θέσης ότι η ίδρυση νηπιαγωγείων είναι πολυτέλεια γι' αυτή τη δεδομένη στιγμή. Προτάθηκε μάλιστα η μόρφωση των διδασκαλισσών να γίνεται στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία, στα οποία θα προστεθούν δύο τάξεις, που θα είναι το Διδασκαλείο θηλέων και στο

¹²⁰ Πρβ. Περ. Δημοτική Εκπαίδευσις, ό.π. σ. 275.

¹²¹ Το εκπαιδευτικόν Συνέδριον ... ό.π. σ. 74.

¹²² Πρβ. «Δημοτική Εκπαίδευσις», ό.π. σ. 273-274 και επίσης το Εκπαιδευτικόν συνέδριον ... ό.π. σ. 66-67.

οποίο θα διδάσκουν καθηγητές. Τα μαθήματα μπορούν να παρακολουθήσουν μόνο όσες πρόκειται να γίνουν δασκάλες αλλά και όσες θα γίνουν μητέρες.

Το συνέδριο διευκρίνισε ότι διευθυντές Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων μπορούν να ορίζονται και όσοι είναι διδάκτορες Φυσικών και Μαθηματικών. Επίσης, όλοι οι εκπαιδευτικοί διορίζονται από την Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευτικών, μόνο ο καθηγητής των Ιερών θα διορίζεται απευθείας από την Ιερά Μητρόπολη. Ακόμη οι καθηγητές των Ελληνικών, οι ελληνιστές (φιλόλογοι), επιτρέπεται να είναι τακτικοί καθηγητές, αφού λόγω των πολλών ωρών διδασκαλίας, γνωρίζουν τα παιδιά πολύ καλά, όπως ο νόμος ορίζει. Η λειτουργία των σχολείων σχετίζεται και με την σωστή επίβλεψη των μαθητών στα διαλείμματα. Αυτό το ζήτημα απασχόλησε το συνέδριο που, μετά από πολλές απόψεις που κατατέθηκαν, αποφάσισε η επίβλεψη να γίνεται από τους καθηγητές αφού η παρουσία τους θα βοηθήσει τους μαθητές να φέρονται κόσμια. Ωστόσο υπογραμμίστηκε ότι η υποχρέωση αυτή επιβαρύνει το πρόγραμμα των καθηγητών περισσότερο, γιατί εκτός από τη διδασκαλία έχει και γραφειοκρατικές εργασίες, όπως η καταγραφή της διδαχθείσας ύλης, που το συνέδριο απλοποίησε ορίζοντάς τη σε τριμηνιαία από εβδομαδιαία.

Η επιθεώρηση των σχολείων αφορά την εξωτερική επίβλεψη που περιελάμβανε τον έλεγχο της διδακτικής εργασίας και την εφαρμογή του νόμου καθώς και την εξωτερική επίβλεψη που απευθύνεται στη διατήρηση των διδακτηρίων και στην εκπλήρωση των καθηκόντων των εκπαιδευτικών. Το Συνέδριο, αφού κατ' αρχήν απορρίπτει την πρόταση της Ιεράς Συνόδου για την ίδρυση εποπτικών συμβουλίων που θα εποπτεύουν, και αποτιμώντας τις καταστάσεις αποφάσισε ότι θα έπρεπε άμεσα μετά την έναρξη των μαθημάτων, δηλαδή Δεκέμβριο ή και Ιανουάριο, να δίνονται από τους Επιθεωρητές οι διδακτικές-μεθοδολογικές κατευθύνσεις στους εκπαιδευτικούς ώστε να εφαρμοστούν άμεσα.

Το συνέδριο τόνισε την αναδιασύσταση του αναλυτικού προγράμματος και επικέντρωσε την προσοχή του στην προσφορά κλασικής και θρησκευτικής παιδείας, για την ολόπλευρη διαπαιδαγώγηση των μαθητών και τόνισαν την αναγκαιότητα της ένταξης της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας στο αναλυτικό πρόγραμμα των σχολείων όχι μόνο μέσα απ' τη μελέτη των κλασικών συγγραφέων αλλά και μέσα από τα ιερά κείμενα της Αγίας Γραφής και των Πατέρων της Εκκλησίας.

Επίσης επισημάνθηκε ότι οι μαθητές πρέπει να διδάσκονται στα εγκεκριμένα βιβλία κι όχι άλλα, γιατί υπάρχει ο κίνδυνος να προσλάβουν γνώσεις που δεν έχουν

φιλτραριστεί κι αποδοθεί στο δικό τους γνωστικό επίπεδο. Ακόμη, το συνέδριο συμφώνησε στη διδασκαλία ξένης γλώσσας, της γαλλικής, της φυσικής, της χημείας, της λογιστικής και της διπλογραφίας. Ωστόσο κρίθηκε περισσότερο από αναγκαία η αναπροσαρμογή του αναλυτικού προγράμματος των σχολείων, ώστε να γίνεται σύνδεση των μαθημάτων που διδάσκονται με τις ανάγκες της μελλοντικής ζωής των μαθητών.

Στο συνέδριο κατατέθηκαν και στατιστικά στοιχεία για τους δασκάλους και τα σχολεία:

Στα Χανιά υπήρχαν 181 σχολεία και 27 παρθεναγωγεία. 238 δάσκαλοι, από τους οποίους πτυχιούχοι ήταν οι 19 και από αυτούς μόνο 2 είχαν εικοσαετή πείρα. Επίσης, 4 ήταν οι φοιτητές φιλολογίας και 15 οι τελειόφοιτοι Γυμνασίου. Ακόμη, οι απόφοιτοι Ιερατικής Σχολής ήταν 19, οι ακροατές γυμνασιακών μαθημάτων 45 και οι γραμματοδιδάσκαλοι με απολυτήριο ελληνικού σχολείου ήταν 13.

Στο Λασιθί υπήρχαν 17 παρθεναγωγεία και 3 Ανώτερα Δημοτικά με 132 δασκάλους από τους οποίους 4 ήταν πτυχιούχοι από τους οποίους 1 είχε εικοσαετή πείρα. Οι φοιτητές φιλολογίας ήταν 2 και οι τελειόφοιτοι Γυμνασίου ήταν 30. Οι ακροατές μαθητές Δ' γυμνασίου ήταν 6 και οι ακροατές των γυμνασιακών μαθημάτων ήταν περιοχή Λασιθίου, το σχολικό έτος 1899-1900 φοίτησαν 6402 μαθητές από τους οποίους στη Σητεία φοίτησαν 1701, στο Λασιθί 630, στη Βιάννο 920, στην Ιεράπετρα 1035 και στο Μιραμβέλλο 2117.

Στο Ηράκλειο φοιτούσαν την ίδια σχολική χρονιά 9000 μαθητές. Υπήρχαν 124 δημοτικά απ' τα οποία 117 ήταν χριστιανικά και 7 μουσουλμανικά. όμως, 3 σχολεία δεν λειτούργησαν καθ' όλο το σχολικό έτος.

Στο Ρέθυμνο υπήρχαν 6 διτάξια (αρρένων και θηλέων) σχολεία, 8 μονοτάξια και 16 γραμματοδιδασκαλεία, όπου φοιτούσαν: στο Α' Παρθεναγωγείο 176 μαθήτριες, στο τετρατάξιο Δημοτικό 178 μαθητές και στα 4 μονοτάξια Παρθεναγωγεία φοιτούσαν 1561 αγόρια και 437 κορίτσια

Στο Μουσουλμανικό σχολείο του Ρεθύμνου φοιτούσαν το σχολικό έτος 189-1900 434 αγόρια, από τα οποία μόνο τα 364 φοίτησαν ως το τέλος, και από τα 254 κορίτσια, που αρχικά φοιτούσαν παρέμειναν ως το τέλος της σχολικής χρονιάς οι 164.

Να επισημανθεί ότι στο Ρέθυμνο λειτουργούσαν και 2 Οθωμανικά γραμματοδιδασκαλεία.

Στην Επαρχία Μυλοποτάμου λειτουργούσαν ένα Τετρατάξιο, 18 Μονοτάξια, 13 Γραμματοδιδασκαλεία και 3 Παρθεναγωγεία. Φοιτούσαν 1446 αγόρια και 271 κορίτσια.

Επίσης, στο Αμάρι λειτουργούσαν 4 Διτάξια, 6 Μονοτάξια, 5 Γραμματοδιδασκαλεία και ένα Μονοτάξιο Παρθεναγωγείο. Φοιτούσαν συνολικά στην περιοχή 702 αγόρια και 271 κορίτσια

Από τα παραπάνω στατιστικά στοιχεία που έδωσαν οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές διαφαίνεται ότι ο αριθμός των μαθητών, που φοιτούν, είναι μεγάλος και ιδιαίτερα στο Ηράκλειο, που ήταν μια πόλη 90.000 κατοίκων. Ο αριθμός αυτός είναι δυσανάλογος των ιδρυθέντων σχολείων άρα και των αντιστοίχων κτηρίων. Το πρόβλημα της έλλειψης του διδακτικού προσωπικού, αλλά και της επιστημονικής του κατάρτισης ήταν σημαντικό πρόβλημα, που γίνονταν φανερό στην καθημερινή πρακτική στη σχολική πραγματικότητα. Επίσης, η διακοπή της φοίτησης των μουσουλμανοπαίδων αφήνει να διαφανεί η έλλειψη ενημέρωσης για την αναγκαιότητα της παιδείας, αλλά και τον υποβιβασμό της αξίας της μόρφωσης καθώς αυτή που παρέχεται δεν αξιολογείται ως χρηστική κι αναγκαία για τη ζωή.

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΠΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

Στα πλαίσια αυτών των αναζητήσεων, των προσδοκιών και των οραμάτων πρέπει να τοποθετηθούν τα εκπαιδευτικά συνέδρια στην Κρήτη μέσα από τα οποία θα προβάλλονταν όχι μόνο τα εκπαιδευτικά θέματα και ζητήματα αλλά κυρίως τα μεγάλα κοινωνικά ζητήματα του έθνους.

Από την πρώτη στιγμή της απελευθέρωσης του νησιού οι Κρητικοί εκπαιδευτικοί θέλησαν να εκφράσουν το ενδιαφέρον τους για εκπαιδευτικά πράγματα μέσα από την ανάληψη πρωτοβουλιών η εμβέλεια των οποίων θα υπερέβαινε τα όρια του νησιού. Τα εκπαιδευτικά συνέδρια στην Κρήτη των χρόνων 1900 και 1901 αποδεικνύουν το αυξημένο ενδιαφέρον που επέδειξαν οι Κρητικοί για την παιδεία και τον πολιτισμό. Από την άλλη μεριά άφηναν να εννοηθεί ότι η νέα νομοθεσία του 1895 δεν μπορούσε να καλύψει τις ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί ούτε να δώσει απαντήσεις σε ερωτήματα που χρόνιζαν και απαιτούσαν λύσεις χωρίς καθυστέρηση. Είναι αλήθεια ότι η πρωτεύουσα καθυστέρωσε στην σύλληψη τέτοιων ιδεών, πόσο μάλλον στην υλοποίησή τους. Στην περίπτωση αυτή η Μεγαλόνησος είχε προλάβει το Αθηναϊκό κέντρο και κατά κάποιο τρόπο προκαθόριζε μελλοντικές εξελίξεις.

Τα διδασκαλικά συνέδρια που επακολούθησαν στις τρεις μεγαλύτερες πόλεις της Κρήτης -Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο- είχαν ως αφετηρία το νόμο ΒΤΜΘ' της 3/9/1895 περί λειτουργίας των Δημοτικών Σχολείων ως το 1929 και που ήταν ο πρώτος που ψηφίστηκε μετά το 1834 από την κυβέρνηση Δεληγιάννη 1895 και ουσιαστικά προετοιμάζαν το πρώτο πανελλήνιο εκπαιδευτικό συνέδριο της 31^{ης} Μάρτη του 1904. Μια σειρά νομοσχεδίων -στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (1898-9 και 1900)- για το Εκπαιδευτικό Συμβούλιο, το Διδασκαλείο Μέσης Εκπαίδευσης, για τις εξετάσεις των πανεπιστημίων- αποκαλύπτουν ότι υπάρχει σπουδαίο και άλυτο εκπαιδευτικό πρόβλημα για την ηγεσία του τόπου.

Από εδώ και πέρα στους αγώνες για την παιδεία θα δεσπόζουν το γλωσσικό παράλληλα με το κοινωνικοπολιτικό ζήτημα. Τα Ευαγγελικά -προσπάθεια μετάφρασης του Ευαγγελίου στη δημοτική - και τα Ορεστειανά - παρουσίαση στο θέατρο μεταφρασμένης στη νέα ελληνική γλώσσα της αρχαίας τραγωδίας -θα αποτελέσουν δύο μόνο από τους πολλούς παράγοντες σύγχυσης κι απογοήτευσης. Οι αδυναμίες του

εκπαιδευτικού συστήματος εντοπίζονται στον συγκεντρωτικό του χαρακτήρα κάτω από τον απόλυτο κρατικό έλεγχο. Η κινητοποίηση των εκπαιδευτικών τώρα γίνεται πιο ουσιαστική ψηλαφώντας τα προβλήματα που παρουσιάζονται και προσπαθώντας να "σκύψουν" πάνω από αυτά με την ανταλλαγή απόψεων και την ενσυνείδητη καταγραφή της πραγματικότητας.

Έτσι, συγκεντρώνονται σε ημέρες γιορτών και διακοπών και με την δική τους οικονομική επιβάρυνση οι διδάσκαλοι και οι διδασκάλισσες κάθε νομού, στην έδρα του Νομού και συζητούν παιδαγωγικά και μεθοδολογικά θέματα στα πλαίσια ανώτερου εκπαιδευτικού συνεδρίου αποτελούμενο από Επιθεωρητές, Γυμνασιάρχες, έναν πτυχιούχο δάσκαλο, τον επίσκοπο, μια διευθύντρια Παρθεναγωγείου, έναν γιατρό και έναν νομομαθή που προέδρευε.

Η ανάγκη των δασκάλων να ενισχύσουν την θέση τους στην κοινωνία, να ανταλλάξουν θέσεις και απόψεις, να εκμεταλλευτούν τις πολύτιμες εμπειρίες των παλαιότερων συναδέλφων τους για την προώθηση των διδακτικών και μεθοδολογικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν στην καθημερινή επαγγελματική ζωή τους οδήγησε στην πραγματοποίηση στις 12 Απρίλη του 1900 στο πρώτο Διδασκαλικό Συνέδριο Νομού Χανίων με πρωτοβουλία του επιθεωρητή Κ. Χελιουδάκη και με αντικείμενο την αντιμετώπιση ειδικών ζητημάτων, όπως αρχικά ήταν το θέμα της πειθαρχίας και των ποινών, της ορθογραφίας και των λεκτικών ασκήσεων ως ελεύθερη έκφραση σκέψης, καθώς και την κατ' οίκων εργασιών.

Παράλληλα με αυτό το συνέδριο συγκεντρώθηκαν 68 δάσκαλοι και στο Ρέθυμνο την 1^η Οκτώβρη 1903 με πρωτοβουλία του κ. Γ. Στεφανάκη, Νομαρχιακού Επιθεωρητή, θέτοντας το ζήτημα της θρησκευτικής και εθνικής ανατροφής των παιδιών καθώς και των σιωπηρών εργασιών.

Στο Ηράκλειο με πρωτοβουλία του νομαρχιακού επιθεωρητού Ε. Γ. Παντελάκη εισηγούνται και συζητούνται θέματα περί αγαθών της παιδείας και των καθηκόντων της πολιτείας, περί επαναλήψεως μαθημάτων στο Δημοτικό. Περί βοήθειας του σχολείου στις γεωργικές εργασίες των χωρικών και περί σχολικών βιβλιοθηκών. Ακόμη, στις 12-15 Απριλίου (από Ν. Ε. Γραμματικάκη) στη Νεάπολη συζητήθηκαν θέματα πειθαρχίας και ποινών, κατ' οίκον εργασιών, η σύνδεση γνώσεων και μετέπειτα βίου και η ταχύτερη ανάγνωση και γραφή.

Συγκεκριμένα, στις 12 Απρίλη 1900, όπως αναφέρθηκε, ο Κ. Χελιουδάκης, επιθεωρητής από τον νομό Χανίων κατά την τελετή έναρξης του Πρώτου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου στην ίδια πόλη, καθόρισε τα τέσσερα αντικείμενα της Εκπαιδευτικής

συνάντησης. Οι εργασίες του πρώτου διήμερου αφιερώθηκαν στη σχολική πειθαρχία χωρίς την επιβολή σωματικών ποινών, στη διδακτική της ορθογραφίας, των λεκτικών ασκήσεων και στις εργασίες που πρέπει να γράφουν οι μαθητές ως εξάσκηση στο σπίτι. Αναπόφευκτα το πρώτο αντικείμενο συνδέθηκε με την έννοια του δικαίου, με την αντικειμενικότητα, την ακρίβεια, την τήρηση της τάξεως και γενικότερα με την ολοκληρωμένη προσωπικότητα του δασκάλου. Το συμπέρασμα που προέκυψε ήταν ότι αν ο εκπαιδευτικός κατορθώσει να κερδίσει την εμπιστοσύνη των μαθητών τότε η πειθαρχία περιττεύει. Βέβαια, υποστηρίχτηκε και η άλλη άποψη σύμφωνα με την οποία η χρήση σωματικών ποινών είναι αναγκαίο κακό, αλλά η άποψη αυτή δεν είχε καμιά τύχη. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι δασκάλες είχαν το δικό τους συνέδριο με τα αυτά αντικείμενα. Ειδικά στο θέμα αυτό, οι γυναίκες εκπαιδευτικοί οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα ότι ο δάσκαλος σε στιγμές έκτακτης ανάγκης μπορεί να επιβάλλει μικρή σωματική ποινή όπως είναι το «ελαφρόν ράπισμα».

Το επόμενο αντικείμενο, η αρχή και η διδακτική της ορθογραφίας, συνδέεται ευθέως με τη γραφή και τη γνώση της γλώσσας. Η όλη διαδικασία, η προβολή των θεμάτων, η συζήτηση που έγινε και τα συμπεράσματα που επακολούθησαν απέδειξαν ότι η γλώσσα, ως σύστημα συμβόλων, ως επικοινωνιακό φαινόμενο, ως γεγονός κοινωνικό που εξελίσσεται, ως δυναμική ενέργεια της καθημερινής πρακτικής ζωής και κυρίως ως το βασικότερο χαρακτηριστικό της ταυτότητας κάθε λαού και έθνους, ειδικά του ελληνικού, δικαιολογημένα απασχόλησε συνολικά και με την ανάλογη Βαθύτητα τους εισηγητές του συνεδρίου.

Ειδικότερα, δεν τέθηκε καν ζήτημα έναρξης της διδακτικής της ορθογραφίας. Οι δάσκαλοι παραδέχτηκαν ότι η ορθογραφία πρέπει να διδάσκεται ανελλιπώς, από το πρώτο, μάλιστα, μάθημα του δημοτικού σχολείου. Διεξοδική συζήτηση έγινε σχετικά με τον τρόπο διδασκαλίας κατά την οποία ακούστηκαν ποικίλες και διαφορετικές γνώμες. Στο τέλος επικράτησε η άποψη ότι η διδασκαλία της ορθογραφίας εξαρτάται από τις βασικότερες αισθήσεις, όπως είναι η όραση και η ακοή, καθώς και από τη διανοητική λειτουργία της μνήμης. Αυτές οι δράσεις πρέπει να γίνονται τον πρώτο χρόνο. Στο δεύτερο έτος ταυτόχρονα με τη διδακτική της ορθής γραφής πρέπει να έχει ο μαθητής την πρώτη επαφή με απλούς γραμματικούς κανόνες. Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία η χρήση παραδειγμάτων και ανάλογων ερωτοαπαντήσεων.

Πρακτικά προτείνεται η αντιγραφή της λέξης από το μαθητή, ο οποίος την απομνημονεύει και την ξαναγράφει και στην περίπτωση εκείνη που δεν την ενθυμείται ο δάσκαλος καταφεύγει στην υπαγόρευση.

Το αντίστοιχο συνέδριο των διδασκαλισσών οδηγήθηκε και σε άλλες θέσεις. Η διδακτική της ορθογραφίας πρέπει να αρχίζει από την τρίτη τάξη, να σχετίζεται με τους γραμματικούς κανόνες που έχουν ήδη διδαχθεί και να δίνεται καθοριστική σημασία στη μηχανική μνήμη. Τέλος, οι ασκήσεις είναι γενικές και ειδικές. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι να επιβεβαιώνονται οι κανόνες της γραμματικής αρχικά με τρόπο λεκτικό, με ορθοφωνία. Προφανώς ο μαθητής οφείλει να ακούει κάθε φωνήεν και σύμφωνα. Παράλληλα με την όραση και την μνήμη είναι ανάγκη να βοηθιέται ο μαθητής, ώστε να συγκρατεί την ορθή γραφή των λέξεων. Και τέλος, με την υπαγόρευση οι βασικές αρχές της γραμματικής να μπορούν να επαληθευτούν. Η τελευταία μέθοδος μπορεί να θεωρηθεί ειδική αφού περιέχει γραπτές συγκεκριμένες ασκήσεις με τις οποίες ο εκπαιδευτικός ελέγχει το αποτέλεσμα των προηγούμενων μαθησιακών διαδικασιών.

Το τελευταίο θέμα αναφερόταν στις ασκήσεις που πρέπει να γράφουν οι μαθητές των συστεγασμένων σχολείων κατά τη διάρκεια της σχολικής διαδικασίας καθώς επίσης κι εκείνες που να εκτελούνται (να γράφονται στο σπίτι). Η συνεργασία σχολείου και οικογένειας στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι ήταν επιβεβλημένη. Οι δύο θεσμοί διασταυρώνονται υπό την έννοια μάλιστα της αλληλεξάρτησης.

Αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι μέσα από αυτούς αναπαραγόταν συγκεκριμένη αντίληψη και ιδεολογία, εύκολα κανείς εννοεί ποια διάσταση μπορούσε να πάρει στο μέλλον αυτή η θεσμική αλληλεγγύη, η φαινομενική σύμπτωση και η επικοινωνία.

Έτσι εξηγείται η πλήρης συμφωνία διδασκάλων και διδασκαλισσών στο αντικείμενο που συζητήθηκε. Ορθώς τονίστηκε ότι οι ασκήσεις πρέπει να παραπέμπουν στα περιεχόμενα των προηγούμενων μαθημάτων. Στο συνέδριο των διδασκαλισσών τέθηκαν κι άλλα ζητήματα όπως αυτά που σχετίζονταν με τη χειροτεχνία σε συνδυασμό με την κατανομή του χρόνου κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας στις τάξεις του Δημοτικού Παρθεναγωγείου.

Οι συνεδρίες έληξαν με τη διδασκαλία σχολικής μουσικής. Από την άλλη μεριά, ο επιθεωρητής της Γεωργίας θεώρησε σκόπιμο να αναφερθεί στην καλλιέργεια των αγροκτηπίων που ανήκαν σε δημοτικά σχολεία.

Μίλησε για την αξία των χημικών λιπασμάτων και του μεταξοσκώληκος. Για αρκετές δεκαετίες αρμόδιοι διδάσκαλοι με τη συνεργασία γεωπόνων ανέλαβαν παρόμοιες υποχρεώσεις, να εμφυσήσουν δηλαδή στους μαθητές παρόμοια ενδιαφέροντα που

ευθέως συνδέονταν με το φυσικό περιβάλλον της αγροκαλλιέργειας και ειδικότερα την όλη διαδικασία μέσα από την οποία παραγόταν το μετάξι.

Γενικότερα διαπίστωνε κανείς τη στροφή που παρατηρούνταν από τις θεωρητικές γνώσεις, αναγκαίες ίσως, ως τις συγκεκριμένες πρακτικές δραστηριότητες της καθημερινής ζωής στις κλειστές μικρές κοινωνίες της ελληνικής επαρχίας. Σε αυτόν τον αγροτικό γεωργικό μικρόκοσμο ο δάσκαλος εύκολα μπορούσε να εισέλθει, να προσφέρει τις γνώσεις του και να αναλάβει τους δικούς του ρόλους μαζί με τους άλλους θεσμοποιημένους φορείς όπως ήταν το κοινοτικό συμβούλιο και η εκκλησία.

Όπως αναφέρθηκε παράλληλα με τις εργασίες του συνεδρίου στην πόλη των Χανίων, στο Ρέθυμνο εξήντα οκτώ δάσκαλοι έφεραν προς συζήτηση ποικίλα θέματα που τα καθόρισε στον κατατοπιστικό του λόγο ο τότε νομαρχιακός επιθεωρητής Γ. Στεφανάκης. Το πρώτο αντικείμενο που πρότεινε προς συζήτηση ήταν «πως το σχολείο δύναται να εργασθεί προς τελειότεραν θρησκευτική και εθνική ανατροφήν των παιδών». Δόθηκαν διάφορες απαντήσεις σχετικά με τους τρόπους και τα μέσα που πρέπει κανείς να χρησιμοποιήσει. Αρχικά η συζήτηση είχε ως θέμα της τη συμπεριφορά, τη δράση γενικότερα το έργο του δασκάλου. Η καθημερινή του ζωή μπορούσε να επηρεάσει το μαθητή αλλά και τη μικρή κοινωνία μέσα στην οποία κινούνταν. Είναι αλήθεια ότι ανέκαθεν τα υπουργεία της εκπαίδευσης με εγκυκλίους καθόριζαν όχι μόνο σε γενικές γραμμές αλλά με λεπτομέρειες την κοινωνική και ενίοτε την προσωπική ζωή του δασκάλου. Η φράση εθνική ανατροφή με το συγκριτικού βαθμού επίθετο που την προσδιορίζει είχε αναμφίβολα και πολιτικό περιεχόμενο. Το ειδικό βάρος έπρεπε να σηκώσει κατά βάση η διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας που δικαιολογημένα είχε εξαρθεί η σημασία του ειδικότερα στα κρίσιμα αυτά χρόνια.

Όσον αναφορά τη θρησκευτική ανατροφή των παιδιών, αυτή μπορούσε να εκπληρωθεί με τη μελέτη θρησκευτικών εντύπων και με την τήρηση των θρησκευτικών υποχρεώσεων.

Εντυπωσίαζε το γεγονός ότι μέσα στα πλαίσια των συνομιλιών, των συζητήσεων και γενικότερα του διαλόγου που επακολούθησε προτάθηκαν ως προϋπόθεση της εθνικής ανατροφής των παιδιών «διηγήσεις παρά γερόντων αγωνιστών». Προφανώς οι σύνεδροι εισηγητές και συζητητές είχαν υπόψη κυρίως αυτούς που έλαβαν μέρος στις ηρωικές αιματηρές Κρητικές επαναστάσεις. Είχαν συλλάβει την αξία που είχε μια άτυπη αλλά και βασική πηγή της ιστορίας που είναι γνωστή σήμερα ως προφορική μαρτυρία.

Ο σύγχρονος ιστορικός παράλληλα με τα αντικειμενικά τεκμήρια που του παρέχουν είτε τα επίσημα ιδρύματα είτε τα ιδιωτικά αρχεία πρέπει να λάβει υπόψη και τις προσωπικές περιπτώσεις εκείνων δηλαδή που έζησαν τα γεγονότα που επηρέασαν την εξέλιξη τους, να χρησιμοποιήσει, να διασταυρώσει και γενικά να λάβει υπόψη τις εμπειρίες και τα βιώματα τους. Στην περίπτωση της Κρήτης οι επαναστάσεις ταυτίζονται με την καθημερινή ζωή των Κρητικών. Ο Κρητικός μαθητής στο σχολείο θα μάθαινε ότι η ελευθερία, η μαχητικότητα, το θάρρος και γενικά η αντίσταση είναι τρόπος ζωής.

Τις αμέσως επόμενες μέρες τα αντικείμενα του συνεδρίου είχαν καθαρά πρακτικό χαρακτήρα. Δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη φυσική κατάσταση των μαθητών με υποδειγματικές διδασκαλίες φυσικής αγωγής που έγιναν στα γυμναστήρια. Σύμφωνα με το γενικό θέμα του συνεδρίου στο οποίο είχε συμπεριληφθεί και η θρησκευτική αγωγή των παιδιών οι διδάσκαλοι εκκλησιάστηκαν και αμέσως μετά ασχολήθηκαν με το ζήτημα των σιωπηρών εργασιών. Όλα τα μαθήματα και αυτά που είχαν διδαχθεί και εκείνα που είναι στο στάδιο της προετοιμασίας καθώς και τα τρία τεχνικά μαθήματα προσφέρονται για το ειδικό αυτό αντικείμενο των εργασιών. Οι σύνεδροι στο σημείο αυτό αποφάσισαν να αρνηθούν την εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Οι νέες συνθήκες εργασίας, οι διαχρονικές απαιτήσεις και η διαρκής μεταβολή της κοινωνίας και ειδικότερα του σχολείου δεν επέτρεπαν πλέον την υλοποίηση τέτοιων παλαιών παιδαγωγικών και διδακτικών μεθόδων.

Για τις γεωργικές εργασίες έγινε ειδικότερος λόγος προφανώς από τον αρμόδιο γεωπόνο και στη συνέχεια οι εκπαιδευτικοί ασκήθηκαν στη χρήση των αναγνωστηρίων, των αριθμητηρίων και των γενικών ελέγχων.

Όπως αναφέρθηκε στο Ρέθυμνο συνεχιζόταν το συνέδριο των διδασκαλισσών που το κατηύθυνε η Χρύση Αθανασιάδου, διευθύντρια του Ανωτέρου Παρθεναγωγείου. Δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη θρησκευτική αγωγή των παιδιών υπογραμμίζοντας την αξία του ανελλιπούς εκκλησιασμού, όπως άλλωστε είχε υπογραμμιστεί και στο συνέδριο των δασκάλων. Η εθνική αγωγή ήταν το άλλο σκέλος του θέματος, η οποία έπρεπε να απασχολήσει ιδιαίτερα τις μαθήτριες και μάλιστα από τη μικρή τους ηλικία.

Παρατηρήσεις και αναφορές όπως «πατρίδα δεν είναι μόνο ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο κατοικεί κανείς αλλά η ευρύτερη επικράτεια» αποδεικνύουν από το ένα μέρος την προσπάθεια που όφειλε να καταβάλλει η εκπαίδευση για την τόνωση του

εθνικού αισθήματος και την σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης και από την άλλη μεριά τη μόνιμη επιθυμία και αντίληψη της πολιτείας ότι η ελληνική γεωγραφία δεν είναι αυτή που καθορίστηκε το 1897. Τα ελληνικά γεωγραφικά διαμερίσματα δεν εμπεριέχονταν στα όρια του ελληνικού βασιλείου. Η Μεγάλη Ιδέα ήταν φανερό ότι επηρέασε τόσο το συνέδριο των δασκάλων στα Χανιά όσο κι αυτό των διδασκαλισσών στο Ρέθυμνο. Οι δασκάλες, δεν παρέλειψαν να υπογραμμίσουν (να εξάρουν) το ρόλο των Ελληνίδων στην κοινωνική και εθνική ζωή.

Σχετικά με το αντικείμενο των σιωπηρών εργασιών επέμειναν στη χρήση του εργόχειρου. Το συνέδριο έληξε με υποδειγματικές διδασκαλίες φυσικής αγωγής και με οδηγίες σχετικές με τη σηροτροφία.

Όπως αναφέρθηκε στο Ρέθυμνο συνεχιζόταν το συνέδριο των διδασκαλισσών που το κατηύθυνε η Χρύση Αθανασιάδου, διευθύντρια του Ανωτέρου Παρθεναγωγείου. Δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στη θρησκευτική αγωγή των παιδιών υπογραμμίζοντας την αξία του ανελλιπούς εκκλησιασμού, όπως άλλωστε είχε υπογραμμιστεί και στο συνέδριο των δασκάλων. Η εθνική αγωγή ήταν το άλλο σκέλος του θέματος, η οποία έπρεπε να απασχολήσει ιδιαίτερα τις μαθήτριες και μάλιστα από τη μικρή τους ηλικία. Παρατηρήσεις και αναφορές όπως «πατρίδα δεν είναι μόνο ο γεωγραφικός χώρος στον οποίο κατοικεί κανείς αλλά η ευρύτερη επικράτεια» αποδεικνύουν από το ένα μέρος την προσπάθεια που όφειλε να καταβάλλει η εκπαίδευση για την τόνωση του εθνικού αισθήματος και την σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης και από την άλλη μεριά τη μόνιμη επιθυμία και αντίληψη της πολιτείας ότι η ελληνική γεωγραφία δεν είναι αυτή που καθορίστηκε το 1897. Τα ελληνικά γεωγραφικά διαμερίσματα δεν εμπεριέχονταν στα όρια του ελληνικού βασιλείου. Η Μεγάλη Ιδέα ήταν φανερό ότι επηρέασε τόσο το συνέδριο των δασκάλων στα Χανιά όσο κι αυτό των διδασκαλισσών στο Ρέθυμνο. Οι δασκάλες, δεν παρέλειψαν να υπογραμμίσουν (να εξάρουν) το ρόλο των Ελληνίδων στην κοινωνική και εθνική ζωή.

Σχετικά με το αντικείμενο των σιωπηρών εργασιών επέμειναν στη χρήση του εργόχειρου. Το συνέδριο έληξε με υποδειγματικές διδασκαλίες φυσικής αγωγής και με οδηγίες σχετικές με τη σηροτροφία.

Τα συνέδρια αυτά επεχείρησαν να καλύψουν ζωτικούς τομείς που παραπέμπουν ευθέως σε επίσημους θεσμούς και σε συγκεκριμένη συμπεριφορά. Πρόκειται για το κρίσιμο εκείνο σημείο της παραγωγής η αναπαραγωγής ιδεών, αντιλήψεων και νοοτροπιών. Για να σχηματίσει κανείς πλήρη άποψη πρέπει να έχει στη διάθεση του τα

κείμενα των εισηγήσεων ή τουλάχιστον ευρεία περίληψη των. Επικρίσεις για την κατάσταση που επικρατούσε δεν έγιναν ή δεν ακούστηκαν στο βαθμό που θα περίμενε κανείς. Αν ο τύπος της εποχής είχε κατορθώσει να φιλοξενήσει στις στήλες του κείμενα των εισηγήσεων με περισσότερες πληροφορίες και ειδήσεις, τότε συμπεράσματα θα ήταν περισσότερο ισχυρά και διαφωτιστικά.

Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

Τα φύλλα των εφημερίδων αξιοποίησαν με αντικειμενικότητα και διεισδυτικότητα τα εκπαιδευτικά, κοινωνικά και πολιτικά θέματα και ζητήματα, που απασχολούσαν κυρίως του εκπαιδευτικούς και γενικότερα κάθε σκεπτόμενο πολίτη. Με κριτική στάση στα πράγματα και με τεκμηριωμένες απόψεις και θέσεις, οι εφημερίδες αποτυπώνουν τον παλμό της εποχής, μεταφέρουν το ρυθμό της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά και την ροή της καθημερινής ζωής. Αποτελούν για την ιστορία σημαντική μαρτυρία που επιβεβαιώνει τα γεγονότα, τις καταστάσεις και τις εξελίξεις της εποχής και θεωρείται αδιάσειστο τεκμήριο της κοινωνικής, πολιτικής και εκπαιδευτικής κινητικότητας, αφού η εφημερίδα σκιαγραφεί, περιγράφει, καταθέτει, ενημερώνει ποικιλότροπα για τα απλά αλλά και για τα κρίσιμα γεγονότα. Αρκετές φορές ο τύπος προσπαθεί να είναι άδολος και αντικειμενικός έξω από κομματικές κατευθύνσεις και επιρροές, όμως αυτό δεν είναι πάντα εφικτό. Έτσι ο ιστορικός αξιολογεί την είδηση, την συνεκτιμά και την χρησιμοποιεί ανάλογα.

Τα θέματα που αποτυπώνονται στον κρητικό τύπο της εποχής αφορούν την παιδεία, τον πολιτισμό, την κοινωνία και την οικονομία, αφού η Κρήτη προσπαθεί, μετά το 1897, να επαναδιοργανωθεί και να ανασυνταχθεί σ' όλους τους τομείς. Στις εφημερίδες τα γεγονότα καταγράφονται και αρκετές φορές αναλύονται. Διατυπώνονται τεκμηριωμένες θέσεις και απόψεις και προτείνονται λύσεις. Η ενημέρωση συμβαδίζει με το σχόλιο και την κριτική, αφού η εφημερίδα εκφράζει την κοινή γνώμη.

Συγκεκριμένα, το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο δεν πέρασε απαρατήρητο από τον τύπο της Μεγαλονήσου. Ειδικά οι εφημερίδες των Χανίων αφιέρωσαν στις εργασίες και στους εισηγητές πολλές σελίδες. Από τη μία μεριά παρουσίασαν με εμφαντικό τρόπο το σύνολο των ανακοινώσεων από την άλλη σχολίασαν τις προτάσεις, απόψεις και θέσεις που κατατέθηκαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύσσωμος

ο τύπος της εποχής θεώρησε το Συνέδριο τομή στα εκπαιδευτικά πράγματα όχι μόνο της Κρήτης αλλά και γενικότερα.

Τα συνέδρια επιχείρησαν να καλύψουν ζωτικούς τομείς που παραπέμπουν σε επίσημους θεσμούς και σε συγκεκριμένη συμπεριφορά. Επικρίσεις για την πολιτική κατάσταση δεν ακούστηκαν, στο βαθμό που θα περίμενε κανείς.

Δεν θεώρησα σκόπιμο να παρουσιάσω τις βασικότερες τοποθετήσεις και αξιολογήσεις του τοπικού τύπου συνοπτικά, ώστε να φανεί πληρέστερα η σημασία του συνεδρίου τόσο για την εκπαίδευση όσο και για την κοινωνία της Κρήτης γενικότερα.

Ειδικότερα, ενδιαφέρει η σχετική ειδησεογραφία και αρθρογραφία του 1900 στις εφημερίδες «Πατρίς» και «Επιθεώρησις».

Η εφ. «Πατρίς» είναι πολιτική και φιλολογική και εκδίδεται στα Χανιά από το 1900 με διευθυντή και συντάκτη τον Ανδρέα Χ. Μοσχονά και υπεύθυνο τον Ι. Ζ. Λαμπράκη. Η εφημερίδα θεώρησε σκόπιμο να ανακοινώσει τα κατά νομούς Διδασκαλικά συνέδρια που προηγήθηκαν του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου των Χανίων τον Ιούλιο του 1900.

Έτσι η εφημερίδα ενημερώνει ότι άρχισαν τις εργασίες τους τα Διδασκαλικά Συνέδρια που οργανώνονται από τον Σύμβουλο επί της Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων. Οι καθηγητές και οι δάσκαλοι και οι δασκάλες των νομών Χανίων και Σφακίων συγκεντρώθηκαν στη μεγάλη αίθουσα του Δημοτικού Σχολείου στις 10.30 το πρωί της Τετάρτης και με'τα τον συνήθη αγιασμό ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής κ. Κυριάκος Χελιουδάκης μίλησε για το σκοπό του συνεδρίου και για τα θέματα της παιδείας και της μόρφωσης που θα συζητηθούν στο συνέδριο. Παρευρέθησαν ο Ν. Γιαμαλάκης, ο επί της Εκπαιδύσεως Σύμβουλος, ο Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Κυδωνίας Νικηφόρος και πολλοί λόγιοι.

Μετά το μεσημέρι συζητήθηκε το θέμα των σωματικών ποινών. Οι δασκάλες σε ειδική συνεδρίαση στην αίθουσα του Παρθεναγωγείου συγκεντρώθηκαν υπό την προεδρία της Διευθύντριας Ελένης Δρανδάνη για να συζητήσουν τα θέματα της αρμοδιότητάς τους.

Η εφημερίδα πληροφορεί το χανιώτικο κοινό ότι θα δημοσιευθεί σύντομα ο νόμος για το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο, που θα διεξαχθεί υπό την προεδρία του Επισκόπου Κυδωνίας και θα ασχοληθεί με ζητήματα της εκπαίδευσης. Τονίζει η εφημερίδα ότι μεταξύ των άλλων θα συζητηθεί και το θέμα της υποχρεωτικής φοίτησης των μαθητών των δημοτικών σχολείων.

Επίσης, ανακοινώνει η εφημερίδα το διάταγμα με το οποίο συγκαλείται το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο, και το οποίο θα αποτελείται από τον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης, έναν Επίσκοπο, τον Εφέτη Πολυχρονίδη, τον γιατρό Γ.Σ. Παπαδάκη, τον Γενικό Επιθεωρητή των Νομαρχιακών Επιθεωρητών, τους γυμνασιάρχες Ηρακλείου και Χανίων, το διευθυντή του Ιεροδιδασκαλείου, τους διευθυντές των Προγυμνασίων Ρεθύμνου και Νεάπολης, τη διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Χανίων και το διευθυντή του Δημοτικού Σχολείου Ηρακλείου. Στην αγγελία αυτού του συνεδρίου αναφέρεται και ο σκοπός του που σχετίζεται με τον εκπαιδευτικό νόμο, τη διδασκαλία, τη φοίτηση και γενικά με τα θέματα της παιδείας.

Η εφημερίς «Πατρίς» ανακοινώνει ότι το εκπαιδευτικό συνέδριο ξεκίνησε τις εργασίες του χθες (στις 24 Ιουλίου 1900) με σκοπό να συζητηθούν τα θέματα της παιδείας. Δεν προσήλθαν στο Συνέδριο οι Επίσκοποι, οι οποίοι υπέβαλαν τις σκέψεις τους σε υπόμνημα. Οι επίσκοποι κωλύονταν από την Ιερά Σύνοδο. Απουσίαζε επίσης και ο διευθυντής του Προγυμνασίου Ρεθύμνου. Τα εγκαίνια έγιναν στην μεγάλη αίθουσα του Παρθεναγωγείου. Ο αγιασμός έγινε από τον διευθυντή του Ιεροδιδασκαλείου.

Η κήρυξη των εργασιών του συνεδρίου έγινε από τον Σύμβουλο της Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων, που ανέλυσε το σκοπό και τη σημασία του Συνεδρίου, ενώ αμέσως καθορίστηκαν σε προκαταρκτική συνεδρία τα θέματα και ορίστηκε οι συζητήσεις να γίνονται από τις 8 το πρωί έως τις 12 το μεσημέρι. Η ανακοίνωση στη συνέχεια τονίζει ότι το συνέδριο έχει συμβουλευτική θέση στα εκπαιδευτικά ζητήματα, καθώς θα ανταλλάγουν οι εντυπώσεις των μάχιμων εκπαιδευτικών και θα προταθούν βελτιώσεις, όμως ο Σύμβουλος έχει το δικαίωμα να αποδεχθεί ή όχι τις προτάσεις των συνέδρων.

Η εφημερίδα υπογραμμίζει αυτό το σκοπό του Συνεδρίου για να αρθεί η εντύπωση, που ίσως γεννιόταν, ότι το Συνέδριο θα υπεδείκνυε τρόπους και θέσεις στην Κυβέρνηση και ότι θα πίεζε για αλλαγές.

Τα εκπαιδευτικά τέλη απασχολούν το Συνέδριο και αυτό αποτυπώνεται στην ανακοίνωση της εφημερίδας «Πατρίς». Αναφέρεται ότι, εκτός από τις απόψεις που αντήλλαξαν για το εκπαιδευτικό σύστημα, όλα τα μέλη του συνεδρίου πρότειναν την κατάργηση των εκπαιδευτικών τελών κατά την εγγραφή των μαθητών. Το Συνέδριο «εξέφρασε ολόθυμον ευχήν και γνώμην».

Η εφημερίδα «Πατρίς» ανακοινώνει τη λήξη των εργασιών του Συνεδρίου και τη δημοσίευση των πρακτικών στην Επίσημη Εφημερίδα. Συμπερασματικά

αναφέρει ότι το Συνέδριο έθιξε πολλά ουσιώδη ζητήματα της εκπαίδευσης ακόμη και την βάση του ισχύοντος εκπαιδευτικού συστήματος, όμως τονίζει ότι διαπιστώθηκε η αναγκαιότητα της άμεσης βελτίωσης και τροποποίηση του νόμου για την παιδεία, ώστε να γίνει πιο ευέλικτη και αποτελεσματική η παροχή εκπαίδευσης στη νέα γενιά.

Η εφημερίδα «Επιθεώρησις» με εκτενή ανακοίνωσή της αναφέρει τα όσα συνέβησαν κι ελέγχθησαν στο διδασκαλικό Συνέδριο της Δημοτικής Σχολής των νομών Χανίων και Σφακίων. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι όλοι οι δάσκαλοι και οι δασκάλες, χριστιανοί και μουσουλμάνοι και των δύο νομών μετά από εγκύκλιο του Συμβούλου Εκπαίδευσης και του νομαρχιακού Επιθεωρητή συγκεντρώθηκαν στα Χανιά, όπου ο επίσκοπος Κυδωνίας και Αποκορώνου τέλεσε αγιασμό και ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής εξεφώνησε λόγο.

Αναρωτιέται ο συντάκτης της Εφημερίδας γιατί προσκλήθηκαν οι δάσκαλοι από τόσο μακρινές αποστάσεις και μάλιστα «υποστάντες αφαίμαξιν του βαλαντίου των, το οποίον δα και δεν βαρύνει πολύ ένεκα του γλίσχρου του μισθού». Τέσσερα θέματα απασχόλησαν τους δασκάλους των δύο νομών: η διατήρηση της πειθαρχίας με την κατάργηση των σωματικών ποινών, η ορθογραφία και η τάξη από την οποία μπορεί αυτή να διδάσκεται, οι γραφικές ασκήσεις που θα δίνονται στο σχολείο ή στο σπίτι και οι τεκτικές ασκήσεις. Η εφημερίδα τονίζει ότι αυτά τα ζητήματα ξεφεύγουν από την αρμοδιότητα και τις γνώσεις των δασκάλων και γι' αυτό θεωρείται περιττή η ταλαιπωρία τους.

Δεν μπορούν ν' αποφανθούν γι' αυτά τα θέματα επειδή δεν έχουν παρά μόνο τις στοιχειώδεις γνώσεις γραμματοδιδασκαλίας. Αυτά τα ζητήματα είναι έργο των παιδαγωγών και όχι των γραμματοδιδασκάλων οι οποίοι αποφάνθηκαν για το θέμα της πειθαρχίας ότι η ελαφρά σωματική ποινή έγκειται στη φύση και την ηλικία των μικρών παιδιών κι έτσι ο δάσκαλος μπορεί να τραβά και το αυτί του μαθητή.

Στη συνεδρία πάντως όλα τα ζητήματα που συζητήθηκαν έμειναν «αδιαφώτιστα και αόριστα», μέχρι να τεθεί το εκπαιδευτικό σύστημα σε πιο υγιή βάση.

Ο συντάκτης του άρθρου τονίζει την υποδειγματική διδασκαλία του δασκάλου μουσικής κ. Μπαμιέρου, ο οποίος δίδαξε κάποια τραγούδια που θα μπορούν και οι δάσκαλοι να διδάσκουν για την αποφυγή της μονοτονίας του μαθήματος.

Στο τέλος του άρθρου αναφέρεται η ανταλλαγή συγχαρητηρίων τηλεγραφημάτων, μετά από πρόταση του Νομαρχιακού Επιθεωρητή, σε όσους εκπαιδευτικούς έκαναν υποδειγματικές διδασκαλίες αλλά και σε όσους προσήλθαν, από κάθε τμήμα του νησιού για το συνέδριο αυτό.

Το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο ανακοινώνει η εφημερίδα «Επιθεώρησις» και αναφέρει ότι σκοπός του είναι η τροποποίηση του ισχύοντος εκπαιδευτικού νόμου, που έχει αποδειχθεί άκαρπο στην πράξη με τις προσθαφαιρέσεις και τις νέες διατάξεις, τις οποίες οι συνέδροι θεώρησαν ωφέλιμες όχι όμως αποτελεσματικές για την λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος. Τις απόψεις του Συνεδρίου θα εγκρίνει ο Γενικός Επιθεωρητής. Ο συντάκτης αναφέρει ότι η λήξη του συνεδρίου θα καταδείξει τι είναι δυνατό να προκύψει για ένα τόσο σπουδαίο και πολύπλοκο ζήτημα από τις βραχύχρονες και εσπευσμένες εργασίες του Συνεδρίου. Στο τέλος αναφέρει και την πληροφορία της κατάργησης των εκπαιδευτικών τελών.

Ο αντίκτυπος για το συνέδριο

Το εκπαιδευτικό συνέδριο στα Χανιά της Κρήτης, στις 24-29 Ιουλίου 1900 δεν πέρασε απαρατήρητο από τον εκπαιδευτικό κόσμο κι έτσι τρία χρόνια αργότερα στο έγκριτο παιδαγωγικό περιοδικό «Δημοτική Εκπαίδευσις» της Εταιρείας Ελλήνων Διδασκάλων, που εκδίδεται κάθε δεκαπενθήμερο στην Αθήνα από τον τέως νομαρχιακό επιθεωρητή, Σπ. Δουκάκη, γίνεται εκτενής αναφορά στο συνέδριο αυτό, αλλά και σε όλα όσα και στα κατά νομούς συνέδρια που προηγήθηκαν. Στο περιοδικό παρουσιάζονται εκτός από την οργανωτική ανασυγκρότηση του Κρητικού συνεδρίου αναλυτικά οι παιδαγωγικές, μεθοδολογικές και διδακτικές κατευθύνσεις, που το συνέδριο αποκρυστάλλωσε τόσο για τα δημοτικά σχολεία και παρθεναγωγεία όσο και για τα νηπιαγωγεία.

Η παιδαγωγική και ψυχολογική ενίσχυση των εκπαιδευτικών για το τόσο σημαντικό λειτούργημα που επιτελούν, η ανταλλαγή απόψεων, θέσεων και ιδεών, η επικοινωνία με διάφορους δασκάλους και η αναβάθμιση της θέσης του εκπαιδευτικού στην κοινωνία ήταν μερικές μόνο από τις ωφέλειες του κρατικού συνεδρίου. Η πολύτιμη εμπειρία αυτού του συνεδρίου αποτιμήθηκε, αξιολογήθηκε και θεωρήθηκε σημαντικότερη για τη διοργάνωση και σύγκληση του Πρώτου Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συνεδρίου του 1904. Η Κρήτη, που μόλις είχε απελευθερωθεί «συνέλαβε τοιαύτην ιδέαν και τολμηρώς προέβη εις την εφαρμογήν αυτής», προσφέροντας παραγωγικό παράδειγμα οργάνωσης, συγκρότησης, μεθοδικότητας, παιδαγωγικής πολυφωνίας και παιδευτικού-μορφωτικού πλουραλισμού.

Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το Α' Ελληνικό Εκπαιδευτικό Συνέδριο, που θα διοργανωνόταν στην Αθήνα, 31 Μαρτίου – 4 Απριλίου 1904, και θα είχε πανελλήνιο χαρακτήρα με συμμετοχή σημαντικών προσωπικοτήτων. Η συντακτική ομάδα του περιοδικού «Δημοτική Εκπαίδευσις» αναπόφευκτα προέβη στις αναγκαίες συσχετίσεις, παρά το σχόλιο που συνέταξε μέσα στην πρώτη παράγραφο της αρθρογραφίας «δε συγκρίνω βεβαίως ... άνδρες». Πράγματι δε χρειαζόταν να υπογραμμιστεί ούτε «το μέγα κύρος» ούτε ο πανελλήνιος χαρακτήρας. Από την άλλη μεριά ορθά έχει επισημανθεί η ιστορικότητα του συνεδρίου με αιτία και αφορμή την «μόλις απελευθερωθεί στα Κρήτην».

Η Κρήτη βρισκόταν σε κρίσιμη στιγμή της ιστορικής της πορείας, αφού προσπαθούσε να οργανωθεί μετά από τη μακραίωνη περίοδο δουλειάς και αφού έχει προηγηθεί, η επανάσταση του 1897 και η μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου στις 25 Αυγούστου του 1818. Έτσι όταν στις 9 Δεκεμβρίου του 1818 έρχεται ο ύποπτος αρμοστής πρίγκιπας Γεώργιος στην Κρήτη και καταρτίζεται το πρώτο Κρητικό Σύνταγμα, αρχίζουν να εκδίδονται νομοθετήματα και για την εκπαίδευση, που αφορούν την οργάνωση και τη λειτουργία της. Η νεοσύστατη Κρητική Πολιτεία, συνθέτει και εκδίδει τα διατάγματα, τις αποφάσεις και τις εγκυκλίους στην επίσημη εφημερίδα της «Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας». Έτσι αναφέρει αναλυτικά τα «Περί διδασκαλιών συνεδρίων», γιατί πρώτη φορά θα διοργανωνόταν και θα έπρεπε προσεχτικά να προσδιοριστούν όλες οι λεπτομέρειες και οι παράμετροι, ώστε να μειωθούν οι περιπτώσεις αποτυχίας τους. Αν η Κρητική Πολιτεία οργάνωσε με επιτυχία αυτά τα εκπαιδευτικά συνέδρια, που ήταν στην ουσία τους ένα πανεκπαιδευτικό συγκεντρωτικό συνέδριο στη Μεγαλόνησο, το Ελληνικό Βασίλειο κατά κάποιο τρόπο, επηρεάστηκε από μία όντως πολύτιμη εμπειρία την οποία μετέφερε και την εφήρμοσε στην πρωτεύουσα. Έτσι δικαιολογείται γιατί ο Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, ο Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός και ο Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων συγκάλεσαν στην Αθήνα από 31 Μαρτίου ως 4 Απριλίου 1904 το πρώτο ελληνικό εκπαιδευτικό συνέδριο. Προσκλήθηκαν να συμμετέχουν όλοι οι εκπαιδευτικοί, οι ενδιαφερόμενοι για τα εκπαιδευτικά ζητήματα καθώς και οι αντιπρόσωποι δήμων, κοινοτήτων, ελληνικών παροικιών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και εκπαιδευτικών συλλόγων. Η εγγραφή μέλους του συνεδρίου ήταν 5 (πέντε) δραχμές. Τα θέματα αφορούσαν τη στοιχειώδη, τη μέση και τη γυναικεία αγωγή, καθώς και την τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση. Οι συνεδριάσεις ήταν γενικές, ειδικές ενώ δημόσιες ήτα μόνο η έναρξη

και η λήξη που μόνο τότε εκτός από τους αντιπροσώπους του Τύπου επιτρεπόταν και το κοινό να παρακολουθήσει. Επίσης, με την υποβολή υπομνήματος ως τις 31 Δεκεμβρίου 1903 μπορούσαν τα μέλη να θέσουν ζητήματα για συζήτηση, τα οποία θα μπορούσαν να παραδώσουν στην Επιτροπή του Συνεδρίου η οποία θα τα διαβίβαζε στους αρμόδιους, ειδικούς εισηγητές.

Παράλληλα με τη διεξαγωγή του Συνεδρίου υπήρχε και σχολική έκθεση για την πληρέστερη εικόνα της εκπαίδευσης, αντικείμενα βιβλία, εικόνες, συλλογές, που η Επιτροπή παραλάμβανε ως 1 Φεβρουαρίου 1904 με πρωτόκολλο σε διπλούν από τον εκθέτη και από τον εκπρόσωπο της Επιτροπής του Συνεδρίου. Η διάρκεια της έκθεσης ήταν ένας μήνας με τη λήξη της οι εκθέτες θα παραλάμβαναν τα εκθέματά τους, ενώ όσα δεν ζητήθηκαν παρέμεναν στην κυριότητα της Επιτροπής.

Η κήρυξη των εργασιών του Α' Πανελληνίου Συνεδρίου έγινε στις 31 Μαρτίου 1904 με το χαιρετισμό του Προέδρου Δ. Βικέλα, ο οποίος, αφού ανακοίνωσε ότι η διεύθυνση του Συνεδρίου θα αποτελείται από τον Βορεάδη, τον επί της Παιδείας σύμβουλο της Κρητικής Πολιτείας, που ορίζεται ως Πρόεδρος, τον Ευαγγελίδη, καθηγητή Πανεπιστημίου και αντιπρόσωπο της Μεγάλης Σχολής του Γένους του Μικρασιατικού συλλόγου, τον Βολονάκη, γυμνασιάρχη του Παγκυπρίου γυμνασίου και διδασκαλείου και τον Τσουμετίκα, γυμνασιάρχη Βιτωλίων ως αντιπροέδρους καθώς και γραμματείς τους τον Ζολώτα, γυμνασιάρχη Χίου, τον Σωτηρίου, ο γυμνασιάρχης της Ευαγγελικής Σχολής στη Σμύρνη, τον Μπουκουβάλα γυμνασιάρχη της Αμπετείου Σχολής Καΐρου και τον Κυριακάτο, δημοδιδάσκαλο στο Αργοστόλι, απηύθυνε λόγο στο πολυπληθές ακροατήριο. Τόνισε την επικαιρότητα της σύγκλησης του εκπαιδευτικού αυτού συνεδρίου, λέγοντας ότι η μεγάλη προσέλευση λειτουργών της παιδείας όχι μόνο από τον ελλαδικό χώρο, αλλά και από μέρη όπου ο απόδημος ελληνισμός δραστηριοποιείται, φανερώνει ότι έχει κατανηθεί πλέον η σημασία του ζητήματος της εκπαίδευσης των ελληνοπαίδων. Το ζήτημα αυτό πρέπει να μελετηθεί προσεχτικά, αφού από τη μόρφωση της νέας γενιάς εξαρτάται το μέλλον του ελληνικού κράτους.

Η κοινή αποδοχή της ιδέας της οργάνωσης αυτού του συνεδρίου και η μεγάλη προσέλευση των συνέδρων είναι η «ένδειξη εγκρίσεως και εγγύησιν επιτυχίας».

Υπογραμμίζεται από το Δ. Βικέλα ότι το συνέδριο αυτό είναι ο Πρόδρομος παρόμοιων συνεδρίων, στα οποία θα συζητηθούν όσα θέματα δεν θα μελετηθούν επαρκώς σ' αυτό το πανελλήνιο εκπαιδευτικό συνέδριο. Για την επιτυχία της

διεξαγωγής του συνεδρίου προτείνει την τήρηση των όρων του Κανονισμού, ο οποίος συνάδει με τα επιστημονικά συνέδρια που διοργανώνονται παντού.

Σημαντική είναι και η συμβολή των όσων εκτίθενται στην σχολική έκθεση, η οποία στοχεύει να αποδείξει την «πνευματική ενότητα του Ελληνισμού». Στη συγκέντρωση όλων αυτών των υλικών συνέβαλαν και ξένοι και ομογενείς, τους οποίους ο Βικέλας ευχαριστεί. Η βελτίωση της εκπαίδευσης, η μόρφωση των ελληνοπαίδων και η συνεχής προοδευτική ανέλιξη της νέας γενιάς επιβάλλει νέες άοκνες προσπάθειες και αγώνες.

Γι' αυτό εκτίθενται και υποδείγματα της εκπαιδευτικής εργασίας από τις προοδευμένες χώρες της Δύσης. Το διεθνές αυτό τμήμα της Έκθεσης στοχεύει στη συνειδητοποίηση των ελλείψεων και στην ανάγκη για ουσιαστικότερη και πρακτικότερη παροχή εκπαίδευσης.

Ο Δ. Βικέλας ανακοινώνει και δύο διαγωνισμούς πραγματείας και ιστορικής μελέτης που θα χρηματοδοτηθούν από ομογενείς. Με την ελπίδα για επιτυχία του συνεδρίου καταλήγει ο λόγος του Βικέλα.

Οι βασικοί θεματικοί άξονες του λόγου του Βικέλα εντοπίζεται στα υπαρκτά εκπαιδευτικά προβλήματα, στη συνεχή αγωνιστική διάθεση για βελτίωση και πρόοδο και στη συμβολή των αποδήμων ομογενών σε κάθε τομέα της εκπαίδευσης, της παιδείας και του πολιτισμού, προκειμένου οι αρχές και αξίες του ελληνισμού, όπως αυτές έχουν προδιαγραφεί καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα τόσο στο συρρικνωμένο εδαφικά ελληνικό βασίλειο όσο και στην πράγματι οικονομικά ισχυρή ελληνική μεγαλοαστική τάξη του εξωτερικού να αναβιώσουν και να πραγματωθούν. Ίσως το όραμα της Μεγάλης Ιδέας την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα να αναβιώνει στην Κρήτη και σε ελάχιστο χρονικό διάστημα να διασταυρώνεται με την πολιτική του Ελληνικού Βασιλείου. Όπως παντού, έτσι και στην προκειμένη περίπτωση τα πρόσωπα διαδραματίζουν κι εδώ το δικό τους ρόλο. Στον πυρήνα των εξελίξεων εκπαιδευτικών, οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών και εν τέλει εθνικών δεν μπορεί κανείς παρά να ξεχωρίζει τη μορφή του νεαρού δικηγόρου των Χανίων και πολιτικού Ελευθερίου Βενιζέλου.

Στο συνέδριο του 1904 ο υπουργός Στάης απευθύνει χαιρετισμό στους συνέδρους τονίζοντας ότι η σύλληψη και η υλοποίηση της ιδέας του συνεδρίου πρόσφέρει πολύτιμη υπηρεσία στην πατρίδα, γιατί λαμβάνει χώρα σε κρίσιμότερες στιγμές, που η Ελλάδα και η εκπαίδευση των ελληνοπαίδων δέχεται πολεμική για την οργάνωση και τη μεθοδολογική προσέγγιση της παιδείας που παρέχει.

Ο υπουργός επισημαίνει την προσφορά των αιμνήστων δασκάλων Κοραή, Γενναδίου και Κυπριανού που ως αγωνιστές της σοφίας και της αρετής αποτελούν παραδείγματα για την νέα γενιά η οποία οφείλει να τα διαφυλάξει και να αξιοποιήσει τις ιδέες και τα ιδανικά της ελληνικής φυλής. Η διανοητική υπεροχή, η ελληνική μεγαλοψυχία, το υψηλό φρόνημα και η ηθική του ελληνικού πολιτισμού πρέπει να αναδειχθούν μέσα από την παιδεία, η οποία οφείλει να διαπλάσσει τη νέα γενιά. Εξάλλου ο σκοπός του συνεδρίου είναι να παρουσιαστούν τα πονήματα και οι μελέτες, αλλά και οι τρόποι επανόρθωσης των προβλημάτων, των ελλείψεων και των αδυναμιών που το εκπαιδευτικό σύστημα έχει. Η κατάσταση στα σχολεία δεν συνάδει με την ιστορική κληρονομιά της ελληνικής φυλής, γιατί η μόρφωση είναι ανεπαρκής.

Οι περιστάσεις επιβάλλουν επαγρύπνηση. Απαιτείται τονίζει ο υπουργός, με γρήγορους ρυθμούς να γίνει η αναγκαία εθνική αναγέννηση. Καθήκον της γενιάς μας, που απειλείται, είναι να παραδώσει ακέραια την ιστορία και την παράδοση.

Το έργο αυτό δεν είναι ευθύνη μόνο των παιδαγωγών, αλλά και της πολιτείας και ως τέτοιο πρέπει να γίνει σκοπός της γενιάς αλλά και επιταγή εθνικής αποστολής.

Αμέσως μετά ανέλαβε την προεδρία του συνεδρίου ο Βορεάδης, ο οποίος στην προσφώνησή του ευχαρίστησε για τιμητική θέση του προέδρου του πρώτου ελληνικού εκπαιδευτικού συνεδρίου και εξαίροντας τον Δ. Βικέλα, υπογράμμισε ότι θεωρεί την ψήφο στο πρόσωπό του ως εκτίμηση των όσων συνέβησαν στην Κρήτη. Καταθέτοντας την ευγνωμοσύνη των Κρητικών στο συνέδριο ο Βορεάδης τονίζει ότι η Κρήτη κατανοεί την υποχρέωση που έχει απέναντι σ' όλο τον ελληνισμό και διαβεβαιώνει ότι ο κρητικός λαός δουλεύει σκληρά για να οργανωθεί και να σβήσει τα σημάδια δουλείας.

Ο Βορεάδης εύχεται για την ενότητα του ελληνικού λαού, γιατί θεωρεί ότι έτσι θα πετύχει την πολιτιστική του αποστολή.

Ο Πρόεδρος του Πανελληνίου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου για τη λήξη των εργασιών του υπογραμμίζει ότι στο Συνέδριο αυτό επισημάνθηκαν τα εκπαιδευτικά προβλήματα και αποτολμήθηκαν να δοθούν απαντήσεις. Τα πορίσματα του Συνεδρίου μπορούν να συζητηθούν, να κριθούν, να αξιολογηθούν αλλά και να αξιοποιηθούν για τη βελτίωση της παιδείας.

Ο Βορεάδης εξυμνεί το έργο, την καθοριστική προσφορά των εκπαιδευτικών και τονίζει ότι αυτοί διαπαιδαγωγούν τη νέα γενιά με αξίες και ιδανικά, διαφυλάττουν τις παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα και τη θρησκεία, μεταδίδουν μέσα από τη διδασκαλία, την πείρα και τις γνώσεις τους. Το λειτούργημα του εκπαιδευτικού

απαιτεί επιμονή, υπομονή, φιλοπονία, φιλομάθεια και προσήλωση στο καθήκον. Η σημασία του είναι σημαντική, γιατί μόνο μέσα από την εκπαίδευση μπορεί να εδραιωθεί η κοινωνική συνείδηση, η αγάπη για τη πατρίδα και προκύψουν υλοποιήσιμα οράματα για το μέλλον. Εξάλλου η ιστορική πορεία και η πείρα έχει αποδείξει ότι τα έθνη προοδεύουν όπου η εκπαίδευση «ευρωστεί» και τα εκπαιδευτικά συνέδρια συμβάλλουν στη δυναμική της παιδείας, αφού ο πλουραλισμός απόψεων και θέσεων οδηγεί σε εποικοδομητικές συζητήσεις και σε αξιόλογα συμπεράσματα.

Η Ελλάδα έκανε τεράστια βήματα προόδου και «εκ της ερημώσεως και της τέφρας» αναγεννάται. Αυτό το εννοούν «οι έξωθεν ερχόμενοι», που βλέπουν τα πράγματα χωρίς πρίσματα.

Παρατηρούν ιδιαίτερος έντονη κινητικότητα φορέων και προσώπων με σκοπό την απόδοση καρπών προόδου και ανάπτυξης. Μακριά από συμφέροντα και από κάθε κομματική πολιτική εμπλοκή εκείνο που διαφαίνεται είναι ο συνεχής αγώνας για πρόοδο και ανάπτυξη, που μοιάζει να είναι θαύμα, για την ταλαιπωρημένη Ελλάδα. Ο Βορεάδης εκτιμά ότι η σύγκληση του Πρώτου Εκπαιδευτικού Συνεδρίου οφείλεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία των Βικέλα, Δροσίνη, Δραγούμη, Ηλιόπουλου και θεωρεί ότι όλοι πρέπει να αγωνίζονται με θάρρος, καρτερία και με την ελπίδα ότι το έθνος θα αναδειχθεί και πάλι λαμπρό.

Θα ήταν παράλειψη αν δεν αναφερόμαστε σε μια άλλη σημαντική παραπλήσια δραστηριότητα, η οποία εντάσσεται στα πλαίσια αυτών των πρωτοβουλιών. Πρόκειται για το Πρώτο Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο.

Ο επί των εκκλησιαστικών και της δημοσίας εκπαιδεύσεως υπουργός Σ.Ε. Στάης σε έκθεσή του στις 25 Απριλίου 1901 προτείνει την σύγκληση του πρώτου διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου στην Αθήνα με τη συμμετοχή όλων των αρχαιολογικών ιδρυμάτων. Με ανακοίνωση ο βασιλιάς Γεώργιος ο Α' τονίζει την ανάγκη σύγκλησης του συνεδρίου της Αρχαιολογίας γιατί οι αρχαιολογικές έρευνες και σπουδές ακμάζουν. Η ανέλιξη, η ανάπτυξη και η προαγωγή της αρχαιολογίας μέσα από την έρευνα, την επικοινωνία και την ιστορία της ελληνικής τέχνης είναι οι σκοποί που τέθηκαν για το Α' Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο, που ενδείκνυται να πραγματοποιηθεί, στην Αθήνα, αφού είναι η κοιτίδα του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.

Επίσημη γλώσσα του συνεδρίου ορίστηκε η γαλλική, ενώ οι επιστημονικές ανακοινώσεις θα μπορούν να γίνονται στη γαλλική, γερμανική, αγγλική, ιταλική και ελληνική γλώσσα.

Η προπαρασκευή, η οργάνωση και η έκδοση ειδικού κανονισμού καθώς και η ακριβή ημερομηνία διεξαγωγής του συνεδρίου προτείνεται να οριστούν από Επιτροπή στην οποία θα προεδρεύει η Α.Β.Υ., ο διάδοχος, Πρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Αντιπρόεδρος της Επιτροπής ορίστηκε ο Υπουργός των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, γραμματέας ο Διευθυντής της Γαλλικής Σχολής και μέλη ο Πρύτανης του Εθνικού Πανεπιστημίου, ο γενικός Έφορος Αρχαιοτήτων και Μουσείων ο διευθύνων το Γερμανικό Ινστιτούτο, ο διευθύνων το Αυστριακό Ινστιτούτο, ο Διευθυντής της Αμερικανικής Σχολής, ο Διευθυντής της Αγγλικής Σχολής, ο Αντιπρόεδρος της Αρχαιολογικής Εταιρείας και ο Δήμαρχος Αθηναίων. Ο καθορισμός του χώρου διεξαγωγής του συνεδρίου και ο κανονισμός του θα οριστικοποιηθούν σε Σύνοδο που θα συνερχόταν στην Αθήνα.

Η ανακοίνωση της σύγκλησης του Πρώτου Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου στην Αθήνα έγινε στις 14 Μαΐου 1901, ενώ τελικά συγκλήθηκε στην Αθήνα το 1905, εντασσόταν στο γενικότερο κλίμα της ανταλλαγής απόψεων, θέσεων και ιδεών για τα ζητήματα της παιδείας. Οποσδήποτε η προστασία της αρχαιολογικής ανασκαφής και έρευνας και η προώθηση της αρχαιολογικής επιστήμης είχαν τεθεί τρία χρόνια πριν από την Κυβέρνηση της Κρητικής Πολιτείας, η οποία μάλιστα νομοθέτησε.

Παράλληλα συγκροτούσε μουσεία στα Χανιά και το Ηράκλειο και συζητούσε το ζήτημα των αρχαιοτήτων και στα κατά τόπους συνέδρια των νομών αλλά και στο Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συνέδριο του σχολικού έτους 1899-1900.

Η συντακτική ομάδα του περιοδικού αναπόφευκτα προέβη στις αναγκαίες συσχετίσεις παρά το σχόλιο που συνέταξε μέσα στην πρώτη παράγραφο της αρθρογραφίας «δεν συγκρίνω βεβαίως άνδρες». Πράγματι δεν χρειαζόταν να υπογραμμιστεί ούτε το «μέγα» κύρος ούτε ο «πανελλήνιος αυτού χαρακτήρας». Από την άλλη μεριά ορθά έχει επισημανθεί η ιστορικότητα του συνεδρίου με αιτία και αφορμή την «μόλις απελευθερωθείσαν Κρήτην». Οι μαθητές που κατοικούν στα χωριά που βρίσκεται στο σχολείο συγκεντρώνονται κάθε Κυριακή στο σχολείο και από εκεί πηγαίνουν στην Εκκλησία με τη δασκάλα τους. Το ίδιο γίνεται και με τα σχολεία των αρρένων.

Ο αριθμός των μαθητριών στα Παρθεναγωγεία των Επαρχιών είναι λιγότερος από 60 και των αγοριών του αδιαίρετου δημοτικού σχολείου χωριού ή κωμόπολης πάνω από 80. Η δασκάλα, αν είναι πτυχιούχος, παίρνει τους μαθητές της πρώτης τάξης των αγοριών και σχηματίζει μία πρώτη τάξη από αγόρια και κορίτσια στην οποία διδάσκει σύμφωνα με όσα το αναλυτικό πρόγραμμα αναφέρει.¹²³

Στα Παρθεναγωγεία των Επαρχιών που μόλις ιδρύθηκαν η Γ' και η Δ' τάξη δεν θα λειτουργήσουν για το σχολικό έτος 1901-1902, οπότε η δασκάλα παραλαμβάνει την πρώτη τάξη του αδιαίρετου σχολείου των αρρένων που είναι στο ίδιο χωριό.

Στα σχολεία των αρρένων, που διδάσκουν δάσκαλοι οι οποίοι δεν είναι πτυχιούχοι διδάσκονται από τη δασκάλα, αν είναι πτυχιούχος ο εθνικός ύμνος, η ολονυχτία της Κρήτης και τα σπουδαιότερα από τα τραγούδια που υπάρχουν στο αναλυτικό πρόγραμμα.

Δεν μπορεί να συσταθεί Γ' και Δ' τάξη στο αδιαίρετο σχολείο των Επαρχιών αν δεν υπάρχουν τουλάχιστον τρεις μαθητές σε κάθε τάξη. Όταν οι μαθητές είναι δύο ή ένας δεν υφίσταται τάξη, αλλά τα παιδιά αυτά πηγαίνουν στα πιο κοντινά σχολεία που έχουν συσταθεί τέτοιες τάξεις. Σε όσα αδιαίρετα Παρθεναγωγεία υπάρχουν μία ή δύο μαθήτριες για την Γ' και Δ' τάξη συνιστούν τάξεις. Αλλά αν συσταθούν και η Γ' και η Δ' τάξη τότε όλα τα μαθήματα συνδιδάσκονται εκτός από τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά.

Οι μαθητές της Α' τάξης των αδιαίρετων σχολείων πρέπει να αποτελούν ένα τμήμα γι' αυτό πρέπει να καταβάλλεται φροντίδα από τους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές, όπου όμως αυτό είναι τότε καταρτίζονται δύο τμήματα, από τα οποία το πρώτο συμπεριλαμβάνει τους μαθητές με τη μικρότερη ηλικία και το δεύτερο τους μαθητές που είναι διετείς και φοιτούν ξανά στην ίδια τάξη.

Δεν επιτρέπεται να γίνονται δεκτοί στο σχολείο μαθητές που δεν έχουν συμπληρώσει το έκτο έτος της ηλικίας τους. Αν δεν υπάρχουν ληξιαρχικά βιβλία στις Επαρχίες οι δάσκαλοι θα ζητούν πληροφορίες από τη σχολική επιτροπεία για τους μαθητές, των οποίων η ηλικία φαίνεται μικρότερη από αυτή που ο νόμος ορίζει. Δεν επιτρέπεται να γίνονται δεκτοί μαθητές που έχουν απορριφθεί στις εισιτήριες εξετάσεις των Ελληνικών σχολείων γιατί τότε επισύρεται ποινή απόλυσης των δημοδιδασκάλων ή των πτυχιούχων δασκάλων. Οι μαθητές που έχουν απορριφθεί ή

¹²³ Είναι η πρώτη μορφή μεικτού σχολείου, αγοριών και κοριτσιών.

και έχουν απολυθεί αλλά δεν μπορούν να φοιτήσουν στο Ελληνικό σχολείο εγγράφονται στους μαθητές της Δ' τάξης.

Ο απόηχος της τουρκικής κατοχής υπήρχε ακόμη και το έτος 1901, γεγονός που πιστοποιείται από το ότι ιδρύεται ιδιοσυντήρητο μουσουλμανικό διδασκαλείο στη συνοικία Καινούρια Χώρα Χανίων.¹²⁴ Σε αυτό διορίστηκε γραμματοδιδάσκαλος ο Σακήρ Βελής με αμοιβή, που είχε συμφωνηθεί με τους προκρίτους της συνοικίας αυτής στο από 24 Μαΐου 1900 εγγυητικό.¹²⁵ Ακόμη η Μουσουλμανική Δημογεροντία υφίστατο και μάλιστα γίνονταν από την κυβέρνηση διορισμοί, όπως αυτός του Διευθυντή της καθώς και επόπτη των Ορφανικών περιουσιών.¹²⁶

Υπογραμμίζεται ότι επιτρέπονταν προσωρινά ο διορισμός αλλοδαπών δημοδιδασκάλων, αν έκαναν αίτηση απόκτησης Κρητικής ιθαγένειας.

Παρατείνονταν οι εγγραφές στα Γυμνάσια και Προγυμνάσια ως 15 Νοεμβρίου 1899, ενώ για τις άλλες βαθμίδες ως το τέλος Νοεμβρίου του ίδιου χρόνου.

Ο Ελ. Βενιζέλος αναπλήρωσε τον Σύμβουλο της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Ν. Γιαμαλάκη λόγω χορήγησης άδειας απουσίας του από την Κρητική Κυβέρνηση.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ, ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ

ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Η Κρητική Πολιτεία ζητά από τους καθηγητές, Σχολάρχες, Διευθυντές και Διευθύντριες, δασκάλους και δασκάλες των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων στην Κρήτη να δηλώσουν με δική τους ευθύνη το είδος του κάθε σχολείου, το χρόνο έναρξης της λειτουργίας, το διδακτικό προσωπικό και τα προσόντα των διδασκόντων, τον αριθμό των μαθητών κατά τάξεις και να υποβάλλουν αντίγραφα μαθητολογίου στο οποίο να

¹²⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 29, Έτος Β', 2 Ιουνίου 1901, Διάταγμα αριθ. 72, 25 Μαΐου 1901, σ. 1.

¹²⁵ Βλ. ο. π., σ. 126

¹²⁶ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 30, 18 Ιουλίου 1900, σ. 1: με το υπ' αριθ. 54 Ηγεμονικό Διάταγμα της 12ης Ιουλίου 1900 ο Αχμέτ Φαζήλ Φαζηλζαδές ήταν ο Διευθυντής της Μουσουλμανικής Δημογεροντίας και ο επόπτης των Ορφανικών περιουσιών ο Χουσεΐν Μπεσμή Δερβίς Αλή Εφεντάκης.

σημειώνονται οι τίτλοι με βάση τους οποίους να γίνεται η εγγραφή κάθε μαθητή και να καθορίζεται και ο χρόνος που γίνεται η εγγραφή αυτή.¹²⁷ Επίσης υποβάλλουν το πρόγραμμα διδασκομένων μαθημάτων με τις ώρες και τα μαθήματα και να δηλώσουν αν η φοίτηση των μαθητών και η διδασκαλία είναι τακτική και ανελλιπής. Να ορίσουν, ακόμη, το χρόνο των εξετάσεων και να ζητήσουν την έγκριση υποβάλλοντας πίνακα όλων των μαθημάτων που θα πρέπει να διδαχθούν καθ' όλη την διάρκεια του σχολικού έτους.

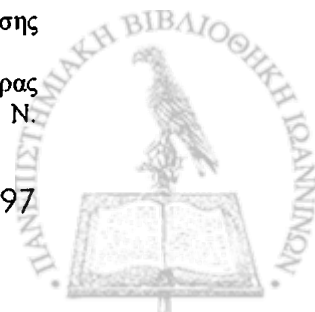
Επειδή οι συνθήκες είναι δύσκολες η Ανωτέρα Διεύθυνση Δημοσίας Εκπαίδευσης και Θρησκευτικών υπογραμμίζει ότι γνωρίζει την ανωμαλία των περιστάσεων» από τις οποίες ιδρύθηκαν τέτοια σχολεία, είτε από ιδιώτες είτε από τις Κοινότητες, και ότι με την εγκύκλιό της αυτή στοχεύει να εκτιμήσει την εργασία που γίνεται στα σχολεία αυτά με την ανάλογη επιείκεια, που οι καταστάσεις απαιτούν. Υπογραμμίζεται ακόμη στην εγκύκλιο ότι δεν επιθυμεί η Ανωτέρα Διεύθυνση Εκπαίδευσης να βρεθεί στη δύσκολη θέση να αρνηθεί την αναγνώριση της εργασίας των δασκάλων, που δεν συμμορφώνονται με όσα παραγγέλλει αυτή η εγκύκλιος. Αντίτυπα αυτής της εγκυκλίου θα δοθούν στους δασκάλους των πόλεων και των επαρχιών της περιφέρειάς τους, όπου ίσως υπάρχουν εκεί ιδρυμένα σχολεία.

Η Ανωτέρα Διεύθυνση της δημοσίας εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων απευθύνεται στους Καθηγητές, Σχολάρχες, Διευθυντές και Διευθύντριες, Δασκάλους και Δασκάλες των Ιδιωτικών Εκπαιδευτηρίων στην Κρήτη, και αναφέρει ότι διαπίστωσε από τις εκθέσεις, που κατέθεσαν από διάφορα μέρη της Κρήτης. Οι δάσκαλοι των ιδιωτικών σχολείων που λειτουργούν για το τρέχον σχολικό έτος 1899-1900, ότι τα περισσότερα σχολεία άργησαν την έναρξη των μαθημάτων κι άλλα εργάστηκαν από το Δεκέμβριο αλλά από τον Μάρτιο ή τον Απρίλιο ενώ ελάχιστα από το Σεπτέμβριο ή τον Οκτώβριο. Έτσι, τα μαθήματα που έπρεπε να διδαχθούν δεν ολοκληρώθηκαν με αποτέλεσμα οι μαθητές να είναι ελλιπώς προετοιμασμένοι.¹²⁸

Στην εγκύκλιο αυτή τονίζεται ακόμη ότι δεν συμφωνεί η Ανώτερα Διεύθυνση με την παράταση του σχολικού έτους ως τα τέλη Αυγούστου, όμως κάποιοι εκπαιδευτικοί φρονούν, γιατί οι θερινές διακοπές είναι καθιερωμένες και γίνονται για να ξεκουραστούν οι μαθητές από τη μελέτη των σχολικών εργασιών και ανανεωμένοι

¹²⁷ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 44, έτος Α, 28 Μαΐου 1899, φ. 3, Εγκύκλιος αρ. 2 της Ανωτέρας Διεύθυνσης της Δημοσίας Εκπαίδευσης και των Θρησκευτικών. 29 Μαΐου 1899.

¹²⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 50, έτος Α', 18η Ιουνίου 1899, σ. 3, Εγκύκλιος με αριθ. 92 της Ανωτέρας Διεύθυνσης της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων που υπογράφεται από τον Ν. Γιαμαλάκη και με ημερομηνία 18 Ιουνίου 1899.

να συνεχίσουν τη νέα σχολική χρονιά τα μαθήματά τους. Δηλώνεται, ακόμη ότι οι εξετάσεις όλων των βαθμίδων των σχολείων θα διεξαχθούν μέσα στο μήνα Ιούλιο, και όποια μέρα θεωρεί ή κρίνει κατάλληλη ο εκπαιδευτικός. Η καταληκτική ημερομηνία των εξετάσεων θα είναι η 10η Αυγούστου ώστε να μπορέσουν για είκοσι περίπου μέρες να ξεκουραστούν οι μαθητές ως την έναρξη του νέου σχολικού έτους. Γνωστοποιείται ότι όλοι οι μαθητές οποιασδήποτε τάξης και οποιουδήποτε σχολείου ότι το Σεπτέμβριο θα γίνονται κατατακτήριες εξετάσεις στα δημόσια Εκπαιδευτήρια και οι μαθητές θα προσκομίζουν τα ενδεικτικά και θα υποβάλλονται σε δοκιμασία. Τονίζει επίσης ο Ν. Γιαμαλάκης, ο Σύμβουλος της Δημόσιας Εκπαιδευσεως ότι οι περιστάσεις δικαιολογούν τη χρήση του εσχάτου ορίου επιείκειας για αυτές τις δοκιμασίες αλλά δεν θα πρέπει να γίνεται κατάχρηση ώστε οι μαθητές να προβιβάζονται σε ανώτερες τάξεις με πολύ φτωχές γνώσεις γιατί αυτό είναι επιβλαβές και για την πρόοδο των μαθητών αλλά και των Εκπαιδευτηρίων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η Κρητική Πολιτεία είχε εκδώσει Ηγεμονικό Διάταγμα και Εγκύκλιο για τις εξετάσεις σε όλες τις βαθμίδες της Δημόσιας Εκπαίδευσης,¹²⁹ όπου αναφέρεται η διευκρίνιση ότι εξέταση ή δοκιμασία είναι η διερεύνηση γνώσεων και δεξιοτήτων που οι μαθητές απέκτησαν με τη διδασκαλία.¹³⁰

Οι εξετάσεις¹³¹ ήταν ημερήσιες, τριμηνιαίες και ενιαίες. Οι ενιαίες εξετάσεις διαιρούνται σε εισιτήριες και κατατακτήριες και σε προβιβάσιμες και απολυτήριες.¹³² Στα Προγυμνάσια και στα Φιλολογικά Τμήματα των Γυμνασίων οι καθηγητές κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους οφείλουν να εξετάζουν όλους τους μαθητές τουλάχιστον μια φορά το μήνα σε κάθε μάθημα προφορικά ή γραπτά. Οι βαθμοί καταχωρούνται στον ημερήσιο έλεγχο, ενώ οι απουσίες σημειώνονται με σταυρό. Από τους ημερήσιους βαθμούς εξάγεται ο μέσος όρος. Το σύνολο των απουσιών γράφεται στο τέλος κάθε μήνα σε κοινό ημερήσιο έλεγχο από τον Τακτικό Καθηγητή της τάξης, ενώ σε ιδιαίτερη στήλη χαρακτηρίζεται η διαγωγή κάθε μαθητή.

Κάθε τρίμηνο, όταν η διδακτέα ύλη διδαχθεί ως ένα σημείο, γίνονται γραπτά διαγωνίσματα σ' όλα τα μαθήματα με προηγούμενη επανάληψη στο σχολείο των μαθημάτων που διδάχτηκαν το τρίμηνο. Στα διαγωνίσματα αυτά παρίσταται εκτός από τον καθηγητή που εξετάζει και ο τακτικός καθηγητής της τάξης και ο

¹²⁹ Κρητική Πολιτεία, Ηγεμονικόν Διάταγμα και Εγκύκλιου περί εξετάσεων εν τοις παντός βαθμοῦ Δημοσίοις Εκπαιδευτηρίοις, αριθ. Διαταγ. 35, 20 Μαΐου 1900, εκδ. «Πρόοδος».

¹³⁰ Βλ. ό.π., άρθρο 1.

¹³¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 45,8 Αυγούστου 1900, σ.1-2.

¹³² Βλ. ό.π., άρθρο 2.

Γυμνασιάρχης, όπου είναι δυνατόν αυτό. Τα γραπτά διορθώνονται από το καθηγητή που διδάσκει το μάθημα με κόκκινη μελάνη και υπογράφονται από τον ίδιο. Μετά παραδίδονται στον Γυμνασιάρχη και φυλάγονται στα αρχεία ως τον επόμενο χρόνο. Οι βαθμοί γράφονται αμέσως μετά το διαγώνισμα στην ιδιαίτερη στήλη διαγωνισμάτων στον κοινό ημερήσιο έλεγχο. Ο μαθητής που δεν θα συμμετάσχει σε κάποιο διαγώνισμα τριμήνου παίρνει βαθμό μηδέν, εκτός αν ασθενήσει οπότε πρέπει να υπάρχει ένορκη μαρτυρία του γιατρού. Μπορεί όμως, σε περιστάσεις που η εκτίμηση αφήνεται στο Σύλλογο των Καθηγητών να υποχρεωθεί ο μαθητής μέσα σε μία εβδομάδα το πολύ από την ημέρα του διαγωνίσματος, να εξεταστεί ιδιαιτέρως στο μάθημα που απουσίαζε. Σε κάθε τρίμηνο διαγώνισμα ο βαθμός που συνδυάζεται με τον μέσο όρο των μηνιαίων βαθμών δίνει το συνολικό βαθμό σε κάθε μάθημα. Όλοι οι βαθμοί όταν συνδυαστούν δίνουν το γενικό βαθμό της τριμηνιαίας περιόδου, που αναγράφεται στο Γενικό Έλεγχο.

Όσοι μαθητές ζητούν να καταταχθούν στην Α' Γυμνασίου ή Προγυμνασίου πρέπει να υποστούν εισιτήριες εξετάσεις από την Δ' τάξη.¹³³

Για να καταταχθεί κάποιος στην Α' τάξη Γυμνασίου απαιτείται επίσημο πιστοποιητικό ότι έχει συμπληρώσει το ένατο έτος της ηλικίας του πιστοποιητικό γιατρού ότι έχει εμβολιαστεί, απολυτήριο δημοτικού σχολείου ή πιστοποιητικό ότι έχει διδαχθεί στο σπίτι ή σε ιδιωτικό εκπαιδευτήριο το μάθημα της Δ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου και έχει υποστεί την εξέταση με επιτυχία.¹³⁴

Την εξεταστική επιτροπή των εισιτηρίων εξετάσεων αποτελούν όσοι διδάσκουν στην Α' τάξη με την προεδρία του Γυμνασιάρχη. Η εξέταση γίνεται γραπτά και προφορικά. Η γραπτή εξέταση γίνεται με την ορθογραφία νεοελληνικού κειμένου που έχει διδαχθεί στην Δ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου και τη λύση δύο αριθμητικών προβλημάτων τεσσάρων πράξεων με ακεραίους. Η προφορική είναι η ανάγνωση, η γραμματική της νέας ελληνικής γλώσσας και από την αριθμητική οι τέσσερις πράξεις των ακεραίων και των κλασματικών αριθμών. Κανείς μαθητής δεν μπορεί να γίνει δεκτός αν δεν βαθμολογηθεί σε 6 στα ελληνικά και τα μαθηματικά ή τουλάχιστον σε ένα από τα δύο και γενικό βαθμό τουλάχιστον 5.¹³⁵ Μετά τις εξετάσεις η Επιτροπή συνέρχεται σε συνεδρία και καταρτίζει πρακτικό στο οποίο αναγράφονται τα ονόματα των εξετασθέντων που γίνονται αποδεκτά και όσων δεν

¹³³ Βλ. ό.π. άρθρο 9.

¹³⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 10.

¹³⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 12.

πέρασαν την εξέταση αυτή. Τα γραπτά φυλάσσονται για ένα χρόνο στο αρχείο. Στην Ανωτέρα Διεύθυνση στέλνεται έλεγχος όλων όσων έχουν εξετασθεί δηλώνοντας το όνομα, την ηλικία, τον τόπο της καταγωγής και επίσης το αν έγινε δεκτός ή απορρίφθηκε.¹³⁶ Για να καταταχθεί κάποιος μαθητής σε άλλη τάξη του Γυμνασίου απαιτείται να προσκομίσει, αν δεν έχει ενδεικτικό, αποδεικτικό ότι άκουσε τα μαθήματα της κατώτερης τάξης στο ιδιωτικό σχολείο ή πιστοποιητικό ότι διδάχθηκε το μάθημα στο σπίτι, και να υποβληθεί σε κατατακτήρια εξέταση με επιτυχία.¹³⁷ Εξεταστική επιτροπή στην κατατακτήρια εξέταση αποτελούν όσοι διδάσκονται τα επιστημονικά μαθήματα στην τάξη, στη οποία ζητά να καταταχθεί ο μαθητής. Πρόεδρος της επιτροπής είναι ο Γυμνασιάρχης.¹³⁸ Οι μαθητές που λαμβάνουν μέρος είναι στην κατατακτήρια εξέταση εξετάζονται σε όλα τα μαθήματα της τάξης, στην οποία ήταν. Τα μαθήματα αυτά εξετάζονται γραπτά και προφορικά με τον ίδιο τρόπο εξετάζονται και για την προαγωγή της τάξης στο Γυμνάσιο. Κατατάσσονται στην τάξη για την οποία κρίνονται ικανοί, η οποία μπορεί να είναι και κατώτερη από εκείνη της οποίας τα μαθήματα έχουν διδαχθεί.¹³⁹

Οι μαθητές που προέρχονται από τα άλλα μέρη της Ελλάδας και έχουν απολυτήριο των Ελληνικών Σχολείων υφίστανται κατατακτήρια εξέταση για τη Δ' τάξη. Τα αποτελέσματα των κατατακτήριων εξετάσεων γίνονται με τον ίδιο τρόπο που βγαίνουν τα αποτελέσματα των προαγωγικών εξετάσεων λαμβάνοντας υπόψη τους βαθμούς των γραπτών και προφορικών εξετάσεων. Τα γραπτά των μαθητών φυλάγονται για ένα χρόνο, στο αρχείο.¹⁴⁰

Οι μαθητές της Γ' τάξης Γυμνασίου που ζητούν να καταταχθούν σε τάξη ανώτερη από την Γ', απαλλάσσονται από τη διδασκαλία και την εξέταση των Λατινικών, αν δηλώσουν ότι έχουν την πρόθεση να ακολουθήσουν το Παιδαγωγικό Τμήμα του Γυμνασίου.¹⁴¹ Μαθητές Παιδαγωγικού Τμήματος που έχουν ενδεικτικό προαγωγής και θέλουν να μεταγραφούν στην αρχή του σχολικού έτους, στο Φιλολογικό Τμήμα, υφίστανται συμπληρωματική κατατακτήρια εξέταση μόνο στα Λατινικά, αλλά θα πρέπει να πάρουν τουλάχιστον 6 στα γραπτά και στα προφορικά για να μπορούν να γίνουν δεκτοί. Οι εξετάσεις εισιτήριες και κατατακτήριες γίνονται στην αρχή του σχολικού έτους από 21 Αυγούστου ως 4 Σεπτεμβρίου ενώ οι αιτήσεις

¹³⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 13.

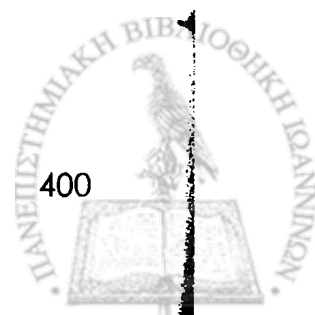
¹³⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 14

¹³⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 15.

¹³⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 16.

¹⁴⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 17-18.

¹⁴¹ Βλ. ό.π. άρθρο 19.

των μαθητών που ενδιαφέρονται για τις εξετάσεις αυτές γίνονται από 20-31 Αυγούστου. Τα πιστοποιητικά όσων υπεβλήθησαν σ' αυτές τις εξετάσεις φυλάγονται στο Αρχείο του Γυμνασίου και αφού γίνει πράξη του Γυμνασιάρχη, που να δηλώνεται η απόρριψη ή η αποδοχή του μαθητή καθώς και την τάξη, που έχει καταταχθεί. Τα αντίγραφα αυτών δίνονται στους μαθητές, αν τα ζητήσουν. Για τους μαθητές που απορρίφθηκαν ειδοποιούνται τα σχολεία, από τα οποία προέρχονται, ώστε να μην εκδώσουν αντίγραφα πιστοποιητικών.¹⁴²

Οι Εξετάσεις προβιβασμού των μαθητών από την τάξη του Γυμνασίου ή Προγυμνασίου σε άλλη γίνονται στο τέλος κάθε σχολικού έτους. Ο κάθε μαθητής θα εξετάζεται στο γυμνάσιο που φοίτησε τελευταία.¹⁴³ Οι εξετάσεις αυτές ξεκινούν από την Α' τάξη, γίνονται μέσα στον μήνα Ιούνιο και μέρα που θα καθοριστεί από το Σύλλογο των Καθηγητών με βάση τον αριθμό των μαθητών που θα πρέπει να εξετασθούν και αφού εγκριθεί από την Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαίδευσης, η οποία μπορεί και να την μεταβάλλει.¹⁴⁴ Τα μαθήματα των τριών κατωτέρων τάξεων διακόπτονται για 6 μέρες, των τριών ανωτέρων 12 μέρες και της έβδομης 20 μέρες για να μελετήσουν οι μαθητές τα μαθήματα που θα εξετασθούν.¹⁴⁵ Πριν από τις διακοπές, ο Σύλλογος σε συνεδρίασή του, λαμβάνοντας υπόψη την βαθμολογία, που έχει καταχωρηθεί στους κοινούς ημερήσιους ελέγχους αλλά και στο Γενικό Έλεγχο, αποκλείει από τις εξετάσεις τους μαθητές που έχουν μέσο όρο στα Ελληνικά τουλάχιστον 6 ή τουλάχιστον 5 στο μέσο όρο στο Γενικό Έλεγχο των τριμηνιαίων βαθμών. Υποχρεούνται οι μαθητές αυτοί να επαναλάβουν την ίδια τάξη για ένα χρόνο. Συντάσσεται γι' αυτό πρακτικό, που το περιεχόμενό του ανακοινώνεται στους μαθητές.¹⁴⁶

Καταρτίζεται πρόγραμμα για τις γραπτές και προφορικές εξετάσεις που ορίζει την ημέρα και την ώρα της εξέτασης κάθε μαθήματος και κοινοποιείται στους μαθητές.¹⁴⁷ Η προαγωγική εξέταση γίνεται γραπτά και προφορικά. Γραπτά στα θρησκευτικά, γλωσσικά μαθήματα και μαθηματικά. Προφορικά σ' όλα τα άλλα μαθήματα και καθορίζεται η ημέρα των εξετάσεων από το Σύλλογο που πρέπει να είναι διαφορετική για κάθε τάξη, αν αυτό είναι δυνατό.¹⁴⁸

¹⁴² Βλ. ό.π. άρθρο 21-22.

¹⁴³ Βλ. ό.π. άρθρο 23.

¹⁴⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 24.

¹⁴⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 25.

¹⁴⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 26.

¹⁴⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 27.

¹⁴⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 28.

Οι μαθητές της Α' και Β' στις γραπτές εξετάσεις θα πρέπει να μεταφράσουν προτάσεις της νέας ελληνικής γλώσσας, την αρχαία σύμφωνα με όσα έχουν διδαχθεί στο συντακτικό, να μεταφράσουν αδίδακτο αρχαίο ελληνικό κείμενο στην νεοελληνική και να το ερμηνεύσουν ανάλογα με την τάξη που βρίσκονται, να εκθέσουν στη νέα ελληνική γλώσσα κάποιο διήγημα από αυτά που διδάχθηκαν, να επιλύσουν από τρία μη διδαγμένα προβλήματα της αριθμητικής τα δύο και τέλος οι μαθητές της Β' τάξης να μεταφράσουν στη νεοελληνική εύκολες γαλλικές φράσεις.¹⁴⁹ Οι μαθητές της Γ', Δ', Ε' και ΣΤ' τάξεων θα πρέπει να μεταφράσουν νεοελληνικό κείμενο στην αρχαία ελληνική γλώσσα, να μεταφράσουν στη νεοελληνική αδίδακτο αρχαίο ελληνικό κείμενο ανάλογα με τους συγγραφείς που έχουν ερμηνεύσει και διδαχθεί στην κάθε τάξη, να συντάξουν μικρή πραγματεία στη νεοελληνική με θέμα που θα σχετίζεται με το γενικότερο γνωστικό επίπεδο των μαθητών, να μεταφράσουν λατινικό και γαλλικό αδίδακτο κείμενο στα ελληνικά και το αντίστροφο και να λύσουν από τα τρία μαθηματικά ζητήματα, που έχουν διδαχθεί στην τάξη, τα δύο.¹⁵⁰ Τα θέματα ορίζονται από το Γυμνασιάρχη ή από τον διδάσκοντα και εγκρίνονται από το Γυμνασιάρχη.¹⁵¹ Ο χρόνος εξέτασης καθορίζεται για τις γραπτές εξετάσεις των Ελληνικών το ανώτερο σε τρεισήμισι ώρες, ενώ για τα υπόλοιπα μαθήματα περίπου σε δύομισι ώρες. Η επιτήρηση των εξεταζομένων μαθητών γίνεται σε κάθε τάξη, όπου εκτός από τον καθηγητή που εξετάζει παρίσταται και τουλάχιστον ένας καθηγητής, που έχει οριστεί από το Γυμνασιάρχη ως επιτηρητής των εξετάσεων. Αν αρκούν οι επιτηρητές καθηγητές, τότε μπορούν να εξετάζονται και μαθητές περισσότερων τάξεων σε διαφορετικές αίθουσες. Ο Γυμνασιάρχης δεν αναλαμβάνει την επιτήρηση ειδικά μιας τάξης, αλλά έχει τη γενική εποπτεία και διεύθυνση των εξετάσεων.¹⁵² Πάντως η Εξεταστική Επιτροπή αποτελείται από τους διδάσκοντες υπό την προεδρία του Γυμνασιάρχη ή του Διευθυντή.¹⁵³

Η γραπτή εξέταση γίνεται σε φύλλα χαρτιού σφραγισμένα με τη σφραγίδα του γυμνασίου και μονογραφημένα από τον Γυμνασιάρχη. Ο μαθητής αμέσως μετά τη σφραγίδα και τη μονογραφή δηλώνει στο μέσο της σελίδας το μάθημα που εξετάζεται και αμέσως μετά τη λύση του ζητήματος, που οφείλει να γράψει σε αραιές γραμμές, γράφει την ημερομηνία και το όνομά του. Μόλις ολοκληρώσει την

¹⁴⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 29.

¹⁵⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 30.

¹⁵¹ Βλ. ό.π. άρθρο 31.

¹⁵² Βλ. άρθρο 32.

¹⁵³ Βλ. Παρόραμα, ό.π. σελ. 34.

παραπάνω διαδικασία παραδίδει το γραπτό του στον επιτηρητή καθηγητή, ο οποίος βάζει τη μονογραφή του κάτω από την υπογραφή του μαθητή. Ο επιτηρητής καθηγητής όταν συλλέξει όλα τα γραπτά, τα παραδίδει στον καθηγητή που εξετάζει το μάθημα αυτό.¹⁵⁴ Στη συνέχεια ο καθηγητής αυτός διορθώνει τα γραπτά αυτά στο σπίτι του. Όταν πρόκειται για τα γλωσσικά μαθήματα σημειώνει απλά τα λάθη με κόκκινη μελάνη και αφού τα βαθμολογήσει αριθμητικά και ολογράφως, υπογράφει και τα παραδίδει στο γυμνασιάρχη αμέσως μετά.¹⁵⁵

Σημειώνεται ότι όσο διαρκεί η γραπτή εξέταση, ο μαθητής δεν μπορεί να εξέλθει από την αίθουσα, αν όμως παραστεί ανάγκη τότε επιτηρείται στην έξοδό του. Αν κάποιος μαθητής αρρωστήσει και διακόψει τις εξετάσεις τότε προάγεται χωρίς εξετάσεις αν σε όλα τα μαθήματα ο μέσος όρος των βαθμών του έτους και τρίμηνων διαγωνισμάτων είναι τουλάχιστον 6, ενώ στα γλωσσικά μαθήματα και τα μαθηματικά είναι τουλάχιστον 7. Σε διαφορετική περίπτωση επαναλαμβάνει τα μαθήματα της ίδιας τάξης.¹⁵⁶

Στη συνέχεια θίγεται και η παράμετρος της αντιγραφής των μαθητών κατά τη διάρκεια της γραπτής εξέτασης και τονίζεται ότι όποιος μαθητής αντιγράψει από βιβλίο ή από σημειώσεις ή από άλλο συνεξεταζόμενο του τότε βαθμολογείται και αυτός και ο συμμαθητής του με μηδέν, χαρακτηρίζεται ανάλογα η διαγωγή του στο πιστοποιητικό σπουδών του και αν επιβεβαιωθεί η απάτη τότε ακυρώνονται οι εξετάσεις του.¹⁵⁷

Όταν ολοκληρωθούν οι γραπτές εξετάσεις στα Ελληνικά μαθήματα των τριών κατώτερων τάξεων, συνέρχεται η Εξεταστική Επιτροπή, η οποία εξετάζει τα γραπτά

και το βαθμό τους, όπως αυτός έχει τεθεί από τον διδάσκοντα και εξετάζοντα το μάθημα. Μπορεί η Επιτροπή αυτή να αλλάζει τη βαθμολογία αν συμφωνήσει η πλειοψηφία των μελών της, οπότε στην περίπτωση αυτή αναφέρονται στο πρακτικό οι λόγοι αυτής της αλλαγής. Ο βαθμός αυτός της γραπτής εξέτασης συνδυάζεται με τη βαθμολογία όλου του έτους στα Ελληνικά και αν δεν είναι τουλάχιστον 7, τότε αποκλείεται ο μαθητής από κάθε άλλη εξέταση και υποχρεώνεται να επαναλάβει την ίδια τάξη ανεξάρτητα από το ποιοι θα είναι η επίδοσή του στα άλλα μαθήματα. Η ίδια

¹⁵⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 34.

¹⁵⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 35.

¹⁵⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 36.

¹⁵⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 37.

τακτική ακολουθείται και μετά από τις γραπτές εξετάσεις των τριών ανωτέρων τάξεων.¹⁵⁸

Όταν ολοκληρωθούν οι γραπτές εξετάσεις και στα άλλα μαθήματα, η εξεταστική επιτροπή κάθε τάξης εξετάζει σε συνεδρίασή της τα γραπτά κάθε μαθητή και στη συνέχεια εγκρίνει ή αλλάζει αιτιολογημένα την βαθμολογία που έχει δώσει ο καθηγητής που διδάσκει το μάθημα. Επίσης, η Επιτροπή συνδυάζει το βαθμό αυτό της εξέτασης με τη συνολική βαθμολογία όλου του έτους που έχει καταχωρηθεί στον κοινό ημερήσιο έλεγχο για το συγκεκριμένο μάθημα και τότε αν ο μαθητής δεν συγκεντρώνει βαθμολογία τουλάχιστον 6 στα Λατινικά και τα Μαθηματικά ή σε κανένα από αυτά και στα Γαλλικά ταυτόχρονα, τότε αποκλείεται από τις προφορικές εξετάσεις και υποχρεώνεται να επαναλάβει τα μαθήματα της ίδιας τάξης.¹⁵⁹

Οι προφορικές εξετάσεις γίνονται στα Θρησκευτικά μαθήματα πρώτα, έπειτα στα γλωσσικά και τα μαθηματικά και τέλος σε ένα από τα άλλα μαθήματα. Η ημέρα προφορικής εξέτασης καθορίζεται από το Σύλλογο και θα πρέπει να είναι διαφορετική για κάθε τάξη.¹⁶⁰ Στα γλωσσικά μαθήματα οι προφορικές εξετάσεις, που είναι συμπληρωματικές των γραπτών, γίνονται για να πιστοποιηθεί η έκταση των γνώσεων και ο βαθμός πνευματικής ευστροφίας και ετοιμότητας του μαθητή. Συγκεκριμένα, εξετάζονται χωρίς γραπτή δοκιμασία στα γλωσσικά μαθήματα η ορθή ανάγνωση και απαγγελία, το μέτρο, οι συντακτικές μελέτες και οι κριτικές για συγγραφείς και ποιητές, ενώ στα μαθηματικά, στα θρησκευτικά και στα άλλα μαθήματα, η Επιτροπή ορίζει ένα ζήτημα για λύση, που αν ο μαθητής σε αυτό αποτύχει δεν είναι δυνατό να του δοθεί και δεύτερο.¹⁶¹

Η βαθμολόγηση στις προφορικές εξετάσεις γίνεται από τον καθηγητή που διδάσκει το μάθημα στην αμέσως ανώτερη τάξη, από τον καθηγητή που εξετάζει το μάθημα και από τον Γυμνασιάρχη. Μετά το τέλος των προφορικών¹⁶² εξετάσεων κάθε τάξης σε κάθε μάθημα παραδίδονται οι βαθμοί αυτοί σε σφραγισμένο φάκελο στον γυμνασιάρχη. Αν υπάρχει διαφωνία στη βαθμολογία τότε λαμβάνεται υπόψη ο μέσος όρος των τριών βαθμών, ενώ αν είναι δύο οι βαθμολογητές τότε υπερισχύει ο βαθμός του γυμνασιάρχη.¹⁶³ ειδικά για τη γυμναστική οι εξετάσεις γίνονται στα τέλη Μαΐου ή αρχές Ιουνίου πριν από τις διακοπές των μαθημάτων. Οι εξετάσεις αυτές

¹⁵⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 38.

¹⁵⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 39.

¹⁶⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 40.

¹⁶¹ Βλ. ό.π. άρθρο 41.

¹⁶² Βλ. ό.π. άρθρο 42.

¹⁶³ Βλ. ό.π. άρθρο 43.

γίνονται μπροστά σε όλο το Σύλλογο και κατόπιν ο γυμναστής δίνει τη βαθμολογία του, πῶν αφορά όχι μόνο την επίδοσή του στις γυμναστικές ασκήσεις αλλά και την τακτική φοίτησή του, την αυστηρή πειθαρχία του και την κοσμιότητά του καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους. Ο βαθμός αυτός συγχωνεύεται με τη βαθμολογία των άλλων μαθημάτων και εξάγεται ο γενικός βαθμός.¹⁶⁴

Όταν ολοκληρωθούν οι γραπτές και προφορικές εξετάσεις η εξεταστική επιτροπή συνέρχεται σε συνεδρία και με πρακτικό της αποφαινεται για ποιοι μαθητές είναι άξιοι προαγωγής και ποιοι δεν μπορούν να προαχθούν.¹⁶⁵ Κανένας μαθητής δεν μπορεί να προαχθεί αν η συνολική του βαθμολογία, που συνάγεται από το βαθμό όλου του έτους όπως αυτοί καταγράφονται στον κοινό ημερήσιο έλεγχο και από τους βαθμούς των γραπτών και προφορικών εξετάσεων, αν δεν έχει στα ελληνικά τουλάχιστον 7 ή και σε δύο συγχρόνως από τα λατινικά, γαλλικά και μαθηματικά δεν έχει τουλάχιστον 6 ή και σε όλα τα υπόλοιπα μαθήματα βαθμολογηθεί με 5 τουλάχιστον.¹⁶⁶ Επίσης, αν κάποιος μαθητής σε ένα μόνο από τα άλλα μαθήματα, εκτός από τα Ελληνικά, δεν έχει βαθμό 5 τουλάχιστον τότε μπορεί να προαχθεί στην επόμενη τάξη, αλλά σημειώνεται στο ενδεικτικό του η χαμηλή επίδοσή του στο συγκεκριμένο μάθημα. Αν, μάλιστα κατά το επόμενο έτος έχει χαμηλή επίδοση στο ίδιο μάθημα τότε υποχρεούται να επαναλάβει την ίδια τάξη όποια και αν είναι η πρόδοός του στα άλλα μαθήματα.¹⁶⁷ Τονίζεται ότι δεν επιτρέπεται καμία επαναξέταση. Αν κάποιος μαθητής **ασθενήσει** με ένορκη μαρτυρημένη γνωμάτευση γιατρού και δεν προσέλθει στην προαγωγική εξέταση το μήνα Ιούνιο τότε μπορεί να προαχθεί χωρίς εξετάσεις αν έχει τουλάχιστον 6 σε όλα τα μαθήματα ή τουλάχιστον 7 στα γλωσσικά μαθήματα και τα μαθηματικά από το μέσο όρο των βαθμών όλου του έτους και από τα τριμηνιαία διαγωνίσματα.¹⁶⁸ Πριν από τις απολυτήριες εξετάσεις ανακοινώνονται σε όλους τους μαθητές, που συγκεντρώνονται για το σκοπό αυτό, τα αποτελέσματα των προαγωγικών εξετάσεων από το Γυμνασιάρχη, ο οποίος τους απευθύνει **συμβουλευτικά και παραινετικά λόγια**.¹⁶⁹

Απολυτήρια εξέταση, που υφίστανται οι μαθητές που έχουν φοιτήσει στην Ζ' τάξη, γίνεται μετά τις προβιβαστικές εξετάσεις και συμπεριλαμβάνει όλα τα

¹⁶⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 43.

¹⁶⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 44.

¹⁶⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 45.

¹⁶⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 46.

¹⁶⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 47.

¹⁶⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 48.

μαθήματα που έχουν διδαχθεί στην Ζ' τάξη.¹⁷⁰ Η Εξεταστική Επιτροπή των απολυτηρίων εξετάσεων αποτελούν όλοι όσοι διδάσκουν τα επιστημονικά μαθήματα, στις τρεις ανώτερες τάξεις με την προεδρία του Γενικού Επιθεωρητή, που παρίσταται ως νόμιμος αντιπρόσωπος του Συμβούλου επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.¹⁷¹ Αν κωλύεται ο Γενικός Επιθεωρητής αναπληρώνεται από κάποιον από τους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές, που ορίζεται από τον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης.¹⁷² Ο αντιπρόσωπος του Συλλόγου επιθεωρεί τα γραπτά των εξετάσεων, παρευρίσκεται στις προφορικές εξετάσεις, τις οποίες διευθύνει και ορίζει τα ζητήματα που θα πρέπει να εξεταστούν. Προεδρεύει στη συνεδρίαση για τα αποτελέσματα των εξετάσεων, υπογράφει τα απολυτήρια στην πρώτη θέση και έχει δικαίωμα ψήφου κατά την εξαγωγή των αποτελεσμάτων.¹⁷³

Στο Γυμνάσιο την απολυτήρια εξέταση υφίστανται μόνο εκείνοι που έχουν παρακολουθήσει τα γυμνασιακά μαθήματα της τελευταίας τάξης. Κάθε άλλος μαθητής που προέρχεται από αλλού και φέρει όλα τα νόμιμα πιστοποιητικά δεν μπορεί να εξεταστεί παρά μόνο με ειδική διαταγή της Ανωτέρας Διεύθυνσης της Εκπαίδευσης. Ο κάθε μαθητής καταβάλει εξέταστρα 20 δραχμών εξίσου διανεμημένα στους εξεταστές, τα οποία δεν επιστρέφονται αν ο μαθητής απορριφθεί.¹⁷⁴

Οι απολυτήριες εξετάσεις γίνονται γραπτά και προφορικά σε όλα τα μαθήματα.¹⁷⁵ Ο μαθητής στις γραπτές εξετάσεις στο μάθημα των Ελληνικών υποχρεούται να μεταφράσει νεοελληνικό κείμενο στην αρχαία ελληνική γλώσσα, να μεταφράσει στη νεοελληνική αδίδακτο αρχαίο ελληνικό κείμενο συγγραφέα, φιλοσόφου, ιστορικού ή ρήτορα από αυτούς που έχουν διδαχθεί στις τρεις ανώτερες τάξεις του Γυμνασίου, να πραγματευτεί στη νέα ελληνική ένα θέμα ιστορικό, φιλοσοφικό, ηθικό ή γραμματολογικό από τον κύκλο των γυμνασιακών γνώσεων, να μεταφραστεί στην νεοελληνική αδίδακτα λατινικά και γαλλικά κείμενα και τέλος να λύσει δύο τουλάχιστον από τα τρία ζητήματα Άλγεβρας, Γεωμετρίας και Τριγωνομετρίας.¹⁷⁶ Οι προφορικές απολυτήριες εξετάσεις γίνονται σε όλα τα μαθήματα που έχουν διδαχθεί στην Ζ' τάξη. Στα ελληνικά οι μαθητές οφείλουν να ερμηνεύσουν πρόχειρα δέκα

¹⁷⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 49-50.

¹⁷¹ Βλ. ό.π. άρθρο 51.

¹⁷² Βλ. ό.π. άρθρο 52.

¹⁷³ Βλ. ό.π. άρθρο 53.

¹⁷⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 54.

¹⁷⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 55.

¹⁷⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 56, συμπληρωματικά στο Παρόραμα ό.π. σελ. 34 αναφέρεται ότι σε όλα τα μαθήματα ο μαθητής οφείλει από τα τρία ζητήματα να απαντήσει στα δύο.

στίχους της Ιλιάδας και της Οδύσσειας από τους ίδιους επιλεγμένους, που να μην έχουν όμως διδαχθεί στο Γυμνάσιο. Η ερμηνεία βαθμολογείται με ιδιαίτερο βαθμό, ο οποίος συμψηφίζεται με τους βαθμούς των άλλων βαθμών των ελληνικών μαθημάτων.¹⁷⁷

Η βαθμολόγηση στις προφορικές εξετάσεις γίνεται από τον καθηγητή του οποίου το μάθημα εξετάζεται, από το Γυμνασιάρχη και από τον αντιπρόσωπο του Συμβούλου της Εκπαίδευσης. Αν υπάρξει διαφωνία τότε λαμβάνεται υπόψη ο μέσος όρος των βαθμών.¹⁷⁸

Τα ζητήματα που δόθηκαν στις γραπτές απολυτήριες εξετάσεις αναγράφονται στα πρακτικά και υπογράφονται από όλα τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής. Ένα άλλο πρακτικό συντάσσεται για τα αποτελέσματα των εξετάσεων, αντίγραφο του οποίου υποβάλλεται στην Ανωτέρα Διεύθυνση Εκπαίδευσης.¹⁷⁹

Οι αποφάσεις των συλλόγων για τις εξετάσεις δεν μπορούν να προσβληθούν και να αλλάξουν, αν έχουν τηρηθεί όλες οι νόμιμες διαδικασίες που ορίζονται από αυτό το διάταγμα. Εξαίρεση μπορεί να αποτελέσουν τα αποτελέσματα των απολυτηρίων εξετάσεων για τα οποία ο αντιπρόσωπος του Συμβούλου μπορεί να επικαλεσθεί την επέμβαση της Ανωτέρας Διευθύνσεως αν φρονεί ότι κάποιος μαθητής απολύεται ή απορρίπτεται άδικα. Τότε υπάρχει η δυνατότητα να διαταχθεί αναθεώρηση ή επανάληψη των εξετάσεων.¹⁸⁰

Όσοι μαθητές κρίνονται για απόλυση νωρίτερα, παραπέμπονται να εξεταστούν αμέσως μετά τις γιορτές των Χριστουγέννων ή του Πάσχα ή τον επόμενο Ιούνιο ή επαναλαμβάνουν τα μαθήματα της ίδιας τάξης ανάλογα με τις ελλείψεις που έχουν παρατηρηθεί στις εξετάσεις τους. Υπάρχει η δυνατότητα να ακούσουν κατά τη βούλησή τους ένα ή περισσότερα μαθήματα της Ζ' τάξης αν ανήκουν στις τρεις πρώτες περιπτώσεις.¹⁸¹

Ο μαθητής που αποτυγχάνει στις εξετάσεις των Χριστουγέννων μπορεί, αφού εγγραφεί μετά την απόρριψή του ως τακτικός μαθητής στην τάξη, να εξετασθεί αμέσως τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Επίσης ο μαθητής που απέτυχε στις εξετάσεις του

¹⁷⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 57-58.

¹⁷⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 59.

¹⁷⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 60.

¹⁸⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 61.

¹⁸¹ Βλ. ό.π. άρθρο 62.

Πάσχα υποχρεούται να επαναλάβει την ίδια τάξη, αφού εγγραφεί ως τακτικός μαθητής από τον Σεπτέμβρη της νέας σχολικής χρονιάς.¹⁸²

Επιβάλλεται απόλυτη εχεμύθεια στο περιεχόμενο των πρακτικών, την βαθμολογία και τα όσα λέγονται στις συνεδριάσεις του Συλλόγου. Τιμωρείται με πρόστιμο 20 έως 200 δραχμών αυτός που θα ανακοινώσει αυτά έξω από τον υπηρεσιακό χώρο.¹⁸³

Όταν οι εξετάσεις ολοκληρωθούν ο γυμνασιάρχης ή διευθυντής υποβάλλει στην Ανωτέρα Διεύθυνση λεπτομερή έκθεση για τα αίτια, που κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους παρεμπόδισαν ή προήγαγαν την εργασία του σχολείου καθώς και όλα τα μέτρα που έχουν ληφθεί για τη διόρθωση όσων χρήζουν βελτίωσης. Επίσης, μετά τις απολυτήριες εξετάσεις ο γυμνασιάρχης ή διευθυντής υποβάλλει μέσω της Ανωτέρας Διευθύνσεως στην Πρυτανεία του Εθνικού Πανεπιστημίου στην Αθήνα πίνακα ονομάτων των μαθητών που απολύθηκαν δηλώνοντας το κύριο όνομα και το επώνυμο των μαθητών και των πατέρων τους, την πατρίδα, την ηλικία, το θρήσκευμα, το γενικό βαθμό του απολυτηρίου, τον αριθμό και τη χρονολογία.¹⁸⁴

Η απονομή των απολυτηρίων γίνεται πανηγυρικά από το Γυμνασιάρχη αν δεν παρίσταται ο Γενικός Επιθεωρητής ή ο Σύμβουλος της Εκπαίδευσης και μπροστά σε ολόκληρο το Σύλλογο των Καθηγητών. Την ημέρα αυτή το εκπαιδευτήριο διακοσμείται εορταστικά, ψάλλονται άσματα από τους μαθητές ανάλογα με την περίπτωση, εκφωνούνται αποχαιρετιστήριοι λόγοι και ο Γυμνασιάρχης απαγγέλλει λόγο εκ μέρους των Εκπαιδευτηρίων προς τους μαθητές που απολύονται δίνοντάς τους συμβουλές για το μέλλον τους.¹⁸⁵

Στο τέλος κάθε σχολικού έτους δημοσιεύεται από τα Γυμνάσια και τα Προγυμνάσια «Επετηρίς»¹⁸⁶ που εκτυπώνεται από το Δημόσιο Τυπογραφείο και περιέχει επιστημονική πραγματεία που συντάσσεται από τους καθηγητές εκ περιτροπής, χρονικά του Γυμνασίου, πίνακα διδαχθέντων μαθημάτων, πίνακα καθηγητών και κατάλογο των μαθητών όλων των τάξεων που εγγράφησαν, που αποφοίτησαν από κάθε Τμήμα μαζί με την συνολική βαθμολογία σε κάθε μάθημα για κάθε μαθητή καθώς και με όσους μαθητές ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους με όλη την αναλυτική βαθμολογία του έτους και των εξετάσεων.

¹⁸² Βλ. ό.π. άρθρο 63.

¹⁸³ Βλ. ό.π. άρθρο 64.

¹⁸⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 65-66.

¹⁸⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 67.

¹⁸⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 68.

Η πραγματεία υποβάλλεται χειρόγραφη στο Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή πριν από την εκτύπωση. Τα χρονικά συντάσσονται από τον Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή. Η Επετηρίδα μπαίνει στο Γυμνάσιο και αρκετά αντίτυπά της στέλνονται στην Ανωτέρα Διεύθυνση.¹⁸⁷

Ο τρόπος βαθμολογίας γίνεται με την αριθμητική κλίμακα των αραβικών αριθμών από το μηδέν ως το δέκα, όπου το 10 δηλώνει το άριστα, το 9 και το 8 το πολύ καλά, το 7 και το 6 το καλά, το 5 το σχεδόν καλά, το 4 και το 3 το μέτρια, το 2 και το 1 το μετριώτατα και το 0 το κακώς.¹⁸⁸ Η αξία των μαθημάτων χαρακτηρίζεται με τη βαθμολογία: των ελληνικών με τον βαθμό 6, των θρησκευτικών, λατινικών, μαθηματικών και γαλλικών με το 5 ενώ των άλλων μαθημάτων με το 4. Στην Γ' τάξη του Γυμνασίου χαρακτηρίζεται με το 4 η αξία των λατινικών.¹⁸⁹

Τση αξία με τα ελληνικά που χαρακτηρίζονται κι αυτά με το βαθμό 6 έχουν τα παιδαγωγικά μαθήματα στο Διδασκαλείο και τα Θρησκευτικά-παιδαγωγικά για το Ιεροδιδασκαλείο. Όμως στον γενικό έλεγχο αναγράφεται ένας συνολικός βαθμός για τις γραπτές εξετάσεις για όλα τα μαθήματα και ένας βαθμός για τις προφορικές εξετάσεις, οι οποίοι συνδυαζόμενοι με τους συνολικούς βαθμούς των τριμήνων που αναγράφονται στον γενικό έλεγχο δίνουν το γενικό βαθμό του ενδεικτικού και του απολυτηρίου.¹⁹⁰

Ο συνολικός βαθμός των γραπτών και προφορικών εξετάσεων εξάγεται από τη βαθμολογία του κάθε μαθήματος όταν αυτή πολλαπλασιάζεται με το χαρακτηριστικό της αξίας του κάθε μαθήματος και κατόπιν το άθροισμα των γινομένων διαιρείται με το άθροισμα των χαρακτηριστικών και το πηλίκο που δίνεται είναι ο συνολικός βαθμός, που θα αναγραφεί και στον γενικό έλεγχο. Πάντως οι κλασματικές μονάδες, που προκύπτουν από την εξαγωγή του ολικού ή του γενικού βαθμού, παραλείπονται και αναγράφεται ο αμέσως ανώτερος βαθμός, αν οι κλασματικές μονάδες είναι το μισό ή περισσότερο από το μισό της ακέραιας μονάδας.¹⁹¹

Η διαγωγή του μαθητή, που αναγράφεται πριν από τις εξετάσεις σε ιδιαίτερη στήλη του γενικού ελέγχου καθώς επίσης και στα αποδεικτικά και στα ενδεικτικά και στα απολυτήρια, χαρακτηρίζεται με τις λέξεις Κοσμιωτάτη ή κοσμία, και όχι πάντοτε

¹⁸⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 69.

¹⁸⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 70.

¹⁸⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 71. Λέγοντας αξία εννοείται η βαθμολογική βάση.

¹⁹⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 72.

¹⁹¹ Βλ. ό.π. άρθρο 73.

κοσμία.¹⁹² Για τον καθορισμό της διαγωγής του μαθητή στα τρίμηνα και στο τέλος του σχολικού έτους ο τακτικός καθηγητής σε συνεννόηση με τους διδάσκοντες της τάξης προτείνει τη χαρακτηριστική λέξη στο Γυμνασιάρχη, ο οποίος, γνωρίζοντας το ποιόν του μαθητή, μπορεί να αποδεχθεί ή να αλλάξει αυτό το χαρακτηρισμό.¹⁹³

Για να καταταχθεί κάποιος στην Α' τάξη του Διδασκαλείου, δηλαδή στην Ε' τάξη Γυμνασίου υποβάλλεται σε εξέταση. Κατατάσσεται χωρίς εξετάσεις μόνο αν προσκομίσει ενδεικτικό. Αν κάποιος μαθητής του Φιλολογικού Τμήματος επιθυμεί να μεταγραφεί στο Παιδαγωγικό Τμήμα είναι ανάγκη να υποστεί από την αρχή του σχολικού έτους και άλλη συμπληρωματική εξέταση στο παιδαγωγικό και τεχνικά μαθήματα. Για να γίνει δεκτός αυτός ο μαθητής θα πρέπει να βαθμολογηθεί τουλάχιστον με 6 και στα δύο μαθήματα.¹⁹⁴

Η Εξεταστική Επιτροπή για τις εξετάσεις αποτελείται από το Γυμνασιάρχη και τον Καθηγητή Παιδαγωγικών. Αν ο μαθητής πρόκειται να εξεταστεί σ' όλα τα μαθήματα τότε στην Επιτροπεία θα συμμετέχουν και οι διδάσκοντες της τάξης στην οποία ζητά να καταταχθεί ο μαθητής με εξαίρεση τον καθηγητή των Λατινικών.¹⁹⁵

Οι μαθητές του Διδασκαλείου εξετάζονται ιδιαιτέρως γραπτά και προφορικά τα παιδαγωγικά και τεχνικά μαθήματα, ενώ όλα τα υπόλοιπα τα συνεξετάζονται με τους άλλους μαθητές. Για να μην αποκλειστεί κάποιος μαθητής από τις εξετάσεις θα πρέπει να έχει βαθμό τουλάχιστον 7 κατά το σχολικό έτος στα παιδαγωγικά και φιλολογικά ή σ' ένα από αυτά και στα τεχνικά μαθήματα στο σύνολό τους. Αν ο μαθητής δεν λάβει αυτό το βαθμό στις γραπτές εξετάσεις τότε αποκλείεται και από την προφορική εξέταση.¹⁹⁶ Επίσης, αν δεν αξιωθεί ο μαθητής από το βαθμό και μετά τις προφορικές εξετάσεις συμπεριλαμβανομένου και των ασθενούντων μαθητών που δεν εξετάστηκαν τον Ιούνιο και δεν έχουν τέτοιο βαθμό ως συνολικής εξεταζόμενη βαθμολογία όλου του σχολικού έτους υποχρεούται να επαναλάβει τα μαθήματα της ίδιας τάξης.¹⁹⁷

Στις απολυτήριες εξετάσεις συνεξετάζονται όλα τα μαθήματα μαζί με τους μαθητές του φιλολογικού τμήματος, ιδιαιτέρως όμως εξετάζονται ως προς την ανάπτυξη ενός θρησκευτικού και παιδαγωγικού θέματος καθώς και ενός θέματος διδακτικής ή μεθοδολογίας απ' όσα έχουν διδαχθεί στην τάξη. Για την προφορική

¹⁹² Βλ. ό.π. άρθρο 74.

¹⁹³ Βλ. ό.π. άρθρο 75.

¹⁹⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 76-77.

¹⁹⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 78.

¹⁹⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 79-80.

¹⁹⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 81.

εξέταση ορίζονται ζητήματα από την εξεταστική Επιτροπή.¹⁹⁸ Στα τεχνικά μαθήματα ο κάθε μαθητής εξετάζεται ιδιαιτέρως παρουσιάζοντας δείγματα Καλλιγραφίας και Ιχνογραφίας που βαθμολογούνται με έναν συμβολικό βαθμό, ο οποίος εξάγεται από τους βαθμούς των διαφόρων μαθημάτων. Η εξαγωγή αποτελεσμάτων γίνεται κατά την απλή λογική και κατά τον ίδιο τρόπο, όπως έχει προαναφερθεί.¹⁹⁹

• Οι μαθητές που προήχθησαν από την Γ' τάξη του Διδασκαλείου, δηλαδή την Ζ' τάξη Γυμνασίου δίνεται απολυτήριο, ενώ το πτυχίο δασκάλου δίνεται μετά την επιτυχημένη πρακτική εξέταση και περιέχει όχι μόνο γενικό βαθμό, αλλά και τον συνολικό βαθμό ιδιαιτέρως σε κάθε μάθημα.²⁰⁰ Οι μαθητές του Διδασκαλείου παρακολουθούν μαθήματα ενός πρόσθετου εξαμήνου, που, όταν ολοκληρωθεί στις διακοπές των Αποκριών, εξετάζονται θεωρητικά και πρακτικά στα διδαγμένα γνωστικά μαθήματα, στα τεχνικά μαθήματα ο καθένας ιδιαιτέρως και υποβάλλονται σε πρακτική εξέταση με δοκιμαστική διδασκαλία σε πρότυπο σχολείο. Το θέμα της δοκιμαστικής διδασκαλίας ορίζεται για κάθε μαθητή δύο μέρες πριν εξεταστεί. Την ώρα της διδασκαλίας ο μαθητής καταθέτει γραπτώς το πλάνο προπαρασκευής του μαθήματος που υποχρεούται να διδάξει, το οποίο φυλάσσεται στο Αρχείο του Διδασκαλείου.²⁰¹

Παρέχεται η δυνατότητα στους πτυχιούχους του Διδασκαλείου να υποβληθούν σε απολυτήρια εξέταση στο Φιλολογικό Τμήμα εξεταζόμενοι μόνο το μάθημα των Λατινικών, αν πιστοποιήσουν ότι έχουν διδαχθεί αυτό το μάθημα ιδιαιτέρως από τους αρμόδιους καθηγητές.²⁰²

Πρωτοβάθμιος δημοδιδάσκαλος ονομάζεται εκείνος ο οποίος έχει βαθμολογηθεί με άριστα και στο γενικό βαθμό του απολυτηρίου και στις πρακτικές εξετάσεις. Δευτεροβάθμιος δημοδιδάσκαλος θα ονομαστεί όποιος έχει βαθμολογηθεί στα παραπάνω με πολύ καλό και Τριτοβάθμιος αυτός που έχει βαθμολογηθεί με καλά. Προαγωγικές εξετάσεις για αύξηση του βαθμού του μπορεί να υποστεί ο πτυχιούχος δάσκαλος μετά από δύο τουλάχιστον χρόνια διδασκαλικής υπηρεσίας, οπότε και εξετάζεται μόνο σε εκείνα τα μαθήματα που θέλει να βελτιώσει τη βαθμολογία του.

¹⁹⁸ Βλ. ό.π. άρθρα 82-83.

¹⁹⁹ Βλ. ό.π. άρθρα 84-85.

²⁰⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 86.

²⁰¹ Βλ. ό.π. άρθρα 87-88.

²⁰² Βλ. ό.π. άρθρο 89.

Όμως, είναι ενδεχόμενο από τις εξετάσεις και να ελαττωθεί ο βαθμός αυτός αντί να βελτιωθεί.²⁰³

Οι εξετάσεις στο Ιεροδιδασκαλείο σε όλες τις τάξεις γίνονται με τον ίδιο τρόπο που διεξάγονται και στις αντίστοιχες τάξεις του Γυμνασίου και ισχύουν όλα τα σχετικά άρθρα που αναφέρθηκαν.²⁰⁴ Κανείς μαθητής δεν προάγεται σε ανώτερη τάξη ή δεν απολύεται αν δεν έχει συνολική βαθμολογία τουλάχιστον 7 στα Ελληνικά μόνο ή μόνο στα Θρησκευτικά ή 6 στα Παιδαγωγικά και τα Τεχνικά μαζί και 5 στα υπόλοιπα μαθήματα. Ο μαθητής που δεν θα εξεταστεί τον Ιούνιο εξ αιτίας ασθένειας προάγεται χωρίς εξετάσεις αν ο γενικός ετήσιος βαθμός του σε όλα τα μαθήματα είναι τουλάχιστον 6, στα Ελληνικά και τα Θρησκευτικά τουλάχιστον 7, σε κάθε ένα από τα δύο και στα παιδαγωγικά και τεχνικά μαζί τουλάχιστον 6.²⁰⁵

Η εξεταστική Επιτροπεία στις απολυτήριες εξετάσεις αποτελείται από ένα αντιπρόσωπο του Συμβουλίου της Εκπαίδευσης, από το Διευθυντή και τους διδάσκοντες στην ανώτερη τάξη υπό την προεδρεία του επισκόπου Κυδωνίας ως αντιπροσώπου της Ιεράς Συνόδου.

Το Ιεροδιδασκαλείο δημοσιεύει Επετηρίδα, όπως αναφέρθηκε και για τα Γυμνάσια.²⁰⁶

Όλα τα μαθήματα που διδάχθηκαν στην Ε' τάξη εξετάζονται στις απολυτήριες εξετάσεις γραπτά και προφορικά. Στο μάθημα των Ελληνικών οι μαθητές μεταφράζουν στη νεοελληνική γραπτά αδιάκτο αρχαίο ελληνικό κείμενο και το αντίστροφο, πραγματεύονται γραπτά κάποιο παιδαγωγικό θέμα και αυτά που έχουν διδαχθεί, εξετάζονται πρακτικά με δοκιμαστική διδασκαλία και ερμηνεύουν προφορικά κάποιο εδάφιο από την Ιερά Γραφή που δεν έχει διδαχθεί και που ορίζεται από τον Επίσκοπο.²⁰⁷

Οι μαθητές που μεταβαίνουν από ένα Γραμματοδιδασκαλείο στο άλλο εξετάζονται προφορικά και μόνο στην ανάγνωση, αριθμητική και θρησκευτικά και κατατάσσονται στην τάξη για την οποία θα κριθούν ικανοί. Στις αρχές κάθε σχολικού έτους γίνεται αυτή η κατατακτήρια εξέταση, όπου εξετάζονται τα μαθήματα της

²⁰³ Βλ. ό.π. άρθρα 90-91.

²⁰⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 92.

²⁰⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 93.

²⁰⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 94.

²⁰⁷ Βλ. ό.π. άρθρο 95.

τάξης, που τελευταία φοίτησε ο μαθητής. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται η προαγωγή από τάξη σε τάξη.²⁰⁸

Ο δάσκαλος οφείλει να εξετάζει όλους τους μαθητές κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους προφορικά τουλάχιστον μία φορά το μήνα σε όλα τα μαθήματα και γραπτά τους μαθητές των δύο ανωτέρων τάξεων τουλάχιστον μια φορά το δίμηνο. Η βαθμολογία αναγράφεται στον ημερήσιο έλεγχο. Οι απουσίες σημειώνονται με σταυρό. Στον Γενικό έλεγχο καταχωρούνται ο μέσος όρος των βαθμών σε όλα τα μαθήματα και το σύνολο των απουσιών κατά τρίμηνο. Σε ιδιαίτερη στήλη σημειώνεται η διαγωγή κάθε μαθητή. Για όλα αυτά ενημερώνονται κάθε τρίμηνο οι γονείς ή οι κηδεμόνες των μαθητών.²⁰⁹

Η βαθμολογία στα δημοτικά σχολεία γίνεται με τέσσερις αριθμούς από τους οποίους ο 4 δηλώνει το άριστα, ο 3 το πολύ καλά, ο 2 το καλά και ο 1 το ανεπαρκώς. Το πρώτο δεκαήμερο του Ιουλίου γίνονται οι προαγωγικές εξετάσεις από τάξης σε τάξη. Οι μαθητές Α' και Β' τάξεων εξετάζονται προφορικά μόνο στην ανάγνωση, στα θρησκευτικά και την αριθμητική. Οι μαθητές της Γ' τάξης εξετάζονται προφορικά σε όλα τα μαθήματα. Γραπτά εκθέτουν σύντομα ένα μύθο ή ένα διήγημα που τους αφηγείται ο δάσκαλος και λύνουν τρία προβλήματα αριθμητικής. Η γυμναστική και η μουσική εξετάζονται μετά την εξέταση των άλλων μαθημάτων.²¹⁰

Οι απολυτήριες εξετάσεις των άλλων μαθημάτων της Δ' τάξης γίνονται γραπτά και προφορικά. Οι γραπτές εξετάσεις αφορούν ορθογραφικές ασκήσεις από αδίδακτο νεοελληνικό κείμενο που χρησιμεύει και ως δείγμα γραφής. Επίσης αφορούν τη λύση αιτιολογημένων αριθμητικών προβλημάτων και την έκθεση ιστορικού, γεωγραφικού ή φυσιογραφικού ζητήματος. Οι προφορικές εξετάσεις γίνονται σε όλα τα διδασκόμενα μαθήματα.²¹¹

Για να προαχθεί κάποιος μαθητής σε ανώτερη τάξη απαιτείται ο μέσος όρος των βαθμών των τριμήνων καθώς και οι βαθμοί των γραπτών και προφορικών εξετάσεων να είναι τουλάχιστον καλώς.²¹²

Ο μαθητής που λόγω ασθενείας ή από άλλο σοβαρό εμπόδιο, που εκτιμάται από το Νομαρχιακό Επιθεωρητή, δεν εξεταστεί προάγεται ή απολύεται αν ο μέσος

²⁰⁸ Βλ. ό.π. άρθρα 96-98.

²⁰⁹ Βλ. ό.π. άρθρο 99.

²¹⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 101.

²¹¹ Βλ. ό.π. άρθρο 102.

²¹² Βλ. ό.π. άρθρο 103.

όρος των βαθμών των τριμήνων του είναι τουλάχιστον καλώς. Διαφορετικά υποχρεούνται να επαναλάβει τα μαθήματα της ίδιας τάξης.²¹³

Οι μαθητές στα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια ή εκείνοι που έχουν διδαχθεί τα μαθήματα του δημοτικού σχολείου στο σπίτι τους εξετάζονται μαζί με τους μαθητές του Δημοτικού Σχολείου, στην περιφέρεια του σχολείου όπου υπάγονται. Στο Νομαρχιακό Επιθεωρητή στέλνεται έλεγχος όλων των ονομάτων των μαθητών που απορρίφθηκαν ή που προβιβάστηκαν μαζί με τη βαθμολογία τους, την ηλικία και τον τόπο καταγωγής τους.²¹⁴

Όσοι είναι κάτοχοι απολυτηρίου Δημοτικού σχολείου κατατάσσονται στην Ε' τάξη του Ανωτέρω Δημοτικού Σχολείου αφού υποβληθούν σε γραπτές και προφορικές εξετάσεις στα Θρησκευτικά, Ελληνικά και μαθηματικά.²¹⁵ Οι μαθητές οποιασδήποτε τάξης των πρώην ελληνικών σχολείων ή οι προερχόμενοι από αυτά από την άλλη Ελλάδα, ζητούν να καταταχθούν στα Ανώτερα Δημοτικά Σχολεία υφίστανται κατατακτήριες εξετάσεις. Μπορούν να καταταχθούν και στην εβδόμη τάξη, αν έχουν πράγματι τις απαιτούμενες γνώσεις για να παρακολουθήσουν αυτή την τάξη.²¹⁶

Η εξέταση στην Ε' και Στ' τάξη γίνεται γραπτά στα ελληνικά και τα μαθηματικά, ενώ προφορικά σε όλα όσα έχουν διδαχθεί. Για το μάθημα των Ελληνικών οι μαθητές γράφουν 20 περίπου στίχους καθ' υπαγόρευση από αδίδακτο νεοελληνικό κείμενο για ορθογραφική άσκηση και αναπτύσσουν κάποιο θρησκευτικό, ιστορικό ή φυσιογνωστικό ζήτημα από τα όσα έχουν διδαχθεί. Για το μάθημα των μαθηματικών λύνουν δύο από τα τρία ζητήματα που έχουν διδαχθεί στην τάξη.²¹⁷

Η εξέταση στο εργόχειρο στα Παρθεναγωγεία γίνεται με την έκθεση των εργοχείρων, που κατασκευάστηκαν στο σχολείο κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους.²¹⁸ Η βαθμολογία των μαθητών υπολογίζεται όπως ακριβώς έχει οριστεί και στα δημοτικά σχολεία.

Οι απολυτήριες εξετάσεις των Ανωτέρων Δημοτικών Σχολείων και Παρθεναγωγείων, οι εισιτήριες εξετάσεις στην προπαρασκευαστική τάξη του Γυμνασίου, ο τύπος των αποδεικτικών, των ενδεικτικών και των απολυτηρίων στα

²¹³ Βλ. ό.π. άρθρο 104.

²¹⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 106.

²¹⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 107.

²¹⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 108.

²¹⁷ Βλ. ό.π. άρθρα 109-110.

²¹⁸ Βλ. ό.π. άρθρο 101.

δημοτικά σχολεία, τα Προγυμνάσια, τα Γυμνάσια, τα Διδασκαλεία και τα Ιεροδιδασκαλεία καθώς και ο τύπος του διδασκαλικού πτυχίου θα καθοριστούν από τον Σύμβουλο της Δημόσιας Εκπαίδευσης.²¹⁹

Το πρόγραμμα του σχολικού έτους συντάσσεται τον Ιούνιο, είναι αναρτημένο στα σχολεία όλο το χρόνο και κατά τις απολυτήριες εξετάσεις.²²⁰ Τον Ιούνιο προτείνεται η διαδοχική αντικατάσταση των εκπαιδευτικών που διδάσκουν τα ελληνικά από το Γυμνασιάρχη ή το Διευθυντή. Γνωστοποιείται η αντικατάσταση στον εκπαιδευτικό, όταν αυτή εγκριθεί από την Ανωτέρα Διεύθυνση Εκπαίδευσης.²²¹ Σε περίπτωση μεταβολής κάποιου εκπαιδευτικού από το προσωπικό γίνεται αναθεώρηση του προγράμματος και της διδασκίας των Καθηγητών.²²² Τα γραπτά των εξετάσεων φυλάσσονται στο αρχείο τουλάχιστον για ένα χρόνο και είναι υπεύθυνος γι' αυτό ο Γυμνασιάρχης ή ο διευθυντής.²²³

Ο μισθός των δασκάλων είναι 40 δρχ. μηνιαίως για το σχολικό έτος 1899-1900. Αν υπάρχουν μαθητές έχουν τη δυνατότητα να υποστούν απολυτήρια εξέταση υποβάλλουν οι εκπαιδευτικοί τους αίτηση στον Νομαρχιακό Επιθεωρητή, ο οποίος παραπέμπει τους μαθητές για απολυτήρια δοκιμασία τον Ιούνιο.²²⁴

Για την ηλικία εγγραφής η διάταξη εφαρμόζεται στην Α' τάξη μετά τη δημοσίευση αυτού του διατάγματος.²²⁵

Οι εξετάσεις σε όλες τις βαθμίδες κατά το σχολικό έτος 1899-1900 θα γίνεται με τη λήξη του Ιουνίου. Στα Μουσουλμανικά σχολεία οι εξετάσεις θα γίνονται όπως μέχρι τώρα συνηθίζεται μέχρι να γίνουν νέες ρυθμίσεις.²²⁶

Συμπληρωματικές οδηγίες για το εξεταστικό σύστημα παρέχονται με εγκύκλιο²²⁷ της Ανωτέρας Διευθύνσεως Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων προς τους Γυμνασιάρχες και Διευθυντές Προγυμνασίων, τον Διευθυντή του Ιεροδιδασκαλείου, τους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές, Διευθυντές και δασκάλους των Δημοτικών Σχολείων. Διευκρινίζεται ότι η εγκύκλιος στοχεύει την πληρέστερη κατανόηση του

²¹⁹ Βλ. ό.π. άρθρα 113-114.

²²⁰ Βλ. ό.π. άρθρο 115.

²²¹ Βλ. ό.π. άρθρο 116.

²²² Βλ. ό.π. άρθρο 117.

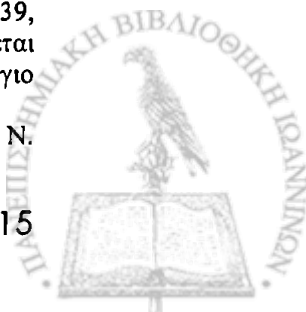
²²³ Βλ. ό.π. άρθρο 118.

²²⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 119.

²²⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 120.

²²⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 122. Από το σχολικό έτος 1900-1901 θα γίνει η εφαρμογή των άρθρων 26, 38, 39, 45-47, 68 εδάφιο α', 81, 85 και 93. Η δημοσίευση και η εκτέλεση του διατάγματος αυτού ανατίθεται στον Σύμβουλο της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως.²²⁶ Το διάταγμα υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τον Ν. Γιαμαλάκη με ημερομηνία εν Χαλέπα 19 Μαΐου 1900.

²²⁷ Βλ. Εγκύκλιος με αριθμ. πρωτ. 1512 και αριθμ. διεκπ. 971, 20 Μαΐου 1900 (υπογράφει ο Ν. Γιαμαλάκης).

σκοπού να επιδιώκεται με τις εξετάσεις, αλλά και του τρόπου διεξαγωγής των εξετάσεων. Αμφισβητείται η χρησιμότητα των εξετάσεων από πολλούς παιδαγωγούς και αρκετοί υποστηρίζουν την κατάργησή τους με ισχυρά επιχειρήματα. Ωστόσο, τονίζει η εγκύκλιος, ότι όποια άποψη κι αν επικρατήσει, υπέρ ή κατά των εξετάσεων, είναι απαραίτητη η υπευθυνότητα και η ευσυνειδησία των υπαλλήλων για την εγγυημένη, αμερόληπτη και δίκαιη διεξαγωγή της διαδικασίας και της αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων των εξετάσεων για τον προβιβασμό ή την απόλυση των μαθητών. Επίσης, είναι ανάγκη να γίνει απολύτως κατανοητό ότι ο μαθητής δεν πρόκειται να κριθεί μόνο από τις εξετάσεις αν είναι ικανός να προαχθεί ή να απορριφθεί, γιατί ο δάσκαλος που πραγματικά διαπαιδαγωγεί οφείλει να γνωρίζει την προσωπικότητα των μαθητών του και να έχει ολοκληρωμένη άποψη χωρίς να αναμένει να πεισθεί από τις εξετάσεις για την αξία του μαθητή του. Σε αυτή την παιδαγωγική βάση και αρχή στηρίζεται το διάταγμα για τις εξετάσεις αφού αξιολογεί την πρόοδο των μαθητών σ' όλη τη σχολική χρονιά και εξαρτά τον προβιβασμό τους από τη σχολική τους πρόοδο. Έτσι θεωρούνται οι εξετάσεις συμπλήρωμα και επιστέγασμα της σχολικής εργασίας όλου του σχολικού έτους. Οι ημερήσιοι βαθμοί, τα τριμηνιαία διαγωνίσματα και η δοκιμασία στο τέλος της σχολικής χρονιάς δείχνουν μικρό ποσοστό της αξίας του μαθητή αφού ο προβιβασμός είναι ο καρπός της συνεχούς και επιμελούς σχολικής εργασίας σε όλη την διάρκεια του έτους. Οι εξετάσεις ως συμπλήρωμα της σχολικής εργασίας πρέπει να γίνονται γραπτά, ώστε ο μαθητής να έχει την ευκαιρία του χρόνου να λύσει τα διάφορα ζητήματα με ηρεμία, αλλά και προφορικά, ώστε ο μαθητής να μπορεί να δείξει την έκταση των γνώσεών του και την ευστροφία του.

Είναι μακριά από την λογική των εξετάσεων κάθε τάση επίδειξης και κάθε στοιχείο θεατρινισμού που θα μπορούσε να εξαπατήσει το κοινό με χρήση δόλιων μέσων. Επίσης ο μαθητής θα πρέπει να διδάσκεται στο σχολείο ότι δεν χρειάζεται επιβράβευση όταν κάνει το καθήκον του, όπως οφείλει. Έτσι, οι γραπτές εξετάσεις γίνονται αποκλειστικά και μόνο κεκλεισμένων των θυρών ενώ στις προφορικές επιτρέπεται η παρουσία πολιτών, που μπορούν να παραστούν χωρίς να προσκληθούν από το σχολείο. Η έναρξη των εξετάσεων πρέπει να γίνεται σε εργάσιμη μέρα, ενώ στο τέλος των εξετάσεων η απονομή των απολυτηρίων μπορεί να γίνει με εορταστικό χαρακτήρα και με κάθε τι που θα μπορούσε να αποτελέσει ανάμνηση από το σχολείο στους μαθητές που απολύονται.

Η βαθμολόγηση των γραπτών δοκιμίων γίνεται και ως προς τα τυχόν γλωσσικά σφάλματα και ως προς την επεξεργασία και επίλυση του δοθέντος ζητήματος καθώς και ως προς τη μορφή του γραπτού και τη χρήση της μητρικής γλώσσας, η οποία αποτελεί τη βάση και το όργανο μόρφωσης του μαθητή σε συνδυασμό με όλα τα μαθήματα.

Διευκρινίζεται ότι ο κάθε εκπαιδευτικός μπορεί να έχει τη δική του μεθοδολογική προσέγγιση στο μάθημα, όμως επειδή στο σχολείο επιζητείται η ενότητα στην ποικιλία, πρέπει να γνωρίζει ο εκπαιδευτικός λειτουργός, που επιτελεί υπεύθυνα τη δουλειά του, ότι συμβάλλει στο γενικότερο σκοπό του σχολείου. Όσον αφορά τις προφορικές εξετάσεις τίθεται το ζήτημα στο μαθητή, ο οποίος το επιλύει χωρίς την παρέμβαση του εξεταστή, ο οποίος δεν θα πρέπει να εξετάζει με επανειλημμένες ερωτήσεις ή λέγοντας ο ίδιος την απάντηση ή αφήνοντας το μαθητή να συμπληρώσει μία μόνο λέξη. Οι μαθητές των μικρών τάξεων μπορούν να υποβοηθούνται με περισσότερες διευκρινιστικές ερωτήσεις, όμως κανείς δεν μπορεί να απευθύνει ερώτηση στο μαθητή παρά μόνο μέσω του εξεταστή. Οι ερωτήσεις που απευθύνονται θα πρέπει να ακολουθούν κλιμάκωση από τις πιο εύκολες, που θα διορθώνονται με ηπιότητα, ως τις πιο βασικές και ουσιαστικές, που θα δείχνουν το επίπεδο των γνώσεων του μαθητή.²²⁸

Είναι αναγκαία η προσεκτική, διακριτική και παιδαγωγική αρμόζουσα διεξαγωγή της διαδικασίας των προφορικών εξετάσεων, που θα πρέπει να εφαρμόζεται στην καθημερινή σχολική εξέταση γιατί έτσι θα εξαναγκάζεται ο μαθητής στη σωστή εκμάθηση του διδαχθέντος μαθήματος, στη χρήση και εξάσκηση της νεοελληνικής γλώσσας και στην προαγωγή της ουσιαστικής μόρφωσης του μαθητή.

Ο καθηγητής που ψηφίζει υπέρ ή κατά της προαγωγής του μαθητή θα πρέπει να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του όχι μόνο την επίδοση στο συγκεκριμένο μάθημα, που αυτός εξετάζει αλλά κυρίως την γενική επίδοση σε συνδυασμό με την ωριμότητα του μαθητή. Η επάρκεια των γνώσεων είναι ο καθοριστικότερος παράγοντας για να παρακολουθήσει ο μαθητής την ανώτερη τάξη. Αν οι γονείς κατορθώσουν να ευνοήσουν ότι οι μαθητές που απορρίπτονται είναι πιο ευνοημένοι από αυτούς που προβιβάζονται αλλά δεν θα μπορούν να ανταποκριθούν στο ανώτερο επίπεδο της τάξης, τότε πράγματι θα καταλάβαιναν πόσο σημαντική είναι η ακριβής αξιολόγηση

²²⁸ Στην εγκύκλιο αναφέρεται στο σημείο αυτό το λατινικό ρητό: «Suaviter in modo, fortiter in re».

των μαθητών, αφού μόνο με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται η μελλοντική απογοήτευση και απόρριψη. Διευκρινίζεται ότι δεν επικροτούνται οι αυστηροί εκπαιδευτικοί που αποδεικνύουν την ευσυνειδησία τους με τις πολλές απορρίψεις, αντιθέτως οι πολλές απορρίψεις μαθητών σε κάποια τάξη ή σε όλο το σχολείο είναι στοιχείο απόδειξης ότι το σχολείο ασθενεί και θα πρέπει να επαναπροσδιοριστούν οι παιδαγωγικοί τόποι προσέγγισης.

Εκτός από το σκοπό και τον τρόπο των εξετάσεων το Ηγεμονικό διάταγμα περιείχε διατάξεις στις οποίες καταδεικνύεται ότι απαιτούνται περισσότερες γνώσεις στα ελληνικά, στα γλωσσικά μαθήματα γενικά και στα μαθηματικά καθώς και πιο άρτια και συνολική εγκυκλοπαιδική μόρφωση, έτσι ώστε να πραγματοποιούνται με περισσότερη αξιοκρατία οι προβιβασμοί και οι απολύσεις των μαθητών. Όμως, στο σχολικό έτος 1899-1900 δεν εφαρμόστηκαν αυτές οι διατάξεις επειδή η διδασκαλία των μαθημάτων δεν ήταν ολοκληρωμένη, πλήρης και τέλεια αφού η έναρξη των μαθημάτων έγινε αργά λόγω των δύσκολων περιστάσεων. Ειδικά για το σχολικό έτος 1899-1900 ορίστηκε να εφαρμοστούν οι διατάξεις των νόμων που ισχύουν στο Ελληνικό Βασίλειο, που αφορούν τη λειτουργία των Γυμνασίων και των Παιδαγωγικών Τμημάτων. Συγκεκριμένα, για να προαχθεί ή να απολυθεί ο μαθητής απαιτείται γενικός βαθμός τουλάχιστον 5 σε όλα τα μαθήματα. Όμως, δεν μπορεί κανείς μαθητής να απολυθεί ή να προαχθεί αν δεν έχει τουλάχιστον 5 στα Ελληνικά μόνο ή σε ένα από τα δύο μαθήματα, αν το άλλο είναι Λατινικά ή Μαθηματικά ή ένα από τα άλλα τρία.

Στα Παιδαγωγικά Τμήματα απορρίπτεται ο μαθητής που δεν θα βαθμολογηθεί τουλάχιστον με 5 στα Παιδαγωγικά και Φιλοσοφικά μαθήματα συγχρόνως ή σε ένα από αυτά, και στα τεχνικά μαθήματα συνολικά. Στο Ιεροδιδασκαλείο απορρίπτεται όποιος δεν βαθμολογηθεί με 5 ή στα ελληνικά μόνο ή στα θρησκευτικά μόνο ή στα παιδαγωγικά μαζί με τα τεχνικά. Οι μαθητές του Γυμνασίου απολύονται ακόμα κι αν αποτύχουν σε μόνο από τα άλλα μαθήματα, εκτός από τα γλωσσικά και τα μαθηματικά. Επίσης όσοι δεν εξετάστηκαν στις προαγωγικές εξετάσεις του Ιουνίου μπορούν να εξεταστούν όταν γίνουν οι κατατακτήριες εξετάσεις, ενώ όσοι πρέπει να απολυθούν παραπέμπονται στις γιορτές των Χριστουγέννων.

Οι διευκρινιστικές οδηγίες ολοκληρώνονται με την επισήμανση ότι η ακριβής εφαρμογή των εξετάσεων επαφίεται στην ευσυνείδητη και χρηστότητα των

εκπαιδευτικών, οι οποίοι πρέπει να αποδεικνύουν ότι είναι άξιοι και ικανοί για το τόσο σοβαρό και λεπτό έργο που από την Πολιτεία τους έχει ανατεθεί.²²⁹

Για τη διοίκηση και την επιθεώρηση της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως με διάταγμά του ο πρίγκιπας Γεώργιος μετά από πρόταση του Συμβούλου της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και την ομόφωνη γνώμη όλου του Συμβουλίου αποφάσισε και διέταξε ότι αυτός που έχει την ανώτατη διοίκηση της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως είναι ο Σύμβουλος ο επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων. Τη διοίκηση ασκεί με τους Διευθυντές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, τους Επιθεωρητές κατά νομούς και τους Γενικούς Επιθεωρητές, που αποτελούν το Εποπτικό Συμβούλιο.²³⁰

Τέσσερις Νομαρχιακοί Επιθεωρητές διορίζονται σ' όλο το νησί στις πρωτεύουσες των νομών Λασιθίου, Ηρακλείου, Ρεθύμνου, Χανίων και Σφακίων με έδρα τα Χανιά. Ο Γενικός Επιθεωρητής εδρεύει στην Ανωτέρα Διεύθυνση Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων. Νομαρχιακοί Επιθεωρητές μπορούν να διορισθούν μόνο όσοι έχουν διδακτορικό δίπλωμα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου και έχουν παιδαγωγική μόρφωση. Διορίζονται με Ηγεμονικό Διάταγμα και πρόταση του Συμβούλου της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Λαμβάνουν 300 δρχ. το μήνα μισθό. Ο Γενικός Επιθεωρητής θα πρέπει να έχει διδακτορικό δίπλωμα της Φιλοσοφικής Σχολής και να έχει υπηρετήσει ως καθηγητής Γυμνασίου τουλάχιστον. Διορίζεται με ηγεμονικό διάταγμα κατόπιν πρότασης του Συμβούλου Εκπαίδευσης και λαμβάνει 400 δρχ. μισθό κάθε μήνα. Είναι δυνατό τα καθήκοντα του Γενικού Επιθεωρητή να ανατεθούν με ηγεμονικό διάταγμα στο Γραμματέα της Ανωτέρας Διευθύνσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων, αν έχει τα απαραίτητα προσόντα. Λαμβάνει τότε επιμίσθιο 100 δρχ. το μήνα.²³¹

Οι Διευθυντές όλων των βαθμίδων των σχολείων είναι οι προϊστάμενοι των Εκπαιδευτηρίων και θεωρούνται υπεύθυνοι για την εφαρμογή των σχολικών νόμων και των διαταγμάτων. Καθήκον τους είναι να φροντίζουν για τις εγγραφές, εξετάσεις και προβιβασμούς των μαθητών, να τηρούν μαθητολόγια, ελέγχους και επίσημα βιβλία του σχολείου, να εποπτεύουν για την κόσμια συμπεριφορά και την επιμέλεια των μαθητών μέσα κι έξω από το σχολείο. Καταγγέλλουν στους Επιθεωρητές τους γονείς ή τους κηδεμόνες που παραβαίνουν το νόμο για την υποχρεωτική φοίτηση στα

²²⁹ Η εγκύκλιος υπογράφεται από τον Σύμβουλο επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και Θρησκευμάτων Ν. Γιαμαλάκη με ημερομηνία εν Χαλέπα τη 20 Μαΐου 1900. Επίσης, στο ίδιο φύλλο με την ίδια ημερομηνία δίνονται και δύο παροράματα στα άρθρα 33 και 56.

²³⁰ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. 58, έτος Α', εν Χανίοις τη 10 Ιουλίου 1899, φ. 1-3. αριθ. νόμου 42, εν Χαλέπα τη 8 Ιουλίου 1899, κεφ. Α', άρθρο 1.

²³¹ Βλ. ό.π. κεφ. Α', άρθρα 2-5.

δημοτικά σχολεία. Ακόμη, έργο τους είναι να συντάσσουν με τη συνεργασία καθηγητών ή δασκάλων ιδιαίτερο εσωτερικό κανονισμό ανάλογα με τις τοπικές ανάγκες και σχέσεις με βάση τον οποίο θα τηρείται η εσωτερική τάξη και πειθαρχία στο σχολείο. Συγκαλούν τους καθηγητές και δασκάλους σε τακτική συνεδρία κάθε μήνα και σε έκτακτη αν παραστεί ανάγκη, που να σχετίζεται με όσα συμβαίνουν στο σχολείο και με τη λήψη μέτρων για την πρόοδο της εργασίας στο σχολείο. Πρόεδρος των συνεδρίων είναι ο Διευθυντής του Εκπαιδευτηρίου ενώ οι λεπτομέρειες κανονίζονται με ειδικό κανονισμό. Επίσης, οι Διευθυντές επαγρυπνούν για την σωστή εκτέλεση των καθηκόντων των καθηγητών ή των δασκάλων, παρευρίσκονται στη διδασκαλία εφόσον το θεωρήσουν απαραίτητο, απευθύνουν παρατηρήσεις ιδιαιτέρως στους εκπαιδευτικούς κι απευθύνονται αν υπάρξει ανάγκη και στον αρμόδιο Επιθεωρητή. Για κάθε σχολική υπόθεση μπορούν να απευθύνονται άμεσα στον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης αλλά πάντα ιεραρχικά διά των προϊσταμένων τους. Επίσης, μπορούν να χορηγούν στους καθηγητές άδεια απουσίας για δύο μέρες το πολύ και ορίζουν τα καθήκοντα των επιστατών και προτείνουν την απόλυσή ή το διορισμό τους μέσω του αρμοδίου Επιθεωρητή της Ανωτέρας Διευθύνσεως. Αν ο Διευθυντής απουσιάσει ή κωλύεται αναπληρώνεται από έναν καθηγητή που ορίζεται από τον ίδιο.²³²

Κάθε Νομαρχιακός Επιθεωρητής έχει την άμεση εποπτεία όλων των δημοτικών σχολείων και γραμματοδιδασκαλείων αρρένων και θηλέων όσων ανήκουν στην περιφέρεια του νομού.²³³ Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής έχει υποχρέωση να επισκέπτεται δύο φορές τουλάχιστον το χρόνο το σχολείο που υπάγονται στην δικαιοδοσία του αναγγέλλοντας στον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης την ημέρα της απομάκρυνσης από την έδρα του, το μέρος στο οποίο πηγαίνει, το λόγο για τον οποίο πρέπει να επισκεφθεί το σχολείο καθώς και τη μέρα που θα επανέλθει στην έδρα του. Όταν επισκέπτεται ιδιωτικά σχολεία εξετάζει αν τηρούνται οι όροι για τους οποίους έχει χορηγηθεί η άδεια ίδρυσής τους. Υποβάλλει στον Σύμβουλο μετά από κάθε επιθεώρηση έκθεση για την κατάσταση και τις ανάγκες των σχολείων που επιθεώρησε. Ελέγχει τα μαθητολόγια, τους ελέγχους, τα βιβλία της ύλης που έχει διδαχθεί και όλα τα βιβλία της σχολικής υπηρεσίας. Εξετάζει αν έχουν εγγραφεί κι αν φοιτούν τακτικά όλοι οι μαθητές που είναι υποχρεωμένοι κι αν τηρούν όλες τις εξετάσεις εγγραφών, εξετάσεων, προγραμμάτων και διδακτικών βιβλίων σύμφωνα με

²³² Βλ. ό.π. άρθρο 6, εδάφια α'-ι'.

²³³ Βλ. ό.π. άρθρο 7.

τις διατάξεις του Νόμου. Εξακριβώνει την επιμέλεια και τη διαγωγή των δασκάλων, τη μέθοδο διδασκαλίας τους, την πειθαρχία, την καθαριότητα, την τάξη καθώς και την πρόοδο των μαθητών.

Ακόμη, ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής προσπαθεί να κατευθύνει και να συμβουλευσει τους εκπαιδευτικούς που δεν έχουν πείρα και αν υπάρξει ανάγκη κάνει ο ίδιος υποδειγματικές διδασκαλίες. Φροντίζει για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και τους παροτρύνει να έρχονται σε επαφή με τα ανάλογα επιστημονικά δημοσιεύματα. Συνεννοείται με τις κοινότητες των πόλεων, τις κωμοπόλεις και τα χωριά για την ανέγερση σχολείων ή την επισκευή ή και την μίσθωση καταλλήλων κτιρίων. Ακόμη φροντίζει για την προμήθεια διδακτικών οργάνων και σχολικών σκευών. Κρίνει αν υπάρχει ανάγκη σύστασης παράλληλων τμημάτων στις ίδιες τάξεις σχολείου, αν πρέπει να ιδρυθούν νέα σχολεία ή να προστεθούν δάσκαλοι. Εγκρίνει το γενικό περίγραμμα και τις αναγκαίες μεταβολές για τις εξετάσεις και τις διακοπές και τις γνωστοποιεί στην Ανωτέρα Διεύθυνση. Εγκρίνει την αποβολή μαθητών. Παρέχει άδεια απουσίας μέχρι 5 μέρες στους εκπαιδευτικούς και ενημερώνει την Ανωτέρα Διεύθυνση για τις μακροχρόνιες απουσίες των εκπαιδευτικών, τις οποίες συνοδεύει με δικές του παρατηρήσεις. Καταγγέλλει αμέσως στους εκπαιδευτικούς δεν είναι συνεπείς και υπεύθυνοι και με δική του πρωτοβουλία απέχουν από τα καθήκοντά τους.

Γνωστοποιεί στην Ανωτέρα Διεύθυνση τις κενές θέσεις, που δημιουργήθηκαν από θανάτους δασκάλων. Ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής επιβάλλει πειθαρχικές ποινές, επίπληξη ή πρόστιμο από 3-20 δρχ. ή προτείνει την επιβολή ανωτέρων ποινών από το Συμβούλιο της Εκπαίδευσης. Ακόμη, παραπέμπει στις αρμόδιες δικαστικές αρχές τις καταγγελίες των γονέων ή τις αυθαίρετες επεμβάσεις τους ή και τις καταγγελίες για τις απουσίες των μαθητών. Δέχεται καταγγελίες δημάρχων, ιερέων και κάθε πολίτη κατά των δασκάλων για παραμέληση καθήκοντος ή για άσχημη διαγωγή. Τότε ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής εξετάζει τα γεγονότα και τα όσα καταγγέλλονται και αναφέρει τα πάντα στην Ανωτέρα Διεύθυνση.

Τηρεί μητρώα των σχολείων, των διδακτικών οργάνων, του προσωπικού και των μαθητών που ανήκουν στην δικαιοδοσία του. Συγκαλεί μία φορά το χρόνο συνέδριο των δασκάλων του Νομού, του οποίου και προεδρεύει.

Με τη λήξη κάθε σχολικού έτους υποβάλλει στο Εποπτικό Συμβούλιο έκθεση για την κατάσταση στο Νομό, είναι υπεύθυνος και αναφέρει όλα όσα πρέπει να βελτιωθούν και υποδεικνύει και τον τρόπο αποκατάστασης. Καταρτίζει κατάλογο των

υποψηφίων δασκάλων με τον τρόπο που ορίζεται από το ηγεμονικό διάταγμα και εκτελεί κάθε άλλη υπηρεσία του ανατίθεται από την Ανωτέρα Διεύθυνση.

Αναπληρώνεται ο Νομαρχιακός Επιθεωρητής σε περίπτωση απουσίας του από το Διευθυντή του ανωτέρου Εκπαιδευτηρίου που υπάρχει στο νομό.²³⁴

Αν οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές για υπηρεσιακούς λόγους φύγουν μακριά από την έδρα τους τότε πληρώνονται τα πραγματικά έξοδά τους με βάση το ημερολόγιο, που επιθεωρείται από το Νομάρχη. Χορηγούνται 100 δρχ. το χρόνο, για γραφικά έξοδα, αφού το Δημόσιο εφοδιάσει το γραφείο τους με τα απαραίτητα βιβλία υπηρεσίας.²³⁵

Ο Γενικός Επιθεωρητής εποπτεύει τα Γυμνάσια, Διδασκαλεία και τα Ιεροδιδασκαλεία τα οποία οφείλει να επισκέπτεται δύο φορές το χρόνο και να εξετάζει αν τηρούνται νόμιμα οι εγγραφές, οι εξετάσεις, τα προγράμματα και τα διδακτικά βιβλία.²³⁶ Εποπτεύει τις εργασίες των Νομαρχιακών Επιθεωρητών και επισκέπτεται μία φορά το χρόνο τουλάχιστον τα γραφεία τους. Προεδρεύει στα διδασκαλικά συνέδρια των νομών, αν παρίσταται με εντολή του Συμβούλου Εκπαίδευσης, με του οποίου την εντολή μεταβαίνει ότι κρίνεται αναγκαίο για την υπηρεσία. Ακούει τα προβλήματα των Νομαρχιακών Επιθεωρητών και δέχεται τις καταγγελίες των δασκάλων, των μαθητών. Δημοσιεύει επίσης κάθε χρόνο στατιστικές πληροφορίες για την λειτουργία των σχολείων.

Υποβάλλει τα προγράμματα που συντάσσονται από τους Διευθυντές των Σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης για έγκριση στο Σύμβουλο της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

Διευθύνει τις συνεδρίες του Εποπτικού Συμβουλίου και προεδρεύει σε αυτό. Επιμελείται την έκδοση πρακτικών, των διδασκαλικών συνεδρίων και άλλων παιδαγωγικών, εκπαιδευτικών ή φιλολογικών πραγματειών των Επιθεωρητών.

Αν για υπηρεσιακούς λόγους ο Γενικός Επιθεωρητής φύγει από την έδρα του τότε αποζημιώνεται με βάση το ημερολόγιο που επιθεωρείται από τον Σύμβουλο της Εκπαίδευσης.

Αν κάποιος από τους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές ή και ο Γενικός Επιθεωρητής θεωρηθεί ανίκανος, αμελής και ασυνεπής στα καθήκοντά του, ή ότι διάγει ασταθή ζωή, που δεν συνάδει με τη σεμνότητα του αξιώματός του, τότε με

²³⁴ Βλ. ό.π. άρθρο 9.

²³⁵ Βλ. ό.π. άρθρο 10.

²³⁶ Βλ. ό.π. άρθρο 11, εδάφια α'-ι'.

πρόταση του Συμβούλου της Εκπαίδευσης και με υποβολή αιτιολογημένης έκθεσης απολύεται από την υπηρεσία με ηγεμονικό διάταγμα, αφού πρώτα όμως κληθεί σε απολογία. Η απόλυσή του καθώς και η έκθεση του Συμβούλου δημοσιεύονται στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας.²³⁷

Το Εποπτικό Συμβούλιο αποτελούν οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές, οι οποίοι συνέρχονται στις θερινές διακοπές με πρόταση του Συμβούλου της Εκπαιδεύσεως υπό την προεδρία του Γενικού Επιθεωρητή. Καθήκοντα Γραμματέα εκτελεί ο νεότερος σε ηλικία Επιθεωρητής. Στις συνεδριάσεις του Εποπτικού Συμβουλίου υποχρεούνται να είναι παρόντες όλοι οι Επιθεωρητές, αν όμως κάποιος ασθενεί ή για άλλους λόγους δεν μπορεί να παρευρεθεί τότε αναπληρώνεται από κάποιον καθηγητή ή δάσκαλο των Νομών που ο ίδιος ορίζει με έγγραφό του.

Το Εποπτικό Συμβούλιο ως έργο του έχει να καθορίζει τα διδακτικά βιβλία των δημοτικών σχολείων για το κάθε σχολικό έτος, να καταρτίζει τα προγράμματα, να αποφασίζει για την πρακτική εξάσκηση των δασκάλων, καθορίζοντας τον τόπο, τον χρόνο και τον τρόπο, που πρέπει να πραγματοποιούνται αυτές και να συντάσσει νομοσχέδια ή διατάγματα κανονισμών, αφού λάβει υπόψη του τις ετήσιες εκθέσεις των Νομαρχιακών Επιθεωρητών και τα πρακτικά των διδασκαλικών συνεδρίων. Η λειτουργία του Εποπτικού Συμβουλίου ειδικότερα θα κανονιστεί με ηγεμονικό διάταγμα.²³⁸

Η ανώτατη σχολική αρχή είναι ο Σύμβουλος ο επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων Σύμβουλος. Έργο του είναι να προτείνει με ηγεμονικό διάταγμα την ίδρυση σχολείων κάθε βαθμού σ' όλη την Κρήτη. Επίσης προτείνει στον Ηγεμόνα τους διορισμούς των Επιθεωρητών, των Διευθυντών, των καθηγητών και των δασκάλων των σχολείων. Ακόμη, διορίζει στους νομούς τους επιστάτες και τους υπηρέτες των σχολείων. Καταρτίζει πρόταση έκδοσης ηγεμονικών διαταγμάτων για χορήγηση άδειας λειτουργίας ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων σε όσους έχουν τα νόμιμα προσόντα ή ανακαλεί τις άδειες αν δεν είναι νόμιμα και συμμορφώνονται με τις ισχύουσες σχολικές διατάξεις όσοι διευθύνουν ιδιωτικά σχολεία.

²³⁷ Βλ. ό.π. άρθρα 14-22, που έχουν αναλυθεί στο κεφ. Το πρώτο εκπαιδευτικό συνέδριο της Κρήτης. Στο ίδιο διάταγμα του νόμου 42 το πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται στην οργάνωση και λειτουργία των διδασκαλικών συνεδρίων.

²³⁸ ΕΕΚΠ, έτος Α', εν Χανίοις τη 10 Ιουλίου 1899, αριθ. 58, φ. 3, κεφ. ΣΤ', άρθρα 23-26.

Ο Σύμβουλος επίσης χορηγεί άδειες απουσίας περισσοτέρων από πέντε ημέρες. Επιβάλλει τις νόμιμες ποινές στους υπαλλήλους της εκπαίδευσης που παρεκτρέπονται. Συντάσσει μόνος αλλά και με τη συνδρομή του Εποπτικού Συμβουλίου τα αναγκαία εκπαιδευτικά νομοσχέδια και Κανονιστικά διατάγματα. Φροντίζει, μέσω των Επιθεωρητών, για την ανέγερση διδακτηρίων σύμφωνα με τις αρχές της παιδαγωγικής και τους όρους υγιεινής, για την προμήθεια αναγκαίων διδακτικών οργάνων, για την ίδρυση δημοσίων βιβλιοθηκών, για την ενίσχυση επιστημονικών μελετών και ερευνών και για τη βράβευση με υποτροφία των επιμελών μαθητών καθώς και χρηματική ενίσχυση για συγγραφική δράση.²³⁹ Εξετάσεις των εκπαιδευτικών²⁴⁰

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Ιδιωτική εσπερινή σχολή ιδρύθηκε στα Χανιά από τον Φιλολογικό σύλλογο Χανίων « ο Χρυσόστομος» ώστε να διδάσκονται οι άποροι μαθητές, που δεν υπάγονταν στην υποχρεωτική φοίτηση και που δεν μπορούσαν να φοιτήσουν στα δημόσια σχολεία. Η επίβλεψη του σχολείου αυτού γίνονταν από το Νομαρχιακό Επιθεωρητή των Χανίων και Σφακίων.²⁴¹ Επίσης, ιδιωτικό ισραηλιτικό δημοτικό σχολείο στην πόλη των Χανίων ιδρύθηκε από τον Ηλία Όσμου, στο οποίο διδάσκονταν η εβραϊκή γλώσσα και τα μαθήματα πρώτης και δεύτερης τάξης του δημοτικού σχολείου. Το σχολείο υπόκειντο στον έλεγχο του αρμόδιου Επιθεωρητή²⁴².

Η ίδρυση της ιδιωτικής εσπερινής σχολής στο Ηράκλειο έγινε από την « Φιλόπτωχο αδελφότητα Ηρακλείου», η οποία και θα συντηρεί το σχολείο. Στη σχολή οι μαθητές, που, ήταν άπορα παιδιά που δεν μπορούσαν να φοιτήσουν στο δημόσιο σχολείο διδάσκονταν όλα τα μαθήματα του δημοτικού σχολείου²⁴³. Ακόμη, είχαν ιδρυθεί ιδιωτικά γραμματοδιδασκαλεία στο Μαδαρό Κυδωνίας, στις Τάπες

²³⁹ Βλ. ό.π. κεφ. Ζ' άρθρο 27 και άρθρο 28 εδάφια α'-ια'. Ο νόμος αυτός με ημερομηνία εν Χαλέπα, τη 8 Ιουλίου 1899 υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τους Ν. Γιαμαλάκη, Ε. Βενιζέλο, Μ. Ρ. Κούνδουρο, Κ. Φούμη και Χουσεΐν Γενιταράκη.

²⁴⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 45,8 Αυγούστου 1900, σ.1-2.

²⁴¹ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.28, τευχ1,1 Ιουνίου 1900, αριθ.38, διάταγμα, 19 Μαΐου 1900, σ.3

²⁴² ΕΕΚΠ, αριθ.φ.16, 5 Απριλίου 1900, αριθ.διαταγ.21, 23 Μαρτίου 1900, σ.3

²⁴³ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.11, τευχ.1 13 Μαρτίου 1900, αριθ.13 Διάταγμα, 7 Μαρτίου 1900, σ.1

Μεραμβέλλου όπου διδάσκονταν μόνο τα μαθήματα των Α' και Β' τάξεων . Στην πόλη του Ρεθύμνου είχε ιδρυθεί ιδιωτικό μουσουλμανικό γραμματοδιδασκαλείο θηλέων που διδάσκονταν τα μαθήματα της πρώτης δηλαδή τα μαθήματα της προκαταρτικής τάξης.²⁴⁴ Επίσης είχε ιδρυθεί ιδιωτικό μουσουλμανικό προγυμνάσιο (Ρουστιγιέ) στο Ηράκλειο, που αποτελούνταν από τρεις ετήσιες τάξεις και σκοπό είχε την προετοιμασία των μαθητών για σπουδές στα ανώτερα μουσουλμανικά γυμνάσια. Τα μαθήματα που διδάσκονταν σ' αυτό ήταν θρησκευτικά 3 ώρες την εβδομάδα, Νέα Ελληνικά 31 ώρες, Τουρκική, Αραβική και Περσική γλώσσα 21 ώρες, Μαθηματικά δηλ. αριθμητική και Γεωμετρία 4 $\frac{1}{2}$, Ιστορία 6 ώρες, Γεωγραφία 3 $\frac{1}{2}$, Καλλιγραφία 1 ώρα, Κοσμογραφία 1 ώρα, Ψυχολογία 1 ώρα υγιεινή 1 ώρα και ζωολογία 1 ώρα.²⁴⁵

Το Ιδιωτικό μουσουλμανικό Προγυμνάσιο στα Χανιά (Ρουστιέ) αποτελούνταν από τρεις ετήσιες τάξεις και τα μαθήματα που στόχευαν στην προετοιμασία των μαθημάτων για ανώτερες σπουδές, σε μουσουλμανικά σχολεία ήταν Κοράνιο και Θρησκευτικά για τις Α' και Β' τάξεις ανά 2 ώρες την εβδομάδα και για την γ' τάξη 1 ώρα την εβδομάδα. Ακόμη διδάσκονταν Νέα Ελληνικά 6 ώρες σε κάθε τάξη, Τουρκικά, Αραβικά και Περσικά 6 ώρες για Α', Β' τάξεις και 5 ώρες για την Γ' τάξη, γαλλικά 3 ώρες η κάθε τάξη, μαθηματικά 10 ώρες συνολικά όλες οι τάξεις, Ιστορία 2 ώρες η κάθε τάξη, γεωγραφία 2 ώρες σε κάθε τάξη, Καλλιγραφία 1 ώρα σε κάθε τάξη.²⁴⁶

²⁴⁴ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.11 τεύχ.1, 13 Μαρτίου 1900, αριθ.16 διάταγμα, & Μαρτίου 1900,σ.2

²⁴⁵ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.11, τευχ.1, 13 Μαρτίου 1900, αριθ.17, διάταγμα, 7 Μαρτίου 1900, σ.2

²⁴⁶ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.8, τευχ.1 7 Μαρτίου 1900, αριθ.9, διάταγμα, 18 Φεβρουαρίου 1900,σ.3

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

Η εισαγωγή των διδακτικών εγχειριδίων γίνονταν με διαδικασία κρίσης των βιβλίων που κατατίθονταν και σύμφωνα με τα περιεχόμενα διδασκαλίας που ορίζονταν από το συγκεκριμένο αναλυτικό πρόγραμμα²⁴⁷ του μαθήματος. Βέβαια, ο διαγωνισμός των διδακτικών βιβλίων δεν ήταν πάντα ελεύθερος αλλά η έγκριση αφορούσε απολύτως ελεγχόμενα - ίσως και ακίνδυνα για την πολιτική ηγεσία - εγχειρίδια²⁴⁸. Στην Κρητική Πολιτεία η προκήρυξη του διαγωνισμού για την υποβολή βιβλίων εκδίδονταν δύο μήνες μετά την δημοσίευση του Αναλυτικού Προγράμματος²⁴⁹. Στη συνέχεια γίνονταν ο διορισμός της Επιτροπείας και με έκθεσή της²⁵⁰ εξέταζε τις αιτήσεις των υποβληθέντων συγγραμμάτων²⁵¹ και αφού αποφάσιζε ποιο βιβλίο θα ενέκρινε ανακοίνωνε την απόφαση του διαγωνισμού στην Επίσημη Εφημερίδα²⁵². Η διαδικασία αυτή τηρήθηκε και για την εισαγωγή του εγχειριδίου για το μάθημα της Γ' και Δ' τάξης «Καθήκοντα και δικαιώματα του Συνταγματικού πολίτη» που για πρώτη φορά εισάγεται ως διδακτέο μάθημα στη βασική εκπαίδευση²⁵³. Οι στόχοι της στοιχειώδους εκπαίδευσης για την καλλιέργεια εθνικής και συνταγματικής συνείδησης του λαού της κρητικής πολιτείας απαιτούσε την οικοδόμηση ενός μορφωμένου και πολιτικοκοινωνικά αναβαθμισμένου συνειδητού πολίτη. Το μάθημα αυτό στοχεύει στο να ευαισθητοποιήσει το άτομο να μην ενεργεί με βάση την νόμιμη υποχρέωσή του και το ορθολογικό καθήκον και με τους συμφεροντολογικούς υπολογισμούς και φόβους εκδίκησης. Ενδιέφερε η

²⁴⁷ Βλ. Αναλυτικόν πρόγραμμα των Δημοτικών σχολείων, εν Χανίοις εκ του Τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1900, σ. 103

²⁴⁸ Εφ. «Νέα Εφημερίς», έτος Η' 5 Δεκεμβρίου 1889, αριθ. 339, σ.2 «Μεταξύ των άλλων μεταρρυθμίσεων των επιγιγνομένων εις τα της παιδείας, συγκαταλέγεται και η κατάργησις του ομολογουμένως αποτυχόντος και εις τοσαύτας κατακρίσεις και παράπονα δόντος αφορμήν θεσμού των διαγωνισμών των διδακτικών βιβλίων. Εφεξής θα παρέχεται ως το πριν πάσα ελευθερία εις τους συγγραφείς διδακτικών βιβλίων, η δε έγκρισις αυτών, θα γίνεται υπό ειδικής επιτροπής, ήν θα συγκαλή το παρά τω υπουργώ καθιστάμεν ανώτερον εκπαιδευτικόν συμβούλιον.

²⁴⁹ Βλ. ΙΑΚ, φακελ. 1899-1900, Αιτησις Θ.Ν. Αποστολόπουλου 19-6-1900 και αριθμ. Πρωτ. Ανωτέρας Διεθ. Της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως 1831/22.6.1900 «περί υποβολής διδακτικών βιβλίων εις τον Διαγωνισμόν»

²⁵⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. Φ. 57, τεύχ. 3, 15 Σεπτεμβρίου 1900, Έκθεσις Επιτροπείας

²⁵¹ ΙΑΚ, Κρητική Πολιτεία, φ 1899-1900, αιτήσεις και βιβλία και χειρόγραφα από τα βιβλία Δ. Παπαγρηγορίου.

²⁵² ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 46, τεύχος 2, 18 Οκτωβρίου 1900, αριθμ. πρωτ. 3867, αριθ. διεκπ. 2612, Εγκύκλιος 17 Οκτωβρίου 1900 και αριθμ. 96, 2 Νοεμβρίου 1819.

²⁵³ Αναλυτικό πρόγραμμα Δημοτικού Σχολείου, ο.π. σ. 103

μεθοδικότητα του συγκερασμού των υποχρεώσεων ατόμου με τα δικαιώματά του, όπως αυτά θα πρέπει να εντοπίζονται μέσα στις κοινωνικές δομές και αξίες, την θρησκεία, το σχολείο, την οικογένεια και την πατρίδα.

Τα βιβλία που υποβλήθηκαν για κρίση ήταν δύο. Το βιβλίο του Δ. Παπαγρηγορίου σε δύο τομείς με τίτλους : α) Ο άνθρωπος, ήτοι καθήκοντα και δικαιώματα του ανθρώπου. Προς χρήσιν των μαθητών της Γ' τάξεως των δημοτικών σχολείων» (σελ. 75) και β) «Ο πολίτης ήτοι καθήκοντα και δικαιώματα του πολίτου. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των δημοτικών σχολείων» (σελ. 85) και το βιβλίο του Δ. Βουτεκάκη που αποτελούνταν από έναν τόμο με τίτλο: «Εγχειρίδιον περί των καθηκόντων του ανθρώπου προς εαυτόν προς τον θεόν, προς την Κοινωνίαν και προς την Πολιτείαν» που είχε 158 σελίδες. Το βιβλίο του Δ. Βουτεκάκη απορρίπτεται από την Επιτροπή και στους λόγους, που αναφέρει η έκθεση της Επιτροπείας²⁵⁴, επισημαίνεται ότι δεν συνάδει με το αναλυτικό πρόγραμμα απολύτως δεν καλλιεργεί τον ελεύθερο πολίτη, αλλά ένα άτομο που ενεργεί από το φόβο της νομικής υποχρέωσης. Από την άλλη μεριά το δίτομο έργο του Δ. Παπαγρηγορίου με λιτότητα και παραστατικότητα περνά μηνύματα που συνάδουν με το αναλυτικό πρόγραμμα αν και είναι φανερό η επιρροή του συγγραφέα από τη δυτική θρησκευτικότητα, τον ευσεβισμό και τον ορθολογισμό²⁵⁵.

Η διαρκής θέληση του αγαθού, η γνώση του θεού μέσα από το θαυμασμό και την γνώση της φύσης και ο υπερτονισμός της λογικής είναι τα συστατικά στοιχεία του βιβλίου, που τελικά θα πάρουν οι μαθητές στα χέρια τους για το σχολικό έτος 1900-1901. Οι ιδεολογικές κατευθύνσεις της Κρητικής Πολιτείας διαγράφηκαν. Μέσα από τις πρώτες συστατικές οργανωτικές της ενέργειες προσπαθεί να κατευθύνει την κρητική κοινωνία στα ευρωπαϊκά στοιχειώδη δικαιώματά της αλλά και υποχρεώσεις της. Η εισαγωγή αυτού του εγχειριδίου είναι έμπρακτη απόδειξη της βαρύτητας που έδινε η κρητική κυβέρνηση στην αλλαγή νοοτροπίας του λαού της. Επίσης, η σύγκλιση της σχολικής πραγματικότητας και της πολιτείας από τη μια μεριά και ο πολιτειακός έλεγχος της εκπαίδευσης και ο στόχος για ομοιομορφοποίηση των σχολικών εγχειριδίων, διαφαίνεται και από τα χειρόγραφα των βιβλίων που επισημάνσαμε στο ΙΑΚ Κρήτης και που είχαν υποβληθεί για έγκριση κατά την πρώτη περίοδο της αυτονομίας.

²⁵⁴ Βλ. ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 57, ο.π.

²⁵⁵ Βλ. Κ. Δημαρά, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, Αθήνα 1977, σ.10 κ.ε. σχετικά με την επίδραση του Ορθολογισμού αρχίζει να περιορίζεται ο υπερφυσικός χαρακτήρας του Χριστιανισμού και να τονίζεται η πρακτική του διάσταση.

Στο φάκελο των ετών 1899-1900 βρέθηκε ένα χειρόγραφο σχολικής ιστορίας του Π. Βαλάκη καθηγητού εν τω Γυμνασίω Χανίων, για την γ' και δ' τάξη των δημοτικών σχολείων της Κρήτης, αποτελούμενο από 95 συρραμμένες σελίδες διαστάσεων 0.300 χ 0.215 καθώς επίσης και η τετρασέλιδη (1r-4v) χαρτοσενημασμένη χειρόγραφη αίτησή του, διαστάσεων 0.350x0.220, προς τη Σεβαστήν Ανωτέραν Διεύθυνσιν της Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων, στις 17 Σεπτεμβρίου του 1900. Το χειρόγραφο όπως διαπιστώνουμε εγκρίνεται και τυπώνεται σε βιβλίο.²⁵⁶ Τα κριτήρια έγκρισης του βιβλίου αυτού σχετίζονταν με τη σκοποθεσία και τη μεθοδολογία του. Η συσχέτιση ιστορίας και γεωγραφίας αποτυπώνονταν στο έργο του Π. Βαλάκη, που με το εγχειρίδιο αυτό εμπνέει την καλλιέργεια του εθνικού φρονήματος των Κρητών²⁵⁷. Ακόμη εγκρίνονται τα βιβλία «Γεωγραφικός χάρτης της Κρήτης» και Α.Ι. Μπικάκη και Ανθολογία των παιδων» του Χ. Κωνσταντινίδη για το σχολ. Έτος 1900-1901.²⁵⁸

²⁵⁶ Παύλου Α. Βαλάκη, Καθηγητού εν τω Γυμνασίω Χανίων, Ιστορία της Κρήτης προς χρήσιν των μαθητών της Γ' και Δ' τάξεων των Δημοτικών Σχολείων εν Κρήτη, Εν Χανίοις 1900, εκ του τυπογραφείου «Η Πρόοδος», Ε.Δ. Φραντζεσκάκη. Η ύλη του βιβλίου διαρθρώνεται σε 15 κεφάλαια: ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι. Η Κρήτη κατά τους αρχαιοτάτους χρόνους (7-10) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ. Οι Δωριείς εν Κρήτη (10-15), ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ. Η Κρήτη υπό τους Ρωμαίους και τους Βυζαντίους (16-19), ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙV. Η Κρήτη υπό τους Αραβας (20-21). ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ V. Ανάκτησις της Κρήτης υπό των Βυζαντίων (21-22) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VI. Η Κρήτη υπό τους Ενετούς (22-31) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VII Κατάκτησις της Κρήτης υπό των Τούρκων (31-38) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ VIII Η Κρήτη υπό τους Τούρκους (38-44) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙX. Η Επανάστασις του 1821 (44-58) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ X. Τα αιματηρά του 1833 γεγονότα (59). ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XI Η επανάστασις του 1841 (60) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XII Ένοπλος εξέγερσις του 1858 (61) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIII Η επανάστασις του 1866 (62-68) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XIV Επανάστασις του 1878 (69-70) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ XV Τα τελευταία γεγονότα (70-71).

²⁵⁷ Από το βιβλίο Π. Βαλάκη «ιστορία μας διδάσκει εκείνα τα οποία συνέβη πριν να γεννηθώμεν ημείς, μέχρι της σήμερον. Εκτός τούτου μαθαίνοντες τι έγινεν άλλοτε δυνάμεθα να προΐδωμεν τι θα γίνει εις το μέλλον.

²⁵⁸ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 49, 23 Οκτωβρίου 1900, Εγκύκλιος αριθ. πρωτ. 3971, αρ. πρωτ. 3971, αριθμ. διεκπ. 2676, 27 Οκτωβρίου 1900, σ.2

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΚΑΙ ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Το αναλυτικό πρόγραμμα των Δημοτικών Σχολείων, των Γυμνασίων και του Ιεροδιδασκαλείου δημοσιεύεται τον Δεκέμβριο του 1899 με διάταγμα του πρίγκιπα Γεωργίου της Ελλάδας, ύπατου αρμοστή στην Κρήτη,²⁵⁹ όπου καθορίζεται ο χρόνος διδασκαλίας των διαφόρων μαθημάτων, καθώς και η κατανομή τους στις τάξεις όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης.

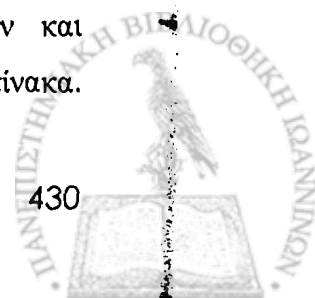
Συγκεκριμένα, καθορίζονται τα μαθήματα του μονοτάξιου δημοτικού σχολείου, που είναι τα Θρησκευτικά, τα Ελληνικά, τα Μαθηματικά, η Ιστορία, η Γεωγραφία και τα Τεχνικά Μαθήματα, δηλαδή μουσική και η ιχνογραφία. Στα Θρησκευτικά τον πρώτο χρόνο της συνδιδασκαλίας Α' και Β' τάξης, στον πρώτο κύκλο διδάσκεται η έννοια της παρουσίας και της αγάπης του Θεού, οι Προσευχές, «Άγιος ο Θεός» και «Εις το όνομα του Πατρός» καθώς και παραβολές και ιστορίες από την Αγία Γραφή, που αφορούν τον Ιωσήφ, τη γέννηση του Κυρίου, τη δράση του Κυρίου σε σχέση με τα παιδιά, το θαύμα της ανάστασης του γιου της χήρας στη Ναϊν, τα πάθη και η ανάσταση του Ιησού. Τον δεύτερο χρόνο της συνδιδασκαλίας της Α' και Β' τάξης, στο δεύτερο κύκλο διδάσκεται η αγιότητα, η δικαιοσύνη και η αλήθεια του Θεού, προσευχές, ρητά, παραβολές, ιστορίες που αφορούν τον Αβραάμ, τον Λωτ, τον Ισαάκ και τον Ιακώβ καθώς και στοιχεία από τη ζωή του Ιησού, η γέννηση και η βάπτισή του, η φιλευσπλαχνία του στο Σαμαρείτη και το θαύμα του γάμου της Κανά. Τον πρώτο χρόνο της συνδιδασκαλίας Γ' και Δ' τάξης, τον πρώτο κύκλο, οι μαθητές διδάσκονται για τη δημιουργία του κόσμου και τον προορισμό του ανθρώπου, μαθαίνουν τις προσευχές «Κύριε, ο το πανάγιον σου Πνεύμα» και «Εξεγερθέντες του ύπνου». Οι μαθητές διδάσκονται το προπατορικό αμάρτημα, τον κατακλυσμό, την ιστορία του Κάιν και Άβελ, Αβραάμ και Λωτ, Ιακώβ και Ιωσήφ. Μαθαίνουν τις δέκα εντολές και τη δράση του Μωυσή και των προφητών. Ασχολούνται με τη γεωγραφία

²⁵⁹ Αναλυτικό πρόγραμμα των Δημοτικών Σχολείων, εκ του τυπογραφείου της Κρητικής πολιτείας, εν Χανίοις 1900, αριθ. διατάγματος 21 εν Χαλέπα τη 17 Δεκεμβρίου 1899, με υπογραφή του Γεωργίου και του Συμβούλου επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Ν. Γιαμαλάκη.

της αγίας γης (όροι, ποταμοί, πόλεις) και αναλύουν τη συμβολή της προσωπικότητας του Σολομώντα, του Ιώβ, του Γεδεών, του Ιησού του Ναυή και του Δαβίδ. Ακόμη, διδάσκονται με απλή ερμηνεία τη σημασία των δέκα εντολών και της Κυριακής προσευχής και κατηχούνται. Στο δεύτερο έτος της συνδιδασκαλίας της Γ' και Δ' τάξης, στον δεύτερο κύκλο οι μαθητές μαθαίνουν την προσευχή «Βασιλεύ ουράνιε» και «Κύριε ο Θεός ημών της αληθούς σοφίας οδηγέ», διδάσκονται για τη ζωή και τη δράση του Ιησού Χριστού, τη γέννηση, την Υπαπαντή, τη βάπτιση, την είσοδό Του στην Ιερουσαλήμ, το μυστικό δείπνο, την επίσκεψη Του στον κήπο της Γεσθημανή, τα πάθη, την Ταφή, την ανάσταση, την ανάληψη και την Πεντηκοστή. Ακόμη αναγνώνουν τις παραβολές του σπορέως, των δέκα Παρθένων, του άσωτου υιού, των ταλάντων και της μελλούσης κρίσεως από τη μετάφραση του Ευαγγελίου και συνάγουν διδάγματα για τη ζωή τους. Επίσης κατηχούνται στο Σύμβολο της πίστης και τα μυστήρια.

Στο μάθημα των Ελληνικών στην Α' τάξη διδάσκονται τις λεκτικές ασκήσεις σε συνδιδασκαλία με την Β' τάξη κατά τον πρώτο κύκλο μαθημάτων, και οι οποίες αφορούν το σχολείο και τα αντικείμενά του, το σπίτι και τα μέρη του, την αυλή με τα ζώα, τα είδη κατοικίας των ανθρώπων, το ανθρώπινο σώμα, τις τροφές και τους τόπους διαμονής των ανθρώπων, το δάσος, τα νομίσματα, τα στρατιωτικά όργανα και όπλα, τη ναυτική ζωή, τις ηλικίες και τα επαγγέλματα. Οι λεκτικές ασκήσεις του δευτέρου κύκλου που επίσης είναι κοινές με τη Β' τάξη αφορούν τα μέρη της Εκκλησίας, του δωματίου, του μαγειρείου, του κήπου, τα μέλη της οικογένειας, τη ζωή στο χωριό, τα μέρη του ανθρώπινου σώματος και την φροντίδα του, τα ρούχα, τα μουσικά όργανα, τις γιορτές, τη ζωή των ψαράδων, τα μέσα συγκοινωνίας και το χρόνο. Ανάγνωση οι μαθητές της Α' τάξης μαθαίνουν με την αναλυτικοσυνθετική μέθοδο. Αναλύεται η λύση στα συστατικά της και μετά γίνεται σύνθεση των λέξεων και ανάγνωσή τους. Οι μαθητές ασκούνται στην ανάγνωση με ευχέρεια απλών προτάσεων και τη συνεχή ροή του λόγου. Η γραφή γραμμάτων, συλλαβών, λέξεων και προτάσεων είναι καθημερινή εργασία για τους μαθητές της Α' τάξης στο σχολείο και το σπίτι. Η γραμματική δεν διδάσκεται σε ξεχωριστή ώρα, αλλά την ώρα της ανάγνωσης αναφέρονται τα στοιχειώδη, οι τόνοι, τα πνεύματα, σημεία στίξης, φωνήεντα, σύμφωνα, δίφθογγοι καθώς και ανάλυση και σύνθεση λέξεων και προτάσεων. Επίσης, οι μαθητές εξασκούνται στην ορθογραφία λέξεων και προτάσεων από το αναγνωστικό βιβλίο ή από αυτές που αντιγράφουν από τον πίνακα. Επίσης, μαθαίνουν ποιήματα σε συνδιδασκαλία με την Β' τάξη.

Στη Β' τάξη του μονοτάξιου δημοτικού Σχολείου ως προς την ανάγνωση οι μαθητές εξασκούνται στην άνετη ανάγνωση, στην ικανότητα των κειμένων, στην ερμηνεία του περιεχομένου με ερωταπαντήσεις και ανάλυσή του. Στη γραμματική διδάσκονται μερικά στοιχεία κατά την ώρα της ανάγνωσης όπως είναι ο τονισμός, η διαίρεση και η διάκριση των λέξεων, ο πνευματισμός και η απλή πρόταση. Για ορθογραφία χρησιμοποιούνται απλές προτάσεις, τις οποίες οι μαθητές πρέπει πριν να έχουν κατανοήσει, ακόμα ασκήσεις πνευματισμού των λέξεων που ξεκινούν από υ και ρ καθώς και ασκήσεις διάκρισης συλλαβών.

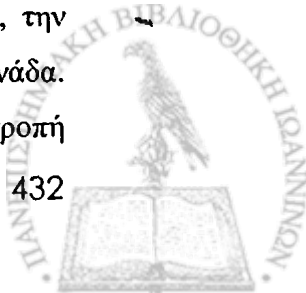
Στην Α' και Β' τάξη στον πρώτο χρόνο συνδιδασκαλίας πρέπει να διδαχθούν τα κείμενα του Α. Κατακουζηνού. Η μήτηρ μου, Μη βασανίζετε τα βλαβή ζώα, Ύμνος προς τον Θεόν και τον Αγγ. Βλάχον, Το πρωί (ο ήλιος τα βουνά), το Φεγγάρι και στο δεύτερο κύκλο τα κείμενα του Γ. Ζαλοκώστα Η πέρδικα, ο Βορειάς που τ' αρνάκια, του Αχλ. Παράσχου Το ορφανό (το παιδάκι), του Α. Κατακουζηνού Ο μόνος ποιητής, Αγγ. Βλάχος Ευθυνή προσευχή. Στην Γ' τάξη οι μαθητές διδάσκονται άνετη, άπταιστη και απολύτως κατανοητή ανάγνωση, ερμηνεία λέξεων, αφηρημένων ουσιαστικών, σύνθετων και παραγώγων, καθώς και ανάλυση του περιεχομένου κάθε κειμένου. Η Γραμματική διδάσκεται συνδιδασκαλία με την Δ' τάξη σε ιδιαίτερα ώρα που αναλυτικά διδάσκονται τα ουσιαστικά, τα άρθρα, τα επίθετα, τα αριθμητικά, οι αντωνυμίες, τα μόρια, τα ρήματα, τα σημεία στίξης, τα πάθη των συμφώνων. Επίσης διδάσκεται σε συνδιδασκαλία με την Δ' τάξη και το συντακτικό, τα μέρη της απλής πρότασης και της επαυξημένης. Στην ορθογραφία γίνεται άσκηση στην κλίση ονομάτων, την αναγνώριση ρημάτων αντωνυμιών, την ορθή γραφή παραθετικών β' κλίσης σε -ο, -ω, τον σωστό τονισμό, την ορθογράφηση και αντιγραφή από το βιβλίο η καθ' υπαγόρευση κειμένων καθώς και συνθετικές ασκήσεις περιγραφής αντικειμένων σύντομων διηγημάτων ή μικρών επιστολών.

Επίσης διδάσκονται στον πρώτο κύκλο μαζί με τη Δ' τάξη, τα εξής ποιήματα του Αχ. Παράσχου «Προ της Παναγίας», του Γ. Βιζυηνού «Το καλοκαίρι», του Αγγ. Βλάχου «Ο χειμώνας», του Γ. Ζαλοκώστα «Η τυφλή ανθοπώλις», του Αγγ. Βλάχου «Εμβατήριον» και του Π. Σούτσου «Ύμνος προς τον Θεόν». Στο δεύτερο κύκλο διδάσκονται του Ηλ. Τανταλίδη «Το ναυτόπουλο», «Η άνοιξις», του Γ. Δροσίνη «Η θάλασσα και τα ποτάμια», του Αρ. Βαλαωρίτη «Ο Σαμουήλ», του Α. Ραγκαβή «Ευχαριστία προς το Θεό» και το δημώδες «Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως». Στην Α' τάξη τα μαθηματικά διδάσκονται ασκήσεις στην πρώτη δεκάδα των αριθμών 0-10. Η διδακτική μεθοδολογία χωρίζεται στην

προφορική και την γραπτή λογιστική. Η προφορική λογιστική αφορά την α..... της αξίας των αριθμών, την ανάλυση και την σύνθεσή τους, την ανιούσα και κατιούσα αρίθμηση, τις ασκήσεις τακτικής αρίθμησης, την ανάλυση κάθε αριθμού σε πρόσθεση και αφαίρεση άλλων αριθμών καθώς και αντίστροφα στο σχηματικό του με πρόσθεση, αφαίρεση, πολλαπλασιασμό και διαίρεση και προβλήματα σχετικά με τους αριθμούς αυτούς. Η γραπτή λογιστική απευθύνεται στη γραφή των αριθμών 1-10, στην γραφή και την εκτέλεση των τεσσάρων θεμελιωδών πράξεων.

Τα μαθηματικά της Β' τάξης ασχολούνται με την πρώτη εκατοντάδα 1-100 και χωρίζονται στα προφορική και γραπτή λογιστική. Στην προφορική λογιστική οι μαθητές μαθαίνουν την έννοια της δεκάδας, την ανιούσα και κατιούσα αρίθμησης, την αρίθμηση με πρόσθεση σε κάθε προηγούμενο ή με αφαίρεση από αυτόν των αριθμών 2, 3, 4, 5. Επίσης διδάσκονται την ανάλυση διψήφιων αριθμών σε δεκάδες μονάδες, την πρόσθεση τριών μονοψήφιων, δύο μονοψήφιων και ενός διψήφιου, δύο διψήφιων και ενός μονοψήφιου. Αφαίρεση μονοψήφιου από διψήφιο και διψήφιου από διψήφιο, πολλαπλασιασμό μονοψήφιου με μονοψήφιο. Διδάσκεται ακόμη η τελεία διαίρεση με μονοψήφιο, η μετατροπή μονάδων του μετρικού συστήματος σε μικρότερες και το αντίστροφο καθώς και προβλήματα με μία ή δύο από τις τέσσερις θεμελιώδεις πράξεις. Επίσης η γραπτή λογιστική αφορά τη διδασκαλία της γραφής των αριθμών από 1-100 και την εκτέλεση των τεσσάρων θεμελιωδών πράξεων. Τα μαθηματικά των Γ' και Δ' τάξεων αφορούν τις τέσσερις πράξεις των ακεραίων αριθμών από το 1-1000. Στην προφορική λογιστική διδάσκεται η έννοια της εκατοντάδας, η ονομασία και η έννοια της αξίας των αριθμών από το 1-1000, η μετατροπή των χιλιάδων σε εκατοντάδες και αρίθμηση ως το 100 με πρόσθεση κάθε προηγούμενο αριθμό ή με αφαίρεσή του από τους αριθμούς 6, 7, 8 και 9. Επίσης διδάσκονται πρόσθεση και αφαίρεση διψήφιων αριθμών, πολλαπλασιασμός διψήφιου με μονοψήφιο και διαίρεση διψήφιου διά μονοψήφιου με ή χωρίς υπόλοιπο. Οι μαθητές ασκούνται στον πολλαπλασιασμό και τη διαίρεση με το 10, 100 και 1000. Μαθαίνουν τον ορισμό των τεσσάρων πράξεων, την ονομασία των αριθμών, να εκτελούν πράξεις, να λύνουν προβλήματα τεσσάρων πράξεων, να κατανοούν την έννοια της κλασματικής μονάδας, του κλάσματος που είναι ίσο με την ακέραιο μονάδα, του κλάσματος που είναι μικρότερο ή μεγαλύτερο της ακεραίας μονάδας. Ακόμη διδάσκονται τους μικτούς αριθμούς, την μετατροπή τους σε κλάσμα, την εξαγωγή ακεραίων μονάδων που να περιέχει κλάσμα μεγαλύτερο από την μονάδα. Μαθαίνουν τις ιδιότητες των κλασμάτων και την απλοποίησή τους, την μετατροπή

ετερόνυμων κλασμάτων σε ομώνυμα καθώς και προβλήματα με τις τέσσερις πράξεις των κλασμάτων.

Στη γραπτή λογιστική οι μαθητές Γ' τάξης διδάσκονται τη γραφή των αριθμών 1-1000, τον τρόπο που γίνονται η πρόσθεση, η αφαίρεση και ο πολλαπλασιασμός καθώς και κάθε είδους προβλήματα, ενώ οι μαθητές της Δ' τάξης διδάσκονται τον τρόπο κατασκευής της διαίρεσης, της πρόσθεσης και την αφαίρεση των δεκαδικών, τον πολλαπλασιασμό δεκαδικού με ακέραιο καθώς και τις ιδιαιτερότητές του πολλαπλασιασμού και της διαίρεσης. Στις Γ' και Δ' τάξεις διδάσκονται και τα πραγματικά μαθήματα, δηλαδή η Ιστορία, η Γεωγραφία και η Φυσική Ιστορία. Στην Ιστορία, τον πρώτο χρόνο της συνδιδασκαλίας των δύο αυτών τάξεων διδάσκεται η αρχαία ιστορία και οι προσωπικότητές της, ο Λυκούργος, ο Σόλων, ο Μιλτιάδης και η μάχη του Μαραθώνα, ο Θεμιστοκλής και η ναυμαχία της Σαλαμίνας, ο Λεωνίδας και η μάχη των Θερμοπυλών, ο Αριστείδης και ο Πανσανίας και η μάχη των Πλαταιών, ο Κίμωνας, ο Περικλής, ο Σωκράτης, ο Πελοπίδας και ο Επαμεινώνδας και ο Μέγας Αλέξανδρος. Στο δεύτερο έτος της συνδιδασκαλίας της Γ' και Δ' τάξης διδάσκονται προσωπικότητές της βυζαντινής εποχής αλλά και της ελληνικής επανάστασης και εξετάζεται η συμβολή τους στο ιστορικό γίγνεσθαι: ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η άλωση της Κωνσταντινούπολης, η ζωή των κλεφτών και των αρματωλών και η δημόδης ποίηση, ο Λάμπρος Κατσώνης, ο Ανδρούτσος, ο Ρήγας Φεραίος, η Φιλική Εταιρεία, οι Σουλιώτες, ο πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε', ο Αθανάσιος Διάκος, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, ο Κωνσταντίνος Κανάρης, ο Ανδρέας Μιαούλης, ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο Μάρκος Μπότσαρης, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης. Γίνεται λόγος μάλιστα για την πτώση του Μεσολογγίου, για τη ναυμαχία της Πύλου, για το ρόλο των τριών Μεγάλων Δυνάμεων και για τους εθνικούς πόθους και προοπτικές.

Το μάθημα της Γεωγραφίας εκτός από την Γ' και Δ' τάξη διδάσκεται και στη Β' τάξη με την απλή συμμετοχή της Α' τάξης και αφορά την πατριδογραφία και την γενικότερη προσέγγιση της Γεωγραφίας. Έτσι οι μαθητές διδάσκονται για τη γη, τα σημεία του ορίζοντα, τον ουρανό, τους ανέμους, την ξηρά και τη θάλασσα. Ορίζουν την κατοικία των ανθρώπων, τις μεγαλύτερες πόλεις της χώρας μας, την πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους και μαθαίνουν τη χρησιμότητα της ξηράς, από τι αποτελείται, πως είναι διευθετημένη, ποιοί έμβιοι οργανισμοί ζουν σ' αυτή και ποιοί σε άλλα μέρη όπως είναι οι έρημοι. Ακόμη διδάσκονται τα υψώματα της ξηράς, τα ηφαίστεια, τα όρη, τα οροπέδια, τα βουνά και τους λόφους και ασχολούνται με τη ζωή των

κατοίκων των ορεινών περιοχών. Επίσης μαθαίνουν για τα νερά, τα ποτάμια, τις λίμνες, τους κόλπους, τις θάλασσες και τους θαλάσσιους οργανισμούς της Ελλάδας. Χαρτογραφούν την χώρα και την περιοχή που ζουν οι μαθητές και μαθαίνουν για τα χωριά, τις πόλεις, τις κοινότητες και τους δήμους της Ελλάδας. Η Γεωγραφία της Γ' και Δ' τάξης ασχολείται με την Ελλάδα και τον κόσμο. Οι μαθητές μαθαίνουν το χώρο που βρίσκονται, το νομό, την επαρχία τους, γνωρίζουν και άλλους νομούς της Ελλάδας τοπογραφικά, χωροχρονικά και γεωγραφικά (όρη, λίμνες, ποτάμια, κλίμα, προϊόντα, ασχολίες) εξετάζουν τη γη ως πλανήτη του ηλιακού μας συστήματος, μαθαίνουν και εξηγούν την εναλλαγή μέρας-νύχτας, εέπος και εποχών, να ορίζουν τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας στην Ευρώπη και να συστηματοποιούν τα κυριότερα γνωρίσματα του νομού τους από πολιτική και φυσική άποψη. Ακόμη διδάσκονται στοιχεία για τη λειτουργία του Ελληνικού Κράτους (Βουλή, Υπουργεία) για τον ελληνικό πολιτισμό και τέλος μαθαίνουν τις πρωτεύουσες των Ευρωπαϊκών κρατών. Στο μάθημα της Φυσικής Ιστορίας η Γ' και η Δ' τάξη στον πρώτο χρόνο συνδιδασκαλίας, διδάσκονται για τους σεισμούς, για τα ορυκτά (γύψο, μαγειρικό αλάτι, θείο, χαλκό, άργυρο, λιθάνθρακα), για τα φυτά (βελανιδιά, συκιά, αμπέλι, ρύζι, καπνό, λινάρι, καφεόδενδρο και τριαντάφυλλο) για τη φυσιολογία των φυτών (ρίζα, κορμός, φύλλα, άνθη, καρποί, γονιμοποίηση φυτών) και για τα ζώα (πρόβατο, άλογο, σκύλο, λιοντάρι, ελάφι, κάστορας, αηδόνι, αετός, φίδι, βακαλάος, ψάρι, μυρμήγκι, μεταξοσκώληκας, αράχνη και σουπιά).

Το δεύτερο χρόνο συνδιδασκαλίας στο μάθημα της Φυσικής Ιστορίας οι μαθητές μαθαίνουν για τα ορυκτά (μάρμαρο, διαμάντι, σίδηρος, χρυσός, άσφαλτος, τα ιαματικά νερά και τις πηγές) για τα φυτά (έλατο, ελιά, πορτοκαλιά, λεμονιά, σταφίδα, στάρι, βαμβάκι, μολόχα και πανσές), για τα ζώα (βόδι, γαλοπούλα, τίγρη, φάλαινα, χελιδόνι, στρουθοκάμηλος, μέλισσα, κορκόδειλος, χταπόδι, σφουγγάρι, σαρδέλα) και για τη σωματολογία των ζώων (δέρμα, τρίχες, νύχια, σκελετός, νευρικό σύστημα, αισθητήρια όργανα, το θρεπτικό και αναπνευστικό σύστημα).

Η μουσική και η ιχνογραφία αποτελούν τα τεχνικά μαθήματα. Η μουσική διδάσκεται στην Α', Β', Γ' και Δ' τάξη σε τρεις κύκλους και αντιστοιχεί ο καθένας σε ανάλογο χρόνο συνδιδασκαλίας. Έτσι στον πρώτο κύκλο και στο πρώτο έτος συνδιδασκαλίας διδάσκονται τραγούδια και εκκλησιαστικοί ύμνοι. Τα τραγούδια είναι: ο Θεός, Θερινή νύξια, η Άνοιξις, Διάλογος, Η αυγή, Το ύστατον χαιρε, Ω

Ελευθερία, μήτερ των λαών και ο Βασιλικός Ύμνος.²⁶⁰ Οι εκκλησιαστικοί ύμνοι είναι: Κύριε ελέησον, δώσον ημάς υιέ Θεού, Σε υμνούμε, Η γέννησίς σου Χριστέ ο Θεός και Ευλογητός ει Χριστέ ο Θεός ημών.

Στο δεύτερο κύκλο, τον δεύτερο χρόνο συνδιδασκαλίας διδάσκονται τα τραγούδια: Φοβείστε τον Θεόν, Ο αποχαιρετισμός, Το δάσος, Ο Μάιος, Τα τριαντάφυλλα, Το ναυτόπουλο, Άσμα γυμναστικής, Ο εθνικός ύμνος. Τα Εκκλησιαστικά άσματα που διδάσκονται οι μαθητές είναι: Αμήν, Δεύτε προσκυνήσωμεν, Χριστός ανέστη, Τον νυμφώνα σου βλέπω, Τη Υπερμάχω.

Στον τρίτο κύκλο και στον τρίτο χρόνο της συνδιδασκαλίας διδάσκονται τα τραγούδια: Επουράνιε Θεέ, Το ρυάκι, Το εκκλησάκι, Εν τω γυμναστηρίω, Οι αλειείς, Ο βίος, Εμβατήριον Τυρταίου. Οι Εκκλησιαστικοί ύμνοι είναι: Πατέρα υιόν και Άγιον Πνεύμα, Ταις πρεσβείαις της Θεοτόκου, Άγιος ο Θεός, Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου Κύριε, Η δοξολογία.

Το μάθημα της ιχνογραφίας στην Α' και Β' τάξη δεν διδάσκεται σε ξεχωριστή διδακτική ώρα αλλά κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας όπου μπορούν οι μαθητές να απεικονίζουν με απλές γραμμές όσα αντιλαμβάνονται, ενώ στην Γ' και Δ' τάξη οι μαθητές διδάσκονται την απεικόνιση των γραμμών και των σχημάτων όλων των ειδών καθώς και την ιχνογράφιση μέσα από διάφορα υποδείγματα και εικόνες.

Το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του διταξίου Δημοτικού Σχολείου περιλαμβάνει τα Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσική Ιστορία, Φυσική και τα Τεχνικά μαθήματα, Μουσική, Ιχνογραφία και Καλλιγραφία.

Στην Α' και Β' τάξη στα Θρησκευτικά διδάσκονται ακριβώς τα ίδια θέματα από την Αγία Γραφή, που έχουν επιλεγεί στον πρώτο και δεύτερο χρόνο συνδιδασκαλίας για να διδαχθούν και στις Α' και Β' τάξεις του μονοταξίου Δημοτικού Σχολείου.²⁶¹

Για τις Γ' και Δ' τάξεις ισχύει το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα με αυτό του μονοταξίου Δημοτικού Σχολείου με τις εξής διαφορές: στον πρώτο κύκλο προστίθενται οι παραβολές του άσωτου υιού, των ταλάντων, του άφρονα πλούσιου, ο πλούσιος και ο πτωχός Λάζαρος (μακαρισμοί), καθώς και η ανάληψη του Ιησού. Αυτά τα ζητήματα διδάσκονται στο δεύτερο κύκλο του μονοταξίου. Στον δεύτερο κύκλο, δηλαδή στο δεύτερο έτος συνδιδασκαλίας του διταξίου ισχύουν τα ίδια ζητήματα με αυτά του προγράμματος του μονοταξίου δημοτικού σχολείου.

²⁶⁰ Το τραγούδι που αναφέρεται ως ο Βασιλικός Ύμνος είναι το τραγούδι που έχει τίτλο: Θεέ συ ο δεσπόζων.

²⁶¹ Βλ. παραπάνω

Το μάθημα των Ελληνικών για την Α' και Β' τάξη ακολουθεί τον πρώτο και δεύτερο κύκλο τις λεκτικές ασκήσεις, την ανάγνωση, τη γραφή και τη γραμματική όπως ισχύουν στο αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου δημοτικού σχολείου με την προσθήκη ότι διδάσκεται στη γραμματική της Β' τάξης τα ουσιαστικά (αριθμός, γένος, πτώση), τα άρθρα, η κλίση ονομάτων και άρθρων, τα επίθετα (η έννοιά τους και τα γένη τους), τα ρήματα, οι χρόνοι και οι κλίσεις τους καθώς και οι αντωνυμίες. Επίσης στη γραφή πρέπει να εξασκούνται στη γραφή των γραμματικών φαινομένων που διδάσκονται καθώς και στο συλλαβισμό των λέξεων. Όσο για τα ποιήματα που πρέπει να διδαχθούν στον πρώτο κύκλο αυτά είναι: Η μήτηρ μου και Μη βασανίζετε τ' αβλαβή ζώα (Αι Κατακουζηνός), Η πρωία και Ύμνος προς τον Θεόν (Αγγ. Βλάχος), Η Πέρδικα και ο Βορειάς που τ' αρνάκια (Γ. Ζαλοκώστας), Το ορφανό [ένα παιδάκι] (Αχιλ. Παράσχος) και Εωθινή προσευχή (Αγγ. Βλάχος).

Στο δεύτερο κύκλο θα διδαχθούν τα εξής: Τα διψασμένα άνθη και Ο μόνος ποιητής (Α. Κατακουζηνός), Ο οφθαλμός του Θεού (Ν. Καλογερόπουλος), Η περιστερά (Αλ. Ραγκαβής), Το φεγγάρι (Αγγ. Βλάχος), Το ορφανό [εις τον προθάλαμόν σας] (Αγγ. Παράσχος), Η εσπέρα [η ημέρα σώθη] (Αγγ. Βλάχος) και ο Θεός (Α. Κατακουζηνός).

Στην Γ' και Δ' τάξη για την ανάγνωση και τη γραμματική ισχύει το αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου με τη προσθήκη στον πρώτο κύκλο της γραμματικής των μετοχών του ενεστώτα και του αορίστου της ενεργητικής και της παθητικής φωνής και των ανωμάτων παραθετικών και επιθέτων. Επίσης στη γραφή προστίθεται η άσκηση στα ρήματα, στο συλλαβισμό, γραφή με υπαγόρευση προτάσεων και μερών που έχουν κατανοηθεί από το αναγνωστικό βιβλίο. Καθώς και η εμπέδωση όλων των γραμματικών φαινομένων που διδάσκονται.

Στον δεύτερο κύκλο της Γ' και Δ' τάξης προστίθενται σε σχέση με το αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου τα επιρρήματα, οι προθέσεις, οι σύνδεσμοι, τα επιφωνήματα και οι σύνθετες λέξεις.

Τα ποιήματα που θα πρέπει να διδαχθούν στον πρώτο κύκλο είναι ίδια με αυτά του πρώτου και δεύτερου κύκλου των Γ' και Δ' τάξεων του μονοταξίου δημοτικού σχολείου με την προσθήκη στον πρώτο κύκλο του ποιήματος του Γ. Βιζυηνού Παιδί μου! Ώρα σου καλή!, του Ηλία Τανταλίδη Προσευχή στρατιώτου και του Αγγ. Βλάχου Η Γη της Ελλάδος. Στο δεύτερο κύκλο προστίθεται τα ποιήματα του Ι. Καραδούτσα Το φθινόπωρον και Ωδή εις τον ναόν της Αγίας Σοφίας. Στα Μαθηματικά στην Α' τάξη διδάσκονται οι αριθμοί 1-10 σύμφωνα με το αναλυτικό

πρόγραμμα του μονοταξίου όπως και για τις Β' και Γ' τάξεις με την προσθήκη στην Β' τάξη της αρίθμησης από 11-20 και την αισθητοποίηση αυτών των αριθμών, την άσκηση εύρεσης της μονάδας ενός πράγματος όταν είναι γνωστές οι πολλές μονάδες του ίδιου πράγματος, την εύρεση διαστήματος που διανύει κάποιο κινητό που κινείται ομαλά σε μία χρονική μονάδα όταν γνωρίζει ότι πόσο διανύει το ίδιο κινητό σε πολλές χρονικές μονάδες. Στο αναλυτικό πρόγραμμα σημειώνεται σε παρένθεση η υπόδειξη στους εκπαιδευτικούς ότι οι αριθμοί που θα δίνονται στα προβλήματα θα πρέπει να είναι τέτοιοι ώστε να δίνουν ακέραια αποτελέσματα.²⁶² Στην Γ' τάξη διδάσκονται όπως και στο μονοτάξιο στη γραπτή λογική οι αριθμοί 1-1000, οι θεμελιώδεις τέσσερις πράξεις και η μετατροπή των μονάδων του μετρικού συστήματος από τις μικρότερες στις μεγαλύτερες και το αντίθετο. Δεν διδάσκονται στην Γ' τάξη, οι μικτοί αριθμοί, η κλασματική μονάδα, τα ομώνυμα και τα ετερόνυμα κλάσματα, τα μικρότερα και τα μεγαλύτερα κλάσματα από την ακέραια μονάδα, όπως υποχρεωτικά αναφέρονται στο αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου. Αντί για αυτές τις διδακτικές ενότητες στην προφορική λογιστική διδάσκονται προβλήματα με νομίσματα, σταθμά, μέτρα και χρόνο καθώς και η τελεία και η ατελής διαίρεση.

Διευκρινίζεται ότι όταν η Α' τάξη διδάσκεται μαθηματικά η Β' τάξη απλώς είναι ακροατής. Το ίδιο ισχύει για την Γ' και Δ' τάξη, στη διδασκαλία της Δ' τάξης ακροάται η Γ' τάξη. Στην Δ' τάξη του διτάξιου Δημοτικού Σχολείου, για τα μαθηματικά το αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου διευρύνεται και έτσι διδάσκονται οι αριθμοί πάνω από το 1000, η έννοια της χιλιάδας και η αντιπαραβολή της με την δεκάδα και την εκατοντάδα. Οι μαθητές ασκούνται στα προβλήματα της απλής μεθόδου των τριών με αναγωγή στην μονάδα. Μαθαίνουν για την κλασματική μονάδα, για κλάσματα ίσα ή μικρότερα της ακέραιας μονάδας, για την μετατροπή μικτού σε κλάσμα και κλασματικού αριθμού σε δεκαδικούς και συμμιγείς. Εξασκούνται στη γραφή και απαγγελία των δεκαδικών αριθμών. Μαθαίνουν τις ιδιότητες των δεκαδικών, τις τέσσερις θεμελιώδεις πράξεις στους δεκαδικούς και τους συμμιγείς καθώς και την εύρεση του τόκου.

Οι μαθητές της Δ' τάξης διδάσκονται γεωμετρία όσον αφορά τα γεωμετρικά σχήματα, όπως αυτά τα αντιλαμβάνονται και τα κατανοούν. Ασχολούνται με την επιπεδομετρία και στερεομετρία και εξετάζουν τον κύβο, το ορθογώνιο

²⁶² Επειδή η διδασκαλία των δεκαδικών αριθμών θα γίνει στην Δ' τάξη αναλυτικά.

παραλληλεπίπεδο, το κεκλιμένο παραλληλεπίπεδο, το ορθό, τριγωνικό πρίσμα και την τριγωνική πυραμίδα. Μαθαίνουν την επιφάνεια, τις έδρες, τις ακμές, το ύψος και τις κορυφές όλων των σχημάτων που αναφέρθηκαν. Εξασκούνται στην εύρεση του εμβαδού και της περιμέτρου καθώς και στην εφαρμογή τους στην καθημερινή πρακτική (μέτρηση οικοπέδων, δωματίων, κήπων). Στον κύβο εξετάζεται η ορθή γωνία, οι τρεις διαφορετικές θέσεις επιπέδων προς τον ορίζοντα (η κεκλιμένη, η οριζόντια και η κατακόρυφη θέση) καθώς και οι διάφορες θέσεις δύο ευθειών προς άλλες (παράλληλες, κάθετες και κεκλιμένες). Οι μαθητές μαθαίνουν τη μέτρηση ευθείας γραμμής και μέτρηση επιφανείας τετραγώνου. Στο ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο γίνεται σύγκριση του με τον κύβο και του ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου με το τετράγωνο ενώ του κεκλιμένου παραλληλεπίπεδου με το ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο. Εξετάζονται τα είδη γωνιών: αμβλεία, οξεία και η μέτρησή τους. Εφαρμόζονται στο έδαφος και οι μαθητές ασκούνται στα προβλήματα. Τα πραγματικά μαθήματα είναι η Ιστορία, η Γεωγραφία, η Φυσική Ιστορία και η Φυσική. Η Ιστορία διδάσκεται στην Γ' και Δ' τάξεις με το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου, όμως στην Δ' τάξη προστίθεται και διδάσκεται ο Μέγας Κωνσταντίνος, ο Ιουστινιανός, ο Ηράκλειος και ο Καποδίστριας.

Η Γεωγραφία διδάσκεται στην Β' τάξη όπου ονομάζεται Πατριδογραφία και στις τάξεις Γ' και Δ', όπου διδάσκεται η Ελλάδα και στοιχεία Γεωγραφίας με βάση όσα ισχύουν στο αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου. Η Φυσική Ιστορία στην Γ' και Δ' τάξη στον πρώτο και δεύτερο κύκλο ακολουθούν το αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου Δημοτικού Σχολείου. Στο μάθημα της Φυσικής διδάσκονται η ενότητα της βαρύτητας, πτώση σωμάτων, βάρος, ισορροπία, μοχλός, τροχαλία, ζυγαριά, ψαλίδι και χειράμαξα. Στην ενότητα της συγκρότησης των σωμάτων: τα στερεά, υγρά και αέρια καθώς και οι συνεκτικές και συναφείς δυνάμεις των μορίων. Στην υδροστατική πίεση διδάσκεται η αρχή του Αρχιμήδη, το βυθιζόμενο, αιωρούμενο και ο σώμα που επιπλέει, η κολύμβηση, η ισορροπία των υγρών, τα συγκοινωνούντα δοχεία, τα υδραγωγεία, τα αρτεσιανά φρέατα και τα σιντριβάνια. Στην ενότητα των αερίων διδάσκεται ο ατμοσφαιρικός αέρας και το βάρος του, η ατμοσφαιρική πίεση, το βαρόμετρο, η ελαστικότητα των αερίων, το σιφώνιο και η αναρροφητική αντλία. Στην ενότητα της θερμότητας διδάσκεται η ηλιακή θερμότητα, η θερμότητα με τριβή, με πίεση, με κρούση και με καύση, η διαστολή των σωμάτων και αερίων εξαιτίας της θερμότητας, οι καλοί και οι κακοί αγωγοί της θερμότητας και το θερμόμετρο. Εξετάζεται επίσης η ψύξη από την εξάτμιση, ο βρασμός, το φαινόμενο της εξάτμισης

καθώς και η μαγνητική βελόνα και η ναυτική πυξίδα. Οι μαθητές μαθαίνουν για τα καιρικά φαινόμενα βροχή, χιόνι, χαλάζι, δροσιά. Στην μουσική ακολουθείται το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα με αυτό του μονοθεσίου συμπληρωματικά όμως προστίθενται και άλλα τραγούδια στον πρώτο κύκλο της Γ' και Δ' τάξης, που είναι: Ανθύλλιον, Εμβατήριον και Παράφρασις του Η' Ψαλμού, καθώς και στο δεύτερο κύκλο της Γ' και Δ' τάξης που είναι: Ο νεοσύλλεκτος, Άσμα νοσταλγούντος και Ο ναύτης εν τρικυμία. Επίσης προστίθενται οι εκκλησιαστικοί ύμνοι: Κύριε των Δυνάμεων, στον πρώτο κύκλο και οι Απόστολοι εκ περάτων, στον δεύτερο κύκλο. Η ιχνογραφία και οι τέσσερις τάξεις ακολουθεί το αναλυτικό πρόγραμμα του μονοταξίου Δημοτικού Σχολείου. Όσο για την Καλλιγραφία στην Α' τάξη η γραφή και η ανάγνωση συνδυάζονται και δεν γίνεται συστηματική διδασκαλία της καλλιγραφίας, ενώ τέτοια συστηματική καλλιγραφία γίνεται στις Β', Γ' και Δ' τάξεις.

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα του Τριτάξιου Δημοτικού Σχολείου²⁶³ στην Α' τάξη στα Θρησκευτικά είναι το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα με αυτό του διταξίου, όπου προστίθενται ο γάμος στην Κανά, η φιλοξενία του Αβραάμ, Ησαΐ και Ιακώβ, γάμος του Ισαάκ. Στη Β' τάξη διδάσκεται η δημιουργία του κόσμου, το προπατορικό αμάρτημα, η γέννηση του Χριστού, η βάπτισή του, ο καλός Σαμαρείτης, η ανάσταση του Λαζάρου, ο μυστικός δείπνος και τα πάθη και η ανάσταση του Ιησού. Στην Γ' τάξη διδάσκονται οι παραβολές από τη μετάφραση του Ευαγγελίου, η πρώτη αμαρτία, Κάιν και Άβελ, ο Κατακλυσμός, ο βίος Αβραάμ και Ισαάκ, η κλίση και η φιλοξενία του Αβραάμ, η καταστροφή των Σοδόμων, ο γάμος του Ισαάκ, η ιστορία του Ιωσήφ, η γέννηση του Μωυσή, η έξοδος από την Αίγυπτο, οι δέκα εντολές, ο Θάνατος του Μωυσή, ο Ιησούς του Ναυή, οι Κριτές Γεδεών, Ηλί και Σαμουήλ, Σαμουήλ, Δαβίδ και Γολιάθ, Αβεσσαλώμ, Σολομών, Τωβίτ, Ζαχαρίας, ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, η γέννηση και η βάπτισή του Ιησού, η εκλογή των μαθητών, ο άφρων πλούσιος, ο πλούσιος και ο φτωχός Λάζαρος, ο άσωτος υιός, η ανάληψη του Ιησού και η Πεντηκοστή. Στην Δ' τάξη διδάσκεται η ζωή και η διδασκαλία του Ιησού, οι πειρασμοί του Ιησού στην έρημο, η παραβολή του σπυρέως, του πονηρού δούλου, των δέκα παρθένων και της μελλούσης κρίσεως, ο Ιησούς στη Γεσθημανή, η εμφάνιση του Ιησού στους μαθητές μετά την ανάσταση καθώς και ανάγνωση περικοπών του Ευαγγελίου. Στην κατήχηση οι μαθητές

²⁶³ Βλ. σελ. 47.

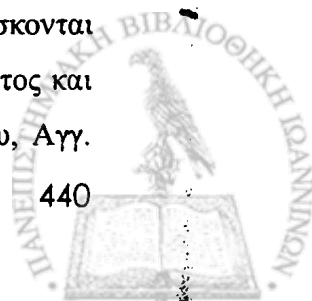
μαθαίνουν για την εκκλησία, για τα μυστήρια, για την προσευχή, για την ερμηνεία της Κυριακής προσευχής, για τον δεκάλογο και για το Σύμβολο της Πίστεως.

Τα Ελληνικά στην Α' τάξη έχουν έξι διδακτικές θεματικές ενότητες, τις λεκτικές ασκήσεις, την ανάγνωση, τη γραφή, τη γραμματική, την ορθογραφία και τα ποιήματα, όπου ακολουθείται το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα του διτάξιου Δημοτικού Σχολείου με επιλογή θεμάτων για τις λεκτικές ασκήσεις από τον πρώτο και δεύτερο κύκλο του διτάξιου σχολείου καθώς και με επιλογή ποιημάτων από τις αντίστοιχους κύκλους. Έτσι διδάσκονται τα ποιήματα: Α. Κατακουζηνός Η μήτηρ μου, Τα διψασμένα άνθη, Μη βασανίζετε τ' αβλαβή ζώα, Ο μόνος ποιητής και Ο Θεός, Αγγ. Βλάχος Η πρωία (ωραία ανατέλλει) και Ύμνος προς τον Θεόν και Ν. Καλογερόπουλος Ο οφθαλμός του Θεού.

Η διδασκαλία των Ελληνικών γίνεται από κοινού με την Γ' τάξη που διδάσκονται η ανάγνωση όπως υπάρχει στο αναλυτικό πρόγραμμα της Γ' τάξης του διτάξιου σχολείου και η γραμματική όπως αναφέρεται στο αναλυτικό πρόγραμμα της Β' τάξης του διθέσιου Δημοτικού Σχολείου. Στην γραφή, όμως, προστίθενται, εκτός από όσα αναφέρονται στο αναλυτικό πρόγραμμα της Β' τάξης του διθέσιου και η γραφή των επτά φωνηέντων, των επτά συμφώνων και των διφθόγγων, των λέξεων σε συλλαβές, τη γραφή καθ' υπαγόρευση προτάσεων και μικρών τέλειων λόγων. Επίσης αντιγραφή και εξάσκηση στους κανόνες τονισμού, των διδαχθέντων γραμματικών φαινομένων και των μερών που αναγνώστηκαν και κατανοήθηκαν από το αναγνωστικό βιβλίο.

Στην Γ' τάξη διδάσκονται στον πρώτο κύκλο, πρώτο χρόνο συνδιδασκαλίας τα ποιήματα: Γ. Ζαλοκώστας Η πέρδικα, ο Βορείας που τ' αρνάκια και Η τυφλή ανθοπώλις, Αχ. Παράσχος Το ορφανό (ένα παιδάκι) και Προ της Παναγίας Π. Σούτσος Ύμνος προς τον Θεόν και Αγγ. Βλάχος Ο χειμών και Εωθινή προσευχή. Επίσης στο δεύτερο κύκλο διδάσκονται τα ποιήματα: Αγγ. Βλάχος Το φεγγάρι, Η εσπέρα (η ημέρα σώθη), Το πρωί (ο ήλιος τα βουνά), Α. Ραγκαβής Ευχαριστία προς τον Θεόν, Γ. Δροσίνης Η θάλασσα και τα ποτάμια, Γ. Βιζυηνός Το καλοκαίρι, Ι. Καρασούτσας Το φθινόπωρον και Αχ. Παράσχος Το ορφανό (εις τον προθάλαμόν σας).

Στην Δ' τάξη διδάσκεται ανάγνωση και γραμματική όπως στο αναλυτικό πρόγραμμα της Δ' τάξης του διθέσιου. Τα ποιήματα που θα πρέπει να διδάσκονται είναι Αλεξ. Σούτσος Αικατερίνη Γαλάτη, Ι. Καρασούτσας Ο Θεός και ο θάνατος και Ωδή εις τον ναόν της αγίας Σοφίας, Ηλ. Τανταλίδης Προσευχή στρατιώτου, Αγγ.

Βλάχος Εμβατήριον και Η γη της Ελλάδος, Α. Κάλβος Εις τον ιερόν λόχον, Αρ. Βαλαωρίτη Ο Σαμουήλ και Νάνι-Νάνι και τα δημώδη Δέσπω και Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως.

Στα Μαθηματικά η Α' τάξη διδάσκεται όλες τις ασκήσεις των αριθμών 1-10 και 10-20, η Β' τάξη τους αριθμούς 1-100, η Γ' τάξη τις τέσσερις πράξεις των αριθμών 1-100 και ακροάται όταν η Δ' τάξη διδάσκεται τις τέσσερις πράξεις των αριθμών πάνω από το 1000, την μέθοδο των τριών, τους κλασματικούς, δεκαδικούς και συμμιγείς αριθμούς καθώς και το αντίθετο, δηλαδή παρακολουθείται η Δ' τάξη όταν διδάσκεται η Γ' τάξη. Επίσης η Δ' τάξη διδάσκεται και Γεωμετρία με στοιχεία Επιπεδομετρίας και Στερεομετρίας. Τα Μαθηματικά διδάσκονται ακριβώς με το αναλυτικό πρόγραμμα όλων των τάξεων, από την Α' ως και την Δ' τάξη, του διθεσίου Δημοτικού Σχολείου.

Η Ιστορία της Γ' και Δ' τάξης διδάσκεται όπως ακριβώς ορίζεται και στο αναλυτικό πρόγραμμα του διθεσίου με την μόνη προσθήκη στην Γ' τάξη της διδακτικής ενότητας για τον Ηρακλή και το Θησέα. Η Γεωγραφία όλων των τάξεων ακολουθεί το αναλυτικό πρόγραμμα του διτάξιου με το διαχωρισμό της διδασκαλίας της Γ' τάξης στη θεματική ενότητα Ελλάδας και της Δ' τάξης στη θεματική ενότητα Ευρώπη-Ελλάδα-Ήπειροι. Στη Φυσική Ιστορία και Πραγματογνωσία διδάσκεται στις Β' και Γ' τάξεις σε δύο κύκλους που αντιστοιχούν στα δύο έτη συνδιδασκαλίας, όπου στο πρώτο έτος διδάσκονται στην Πατριδογνωσία το ανθρώπινο σώμα και τα μέρη του, οι τροφές των ανθρώπων, η ζωή των ναυτών και ψαράδων, τα επαγγέλματα των ανδρών, τα φωτιστικά μέσα και ύλες και η εξελικτική ηλικιακή πορεία του ανθρώπου και στην Φυσική Ιστορία, τα ορυκτά (μάρμαρο, αλάτι, σίδηρος, λιθάνθρακες), τα φυτά (ελιά, πορτοκαλιά, λεμονιά, συκιά, φασολιά, μολόχα, πανσές, αμπέλι και καρυδιά) και τα ζώα (πρόβατο, γαϊδούρι, πίθηκος, γαλοπούλα, λαγός, στρουθοκάμηλος, αηδόνη, φίδι, βάτραχος, κάβουρας, αράχνη, μυρμήγκι, σαρδέλα). Στο δεύτερο κύκλο συνδιδασκαλίας Β' και Γ' τάξεων στην Πατριδογνωσία διδάσκονται τα είδη κατοικίας των ανθρώπων, οι τόποι διαμονής των, αναλύεται η ζωή στο χωριό, η έννοια του χρόνου, το δάσος και τα είδη των δέντρων και των ζώων που ζουν σ' αυτό και τέλος οι μαθητές γνωρίζουν τις κατηγορίες των στρατιωτών και την ιεραρχία τους (πυροβολητές, χωροφύλακες, τυμπανιστές, υπαξιωματικοί, απόμαχοι) και στην Φυσική Ιστορία διδάσκονται για τα ορυκτά (χαλκός, πετρέλαιο, κρητίδα) για τα φυτά (πεύκο, έλατο, καστανιά, σιτάρι, σταφίδα, υάκινθος, κάνναβη, κανέλα) για τα ζώα (βόδι, αίγα, άλογο, μουλάρι, μυς, περιστέρι, αετός, χελώνα,

σουπιά). Στην Δ' τάξη διδάσκονται τα αμέταλλα, τα οργανικά και μεταλλικά ορυκτά, τα γεωλογικά φαινόμενα (ηφαίστεια, σεισμοί, ιαματικά νερά) τα φυτά και η φυσιολογία τους καθώς και τα ζώα (θηλαστικά, πτηνά, ερπετά, έντομα, μαλάκια, κοιλέντερα, ψάρια) και η σωματολογία τους. Στο μάθημα της Φυσικής ισχύει το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα με αυτό του διταξίου Δημοτικού Σχολείου της Δ' τάξης, όπως επίσης και για τη μουσική, του πρώτου και δεύτερου κύκλου της συνδιδασκαλίας Α' και Β' τάξεων και της συνδιδασκαλίας της Γ' και Δ' τάξεων, που αφορά τα τραγούδια και τους εκκλησιαστικούς ύμνους, καθώς επίσης και για την ιχνογραφία των Α'-Β' τάξεων, της Γ' και Δ' τάξης. Το αναλυτικό πρόγραμμα των μαθημάτων του τετρατάξιου Δημοτικού Σχολείου είναι όμοιο με αυτό του τριτάξιου Δημοτικού Σχολείου ως προς τα Θρησκευτικά τα Ελληνικά (λεκτικές ασκήσεις, ανάγνωση, γραμματική και ποιήματα), με τη διαφορά ότι η γραμματική της Γ' τάξης του τριταξίου διδάσκεται στη Β' τάξη του τετραταξίου και με επιλεγμένα ποιήματα του πρώτου κύκλου της Γ' τάξης ως διδακτικά αντικείμενα της Β' τάξης: Γ. Ζαλοκώστας Η πέρδικα και Ο Βοριάς που τ' αρνάκια, Αλ. Ραγκαβής Η περιστέρα Αχλ. Βλάχος Το φεγγάρι, Η εσπέρα (η ημέρα εσώθη), Το πρωί (ο ήλιος τα βουνά) και Εωθινή προσευχή, Αχλ. Παράσχος Το ορφανό (ένα παιδάκι) και Το ορφανό (Εις τον προθάλαμόν σας), Ηλ. Τανταλίδη Ο επαίτης. Επίσης η γραμματική της Δ' τάξης του τριταξίου διδάσκεται στο αναλυτικό πρόγραμμα της Γ' τάξης του τετραταξίου με την αντίστοιχη γραφή και ορθογραφία και με τα εξής ποιήματα: Γ. Βιζυηνός Παιδί μου! Ωρα σου καλή!, Το παιδί στο ποτάμι, Το καλοκαίρι, Αχ. Παράσχος Προ της Παναγίας, Ηλ. Τανταλίδης Το ναυτόπουλο (Με καράβια), Αγγ. Βλάχος Ο χειμών, Η άνοιξις, Γ. Δροσίνης Η θάλασσα και τα ποτάμια, Γ. Ζαλοκώστας Η τυφλή ανθοπώλις, Π. Σούτσος Ύμνος προς τον Θεόν, Α. Ραγκαβής Ευχαριστία προς τον Θεόν.

Στην Δ' τάξη του τετραταξίου η ανάγνωση των μαθητών πρέπει να είναι άπταιστη και λογική και να γίνεται η ανάλυση του περιεχομένου των όσων διαβάζουν. Στη γραμματική διδάσκονται τα είδη των αντωνυμιών, η έκθλιψη, τα ασυναίρετα και συνηρημένα της α', β' και γ' κλίσης, τα ανώμαλα ουσιαστικά, τα επίθετα, τα ανώμαλα επίθετα και παραθετικά, αριθμητικά, τα επιρρήματα, οι απλές και σύνθετες λέξεις, τα ρήματα, οι χρόνοι και εγκλίσεις, τα άκλιτα μέρη και συντακτικοί επιθετικοί και επιρρηματικοί προσδιορισμοί. Η ορθογραφία αφορά την εξάσκηση των γραμματικών φαινομένων που διδάσκονται, την καθ' υπαγόρευση γραφή, την εξάσκηση στα παραθετικά, τα ονόματα, τις αντωνυμίες, τα ρήματα, τα

συντηρημένα, τους κανόνες τονισμού και συλλαβισμού. Τα ποιήματα ου διδάσκονται είναι τα δημοτικά τραγούδια Δέσπω και Η άλωσις της Κωνσταντινουπόλεως, του Αλεξ. Σούτσου, Αικατερίνη Γαλάτη, του Αγγ. Βλάχου Εμβατήριον και Η γη της Ελλάδος, Ι. Καρασούτσου Ωδή εις τον ναόν Αγίας Σοφίας, του Α. Βαλαωρίτη Ο Σαμουήλ και Νάνι-Νάνι Α. Ραγκαβής Θεού παρουσία.

Τα Μαθηματικά στην Α', Β', Γ' και Δ' τάξη ακολουθούν το αναλυτικό πρόγραμμα του τριταξίου όπως και η Ιστορία της Γ' και Δ' τάξης, η Γεωγραφία της Β', Γ' και Δ' τάξης, η Φυσική Ιστορία της Γ' και Δ' τάξης, και η Φυσική της Δ' τάξης, η μουσική της Α', Β', Γ' και Δ' τάξης και η Ιχνογραφία όλων των τάξεων. Πρέπει να σημειωθεί ότι στο αναλυτικό πρόγραμμα των διτάξιων, τριτάξιων και τετρατάξιων Δημοτικών Σχολείων εισάγεται και το μάθημα της Γυμναστικής, όπου χωρίζεται σε δύο μέρη τις αθλοπαιδιές και τις τακτικές και ελεύθερες ασκήσεις. Στις αθλοπαιδιές οι μαθητές παίζουν την πολιορκία, την τρικυμία, τον λύκο και το αρνί, τον λύκος και τον βοσκό, τον αντίδρομο (σκλαβάκια), τον πωλητή και τον αγοραστή, τη μυνίδα με ραδί, σε κύκλο και σε διπλό κύκλο, ενώ στις τακτικές ελεύθερες ασκήσεις κάνουν πεζοδρομίες και όλα όσα αναφέρονται στο εγχειρίδιο του Σ. Πέππα.²⁶⁴ Αξίζει να τονιστεί ότι για πρώτη φορά καθιερώνεται το μάθημα «Καθήκοντα και δικαιώματα του Συνταγματικού πολίτου» ως γνωστικό αντικείμενο «διά την Γην και Δην τάξιν παντός είδους σχολείων».²⁶⁵ Στο μάθημα αυτό διδάσκεται η συγκρότηση του οργανισμού της Πολιτείας, το Σύνταγμα, ο Ηγεμόνας, η νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία, η λειτουργία του νομαρχιακού και δημοτικού συμβουλίου, ο θεσμός του Δημάρχου, του επάρχου και του νομάρχη καθώς και η οργανωμένη συγκρότηση του δήμου και της κοινότητας. Ακόμη οι μαθητές ενημερώνονται για τα καθήκοντα και τα δικαιώματα των πολιτών, την υποχρεωτική φοίτηση στο σχολείο, η στρατιωτική υπηρεσία, οι φόροι και η καθολική ψηφοφορία.

Το αναλυτικό πρόγραμμα των Δημοτικών Σχολείων ψηφίστηκε στις 17 Δεκεμβρίου του 1899 από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τον Σύμβουλο της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως Ν. Γιαμαλάκη και ανακοινώθηκε στην Επίσημον Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας. Τα περιεχόμενα του μαθήματος όπως ορίζονται στο Αναλυτικό

²⁶⁴ Δεν γνωρίζουμε το συγκεκριμένο εγχειρίδιο βλ. ΙΑΚ. Κρητική Πολιτεία, 1899-1900.

²⁶⁵ Βλ. Αναλυτικόν Πρόγραμμα των Δημοτικών Σχολείων, εν Χανίοις εκ του Τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1900, σ. 103.

Πρόγραμμα αποσκοπούν στην καλλιέργεια της εθνικής συνταγματικής συνείδησης,²⁶⁶ στην συνειδητοποίηση του ρόλου της οργάνωσης της πολιτείας, στο κοινωνικό και πολιτικό βάρος της λειτουργίας του κράτους, στην ανύψωση του πολιτικοκοινωνικού και ηθικού επιπέδου του λαού, στον ορθολογικό τρόπο διαχείρισης των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων με γνώμονα το σεβασμό στον πλησίον, τα νόμιμα πλαίσια, τα ήθη και τους θεσμούς και γενικότερα αποβλέπουν στην κοινωνικοποίηση των μελλοντικών πολιτών και την κατανόηση των πολιτειακών και πολιτικών αξιών, των ατομικών ελευθεριών και του κοινοβουλευτισμού.

Διαπιστώνεται ότι η νεοσύστατη Κρητική Πολιτεία με την έγκριση του μαθήματος των «Καθηκόντων και των δικαιωμάτων του Συνταγματικού Πολίτου» είχε ανάγκη να απελευθερώσει τους πολίτες της από την αταξία και την παρανομία, στην οποία είχαν συνηθίσει ή μάθει να ζουν μετά από οκτώ περίπου αιώνες δουλείας πολλών κατακτητών. Έπρεπε οι μελλοντικοί πολίτες να είναι νομοταγείς, ώστε να μπορούν τα οράματα του κρητικού λαού να θεμελιωθούν και να οικοδομηθούν μέσα από την φιλελευθεροποίηση του νησιού. Το μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής του πολίτη δεν υπάρχει σε κανένα άλλο αναλυτικό πρόγραμμα στα χρόνια πριν την Κρητική Πολιτεία ή όσα εκπαιδευτικά νομοσχέδια για την δημοτική εκπαίδευση αν και επιχειρήθηκε η εισαγωγή του από τον Υπουργό Παιδείας Αθ. Ευταξία επί κυβερνήσεως Γ. Θεοτόκη.²⁶⁷ Το μάθημα ως το 1955 διδάσκονταν μόνο στην τελευταία τάξη Γυμνασίου και από το 1956 περιλαμβάνεται στο αναλυτικό πρόγραμμα του Δημοτικού Σχολείου για την Ε' και ΣΤ' τάξεις.²⁶⁸

Μετά από το αναλυτικό πρόγραμμα που καθιερώνει το μάθημα της αγωγής του πολίτη ως γνωστικό αντικείμενο προκηρύσσεται διαγωνισμός για την υποβολή διδακτικών εγχειριδίων με προθεσμία λήξης 30 Ιουνίου 1900.²⁶⁹ Ο διορισμός της Επιτροπείας για την κρίση των βιβλίων γίνεται στις 12 Ιουλίου 1900, όπου υποβάλλονται σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπείας,²⁷⁰ δύο διδακτικά εγχειρίδια

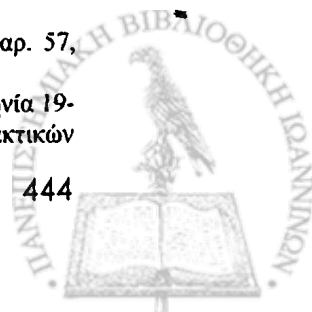
²⁶⁶ Βλ. Ζ. Παπαναούμ-Τζίκα, Πολιτική Κοινωνικοποίηση και σχολείο, στη σειρά Παιδαγωγική και Εκπαίδευση (αριθ. 25) εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, σ. 33.

²⁶⁷ Βλ. Εκπαιδευτικά νομοσχέδια, Αιτιολογική έκθεση και αγορεύσεις περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, Εθνικόν Τυπογραφείον 1899, σσ. 16 κ.ε. Επίσης πρβλ. Α. Δημαρά, Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, τ. Β' 1895-1967 Αθήνα 1988, σ. 22 και ακόμη βλ. Στ. Γοντικάκη, Η παιδεία στην Κρήτη (1878-1889), Ηράκλειον 1992, σσ. 96-101.

²⁶⁸ Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. Α', σ. 62.

²⁶⁹ Επίσημος Εφημερίς Κρητικής Πολιτείας, «Έκθεσις Επιτροπείας», 15 Σεπτεμβρίου 1900, αρ. 57, τευχ. 3ο, σ. 5-6.

²⁷⁰ Βλ. ΙΑΚ, Κρητική Πολιτεία, Φ. 1899-1900, ό.π. Αίτησις Θ. Ν. Αποστολόπουλου με ημερομηνία 19-6-1900 και αριθ. πρωτ. Ανωτ. Δ/νσεως της Παιδείας 1831/22-6-1900 «περί υποβολής διδακτικών

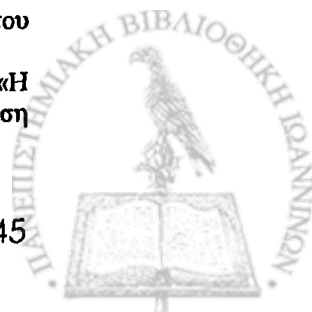

με αίτηση των συγγραφέων τους. Η Επιτροπεία «προς κρίσιν των εγχειριδίων Καθηκόντων του ανθρώπου προς εαυτόν προς την κοινωνίαν, προς τον Θεόν και λεπτομερέστερον προς την πολιτείαν» απέρριψε το βιβλίο του Δ. Βουτετάκη, που αποτελούνταν από ένα τόμο και είχε τίτλον: «Εγχειρίδιον περί των Καθηκόντων του ανθρώπου, προς εαυτόν, προς τον Θεόν, προς την Κοινωνίαν και προς την Πολιτείαν» με 158 σελίδες,²⁷¹ και ενέκρινε το δίτομο εγχειρίδιο του Δ. Παπαγρηγορίου που είχε δύο τίτλους: στον πρώτο τόμο «Ο άνθρωπος, ήτοι καθήκοντα και δικαιώματα του ανθρώπου. Προς χρήσιν των μαθητών της Γ' τάξεως των δημοτικών σχολείων» και στον δεύτερο τόμο είχε τον τίτλο: «Ο πολίτης ήτοι καθήκοντα και δικαιώματα του πολίτου. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των δημοτικών σχολείων». Ο πρώτος τόμος είχε 75 και ο δεύτερος 85 σελίδες.²⁷²

βιβλίων εις τον διαγωνισμόν» απ' όπου συμπεραίνουμε και την καταληκτική ημερομηνία λήξεως του διαγωνισμού.

²⁷¹ Για τους λόγους απόρριψης του διδακτικού εγχειριδίου του Δ. Βουτετάκη βλ. Ηρ. Ρεράκης «Η Αγωγή του Πολίτου» στα σχολεία της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας», στον τόμο Η τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος. Επιμ. Θ. Δετοράκης – Α. Καλοκαιρινός, Ηράκλειο 2001, σ. 236-238.

²⁷² Για τα μέρη-περιεχόμενα του βιβλίου Δ. Παπαγρηγορίου βλ. ό.π. σελ. 235-236.

Το ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων του αδιαίρετου Δημοτικού Σχολείου το 1902 είχε διαμορφωθεί ως εξής:

ΗΜΕΡΑ	ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΩΡΑ	ΤΑΞΗ	ΜΑΘΗΜΑΤΑ
Δευτέρα	8-9 π.μ.	Α' Β' Γ' Δ'	Η Α' ασχολείται με τη Μελέτη ή τη Γραφή. Η Β' ασχολείται με τη Γραφή ή την Καλλιγραφία. Η Γ' ασχολείται με την Καλλιγραφία ή την Ιχνογραφία. Η Δ' διδάσκεται Ανάγνωση.
	9-10 π.μ.	Α' Β' Γ' Δ'	Η Α' διδάσκεται Ανάγνωση. Η Β' ασχολείται με γραπτές ασκήσεις Αριθμητικής από το δάσκαλο. Η Γ' ασχολείται με την Μελέτη της Ιεράς Ιστορίας. Η Δ' ασχολείται με Ιχνογραφία και Καλλιγραφία.
	10-10.15 π.μ.	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ	
	10.15-11 πμ	Α' Β' Γ' και Δ'	Η Α' ασχολείται με τη Γραφή. Η Β' ασχολείται με την Ιχνογραφία. Η Γ' και η Δ' συνδιδάσκεται Ιερά.
	11-12 πμ	Α' και Β' Γ' και Δ'	Η Α' και η Β' συνδιδάσκονται Πατριδογραφία. Η Γ' και η Δ' ασχολούνται με ασκήσεις Αριθμητικής που έχουν οριστεί από το δάσκαλο.
	2-3 μ.μ.	Α' και Β'	Η Α' και η Β' τη μισή ώρα διδάσκεται η Α' Αριθμητική και ακροάται η Β' ενώ την υπόλοιπη

		Γ' και Δ'	μισή ώρα γίνεται το αντίστροφο. Η Γ' και η Δ' ασχολούνται με τη μελέτη της Φυσικής Ιστορίας.
	3-4 μ.μ.	Γ' και Δ'	Την μισή ώρα διδάσκεται στη Γ' Φυσική Ιστορία (Ζωολογία) ενώ η Δ' τάξη παρακολουθεί. Την υπόλοιπη μισή ώρα διδάσκεται η Δ' τάξη φυσική ιστορία (ανθρωπολογία, φυτολογία, κλπ.) ενώ η Γ' τάξη παρακολουθεί.
	4-4.30 μ.μ.	Α' και Β'	Η Β' τάξη διδάσκεται Ανάγνωση η Α' απέρχεται και η Γ' και η Δ' γράφουν στο τετράδιο ονόματα των τριών κλίσεων και για ορθογραφική άσκηση.
Τρίτη	8-9 π.μ.	Α' Β' Γ' Δ'	Η Α' ασχολείται με τη Γραφή και τη Μελέτη. Η Β' ασχολείται με τη Γραφή και την Καλλιγραφία. Η Γ' διδάσκεται Ανάγνωση. Η Δ' ασχολείται με το σχηματισμό και την ορθή γραφή ονομάτων τριών κλίσεων και των χρόνων των ρημάτων.
	9-10 π.μ.	Α' Β' Γ' Δ'	Η Α' διδάσκεται Ανάγνωση. Η Β' ασχολείται με τη μελέτη μαθημάτων. Η Γ' ασχολείται με την Ιχνογραφία. Η Δ' ασχολείται με Ιχνογραφία και Καλλιγραφία.
	10-10.15 π.μ.	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ	
	10.15-11 πμ	Α' - Β' Γ' - Δ'	Η Α' και η Β' συνδιδάσκονται Ιερά και

			η Γ' και η Δ' ασχολούνται στη μελέτη της Γεωγραφίας και στην ιχνογράφηση των όσων διδάχτηκαν στο μάθημα αυτό.
	11-12 πμ	Α' Β' Γ' - Δ'	Η Α' απέρχεται ή ασχολείται με τη μελέτη. Η Β' ασχολείται με τη μελέτη. Η Γ' και η Δ' διδάσκεται ανά μισή ώρα Γεωγραφία σύμφωνα με το αναλυτικό πρόγραμμα.
	2.00-3.00 μμ.	Α' Β' Γ' και Δ'	Η Α' απλά παρακολουθεί. Η Β' διδάσκει Ανάγνωση και Γραμματική. Η Γ' και η Δ' μελετούν Αριθμητική και λύνουν προβλήματα και ασκήσεις.
	3.00-3.30 μμ.	Α'	Η Α' τάξη διδάσκεται Αριθμητική και η Β' ακροάται.
	3.30-4.30 μμ.	Γ' - Δ'	Η Γ' και η Δ' διδάσκονται για μισή ώρα Αριθμητική. Όταν διδάσκονται η Γ' αριθμητική ακροάται η Δ' και το αντίθετο.
		Β'	Η Β' αντιγράφει από το αναγνωστικό ένα καθορισμένο κομμάτι και ένα άλλο το μαθαίνει ορθογραφία. Η Α' τάξη τελειώνει τα μαθήματά της και φεύγει.
Τετάρτη	8.00-9.00 πμ.	Α' Β' - Γ' Δ'	Η Α' ασχολείται με τη Γραφή. Η Β' και η Γ' με την Καλλιγραφία. Η Δ' διδάσκεται Ανάγνωση.
	9.00-9.30 πμ.	Α' Β' Γ' - Δ'	Η Α' διδάσκεται Ανάγνωση. Η Β' ασχολείται με τη μελέτη μαθημάτων.

-			Η Γ' και η Δ' ασχολούνται με τις γραμματικές ασκήσεις που ορίζονται από το αναλυτικό πρόγραμμα.
	9.30-10.00πμ	Β' Α' Γ' και Δ'	Ιχνογραφία. Γραφή. Ιερά (συνδιδασκαλία).
	10.00-10.15 πμ	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ	
	10.15- 11.00πμ	Γ' - Δ'	Η Γ' διδάσκεται ανάγνωση και Γραμματική. Η Δ' παρακολουθεί.
	11.00-12.00 πμ	Α' Β' Γ' - Δ'	Αποχωρεί. Ανάγνωση και Γραμματική. Προμελετούν Ελληνική Ιστορία.
	2.00-3.00 μμ.	Α' Β'	Γραφή αριθμών, εκτέλεση αριθμητικών πράξεων 1-20 (ορίζονται από το δάσκαλο). Γραφή και εκτέλεση αριθμητικών πράξεων και ασκήσεων.
	3.00-3.30 μμ.	Α' - Β' Γ' - Δ'	Διδάσκεται Αριθμητική και η Α' ακροάται. Γράφουν ονόματα και αντωνυμίες για εξάσκηση.
	3.30-4.30 μμ.	Γ' - Δ' Α' - Β'	Ιερά (συνδιδασκαλία). Γίνεται σε εξοχικό περίπατο διδασκαλία Πατριδογραφίας, κάθε δεκαπενθήμερο κι εφόσον ο καιρός το επιτρέπει.
Πέμπτη	8.00-9.00 πμ.	Α' - Β' Γ' - Δ'	Ασχολούνται με τη μελέτη της Ανάγνωσης. Για μισή ώρα διδάσκονται Φυσική Ιστορία.
	9.00-10.00	Α' - Β'	Διδάσκεται Ανάγνωση.

	πμ	Γ' - Δ'	Ασχολούνται στην Ιχνογραφία.
	10.00- 11.00πμ	Α' - Β' Γ' - Δ'	Ασχολούνται στις γραμματικές ασκήσεις. Διδάσκεται Ανάγνωση και Γραμματική και η Δ' ακροάται.
	11.00-12.00 πμ	Α', Β', Γ', Δ'	Γυμναστική σ' όλες τις τάξεις κι αν οι καιρικές συνθήκες το επιτρέπουν γίνονται γεωργικές εργασίες ως εξής: 11.00-11.30 Α' και Β' 11.30-12.00 Γ' και Δ'
	2.00-3.00 μμ.	Α' Β' Γ' - Δ'	Γραφή. Καλλιγραφία. Αριθμητική από μισή ώρα η κάθε τάξη.
	3.00-3.30 μμ.	Β' Γ' - Δ'	Πατριδογραφία (Η Α' ακροάται). Ασχολούνται με ασκήσεις Αριθμητικής σχετικές με το μάθημα που διδάχτηκαν την προηγούμενη ώρα (εμπέδωση).
	3.30-4.00 μμ.	Α' - Β' Γ' - Δ'	Ιερά (συνδιδασκαλία). Αντιγραφή οριζόμενου μέρους από το Αναγνωστικό.
	4.00-4.30 μμ.	Α' - Β' Γ' Δ'	Αποχωρούν. Ακροάται. Ανάγνωση.
Παρα- σκευή	8.00-9.00 πμ.	Α' Β' - Γ' Δ'	Ασχολείται με μελέτη και γραφή. Ασχολούνται με Γραφή και Καλλιγραφία. Διδάσκεται Ανάγνωση.
	9.00-10.00 πμ	Α' Β' Δ'	Διδάσκεται Ανάγνωση και Γραμματική. Ασχολείται με γραμματικές

-		Γ'	ασκήσεις. Ασχολείται με το σχηματισμό και την καθαρογράφηση ονομάτων από τις τρεις κλίσεις και τους χρόνους των ρημάτων. Ασχολείται με γραμματικές ασκήσεις από τα μέρη που έχουν διδαχθεί.
	10.00-10.15 πμ	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ	
	10.15-11.00πμ	A' - B' Γ' Δ'	Ιερά (συνδιδάσκονται) Ασχολείται με Ιχνογραφία. Ασχολείται με Καλλιγραφία.
	11.00-12.00 πμ	A', B', Γ', Δ'	Ωδική, όμως δεν μπορεί να διδαχθεί τότε γίνονται γυμναστική ή γεωργικές εργασίες.
	2.00-3.00 μμ.	A' B' Γ' - Δ'	Ασχολείται με τη μελέτη των μαθημάτων. Ασχολείται με την ιχνογραφία. Η Γ' διδάσκεται ανάγνωση και Γραμματική ενώ η Δ' παρακολουθεί.
	3.00-3.30 μμ.	A' B' Γ' - Δ'	Αντιγράφει και λύνει ασκήσεις αριθμητικής. Ανάγνωση. Μελετούν τα κεφάλαια της Γραμματικής που ορίζει ο δάσκαλος.
	3.30-4.30 μμ.	A' - B' Γ' - Δ'	Γραφή και αν ο καιρός το επιτρέπει ασχολούνται με γεωργικές εργασίες. Ελληνική Ιστορία (συνδιδασκαλία)
Σάββατο	8.00-9.00 πμ.	A' - B'	Προετοιμασία Ανάγνωση.

		Γ' - Δ'	Διδάσκονται Γεωγραφία από μισή ώρα η κάθε τάξη.
	9.00-10.00 πμ	Α' - Β' Γ' - Δ'	Από μισή ώρα διδάσκονται Ανάγνωση. Προετοιμασία και μελέτη γραμματικής και ανάγνωσης.
	10.00-10.15 πμ	ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ	
	10.15- 11.15πμ	Α' Β' Γ' και Δ'	Ασχολείται με τη Γραφή. Ασχολείται με την Γραφή και την Καλλιγραφία. Διδασκαλία από μισή ώρα Γραμματικής.
	11.15-12.00 πμ	Α', Β', Γ', Δ'	Γυμναστική σε όλες τις τάξεις κι αν ο δάσκαλος δεν γνωρίζει το μάθημα της Γυμναστικής τότε διδάσκονται τα ιερά γράμματα οι παραβολές ή και άλλα ηθικοθησκευτικά διηγήματα.
	2.00-3.00 μμ.	Α' - Β' Γ' - Δ'	Αντιγράφουν και λύνουν αριθμητικές ασκήσεις. Διδάσκονται Αριθμητική από μισή ώρα η κάθε τάξη.
	3.00-4.00 μμ.	Α' - Β' Γ' - Δ'	Αποχωρούν ή ασχολούνται με γεωργικές εργασίες. Ανάγνωση και Γραμματική διδάσκεται η Δ' και η Γ' παρακολουθεί.

Το παραπάνω ωρολόγιο πρόγραμμα θα εφαρμοστεί στα αδιαίρετα σχολεία των θηλέων. Στα Παρθεναγωγεία αντί των γεωργικών εργασιών θα διδάσκονται χειροτεχνήματα, αν και όπου είναι εφικτό μπορούν να καλλιεργούνται λουλούδια. Υποχρεωτικά η ΣΤ' τάξη του αδιαίρετου Παρθεναγωγείου καθημερινά ασχολείται με τα χειροτεχνήματα για μία ώρα.

Α. Τα ωρολόγια των Ανωτέρων Δημοτικών²⁷³ για τις τρεις ανώτερες τάξεις Ε, ΣΤ' και Ζ' ήταν 2 ώρες για τα Θρησκευτικά, Ιστορία και Γεωγραφία. Ελληνικά 9 ώρες, 3 ώρες για τα Φυσικά, Μαθηματικά, Γυμναστική και γεωργικές εργασίες και από 1 ώρα για την Ιχνογραφία, καλλιγραφία, Ωδική και Εκκλησιαστική μουσική καθώς και 1 ώρα για το μάθημα «Καθήκοντα και δικαιώματα του Συνταγματικού πολίτου». Συνολικά οι διδαχθείσες ώρες ήταν 31 για την Ε' και ΣΤ' και 32 για τη Ζ' τάξη.

Β. Το ωρολόγιο πρόγραμμα τις τις μεγαλύτερες τάξεις του Ανωτέρω Παρθεναγωγείου ήταν : 2 ώρες Θρησκευτικά, Φυσικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Γυμναστική και Γαλλικά, 9 ώρες Ελληνικά, 3 ώρες Μαθηματικά, εργόχειρο (για την Ζ' τάξη ήταν 4 ώρες), 1 ώρα για την Ιχνογραφία, Καλλιγραφία, Ωδική, Οικιακή παιδαγωγική (μόνο για την Ζ'), Οικιακή Οικονομία για τη ΣΤ' (μόνο) και καθήκοντα και δικαιώματα Συνταγματικού πολίτη μια ώρα για την Ζ' τάξη.

Το αναλυτικό πρόγραμμα των μεγάλων τάξεων των Ανωτέρω Δημοτικών και Ανωτέρω Παρθεναγωγείων ήταν: για τα Θρησκευτικά της Ε' τάξης, Παλαιά και Καινή Διαθήκη και Προσευχές σε τροπάρια. Για την Στ' διδάσκονταν η εκκλησιαστική Ιστορία και οι μεγάλοι πατέρες της εκκλησίας και προσευχές. Για την Ζ' τάξη Κατήχηση συστηματική διδασκαλία αυτής. Λειτουργηση και Ανάγνωση του κατά Μάρκου Ιερού Ευαγγελίου. Για τα Ελληνικά της Ε' τάξης διδάσκονταν Ανάγνωση για τα σχολεία αρρένων, ο Γεροστάθης Π. Μελά και ο Μέγας Αλέξανδρος Π. Π. Οικονόμου και στα παρθεναγωγεία Γεροστάθης και Μητρός Υποθ. Αρσινόης Παπαδοπούλου. Γραμματική της νέας Ελληνικής γλώσσας, συντακτικό και απαγγελία ποιημάτων. Οι συγγραφικές ασκήσεις της ΣΤ' και Ζ' τάξης ήταν η ανάγνωση στο σχολείο των αρρένων: Γεροστάθης και Μέγας Αλέξανδρος και στα Παρθεναγωγεία Θρησκευτικές Μελέτες. Κατά το β' εξάμηνο γίνονταν Ανάγνωση και Ερμηνεία των Αισώπου μύθων και διηγήματα, Γραμματική και Ποιήματα. Στα Μαθηματικά, Φυσικά, Ιστορία, Γεωγραφία, Καλλιγραφία και Γυμναστική διδάσκονταν την ίδια ύλη

²⁷³ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ.11, τεύχος 1, 18 Φεβρουαρίου 1901, σ. 66-68

με τις μικρές τάξεις του Γυμνασίου. Στα σχολεία αρρένων διδάσκονταν ακόμη γεωργικά μαθήματα και χειροτεχνία και στην Β' τάξη τα καθήκοντα και δικαιώματα του Συνταγματικού Πολίτη. Ωρολόγιο πρόγραμμα Ανωτέρων Παρθεναγωγείων²⁷⁴ για τις τάξεις Α', Β', Γ' και Δ' ήταν: Οι Α' και Β' τάξεις διδάσκονταν 2 ώρες την εβδομάδα Θρησκευτικά, Φυσικά, Γαλλικά, Γυμναστική και Γεωγραφία, 12 ώρες Ελληνικά, 4 ώρες Χειροτεχνήματα, 3 ώρες αριθμητική, ιστορία και από 1 ώρα για τη Μουσική, Καλλιγραφία και Ιχνογραφία. Οι Γ' και Δ' τάξεις διδάσκονταν εβδομαδιαία 3 ώρες Θρησκευτικά, 2 ώρες αριθμητική για τη Γ' και 2 ώρες γεωμετρία και αριθμητική για τη Δ', 2 ώρες Φυσικά, Οικιακή Οικονομία (η Δ' τάξη δε διδάσκονταν Οικιακή Οικονομία), Γαλλικά και Γυμναστική. Επίσης 4 ώρες χειροτεχνήματα για την Γ' και 5 ώρες για τη Δ'. Ακόμη η Δ' διδάσκονταν μια ώρα Κοσμογραφία ενώ η Γ' 2 ώρες Γεωγραφία και από 1 ώρα Μουσική, Ιχνογραφία και Καλλιγραφία. Το αναλυτικό πρόγραμμα²⁷⁵ του Ανωτέρω Παρθεναγωγείου περιελάμβανε την παλαιά για την Α' και Καινή Διαθήκη, για την Β' την σύντομη εκκλησιαστική Ιστορία για την Γ' και περικοπές Ευαγγελίου για τη Δ'. Τα Ελληνικά περιελάμβαναν ερμηνεία μύθως για Α' και Β', γραμματικά φαινόμενα αλλά και επιλεγμένα μέρη από το βιβλίο της Αρσινόης Παπαδοπούλου. Η Β' τάξη διδάσκονταν τα τρία πρώτα βιβλία από τον «Κύρου Ανάβασις» και ακόμη γραμματική και συντακτικό, ενώ νεοελληνικά κείμενα διδάσκονταν από τον β' τόμο του Γεροστάθη. Η Γ' τάξη διδάσκονταν την «Κύρου Παιδεία» και Ισοκράτους «προς Δημόνικου παραίνεσις», την παράφραση το αρχαίο ιδίωμα. Μια φορά την εβδομάδα γίνονταν στο σπίτι γραπτή παράφραση από το νέο στο αρχαίο ιδίωμα. Στα νέα ελληνικά γίνονταν ανάγνωση μερών από νεότερους Έλληνες και των Θρησκευτικών μελετών του Μαυροκορδάτου. Η Δ' τάξη διδάσκονταν επιλεγμένα κεφάλαια από «Οικονομικά» του Ξενοφώντα και εκλογές από κείμενα του Ιωάννου Χρυστοστόμου «Περί Προσευχής». Η Οδύσσεια επίσης ερμηνεύονταν. Επαναλαμβάνονταν η γραμματική και το συντακτικό με θέματα ορθογραφίας και γίνονταν προφορικές και γραπτές παραφράσεις στο αρχαίο ιδίωμα. Στα νέα ελληνικά η Αντιγόνη του Σοφοκλή από την μετάφραση διδάσκονταν αναλυτικά. Το μάθημα της Ιστορίας στην Α' τάξη περιελάμβανε την Ελληνική Ιστορία από τα αρχαία χρόνια μέχρι τη μάχη της Μαντινείας. Η τάξη Β' διδάσκονταν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης μέχρι την άλωση από τους Τούρκους. Ακόμη, την ιστορία της Νέας Ευρώπης, τις ανακαλύψεις και εφευρέσεις και τη θρησκευτική

²⁷⁴ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.86, τεύχος 1, 20 Νοεμβρίου 1901, σ. 565-569, 1 Νοεμβρίου 1901

²⁷⁵ ΕΕΚΠ, ο.π., σ. 566

μεταρρύθμιση. Η τάξη Δ' διδάσκονταν την ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως και την εισαγωγή στην Ιστορία των σημερινών Ευρωπαϊκών Κρατών.

Για τη Γεωγραφία η τάξη Α' διδάσκονταν τη γεωγραφία του Βασιλείου της Ελλάδας, τη χαρτογράφηση των διάφορων νομών και της Κρήτης. Απαγορεύονταν ρητά η διδασκαλία της Γεωγραφίας χωρίς χαρτογράφηση του μέρους. Η τάξη Β' διδάσκονταν τη Γεωγραφία της Ελληνικής Χερσονήσου και των κεντρικών κρατών της Ευρώπης. Η τάξη Γ' τη Γεωγραφία των βορείων Κρατών της Ευρώπης και των λοιπών Ηπείρων. Η τάξη Δ' στοιχεία κοσμογραφίας. Στα μαθηματικά η τάξη Α' διδάσκονταν τους ακέραιους και τα κλάσματα κοινά και δεκαδικά. Η τάξη Β' τους συμμιγείς αριθμούς, μέτρα, σταθμά και νομίσματα και την απλή μέθοδο των τριών. Η τάξη Γ' διδάσκονταν προβλήματα του τόκου, της μίξης, της υφαιρέσεως της Εταιρίας. Η τάξη Δ' διδάσκονταν στοιχεία Γεωμετρίας, υπολογισμό του όγκου, των επιφανειών, του ύψους των σωμάτων κλπ. Η Φυσική Ιστορία για την τάξη Α' περιείχε τα αναγκαιότατα από τη σωματολογία του ανθρώπου με παρατηρήσεις υγιεινής. Η τάξη Β' περιείχε την περιγραφή των διαφόρων φυτών, τα σπουδαιότερα από την Ορυκτολογία. Η τάξη Γ' ασχολούνταν με τις ιδιότητες των σωμάτων, βαρύτητα και στοιχείαφυσικής. Η τάξη Δ' διδάσκονταν ακουστική και οπτική και Χημεία. Στα Γαλλικά τη τάξη Α' έκανε ασκήσεις προφοράς και ανάγνωσης και κλίση των ομαλών ουσιαστικών και επιθέτων στη Γραμματική. Η τάξη Β' διδάσκονταν την κλήση ομαλών ρημάτων και τα συνηθέστερα των ανώμαλων. Η τάξη Γ' διδάσκονταν συμπλήρωση των ανώμαλων ρημάτων και ασκήσεις μόνο στα Γαλλικά. Η τάξη Δ' διδάσκονταν τους χρόνους της οριστικής και υποτακτικής. Επίσης ερμηνεία διηγημάτων και ιστορικών από εγκεκριμένα βιβλία. Για την Οικιακή Οικονομία οι τάξεις Α' και Β' διδάσκονταν συμπεριφορά, καθάρισμα των παραθύρων, προσφορά φαγητού, επιδιόρθωση ενδυμάτων. Η τάξη Γ' διδάσκονταν οικιακή παραγωγή, δαπάνες και κανονισμό των δαπανών του σπιτιού. Στην Οικιακή Παιδαγωγική η τάξη Δ' διδάσκονταν σωματική αγωγή από την βρεφική έως την παιδική ηλικία, τρόπους και μέσα σωματικής ανάπτυξης των βρεφών. Στη γυμναστική η Α' τάξη διδάσκονταν ελεύθερες και τακτικές ασκήσεις. Η Β' τάξη ελεύθερες ασκήσεις και ασκήσεις σε αλτήρες. Η Γ' τάξη ασκήσεις βηματισμών με ελαφρές κινήσεις των άνω άκρων. Η Δ' τάξη ελεύθερες ασκήσεις με ποικίλους τρόπους. Στην καλλιγραφία η Α' τάξη διδάσκονταν γραφή μικρών και κεφαλαίων γραμμάτων. Η Β' τάξη ασκήσεις στα διάφορα μεγέθη των γραμμάτων. Η Γ' τάξη γραφή με κοσμήματα και στοιχεία καταστιχογραφίας. Στα χειροτεχνήματα η τάξη Α' διδάσκονταν κοπή και ραφή

γυναικείου ρούχου, ραφή προσκέφαλων. Η Β' τάξη διδάσκονταν ραπτική, κοπτική, κοπή και ραφή ρούχων. Η Γ' τάξη διδάσκονταν κοπτική, πλεκτική, ραπτική. Η Δ' τάξη διδάσκονταν μαντάρισμα, πρακτικές ασκήσεις κοπτικής και ραπτικής. Στην Ιχνογραφία η Α' τάξη διδάσκονταν Ιχνογραφία από μεγάλους πίνακες και πραγματικά αντικείμενα. Η Β' τάξη διδάσκονταν ιχνογράφιση κοσμημάτων και φύλλων. Η Γ' τάξη Ιχνογράφιση κοσμημάτων πλαστικά. Η Δ' τάξη υδατογραφία. Το Ιεροδιδασκαλείο Αγίας Τριάδας ιδρύθηκε 15 Οκτωβρίου 1899²⁷⁶. Πρόκειται για την ανασύστασή του²⁷⁷. Διορίστηκε Διευθυντής του Ιεροδιδασκαλείου ο Αρχιμανδρίτης Χρύσανθος Τζεπετάκης²⁷⁸. Το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα του Ιεροδιδασκαλείου²⁷⁹ ήταν διαμορφωμένο μετά από την τροποποίησή του²⁸⁰ ως εξής: Οι τάξεις Α' Β' και Γ' διδάσκονταν εβδομαδιαία 3 ώρες Θρησκευτικά και μεθοδική αριθμητική και γεωμετρία και ελληνική και παγκόσμια Ιστορία, 2 ώρες Φυσικές Επιστήμες, Γεωγραφία και Εκκλησιαστική Μουσική, 12 ώρες ελληνικά και 1 ώρα Γεωπονικές και Τεχνικές εργασίες και Ιχνογραφία.

Η Δ' τάξη διδάσκονταν Θρησκευτικά 4 ώρες ενώ η Ε' τάξη 6 ώρες και η Στ' τάξη 7 ώρες. Η Δ' τάξη διδάσκοντα Ελληνικά 11 ώρες και η Ε' και Στ' από 10 ώρες. Παιδαγωγική η Δ' τάξη έκανε 2 ώρες ενώ η Ε' και η Στ' 3 ώρες, Μαθηματικά 2 ώρες η Δ' τάξη και από 3 ώρες η Ε' και η ΣΤ', 2 ώρες διδάσκονταν Φυσικά και 2 ώρες Γεωγραφία μόνο η Δ' τάξη, Ιχνογραφία 1 ώρα όλες οι τάξεις, εκκλησιαστική μουσική 2 ώρες η Δ' και η Ε', ενώ 1 ώρα η ΣΤ'. Οι γεωπονικές εργασίες ήταν 3 ώρες, η πρακτική διδασκαλία ήταν 1 ώρα για την Δ' τάξη και 2 ώρες για την Ε' τάξη και 3 ώρες για την ΣΤ' τάξη. Η μουσική και η γυμναστική ήταν 2 ώρες. Το αναλυτικό πρόγραμμα ήταν βασισμένο στα εκκλησιαστικά μαθήματα, την εκκλησιαστική ιστορία, την ευαγγελική και πατερική προσέγγιση και ερμηνεία, την δογματική τοποθέτηση, το εκκλησιαστικό και κανονικό δίκαιο αλλά και την χριστιανική κατήχηση. Από την άλλη πλευρά ενδιέφερε η προσέγγιση της θύραθεν παιδείας, η Κύρου Αναβαση, ο Ξενοφώντας, ο Λυσίας, ο Ηρόδοτος και ο Ισοκράτης αλλά και ο Όμηρος και ο Θουκυδίδης προσεγγίζονταν και ερμηνεύονταν. Τα Μαθηματικά, η Γεωγραφία, η Φυσική Ιστορία, η Καλλιγραφία, η Ιχνογραφία, η Μουσική, η Παιδαγωγική και η Γυμναστική είναι μαθήματα γενικής παιδείας, ενώ οι γεωργικές

²⁷⁶ ΕΕΚΠ, αριθμ.φ. 88, 15 Οκτωβρίου 1899

²⁷⁷ ΕΕΚΠ, ο.π. κεφ.Α' άρθρο 1.

²⁷⁸ Βλ. Ε.Γ. Δελάκης, Το Ιεροδιδασκαλείο Κρήτης (1892-1905), τεύχος 3, Άγιος Ματθαίος Χανίων 1998, σ.511-513

²⁷⁹ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 93, τευχ.1 έτος Γ' 28 Δεκεμβρίου 1901, σ. 589

²⁸⁰ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.114, 31 Δεκεμβρίου 1899, διάταγμα 112, 17 Δεκεμβρίου 1899, σ.1

εργασίες που προσαρμόζονται ανάλογα με το έτος φοίτησης των μαθητών δίνουν την πρακτική κατεύθυνση της Σχολής²⁸¹.

ΕΒΔΟΜΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΞΕΝΕΣ ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Το 1878 με την αναγνώριση της Κρήτης ως αυτόνομης επαρχίας της Τουρκίας μετά από συνεχείς επίμονους και αιματηρούς αγώνες ιδρύεται ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος στο Ηράκλειο Κρήτης, ο οποίος με τον κανονισμό του ορίζει²⁸² ότι ο σκοπός του είναι η διάδοση της παιδείας, η διεύρυνση ίδρυσης των ελληνικών σχολείων, η συλλογική γλωσσικών μνημείων, επιστημονικών αντικειμένων και αρχαιολογικών τεκμηρίων, ώστε να διαφωτιστεί η κρητική ιστορία. Καθορίζεται ο τρόπος λειτουργίας του Συλλόγου και τη διεύθυνση έχει η Κοσμητεία, που αποτελείται από ένα Πρόεδρο, δύο αντιπροέδρους, δύο γραμματείς, έναν γενικό κι έναν ειδικό, έναν Έφορο της Βιβλιοθήκης, έναν Επιμελητή του Αναγνωστηρίου και έναν Ταμία. Στο Κεφ. Β' του Καταστατικού αναφέρεται το καθηκοντολόγιο. Ο Πρόεδρος έχει την ευθύνη των συνεδριάσεων τις οποίες διευθύνει, οι αντιπρόεδροι αντικαθιστούν τον Πρόεδρο, ο γενικός γραμματέας φυλάττει τα αρχεία, τη σφραγίδα πρωτοκολλεί και προσυπογράφει τα έγγραφα, αλληλογραφεί και κρατά αντίγραφα των επιστολών σε ειδικό βιβλίο. Ο ειδικός γραμματέας συντάσσει πρακτικά κάθε συνεδρίασης, τα οποία αναγνώνει στην επόμενη συνεδρίαση και τα υπογράφει μαζί με τον Πρόεδρο κατά το βιβλίο πρακτικών και το μητρώο. Οι γραμματείς αναπληρώνονται μεταξύ τους σε περίπτωση απουσίας. Ο Έφορος της Βιβλιοθήκης με τον επιμελητή φροντίζουν για τήρηση καταλόγων τη σειρά των ημερησίων και περιοδικών φύλλων και είναι υπεύθυνοι για την εύρυθμη λειτουργία της Βιβλιοθήκης. Ο Ταμίας φροντίζει να εισπράττει έγκαιρα τα έσοδα του Συλλόγου, να εκδίδει διπλότυπη απόδειξη με υπογραφή όχι μόνο δική του αλλά και του ειδικού γραμματέα καθώς και τη σφραγίδα του Συλλόγου. Σύμφωνα με τον ετήσιο προϋπολογισμό δαπανά για τις τακτικές ανάγκες ενώ για τις έκτακτες χρειάζεται να έχει ένταλμα του Προέδρου, το οποίο, προκύπτει από την πλειοψηφία της γενικής συνεδρίασεως. Κρατά λογιστικά βιβλία εσόδων και εξόδων και είναι υπόλογος κάθε

²⁸¹ Για το αναλυτικό βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., σ. 589 -592 και Ε.Γ. Δελάκης, ο.π. σ. 632-640

²⁸² Κανονισμός του εν Ηρακλείω Κρήτη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, εν Ηρακλείω τη 16 Μαΐου 1879.

τέλος του μήνα στη Κοσμητεία. Ο Σύλλογος μετά τη λήξη κάθε έτους διορίζει τριμελή επιτροπή για έλεγχο των δαπανών και παράδοση στον επόμενο ταμία.

Στο κεφ. Γ' του καταστατικού ορίζεται ότι μπορεί να γίνει οποιοσδήποτε μέλος αν επιθυμεί να συμβάλλει στο σκοπό του Συλλόγου ή αν γίνει στο Σύλλογο πρόταση από κάποιον που είναι ήδη μέλος και εγκριθεί με μυστική ψηφοφορία από το Σύλλογο. Τα μέλη μπορεί να είναι επίτιμα και αντεπιστέλλοντα, που εκλέγονται με μυστική ψηφοφορία με απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων (τουλάχιστον δέκα μελών) και τα τακτικά μέλη. Όλα τα μέλη είναι ισότιμα, μπορούν να συμμετέχουν σε κάθε διαδικασία. Στο κεφ. Δ' ορίζονται ως δωρητές όσοι καταθέτουν δύο οθωμανικές λίρες κάθε χρόνο ή εφάπαξ δέκα λίρες. Ευεργέτες είναι όσοι εφάπαξ δίνουν είκοσι λίρες, ενώ μεγάλοι ευεργέτες καταθέσουν σαράντα λίρες.

Οι συνεδριάσεις είναι οι μερικές και γίνονται από τους Κοσμήτορες, ενώ οι γενικές, που γίνονται από την ολομέλεια του Συλλόγου, μπορεί να είναι τακτικές με καθορισμένη ημέρα και ώρα και έκτακτη όταν κρίνεται αναγκαίο. Για τις γενικές απαρτίες ορίζεται όταν παρευρίσκονται παραπάνω από τα μισά μέλη, αν όμως μετά από δύο συνεδριάσεις δεν υπάρξει απαρτία, τότε τα μέλη συζητούν και αποφασίζουν. Κάθε διαφωνία λύνεται με ψηφοφορία. Τα μέλη παίρνουν το λόγο από τον Πρόεδρο, ο οποίος έχει την ευθύνη της διεξαγωγής της συνεδρίας. Στις συνεδριάσεις των Κοσμητόρων όταν υπάρχει διαφωνία υπερισχύει η πλειοψηφία και σε ισοψηφία η ψήφος του Προέδρου υπερισχύει.

Οι εκλογές των Κοσμητόρων γίνονται την πρώτη Κυριακή του Μαρτίου, εκλέγονται ο καθένας χωριστά με μυστική ψηφοφορία και με απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων. Αν όμως στην πρώτη ψηφοφορία δεν επιτευχθεί απόλυτη πλειοψηφία, τότε γίνεται και δεύτερη αλλά μόνο μεταξύ αυτών που πήραν τις περισσότερες ψήφους. Η περιουσία του Συλλόγου είναι οι ετήσιες συνδρομές των μελών, οι έκτακτες προσφορές, οι δωρεές και οι ευεργεσίες, η βιβλιοθήκη και τα έπιπλα. Η διαχείριση γίνεται με καθορισμό από τη γενική συνέλευση, ενώ οι δωρεές διατίθενται όπως ορίζει ο δωρητής και ο ευεργέτης.

Ο Σύλλογος φροντίζει να προγραμματίζει μια σειρά ομιλιών και διδασκαλιών για το γενικότερο όφελος της κοινωνίας σε μέρα και ώρα που θα προκαθορίσει και ορίσει ελεύθερη είσοδο και για τα δύο φύλα. Οι ομιλητές οφείλουν να ενημερώνουν τον Πρόεδρο για το αντικείμενο της διάλεξής τους.

Στις 21 Μαΐου γιορτάζεται η επέτειος της σύστασης του Συλλόγου και τοποθετούνται και οι νέοι Κοσμήτορες. Η συνδρομή των μελών ορίζεται σε ένα μεζήτιο το οποίο θα προπληρώνουν κάθε τρίμηνο.

Η σφραγίδα του Συλλόγου είναι ένα βιβλίο ανοιχτό που έχει γύρω του κλαδιά δάφνης και ελιάς και φέρει την επιγραφή «Ο εν Ηρακλείω Κρήτης Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος».

• Ο Σύλλογος κινητοποιείται και με εισήγησή του κατορθώνει να ψηφιστεί από την Κρητική Συνέλευση, νόμος, σύμφωνα με τον οποίο τα έσοδα όλων των μοναστηριακών κτημάτων της Κρήτης δεν θα διαχειρίζονται οι κατά τόπους αρχιερείς, αλλά οι Διευθύνσεις Επιτροπών, που θα εκλέγονται από το λαό και θα ονομάζονται Μοναστηριακές Επιτροπές, στις οποίες πρόεδρος θα είναι ο Επίσκοπος κάθε νομού. Τα εισοδήματα, που θα μένουν μετά την αφαίρεση των εξόδων καλλιέργειας της γης και του μικρού επιδόματος για τη συντήρηση των μοναχών, θα πρέπει να δίνονται για την ίδρυση και συντήρηση των σχολείων και την ανάπτυξη της παιδείας γενικότερα στην Κρήτη. Με τα εισοδήματα αυτά των μοναστηριακών κτημάτων ιδρύθηκε και το Ελληνικό Γυμνάσιο στην Κρήτη που το διηύθυνε ο Αντώνιος Μιχελιδάκης, ο οποίος είχε δραστηριοποιηθεί κατά τις Κρητικές επαναστάσεις ενώ υπηρέτησε και ως Υπουργός Παιδείας του Ελληνικού κράτους κατά Ο Αντώνιος Μιχελιδάκης²⁸³ είναι ο πρώτος Πρόεδρος του Συλλόγου.

Ο ιατρός Ιωάννης Κ. Σφακιανάκης εκλέγεται το δεύτερο έτος της ίδρυσης του Συλλόγου και έχοντας την εκτίμηση όχι μόνο του κρητικού λαού, αλλά και των αντιπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων, συμβάλλει καθοριστικά και ουσιαστικά στη σύσταση και ολοκλήρωση της συνθήκης της Χαλέπας (3-15 Οκτωβρίου 1878)²⁸⁴ που εξουδετέρωνε τα κραυγαλέα προνόμια των μπέηδων, αγάδων και πασάδων, έδινε το δικαίωμα σύστασης ιδιαίτερου αντιπροσωπευτικού σώματος από χριστιανούς και μουσουλμάνους (49 έναντι 31) με το όνομα «Κρητική Βουλή» ενίσχυε την διοικητική αποκέντρωση υπό χριστιανό διοικητή και άφηνε περιθώρια τροποποίησης ή μη επικύρωσης αποφάσεων και νομοσχεδίων.

Ο Άριστείδης Ζαφειρίδης, ιατρός στο Ηράκλειο εκλέγεται πρόεδρος τον τρίτο χρόνο, τον τέταρτο χρόνο επανεκλέγεται ο Αντώνης Μιχελιδάκης και τον πέμπτο εκλέγεται ο επίσκοπος Χερσονήσου Διονύσιος Καστρινογιαννάκης. Το 1883 παμψηφεί εκλέγεται

²⁸³ Μιχελιδάκης;;

²⁸⁴ Σύμβαση Χαλέπας, άρθρο ΙΓ' ελληνικού έθνους.

ο γιατρός και αρχαιολόγος²⁸⁵ Ιωσήφ Χατζιδάκης (1848-1936),²⁸⁶ με μέλη της Κοσμητείας τον Νικ. Παρασυράκη, Απόστολο Στεφανίδη, Ιωάννη Περδικάρη, Εμμαν., Πολυχρονίδη, Ιωαν. Ντοκουμετζίδη, Ιωσήφ Κόρπη και Ηρακλή Σαπουντζάκη. Ο νέος Πρόεδρος εκτίμησε τα δεδομένα και διαπίστωσε ότι με τη διάθεση των εσόδων των κρητικών μονών για τη παιδεία η εκπαίδευση θα βοηθούνταν σημαντικά να ανελιχθεί. Εξάλλου το έργο αυτό το φρόντιζε η Γενική Συνέλευση των Κρητών. Η πρόταση που έκανε στην Κοσμητεία του Συλλόγου ήταν η περισυλλογή και διάσωση των Κρητικών Αρχαιοτήτων και η ίδρυση Κρατικού Μουσείου. Η Γενική Συνέλευση των Κρητών μέσω των αντιπροσώπων της δέχτηκε ένθερμα τη θέση αυτή και υποστήριξε τη δύσκολη προσπάθεια του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου. Αρωγοί στο τόλμημα αυτό ήταν μόνο η φιλοπατρία και ο ενθουσιασμός του κρητικού λαού,²⁸⁷ γιατί μέχρι εκείνη την στιγμή ελάχιστες ήταν οι αρχαιολογικές ειδήσεις ενώ εντελώς τυχαία ανακαλύπτονταν κάποιες κρητικές αρχαιότητες, αφού σχεδόν κανείς αρχαιολόγος δεν είχε δείξει ενδιαφέρον για την Κρήτη.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθούν οι ξένες αρχαιολογικές αποστολές-έρευνες, που επισκέπτονταν την Κρήτη περιστασιακά, ώστε να αναδειχθεί και να υπογραμμιστεί η πράγματι σημαντικότερη προσπάθεια του Συλλόγου και προσωπικά του Ιωσήφ Χατζιδάκη.

Το 1832 επισκέπτεται τη Μεγαλόνησο για συλλογή ιστορικού υλικού για τη συγγραφή της ιστορίας της Κρήτης ο Άγγλος ιστορικός Pashley. Αν και δεν εκδίδει την ιστορία του νησιού περιγράφει σε δύο τόμους την κατάσταση των χρόνων που παρέμεινε στην Κρήτη το 1832-1833, αναφέροντας την ανακάλυψη μιας μαρμάρινης λάρνακας στην Ιεράπετρα, που αγόρασε και μετέφερε στην Αγγλία.

Μετά τον Pashely η Αγγλική κυβέρνηση στέλνει στην Κρήτη τον Άγγλο πλοίαρχο Spratt, ο οποίος με αξιωματικούς και συνεργάτες επιφορτίζεται με το έργο της βυθομέτρησης των παραλίων της Κρήτης και την κατάστρωση γεωγραφικού χάρτη του νησιού. Στο χάρτη αυτό που δημοσίευσε σημειώνονται και αρχαίες πόλεις, όχι πάντα

²⁸⁵ Βλ. Μαν. Δετοράκη, Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών Επαναστάσεων τον ΙΘ' αιώνα, Ηράκλειο 1987, σσ. 218-224.

²⁸⁶ Νικ. Βλάχος, ο ιατρός Ιωσήφ Χατζιδάκης και η πολύπλευρη συμμετοχή του στην πνευματική κίνηση της Κρήτης «Πεπραγμένα Ε' Κρητολογικού Συνεδρίου, τόμος Γ', Ηράκλειο 1985, σ. 302. Ο Ιωσήφ Χατζιδάκης διορίστηκε ως Έφορος Αρχαιοτήτων Ηρακλείου στις 23 Ιουνίου 1899 βλ. Σχετικά Επίσημος Εφημερίς Κρητικής Πολιτείας αρ. 53 στο φ. 2 εν Χανίοις τη 25 Ιουνίου 1899, Διάταγμα αρ. 7, το οποίο υπογράφεται από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τον Ν. Γιαμαλάκη.

²⁸⁷ Ο Clemenceau ονόμασε τον πρόεδρο του Συλλόγου περιπαικτικά l' archeologie entreee (=η λυσσώσα αρχαιολογία). [Ο Clemenceau παρέμεινε 20 ημέρες στο Ηράκλειο για να μελετήσει τις κρητικές αρχαιότητες, αλλά και το χαρακτήρα του κρητικού λαού].

στην ακριβή τους θέση. Ο ίδιος εκδίδει κι ένα δίτομο έργο με τίτλο *Travels in Crete* στο οποίο αναφέρονται και λεπτομερείς αρχαιολογικές ειδήσεις, όπως ότι στο θέατρο της Γόρτυνας βρέθηκε μαρμάρινο σύμπλεγμα της Ευρώπης πάνω σε ταύρο, από το οποίο είχαν αποκοπεί (έλειπαν) τα πόδια και το κεφάλι του ταύρου καθώς και το ένα χέρι της Ευρώπης. Ο Spratt το μετέφερε στο Λονδίνο, όπου στο Βρεττανικό Μουσείο το έθεσε υπόψη του καθηγητή Αλμπέρ, που έκρινε ότι ήταν έργο των αυτοκρατορικών Ρωμαϊκών χρόνων, μικρής καλλιτεχνικής αξίας, ενώ ένα μαρμάρινο αγαλματίδιο ελληνιστικής εποχής της Αφροδίτης, που βρέθηκε στη Χερσόνησο κι αγοράστηκε από τον ίδιο, θεωρήθηκε μεγαλύτερης και σημαντικότερης τέχνης.

Το 1850 ο φίλος της Γαλλικής Σχολής των Αθηνών, ο Γάλλος αρχαιολόγος Thenon προκειμένου να συλλέξει και να αντιγράψει αρχαίες επιγραφές έρχεται στην Κρήτη. Ανακαλύπτει στο χωριό Άγιοι Δέκα ένα μέρος της Μεγάλης Επιγραφής ή των νόμων της πόλης της Γόρτυνας, που αγοράζει και μεταφέρει στο Μουσείο του Λούβρου. Η δημοσίευσή του γίνεται στο *Inscription es Greceae Antiquissimae*. Ένα άλλο κομμάτι της επιγραφής εντοπίστηκε στο σπίτι του Μανώλη Ηλιάκη στους Αγίους Δέκα από τον αρχαιολόγο B. Hassoullier, ο οποίος έκανε τη δημοσίευση στο *Bulletin de Correspondence Hellenique* IV, σ. 461, 1880.

Μέσα από τις προσπάθειες αυτές και ειδικότερα εξαιτίας των τρόπων που εκδηλώθηκαν έγινε πλέον αντιληπτός ο κίνδυνος διάθεσης των αρχαιοτήτων, με οποιοδήποτε μέσο. Είχαν ήδη δηλώσει το ενδιαφέρον τους, άλλοτε φανερά κι άλλοτε με άλλες αθέμιτες διαδικασίες διάφορα και ορισμένα ονομαστά Μουσεία του κόσμου, όπως και γνωστοί αρχαιόφιλοι, που είχαν συγκροτήσει προσωπικές συλλογές καθώς και διάσημοι ή μη έμποροι έργων τέχνης. Εξακολουθούσε να είναι ανεξέλεγκτη η κατάσταση του εντοπισμού των αρχαίων αντικειμένων μνημείων ακόμα και των ερειπίων. Άλλωστε η ιστορική συνέχεια του ελληνισμού ήταν αυταπόδεικτη όπως και η αναμφισβήτητη πολιτιστική του υπεροχή.

Ο ρόλος επομένως του Συλλόγου ως επιστημονικού και φιλεκπαιδευτικού σωματείου είναι πολύ σημαντικός, αφού στοχεύει στο να εντοπιστούν, να ανασκαφούν, να αναδειχθούν, να προστατευθούν οι Κρητικοί θησαυροί και να παραμείνουν στο φυσικό τους χώρο με την ίδρυση μουσείου, που δεν υπάρχει την εποχή αυτή στην Κρήτη²⁸⁸ τρόπων που εκδηλώθηκαν έγινε πλέον αντιληπτός ο

²⁸⁸ Για την ίδρυση του Κρητικού Μουσείου βλ. Νόμος περί Αρχαιοτήτων Κεφ. ΣΤ', άρθρο 20, σ. 9, τύποις Κρητικής Πολιτείας, εν Χανίοις 1899 και Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, έτος Α', εν Χανίοις τη 21 Ιουνίου 1899, άριθ. 51, φ. 1-4.

κίνδυνος της διάθεσης των αρχαιοτήτων με οποιοδήποτε μέσο. Είχαν ήδη δηλώσει το ενδιαφέρον τους άλλοτε φανερά και άλλοτε με άλλες αθέμιτες διαδικασίες διάφορα και, ορισμένα ονομαστά μουσεία του κόσμου όπως και γνωστοί αρχαιόφιλοι που είχαν συγκροτήσει προσωπικές συλλογές καθώς και διάσημοι ή μη έμποροι έργων τέχνης. Εξακολουθούσε να είναι ανεξέλεγκτη η κατάσταση του εντοπισμού αρχαίων αντικειμένων, μνημείων, ακόμη και ερειπίων. Άλλωστε η ιστορική συνέχεια του ελληνισμού ήταν αυταπόδεικτη όπως και

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ηρακλείου κάνει τις πρώτες του προσπάθειες συλλογής αρχαιολογικών αντικειμένων και συλλέγει τα πρώτα αρχαία, τα οποία φυλάττει σε δύο δωμάτια μέσα στην αυλή της μητροπολιτικής εκκλησίας του Αγίου Μηνά που έχουν παραχωρηθεί από τη Δημογεροντία Ηρακλείου για το σκοπό αυτό. Εκεί ήταν και τα γραφεία του Συλλόγου. Ο χώρος αυτός θεωρήθηκε ασφαλής, γιατί ο ιερός χώρος της εκκλησίας θα απέτρεπε, ίσως, κάποιον να κάνει απόπειρα κλοπής.

Ο Ιωσήφ Χατζιδάκης απευθύνθηκε στο γενικό διοικητή της Κρήτης Φωτιάδη πασά, πρώην πρέσβη της Τουρκίας στην Αθήνα, ο οποίος αν υπηρετούσε τα τουρκικά συμφέροντα δεν έπαψε να είναι Έλληνας, και του ζήτησε τη βοήθεια και τη συνδρομή του για την προστασία των αρχαιοτήτων. Σε συνεδρίαση του Συλλόγου μάλιστα ο Φωτιάδης εκλέχτηκε επίτιμος πρόεδρος, τιμή που ο ίδιος αποδέχτηκε. Οι κρητικοί πολιτικοί Ιωάννης Κ. Σφακιανάκης και Αντ. Μιχελιδάκης ενημερώθηκαν από τον γενικό διοικητή Κρήτης και τον Πρόεδρο του Συλλόγου καθώς και ο διευθυντής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και του Μουσείου Κων/λης Χαμδή-Μπέη. Οι απαντήσεις όλων ήταν θετικές και αναφέρουν ότι θα στηρίξουν το πόνημα του συλλόγου. Ο Χαμδή-Μπέης ενήργησε μάλιστα να εκδοθεί αυτοκρατορικός ιραδές που να αναγνωρίζει στο Σύλλογο το δικαίωμα να συλλέγει αρχαιότητες και να τις διαφυλάττει σε ειδικό Μουσείο. Με την πολιτική κάλυψη που είχε τώρα πια ο Σύλλογος καθιερώνεται ως επίσημη αρχή, την οποία οφείλουν να αναγνωρίζουν οι αρχαιολογικές ερευνητικές αποστολές που έρχονται στην Κρήτη και από την οποία πρέπει να παίρνουν άδεια για έρευνα. Οποιοδήποτε εύρημα πρέπει να παραδίδεται στο Μουσείο. Τον όρο αυτό σεβάστηκαν και ο πρόεδρος της Ιταλικής Αρχαιολογικής αποστολής καθηγητής Άλμπερ και ο αρχαιολόγος της Κνωσσού Arthur Evans, αλλά και πολλοί άλλοι αρχαιολόγοι.

Η προστασία των αρχαιοτήτων γίνεται προσωπική υπόθεση κάθε μέλους του συλλόγου. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ιωσήφ Χατζιδάκης στο έργο του «Ιστορία του Κρητικού Μουσείου» και των Αρχαιολογικών ερευνών εν Κρήτη», Τυπογραφείον

«Εστία» εν Αθήναις 1931, ότι ο ίδιος κατάσχεσε πρώτα τους μεγάλους λέβητες της Τυλίσου πριν τους λιώσουν για να πάρουν κάποιοι τον χαλκό και μετά τη Μεγάλη Επιγραφή της Γόρτυνας τη στιγμή που θα μεταφέρονταν οι μεγάλοι λίθοι για να κτιστεί στους Αγίους Δέκα ελαιοτριβείο. Είναι βέβαιο, όμως, ότι πολλά χρήματα και χρυσά αντικείμενα από το Ιδαίο και το Δικταίο Άντρο πουλήθηκαν ή κλάπηκαν. Πάντως, οι πρώτες ανασκαφές που πραγματοποίησε ο Σύλλογος ήταν αυτή στο Ιδαίο και Δικταίο Άντρο και στη Γόρτυνα, που κινητοποίησε το ενδιαφέρον των επιστημόνων αρχαιολόγων και ερευνητών της Δύσης, οι οποίοι τόνισαν ότι οι ανακαλύψεις αυτές ήταν οι σπουδαιότερες του 19^{ου} αιώνα. Ακόμη το σωματείο ενεργοποίησε εκτός από τους Κρήτες κι άλλους αλλοδαπούς επιστήμονες, και επιστημονικά-ερευνητικά ιδρύματα, ακόμα και φορείς της Ελλάδας και της Ευρώπης.

Η οικονομική στήριξη της προσπάθειας πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια της Αρχαιολογικής Εταιρείας²⁸⁹ της Αθήνας, της Συνέλευσης των Κρητών, των δωρεών και των ευεργεσιών των πλουσίων αλλοδαπών ομογενών. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ο Ιωσήφ Χατζιδάκης στην λογοδοσία του κατά την συνεδρία της 2ας Οκτωβρίου 1887, η οποία υπογράφεται από τον ίδιο με ημερομηνία: εν Ηρακλείω τη 30 Αυγούστου 1887, ότι συνέδραμαν και ο γενικός διοικητής Κρήτης και ο Θ.Α. Τριφύλλης με χρήματα και συλλογή αρχαιοτήτων και ο δικηγόρος Α. Λαδάς από τη Σμύρνη. Έτσι, οι προαναφερθέντες τρεις προστίθενται, στους ευεργέτες του σωματείου ενώ τα τακτικά μέλη ανέρχονται σε εκατό, αφού προστέθηκαν δέκα στα ήδη ενενήντα που υπήρχαν.

Η ανασκαφική δράση του συλλόγου κατά το έτος 1886 όπως αναφέρεται στη λογοδοσία, επικεντρώθηκε στα σπήλαια της Ειλειθυίας και του Ψυχρού στο Λασιθί. Αν και στο σπήλαιο της Ειλειθυίας τα ευρήματα δεν είναι αξιόλογα αποδεικνύουν ότι αυτό είναι το αναφερόμενο από τον Όμηρο στην Οδύσσεια «Σπέος Ει λειθυίας»²⁹⁰ (Οδύσσεια, XIX, 186). Όσο για το σπήλαιο του Ψυχρού η ανασκαφή έφερε στο φως αρχαιότητες σημαντικές αν και πολλά αναθήματα, έχουν κλαπεί. Ο κατάλογος αυτής της ανασκαφής δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Εστία» στο ταχ. 558. Ακόμη, τονίζεται ότι η ανακάλυψη του ναού του Πυθίου Απόλλωνα στη Γόρτυνα καθώς και τα τεμάχια της Μεγάλης Επιγραφής που έφερε στο φως η σκαπάνη παραμένουν οι πιο σημαντικές αρχαιότητες του Συλλόγου.

²⁸⁹

²⁹⁰ «Κατάλογος των εν τω Μουσείω του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ηρακλείου Αρχαιοτήτων», εκ του Τυπογραφείου Στυλ. Αλεξίου, εν Ηρακλείω 1886, σ. 13-16, άρθρο με τίτλο «Ανακάλυψις και Εξερεύνησις του εις των Ειλειθυϊαν αφιερωμένου σπηλαίου».

Το Μουσείο είχε ήδη αρχίζει να εμπλουτίζεται με ποικίλα ευρήματα παλαιολιθικής, αρχαϊκής αλλά και ενετικής εποχής. Ο αναλυτικός κατάλογος αυτών, κατατίθεται στις σελίδες 17-29 της λογοδοσίας του Ιωσήφ Χατζιδάκη που ανακοινώθηκε στη συνεδρίαση του συλλόγου στις 2 Οκτωβρίου του 1887.

Επίσης στις σελίδες 8-12 αναφέρονται οι δωρεές πολλών και σημαντικών προσωπικοτήτων της εποχής ως προς την προσφορά αντικειμένων, όπως του φιλόμουσου Α. Τριφύλλη, ο οποίος δώρισε τη συλλογή του από το Ιδαίο Άντρο και στο σπήλαιο του Αμαρίου, αλλά και ως τις χρηματικές προσφορές, ανάμεσα στις οποίες υπογραμμίζει αυτές του Ανθόπουλου πασά, γενικού διοικητού Κρήτης (1000 γρόσια), της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών (4000 φράγκα), της Γενικής Συνέλευσης των Κρητών (25.000 γρόσια) και του προξένου Αγγλίας Biliotti (1 αγγλική λίρα). Σημαντική είναι και η δωρεά βιβλίων για τη Βιβλιοθήκη του Συλλόγου, όπως τα τεύχη του Ιταλικού Μουσείου με δημοσιευμένα άρθρα για την Κρήτη που χάρισε ο αρχαιολόγος Άλμπερ, τα «Περί των εν Τύρυνθι ανασκαφών του Σλήμαν», του καθηγητή Πανεπιστημίου Αναστ. Κ. Δαμβέργη τα βιβλία «Περί νοθεύσεως των τροφών» και «Φυσική και Χημική περιγραφή των εν Μεθάνοις ιαματικών υδάτων» και τέλος η Αρχαιολογική Εφημερίδα και όλα τα πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών.

Το ενδιαφέρον ομογενών και αλλοδαπών πιστοποιείται με όλες τις παραπάνω προσφορές και επομένως γίνεται αντιληπτό το ενδιαφέρον.

Οι ανασκαφικές και ερευνητικές δράσεις αλλά και η κινητοποίηση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου για τη διάσωση των αρχαιοτήτων της Κρήτης καθώς και η συνδρομή επιστημόνων και λογίων ντόπιων, ομογενών και αλλοδαπών οδήγησε την Κρητική Πολιτεία στην κατάρτιση του Νόμου «περί Αρχαιοτήτων»,²⁹¹ όπου με τον αριθμό 24 του νόμου εκδίδεται διάταγμα «Περί Αρχαιοτήτων», από τον ύπατο αρμοστή στη Κρήτη τον πρίγκιπα Γεώργιο γης Ελλάδας με τη σύμφωνη γνώμη των Συμβούλων της Δημόσιας Εκπαίδευσης και Θρησκευμάτων καθώς και της Δικαιοσύνης. Ο Νόμος αυτός δημοσιεύεται στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας²⁹² και θεωρείται νόμος της Πολιτείας. Υπογράφεται στις 18 Ιουνίου του 1899 εν Χαλέπα από τον πρίγκιπα Γεώργιο και τους Νικ. Γιαμαλάκη, Ελευθ. Βενιζέλο, Κων/νο Φούμη, Μ. Κούνδουρα και τον Χουσεϊν Γενιταράκη.

²⁹¹ Νόμος περί Αρχαιοτήτων, τύποις Κρητική Πολιτείας εν Χανίοις 1899, αριθ. Νόμου 24.

²⁹² Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, έτος Α', αριθ. 51, φύλλα 1-4, εν Χανίοις τη 21 Ιουνίου 1899, αριθ. Νόμου 24 εν Χαλέπα τη 18 Ιουνίου 1899.

Στο κεφ. Α', στο πρώτο άρθρο αναφέρεται ότι είναι ιδιοκτησία της Κρητικής Πολιτείας όλα τα αρχαία που βρίσκονται στην Κρήτη, των οποίων η διάσωση και η περισυλλογή γίνεται στα Μουσεία. Κάθε ενέργεια για τον σκοπό αυτό υπάγεται στις αρμοδιότητες της Ανωτέρας Διευθύνσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Ως αρχαία στο άρθρο 2 ορίζονται όλα τα έργα γλυπτικής, αρχιτεκτονικής και γλυπτικής από τα αρχαία χρόνια ως την ενετοκρατία καθώς και όλα τα μνημεία τέχνης από την ενετοκρατία έως την απελευθέρωση της Κρήτης. Επίσης στο νόμο αυτό, «περί αρχαιοτήτων», συμπεριλαμβάνονται και τα παλαιοντολογικά ευρήματα, σκελετοί ανθρώπων και ζώων. Στο άρθρο 3 υπογραμμίζεται ότι τα ακίνητα αρχαία ευρήματα που ανακαλύπτονται, σε ιδιωτικά κτήματα θεωρούνται δημόσια περιουσία και ο ιδιοκτήτης αποζημιώνεται μόνο για το χώρο εκείνο που του αφαιρείται από το κτήμα του. Γίνεται, δηλαδή, αναγκαστική απαλλοτρίωση για τους ιδιώτες ενώ για τους φορείς του Δημοσίου, τα ευαγή ιδρύματα και τις Μονές η αποζημίωση δεν ισχύει. Στο άρθρο 4 δηλώνεται ρητά ότι όποιος ανακαλύπτει κάποιο αρχαίο μνημείο οφείλει να το δηλώνει σε οποιαδήποτε αρχή, η οποία με τη σειρά της πρέπει να διαβιβάσει τη δήλωση στον Έφορο Αρχαιοτήτων. Σε περίπτωση μη διαβίβασης η ποινή ανέρχεται σε 50-500 δραχμές πρόστιμο. Ακόμη αν μετά τη δήλωση της ανακάλυψης του αρχαίου αντικείμενου ο ιδιοκτήτης και ο κάτοχος του κτήματος κρατήσει το ευρεθέν αντικείμενο ως δύο μήνες τότε θα του επιβληθεί η ποινή φυλάκισης από 15 μέρες ως ένα χρόνο. Ο Έφορος σε διάστημα δύο μηνών πρέπει να αποφανθεί αν αυτό θα περιέλθει στην ιδιοκτησία του δημοσίου. Η καταστροφή, επισκευή ή μεταβολή των μνημείων ή των λειψάνων δεν επιτρέπεται παρά μόνο με την άδεια Συμβούλου και με τη γνωμοδότηση του αρμόδιου Εφόρου, επισημαίνεται στο άρθρο 5, στο οποίο επίσης τονίζεται ότι χωρίς την άδεια της Ανωτέρας Διευθύνσεως Παιδείας δεν επιτρέπεται η λατομία, η σκαφή, η κατασκευή ασβεστοκαμίνων και η ανέγερση οποιουδήποτε έργου που να μπορεί να βλάψει τις αρχαιότητες. Η οποιαδήποτε παρέμβαση σε ερείπια ή λείψανα κι αν ακόμη δεν έχει επιφέρει ζημιά τότε τιμωρείται με φυλάκιση από 15 μέρες έως 2 έτη και με πρόστιμο 100-10.000 δραχμές. Ποινή κράτησης 2-15 ημερών και πρόστιμο 5-100 δραχμές θα έχουν κι όσοι εργάτες λαμβάνουν μέρος στις παραπάνω αξιόποινες πράξεις ή και όσοι χρησιμοποιούν τους λίθους και τις πλίνθους ως υλικά οικοδομής.

Όλα τα κινητά αρχαία αποτελούν δημόσια ιδιοκτησία και πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στα Κρητικά Μουσεία, γι' αυτό όποιος βρει τέτοιο αντικείμενο είτε κατά τύχη είτε κατά την καλλιέργεια κτήματος, είτε κατά την διάνοιξη θεμελίων

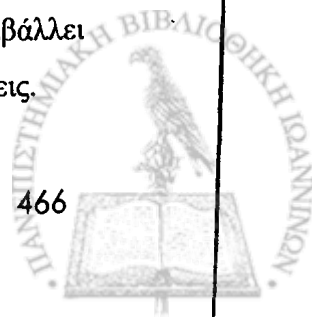
πρέπει μέσα σε 5 μέρες, να το παραδώσει στην πλησιέστερη Αρχή ή στον αρμόδιο Έφορο που αμείβεται με το 1/3 της αξίας του αρχαίου αντικειμένου που προσκόμισε. Σε αντίθετη περίπτωση ο ευρών τιμωρείται με φυλάκιση ένα μέχρι δύο χρόνια. Αν κάποιος βρει κατά τύχη αρχαία σε ξένο κτήμα, τότε λαμβάνει τη μισή αμοιβή που προοριζόταν για τον ιδιοκτήτη του κτήματος, ενώ το υπόλοιπο μισό το δικαιούται ο ιδιοκτήτης. Ολόκληρη όμως αυτή την αμοιβή παίρνει όποιος καταγγείλει παράνομη κατακράτηση αρχαίου αντικειμένου και βοηθήσει στην κατάσχεσή του επισημαίνεται στο άρθρο 8, ενώ στο άρθρο 9 οι ποινές είναι οι ίδιες που επιβάλλονται και για όλα τα άλλα αρχαιολογικά ευρήματα.

Προκειμένου για τις ανασκαφές τονίζεται στο άρθρο 10 ότι η μόνη που αποφασίζει γι' αυτές είναι η κυβέρνηση με απόφαση του αρμοδίου Συμβουλίου και με τη γνωμοδότηση της Αρχαιολογικής Επιτροπής ή ενός Εφόρου.

Οι ανασκαφές μπορεί να διεξάγονται όταν έχουν εξασφαλιστεί τα χρήματα για την απαλλοτρίωση ή αποζημίωση κτήματος, στο οποίο βρίσκονται τα αρχαία μνημεία. Μόνο οι υπάλληλοι και οι εργάτες του δημοσίου μπορούν να κάνουν την ανασκαφή με τη συνδρομή έμμεσα και επιστημονικών ιδρυμάτων, σχολών και εταιρειών απ' όλες τις εθνικότητες.

Στα άρθρα 11 και 12 υπογραμμίζεται ότι η κυβέρνηση μπορεί να απαλλοτριώνει ακίνητη ιδιοκτησία λόγω ανασκαφής ή συντήρησης μνημείων και μόνο αυτή μπορεί να ενεργεί δοκιμαστικές ανασκαφές και να στερεί προσωρινά τη χρήση του κτήματος κάποιου ιδιοκτήτη. Οι ανασκαφές γίνονται με την επίβλεψη υπαλλήλων που έχουν διοριστεί από την Κυβέρνηση και πάντα για όφελος των Μουσείων της Κρήτης. Αν κάποιο επιστημονικό ίδρυμα διενεργεί τις ανασκαφές, τότε θα έχει το δικαίωμα της πρώτης δημοσίευσης των ευρεθέντων και το αποκλειστικό δικαίωμα να λάβει εκμαγεία απ' αυτά μέχρι να παρέλθει η πενταετία, επισημαίνεται στο άρθρο 13. Κανείς ιδιώτης δεν μπορεί να προβεί σε ανασκαφή και τιμωρείται ως καταστροφέας αρχαιοτήτων όπως ορίζει το άρθρο 5, ενώ και οι εργάτες τιμωρούνται με φυλάκιση από 15 μέρες ως τρεις μήνες.

Στο κεφ. Ε' και στα άρθρα 15-19 δηλώνεται ότι εισάγονται ελεύθερα αρχαία από το εξωτερικό, τα οποία όμως ο ιδιοκτήτης πρέπει να δηλώσει όσα αυτά είναι στο Τελωνείο, γιατί σε διαφορετική περίπτωση θα θεωρούνται ότι βρέθηκαν στην Κρήτη. Ένας Έφορος επιθεωρεί τα αρχαία που δηλώθηκαν στο Τελωνείο και αντιπαραβάλλει τον κατάλογο με τα εισαγόμενα αρχαία, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες διορθώσεις.

Επικυρώνει και υπογράφει σε διπλότυπο, από το οποίο το ένα κρατά ο ίδιος και το άλλο το δίνει στον ιδιοκτήτη μαζί με τα εισαγόμενα αρχαία, τα οποία αν θέλει να δωρήσει ή να πουλήσει πρέπει να υποβάλλει την πρόθεσή του στο Σύμβουλο της Εκπαιδεύσεως μαζί με κατάλογο των αρχαίων. Τότε ο Σύμβουλος μπορεί ή να καταβάλει ολόκληρη την αξία των αρχαίων και να τα παραλάβει για τα Κρητικά Μουσεία ή να ορίσει μία τριμελή επιτροπή πραγματογνωμόνων που να αποτελείται από ένα σύμβουλο που θα ορίσει ο ιδιοκτήτης και τον άλλο ο Πρόεδρος του Πρωτοδικείου. Ο παραβάτης αυτών τιμωρείται μέχρι 10.000 δραχμές πρόστιμο ανάλογα με την αξία των αρχαίων.

Η εξαγωγή αρχαίων από την Κρήτη απαγορεύεται ρητά. Προβλέπεται ποινή 3-5 χρόνια καθώς και κατάσχεση των αρχαίων. Αν η δήμευση δεν μπορεί να γίνει, τότε ο παραβάτης είναι υποχρεωμένος να αποζημιώσει με ποσό ίσο με την αξία των αρχαίων, και να υπόκειται στις ποινικές διώξεις που ισχύουν για τους λαθρεμπόρους, άρα απώλεια πολιτικών δικαιωμάτων για δέκα χρόνια, αν δεν οριστεί μικρότερο χρονικό διάστημα με άλλη απόφαση.

Οι αστυνομικοί και τελωνειακοί που ανακαλύπτουν την εξαγωγή αρχαίων αμείβονται με ποσό ανάλογο με την αξία αυτών που κατασχέθηκαν. Τα αρχαία που είναι άχρηστα για τα Κρητικά Μουσεία, αυτά που βρέθηκαν πριν τη δημοσίευση αυτού του Νόμου και όσα εισήχθησαν από το εξωτερικό μπορούν να πωλούνται και να αγοράζονται στην Κρήτη.

Στην ίδρυση του Μουσείου αναφέρεται το άρθρο 20 του ΣΤ' κεφαλαίου, όπου δύο είναι τα δημόσια αρχαιολογικά μουσεία των Χανίων, στο οποίο θα μεταφέρονται τα αρχαία των περιοχών Χανίων, Σφακίων και Ρεθύμνης και του Ηρακλείου στο οποίο θα κατατίθενται όσα βρίσκονται στο Ηράκλειο και το Λασιθί, άρα και όσα έχει στην κατοχή του ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ηρακλείου. Μουσείο εκμαγείων ιδρύεται στα Χανιά, όπου θα υπάρχουν αντίτυπα των σπουδαιότερων αγαλμάτων και γλυπτών της ελληνικής τέχνης. Τα ογκώδη αρχαία ευρήματα παραμένουν στον τόπο εύρεσής τους και με πρωτόκολλο παραδίδονται στους αρχαιολογικούς υπαλλήλους ή στις αρχές. Η αντιγραφή, αποτύπωση και δημοσίευση των αρχαίων που βρίσκονται στα Μουσεία είναι επιτρεπτή κι ελεύθερη για όλους.

Η επιτήρηση και η εφορεία των Μουσείων, των ανασκαφών και των αρχαιοτήτων γίνεται από την Αρχαιολογική Υπηρεσία που υπάγεται στη Διεύθυνση της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως κι αποτελείται από δύο εφόρους, έναν στα Χανιά κι άλλο στο Ηράκλειο, από έξι άμισθους επιμελητές-επιτηρητές αρχαιοτήτων και έξι

επιστάτες-φύλακες²⁹³ των αρχαιοτήτων. Οι δύο Έφοροι διευθύνουν και εποπτεύουν τις ανασκαφές, υπάγονται στις εντολές του Συμβούλου, ενώ τα καθήκοντά τους ορίζονται με Ηγεμονικό Διάταγμα. Στο άρθρο 25 αναφέρεται ότι αν οι Έφοροι με άδεια του Συμβούλου μετακινηθούν από την έδρα τους για υπηρεσιακούς λόγους αμείβονται με έξοδα διαμονής και οδοιπορίας.

Επιμελητές αρχαιοτήτων διορίζονται γυμνασιάρχες και οι εν ενεργεία καθηγητές, ενώ επιτηρητές οι δάσκαλοι που είναι στην υπηρεσία ή και άλλοι λόγιοι. Οι φύλακες, οι επιστάτες και οι άλλοι αρχαιολογικοί υπάλληλοι που προαναφέρθηκαν μπορούν να ζητούν τη συνδρομή και τη βοήθεια των αρχών, αν κρίνουν ότι κάτι τέτοιο απαιτείται. Στο κεφ. Η' υπογραμμίζεται η σύσταση Αρχαιολογικής Επιτροπής, που αποτελείται από τον Διευθυντή του Αρχαιολογικού Τμήματος της Ανωτέρας Διεύθυνσης της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως ο οποίος θα προεδρεύει της Επιτροπής, από ένα εκ των δύο Εφόρων των Μουσείων, ο οποίος μπορεί να αντικαθιστά τον πρόεδρο σε περίπτωση κωλύματός του, και από δύο επιμελητές αρχαιοτήτων, τρία μέλη της επιτροπής αποτελούν απαρτία.

Τα άρθρα 31-34 του Θ' κεφαλαίου εμπεριέχουν διατάξεις που χαρακτηρίζονται ως προσωρινές κι έχουν συγκεκριμένο και σύντομο χρονικό περιορισμό. Συγκεκριμένα, υποχρεούνται σε ένα τρίμηνο από τη δημοσίευση του Νόμου οι κάτοχοι αρχαιοτήτων να τα δηλώσουν καταρτίζοντας έναν ακριβή κατάλογο των αντικειμένων.

Οι Έφοροι μπορούν να ελέγξουν την ακρίβεια και την αλήθεια των δηλωθέντων αρχαίων, τα οποία μ' αυτό τον τρόπο μπορεί να διακινούνται ελεύθερα στην Κρήτη, σε καμία περίπτωση όμως δεν επιτρέπεται να εξαχθούν σε μέρη του εξωτερικού. Επίσης, μέσα σε πέντε μέρες πρέπει να δηλώσουν τα αρχαία αντικείμενα οι νέοι ιδιοκτήτες, διαφορετικά η ποινή που θα τους επιβληθεί είναι κατάσχεση και ποινή φυλάκισης από 15 μέρες έως ένα χρόνο. Σε κάθε περίπτωση όμως μετά την

²⁹³ Για το διορισμό επιστατών και φυλάκων βλ. Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας, έτος Α', εν Χανίοις τη 19 Ιουλίου 1899, αριθ. 60 στο φ. 1. Διορισμός έξι επιστατών, ως πρώτης τάξεως με μισθό 70 δρχ. το μήνα και τέσσερις δεύτερης τάξεως με 60 δρχ το μήνα και δέκα φυλάκων με 35 δρχ. το μήνα, με ημερομηνία εν Χανίοις τη 14 Ιουλίου 1899. Επίσης, Επίσημος Εφημερίς Κρητ. Πολιτ. Στο αρ. 61 στο φ. 1 εν Χανίοις 21 Ιουλίου 1899 με αριθ. Διαταγής 2, διορισμός επιστάτη δεύτερης τάξης Μουσείου Χανίων τον Νικόλαον Κλώνον και επίσης στο ίδιο φύλλο με αριθ. Διαταγής 3 διορισμός έκτακτου επιστάτη για ένα χρόνο για ανασκαφές που θα γίνονται εν Γουλιά Μεραμβέλλου, τον Ιωάννη Ταβλάν με μηνιαίο μισθό 60 δρχ., εν Χαλέπα 21 Ιουλίου 1899. Ακόμη, διορισμός επιστάτου ανασκαφών στην Επίσημη Εφημερίς Κρητ. Πολιτείας, έτος Α', εν Χανίοις 3 Αυγούστου 1899, αρ. 65, φ. 9 καθώς και στον αρ. 89, φ. 1 του έτους Β', εν Χανίοις 13 Οκτωβρίου 1899, όπου για ένα χρόνο διορίζουν τον Γεώργιον Κουντάτον για τις ανασκαφές εν Αξώ Μυλοποτάμου, εν Χαλέπα 8 8/βρίου 1899. Επίσης, Επίσημος Εφημ. Κρητικής Πολιτείας, έτος Β', εν Χανίοις 17 Οκτωβρίου 1899, αρ. 91, φ. 2, αριθ. Διαταγής 12, Περί διορισμού Φύλακος Αρχαιοτήτων Αγίων Δέκα και Μητροπόλεως Μεσσαράς του Ματθαίου Πρεκατζούνη με μισθό 30 δρχ το μήνα, εν Χαλέπα 7 Οκτωβρίου 1899.

παρέλευση του τριμήνου όσα αρχαία δεν δηλώθηκαν με τον παραπάνω τρόπο ή απεκρύπησαν θα θεωρούνται δημόσια περιουσία και ο κάτοχός τους θα συλλαμβάνεται και θα υπόκειται στις διατάξεις του άρθρου 7, δηλαδή φυλάκιση ενός μηνός μέχρι δύο ετών.

Υποχρέωση των Εφόρων είναι: α) η κατάρτιση και τήρηση βιβλίου δηλωθέντων αρχαιοτήτων με αντιστοιχία ονομάτων κατόχων, τόπου κατοικίας τους και αρχαίων που κατέχουν, β) η καταλογογράφηση των αρχαίων οικοδομημάτων και ερειπίων που θεωρούνται αξιόλογα και σημαντικά για να διατηρηθούν και γ) η καταλογογράφηση των κτιρίων που θεωρούνται διατηρητέα από την εποχή της ενετοκρατίας ως την Απελευθέρωση της Μεγαλονήσου.

Οι γενικές διατάξεις του Γ' κεφαλαίου από το άρθρο 35-41 αφορούν ποινές. Για τους αρχαιοκάπηλους στο άρθρο 35, αναφέρεται ότι τιμωρούνται με φυλάκιση τριών μηνών ως δύο ετών και χρηματική ποινή 20 δραχμών ως πέντε χιλιάδων ανάλογα με την κάθε περίπτωση. Τα πρόστιμα αυτά συγκαταλέγονται στα δημόσια έσοδα, όπως τονίζει το άρθρο 36. Επικροτείται στο άρθρο 37 κάθε υπόδειξη ανακάλυψης αρχαίων με αμοιβή που ορίζεται από την Αρχαιολογική Επιτροπή κάθε φορά ανάλογα με την σπουδαιότητα της συνδρομής που παρέχεται. Στο άρθρο 38 επισημαίνεται ότι όσοι δημοτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι, Σύμβουλοι ή άλλα νομικά πρόσωπα παραβαίνουν τις διατάξεις του Νόμου τιμωρούνται με το ποσό των 100-10.000 δραχμών και φυλάκιση από ένα μήνα ως πέντε χρόνια.

Αν χρειαστεί να γίνει κατάσχεση ή πλειστηριασμός των αρχαιοτήτων που ανήκουν σε ιδιώτες, οι κλητήρες είναι αυτοί που οφείλουν να την εκτελέσουν με τον εξής τρόπο: μετά την κατάσχεση και οχτώ μέρες πριν τον πλειστηριασμό να αναγγείλουν στο Συμβούλιο επί της Εκπαιδεύσεως και στις κατά τόπους αρχές την κατάσχεση ή τον πλειστηριασμό που πρόκειται να γίνει, επισυνάπτοντας αναλυτικό κατάλογο των αρχαιοτήτων.

Ο Νόμος περί Αρχαιοτήτων του 1899²⁹⁴ καθώς και η όλη δράση προσώπων και φορέων απέβλεπαν στην ανακάλυψη, τη συντήρηση, στην προστασία και γενικότερα

²⁹⁴ Ο Νόμος 24 «περί Αρχαιοτήτων» στις 21 Ιουλίου 1899 προηγήθηκε λίγες μέρες μόνο του νόμου ΒΧΜΓ' «περί Αρχαιοτήτων» του Βασιλείου της Ελλάδας, που νομοθετήθηκε στην Αθήνα στις 24 Ιουλίου 1899 πρβ: Ο περί Αρχαιοτήτων ΒΧΜΓ' Νόμος της 24 Ιουλίου 1899 μετά των προς εκτέλεσιν αυτού κανονιστικών β. Διαταγμάτων και υπουργικής εγκυκλίου, εκ του εθνικού τυπογραφείου, εν Αθήναις 1899 τα διατάγματα: περί δηλώσεως εισαγωγής και εξαγωγής αρχαίων (11 Αυγούστου 1899) περί πωλήσεως και εμπορίας αρχαίων εντός του Κράτους (11 Αυγούστου 1899), περί πωλήσεως και εξαγωγής απομιμήσεων αρχαίων και αντιτύπων (11 Αυγούστου 1899), περί εκτελέσεως ανασκαφών, καταγραφής των εν τη κατοχή του Δημοσίου αρχαίων, Αρχαιολογικής Επιτροπής και περί κανονισμού της υπηρεσίας αυτής.

στη διασφάλιση όλων των αρχαιολογικών ευρημάτων κάθε εποχής. Ο συγκεκριμένος αυτός σκοπός είχε ασφαλώς ποικίλες επιδράσεις τόσο στο ελληνικό βασίλειο όσο και στον ξένο παράγοντα. Πέρα από τις σχέσεις που συνέδεαν και συνδέουν την ιστορία γενικότερα με την πολιτική και τη διπλωματία, οι Κρητικοί ήθελαν να προβάλουν τον ιδιάζοντα χαρακτήρα τους, την ιδιαιτερότητα της πολιτισμικής τους ταυτότητας και να διατρανώσουν την ένωση της Μεγαλονήσου με την Ελλάδα. Πιθανότατα οι ξένες δυνάμεις να μην έδιναν και τόσο μεγάλη σημασία σ' αυτά, τα οποία άλλωστε τους ήταν γνωστά, αν λάβει κανείς υπόψη τη συστηματική όσο και αυθαίρετη μεταφορά των ανασκαφέντων ευρημάτων. Έτσι δικαιολογείται απόλυτα η Διεύθυνση Δημοσίας Εκπαιδεύσεως που θέλησε να είναι ο κύριος φορέας προστασίας των ανασκαφών και των αρχαιολογικών ευρημάτων από την αρχαιότητα ως εκείνη τη στιγμή.

Στο βάθος αυτών των ενεργειών εύκολα διακρίνει κανείς παιδευτικά αγαθά, μορφωτικές αξίες καθώς και νέα επιστημονικά ενδιαφέροντα αφού τα μνημεία του παρελθόντος αποτελούν την πλέον πρόσφορη όσο και μόνιμη πηγή γνώσης.

Γι' αυτό δεν είναι τυχαίο που η Διεύθυνση Δημοσίας Εκπαιδεύσεως αναλαμβάνει να είναι ο κύριος φορέας προστασίας των ανασκαφών και όλων των αρχαιολογικών ευρημάτων από την αρχαιότητα ως εκείνη τη στιγμή.

Όπως σημειώνει ο Β.Α. Μυστακίδης στο πόνημά του *Ιστορία, χρησιμότης αυτής, Σχέσις προς τας λοιπάς επιστήμας [ανατύπωσης εκ της «Εκκ. Αληθείας»]*, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, εν Κωνσταντινουπόλει 1906, στη σ. 14 «αι ανασκαφαί αφήρεσαν την αχλύν της αγνωσίας και επέχυσαν φως διαυγές, δι' ου διαβλέπομεν πολιτισμόν προηγμένον». Για τις ανασκαφές των Άγγλων στην Κρήτη και ιδιαιτέρως στην Κνωσσό ο Μυστακίδης τονίζει στη σ. 14 ότι «εξ όσων βλέπομεν σήμερον βάλλοντες και την χείρα ημών εις τον τύπο των ήλων, ονομάζοντες ανθηράν και πεπολιτισμένην, καθ' ην η Κρήτη επί θαλασσοκρατία, ήκμασεν» και στη σ. 15 «εν Κρήτη ανέστη νέος πολιτισμός μέχρι τούδε άγνωστος, λίαν προηγμένος...». όλος εκείνος ο κόσμος ο των αρχαίων ζη σήμερον και διδάσκει ημάς πολλά, άτινα ενομιζόμεν προϊόντα νου μεταγενεστέρου και ευφυίας νεωτέρας... ο κόσμος των αρχαίων ζη σήμερον υπό τα όμματα ημών εν τοις Μουσείοις τον αληθή και συνήθη αυτού βίον και σαφώς διαγινώσκεται».²⁹⁵

²⁹⁵ Από τη διατριβή Dussand «Ομηρική Τροία και αι τελευταίαι εν Κρήτη ανακαλύψεις», εν R. De l' ecole d' Antropologie, Φεβρ. 1905.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ GIUSEPPE GEROLA

Ο ύπατος αρμοστής της Κρήτης Γεώργιος στις 18 Ιουνίου 1899, αμέσως δηλαδή μετά την ανεξαρτησία της Κρήτης, εκδίδει διάταγμα “Περί Αρχαιοτήτων”,²⁹⁶ στο οποίο οριζόταν η Πολιτεία ως η μόνη αρμόδια αρχή για την ρηματοποίηση των ανασκαφών, που θα διενεργούνταν από υπαλλήλους της ή και με τη βοήθεια των ξένων επιστημονικών αποστολών. Το ενδιαφέρον όμως για τη διάσωση των αρχαιοτήτων της Μεγαλονήσου είχε ξεκινήσει από τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Ηρακλείου,²⁹⁷ ο οποίος δραστηριοποιούνταν στην κατεύθυνση αυτή με τον πρόεδρό του και διευθυντή του Μουσείου Ηρακλείου Ιωσήφ Χατζιδάκη (1848-1936). Επίσης, ο Έφορος Αρχαιοτήτων Χανίων, Στέφανος Ξανθουδίδης²⁹⁸ (1861-1928) με τη μεθοδική του εργασία συνεισέφερε στην προσπάθεια αυτή.

Παράλληλα η ιταλική πλευρά, η οποία διατηρούσε εκστρατευτικό σώμα στην Κρήτη και που είχε ήδη ξεκινήσει τις αρχαιολογικές ανασκαφές στην πεδιάδα της Μεσάρας, επεδίωκε να διευρύνει τη δραστηριότητά της και προς άλλες κατευθύνσεις ώστε να μπορεί να έχει προσβάσιμο έλεγχο στο νησί. Η Ιταλική Αρχαιολογική αποστολή στην Κρήτη είχε και πολιτική σκοπιμότητα, ώστε να έχει την ικανότητα διείσδυσης, στο χώρο της Εγγύς Ανατολής.²⁹⁹ Η αποστολή οργανώθηκε με τη συμβολή και επιχορήγηση του Ιταλικού Υπουργείου Δημοσίας Εκπαιδύσεως κάτω από τη διεύθυνση του Federico Halbherr³⁰⁰ και το συντονισμό του καθηγητή Luigi Pigorini (1842-1925), προέδρου της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ρώμης.

Ο Halbherr καθώς διαπίστωνε στις περιηγήσεις του τα πολύ ενδιαφέροντα βενετικά μνημεία και επειδή θεωρούσε ότι θα υπάρξει πρόσφορο έδαφος μετά την απελευθέρωση του νησιού από τους Τούρκους και την ανακήρυξη της Κρητικής

²⁹⁶ Νόμος περί αρχαιοτήτων, Χανιά, τύποις Κρητικής Πολιτείας, 1899, σ. 7 (Κεφ. Δ' Περί Ανασκαφών, Άρθρον 10^{ον}), έτος Α, εν Χανίοις τη 21 Ιουνίου 1899, αρ. 51, φ. 1-4.

²⁹⁷ Κανονισμός του εν Ηρακλείω Κρήτης Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, εν Ηρακλείω τη 16 Μαΐου 1879, Γ.Α.Κ. 1447, Ν.1/59.

²⁹⁸ Βλ. Θ. Δετοράκη, Στέφανος Ξανθουδίδης, Βιογραφικά-βιβλιογραφικά, εισαγωγικά Κρητολογία, τεύχ. 6 (Ιαν.-Ιούνιος 1978) σσ. 107-108 Μ. Ι. Μανουσάκη το ιστορικό και φιλόλογικό έργο του Στέφανου Ξανθουδίδη (1864-1928) «Νέα Εστία», τ. 104 (1978) σσ. 1468-1474.

²⁹⁹ Βλ. Ανάλογο τρόπο δράσης της Αγγλίας μέσω των ανασκαφών του Arthur Evans (1851-1941) στην Κνωσσό και του Σ. Δάκαρη (;;) στη Δωδώνη με στόχο την απόκτηση πολιτικοοικονομικών ερεισμάτων στις περιοχές.

³⁰⁰ Ο Federico Halbherr (1857-1930).

Πολιτείας, πρότεινε την καταγραφή και φωτογράφιση των μνημείων της βενετοκρατούμενης Κρήτης. Το εγχείρημα ήταν μεγάλο και δύσκολο, γιατί απαιτούνταν συντονισμένη οργάνωση και πολλά χρήματα. Παρ' όλα αυτά ο Halbherr απευθύνθηκε σε διάφορους φορείς της Βενετίας, οι οποίοι ανταποκρίθηκαν, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξαν το Instituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti. Πρόεδρος του ήταν ο Fedele Lampertico (1833-1906), φίλος του Halbherr και γραμματέας ο Guglielmo Berchet (1833-1913). Έτσι στις 4 Απριλίου του 1899 ο καθηγητής Luigi Pigorini ειδοποιεί τη διεύθυνση του Instituto Veneto για αποστολή ενός ερευνητή στην Κρήτη. Σε συνεδρίαση στις 23 Απριλίου 1899 προτείνεται ο G. Gerola, ο οποίος αν και μόλις είκοσι δύο ετών,³⁰¹ ήταν γνωστός στους ιταλικούς επιστημονικούς κύκλους. Ο νεαρός ερευνητής την εποχή αυτή συνέχιζε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο του Φράιμπουργκ της Γερμανίας. Ενημερώθηκε επίσημα στις 23 Ιουνίου 1899 από το Instituto Veneto για την αποστολή του και την κάλυψη των εξόδων. Ο Gerola δέχτηκε, αφού ενημέρωσε ότι τον Αύγουστο θα ενημερωνόταν το εξάμηνο των σπουδών του και ότι θα αναχωρούσε για την Κρήτη αφού θα έμενε ένα μήνα στη Βενετία και λίγες μέρες με την οικογένειά του. Εν τω μεταξύ ο ίδιος ενημερωνόταν για την Κρήτη από τις βιβλιοθήκες Βερολίνου και Βιέννης, από τα αρχεία της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης, το Κρατικό Αρχείο Βενετίας και τη Βιβλιοθήκη του Μουσείου Κορρέρ. Ο μεθοδικός τρόπος της μελέτης του τον βοήθησε να σχηματίσει μία ολοκληρωμένη εικόνα για την ενετική Κρήτη, ενώ παράλληλα με παρότρυνση του Halbherr άρχισε να μαθαίνει ελληνικά, ενώ ταυτόχρονα επισκεπτόταν την Ελληνική Κοινότητα Βενετίας και επεδίωκε να συναναστρέφεται με Έλληνες για να μπορέσει να γνωρίσει τη νοοτροπία και τον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς. Η έρευνά του για την Κρήτη συνεχίστηκε την Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη του Μιλάνου και στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας και κατέληξε στη Ρώμη, όπου πήρε πληροφορίες από τους αρχαιολόγους Luigi Savignoni και Gaetano De Sanctis που είχαν επισκεφθεί την Κρήτη, καθώς και από τον καθηγητή Lucio Mariani. Εν τω μεταξύ τα χρήματα για την αποστολή συγκεντρώθηκαν από εισφορές δημοσίων και ιδιωτικών φορέων. Ιδιαίτερη ήταν η συνεισφορά των χιλίων λιρών από τον ελληνικής καταγωγής Nicolo Papodopoli-Aldobrandini, ο οποίος υποσχέθηκε ότι θα συνεχίσει την ενίσχυση.

³⁰¹ Ο G. Gerola γεννήθηκε στο Asterio, περιοχή της Vicenza, στις 2 Απριλίου 1877. Ο πατέρας του ήταν δραστήρια φυσιογνωμία στην περιφέρεια του Trento και οπαδός του Γαριβάλδη ενώ και η οικογένεια της μητέρας του, Coffler, είχε την ίδια κατεύθυνση παρά τη γερμανική καταγωγή της από τον

Τελικά ο Gerola στις 14 Ιανουαρίου του 1900 φεύγει από την Πεσκάρα για την Κρήτη, στην οποία φτάνει στις 18 Ιανουαρίου αφού πριν παρέμεινε για λίγο στην Αθήνα. Στο νησί συναντά τον Καθηγητή Halbherr, ο οποίος τον ενημερώνει ότι η βενετική οπλαποθήκη στο Ηράκλειο θα ανακαινιζόταν με απόφαση της Κρητικής Πολιτείας. Η επιθυμία για συνεργασία με τους παράγοντες του Ηρακλείου εκφράζεται όταν ο ίδιος τους επισκέπτεται και εξασφαλίζει τη συγκατάθεσή τους για την καταγραφή των μνημείων. Έτσι από το Φεβρουάριο του 1900 κι εφόσον εγκαθίσταται στους Αγίους Δέκα, σε σπίτι της Ιταλικής Αρχαιολογικής Αποστολής ξεκινά καθημερινά την έρευνά του προσεγγίζοντας και φωτογραφίζοντας τα ενετικά μνημεία. Όταν η καταγραφή της Κεντρικής Κρήτης ολοκληρώθηκε, τα χρήματα που είχαν μείνει ήταν λίγα κι υπήρχε ανάγκη ενίσχυσης. Ο γραμματέας του Instituto Veneto Guglielmo Berchet δραστηριοποιήθηκε και συγκέντρωσε από διάφορους φορείς ένα σεβαστό ποσό, ικανό για να εξασφαλίσει τις ερευνητικές εργασίες του Gerola και κατά το 1901.

Συνέχισε τις έρευνές του στις επαρχίες Τεμένους, Μαλεβιζίου και Κισάμου, οπότε έκρινε ότι θα έπρεπε να ενημερώσει τους υπεύθυνους του Instituto Veneto για το έργο του και ταυτόχρονα να ερευνήσει στο Αρχείο της Βενετίας και στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη ώστε να λύσει κάποια προβλήματα που αντιμετώπιζε. Για τους λόγους αυτούς πηγαίνει στη Βενετία αναχωρώντας με το πλοίο «Κλειώ» στις 8 Ιανουαρίου 1901, αλλά λόγω δύσκολων καιρικών συνθηκών παραμένει στην Κεφαλλονιά και την Κέρκυρα ως τις 14 Ιανουαρίου.

Στο μικρό αυτό χρονικό διάστημα κατέγραψε τα μνημεία των Βενετών στα νησιά αυτά, τα οποία αργότερα θα δημοσιεύσει.

Στις 19 Απριλίου του 1901 επανέρχεται στην Κρήτη για καταγραφή των μνημείων στις περιοχές Σητείας, Ιεράπετρας, Ρεθύμνου και Χανίων, ενώ σε ειδοποίηση του Instituto Veneto του ανακοινώνεται ότι η αποστολή του θα πρέπει να λήξει το Μάρτιο του 1902. Όμως από 7 Φεβρουαρίου έως 26 Μαρτίου του 1902 ο Gerola λαμβάνει μέρος στην Ιταλική Αρχαιολογική Αποστολή, που πραγματοποιείται στην ανασκαφή της περιοχής της Φαιστού. Ταυτόχρονα ο νεαρός ερευνητής εξακολουθεί την καταγραφή των ενετικών μνημείων και ζητά παράταση της παραμονής του στο νησί μέσω του Halbherr, η οποία όμως δόθηκε ως τον Ιούλιο του 1902 με μια μικρή οικονομική ενίσχυση. Η καταγραφή του στράφηκε στις περιοχές του Αποκόρωνου, της Πεδιάδας, των Χανίων, του Ρεθύμνου και του Κισσάμου ως τις 24 Ιουλίου 1902, οπότε και οριστικά αναχωρεί για τη Βενετία.

Ο Gerola επιστρέφει με πάρα πολύ υλικό.³⁰² φωτογραφίες, σκίτσα, επιγραφές, γκράφιτι και περίπου εβδομήντα γύψινα εκμαγεία που φιλοτέχνησε ο καλλιτέχνης της εποχής Ιωάννης Ζωγραφάκης.³⁰³ Ο ερευνητής με τη συστηματική και μεθοδική έρευνα του κατέγραψε και μελέτησε κάθε πτυχή της κρητικής γης και παρέδωσε σε μας μια πολύτιμη παρακαταθήκη το μνημειώδες έργο του Monumenti veneti nell' isola di Creta, που εκδόθηκε στη Βενετία τα έτη 1905, 1908, 1917 και 1932 και αποτελείται από 4 ογκοδέστατους τόμους (που είναι ουσιαστικά πέντε).³⁰⁴ Τυπώθηκε σε σχήμα τέταρτο για το R. Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti από τις Officine dell' Istituto Italiano d' Arti Grafiche του Bergano σε 500 αντίτυπα οι τρεις πρώτοι τόμοι, ενώ ο τέταρτος σε 300 αντίτυπ. Το αρχειακό υλικό πλαισιώνεται από φωτογραφίες οχηρωματικών έργων (βυζαντινών και γενονατικών), εκκλησιών (καθολικών και ορθόδοξων), εβραϊκών συναγωγών κτηρίων, καταστημάτων, πυριταποθηκών, πυριτιδοποιείων, πύργων, μοναστηριών, ιδιωτικών κατοικιών, υδραυλικών έργων, γεφύρων, δεξαμενών, λουτρών, λιμανιών, ναυστάθμων και μύλων. Τα στοιχεία αυτά μελετώνται διεξοδικά. Το έργο του Gerola είναι καθοριστικής σημασίας και αποτελεί σημείο αναφοράς για την έρευνα στη βενετοκρατούμενη Κρήτη. Ως τέτοιο έγινε αποδεκτό και από τους επιστημονικούς κύκλους της εποχής του. Πολλοί ερευνητές, μάλιστα, επεδίωκαν να τον συμβουλευόνται και να του ζητούν πληροφορίες για το χώρο της Μεγαλονήσου κι εκείνος ανταποκρινόταν πρόθυμα της στενής συνεργασίας των εντοπίων με τον ερευνητή Gerola και η ουσιαστική συνεισφορά Κρητών λογίων στο μεγάλοπνοο έργο του. Ο πρόεδρος του Μουσείου Ηρακλείου και Πρόεδρος του Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου Ιωσήφ Χατζιδάκης,³⁰⁵ ο οποίος είχε διαπιστώσει πολλές αρχαιότητες κατά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας, επέτρεψε την καταγραφή και φωτογράφιση επιγραφών και οικοσμήμων, που είχαν ανασκαφεί τα προηγούμενα χρόνια και παρέμειναν εγκαταλελειμμένα στις αποθήκες του Μουσείου. Ο ίδιος βοήθησε το Gerola σε κάθε δυσκολία του.

³⁰² Το πολυτιμότεο υλικό του Gerola βρίσκεται σήμερα στο Istituto Veneto (βλ. Κ. Τσιανάκης, παραπομπή αρ. 72, στη σ. 571 του άρθρου) του Κ. Τσιανάκη, Η αποστολή του Giuseppe Gerda στην Κρήτη (1900-1902), τόμος η τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος.

³⁰³ Πληροφορίες για τον Ιωάννη Ζωγραφάκη

³⁰⁴ Η ύλη του έργου του Gerda κατανέμεται ως εξής: Ο πρώτος τόμος χωρίζεται σε δύο ημίτομους, ο δεύτερος, ο τρίτος και ο τέταρτος τόμος στον οποίο υπάρχει παράρτημα με τα Εραλδικά Μνημεία (λέοντες Αγ. Μάρκου, οικόσημα) και Επιγραφές.

³⁰⁵ Ιωσήφ Χατζιδάκης. Η ιστορία του Κρητικού Μουσείου και των Αρχαιολογικών Ερευνών εν Κρήτη, εν Αθήναις, τυπογραφείον «Εστία» 1931.

Ο μητροπολίτης Κρήτης Ευμένιος Ξηρουδάκης³⁰⁶ έθεσε στη διάθεση του Gerola το αρχείο της μητρόπολης, διευκόλυνε τον ερευνητή να έχει πρόσβαση στις μονές και του υπέδειξε σημεία όπου υπήρχαν κατάλοιπα της Ενετοκρατίας. Ο επίσκοπος Αρκαδίας Βασίλειος Μαρκάκης (1902-1941)³⁰⁷ και ο ηγούμενος της Μονής Ασωμάτων Γαβριήλ Πάγκαλος (1902-1918) και ο πρώτος φύλακας αρχαιοτήτων της Γόρτυνας Μανώλης Ηλιάκης και οι γιοι του Ηλίας και Ζαχαρίας συμπαραστάθηκαν ουσιαστικά το νεαρό ερευνητή. Η φιλία του Gerola με το Στυλιανό Δεινάκι (1882-1934) από το Ρέθυμνο και τον Γεωργ. Ιακ. Καλαϊσκάκη (1856-1912) από τα Χανιά συνέβαλε στο να συμπεριληφθούν στον τέταρτο τόμο³⁰⁸ τα ερείπια του τεμένους του Γιουσούφ Πασά, που είχε κατασκευαστεί στον καθολικό ναό του Αγίου Φραγκίσκου και η λατινική επιγραφή της επιτύμβιας μαρμάρινης πλάκας της Bianca Saracena.³⁰⁹ Στο έργο του Gerola σημαντική συμβολή είχαν και πολλοί ανώνυμοι πολίτες, χριστιανοί και μωαμεθανοί, που βοήθησαν τον εντοπισμό των μνημείων και τους οποίους ο ιταλός ερευνητής αποθανατίζει με τη φωτογραφική μηχανή του σε καθημερινές τους δραστηριότητες και τους συμπεριλαμβάνει στο μνημειώδες έργο του ως ελάχιστη αναγνώριση της προσφοράς τους αλλά και ως αδιάψευστους μάρτυρες της καθημερινότητας του νησιού.

Η αποστολή του G. Gerola είχε επιτυχία χάρη στη συνεργασία του με τον αρχαιολόγο και λόγιο Στέφανο Ξανθουδίδη³¹⁰ ο οποίος ερευνητής είχε καταγράψει τις χριστιανικές επιγραφές, τις οποίες έθεσε υπόψη του ιταλού επιστήμονα. Ο Ξανθουδίδης έλυνε πρακτικά προβλήματα του Gerola και υπεδείκνυε τρόπους για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του χρόνου της έρευνάς του. Η κοινή τους περιήγηση, που πιστοποιείται σε φωτογραφία του G. Gerola στις 21 Ιουνίου 1901 στα Μάταλα, και η επιστημονική τους συνεργασία είχε δημιουργήσει μεταξύ τους φιλική σχέση, και οι δύο επιστήμονες αντάλλασσαν απόψεις, ιδέες και θέσεις όπως διαφαίνεται σε δύο επιστολές του G. Gerola προς τον Ξανθουδίδη με απαντήσεις σε ερωτήματα του

³⁰⁶ Γ. Αντουράκης Ευμένιος Ξηρουδάκης. Ο λόγιος και αγωνιστής ιεράρχης, Αθήνα 1990.

³⁰⁷ Ο επίσκοπος είχε πολύ καλές σχέσεις με την Ιταλική Αρχαιολογική Αποστολή που ανέσκαφε στη Φαιστό, στη Γόρτυνα και τον Λέντα. Εξυπηρέτησε τον Gerda στην αποστολή του στη Μεσαρά.

³⁰⁸ Βλ. G. Gerda, Monumenti veneti nell' isola di Creta, τόμ. 4, 343, αρ. 13.

³⁰⁹ Τις ανακαλύψεις αυτές έκανε ο Γ. Καλαϊσκάκης (1856-1912) και ειδοποίησε αμέσως τον G. Gerda. Στην επιτύμβια πλάκα υπήρχε λατινική επιγραφή, που είχε συνθέσει στις 9 Απριλίου 1597 ο λόγιος γιατρός από τη Vicenza Onorio Belli (1550-1604) στη μνήμη του συζύγου του. Σήμερα σώζεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων. Επίσης βλ. Γ. Τσιγκάκης, Ένα άγνωστο κείμενο του Onorio Belli για τις αρχαιότητες της Κρήτης (1591), Παλίμψηστον 9-10 (1989-1990), σ. 179-238.

³¹⁰ Στ. Α. Ξανθουδίδης, Χριστιανικά επιγραφαί Κρήτης, Αθήνα 15 (1903), 49-163, 523-524. Για τον Στεφ. Ξανθουδίδη, βλ. Θ. Δετοράκης, Στέφανος Ξανθουδίδης βιογραφικά-βιβλιογραφικά «Κρητολογία» τεύχ. 6 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1978), σσ. 107-108, Μ. Ι. Μανούσακα Το Ιστορικό και φιλολογικό έργο του Στεφάνου Ξανθουδίδη (1864-1928) «Νέα Εστία» τ. 104 (1978) σσ. 1468-1474.

δεύτερου κατά τα έτη 1908-1909.³¹¹ Η ανταπόκριση του Gerola στην αναζήτηση επιστημονικής συνεργασίας στην έκδοση του επιστημονικού περιοδικού Χριστιανική Κρήτη που επιμαλούνται ο Ξανθουδίδης και η δημοσίευση άρθρων³¹² του στο δεύτερο τόμο του εντύπου, καταδεικνύει την εκτίμηση που έτρεφε ο ένας για τον άλλο.

Μάλιστα στον ίδιο τόμο Ξανθουδίδης παρουσιάζει το έργο του G. Gerola, σημειώνοντας ότι με την έκδοση *Monunventi...* ο ιταλός επιστήμονας έθεσε ως σκοπό της ζωής του τη διαφώτιση της ιστορίας της Κρήτης και τονίζει ότι όλοι πρέπει να τον ευχαριστούν γι' αυτό.³¹³ Ο Ξανθουδίδης συνεργαζόταν στενά με τον Gerola για την έκδοση ελληνικών επιγραφών στον τέταρτο τόμο. Όμως στις 18 Σεπτεμβρίου 1928 ο Στ. Ξανθουδίδης αποβιώνει και ο Gerola αφιερώνει στον τέταρτο τόμο σ' αυτόν το κεφάλαιο ως ελάχιστο φόρο τιμής.

Ο Gerola όμως παράλληλα μ' αυτό το μνημειώδες έργο, δημοσίευε συνεχώς νέες μελέτες και επίμετρα για την Κρήτη.³¹⁴

Το αρχειακό υλικό του ιταλού επιστήμονα γίνεται σημείο αναφοράς, συχνά επισημαίνεται η σπουδαιότητά του ως προς την υποδειγματική οργάνωσή τους και γίνονται σκέψεις για την αξιοποίησή του από τους Κρήτες λόγιους. Ο Ι. Καλιτσουνάκης³¹⁵ παίρνει την πρωτοβουλία να υποβάλλει υπόμνημα προς τον πρωθυπουργό Ελευθ. Βενιζέλο τον Οκτώβριο του 1920³¹⁶ εκθέτοντας τις απόψεις του για την ανάγκη συνεργασίας με τον G. Gerola για τη συγκέντρωση ή σταχυολόγηση του υλικού που αφορά την Κρήτη. Όμως με τις πολιτικές ανακατατάξεις το εγχείρημα ανατέθηκε στον κερκυραίο διευθυντή των Αρχείων της Ιονίου Γερουσίας Σπυρίδωνα Θεοτόκη³¹⁷ (1876-1940), ο οποίος συνέλεξε και αντέγραψε αρχειακό κρητικό υλικό από τη Βενετία με τη σημαντική βοήθεια του G. Gerda.

Επίσης ο Σπυρίδων Θεοτόκης είχε την άποψη ότι ίσως θα μπορούσε ο τέταρτος τόμος του G. Gerola να τυπωθεί στα ελληνικά και κατά το πρότυπο τρόπο εκτύπωσης των

³¹¹ Βλ. Τσιωνάκης σ. 578, La Rosa – M. Antonietta Rizzo, I. Protagonisti, Creta Antica, 271.

³¹² G. Gerda. Οι Έλληνες επίσκοποι εν Κρήτη επί Ενετοκρατίας μεταφρ. Στ. Ξανθουδίδης, Χριστιανική Κρήτη 2 (1913-1915) σ. 301-316.

³¹³ Στ. Ξανθουδίδης, βιβλιοκρισία G. Gerda, Per la connotassi dei Vesconi Cretesi all' epoca Veneziana, Βενετία 1914, Χριστιανική Κρήτη 2 (1913-1915) σ. 296-300.

³¹⁴ Για τον πλήρη κατάλογο δημοσιευμάτων του G. Gerda βλ. Fogolari Giuseppe Gerda σ. 96-123 και άρθρο Μ. Μανούσακα στα Κρητικά Χρονικά (1971), σ. 257-258.

³¹⁵ Ιωαν. Καλιτσουνάκης (1878-1966), Υπόμνημα περί εξερευνήσεως των εν Βενετία Κρητικών Αρχείων υποβληθέν (1920) εις την ελληνικήν κυβέρνησιν, Επετηρίς Κρητικών Σπουδών 3 (1940) σ. 433-436, ιδιαίτερος για Gerda σ. 432-433.

³¹⁶ ΙΕ' Ελλην. Έθνος 1920 -> βλ. Άρθρο.

³¹⁷ Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκης, Νεοέλληνες ιστοριοδίφαι: Σπυρίδων Μ. Θεοτόκης (1876-1940) Μνημοσύνη 1 (1967) σ. 290-291 και Μ. Ι. Μανούσακας, Δημοσιεύματα Σπυρίδωνος Μ. Θεοτόκη, Κερκυραϊκά Χρονικά 5 (1956) σ. 185-187.

τριών προηγούμενων τόμων, γι' αυτό και αλληλογράφησε με το διευθυντή του Ιστορικού Αρχείου Κρήτης Νικόλαο Παπαδάκη (14 Σεπτεμβρίου 1921) (1870-1941),³¹⁸ ο οποίος ζήτησε τη γνώμη του Στέφανου Ξανθουδίδη. Η αρνητική απάντηση του Ξανθουδίδη, που τεκμηριώνονταν από το υψηλό κόστος της εκτύπωσης, από την εξειδικευμένη χρήση του τόμου και από την ανάγκη δημοσίευσης άλλων ανεκδότων στοιχείων και πηγών, έθεσε τέρμα σε κάθε σκέψη για ελληνική έκδοση του τέταρτου τόμου του έργου του Gerda, αλλά και οποιαδήποτε μετάφρασής του, αφού σύμφωνα με τη γνώμη του Ξανθουδίδη, θα έπρεπε ο μελετητής του τόμου να γνωρίζει καλά ιταλικά και λατινικά για να προσεγγίσει την ενετική εποχή και τα μνημεία της.³¹⁹ Ο τέταρτος τόμος τελικά εκδίδεται το 1932 στη Βενετία, δηλαδή δεκαπέντε χρόνια μετά τον τρίτο τόμο.³²⁰

Έπρεπε να περάσουν αρκετές δεκαετίες για να αναλάβει την πρωτοβουλία ο έφορος της Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου Στέργιος Σπανάκης (1900-1994) να στείλει στις 24 Νοεμβρίου το 1938 έγγραφο από Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti της Βενετίας και να ζητά άδεια μετάφρασης στα ελληνικά του έργου του Gerola. Η άδεια δόθηκε και ο Στέργιος Σπανάκης μεταφράζει το δεύτερο τόμο, που αφορούσε την καταγραφή των εκκλησιών της Κρήτης κατά την βενετοκρατία. Η έκδοση του έργου αντιμετώπισε πολλά εμπόδια, όπως αναφέρει στον πρόλογό του³²¹ ο μεταφραστής, όμως κατάφερε να εκτυπωθεί με έξοδα δαπάνης του Συνδέσμου Τοπικών Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης και με την εκδοτική φροντίδα του Νίκου Γιανναδάκη (1946-1998), εφόσον της Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου. Το έργο αυτό του Στ. Σπανάκη αποτελεί εργαλείο μελέτης για τους ειδικούς ερευνητές της Βενετικής Κρήτης, σημείο αναφοράς και τεκμηρίωσης και συμβολή στην Ιστορία της Εκκλησίας της Κρήτης της αρχαιολογίας και γενικότερα της κρητικής ιστορικής συνέχειας. Αποτελεί απόδειξη προστασίας των αρχαιακών κειμένων και των λειψάνων ενός πολιτισμού, που σε κάθε πτυχή του υπήρξε υψηλός και υποδειγματικός.

Το έργο του Gerola και μέσω της μετάφρασης του Στ. Σπανάκη καθιερώνεται στη βιβλιογραφία της Ενετικής Κρήτης. Ο Γεώργιος Κουρμούλης (1907-1977), ο

³¹⁸ Βλ. Ν.Π. Παπαδάκης, Νικόλαος Κων. Παπαδάκης (1870-1941), Σητεία 1990 και Νικολ. Ιω. Παπαδάκη, περ. Αμάθεια, τεύχ. 86-87, Ιανουάρ.-Ιούνιος 1991, σ. 19-24.

³¹⁹ Ζ. Σημανδηράκη, Αλληλογραφία Ν. Παπαδάκη-Ξανθουδίδη (1920-1923) Κρητική Εστία, περιοδ. Δ' 3, 1989-1990, σ. 231.

³²⁰ G. Gerda, Monumenti veneti nell' isola di Creta, τόμ. 3, Βενετία 1917 σελίδες 320+4 πιν.

³²¹ G. Gerda, Βενετικά Μνημεία της Κρήτης (Εκκλησίες), μετάφραση Στέργιος Γ. Σπανάκης, εκδοτική φροντίδα «Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη», Σύνδεσμος τοπικών ενώσεων δήμων και κοινοτήτων Κρήτης, Κρήτη 1993 [προλογίζεται Στ. Γ. Σπανάκης και Antonio Vita] σελίδες 439.

Σόλωνας Βογιατζάκης (1912-1942) και ο Νικόλαος Τωμαδάκης (1907-1993) επικοινωνούν με τον Gerola. Στην προσωπική του βιβλιοθήκη που σήμερα υφίσταται, στο Instituto Veneto di Scienze, Lettere de Arti και αποτελείται από 846 βιβλία και ανάτυπα φαίνεται μέσα από τις αφιερώσεις των βιβλίων και την αλληλογραφία του, η αμοιβαία εκτίμησή του για τους Κρήτες. Οι δεσμοί του με το νησί ήταν πάντα ισχυροί και συνεχώς ανανεώνονταν με συχνές επισκέψεις του στο νησί. Οι φορείς της Κρήτης μάλιστα τον τίμησαν για την σημαντικότερη προσφορά του στο νησί και έτσι στις 11 Μαΐου του 1934 από το δημοτικό συμβούλιο Ηρακλείου ανακηρύχθηκε επίτιμος δημότης της πόλης.³²² Ο θάνατος του ιταλού ερευνητή στις 21 Σεπτεμβρίου του 1938 συγκίνησε όλο το νησί, γράφτηκαν και δημοσιεύθηκαν νεκρολογίες από πολλούς επιστήμονες, που μπορεί να μην τον γνώριζαν προσωπικά, αλλά είχαν εκτιμήσει τον τρόπο της εργασίας του τη μεθοδικότητα και την οργάνωσή του και είχαν εμπνευστεί απ' αυτόν.

³²² Βλ. Παραπομπή αρ. 132 σ. 581 του άρθρου του Κ. Τσιγκάκη, Η αποστολή του Giuseppe Genda στην Κρήτη (1900-1902).

ΟΓΔΟΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΡΗΤΙΚΟ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Η εφημερίδα «Πατρίς»³²³ ανακοινώνει ότι σε όσα αναφέρονται σε έγγραφα του Υπουργείου επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως προς την οικεία διεύθυνση της Παιδείας, η Ελληνική Κυβέρνηση ανεγνώρισε ως επίσημα Γυμνάσια του Κράτους το κλασικά Κρητικά Γυμνάσια. Όσον αφορά τα διδασκαλεία η Ελληνική Κυβέρνηση επεφυλάχθηκε να τα αναγνωρίσει όποτε αυτά συμπληρωθούν από εκπαιδευτικό προσωπικό και καταρτιστεί πλήρως το αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων. Την αναγνώριση αυτή η διεύθυνση της Παιδείας θα ανακοινώσει με εγκύκλιό της σ' όλα τα γυμνάσια και ημιγυμνάσια του νησιού.³²⁴ Συγκέντρωση όλων των διδασκάλων από τις πρωτεύουσες των τριών νομών για να δοκιμαστούν στην μηνιαία διδασκαλία, όπως ο νόμος ορίζει, ανακοινώνει η Εφημερίδα «Πατρίς».³²⁵ Από αυτή η δοκιμασία θα προκύψουν οι πιο ικανοί, οι οποίοι θα διδάξουν στα διάφορα σχολεία του κράτους. Η διδασκαλία είναι καθημερινή και ασκείται από εντεταλμένους καθηγητές. Όμως, τα ωφέλη που προκύπτουν είναι ελάχιστα, γιατί η διδασκαλία είναι εσπευσμένη και εξαναγκαστική. Για την εποπτεία των μαθητών εκτός του σχολείου η εφημερίδα «Πατρίς» ανακοινώνει³²⁶ η δημοσίευσή της εγκυκλίου της Επίσημης Εφημερίδας της Κρητικής Πολιτείας, σύμφωνα με την οποία ανατίθεται στους επιστάτες των σχολείων καθήκοντα εποπτών, ώστε να επιθεωρούν τα ύποπτα μέρη που οι μαθητές δεν επιτρέπεται να επισκέπτονται. Η εφημερίδα αναφέρει ότι δίνονται στην εγκύκλιο ειδικές διαταγές, σύμφωνα με τις οποίες αν κάποιοι μαθητές συλληφθούν σε απαγορευμένα μέρη τότε θα καταγγεληθούν στους γονείς τους και στο σχολείο. Τα καθήκοντα των εποπτών πρέπει να τηρούνται αυστηρά, διαφορετικά οι ρήτρες θα είναι αυστηρές. Καθορίζεται και αμοιβή για την

³²³ Πατρίς, Χανιά 13 Μαΐου 1900, φ. 21, σ. 2. Τίτλος η Αναγνώρισις των γυμνασίων. Υπότιτλος: Τα διδασκαλεία προσεχώς.

³²⁴ Το επίσημο κείμενο της αναγνώρισης των Γυμνασίων δημοσιεύεται στο «Πατρίς», Χανιά, 16 Μαΐου 1900, φ. 23. (Η δημοσίευση αυτή της εφημερίδος Πατρίς, 13 Μαΐου 1900, φ. 21, σ. 2, μπορεί να θεωρηθεί ως έμμεση πηγή).

³²⁵ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Η συνάθροισις των διδασκάλων» και με υπότιτλο «Διά να διδαχθώσιν» στην εφ. «Πατρίς», έτος Α', Χανιά 11 Ιουλίου 1900, αριθ. Φ. 53, σ. 2.

³²⁶ Βλ. Άρθρο «Η εποπτεία των μαθητών» στην εφ. «Πατρίς», Χανιά 13 Ιουλίου 1900, έτος Α', αριθ. Φ. 54, σ. 2.

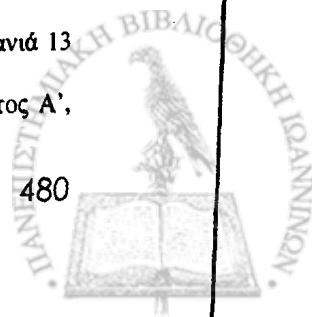

πιστή εκτέλεση των παιδαγωγικών αυτών καθηκόντων. Τα διδακτικά βιβλία απασχολούν την εφημερίδα, η οποία ανακοινώνει³²⁷ «μία σύσταση» για το θέμα αυτό στην Κυβέρνηση. Ο συντάκτης αναφέρει ότι τα βιβλία είναι ατελή στις άλλες χώρες, ενώ στην Κρήτη επιβαρύνονται από πολύ βαριά εκπαιδευτικά τέλη. Αναρωτιέται αν η Κυβέρνηση γνωρίζει ότι η φορολογία δεν επιβαρύνει τους βιβλιοπώλες, αλλά τους μαθητές, για τους οποίους η δωρεάν παιδεία στοιχίζει περισσότερο από όσο πρέπει. Κι αν είναι υποφερτά τα εκπαιδευτικά τέλη για τα επιστημονικά συγγράμματα, για τα διδακτικά βιβλία η φορολογία αυτή είναι «πολύ οπισθοδρομική». Η πολιτεία οφείλει να παρέχει εκπαίδευση χωρίς δαπάνες του πολίτη. Όταν όμως φορολογεί τα βιβλία, που είναι περίπου είκοσι (20) για κάθε μαθητή κάθε χρόνο, όταν επιβάλλει εγγραφές και δίδακτρα και όταν ζητά τόσα πολλά, η ίδια δεν κάνει τίποτα. Παραβαίνει το Σύνταγμα. Δυσχεραίνει τη μόρφωση του πολίτη και φαίνεται «κατ' υπερβολήν οπισθοδρομική». Η ίδρυση μουσείων ανακοινώνεται.³²⁸ Το ένα μουσείο στα Χανιά και το άλλο στο Ηράκλειο, ενώ στο Ρέθυμνο ιδρύεται παράρτημα του Μουσείου Χανίων για να φιλοξενήσει την συλλογή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, στον οποίο διορίζεται άμισθος ένας από τους καθηγητές του Προγυμνασίου. Στο Ηράκλειο το μουσείο θα συγκεντρώσει και θα εκθέσει τις αρχαιότητες του νομού αλλά και του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου.

Οι εξετάσεις των δασκάλων αρχίζουν σε λίγες μέρες, ανακοινώνει η εφημερίδα. Ο συντάκτης θεωρεί «εσφαλμένη» τη σκέψη όσων αποφάσισαν αυτές τις εξετάσεις χωρίς να υπολογίσουν αν οι δάσκαλοι είχαν, την οικονομική δυνατότητα να αντεπεξέλθουν στα έξοδα μετακίνησης, αφού δεν έχουν ούτε καν τα μέσα να συντηρηθούν. Δεν θα εμπόδιζε τίποτε να γίνουν οι εξετάσεις στις κατά τόπους νομαρχιακές περιφέρειες, παρόλες τις «προφάσεις» των αρμοδίων, αναφέρει η εφημερίδα και συνεχίζει τονίζοντας ότι η Διεύθυνση της Παιδείας πρέπει να φανεί δίκαιη στην εκτίμηση του αποτελέσματος για τις επόμενες εξετάσεις. Υπογραμμίζεται ότι οι εξετάσεις θεωρούνται αναγκαίες από την εφημερίδα γιατί έτσι θα γίνει η εκκαθάριση του εκπαιδευτικού προσωπικού. Όμως δεν σημαίνει ότι οι εξετάσεις πρέπει να γίνουν με την αυστηρότητα του προγράμματος που δόθηκε στους δασκάλους μόλις έξι μήνες πριν. Η κατάρτιση που απαιτεί το πρόγραμμα δεν μπορεί να επιτευχθεί με την τριετή ειδική σπουδή. Θα 'ταν παράλογο αν η πολιτεία αξίωνε

³²⁷ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Μία σύστασις – Τα διδακτικά βιβλία» στην εφ. «Πατρίς», έτος Α', Χανιά 13 Ιουλίου 1900, αρ. Φ. 54, σ. 3.

³²⁸ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Τα Μουσεία» και υπότιτλο «Πόσα ιδρύονται» στην εφ. «Πατρίς», έτος Α', Χανιά 15 Ιουλίου 1900, αρ. Φ. 55, σ. 3.

να βρει ανάμεσα στους δημοδιδασκάλους του παρελθόντος παιδαγωγικά καταρτισμένους δασκάλους. Η μόρφωση του δασκάλου είναι επιστήμη σήμερα και «διαφεύγη του κύκλου του πρακτικού πασαλείμματος με το οποίον η Πολιτεία επιχείρησε να διαπλάση το παιδαγωγικόν προσωπικό της». Δεν είναι δυνατόν μέσα σε τόσο λίγο χρόνο οι δάσκαλοι να γίνουν τέλειοι παιδαγωγοί και μπορούν να ανταποκριθούν στις εξετάσεις αυτές, που θα διεξαχθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε να βρεθεί σ' απόλυτα καταρτισμένος εκπαιδευτικός. Η εφημερίδα προτείνει την θέσπιση ενός μέτρου που να ανταποκρίνεται στις δυνάμεις και στην πραγματική μόρφωση του δασκάλου. Οι εξετάσεις πρέπει να είναι επιεικές. Βέβαια όσο κι αν αυτό είναι «κακόν και επικίνδυνον» άλλο τόσο είναι και «λογικόν και επιβεβλημένον». Εφόσον η Πολιτεία δεν μπορεί να έχει τους καλύτερους επιστήμονες, ας αρκεστεί σ' αυτούς που έχει. Αν όμως, διαπιστώσει ότι έχουν την βασική υποδομή είναι δυνατόν με το πέρασμα του χρόνου και «βαθμιδόν» να μπορούν να σταθούν στο ύψος της αποστολής τους, αλλά και των απαιτήσεων του ισχύοντος εκπαιδευτικού συστήματος. Για τις εξετάσεις³²⁹ των δημοδιδασκάλων ενημερώνει η Εφημερίδα «Πατρίς» το κοινό ότι άρχισαν στην μεγάλη αίθουσα της Δημοτικής Σχολής με προσέλευση 150 δασκάλων την πρώτη μέρα και πολύ περισσότερων την δεύτερη.

Οι εξετάσεις διεξάγονται σε πνεύμα επιεικές, πράγμα όπερ υπηγόρευεν αυτή η λογική και η ορθή αντίληψις των πραγμάτων». Η εφημερίδα «Πατρίς»³³⁰ δημοσιεύει την συνεδρία της 3ης Αυγούστου του 1897, σύμφωνα με την οποία στη δεύτερη συνεδρία της Γενικής Επαναστατικής Συνέλευσης των Κρητών συντάχθηκε από το Προεδρείο ψήφισμα για όσους χριστιανούς υπαλλήλους βρίσκονταν στην υπηρεσία της τουρκικής εξουσίας στην Κρήτη. Το ψήφισμα αναφέρει ότι με τις προτάσεις των Εμμ. Βιστάκη και Ευαγ. Τζουντάκη η Γενική Επαναστατική Συνέλευση των Κρητών αποφάσισε να αποκηρύξει και να στιγματίσει κάθε χριστιανό υπάλληλο που παρέμεινε στην υπηρεσία του μετά την έκρηξη της επανάστασης και τον καταδικάσει σε στέρηση όλων των πολιτικών δικαιωμάτων. Στην απόφαση αυτή υπάγονται όλοι όσοι θα αναλάβουν υπηρεσία πριν την λήξη του εκκρεμούς Κρητικού Ζητήματος. Η είδηση συνεχίζεται επισημαίνοντας ότι ο Μάρκος Δημητρακάκης και ο Εμμ.

³²⁹ Βλ. Στη στήλη «Από χθες έως σήμερα» βλ. Άρθρο με τίτλο «Αι εξετάσεις των Δημοδιδασκάλων» και υπότιτλο «Ἦρχισαν χθες» στην εφ. Πατρίς, έτος Α', Χανιά, Σάββατο 5 Αυγούστου 1900, φ. 67, σ. 2.

³³⁰ Βλ. Στη στήλη «Χάριν της ιστορίας» άρθρο με τίτλο «Ἡ Αποκήρυξις» και υπότιτλο «Συνεδρία της 3 Αυγούστου 1897», εφ. «Πατρίς», 8 Αυγούστου 1900, φ. 68, σ. 3.

Λεβέντης πρότειναν να αναφερθούν στο ψήφισμα και τα ονόματα των υπαλλήλων. Η πρόταση έγινε αποδεκτή και έτσι το πρώτο μέρος της αποκήρυξης τροποποιήθηκε αναφέροντας ότι η Γενική Επαναστατική Συνέλευση αποκηρύσσει και στιγματίζει τους: Νικ. Α. Παπαδάκη, αρχιγραμματέα της Γενικής Διοικήσεως... (τα υπόλοιπα ονόματα παραλείπονται από την εφημερίδα με το σχόλιο ότι είναι άσχετα με το θέμα) και κάθε άλλο χριστιανικό υπάλληλο που παραμένει στην υπηρεσία του μετά την έναρξη της επανάστασης. Το άρθρο συμπληρώνει ότι ο Φούμης παρατηρεί ότι οι άνθρωποι που παραβαίνουν τα στοιχειώδη καθήκοντα προς την πατρίδα επιθυμούν αλλά να στηλιτευθούν την πεποίθηση της Συνελεύσεως ότι ο κρητικός λαός ποτέ δεν θέλησε να τιμήσει αυτά τα πρόσωπα με την εμπιστοσύνη του. Ο Μαρ. Δημητρακάκης προσθέτει ότι αυτά τα άτομα όχι μόνον δεν πρέπει να καταδικασθούν σε στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά και να καταδικασθούν σε θάνατο. Η εκτέλεση της ποινής να αφεθεί σε όλα, πατριώτη. Το ψήφισμα ψηφίζεται όπως παραπάνω. Παρουσιάζει η εφημερίδα «Πατρίς» συνέντευξη του Συμβούλου Δημοσίας Εκπαιδύσεως και Θρησκευμάτων Ν. Γιαμαλάκη, σχετικό με το αποτέλεσμα των εξετάσεων³³¹ και τα προβλήματα της παιδείας. Γίνεται γνωστό ότι οι κατάλογοι των επιτυχόντων δημοδιδασκάλων που ελέγχθηκαν και δημοσιεύθηκαν αποδεικνύουν ότι πολλοί λίγοι εκπαιδευτικοί έχουν παιδαγωγικές και επιστημονικές γνώσεις και είναι εφοδιασμένοι για το έργο τους, αναφέρει ο Σύμβουλος και τονίζει την ελπίδα του ότι με το πέρασμα του χρόνου θα καταρτιστούν και θα μορφωθούν επάξια του προορισμού τους. Ως αποτέλεσμα όμως της αποτυχίας των δασκάλων στις εξετάσεις επισημαίνεται η μείωση του αριθμού των δασκάλων σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην ανταποκρίνεται στον αριθμό των σχολείων που έχουν ιδρυθεί. Η έλλειψη διδακτικού προσωπικού από τη μία πλευρά είναι δεδομένη, ενώ απ' την άλλη ο Σύμβουλος υπογραμμίζει ότι δεν πρόκειται να προσληφθούν εκπαιδευτικοί που δεν πειθάρχησαν και δεν έλαβαν μέρος στις εξετάσεις. Δηλώνει αυστηρά «θα προτιμήσωμεν να μη ιδρύσωμεν ουδέ εν σχολείον» και ότι θα λειτουργήσουν τα σχολεία με όσους κατηρτισμένους δασκάλους έχουν επιλεγεί από τις εξετάσεις. Επίσης υπογραμμίζει ότι πρέπει να έχουν υπόψη τους όλοι οι εκπαιδευτικοί ότι τα οικονομικά του κράτους είναι δύσκολα και επιβάλλουν τον περιορισμό των σχολείων. Μόνο αν υπάρξει μεγάλη ανάγκη θα γίνει πρόσληψη εκπαιδευτικών από τους επιλαχόντες με ανιούσα σειρά και πάλι ο διορισμός τους θα είναι προσωρινός. Για το ζήτημα του περιορισμού

³³¹ Βλ. Στη στήλη «Εκπαιδευτικά» το άρθρο με τίτλο «Τα αποτελέσματα των εξετάσεων».

του αριθμού των σχολείων ο Σύμβουλος δήλωσε ότι ξοδεύτηκαν λίγα περισσότερα χρήματα για τη δημοτική εκπαίδευση, γεγονός που χρησίμευσε στην επιλογή των καλύτερων δασκάλων. Όμως επειδή το προσωπικό είναι λίγο θα περιοριστούν τα σχολεία υπογράμμισε εμφαντικά. Έσπευσε όμως να τονίσει ότι ο ίδιος πιστεύει ότι η εκπαίδευση πρέπει να διευρύνεται, αλλά γι' αυτό χρειάζονται χρήματα που δεν έχει η Κυβέρνηση. Έτσι προς το παρόν συμβουλεύει να ανεχθούν όλοι αυτές τις καταστάσεις, αφού τόσο αντέχει το δημόσιο ταμείο. Με το πέρασμα του χρόνου ίσως μπορέσει η βουλή να ψηφίσει ειδικούς φόρους για να διευρυνθεί ο αριθμός των σχολείων και η εκπαίδευση να μπορεί να προσφέρεται σ' όλους. Ο συντάκτης του άρθρου καταθέτει³³² τις σκέψεις του για τη μέση και κατώτερη εκπαίδευση. Αναφέρει ότι οι τροποποιήσεις που στο μέλλον πρέπει να συμβούν στην εκπαίδευση είναι σκέψεις που ακόμη δεν έχουν οριστικοποιηθεί, γιατί είναι ανάγκη να προηγηθεί όλων η σύνταξη του προϋπολογισμού, από τον οποίο θα εξαρτηθεί η οργάνωση της εκπαίδευσης.

Οι σκέψεις του Συμβούλου επί της Παιδείας κρίνονται από τον συντάκτη σοφές, γιατί ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τις απαιτήσεις της εποχής και παρατίθενται αναλυτικά. Συγκεκριμένα για τα Διδασκαλεία η σκέψη είναι αντί για τέσσερα έτη σπουδών να συσταθούν δύο διετή Διδασκαλεία, από τα οποία το ένα να έχει την έδρα του στο Ρέθυμνο και οι μαθητές του να είναι οικόσιτοι. Αυτή η τροποποίηση θα βοηθήσει να εκπαιδευτούν και να καταρτιστούν πιο γρήγορα και σε μεγαλύτερο αριθμό δημοδιδάσκαλοι, που έχει ανάγκη ο τόπος. Η σύσταση δύο διδασκαλείων θα είναι προτεραιότητα στην οργάνωση της παιδείας. Το κονδύλι που θα περισσέψει από τον προϋπολογισμό, θα δοθεί στην εκπαίδευση και η υπηρεσία θα καταρτίσει πρώτα τα δύο διδασκαλεία και μετά θα ιδρύσει τον απολύτως αναγκαίο αριθμό δημοτικών σχολείων ανάλογα με τις οικονομικές δυνάμεις, τα μέσα και το διδακτικό προσωπικό. Στα κλασικά Γυμνάσια, εάν ο προϋπολογισμός το επιτρέψει, θα διατηρηθούν και τα δύο. Όλες αυτές οι σκέψεις είναι πολύ καλές και οι ενδεδειγμένες για τις περιστάσεις. Στη συνέχεια του άρθρου η εφημερίδα «Πατρίς» ενημερώνει το κοινό ότι στο Ηράκλειο εξακολουθούν οι εξετάσεις των δασκάλων. Μόνο μετά τη λήξη της διαδικασίας και την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων η υπηρεσία θα προβεί στην εκλογή του προσωπικού και στον καταρτισμό. Στόχος είναι η ίδρυση όσο το δυνατό περισσότερων δημοτικών σχολείων ώστε να εδραιωθεί ο θεσμός της γενικής

³³² Βλ. Στήλη «Από χθες έως σήμερα» - Εκπαιδευτικά - Σκέψεις κρατούσαι άρθρο «Η μέση και κατώτερη εκπαίδευση» στην εφ. Πατρίς, 26 Αυγούστου 1900, φ. 78, σ. 2.

δημοτικής εκπαίδευσης. Ανακοινώνεται³³³ ότι καταργούνται τα τέλη εγγραφής με Ηγεμονικό διάταγμα. Δεν χαρίζονται όμως τα τέλη των προηγούμενων ετών, αφού αυτά έχουν καταχωρηθεί στον προϋπολογισμό και έχουν χρησιμοποιηθεί ήδη για την κατασκευή θρανίων. Επίσης μειώνονται τα τέλη για τα ενδεικτικά και τα απολυτήρια. Για αυτά τα τέλη τροποποιούνται τα άρθρα 45 και 54 του νόμου περί Παιδείας.

Στην ίδια στήλη³³⁴ της η εφημερίδα ανακοινώνει ότι ο προϋπολογισμός για την παιδεία, που κατατέθηκε στο Ηγεμονικό Συμβούλιο, μπορεί να αποδώσει οικονομίες. Έτσι καταργεί 191 δημοτικά και ιδρύει με νέα ρύθμιση σε όλη τη Μεγαλόνησο 14 τετρατάξια για διαφορετικά φύλα και θρησκευόμενα, 8 τριτάξια, 40 διτάξια, 112 μονοτάξια, 125 γραμματοδιδασκαλεία και 42 ημιημερήσια δηλαδή συνολικά 342 σχολεία. Η δαπάνη που απαιτείται είναι 300 χιλιάδες δραχμές. Επίσης η εφημερίδα ενημερώνει³³⁵ στην ίδια στήλη ότι καταργούνται τα επιμίσθια των διευθυντών των δημοτικών σχολείων καθώς και η μουσική από τη δημοτική εκπαίδευση. Η εφημερίδα ανακοινώνει³³⁶ ότι ήρθε στα Χανιά η εξεταστική επιτροπή των δημοδιδασκάλων, η οποία μετά την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων θα προβεί σε διορισμούς. Όσοι πέτυχαν θα πάρουν δίπλωμα ανάλογα με το βαθμό τους. Οι άλλοι που έχουν βαθμό 5 θα διορισθούν προσωρινά. Αν μετά το διορισμό απαιτηθεί και κάτι άλλο τότε η διεύθυνση θα υποχρεωθεί να συμπληρώσει το προσωπικό της από τους απολυθέντες, επαναδιορίζοντάς τους και απ' αυτούς θα προτιμηθούν οι πρώτοι επιλαχόντες. Υπολογίζεται ότι θα χρειασθούν 400-500 δημοδιδάσκαλοι. Οι πτυχιούχοι είναι περίπου 250. Πληροφορεί η εφημερίδα το χανιώτικο αναγνωστικό κοινό της ότι οι εξετάσεις³³⁷ στο Ηράκλειο ολοκληρώθηκαν και ότι τα αποτελέσματα θα γίνουν γνωστά μόνο στα Χανιά και το Ηράκλειο. Η Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαιδευσεως κατήρτισε τα σχετικά διατάγματα για τις τροποποιήσεις του Εκπαιδευτικού Νόμου καθώς και για την ίδρυση των σχολείων, ενημερώνει³³⁸ η εφημερίδα και σημειώνει ότι αυτά τα διατάγματα θα δημοσιευθούν σύντομα «εντός

³³³ Βλ. Στήλη Εκπαιδευτικά, άρθρο με τίτλο «Η κατάργησις των τελών εγγραφής» και υπότιτλο «Τα καθυστερούμενα» στην εφ. Πατρίς, Χανιά 5 Σεπτεμβρίου 1900, φ. 84, σ. 2.

³³⁴ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Τροποποιήσεις εν τη Εκπαιδύσει» και υπότιτλο «Ο περιορισμός των σχολείων – πόσα καταργούνται» στην εφ. «Πατρίς», ό.π.

³³⁵ βλ. Άρθρο με τίτλο «Άλλαι οικονομίαι» και υπότιτλο «Εις την δημοτικήν Παιδείαν» στην εφ. «Πατρίς» ό.π.

³³⁶ βλ. Άρθρο με τίτλο «Οι δημοδιδάσκαλοι» και υπότιτλο «Πότε θα διορισθώσιν».

³³⁷ Βλ. Στήλη «Εξ Ηρακλείου – Τα νεώτερα» άρθρο με τίτλο «Αι εξετάσεις» στην εφ. Πατρίς, Πέμπτη 7 Σεπτεμβρίου 1900, φ. 86, σ. 2.

³³⁸ Βλ. Στήλη «Εκπαιδευτικά» άρθρο με τίτλο «Αι τροποποιήσεις – Η ίδρυσις των σχολείων», στην εφ. «Πατρίς» 12 Σεπτεμβρίου 1900, φ. 88, σ. 2.

της εβδομάδος» οπότε θα δημοσιευθεί και η οριστική μέρα έναρξης των μαθημάτων στο Δημοτικό Σχολείο σ' όλο το νησί.

Δημοσιεύεται επιστολή³³⁹ των κατοίκων του Βάμου. Ο συντάκτης του άρθρου αναφέρει ότι δεν θα προβεί σε κανένα σχόλιο, αφού τα πράγματα μιλούν μόνα τους και ζητούν λύση. Η οικονομία και η περιστολή δαπανών καθώς και η κατάργηση των σχολείων που πλεονάζουν είναι λογικές κινήσεις, όμως ο αποκλεισμός μιας ολόκληρης επαρχίας από τη δημοτική εκπαίδευση, αυτό δεν μπορεί κανείς να το αντιληφθεί. Οι κάτοικοι του Βάμου στην επιστολή τους υπογραμμίζουν ότι στην επαρχία Αποκορώνου και Γεωργιουπόλεως υπάρχουν τα εξής χωριά: Αλικάμης με 707 κατοίκους στην τελευταία απογραφή, ο Φίλιππος με περισσότερους από 200 κατ'αίους, η Μάζα με 270 κατοίκους, το Φονές με περίπου 200 και ο Μαθές με περίπου 300 κατοίκους, που αποτελούν την περιφέρεια του χωριού Αλικάμπου. Αυτά τα χωριά διέπρεψαν στον αγώνα της επανάστασης εναντίον της τυραννίας και μάλιστα περισσότεροι από 20 κάτοικοι φονεύθηκαν ή τραυματίστηκαν στα πεδία των μαχών σε διάφορα μέρη της Κρήτης. Επίσης οι κάτοικοι του Βάμου πληρώνουν φόρους στο Δημόσιο και τους Δήμους για την παιδεία. Κι όμως οι κάτοικοι έμειναν χωρίς σχολεία, ενώ στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, υπήρχαν δύο ή τρία και ενώ τα 1898 υπήρχαν σχολεία στη Γεωργιούπολη. Αφού από τα χωριά Γαβαλοχώρι, Κεφαλά και Βάμο και σε απόσταση τριών τετάρτων της ώρας έχουν ιδρυθεί ανώτερα δημοτικά σχολεία και δύο διτάξια στο απόκεντρο παραπλεύρως της λίμνης Κournά περίπου τρία τέταρτα της ώρας από το χωριό Κournά όπου υπάρχει χωριό που κατοικείται από 200 Σφακιανούς, οι οποίοι το καλοκαίρι πηγαίνουν στα Σφακιά, στο χωριό Μουρί, συστάθηκε σχολείο. Ο κάτοικος της επαρχίας Αλικάμπου, που υπογράφει Αλικαμπιώτης, καταλήγει και τονίζει «εις το φιλεδίκαιον υμών δυνάμει του οποίου τρέφω ακράνδαντον πεποίθησιν, ότι θέλετε ρήξει κραυγήν δια'την οικτράν ταύτην κατάστασιν». Καταστρώνονται³⁴⁰ οι διορισμοί του προσωπικού της κατωτέρας εκπαιδευσεως από την Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαιδευσεως και θα ανακοινωθούν «εντός της προσεχούς εβδομάδος» μαζί με τις οριστικές τοποθετήσεις τους.

³³⁹ βλ. Άρθρο «Η Δημοτική Εκπαίδευσις» στην εφ. «Πατρίς» 30 Σεπτεμβρίου 1900, φ. 96, σ. 3.

³⁴⁰ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Οι Δημοδιδάσκαλοι» και υπότιτλο «Πότε τοποθετούνται οριστικώς» στην εφ. Πατρίς, Χανιά 5 Οκτωβρίου 1900, φ. 94, σ. 2.

Εκφράζεται³⁴¹ η έντονη ανησυχία για την καθυστέρηση της έναρξης λειτουργίας των δημοτικών σχολείων με πολλές επιστολές από επαρχίες που διαμαρτύρονται αφού ο Οκτώβριος περνά και τα δημοτικά σχολεία δεν έχουν ακόμη συσταθεί συγκροτηθεί οργανωθεί. Η εφημερίδα δηλώνει την αδυναμία της να απαντήσει και απευθύνει το ερώτημα αυτό στον Σύμβουλο επί της Παιδείας. Η εισαγωγή της Γεωγραφίας³⁴² του Ε.Γ. Γενεράλι ως διδακτικό αντικείμενο κατοχυρώνεται με την απόφαση αρ. 3867/2612 της 17 Οκτωβρίου που εξέδωσε η Ανωτέρα Διεύθυνση της Εκπαιδεύσεως ανακοινώνει ο ίδιος ο συγγραφέας και εκφράζει την ελπίδα ότι οι δάσκαλοι θα προτιμήσουν την τελευταία έκδοση. Το άρθρο-επιστολή έχει υπογραφεί από τον Ε. Γ. Γενεράλι και φέρει ημερομηνία εν Ρεθύμνη 27 Οκτωβρίου 1900. Ο Διευθυντής της Νυχτερινής Σχολής Ν. Γυπαράκης ευχαριστεί δημόσια³⁴³ τον Καθηγητή Μαθηματικών Κων/νο Παπαδάκη, γιατί δώρισε³⁴⁴ αρκετά έντυπα με αριθμητικά προβλήματα, που είχε ο ίδιος εκδόσει, για να διανεμηθούν στους άπορους μαθητές της νυχτερινής σχολής. Συγχαίρει τον καθηγητή και εύχεται να ακολουθήσουν κι άλλοι το παράδειγμά του.³⁴⁵ Η νυχτερινή σχολή των απόρων παιδών³⁴⁶ στεγάζεται στο Δημοτικό Σχολείο Χανίων. Τα μαθήματα ανακοινώνονται ότι ήδη έχουν αρχίσει από τις 10 Οκτωβρίου 1900 και η διδασκαλία ξεκινά στις 7.30 το απόγευμα.³⁴⁷ Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ίδρυσε Λαϊκή Σχολή³⁴⁸ στο Ρέθυμνο, η οποία άρχισε να λειτουργεί με μικρό αριθμό μαθητών, ενώ υπάρχει η βεβαιότητα ότι πολλοί από τους μαθητευόμενους τεχνίτες και εργάτες έχουν δηλώσει ότι θα προσέλθουν όλοι οι αγράμματοι που θα επωφεληθούν από αυτή την ευκαιρία που αξιέπαινα ο Σύλλογος δημιούργησε. Διδάσκονται από φιλότιμα προσφερόμενους δασκάλους ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, θρησκευτικά, ιστορία, γεωγραφία και φυσική. Υπογράφονται τα διδάγματα των οριστικών διορισμών και

³⁴¹ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Η Δημοτική Εκπαίδευσις – Πότε θα αρχίση;» στην εφ. Πατρίς 14 Οκτωβρίου 1900, φ. 102, σ. 2.

³⁴² Βλ. Άρθρο με τίτλο «Προς τους Κυρίους Κυρίους εν Κρήτη Δημοδιδασκάλους» στην εφ. Πατρίς, Χανιά 31 Οκτωβρίου 1900, φ. 109, σ. 2.

³⁴³ Η δημοσιευμένη ευχαριστήριος επιστολή έχει ημερομηνία Χανιά τη 29 8/βρίου 1900.

³⁴⁴ Βλ. Άρθρο «Δωρεά εις την Νυχτερινήν Σχολήν» στην εφ. Πατρίς 31 Οκτωβρίου 1900, φ. 109, σ. 2 (το άρθρο κλείνει ως εξής: Μεθ' υπολήψεως Ν. Γυπαράκης).

³⁴⁵ Είναι γεγονός ότι η αγορά εγχειριδίων ήταν πολύ δαπανηρή, αφού η οικονομική κατάσταση των οικογενειών των μαθητών ήταν δυσχερής.

³⁴⁶ Διευθυντής της νυχτερινής σχολής απόρων μαθητών διευθύνεται από τον Ν. Γυπαράκη. Η ανακοίνωση έχει ημερομηνία Χανιά 29 8/βρίου 1900.

³⁴⁷ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Νυχτερινή Σχολή απόρων παιδών» στην εφ. Πατρίς, Χανιά 31 Οκτωβρίου 1900, φ. 109, σ. 3.

³⁴⁸ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Η Λαϊκή σχολή Ρεθύμνης» στην εφ. Πατρίς, Χανιά, Πέμπτη 30 Νοεμβρίου 1900, φ. 122, σ. 2.

τοποθετήσεων των δασκάλων σ' όλο το νησί,³⁴⁹ αφού μετά τις εξετάσεις του Αυγούστου 1900 οι δάσκαλοι ήταν προσωρινώς τοποθετημένοι από τον Σύμβουλο επί της Εκπαιδεύσεως εξαιτίας της απουσίας της Α.Β. υψηλότητας στην Ευρώπη. Ο Σύμβουλος επί της Παιδείας υπέβαλε στο Ηγεμονικό Συμβούλιο έκθεση του Σαλιβέρου που θεωρεί ότι θα ήταν καλό να ανηγείροντο το Γυμνάσιο και το Δημοτικό Σχολείο στο Πεδίο του Άρεως. Το Συμβούλιο παρέπεμψε αυτή την έκθεση στο Τμήμα Δημοσίων Έργων για την νέα ρυμοτομία της πόλης.³⁵⁰

ΕΝΑΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ο ρόλος της Εκκλησίας της Κρήτης (1898-1901)

Ο Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης (1870- 1898) ήταν ο τελευταίος μητροπολίτης Κρήτης³⁵¹ της περιόδου της τουρκοκρατίας. Μετά το θάνατο του δημιουργήθηκε το «μητροπολιτικό» ζήτημα, το οποίο αφορούσε το εκκλησιαστικό ζήτημα εκλογής επισκόπων. Η εκλογή του επίσκοπου Λάμπης και Σφακίων Ευμένιου Ξηρουδάκη από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως μητροπολίτη Κρήτης και η άρνηση της επαναστατικής κυβέρνησης να τον αναγνωρίσει δημιούργησαν το ζήτημα της διακοπής των δεσμών της Κρήτης με τη Μεγάλη Εκκλησία. Το θέμα

³⁴⁹ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Οι οριστικοί διορισμοί των δασκάλων» και υπότιτλο «Υπογράφονται σήμερα» στην εφ. Πατρίς, Χανιά Σάββατο 16 Δεκεμβρίου 1900, αριθ. 129, σ. 3.

³⁵⁰ Βλ. Άρθρο με τίτλο «Τα σχολεία της πόλεως» και με υπότιτλο: «Μία σκέψις – Εις το πεδίο του Άρεως» στην εφ. Πατρίς, Χανιά, Σάββατο 24 Φεβρουαρίου 1901, φ. 156, σ. 2.

³⁵¹ Το 1962, με την πράξη 812 του Οικουμενικού Πατριαρχείου όλοι οι επίσκοποι Κρήτης έλαβαν τον τίτλο του μητροπολίτη, ενώ αργότερα, με την πράξη 283 της 28 Φεβρουαρίου 1967, η μητρόπολη Κρήτης ανακηρύχθηκε σε Αρχιεπισκοπή και ο μητροπολίτης Κρήτης σε Αρχιεπίσκοπο. Γεράσιμος Δ' ο Παρδάλης, εθνομάρτυς (1800 - 1821), Μεθόδιος ο από Καρπάθου (1823 -), Καλλίνικος Γ' ο εξ' Αγχιάλου (1823 - 1830), Μελέτιος Α' ο Νικολετάκης (1831 - 1839), Πορφύριος ο από Μυτιλήνης (1839) Καλλίνικος Δ' Γαργαλάδος (1839 - 1842), Καλλίνικος Ε' ο Χούγιας (1842 - 1843), Χρύσανθος ο Λέσβιος (1843 - 1850), Σωφρόνιος ο από Αίνου (1850), Διονύσιος Α' ο Βυζάντιος (1850 - 1856), Ιωαννίκος ο Ξεφλούδης (1856 - 1858), Διονύσιος Β' ο Χαριτανίδης (1858 - 1868), Μελέτιος Β' ο Καλύμνιος (1868 - 1874 και 1877 - 1882), Σωφρόνιος Β' ο από Διδυμοτείχου (1874 - 1877), Τιμόθεος Καστρινογιαννάκης (1882 - 1897), Ευμένιος Β' ο Ξηρουδάκης (1898 - 1920) Τίτος Β' ο Ζωγραφίδης (1922 - 1933) Τιμόθεος Β' ο Βενέρης (1934 - 1941) Βασίλειος Ε' ο Μαρκάκης (1941 - 1950) Ευγένιος Α' ο Ψαλιδάκης (1950 - 1978) Τιμόθεος Γ' ο Παπουτσάκης (1978 - 2006) και ο Ειρηναίος Α' ο Αθανασιάδης (2006).

ρυθμίστηκε με το νόμο 276/1900³⁵² της Κρητικής Πολιτείας.

Η ένταση στις σχέσεις της Κρητικής Εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο μπορούν να διαφανούν από την συνοδική επιστολή του πατριάρχη Άνθιμου Ζ' με την οποία καλούσε τους επισκόπους, τους δημογέροντες και το πλήρωμα της Κρητικής Εκκλησίας στις 4 Σεπτεμβρίου 1895, να ταχθούν εναντίον του κινήματος της Μεταπολιτευτικής Επιτροπής. Οι αντιδράσεις ήταν έντονες και οι Μεταπολιτευτικοί απαγόρευσαν την ανάγνωση της πατριαρχικής επιστολής στις εκκλησίες.³⁵³

Η εκκλησία έχει ρόλο παρεμβατικό στην εκπαίδευση και συχνά καταθέτει τις απόψεις της για τον προσανατολισμό και την οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος.

Οι Δημογεροντίες και το Μοναστηριακό Ζήτημα

Με την έκδοση του τον καταστατικού χάρτη των κρητικών μοναστηριών, που έγινε το 1870 με τον «Διοργανισμό των εν Κρήτη ιερών μονών, σταυροπηγιακών τε και ενοριακών»³⁵⁴ και που ίσχυσε αναλλοίωτος ως το 1900, αναλήφθηκε από την Εκκλησία Κρήτης η υποχρέωση να ιδρύει σχολεία με τα εισοδήματα των μοναστηριών και λύθηκε το μοναστηριακό ζήτημα, που από το 1858-1870 ταλαιπωρούσε τους χριστιανούς της Κρήτης. Το «Μοναστηριακό Ζήτημα» με την παρέμβαση του Γενικού Διοικητή Κρήτης Ισμαήλ Πασά, βρέθηκε στην πιο δύσκολη καμπή του με αποτέλεσμα η γενική εξέγερση των χριστιανών στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση του 1866-1868. Η αξίωση να δοθεί βαθμιαία σταθερό μερίδιο υπέρ των σχολείων από τις μοναστηριακές προσόδους, άρχισε να δημιουργεί εντάσεις και έτσι κρίθηκε απαραίτητος λαϊκός παράγοντας ως παρεμβατική μορφή στην διαφανή διάθεση των προσόδων των μοναστηριακών κτημάτων. Το πρόβλημα πήρε μεγάλες διαστάσεις στην Ανατολική Κρήτη.³⁵⁵ Το 1860 επικυρώθηκαν οι «Εθνικοί Κανονισμοί», που νομιμοποιούσαν την παρεμβολή αυτή στα εκκλησιαστικά

³⁵² Νόμος 276/1900. Σημειώνεται ότι τα θέματα της Εκκλησίας περνούσαν στο ελεγχόμενο από τους Τούρκους Πατριαρχείο και μόνο με αυτό τον τρόπο επιτρεπόταν να εκλέγει στο εξής τους προκαθημένους της η Κρητική Εκκλησία.

³⁵³ Θ. Δετοράκης Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1990, σ.435.

³⁵⁴ Βλ. Διοργανισμός των εν Κρήτη Ιερών Μονών, Κωνσταντινούπολις 1871.

³⁵⁵ Στο ίδιο σ. 45.

πράγματα και το 1858 επίσημα αναγνωρίστηκε ο Δημογεροντιακός θεσμός,³⁵⁶ ο οποίος το 1868 επικυρώθηκε με το άρθρο 10 του Οργανικού Νόμου.

Η Δημογεροντία ήταν η ανώτατη πολιτική εξουσία αποδείχθηκε βοηθός και σε αρκετές περιπτώσεις προστάτης. Η διάθεση του μισού από το καθαρό περίσσειμα των εισοδημάτων του νησιού διατίθεντο σε επιτόπια έργα κοινής ωφελείας ανάμεσα στα οποία ήταν και η σύσταση εκπαιδευτικών καταστημάτων σύμφωνα με τη Σύμβαση Χαλέπας 1878 και έτσι στην πραγματικότητα η Δημογεροντίες ήταν οι τοπικές εκπαιδευτικές αρχές, που βοηθιούνταν από την Εφορία των σχολείων ως το 1881, όπου και η τελευταία επιφορτιζόνταν με τις αρμοδιότητες στον τομέα της εκπαίδευσης.

Οι πέντε Δημογεροντίες, που ορίστηκαν στα Χανιά, Ρέθυμνο, Σφακιά, Ηράκλειο και Λασιθί³⁵⁷ συγκροτούνταν από τον τοπικό επίσκοπο ως Πρόεδρο, τον ένα από τους δύο χριστιανούς δικαστές του μικτού δικαστηρίου, το ένα από τα δύο μέλη του διοικητικού συμβουλίου του διαμερίσματος και δύο άλλα μέλη εκλεγόμενα από τις Δημογεροντίες των χωριών.³⁵⁸ Γενικά, η Δημογεροντία ήταν διπλά εξαρτημένη, από την εκκλησία και από την Τουρκική διοίκηση.

Η Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου³⁵⁹ που λειτουργούσε άτυπα πριν το 1858 είχε έδρα της στο «Καινούργιο Χωριό», που πήρε το όνομα Νεάπολη. Η Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα με γραπτή εντολή της Δημογεροντίας και μέσω ενός αριθμημένου λογαριασμού είχε αναλάβει όλους τους οικονομικούς χειρισμούς μεταξύ των οποίων ήταν και η μισθοδοσία των εκπαιδευτικών, που μάλλον δεν ήταν και ιδιαιτέρως συνεπής, αφού υπάρχουν αναφορές αδυναμίας καταβολής τους,³⁶⁰ που οδηγούσαν σε απεργιακές κινητοποιήσεις.³⁶¹

³⁵⁶ Εμμ. Βυβιλάκης, Έκθεσις της επί των σχολείων της Κρήτης επιτροπής του 1844 εκ του Τυπογραφείου «Ραδαμάνθος» εν Αθήναις 1879, σελίδες 46-47. Μέλη της επιτροπής ήταν οι: Δ. Ασώπιος, Φύλ. Ιωάννου, Μισαήλ Αποστολίδης, Γεωργ. Γεννάδιος και Εμμ. Βυβιλάκης. Ο θεσμός των Δημογεροντιών αναγνωρίστηκε και η δημιουργία τους στηρίχτηκε στο άρθρο 6 του Αυτοκρατορικού Διατάγματος του ίδιου έτους. Σύμφωνα μ' αυτό «ο Μουλλά εφένδης δεν θέλει επεμβαίνει όλως διόλου εις τα ορφανικά και κληρονομικά των χριστιανών».

³⁵⁷ Γ. Πατεράκης, Η Παιδεία στην Κρήτη κατά το Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898), διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2002, σ.33-46.

³⁵⁸ [Λειτουργούσε επίσης μία Δημογεροντία με περιορισμένες αρμοδιότητες σε κάθε χωριό] Κρητικός Κώδιξ, έκδ. 2, τ. Α', σσ. 212-215 και Α.Δ.Η. (Ανώτατη Δημογεροντία Ηρακλείου) Κρήτη φ.585/14.1.1881.

³⁵⁹ «Το Ιστορικό Αρχείο της Χ.Δ.Α. (1869-1898) Εργαστήριο Ιστ. Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Νεάπολη Κρήτης – Ιωάννινα 2005, σσ. 17-19.

³⁶⁰ Βλ. Γ. Πατεράκης, ο. π., σ. 306-311. Όμως, επειδή η πολιτική κατάσταση ήταν κρίσιμη, επανάσταση του 1866, οι εκπαιδευτικοί είχαν περίπου τρία έτη να πληρωθούν σύμφωνα με το έγγραφο της Χ.Δ.Α.

³⁶¹ Α.Χ.Δ.Α., υπ' αριθμ. 94/044-28 Μαρτίου 1892, έγγραφο, σύμφωνα με το οποίο οι διδάσκαλοι της επαρχίας Μεραμβέλλου αναδεικνύουν την κρίσιμότητα της κατάστασης, στη οποία είχαν περιέλθει τα

Πάντως, ο μεικτός ρόλος των Δημογεροντιών, που εξέφραζαν τις ιδιότυπες σχέσεις της εποχής στην τοπική κοινωνία και την εκπαίδευση υπό την εποπτεία της εκκλησίας και της τουρκικής εξουσίας, μετά την επανάσταση του 1896 αποδυναμώθηκε, οπότε ο ρόλος της εκκλησίας αρχίζει να μορφοποιείται για να καταλήξει αρκετά αργότερα σε καθεστώς ημιαυτονομίας εξαρτώμενο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.³⁶² Η Κρητική Πολιτεία, αν και έκανε συχνά αναγκαστική απαλλοτρίωση κτημάτων,³⁶³ ρύθμιζε με διατάγματα και νομοθετήματα τα ζητήματα των μοναστηριακών Επιτροπών, ώστε να διευθετούνται εκκρεμότητες των Μοναστηριακών Επιτροπών.

Μοναστηριακές Επιτροπές

Η Κρητική Πολιτεία φροντίζει, από την αρχή της σύστασής της, να οργανώσει όλο το νομοθετικό πλαίσιο για την διαχείριση των μοναστηριακών κτημάτων και να ορίσει τις αρμοδιότητες και τους κανονισμούς για την διεύθυνση όλων των παραμέτρων. Ορίζονταν οι «Μοναστηριακές Επιτροπές»³⁶⁴, που αποτελούνταν από τον Επίσκοπο ως Πρόεδρο, το Νομάρχη και τον Εισαγγελέα των Πρωτοδικών ως μελών. Τον Νομάρχη και τον Εισαγγελέα αντικαθιστούσαν οι νόμιμοι αυτών αναπληρωτές τους. Η Μοναστηριακή Επιτροπή³⁶⁵ διόριζε για εκτέλεση της υπηρεσίας της ένα Γραμματέα έμμισθο, που θα εκτελούσε και χρέη λογιστή και ένα κλητήρα. Εάν υπήρξε ανάγκη διορισμού επιστατών, η Μοναστηριακή Επιτροπή αποφάσιζε περί του αριθμού των υπαλλήλων, που χρειάζονταν καθώς και για το είδος της υπηρεσίας τους, άλλα δεν είχε το δικαίωμα να διορίσει κανένα υπάλληλο αν δεν προηγούνταν έγκριση της απόφασης από τον επί της Εκπαιδεύσεως Σύμβουλο. Τους μισθούς όλων τούτων των υπαλλήλων όριζε η Μοναστηριακή Επιτροπή και ενέκρινε ο Σύμβουλος της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.³⁶⁶

σχολεία και δηλώνουν ότι θα απόσχουν των καθηκόντων τους σε περίπτωση που δεν καταβληθούν οι μηνιαίες αποζημιώσεις τους.

Σημειώνεται ότι το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (Πνευματικό Κέντρο Ι. Μ. Πέτρας και Χερρονήσου), που έχει ψηφιοποιηθεί από το Εργαστήριο Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

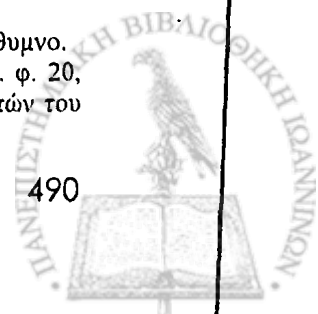
³⁶² Το Οικουμενικό Πατριαρχείο διορίζει, σήμερα, τον Αρχιεπίσκοπο Κρήτης, η επαρχιακή σύνοδος των Μητροπολιτών της Κρήτης όμως αποφασίζει αυτόνομα για τα υπόλοιπα θέματα της Εκκλησίας της Κρήτης.

³⁶³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 25, 11 Απριλίου 1901, σ.145-149.

³⁶⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 77, 4 Σεπτεμβρίου 1899, Διάταγμα Περί προσωρινής διαχείρισεως των Μοναστηριακών κτημάτων του Νομού Λασιθίου, αριθ. νόμ. 69, 1 Σεπτεμβρίου 1899, σ.1.

³⁶⁵ Μοναστηριακές Επιτροπές υπήρχαν εκτός από το Λασιθί, στα Χανιά, το Ηράκλειο και το Ρέθυμνο.

³⁶⁶ Διορισμοί των Μοναστηριακών Επιτροπών γίνονταν από την ΑΔΔΕΘ. ΒΚ. ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 20, έτος Β', 26 Μαρτίου 1901, σ. 1, όπου καταγράφονται διορισμοί των Μοναστηριακών Επιτροπών του νομού Χανίων και Λασιθίου.

Τα Καθήκοντα της Μοναστηριακής Επιτροπής

Η Μοναστηριακή Επιτροπή θα έπρεπε να παραλάβει από τους ενοικιαστές την διαχείριση των κτημάτων, των οποίων η ενοικίαση είχε λήξει, καθώς και τα κινητά μέρη της περιουσίας. Ήταν υποχρεωμένοι οι ενοικιαστές στην παράδοσή τους, αφού αυτό είχε να συμφωνηθεί στους ορούς των ενοικιαστηρίων Συμβολαίων. Για την παράδοση των κινητών καθώς και για την κατάσταση των ακίνητων κτημάτων³⁶⁷ θα έπρεπε να συντάσσεται έκθεση, που να περιγράφει λεπτομερώς τις ζημιές, που είχαν γίνει. Η Μοναστηριακή Επιτροπή θα έπρεπε να παραδώσει τα χρήσιμα ακίνητα για σπορά σε «επίμορτο» καλλιέργεια (σημακά) για ένα έτος μόνον, από 1ης Σεπτεμβρίου 1899 ως την 31^η Αυγούστου 1900, αφού γινόταν η σύμβαση με τους καλλιεργητές και αφού θα έπρεπε να είχαν προσφερθεί οι καλύτεροι όροι. Για τα ελαιόδεντρα, ειδικά, δεν γινόταν η μίσθωση για ένα χρόνο. Αυτό ίσχυε και για όλα τα μη σπειρόμενα κτήματα. Η Μοναστηριακή Επιτροπή όφειλε να φροντίσει να καλλιεργήσει αυτά με τον καταλληλότερο τρόπο, ώστε να τα είχε σε καλή κατάσταση κατά το επόμενο έτος, οπότε να μπορούσε να ληφθεί οριστική απόφαση. Όμως, για την εκμίσθωση των κτημάτων, που σπέρνονταν, η Μοναστηριακή Επιτροπή έπρεπε να συνεννοηθεί με το Ηγουμενοσυμβούλιο των Μονών, στις οποίες ανήκαν και να ενεργήσει ανάλογα. Τα αιγοπρόβατα, που θα παραλάμβανε από τους ενοικιαστές, θα τα ενοικίαζε με τους πιο συμφέροντες όρους για τις μονές και για τα μοναστηριακά ταμεία. όμως, τα άλλα ζώα τα δε άλλα ζώα αν δεν τα ενοικίαζε θα έπρεπε να τα παραδώσει για χρήση στους μοναχούς της μονής, που ανήκαν. Η Μοναστηριακή Επιτροπή είχε το δικαίωμα να επιχειρεί και να δέχεται δικαστικούς αγώνας για την ωφέλεια των δικαιωμάτων του Μοναστηριακού Ταμείου, ιδίως δε όφειλε να διασφαλίσει την πραγματοποίηση και την διασφάλιση της πληρωμής των οφειλομένων μισθωμάτων, καθώς και κάθε άλλης οφειλής προς την πρώτην Δημογεροντία.

Η Μοναστηριακή Επιτροπή όφειλε να συνεχίσει την εκδίκαση των επιδίκων διαφορών με βάση τις αγωγές, που ήδη υπήρχαν και είχαν κατατεθεί από την Χριστιανική Δημογεροντία. Επίσης όφειλε να κάνει τις απαιτούμενες αγωγές για τις

³⁶⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 46, 21 Αυγούστου 1900, σ. 1-4. Όροι εκμίσθωσης Μοναστηριακών κτημάτων.

απαιτήσεις της ήδη διαλυμένης Χριστιανικής Ορφανικής Τραπέζης, και να διανείμει τα όσα ξεκαθαρίσει στα ορφανά, συμφώνως τις αποφάσεις της Γεν. Συνέλευσης. Η Μοναστηριακή Επιτροπή δεν δικαιούταν να προβεί σε καμία δαπάνη για επισκευή ή ανέγερση κτιρίων, αν υπέρβαινε το ποσό των 100 δραχμών, χωρίς την αδείας του Συμβούλου της Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων και αφού κατατίθονταν αιτιολογημένη έκθεση.

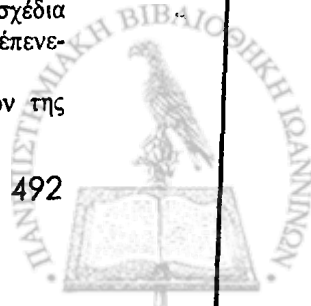
Ο ρόλος των Μοναστηριακών Επιτροπών

Τα χρήματα, που η Μοναστηριακή Επιτροπή εισέπραττε, τα κατέθετε στα Ταμεία της Τραπέζης Κρήτης, αφού, όμως, πριν είχε αφαιρέσει τα χρήματα για την μισθοδοσία του προσωπικού και τις συμπληρωματικές χορηγήσεις στους Μοναχούς. Πολλές φορές καλούσε για διακανονισμό τους οφειλέτες της.³⁶⁸ Επιτρέπονταν ο δανεισμός σε ιδιώτες ή νομικά πρόσωπα, αλλά τότε όφειλε να αποφασίσει η Μοναστηριακή Επιτροπή και να εγκρίνει την απόφαση ο επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων. Ακόμη, οι Μοναστηριακές Επιτροπές πρόσφεραν χρήματα για την ανέγερση σχολείων³⁶⁹ και μοναστηριών,³⁷⁰ αλλά και το κοινό συμφέρον.

³⁶⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 3, τεύχ.2, 15 Σεπτεμβρίου 1900. Καλούνται οι οφειλέτες να προσάγουν τίτλους για να γίνει διακανονισμός.

³⁶⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 52, 2 Σεπτεμβρίου 1900, Διακήρυξις Επαν. Μειοδοσίας, Μοναστηριακή Επιτροπή Χανίων, σ. 1. Λαβούσα υπ' όψει το υπό χρονολογίαν 27 Αύγουστου 1900 πρακτικόν της επιτροπείας επί της προκηρυχθείσης μειοδοσίας της οικοδομής ενός θαλάμου δια 45 κλίνας και τριών αιθουσών δια παραδόσεις δια 36 μαθητάς εκάστης μετά των εξαρτημάτων αυτών, δια το εν Α/Λ: Τριάδι Ίεροδιδα-σκαλείον, καθ'ο ο ουδείς μειοδότης έπαρουσιάσθη. Η ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΧΑΝΙΩΝ Διατάσσει την επανάληψιν της μειοδοσίας των ειρημένων έργων δι' έσφραγισμένων φακέλων δια την 7 Σεπτεμβρίου 1900 ήμέραν Πέμπτην και ώραν 11 π. μ. εν τω Νομαρχιακφ Καταστήματι Χανίων ενώπιον της αυτής επιτροπείας ην ορίζει ή υπό χρονολογίαν 22 Αυγούστου 1900 καί εν τω υπ' αριθ. 47 φύλλω του τρίτου τεύχους της Επισήμου Εφημερίδος της Κρητικής Πολιτείας καααχωριβθεΐσα διακήρυξις ημών και συμφώνως προς τους εν αυτή όρους συμφωνιών, τα σχέδια και τους προϋπολογισμούς τους υπό του αρχιτέκτονα Ν. Σαλιβέρου συντεταγμένους καί τας έπενεχθείσας Ιπ' αυτών τροποποιήσεις.

³⁷⁰ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 47, 23 Αυγούστου 1900, σ.1. «Η κατασκευή και συμπλήρωσις των κελλίων της Μονής Γουβερνέτου».

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ (1898-1901)

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Ο κρητικός πληθυσμός παρουσίαζε ποικίλες διακυμάνσεις ανάλογα με τις επαναστατικές ή ειρηνικές περιόδους στις οποίες βρίσκονταν το νησί. Ο Άγγλος περιηγητής R. Pashley στην καταγραφή, που παρέδωσε από το 1834, όταν βρέθηκε στην Κρήτη, αναφέρει ότι το 1821, ή και λίγο πριν, ο πληθυσμός του νησιού ήταν 213.000, αλλά μειώθηκε σε 129.000 το 1832-1833 και το 1834 ήταν 129.000,³⁷¹ ενώ σε απογραφή του Βελή πασά το 1857-1858 ήταν 278.908 κάτοικοι.³⁷² Με την μεγάλη επανάσταση του 1866-69 ο πληθυσμός μειώθηκε κατά 30.000 και μόνο μετά από δεκαπέντε χρόνια επανήλθε στον αριθμό των κατοίκων του 1858. Εντυπωσιακή ήταν και η αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού, όπου από το 1881 υπερτερεί το χριστιανικό στοιχείο έναντι του μουσουλμανικού σε αναλογία τρία προς ένα.³⁷³ Η επαγγελματική ζωή των κρητικών ήταν περιορισμένη, αφού ως το 1868 υπερτερούσαν οι Τούρκοι τσιφλικάδες, οι οποίοι κρατούσαν ως μουσουλμανικό προνόμιο τις δημόσιες θέσεις και τα προσοδοφόρα επαγγέλματα.³⁷⁴ Μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας οργανώνεται η επαγγελματική ζωή των κρητικών σε συντεχνίες και έτσι τα περισσότερα επαγγέλματα, που ήταν αρχικά βιοποριστικά οργανώνονται σε εμπόρους ως και «βιομηχάνους».³⁷⁵

Πρέπει να επισημανθεί ότι η αύξηση του πληθυσμού από το 1898 και ως το 1909 θα ήταν μεγαλύτερη, αν δεν υπήρχε κύμα μεταναστών από την Κρήτη, που οφείλονταν στην μετανάστευση χριστιανών για καλύτερες συνθήκες εργασίας και

³⁷¹ Θ. Δετοράκης, Ιστορία της Κρήτης, έκδ. β', Ηράκλειο 1990, σ.399.

³⁷² βλ. ο. π., σ. 400

³⁷³ βλ. ο. π., σ. 401

³⁷⁴ Ν. Σταυράκης, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, Αθήνα 1890, σ. 197

³⁷⁵ Βλ. Θ. Δετοράκης, ο.π., σ. 403. «Βιομηχάνου» νοούνταν οι σαπωνοποιοί και οι βυρσοδέψες, που αποτελούσαν την ανώτερη κοινωνική τάξη.

επιβίωσης, αλλά και στην αποχώρηση σημαντικότερου μέρους οθωμανών για τις μουσουλμανικές περιοχές.³⁷⁶

Η ΑΠΟΓΡΑΦΗ

Ο ύπατος αρμοστής της Κρήτης, πρίγκιπας Γεώργιος όρισε με διάταγμά του την ημερομηνία απογραφής³⁷⁷, και με προκήρυξη του ενημέρωνε τους Κρήτες για την διεξαγωγή της απογραφής του πληθυσμού στο νησί, που είχε οριστεί για την 4^η Ιουνίου 1900³⁷⁸. Υπογραμμίζονται οι γρήγοροι ρυθμοί ανάπτυξης του Κρητικού λαού από την στιγμή της ελευθερίας του και η θέλησή του για πρόοδο, ενώ ταυτόχρονα επεξηγείται η αναγκαιότητα της απογραφής ως την μόνη ακριβή και αξιόπιστη λύση για να εξακριβωθεί ο πραγματικός πληθυσμός, ώστε να διευκολυνθεί το κυβερνητικό έργο και να είναι δυνατό να ληφθούν τα αναγκαιότερα, αλλά και τα πιο κατάλληλα μέτρα. Επισημαίνεται ότι η απογραφή δεν σχετίζεται με την επιβολή φόρων ή άλλων υποχρεώσεων, όπως αρκετοί Κρήτες εσφαλμένα θεωρούσαν, γιατί το Κρητικό Σύνταγμα ρητά απαγόρευσε την επιβολή κάθε νέου φόρου κατά τη διάρκεια της πρώτης διετίας. Τονίζεται ότι η πληθυσμιακή απογραφή όλου του νησιού θα μπορέσει να διεξαχθεί αν όλοι οι Κρήτες εκτιμήσουν την πολύπλευρη χρησιμότητα αυτού του μέτρου και συνεργαστούν πρόθυμα με τους υπαλλήλους της απογραφής παρέχοντας τις απαραίτητες πληροφορίες όχι μόνο για την οικογένειά τους αλλά και για συγγενείς, φίλους και γνωστούς. Μια τέτοια στάση θα είναι ένα ακόμη δείγμα «φιλοπατρίας, νοημοσύνης, φιλονομίας και προόδου»¹ του κρητικού λαού, καταλήγει ο πρίγκιπας Γεώργιος.

Η απογραφή πραγματοποιήθηκε στη Μεγαλόνησο 3-4 Ιουνίου 1900 και τα οριστικά αποτελέσματα της καταχωρήθηκαν και δημοσιεύτηκαν στο Παράρτημα του δευτέρου τεύχους της Επισήμου Εφημερίδος της Κρητικής Πολιτείας³⁷⁹. Τα αποτελέσματα αυτά θα αποτελούσαν στο εξής τον επίσημο αριθμό των κατοίκων της

³⁷⁶ Ανέρχονταν στους 10.609 οι Κρητικοί μετανάστες από το 1900-1909. Βλ. Μ. Παρλιεράκης, Γενική επισκόπησης της εκ Κρήτης εις Αμερικνήν μεταναστεύσεως ιδίως τα έτη 1900-1909, Η ελληνική μετανάστευσις, Μελέται των δευτεροετών φοιτητών, Αθήναι 1917, σ. 242-259.

³⁷⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 17(μονόφυλλο), τεύχος πρώτον, 15 Απριλίου 1900, Διάταγμα αριθ. 28 περί απογραφής των κατοίκων της Κρήτης, 7 Απριλίου 1900.

³⁷⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 18(μονόφυλλο), τεύχος πρώτον, 19 Απριλίου 1900.

³⁷⁹ ΕΕΚΠ, Παράρτημα του υπ' αριθ. φύλ. 11, τεύχους Β', αριθμ. Διατάγματος 43, 11 Μαρτίου 1904 που υπογράφεται από τον Γεώργιο (ύπατο αρμοστή της Κρήτης) και τον Ι. Τσουδερό

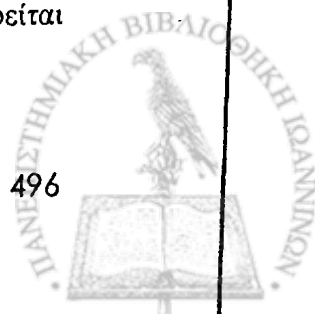
Κρήτης. Η απογραφή περιελάμβανε όλα τα άτομα που βρίσκονταν σε κάθε πόλη και χωριό τη στιγμή της διεξαγωγής της απογραφής. Απογραφικά δελτία διανεμόνταν μέσα σε μια μέρα στις οικογένειες - αφού πρώτα οι Δήμοι είχαν διαιρεθεί σε απογραφικές περιφέρειες - όπου καταγράφονταν στα δελτία όλα τα μέλη της κάθε οικογένειας και όλα τα άτομα που εργάζονταν σ' αυτή καθώς και τα άτομα που τυχόν είχαν διανυχτερεύσει την προηγούμενη νύχτα από αυτή της απογραφής. Σε ειδικά απογραφικά δελτία απογράφτηκαν τα Φιλανθρωπικά ιδρύματα, τα Μοναστήρια, οι Τεκέδες, οι Φυλακές, τα Ξενοδοχεία και το σώμα της Χωροφυλακής.

Τα απογραφικά δελτία συλλέγονταν το πρωί της 4^{ης} Ιουνίου από τα μέλη των απογραφικών επιτροπείων, τα οποία είχαν την εντολή να εξετάζουν αν έγινε η απογραφή χωρίς λάθος, να ελέγχουν, να διορθώνουν τις ελλείψεις που θα παρατηρούσαν και να συμπληρώνουν τα δελτία που είχαν συμπληρωθεί. Εξακριβώθηκε από την απογραφή ο πραγματικός αριθμός του νησιού και των παρακείμενων νησίδων αλλά και ο νόμιμος πληθυσμός δηλαδή ο αριθμός των δημοτών κάθε Δήμου, αφού στα απογραφικά δελτία ζητούνταν πληροφορίες για τη δημοτικότητα του κάθε πολίτη δηλαδή το όνομα του Δήμου, που ο κάθε πολίτης ήταν καταγεγραμμένος ως δημότης. Με τον τρόπο αυτό συλλέγονταν πληροφορίες για τα δημοτολόγια, αφού υπήρχε έλλειψη και για τον εκλογικό Νόμο των βουλευτών, αφού μόνο έτσι μπορούσε να καταγραφεί ο νόμιμος πληθυσμός κάθε Δήμου.³⁸⁰ Όλα τα απογραφικά δελτία συγκεντρώνονταν στην Ανωτέρα Διεύθυνση των εσωτερικών όπου γίνονταν η λεπτομερής διαλογή και η κατάταξη των δεδομένων σε πίνακες.

Σύμφωνα με την απογραφή ο πληθυσμός του νησιού ανερχόταν σε 303.513 κατοίκους μαζί με τους άνδρες της Χωροφυλακής, από τους οποίους οι 269.319 ήταν Χριστιανοί, οι 33.496 Μουσουλμάνοι και οι 728 Ισραηλίτες. Σε σύγκριση με την απογραφή του 1881³⁸⁰ που ο πληθυσμός ήταν 279.165, το 1900 υπήρχε αύξηση κατά 24.378 άτομα, που αναλογεί σε 1.283 άτομα το χρόνο. Οι Χριστιανοί της απογραφής 1900 ήταν 269.319 ενώ το 1881 ήταν 205.284, δηλαδή παρουσιάζουν μια αύξηση 64.035, ενώ οι Μουσουλμάνοι παρουσιάζουν ελάττωση από 73.234 το 1881, σε 33.496 το 1900. Οι Ισραηλίτες παρουσιάζουν αύξηση κατά 81.

Η ελάττωση του μουσουλμανικού στοιχείου μπορεί να αποδοθεί στη μετανάστευσή τους. Οι μεταναστεύοντες ανέρχονταν σε 40.464 στην εξακριβωμένη από την απογραφή του πληθυσμού αύξηση, δηλαδή 24.378, οπότε παρατηρείται

³⁸⁰ Ν. Σταυράκης, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, Αθήνα 1890.

αύξηση 64.841, που αναλογεί σε ετήσια αύξηση 3.413 ατόμων. Η αύξηση παρουσιάζεται σε όλες τις επαρχίες εκτός από τις επαρχίες Ρεθύμνης, Μονοφατισίου, Τεμένους Ιεράπετρας και Σητείας.

Από τους 89 Δήμους της Κρήτης συγχωνεύτηκαν τρεις: ο Δήμος της Χαλέπας στο Δήμο των Χανίων, του Τεφελίου της Επαρχίας Μονοφατισίου στους Δήμους Χάρακα, Μεγάλης Βρύσεως, Σκινιά και Αρκαλοχωρίου και ο Δήμος της Σπιναλόγκας στο Δήμο Αγίου Νικολάου-Κρητσάς της Επαρχίας Μεραμπέλλου. Μετονομάστηκαν οι Δήμοι της Σπηλιάς σε Δήμο Κολυμπαρίου, των Βουκολίων σε Δρομενέρου, Εννέα Χωρίων σε Ινναχωρίων, Μαθέ σε Γεωργιουπόλεως, Αργυρουπόλεως σε Λαππαίων, Χρωμοναστηρίου σε Βρυσιναίων, Αμνάτου σε Αρκαδίου, Μαργαριτών σε Ελευθερναίων, Μοναστηρακίου σε Πανακραίων, Μοχού σε Λαγκάδος, Αμπελούζου σε Γόρτυνα, Κισσών σε Βόρρων, Λιμένος Σητείας σε Σητείας, Καρυδίου σε Ιτάνου και Χανδρά σε Πραισού.

Σε 24 από αυτούς τους Δήμους παρουσιάζεται ελάττωση του πληθυσμού, δηλαδή Περιβολίων κατά 298 άτομα, Ακρωτηρίου 1.032, Καντάνου 551, Ασκύφου 112, Νίμπρου 169, Βρυσιναίων 361, Ατσιπόπουλλου 463, Πηγής 208, Λάμπης 49, Νέρωνα 734, Δαφνών 54, Αρχανών 7, Αγίων Παρασκιών 953, Αρκαλοχωρίου 1.254, Παναγίας 78, Μεγάλης Βρύσεως 898, Σκινιά 381, Χάρακα 221, Τζερμιάδων 115, Βιάννου 233, Ιεραπέτρου 332, Καβουσίου 174, Ρουκκάκας 221 και Πραισού 397 σε όλους τους υπόλοιπους δήμους παρουσιάζεται αύξηση του πληθυσμού.

Ο πληθυσμός του νησιού κατανέμονταν μεταξύ πέντε νομών, 23 Επαρχιών μαζί με τρεις πόλεις και 86 δήμους. Από τους νομούς το μεγαλύτερο πληθυσμό είχε ο πληθυσμός του Δήμου Ηρακλείου 91.228 και το μικρότερο ο Δήμος Σφακίων 24.957. Από τις 23 Επαρχίες είχαν πληθυσμό: οι 5 επαρχίες πάνω από 20.000, οι 8 πάνω από 10.000 και οι 10 επαρχίες πάνω από 5.000 κατοίκους. Το μεγαλύτερο πληθυσμό είχε η Επαρχία Πεδιάδος 24.874 και το μικρότερο η επαρχία Λασιθίου 5.058 κάτοικοι. Από τους 86 Δήμους οι 2 είχαν πληθυσμό πάνω από 20.000, οι 9 πάνω από 5.000, οι 9 πάνω από 4.000, ο 20 είναι πάνω από 3.000, οι 28 πάνω από 2.000, οι 14 πάνω από 1.000 και οι 4 είναι πάνω από 600 κάτοικοι. Ο μέσος πληθυσμός των δήμων υπολογίζονταν σε 3.529 αντί 3.160 σε όσους υπολογίζουν σε βάση της απογραφής του 1881.

Ο πληθυσμός

Σε 7.800 τετραγωνικά χιλιόμετρα υπολογίζεται η όλη έκταση της Κρήτης αναλογούν σε κάθε χιλιόμετρο 3.891 κάτοικοι. Από την έλλειψη της τακτικής καταμέτρησης της περιφέρειας των Νομών και Επαρχιών δεν γίνεται να δοθούν όμοιες ειδικές πληροφορίες.

Στην απογραφή του 1900 ο πληθυσμός του νησιού ήταν 303.543, ήταν κατά το θρήσκευμα Χριστιανοί 269.319, Μωαμεθανοί 33.496 και Ισραηλίτες 728. Οι άνδρες ήταν 154.43 και οι γυναίκες 149.105. Έτσι σε 100 κατοίκους αναλογούν άνδρες 50,87 και σε 100 κατοίκους αναλογούν γυναίκες 49,13. Κατά την απογραφή 1881 η αναλογία ήταν για τους άνδρες 50,75% και για τα κορίτσια 46,25%.

Παρατηρείται υπεροχή των ανδρών σε όλες τις Επαρχίες εκτός τις Επαρχίες Αποκορώνου, Σφακίων, Αγίου Βασιλείου, Αμαρίου, Πεδιάδος, Λασιθίου και Βάννου στις οποίες υπάρχει υπεροχή του γυναικείου φύλου.

Η παρατηρούμενη εξαίρεση της υπεροχής των γυναικών στις παραπάνω Επαρχίες δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πραγματική αλλά παρουσιάζεται αυτή γιατί μέρος του ανδρικού πληθυσμού αποδημεί προσωρινά μέσα κα έξω από το νησί ιδίως από τις επαρχίες Σφακίων και Αποκορώνου.

Μονές και Τεκέδες³⁸¹

Σε όλη την Κρήτη υπήρχαν 53 Μοναστήρια από τα οποία τρία γυναικεία. Από τις Μονές αυτές στο Νομό Χανίων βρίσκονταν 10, στο Νομό Ρεθύμνου 12, στο Νομό Ηρακλείου 13 και Λασιθίου 18. Σε όλες τις Μονές αυτές απογράφηκαν 1.237 άτομα από τα οποία μοναχοί ήταν 391 και 78 μοναχές, δηλαδή συνολικά 469 μοναχοί και 768 κοσμικοί, από τους οποίους άνδρες ήταν 572 και γυναίκες 196.

Οι Τεκέδες στο νησί ανέρχονταν σε 27, από τους οποίους οι 7 ήταν στα Χανιά, ένας στο Ρέθυμνο και 19 στο Ηράκλειο. Στους Τεκέδες απογράφηκαν 294 άτομα από τα οποία άνδρες ήταν 140 και 154 γυναίκες. Συνολικά 294 άτομα. Από τους απογραφέντες Καθολικοί ήταν οι 751, Διαμαρτυρόμενοι οι 35 και 60 οι Αρμένιοι. Συνολικά 846 άτομα. Από τους Καθολικούς απογράφηκαν στο νομό

³⁸¹ Τεκές ήταν τουρκικό ησυχαστήριο, το οποίο μπορεί να παραλληλιστεί με τα χριστιανικά μοναστήρια ως προς τόπο μοναχικού βίου αυτογνωσίας, αυτοσυγκέντρωσης και προσευχής.

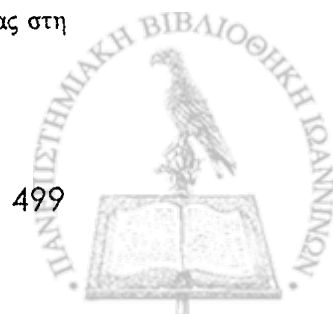
Χανίων 542, στο νομό Σφακίων 8, στο νομό Ρεθύμνης 20, στο νομό Ηρακλείου 168 και στο νομό Λασιθίου 13. Από τους Διαμαρτυρόμενους στο νομό Χανίων ήταν 22 και 13 στο νομό Ηρακλείου, ενώ από τους Αρμενίους 16 ήταν στο νομό Χανίων, 3 στο νομό Ρεθύμνης, 10 στο νομό Ηρακλείου και 1 στο νομό Λασιθίου.

Από τον πληθυσμό του νησιού ο αριθμός των εγγάμων γυναικών είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των ανδρών, ενώ ο αριθμός των άγαμων ανδρών είναι μεγαλύτερος από αυτόν των γυναικών, ενώ η σχετική αναλογία είναι μεγαλύτερη από αυτή της απογραφής του 1881. Επίσης η αναλογία των γυναικών που χηρεύουν είναι σχετικά πολύ μεγαλύτερη από αυτή των ανδρών (γυναίκες, που χηρεύαν 10,89% ενώ άνδρες που χηρεύουν 2,97%). Ακόμη οι έγγαμοι και οι χήροι Μωαμεθανοί άνδρες και γυναίκες ήταν σχετικά περισσότεροι από τους Χριστιανούς, ενώ οι άγαμοι Μουσουλμάνοι είναι λιγότεροι από τους Χριστιανούς (άγαμοι Μουσουλμάνοι: 51,91% και άγαμοι Χριστιανοί 59,36%)³⁸².

Από τον αστικό πληθυσμό του νησιού καταδεικνύεται ότι ο μεγαλύτερος αριθμός εγγάμων υπήρχε στις Επαρχίες Βιάννου (39,50%) και Μεραμπέλλου (38,10%). Ο μεγαλύτερος αριθμός γυναικών υπήρχε στις Επαρχίες Ιεράπετρας (38,68%) και Βιάννου (38,24%), ενώ τον μικρότερο αριθμό ανδρών συναντάμε στις Επαρχίες Σφακίων (29,11%) και Χανίων (28,73%) και Κυδωνίας (31,62%). Επίσης ο μεγαλύτερος αριθμός των αγάμων ανδρών επισημαίνεται στις Επαρχίες Σφακίων (68,98%) και Κυδωνίας (66,10%), ενώ τον μικρότερο αριθμό άγαμων ανδρών στις Επαρχίες Βιάννου (56,90%) και Ιεράπετρας (57,76%). Ο μεγαλύτερος αριθμός των αγάμων γυναικών εντοπίζεται στις Επαρχίες Σφακίων (59,7%) και Τεμένους (57,27%), ενώ ο μικρότερος αριθμός στις Επαρχίες Ηρακλείου (49,36%) και Ιεράπετρας (50,59%). Τον μεγαλύτερο αριθμό των ανδρών που βρίσκονται σε κατάσταση χηρείας συναντάμε στις Επαρχίες Ιεράπετρας (13,95%) και Σητείας (3,83%) και τον μικρότερο αριθμό στις Επαρχίες Λασιθίου (0,59%) και Σφακίων (1,82%), ενώ οι γυναίκες χήρες είχαν μεγαλύτερο ποσοστό στις Επαρχίες Χανίων (15,30%) και Ρεθύμνου (14,70%) και μικρότερο ποσοστό στις Επαρχίες Λασιθίου (39%) και Μεραμπέλλου (43%)³⁸³.

³⁸² ΕΕΚΠ, Παράρτημα του φ. 11, τεύχος Β', αριθ. Διατάγματος 43, 11 Μαρτίου 1904, πίνακας στη σελ. ιβ'.

³⁸³ ΕΕΚΠ, ο.π., σ. ιγ',

Από την άποψη της εκπαίδευσης οι αγράμματοι ανέρχονταν σε 218.344 από τους οποίους 88.191 ήταν άνδρες και 130.145 γυναίκες, και σε 84.627 εγγράμματος από τους οποίους 65.999 ήταν άνδρες και 18.628 γυναίκες. Από τους 88.191 αγράμματος άνδρες οι 74.927 ήταν Χριστιανοί, οι 13.091 ήταν Μουσουλμάνοι και οι 238 Ισραηλίτες, ενώ από τους 84.627 εγγράμματος άνδρες οι 61.524 ήταν Χριστιανοί, οι 4.273 Μωαμεθανοί και οι 202 Ισραηλίτες. Από τις 18.628 εγγράμματος γυναίκες οι 16.467 ήταν Χριστιανές, οι 2.049 Μουσουλμάνες και 112 Ισραηλίτισσες.

Οι αγράμματοι Χριστιανοί άνδρες ήταν το 54,97% ενώ οι εγγράμματος ήταν το 45,03% ενώ στην απογραφή του 1881 ήταν 81,75 [81.3/4] και 19,25 [19.1/4] αντίστοιχα. Σε 100 άνδρες Μουσουλμάνους αγράμματοι ήταν οι 87,60 και εγγράμματος οι 12,40 ενώ στην απογραφή του 1881 ήταν [80.4/5] 80,75 και 19,25 [19.1/5] αντίστοιχα. Σε 100 άνδρες Ισραηλίτες αγράμματοι ήταν οι 46,28 και εγγράμματος οι 53,72.

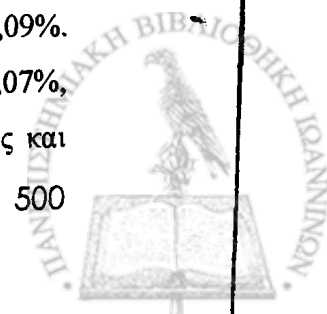
Σε 100 γυναίκες Χριστιανές οι αγράμματος ήταν 87,60 και οι εγγράμματος 12,40 έναντι 96,50 και 3,5 αντίστοιχα της απογραφής του 1881. Αγράμματος Μωαμεθανές γυναίκες ήταν 87,23% και 12,77% εγγράμματος έναντι 88,25% και 11,75% αντίστοιχα της απογραφής του 1881. Οι Ισραηλίτισσες αγράμματος γυναίκες ήταν 68,19% και οι εγγράμματος 31,81%.

Οι περισσότεροι εγγράμματος Χριστιανοί άνδρες εντοπίζονται στις Επαρχίες Ρεθύμνης (72,90%) και Χανίων (70,02%) ενώ οι περισσότερες εγγράμματος Χριστιανές γυναίκες ήταν από την Επαρχία Χανίων (43,18%) και Ρεθύμνης (41,82%).

Οι περισσότεροι εγγράμματος Μωαμεθανοί άνδρες ήταν στην Επαρχία Μεραμπέλλου (47,59%) και Σητείας (39,74%) ενώ οι εγγράμματος Μωαμεθανές γυναίκες ήταν επίσης στην Επαρχία Μεραμπέλλου (38,17%) και Σητείας (47,34%).

Οι λιγότεροι εγγράμματος Χριστιανοί άνδρες εντοπίζονται στις Επαρχίες Μονοφατισίου 30,52% και Μυλοποτάμου 36,03%, Λασιθίου 37,82% και Κανιουρίου 38,70%, ενώ όσο αφορά τις γυναίκες εγγράμματος Χριστιανές οι λιγότερες υπήρχαν στις Επαρχίες Μυλοποτάμου 4,66%, Μονοφατισίου 4,70%, Πεδιάδος 6,81% και Ιεράπετρας 6,19%.

Εγγράμματος Μωαμεθανοί άνδρες ήταν στις Επαρχίες Τεμένους 2,78%, Κανιουρίου 8%, Μονοφατισίου 8,02%, Αμαρίου 8,05%, Ρεθύμνης 8,09%. Εγγράμματος Μωαμεθανές γυναίκες εντοπίζονταν στις Επαρχίες Τεμένους 2,07%, Αμαρίου 4,26% ενώ στις Επαρχίες Μυλοποτάμου, Αγίου Βασιλείου, Πεδιάδος και

Μονοφατσίου δεν υπήρχε καμμία εγγράμματη Μωαμεθανή³⁸⁴. Από τους 42.854 μαθητές (εκτός των παιδιών που ήταν μέχρι 5 ετών) αγόρια ήταν οι 21.889 και κορίτσια οι 20.965 μαθήτριες, οι οποίες όμως συμπεριλήφθησαν στους αγράμματους επειδή δεν εγγράφησαν στο σχολείο της υποχρεωτικής Δημοτικής Εκπαίδευσης που ξεκινά από το 6^ο έτος της ηλικίας τους. Η αναλογία εγγραμμάτων ήταν για τα αγόρια 57,07% και για τα κορίτσια 26,78%, ενώ στην απογραφή του 1881 τα εγγράμματα αγόρια ήταν 18,10% και τα κορίτσια 5,48%, δηλαδή ως την απογραφή του 1900 παρατηρείται αύξηση στα αγόρια κατά 38,97% και για τα κορίτσια 21,30%.

Η Ανωτέρα Διεύθυνση Παιδείας και Θρησκευμάτων παρείχε πληροφορίες για το 1901 όπου λειτουργούσαν 338 Δημοτικά Σχολεία αρρένων με 20.857 μαθητές, 38 θηλέων με 5.953 μαθήτριες, αρρένων Μωαμεθανών 10 με 1.846 μαθητές και 4 θηλέων Μωαμεθανών με 574 μαθήτριες. Επομένως συνολικά λειτουργούσαν 390 σχολεία με 29.230 μαθητές. Άρα σε κάθε 10.000 Χριστιανούς κατοίκους αναλογούν 24,74 σχολεία αρρένων και 2,86 θηλέων. Σε 10.000 Μωαμεθανών κατοίκων αναλογούν 5,73 αγόρια και 2,49 κορίτσια. Στο σύνολο του πληθυσμού -χωρίς διάκριση θρησκευματος και φύλου- αναλογούν για 10.000 κατοίκους 12,84 σχολεία ενώ για κάθε σχολείο αναλογούν 75 μαθητές.

Γενικά, σε κάθε 100 κατοίκους αναλογούσαν 9,63 μαθητές Δημοτικού και ειδικά για τους Χριστιανούς η αναλογία ήταν 9,95% και για τους Μωαμεθανούς 7,22 για κάθε 100 κατοίκους στο νησί. Στην Κρητική Πολιτεία είχαν ιδρυθεί 524 δημοτικά σχολεία από τα οποία τα 134 δεν λειτουργούσαν λόγω έλλειψης διδακτικού προσωπικού. Οι δάσκαλοι ήταν 410 και οι δασκάλες 81 και συγκρίνοντας τον αριθμό αυτό με τον αριθμό των μαθητών των δημοσίων Δημοτικών Σχολείων χωρίς να γίνεται διάκριση στο φύλο και τη θρησκεία των δασκάλων και των μαθητών, βρέθηκε ότι ένας δάσκαλος αναλογεί σε 59 μαθητές ή, και πιο αναλυτικά, ένας δάσκαλος αναλογεί σε 55 μαθητές και μια δασκάλα σε 81 μαθήτριες.

Σύμφωνα με την Ανωτέρα Διεύθυνση Παιδείας για τη Δημοτική Εκπαίδευση η δαπάνη το 1900 ανήλθε στο ποσό των 334.396 δραχμών, που αναλογούσε σε 1,10 δρχ. ανά κάτοικο και σε 11,45 δρχ. ανά μαθητή. Η Μέση Εκπαίδευση αποτελούνταν από δύο Γυμνάσια, στα Χανιά και το Ηράκλειο, από δύο Ημιγυμνάσια, Ρεθύμνης και Λασιθίου, 21 Ελληνικά Σχολεία, ενός Διδασκαλείου, ενός Ιεροδιδασκαλείου και τριών Ανωτέρων Χριστιανικών Παρθεναγωγείων στις τρεις πόλεις, Χανιά, Ηράκλειο

³⁸⁴ βλ. ΕΕΚΠ, ό.π., σ. ιε'.

και Ρέθυμνο. Στα σχολεία αυτά φοιτούσαν 2.291 μαθητές και 170 μαθήτριες. Συνολικά οι μαθητές ήταν 2.461. Δίδασκαν στα σχολεία αυτά 73 καθηγητές και Ελληνοδιδάσκαλοι και υπήρχαν και 3 Διευθύντριες στα Ανώτερα Παρθεναγωγεία. Η συνολική δαπάνη του Δημοσίου για τη Μέση Εκπαίδευση το 1901-1902 ανερχόταν σε 200.000 δρχ. που αναλογούσαν σε 81,25 δραχμές για κάθε μαθητή και 0,65 δρχ. για κάθε κάτοικο.

Πληθυσμός κατά ηλικία

Η εξακρίβωση της ηλικίας των κατοίκων είναι μια αβέβαιη πληροφορία που είναι δυνατό κανείς να αντλήσει από την απογραφή, αλλά που έχει όμως μεγάλη σπουδαιότητα για τη διοίκηση και την επιστήμη. Από τους πίνακες της απογραφής προκύπτει ότι η ηλικία 5-10 κατέχει το 12,22% του πληθυσμού, στις ηλικίες ως το 45^ο έτος το ανδρικό φύλο έχει υπεροχή κατά 0,95%, ενώ στις ηλικίες 15-35 την υπεροχή κατέχει το γυναικείο φύλο κατά 2,42%. Από το 35^ο έτος της ηλικίας -εκτός μιας μικρής διαφοράς για τις ηλικίες 40-45, 50-55, 60-65, 90-95 και πάνω από τα 100- την υπεροχή έχει το ανδρικό φύλο κατά 1,47%. Τα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από τους πιστοποιημένους αριθμούς των ηλικιών του πληθυσμού είναι ότι το 18 του συνολικού πληθυσμού αποτελούν παιδιά ηλικίας μέχρι 5 ετών, το 1/3 του συνόλου του πληθυσμού ήταν νέοι ως 15 ετών, το 1/10 αποτελούσαν οι ηλικίες 15-20 ετών, το 1/3 οι ηλικίες 20-60 ετών και το 1/11 οι ηλικίες των 60 ετών και πάνω.³⁸⁵

Πρέπει να επισημανθεί ότι τα παιδιά ηλικίας 5 ετών μπορεί και να αποτελούσαν και το 1/7 ή και το 1/8 του πληθυσμού, η ηλικία των 15 ετών μπορεί να αποτελεί το 1/3 ή και το 1/2 του πληθυσμού, οι νέοι 15-20 ετών μπορεί να κυμαίνονται μεταξύ του 1/8 και 1/11 του πληθυσμού καθώς και η ηλικία πάνω από 60 ετών να κυμαίνεται μεταξύ 1/11, 1/12 και 1/13 του συνολικού πληθυσμού. Συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι τα αποτελέσματα του πληθυσμού για τις ηλικίες είναι ενδείξεις και ως επί το πλείστον δεν έχουν ακρίβεια σχετικά με όσα δηλώθηκαν κατά την απογραφή.

³⁸⁵ ΕΕΚΠ, ο.π., πίνακα σελ. 1στ'

Πληθυσμός σύμφωνα με το επάγγελμα

Στην απογραφή της 4^{ης} Ιουνίου 1900 εξακριβώθηκε ότι υπήρχαν 100.322 άνδρες εργαζόμενοι και 4.130 γυναίκες εργαζόμενες, ενώ οι 198.991 χαρακτηρίστηκαν ως άνεργοι, μέσα στους οποίους όμως συγκαταλέχθηκαν και τα βρέφη, τα παιδιά, οι μαθητές, οι γυναίκες -εκτός από εκείνες που το επάγγελμά τους εξακριβώθηκε- καθώς και όσοι δεν είχαν κανένα επάγγελμα ή το επάγγελμα τους ήταν άγνωστο.³⁸⁶

Παρατηρείται από τα δεδομένα ότι το επάγγελμα του γεωργού ή το επάγγελμα εκμετάλλευσης εδάφους, όπως αναφέρεται στον στατιστικό πίνακα, είναι το επικρατέστερο με ποσοστό 40,09%, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται οι βοσκοί, οι ψαράδες, οι κυνηγοί, ένα μέρος των κτηματιών και των εργατών της γεωργικής τάξης, που ζουν από την καλλιέργεια της γης. Οι εργάτες στις βιομηχανίες αποτελούσαν το 7,80% και οι έμποροι το 4,32% του κρητικού πληθυσμού.

Δημότες και Οικογένειες

Ο νόμιμος πληθυσμός, που κατοικεί νόμιμα στο τόπο απογραφής και αποτελεί τους δημότες κάθε δήμου, πρέπει να διακρίνεται στην απογραφή από τον συνολικό πληθυσμό, γιατί έτσι εξακριβώνεται και προσδιορίζεται ο αριθμός των δημοτών κάθε δήμου ώστε η γνώση αυτή να αποτελέσει τη βάση για την εκτέλεση-εφαρμογή των διαφόρων νόμων της Πολιτείας.

Στην απογραφή του 1900 ο νόμιμος πληθυσμός ήταν 297.430, ενώ οι αλλοδαποί στο νησί ήταν 6.113. Στο Δήμο που ανήκαν απεγράφησαν οι 272.768 κάτοικοι, ενώ σε άλλους Δήμους απεγράφησαν οι 24.662 κάτοικοι.

Οικογένειες

Κάθε έγγαμο άτομο, με ή χωρίς παιδιά, θεωρήθηκε στην απογραφή ότι αποτελούσε οικογένεια. Οικογένειες στην Κρήτη το 1900 υπήρχαν 77.875 ενώ το 1881 ήταν 48.046, δηλαδή το 1900 ήταν 29.829 οικογένειες. Από τις 77.875 οικογένειες οι 68.161 ήταν Χριστιανικές, οι 9.550 Μωαμεθανικές οικογένειες και 164 Ισραηλιτικές. Αν συγκριθεί ο αριθμός 77.875 των οικογενειών με το συνολικό αριθμό των κατοίκων, που ήταν 303.543 αποδεικνύεται ότι την κάθε οικογένεια αποτελούσαν 3,89 άτομα ενώ το 1881 4,4 άτομα. Για τις Χριστιανές οικογένειες τα άτομα ήταν 3,95 και για τις Μωαμεθανές 3,50 ενώ το 1881 ήταν 4,6 άτομα για τις Χριστιανικές

³⁸⁶ βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., πίνακα σελ. ιστ'.

οικογένειες και 3,98 για τις Μωαμεθανικές. Οι Ισραηλιτικές οικογένειες αποτελούνταν από 4,44 άτομα. Πιο συγκεκριμένα σε κάθε νομό αναλογούσαν τα εξής άτομα: Χανίων 4,1 , Σφακίων 3,89 , Ρεθύμνης 3,94 , Ηρακλείου 3,91 και Λασιθίου 3,69. Ο μέσος αριθμός ατόμων για τις Επαρχίες Κυδωνίας, Κισσάμου, Κανιουρίου, Σφακίων, Μαλεβυζίου, Μυλοποτάμου, Σελίνου και Τεμένους κυμαινόταν 4,03-4,21 άτομα, ενώ στις επαρχίες Ιεράπετρας, Βιάννου, Πυργιωτίσσης, Λασιθίου, Ρεθύμνης, Μεραιπέλλου η οικογένεια αποτελούνταν από 3,43-3,74.

Πληθυσμός αλλοδαπών κατά εθνικότητα

Οι αλλοδαποί στο νησί το 1900 ανέρχονταν σε 6.113, από τους οποίους στο νομό Χανίων (3.018) από τους οποίους Έλληνες 1.814, Περιβολίων (190) Έλληνες 173. Στους διάφορους Δήμους απογράφηκαν οι εξής αλλοδαποί Άγγλοι: 141, Αμερικανοί: 13, Αυστριακοί: 73, Βέλγοι: 3, Βούλγαροι: 34, Γάλλοι: 136, Γερμανοί: 9, Ελβετοί: 3, Έλληνες: 3.977, Ισπανοί: 5, Ιταλοί: 555, Μαυροβούνιοι: 8, Οθωμανοί υπήκοοι: 1.075, Πέρσες: 45, Ρουμάνοι: 16, Ρώσσοι: 17, Σουηδοί: 3. Σύνολο: 6.113. Από τους Οθωμανούς υπηκόους οι περισσότεροι ήταν Έλληνες από τη γειτονική χώρα. Ο αριθμός αυτός των αλλοδαπών που βρέθηκαν στην Κρήτη αναλογεί σε 2,01% προς τον πληθυσμό του νησιού απέναντι του 0,58% της απογραφής του 1881.

Οι αναλυτικοί πίνακες των δεδομένων (Tableaux Analytiques), που παρουσιάζουν την απογραφή του πληθυσμού κατά την 4/17 Ιουνίου 1900 (Recensement de la polulation du 4/17 Juin 1900) ακολουθούν την εισηγητική έκθεση της απογραφής του έτους 1900. Οι αναλυτικοί πίνακες αποτελούν το δεύτερο μέρος της απογραφικής καταγραφής και είναι γραμμένοι στα Έλληνικά, αλλά τα ονόματα των Επαρχιών, των Δήμων και των πόλεων καθώς και οι κατηγορίες απογραφής κατά θρήσκευμα και φύλο είναι γραμμένα και στα γαλλικά.³⁸⁷

Ο μαθητικός πληθυσμός

Το σχολικό έτος 1899-1900 στο νομό Χανίων και Σφακίων φοιτούσαν 10. 668 μαθητές, στο νομό Ρεθύμνης 4.494, στο νομό Ηρακλείου 9.879 και στο νομό Λασιθίου 6.005. Ο συνολικός αριθμός μαθητών ήταν 31.045. Σε 350.000 περίπου

³⁸⁷ Για τους αναλυτικούς πίνακες βλ. ΕΕΚΠ, Παράρτημα του φ. 11, τεύχους Β', 11 Μαρτίου 1904 και στο Παράρτημα σ...

κατοίκους αντιστοιχούσαν 11-29 μαθητές.³⁸⁸ Συμπερασματικά, η Κρήτη είχε μεγαλύτερη αναλογία μαθητικού πληθυσμού και κατοίκων από ατή της Ιταλίας, του Βελγίου, της Πορτογαλίας, της Βοσνίας, της Ρουμανίας, της Σερβίας, της Ρωσίας, της Ισπανίας και της Βουλγαρίας, όπου σε εκατό αναλογούσαν 1.03 μέχρι 11 μαθητές, αλλά και της Ελλάδας, όπου σε εκατό αναλογούσαν 6,02 μαθητές.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΝΟΙΑ

Οι ειδήσεις από το αρχείο Δήμου Ηρακλείου το 1899³⁸⁹

Η καθημερινότητα μέσα από το αρχείο Δήμου Ηρακλείου, που διασώζεται στη Βικελαία Βιβλιοθήκη, καταγράφεται ενδεικτικά μέσα από τις υποθέσεις της καθημερινής ζωής του 1899, αλλά και μέσα από τις προσπάθειες διευθέτησης για την καταβολή των αναγκαίων κοινωνικών παροχών στον κρητικό πολίτη της Πολιτείας.

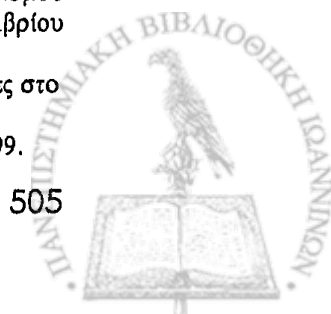
Α. Για την εκπαίδευση

Ο Νομάρχης Ηρακλείου αποστέλλει στο Δήμαρχο το αντίτυπο της υπ' αριθ. 904/206 εγκυκλίου της ΑΔΔΕΘ και του ζητά να καλέσει άμεσα τους ιερείς, τους ιμάμες και τους ειδικούς παρέδρους, ώστε να αναλάβουν ως δάσκαλοι των παιδιών, αφού πρώτα καταρτιστούν κατάλογοι των μαθητών που ανήκουν στην βασική εκπαίδευση και πρέπει να φοιτήσουν υποχρεωτικά, όπως ορίζει το αρθρ. 39 του νόμου της παιδείας.³⁹⁰ Επίσης, προκειμένου να ιδρυθεί και σε άλλα μέρη του νησιού Νυχτερινή Σχολή από τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα κατά το υπάρχον πρότυπο, παρακαλείται από το Νομάρχη να εξακριβώσει, να συγκεντρώσει και να αποστείλει ο

³⁸⁸ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 34, τεύχ. 1, 23 Ιουνίου 1900, Εισηγητική Έκθεση επί του Γενικού Προϋπολογισμού των εσόδων και εξόδων της Κρητικής Πολιτείας της χρήσεως αρχομένης από πρώτης Σεπτεμβρίου 1899 και ληγουσης τη 31 Αυγούστου 1900, σ.27

³⁸⁹ Έγινε έρευνα στο αρχείο Δήμου Ηρακλείου στη Βικελαία Βιβλιοθήκη, ενώ επειδή οι μαρτυρίες στο ΙΑΚ ήταν ελάχιστες αποφασίστηκε να παρουσιαστούν εδώ μόνο αυτά τα στοιχεία.

³⁹⁰ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α. 4-574, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 1588, αριθ. διεκπ. 1072,6 Νοεμβρίου 1899.

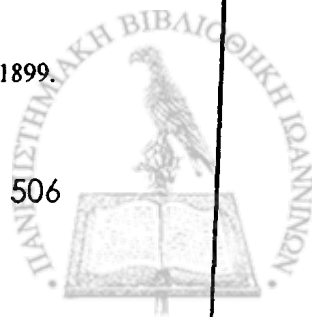
Δήμαρχος τον αριθμό των απόρων μαθητών της πόλης, ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους, ώστε να φοιτήσουν στη σχολή αυτή.³⁹¹ Ο Δήμαρχος Ηρακλείου με έγγραφό του κοινοποιεί την ίδρυση Νυχτερινής Σχολής απόρων παιδων από την φιλόπτωχο αδελφότητα ανεξαρτήτου θρησκευματος και καλεί τους πολίτες να δηλώσουν τα παιδιά τους, ώστε να μπορούν να φοιτήσουν στη σχολή αυτή. Η φοίτηση στη σχολή, επισημαίνει ο Δήμαρχος, ότι επιτρέπει στους μαθητές να εργάζονται την ημέρα και τη νύκτα να προσέρχονται στο σχολείο για να φοιτούν.³⁹² Η αναγκαιότητα της μόρφωσης του κρητικού λαού ήταν προτεραιότητα και από ότι αποδεικνύεται όλοι οι κοινωνικοί φορείς προσπαθούσαν να συμβάλλουν προς τη κατεύθυνση αυτή, πάντα βέβαια συνεκτιμώντας τις κοινωνικές πραγματικότητες. Οι οικογένειες είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια και έτσι δούλευαν μαζί με τα παιδιά τους, γεγονός που είχε ως συνέπεια τα παιδιά να μην προσέρχονται ούτε στα ημερήσια ούτε στα ημιημερήσια σχολεία.

Η Νυχτερινή Σχολή απόρων παιδων από την φιλόπτωχο αδελφότητα έρχεται να καλύψει την παράμετρο αυτή. Τα μουσουλμανικά σχολεία είχαν ελάχιστο μαθητικό πληθυσμό, γιατί οι μαθητές, που υπάγονταν στην υποχρεωτική εκπαίδευση δεν προσέρχονταν στο σχολείο να εγγραφούν. Έτσι οι Διευθ. συχνά γνωστοποιούσαν την κατάσταση στους Νομαρχιακούς Επιθεωρητές, οι οποίοι την ανακοίνωναν στους Ηρακλείου Παντελάκης ενημερώνει τον Νομάρχη για την ελαχιστοποίηση των εγγραφών στα μουσουλμανικά σχολεία της πόλης αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι έχουν εγγραφεί διακόσια παιδιά στα πέντε μουσουλμανικά εκπαιδευτήρια, ενώ στον επίσημο κατάλογο είναι πάνω από 1700 οι μαθητές και των δύο φύλων, που πρέπει να φοιτήσουν υποχρεωτικά στο σχολείο. Παρακαλείται να γίνει τοιχοκόλληση της κοινοποίησης στα σχολεία και τα τεμένη με την υπογράμμιση ότι οι εγγραφές λήγουν την 30^η Νοεμβρίου 1899 και ότι όλοι οι γονείς ήταν υποχρεωμένοι από το νόμο να εγγράψουν τα παιδιά τους στο σχολείο πριν τη λήξη της προθεσμίας. Αλλά επειδή δεν προβλεπόταν να γίνει καμία ουσιαστική αλλαγή ως προς την προθυμία των γονέων προτείνεται να κάνουν οι αντίστοιχοι τοπικοί φορείς κάθε δυνατή κινητοποίηση, ώστε να αναγκαστεί η πολιτεία να τιμωρήσει τους γονείς για την αμέλεια των καθηκόντων τους.³⁹³ Πρέπει να επισημανθεί ότι στο ίδιο το έγγραφο υπάρχει και σύντομη και περιληπτική ανακοίνωση του Νομάρχη προς τον Δήμαρχο για την διευθέτηση του

³⁹¹ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α. 4-633, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 1821, αριθ. διεκπ. 1339,22 Σεπτεμβρίου 1899.

³⁹² ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α. 4-4, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 355, αριθ. διεκπ. 250, χ.χ.

³⁹³ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α. 4-680, αριθ. πρωτ. 2312, αριθ. διεκπ. 169,19 Νοεμβρίου 1899.

ζητήματος της γνωστοποίησης της υποχρέωσης των γονέων για τη φοίτηση των παιδιών τους στο σχολείο.³⁹⁴

Β. Για τη φορολογία

Το πολύπλοκο φορολογικό και εισπρακτικό σύστημα της ΚΠ ήταν φανερό ότι ταλαιπωρούσε όχι μόνο τους πολίτες, αλλά και τους φορείς, αφού η σύνταξη των ισολογισμών – απολογισμών ήταν μια όντως επίπονη διαδικασία. Τα ποσά, που καταγράφονται στον χειρόγραφο απολογιστικό σημείωμα των εισόδων του δήμου περιλαμβάνονται κονδύλια της τάξης των 22295315 γροσιών.³⁹⁵ Στον προϋπολογισμό του Δήμου Ηρακλείου αναφέρονται τα νέα εισοδήματα και οι νέοι φόροι, που εισπράττονταν από το δήμο σε σχέση με αυτά που υπήρχαν από την οθωμανική κατοχή. Τα νέα εισοδήματα ήταν χρήματα από φόρους σε τάφρους φρουριών ή επάλξεων, μαγαζιών, καφενείων ή οينوπωλείων, φόρος ιχθύων υπέρ του δημοσίου ταμείου και ο φόρος επί των οικοδομών, που τροποποιήθηκε. Τα παλαιά εισοδήματα του δήμου, που δεν είχαν αλλάξει, προέρχονταν από φόρο σφαγείων, κρεοπωλείων, ύδατος, οδοποιίας, αποθηκεύσεως παστών ψαριών, κάρων ή όνων, καπνόξυλων, αποθηκεύσεως πετρελαίων και εκρηκτικών υλών, νυκτοφυλακής ή φωτισμού (Πασβαντιέ), επί ακινήτων ή κινητών σε δημοπρασία (Τελαλιέ), πώλησης ζώων (Τζαμπαγιέ). Ακόμη, άλλα εισοδήματα ήταν από τα σκαλιάτικα, τα πρόστιμα, τα χρήματα των ενοικίων των θαλάσσιων λουτρών, από ενοίκια ιδιοκτησιών του δήμου, από θέατρα, άδειες κυνηγιού και άλλα επιπρόσθετα έσοδα. Το έσοδο των Κανταριέ δεν εισπράττονταν τα τελευταία τέσσερα χρόνια.

Στον απολογιστικό σημείωμα του δήμου Ηρακλείου, που έγινε τον Ιανουάριο του 1899, σημειώνεται στο περιθώριο αριστερά του εγγράφου η λέξη «ο c t r o i», δείχνοντας το πάθος του συντάκτη του για τα τόσα δεινά από την κατοχή του νησιού από τους Τούρκους.

Ακόμη, σε άλλο απολογιστικό έγγραφο αναφέρονται τα νέα εισοδήματα αναλυτικά και όλα τα ποσά για τον κάθε φόρο για τον «παρελθόντα μήνα Δεκέμβριο», αλλά και για το περασμένο έτος. Πρέπει να σημειωθεί ότι επειδή το έγγραφο δεν φέρει χρονολογία, αλλά καταγράφει τα ποσά σε γρόσια και επειδή έχει

³⁹⁴ Βλ., ο. π., αριθ. πρωτ. 1545, 19 Νοεμβρίου 1899.

³⁹⁵ IABBH, Κ.Α. 3.2, Α.Α. 4-8, έγγραφο δεν έχει ημερομηνία και αριθμό πρωτ., εν Ηρακλείω τη 6 Ιανουαρίου 1899.

βρεθεί με άλλο επίσης απολογιστικό έγγραφο που αναφέρει τους ίδιους φόρους και έχει χρονολογία του 1899, εικάζεται ότι ίσως αναφέρεται στο έτος αυτό. Έτσι, το ετήσιο ποσό των εισοδημάτων του δήμου το φόρο των σφαγείων ή κρεοπωλείων από για το περασμένο έτος, 1898, αναφέρεται ότι ήταν 140471 γρόσια, ενώ μόνο το μήνα Δεκέμβριο τα έσοδα ήταν 14000 γρόσια, από την πώληση ακινήτων ή κινητών ήταν για το περασμένο έτος 1366 γρόσια, από το φόρο πώλησης ζώων (Τζαμπαγιέ) δεν εισπράχθηκε κανένα ποσό «δια την ανώμαλην κατάστασιν του τόπου»,³⁹⁶ από τα σκαλιάτικα το ποσό ήταν 370 και 40 γρόσια για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα, τα πρόστιμα ήταν 3885 και 45 γρόσια για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα, από ενοίκια ιδιοκτησιών του δήμου ήταν για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα 16501 και 1500 γρόσια, από την αποθήκευση πετρελαίων και εκρηκτικών υλών 12989 και 760 γρόσια για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα, από τη νυχτοφυλακή (πασβαντιέ) 36267 για το περασμένο έτος, από την αποθήκευση παστών ψαριών 915 και 82 γρόσια για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα, από άδειες οικοδομών 348 και 459 γρόσια για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα καθώς και άλλα έσοδα που συνολικά ανέρχονταν στο ποσό των 235725 και 18484 γρόσιων για το περασμένο έτος και το μήνα Δεκέμβριο αντίστοιχα.

Γ. Για την Κρητική Ιθαγένεια

Στην ενυπόγραφη δήλωση του δικηγόρου Γερασίμου Χατζηδάκη, κατοίκου Ηρακλείου αναφέρεται ότι προέρχεται από Κρήτες γονείς, ότι κατοικεί ο ίδιος με τη οικογένειά του από πολλά έτη στο Ηράκλειο και ότι λόγω της πολιτικής κατάστασης είχε μεταναστεύσει το 1889.³⁹⁷ Μετά από την διαδικασία, για την οποία έχει γίνει εκτενής αναφορά σε άλλο σημείο της εργασίας αυτής, συντάσσονταν πρακτικό ορκομωσίας. Με τον τίτλο «Πρακτικό ορκοδοσίας» αναφέρεται ότι ο εμποροπλοίαρχος Νικόλαος Συρμαλέντος, που ήταν έγγαμος και πατέρας δύο παιδιών, παίρνει την Κρητική ιθαγένεια με αίτηση, που έκανε ³⁹⁸και στη συνέχεια

³⁹⁶ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α. 4-8, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 2, αριθ. διεκπ. 4, χ.χ.

³⁹⁷ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 107, «ελήφθη 2 Μαΐου 1899» από το γραμματέα του δήμου, ο οποίος και υπογράφει την λήψη του εγγράφου.

³⁹⁸ Στο πρακτικό αναφέρεται ότι η αίτηση έγινε 1 Ιουλίου 1899 με αριθ. πρωτ. 228/166.

ορκίστηκε ότι ειλικρινά αποφάσισε να εγκατασταθεί στην Κρήτη.³⁹⁹ Επίσης, δήλωση Κρητικής Ιθαγένειας θα μπορούσαν να κάνουν και οι οθωμανοί με την προϋπόθεση να ήταν εγκατεστημένοι στο νησί. Ο εικοσιεπτάχρονος έμπορος Π. Ν. Καράλης ζητά την κρητική ιθαγένεια με αίτησή του.⁴⁰⁰ Ακόμη ο Νικόλαος Μάνθος, πρώην κάτοικος Πωγωνίου της ομώνυμου Επαρχίας του νομού Ιωαννίνων της Ηπείρου, ζητά την κρητική ιθαγένεια και αναφέρει «δηλώ ενώπιον την περί τούτου βούλησιν μου».⁴⁰¹

Δ. Για την μισθοδοσία

Ο αρχικλητήρας και ο κλητήρας του δήμου Ηρακλείου απευθυνόμενοι στον Διοικητή Ηρακλείου θέτουν το ζήτημα της αύξησης του μισθού τους, ο οποίος ήταν σύμφωνα με τα γραφόμενά τους 250 γρόσια για τον αρχικλητήρα και 200 γρόσια για τον κλητήρα. Υπενθυμίζουν ότι ο δήμος Ηρακλείου είναι πολυπληθέστερος και η περιφέρειά του μεγαλύτερης έκτασης από το δήμο Χανίων, στον οποίο οι κλητήρες είναι πιο πολλοί και ο μισθός τους είναι πενήντα χρυσά φράγκα. Οι Γιώργος Αποστολάκης, Γεώργιος Σαπουλλάκης και ο Εμμανουήλ Αντωνακάκης ως υπογράφωντες αιτούνται την μισθοδοτική τους αύξηση.⁴⁰² Ε. Εξοπλισμός νοσοκομείου Η επιστολή της Σοφίας Μαύρου από την Αθήνα απευθύνεται στον Οσμάν Φαζήλ Τσαμπαδέ, δήμαρχο Ηρακλείου και ανακοινώνει την αποστολή είκοσι σιδερένιων κλινών και την παράδοσή τους στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Κρήτης για τον εξοπλισμό του χριστιανικού νοσοκομείου. Επισημαίνει ότι η αγορά έγινε με χρήματα του εράνου, που έγινε στην Αθήνα, αλλά τονίζει ότι για την ικανοποίηση της αίτησης του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Κρήτης για την αποστολή και άλλων είκοσι κλινών για το οθωμανικό νοσοκομείο δεν ήταν εφικτό να συμβεί την δεδομένη στιγμή, αφού πρέπει να οργανωθεί νέα Επιτροπεία για τη συλλογή εράνου από τη μια πλευρά και από την άλλη υπήρχαν πολλές Επιτροπείες, που εκμεταλλεύονταν τις προσφορές των φιλόνητων και δεν ήταν η κατάλληλη στιγμή για να προωθηθεί το

³⁹⁹ I ABBH, K.A. 3.2, A A4-232.

⁴⁰⁰ I ABBH, K.A. 3.2, A.A 4- 424, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 247, 8 Σεπτεμβρίου 1899. Το έγγραφο φέρει χαρτόσημο επικολλημένο, που σημαίνει ότι είχε εισπραχθεί ο φόρος χαρτοσήμου.

⁴⁰¹ I ABBH, K.A. 3.2, A.A 4 - 764, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 424, 23 Δεκεμβρίου 1899. Το έγγραφο φέρει χαρτόσημο επικολλημένο, που σημαίνει ότι είχε εισπραχθεί ο φόρος χαρτοσήμου.

⁴⁰² I ABBH, K.A. 3.2, Στο έγγραφο υπάρχει η ημερομηνία 29/10 Απριλίου 1899. Ακόμη υπάρχουν έξι χαρτόσημα με σφραγίδες που περιέχουν τούρκικα σύμβολα και είναι συνολικής αξίας είκοσι παράδων, που έχει γραφεί με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα στο έγγραφο της αίτησης.

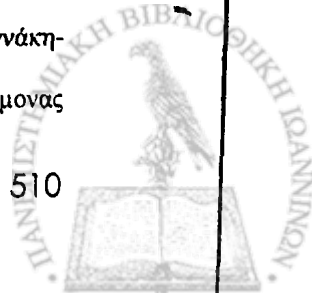
ζήτημα της αγοράς των κλινών μέσα από έρανο. Η επιστολή στάλθηκε τηλεγραφικά και όταν παρελήφθη καταχωρήθηκε.⁴⁰³ Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχει αναφορά του Δημάρχου στην Ιερά Μητρόπολη Κρήτης για τους κακοδιαχειρισμούς της στο θέμα του εξοπλισμού του νοσοκομείου. Συγκεκριμένα γίνεται αναφορά στο ότι κάθε εβδομάδα περιφέρεται ένα κουτί με την επιγραφή Χριστιανικόν Νοσοκομείον και ζητείται η συνδρομή των πολιτών, γεγονός που αποδοκιμάζεται παρόλο που ο σκοπός επιδοκιμάζεται.⁴⁰⁴ Σημαντική υπήρξε η δραστηριοποίηση Συλλόγων και μεμονωμένων προσώπων στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, για την εξεύρεση χρημάτων και παντοειδών βοηθημάτων για τους ενδεείς και τους τραυματίες. Τον Ιούλιο του 1896 ιδρύθηκε στην Αθήνα «Η Επιτροπή των κυριών» με πρόεδρο την Ασπασία Ρώμα και μέλη ευυπόληπτες κυρίες της Αθηναϊκής κοινωνίας.⁴⁰⁵ Εκτός από τον εξοπλισμό υπήρχαν και ελλείψεις σε επιστημονικό προσωπικό και επειδή η περίθαλψη απασχολούσε όλο το λαό, είτε επειδή δεν είχε χρήματα να πληρώσει τους γιατρούς είτε επειδή δεν υπήρχαν όλες οι ειδικότητες στο νοσοκομείο, κατέφευγε σε πρακτικούς γιατρούς, όπως φανερώνεται στο ανάλογο επιστολή ενός πρακτικού γιατρού, του κ. Βλαστού, ο οποίος πρόθυμα θέτει τον εαυτό του, αφιλοκερδώς μάλιστα, στην υπηρεσία των Διευθ. του νοσοκομείου με το μόνο όρο να μπορέσει να προκαθορίσει τις ώρες επίσκεψης των ασθενών. Βέβαια, η αντίδραση του επιστήμονα οδοντίατρου ήταν άμεση και καυστική.⁴⁰⁶ Υπήρξαν οι υπέρ των Κρητών επιτροπές των Αθηνών και της Σύρου, αλλά και σε άλλες πόλεις, που εξασφάλιζαν στοιχειώδη ιατρική περίθαλψη, με το διορισμό γιατρών, συνήθως κρητικής καταγωγής. Λόγω του ατυχούς πολέμου του 1897, ακολούθησε σοβαρή αρνητική επίπτωση στα οικονομικά της χώρας και η συγκέντρωση παντοειδών βοηθημάτων για την περίθαλψη των προσφύγων, καθώς και χρημάτων, όπλων, πυρομαχικών, τροφίμων και φαρμάκων, ειδών ένδυσης και υπόδυσης, για τη συνεχιζόμενη επανάσταση στην Κρήτη, ήταν υπόθεση εξόχως δυσχερής.

⁴⁰³ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ4-129, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 80, αριθ. διεκπ. 27/3/99 (1899). Η επιστολή έχει ημερομηνία 23 Μαρτίου 1899 [VALAORITY, MAVRO & C¹⁵ ADRESSE TELEGRAPHIQUE, VALAORITY ATHENES].

⁴⁰⁴ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ4-118, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 148, αριθ. διεκπ. 88, 2 8 Ιουνίου 1899.

⁴⁰⁵ Ζαχαρένια Σημανδηράκη: Μαρία Παπαδογιαννάκη-Τσελεπάκη και Άννα Παπαδογιαννάκη-Γερασιμίδου. Έκδ. Αποκόρωνας, 1997, σ. 16-17

⁴⁰⁶ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ 4-214, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 132, 12 Ιουνίου 1899. Ο επιστήμονας οδοντίατρος ήταν ο Γάλλος J.P. Mullogaclē.

Ε. Για τους φόρους

Ο Δήμαρχος Ηρακλείου επέβαλλε φόρους για να καλύψει ανάγκες του δήμου, για τις οποίες άλλοτε ενημέρωνε και άλλοτε όχι τον Διοικητή Ηρακλείου. Ένα έγγραφο, που αποδεικνύει την δυσκολία στην συνεργασία των δύο φορέων είναι αυτό που απευθύνει ο Διοικητής Ηρακλείου στο Δήμαρχο πληροφορώντας τον ότι γνωρίζει ότι έχει επιβληθεί φόρος 19 παράδων για κάθε πρόβατο και ότι ο ίδιος δεν έχει ενημερωθεί για την έγκριση αυτού του φόρου.⁴⁰⁷ Η έγκριση και η αύξηση των φόρων έπρεπε να γίνεται από τον Διοικητή όπως και μια τέτοια αύξηση ήταν αυτή των Τελαλιέ και Τζανβαλιέ από ½% σε 2 ½%.⁴⁰⁸

Ο Νομάρχης Ηρακλείου ζητά την υποβολή πινάκων εισοδημάτων του δήμου από 1^η Μαρτίου 1898 ως τα τέλη Φεβρουαρίου 1899 καθώς και τον προϋπολογισμό των εσόδων του έτους 1899, που άρχιζε από την 1^η Μαρτίου κάθε χρόνου.⁴⁰⁹

Ο Δήμαρχος Ηρακλείου, απαντώντας στην από 7 Σεπτεμβρίου 1899 διαταγή του Νομάρχη για την υποβολή των ποσών, που είχαν παρακρατηθεί στους πληρωθέντες μισθούς από την 20^η Ιουλίου 1898 για το φόρο 1% υπέρ της παιδείας, αναφέρει ότι για την υπ' αριθ. 31 διαταγή της 31^{ης} Μαρτίου του 1893 της τότε διοίκησης ο δήμος έχει εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του στην οθωμανική Εφορεία για τις κρατήσεις των οθωμανών υπαλλήλων και μάλιστα τις έχει πληρώσει ως το τέλος του Σεπτεμβρίου του τρέχοντος έτους. Οι κρατήσεις της από 1^{ης} Μαρτίου 1899 διαταγής των χριστιανών ξεκινούν να γίνονται σε γρόσια και το ποσό αυτό, που ανέρχεται σε 900 γρόσια κατατίθεται και με αναλυτικό πίνακα ονομάτων και ποσών μισθοδοσίας και κράτησης. Επίσης, στο έγγραφο επισημαίνεται ότι θα πρέπει να αποσταλεί και απόδειξη παραλαβής,⁴¹⁰ η οποία και αποστέλλεται.⁴¹¹

ΣΤ. Οι Έλληνες θέλοντας να εκφράσουν τα αισθήματα ειλικρινούς χαράς και ικανοποίησης για την απελευθέρωση της πολυπαθούς Κρήτης την επισκέπτονταν προσωπικά ή και άλλες φορές οργανωμένα και ομαδικά. Ο Δήμαρχος Καλαμών αποστέλλει επιστολή στον Δήμαρχο Ηρακλείου και του αναφέρει την πρωτοβουλία ναύλωσης ενός ατμόπλοιου με τριακόσιους συμπολίτες του, που θα

⁴⁰⁷ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ4-118, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 30, 8 Μαρτίου 1899.

⁴⁰⁸ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ4-128, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 34, 14 Μαρτίου 1899.

⁴⁰⁹ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α4- 747, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 2476, αριθ. διεκπ. 1938, 22 Δεκεμβρίου 1899.

⁴¹⁰ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α4. Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 250, αριθ. διεκπ. 179, 13 Σεπτεμβρίου 1899.

⁴¹¹ ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, Α.Α4-463. Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 853, αριθ. διεκπ. 553, 14 Σεπτεμβρίου 1899.

πραγματοποιήσουν εκδρομή για να ασπαστούν την αιματοβαμμένη Κρήτη και να αποτίσουν φόρο λατρείας και σεβασμού στο μάρτυρα της Κρητικής Παλιγγενεσίας και φρούραρχο του Αρκαδίου Δρακόπουλο. Συνοδός αυτής της επίσκεψης θα ήταν ο πρώτος Δημαρχιακός Πάρεδρος Γεώργιος Στασινόπουλος και όχι ο ίδιος ο Δήμαρχος Καλαμών, αφού λόγω των υποχρεώσεών του δεν του επιτρέπονταν να απομακρυνθεί από την περιοχή.⁴¹²

Ζ. Για τον εορτασμό της απελευθέρωσης της Κρήτης ο Δήμαρχος Ηρακλείου την ημέρα της άφιξης του ύπατου αρμοστή πρίγκιπα Γεώργιου της Ελλάδος στην Κρήτη, την 9^η Δεκεμβρίου 1899 αποστέλλει δύο τηλεγραφήματα, το ένα προς τον ύπατο αρμοστή⁴¹³ και το άλλο προς το Ηγεμονικό Συμβούλιο.⁴¹⁴ Ο Νομάρχης Ηρακλείου απευθύνεται στο Δήμαρχο Ηρακλείου και του γνωστοποιεί την απόφαση του Συμβουλίου του Ηγεμόνα για τον ορισμό της 9^{ης} Δεκεμβρίου ως ημέρας επίσημου εορτασμού της απελευθέρωσης της Κρήτης, όπου ήταν η μέρα της καθόδου στο νησί του ύπατου αρμοστή πρίγκιπα Γεώργιου της Ελλάδος και της ανάληψης της διακυβέρνησης του κρητικού κράτους. Για τον εορτασμό θα πρέπει να φωταγωγηθούν όλα τα δημόσια καταστήματα και οι πλατείες και να ενημερωθούν οι κάτοικοι ώστε και αυτοί να φωταγωγήσουν τα σπίτια τους.⁴¹⁵

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Μετά τη Σύμβαση Χαλέπας, το 1878 και την αναγνώριση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας της Κρήτης, δόθηκε το δικαίωμα ίδρυσης φιλεκπαιδευτικών συλλόγων με στόχο την ενίσχυση των σχολείων και την τόνωση της πνευματικής ζωής. Οι σύλλογοι, που αρχικά ιδρύθηκαν ήταν ο «Μίνως» 1878 στα Χανιά, ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ρεθύμνης» το 1887 σε Ρέθυμνο και Ηράκλειο.⁴¹⁶

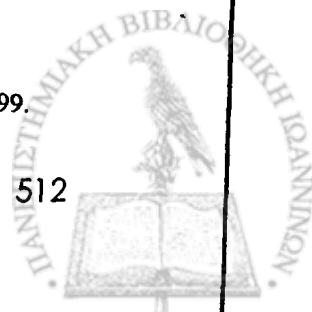
⁴¹² ΙΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ4-250, Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 972, αριθ. πρωτ. (εισαγωγής στο δήμο Ηρακλείου) 163, 7 Ιουλίου 1899.

⁴¹³ ΙΑΒΒΗ. Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 418, αριθ. διεκπ. 290, 9 Δεκεμβρίου 1899.

⁴¹⁴ Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 419, αριθ. διεκπ. 291, 9 Δεκεμβρίου 1899.

⁴¹⁵ ΑΒΒΗ, Κ.Α. 3.2, ΑΑ4-701. Στο έγγρ: αριθ. πρωτ. 2146, αριθ. πρωτ. 1648, 27 Σεπτεμβρίου 1899.

⁴¹⁶ Παναγιωτάκης Ν., Κρήτη ..., σ. 426.

Στην Κρητική Πολιτεία οι σύλλογοι ή τα σωματεία αποτελούσαν δραστηριότητα των Κρητικών, που συναθροίζονταν με σκοπό την πιο πρόσφορη, ολοκληρωμένη και κατευθυνόμενη οργάνωση δράσεων των πολιτών, είτε ήταν επαγγελματίες και είχαν κοινά συμφέροντα, είτε είχαν κοινά ενδιαφέροντα. Οι σύλλογοι στην Κρητική Πολιτεία ήταν: ο Γυμναστικός Σύλλογος Χαλέπας, ο Φιλαρμονικός Σύλλογος Χανίων «ο Ορφεύς»⁴¹⁷, ο Γυμναστικός Σύλλογος Ρεθύμνης⁴¹⁸, ο Φιλόπτωχος Αδελφότης Ηρακλείου⁴¹⁹, η Φιλαρμονική Εταιρεία Νεάπολης⁴²⁰, ο εν Χανίοις Φιλανθρωπικός Σύλλογος Κυριών «Η Ελπίς»⁴²¹, η «Εταιρεία των Φιλέργων»⁴²² (εν Χανίοις και ο ισολογισμός της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1900⁴²³), ο «Γυμναστικός Σύλλογος Χανίων»⁴²⁴ και ο Ποδηλατικός Σύλλογος Χανίων.⁴²⁵

Επίσης, οι επαγγελματίες, οι έμποροι και οι βιομήχανοι⁴²⁶, οργανώνονται και μάλιστα για πρώτη φορά συγκροτούν συντεχνίες και συλλόγους, ώστε να οργανώσουν και να προστατεύσουν τις υπηρεσίες και τα προϊόντα τους. Ο «Εμπορικός Σύλλογος Χανίων»⁴²⁷ ήταν μια απόδειξη της ανάγκης συσπείρωσης των επαγγελματιών.

Ο Φιλαρμονικός σύλλογος Χανίων «ο Ορφεύς» ιδρύεται με σκοπό την εκμάθηση της μουσικής και τη διάδοσή της σε όλα τα μέλη του συλλόγου, αλλά και σε άπορα παιδιά, που ο σύλλογος θα αναλάμβανε. Για το σκοπό αυτό καταρτίζονταν τρία τμήματα: των εγχόρδων, των χάλκινων οργάνων και της φωνητικής. Η εκμάθηση της μουσικής δεν ήταν υποχρεωτική από τα μέλη του συλλόγου, αλλά αν κάποιος δήλωνε εγγράφως την επιθυμία του με αίτηση στον Πρόεδρο, τότε έπρεπε να καταβάλει χρήματα για την ενίσχυση του συλλόγου.⁴²⁸

Οι σχολές απόρων παιδών⁴²⁹ σε συνδυασμό με τους εκπαιδευτικούς-μορφωτικούς συλλόγους, όπως ο Φιλολογικός Σύλλογος Χανίων «Ο

⁴¹⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 100, έτος Β', 19 Νοεμβρίου 1899, αριθ. Διάταγμα 20, σ. 4, Καταστατικόν σ. 4-10.

⁴¹⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 10, τεύχ. 1, 13 Μαρτίου 1899, αριθ. Διάταγ. 55, σ. 1, Καταστατικόν σ. 1-3.

⁴¹⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 10, τεύχ. 1, 13 Μαρτίου 1899, αριθ. Διάταγμα 63, σ. 3, Καταστατικό σ. 3-4.

⁴²⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 28, τεύχ. 1, 1 Ιουνίου 1900.

⁴²¹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 108, 13 Αυγούστου 1899, Διάταγμα, 3 Αυγούστου 1899, σ. 1, Καταστατικό 2-3.

⁴²² ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 32, τεύχ. 1, 17 Ιουνίου 1900, σ. 1, Καταστατικό 1-2.

⁴²³ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 3, έτος Β', 22 Ιανουαρίου 1901, σ. 19.

⁴²⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 110, έτος Β', 17 Δεκεμβρίου 1899, σ. 1-3.

⁴²⁵ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 114, έτος Β', 31 Δεκεμβρίου 1899, σ. 3-5.

⁴²⁶ εννοούνταν όσοι ασχολούνταν με τη βυρσοδεψία κυρίως.

⁴²⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 47, τεύχ. 1, 18 Αυγούστου 1900, Διάταγμα αριθ. 81, 3 Αυγούστου 1900, σ. 1-5.

⁴²⁸ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 100, έτος Β', 19 Νοεμβρίου 1899, Διάταγμα περί εγκρίσεως του καταστατικού του Φιλαρμονικού Συλλόγου Χανίων «ο Ορφεύς», 6 Νοεμβρίου 1899, σ. 4-6.

⁴²⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 6, τεύχ. 2, 1, Εγκύκλιος αριθ. πρωτ. 251 αριθ. διεκπ. 175, 26 Ιανουαρίου 1901, σ. 1.

Χρυσόστομος»⁴³⁰ και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ρεθύμνης⁴³¹ φιλοδοξούσαν να προσδώσουν στην κοινωνία άλλες διαστάσεις σχετικές με την κοινωνικοποίηση, τη συλλογικότητα και κυρίως με την ανάγκη των ανθρώπων για επικοινωνία.

Δεν ήταν λίγες οι φορές που σωματεία συνέβαλαν στην εκπαιδευτικό προσανατολισμό των άπορων παιδιών. Οι δραστηριότητες της Φιλοπτώχου Αδελφότητας προσανατολίζονταν στην ηθική και πνευματική επιμέλεια των άπορων παιδιών, εκτός από τη περίθαλψη των ενδεών με την παροχή μικρών χρηματικών ποσών. Χρηματικοί πόροι του σωματείου ήταν η δεκάδραχμη ετήσια συνδρομή των ιδρυτών, οι έκτακτες εισφορές των δωρητών και ευεργετών του Σωματείου και οι ετήσιοι έρανοι των πολιτών. Στο καταστατικό, που ορίστηκε την 26^η Απριλίου 1899 αναφέρεται ότι οι Ιδρυτές, Δωρητές και Ευεργέτες προσέφεραν ένα χρηματικό ποσό ως δωρεά, όπως για παράδειγμα οι Δωρητές, οι οποίοι θα έπρεπε να προσέφεραν από 100 ως 500 δραχμές για να χαρακτηρίζονται έτσι. Επίσης, κάθε Ιδρυτής υπέγραφε το πρακτικό της εκλογής του συνεισφέροντας στο ταμείο του Σωματείου δέκα δραχμές μετά από δύο μήνες. Η δεκάδραχμη συνδρομή ανανεώνονταν κάθε χρόνο για κάθε ιδρυτικό μέλος, εκτός εάν ένα μήνα πριν τη λήξη του χρόνου είχε υποβληθεί έγγραφη παραίτησή του.

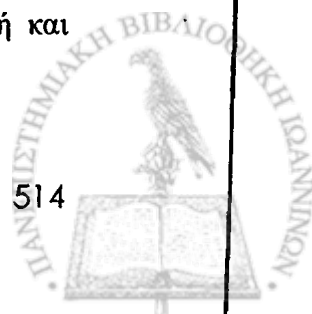
Η κοσμητεία του σωματείου αποτελούνταν από έναν Πρόεδρο, έναν Αντιπρόεδρο, έναν ταμία, ένα γραμματέα και τέσσερις εφόρους. Η κοσμητεία εκλέγονταν κάθε έτος με μυστική ψηφοφορία από τους ιδρυτές και επιτηρούσε την τήρηση του κανονισμού, αποφάσιζε για τα συμφέροντα του σωματείου. Είχε την ευθύνη της οικονομικής διαχείρισης και φρόντιζε για τη διανομή των βοηθημάτων. Ο Ταμίας κρατούσε το ταμείο και ενεργούσε όλες τις εισπράξεις με διπλότυπες αποδείξεις και τις πληρωμές των ενταλμάτων. Ο γραμματέας συνέτασσε τα πρακτικά των Συνεδριάσεων της κοσμητείας και τα υπέβαλλε στην επόμενη συνεδρίαση για έγκριση. Τα μέλη της Κοσμητείας συνεδρίαζαν κάθε δεκαπενθήμερο και στην ανάγκη κάθε εβδομάδα.

Το Σωματείο είχε σφραγίδα, που ανέγραφε κυκλικά τις λέξεις Φιλόπτωχος Αδελφότης Ηρακλείου και στη μέση υπήρχε η εικόνα με προσωποποιημένη την ελεημοσύνη να αγκαλιάζει δυο παιδιά.

Στα Χανιά, ο Φιλολογικός Σύλλογος με την επωνυμία «Ο Χρυσόστομος» είχε σκοπό είχε την επιστημονική ανάπτυξη των μελών και τη διανοητική, ηθική και

⁴³⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 21, τεύχ. 1, 5 Μαΐου 1900, Διάταγμα αριθ. 3, 4 Φεβρουαρίου 1900, σ. 1-12.

⁴³¹ Δεκεμβρίου 1899, σ.1-3.

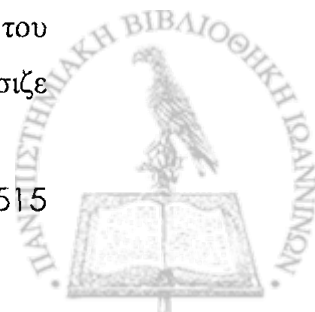

κοινωνική βελτίωση του κρητικού λαού. Ο σύλλογος δραστηριοποιούνταν σε πολλούς τομείς με δημόσιες διαλέξεις, με αναγνώσεις διατριβών, με την έκδοση βιβλίων, με την έκδοση περιοδικού συγγράμματος και διαφόρων άλλων δημοσιεύσεων, με τη σύσταση και τον καταρτισμό βιβλιοθήκης και αναγνωστηρίου, με συζήτηση επίκαιρων θεμάτων και με προκηρύξεις διαγωνισμών.

Ο Σύλλογος απαρτιζόταν από τακτικά και επίτιμα μέλη. Επίτιμα μέλη γίνονταν όσοι είχαν εξέχουσα θέση στην πνευματική και κοινωνική ζωή. Έκτακτα μέλη γίνονταν όσοι υποστήριζαν και αγωνίζονταν για την επίτευξη των σκοπών του Συλλόγου και μπορούσαν υλικά να βοηθήσουν. Τα μέλη προτείνονταν εγγράφως και ψηφίζονταν με μυστική ψηφοφορία στην οποία έπρεπε να υπάρχει σχετική πλειοψηφία. Τα νέα εκλεγμένα, τακτικά και πάρεδρα μέλη, κατέβαλαν δικαίωμα εγγραφής 2 δρχ., ενώ για όλα τα άλλα μέλη το δικαίωμα εγγραφής ήταν 1 δρχ. Η ετήσια συνδρομή των τακτικών, παρέδρων και αντεπιστελλόντων μελών είχε οριστεί στις 12 δρχ., οι οποίες πληρώνονταν στην αρχή κάθε τριμήνου και στην πρώτη συνεδρία της Εφορείας κάθε έτους. Ο ταμίας όφειλε να υποβάλει αναλυτικό κατάλογο των συνδρομών.

Η Διοίκηση του Συλλόγου συγκροτούνταν από τον Πρόεδρο, τους δύο αντιπροέδρους, τον Γενικό Γραμματέα, τον Ειδικό Γραμματέα, τον Ταμία, τον Επιμελητή της βιβλιοθήκης και τους τρεις εφόρους του καταστήματος, που εκλέγονταν από όλα τα τακτικά μέλη.

Ο Πρόεδρος εκπροσωπούσε το Σύλλογο και φρόντιζε για την εφαρμογή του Καταστατικού. Μπορούσε να ελέγχει το ταμείο και τα βιβλία. Ο Γενικός Γραμματέας ήταν υπεύθυνος για το αρχείο και τη σφραγίδα του Συλλόγου καθώς και για την τήρηση της αλληλογραφίας. Ο Ειδικός Γραμματέας ήταν αρμόδιος για τη σύνταξη των πρακτικών της Εφορείας. Ο ταμίας ήταν υπεύθυνος για τις εισπράξεις, την έκδοση των αναγκαίων αποδείξεων, αλλά δεν μπορούσε να έχει στην κατοχή του ποσό πάνω από 100 δρχ.. Η κατάθεση των χρημάτων γινόταν σε μία από τις Τράπεζες μαζί με τον Πρόεδρο. Ο επιμελητής της Βιβλιοθήκης ήταν υπεύθυνος να φροντίζει για τα βιβλία του συλλόγου, τηρώντας ακριβή κατάλογο και δίνοντας για χρήση αυτά που του ζητούνταν σύμφωνα με τις ειδικές για αυτό διατάξεις. Ήταν υπεύθυνος για κάθε βιβλίο που χάνεται από αμέλειά του. Οι Έφοροι του Καταστήματος ήταν αρμόδιοι να εποπτεύουν γενικά το Κατάστημα του Συλλόγου. Η Εφορεία του Συλλόγου συνεδρίαζε μια φορά το μήνα με πρόσκληση του Προέδρου, αποφάσιζε

για νόλα τα ζητήματα, αν υπήρχε σχετική απαρτία, δηλαδή αν ήταν παρόντα τουλάχιστον έξι μέλη.

Η Εφορεία υπέβαλλε σχέδιο προϋπολογισμού, οποίος ψηφιζόταν σε επόμενη συνεδρία. Κάθε τρίμηνο ο ταμίας υπέβαλλε έκθεση στον σύλλογο για την κατάσταση του ταμείου. Στο τέλος κάθε περιόδου ο Σύλλογος εξέλεγε τριμελή επιτροπή, ενώ η διοίκηση του Συλλόγου εκλέγονταν κατά την τακτική συνεδρία του μήνα Απριλίου κάθε έτους.

Η εκλογή γινόταν με ψηφοδέλτια και με την απόλυτη επιτήρηση του Προέδρου και των δύο τακτικών μελών, που ορίζονταν ως ψηφολέκτες από τον Πρόεδρο.

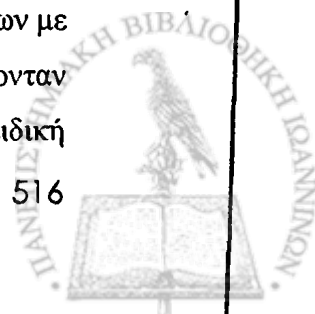
Οι συνεδρίες γίνονταν δημόσια και ήταν τακτικές και έκτακτες. Οι τακτικές συνεδρίες συγκροτούνταν την τελευταία Κυριακή κάθε μήνα, ενώ οι έκτακτες καθημερινά. Για όλες τις συνεδρίες απαιτούνταν έγγραφη ειδοποίηση των μελών, η οποία θα δημοσιεύονταν στην εφημερίδα. Για να συγκροτηθεί τακτική συνεδρία του συλλόγου έπρεπε να παρευρίσκονται τα 2/3 των τακτικών μελών. Η ημερήσια διάταξη κάθε τακτικής συνεδρίας ορίζονταν, τοιχοκολούνταν και γνωστοποιούνταν μέσα σε 24 ώρες. Στις τακτικές συνεδρίες διαβάζονταν τα πρακτικά καθώς και η περίληψη της αλληλογραφίας. Η εφορεία είχε το δικαίωμα με ιδιαίτερη απόφαση να συγκροτεί τακτικές συνεδρίες, όπου είχαν το δικαίωμα να συμπεριλαμβάνονται και λόγοι αλλοδαποί που διέρχονταν από τα Χανιά.

Επίσης, ο σύλλογος εξέλεγε Επιτροπή επί Ειδικών Αντικειμένων, με σχετική πλειοψηφία κάθε έτος. Ο αριθμός των μελών των Επιτρόπων έπρεπε να είναι πάντα περιττός αριθμός και να ορίζεται από το Σύλλογο.

Ο Πρόεδρος προήδρευε σε όλες τις Επιτροπές, εκτός από την εξελεγκτική και από αυτή που είχε οριστεί για την αγορά βιβλίων, της οποίας προήδρευε ο Επιμελητής της Βιβλιοθήκης.

Ο Σύλλογος είχε αναγνωστήριο εφημερίδων, περιοδικών, συγγραμάτων και βιβλιοθήκη στην οποία προσέφεραν βιβλία όλα τα μέλη. Η βιβλιοθήκη ήταν προσιτή σε όλους. Το εταιρικό κεφάλαιο του συλλόγου ανέρχονταν σε δέκα εκατομμύρια φράγκα, ενώ στον προϋπολογισμό ορίζονταν και ποσό για αγορά βιβλίων, περιοδικών και εφημερίδων.

Διοργανώνονταν από το σύλλογο διαλέξεις ντόπιων ή και ξένων προσώπων με την έγκριση της Εφορείας. Τα ειδικότερα για τις δημόσιες διαλέξεις αναλαμβάνονταν από ιδιαίτερο οργανισμό. Ο Σύλλογος εξέδιδε περιοδικό, το οποίο διήυθυνε ειδική

επιτροπή, αν και την έκδοσή του μπορούσε να αναλάβει και τρίτος φορές με την επίβλεψη όμως της επιτροπής. Ο Σύλλογος είχε σφραγίδα, που έφερε τις λέξεις «Φιλολογικός Σύλλογος ο Χρυσόστομος εν Χανίοις» του έτους 1899. Η περίοδος των εργασιών του Συλλόγου ήταν από την 15η Αυγούστου και έληγε τον ίδιο μήνα του επομένου έτους. Κατά την πρώτη Κυριακή μετά τις αρχαιρεσίες γίνονταν η εγκαθίδρυση του διοικητικού συμβουλίου του Συλλόγου, όπου ο Πρόεδρος ανακοίνωνε τη λογοδοσία για την προηγούμενη περίοδο.

Ο πρώτος Πρόεδρος του Συλλόγου ήταν ο Ι. Καλεμικραράκης και Γενικός Γραμματέας ήταν ο Χαρίλαος Χαριτάκης. Ταμίας ήταν ο Τ. Φορτσάκης.

Την 25η Οκτωβρίου 1887 δρύθηκε⁴³² ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ρεθύμνης». Σκοπός του ήταν η επίτευξη της πνευματικής και σωματικής προόδου και ανάπτυξης των μελών, η υποστήριξη της τοπικής βιομηχανίας και η διατήρηση των τοπικών ηθών και εθίμων. Για το σκοπό τούτο ο Σύλλογος κατανέμει σε τμήματα τις εργασίες του. Περιελάμβανε το επιστημονικό, το φιλανθρωπικό, το φιλαρμονικό, το γυμναστικό και το τεχνικό τμήμα.

Σκοπός του επιστημονικού τμήματος ήταν η συλλογή δημοδών μύθων, παροιμιών, δημοτικών ασμάτων, παραδόσεων, αινιγμάτων, φράσεων και λέξεων παλαιών και νέων, η περιγραφή ηθών και εθίμων και η σύσταση λαϊκών σχολών για την ανάπτυξη και τη μόρφωση των λαϊκών τάξεων, η ανάπτυξη επιστημονικών ζητημάτων στις δημόσιες διαλέξεις και ο εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης.

Το φιλανθρωπικό τμήμα στόχευε στην υποστήριξη των απόρων παιδιών με παροχή εργασίας, στην περίθαλψη απόρων και απροστάτευτων οικογενειών, στην επίσκεψη και περιποίηση όσων ήταν βαριά ασθενείς και νοσηλεύονταν στο νοσοκομείο ή το σπίτι και στη μέριμνα για τους εγκαταλελειμμένους.

Το φιλαρμονικό τμήμα στόχευε στον καταρτισμό μουσικού θιάσου από ερασιτέχνες και θίασο και χορό εκκλησιαστικό. Το τεχνικό τμήμα στόχευε στην οργάνωση των συντεχνιών, στη σύσταση τεχνικού αναγνωστηρίου με την προμήθεια περιοδικών και βιβλίων, στη σύσταση ιδιαίτερου ταμείου για κάθε συντεχνία, στη σύσταση υποτροφιών για επιμόρφωση στο εξωτερικό νέων που είχαν ιδιάζουσα κλίση και γενικά στην ανύψωση της τέχνης και στη συστηματοποίησή της. Τα τμήματα αυτά διευθύνονταν από έναν τμηματάρχη και δύο συμβούλους, που

⁴³² ΕΕΚΠ, αριθμ. Φ 21, τεύχος 1, 5 Μαΐου 1900, σ.1-3.

εκλέγονταν κάθε χρόνο από τα μέλη του συλλόγου. Το φιλανθρωπικό τμήμα απαρτιζόταν από μέλη του Συλλόγου θηλέων και διευθύνονταν από τις δεσποινίδες.

Κάθε μέλος του Συλλόγου μπορούσε να είναι μέλος συγχρόνως σε δύο ή και περισσότερα τμήματα. Μέλη του Συλλόγου γίνονταν μόνο όσοι κατοικούσαν στο νομό Ρεθύμνης.

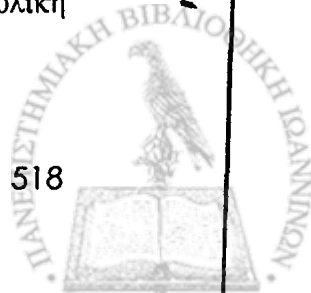
Ο Σύλλογος διευθύνονταν από τον Πρόεδρο, τους δύο Αντιπρόεδρους, τους δύο Γραμματείς, τον Γενικό και τον Ειδικό, τον Έφορο της βιβλιοθήκης, του αναγνωστηρίου και των μουσείων, τον ταμία και τους τμηματάρχες των πέντε τμημάτων. Η γενική συνεδρία των μελών γινόταν τη πρώτη μετά τα Θεοφάνεια Κυριακή και απαιτούνταν απόλυτη πλειοψηφία.

Οι συνεδρίες του συλλόγου που γίνονταν από τη Διεύθυνση ονομάζονταν γενικές, ενώ οι ειδικές ήταν εκείνες των τμημάτων. Οι γενικές συνεδριάσεις της ολομελείας ήταν τακτικές ή έκτακτες. Οι τακτικές γίνονταν σε ορισμένη ημέρα και ώρα, ενώ οι έκτακτες, αν ήταν αναγκαίο, γίνονταν σε ημέρες και ώρες που ορίζονταν ειδικά, με την προϋπόθεση να μη συμπίπτουν με τις ημερομηνίες των γενικών συνεδριάσεων. Οι μερικές συνεδρίες συγκροτούνταν από πέντε μέλη. Οι αποφάσεις όλων των συνεδριών λαμβάνονταν κατά πλειοψηφία.

Κάθε πρόταση υποβάλλονταν εγγράφως και κατατίθονταν στο γραφείο του Προέδρου. Κάθε μέλος δικαιούταν να λαμβάνει το λόγο για κάθε ζήτημα δίδοντας ταυτόχρονα και την άδεια που είχε από πριν λάβει από τον Πρόεδρο ή τον τμηματάρχη. Η περιουσία του συλλόγου ήταν οι συνδρομές των τακτικών μελών και όλη η χρηματική περιουσία έπρεπε να διατίθεται για την επίτευξη του σκοπού του συλλόγου.

Η ετήσια συνδρομή των τακτικών μελών του συλλόγου οριζόταν σε δώδεκα δραχμές χρυσές. Ο Σύλλογος γιόρταζε την 8^η Νοεμβρίου, που ήταν η επέτειος του ολοκαυτώματος του Αρκαδίου. Ο Σύλλογος είχε σφραγίδα, όπου εικονίζονταν ανάμεσα η Αθηνά ένοπλη πάνω σε δάφνινο στεφάνι, ενώ κυκλικά υπήρχε η επιγραφή ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ.

Ο Εμπορικός Σύλλογος που Ιδρύθηκε στα Χανιά είχε την επωνυμία «Εμπορικός Σύλλογος Χανίων». Σκοπός τους ήταν η υποστήριξη των συμφερόντων του Εμπορίου και Βιομηχανίας, η βελτίωση της κατάστασης των κλάδων και η ανάπτυξη των συμφερόντων τους. Επίσης, είχε στόχο την ηθική και υλική υποστήριξη των μελών στο σύνολό τους.

Τα μέλη συζητούσαν τα ζητήματά τους χωρίς ανάμειξη στα πολιτικά και δημόσια πράγματα, με στόχο τη συνεννόηση και τη σύμπραξη των μελών του Συλλόγου σε υποθέσεις κοινού εμπορικού συμφέροντος, καθώς και την έκδοση των καταλλήλων δημοσιευμάτων σε εφημερίδες, σε υπομνήματα και σε εγκυκλίους.

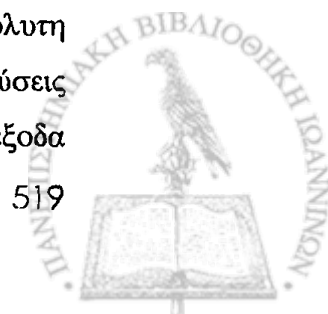
Ο Σύλλογος διοικούνταν από εννεαμελές Συμβούλιο, που εκλεγόταν κάθε χρόνο μεταξύ των μελών του Συλλόγου με μυστική ψηφοφορία και απόλυτη πλειοψηφία.

Το Συμβούλιο του Συλλόγου καταρτιζόταν από τον Πρόεδρο, δύο Αντιπροέδρους, τον έμμισθο Γραμματέα, τον ταμία και τους τέσσερις Συμβούλους. Το συμβούλιο του Συλλόγου υπέγραφε όλα τα έγγραφα της υπηρεσίας και ήταν υπεύθυνο για τη συντήρηση του καταστήματος του Συλλόγου μέσα από τους πόρους του. Η λειτουργία του Συλλόγου διεξαγόταν από το Γενικό Γραμματέα, ο οποίος ενεργούσε σύμφωνα με τις διαταγές του Προέδρου και πάντα με βάση τις αποφάσεις του του Συλλόγου και του Συμβουλίου του Συλλόγου.

Σε καταστήματα του Συλλόγου γίνονταν η τακτική συνέλευση από τα τακτικά μέλη την 15^η κάθε μήνα, ενώ με πρόσκληση του προέδρου γίνονταν και δύο τακτικές γενικές συνεδρίες κάθε Σεπτέμβριο, όπου ψηφιζόταν ο προϋπολογισμός του έτους, εκλεγόταν η εξελεγκτική επιτροπή της διαχείρισης, ανακοινώνονταν οι υποχρεώσεις του Συμβουλίου και των μελών και παίρνονταν αποφάσεις για αλλαγές στο καταστατικό του συλλόγου. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν με απλή πλειοψηφία όσων ήταν παρόντες.

Ο «Ποδηλατικός Σύλλογος Χανίων» ήταν ένας άλλος σύλλογος, που είχε μέλη Επίτιμα, τακτικά, έκτακτα και αντεπιστέλλοντα.

Τα τακτικά μέλη του συλλόγου παρίστανται στις συνελεύσεις και είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Όσοι ήταν έφηβοι μέχρι 18 ετών είχαν δικαίωμα να λαμβάνουν μέρος στις ποδηλατικές εκδρομές καταβάλλοντας το ποσό των 10 δρχ. Το διοικητικό συμβούλιο του Ποδηλατικού Συλλόγου Χανίων απαρτιζόταν από δώδεκα μέλη. Το διοικητικό συμβούλιο εκλέγονταν ανά διετία σε Γενική Συνέλευση κάθε Οκτώβριο. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν με απόλυτη πλειοψηφία σε μυστική ψηφοφορία. Τα μέλη συνέρχονταν στις γενικές συνελεύσεις με απαρτία από τα 2/3 όσων μελών είχαν το δικαίωμα ψήφου. Τα έσοδα και έξοδα

του συλλόγου κανονίζονταν στον ετήσιο προϋπολογισμό, ο οποίος εκλέγεται καταρτίζεται από τριμελή επιτροπή. Η επιτροπή αυτή είχε την υποχρέωση να ελέγχει την προηγούμενη οικονομική περίοδο και να συντάσσει έκθεση, η οποία διαβαζόταν στη γενική συνέλευση.

Ο Ποδηλατικός Σύλλογος Χανίων είχε δική του σφραγίδα σήμα και σημαία.

Το σήμα του συλλόγου έφερε την παράσταση ενός αετού πάνω σε τροχό ποδηλάτου με ανοιγμένες τις πτέρυγες του και με βέλη στο κάτω μέρος στο μέσο των οποίων υπήρχε ταινία χρώματος κυανού με τα αρχικά της επωνυμίας στοιχεία Π.Σ.Χ., ενώ το σήμα του συλλόγου έφερε ολόκληρη την επωνυμία «Ποδηλατικός Σύλλογος Χανίων».

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Το κράτος της Κρητικής Πολιτείας, που έχει μόλις συγκροτηθεί, προέρχεται από την επίπονη και πολύχρονη εμπόλεμη κατάσταση, της οποίας τα αποτελέσματα καταγράφονται στη σύνθεση του πληθυσμού του. Με την απόσυρση των τουρκικών στρατευμάτων από το νησί τα 2/3 των μουσουλμάνων χωρικών πανικοβλήθηκαν, προσπάθησαν να βρουν ασφάλεια στις πόλεις και έτσι υπήρξε τριβή με τους χριστιανούς. Η νέα κοινωνική χαρτογράφηση του νησιού συνέβη όταν δημιουργήθηκαν νεκρές ζώνες ανάμεσα στις κατεχόμενες από τους μουσουλμάνους πόλεις και την ασφαλή για τους χριστιανούς ύπαιθρο λόγω της καταστροφής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η πεδιάδα του Ηρακλείου με τραγική κορύφωση του δράματος την Σητεία, όπου τον Φεβρουάριο του 1897 θανατώθηκαν εκατοντάδες μουσουλμάνοι που είχαν αποτολμήσει να μείνουν κοντά στα χωριά και τις περιουσίες τους. Τα προβλήματα, που δημιουργούνταν από την ανασφάλεια εκφάνονταν στα καθημερινά θέματα, όπως το πρόβλημα της βοσκής των ζώων αλλά και στα πολιτικά ζητήματα.

Οι χριστιανοί της Κρήτης ότι οι Πρέσβεις των Δυνάμεων, που ασχολούνταν με την εκπόνηση προσωρινού πολιτεύματος και την αυτονομία στην Κρήτη, εμπόδιζαν τους μουσουλμάνους που επιθυμούσαν λάβουν τις περιουσίες τους, να επιστρέψουν στα χωριά τους, προβάλλουν την οριστική απομάκρυνση του τουρκικού στρατού.⁴³³

⁴³³ Ι.Δ. Μουρέλλος, Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο 1950, τ.3, σ. 1638-1643.

Ατέλειωτη ήταν η σειρά των χηρών, ορφανών, αναπήρων και κάθε είδους πτωχών, που συνωστίζονταν έξω από τις εκκλησίες ή σύχναζαν σε κεντρικούς δρόμους ζητώντας ελεημοσύνη. Συχνά συναντούσε κανείς στους δρόμους των πόλεων τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αι. ανθρώπους με ταλαιπωρημένη εικόνα ή με σωματικές αναπηρίες. Για την κάλυψη των αναγκών των διαφόρων αυτών ομάδων, από τα τέλη του 19ου αιώνα ήδη, είχαν δημιουργηθεί στις μεγάλες πόλεις της Κρήτης φιλανθρωπικά σωματεία, όπως οι «Σύλλογοι των Κυριών»,⁴³⁴ με σκοπό τη στοιχειώδη ανακούφιση κυρίως φτωχών κοριτσιών καθώς και την παροχή στοιχειώδους επαγγελματικής εκπαίδευσης.

Η κρατική μέριμνα συμπληρώνονταν από τους Φιλόπτωχους Συλλόγους με πολυποίκλη δραστηριότητα, όπως ήταν η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ηρακλείου, που ιδρύθηκε το 1899 από το γιατρό Χαράλαμπο Γ. Γιαμαλάκη (1858-1916),⁴³⁵ η οποία εκτός από τη φιλανθρωπική της δραστηριότητα είχε και σημαντική συμβολή στην εκπαίδευση, αφού ίδρυσε και τη Νυκτερινή Σχολή Απόρων Παιδών. Επίσης, συνέβαλλε και στον πολιτιστικό τομέα με την πρώτη Φιλαρμονική.

Οι χήρες και τα ορφανά των φονευθέντων ή των ανθρώπων που χάθηκαν από τραυματισμούς κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά και όσοι παρέμειναν μόνιμα τραυματίες και ανίκανοι για εργασία από τις κακουχίες του πολέμου δικαιούνταν να λαμβάνουν βοήθημα. Η καταβολή του βοηθήματος θα γίνονταν από το κοινωφελές ταμείο⁴³⁶ και από τις κρατήσεις 2% των δημοσίων υπαλλήλων.⁴³⁷ Το επίδομα ήταν 5 δραχμές το μήνα για το πρώτο άτομο και 3 δρχ. για τα επόμενα. Δηλαδή μια τετραμελής οικογένεια ελάμβανε, 5 συν $3 \times 3 = 14$ δρχ. Συγκριτικά ο μηνιαίος μισθός ενός γραμματοδιδασκάλου β' ήταν 40 δρχ., του γυμνασιάρχη 150-200, του αστυάτρου 250 δρχ.

Οι κατηγορίες των δικαιούχων καθορίστηκαν αναλυτικά.⁴³⁸ Στην Α' κατηγορία έπαιρναν βοήθημα αν «οι προστάται των αιτούντων μαχόμενοι εφονεύθησαν, ή απέθανον εκ των πληγών άς εν τη μάχη έλαβον» και στην Β'

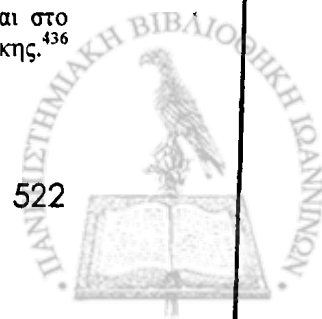
⁴³⁴ Ζαχαρένια Σημανδηράκη: Μαρία Παπαδογιαννάκη-Τσελεπάκη και Άννα Παπαδογιαννάκη-Γερασιμίδου. έκδ. Αποκόρωνας, 1997, σελ. 15

⁴³⁵ Μανώλη Ε. Δετοράκη: Ο γιατρός Χαράλαμπος Γ. Γιαμαλάκης (1858-1916) και η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ηρακλείου. Περιοδ. Παλίμψηστον τεύχ. 16 (1996), σ. 197-233.

⁴³⁶ Στην Κρητική Πολιτεία είχε ιδρυθεί κοινωφελές ταμείο με υποκατάστημα στα Σφακιά και στο οποίο διορίστηκε ως Διευθυντής ο Γ. Δ. Γαλανάκης⁴³⁶ και ως Σύμβουλος ο Λεωνίδας Παπαδάκης.⁴³⁶ Το Κοινωφελές Ταμείο Κρήτης διευθύνονταν από τον Σερίφ Γραντάκη.

⁴³⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 89, έτος Β', 13 Οκτωβρίου 1899, αριθ. νόμ. 83, 10 Οκτωβρίου 1899.

⁴³⁸ βλ. ΕΕΚΠ, ο. π., νόμοι 83 άρθρ. 2, παρ. Β', και 137.

κατηγορία έπαιρναν βοήθημα αν ήταν «ο αιτών κατέστη ανίκανος προς εργασία εκ των κακουχιών των επαναστάσεων ή εκ τραύματος όπερ έλαβεν εν τη μάχη».⁴³⁹ Οι αγωνιστές κατατάσσονταν από τις ειδικές επιτροπείες, που υπήρχαν στα διαμερίσματα σε έξι κατηγορίες, ανάλογα με την προσφορά τους στον αγώνα. Αργότερα, θεσπίστηκε και η χορηγία των βοηθημάτων, που πρόβλεπε τη σχετική διαδικασία για τους επιζώντες αγωνιστές, που είχαν υπερβεί το 55ο έτος της ηλικίας τους.⁴⁴⁰

Οι δήμαρχοι και τα δημοτικά συμβούλια ήταν υποχρεωμένοι να συντάξουν καταλόγους ορφανών και χηρών, αλλά και τραυματιών και των ανίκανων για εργασία και να τους κοινοποιήσουν τοιχοκολλώντας τους σε εμφανή και πολυσύχναστα σημεία της πόλης, ώστε αν κάποιος είχε αντίρρηση ή αμφιβολία να μπορούσε να υποβάλλει ένσταση. Επίσης, διευκρινήσεις μπορούσαν να ζητήσουν από την ΑΔΕ οι Έπαρχοι, ώστε να μειώνονται οι παρερμηνείες των σχετικών νόμων. Η σύνταξη των καταλόγων έπρεπε να γίνει άμεσα με την υπογράμμιση της επισήμανσης ότι θα έπαιρναν μεγαλύτερο βοήθημα όσο λιγότεροι ήταν οι δικαιούχοι.⁴⁴¹

Οι κατάλογοι των αιτήσεων που καταρτίστηκαν για τα ορφανά και τις χήρες περιελάμβαν ονομαστικά την οικονομική κατάσταση και τον αριθμό των ατόμων, που αιτούνταν το βοήθημα και τη πόλη ή το χωριό όπου κατοικούσαν⁴⁴², ενώ οι αιτήσεις των ανίκανων για εργασία και των παλαιών αγωνιστών ήταν αυστηρά ονομαστικές, ταξινομημένες ανά Επαρχία κα Δήμο και ανέφεραν το τόπο κατοικίας.⁴⁴³

Οι επιτροπείες ήταν δεκαμελείς, από αναγνωρισμένους οπλαρχηγούς, υπαρχηγούς, αγωνιστές και πληρεξουσίους. Τα ονόματα των όσων δικαιούνταν βοήθημα είτε ήταν αγωνιστές ή θα έπαιρναν διάκριση ηθικής αμοιβής δημοσιεύονταν στην επίσημη εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας καθώς και τα ονόματα εκείνων που η αίτηση τους είχε απορριφθεί. Διαδοχικές υπήρξαν οι δημοσιεύσεις των καταλόγων των δικαιούχων, αλλά και των σχετικών νόμων με βελτιώσεις και επεξηγήσεις. Υπήρξαν και περιπτώσεις αυτεπάγγελτης αναγνώρισης αρκετών αγωνιστών, οι οποίοι

⁴³⁹ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 34, 11 Αυγούστου 1900, αριθ. πρωτ. 8330 αριθ. διεκπ. 4680, 28 Ιουλίου 1900, σ.1. Αναφέρονται στα διαμερίσματα Χανίων 206 αιτήσεις, Σφακίων 53 αιτήσεις, Ρεθύμνης 62 αιτήσεις, Ηρακλείου 141 αιτήσεις, και Λασιθίου 26 αιτήσεις. Ακόμη, ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 35, 11 Νοεμβρίου 1900, δημοσιεύεται συμπληρωματικός κατάλογος οικογενειών, που δικαιούνταν βοηθήματα, με εισήγηση του Συμβούλου επί των Εσωτερικών: Χανίων 92 οικογένειες με 284 μέλη, Ηρακλείου 55 οικογένειες με 188 μέλη.

⁴⁴⁰ ΕΕΚΠ, αριθ. νόμου 438, 25 Αυγούστου 1901

⁴⁴¹ ΕΕΚΠ, ο. π., παρ. α', γ'.

⁴⁴² Βλ., ο.π., σ.2-11.

⁴⁴³ Βλ., ο.π., σ. 12-18.

απέφυγαν να υποβάλλουν αίτηση από σεμνότητα και από ιδεολογική εκτίμηση του χρέους προς την πατρίδα.⁴⁴⁴

Η ανακοίνωση των αιτήσεων που ικανοποιήθηκαν έγινε σε σύντομο χρονικό διάστημα, γεγονός που καταδεικνύει την άμεση προτεραιότητα που έδωσε σε αυτή την παροχή το οικονομικό επιτελείο της κυβέρνησης.⁴⁴⁵

Πρέπει να σημειωθεί ότι είχε προβλεφτεί το ποσό των 100.000 δρχ. ανά διετία, που δεν προβλεπόταν από τον προϋπολογισμό και ήταν στα χέρια του ηγεμόνα: «Εκτός τούτων, το ποσόν 60.000 δρχ. ετησίως, δι' ών ο ηγεμών ήθελε χορηγεί βοηθήματα εις απόρους αγωνιστάς, οι οποίοι εκ των τραυμάτων και του γήρατος, κατέστησαν άχρηστοι δι' εργασίαν.»⁴⁴⁶ Επίσης, υπήρχε νόμος που προέβλεπε τη δημιουργία μητρώου δικαιούχων «Περί του τρόπου πληρωμής των βοηθημάτων εις τους αγωνιστάς, τας χήρας και τα ορφανά των εν ταις μάχαις φονευθέντων, βάσει των άρθρων 111 και 113 του Συντάγματος και των υπ' αριθ. 83,137 και 298 νόμων».⁴⁴⁷

Ενδεικτικά για τον τρόπο είσπραξης των οφειλών η Κρητική Πολιτεία εξέδωσε ποικίλα διατάγματα, που ανάγκαζαν τους πολίτες να ανταποκριθούν στα χρέη τους, όπως η εξομοίωση των ενοικιαστών των δημοσίων προσόδων και των υπαλλήλων τους με τους εισπράκτορες, η διάκριση, που έφεραν με μια κυανόλευκη ταινία στον αριστερά βραχίονα και το δικαίωμα, που είχαν να ζητήσουν τη συνδρομή της δημόσιας δύναμης για κάποιον κακοπληρωτή.⁴⁴⁸

Δημογραφικές μεταβολές

Κύρια αίτια υπήρξαν η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση του πληθυσμού και οι απώλειες ζωής. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας, μεγάλος αριθμός Μουσουλμάνων είχε εγκατασταθεί στην πόλη του Ηρακλείου και στην πλούσια ύπαιθρο του νομού. Τον Ιούλιο του 1899 οι Τουρκοκρήτες είχαν

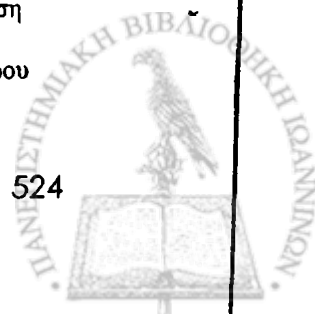
⁴⁴⁴ Βλ. Μ. Δετοράκης, Κοινωνικές επιπτώσεις στο διαμέρισμα Ηρακλείου στη Μεταπολεμική Επανάσταση 1895-1898, σ. 118 στον επετειακό τόμο η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Ηράκλειο 2001, όπου αναφέρεται «Πρώτος μεταξύ αυτών, ο έξοχος τοις πάσι Ι.Κ. Σφακιανάκης, Πρόεδρος της Επαναστατικής Συνελεύσεως» της Βουλής των Κρητών».

⁴⁴⁵ ΕΕΕΠ, αριθ. φ.51, 11 Νοεμβρίου 1900, σ.5.

⁴⁴⁶ ΕΕΚΠ., αριθ. φ.12, 20 Φεβρουαρίου 1899, πρακτικό της Βουλής των Κρητών (προβλέπει έγκριση ποσού)

⁴⁴⁷ ΕΕΚΠ, αριθ. φ.20, 23 Μαρτίου 1901 Α', σ.111. Ο νόμος αυτός πρόβλεπε τη δημιουργία μητρώου δικαιούχων.

⁴⁴⁸ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 89, έτος Β', 13 Οκτωβρίου 1899, σ.3. -

εγκατασταθεί ήδη στις διάφορες πόλεις της Μ. Ασίας αλλά και πολλοί από αυτούς επέστρεφαν και ως πληρεξούσιοι των αδελφών και των γονιών τους, για την ρύθμιση των κτημάτων τους, που είχαν αφήσει φεύγοντας. Τους μήνες που ακολουθούν και μέχρι τα τέλη του 1901 ο αριθμός των πράξεων με μουσουλμάνους που πηγαίνουν στην αλλοδαπή αυξάνεται κατακόρυφα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, από σημασιολογική άποψη, παρουσιάζει ο τρόπος που υπογράφουν οι Τουρκοκρήτες στις συμβολαιογραφικές πράξεις της τριετίας 1898-1901. Από τον Νοέμβριο του 1898 και έως τον Ιούνιο του 1899 καταγράφονται ως κάτοικοι του ιδιαίτερου τόπου, χωρίου καταγωγής του, πριν από το ξέσπασμα της επανάστασης του 1897, που «προσωρινώς» διέμεναν στη πόλη του Ηρακλείου και στα προάστειά του. Στους μήνες που ακολουθούν, Ιούνιος ως και Δεκέμβριος 1899, συνηθειτοποιώντας σιγά-σιγά ότι ήταν πολύ δύσκολο να επιστρέψουν στο τόπο καταγωγής τους και έχοντας διαπιστώσει πώς το πολιτικό καθεστώς στην Κρήτη έχει αλλάξει οριστικά και οι ίδιοι ήταν πια πρώην κάτοικοι, φεύγουν για την Αττάλεια την Κωνσταντινούπολη ή την Σμύρνη, η οποία Σμύρνη δέχθηκε και τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων. Εκτός όμως από αυτήν, άλλες 40 το λιγότερο κωμοπόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που οριοθετούνται στο ευρύτατο τόξο που ξεκινά από την Ανδριανούπολη και καταλήγει στην Τρίπολη της σημερινής Λιβύης, αναφέρονται στα έγγραφα ως τόποι αποδημίας και εγκατάστασης των Τουρκοκρητών.

Κατανομή του μουσουλμανικού πληθυσμού της Κρήτης στα 1881 και στα 1900 ⁴⁴⁹ ήταν για το Ηράκλειο 15489 και 11820 κάτοικοι αντίστοιχα, για τα Χανιά 10561 και 9866, για το Ρέθυμνο 7077 και 5829, για την Ιεράπετρα 1430 και 608, για τη Σητεία ήταν 312 και 434, για τη Νεάπολη 91 και 9 κάτοικοι αντίστοιχα. Επίσης, το σύνολο του αστικού πληθυσμού ήταν 34648 το 1881 και το 1900 ήταν 28566, ενώ το σύνολο του αγροτικού ήταν 38568 και 4930 κάτοικοι.

Τα περιουσιακά στοιχεία μεταβιβάζονταν από συμβολαιογράφους ή από δικαστικούς με αντίτιμο. Η καταστροφή είχε συρρικνώσει το περιεχόμενο της ιδιοκτησίας και είχε μεταβάλλει το πλαίσιο αξιολόγησης ακυρώνοντας την ανάγκη χρήματος καθώς και την εξουσία των όποιων αρμόδιων αρχών. Η κατεστραμμένη γη ήταν πιο ανοικτή στην καταπάτηση για αυτούς που δεν είχαν και λιγότερο επιθυμητή από όσους ήταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση.

⁴⁴⁹ Σταυράκης Νικ. Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, τυπογραφείον Παλιγγενεσία, Αθήνησι 1890

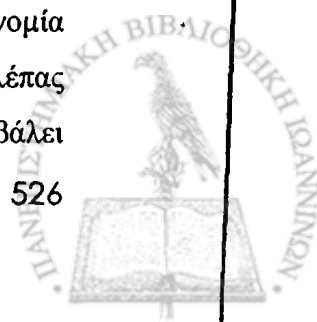

Όταν ήρθε ο Γεώργιος και οριστικοποιήθηκε το καθεστώς της Αυτονομίας η Κρήτη ήταν μια κοινωνία μικροιδιοκτητών. Η οικονομική κρίση, η πείνα που προκάλεσε ο ναυτικός αποκλεισμός του νησιού μετά τον πόλεμο του 1897 και η καμμένη γη που κληρονόμησαν οι κρητικοί κράτησαν τους μέσους όρους της ευμάρειας πολύ χαμηλά. Υπήρξαν, βέβαια, και κάποιοι που πλούτισαν και αυτοί ήταν όσοι δούλεψαν για τους Ευρωπαίους διπλωμάτες και στρατιωτικούς, όσοι είχαν τη δύναμη να αποσπασουν περιουσίες από τους μουσουλμάνους και όσοι βρέθηκαν με εξουσία εκείνες τις ώρες.

Οι τελευταίοι μουσουλμάνοι έμποροι, αλλά και οι Τουρκοκρήτες ναυτικοί ετοίμαζαν τη μετανάστευση τους σε ομόθρησκες ζώνες και αρκετοί από αυτούς στράφηκαν προς την Μικρά Ασία και ιδιαίτερα προς τη Σμύρνη, γιατί έκριναν ότι εκεί θα έβρισκαν ηρεμία και ασφάλεια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Στατιστικής του πληθυσμού του νησιού, του 1881. της εγκυρότερης της περιόδου της Τουρκοκρατίας, ο συνολικός πληθυσμός της Κρήτης ήταν τότε 275.187 κάτοικοι, εκ των οποίων 202.934, δηλ. ποσοστό 72.69% ήσαν Χριστιανοί και 72.353 δηλ. ποσοστό 27.31% ήσαν Μουσουλμάνοι. Το διαμέρισμα του Ηρακλείου είχε μεικτό πληθυσμό 87.965 δηλ. ποσοστό περίπου 32% του πληθυσμού της Κρήτης, εκ των οποίων 54.277 [62.37%] ήσαν Χριστιανοί και 32.742 [37.63%], ήταν Μουσουλμάνοι. Από τους 72.353 Μουσουλμάνους της Κρήτης, οι 32.742, δηλ. ποσοστό 45.2%, κατοικούσε στο νομό Ηρακλείου. Όπως γράφει ο Ιωσήφ Χατζιδάκης στο γνωστό οδοιπορικό του το 1881, «Οι Οθωμανοί του Ηρακλείου ήσαν οι φανατικότεροι των Οθωμανών όλης της νήσου, ύβρεως και υπεροψίας έμπλεοι άνδρες και γυναίκες...». Η πόλη του Ηρακλείου είχε τότε 6.025 Χριστιανούς [30.2%] και 13.286 Μουσουλμάνους [69.8%]. Ο πληθυσμός των 38.568 κατοίκων της απογραφής του 1881, που διέμενε κυρίως στις επαρχίες Τεμένους, Πεδιάδας, Βιάνου, Σητείας, Ιεράπετρας και Σελίνου, έμεινε το 1900 μόνο 493063. Οι υπόλοιποι εγκαταστάθηκαν στις πόλεις Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο, Ιεράπετρα, Σητεία και Νεάπολη στις οποίες είχαν ισχυρή παρουσία και πριν από την επανάσταση. Λίγες, επίσης, εστίες μουσουλμάνων παρέμειναν στη Μεσαρά, κοντά στις πόλεις και στη Σπιναλόγκα.

Οι Πρόξενοι των Δυνάμεων, που είχαν εγκατασταθεί στο νησί προσπαθούσαν να είναι οι ουδέτεροι παρατηρητές, οι οποίοι σωστά έκριναν ότι η ισονομία χριστιανών και μουσουλμάνων έστω και στα πλαίσια των συμφωνιών της Χαλέπας θα οδηγούσε σε θρίαμβο των πρώτων. Ο Σουλτάνος, δεν ήταν σε θέση να επιβάλει

την απαιτούμενη μορφή εξουσίας χωρίς τις ΜΕΔ, αλλά και χωρίς τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους. Το δύσκολο αυτό έργο ανέλαβαν να υλοποιήσουν οι οργανώσεις των Τουρκοκρητών, που είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα. Η απόπειρα αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο κατηγοριών πιστών, οι φτωχοί μετανάστες από την Βεγγάζη, στοιβαγμένοι στις φτωχογειτονιές των Χανίων και του Ηρακλείου και οι πρόσφυγες από τα χωριά της Κρήτης. Είναι κατανοητό ότι οι εγγυήσεις προσωπικής ασφάλειας είχαν παύσει να ισχύουν, γιατί η συσσώρευση όλων αυτών στις πόλεις αποτέλεσε αντικείμενο μίσους τους.

Υφιστάμενοι με τη σειρά τους οι Τουρκοκρήτες τις καταπιέσεις των χριστιανών ελαττώθηκαν ακόμη περισσότερο το 1906 και το 1912, οπότε νέα κύματα του αποικισμού τους κινήθηκαν προς τη Μ. Ασία και τη Βόρεια Αφρική. Η τύχη τους όμως διευθετήθηκε οριστικά από τη συνθήκη της Λωζάννης του 1923, που επέβαλε την ανταλλαγή των πληθυσμών.

Οι εμπορικές δραστηριότητες, από τις οποίες ο μουσουλμανικός πληθυσμός μπορούσε να εξασφαλίσει τα απαραίτητα ήταν ελάχιστες, ακόμη και μετά τη λειτουργία εμπορικών ζωνών στα τέλη του 1897. Οι περιουσίες των μουσουλμάνων είχαν καταστραφεί και είχαν να αντιμετωπίσουν πολλά καθημερινά προβλήματα ακόμα και στη βοσκή των προβάτων, αν εξέρχονταν του χώρου προστασίας των Δυνάμεων δεν ήταν δυνατό να τα βοσκήσουν. Στις κρητικές επαναστάσεις, οι μουσουλμάνοι της υπαίθρου προσπαθούσαν να μουν στις πόλεις, ενώ αντίθετα οι χριστιανοί των πόλεων έπαιρναν το δρόμο της προσφυγιάς. Κάποιοι κατέφευγαν στην ύπαιθρο, αλλά οι περισσότεροι έφευγαν στην Αττική και στα νησιά του νοτίου Αιγαίου, στη Μίνωα του Ναυπλίου και κυρίως στη Σύρο, όπου ήδη από τα τέλη του 1821, είχε δημιουργηθεί πολυάριθμη κρητική κοινότητα.

Η ένταση των καιρών, στη πλευρά των χριστιανών,⁴⁵⁰ δημιούργησε ευκαιρίες και προϋποθέσεις κοινωνικής ανόδου. Η μεταβίβαση των μουσουλμανικών περιουσιών, της γης κυρίως, γινόταν με αγοραπωλησίες. Ο πλούτος περνούσε δηλαδή στα χέρια όσων διέθεταν χρήμα και μάλιστα χρήμα αξιόπιστο, καθώς οι μουσουλμάνοι πουλούσαν τις περιουσίες τους και έφευγαν από το νησί για πιο σίγουρους προορισμούς.

⁴⁵⁰ Νανάκης Δ., Δύο εγκύκλιοι (1898) του Ρεθύμνης Διορισμού για την συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων, περ. Ορθοδοξία, 1997, σ. 90

Ο «ήπιος» αυτός τρόπος μεταβίβασης των περιουσιακών στοιχείων έφθασε στα όρια του στα χρόνια της κρίσης του 1895-1898. Πρώτη αιτία ήταν ο περιορισμός των διαθέσιμων κεφαλαίων. Η διαρκής νομισματική αιμορραγία που συνόδευε την αποδημία των μουσουλμάνων, αλλά και πλούσιων χριστιανών, επιταχύνθηκε μετά τις οθωμανικές υπαναχωρήσεις του 1889-1892 και την ανάκληση των όρων της Σύμβασης της Χαλέπας και οδήγησε στην αστάθεια.

Οι χριστιανοί της Κρήτης και οι πρέσβεις των ΜΕΔ από τις αρχές του 1898 ασχολούνταν με την εκπόνηση προσωρινού πολιτεύματος και την αυτονομία στην Κρήτη, ενώ παράλληλα εμπόδιζαν τους μουσουλμάνους που επιθυμούσαν να λάβουν τις περιουσίες τους, να επιστρέψουν στα χωριά τους, προβάλλοντας την οριστική απομάκρυνση του τουρκικού στρατού.⁴⁵¹

Πρέπει να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι ήδη από το θέρος του 1896 είχε παρατηρηθεί αυξανόμενη είσοδος των μουσουλμάνων στις κρητικές πόλεις⁴⁵², ενώ στα τέλη Ιανουαρίου του 1897 άρχιζε η ομαδική φυγή των κατοίκων προς την άλλη Ελλάδα. Στο Ηράκλειο είχαν απομείνει περίπου 1200 ψυχές μετά τις σφαγές και τους εμπρησμούς στα Χανιά, ενώ αντίθετα, ο αριθμός των μουσουλμάνων αυξήθηκε αγγίζοντας τις 45.000, δηλ. είχε παραμείνει το 1/5 του χριστιανικού πληθυσμού και είχε αυξηθεί ο αριθμός των μουσουλμάνων 300%. Αντίστοιχα, ο αριθμός των χριστιανών της υπαίθρου αυξήθηκε ελαφρά, με παντελή σχεδόν απουσία των μουσουλμάνων, που έσπευσαν να προστατευτούν μέσα στο φρούριο από τον τουρκικό στρατό και τους άτακτους (βασιβουζούκους). Οι Σελινιώτες μουσουλμάνοι με τη σειρά τους, μετά την πολιορκία της Καντάνου από τους χριστιανούς τον Ιανουάριο του 1897, αναγκάστηκαν να ζητήσουν τη διεθνή προστασία και να αναχωρήσουν μέσω Παλαιόχωρας. Την ίδια εποχή είχε ολοκληρωθεί η εκκένωση της Σητείας και του Μονοφατισίου από τους μουσουλμάνους, που κατευθύνθηκαν στο Ηράκλειο, τη Ρόδο και τα μικρασιατικά παράλια. Στην πόλη του Ηρακλείου βρίσκονταν πλέον στα τέλη Ιανουαρίου του 1897 35.000-40.000 μουσουλμάνοι, που βέβαια αυξήθηκαν στη συνέχεια.

Την ασφάλεια του μουσουλμανικού πληθυσμού, ο οποίος είχε συγκεντρωθεί στις πόλεις, είχαν εγγυηθεί η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Ιταλία, που το Φεβρουάριο του 1897 είχαν αποβιβάσει στρατιώτες και είχαν διαιρέσει τις αστικές περιοχές σε πέντε τομείς, την Ανατολική Κρήτη ανέλαβαν οι Γάλλοι, την περιοχή

⁴⁵¹ Μουρέλλος Γ.Δ., Ιστορία της Κρήτης, τόμ. 3, σ.1632

⁴⁵² Herni Couturier, la Crete, sa situation au point de vue du international, Paris 1900, σ. 167

του Ηρακλείου οι Άγγλοι, του Ρεθύμνου οι Ρώσοι, τη Δυτική Κρήτη οι Ιταλοί, ενώ τα Χανιά κατέχονταν και από τις τέσσερις Δυνάμεις. Ο χώρος ελέγχου των ευρωπαϊκών στρατευμάτων εκτεινόταν έξι χιλιόμετρα γύρω από τα τείχη των προστατευόμενων πόλεων, σε μια ασφυκτικά μικρή ζώνη, την οποία οι μουσουλμάνοι δεν μπορούσαν να περνούν χωρίς κίνδυνο της ζωής τους. Έζησαν έτσι οι μουσουλμάνοι υπό συνθήκες περιορισμού για δύο περίπου έτη, από τις αρχές το 1897 ως τα τέλη του 1898, περισσότερο δηλαδή χρόνο απ' ό,τι σε κάθε μία από τις δύο προηγούμενες μεγάλες επαναστάσεις, του 1821-1830 και του 1866-1868.

Μακριά από τα χωριά τους και αντιμετωπίζοντας προβλήματα επιβίωσης, οι μουσουλμάνοι προέβαιναν συχνά σε βιαιοπραγίες σε βάρος των χριστιανών. Συγχρόνως από τις αρχές του 1897, επιδίδονταν σε επιθέσεις κατά των χριστιανικών χωριών, που βρίσκονταν κοντά στις πόλεις, συμπληρώνοντας τις καταστροφές της προηγούμενης χρονιάς. Τον Απρίλιο του 1897 έκαψαν τα Αϊτάνια Ηρακλείου. Την ίδια εποχή, στην προσπάθεια τους να διασπάσουν τον αποκλεισμό, που τους επέβαλαν οι χριστιανοί, είχαν επανειλημμένες συγκρούσεις μαζί τους στις Αρχάνες και σε άλλα κοντινά χωριά. Προς τα τέλη πάντως του 1897 η επιθετική δραστηριότητα των μουσουλμάνων είχε επιπτώσεις στην ανθρώπινη δυστυχία και τη οπισθοδρόμηση σε θέματα παιδείας, δημόσιας υγείας, ασφάλειας και τάξης.

Η μετεγκατάσταση ή η μετανάστευση των μουσουλμάνων πιστοποιείται και από το διάταγμα⁴⁵³ που εκδόθηκε σχετικά με την εγκατάσταση Κρητικών σε κτήματα μουσουλμάνων, οι οποίοι ήδη από το 1897 τα είχαν εγκαταλείψει. Με προφορική αίτηση του Ειρηνοδίκη ζητήθηκε από όποιον κρητικό επιθυμούσε να εγκατασταθεί προσωρινά σε μουσουλμανική ιδιοκτησία. Ο ειρηνοδίκης μετά από έκθεση που συνέτασσε, έκανε επιτόπιο έλεγχο και συνέλεγε πληροφορίες από το Δήμαρχο, τον Ειδικό Πάρεδρο ή άλλους αξιόπιστους μάρτυρες. Σε περίπτωση μη συνεργασίας του Δημάρχου ή του παρέδρου τότε τους επιβάλλονταν πρόστιμο 10-200 δρχ. Η τελική απόφαση του Ειρηνοδίκη σήμαινε και τον ορισμό της νέας ιδιοκτησίας.

⁴⁵³ .ΕΕΚΠ,αριθ.φ.69,έτος Α,18 Αυγούστου 1899,αριθ.νόμου 60,13 Αυγούστου 1899,σ.1-3

ΕΚΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Το ζήτημα του θεσμού του δικαίου πέρα από τις ιδιομορφίες που παρουσιάζει απαιτεί από τη μια μεριά ειδικές νομικές γνώσεις και από την άλλη μακροχρόνια έρευνα. Το υλικό που αναπόφευκτα έχει συγκεντρωθεί απαιτεί αναλυτική ταξινόμηση και θα αποτελέσει ξεχωριστό αντικείμενο μελέτης. Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται συνοπτικά η λειτουργία της δικαιοσύνης όπως αυτή διαφαίνεται από την ΕΕΚΠ.

Πρωτοδικεία ήταν πέντε στα Χανιά, στα Σφακιά, το Ρέθυμνο, το Ηράκλειο και το Λασιθί. Το καθένα είχε έδρα και περιφέρεια τα όρια του αντίστοιχου νομού.⁴⁵⁴

Οι Πρόεδροι των Πρωτοδικείων ορίστηκαν ονομαστικά σε ειδικό διάταγμα⁴⁵⁵, στο οποίο αναφέρονταν και οι Εισαγγελείς και οι Πρωτοδίκες των νομών. Επίσης, οι μεταθέσεις ή οι απολύσεις των δικαστικών λειτουργών ανακοινώνονταν στην ΕΕΚΠ. Ο αριθμός των Ειρηνοδικείων ήταν είκοσι πέντε και οι έδρες που ορίστηκαν⁴⁵⁶ ήταν: των Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου, Καστελλίου Κισσάμου, Βουκολιών, Κανδάνου Χώρας Σφακίων, Αληκιανού, Βάμου, Σπήλι Ρουστικών, Νευσ- Αμαρίου, Καστελλίου Μυλοποτάμου, Αγίου Μύρωνος, Αρχανών, καστελλίου Πεδιάδος, Καλοχωρίου Πεδιάδος, Χάρακος, Μοιρών Νεαπόλεως, Ιεραπέτρου, Δζερνιάδου, "ανω Βιάννου και Λιμένος Σητείας.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.43, 26 Μαΐου 1899, έτος Α', σ.3 Διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των εδρών και των περιφερειών των Πρωτοδικείων.

⁴⁵⁵ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.58, τεύχ.2, έτος Α', αριθ. πράξεως 50, αριθ. Διαταγ.102, 20 Δεκεμβρίου 1900, σ.1.

⁴⁵⁶ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.43, 26 Μαΐου 1899, έτος Διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των εδρών των Ειρηνοδικείων, 22 Μαΐου 1899, σ.1-3.

⁴⁵⁷ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.45, 28 Μαΐου 1899, έτος Α', αριθ.144, σ.1-2.

Τα δικαστήρια που απένειμαν την πολιτική και ποινική δικαιοσύνη ήταν τα ειρηνοδικεία, Πρωτοδικεία, Εφετεία Κακουργοδικεία και το Αναθεωρητικό.

Ειρηνοδικεία

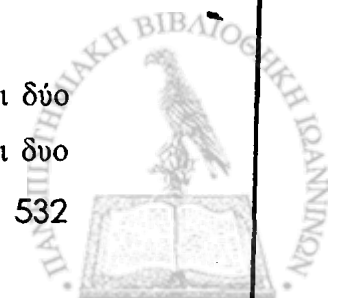
Τα Ειρηνοδικεία ήταν μονομελή αλλά διορίζονται και δύο αναπληρωτές του Ειρηνοδίκη. Διαιρούνταν σε δύο τάξεις στην πρώτη τάξη ανήκαν τα Ειρηνοδικεία Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου και των Επαρχιών Μεραιπέλλου και Ιεράπετρας, ενώ όλα τα υπόλοιπα ήταν δευτεροβάθμια. Τα Ειρηνοδικεία δικάζαν τις πολιτικές διαφορές των πολιτών, που ενέπιπταν σε θέματα ενοχικού, εμπορικού και εμπράγματος δικαίου. Η αξία του αντικειμένου της δίκης δε θα έπρεπε να ξεπερνά τις 100 δρχ. αν εκδικάζονταν ανέκκλητα ή τις 600 δρχ. αν εκδικάζονταν εκκλητά. Αν οι διάδικοι ήταν αλλοδαποί τότε τα ειρηνοδικεία δεν είχαν καμία δικαιοδοσία, ήταν αρμοδιότητα των Πρωτοδικείων. Οι αρμοδιότητες των Ειρηνοδικείων ήταν να εκδικάζουν υποθέσεις για βλάβη ή παρεμπόδιση ελεύθερης χρήσης των δρόμων, για καταστροφή ή βλάβη τάφρων ή περιβολιών ή μετακίνησης ορίων, για ζητήματα μεσοτοιχίας, διακατοχής και αποτροπής ζημίας που θα μπορούσε να προκληθεί από πτώση οικοδομήματος ή εκτεθειμένου αντικειμένου.

Οι ποινικές υποθέσεις που εκδίκαζαν τα ειρηνοδικεία ήταν για αδικήματα των οποίων το πρόστιμο ή η χρηματική ποινή δε θα ξεπερνούσε τις 300 δρχ. ή για ποινή φυλάκισης που δε θα ξεπερνούσε τον έναν χρόνο. Αν η ποινή δεν υπερέβαινε τις δέκα ημέρες κράτησης ή φυλάκισης ή τις 500 δρχ. προστίμου τότε οι αποφάσεις ήταν ανέκκλητες. Ακόμη τα Ειρηνοδικεία συνεδίαζαν και τις πολιτικές αγωγές από τα αδικήματα ανεξάρτητα από το ποσό, αν αυτές κατατίθονταν μαζί με την ποινή αγωγή. Οι Εφέσεις εναντίον των αποφάσεων που εκδίδονταν γίνονταν από την περιφέρεια στην οποία ανήκε το Ειρηνοδικείο. Οι Ειρηνοδίκες μετέβαιναν και στις εκτός έδρας τους περιοχές για εκδίκαση πταισμάτων και πολιτικών υποθέσεων.

Επίσης διορίζονταν και ένας ειδικός Γραμματέας στα Ειρηνοδικεία, εκτός από τα Χανιά, το Ρέθυμνο και το Ηράκλειο, που είχε καθήκον του να ανακρίνει τα πλημμελήματα του Ειρηνοδικείου και να εισάγει τα πταίσματα στο Ειρηνοδικείο σύμφωνα με την Ποινική Δικονομία. Ακόμη, εκτελούσε χρέη γραμματέα και αναπλήρωνε τον Ειρηνοδίκη στην εκδίκαση πολιτικών υποθέσεων.

Πρωτοδικεία

Σε κάθε Πρωτοδικείο διορίζονταν ένας Πρόεδρος, τρεις Δικαστές και δύο αναπληρωτές. Η νόμιμη σύνθεση του Πρωτοδικείου ήταν ένας Πρόεδρος και δυο

δικαστές. Τα Πρωτοδικεία εκδίκαζαν υποθέσεις κάθε διαφοράς σε πρώτο βαθμό, εφέσεις κατά των αποφάσεων των ειρηνοδικείων σε δεύτερο βαθμό, ενώ για τις ποινικές υποθέσεις εκδίκαζε σε πρώτο βαθμό αδικήματα που είχαν το χαρακτήρα πλημμελήματος και σε δεύτερο βαθμό τις εφέσεις των αποφάσεων των Πρωτοδικείων.

Εφετείο

Το Εφετείο ήδρευε στα Χανιά και σε αυτό διορίζονταν ένα Πρόεδρος και επτά δικαστές με τέσσερις αναπληρωτές. Για την νόμιμη σύνθεση απαιτούνταν οι πέντε δικαστές, από τους οποίους ο ένας θα έπρεπε να ήταν ο Πρόεδρος. Το Εφετείο εκδίκαζε εφέσεις κατά των πολιτικών και ποινικών αποφάσεων των Πρωτοδικείων, Εφέσεις κατά των βουλευμάτων των δικαστικών συμβουλίων και ζητήματα σύγκρουσης δικαιοδοσίας ή καθηκόντων μεταξύ δικαστικών ή άλλων αρχών.

Κακουργοδικεία

Τα κακουργοδικεία ήταν δύο. Το ένα ήδρευε στα Χανιά, και περιελάμβανε τις πόλεις Ρέθυμνο και Χανιά καθώς και τις περιοχές Σελίνου, Κισσάμου, Κυδωνίας, Αποκορώνου, Σφακίων, Αγ. Βασιλείου, Αμμαρίου και Μηλοποτάμου και τα προσαρτημένα στις επαρχίες νησάκια. Το κακουργοδικείο Ηρακλείου περιλάμβανε όλο το υπόλοιπο νησί. Η ημέρα εισαγωγής και εκδίκασης των κακουργημάτων γίνονταν από τον Πρόεδρο Εφετών με σκοπό πάντα την ταχύτερη εκδίκαση των υποθέσεων.

Το κακουργοδικείο Χανίων ήταν και Εφετείο. Η νόμιμη σύνθεση του κακουργοδικείου Ηρακλείου απαιτούσε τη σύμπραξη πέντε δικαστών από τους οποίους οι τρεις προέρχονταν από τα τακτικά μέλη του Εφετείου και οι δύο από τα τακτικά μέλη του Πρωτοδικείου Ηρακλείου. Τα τρία μέλη του Εφετείου ορίζονταν από το σύμβουλο της δικαιοσύνης ενώ τα δύο μέλη του Πρωτοδικείου προσδιορίζονταν σε κάθε συνεδρίαση από τον Πρόεδρο του κακουργοδικείου, ο οποίος αντικαθίσταντο από τον αρχαιότερο εφέτη.

Αναθεωρητικό

Το αναθεωρητικό συγκροτούνταν από επτά εφέτες από τους οποίους ο ένας ήταν ο Πρόεδρος και χρέη εισαγγελέα έκανε ο Γενικός Εισαγγελέας του Εφετείου.

Δικαστικά Συμβούλια

Το δικαστικό συμβούλιο κάθε Πρωτοδικείου αποτελούνταν από τρεις δικαστές του Πρωτοδικείου από τους οποίους ο ένας ήταν ανακριτής και εξαιρούνταν αν επρόκειτο να αποφανθεί για κάποια διαφωνία μεταξύ του ιδίου και του εισαγγελέα. Το συμβούλιο συνεδρίαζε για κάθε προσωρινή παύση περεταίρω καταδίωξης, για τη διεξαγωγή περεταίρω ανακρίσεων ή για την παραπομπή του κατηγορουμένου στο ακροατήριο και αποφαινόταν για κάθε διαφωνία εισαγγελέα και ανακριτή.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ

Πρόεδρος

Ο πρόεδρος προΐσταντο του δικαστικού συλλόγου, διεύθυνε τις συζητήσεις των συνεδριάσεων, όριζε τον εισηγητή κάθε διάσκεψης, ρωτούσε τις γνώμες των δικαστών, προέβαινε αν το έκρινε αναγκαίο σε ψηφοφορίες στις οποίες ο ίδιος ψήφιζε τελευταίος, αν και ήταν υποψήφιος με τους υπόλοιπους δικαστές. Η απόφαση που λαμβάνονταν για ποινικές υποθέσεις έπρεπε να δημοσιεύεται μέσα σε τρεις μέρες από το τέλος της συζήτησης.

Για τα πολιτικά ζητήματα, οι αποφάσεις των Ειρηνοδικείων έπρεπε να εκδίδονται μέσα σε οκτώ μέρες από συζήτηση, οι αποφάσεις των Πρωτοδικείων μέσα σε είκοσι ημέρες και του Εφετείου μέσα σε σαράντα ημέρες. Συντάσσονταν πρακτικά για κάθε διάσκεψη όπου καταχωρούνταν η απόφαση και υπογράφονταν από τον Πρόεδρο, τους δικαστές και το Γραμματέα. Για την αντιγραφή των ιδιωτικών εγγράφων για τα νόμιμα βιβλία των Συμβολαιογράφων καθώς και τα Ευρετήρια τους μονογράφονταν από τον Πρόεδρο του Πρωτοδικείου, ενώ τα βιβλία των δικαστικών γραμματέων και των δικηγόρων από τον Ειρηνοδίκη ή από τον Πρόεδρο του δικαστηρίου. Επικύρωση των υπογραφών γίνονταν από τον Πρόεδρο Πρωτοδικών. Κάθε Πρόεδρος ή Ειρηνοδίκης είχε νόμιμο δικαίωμα να επιπλήττει τους γραφείς, κλητήρες, δικηγόρους και γραμματείς.

Εισαγγελέας

Για την επιτήρηση και τη διεύθυνση του Εφετείου διορίζονταν ένα Γενικός εισαγγελέας, ο οποίος δεχόταν τις αναφορές από τους Εισαγγελείς των Πρωτοδικείων καθώς και τις οδηγίες της Κυβέρνησης και ένας Αντεισαγγελέας. Κάθε Εισαγγελέας – ένας διορίζονταν για το Πρωτοδικείο – είχε δικαίωμα να ενεργεί κατά την κρίση του, αλλά πάντα μέσα σε νόμιμα όρια, είχε την ευθύνη να επαγρυπνεί για την εκτέλεση των πολιτικών και ποινικών αποφάσεων, για την ακριβή εφαρμογή του νόμου, για την επιτήρηση των δικαστικών υπαλλήλων της υπηρεσίας του, για την επίγνωση των πράξεων των συμβολαιογράφων, των γραμματέων και των δικηγόρων. Ειδικότερα ο εισαγγελέας του Εφετείου και των Πρωτοδικείων είχε την υποχρέωση να δίνει οδηγίες στους δικαστές, γραμματείς, υποθηκοφύλακες, γραμματείς και κλητήρες για την επιμελή εκτέλεση των καθηκόντων τους, να τους επιπλήττει ή να επιβάλει πρόστιμο μέχρι 30 δρχ.

Στις δημόσιες συνεδριάσεις των ποινικών δικαστηρίων έπρεπε να παρευρίσκονται οι εισαγγελείς και οι δημόσιοι κατήγοροι. Οι ένοπλες δυνάμεις ήταν στις διαταγές του Εισαγγελέα της περιφέρειας. Οι Εισαγγελείς ήταν υπεύθυνοι για την προδικασία, για την πρόταση μαρτύρων, για την κλήση των κατηγορούμενων και για τα εντάλματα φυλάκισης ή σύλληψης. Ο Εισαγγελέας Πρωτοδικείου κρατούσε διπλά βιβλία εισερχομένων μνηθέντων πλημμελημάτων ή κακουργημάτων και βιβλίο εκτελέσεων. Ειδικά ο Εισαγγελέας του Πρωτοδικείου Ηρακλείου όφειλε να κρατεί και βιβλίο των υποθέσεων του κακουργιοδικείου Ηρακλείου.

Όφειλαν και κατάθεταν τριμηνιαίες εκθέσεις για τη διαχείριση της Ποινικής Δικαιοσύνης, οι δημόσιοι κατήγοροι προς τον Εισαγγελέα Πρωτοδικείων, ο οποίος έπρεπε να καταθέσει έκθεση στον εφέτη και ο εισαγγελέας Εφετών στο Σύμβουλο επί της δικαιοσύνης. Οι τριμηνιαίες εκθέσεις περιελάμβαναν πίνακα πταισμάτων, πλημμελλημάτων και κακουργημάτων, τις αιτίες αυξήσεων ή μειώσεων των αδικημάτων, παρατηρήσεις για τους δικαστικούς υπαλλήλους, χωροφύλακες, υποθηκοφύλακες, παρατηρήσεις για την έλλειψη ποινικής νομοθεσίας ή ποινικών αποφάσεων.

Έκθεση διαχείρισης της Πολιτικής Δικαιοσύνης όφειλαν να καταθέτουν οι Ειρηνοδίκες, οι Εισαγγελείς Πρωτοδικών και ο Σύμβουλος των Εφετών.

Τηρούνταν βιβλία αλληλογραφίας από κάθε εισαγγελέα Ειρηνοδίκη ή Πρόεδρο, που καταχωρούνταν με αύξοντα αριθμό τα σχέδια των εκδοθέντων εγγράφων και αιτήσεων, τα εντάλματα, οι κλήσεις αλλά και οι αποφάσεις. Όταν ο δημόσιος κατηγορος κωλύονταν, το έργο εκτελούσε όργανο της Χωροφυλακής ή της Αστυνομίας.

Ανακριτές

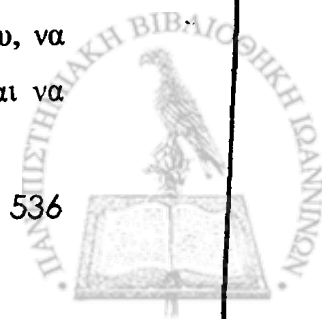
Ένας από τους δικαστές κάθε Πρωτοδικείου είχε καθήκοντα ανακριτή, ο οποίος ήταν προϊστάμενος δικαστικής αστυνομίας και είχε το δικαίωμα να προσκαλεί τους δικαστικούς κλητήρες και την ένοπλη δύναμη, αν υπήρχε ανάγκη. Οφείλε να κρατά βιβλία εισερχομένων, αλληλογραφίας και να στέλνει κάθε τρίμηνο, έκθεση επισυνάπτοντας και την έκθεση του Εισαγγελέα.

Εισαγγελέας και ανακριτές έπρεπε να επισκέπτονταν μαζί τις φυλακές κάθε δεκαπενθήμερο για να αναφέρουν την κατάσταση στο Γενικό Εισαγγελέα όχι μόνο για την κατάσταση των κατάδικων αλλά και τα καθήκοντα των υπαλλήλων και την ποιότητα των συνθηκών στις φυλακές

Γραμματείς

Ένας γραμματέας διορίζονταν για κάθε δικαστήριο Εισαγγελέα Εφετών, Εισαγγελέα Πρωτοδικών και Ανακριτή, ενώ στο Εφετείο και σε κάθε Πρωτοδικείο διορίζονταν και από ένας υπογραμματέας καθώς και ένας ή περισσότεροι μεταφραστές Τουρκικής γλώσσας για να κάμουν τη μετάφραση όλων των εγγράφων του Προέδρου του Δικαστηρίου. Επίσης προβλέπονταν και βοηθοί γραμματέων, που ο αριθμός τους ορίζονταν από το Σύμβουλο της Δικαιοσύνης ανάλογα με τις εκθέσεις των Προέδρων, Εισαγγελέων, Ειρηνοδικών ή Ανακριτών. Υπήρχαν και άμισθοι γραμματείς, που προσλαμβάνονταν από το γραμματέα των πολυμελών δικαστηρίων και ειρηνοδικείων. Ο Γραμματέας ήταν υπεύθυνος για όλα τα παραπτώματα, τις ζημίες και τις χρηματικές ποινές της υπηρεσίας αυτής.

Οι ώρες λειτουργίας των δικαστικών γραφείων προσδιορίζονταν από το Δικαστήριο και ήταν οκτώ ώρες για τις καθημερινές και τρεις για τις γιορτές. Οι Γραμματείς συνέτασσαν τα πρακτικά των συνεδριάσεων, φύλατταν τα πρότυπα των δικαστικών αποφάσεων, τα έγγραφα, τα βιβλία έκδοσης αποφάσεων και ήταν υπεύθυνοι για να τοιχοκολλούν στο ακροατήριο τα εκθέματα του δικαστηρίου, να κάνουν παραλαβή των όσων παρακατίθεντο στο δικαστήριο με απόδειξη και να

εκδίδουν νόμιμες αποδείξεις για τις χρηματικές καταβολές. Πάντως στη νόμιμη σύνθεση κάθε δικαστηρίου απαιτούνταν και η παρουσία δικαστικού γραμματέα.

Δικηγόροι

Κάθε διάδικος είχε το δικαίωμα να παρίστανται στα πολιτικά ή τα ποινικά δικαστήρια και να ενεργεί αυτοπροσώπως ή με αντιπρόσωπο του που μπορούσε να ήταν δικηγόρος ή κάποιου βαθμού συγγενής.

Κάθε δικηγόρος έπρεπε να κατείχε πτυχίο Νομικής Σχολής, να είχε πρακτική άσκηση στα δικαστήρια της Κρήτης τουλάχιστον δύο ετών και να είχε επιτύχει στις εξετάσεις πρακτικής άσκησης. Οποιος αποτύγχανε επαναλάμβανε τις εξετάσεις 6 μήνες μετά.

Οι δικηγόροι διορίζονταν με Ηγεμονικό διάταγμα σε όλα τα δικαστήρια της Κρήτης αν και μόνο αν είχαν υπηρετήσει για δύο χρόνια σε δικαστική θέση ή είχαν εξασκήσει το επάγγελμα του δικηγόρου στο νησί. Σε περίπτωση που οι Ειρηνοδίκες ήταν ανεπαρκείς ή δεν υπήρχαν πτυχιούχοι στην περιφέρεια τότε διορίζονταν στη θέση μη πτυχιούχοι δικηγόροι, οι οποίοι δεν μπορούσαν να υπερβούν τους πέντε.

Οι μη πτυχιούχοι της Νομικής Σχολής που είχαν πενταετή δικηγορία στις έδρες των Πρωτοδικείων ως δικηγόροι πρώτης τάξης μπορούσαν να δικηγορήσουν στο νησί. Οι εισαγγελείς Πρωτοδικείων υπέβαλλαν εντός 30 ημερών από την εγκατάστασή τους στις έδρες τους, κατάλογο τέτοιων περιπτώσεων στο Συμβούλιο της Δικαιοσύνης. Οι δικηγόροι ήταν δημόσιοι υπάλληλοι με κύριο έργο τους να συμβουλεύουν τους πελάτες τους, να υπερασπίζονται τα νόμιμα τους ενώπιον των δικαστικών αρχών και να τα υποστηρίζουν εγγράφως ή προφορικώς. Αν κάποιος δικηγόρος αρνούνταν να συμβάλει στη συνδρομή των πελατών του τότε επιβάλλονταν πρόστιμο 10-50 δρχ. Οι δικηγόροι είχαν το δικαίωμα ασκούν ελεύθερα το έργο τους και να απέχουν από δόλια και ψευδή μέσα, ενώ τους απαγορεύονταν κάθε προσβολή κατά των νόμων της πολιτείας. Εξαμηνιαία παύση άσκησης καθηκόντων μπορούσε να επιβληθεί σε δικηγόρους που παρεμπόδιζαν με αβάσιμες ενστάσεις τη δίκη, αν και αρχικά επιβάλλονταν πρόστιμο 10-50 δρχ. Οι αμοιβές των δικηγόρων ορίστηκαν σε ειδικό νομοθετικό διάταγμα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι ήταν 10 δρχ. για την κύρια αγωγή και ανταγωγή, την κύρια αίτηση της αμφισβητούμενης ή εκούσιας δικαιοδοσίας ενώπιον του Προέδρου ή όλου του δικαστηρίου, αιτήσεις περί υιοθεσίας και νομιμοποίησης, για απαγόρευση, χειραφεσία, αίτηση πτώχευσης, διορισμού ή απαλλαγής νομίμου ή δικαστικού

επιτρόπου, συμβιβασμού πτώχευσης, βουλεύματος συγγενικού συμβουλίου, για κάθε στάδιο προδικασίας και για οποιαδήποτε αμοιβαία ανταπάντηση, κάθε μεταγενέστερη προσθήκη ή τροποποίηση και όλους του επισυνημμένους λογαριασμούς ή άλλους πίνακες.

Επίσης η αμοιβή ήταν 5 δρχ. για αιτήσεις για το προπαρασκευαστικό μέτρο, αιτήσεις για εξαίρεση δικαστή ή πραγματογνώμονα για επικύρωση ή ακύρωση έκθεσης διανομής, για αναστολή πλειστηριασμού. Για όλα τα άλλα δικόγραφα (κλήσεις μαρτύρων, διαδίκων, αποδεικτικών μέσων, δηλώσεις όρκων και κατασχετήρια) δεν υπήρχε χωριστή αμοιβή.

Για δηλώσεις ή εκθέσεις ενώπιον προέδρου ή δικαστηρίου για κατάσχεση, για αποδοχή κληρονομίας, για απογραφή ή για απόταξη κληρονόμου, έκθεσης πλοιάρχου, επίσης εισήγηση πτώχευσης, προέδρου συγγενικού συμβουλίου, συμβολαιογράφου, ειρηνοδίκου, γραμματέως, αιτήσεις για σύγκληση συγγενικού συμβουλίου, αιτήσεις για σύνταξη, απογραφή ή επίθεση σφραγίδων η αμοιβή ήταν 5 δρχ. και για τα εκδιδόμενα αντίγραφα ήταν 3 δρχ. Για αποσπάσματα αποφάσεων, αντίγραφα πρακτικών δικαστηρίου και αντίγραφα συμβολαίων συμβολαιογραφικών ήταν 1 δρχ. Για κάθε παράσταση κατά την πρώτη συζήτηση με γραπτή πρόταση υπεράσπιση η αμοιβή ήταν 10 δρχ. Για κάθε άλλη παράσταση ενώπιον δικαστηρίου, προέδρου, εισηγητού, πραγματογνώμονα εντός ή εκτός του δικαστηρίου η αμοιβή ήταν 5 δρχ. Για τις ειδικές διαδικασίες των εκστάσεων, πτωχεύσεων, απογραφών και άλλων ανάλογων περιπτώσεων αμείβονταν με 5 δρχ. για κάθε μια.

Πρόσθετη αμοιβή λαμβάνονταν από τους δικηγόρους της τάξεως του 3% επί του επίδικου ποσού ή της αξίας του επίδικου προγράμματος. Αν το ποσό ήταν πάνω από είκοσι πέντε χιλιάδες και μέχρι πενήντα χιλιάδες η αμοιβή περιοριζόταν στο 2%. Επίσης για κλήσεις ποινικής αγωγής ή έφεση για απόφαση ειρηνοδικείου ή αίτηση επανάληψης δίκης η αμοιβή ήταν 10 δρχ. ενώ για κάθε άλλη αίτηση πρωτοδικείου ή γραπτή μήνυση η αμοιβή ήταν 5 δρχ. Σε περίπτωση κακουργημάτων οι αντίστοιχες αιτήσεις παραστάσεις και μηνύσεις είχαν διπλάσια αμοιβή, ενώ για τις περιπτώσεις ειρηνοδικείων η αμοιβή ήταν η μισή. Για εξώδικες δικηγορικές εργασίες ειρηνοδικείων η αμοιβή για την προφορική ήταν 5 δρχ. και για τη γραπτή 10 δρχ.

Για το πρόγραμμα πλειστηριασμού με όλων των αντιγράφων δρχ. 10. Για την ειδοποίηση πλειστηριασμού ή αναπλειστηριασμού με όλων των αντιγράφων δρχ. Για την αναγγελία ενώπιον συμβολαιογράφου ή δικαστηρίου μεθ' όλων των αντιγράφων δρχ. 5. Για κάθε εγγεγραμμένη δανειστική κλήση δρχ. 1. Επιτρέπονταν οι συμφωνίες

μεταξύ δικηγόρων και πελατών για την αμοιβή των δικηγόρων αλλά χωρίς αυτή να ξεπερνά τα νόμιμα όρια. Επίσης ο τρόπος είσπραξης της αμοιβής και των εξόδων των δικηγόρων ορίζονταν ιδιαίτερα.

Κλητήρες

Οι κλητήρες ήταν δύο έμμισθοι υπάλληλοι για το Εφετείο και το Πρωτοδικείο και ένας για κάθε Πρωτοδικείο και Ειρηνοδικείο. Έργο τους ήταν η Εκτέλεση εσωτερικής υπηρεσίας και διατήρηση εσωτερικής τάξης του δικαστηρίου. Υποβάλλονταν σε εξετάσεις ενώπιον του δικαστικού συμβουλίου του Πρωτοδικείου, στο οποίο γνωμοδοτεί και ο Εισαγγελέας. Ο Πρόεδρος Πρωτοδικών διόριζε εκ περιτροπής έναν κλητήρα για την εισαγγελία, την Ανάκριση και κάθε Ειρηνοδικείο ανάλογα με τη σειρά διορισμού. Αν υπήρξε διαπιστωμένη μη εκπλήρωση των καθηκόντων τους επιβάλλονταν πρόστιμο 10-100 δρχ.

Συμβούλιο Δικαιοσύνης

Καθήκοντα του Συμβουλίου της Δικαιοσύνης εκπλήρωνε ο Πρόεδρος του Εφετείου ή ο αναπληρωτής του Γενικός Εισαγγελέας. Μέλη του ήταν οι τρεις εφέτες οι οποίοι διορίζονταν το μήνα Ιανουάριο κάθε χρόνου. Το Συμβούλιο της Δικαιοσύνης κατέθετε πρόταση νόμου για τη βελτίωση των δικαστικών θεσμών, αποφαίνονταν για το ποιο δικαστικό πρόσωπο θα αποστέλλονταν για επιτόπια συλλογή πληροφοριών. Το συμβούλιο Δικαιοσύνης έκανε πρόταση για το διορισμό ανωτέρων δικαστικών λειτουργιών.

Πρέπει να επισημανθεί ότι δεν ήταν δυνατόν να διορισθεί κάποιος ως δικαστικός υπάλληλος αν ήταν ανήλικος, αν εκκρεμούσε καταδικαστική απόφαση εναντίον του, αν είχε κηρύξει χρεοκοπία, αν ήταν κληρικός χριστιανών ή Ιμάμης ή Σίχης των μουσουλμάνων. Ο Πρόεδρος Εφετείου ο Γενικός Εισαγγελέας, ο Αντεισαγγελέας Εφετών, ο εφέτης Πρωτοδικών και ο εφέτης για να διορισθούν θα έπρεπε να έχουν συμπληρώσει το 30ο έτος της ηλικίας τους και να έχουν πτυχίο Νομικής Σχολής. Μπορούσε να διορισθεί ως Ειρηνοδίκης η Πρωτοδίκης ή Εισαγγελέας Πρωτοδικών όποιος είχε ήδη συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας του και είχε επίσης πτυχίο Νομικής Σχολής. Επίσης σε πειθαρχικές και ποινικές διώξεις οι ποινές επιβάλλονταν από το Συμβούλιο της Δικαιοσύνης αν υπήρχαν τεκμηριωμένες αποδείξεις με έγγραφα, που κατατίθονταν στην Ανωτέρα Διεύθυνση Οικονομικών. Η παράδοση αντιγράφων και απογράφων γίνονταν από το γραμματέα στο δικηγόρο, το συμβολαιογράφο ή τον υποθηκοφύλακα. Αν δεν υπάρχει ταυτότητα

στο γνήσιο και το αντίγραφο και έχει γίνει παραποίηση διώκεται ο αρμόδιος υπάλληλος, υποβάλλεται σε ποινική δίωξη και σε πρόστιμο 5-20 δρχ.

Οι Συμβολαιογράφοι έπρεπε να είχαν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας τους, να έχουν πτυχίο Νομική Σχολής ή τριετή θητεία σε Συμβολαιογράφο, δικηγόρο ή σε έμμισθο δικαστικό υπάλληλο. Αν δεν κατέχουν πτυχίο υποχρεούνταν να δώσουν εξετάσεις στις οποίες έπρεπε να επιτύχει.⁴⁵⁸

Ο Συμβολαιογράφος όφειλε να ήταν κάτοχος ακίνητης περιουσίας δέκα χιλιάδων δρχ. αν είχε την έδρα του στην πόλη ή πέντε χιλιάδων δρχ. αν είχε την έδρα του σε επαρχία.

Το Ακροατήριο

Με τοιχοκολλημένη προκήρυξη προσδιορίζονται από το δικαστήριο στο κοινό οι τακτικές δικάσιμες μέρες για τις πολιτικές και ποινικές υποθέσεις. Οι δημόσιοι δικαστικοί λειτουργοί οφείλουν να παρίστανται όπως και οι διάδικοι. Σε περίπτωση που κάποιος λειτουργός δεν εμφανίζονταν όφειλε να αναγγείλει την αιτία της απουσίας του στον Πρόεδρο ή Εισαγγελέα πριν την συνεδρίαση.

Σε κάθε νόμιμη σύνθεση πολυμελών δικαστηρίων απαιτούνταν πλειοψηφία από τακτικούς δικαστές, οι οποίοι κάθονταν σε υψηλές έδρες. Στη μέση ήταν ο Πρόεδρος, δεξιά ο εισαγγελέας ή ο δημόσιος κατήγορος, δεξιά και αριστερά οι δικαστές και ο γραμματέας. Οι δικηγόροι και οι κλητήρες κάθονταν σε ιδιαίτερα έδρανα. Οι γραμματείς έγραφαν τα πρακτικά των συνεδριάσεων σε χαρτί του ίδιου σχήματος και χρώματος και στο τέλος κάθε μήνα τα συνέραπταν και στο τέλος κάθε χρόνου τα βιβλιοδετούσαν.

Αν το δικαστήριο ήταν πολυμελές μπορούσε να διαιρεθεί σε δύο ή περισσότερα τμήματα με ιδιαίτερο κανονισμό, όπου θα ορίζονταν τα ειδικά καθήκοντά του.

Η σφραγίδα της υπηρεσίας των δικαστηρίων είχε εγγεγραμμένο το όνομα και την έδρα του δικαστηρίου, ενώ η σφραγίδα των δικαστικών λειτουργών είχε την ιδιότητα της υπηρεσίας τους. Σφραγίζονταν όλα τα έγγραφα από τον Εισαγγελέα, τον ανακριτή, τον Ειρηνοδίκη και τους Προέδρους. Οι περιπτώσεις που διώκονταν πειθαρχικά ορίζονταν ιδιαίτερος.

⁴⁵⁸ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.42, έτος Α', 26 Μαΐου 1899, άρθρ.1 & α'-ε', σ.1.

Η οργάνωση της δικαστικής εξουσίας ήταν συγκροτημένη στην κατεύθυνση της διαβάθμισης και της ιεράρχησης των αρμοδιοτήτων και στόχευε στην τακτοποίηση του δικαιοῦκού καθεστώτος του νέου κράτους. Η δικαστική νομοθεσία εισάγεται για πρώτη φορά με αυτή την ολοκληρωμένη διάρθρωση, αν σκεφτεί κανείς ότι ο θεσμός του δικαίου τα προηγούμενα χρόνια ήταν αποσπασματικός, όπως η πολιτική δικονομία, ο περί τόκου νόμος του 1880, η ειδική δικονομία των Χριστιανών, ο νόμος περί επιτροπείας και κηδεμονίας των Χριστιανών, ο κανονισμός υποθηκοφυλακείων.

Πάντως οι τροποποιήσεις άρθρων, που γίνονταν όπως για το θέμα της ανάκρισης, και οι συνεχείς αναδιαρθρώσεις και επαναδιατυπώσεις νομοθετικών άρθρων και παραγράφων, αποδεικνύει την προσεκτική και λεπτομερειακή οργάνωση του θεσμού, που επεδίωκε να συλλάβει τις ανάγκες, να επιδιώξει λύσεις και να κάνει επανατοποθετήσεις, ώστε να μπορεί να συμπεριλαμβάνει όλες τις ενδεχόμενες περιπτώσεις που απαιτούσε τώρα πια η κοινωνία.

Στην πορεία του ο θεσμός θα έβαζε τη σφραγίδα του για να μπορέσει το κρητικό κράτος να σχηματιστεί και ίσως και για να τελειοποιηθεί ως προς την ιδιότυπη μορφή του.

Σε περίπτωση που κάποιος λειτουργός δεν εμφανίζονταν όφειλε να αναγγείλει την αιτία της απουσίας του στον Πρόεδρο ή Εισαγγελέα πριν την συνεδρίαση.

Σε κάθε νόμιμη σύνθεση πολυμελών δικαστηρίων απαιτούνταν πλειοψηφία από τακτικούς δικαστές, οι οποίοι κάθονταν σε υψηλές έδρες. Στη μέση ήταν ο Πρόεδρος, δεξιά ο εισαγγελέας ή ο δημόσιος κατήγορος, δεξιά και αριστερά οι δικαστές και ο γραμματέας. Οι δικηγόροι και οι κλητήρες κάθονταν σε ιδιαίτερα έδρανα. Οι γραμματείς έγραφαν τα πρακτικά των συνεδριάσεων σε χαρτί του ίδιου σχήματος και χρώματος και στο τέλος κάθε μήνα τα συνέραπταν και στο τέλος κάθε χρόνου τα βιβλιοδετούσαν.

Αν το δικαστήριο ήταν πολυμελές μπορούσε να διαιρεθεί σε δύο ή περισσότερα τμήματα με ιδιαίτερο κανονισμό, όπου θα ορίζονταν τα ειδικά καθήκοντά του⁴⁵⁹.

⁴⁵⁹ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρα 156-172

Η σφραγίδα⁴⁶⁰ της υπηρεσίας των δικαστηρίων είχε εγγεγραμμένο το όνομα και την έδρα του δικαστηρίου, ενώ η σφραγίδα των δικαστικών λειτουργών είχε την ιδιότητα της υπηρεσίας τους.

Σφραγίζονταν όλα τα έγγραφα από τον Εισαγγελέα, τον ανακριτή, τον Ειρηνοδίκη και τους Προέδρους⁴⁶¹.

Οι περιπτώσεις που διώκονταν πειθαρχικά ορίζονταν ιδιαιτέρως⁴⁶².

Τα Πρωτοδικεία και το Εφετείο διέκοπταν τις εργασίες τους από 16 Ιουλίου ως 16 Σεπτεμβρίου κάθε χρόνο, αλλά αν υπήρχαν κατεπείγουσες υποθέσεις αυτές εκδικάζονταν και τον χρόνο των διακοπών, όπου σχηματίζονταν τμήμα διακοπών με αίτηση του ενδιαφερομένου.

Στο διάστημα των διακοπών αναστέλλονταν οι υποθέσεις και μόνο αν κάποια υπόθεση κινδύνευε να μταιωθεί από την αναβολή διεζάγονταν.

Οι δικαστικοί λειτουργοί όφειλαν να γνωστοποιούν τον τόπο διαμονής τους⁴⁶³.

Η ΜΙΣΘΟΔΟΣΙΑ⁴⁶⁴

Οι μηνιαίοι μισθοί⁴⁶⁵ του Προέδρου Εφετών⁴⁶⁶ και του Γενικού Εισαγγελέα⁴⁶⁷ ήταν 600 δρχ., του Εφέτη ήταν 450 δρχ., του Αντεισαγγελέα Εφετών ήταν 360 δρχ., του Εισαγγελέα Πρωτοδικείου Ηρακλείου ήταν 320 δρχ., του Γραμματέα Εφετείου ήταν 240 δρχ., του Γραμματέα Εισαγγελίας Εφετών ήταν 200 δρχ. του Μεταφραστή Εφετείου ήταν 160 δρχ., του Υπογραμματέα Εφετείου ήταν 120 δρχ., του Βοηθού γραμματέα ήταν 80 δρχ., του Κλητήρα Ακροατηρίου ήταν 60 δρχ., του Προέδρου Πρωτοδικών ήταν 360 δρχ., του Εισαγγελέα Πρωτοδικών ήταν 280 δρχ., του Πρωτοδίκη ήταν 250 δρχ., του Γραμματέα Πρωτοδικείου ήταν 200 δρχ., του Υπογραμματέα Πρωτοδικείου και Μεταφραστή ήταν 120 δρχ., του Βοηθού Γραφείου Πρωτοδικείου ήταν 80 δρχ., του απλού Βοηθού ήταν 60 δρχ., του Κλητήρα Ακροατηρίου ήταν 60 δρχ., του Ειρηνοδίκη Α' τάξεως ήταν 240 δρχ., του Ειρηνοδίκη

⁴⁶⁰ ΕΕΚΠ, αφιθμ. φ.55, 30 Ιουνίου 1899, αριθμ. Νόμου 38, 29 Ιουνίου 1899, σ.1. Ορίζονταν ότι τα προσωρινά έγγραφα δε θα σφραγίζονταν αφού δεν έχουν κατασκευαστεί σφραγίδες.

⁴⁶¹ ΕΕΚΠ, ο.π. άρθρα 173-174

⁴⁶² ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρο 175-204, σ. 10-12

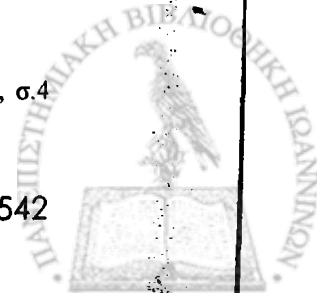
⁴⁶³ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρο 205-210, σ.12

⁴⁶⁴ ΕΕΚΠ, ο.π., μέρος Ε' κεφ.Α', άρθρο 211-216, σ. 12-13

⁴⁶⁵ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 60, 19 Ιουλίου 1899, Διάταγμα αριθμ. νόμου 44, 13 Ιουλίου 1899, σ.1.

⁴⁶⁶ Βλ.ΕΕΚΠ, αριθμ.φ. 47, 8 Ιουνίου 1899, Ανωτέρα Διεύθυνσις Δικαιοσύνης, 6 Ιουνίου 1899, σ.4 (πρόκειται για διορισμούς δικαστικών λειτουργών).

⁴⁶⁷ ΕΕΚΠ, αριθμ.φ.35, 11 Μαΐου 1899, Διάταγμα Γενικού Εισαγγελέα, σ.1.

Β' τάξεως ήταν 200 δρχ., του Γραμματέα Ειρηνοδικείου Α' τάξεως ήταν 120 δρχ., του Γραμματέα Ειρηνοδικείου Β' τάξεως ήταν 100 δρχ., του ειδικού γραμματέα Ειρηνοδικείου ήταν 100 δρχ., του ειδικού υποθηκοφύλακα ήταν 120 δρχ. και του κλητήρα ακροατηρίου Ειρηνοδικείου ήταν 50 δρχ.

Αν ο Πρόεδρος και ο Εισαγγελέας Εφετών ήταν αλλοδαποί αύξανε η μηνιαία μισθοδοσία. Μετά από τριετή δοκιμασία στην υπηρεσία αυξάνονταν κατά 25 δρχ. ο μισθός του Πρωτοδίκη μέχρι να φτάσει στο ύψος των 300 δρχ., ενώ του εισαγγελέα Πρωτοδικών αυξανόταν κατά 30 δρχ. μέχρι να φτάσει στο ύψος των 340 δρχ. και ο μισθός του εισαγγελέα Πρωτοδικών Ηρακλείου αυξάνονταν κατά 20 δρχ. μέχρι του ποσού των 360 δρχ.

Τα οδοιπορικά έξοδα για τη μετάβαση των δικαστικών μελών στο Ηράκλειο για την κατάρτιση του Κακουργιοδικείου ήταν 150 δρχ. για τον καθένα. Η ημερήσια αποζημίωση γενικά ήταν 7 δρχ., ενώ για τους Ανακριτές και τους Εισαγγελείς Πρωτοδικών ήταν 5 δρχ. και για τους Ειρηνοδίκες 2 δρχ.

Η οργάνωση της δικαστικής εξουσίας ήταν συγκροτημένη στην κατεύθυνση της διαβάθμισης και της ιεράρχησης των αρμοδιοτήτων και στόχευε στην τακτοποίηση του δικαιοϋικού καθεστώτος του νέου κράτους. Η δικαστική νομοθεσία εισάγεται για πρώτη φορά με αυτή την ολοκληρωμένη διάρθρωση, αν σκεφτεί κανείς ότι ο θεσμός του δικαίου τα προηγούμενα χρόνια ήταν αποσπασματικός, όπως η πολιτική δικονομία⁴⁶⁸, ο περί τόκου νόμος του 1880⁴⁶⁹, η ειδική δικονομία των Χριστιανών⁴⁷⁰, ο νόμος περί επιτροπείας και κηδεμονίας των Χριστιανών⁴⁷¹, ο κανονισμός υποθηκοφυλακείων⁴⁷². Πάντως οι τροποποιήσεις άρθρων, που γίνονταν όπως για το θέμα της ανάκρισης⁴⁷³, και οι συνεχείς αναδιαρθρώσεις και επαναδιατυπώσεις νομοθετικών άρθρων και παραγράφων, αποδεικνύει την προσεκτική και λεπτομερειακή οργάνωση του θεσμού, που επεδίωκε να συλλάβει τις ανάγκες, να επιδιώξει λύσεις και να κάνει επανατοποθετήσεις, ώστε να μπορεί να συμπεριλαμβάνει όλες τις ενδεχόμενες περιπτώσεις που απαιτούσε τώρα πια η

⁴⁶⁸ Βλ. εφ. Κρήτη, 16 Αυγούστου 1880, αριθ. 577

⁴⁶⁹ Βλ. Κρήτη, 16 Αυγούστου 1880, αριθ. 577

⁴⁷⁰ Εφ. Κρήτη, 16 Απριλίου 1880, αριθ. 568 569

⁴⁷¹ Εφ. Κρήτη, 20 Αυγούστου 1881, αριθμ. νόμου 609

⁴⁷² Βλ. εφ. Κρήτη, 28 Ιουνίου 1879, αριθμ. νόμου 537

⁴⁷³ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 60, 19 Ιουλίου 1899, αριθμ. νόμου 43, Διάταγμα τροποποίησης των άρθρων 73, 78, 79 και 80 της ποινικής δικονομίας, 13 Ιουλίου 1899, σ. 1

κοινωνία. Στην πορεία του ο θεσμός θα έβαζε τη σφραγίδα του για να μπορέσει το κρητικό κράτος να σχηματοποιηθεί και ίσως και για να τελειοποιηθεί ως προς την ιδιότυπη μορφή του.

Οι Συμβολαιογράφοι έπρεπε να είχαν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας τους, να έχουν πτυχίο Νομική Σχολής ή τριετή θητεία σε Συμβολαιογράφο, δικηγόρο ή σε έμμισθο δικαστικό υπάλληλο. Αν δεν κατέχουν πτυχίο υποχρεούνταν να δώσουν εξετάσεις στις οποίες έπρεπε να επιτύχει. ⁴⁷⁴

Ο Συμβολαιογράφος όφειλε να ήταν κάτοχος ακίνητης περιουσίας δέκα χιλιάδων δρχ. αν είχε την έδρα του στην πόλη ή πέντε χιλιάδων δρχ. αν είχε την έδρα του σε επαρχία. Πρωτοδικεία ήταν πέντε στα Χανιά, στα Σφακιά, το Ρέθυμνο, το Ηράκλειο και το Λασιθί. Το καθένα είχε έδρα και περιφέρεια τα όρια του αντίστοιχου νομού. ⁴⁷⁵ Οι Πρόεδροι των Πρωτοδικείων ορίστηκαν ονομαστικά σε ειδικό διάταγμα, ⁴⁷⁶ στο οποίο αναφέρονταν και οι Εισαγγελείς και οι Πρωτοδίκες των νομών. Επίσης, οι μεταθέσεις ή οι απολύσεις των δικαστικών λειτουργών ανακοινώνονταν στην ΕΕΚΠ. ⁴⁷⁷ Ο αριθμός των Ειρηνοδικείων ήταν είκοσι πέντε και οι έδρες που ορίστηκαν ⁴⁷⁸ ήταν: των Χανίων, Ρεθύμνης, Ηρακλείου, Καστελλίου Κισσάμου, Βουκολιών, Κανδάνου Χώρας Σφακίων, Αληκιανού, Βάμου, Σπήλι Ρουστικών, Νευσ- Αμαρίου, Καστελλίου Μυλοποτάμου, Αγίου Μύρωνος, Αρχανών, Καστελλίου Πεδιάδος, Καλοχωρίου Πεδιάδος, Χάρακας, Μοιρών Νεαπόλεως, Ιεραπέτρου, Δζερνιάδου, Άνω Βιάννου και Λιμένος Σητείας

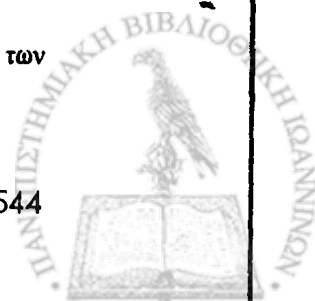
⁴⁷⁴ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.42, έτος Α', 26 Μαΐου 1899, άρθρ.1 & α'-ε', σ.1

⁴⁷⁵ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.43, 26 Μαΐου 1899 ΕΕΚΠ, αριθ.φ.43, 26 Μαΐου 1899, έτος Α' Διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των εδρών των Ειρηνοδικείων, 22 Μαΐου 1899, σ.1-3, έτος Α', σ.3 Διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των εδρών και των περιφερειών των Πρωτοδικείων

⁴⁷⁶ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.45, 28 Μαΐου 1899, έτος Α', αριθ.144, σ.1-2

⁴⁷⁷ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.58, τεύχ.2, έτος Α', αριθ. πράξεως 50, αριθ.Διαταγ.102, 20 Δεκεμβρίου 1900, σ.1

⁴⁷⁸ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.43, 26 Μαΐου 1899, έτος Α' Διάταγμα προσδιορισμού του αριθμού των εδρών των Ειρηνοδικείων, 22 Μαΐου 1899, σ.1-3

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΙΔΙΚΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Ειδική νομοθεσία υπήρξε για την ναυταπάτη και την πειρατεία,⁴⁷⁹ η οποία μάλιστα ήταν αυστηρή και όριζε ισόβια κάθειρξη για τους αρχηγούς συμμορίας πειρατών και για όσους είχαν διαπράξει τρεις πειρατείες τουλάχιστον, θάνατο αν είχε προξενηθεί από ναυάγιο απώλεια ζωής από πρόθεση με πρόσκαιρη ποινή αν η ζημιά δεν υπερέβαινε τις χίλιες δραχμές, αν σκόπιμα ο κυβερνήτης έριχνε το πλοίο στη θάλασσα και κατέστρεφε το φορτίο του ή αν νόθευε το φορτίο, που μετέφερε. Επίσης, ειδική νομοθεσία⁴⁸⁰ ορίστηκε για τη διανομή ξυλείας σε όσους ήταν άποροι και είχαν καταστραφεί από τις επαναστάσεις του 1897 και 1896. Η διανομή γινόταν στις τρεις μεγάλες πόλεις της Κρήτης, όπου είχαν οριστεί Επιτροπές για τη σύνταξη καταλόγων που δικαιούνταν την αποζημίωση. Οι ενστάσεις γίνονταν σε ειδική επιτροπή, που αποτελούνταν από το Νομάρχη ως Πρόεδρο, ένα Πρωτοδίκη και τον Ειρηνοδίκη της πόλης. Υπογραμμίζεται ότι δεν υπήρχε Κρητική Ακτοπλοΐα και έτσι η μεταφορά της ξυλείας ή άλλων προϊόντων γίνονταν με δυσκολία. Η εφημερίδα αναφέρει ότι αν επαναλειτουργήσει η ακτοπλοΐα η μεταφορά θα γινόταν με έξοδα της Κυβέρνησης. Επίσης, για το κυνήγι υπήρχε ειδικό νομοθετικό διάταγμα,⁴⁸¹ όπου όριζε χαρτόσημο τριών δρχ. για την έκδοση άδειας, η οποία ίσχυε για ένα χρόνο.

Η άδεια αυτή δεν χορηγούνταν σε όσους είχαν ηλικία κάτω από 17 έτη, είχαν καλή διαγωγή, ήταν υπό αστυνομική επιτήρηση ή είχαν χάσει τα πολιτικά τους δικαιώματα. Το κυνήγι απαγορευόταν στις πόλεις, κωμοπόλεις και προστατευόμενους χώρους.

⁴⁷⁹ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.54, έτος Α', 28 Ιουνίου 1899, Διάταγμα περί Ναυταπάτης και Πειρατείας, αριθ. Νόμου 35, 28 Ιουνίου 1899, σ.1-4

ΕΕΚΠ, αριθ.φ.70, 22 Αυγούστου 1899, έτος Α', Διάταγμα περί διανομής ξυλείας, αριθ. νόμου 61, 20 Αυγούστου 1899, σ.1

⁴⁸⁰ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.54, έτος Α', 28 Ιουνίου 1899, Διάταγμα περί Ναυταπάτης και Πειρατείας, αριθ. Νόμου 35, 28 Ιουνίου 1899, σ.1-4

⁴⁸¹ ΕΕΚΠ, αριθ.φ.69, 18 Αυγούστου 1899, έτος Α' Διάταγμα περί θήρας, αριθ. νόμου 59, 13 Αυγούστου 1899, σ.1.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ

Μετά την επανάσταση του 1896 έξι ευρωπαϊκά κράτη απέστειλαν πολεμικά σκάφη στην Κρήτη και ενώ γίνονταν απόβαση των Ευρωπαϊκών αγημάτων στα λιμάνια της Κρήτης, η Ελλάδα έστειλε, τον Τιμολέοντα Βάσσο, τον οποίο ανακάλεσε με το ξέσπασμα του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 κι έτσι το 1898 οι ΜΕΔ αποβιβάστηκαν και ανέλαβε προσωρινά την τήρηση της τάξης εφαρμόζοντας σκληρό στρατιωτικό νόμο, οπότε και έρχεται ο Γεώργιος όπου δεν υπήρχε καμία νομοθετικά κατοχυρωμένη δύναμη ασφάλειας ή πολιτική οργάνωση για την τήρηση της τάξης. Ο αγώνας κυρίως στηρίζονταν στην επαναστατική επιτροπή, αλλά η καθημερινή επιτήρηση και ασφάλεια δεν είχε πλήρως οργανωθεί. Έτσι, προσωρινός δικαστικός κανονισμός έρχεται να οριστικοποιήσει την οργάνωση της Χωροφυλακής αλλά και λίγο αργότερα την λειτουργία της πολιτοφυλακής⁴⁸²

Η Διοίκηση

Οργανωτής και Διοικητής της Κρήτης Χωροφυλακής είχε διοριστεί ο Φρειδερίκος Κραβέρη⁴⁸³ λοχαγός των Ιταλών Βασιλικών Καραβινοφόρων⁴⁸⁴. Το 1901 ήταν Διοικητής Χωροφυλακής ο Καπρίνης⁴⁸⁵. Επίσης ο Διοικητής έπρεπε να έχει δίπλα του ένα διερμηνέα μεταφραστή, του οποίου συστήθηκε η θέση⁴⁸⁶ και ο μισθός του, οποίος ήταν 160 δρχ. το μήνα. Αυτός ο διερμηνέας μεταφραστής ήταν ο Βασίλειος Μπαρνιαδάκης⁴⁸⁷. Στα Χανιά λειτουργούσε η Σχολή των υπαξιωματικών της Χωροφυλακής που εισήγαγε τη διδασκαλία της Ιταλικής γλώσσας. Το μάθημα είχε ανατεθεί σε καθηγητή της Ιταλικής γλώσσας ο οποίος μπορούσε να είναι και

⁴⁸² Βλ. Ι. Σ. Αλεξάκης, Ο Πρώτος στρατός της Κρήτης, Κρητική Πολιτοφυλακή, ανάπτυξ. Εκ του Τόμ.Δ' των πεπραγμένων του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Αθήνα 1969, σ.9 -10

⁴⁸³ ΕΕΚΠ, αριθμ.φ.60, 19 Ιουλίου 1899, σ.3

⁴⁸⁴ ΕΕΚΠ, αριθ. φ. 79, 19 Σεπτεμβρίου 1899, έτος Α' σ.1

⁴⁸⁵ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 23, τεύχος 2, 15 Απριλίου 1901, σ.106

⁴⁸⁶ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 56, αριθμ. νόμου 40, 30 Ιουνίου 1899, σ.1

⁴⁸⁷ ΕΕΚΠ, ο.π., Διάταγμα 30 Ιουνίου 1899, σ.1

αλλοδαπός, έπαιρνε μηνιαίο μισθό και μετά από συνεννόηση με το Διοικητή της Ασφάλειας όριζε τις ώρες διδασκαλίας που δε θα έπρεπε να ήταν λιγότερες από έξι την εβδομάδα. Το πρόγραμμα διδασκαλίας καταρτίζονταν σε συνεργασία με το διοικητή Χωροφυλακής ⁴⁸⁸.

Στη Μεγαλόνησο για τη Χωροφυλακή υπήρχαν ήδη 100 μαυροβούνιοι στρατιώτες που είχαν στρατολογηθεί με απόφαση της επιτροπής του 1896 και παρέμεναν στην Κρήτη. Υπό την Προεδρία του Γάλλου Spitzer τον Ιανουάριο 1899 συγκροτήθηκε επιτροπή από τέσσερις αξιωματικούς των Δυνάμεων για τη σύσταση της χωροφυλακής της Κρητικής Πολιτείας αλλά και της Πολιτοφυλακής και ο Cravari διορίστηκε αρχηγός της Χωροφυλακής τον Απρίλιο, ενώ αναβλήθηκε η οργάνωση Πολιτοφυλακής ⁴⁸⁹, η οποία θα συσταθεί την 1^η Οκτωβρίου 1907. Η Χωροφυλακή ⁴⁹⁰ ήταν η δύναμη, που εγκαθιδρύθηκε στο νησί για να φροντίζει για τη Δημόσια Ασφάλεια ⁴⁹¹, να εξασφαλίζει την τήρηση της τάξης και την εκτέλεση των νόμων και των αστυνομικών διατάξεων, που εκδίδονταν από τις αρμόδιες αρχές. Ήταν πεζοπόρο σώμα, που όμως είχε τη δυνατότητα να υπάρχουν και έφιπποι χωροφύλακες για την υπηρεσία αγγελιαφόρων ταχυδρόμων ή συνοδευτών.

Η διαρκής και κατασταλτική επιτήρηση και ασφάλεια των περιοχών αποτελούσαν την ουσία της υπηρεσίας αυτής και είχε δικαιοδοσία σε όλη την έκταση του νησιού. Επίσης, τα όργανα της τάξης έπρεπε να επιβλέπουν όλα τα σημεία που υπήρχε υπόνοια για εισαγωγή λαθραίων ή αφορολόγητων προϊόντων ⁴⁹².

Οι αξιωματικοί κάθε βαθμού στη χωροφυλακή διορίζονταν με Ηγεμονικό διάταγμα με πρόταση του Συμβούλου της Δημοσίας Ασφαλείας και Συγκοινωνίας, στηριζόμενη στη πρόταση του ταγματάρχη και Ανωτέρου Διοικητή της Χωροφυλακής. Οι υπαξιωματικοί δεκανείς και οι χωροφύλακες διορίζονταν από τον Διοικητή της χωροφυλακής.

Όλοι οι στρατιωτικοί της χωροφυλακής, όπως και οι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, δεκανείς και χωροφύλακες πριν αναλάβουν τα καθήκοντα τους υποχρεούνταν να ορκιστούν με τον όρκο: «Ορκίζομαι να φυλάττω πίστιν εις την

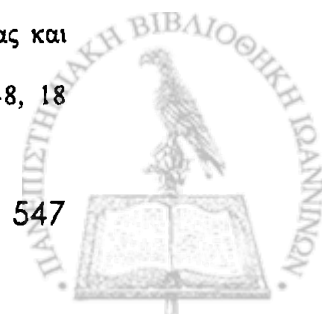
⁴⁸⁸ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ17, 15 Απριλίου 1900, σ.1

⁴⁸⁹ Βλ. Couturier Henri, Η Κρήτη, Η θέσις αυτής εξ επόψεως του Διεθνούς Δικαίου κατά μετάφρασιν Τιμόθεου Βενιέρη, Ηράκλειον 1911. σ. 197-199

⁴⁹⁰ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 73, 26 Αυγούστου 1899, αριθμ. νόμου 66, Διάταγμα περί της υπηρεσίας και μισθοδοσίας της Κρητικής Χωροφυλακής, 8 Αυγούστου 1899, σ. 1-7

⁴⁹¹ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 75, 30 Αυγούστου 1899, έτος Α' αριθμ. πρωτ. 430, αριθμ. διεκπ. 648, 18 Αυγούστου 1899, σ. 4-5.

⁴⁹² ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 89, έτος Β', 13 Οκτωβρίου 1899, σ.3.

πατρίδα και τον Ηγεμόνα υπακοήν εις το Σύνταγμα τους Νόμους και τα ψηφίσματα της Πολιτείας υποταγήν εις τους ανωτέρους μου διά παν το αφορών την υπηρεσίαν, εις ην εκλήθην και εν τη εξασκήσει των καθηκόντων μου να μη κάμνω χρήσιν της εμπιστευθείσης μοι ισχύος ή μόνον διά την διατήρησιν της τάξεως και εκτελείσιν των νόμων. Οι αλλοδαποί αντί των λέξεων «πίστεως εις την πατρίδα» ορκίζονταν «πίστιν εις την Κρητικής Πολιτείαν». Ο όρκος αυτός δίνονταν ενώπιον των Πρωτοδικών και των Προέδρων σε δημόσια συνεδρίαση.

Η χωροφυλακή αποτελούνταν από τάγμα πέντε λόχων, όπου ο καθένας ήδρευε στους πέντε νομούς. Το τάγμα διοικούνταν από ανωτέρους αξιωματικούς έχοντος βαθμό ταγματάρχη που ήδρευε στα Χανιά και αποτελούνταν από 1200 άνδρες και μέχρι την τέλεια οργάνωση της πολιτοφυλακής από 600 άνδρες.

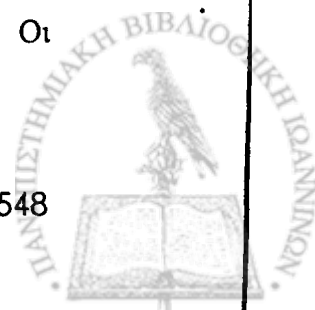
Κάθε λόχος διοικούνταν από αξιωματικό που είχε βαθμό λοχαγού και ήδρευε στην πρωτεύουσα του νομού. Ο λόχος διαιρούνταν σε διμοιρίες που κατανέμονταν στις κυριότερες πόλεις κάθε νομού και διοικούνταν από αξιωματικούς που είχαν βαθμό υπολοχαγού – ή ανθυπολοχαγού.

Η διμοιρία διαιρούνταν σε ενωμοτίες που κατανέμονταν στα κυριότερα κέντρα ή χωριά. Οι ενωμοτίες διοικούνταν είτε από δεκανείς, είτε από λοχίες και αποτελούνταν από τέσσερις μέχρι δέκα άνδρες, που σχημάτιζαν την εκτελεστική μονάδα. Στον ταγματάρχη, που ήταν ο ανώτερος Διοικητής της Χωροφυλακής αλλά και δίπλα από κάθε λοχαγό , διοικητή λόχου, υπήρχε ένα υπολοχαγός ή ανθυπολοχαγός ειδικά επιφορτισμένος να βοηθά στη διοίκηση της διμοιρίας της πρωτεύουσας. Σε κάθε έδρα λόχου ένας λοχίας λογιστής, που είχε αναλάβει την οικονομική υπηρεσία (μισθό, ιματισμό κλπ.) με την επιτήρηση και την ατομική ευθύνη του λοχαγού διοικητή.

Τρόπος κατάταξης

Η κατάταξη στη Χωροφυλακή γίνονταν με τη θέληση όποιου ήθελε αρκεί να ήταν τουλάχιστον 20 ετών, να προσκόμιζε νόμιμα πιστοποιητικά καλής διαγωγής, να ήταν υγιής, να είχε ανάστημα τουλάχιστον 1 και 60 και να μην είχε καταδικαστεί σε κάποια ποινή και να ήταν έγγαμος ⁴⁹³. Μετά από τριετή υπηρεσία οι υπαξιωματικοί, οι δεκανείς και οι χωροφύλακες μπορούσαν να συνάψουν γάμο με την άδεια του διοικητή του λόχου αν και έπρεπε να προσκομίστούν εγγυήσεις ηθικότητας. Οι

⁴⁹³ Βλ. ΕΕΚΠ, ο.π., κεφ. Β' άρθρα 10-12, σ.1-2

εκούσιες κατατάξεις γίνονταν από το λοχαγό διοικητή του λόχου του νομού και ο αξιωματικός την υπέβαλλε για έγκριση στον διοικητή της χωροφυλακής. Οι λοχίες, οι δεκανείς και οι χωροφύλακες οφείλουν να υπηρετούν στο νομό καταγωγής τους. Όταν κατατάσσονταν στέλνονταν σε άλλο νομό. Μετά από τριετή διαμονή εκτός νομού οι οπλίτες της χωροφυλακής μπορούσαν να επανέλθουν στο νομό γέννησής τους. Όμως για τη διασφάλιση της ελεύθερης ενέργειας των αξιωματικών, υπαξιωματικών και χωροφυλάκων κανένας δε μπορούσε να υπηρετήσει στον τόπο του, ώστε η υπηρεσία του να γίνεται αμερόληπτα.

Οι κατατάξεις και οι διορισμοί των αξιωματικών, υπαξιωματικών και δεκανέων οριστικοποιούνταν μόνο μετά από δοκιμαστική προθεσμία τριών μέχρι έξι μηνών. Σε καθένα από τους χωροφύλακες που κατατάσσονταν δίνονταν ένα βιβλιάριο, που περιείχε όλους τους όρους της κατάταξής του και είχε υπογραφεί από τον ανώτερο διοικητή της χωροφυλακής και προσυπογραφεί από το διοικητή του λόχου. Η διάρκεια της πρώτης κατάταξης ήταν τριετής και ανανεώνονταν μόνο κατά περιόδους δύο ετών, μέχρι την συμπλήρωση τους 25^{ου} έτους πραγματικής υπηρεσίας, εποχή οπότε και δικαιούνταν σύνταξη αποστρατείας.

Παρατήσεις και αποπομπές

Δεν ήταν δυνατόν να εγκαταλείψει κάποιος την υπηρεσία πριν τη λήξη της κατάταξής του, ή των διαδοχικών ανακατατάξεων του ⁴⁹⁴. Κάθε λιποτάκτης στο διάστημα της κατάταξής τους καταδικάζονταν σε ποινή που επιβάλλονταν από το στρατοδικείο. Όταν λιποτακτούσε κάποιος στο διάστημα των ανακατατάξεων τιμωρούνταν με φυλάκιση που είχε διάρκεια διπλασία του χρόνου, που υπολείπονταν ως το τέλος της περιόδου. Οι αξιωματικοί όφειλαν να υπηρετούν για 25 συνεχή έτη για να έχουν δικαίωμα σύνταξης αποστρατείας και μόνο με απόφαση του Πειθαρχικού Συμβουλίου αποπέμπονταν κάποιος για πειθαρχικούς λόγους.

Οι υπαξιωματικοί, οι δεκανείς και οι χωροφύλακες δικάζονταν από το κοινό δικαστήριο για αδικήματα, που δεν ήταν στρατιωτικά. Σε περίπτωση καταδίκης ή αθώωσης το στρατοδικείο εξέταζε αν κάποιος έπρεπε να διαγραφεί από το σώμα. Εκτός από τις περιόδους ταραχής οι αξιωματικοί της χωροφυλακής ήταν ελεύθεροι να υποβάλλουν την παραίτησή τους, ιεραρχικά στον Ηγεμόνα, ο οποίος είχε πάντοτε δικαίωμα να την απορρίψει.

⁴⁹⁴ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρα 16-21, κεφ. Γ' σ.2

Προαγωγή και βαθμοί

Η προαγωγή στους βαθμούς του δεκανέα του λοχία διενεργούνταν στο λόχο και κανείς δεν μπορούσε να γίνει βαθμοφόρος αν δεν ήξερε ανάγνωση και γραφή. Οι θέσεις του λοχία, όμως αργότερα δίνονται αποκλειστικά στους χωροφύλακες έχοντας τουλάχιστο ετήσια υπηρεσία και αφού συμπεριλαμβάνονταν στον πίνακα προαγωγής που καταρτίζονταν κάθε χρόνο από τον ανώτατο Διοικητή της Χωροφυλακής ⁴⁹⁵.

Η προαγωγή των αξιωματικών στο σύνολο του τάγματος και οι προβιβασμοί εκτελούνταν κατ' εκλογή από τον πίνακα προαγωγής που είχε υποβληθεί στον αρμόδιο Σύμβουλο και είχε εγκριθεί από τον Ηγεμόνα. Οι πίνακες προαγωγής γνωστοποιούνταν σε όλους τους στρατιωτικούς της χωροφυλακής. Οι χωροφύλακες αμείβονταν από τις χρηματικές επιχορηγήσεις (φόρο προστίμων, δωρεά σύλληψης), τις προαγωγές, τα πρόστιμα και μετάλλια.

Σχέσεις Χωροφυλακής με άλλες αρχές

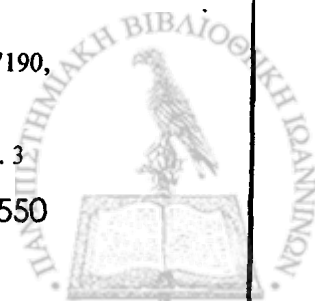
Η επίταξη ήταν ο μόνος τρόπος άσκησης εξουσίας της χωροφυλακής στις πολιτικές, οικονομικές ⁴⁹⁶ και δικαστικές αρχές ⁴⁹⁷. Σε επείγουσες περιστάσεις οι οικονομικές ⁴⁹⁸ και δικαστικές αρχές μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον τηλεγράφο και το τηλεγράφημα να αναφέρει ότι θα επακολουθήσει η αποστολή εγγράφου επίταξης. Η ένοπλη βοήθεια παρέχεται αν ο νόμος το επιτρέπει. Οι επιτάξεις έπρεπε να αναφέρονταν στο νόμο, που επέτρεπε την αιτία, τη διαταγή, την απόφαση ή τη διοικητική πράξη με βάση την οποία επιτελούνταν. Οι επιτάξεις γίνονταν εγγράφως. Δεν έπρεπε να περιλαμβάνουν ουδεμία προστακτική φράση ή έκφραση, που να μείωνε το γόητρο της χωροφυλακής. Οι χωροφύλακες δεν έπρεπε να χρησιμοποιούνταν για μεταβίβαση των εγγράφων στις πολιτικές αρχές, παρά μόνο σε έκτακτες και επείγουσες περιπτώσεις ανάγκης. Η χωροφυλακή όφειλε να γνωστοποιεί στις πολιτικές αρχές τις πληροφορίες της που αφορούσαν τη δημοσία τάξη. Οι κοινοποιήσεις ήταν έγγραφες ή προφορικές και εκτελούνταν προς το διοικητή της χωροφυλακής του τόπου. Κάθε αξιωματικός και υπαξιωματικός της χωροφυλακής

⁴⁹⁵ ΕΕΚΠ, ο.π., κεφ. Δ' άρθρα 22-28, σ.2

⁴⁹⁶ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 44, 14 Οκτωβρίου 1900, Ανωτέρα Διεύθυνση Οικονομικών, αριθμ. πρωτ. 7190, αριθμ. διεκπ. 4258, 10 Οκτωβρίου 1900, σ.3-4

⁴⁹⁷ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. ο.π., τίτλος Β', άρθρα 29-48, σ. 2-3

⁴⁹⁸ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 60, 19 Ιουλίου 1899, ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗΣ, 11/23 Ιουλίου 1899, σ. 3

υπέβαλε αναφορά κε εξέθετε διαδοχικά τις ενέργειες και το αποτέλεσμα τους. Οι εκθέσεις έπρεπε να μνημονεύουν τη χρονολογία της αρχικής αναφοράς. Οι προφορικές ή έγγραφες κοινοποιήσεις μεταξύ των δικαστικών και οικονομικών αρχών και της χωροφυλακής έπρεπε να αποβλέπουν σε συγκεκριμένο αντικείμενο της υπηρεσίας και έτσι να επιβάλλουν στους στρατιωτικούς του σώματος την υποχρέωση να μετακινούνταν για να αναζητήσουν πληροφορίες για την υπηρεσία. Σε έκτακτες περιστάσεις οι αξιωματικοί της χωροφυλακής όφειλαν να μεταβαίνουν στις αρχές εφόσον η σπουδαιότητα των καταστάσεων απαιτούσε. Όταν απειλούνταν η κοινή ησυχία, οι αξιωματικοί δεν επιτρέπονταν να ακούν κριτική στις πολιτικές αρχές, αλλά είχαν το καθήκον να υποδείξουν σημεία ασφαλή και να τα κοινοποιήσουν δίνοντας όλες τις πληροφορίες για τη δύναμη των ενωμοτιών και του σχηματισμού του αποσπάσματος. Όταν οι πολιτικές αρχές απευθύνονταν στους διοικητές της χωροφυλακής σύμφωνα με το νόμο, δεν έπρεπε να αναμειχθούν στις στρατιωτικές επιχειρήσεις των αξιωματικών. Οι Διοικητές της δημόσιας δύναμης ήταν από τη στιγμή αυτή μόνοι υπεύθυνοι για τα μέτρα που όφειλαν αν λάβουν.

Η χωροφυλακή δεν έπρεπε να δέχεται μυστικές αποστολές που θα αφαιρούσαν τον αληθινό της χαρακτήρα. Οι χωροφύλακες ενεργούσαν φορώντας πάντοτε στρατιωτική στολή⁴⁹⁹. Η χωροφυλακή για να εκπληρώσει την αποστολή της υποβοηθούνταν από τη μυστική αστυνομία. Με την χωροφυλακή εξασφαλιζονταν η εκτέλεση των νόμων και κανονισμών της δημόσιας διοίκησης και η πρόθεση της κυβέρνησης να υπάρξει άσκηση αποκλειστικής ισχύος του σώματος. Οι στρατιωτικοί κάθε βαθμού της χωροφυλακής όφειλαν να μένουν στον κύκλο των καθηκόντων τους. Οι αξιωματικοί, υπαξιωματικοί, δεκανείς και χωροφύλακες όφειλαν να απέχουν από κάθε πολιτικό ζήτημα και δεν είχαν το δικαίωμα ψήφου ούτε στις τοπικές ούτε στις γενικές εκλογές. Απαγορεύονταν οι συναθροίσεις πολιτικού χαρακτήρα.

⁴⁹⁹ Αριθμ. φ 63, Προκήρυξη Μειοδοσίας 30 Ιουλίου 1899, σ. 7 (κατασκευή 100 πλικίων (κούκων) εξ υφάσματος αστράχαν και επίσης βλ. ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 75, 30 Αυγούστου 1899, Προκήρυξη μειοδοσίας αριθμ. πρωτ. 462, αριθμ. διεκπ. 185, 27 Αυγούστου 1899, σ.5 Αναφέρεται μειοδοσία κατασκευής 214 ζευγών υποδημάτων (στιβάνια) από λευκό δέρμα (τομάρι) και επίσης βλ. ΕΕΚΠ, αριθμ. φ 111, 22 Δεκεμβρίου 1899, Διακήρυξη μειοδοσίας αριθμ. Πρωτ. 1435, αριθμ. διεκπ. 553, 20 Δεκεμβρίου 1899. Αναφέρεται η δημοπρασία για την κατασκευή 53 αμπεχόνων (μεντανίων), 53 γελεκίων και 39 βρακίων.

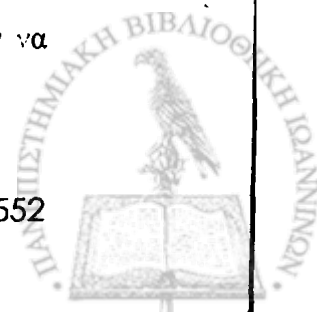
Η Υπηρεσία των Ενωμοτιών

Έργο των ενωμοτιών ⁵⁰⁰ ήταν να εκτελούν περιοδείες, διαδρομές και περιπολίες στις λεωφόρους και τις οδούς των κοινοτήτων, των χωριών και σε αγροικίες. Οι υπαξιωματικοί, δεκανείς και χωροφύλακες πληροφορούνταν με εχεμύθεια από τους κατοίκους αν είχε γίνει έγκλημα και μετέφεραν τις πληροφορίες στις τοπικές αρχές. Ακόμη καταδίωκαν τους κακοποιούς. Συλλάμβαναν τους κλέφτες και εγκληματίες, συνέτασσαν εκθέσεις των διαρρήξεων, των φόνων και όλων των εγκλημάτων. Σε περίπτωση πυρκαγιάς ή πλημμύρας ή άλλων συμβάντων του είδους τούτου, μετέβαιναν στο σημείο και ειδοποιούσαν το διοικητική της διμοιρίας τους, αλλά σε κάθε άλλη περίπτωση προχωρούσαν σε συλλήψεις.

Σε περίπτωση πυρκαγιάς συλλέγονταν πληροφορίες και καταθέσεις γίνονταν συλλήψεις υπόπτων, συντάσσονταν έκθεση και επιλαμβάνονταν του ζητήματος ο Εισαγγελέας. Το σπίτι ήταν το άσυλο για κάθε πολίτη και η χωροφυλακή δεν μπορούσε να εισέλθει παρά μόνο αν είχε εκδοθεί από την αρμόδια αρχή ένταλμα έρευνας, οπότε γίνονταν είσοδος μόνο την ημέρα. Τη νύχτα γίνονταν είσοδος μόνο σε περίπτωση πυρκαγιάς ή πλημμύρας ή αν υπήρχε υπόνοια ότι κάποιο άτομο ήταν ύποπτο και εκδίδονταν ένταλμα σύλληψης. Οι ώρες της νύκτας ήταν από την 6^η εσπερινή ως την 6^η πρωινή με ισχύ από 1^η Οκτωβρίου ως 31^{ης} Μαρτίου, ενώ από 1^η Απριλίου ως 30^η Σεπτεμβρίου οι νυχτερινές ώρες ήταν από 9^η Εσπερινή ως 4^η πρωινή. Ακόμη έργο της χωροφυλακής ήταν να καταστέλλει το λαθρεμπόριο των τελωνείων και να παρέχει βοήθεια στους οικονομικούς υπαλλήλους. Επιφορτίζονταν να προστατεύει τη γεωργία και να συλλαμβάνει όσους προξενούν φθορές στους αγρούς και τα δάση. Ήταν υποχρεωμένη να κάνει περιοδείες και περιπολίες, να φροντίζει για τις καταστροφές των μεταδοτικών νοσημάτων και να επιλαμβάνεται για τη δημόσια υγεία. Υποχρεούταν να επιτηρεί την εκτέλεση των κανονισμών, των αστυνομικών μέτρων και να συντάσσει έκθεση της παράβασης των νόμων.

Η χωροφυλακή έπρεπε να είναι κοντά σε μεγάλες συναθροίσεις ανθρώπων ή πανηγύρεων ή αγορών ή δημοσίων τελετών και φρόντιζε για την ησυχία και την τάξη. Ακόμη γίνονταν περιπολίες και νυχτερινές ενέδρες για την προστασία του εσωτερικού εμπορίου, παρέχοντας την πληρέστερη ασφάλεια στους εμπόρους. Η χωροφυλακή ήταν υπεύθυνη για τη μεταφορά των φυλακισμένων και όφειλαν να

⁵⁰⁰ ΕΕΚΠ, αριθμ. 73, 26 Αυγούστου 1899, τίτλος Γ', κεφ. Α', άρθρα 49-77, σ. 3-5

παίρνουν όλα τα μέτρα για την εξασφάλιση της αποφυγής της απόδρασής τους. Κάθε άτομο που συλλαμβάνονταν από τη χωροφυλακή εντός είκοσι τεσσάρων ωρών οδηγούνταν στον Εισαγγελέα ⁵⁰¹.

Η Μισθοδοσία

Η μηνιαία μισθοδοσία των χωροφυλάκων ⁵⁰² δεκανέων και λοχίων ήταν για τον χωροφύλακα 50 δρχ., για το δεκανέα 70 δρχ. και για το λοχία 90 δρχ. με κράτηση 10% προορισμένη για δαπάνες συντήρησης του σώματος της Χωροφυλακής. Επίσης είχαν δικαίωμα για ημερήσιο επίδομα 0,10 δρχ. για κάθε μέρα μετά τα 8 έτη υπηρεσίας και 0,20 δρχ. για τα 15 έτη υπηρεσίας και 0,30 δρχ. για υπηρεσία 20 ετών. Ο μηνιαίος μισθός των αξιωματικών που καταβάλλονταν την πρώτη ημέρα του επόμενου μήνα ήταν για τον Ανθυπολοχαγό 150 δρχ., για τον Υπολοχαγό 200 δρχ., για τον Λοχαγό 250 δρχ. και για τον Ταγματάρχη 400 δρχ. Συνταξιοδοτούνταν ⁵⁰³ για 25 έτη υπηρεσίας.

Οι απελάσεις –Οι εξορίες

Η Κρητική Χωροφυλακή είχε επωμισθεί και την ευθύνη κατάρτισης καταλόγων απελαθέντων ⁵⁰⁴ από το νησί. Έτσι στις 12 Απριλίου 1901 απελαύνονταν 292 άτομα κυρίως για τη Σμύρνη, Βεγγάζη, Δέρνα, Πειραιά, Βενετία, Αρμενία. Ακόμη εξορίζονταν με απόφαση του Ηγεμόνα. ⁵⁰⁵ Επίσης, τα όργανα της χωροφυλακής έπρεπε να επιβλέπουν όλα τα σημεία που υπήρχε υπόνοια για εισαγωγή λαθραίων ή αφορολόγητων προϊόντων. ⁵⁰⁶

Σχολή της Χωροφυλακής

Στην Σχολή των Υπαξιωματικών της Χωροφυλακής στα Χανιά διδασκόταν η Ιταλική γλώσσα από καθηγητή, που μπορούσε να ήταν και αλλοδαπός με μισθό ως εκατό δρχ. Οι εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας δεν ήταν λιγότερες από έξι, ενώ το ακριβές ωράριο και πρόγραμμα καταρτίζονταν μετά από συνεννόηση με τον Σύμβουλο της Συγκοινωνίας και της Δημοσίας Ασφαλείας.

⁵⁰¹ ΕΕΚΠ, ο.π., Κεφ. Β' τίτλος Γ', άρθρα 78-92, σ. 5-6

⁵⁰² ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 73, 26 Αυγούστου 1899, τίτλος Ε' άρθρα 100-103

⁵⁰³ ΕΕΚΠ, ο.π., άρθρα 106-109, σ. 6-7

⁵⁰⁴ ΕΕΚΠ, αριθμ. φ. 23, τεύχος 2, 15 Απριλίου 1901, αριθμ. Διάταγμα 31, 12 Απριλίου 1901, σ. 104-105

⁵⁰⁵ ΕΕΚΠ, ο.π., σ. 105-106

⁵⁰⁶ ΕΕΚΠ., αριθ. φ. 89, έτος Β', 13 Οκτωβρίου 1899, σ.3.

Εγκατάσταση σταθμών

Όταν πρέπει να χρησιμοποιηθούν σπίτια ή καταστήματα για την εγκατάσταση σταθμών ή καταλυμάτων της χωροφυλακής, τότε γίνονταν αναγκαστική απαλλοτρίωση από το δημόσιο. Αν ο ιδιοκτήτης αντιδρούσε τότε ο αξιωματικός με ένα δικαστικό ή διοικητικό ή δημοτικό υπάλληλο καταλάμβανε το οίκημα και έκανε περιληπτική καταγραφή των αντικείμενα που έβρισκε. Οι ζημιές, που προξενούνταν στις κλειδαριές ή αλλού από τη βίαιη κατάληψη του χώρου βάρυνε τον ιδιοκτήτη. Το μίσθωμα ήταν μηνιαίο, καταβάλλονταν την πρώτη κάθε μήνα και αν ο ιδιοκτήτης του οικήματος δεν το έπαιρνε, αυτό κατατίθονταν στον Ειρηνοδίκη ή τον Συμβολαιογράφο. Το μίσθωμα μπορούσε να μεταβληθεί ή να πάψει η εκμίσθωση και σε αυτές τις περιπτώσεις ο ιδιοκτήτης ειδοποιούνταν ένα μήνα πριν. Κάθε αντίρρηση του ιδιοκτήτη υποβάλλονταν στο Νομάρχη.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πρέπει να επισημανθεί από την αρχή ο αντιστασιακός χαρακτήρας του κρητικού λαού καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορικής του πορείας. Ειδικότερα, οι διεθνείς, αλλά και οι ιδιαίτερες τοπικές συγκυρίες, που έθεσαν τη Μεγαλόνησο έξω από τα όρια του νεοπαγούς ελληνικού κράτους το 1830, ανέδειξαν το Κρητικό Ζήτημα ως μια από τις βασικότερες όψεις του Ανατολικού Ζητήματος.

Η στάση της αγγλικής διπλωματίας σε σχέση με τη γεωπολιτική θέση της Κρήτης, αλλά και της Κύπρου, οι σχέσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων με την οθωμανική αυτοκρατορία ανέδειξαν διεθνώς το Κρητικό Ζήτημα και μαζί με το Κυπριακό θα απασχολούν διαρκώς το διεθνές προσκήνιο. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856) και τη συνθήκη του Χάτι Χαμαγιούν (1856) οι επαναστάσεις των Κρητικών είναι δυναμικές και οδηγούν στη μεγάλη επανάσταση του 1866, με αποτέλεσμα την έκδοση του Οργανικού Νόμου το 1868, ο οποίος ήταν σε ισχύ ως το 1878, οπότε και επιβλήθηκε ανακωχή. Παρ' όλα αυτά δεν έγιναν ουσιαστικά βήματα για την επίλυση του Κρητικού Ζητήματος.

Έτσι, η μεταπολιτευτική επανάσταση του 1895 με πρωτοβουλία του Μανούσου Κούνδουρου σηματοδοτεί την αρχή της λύσης του Κρητικού Ζητήματος. Μέσα στη δίνη των γεγονότων ξεπρόβαλε η μεγάλη μορφή του Ελ. Βενιζέλου, που θα αναλάβει βασικούς και αποφασιστικούς ρόλους για την επίλυση του Κρητικού Ζητήματος και μετέπειτα στην ελληνική πολιτική σκηνή.

Ειδικότερα, τον Ιανουάριο του 1899 συγκροτήθηκε δεκαεξαμελής Επιτροπή για την εκπόνηση σχεδίου του νέου Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας, το οποίο ετοιμάστηκε γρήγορα με συντονισμένη εργασία, είχε 114 άρθρα, ψηφίστηκε οριστικά στις 16 Απριλίου και δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας. Το Κρητικό Σύνταγμα εξασφάλιζε στη Μεγαλόνησο την πλήρη αυτονομία, την ελευθερία και τη θρησκευτική ισότητα, χωρίς κανένα υπαινιγμό για επικυριαρχία του Σουλτάνου.

Χαρακτηριστικοί ήταν οι θεσμοί του Ηγεμόνα και του Ηγεμονικού Συμβουλίου, της Βουλής και της ανεξάρτητης Δικαιοσύνης. Επίσημη γλώσσα της Κρητικής Πολιτείας ήταν η ελληνική. Το τυπογραφείο της Κυβέρνησης τύπωνε την

Επίσημη Εφημερίδα της Κρητικής Πολιτείας, καθώς και όλα τα δημόσια έγγραφα, κοινοποιήσεις, διατάγματα και νόμους.

Τα οργανικά στοιχεία της λειτουργίας του κρητικού κράτους ήταν η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ο καθορισμός των Νομών, των Επαρχιών και των Δήμων, η κρητική ιθαγένεια, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των δημοτών, αλλά και των δημάρχων, επάρχων και δημοτικών και κοινοτικών Συμβουλίων. Αξίζει να αναφερθεί ότι η εκτελεστική εξουσία ασκούσαν από τις πέντε Ανώτερες Διευθύνσεις, των Οικονομικών, της Συγκοινωνίας και της Δημόσιας Ασφάλειας, των Εσωτερικών, της Δημόσιας Εκπαιδύσεως και των Θρησκευμάτων και της Δικαιοσύνης.

Η Κρητική Πολιτεία λειτουργούσε σύμφωνα με τα Διεθνή Νόμιμα, ακολουθούσε τις διεθνείς διατάξεις στον τομέα της επικοινωνίας, της ασφάλισης, των δημόσιων έργων, αλλά και της δημοσιονομικής πολιτικής.

Πρέπει να επισημανθεί ότι το πρώτο συνταγματικό πλαίσιο της Κρητικής Πολιτείας διακρινόταν για τον βαθύτατο συντηρητισμό του, που, αν και υπογράμμιζε την αναγνώριση της λαϊκής κυριαρχίας και ήταν σε πλήρη επίγνωση της νομοθετικής επιλογής και του ίδιου του Βενιζέλου, αποτελούσε την ουσιαστική πολιτική του ιδιότυπου κρητικού πολιτεύματος με αποτέλεσμα η οργάνωση και ο καταμερισμός της πολιτικής να παρουσιάζονται ιδιαίτερα συγκεντρωτικά.⁵⁰⁷

Το μοντέλο αυτό, που εφαρμόστηκε στην Κρήτη με την δημιουργία ενός συνταγματικού κράτους δικαίου οργανωμένου κατά τρόπο γραφειοκρατικό, αποδεικνύει ότι έπρεπε το κράτος να είναι ικανό να λειτουργήσει σύμφωνα με τα πρότυπα που ήταν διατυπωμένα στους δυτικούς νομικούς κώδικες και να προσεγγίζει τις σχέσεις του με τον πολίτη μέσα από ένα πλέγμα απρόσωπων κανονισμών, οι οποίοι εξασφαλίζουν την ίση αντιμετώπιση και μεταχείριση. Έπεται ότι μια τέτοια σύλληψη της Κρητικής Πολιτείας ήταν διαμετρικά αντίθετη με εκείνη του οθωμανικού κράτους και του κοινοτισμού του οποίου βασικό χαρακτηριστικό ήταν η προσωποποίηση της εξουσίας.

⁵⁰⁷ Μακράκη, Λ., Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1910. η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992 σελ. 382.

Μια άλλη διάσταση του φιλελεύθερου μοντέλου στο οποίο βασίστηκε η Κρητική Πολιτεία ήταν η κοσμικότητα της εξουσίας, δηλαδή η σύσταση ενός κράτους με διαχωρισμένες αρμοδιότητες πολιτείας και εκκλησίας. Ο αγώνας για την ισχυροποίηση της Κρητικής Πολιτείας ως ένα βήμα για τη ένωση με την Ελλάδα που απαιτούσε συγκέντρωση δύναμης σε κεντρικό επίπεδο σε συνδυασμό με μια ογκούμενη ιδεολογία γενικής εκλογίκευσης οδήγησε αναπόφευκτα σε μια γραφειοκρατικοποιημένη ορθολογική κρατική οργάνωση. Έτσι, για να υπηρετηθεί η νέα κατάσταση που άνοιξε με την σύσταση της Κρητικής Πολιτείας ήταν απαραίτητη η εδραίωση ενός καλά οργανωμένου κράτους, που θα έχει ως βάση του την «απαλλοτρίωση» των αυτόνομων κοινοτικών φορέων της διοικητικής εξουσίας του παρελθόντος.

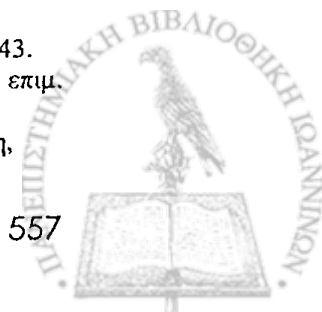
Η δημιουργία του αστικού κράτους προϋπέθετε αστικές μεταρρυθμίσεις στους θεσμούς του κοινωνικού εποικοδομήματος,⁵⁰⁸ αλλαγές τόσο της κοινοτικής δομής όσο και των μορφών κοινοτικής αλληλεγγύης. Η κοινότητα στις αρχές του αιώνα έχει αντικατασταθεί από απρόσωπους δεσμούς, οι οποίοι οφείλουν την ύπαρξη και το χαρακτήρα τους στην οικονομική δύναμη ή και την κατανομή της εργασίας.⁵⁰⁹

Όσον αφορά στο εκπαιδευτικό σύστημα, η Κρητική Πολιτεία σε γενικές γραμμές ευθυγραμμίζεται με τις βασικές κατευθύνσεις του ελληνικού βασιλείου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παραβλέπονταν οι ιδιαιτερότητες των κρητικών γεωγραφικών διαμερισμάτων, καθώς επίσης και οι νέες παιδαγωγικές τάσεις όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί στην Ευρώπη. Η βασική εκπαίδευση παρέχόταν δωρεάν σύμφωνα με το άρθρο 21 του Κρητικού Συντάγματος. Ήταν το πρώτο μέλημα της νέας κυβέρνησης να δώσει στη νέα γενιά εφόδια για το μέλλον τη στιγμή αυτή μάλιστα που δεν υπήρχε αντίστοιχη διάταξη στο Σύνταγμα της Ελλάδας.⁵¹⁰ Καθιερώνεται ο θεσμός των Νηπιαγωγείων, των Παρθεναγωγείων (σχολεία θηλέων) καθώς και τα ημιημερήσια σχολεία, τα οποία αποτελούσαν σημαντική βοήθεια για την κρητική αγροτική οικογένεια.

⁵⁰⁸ Διαμαντούρος Ν., «Ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας του 1821: μια φιλελεύθερη επανάσταση;» στο Ο Φιλελευθερισμός στην Ελλάδα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1991, σελ. 43.

⁵⁰⁹ Σβολόπουλος Κ., «Η περίοδος της αυτονομίας», στο Κρήτη: Ιστορία και Πολιτισμός, τ. 2ος, επιμ. Ν. Παναγιωτάκης, Κρήτη... 1988, σελ. 471.

⁵¹⁰ Ν. Παπαδογιαννάκη-Α. Χουρδάκη-Η. Ρεράκη, Η Δημόσια χριστιανική εκπαίδευση στην Κρήτη, περ. Κρητολογικά Γράμματα, τ. 14, σ. 313κ.ε.

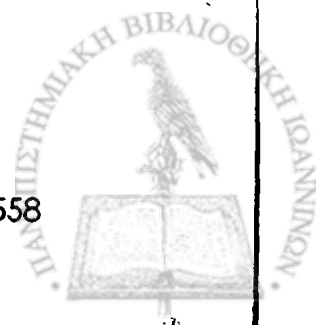
Επίσης, το εκπαιδευτικό σύστημα στηρίζονταν σε ένα αυστηρά διαμορφωμένο ιεραρχικό σύστημα, που τηρούνταν απαρέκλιτα, ενώ οι παιδαγωγικές μέθοδοι που εφαρμόζονταν δεν ήταν ενιαίες, αφού οι εκπαιδευτικοί προέρχονταν από διαφορετικά μορφωτικά επίπεδα. Πάντως, ενδιαφέρον είχε η μεθοδολογική προσέγγιση των γλωσσικών μαθημάτων και η εισαγωγή των αρχαίων ελληνικών.

Γενικά, πρέπει να τονιστεί η ολόπλευρη παροχή γνώσης σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και τα ποικίλα γνωστικά αντικείμενα που οι μαθητές μπορούσαν να διδαχθούν, απόρροα εξάλλου των δυτικών επιδράσεων που η Κρητική κοινωνία απορροφούσε.

Η κοινωνία στην Κρητική Πολιτεία, σε αυτή τη μεταβατική περίοδο, ήταν σε δύσκολη οικονομική θέση. Οι εργασίες ήταν περιορισμένες και τα κατάλοιπα των επαναστάσεων δημιουργούσαν ένα κλίμα δυσπραγίας και ανέχειας, γεγονός που ανάγκασε το νεοσύστατο κράτος να προβαίνει σε νομοθετήματα για την πρόνοια και βοήθεια του κρητικού λαού.

Ένα άλλο γενικό συμπέρασμα, που προκύπτει αβίαστα σχετίζεται άμεσα με την αυτονομία της Κρήτης και την Κύπρο.

Οι πολιτικές εμπειρίες, οι επαναστατικές δράσεις, η διεθνής διπλωματία και τα ελληνικά συμφέροντα διασταυρώθηκαν στην κρισιμότετη για τη Μεγαλόνησο δεκαετία του 1890. Οι αποφασιστικές κινήσεις στο πολιτικό πεδίο συντελέστηκαν το 1898. Η ημιαυτόνομη Κρητική Πολιτεία ύστερα από μια δεκαπενταετία περνάει στην ιστορία ως ένα από τα σημαντικότερα εθνικά διαλείμματα της ελληνικής ιστορίας. Η Κρήτη πέρασε στην ελληνική επικράτεια. Οι θεσμικές βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχτηκαν όλες οι επόμενες κινήσεις τοποθετήθηκαν ντο 1898. Πρέπει να εξαρθεί ο καθοριστικός ρόλος του Ελ. Βενιζέλου του οποίου το βεληνεκές της πολιτικής σκέψης και διορατικότητας τότε ήταν αδύνατο να προβλεφθεί. Για να γίνει περισσότερο κατανοητή αυτή η συμπερασματική άποψη απλώς αρκούμαστε στη σαφή όσο και συγκλονιστική παρατήρηση. Το άλλο νησί, η Μεγαλόνησος Κύπρος, που και αυτό πρόβαλλε τα εθνικά δίκαια, την ελευθερία, την ένωση, την αυτονομία, από 1878 που αγοράστηκε από τους άγγλους ως το 1959, το 1964 και κυρίως το 1974 και ασφαλώς μέχρι σήμερα εξακολουθεί να είναι ζήτημα, πρόβλημα, εκκρεμότητα, εθνική, όσο και διεθνής.

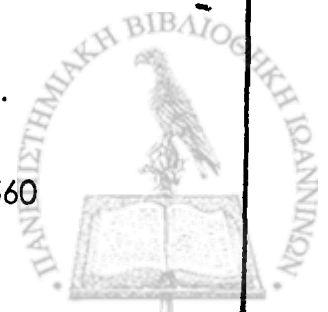
ΠΗΓΕΣ

- Αρχείο Ανωτέρας Διευθύνσεως της Εκπαιδεύσεως και των Θρησκευμάτων της Κρητικής Πολιτείας.
- Αρχείο και Βιβλιοθήκη του Εργαστηρίου Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου, Ι. Μητρόπολης Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολη.
- Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα.
- Βιβλιοθήκη του Μουσείου Μπενάκη, Τμήμα Αρχείων, Αθήνα.
- Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου Τμήμα Αρχείων, Ηράκλειο.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αθήνα.
- Γεννάδειος Βιβλιοθήκη
- Ελληνικό Λαογραφικό και Ιστορικό Αρχείο.
- Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας (1898-1901)
- Εφημερίδες: «Μίνως», «Θόρυβος», «Πατρίς», «Ηράκλειον», «Επιθεώρησις», «Λευκά όρη», «Μεσόγειος» και «Σφαίρα»,
- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Χανιά.
- Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Κρήτης, Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη, Ρέθυμνο.
- Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, Ηράκλειο.
- Μπενάκειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Περιοδικά: «Δημοτική Εκπαίδευσις» 1903, «Εφημερίς των Σχολείων» 1880-1881.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

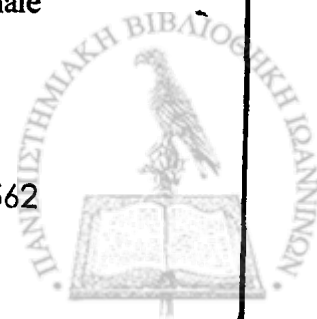
- Alexandre de Stieclitz- L ile de Crete le blocus pacifique et le plebiscite international, Paris A. Pedone, Editeur, Librairie de la cour d' Appel et de l' Ordre des Avocats 1899.
- Ancarani Umberto, Prof. Ro Insegnante nel Ginnasio Liseo Cretese di Canea Nuno Metodo per lo studio della lingua Italiana ad uso degli Alunni Gresi- Νέα Μέθοδος της Ιταλικής Γλώσσας προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων απάντων των φύλων, εν Χανίοις, 1901.
- Andreades M. Andre Oeuvres, Etudes syr les Finances Publiques de la Grece Moderne, Athenes 1939.
- Annales Sciences Politiques. Revue bimestrielle, publiee avec la collabotation des professeurs et des anciens eleves de l'Ecole libre des sciences Politiques- Quatorzieme annee -IV.- Juillet 1899 (Σε πλαίσιο - Extrait- L autonomie Cretoise par M. Gaston Isambert Paris, ancienne librairie Germer Bailliere et Cie Felix Alcan, editeur 1899.
- Berard V. Les affaires de Crete, Raris, 1900.
- Bikelas D., La CRETE Autonome (περιλαμβάνεται στο περιοδικό): Revue Bleue. Revue Politique et Litteraire. Paraissant le Samedi. 4e Serie. Tome XII Numero 8. Paris 1899. 19 August 1899.
- Charles Frazee "The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852
- Comdes Paul - L' ile de Crete. Etude Geographique, Hlstorique, Politique et Economique avec une carte. Paris, Librairie Africaine et Coloniale Joseph Andre et Cie 1897
- Constitution de Crete (Traduction du Grec). La Canee Imprimerie de l' Etat 1899.
- Couturier Henri, La Crete, Sa Situation au point de vue du droit international, Paris A. Pedone, editeur 1900.
- Couturier H., Η Κρήτη, η θέσις αυτής εξ επόψεως του Διεθνούς Δικαίου (μεταφ. Τιμ.Βενιέρη), Ηράκλειο 1911.
- Couturier, Laroche Ch., La Crete ancienne et moderne- 1898.
- Couturier, Perrot , la crete, son passe, son preesent, son avenir. Rouen, 1897.

- Couturier, Resume de la question cretoise. La Rochelle, 1897.
- Cuturier, Henri, La Crete. Sa situation au point de vue droit internacional, Paris 1900. (Η Κρήτη. Η θέσις αυτής εξ απόψεως διεθνούς δικαίου, μετφρ. Τιμοθέου Βενέρη, Ηράκλειον 1912.
- Die K. und Streitkräfte auf und vor Kreta 1897/1898. In Aufrage des K. und K. Reichs-Kriegs. Ministeriums auf Grund der officiellen Acten verfasst. Mit 1 Karte und 29 Illustrationem. Wien, 1901. Aus der Kaiserlich Koniglichen Hof und Staatsdruckerei.
- Ehlers et Cahnheim Hommage de l' auteur La lepre en Grete par les drs. Ehlers (Copenhague) et Cahnhein (Dresde).- Tire- a- part de la Lepre. Bibliotheca internationalis.Vol.2 Fasc. 3 1901 _Leipzig, Johann Ambrosius Barth
- Evans A., The Mycenaean Tree and Pillar Cult and its Mediterranean Relations, with illustr from recent Cretan finds. London, 1901.
- Gaetano Beani Clementa IX e l' Isola di Candia- Un Frammento di storia.Pistoia. Tip.Cacialli & C. 1897
- Gasoni G. - Relazione dell isola di Canidia nell anno 1595, scritta da Leonardo Qurini, Firenze 1897.
- Gerland Ernest -Das Archiv des Herzogs von Candia im K. Staatsarchiv zu Venedig Strassburg 1899.
- Girit Hailesi Τα δεινά της Κρήτης υπό Μ. Α. Τζ. Α. τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Γιουσούφ Κεν και εν Χανίοις της Κρήτης (4 φυλλάδια) τόμ. Α' 1897, τόμ. Β' 1897, τόμ. Γ'. 1898, τ. Δ' 1898.
- Grand John – Carteret La Crete davant l Image 150 reproductions de Caricatures Grecques, Francaises, Allemandes, Anglaises, Autrichiennes, Hongroises, Bohemiennes, Danoises, Espagnoles, Italiennes, Russess, Suisses, Americaines., Paris Societe Francaise d Editions d art L. Henry May 9 et 11, rue Saint Benoit 1897
- Jerzy Topolski, Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας, θεμέλιο 1983.
- Kaltchas N.S., Introduction to the Constitutional History of Modern Greece, Νέα Υόρκη 1940

- L' insurrection de la crete 1896-97 L' intervention de la Grece, L' intervention des Grandes Puissances Europeennes au point de vue du droit international. Athens Imprimerie Palingenesia, J. Angelopoulos 1897
- La Crete et l hellenisme par H. Castonnet des Fosses ancien vice- resident de la Societe de Geographie commerciale de Paris. Paris, Ancienne Paison Charles Douniol P. Tequi 1897.
- La Crete. Conference laite le 6 Mars 1897 a la Societe royale de Geographie d' Anvers par A. De Ceuleneer professeur a l Universite de Cand. Anvers Imprimerie Veuve de Backer 1897.
- La Question Cretoise Au point de vue du droit international (Deuxieme article) Par Georges Streit Professeur Agrege de droit international a l Universite d Athenes- Extrait de la revue generale de droit international public, Paris A. Pedone, Editeur, Libraire de la cour d appel et de l orde des avocats, 1897.
- La volonte du Peuple Cretois. Quelques documents reletifs a histoire de la Crete. Athenes, Imprimerie de la Hestia C. Meisner et N. Kargadouris, 1897.
- Le Cri des Cretois. Le Caire Imprimerie Cademeonos et Desyllas 1897.
- Les affaires de Crete par Victor Berard. Paris Calmann Levy, editeur 1898
- Letters from Crete by Arthur J. Evans Oxford Printed for Private Circulation by Horace Hart, Printer to the University 1898.
- Lile de Crete, Histroite et Souvenirs par Celestin Albin Paris Sanar et Derangeon 174 1898 Troisieme edition
- Llewldlyn S.M., The Great Island, A Study of Crete, London 1965.
- Milani L. L arte e la religione preellenica alla luce dei bronzi dell antro Ideo Cretese e dei monumenti Hetei. Firenze 1901-2.
- Milani L. I bronzi dell antro Ideo Cretese, Primi monumenti della religione e dell arte Ellenica Firenze 1899.
- Milani L. Mundus e Templum in une pittura preelenica del Labirinto di Cnosso , in Etruria e nel Foro Romano, Roma 1901.
- Ministere des Affaires Etrangeres Documents Diplomatiques. Affaires d orient. Autonomie Cretoise. Mai- Decembre 1897. paris Imprimerie Nationale MDCCCXCVIII (1898)

- Ministere des Affaires Etrangeres Documents Diplomatiques. Affaires d orient. Autonomie Cretoise Jan - Oct. 1898. Paris Imprimerie Nationale MDCCCXCVIII 1898.
- Ministere des Affaires Etrangeres. Documents Diplomatiques. Affaires d orient. Evacuation de la Crete par les troupes ottomanes. Installation d un haut Commissaire. Octobre & Novembre 1898 Paris Imprimerie Nationale MDCCCXCVIII 1898
- Ministere des Affaires Etrangeres. Documents Diplomatiques. Affaires d Crete juin 1894- Fevrier 1897. Paris Imprimerie Nationale MDCCCXCVII 1897
- Ministere des Affaires Etrangeres. Documents Diplomatiques Affaires d Orient. Affaire de Crete Conflit Grecoturc. Situation de l' Emprire Ottoman. Fevrier- Mai 1897 Paris Imprimerie Nationale MDCCCXCVII (1897)
- On a coin of Hierapytna , in Crete, Hitherto Wrongly Attributed. By M.J Lambros .Reprinted from the "Numismatic Chronicle" Vol.XVII, Third Series, Pages 31-31 London, 1897
- Papers of the Greek committee (New Series, 1897) No 1 Crete and Greece printed by C.F. Hodgeson and Son, High Holborn 1897 (Fly Leaf Mr Stillman on Crete .
- Pashley, R., (μετφρ. επιμ. Δάφνη Γ. Γόντικα), Ταξίδια στην Κρήτη. Ηράκλειο 1991.
- Pierre Mille De Thessalie en Crete- Impression de campagne Avril- Mai 1897- Avec 16 gravures horstexte Berger- Levrault et Cie, Editeurs Paris Nancy 1898 Tous droits reserves.
- Reinach J., La question crèteoise, vue de Crète, Paris 1910.
- Savignoni L., Di una teste d Afrodite scoperta in Creta. Roma (Tip. Della R. Academia de Linsei) 1898
- Seyit Ali Ak, Fotograf ve Katrpostallariyla Girit'ten Istabil'α Bahaettin Rahmi Bediz (Beyat Atli Fotografci (1875-1951) I. Baski 2004, Istabil, έκδ. iletisim Yayinlari
- Spratt T.B., Travels and research in Crete, v. 1, London 1865.
- Status de la Banque de Crete du 30 Septembre 1899, La Canee, imprimerie du Gouvernement, Septembre 1899.

- Stillman William J., The Cretan insurrection of 1866-7-8, New York, 1874, και περ. Ελληνισμός Η' 1905, Θ' 1906, Η Κρητική Επανάστασις εν έτει 1866-1868.
- Teza E.- Marino Zane e il racconto in versi della guerra di Candia . Estratto da Atti e Memorie della R. Acc.di Padova XVII (1901) 187-198. Padova, Randi, 1901
- Th Ruysen Chronique.Les Affaires de Crete Περιλαμβάνεται στο περιοδικό: La Paix par Le Droit 7 eme Année No 3 Mars 1897, Paris 1897
- The Cretan Question By G. KarTeria, Liverpool Edward Howell Church Street 1898.
- The Desire of the Cretan People. Printed by P.D. Sacellarios Athens- 1897
- Turkey. No 1. Further Correspondence respecting the Affairs of Crete, in continuation of Turkey No 7 1898 c. 9086 with a map, presented to both Houses of Parliament by Command of her Majesty- April 1899, London.
- Turotm Henri L. Insurrection Cretoise et la Guerre Greco Turque ouvrage conenant soixante- quqtorze illustrations d apres les photographies de l Auteur. (Φωτογρ). Paris Librairie Hachette et C ie 1898.
- Woerl's Reisebucher- Verlag Kriegsgeschichtliche Einzeleschriften Herausgegeben vom Groben Generalstabe Abtheilung fur Kriegsgeschichte. Heft 26. Der Kampt um Candia in den Jahren 1667-1669 Von Bigge, Obersten und Kommandeur des Rheinischen Infanterie-Regiments Nr.69.Mit 7 Karten, Planen und Skizzen in Steindruck-Berlin 1899. Ernst Siegfried Mittler und Sohn Konigliche Hofbuchhandlung Kochstrabe .

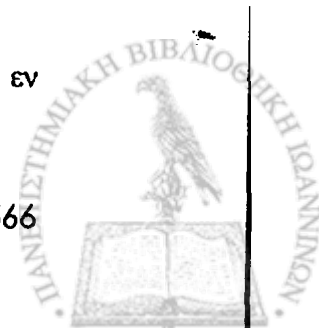

Β. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελάκης Εμμ., Άγνωστοι Ιστορικοί σελίδες, ήτοι η ιστορία του εν ψυχρώ Λασηθίου Κρήτης πρακτικού Τεχνικού Καμπανείου Σχολείου. Εν Αθήναις 1953.
- Αγγελάκης Εμμ., Σητειακά, ήτοι συμβολή εις την Ιστορίαν της Σητείας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Αθήναι 1935-1949, τόμ. Α'-Β'.
- Αι δύο περίοδοι του Κρητικού Ζητήματος και η εν τη Βουλή Αντιπολίτευσις, εν Αθήναις 1898.
- Ακαδημία Αθηνών: «Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας», τεύχος Α', τόμος έκτος, εν Αθήναις 1967
- Αλεξάκης, Ι., Η μονή της Ανωπόλεως, Αθήναι 1957.
- Αλεξάκης, Ι., Εν φορολογικόν έγγραφον του 1860, Κρητικά Χρονικά, τόμ. Θ', εν Αθήναις 1955.
- Αναγνώσματα δια την Δ' τάξιν των Δημοτικών Σχολείων αμφοτέρων των φύλων, επιμελεία των Σχολειακών Εφορειών Ρεθύμνης. Εκδίδονται μετά καταλλήλων ποιημάτων, εν Ρεθύμνη 1894
- Αναλυτικόν πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων, εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1900.
- Ανδρέας Ανδρεάδης, Δημοσία Οικονομία, τ. Α', Αθήνα 1924,
- Ανδρουλάκης, Γ., Η εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, Νέα Κυδωνία Χανίων 1990.
- Αντων. Θ. Σπηλιωτοπούλου, Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου επί τη βάσει πολλών διπλωματικών και ιστορικών εγγράφων. Μετά εισαγωγής επί του όλου Κρητικού Ζητήματος από των αρχών αυτού μέχρι της κηρύξεως του πολέμου. Τόμος Α' - Τόμος Δεύτερος (όπου προσετέθη στον τίτλο: « και στρατιωτικών χαρτών ») εν Αθήναις 1897
- Αντωνιάδης Α., Η αυτονομία της Κρήτης επί Ενετών. Τραγωδία εις πράξεις τέσσαρας, εν Αθήναις 1899.
- Αντωνόπουλος Γ., Η φάλαγξ εν Κρήτη των 1897 εν Αθήναις 1898
- Αντωνόπουλος, Ευγένιος Αρχιμ., Η Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αρετίου Μεραμπέλλου Κρήτης, έκδ. Ι. Μητροπόλεως Πέτρας, Νεάπολις 1997.

- Αντωνόπουλος, Ευγένιος Ιερομ., Η Ιερά Μητρόπολις Πέτρας και οι Μονές της, Σύντομη ιστορική ανασκόπηση. Μεταπτυχιακή εργασία στη Θεολογική Σχολή Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης, Θεσ/νίκη 1991.
- Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών –Περί κλαδεύματος των ελαιοδέντρων εγκύκλιοι – αναδημοσίευσις νόμου – οδηγίαι κ.λ.π. – Εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας 1900.
- Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις, ήτοι συλλογή διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν νόμων, Διαταγμάτων και Εγκυκλίων από του 1886-1893 υπό Στεφ. Παρίση , τόμ. 3^{ος}, εν Αθήναις 1893.
- Απομνημονεύματα Παρθενίου Περίδου, Η Κρητική Επανάστασις του 1866 υπό Ιωάννου Π. Λιονή, εν Αθήναις 1900.
- Αποστολάκης Γ., Λόγος εκφωνηθείς εν τω εν Πειραιεί Ναώ του Αγ. Κωνσταντίνου ιερουργούντος του πανιερωτάτου μητροπολίτου Αθηνών κ. Γερμανού. Κατά την τελουμένη υπό των αυτόθι Κρητών τη συμπράξει και του Συλλόγου αυτών η « Ομόνοια» εορτήν των εν Κρήτη Δέκα Μαρτύρων υπό Γερμανού Ιεροδ. Αποστολάκη Τη 26 Δεκεμβρίου 1895, εν Αθήναις 1896
- Αποστολοπούλου Μ. Χατζηαντωνίου, Νεοελληνική Ιστορία 1843-1941, Αθήνα , έκδ. Πελεκάνος.
- Αργυρίου Μ.Ν. και Ρουμπέν Ι.Κ., Βιογραφία του ήρωος των Κρητικών αγώνων Ιωσήφ Λιάπη μετά διαφόρων ποιημάτων υπό Μ.Ν. Αργυρίου και Ι.Κ. Ρουμπέν – Αλεξάνδρεια 1894
- Βαβουλές Π.Π, Εικόνες από τα σχολεία μας κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη, περ. Κρητική Εστία, 1949, τόμ. 4 -5.
- Βαϊνά Μ., Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής-ιστορίας για τον εικοστό αιώνα, Αθήνα 1997
- Βαλάκης, Π., Ιστορία της Κρήτης, εν Χανίοις 1904, εκ του τυπογραφείου «Η πρόοδος».
- Βενέρης, Τ., Το Αρκάδι δια των αιώνων, Αθήναι, 1938
- Βενθύλος, Γ., Θεσμολόγιον Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, τ. Β΄, εν Αθήναις 1887
- Βεργόπουλος, Κων., Ο Ανανεωμένος Εθνισμός, άρθρο στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Εκδοτική Αθηνών» τ.ΙΔ΄.
- Βεργωτής, Μαρίνος, Δοκίμιον περί της διδασκαλίας της Ελληνικής Γλώσσης, εν Αθήναις 1875.

- Βλαβογιλάκης, Μιχ., Η συμβολή του κλήρου της Κρήτης στην επανάσταση του 1897, Αφιέρωμα εφημ. «Χανιώτικα Νέα», τεύχος 11, σς 43-55.
- Βλαχάκης Γ., Λόγος ποίημα δοξαστικόν απολυτικίον και πολυχρόνιον επί τη εις Κρήτην αισία αφίξει της Α.Β.Υ. του Πρίγκηπος Γεωργίου. Υπό Γεωργίου Χ. Βλαχάκη Πληρεξουσίου Μαλεβυζίου, εν Χανίοις 1899
- Βούρη Γλυκερία- Σοφία, Η ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου (1870-1904). Η εθνική διάσταση, Ιωάννινα 1988.
- Βούρη Σοφ., Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας (1870-1904), Αθήνα 1992.
- Βούρη Σοφ., Πηγές για την Ιστορία της Μακεδονίας (1889-1905). Εκκλησία και κράτος, Αθήνα 1999.
- Βουρλάκης, Αριστ. Η πρώτη οργάνωσις της Εκπαιδεύσεως στην Ανατολική Κρήτη και το Ιστορικό Γυμνάσιο Νεαπόλεως, περ. Αμάλθεια, Άγιος Νικόλαος, 1977, τ.31, σς 155-172 και τ.32 σς.231-241.
- Βουτεκάκης Δημ., «Κρητικοί! Ιδού ο δρόμος της τιμής, ιδού ο δρόμος της ατιμίας. Διαλέξτε!», τυπογραφείον «Εστία» Κ. Μάϊνσερ και Ν. Καργαδούρη, Αθήνα 1906.
- Βουτετάκης Δ., Ο Βασιλεύς Μας Ένοχος της ήττης μας. Οι επιβαλόντες την αποστολήν του Στόλου και του Στρατού εις Κρήτην, λόγοι. Η πολιτεία της Κυβερνήσεως και η πολιτεία του Βασιλέως αιτία και αίτια, Αθήναι 1898
- Βουτετάκης Δ., Τα καθήκοντα του ανθρώπου προς τον εαυτόν του, προς τον Θεόν και προς την κοινωνίαν. Τα καθήκοντα του Συνταγματικού πολίτου , των δημάρχων και των προυχόντων εις την γλώσσαν του λαού, Χανιά Κρήτης 1901.
- Βουτιερίδης Η.- Ημερολόγιον του τάγματος των επιλέκτων Κρητών (ο αγών της Κρήτης κατά το 1897 εν ταις Ανατολικαίς Επαρχίαις). Εν Αθήνας 1898
- Βουτιερίδης Ηλίας, Ημερολόγιον του τάγματος των επιλέκτων Κρητών, ο αγών της Κρήτης κατά το 1897 εν ταις Ανατολικαίς Επαρχίαις, εν Αθήνας 1898
 - Βουτιερίδης Ηλίας, Ημερολόγιον του Τάγματος των επίλεκτων Κρητών (1897), εκδ. Δήμου Αρχανών, Ενωσης Φιλολόγων Νομού Ηρακλείου, 1997.
- Βρανούσης, Λέανδρος, Ρήγας, Αθήνα.
 - Βυβιλάκης, Εμμ. Έκθεσις της επί των σχολείων της Κρήτης επιτροπής του 1844, εκ του τυπογραφείου «Ραδαμάνθους» εν Αθήναις 1879

- Γ.Μ. Μενεγάκης, Η ελευθερία της Κρήτης. Τα κατά την απελευθέρωσιν ιστορικά γεγονότα. Ιστορική σελίς, Τα δεινοπαθήματά μου, Λαϊκή εικόνα μάχης Βουκολιών, Κάιρον Αλεξάνδρεια 1901.
- Γοντικάκης Στεφ., Η άγνωστη αλληλογραφία (1872-1873) του Χριστόφορου Αργυράκη, πληροφορίες για θεσμούς της Κρήτης, Πεπρ. Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ', Ηράκλειο Κρήτης 1984.
- Γεδεών, Μανουήλ, Μνεία των προ Εμού, 1800-1863-1913, Αθήνα, 1934.
- Γενεράλις Ε., Επίτομος Γεωγραφία της νήσου Κρήτης μετά δύο πινάκων του πληθυσμού κατά τμήματα, επαρχίας, πόλεις και πολυανθρωποτέρας κώμας προς χρήσιν της εν τοις Δημοτικοίς και Ελληνικοίς Σχολείοις σπουδαζούσης νεότητος, Έκδοσις Δευτέρα βελτίων και μεταρρυθμισμένη, άδεια της σεβ. Κυβερνήσεως ,εν Ηρακλείω 1894
- Γενεράλις Ε., Επίτομος Γεωγραφία της Νήσου Κρήτης. Έκδοσις Γ', Χανιά 1900.
- Γεωργίου Α., Πολιτικόν κάτοπτρον των πολιτικών της Ελλάδος κατά τον εν έτει 1877 ρωσοτουρκικόν πόλεμον, Αθήνα, 1880.
- Γεωργίου Η.Π., Γαλλική Πολιτική ατυνομικά τινά σκάνδαλα και επανάστασις Κρήτης (1866-1869), Αθήναι 1972.
- Γεωργίου Ηλίας, Η πολιτική της Γαλλίας κατά τας εν Θεσσαλία, Ηπείρῳ, Μακεδονία και Κρήτη επαναστάσεις του 1877-1878, Αθήνα, 1969.
- Γιάνναρης Αντ., Η Δημόσια Παιδεία αρχαιόθεν μέχρι σήμερον εν Χανίοις 19(38, εκδ. Στυλ, Πετράκη.
- Γκαρμπολάς, Νικόλαος, Πώς η Μακεδονία παρέμεινεν ελληνική. Ιστορικαί Σελίδες, Θεσσαλονίκη, 1933.
- Γοντικάκης Σ., Η παιδεία στην Κρήτη (1878-1839) εκδ. Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, Ηράκλειο 1998.
- Γοντικάκης Στεφ., Η άγνωστη αλληλογραφία (1872-1873) του Χριστόφορου Αργυράκη, πληροφορίες για θεσμούς της Κρήτης, Πεπρ. Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ' Ηράκλειο Κρήτης 1984, σ.66-76
- Γραμματόσημα Ελλάδος (1861-2006) και Ταχυδρομική Ιστορία, «Φιλοτελικός Ερμής» Αθήνα 2008.
- Γώγος Γρηγόριος, Ιεραδιάκονος, Στοιχειώδης διδασκαλία, Κων/πολις 1859..

- Δ. Κουκουλάκης, Πανεπιστημιακή φάλαγξ εν Κρήτη, 1897, εκδ. β' εν Αθήναις 1907
- Δαμάλας Νικ., Πρύτανης Εθν. Πανεπιστημίου «Λόγος εκφωνηθείς κατά το μνημόσυνον του αηδήμου Α.Φ. Παπαδάκη». Αθήναι 1879, Αριθ. καταλόγου Εθνικής Βιβλιοθήκης Β.Ε.Ι. 290.
- Δελάκης Ε., Το Ιεροδιδασκαλείον της Κρήτης, τα κατά την πρώτην και Δευτέρα περίοδο της λειτουργίας αυτού 1892-1905, τεύχ. 3^ο , Άγιος Ματθαίος Χανίων 1998.
- Δετοράκης Θ., Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης, 1990
- Δετοράκης Θ., Καλοκαιρινός Α., Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Συλλογικός τόμος, Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών, (επιμ. Δετοράκης Θ., Καλοκαιρινός Α.), Ηράκλειο 2001.
- Δετοράκης Θ., Σφραγίδες Κρητικής Ελευθερίας (1821-1898), Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1998
- Δετοράκης Θ., Σφραγίδες Κρητικής Ελευθερίας (1821-1898), Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο 1998
- Δετοράκης Μανόλης, Γιατροί αγωνιστές των κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ' αιώνα, Ηράκλειο 1987
- Δετοράκης Μανόλης, Ιωσήφ Χατζηδάκης (1848-1936) Σύντομη αναφορά στην πολιτική και πατριωτική του δράση, περ. Παλίμψηστον, τεύχος 3, Ηράκλειον Κρήτης, 1986.
- Δημαράς Αλ., Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας), τόμ. 2, Αθήνα, τόμ. Α', 1973, τόμ. Β' (1895-1967), Αθήνα 1986 και επανέκδοση 1998
- Δήμητσας Μαργαρίτης, Έλεγχος του υπό Κηπέρ εκδοθέντος Εθνογραφικού Πίνακος της Τουρκίας, Αθήνα, 1877.
- Διάταγμα περί ειδικού Νόμου της Μουσουλμανικής Κοινότητας Χανιά, 1900.
- Διάταγμα περί εκδικάσεως μικροδιαφορών, Χανιά 1900.
- Διάταγμα περί οργανισμού Γεωργικής Υπηρεσίας. Χανιά 1899
- Διάταγμα περί συστάσεως « Τραπεζής Κρήτης» μετά συμβάσεως και συμπληρωματικού πρακτικού – Εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1899
- Δραγούμης, Νικόλαος, Ιστορικά Αναμνήσεις, Αθήνα, 1874.

- Ε. Ζαμπετάκης «Συμβολή εις την καλυτέραν γνώσιν της επαναστατικής περιόδου 1841 εν Κρήτη» Κρητικά Χρονικά, 10 (1956), σ.171-214.
- Encyclopedie de la Pleiade, Ιστορία και οι μέθοδοί της, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988
- Ειδικοί Νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης. Εκδίδονται οι μεν παρά Χριστιανοίς υπό Γεωργ. Πλουμίδου, Οι δε παρ' Οθωμανοίς υπό Κωνστ. Φουρναράκη, τεύχος πρώτον, δεύτερον, τρίτον, εκ του τυπογραφείου της «Μεσογείου», εν Χανίοις 1895.
- Έκθεσις των πεπραγμένων υπό ης εν Αθήναις Κεντρικής των Κρητών Επιτροπής επί της πρώτης και δευτέρας περιόδου αυτής από 27ης Μαΐου 1896 έως 4ης Αυγούστου 1897, εν Αθήναις 1898.
- Έκθεσις των πεπραγμένων υπό της εν Αθήναις Κεντρικής των Κρητών Επιτροπής. επί της πρώτης και δευτέρας περιόδου αυτής από 27ης Μαΐου 1896 έως 4ης Αυγούστου 1897, εν Αθήναις 1898.
- Έκθεσις των κατά το 1875 πεπραγμένων από της συστάσεως μέχρι τούδε 17 Απριλίου 1869, 31 Δεκεμβρίου 1871, Ο εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος, Αθήναι 1876.
- Εκκεκάκης Γ.Π., Τα Κρητικά βιβλία, ένα πρώτο σχέδιασμα Κρητικής Βιβλιογραφίας Β' 1864-1913, Ρέθυμνο 1990.
- Ελ. Βενιζέλος «Η κρητική επανάστασις του 1889, Αθήνα 1971 (εκδόσεις Ι.Γ. Μανωλικάκης).
- Επαρχιακοί διδάσκαλοι Κρήτη του 1870, Πεπρ. Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 1955, τόμ. Γ'.
- Επετηρίς Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας 1956-1976, Νεάπολις Κρήτης, 1976
- Επί τη εορτή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ρεθύμνης 8η Νοεμβρίου 1900 επετείω της ολοκαυτώσεως του Αρκαδίου, εν Χανίοις 1900.
- Ευαγγελίδης Τρυφ. Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας, Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1935
- Ευαγγελίδης Τρυφ., Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος (6 Απριλίου- 7 Μαΐου). Μετ' εισαγωγής περί της κρητικής εκστρατείας (2 Φεβρουαρίου- 14 Μαΐου) μετά 50 λιθογραφημένων εικόνων και 2 χαρτών, εν Αθήναις 1897
- Ευαγγελίδης, Τρύφων, Τα Μετά τον Όθωνα, Αθήνα, 1898.

- Ευαγγελίδης. Τρύφ, Η εσωτερική κατάσταση στην Κρήτη (1868-1877), Η διατριβή επί διδακτορία, Αθήνα, 1984. Η Κρητική Επανάσταση 1866-1869, Χανιά 1966
- Ευθύφρων, Πανελληνίς, Ερμούπολις, 1855.
- Ζακυθινός, Διονύσιος, Η Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, (εκδ. 2α), Αθήνα, 1965.
- Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου, Ιστορία των Επαναστάσεων της Κρήτης , Συμπληρωθείσα υπό Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη, εν Αθήναις 1897.
- Ζαμπετάκης Ε. «Συμβολή εις την καλυτέραν γνώσιν της επαναστατικής περιόδου 1841 εν Κρήτη» Κρητικά Χρονικά, 10 (1956), σ.171-214.
- Ζηνόπουλος, Γ., Η Ελλάς ενώπιον του Συνεδρίου και η Ελλάς μετά την Απόφασιν του Συνεδρίου, Αθήνα, 1878.
- Ζινευράκη-Λεκανίδου Μ., εκ του Αρχείου Ιωσήφ Λεκανίδου Αλληλογραφία της Απελευθερωτικής Επανάστασης της Κρήτης, 1895-1898, Χανιά 1954
- Ζωγραφίδης Τίτος, Επίσκοπος Πέτρας, Ηθικαί Ομιλίας επί των Ευαγγελικών περικοπών των αναγιγνωσκομένων καθ' όλας τας Κυριακάς του έτους. Εγκρίσει της Ιεράς Επαρχιακής Συνόδου της εν Κρήτη Εκκλησίας, εν Ηρακλείω 1900
- Ζωγραφίδης Τίτος, Επισκόπου Πέτρας, Ηθικαί Ομιλίας επί των Ευαγγελικών περικοπών των αναγιγνωσκομένων καθ' όλας τας Κυριακάς του έτους. Εγκρίσει της Ιεράς Επαρχιακής Συνόδου της εν Κρήτη Εκκλησίας, εν Ηρακλείω, 1900.
- Η 23 Οκτωβρίου 1898, Η μέρα της απελευθερώσεως της Κρήτης, εν Οδυσσώ 1898.
- Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969, Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1967.
 - Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969, Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Αθήναι 1967.
- Η Κρήτη ελευθέρα . Έμμετρον δραμάτιον συνταχθέν υπό Ιωάννου Δ. Λευθεριώτου, παρασταθέν δε, από της σκηνης της εν Κερκύρα Φιλαρμονικής « Μάντζαρος» , κατά τας εσπέρας της 15,16 και 20 του μηνός Δεκεμβρίου 1898. Τυπογραφείο « Ερμής» Κερκύρα.
- Η Κρήτη και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος- Εν Αθήναις , εκ του τυπογραφείου των καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου 1898 ,. (Στο τέλος του προλόγου):
- Η Κρήτη και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος, εν Αθήναις 1898

- Η Κρητική Επανάσταση 1866-1869, Χανιά 1966
- Η Φάλαγξ των Φοιτητών εν Κρήτη τω 1897 υπό Γεωργίου Αντωνοπούλου, εν Αθήναις 1898
- Η Φάλαγξ των Φοιτητών εν Κρήτη τω 1897 υπό Γεωργίου Αντωνοπούλου. Αφιερώνεται εις την Νεότητα του Πανεπιστημίου, εν Αθήναις 1898.
- Ημερήσιαι Διατάξεις- πολιτική Διοίκησης και οικονομική δικαιοδοσία του Τμήματος Ρεθύμνης, εν Ρεθύμνη τη 16 Δεκεμβρίου 1898
- Ημερήσιαι Διατάξεις- Πολιτική Διοίκησης και οικονομική δικαιοδοσία του Τμήματος Ρεθύμνης- Μαΐος 1899, εν Ρεθύμνη 1899
- Ημερήσιαι Διατάξεις- Πολιτική Διοίκησης και οικονομική δικαιοδοσία του Τμήματος Ρεθύμνης – Ιούλιος 1899, εν Ρεθύμνη 1899
- Ημερολόγιον Επαναστάτου Κρητός οπλαρχηγού. Περιλαμβάνον διαφόρους μάχας και ακροβολισμούς και σχετικά άλλας πληροφορίας και δασαφήσεις, κατά την εν Κρήτη επαναστατικήν περίοδον, των ετών 1895-1896, εν Αθήναις 1896
- Ημερολόγιον Μεγ. Ελλάδος (1924) Η Μεγάλη του Γένους Σχολή, Γενικά τινά περί παιδείας επί τουρκοκρατίας
- Θανάσης Παπαϊωάννου, Γραμματόσημο και Ιστορία η νεώτερη πορεία του ελληνικού έθνους μέσα από το γραμματόσημο, εκδ. Ηλιοτρόπιο, Αθήνα 2007, σ.148 και Κ.Ε. Παδουβάς, Κρήτη 1897-1977, πολυεθνικές ελληνικές δυνάμεις κατοχής-αυτονομία-ένωση με την Ελλάδα, Αθήνα 1997

Θεοσ /νίκη, έκδ. Πουρνάρα.

- Ι. Λούκας, Το κρητικό ζήτημα στην τελευταία φάση του, η Αγγλική και η Γερμανική Γεωστρατηγική, άρθρο στο συλλογικό τόμ. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Ε.Κ.Ι.Μ., Ηράκλειο 2001
- Ι.Κ. Μαζαράκης – Αινιάν, Σημαίες Ελευθερίας, συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, Αθήνα 1996.
- Ιάλεμος, Οδ., «Η Ιστορία του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου και της επιδράσεως αυτού επί της εκπαιδευτικής εν Τουρκία ενεργείας του ημετέρου έθνους», Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, τ. XII (1877-78), Κωνσταντινούπολις, 1879.
- Ιεροδιδασκαλείον εν Αγία Τριάδι τα κατά το δεύτερον έτος 1893-1894, τυπογραφείον της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, εν Χανίοις 1894

- Ιωάννου Ν. Χατζιδάκι- Στοιχεία Γεωμετρίας , τα μόνα εγκριθέντα εν τοις γενομένοις διαγωνισμοίς προς χρήσιν των Γυμνασίων-Εκδοσις εβδόμη- Εν Αθήναις, τύποις Π.Δ. Σακελλάριου. 1900
- Κ.Ε. Παδουβάς , Κρήτη 1897-1913 Πολυεθνικές Ενοπλες Δυνάμεις, Κατοχή – Αυτονομία – Ένωση με την Ελλάδα, Αθήνα 1997.
- Κουτσουνβάνου Ε. Χρυσαφίδης Κ., Εισαγωγή στο Helm, H. J. Katz L., Μέθοδος Project και Προσχολική Εκπαίδευση, Μικροί Ερευνητές (επιστημονική επιμέλεια Κουτσουνβάνου Ε., Χρυσαφίδης Κ.), έκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.
- Κουτσουνβάνου Ε., Εισαγωγή στο: Banks A.J. «Εισαγωγή στην Πολυπολιτισμική Εκπαίδευση», 3^η Αμερικανική έκδοση, (Κουτσουνβάνου Ε., επιστημονική επιμέλεια Σταματάκης Ν., μετάφραση), έκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1994.
- Κουτσουνβάνου Ε., Η Παιδαγωγική Θεωρία του Piaget και οι Παιδαγωγικές Εφαρμογές στην Προσχολική Εκπαίδευση (δ' έκδοση), έκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- Κουτσουνβάνου Ε., Μερικές απόψεις για το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (ΔΕΠΠΣ), Σύγχρονο Νηπιαγωγείο, τεύχ. 53, Αθήνα 2006.
- Κουτσουνβάνου Ε., Προγράμματα Κοινωνικών Επιστημών στο: Κουτσουνβάνου Ε. και ομάδα εργασίας, Οι Κοινωνικές Επιστήμες στην Προσχολική Εκπαίδευση, έκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1999. (σ. 45-70).
- Κουτσουνβάνου Ε., Πρόλογος στο: Edwards G., Gandini L., Forman G.(επιμελητές), Αθήνα 2001, Reggio Emilia: Οι Χίλιες Γλώσσες των παιδιών Προσχολικής ηλικίας (επιμ. Κουτσουνβάνου Ε.), έκδ. Πατάκης, Αθήνα 1993.
- Κουτσουνβάνου Ε., Προσχολική Εκπαίδευση και Κοινωνικοποίηση στο : Κουτσουνβάνου Ε. και ομάδα εργασίας, Οι Κοινωνικές Επιστήμες στην Προσχολική Εκπαίδευση, έκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1999. (σ. 21-41).
- Κουτσουνβάνου Ε., Πρώτη Ανάγνωση και Γραφή: Στρατηγικές Διδασκαλίας, Αθήνα 2000.
- Κουτσουνβάνου Ε., Φάκελος για το μάθημα Θεωρητική Εισαγωγή στα Προγράμματα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών ΤΕΑΠΗ, Αθήνα 1998.
- Καλαϊζάκης Σ., Ημερήσιαι Διατάξεις – Πολιτική Διοικήσεις και οικονομική δικαιοδοσία του Τμήματος Ρεθύμνης – Ιανουάριος 1899, εν Ρεθύμνη 1899.

- Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου Κάλλια, Η παιδεία στην Κρήτη (1868-1878), Μία επισκόπηση, Πεπρ. Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 1985, τ. Γ' σς. 77-86
- Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου Κάλλια, Η παιδεία στην Κρήτη (1868-1878), Μία επισκόπηση, Πεπρ. Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 1985, τ. Γ' σ. 77-86
- Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, Κάλλια, Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877), Αθήνα 1988, εκδ. Εστία.
- Καλλιατάκη – Μερτικοπούλου, Κάλλια, Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877), εκδ. Εστία Αθήνα 1988,.
- Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου. Κ., Ο διορισμός Χριστιανού Γενικού Διοικητή στην Κρήτη 1878, Πεπρ. Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Αθήνα, 1981
- Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κάλλια, Επαρχιακοί διδάσκαλοι στην Κρήτη του 1870, Πεπρ. Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 1955.
- Καλλιρόη Παρρέν, Τα βιβλία της αυγής – Η Μάγισσα, Αθήναι, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη 1901.
- Καλλίφρων, Εκπαιδευτικά, Κων/λις 1867
- Καλομενοπούλος Νικόστρατος, Κρητικά ήτοι τοπογραφία και οδοιπορικά της νήσου Κρήτης- Επιτόπιος μελέτη υπό Νικοστράτου Θ. Καλομενοπούλου, ανθυπολογαχαγού του πεζικού, εν Αθήναις 1894
- Καλομενόπουλος Νικόστρατος, Κρητικά, Αθήναι 1894
- Κανάκης Ν. Ι. Η εσωτερική οργάνωση καί λειτουργία του νοελληνικού δημοτικού Σχολείου, από την Αλληλοδιδασκτική ως την επικράτηση του Νεοερβαρτιανισμού, έκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1995.
- Κανάκης Ν. Ιωαν., Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού δημοτικού Σχολείου, από την αλληλοδιδασκτική ως την επικράτηση του Νεοερβαρτιανισμού, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1995
- Κανονισμός του Λογιστικού της Ταχυδρομικής Υπηρεσίας, Χανιά, 1900
- Κανονισμός του υπό προστάτη τη Α.Β.Υ. τω της Κρήτης ηγεμόνι Γεωργίω Γυμναστικού Συλλόγου Ρεθύμνης ιδρυθέντος εν Ρεθύμνη τη 3 Οκτωβρίου 1899

«Εν τοις Γυμνασίοις πρώτοι Ελλήνων Κρήτες εγυμνάσθησαν (Πλάτων) εν Ρεθύμνη 1900, τύποις Στυλ. Ε. Καλαϊζάκι (sic).

- Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ρεθύμνης εγκριθείς δια του από 4 Φεβρουαρίου 1900 Διατάγματος της Α.Β.Υ του Πρίγκηπος Γεωργίου της Ελλάδος, Υπάτου Αρμοστού εν Κρήτη, εν Χανίοις 1900
- Καρακίτης Σ. Δ., Ελληνικόν Σχολείον, ελληνοδιδάσκαλος, άρθρ. Μεγάλης Παιδαγωγικής Εγκυκλοπαίδειας, τόμ. 2, Αθήναι 1967
- Καραμίτσος Α., Κατάλογος γραμματοσήμων και ταχυδρομική ιστορία τόμ.1-2, Θεσ / νίκη 2006
- Καρολίδης, Παύλος, Η Ενεστώσα Κατάστασις εν τω Αγίω Όρει, Αθήνα, 1896.
- Καρολίδης, Παύλος, Σύγχρονος Ιστορία των Ελλήνων και των Λοιπών Ααών της Ανατολής, 1821-1921, 7 τ., Αθήνα, 1922-1929.
- Κασδόνης Σ. Νυστεράκης Ν., Στοιχειώδης Κοσμογραφία, εν Αθήναις 1901.
- Κασσιμάτης Παν. Ιστορική Επισκόπησις της εν Κρήτη Εκπαιδεύσεως, Αθήναι 1953
- Κασσιμάτης Παν. Ιστορική Επισκόπησις της εν Κρήτη Εκπαιδεύσεως, Αθήναι 1953
- Κατσουγιάννης, Τηλ. Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών, τ. Ι, Θεσσαλονίκη, 1964.
- Κελαϊδής, Στ., Ο Παρθενίας Γ. Κελαϊδής και η πολιτική αυτού αλληλογραφία (1854-1904), Χανιά 1930.
- Κεφαλληναίου Ε., Νεοελληνικά Αλφαβητάρια 1771-1981, Αθήνα 1995
- Κοζύρης Ηλ. Μιχαήλ, Λασίθι, αγώνες και θυσίες αιώνων «Η Κριτσωτοπούλα», Αθήναι 1969.
- Κοζύρης. Ηλ. Μιχαήλ, Λασίθι, αγώνες και θυσίες αιώνων, Αθήνα 1969.
- Κοινοποιήσις της Ανωτέρας Διευθύνσεως των Οικονομικών περί χαρτοσήμου εκ του τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας 1899
 - Κοκκώνης Π. Ιωάννης, Εγχειρίδιον ή Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος, έκδ. Γ΄, εν Αθήναις 1850.
- Κονδυλάκης Ι., Ιστορία και Γεωγραφία της Κρήτης προς χρήσιν των σχολείων μέρος πρώτον , εν Αθήναις 1900
- Κονιδάρης, Γεράσιμος, Η Ελληνική Εκκλησία ως Πολιτιστική Δύναμις εν τη Ιστορία της Χερσονήσου τον Αίμου, Αθήνα 1948.

- Κορακίτης Σ.Δ., Ελληνικός Σχολεῖον, ελληνοδιδάσκαλος, ἄρθρο Μεγάλης Παιδαγωγικῆς Εγκυκλοπαίδειας, τόμ.2 , Αθήναι 1967
- Κορδάτος, Γιάννης, Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, τ. IV, Αθήνα, 1957-8.
- Κορνάρου Βικέντιος, Ερωτόκριτος, ποίημα ερωτικόν, συντεθέν παρά Βικεντίου Κορνάρου, του εκ της Σιτίας Χώρας εν τη νήσω της Κρήτης επιμελώς διορθωθείς κατά την έκδοσιν της Βενετίας (μετά πολλῶν εικόνων) τερπνόν ανάγνωσμα δια τον Λαόν. Εκδότης Ιωάννης Νικολαΐδης Εν Αθήναις. Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Νικολαΐδου ---1898
- Κουκουλάκης Δ., Πανεπιστημιακή φάλαγξ εν Κρήτη, 1897, εκδ. β' εν Αθήναις 1907
- Κουσουρελάκης Ν., Κρητική Πολιτεία ήτοι ἅπαντες οι εν Κρήτη ισχύοντες νόμοι, τυπογραφείο της κυβερνήσεως εν Χανίοις 1914
 - Κουσουρελάκης Ν., Κρητική Πολιτεία ήτοι ἅπαντες οι εν Κρήτη ισχύοντες νόμοι, τυπογραφείο της κυβερνήσεως εν Χανίοις 1914
- Κουσουρελάκης Ν., Κώδικες Κρητικής Πολιτείας περιέχοντες τους εν Κρήτη ισχύοντες νόμους, τύπος «Πρόοδος», εν Χανίοις 1902.
- Κρανιδιώτης Ν., Οι διαπραγματεύσεις Μακαρίου – Χάρντιγκ (1955-1956), Αθήνα 1987.
- Κρέμος, Γεώργιος, Νεώτατη Γενική Ιστορία, Αθήνα, 1898.
- Κρητικά ήτοι τοπογραφία και οδοιπορικά της νήσου Κρήτης- Επιτόπιος μελέτη υπό Νικοστράτου Θ. Καλομενοπούλου, ανθυπολογαγαγού του πεζικού – Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστού. 1894
- Κρητική Αδελφότης Ηρακλειωτών εν Αθήναις – Επί τη εορτή του Ηγεμόνος της Κρήτης Γεωργίου ,Πρίγκηπος της Ελλάδος – Εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Κ.Σ. Βλαστού ---1899
- Κρητική Αδελφότης Ηρακλειωτών εν Αθήναις επί τη εορτή του Ηγεμόνος της Κρήτης Γεωργίου ,Πρίγκηπος της Ελλάδος, εν Αθήναις 1899
- Κρητική Πολιτεία- Το Εκπαιδευτικό Συνέδριον και αι επετηρίδες των Γυμνασίων, κατά το σχολικόν έτος 1899-1900 – Μέρος Α' εκτυπωθέν επιμελία του Γενικού Επιθεωρητού Ιωάν. Περδικάρη εν Χανίοις 1900
- Κρητική Πολιτεία, Ανωτέρα Διεύθυνσις της παιδείας και τη δικαιοσύνης. Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις, εν Χανίοις 1904

- Κρητική Πολιτεία, Ανωτέρα Διεύθυνσις της παιδείας και της δικαιοσύνης, Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις, εν Χανίοις. 1904.
- Κρητική Πολιτεία, Διάταγμα περί διοικήσεως και επιθεωρήσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Χανιά 1899.
- Κρητική Πολιτεία, Συμπληρωματικά οδηγία δια την σύνταξιν της Στατιστικής του εξωτερικού εμπορίου, Χανιά 1901.
- Κρητική Πολιτεία, Το Εκπαιδευτικό Συνέδριον και αι επετηρίδες των Γυμνασίων, κατά το σχολικόν έτος 1899-1900, Μέρος Α΄, Εκτυπωθέν επιμελεία του Γενικού Επιθεωρητού Ιωάν. Περδικάρη, εν Χανίοις, 1900.
- Κρητική Πολιτεία, Το Ταχυδρομικόν Ταμειυτήριον, Χανιά, 1901.
- Κρητικόν Ημερολόγιον 1899, Έκδοσις, «Εθνικής Αγωγής», εν Αθήνας 1898
- Κρητικόν Λεύκωμα «Αν τα αίματα χαρίζουν ελευθέρους τους λαούς Π.Συνοδινός εν Αθήναις, 1898
- Κρητικόν Λεύκωμα, εν Αθήναις, 1898
- Κρητικός Κώδιξ, περιέχων τα από του έτους 1868 μέχρι σήμερον χορηγηθέντα εις την Κρήτην προνόμια μετά των σχετικών Αυτοκρατορικών φερμανίων, άπασαν την εν ισχύι κρητικήν Νομοθεσίαν, Διατάγματα τινά της Γενικής Διοικήσεως και Εγκυκλίους αυτής τε και της Εισαγγελίας Εφετών τ. Α΄, Β΄ εν Χανίοις 1893
- Κριάρης Α., Γεωγραφία της Κρήτης, φυσική και πολιτική, μετά πολλών ιστορικών σημειώσεων, εκ του τυπογραφείου « Η Πρόοδος» Φραντζεσκάκη, εν Χανίοις 1901.
- Κριάρης Κ., Παναγιώτου, Ιστορία της Κρήτης, Μέρος Α΄ Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της επαναστάσεως του 1868-1896, εν Χανίοις 1901 τόμ. 2 μέχρι τέλους της επαναστάσεως του 1866 εκδοθείσα επιμελεία και δαπάνη Αριστείδου Κ. Κριάρη, εν Χανίοις 1902.
- Κριάρης Π., Ιστορία της Κρήτης –Μέρος Α΄– Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της επαναστάσεως του 1868-1896, εν Χανίοις 1901. (από τον τόμ.2) – Μέχρι τέλους της επαναστάσεως του 1866, εκδοθείσα επιμελεία και δαπάνη Αριστείδου Κ. Κριάρη Βουλευτού του Νομού Χανίων, εν Χανίοις 1902
- Κριάρης Παναγ. Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της επαναστάσεως του 1866, εν Χανίοις 1902

- Κυριακίδης, Ε., Ιστορία του σύγχρονου ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, 1832-1892, 2 τ., Αθήνα, 1892-94.
- Κώδικες Κρητικής Πολιτείας, τόμ. Α', έκδ. Α', εν Χανίοις 1910.
- Κώδικες Κρητικής Πολιτείας, τόμ. Α', έκδ. Β', εν Χανίοις 1914.
- Κωνσταντινίδης, Κ.Α., Η Αγγλική Κατοχή της Κύπρου του 1878, Λευκωσία, 1930.
- Κωφός, Ευάγγελος, «Η Εκχώρησις της Κύπρου εις την Αγγλίαν» Πρακτικά τον Πρώτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 1973, τ. ΙΙΙ.
- Κωφός, Ευάγγελος, Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα 1875-1881, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001.
- Λαζαρίδης Ηρακλής, (επιμ.), Εδουάρδου Στάνφορντ, Εθνογραφικός Χάρτης της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και Ελλάδος, Αθήνα, 1877.
- Λανδράκι Ι. Ν., Γεωγραφία της Ελληνικής μεγαλονήσου Κρήτης Φυσική και Πολιτική προς χρήσιν των παντός βαθμού Δημοτικών Σχολείων αρρένων και θηλέων, εν Χανίοις 1900
- Λάσκαρι Μ.Θ., Το Ανατολικόν Ζήτημα (1800-1923), τόμ. Α' (1800-1878),
- Λάσκαρις, Μιχαήλ, Το Ανατολικόν Ζήτημα, 1800-1923, Θεσσαλονίκη, 1948.
- Λάσκαρις, Στυλιανός, Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914, Αθήνα, 1947.
- Λέφας Χ. Β., Ιστορία της Εκπαιδεύσεως, έκδ. ΟΕΔΒ, εν Αθήναις 1850.
- Λιγνάδης Τάσος, Η ξενική εξάρσις κατά την διαμόρφωσιν του Νεοελληνικού κράτους (1821-1945), Αθήναι 1975.
- Μακράκης Λ. «Ελευθέριος Βενιζέλος 1864-1910 μεταφ. Τ.Κίρκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992
- Μαλακής, Σπυρίδων, Απομνημονεύματα επί της Συγχρόνου Ιστορίας, Αθήνα, 1895.
 - Μαμαλάκης Ι., Ο αγώνας του 1860-1869 για την Ένωση της Κρήτης, Θεσσαλονίκη 1947.
- Μαμαλάκης Ι., Ο αγώνας του 1860-1869 για την Ένωση της Κρήτης, Θεσσαλονίκη 1947.
- Μαμαλάκης Ιωάννης, Ο αγώνας του 1860-1869 για την Ένωση της Κρήτης, Θεσσαλονίκη 1947

- Μαρκεζίνης, Σπύρος, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964, τ. Π΄, Αθήνα, 1966.
- Μάρκογλου Ε., Το ενδιαφέρον του αμερικανικού λαού δια την Κρητικήν Επανάστασιν 1866-1869, Αθήναι 1970.
- Μελάς Σ., «Η επανάσταση του 1909, Αθήνα 1972
- Μελετόπουλος, Χαρίλαος, Η ευρωπαϊκή διπλωματία εν Ελλάδι από των χρόνων του Καπποδίστρια μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, Αθήνα, 1888.
- Μενεγάκης Γ.Μ., Η ελευθερία της Κρήτης (ομιλία), Αλεξάνδρεια , 1901.
- Μενεγάκης Γ.Μ., Η ελευθερία της Κρήτης. Τα κατά την απελευθέρωσιν ιστορικά γεγονότα. Ιστορική σελίς- Τα δεινοπαθήματά μου ,Κάιρον 1901.
- Μενσελσώνης Βαρθόλδος, Επαναστατική εικόν των Δυτικών της Κρήτης Διαμερισμάτων ή ανακευή χωρίων τινων της περιγραφούσης τον Εθνικόν Αγώνα της Κρήτης κατά των Τούρκων πραγματείας του Μενσελσώνος Βαρθόλδου υπό Νικολάου Ψύχα, Αθήνησι 1870.
- Μητσοτάκη Ζωή, Ο δημοσιογράφος Ε. Βενιζέλος στα χρόνια της Κρήτης 1897-1907.
- Μοσκόφ Κωστής, Η Εθνική και Κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909 ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου , ιστορική μελέτη, Θεσ /νίκη 1972.
- Μοσχόπουλος Γ., Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους (1832-1940), εκδ.β΄ Αθήνα 1998
- Μοσχόπουλος Γ., Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους (1832-1940), εκδ.β΄ Αθήνα 1998
- Μουρέλλος Ι., Ιστορία της Κρήτης, έκδ. 2^η ,Ηράκλειο 1950.
- Μουρέλλος Ι.Δ., Επίτομη Ιστορία της Κρήτης, έκδ. Νικ. Αλικιώτη, Ηράκλειο Κρήτης 1934.

Μουρέλλος Ι.Δ., Κρητικά Βιογραφία, εν Αθήναις 1931.

- Μουρέλλος Ι.Δ., Κρητικά Βιογραφία, εν Αθήναις 1931.
- Μουρέλλος Ι.Δ., Κρητική Στοά, τόμ. Γ΄, Ηράκλειο Κρήτης 1911.
- Μουρέλος Γ., Ελ. Βενιζέλος, Δίφρος 1964.
- Μουρέλος Ιω., Ιστορία της Κρήτης, 2η έκδοση, Ηράκλειο 1950
- Μπαξεβανάκης Ν., Περί ελευθερίας Λόγος ρηθείς εν τη εν Ερμουπόλει πλατεία
- Μιαούλη επί τη εθνική εορτή της 25 Μαρτίου 1901, εν Ερμουπόλει Σύρου 1901

- Μπαξεβανάκης Σ., Ελληνικής γλώσσης εγκώμιον ήτοι Λόγος περί της ελληνικής γλώσσης των οργάνου του χριστιανισμού και ελληνισμού λεχθείς επί τη εορτή των Τριών ιεραρχών εν τω μητροπολιτικώ ναώ τη 30 Ιανουαρίου 1896 υπό Νικολάου Στυλ. Μπαξεβανάκι Εν Ερμούπολει Σύρου 1896.
- Μπελιά, Ελένη, «Ελληνικά Προξενεία εις την Τουρκοκρατούμενην Κύπρον (1834-1878). Πληροφορίαι περί της Καταστάσεως της Νήσου κατά τας Προξενικός Πηγάς». Πρακτικά τον Πρώτον Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, Λευκωσία, 1973.
- Μπουζάκης Σήφης, Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985) Εξαρτημένη ανάπτυξη, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.
- Ν. Ζαφειρίου, Η Ελληνική Σημαία από τους αρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα, έκδ. 2^α, σ. 41, εικ. 15, Αθήναι 1939
 - Νανάκης Α, Εκκλησία, Γένος, Ελληνισμός, Κατερίνη, εκδ. Τέρτιος 1993
- Νέαι αποδείξεις υπέρ του Ελληνισμού των αρχαίων Μακεδόνων υπό Γ.Ν. Χατζιδάκη (Μετατύψεις εκ του IB' Τόμου της Αθήνας), Αθήνησιν 1899.
- Νικαλαΐδης Δ., Οθωμανικοί κώδικες, τόμ. Β', εν Κωνσταντινουπόλει 1890. Τσιριντάνης Ν.«Η πολιτική και διπλωματική Ιστορία της εν Κρήτη Εθνικής Επανάστασεως 1866-1868», I-III, Αθήνα 1950-1951
- Νικολαΐδης Δημ. , Οθωμανικοί κώδικες, τ. Β' εν Κωνσταντινουπολει, 1890
- Νικολακάκης Γ., Η Κρητική Επανάσταση του 1897 από τις σελίδες του αθηναϊκού και ξένου τύπου, έκδ. ΕΙΕΜΕΒ, Χανιά 2003.
- Νόμος περί αρχαιοτήτων – Εν Χανίοις Τύποις Κρητικής Πολιτείας 1899
- Νόμος περί Δημοπρασιών και εκτελέσεως Δημοσίων Έργων. Χανιά 1899'
- Νόμος Περί Παιδείας, Εφημ. «Κρήτη» της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης, αριθ. φ.603, εν Χανίοις 27 Ιουνίου 1881
- Νόμος περί φορολογίας των εγχωρίων φυσικών προϊόντων. Χανιά , 1899
- Νόμος Ποινικός Βιβλία Α' - Γ-, Χανιά, 1899
- Ξανθουδίδης Σ. Λουλουδάκης Θ., Ιστορία της Κρήτης, Ηράκλειο Κρήτης
- Ξυριτάκης Δημ, «Η Συνταγματική Ιστορία της Κρήτης» Τα Γεγονότα, τα Κείμενα, οι Πρωταγωνιστές. Δικηγορικός Σύλλογος Ηρακλείου 2007.
- Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος (6 Απριλίου- 7 Μαΐου). Μετ' εισαγωγής περί της κρητικής εκστρατείας (2 Φεβρουαρίου- 14 Μαΐου). Μετά 50 λιθογραφημένων εικόνων και 2 χαρτών. Υπό Τρύφωνος Ευαγγελίδου- Εν Αθήναις--- 1897

- Ο Πόλεμος ένεκα του Κρητικού Ζητήματος. Αναμνήσεις εκ της Βουλής, εν Αθήναις 1897 και 1898.
- Οικονομόπουλος Α., Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου από της ενάρξεως της τελευταίας Κρητικής Επανάστασεως μέχρι του πέρατος του πολέμου γραφείσα επί τη βάσει των «Διπλωματικών Βιβλίων» των Δυνάμεων των επισήμων ελληνικών εγγράφων, των εκθέσεων των διαφόρων σωματαρχών και των ασφαλεστέρων ιδιωτικών πληροφοριών μετά πολλών εικόνων και τοπογραφικών χαρτών τόμ. πρώτος, τόμ. δεύτερος, εν Αθήναις 1898.
- Οικονομοπούλου Α., Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου από της ενάρξεως της τελευταίας Κρητικής Επανάστασεως μέχρι του πέρατος του πολέμου γραφείσα επί τη βάσει των « Διπλωματικών Βιβλίων» των Δυνάμεων των επισήμων ελληνικών εγγράφων, των εκθέσεων των διαφόρων σωματαρχών και των ασφαλεστέρων ιδιωτικών πληροφοριών μετά πολλών εικόνων και τοπογραφικών χαρτών τόμ. πρώτος, τόμ. Δεύτερος, εν Αθήναις 1898
- Οικονόμου Π.Π., Η διοργάνωσις της εκπαιδεύσεως εν Κρήτη, εν Αθήναις 1903.
- Παγγέ Τζένη, Εκπαιδευτική Τεχνολογία, έκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002.
- Παγγέ Τζένη, Θέματα στο διαδίκτυο Προσχολικής και Πρωτοσχολικής ηλικίας, έκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002.
- Παδουβά Κ., Κρήτη 1897-1913, έκδ. 1997.
- Παναγιωτάκης Ν., Νήσοι ελληνικαί, η παιδεία από της Αλώσεως. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τόμ. Δ', Αθήναι 1968.
- Παναγιωτάκης Γ., Η Κρήτη στις αρχές και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, Κρήτη 1998.
- Παναγιωτάκης Γ., Το Ηράκλειο και η Νομαρχία του, Ηράκλειο 2005
- Παναγιωτάκης Δ. Τιμ. διάκονος, Η εκπαίδευση στην Κρήτη και οι κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις της από την ίδρυση των Δημογεροντιών (1858) μέχρι και την απελευθέρωσή της Κρήτης από τους Τούρκους (1898), Μεταπτυχιακή εργασία στο τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσ/νίκη 1998.
- Παναγιωτάκης Ι. Γεώργιος, Η Κρήτη στις αρχές και τα τέλη του 20ου αιώνα, Κρήτη 1998.
- Παναγιωτάκης Ι. Γεώργιος, Η Κρήτη στις αρχές και τα τέλη του 20ου αιώνα, Κρήτη 1998.

- Πανταζής Σ. Χ. , Διαπολιτισμική Αγωγή στο Νηπιαγωγείο, έκδ. Ατραπός· Αθήνα 2006.
- Πανταζής Σ. Χ. Σακελλαρίου Μ., Το Αναλυτικό Πρόγραμμα μέσα από το πρίσμα της Κοινωνικής Παιδαγωγικής, στο: Προσχολική Παιδαγωγική, Προβληματισμοί και Προτάσεις, έκδ. Ατραπός, Αθήνα 2005.
- Πανταζής Σ. Χ., Σχολική Προετοιμασία στο Νηπιαγωγείο στο: Πανταζής Σ. Χ. Σακελλαρίου Μ., Προσχολική Παιδαγωγική, Προβληματισμοί και Προτάσεις, έκδ. Ατραπός, Αθήνα 2005, σ. 107-124.
- Πανταζής Σ. Χ., Τύποι Παιδαγωγικών Σχεδίων και Διδακτικών Προτάσεων – Προγραμμάτων για την Προσχολική Αγωγή και Εκπαίδευση στο: Πανταζής Σ. Χ. Σακελλαρίου Μ., Προσχολική Παιδαγωγική, Προβληματισμοί και Προτάσεις, έκδ. Ατραπός, Αθήνα 2005.
- Παπαδάκη Λ., Η αλληλοδιδασκτική Μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα, έκδ. Δωδώνη, Αθήνα – Γιάννινα 1992.
- Παπαδάκης Ι., Το Λεύκωμα της Κρήτης Τη συνεργασία διαπρεπών ποιητών, λογογράφων και λογίων 1898-1901, Χανιά 1901.
- Παπαδάκης Γ. και Λαρεντζάκης Α., Απομνημονεύματα Γεωργ. Παπαδάκη ήτοι Μαρτυρολόγιον των αδικώς απαγχονισθέντων εν Χανίοις Κρήτης 1894
- Παπαδάκης Δ.Ν., Επιβαλλομένη απάντησις ή η αλήθεια αποκαλυπτομένη. Υπό Νικολάου Α. Παπαδάκη, Δ.Ν. Πρώην γενικού εισαγγελέως, και πρώην γενικού γραμματέως της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, «Το μίσος είναι η συχνότερα αμοιβή των μεγάλων ευεργετημάτων» (Metastasio), εν Αθήναις 1898
 - Παπαδάκης Ι. Νικ., Η Σητεία κατά τας Κρητικές επαναστάσεις (1896-1898), Απομνημονεύματα Νικ. Ι. Παπαδάκη, έκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία 2001
- Παπαδάκης Ι.Π., Το Λεύκωμα της Κρήτης Τη συνεργασία διαπρεπών ποιητών, λογογράφων και λογίων 1898-1901, Χανιά 1999.
- Παπαδάκης Σ., Υπόμνημα προς την Α.Υ τον Πρίγκηπα Γεώργιο (μετά Παραρτήματος), Αλεξάνδρεια, Μάρτιος 1901 .
- Παπαδάκης Στυλ., Απομνημονεύματα της εν Κρήτη επαναστάσεως του 1866 και τα κατ'αυτής διαδραματισθέντα μυστήρια, εκ του Τυπογραφείου Ραδαμάνθους, Αθήναι 1870,
- Παπαδάκη-Χριστουλάκη, Ο Ε. Βενιζέλος στην επανάσταση 1897-98, Φιλίππους 1980.

- Παπαδάτου Β., Η μάνα μου η Κρήτη, Θεμέλιο 1983.
- Παπαδοπετράκης Γρηγ., Ιστορία των Σφακίων, επανέκδοσις αδελφών Βαρδινογιάννη, Αθήναι 1971
- Παπαϊωάννου Α. Rienk M. Feenstra, Τα χαρτονομίσματα της Κρήτης (1875-1913), έκδ. Τράπεζας Κρήτης, Αθήνα 1996.
- Παπαϊωάννου Α.Γ., Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866) Ο Πυρπολητής του Αρκαδίου, Ιωάννινα 2003.
- Παπαϊωάννου Α.Γ., Ζητήματα Διδακτικής της Ιστορίας, τεύχος Α' Γιάννενα 1987
- Παπαϊωάννου Γ. Απόστολος, «Το αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου και η ιστορία του», δακτυλογραφημένο αντίτυπο
- Παπαμανουσάκης Στρατής, Διάγραμμα ιστορίας του Κρητικού Δικαίου, Περιοδική έκδοση Τάλως, Ινστιτούτο Κρητικού Δικαίου, τομ. Α' (1989), σ. 252-258
- Παπαμανουσάκης Στρατής, Κρήτη 1897-1898, Από την επανάσταση στο Κράτος, συλλογικός τόμος Ε.Κ.Ι.Μ. με θέμα Η τελευταία φάση του κρητικού ζητηματος, Ηράκλειο 2001.
 - Παπαντωνάκης Γ., Η πολιτική σταδιοδρομία του Ελευθέριου Βενιζέλου, τομ. Α' (1884-1910), Αθήνα 1931
 - Παπαντωνάκης Γεώργιος, Σελίδες Συγχρόνου Ιστορίας. Το Κρητικόν Ζήτημα (από 1830-1912), εν Αθήναις 1931
- Παπαντωνάκης Σ., Κρητικά ήτοι συλλογή Α') Των διπλωματικών εγγράφων της Επαναστατικής Συνελεύσεως, της Συνελεύσεως των Κρητών, του Εκτελεστικού, των Ναυάρχων κ.λ.π. Β) Των Εγκυκλίων της Συνελεύσεως και του Εκτελεστικού μετά σημειώσεων ιστορικών-26 Ιουνίου 1897-9 Δεκεμβρίου 1898, εν Χανίοις 1901
- Παπιομύτογλου Γ., Ημερήσιες διατάξεις της ρωσικής Διοίκησης στο Ρέθυμνο (Οκτώβριος 1898-Ιούλιος 1899), Ρέθυμνο 2007
 - Πατεράκης Γ. Χρηστάκης Γ., Η Κρήτη και η Ιστορία της, Ηράκλειο 1991
 - Πατεράκης Γ., Η Ανώπολη και η περιοχή της, έκδ. Πολιτιστικού Συλλόγου Ανώπολης, Ηράκλειο 2002.
 - Πατεράκης Γ., Ο καπετάν Μιχάλης Κουρμούλης, Ηράκλειο 2003
- Πατεράκης Γ., Ο Λόγιος, Δημ. Ι. Βαρούχας, έκδ. Συλλόγου Μεσαριτών Ηρακλείου «Η Γόρτυς», Ηράκλειο 1993

- Πατεράκης Μ., Συμβολή στην Ιστορία της περιχής Φουρνής Λασιθίου, των Ιερών Μονών Αρετίου και Καρδαμούτζας κατά τη Βενετοκρατία – Τουρκοκρατία, τόμ. 1, Ηράκλειο 1994.
- Παυλίδου - Τσιγκάκη Αλίκη, Ο Πατριάρχης Μελέτιος Πηγάς, η οικογένειά του και η Κρήτη (1866-1913), Ηράκλειο Κρήτης 1992.
- Παύλου Α. Βαλάκη, καθηγητού- Ιστορία της Κρήτης- Προς χρήσιν των μαθητών των Δημοτικών Σχολείων – Εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου « Η Πρόοδος» Ε.Δ. Φραντζεσκάκη –1900
- Πεπονάκης Μανώλης, Εξισλαμισμός και επαναχριστιανισμός στην Κρήτη (1645-
- Περδικάρης Ι., Το εν Χανίοις Γυμνάσιον. Ήτοι οι απαγγελθέντες λόγοι και έκθεσις των πεπραγμένων κατά το Σχολικόν Έτος 1892-1893. Εκδιδόμενα δαπάναις μεν της Τμηματικής Εφορείας Χανίων, επιμελεία δε του γυμνασιάρχου Ιωάννου Περδικάρη. Εκδίδονται αδεία της Κυβερνήσεως, εν Ηρακλείω 1893.
- Περί κατωτέρας και μέσης παιδείας εν Ελλάδι ή ο επί του θέματος τούτου διαγωνισμός. Εκθεσις της αγωνοδίκου επιτροπείας αναγνωσθείσα εν τω προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγω. Αθήνησι, τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1872
- Περί κατωτέρας και μέσης παιδείας εν Ελλάδι ή ο επί του θέματος τούτου διαγωνισμός. Έκθεσις της αγωνοδίκου επιτροπείας αναγνωσθείσα εν τω προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγω. Αθήνησι 1872.
- Περί κατωτέρας και μέσης παιδείας εν Ελλάδι ή ο επί του θέματος τούτου διαγωνισμός. Εκθεσις της αγωνοδίκου επιτροπείας αναγνωσθείσα εν τω προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγω, Αθήνησι, τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1872
- Πετρόπουλος Γ., Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό βασίλειο 1833-1843, Αθήνα 1985-86 (2 τόμοι)
- Πετρόπουλος Γ., Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό βασίλειο 1833-1843, Αθήνα 1985-86 (2 τόμοι)
- Πίναξ Γενικός των εμπορευμάτων προς εκτέλεσιν της στατιστικής του εξωτερικού εμπορίου, Χανιά, 1900
- Πλουμίδης Γ., Φουρναράκης Κ., Ειδικοί νόμοι παρά τοις χριστιανοίς και οθωμανοίς της Κρήτης, εν Χανίοις 1895.

- Πλουμίδου Γεωρ., Ειδικοί Νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης. Εκδίδονται οι μεν παρά Χριστιανοίς, οι δε παρ' Οθωμανοίς υπό Κωνστ. Φουρναράκη τεύχος πρώτον, δεύτερον, τρίτον, εν Χανίοις 1895
- Πρακτικά της προς παρασκευήν σχεδίου Πολιτεύματος Δεκαεξαμελούς Επιτροπής, Εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου «Η Πρόοδος» Ε.Δ.Φραντζεσκάκη, Οδός Ν. Κανεβάρου (Πάροδος Πριγκηπικού Ανακτόρου), 1901
- Πρακτικά της προς παρασκευήν σχεδίου Πολιτεύματος Δεκαεξαμελούς Επιτροπής, Εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου «Η Πρόοδος» Ε. Δ. Φραντζεσκάκη, Οδός Ν. Κανεβάρου (Πάροδος Πριγκηπικού Ανακτόρου), 1901.
- Πρακτικίδης Ζαχαρίας, Χωρογραφία της Κρήτης συνταχθείσα τω 1818, εν Ερμουπόλει Σύρου 1900.[Το βιβλίο επανεκδόθηκε στο Ηράκλειο το 1983. Για το περιεχόμενό του, βλ. σχετικό άρθρο του Παπαδάκης Μιχ., “Προμηθεύς ο Πυρφόρος” Τ.8/1984 (Αναζητήθηκε μάταια στις Βιβλιοθήκες το πρωτότυπο)].
- Πρεβελάκης Ε. «Η πολιορκία του Βάμου και οι διπλωματικές της συνέπειες» Κρητικά Χρονικά 11 (1957), 205 κ.ε. – Η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση 1866-1869, Αθήνα 1966.
- Πρεβελάκης Ε.«Η πολιορκία του Βάμου και οι διπλωματικές της συνέπειες» Κρητικά Χρονικά 11 (1957), 205 κ.ε. Η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση 1866-1869, Αθήνα 1966.
- Σβορώνος Ν., Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας βιβλιογραφικός οδηγός Ασδραχά Σ., έκδ. θ', Αθήνα 1985.
- Σβώλος Α. «Τα ελληνικά συντάγματα 1822-1975/1986: η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος, εισαγωγή – επιμέλεια – σχόλια Λουκάς Αξελός, έκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1998
- Σημανδηράκη, Ζ., Τα κρητικά σωματεία από το 1878 ως το 1913. Πεπρ. ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, τόμ. Γ', Χανιά 1990.
- Σημανδηράκη, Ζ., Το αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898), συλλογικός τόμος. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος έκδ. Ε.Κ.Ι.Μ., Ηράκλειο 2001.
- Σιάνου Ελένη, Εκπαίδευση και Κοινωνικές Ανισότητες. Η μετάβαση από τη Β/θμια στην Ανώτατη Εκπαίδευση (1997-2004), έκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.
- Σιάνου Ελένη, Οι εκπαιδευτικοί της τεχνικής εκπαίδευσης: στάσεις και αντιλήψεις για τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, Ιωάννινα 1991

- Σκαλτσούνης Ι. Απομνημονεύματα αναφερόμενα εις την αναγέννησιν της Κρήτης, Χανιά 1900
- Σκαλτσούνης Ι., Η προς τους Κρήτας επιστολή υπό Ι. Σκαλτσούνη, εν Αθήναις 1898
- Σκαρβέλη – Νικολοπούλου Α., Τα Μαθηματάρια των Ελληνικών Σχολείων ης Τουρκοκρατίας Διδακτορική Διατριβή, Αθήναι 1993.
- Σκοπετέα Έλλη, Το πρότυπο βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, Αθήνα 1988.
- Σκουλούδης Σ., Η προς τους Κρήτας επιστολή μου της 14ης Μαρτίου 1897 υπό Στεφάνου Σκουλούδη, εν Αθήναις 1899.
- Σπανάκης Γ. Στερ. Πόλεις και χωριά της Κρήτης, στο πέρασμα των αιώνων, τ. Α'-Β' έκδοση Γ. Δετοράκη Α.Ε.Β.Ε. Ηράκλειο 1991
- Σπηλιοτόπουλος Α., Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου επί τη βάσει πολλών διπλωματικών και ιστορικών εγγράφων μετά εισαγωγής επί του όλου Κρητικού Ζητήματος από των αρχών αυτού μέχρι της κηρύξεως του πολέμου. Τόμος Α'- Τόμος Δεύτερος (όπου προσετέθη στον τίτλο: « και στρατιωτικών χαρτών ») εν Αθήναις 1897
- Στ. Μοτάκης, Συλλογή Εγγράφων Ζαχαρία Πρακτικίδη, Χανιά 1963.
- Σταυράκης Νικ. Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, τυπογραφείον Παλιγγενεσία, Αθήνησι, 1890
- Σταυρινίδης Ν., Ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του, τόμ. 3^{ος}, Ηράκλειον 1971-1974.
- Σταυρινού Μιράντα, Η Αγγλική πολιτική και το Κρητικό Ζήτημα (1839-1841), Αθήνα 1986.
 - Σταυρούδης Α. Στυλ. Η εν Κρήτη επανάστασις του-1866, Φυλλάδιο σελ. 30. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον (λίαν ενδιαφέρουσαι πληροφορίες περί των Σχολείων εν Κρήτη εξαιτίας του Μονοστηριακού ζητήματος).
- Σταυρούδης Σ., Οι αστείοι πολιτικοί της Κρήτης (Στο τέλος) Εν Χαλέπα, τη 27 Σεπτεμβρίου 1897 .
 - Στρατουδάκης Γ., Τα ελληνικά νομίσματα (1828-2004), Αθήνα 2005
- Συλλογή ηρωικών κρητικών ασμάτων εις τη δημόδην γλώσσαν περιέχει τα εξής άσματα: Ιωάν. Δασκαλογιάννη, Νικολάου Μαλικούτη, Εμμ. Δεικτάκη, Παύλος Δεντιδάκης, Ηρακλή Κοκινίδη (sic) κλπ., εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου Στ. Α. Ανδρουλακάκη, 1901

- Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας, εν Χανίοις 1899
- Σύστασις Τραπέζης Κρήτης – Διάταγμα Πρίγκηπος Γεωργίου – Σύμβαισις μεταξύ της Κρητικής Κυβερνήσεως και της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, εν Αθήναις 1899
- Σχέδιον Συντάγματος της Κρητικής πολιτείας. Χανιά, 1899
- Τάλως, Περιοδική έκδ. Ινστιτούτου Κρητικού Δικαίου, τόμ. α΄- θ΄, Χανιά Κρήτης • 1989-2001.
- Ταρασουλάς Α., Τα χαρτονομίσματα Ελλάδος – Κύπρου, εκδ. Ιωνική τράπεζα, Αθήνα 1997
- Ταχυδρομικόν Ταμειυτήριον, Κρητική Πολιτεία, Χανιά, 1901
- Τζελέπης Ε.Ν., Το Κυπριακό και οι Συνωμότες του, έκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1965 (πρώτη έκδ. Βρυξέλλες 1965).
- Τζουμελέας-Παναγόπουλος, Η παιδεία μας κατά τα τελευταία εκατό χρόνια, Αθήνα 1933.
- Τμηματική Εφορεία Χανίων, Το εν Χανίοις Γυμνάσιον, εν Ηρακλείω 1893, τύποις Στυλ. Αλεξίου⁵¹¹
- Τράπεζα Κρήτης- Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου της Τραπέζης Κρήτης επί των πεπραγμένων, από της συστάσεως της Τραπέζης- Προς τη Γενικήν Συνέλευσιν των μετόχων συνερχομένην την 25 Απριλίου 1901, εν Αθήναις 1901
- Τριάντου Ιφιγένεια, *Techniques narratives chez Dimitris Hatzis "La fin de notre petite ville"*, Paris 1990, [διδακτορική διατριβή, Sorbonne (Paris IV)]
- Τριάντου Ιφιγένεια, Η προσφορά του Δροσίνη στην ανανέωση του νεοελληνικού αφηγηματικού λόγου, π. Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων τεύχ. Β΄, έκδ. 2003, σ.215-225.
- Τριάντου Ιφιγένεια, Τεχνικές της αφήγησης στο Όμηρο, π. Ηπειρωτικά Γράμματα, έτος Β΄, περ. Β΄, τεύχ. 3, Ιωάννινα 2003.
- Τσιβής Γ., Χανιά 1252-1940, Αθήνα 1990.
- Τσιριντάνης Ν. «Η πολιτική και διπλωματική Ιστορία της εν Κρήτη Εθνικής Επαναστάσεως 1866-1868», I-III, Αθήνα 1950-1951

⁵¹¹ Το βιβλίων επανεκδόθηκε στο Ηράκλειο το 1983. Για το περιεχόμενό του, βλ. σχετικό άρθρο του Μιχ. Μ Παπαδάκη, "προμηθεύς ο πυρφόρος" Τ.8/1984 σελ.339. (Αναζητήθηκε μάταια στις Βιβλιοθήκες το πρωτότυπο).

- Τσιριντάνης Ν. «Η πολιτική και διπλωματική Ιστορία της εν Κρήτη Εθνικής Επαναστάσεως 1866-1868», περίοδος Α', Ι-ΙΙΙ, Αθήνα 1950-1951
- Τσοκόπουλος Β. (επίμ), Ένας Αιώνας Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο, Αθήνα 2001.
- Τσουκαλάς Κ., Εξάρτηση και Αναπαραγωγή ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), Αθήνα 1992.
- Τυρό Ανρί, Η κρητική Επανάσταση και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, Αθήνα 1991.
- Τωμαδάκης Ν. Β. «Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των κρητικών επαναστάσεων», Επετηρίς Κρητικών Σπουδών, Ι 1938, 1939.
- Τωμαδάκης Ν., Έλεγχος των εν Κρήτη Αρχιερατευσάντων επί Τουρκοκρατίας (165-1898), Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών, τόμ. Γ', Αθήναι 1944
- Τωμαδάκης Ν., Ιστορία της εκκλησίας της Κρήτης επί Τουρκοκρατίας (1645-1898) τόμ. Α' Αι πηγαί, Αθήναι 1974
- Τωμαδάκης Ν., Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των κρητικών επαναστάσεων. Α' βιβλιογραφία αναφερόμενη εις τα γεγονότα των ετών 1895, 1896, 1897 και 1898, Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών Α' (1938), 530-555, συμπλήρωμα αυτόθι Β' (1939), 239-244
- Υπόμνημα υποβληθέν εις την Α.Β.Υ τον Πρίγκηπα Γεώργιον υπό των αντιπροσώπων Νεαπόλεως Μεραμβέλλου, Χανιά, 1899.
- Υπόμνημα προς την Α. Υ. τον Πρίγκηπα Γεώργιον Έπατον Αρμοστήν της Κρήτης. Υπό Στυλιανού Παπαδάκη, καθηγητού του Αβερωφείου Γυμνασίου εν Αλεξανδρεία, εκ του τυπογραφείου της «Ομονοίας» 1899 (Στο ίδιο βιβλίο:) Λόγος Πανηγυρικός εκφωνηθείς υπό του κ. Στυλ. Παπαδάκη κατά τον εν Αλεξανδρεία πανηγυρισμόν της απελευθερώσεως της Κρήτης.
- Υπουργείον Εξωτερικών – Διπλωματικά Έγγραφα Κρήτη 4 (16) -Ιουλ.1896-24 Ιαν (5 Φεβρ.) 1898, εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου και Λιθογραφείου, 1898.
- Φουρναράκης Κ.Γ., Διοίκησις και Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας εν Κρήτη, εν Χανίοις, 1929
- Φραγκουδάκη Α., Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Άγωνι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο, Αθήνα 1977.
- Χατζιδάκις Γ., Φιλολογικών Συζητήσεων Μέρος Β', Μετατύψεις εκ του ΙΓ Τόμου της Αθήνας, Αθήνησιν Εκ του τυπογραφείου Π.Δ Σακελλαρίου 1901

- Χατζιδάκις Γ.Ν., Αι δύο μέθοδοι Δευτέρα και τελευταία ανταπόκρισις προς τον κ. Θεόδωρον Παπαδημητρακόπουλον. Υπό Γ. Ν. Χατζιδάκι, Αθήνησιν 1898
- Χατζιδάκις Ι., Στοιχεία Γεωμετρίας, τα μόνα εγκριθέντα εν τοις γενομένοις διαγωνισμοίς προς χρήσιν των Γυμνασίων, έκδ. εβδόμη, εν Αθήναις 1900.
- Χιουρέας-Αφέντρας, Η τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα, Πειραιάς 1962.
- Χουρδάκης Α., Η παιδεία στην Κρητική Πολιτεία (1898-1913) τεκμήρια μελέτες Ιστορίας Νεοελληνικής εκπαίδευσης 10, εκδ. Cutenberg Αθήνα 2002
- Χριστινίδης Ν., Η άμυνα των Αχαρνών 1889-1898 και η συμβολή της Εκκλησίας σ' αυτήν, έκδ. Ενορίας επ. Αχαρνών Ηρακλείου Κρήτης 2008
- Χρονάπουλος Δ., Η ανεξαρτησία μας και οι ξένοι, χρονικό επεμβάσεων στην Ελλάδα, Αθήνα, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Ψιλάκης Β., Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της τρισκαιδεκάτης εκατονταετηρίδας μ.Χ. ήτοι της ενετοκρατίας. υπό Β. Ψιλάκη μέρος πρώτον τεύχος Α', εν Αθήναις 1899.